LIETUVIŲ
ENCIKLOPEDIJA

DEŠIMTAS TOMAS

Jungtinės Amerikos Valstybės — Karikatūra

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS LEIDYKLA

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS REDAKTORIAI:

Antanas Bendorius, Pranas Čepėnas, Juozas Girnius, Vincas Maciūnas, Jonas Puzinas

Kalbos taisytojas Vladas Kulbokas

GARBĖS KOMITETAS:

Prel. Jonas Balkūnas, prof. J. Kaminskas, prof. Vincas Kanauka, prof. Steponas Kolupaila, prof. Kazys Pakštas. Vytautas Širvydas, prof. Jonas Vengris, dr. A. Želvys

Teisės patarėjas Lietuvos garbės konsulas adv. Antanas Shallna

Šiame tome raidę *J* redagavo J. Girnius, raidę *K* — J. Puzinas

Copyright 1957 by Lietuvių Enciklopedijos Leidykla

Printed in the United States of America

Leidėjas J u o z a s K a p o č i u s
Foto darbus atliko Daumantas Čibas ir Vaclovas Noreika
Nugarėlę ir emblemą darė J. Steponavičius
Techninė priežiūra — Kazys Simanavičius
Tekstus linotipu rinko Petras Pilka
Laužymas — A. Puskepalaitis
Spausdinta nuosavoje spaustuvėje
Leidyklos ir redakcijos adresas:
265 C Street, South Boston 27, Mass., USA

Ališauskas,Kazys, ats. plk. (karo sk. red.)
Andrius, Juozas, ats. plk. (kartografija ir geodezija)
Anysas, Martynas, dr.
Avižonis, Konstantinas, dr. prof. (Rusijos ir Lenkijos istorijos sk. red.)
Babrauskas, Benediktas
Babuškinaitė-Vasiliauskienė, Tatjana
Balčiūnas, Jurgis, dr.
Balčiūnas, Valerijonas
Balys, Jonas, dr. prof. (tautosakos ir tautotyros sk. red.)
Balsys, Leopoldas, dipl. inž.
Baltakis, Pranas
Baniulis, Stasys
Bendorius, Antanas (geografijos sk. red.)
Bieliauskas, Vytautas, dr. prof. (psichologijos sk. red.)
Bielinis, Kipras
Binkis, Edmundas
Birutis, V., dipl. inž.
Blekaitis, Jurgis (rusų literatūra, teatras)
Bradūnas, Kazys
Braziulis, Vytautas A.
Budreika, Romas, dipl. inž.
Bulota, Vytautas
Butkys, Česlovas, prof. (civilinė teisė)
Cicėnas, Jeronimas
Čeginskas, Kajetonas J., dr.
Čepėnas, Pranas (naujųjų amžių istorijos sk. red.)
Čerkeliūnas, Kęstutis
Čibiras, Kazimieras (P. Amerikos lietuviai)
Čipkus, Alfonsas (prancūzų literatūra)
Čyvas, Matas, kun. dr.
Dagys, J.
Dambrauskas, P., kun. prof.
Dambriūnas, Leonardas (kalba)
Damušis, Adolfas, dr. doc. (cheminės technologijos sk. red.)
Dargis, Leonardas
Deksnys, Antanas, kun. dr.
Dobrovolskis, Jonas (biologija)
Drąsutis, Pranas, dipl. inž.
Gaučys, Povilas (ispanų ir portugalų literatūra)
Gidžiūnas, Viktoras, O.F.M., kun. dr.
Giedraitis, Antanas
Giedraitis, Dzidorius
Gimbutas, Jurgis, inž. dr. (statybos sk. red.)
Gimbutienė-Alseikaitė, Marija, dr. (proistorė)
Girnius, Juozas, dr. (filosofijos sk.red.)
Grakauskas, Vytautas, dr.
Grinius, Jonas, dr. doc.
Gulbinas, Konstantinas, O.F.M. cap., kun.
Gustaitis, Algirdas
Yčas, Martynas, dr. (biologija)
Ivinskis, Zenonas, dr. prof. (Lietuvos istorijos ligi 1600 sk. red.)
Izbickas, V., dipl. inž.
Jacyna, Julius T.
Jakštas, Juozas, dr. prof. (viduramžių istorijos sk. red.)
Jakubėnas, Vladas, prof.
Jasaitis, Domas, dr. (medicinos sk. red.)
Jesaitis, Margiris A., dr.
Jonikas, Petras, dr. prof.
Jonikas, Vincas
Jucaitis, Pranas, dr. prof. (chemijos sk. red.)
Juodeika, Vladas, dr.
Juodikis, Jonas, dr.
Jurgutytė-Baldaufienė, Liucija
Jurkus, Paulius
Jurskis, Alfonsas, dipl. inž. doc. (elektrotechnikos sk. red.)
Kačinskas, Jeronimas (muzika)
Kačinskas, Leonas (matematika)
Kairys, Anatolijus
Kairys, Stepas, prof. (farmacinė chemija)
Kalvaitis, Brunonas, dr.
Kanauka, Vincas, dr. prof. (medicina)
Kardelis, Jonas (Kanados lietuviai)
Karys, Jonas K. (numizmatika)
Ketarauskas, Bronislovas
Keturakis, Andrius, adv. (sporto sk. red.)
Kolupaila, Steponas, prof. (hidrologijos ir hidrografijos sk. red.)
Krasauskas, Rapolas, kun. (istorija)
Krikščiūnas, Matas (fizika)
Krivickas, Domas, dr. prof. (teisės sk. red.)
Kučas, Antanas, dr. prof. (istorija)
Kulbokas, Vladas
Kulbokienė, Veronika (Vilniaus kraštas)
Kuprionis, Jonas, doc.
Kviklys, Bronius
Labanauskas, Povilas, jūrų kpt., inž.
Landsbergis, Algirdas (anglosaksų literatūra)
Laucevičiūtė, Aleksandra (menas)
Laurinaitis, J. M., plk.
Lazauskas, Grožvydas J., inž.
Leonas, Jonas
Lingis, Juozas (skandinavų kraštai)
Liuima, A., S. J., dr. prof.
Maciūnas, Vincas, dr. prof. (lietuvių literatūra)
Maldeikis, Petras
Masaitis, Česlovas, dr. (astronomija)
Matulionis, Balys, dr.
Matulis Stepas, kun. dr.
Mažeika, Almis Povilas, dr. (okeanografijos ir jūrininkystės sk. red.)
Mažiulis, Antanas (etnografijos sk. red.)
Meškauskas, Juozas, dr. prof. (medicina)
Mieželis, Vladas, ats. gen.
Mikaila, Jurgis, dipl. inž. (mechaninė technologija)
Miškinis, Jonas
Mockus, Kazys
Motiejūnas, J., vet. dr. prof. (veterinarija)
Musteikis, Antanas, dr. (sociologijos sk. red.)
Nagys, Henrikas, dr. (latvių ir vokiečių literatūra)
Narutis, Pilypas
Nauburas, Martynas (Klaipėdos kraštas bei M. Lietuva)
Nemickas, Bronius, dr.
Neverdauskas, Alfonsas

Ostrauskas, Kostas (muzika)
Paplėnas, Jonas, dr. (ekonomika)
Paršeliūnas, Jonas, doc.
Pauliukonis, Pranas (senovės istorija)
Pauperas, Jonas, kun. doc. (evangelikų teologija)
Pažemėnas, Juozas, adj. (finansų mokslas ir bankai)
Pažėraitė, Karolė
Petrauskaitė, E.
Povilaitis, Bronius, dr. prof. (žemės ūkio sk. red.)
Prunskis, Juozas, kun. dr. (žurnalistikos sk. red.)
Puzinas, Jonas, dr. prof. (proistorės sk. red.)
Račkus, Aleksandras Mykolas, dr.
Rancans, Juozapas, vyskupas
Rauktys, Juozas, prof. (botanika, miškininkystės sk. red.)
Regelis, K., prof. (botanika)
Reklaitis, Povilas, dr. (meno istorija)
Rimkus, K., dr.
Rimšelis, Viktoras, M.I.C., kun. dr.
Rudinskas, Pranas, dipl. agr.
Rukša, Antanas, dr. prof. (klasikinė senovė)
Rukuiža, Antanas, doc.
Saldukienė, Birutė
Salys, Antanas, dr. prof. (kalbotyros sk. red.)
Skipitis, Rapolas, adv.
Slapšys, Mykolas
Stanka, Vladas, prof.
Stankaitė, Elena
Stankus, Steponas, dr. (ekonomika)
Stundžia, B.
Šapoka, Adolfas, dr. prof. (Lietuvos istorija)
Šiaučiulis, J.
Šidlauskas, Kazys, dr.
Šimoliūnas, Jonas, prof., dr. inž.
Škutans, St., kun. dr.
Šmulkštys, L.
Šumskis, Jonas, dr.
Tamošaitienė, Anastazija
Tamošaitis, Antanas, dail.
Trumpa, Vincas (istorija)
Urbonas, Oskaras, ats. plk.
Vaičiulaitis, Antanas
Vaidelys, Jonas
Vainoras, Stasys
Vaišnora, Juozas, M. I. C., kun. dr. (kat. teologijos sk. red.)
Vaitekūnas, Aleksandras, dr.
Vaitiekūnas, Vytautas
Vaitkūnaitė, Birutė
Vardys, Vytautas
Vasaitis, Antanas J., doc.
Vasyliūnas, Izidorius (muzika)
Vasys, Antanas, dr. prof. (padedamieji istorijos mokslai)
Vėbra, Juozas, dr. prof. (chemija)
Vedegytė-Palubinskienė, Nijolė
Verikaitis, V.
Vykintas, Stepas
Vilčinskas, Kazys, dipl. inž.
Vitkus, Balys, prof.
Vizgirda, Viktoras, dail. (lietuviai dailininkai)
Žadvydas, O.
Žilevičius, Juozas, L. M., prof. (muzikos sk. red.)
Žižniauskas, J.

X TOMO SVARBESNIEJI STRAIPSNIAI

Jungtinės Amerikos Valstybės (A. Bendorius, J. Rauktys, J. Kuprionis, V. Vardys, A. Landsbergis, N. Vedegytė – Palubinskienė, K. Ostrauskas, K. Čerkeliūnas), Jungtinių Amerikos valstybių lietuviai (A. Kučas)
Jungtinės Tautos (Br. Nemickas)
Junigeda (Z. Ivinskis)
Juodalksnynai (A. Rukuiža)
Juodieji Broliai (P. Čepėnas)
Juodkrantė (A. Neverdauskas, M. Anysas, M. Nauburas, J. Puzinas)
Juodoji jūra (S. Kolupaila)
Juodoji rinka (L. Dargis)
Juodupė (A. Bendorius)
Juosta
Juostinės keramikos kultūra (M. Gimbutienė)
Juozapas: krikštavardis (A. Salys), šventieji (J. Vaišnora, P. Reklaitis), vokiečių imperatoriai (P. Čepėnas)
Juozapavičius, Antanas (K. Ališauskas)
Juozapo Darbininkų Draugija (redakcija)
Jura (B. Saldukienė)
Jūra (A. P. Mažeika, S. Kolupaila)
Jūra, upė (S. Kolupaila)
Juras, Pranciškus, prel. (J. Girnius)
Jūratė ir Kastytis (V. Maciūnas)
Jurbarkas (A. Giedraitis, D. Giedraitis, A. Bendorius, Z. Ivinskis)
Jurgeliūnas, Antanas (redakcija)
Jurginės (J. Balys)
Jurgio bžn. Kaune ir Vilniuje (P. Reklaitis)
Jurgis: krikštavardis (A. Salys), šventasis (J. Vaišnora, P. Reklaitis), Anglijos karaliai (P. Čepėnas), Čekijos karalius (J. Jakštas), Graikijos karaliai (P. Čepėnas), J. Karijotaitis (K. Avižonis), J. Norimantaitis (K. Avižonis), rusų kunigaikščiai (K. Avižonis), J. Fridrichas (A. Mažiulis)

Jurgutis, Vladas (J. Pažemėnas)
Jury (K. Šidlauskas)
Jūriniai augalai (J. Rauktys)
Jūrininkystė (A. P. Mažeika)
Jūrininkų mokyklos (A. P. Mažeika, P. Labanauskas)
Jūros potvynis ir atoslūgis (S. Kolupaila)
Jūros teisė (V. Bulota)
Jūrų artilerija (O. Urbonas)
Jūrų biologija (M. Yčas)
Jūrų laisvė (A. P. Mažeika)
Jūrų skautai (B. Stundžia, P. Labanauskas)
Juslė (V. Bieliauskas)
Justas ir Justinas: krikštavardžiai (A. Salys), šventieji (J. Vaišnora)
Justinijonas, imperatorius (J. Jakštas)
Juška: pavardė (A. Salys), Antanas J. (P. Jonikas, J. Balys), Jonas J. (P. Jonikas), Rapolas J. (J. Žilevičius), Vytautas J. (P. Jonikas)
Juškytė, Jadvyga (redakcija)
Jutimas (V. Bieliauskas)
Juvenalis (A. Rukša)
Juzumas, Antanas, Tadas ir Vincentas (redakcija)
Jūžintai (A. Bendorius, A. Mažiulis)
Kabala (P. Pauliukonis, K. Avižonis)
Kabeliai (V. Kulbokienė)
Kačanauskas, Aleksandras J. Žilevičius)
Kačinskas, Henrikas (J. Blekaitis)
Kačinskas, Jeronimas (J. Žilevičius)
Kadetai (K. Avižonis)
Kadetų korpusas (K. Ališauskas, K. Avižonis)
Kadlubek (Z. Ivinskis)
Kafka, Franz (A. Čipkus)
Kailiadirbys, k. cechai Lietuvoje (Z. Ivinskis)
Kailis (E. Binkis), kailių prekyba Lietuvoje (Z. Ivinskis)
Kaimas (M. Gimbutienė, J. Lingis, Z. Ivinskis, A. Mažiulis, J. Gimbutas, V. Balčiūnas)
Kaimynas (Z. Ivinskis)
Kaina (S. Stankus, K. Avižonis)
Kairys, Klemensas (V. Maciūnas), Steponas (J. Puzinas)
Kaišiadorys (S. Matulis)
Kalakutas (J. Miškinis), kalakuto vardas (A. Salys)
Kalavijas (J. Puzinas, O. Urbonas)
Kalavijuočiai (Z. Ivinskis)
Kalba (L. Dambriūnas)
Kalbos geografija (A. Salys)
Kalbotyra (L. Dambriūnas)
Kalcis (V. Grakauskas, S. Kairys)
Kalėdos (J. Vaišnora, J. Balys, P. Reklaitis)
Kalėjimas (B. Kalvaitis, Vl. Stanka, K. Avižonis)
Kalendografija (A. Vasys)
Kalendorius (Č. Masaitis, P. Reklaitis, A. Mažiulis)
Kalevala (J. Balys)
Kalevipoeg (J. Balys)
Kalifornija (A. Bendorius)
Kalkės (A. Damušis)
Kalkuliacija (S. Stankus)
Kallimachus Buonacorsi (Z. Ivinskis)
Kalpokas, Petras (V. Vizgirda, B. Kviklys)
Kaltanėnai (V. Kulbokienė)
Kaltė (J. Girnius, K. Avižonis)
Kaltės jausmas (V. Bieliauskas)
Kaltinėnai (A. Bendorius, R. Krasauskas)
Kalvarija: Suvalkų (A. Kučas), Žemaičių (P. Jurkus)
Kalvis, kalvių cechai Lietuvoje (Z. Ivinskis)
Kamalduliai (V. Gidžiūnas)
Kambarinės gėlės (J. Paršeliūnas)
Kameralizmas (J. Paplėnas)
Kamerinė muzika (I. Vasyliūnas)
Kanada (A. Bendorius, H. Nagys, V. Verikaitis, J. Kardelis)
Kanalas (S. Kolupaila, V. Izbickas, O. Urbonas)
Kanalizacija (R. Budreika)
Kanapė (J. Rauktys, P. Rudinskas, V. Trumpa)
Kanauka, Vincas (J. Puzinas)
Kanauninkai vienuoliai (J. Vaišnora)
Kancleris (A. Šapoka)
Kančia (J. Girnius)
Kankinys (J. Vaišnora)
Kanklės (J. Žilevičius, A. Salys)
Kanonizacija (J. Vaišnora)
Kant, Immanuel (J. Girnius), Kanto kilmė (M. Anysas)
Kantrimas (V. Maciūnas)
Kapai (M. Gimbutienė, A. Mažiulis)
Kapčiamiestis (A. Bendorius)
Kapelionas (M. Čyvas, K. Ališauskas)
Kapinės (P. Dambrauskas, A. Mažiulis)
Kapitalas (J. Paplėnas)
Kapitalizmas (J. Paplėnas)
Kaplys (J. Puzinas)
Kapsai (V. Kulbokas, A. Mažiulis)
Kapucinai (K. Gulbinas)
Karaimai (K. Avižonis, A. Salys)
Karaliaučiaus archyvas (Z. Ivinskis)
Karaliaučius (A. Salys, A. Bendorius, P. Mažeika, Z. Ivinskis)
Karalius (J. Jakštas, K. Avižonis, A. Salys)
Karas (K. Ališauskas, A. Musteikis, D. Krivickas)
Karbonizacija (A. Vaitekūnas)
Kardinalinės teisės (A. Šapoka)
Kardinolas (M. Čyvas), kardinolai lietuviai (R. Krasauskas)
Karelija (A. Bendorius, J. Balys, A. Salys)
Karevičius, Pranciškus, arkiv. (S. Matulis)
Karikatūra (P. Reklaitis, H. Nagys)

X TOME VARTOJAMOSIOS SANTRUMPOS

A = Amperas (Ampère)
a. = amžius
adm. = administracija, -inis
adv. = advokatas
ag. = anglų, -iškai
agr. = agronomija, agronomas
a. j. = arklio jėga
akad. = akademija, -ikas, -inis
alb. = albanų, -iškai
am. = amerikiečių, -iškai
apg. = apygarda
apl. = apylinkė
aps. = apskritis
ar. = arabų, -iškai
aram. = aramėjų, -iškai
arch. = architektūra, architektas
arkiv. = arkivyskupas
arm. = armėnų, -iškai
as. = asirų, -iškai
asist. = asistentas
asm. = asmenvardis
at. sv. = atominis svoris
aukšt. = aukštaičiai, -ių, -iškai
av. = Avestos, avestiškai
bdv. = būdvardis
b. g. = bendroji giminė
brėž. = brėžinys
b.r.t. = brutto registrinė tona
buv. = buvęs, -usi
b-vė = bendrovė
bžk. = bažnytkaimis
bžn. = bažnyčia
chem. = chemija, -inis
cm = centimetras
Co. = Company ‚kompanija'
ctr. = centneris
č. = čekų, -iškai
D. = Didysis, Didžioji
d. = diena, -os
dek. = dekanas
deš. = dešinysis, -ioji
did. = didysis
dipl. = diplomas, -uotas, -inis
dir. = direktorius
d-ja = draugija
dkv. = daiktavardis
D.L.K. = Didysis Lietuvos Kunigaikštis
doc. = docentas
dol. = doleris
dpt. = departamentas
dr. = daktaras (mokslo laipsnis)
ds. = daugiskaita
dv. = dvaras
erdm = erdvėmetris
egz. = egzempliorius, -ių, -iai
e. o. = ekstraordinarinis
est. = estų, -iškai
ev. = evangelikas, -ų
ež. = ežeras
fak. = fakultetas
fort. = fortepijonas
g = gramas
g. = gimė
gen. = generolas
germ. = germanų, -iškai
gyd. = gydytojas
gimn. = gimnazija
gyv. = gyventojas
gl. = galininkas
glžk. = geležinkelis
got. = gotų, -iškai
gr. = graikų, -iškai
gub. = gubernija, gubernatorius
gud. = gudų, -iškai
h = lot. hora ‚valanda'
ha = hektaras
hebr. = hebrajų -iškai
ide. = indoeuropiečiai, -čių
įk. = įkurtas
imp. = imperatorius, imperija
įn. = įnaginninkas
ind. = indų, -iškai
inst. = institutas
inž. = inžinierius, inžinerija
isp. = ispanų, -iškai
įst. = įsteigtas, -i, -os
išsp. = išspausdintas, -ino
it. = italų, -iškai, italikų
įv. = įvardis
jap. = japonų, -iškai
j. l. = jūros lygis
jm. = jūrų mylia, jūrmylė
jnt. = jungtukas
jst. = jaustukas
k. = kaimas; kalba
kair. = kairysis
kan. = kanauninkas
kat. = katalikas, -ų
kg = kilogramas
kl. = klasė
km = kilometras
km. = kilmininkas
kng. = kunigaikštis, -tė
komp. = kompozitorius, kompozicija
korp. = korporacija, -inis
kpt. = kapitonas
kt. = kiti, -ų
k-tė = kunigaikštystė
ktm = kietmetris
kun. = kunigas
kW = kilovatas
kWh = kilovatinė valanda
l = litras
lat. = latvių, -iškai
LB = Lietuvių Bendruomenė
LE = Lietuvių Enciklopedija
lenk. = lenkų, -iškai
liet. = lietuvių, -iškai
lyg. sv. = lyginamasis svoris
liut. = liuteronas, -ų

lot. = lotynų, -iškai
ltn. = leitenantas
LU = Lietuvos Universitetas
M. = Mažasis, -ji (pvz. M.Lietuva)
m = metras
m. = mirė; metai, -ais
med. = medicina; medikas
mėn. = mėnuo
m. g. = moteriškoji giminė
mil. = milijonas
min. = minutė
m-ja = ministerija
mjr. = majoras
mkm. = maksimumas, maksimalus
mkt. = mokytojas, -a
m-la = mokykla
mm = milimetras
mnm. = minimumas, minimalus
mst. = miestas
mstl. = miestelis
muz. = muzika, -inis, -ikas
N. = Naujasis, -oji, -ieji, -osios
nd. = naudininkas
n. g. = niekatroji giminė
nr. = numeris
n.r.t. = netto registrinė tona
nrvg. = norvegų, -iškai
ol. = olandų, -iškai
ord. = ordinarinis
org. = organizacija, -inis
ork. = orkestras
p. = pietų, -inis
par. = parapija
pav. = paveikslas
pirm. = pirmininkas
plg. = palygink
plk. = pulkininkas
pn. = panašus, -iai
po Kr. = po Kristaus gimimo
pop. = popiežius
pr. = prūsų, -iškai
p. r. = pietų rytų, pietryčių
prc. = prancūzų, -iškai
prel. = prelatas
pr. Kr. = prieš Kristaus gimimą
prl. = prielinksnis
prof. = profesorius
prot. = protestantas, -ų, -iškai
prs. = persų, -iškai
prtg. = portugalų, -iškai
prv. = prieveiksmis
psl. = puslapis
p. v. = pietų vakarų, pietvakarių
pvz. = pavyzdys, pavyzdžiui
r. = rytų, -inis
red. = redaktorius; redagavo
rom. = romėnų, romanų, -iškai
rus. = rusų, -iškai
S. = Senasis, -oji, -ieji, -osios
sek. = sekundė
sem. = seminarija
sekr. = sekretorius
sen. = senovės, -inis
s-ga = sąjunga
sk. = skyrius
skr. = sanskrito, -iškai
skv. = skaitvardis
sl. = slavų, -iškai
spv. = slapyvardis
st. = stotis
styg. = styginis
stp. = santrumpa
stud. = studentas, -ų
suom. = suomių, -iškai
sva. = senovės vokiečių aukštaičių
š. = šiaurės, -inis
šm. = šauksmininkas
šv. = šventas, šventasis
švč. = Švenčiausias, -ia
šved. = švedų, -iškai
t = tona
t. = tomas
techn. = technika, techninis
temp. = temperatūra
teol. = teologija
t.y. = tai yra
tot. = totorių, -iškai
t. p. = tas pats; ten pat
tr. = tark
trm. = tarmybė; tarminis, -iškai
tt. = tomai; tolimesnieji puslapiai
turk. = turkų, -iškai
ukr. = ukrainiečių, -iškai
univ. = universitetas
V = voltas
v. = vakarai, -ų, -inis
vad. = vadinamasis, -oji
v-ba = valdyba
val. = valanda
vd. = vardininkas
VDU = Vytauto D. Universitetas
ved. = vedėjas
vg. = vengrų, -iškai
v. g. = vyriškoji giminė
vid. = vidutinis
vidr. = vidurinis, -ė
vyr. = vyriausias, vyresnysis
virš. = viršininkas
vysk. = vyskupas
vkž. = veiksmažodis
vls. = valsčius
vok. = vokiečių, -iškai
v. pirm. = vicepirmininkas
vs. = vienaskaita
vsd. = viensėdis, vienkiemis
vst. = valstybė
vt. = vietininkas
VU = Vilniaus Universitetas
vva. = viduramžių vokiečių aukštaičių
vvž. = viduramžių vokiečių žemaičių
vž. = vokiečių žemaičių
W = vatas
Ž. = Žemasis, -oji
žem. = žemaičių, -iškai
žr. = žiūrėk
ŽŪA = Žemės Ūkio Akademija

A.B. : A. Bendorius
A.Č. : A. Čipkus
Ad.D. : A. Damušis
A.Gdr. : A. Giedraitis
A.Kč. : A. Kučas
A.Kt. : A. Keturakis
A.L. : A. Landsbergis
A.Lc. : A. Laucevičiūtė
Alg.G. : Alg. Gustaitis
A.Lm. : A. Liuima
A.M.Js. : A. M. Jesaitis
A.M.R. : A. M. Račkus
A.Mst. : A. Musteikis
A.Mž. : A. Mažiulis
A.Nev. : A. Neverdauskas
An.Tm. : A. Tamošaitienė
A.P.Mžk., P.Mžk. : A. P. Mažeika
A.Rkš. : A. Rukša
A.Rkž. : A. Rukuiža
A.S. : A. Salys
A.Š. : A. Šapoka
At.K. : A. Kairys
A.Tm. : A. Tamošaitis
A.Vč. : A. Vaičiulaitis
A.Vs. : A. Vasys
A.Vtk. : A. Vaitekūnas
B.Bbr. : B. Babrauskas
B.Ktr., Br.Kt. : B. Ketarauskas
Br.K. : B. Kalvaitis
Br. Kv. : B. Kviklys
Br.N. : B. Nemickas
Br.P. : B. Povilaitis
B.Sld. : B. Saldukienė
B.Std. : B. Stundžia
B.V. : B. Vaitkūnaitė
B.Vtk. : B. Vitkus
Č. Btk. : Č. Butkys
Č.M. : Č. Masaitis
D.Gdr. : D. Giedraitis
D.Js. : D. Jasaitis
D.Kr. : D. Krivickas
E.Bnk. : E. Binkis
E.St. : E. Stankaitė
F.B. : F. Bartkus
G.Lz. : G. Lazauskas
H.N. : H. Nagys
Iz.V. : Iz. Vasyliūnas
J.B. : J. Balys
J.Bl. : J. Blekaitis
J.Blč. : J. Balčiūnas
J.C. : J. Cicėnas
J.Dbr. : J. Dobrovolskis
J.G. : J. Girnius
J.Gbt. : J. Gimbutas
J.Gr. : J. Grinius
J.Gtk. : J. Gutauskas
J.J. : J. Jakštas
J.Jd. : J.Juodikis
J.K. : J. Kėkštas
J.Kč. : J. Kačinskas
J.K.K. : J. K. Karys
J.Kpr. : J. Kuprionis
J.Krd. : J. Kardelis
J.L. : J. Leonas
J.Lng. : J. Lingis
J.Mkl. : J. Mikaila
J.M.L. : J. M. Laurinaitis
J.Mot. : J. Motiejūnas
J.Mš. : J. Miškinis
J.Msk. : J. Meškauskas
J.P. : J. Puzinas
J.Pp. : J. Pauperas
J.Ppl. : J. Paplėnas
J.Pr. : J. Prunskis
J.Prš. : J. Paršeliūnas
J.Pžm. : J. Pažemėnas
J.Rkt. : J. Rauktys
J.Šmk. : J. Šumskis
J.V. : J. Vaišnora
J.Vbr. : J. Vėbra
J.Vdl. : J. Vaidelys
J.Ž. : J. Žilevičius
J.Žn. : J. Žižniauskas
K.Al., K.Alš. : K. Ališauskas
K.Avž. : K. Avižonis
K.Bln. : K. Bielinis
K.Brd. : K. Bradūnas
K.Čk. : K. Čerkeliūnas
K.Glb. : K.Gulbinas
K.Mck. : K. Mockus
K.O. : K. Ostrauskas
K.Rgl. : K. Regelis
K.Š. : K. Šidlauskas
K.Vlč. : K. Vilčinskas
L.Bls. : L. Balsys
L.D., L.Dmb. : L. Dambriūnas
L.Drg. : L. Dargis
L.Kč. : L. Kačinskas
M.A.Js. : M. A. Jesaitis
M.Ans. : M. Anysas
M.Č. : M. Čyvas
M.Gbt. : M. Gimbutienė
M.Y. : M. Yčas
M.Kr. : M. Krikščiūnas
M.Nb. : M. Nauburas
M.Sl. : M. Slapšys
N.V.-P. : N. Vedegytė-Palubinskienė
O.Urb. : O. Urbonas
O.Ž. : O. Žadvydas
P.B. : P. Baltakis
P.Č. : P. Čepėnas
P.Dmb. : P. Dambrauskas
P.Dr. : P. Drąsutis
P.Gč. : P. Gaučys
P.J., P.Jk. : P. Jonikas
P.Jc. : P. Jucaitis
P.Jrk. : P. Jurkus
P.Lb. : P. Labanauskas
P.Mžk. : A. P. Mažeika
P.Plk. : P. Pauliukonis
P.Rkl. : P. Reklaitis
Pr.Rd. : Pr. Rudinskas
P.S. : P. Skardžius
R.Bdr. : R. Budreika
R.Krs. : R. Krasauskas
R.Skp. : R. Skipitis
S.K. : S. Kolupaila
S.Mtl. : S. Matulis
S.Škt. : St. Škutans
St.K. : S. Kairys
S.Stn. : S. Stankus
St.V. : St. Vainoras
St.Vk. : S. Vykintas
T.B.-V. : T. Babuškinaitė-Vasiliauskienė
V.Blč. : V. Balčiūnas
V.Blt. : V. Bulota
V.Brt. : V. Birutis
V.Brz. : V. Braziulis
V.Gdž. : V. Gidžiūnas
V.Grk. : V. Grakauskas
Vyt.B. : V. Bieliauskas
V. Izb. : V. Izbickas
V.Jdk. : V. Juodeika
V.Jkb. : Vl. Jakubėnas
V.Klb. : V. Kulbokienė
V.Kn. : V. Kanauka
Vl.Klb. : V. Kulbokas
V.M., V.Mc. : V. Maciūnas
V.Rmš. : V. Rimšelis
V.St. : V. Stanka
V.Trp. : V. Trumpa
V.Vrd. : V. Vardys
V.Vzg. : V. Vizgirda
Z.I. : Z. Ivinskis

J

Jungtinės Amerikos Valstybės (The United States of America, stp.: U.S.A. arba U.S., liet. stp.: JAV), federalinė š. Amerikos respublika. Ją sudaro 48 lygiateisės valstybės, Kolumbijos distriktas (stp. D.C.) ir 8 atskiros teritorijos: Aliaska, Havajai, Puerto Rico, Panamos kanalo zona, Guamo sala, dalis Virginijos salų, dalis Samoa salyno ir Pacifiko mandatas (Pacific Trust Territory).

P a d ė t i s i r p l o t a s. JAV užima pietinę š. Amerikos žemyno dalį nuo Kanados sienos ligi Meksikos. Šiaurės pietų linkme tęsiasi nuo 49°23′ š.pl. ligi 24°30′ š.pl., taigi vid. temperatūros klimato juostoje. Toliausia į šiaurę išsikišusi jos vieta Minnesotoje yra Paryžiaus geografinėje platumoje, o toliausia į pietus esanti Floridos Key West atitinka Egipte esančio Aswano geografinę platumą. Naujorkas yra Neapolio geografinėje platumoje. Iš rytų į vakarus JAV tęsiasi nuo Passamaquoddy įlankos Maine ligi Juan de Fuca sąsiaurio, per 58 ilgumos laipsnius, ir dėl to paros laiko skirtumas tarp Naujorko ir San Francisco yra 3 val. 15 min. Sienos su Kanada ir Meksika yra 9660 km ilgio, o pajūriai 22.860 km ilgio. Be šalutinių teritorijų, JAV apima 7.827.680 km², o su jomis iš viso apie 9.350.000 km² (3.620.330 kvadratinių mylių), t.y. 166 kartus didesnės už Nepriklausomąją Lietuvą.

Ž e m ė s p a v i r š i u s. Pagrindiniai žemės reljefo bruožai yra bendri visam š. Amerikos žemynui: išilgai Atlanto ir Pacifiko vandenynų krantus ištįsę kalnynai, o tarp jų išsiplėtusi didžiulė plokščiakalnių ir žemumų sritis. Pagal žemės paviršiaus reljefą visas kraštas skirstomas į 8 pagrindines zonas: 1. A t l a n t o i r M e k s i k o s į l a n k o s p a j ū r i ų ž e m u m ų zona prasideda maždaug ties Bostonu, traukiasi į p. per Floridą ir prasitęsia į v. išilgai Meksikos įlankos krantų. Pakraščių pasvirimas į vandenyną visur lėkštas, o į žemyno pusę staigiomis pakopomis persimeta į aukštumas. Pajūriuose daug seklių įlankų ir pelkynų. Įžemio sluoksniai susidarę iš nuosėdinių padermių. Ruože nuo Naujorko ligi Alabamos, kur susiduria minkštesnės nuosėdinės uolienos su senesnėmis ir kietesnėmis Apelačų kalnų masėmis, yra atsiradę upėse daug krioklių ir smarkėtakų. Long Islando sala ir Cape Codo pusiasalis apnešti ledyno sąnašcmis. 2. A p e l a č ų a u k š t u m o s, susidedančios iš eilės atskirų kalnynų Baltieji kalnai (White Mts.), Catskill kalnai, Žalieji kalnai (Green Mts.), Mėlynieji kalnai (Blue Mts.), Didieji Rūkų kalnai (Great Smoky Mts.) ir plokščiakalnių, užima platų ruožą nuo Kanados ligi p. pajūrio žemumų. Aukščiausia jų viršūnė Mt. Mitchell (2038 m) yra Š. Karolinoje. Hudsono upės klonis šiuos kalnus dalija į š. Apelačus, arba Naujosios Anglijos kalnus, ir p. Apelačus. Š. Apelačai buvo apdilinti ledynų ir turi daug ežerų. Per p. Apelačus traukiasi didžiulis slėnys (Great Valley), kurio šiaurėje iškyla Kumberlando plokščiakalnis. Tarp pačių Apelačų ir pajūrio žemumų Marylande, Š. Karolinoje, P. Karolinoje, Georgijoje ir Virginijoje yra tarpinis aukštumų ruožas, vad. Piedmonto aukštumų sritis. 3. L a u r e n t i n i s s k y d a s, kuris išsikiša savo p. galu iš Kanados Aukštutinio ežero (Superior) srity, sudarytas iš seniausiųjų uolienų ir labai apardytas ledynų. 4. V i d u r i o a u k š t u m o s, kurios p. Missouryje, š.v. Arkansase ir r. Oklahomoj sudaro plokščiakalnius (Ozark Plateau) ir ligi 700 m aukštumo kalnus. 5. V i d u r i o l y g u m ų zona, išskyrus Laurentines ir vidurio aukštumas, apima visą teritoriją tarp Apelačų ir Uolų kalnų (Rocky Mts.). Ji dalijama į dvi dalis: centrinių žemumų ir didžiųjų lygumų. Didžioji (šiaurinė) centrinių žemumų dalis buvo apledėjusi, todėl jos paviršius sudarytas iš morenų, suplautų smėlynų ir kitų ledynų metu susidariusių reljefo formų. Tik p.r. daly, š. Kentucky, p. Indianoj ir p. Ohio ledynų nebūta, ir ten reljefas yra aštresnių kontūrų. Didžiosios

JUNGTINES AMERIKOS VALSTYBES
Masias
0 50 100 200 300 Statutinių mylių
0 100 200 300 400 Kilometrų
KANADA
MEKSIKA
Meksikos Ilanka
Atlantas
Ramusis Vandenynas
SIEROS KALNAS
VASINGTONAS
OREGONAS
IDAHO
MONTANA
WYOMING
NEVADA
UTAH
KALIFORNIJA
ARIZONA
KOLORADAS
NEW MEXICO
ŠIAURĖS DAKOTA
PIETŲ DAKOTA
NEBRASKA
KANSAS
OKLAHOMA
TEXAS
MINNESOTA
IOWA
MISOURIS
ARKANSAS
LOUISIANA
WISKONSINAS
ILINOJUS
MICIGANAS
INDIANA
OHIO
KENTUCKY
TENNESSEE
MISSISSIPPIS
ALABAMA
GEORGIJA
FLORIDA
PIETŲ KAROLINA
ŠIAURĖS KAROLINA
VIRGINIA
VAKARŲ VIRGINIA
PENSILVANIJA
NAUJORKAS
MAINE
VT.
N H
MASS.
CONN.
R I.
N J
MAR.
DEL.
Seattle
Olimpia
Portlandas
Salemas
Spokane
Helena
Boise
Reno
Carson City
Sacramento
San Francisco
Salt Lake City
Las Vegas
Los Angeles
San Diegas
Phoenix
Denveris
Cheyenne
Santa Fe
El Paso
Bismarckas
Pierre
Lincolnas
Omaha
Des Moines
Topeka
Oklahoma City
Dallas
Austinas
San Antonio
Minneapolis
St. Paul
Madisonas
Milwaukee
Cikaga
Springfieldas
St. Louis
Jefferson City
Little Rock
Hot Springs
Memphis
Jacksonas
Baton Rouge
Naujasis Orleanas
Indianapolis
South Bend
Lansingas
Detroitas
Toledo
Cleveland
Columbus
Frankfortas
Charlestonas
Nashville
Atlanta
Montgomery
Tallahassee
Miami
Buffalo
Albany
Hartfordas
Naujorkas
Trentonas
Atlantic City
Doveris
Harrisburgas
Annapolis
Baltimore
Filadelfija
Pittsburgas
Richmondas
Raleigh
Kolumbija
Augusta
Montpelier
Concordas
Bostonas
Providence
Missouri
Yellowstone
Platte
Missouri
Mississippi
Ohio
Wabash
Tennessee
Mississippi
Arkansas
Canadian
Raudonoji
Colorado
Pecos
Brazos
Rio Grande
Smoky Hill
Ilinojus
Mississippi
Ontario
Erie
Sv. Laurynas
Sv. Laurynas
Braitė J. Andrius

National Monument to the Forefathers, Plymouth, Mass., toje vietoje, kur 1621 išsikėlė Mayflower laivu atvykę ‚piligrimai', pirmieji pastovūs kolonistai N. Anglijoje J. Okunio foto

lygumos tęsiasi išilgai Uolų kalnyno r. pakraštį. Jų v. kraštas iškilęs 1200–1500 m nuo j.l., o rytų linkme nusileidžia į centrines žemumas. Viršutiniai jų sluoksniai sudaryti iš Uolų kalnų sudūlėjusių ir suplautų uolienų. 6. Uolų kalnų sistema tęsiasi nuo š. Naujosios Meksikos per Koloradą, v. Wyomingą, Montaną ir Idaho, pereidama į Kanadą. Čia žemės reljefas labai aštrių formų ir komplikuotas. Aukščiausios viršūnės Elberto kalnas (4395 m) ir Blanca viršūnė (4355 m). 7. Pacifiko krantų kalnų sistema apima v. Oregoną, v. Vašingtoną ir beveik visą Kaliforniją. Rytinėj šios zonos daly yra Kaskadų (šiaurėj) ir Sierra Nevados (pietuose) kalnynai, o pačiu pajūriu tęsiasi Pakraščio kalnynas (Coast Range). Tarp Pakraščio kalnyno ir Sierra Nevados yra 600 km ilgio ir apie 75 km pločio Centrinis Kalifornijos klonis, nuotakus į San Francisco įlanką. 8. Tarpkalnių plokščiakalniai yra tarp Uolų ir Pacifiko kalnynų. Jų š. dalis, vad. Kolumbijos plokščiakalnis, susidaręs iš lavos ir išraižytas gilių upių klonių. Pietų rytų daly yra Kolorado plokščiakalnis su Didžiuoju tarpekliu (Grand Canyon). Šioje srityje yra Didysis Duburys (Great Basin) ir Mirties slėnys (Death Valley). Uolų kalnai, Pacifiko krantų kalnai ir Tarpkalnių plokščiakalnis kartais vadinami vienu Kordiljerų kalnų vardu.

Geologiniai bruožai. JAV žemės paviršiuje sutinkama įvairių erų, periodų ir amžių senumo padermių. Seniausios (prieškambrio) sistemos uolienų randama dideliuose plotuose š. daly. Čia jos sudaro Adirondeko, N. Anglijos, Hudsono žemupio baseino, New Jersey ir Mėlynųjų kalnų masyvus. Paleozoinės eros padermės daugiausia yra smiltainiai, kalkakmeniai ir skalūnai. Kadangi ši era truko šimtus milijonų metų, tai jos metu susiklostė labai stori, ligi kelių km storumo, nuosėdiniai sluoksniai. Ši era pasibaigė š. Amerikoje ‚Apelačų revoliucija', t.y. smarkiais žemės plutos judesiais, kurie suformavo Apelačų kalnus. Paleozoinėje eroje susidarė ir akmens anglies turintieji sluoksniai. Vakarinėje dalyje tuo metu susidarė Didžiojo Duburio srities sausuma, o visur kitur buvo jūra, iš kurios kyšojo kaip salos Uolų kalnai. Mezozoinėje eroje ir po jos prasidėjusiame tretiniame periode susiformavo Atlanto, Pacifiko ir Meksikos įlankos pajūrių kontūrai, o dabartinių centro lygumų vietoj ligi tol buvusi jūra išnyko.

Mineraliniai turtai. JAV yra iš turtingiausių pasaulyje mineralinių žalia-

Žiema Maine valstybėje

vų kraštų. Akmens anglies esama apie 8.000.000.000.000 t (dabartiniu kiekiu vartojant, jos užtektų visam pasauliui 4000 metų). Didžiausi jos ištekliai susikaupę Apelačų kalnų zonoje. JAV turi apie 45% viso pasaulio akmens anglies. Žinomi naftos ištekliai yra apie 3.000.000.000 t, dar vis aptinkama naujų naftingų baseinų. 1920–50, ištyrus daug naujai aptiktų naftos baseinų, jos žinomi ištekliai padidėjo 4 kartus (panašiai padidėjo ir jos produkcija). JAV turi apie 50% viso pasaulio energijos išteklių, iš kurių apie 50% sudaro nafta ir degamosios dujos. 1955 gauta naftos apie 2.500.000.000 statinių. Daugiausia naftos esama Texase, Kalifornijoj, Kansase, Oklahomoj, Louisianoj, Ilinojuje ir Arkansase. Degamųjų dujų (gazo) ištekliais JAV užima pasauly pirmąją vietą; per metus gaunama apie 334.000.000.000 m^3. Geležies rūdos yra apie 6.500.000.000 t, t.y. apie 20% viso pasaulio išteklių. Per metus iškasama apie 130.000.000 t. Geležies rūdos kasyklų yra dvidešimty valstybių, bet didžiausi jos ištekliai rasti Aukštutinio ežero srity, ypačiai Minnesotoj, r. Naujorke, Pensilvanijoj, Alabamoj, Georgijoj ir Ozarko plokščiakalny — Missourio vst. Vario produkcija JAV užima pasauly pirmąją vietą. Didžiausios jo rūdų kasyklos yra Utah, Montanos, Nevados ir Arizonos valstybėse. Per metus gaunama apie 800.000 t. Aliuminio žaliavos daugiausia yra Arkansase, Georgijoj, Tennessee ir Alabamoj. JAV yra didžiausioji pasauly produkuotoja cinko ir švino, bet jų ištekliai žymia dalimi jau išsemti. Aukso ir sidabro daugiausia randama Uolų kalnų srity — Kolorade, Kalifornijoj, Nevadoj, Idaho, Arizonoj, Montanoj ir P. Dakotoj. Per metus gaunama maždaug už 120.000.000 dol. aukso. Didžiausi pasauly molibdeno ištekliai yra Kolorade prie Climaxo. Tungsteno randama Kalifornijoj, Idaho ir Nevadoj. Tačiau kai kurių svarbių mineralinių žaliavų, reikalingų metalurginei pramonei, yra maži kiekiai, o jų produkcija nereikšminga. Cino rūdos iškasama per metus vos apie 55 t, nikelio gaunama tik apie 500 t., mangano 143.000 t, chromo rūdos 53.000 t Urano rūdos aptikta daugely vietų, iš kurių didžiausius išteklius turi Utah prie Moabo vietovės. Daugely vietų yra dideli klodai gipso, marmuro, kalkakmenio ir granito.

U p ė s i r e ž e r a i. JAV yra 72 upės, ilgesnės kaip 500 km ir 22 per 1000 km ilgio. Iš upių gaunama apie 20 mil. a.j. energijos, o per 42 mil. a.j. dar neišnaudojama. Visų upių energijos potencialas lygus 116 mil. a.j., iš kurių ligi 1956 išnaudojama 35 mil. a.j. Septynios didžiausios ir reikšmingiausios upės yra: 1. Mississippio upė (4203 km), trečioji ilgumu pasaulyje (po Amazonės ir Nilo), drauge su savo intaku Missouriu 6016 km. Ji surenka vandenį iš 40% viso JAV ploto ir yra svarbus vidaus žemyno vandens kelias. 2. Missouris (4740 km) išteka iš Uolų kalnų masyvo, ties St. Louis įteka į Mississippį; reikšminga energijos tiekėja. 3. Kolumbija (1954 km), ištekanti iš Kanados, reikšminga tuo, kad jos vanduo vartojamas irigacijai ir energijai gauti. 4. Koloradas (2320 km) yra garsi savo Didžiuoju tarpekliu ir Hooverio užtvanka, duodanti daug vandens laukų irigacijai. 5. Rio Grande (3030 km), dykumų ir stepių upė, per 1600 km sudaro sieną tarp JAV ir Meksikos. 6. Hudsonas (510) žymus vandens kelias; įteka į Naujorko įlanką. 7. Potomakas (720 km) suvaidinęs žymų istorinį vaidmenį, svarbus vandens kelias ligi Vašingtono. Didžiulės ūkinės reikšmės yra šv. Lauryno upė, sudaranti dalį sienos tarp JAV ir Kanados.

Ežerai pasiskirstę labai nelygiai; didžiausia jų grupė yra š.r. daly, kur dominuoja 5 didieji ežerai: Aukštutinis, Mičigano, Huronas, Erie ir Ontario. Vakaruose išlikę du dideli ež., buvusių jūrų likučiai: Didysis Druskos ež. ir Saltono jūra (Kalifornijoj). Garsi ledyninės kilmės ežerais yra Naujorko valstybė, kur ypačiai žinomi: Champlainas, Jurgio ež. (George), Oneida ir ‚5 pirštų' ežerai: Seneka, Cayuga, Keuka, Canandaigua ir Skaneatales. Labai ežeringa Maine valstybė, turinti 2465 ežerus, iš kurių didžiausias Mooseheado ežeras.

Žemėvaizdžių įvairumu, savo kalnais, dykumomis, prerijomis, tarpekliais, požemio

urvais, geizeriais, upių kriokliais, pajūrių fiordais ir žemumomis, daugybe ežerų, upių deltomis ir kitais fiziografiniais reiškiniais JAV yra įdomiausias pasauly kraštas.

K l i m a t a s. JAV klimatui būdingi dideli regioniniai ir sezoniniai skirtumai. Š. daly vid. metų temperatūra apie 40°F, o pietuose apie 75°F. Š. pakrašty karščiausio (VII) mėn. vid. temp. yra apie 65°F, o šalčiausio (I) apie 20°F. Pietuose tai atitinka 80°F ir 50°F. Karščiausia (ligi 115° F) esti p. pakraščio centrinėje daly, o didžiausi šalčiai (ligi —60°F) pasitaiko š. Kordiljerų srity. Didžiausi temp. svyravimai (apie 150°F) metuose yra Missourio aukštupio baseine, o mažiausi (ligi 60°F) p. Floridoj ir š.v. Oregone. Aplamai klimatui turi įtakos oro masių slinkimas iš vakarų, nuo Pacifiko, į rytus. Ypač reikšmingas yra ciklonų ir anticiklonų slinkimas į rytus. Vidurio lygumose šalto oro masės žiemą laisvai veržiasi į pietus, iš kur vasaros metu ateina karštas ir drėgnas oras. Toje zonoje pasitaiko tornado viesulų, o p.r. pakraštį pasiekia Karaibų jūroj susiformavę uraganai. Pacifiko pajūriuose klimatas yra švelnus, be šaltų žiemų, priklauso nuo vandenyno; o rytinių pakraščių temp. dažniausiai priklauso nuo vėjų iš žemyno pusės. Daugiausia drėgmenų iškrinta Pacifiko krantų š.v. pakalnėse — Vašingtone ir Oregono vst. dalyse, kur jų esti per 2500 mm. Pietų linkme jų ten mažėja, ir p. Kalifornijos pajūriai tegauna apie 500 mm. Išskyrus Pacifiko krantus, drėgmenų mažėja iš pietų rytų į šiaurės vakarus.

KAI KURIŲ VIETŲ NORMALI VID. MĖNESIŲ TEMPERATŪRA F°

	I	IV	VII	X
Bostonas	29	47	72	55
Čikaga	25	48	75	54
Clevelandas	29	48	74	55
Fairbanks (Aliaska)	—10	29	61	27
Filadelfija	35	53	77	58
Los Angeles	55	61	72	67
Miami	68	74	82	78
New Orlean	56	70	83	73
Naujorkas	33	50	75	57
Phoenix (Arizona)	51	68	90	72
San Francisco	50	56	59	61
Sioux City (Iowa)	19	49	76	53
Vašingtonas	36	55	78	58

A.B.

A u g a l i j a skirstoma keturiomis formacijomis: tundros, miško, prerijų ir dykumos. Arktinės t u n d r o s (Aliaskoje) augalija negausi. Kaip ir kitur tundroje, čia vyrauja kerpės, samanos, žemi gluosniniai krūmokšniai, krūminiai beržai, pušys. Jų taip pat yra kalnuose, pvz. Vašingtono kalne (N.H.) ir Katahdin (Me.). Alpinio tipo tundros esama Uolų ir Sierra Nevados kalnuose. Čia, be siauralapių žolių, jau yra ir plačialapių; dažnesnės jų dobilai, vėdrynai ir gencijonai. M i š k ų formacijoje išskiriami borealiniai miškai, sutinkami Didžiųjų ežerų srityse, N. Anglijoje su Apelačų aukštumomis iki Didžiųjų Rūkų kalnų š. Karolinos ir Tennessee vst. Juose vyrauja Picea alba, P. rubra, P. nigra, Abies balsamea, A. lasiocarpa, Pinus resinosa, P. strobus, Thuja plicata ir kt. Paalpiniai miškai didesnėje dalyje Uolų, Sierra Nevados ir Kaskadų kalnų sričių su vyraujančia Picea Engelmanni, Abies lasiocarpa. Kalnų sritis, žemiau palpinių miškų, užima kalniniai miškai su Pinus Jeffrei, P. lambertiana, Pseudotsuga taxifolia. Pacifiko pakraščio miškai tęsiasi nuo Aliaskos iki š. Kalifornijos. Čia auga Tsuga heterophylla, Sequoia sempervirens ir S. gigantea, Pseudotsuga taxifolia, Picea sitchensis ir kt. Lapuočių miškai išplitę labiau rytinėse valstybėse. Jie dalijami į kelias bendruomenes: Tsugos-kietmedžio bendruomenė apima N. Angliją, Naujorko, Pensilvanijos, Mičigano, Wisconsino, Minnesotos valstybes (vyrauja bukai, beržai, klevai, tsuga, ąžuolai ir kt.). Klevo-buko bendruomenė, kurioje vyrauja bukas ir cukrinis klevas (Acer saccharum) yra pirmosios bendruomenės tęsinys į vakarus ir pietus. Ąžuolo-kaštano bendruomenė išplitusi Ohio, V. Virginijos, Kentucky, Tennessee vst. iki Alabamos ir Mississippio šiaurės (vyrauja ąžuolai, drėgnesnėse augavietėse sutinkami platanai, Taxodium distichum, Liquidambar styraciflua). Ąžuolo – amerikinio riešutmedžio (Carya) bendruomenė eina nuo Ohio vakarinės dalies iki prerijų, siekdama Miči-

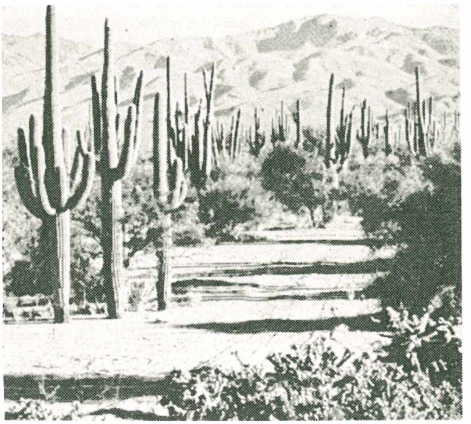

Kaktusai Arizonos valstybėje

Mount Rainier (14.408 pėdos aukščio) Vašingtono valstybėje

gano ir Wisconsino vst. pietinę dalį. Be šių bendruomenių, dar išskiriami pietų spygliuočiai miškai, kurie eina nuo Texaso rytinės dalies iki Atlanto. Jie yra iš greičiausiai augančių miškų. Minėtina Pinus palustris, P. echinata, P. taeda, P. caribaea. Drėgnesnėse bei šlapiose augavietėse sutinkamas amžinai žaliuojąs ąžuolas Quercus virginiana, Taxodium distichum, Acer rubrum, Nyssa sylvatica, palmė Thrinax, vad. palmetto, bambukas, vad. canbrake. Prerijų plotai, apaugę varpinėmis žolėmis, plačiu ruožu kerta vidurines JAV nuo Kanados sienos, pagal Texasą tarp Mississippio ir Uolų kalnų. Rytinėje prerijų dalyje (Minnesota, Iowa, Missouris, Nebraska, Kansas, Oklahoma) žolė siekia iki 2,5 m aukščio, o vakarinėje iki 1 m, pakraštinėse srityse (Montana, Wyomingas, Koloradas, Naujoji Meksika) augdama apie 30 cm aukščio. Dykumos formacijos augalija telkiasi į vakarus bei pietus nuo prerijų esančiose dykumų augavietėse. Auga čia daugiausia nedideli medeliai ir krūmokšniai sutinkami paskiri arba nedidelėmis grupėmis; didesni augalija apaugę plotai reti. Naujojoje Meksikoje, Kalifornijos ir Arizonos pietų dykumose vyrauja Covillea mexicana, Cercidium torreyanum, Prosopis pubescens, Fouquiria splendens ir Yucca brevifolia (ag. Jashua tree). Be šių pagrindinių augalijos formacijų, minėtina pačioje pietinėje Floridos dalyje esanti tropinės augalijos sritis, kur sutinkama Rhizophora mangle, palmės Roystonea regia, Cocos nucifera ir kt. JAV aukštesniosios augalijos yra apie 5000 skirčių. Medinės augalijos skaitoma 918 skirčių, 174 atmainos ir 89 hibridai. Komercinės reikšmės turi 160 skirčių. Krūmų tarpe pabrėžtini nuodingieji žagreniai, vad. poison ivy ir kt. (Toxicodendron radicans, T. pubescens, Rhus diversiloba, T. vernix). Daugiau auginami vaismedžiai - vaiskrūmiai: obelys, kriaušės, vyšnios, slyvos, persikai, abrikosai, alyvmedžiai, avokados, arba alegatorinės kriaušės, mango, vynuogės (jų yra

vietinės kilmės), datulės, citrinos, apelsinai, greipfrutai, figmedžiai ir kt. Be javų ir įvairių daržovių, auginama cukrašvendrė, medvilnė, tabakas.

W. M. Harlow and E. S. Harrar, Textbook of Dendrology 1950; *C. J. Hylander and O. B. Stanley,* College Botany 1949. *J.Rkt.*

M i š k a i i r j ų ū k i s. Pirmųjų kolonistų laikais miškų plotas siekė 370,3 mil. ha, arba 48% miškingumo. Dabar miško žemių yra 268,7 mil. ha, arba 34% miškingumo. Komerciniai miškai siekia 198 mil. ha, arba 25,7% krašto ploto. Spygliuočiams tenka 48%, lapuočiams 52% ploto. Miškai išsidėstę krašto pakraščiais, vidurys — bemiškis. Didžiųjų ežerų ir rytinės srities miškų yra 70,5 mil. ha, pietinių — 49 mil. ha. Komercinių miškų medienos tūris 1953 buvo 16,9 biliono ktm (605 bilionų pėdų³), kurių spygliuočių 69%, lapuočių 31%. Rytinės pusės miškai labai iškirsti. Vakarinės pusės miškai plotu tesudaro 25%, bet juose yra 70% viso medienos tūrio. Bendras medienos metinis prieauglis 410,7 mil. ktm, kur spygliuočių 59%, lapuočių 41%. Vienam gyv. tenka 1,6 ha. JAV miškų žemių plotas sudaro 8% viso pasaulio miškų žemių ir 15% naudojamo ploto. Federalinės valdžios nuosavybė yra 21% komercinių miškų ploto, paskirų valstybių 6%, medžio pramonės bvių 13%, ūkininkų 34%, smulkesnių savininkų 26%. Miškų ūkiu daugiau pradėta rūpintis XX a. pradžioje, kai 1905 prie žemės ūkio departamento buvo įsteigta miškų tarnyba (Forest Service). Jai pavesta tvarkyti turėtus domėnų, arba valdžios žemių rezervo plotuose esančius, miškus (vad. ‚nacionaliniai miškai'). Kasmet iš jų kertama apie 22,7 mil. ktm., arba 10% piaunamos medienos. Federalinių ir atskirų valstybių miškų plotai palaipsniui didėja apleistų privatinių miškų sąskaita. Federalinė valdžia dar valdo ir vad. nacionalinius parkus, kurių plotas apie 8 mil. ha. Kai kurių jų, pvz. Yellowstone parkas, Wyo., iš bendro 900.000 ha ploto turi 718.000 ha miškų masyvą. Čia medžiai nekertami, nes šie miškai skirti mokslui, gamtos apsaugai, žmonių poilsiui ir pramogoms.

M e d ž i o n a u d o j i m a s. Piaunamos medžiagos per metus (1952) iškertama 305,6 mil. ktm (10,8 biliono pėdų³), kurios 75% spygliuočių ir 25% lapuočių. Įvairūs kenkėjai ir gaisrai sunaikina $^1/_4$—$^1/_5$ dalį per metus iškertamo tūrio. Pirmaują medžiai savo ištekliumi ir naudojimu yra Pseudotsuga taxifolia, auganti vakaruose, Pinus ponderosa, įvairios pietų srities pušys, ąžuolai. Viso iškertamo medžio 75% eina piaunamai medžiagai, kuri daugiausia vartojama trobesių statybai, medžio

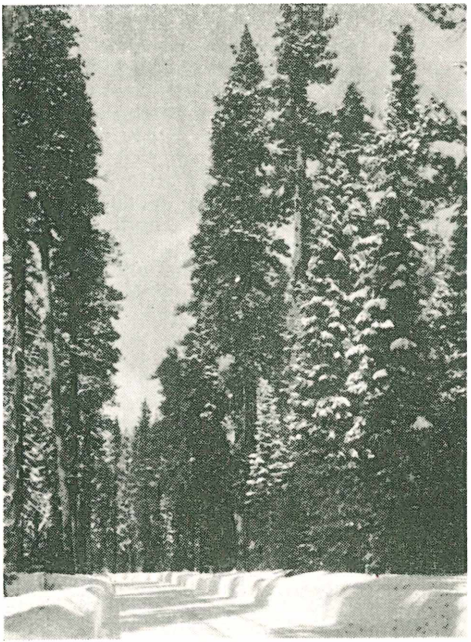

Miškas Jungtinėse Amerikos Valstybėse

masės, popieriaus, kartono ir pn. gamybai — 9%, fanerai — 6%, kurui — 5%, geležinkelių pabėgiams, stulpams, statinėms po 1%, kitiems reikalams 2%. Šalutinių miško produktų gaunama (1948): 294.000 statinių terpentino ir 828.000 statinių kalifonijos, 7.5 milijono litrų klevo sulos sirupo; kasmet parduodama apie 28 mil. kalėdinių medelių. Žvėrių, paukščių ir žuvų auginimui yra 282 rezervatai 7,3 mil. ha ploto. Miškuose ir medžio pramonėje 1952 dirbo 3,4 mil. darbininkų. Miškininkų specialistų dirba apie 13.000, iš jų 36% samdomi medžio pramonės b-vių, 29% federalinės valdžios, 20% paskirų vst., 5% miškų mokyklose, 4% savarankūs, 6% įvairūs kiti. Dabar intensyviai plečiamas miško tyrimo darbas; 1951 čia dirbo 750 asmenų. Pirmoji miškų mokykla įsteigta 1898 prie Kornelio univ. N.Y. Iki 1952 baigė bakalauro laipsniu 20.425, magistro — 3586, daktaro — 252 miškininkai. Tais metais buvo 25 akredituotos ir 9 neakredituotos miškų mokyklos su 4691 stud. Amerikos miškininkų s-ga (SAF) turi 13.000 narių. Stambiausia periodinė literatūra: Journal of Forestry, Forest Science, Lumberman, Timberman ir kt.

H. L. Shirley, Forestry and Its Career Opportunities 1952; *E. C. Crafts,* Timber Resource Review 1955. *J.Kpr.*

G y v u l i a i. JAV sutinkamos beveik visos Š. Amerikos žemyno gyvulių rūšys;

nėra tik avijaučio ir kelių kitų arktinių rūšių. Ligi XIX a. pabaigos Vidurio lygumose buvę išplitę bizonai, dabar tiek išnaikinti, kad jų galima sutikti tik gamtos apsaugos vietose ir zoologijos soduose. Gana reti pasidarė ir bebrai, kurių kailiai kolonizacijos laikais buvo vienas didžiausių pajamų šaltinių. Kordiljerų srity dar yra išlikusių pilkųjų meškų, o š.r. miškuose nereti briedžiai ir rudieji lokiai. P.v. sutinkamas (retas) jaguaras, dykumų lapė, armadilas, kengūrinė žiurkė. Lūšių, kiaunių, ūdrų, barsukų, opasų, audinių, lapių yra apsčiai miškuose. Iš paukščių pažymėtina kelios rūšys erelių, gervė, kondoras, gulbė, flamingas, pelikanas, laukinė žąsis, tetervinas, povas. Iš nuodingųjų gyvačių ypačiai paplitusios barškuolė, variagalvė ir vandens mokasinas. Dykumose gyvena nuodingasis driežas gila ir nenuodinga raguotoji rupūžė. Ežeruose ir upėse apstu lašišų, karpių, upėtakių ir kt. geros kokybės žuvų.

Gamtos grožiui išlaikyti ir gyvuliams bei augalams apsaugoti krašte palikti 27 gamtos apsaugos tautiniai parkai.

G y v e n t o j a i. Pirmojo gyv. surašymo metu 1790 buvo 3.929,214 gyv., iš kurių 757.208 negrai. Nuo to laiko gyv. skaičius didėjo šitaip:

Metai	Gyv. skaičius	Negrų skaičius
1800	5.308.483	1.002.037
1850	23.191.876	3.638.808
1900	75.994.575	8.833.994
1950	151.683.000	13.963.650
1956 apie	168.000.000	

Per paskutiniuosius 5 metus vid. metinis prieauglis apie 2%. Per metus gimsta apie 4.000.000, o miršta apie 1.500.000 (1955 gimė 4.091.000). Svetur gimusiųjų skaičius sudaro 8,9% visų gyventojų. Svetur gimusiųjų 1950 buvo šios žymesnės grupės: vokiečių 4.726.946, italų 4.570.550, lenkų 2.786.190, airių 2.396.456, švedų 1.189.639, lietuvių (Lietuvoje gimusių) 147.765, iš lietuvių arba mišrios tautybės tėvų čia gimusių 249.825; iš viso lietuviais pasisakiusių 397.590. 1820–1951 iš viso atvyko 39.531.199 imigrantai, iš kurių buvo 33.395.884 europiečiai. Nuo 1921 imigracija suvaržyta įvedus kiekvienam kraštui nustatytą kvotą; per metus iš viso imigracijos kvota leidžia įvažiuoti per 150.000 ateivių, kurie paskirstomi tautybėmis šitaip: britų 42,6%, vok. 16,8%, airių 11,6%, lenkų 4,2%, italų 3,7%, švedų 2,1%, olandų 2%, prancūzų 1,9%, rusų 1,8%, čekų-slovakų 1,8%, norvegų 1,5%, šveicarų 1,1%, kitų mažiau, bet ne mažiau kaip 100 žmonių iš bet kurio Europos krašto. 1948 išleistas specialus įstatymas, kuriuo ligi 1952 atvyko apie 400.000 pabėgėlių iš komunistinio režimo kraštų. Žydų yra apie 6 mil., bet tikslaus jų skaičiaus nustatyti neįmanoma. Ligi 1890 jų buvo nedaug, bet padidėjęs Europoje antisemitizmas ir palankios ūkinės sąlygos JAV paskatino jų didelį antplūdį ypačiai iš Lenkijos, Ukrainos, Lietuvos, Rumunijos ir Austro-Vengrijos. Jie po italų sudarė antrą didumu naujųjų imigrantų (1890–1914) srovę. Didžiausia žydų kolonija yra Naujorke, kur jų 1956 esama dvigubai daugiau nei visame Izraelyje, t.y. apie 2.500.000. Čikagoje jų esama apie 350.000, Los Angeles 275.000, Filadelfijoje 250.000, Bostone 150.000. Kinų 1820–1951 įvažiavo arti 400.000, bet nuo 1882 jų imigracija suvaržyta, ir dėl to 1900 –51 jų atvyko tik 93.372 asmens. Japonų imigravo 1890–1930 laikotarpy per 273.000. Nuo 1908 per metus leidžiama jų įvažiuoti 3774. Japonų 1950 buvo 141.768, o kinų 117.629. Greitą nutautėjimą rodo faktas, kad 1940 tik 3,5% čia gimusiųjų namie kalbėjo neanglų kalba. Pagal lytį 1950 buvo 76.064.000 moterų ir 74.633.000 vyrų (981 vyrų tenka 1000 moterų, o 1910 1000 moterų teko 1060 vyrų). Pagal amžių gyv. skirstosi (1950): ligi 5 m. 10,8%; 5–15 m.— 16%; 15-25 m.— 14,6%; 25–35 m.— 15,7%; 35–45 m. — 14,1%; 45–55 m. — 11,5%; 55–65 m.— 8,7%; 65–75 m.— 5,7%; per 75 m. 2,5%. Visų gyv. bendras amžiaus vidurkis 30,1 metų. Vaikų skaičius ligi 5 m. amžiaus 1940–50 pakilo 54,9%, o bendras gyv. skaičius per tą laiką padidėjo 14,5%. Daugumas yra protestantų religijos; 1954 iš 97.482.000 bet kuriai religinei bendruomenei priklausančių žmonių apie 57 mil. buvo protestantiškųjų bažnyčių nariai. Katalikų bažnyčiai priklauso apie 34 mil. narių, kurie 1955 išlaikė 8843 parapines pradžios mokyklas su 3.253.418 mokinių, 1399 aukštesniąsias mokyklas su 639.610 mokinių, 247 kolegijas ir univ. su 219.706 stud. ir 78 dvasines sem. su 9539 klierikais.

Gyvenamosios vietos tipo atžvilgiu gyv. skirstosi (1950): miestuose 96.440.000, o žemės ūkio tipo sodybose ir vietovėse ligi 2500 gyventojų 54.257.000 gyv. Miestelėnų nuošimtis 1790–1950 pakilo iš 5,1 į 63,7. Vien žemės ūkiuose gyvena 23.577.000 žmonių (1950). Jų skaičius tolydžio mažėja; 1940–50 jis sumažėjo 22,7%. Didžiausias miestelėnų nuošimtis (86,6) yra New Jersey valstybėj. Po jos eina Massachusetts ir Kalifornija, kur yra per 80% miestelėnų. 1790 buvo tik 2 miestai po 25.000 gyv., 1850 jų buvo 26 ir vienas su 500.000, o 1940 buvo 92 miestai, turį per 100.000 gyv., ir 5 miestai — per 1 mil. gyv. Nuo 1930 statistikos biuro pradėta į didžiųjų miestų gyventojų skaičių prijungti ir artimųjų apylinkių gyventojus, kurie ūkiš-

kai ir sociališkai į juos gravituoja. Tuo būdu gaunami miestų su jų metropolijomis skaičiai. Didžiausi yra šie (1950): Naujorkas 12.831.914, Čikaga 5.475.535, Los Angeles 4.339.225, Filadelfija 3.660.676, Detroitas 2.973.019, Bostonas 2.345.507, San Francisco-Oaklandas 2.214.249, Pitsburgas 2.205.544, St. Louis 1.673.467, Vašingtonas 1.457.601, Clevelandas 1.453.556, Baltimorė 1.320.754, Minneapolis-St. Paul 1.107.306 ir Buffalo 1.085.606.

Švietimas. Analfabetų nuošimtis sumažėjo nuo 20 (1870) ligi 4,3 (1930), nors negrų beraščių yra 16,3%. Per 5% visų daugiau kaip 25 metų amžiaus gyv. yra baigę aukštąjį mokslą, 15% vidurinį mokslą ir 35% pradžios m-lą. 1955/56 mokslo metais mokinių įstojo: 29.038.000 į pradžios m-las, 7.680.000 į viduriniąsias ir 2.839.000 į aukštąsias. Moksleiviai sudaro 25% viso gyv. skaičiaus. Apie 3.000.000 suaugusiųjų mokosi vakarais. 12 žymiausiųjų ir didžiausiųjų aukštojo mokslo institucijų yra: Harvardo universitetas (įst. 1636 Cambridge, Mass.) su 10.364 stud., 3070 prof., 5.850.000 tt. biblioteka; Yale univ. — 7248 stud., 1718 prof., 4.245.583 tt. biblioteka; Mass. Technologijos inst. — 5250 stud., 1600 prof.; Princetono univ. — 3496 stud., 458 prof.; Kolumbijos univ. — 24.971 stud., 3574 prof.; Kalifornijos univ. — 34.628 stud., 4883 prof.; Ilinojaus univ. — 23.917 stud., 2125 prof.; Amerikos katalikų univ. — 3347 stud., 381 prof.; Notre Dame univ. — 5443 stud., 566 prof.; Fordhamo univ. — 9198 stud., 457 prof.; Naujorko univ. — 35.692 stud., 3564 prof.; Minnesotos univ. — 30.179 stud., 1499 prof.

Verslai. Pradžioje JAV buvo tikra žemės ūkio šalis; 1790 žemės ūkiu vertėsi 95% gyv. Vėliau, augant pramonei ir prekybai, žemdirbių procentas tolydžio mažėja: 1910 — 35%, 1930 — 25%, 1950 — 16,6%, 1955 — 12%. Dirbančiųjų 1954 buvo 67.786.000, o 1955 68.256.000, iš kurių 62.703.000 buvo samdomi dirbantieji: vyrų 47.801.000 ir moterų 20.420.000. Bedarbių buvo 2.489.000. Pramonėje 1955 dirbo 16.481.000, transporte 4.078.000, bankuose, draudimo ir panašiose įstaigose 2.202.000, prekyboje 10.598.000, valdinėse įstaigose 6.832.000 (iš kurių 2.164.000 federalinės valdžios įstaigose), patarnavimų, sveikatos ir globos darbovietėse 5.778.000. Vidutinis valandinis atlyginimas pramonės darbininkams buvo: 1925 0,54 dol., 1930 0,51 dol., 1940 0,64 dol., 1950 1,50 dol., 1955 1,88 dol. 1954 buvo 16 mil. šeimų (40% viso šeimų skaičiaus), kurių metinės pajamos buvo per 5000 dol., ir 8 mil. šeimų (20%), kurių metinės pajamos nesiekė 2000 dol. 1950 buvo 42.520.000 gyvenamųjų butų, iš kurių 55% buvo gyvenami savininkų ir 45% nuominikų.

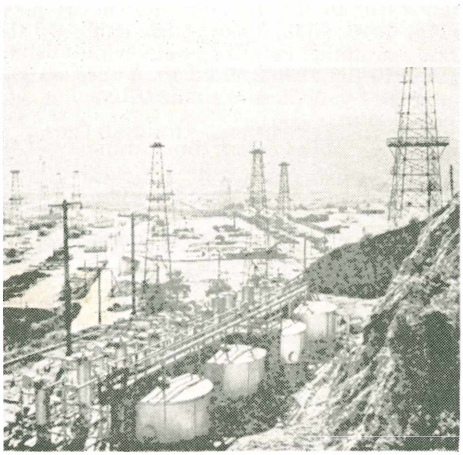

Naftos laukai Kalifornijos valstybėje

Finansai. Pradžioje federalinė valdžia neturėjo teisės imti mokesčių iš piliečių, bet reikalaudavo duoklės iš konfederacijos narių valstybių. 1789 priimtoji konstitucija suteikė federalinei valdžiai teisę imti iš piliečių mokesčius, rinkti muitą, leisti pinigus, užtraukti paskolas. 1921 buvo įsteigtas biudžetui paruošti biuras. Metinio biudžeto augimas matyti iš šios lentelės, kur skaičiai rodo mil. dolerių:

Metai	Pajamos	Išlaidos	Metai	Pajamos	Išlaidos
1800	6	6	1950	37.045	40.167
1850	29	34	1954	64.700	67.800
1900	435	457			

Uždarbio netto pajamos 1954 253.500.000.000 dol. Gyv. 1954 sutaupė 19.500.000.000 dol. Pajamos pagal šaltinius skirstosi (1954) šitaip: iš žemės ūkio 16.500.000.000 dol., iš pramonės 90.700.000.000 dol., iš prekybos 52.600.000.000 dol., iš bankų, draudimo ir nejudomo turto prekybos 27.600.000.000 dol., iš patarnavimų 29.500.000.000 dol. ir iš valdžios 35.000.000.000 dol. Visų gyv. bendros pajamos 1956 arti 400.000.000.000 dol. Nuo 1943 ligi 1953 jos buvo milijonais dolerių: 1943 — 182.639, 1947 — 197.168, 1951 — 277.041, 1955 — 322.500. Vidutiniškai kiekvienas žmogus per 1953 metus turėjo 1709 dol., o 1956 arti 2000 dol.

Žemės ūkis. 1950 buvo 5.382.162 ūkiai su 1.158.565.852 akrais. Vid. vieno akro kaina 65 dol. Brangiausia žemė New Jersey (vidutiniškai 293 dol. už akrą), o pigiausia Arizonoj (15 dol. už akrą). 1953 vidutinės metų pajamos vieno žmogaus žemės ūky buvo 882 dol., o ne žemės ūky 1898 dol. Žemės ūkio gaminių produkcija

nuo 1910, imant 1935–39 vidurkį už 100, buvo: 1910 — 79, 1930 — 98, 1950 — 137. Ūkio gaminių kainos pakilo vidutiniškai nuo 1910 ligi 1950 2,58 karto, o 1938–39 jos buvo 96, t.y. žemesnės, kaip 1910.

VIDUTINIS MĖNESINIS DARBININKO UŽDARBIS ŽEMĖS ŪKYJE (DOLERIAIS):

	be išlaikymo	su išlaikymu		be išlaikymo	su išlaikymu
1910	28	21	1950	137	99
1930	48	37,5	1954	154	124
1940	37,5	27,5			

NAMINIAI GYVULIAI NUO 1900 (tūkstančiais):

	Karvės	Kiaulės	Arkliai	Avys
1900	59.739	51.055	20.995	48.105
1920	70.400	60.159	25.742	40.743
1940	68.309	61.165	14.745	46.266
1950	77.963	58.852	7.781	26.182
1954	94.677	48.179	5.035	26.905

SVARBIAUSIŲJŲ ŽEMĖS ŪKIO KULTŪRŲ DERLIAI (tūkstančiais bušelių):

	Kviečių	Kukurūzų	Miežių	Avižų
1930	886.522	2.080.130	301.619	1.274.592
1940	814.646	2.457.146	311.278	1.246.450
1950	1.019.389	3.057.803	303.533	1.410.464

Rugių derlius 1930–1950 sumažėjo nuo 45.383.000 ligi 21.257.000 bušelių, o padidėjo: sorgos nuo 37.561.000 ligi 233.278.000 bušelių, ryžių nuo 20.218.000 ligi 38.689.000 maišų ir medvilnės nuo 13.932.000 ligi 16.437.000 balų.

SVARBIAUSIŲJŲ KULTŪRŲ PASĖLIŲ PLOTAI (tūkstančiais akrų)

Kukurūzai	84.000	Sojos pupos	11.125
Kviečiai	74.185	Miežiai	11.000
Pašarinės žolės	75.300	Linai	4.000
Avižos	38.700	Bulvės	2.112
Medvilnė	21.150	Žemės riešutai	3.380
Alfalfa	14.900	Ryžiai	1.677
Tabakas	1.875	Pupos	1.760
Cukr. runkeliai	887	Rugiai	2.022

P r a m o n ė. Nuo 1850 ligi 1950 pramonės įmonių skaičius padidėjo daugiau kaip dvigubai, pramonės darbininkų skaičius — 13 kartų (1956 beveik pasiekė 17 mil.). Pramonės gaminių vertė per tą šimtmetį padidėjo 175 kartus, o darbininkams išmokėtų algų suma — 130 kartų. Pramonės gamyba 1950 buvo 2 kartus didesnė kaip 1935–39 vidurkio. 1955 pramoninių gėrybių pagaminta daugiau kaip už 100 milijardų dolerių.

Akmens anglies 1955 iškasta 448.000.000 t (apie 1/3 viso pasaulio akmens anglies produkcijos), plieno pagaminta 106.000.000 t, geležies — 70.900.000 t. Naftos gauta 332.000.0000 t. Elektros energijos 1955 pagaminta 623.000.000.000 kWh. Vidutiniškai kiekvienam gyventojui jos tenka per metus apie 3000 kWh. Popieriaus gamyba

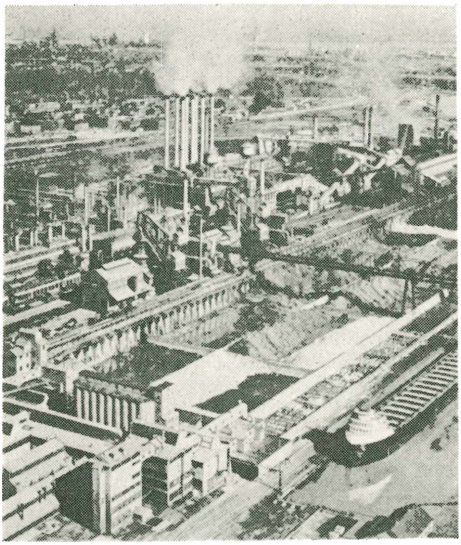

Fordo automobilių fabrikai prie Dearborno, Mičigano valstybėje

per metus padidėja apie 2.000.000 t; 1953 jo buvo pagaminta 26.458.781 t, iš kur 5.645.000 t spaudai reikalingo popieriaus. Motorvežimių gamyba nuo 1900: 1900 — 4192 (visi keleviniai automobiliai), 1910 — 187.000, 1920 — 2.227.000, 1930 – 3.363.000, 1940 — 4.472.000, 1950 — 8.003.000 (iš jų 6.660.000 keleiviniai automobiliai), 1954 — 6.601.000. Registruotų autovežimių 1955 buvo apie 60.000.000. Jie per metus sunaudoja per 50.000.000.000 galonų gazolino.

U ž s i e n i o p r e k y b a. JAV metinis eksportas XIX a. pradžioje būdavo apie 45.000.000 dol., o po 100 metų pakilo ligi 1.000.000.000 dol. Didžiulis eksporto pakilimas atsirado po I pas. karo; 1920 eksportuota už 8.228.000.000 dol., 1929 — už 5.240.995.000 dol., o ūkinės depresijos metu jis nukrito (1932) ligi 1.611.016.000 dol. 1938 eksportuota už 3.094.440.000 dol. 1944 už 14.258.702.000, 1947 už 14.429.747.000, o nuo 1950 eksportas kasmet prašoka 15 milijardų dolerių. Į šią sumą įeina ir ūkiškai atsilikusioms šalims teikiama pašalpa. Importas nuo 1880 yra mažesnis už eksportą; 1920 importuota už 3.358.354.000 dol,. 1929 už 4.399.361.000 dol., 1932 už 1.322.774.000 dol., 1938 už 1.949.624.000 dol., 1950 už 8.852.161.000 dol., 1953 už 10.873.552.000 dol. Per pastaruosius kelerius metus eksportas pralenkia importą apie 5.000.000.000 dol.

Didžiausia užsienio prekyba ėjo su šiomis valstybėmis:

Valstybės	Eksportas (mil. dol.)		Importas (mil. dol.)	
	1951	1953	1951	1953
Kanada	2.587,5	2.995,1	2.275	2.461,3
D. Britanija	901	589,3	465,9	545,6
Meksika	712,1	644,4	326	355,1
Brazilija	699,8	295,9	910,6	768,4
Japonija	597,7	669,5	204,9	261,5
V. Vokietija	519,3	355,6	233,1	276,6
Kuba	539,8	426,6	417,8	431
Venecuela	455,5	512,9	323,6	440,6
Italija	456,3	282,7	140,2	158,4
Prancūzija	423,4	339,2	263,4	186,5
Indija	462,6	151,5	296,6	230,2
Filipinai	350,5	351,2	283,7	276
P. Afrika	247,1	207	137,8	92,7
Indonezija	162,1	104,1	266,2	214,5
Australija	178,2	134,5	350,1	137,6
Šveicarija	191,8	134,4	133,9	161,4
Švedija	134,3	102,3	104,6	107,9
Kolumbija	224,1	285,1	362,1	465,5
Argentina	233,1	104,2	219,8	182

Su Sovietų Rusija ir jos satelitais prekyba nuo II pas. karo nežymi; bendras eksportas į tuos kraštus buvo 1951 2.800.000 dol., 1953 — 1.100.000 dol., o importas iš tų kraštų 1951 buvo 63.800.000 dol. ir 1953 — 36.300.000 dol. Iš viso į Europą eina apie 34% viso eksporto ir iš ten ateina apie 14% viso importo. Kanada suima apie 15% viso eksporto ir duoda maždaug tą patį procentą importo.

Svarbiausieji eksporto dalykai 1946–1950 (skaičiai skliausteliuose reiškia mil. dol.): mašinos (apie 2000), javai (1500), automobiliai (1500), medvilnė (850), medvilnės audiniai (500), akmens anglis (400), nafta ir jos produktai (600), geležis, plienas (700), chemikalai ir vaistai (750), vaisiai (180), tabakas ir jo gaminiai (250), mėsa ir jos produktai (200), pieno produktai (220). Svarbiausieji importo dalykai 1946–1950 (mil. dol.): kava (700, jos įvežama apie 3.000.000.000 svarų), popierius ir jo gaminiai (650), laikraštinis popierius (400), nafta ir jos gaminiai (450), vilna (220), guma (250), cukrus (350), džiutas (150), varis ir jo gaminiai 200), cinas (180), chemikalai ir vaistai (110), deimantai (100), kailiai (105), odos (95), žuvys ir jų konservai (100). Kai kurių dalykų įvežimas, pradėjus vietoje gaminti jų pakaitalus, labai krito; pvz. šilko 1926–30 būdavo įvežama kasmet už 365 mil. dol., 1936–40 už 108 mil. dol., o 1949 jau tik už 7,3 mil. dol. Tačiau yra dalykų, kurių importas pastaraisiais metais labai išaugo; pvz. naftos ir jos gaminių įvežimas nuo 1940 ligi 1949 padidėjo 10 kartų.

K e l i a i, l a i v y n a s. s u s i s i e k i m a s. Geležinkelių tinklas, pradėtas sparčiai plėsti XIX a. viduryje, pastaraisiais metais pradėjo trumpėti, nes išplito autovežimių transportas ir susisiekimas. Glžk. 1925 buvo 417.954 mylios, o 1955 — 391.480. Plentų 1953 buvo 1.855.000 mylių, o iš viso valdžios kontroliuojamų kelių buvo 3.366.000 mylių. Jų tinklas tolydžio didėja. Oriniam susisiekimui 1954 buvo 6977 civiliai aerodromai ir apie 40.000 privačių lėktuvų, iš kurių 1175 keleiviniai. Prekybos laivyną 1954 sudarė 3333 laivai (per 1000 t krūvio) su 35.860.000 t talpos. Per metus į JAV uostus atgabenama apie 920.000.000 t prekių.

Radijo siųstuvų 1955 buvo 3660, o televizijos stočių 439 (1945–46). Dienraščių (1953) buvo 1765 su 55.072.000 egz. tirašu.

N. M. Fenneman, Physiography of the United States, 2 tt., 1931–38; *R. C. Moore,* Introduction to Historical Geology 1949; *R. De C. Ward,* Climates of the U. S. 1925; *C. F. Brooks,* Climatic Maps of North America 1936; *J. Fr. Dewhurst,* America's Needs and Resources 1947; *C. A. Beard,* The Rise of American Civilization, 3 tt., 1927–39; *Ed. Nourse,* America's Capacity to Produce 1934; Statistical Abstracts of United States.

A.B.

I s t o r i j a. K o l o n i n ė A m e r i k a. Kolumbui 1492 atradus N. Pasaulį, Š. Amerikoj savo kolonijas ėmė steigti ispanai, prancūzai, anglai, švedai ir olandai. Ispanai išsikėlė Floridoj. Ten 1565 jie įsteigė pirmą nuolatinę koloniją šiandieninių JAV teritorijoje (St. Augustine, Florida). Ispanai taip pat kontroliavo Texaso, Kalifornijos, o kartu ir nemažas Amerikos vakarų teritorijas. Prancūzai pirmąji prekybos centrą įsteigė 1608 Kvebeke. Jie valdė Kanadą (N. Prancūziją). Iš ten jie savo kontrolę pratęsė į vidurio vakarų ežerų sritis ir pagal Mississippio upę į šiandieninę Louisianą. Anglai pirmąją nuolatinę koloniją įsteigė 1607 Jamestowne, Virginijoj. Olandai 1609 buvo įsteigę prekybinį centrą Manhattano upės saloj (dabar Naujorko mst.). Jie buvo pasiekę ir Delaware upės žiotyse švedų 1638 įsteigtą koloniją. Tačiau kiek vėliau ir pačių olandų kolonijos buvo užimtos anglų, kurių teritorijos N. Pasaulyje ilgainiui pasidarė dominuojančios. Jos buvo kompaktiškai organizuotos rytinėje Apelačų kalnų pusėje prie Atlanto pakraščio. Britai turėjo ten trijų rūšių kolonijas: karališkąsias (tiesiogiai karaliaus kontroliuojamas), korporatyvines (sudarytas karaliaus leidimu su grupine, susitarimu įgyta savivaldos teise) ir individualines (karaliui sutikus, suorganizuotas ir kontroliuojamas atskiro didiko ir jo įpėdinių). Visos kolonijos turėjo plačią savivaldą. Kolonijos turėjo savo teismų sistemą. Kolonistai rinkdavo savo kolonijos atstovų rūmus, kurie turėjo teisę kontroliuoti kolonijos iždą ir dėl to turėjo didelės įtakos koloniją kontroliuojančiam skirtam gubernatoriui. Kolonistai aktyviai rėmė Angliją kare (1754–63) prieš Prancūziją dėl vandenynų ir kolonijų dominacijos. Anglai su kolonistų pagalba nugalėjo prancūzus ir jų sąjungininkus indėnus. Pa-

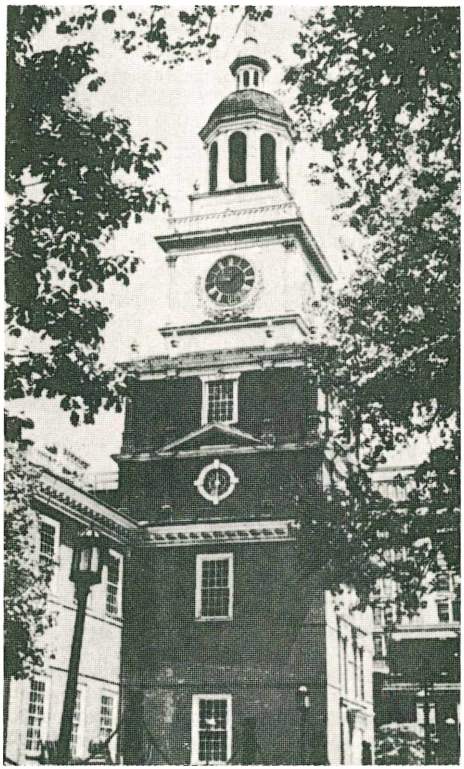

Independence Hall Filadelfijoje, Pa., kur 1776 buvo pasirašyta JAV nepriklausomybės deklaracija

gal Paryžiaus taikos sutartį 1763 Prancūzija prarado Kanadą ir Didžiųjų ežerų sritis. Šio karo metu buvo kilęs sumanymas sujungti visas anglų valdomas kolonijas į vieną politinį vienetą.

Nepriklausomybės paskelbimas. Karas ištuštino D. Britanijos iždą, ypač kad tuo pat metu reikėjo kariauti Europoje. Todėl po karo parlamentas išleido eilę įstatymų, kuriais daug mokesčių ir muitų buvo uždėta ant Amerikos kolonistų ir jų prekių. Kolonijose kilo didžiulis nepasitenkinimas. Bostone anglai, negalėdami žmonių suvaldyti, šaudė į minią. Nors tik penki asmens žuvo, tačiau incidentas gavo Bostono Žudynių vardą ir dar labiau įaudrino kolonistus, kurie ėmė skandinti anglų laivus, versti prekes į jūrą ir t.t. Kolonistai buvo nepatenkinti taip pat ir anglų bandymais apriboti vakarinių teritorijų kolonizaciją. Dėl to viso 1775 Lexingtone ir Concorde įvyko ginkluotų susirėmimų tarp kolonistų ir anglų kareivių. Tokiu būdu prasidėjo revoliucija prieš anglus, kuri baigėsi anglų pralaimėjimu 1781 X 19. Tuo tarpu susirinkęs Antrasis kontinentinis kongresas, po ilgų diskusijų, 1776 VII 4 paskelbė kolonijas nepriklausomas ir pavadino jas JAV. Tos 13 kolonijų buvo šios: Massachusetts, New Hampshire, Connecticut, Rhode Island, Naujorkas (New York), New Jersey, Pensilvanija, Delaware, Marylandas, Virginija, Š. Karolina, P. Karolina, Georgija. Taika su Anglija buvo padaryta 1783 Paryžiuje. Revoliucija buvo politinio pobūdžio. Ji nepakeitė kolonijų socialinės santvarkos, bet tik politinę kolonijų suverenumo padėtį. Nuo to laiko visi ryšiai su Anglijos karūna buvo nutraukti.

Valstybinės santvarkos bruožai. Paskelbus nepriklausomybę, kontinentinis kongresas pradėjo redaguoti pirmąją JAV konstituciją, kuri vienbalsiai, kaip numatyta, buvo ratifikuota tik revoliuciniam karui baigiantis. Toji konstitucija, žinoma Konfederacijos įstatų vardu (Articles of Confederation) sujungė kolonijas kaip suverenines valstybes į JAV konfederaciją, kuri neturėjo nei bendros vykdomosios, nei konfederacinių teismų sistemos. Aukščiausias valdžios autoritetas buvo kongresas, kuriame kiekviena valstybė turėjo vieną balsą. Kongreso teisės tačiau buvo žymiai aprėžtos, pvz. kongresas neturėjo teisės rinkti mokesčių nei kontroliuoti prekybos. Greit pasirodė, jog tokia santvarka kraštui nepakankama. Įvairiose atskirose valstybėse ūkininkų masės rinkimų būdu įgijo valdžią ir ėmė leisti įstatymus, kenkiančius prekybai ir finansiniam gyvenimui. Kai kur prasidėjo ūkininkų streikai. 1787 V Filadelfijoj susirinko valstybių atstovai Konfederacijos įstatų pataisyti, bet užuot pataisę, parašė naują konstituciją, kuri greit devynių valstybių buvo ratifikuota ir 1789 įsigaliojo. JAV konstitucija pagrįsta penkiais pagrindiniais principais: reprezentatyviąja demokratija, konstitucionalizmu, federalizmu, valdomųjų jėgų išskyrimu ir tų jėgų tarpusave kontrole. Konstitucija sutvirtino centrinę valdžią ir federalinį įstatymą paskelbė krašto įstatymu. Valdymo galia buvo padalinta tarp centrinės ir atskirų valstybių valdžios, tuo būdu įvedant klasikinį federalizmą. Teisės, nesuteiktos centrinei valdžiai ir neuždraustos valstybėms, buvo rezervuotos valstybėms arba gyventojams. Sutvirtinti konstitucionalistiniam principui, pagal kurį valdžios jėgos visada turi būti ribotos, centrinės valdžios galios buvo padalytos į 3 šakas: teismą, įstatymų leidimo instituciją ir vykdomąją valdžią. Jos visos trys buvo viena nuo kitos nepriklausomos, ir joms buvo suteiktos konstitucinės priemonės tarpusavei kontrolei. Federalinė teismų sistema buvo atbaigta

aukščiausiu teismu, kuris tačiau tik vėliau, iš tradicijos, įgijo teisę funkcionuoti kaip vyriausias konstitucijos interpretatorius. Įstatymų leidimo institucija buvo numatytas kongresas, sudarytas iš dviejų rūmų, kurių organizacijoj atsispindi federalinis principas. Žemieji, t.y. atstovų rūmai, sudaryti iš atstovų, renkamų tam tikro gyv. skaičiaus (1955 — 300.000 gyv.). Aukštieji rūmai, t.y. senatas, sudarytas iš dviejų kiekvienos valstybės atstovų. Vykdomoji valdžia patikėta rinkikų kolegijos, t.y. netiesiogiai renkamam prezidentui. Konstitucijos kūrėjai nemėgo masių demokratijos ir nepramatė vietos politinių partijų steigimuisi. Tačiau 1787 konstitucija iš esmės yra pirmoji reprezentacinė demokratinė konstitucija pasaulyje, sudariusi gerą bazę išplėsti demokratijos principą valdantiesiems kontroliuoti, o kartu sukurti ir efektingą vykdomąją valdžią krašto tvarkai, saugumui ir gerovei išlaikyti. Svarbu, jog konstitucija nėra specialiai susieta su jokia ekonomine santvarka ir gali būti pritaikyta kiekvienai demokratinei tvarkai.

J A V iki C i v i l i n i o k a r o. Pirmuoju JAV prezidentu buvo išrinktas Jurgis Vašingtonas, revoliucijos karų vadas. Savo atsisveikinimo laiške tautai jis įspėjo JAV nesikišti į Europos reikalus ir nesiskaldyti partijomis, tačiau jau pirmosios jo administracijos metu susiorganizavo dvi politinės partijos: federalistai, vad. Hamiltono, ir demokratai, vad. Jeffersono. Po John Adamso, kuris buvo federalistas, prez. buvo išrinktas Thomas Jeffersonas, demokratas, pasisakęs už didesnes atskirų valstybių teises. Jam valdant, Anglija kariavo su Napoleonu. Pastarasis Jeffersonui pardavė savo kontroliuojamą Lousianos teritoriją. Toji teritorija buvo milžiniška, jai priklausė ne tik šiandieninė Lousiana, bet ir daug kitų vidurio vakarų ir vakarų valstybių. JAV prasiplėtė tuo metu, į uniją priimdamos taip pat ir Ohio, Kentucky, Tennessee, Vermonto valstybes. Jeffersonas simpatizavo prancūzams, bet bandė JAV išlaikyti neutralias kare tarp anglų ir prancūzų. Tačiau JAV neutralumo kariaujančios šalys, ypač vandenynus valdanti Anglija, nepaisė. Prez. Madisono metu 1812 pradėtas karas baigėsi 1814 Gento taika, kuri atstatė s t a t u s q u o a n t e b e l l u m. Karas neišsprendė jokių ginčų tarp JAV ir D. Britanijos, bet po jo JAV prestižas anglų akyse pakilo. Santykiai su Anglija ėmė taisytis, ypač kai kontinentinės Europos valstybės ėmė kėsintis atstatyti koloninę tvarką P. Amerikos žemyne, kur viena po kitos atskiros teritorijos darėsi nepriklausomos nuo Ispanijos. 1823 prez. Monroe su Anglijos žinia ir pritarimu paskelbė garsiąją Monroe doktriną (žr. Izoliacionizmas). Vidaus gyvenime prez. Madisono, Monroe ir John Quincy Adamso laikais palaipsniui sunyko federalistų partija. Nesutikdama stipresnės konkurencijos, pamažu dezintegravosi ir Jeffersono demokratų partija.

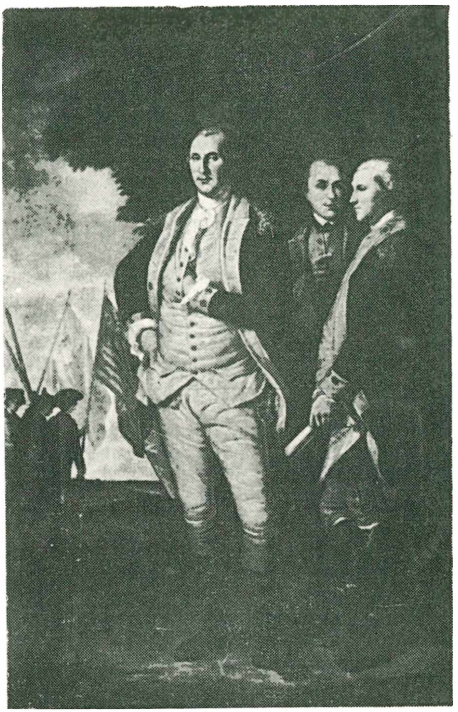

Vašingtonas, Lafayette ir Tench Tilghman Yorktown miestelyje, kur 1781 buvo galutinai baigtos amerikiečių laisvės kovos. (Ch. W. Peale pav.)

1828 prezidentinius rinkimus laimėjo naujai suorganizuotos demokratų partijos lyderis gen. Andrew Jacksonas, populiarus masių vadas ir tautinės vienybės simbolis. Jo valdymo laikotarpiu vyko didelis demokratizacijos procesas. Krašte visos valstybės įvedė visuotinę vyrų balsavimo teisę. Politinių partijų organizacijon buvo įvesta daugiau demokratinio elemento. Jacksonas rėmėsi vakarų pionieriais, ūkininkais bei amatininkais ir kovojo prieš finansininkų interesus. Jo pastangomis buvo likviduotas nacionalinis JAV bankas. Jacksonas buvo tačiau naivokų ekonominių pažiūrų, ir per tai jo administracijos pabaigoje kraštas pateko į sunkią ekonominę krizę. Prieš Jacksoną buvo suorganizuota vigų partija, kuri 1840 masinės rinkimų propagandos priemonėmis išrinko

prezidentu William H. Harrisoną, mirusį po mėnesio po inauguracijos. Jacksonui valdant (1836) Texas tapo nepriklausoma respublika. 1845 Texas buvo priimtas į JAV federaciją. Tačiau greit paskiau kilo karas su Meksika, kurio dėka JAV laimėjo Kaliforniją ir didelę vakarų dalį. Laimėjusi šias teritorijas karu, JAV 1854 nupirko iš Meksikos ir Messillos slėnį prie Rio Grande upės (Gadsdeno pirkinys). JAV padidino teritorijas ir šiaurės vakaruose, sutartimi su Anglija, kuri prez. Polko laikais (1846) pripažino JAV šiandieninę Oregono ir Vašingtono valstybių teritorijas. 1848 Kalifornijoj buvo rasta aukso. Jo karštligė padidino ir taip jau nemažą amerikiečių veržimąsi į vakarines teritorijas.

Civilinis karas ir JAV atstatymas. Kraštui didėjant, pietinės valstybės ėmė prarasti federalinės valdžios kontrolę, jų rankose buvusią nuo Vašingtono laikų. Eile kompromisinių įstatymų 1820–21 ir vėliau 1850 bei 1854 pietiečiai bandė užsitikrinti, kad kongrese nesusirinks prieš pietiečių ūkinę ir socialinę santvarką, paremtą vergija, nusistačiusi dauguma. Pietų valstybėse taip pat buvo populiarus ir Calhouno suformuluotas nulifikacijos principas, pagal kurį valstybė gali savo ribose nepripažinti federalinio įstatymo. Tačiau savo dominuojančios padėties pietiečiai nebegalėjo išgelbėti. Padarytieji įstatyminiai kompromisai, kurie reiškė nuolaidas pietiečiams, nepatenkino šiauriečių. Abolicionistų organizacija šiaurinėse valstybėse kovojo už vergijos panaikinimą. Kovai prieš vergiją palaikančius vesti susidarė laisvųjų ūkininkų partija (Free Soilers Party), vėliau įsiliejusi į naujai suorganizuotą respublikonų partiją. Kai 1860 respublikonas Abraomas Linkolnas buvo išrinktas prezidentu, pietiečiai, nebesitikėdami susitarimo, išstojo iš JAV ir sudarė konfederaciją, pavadintą Konfederuotomis Amerikos Valstybėmis. Konfederacija pradėjo karą prieš šiaurės valstybes, kuris truko ketverius metus (1861–65). 1863, karui dar tebeeinant, prez. Linkolnas paskelbė negrų emancipaciją (išlaisvinimą). Karą pietiečiai pralaimėjo. Sukilėlės valstybės buvo traktuojamos kaip okupuotos teritorijos. Priešiškai nusiteikęs kongresas išleido eilę prieš pietiečius nukreiptų įstatymų. Dėl pietinių valstybių traktavimo buvo įvykęs ir labai rimtas konfliktas tarp respublikonų kontroliuojamo kongreso ir prezidento Andrew Johnsono, kuris užėmė prezidento vietą, pasikėsintojui nužudžius Linkolną 1865. JAV konstitucija buvo papildyta, uždraudžiant vergiją ir balsavimo teisės atėmimą dėl rasės. Konstitucija taip pat suvaržė valstybių teises. Eilę metų po karo respublikonų kontroliuojama valdžia laikė pietinėse valstybėse okupacinę kariuomenę ir rėmė šiauriečių bei vietinių negrų sudarytas vietines valdžias. Įpykę ant respublikonų, pietiečiai dar ir dabar vieningai tebepalaiko demokratų partiją, kurią jie visomis išgalėmis ėmė remti okupacinę kariuomenę atitraukus. 1877 taika tarp šiauriečių respublikonų ir pietinių valstybių leido pietinėms valstybėms toliau laisvai vystytis ir įvesti pietuose baltųjų dominavimą.

Reformos ir evoliucija. Pokario laikotarpiu federalinėje vyriausybėje atsirado daug korupcijos, ypač civilinio karo herojaus gen. Granto prez. metais. Beaugančio ir besiplečiančio kapitalizmo dėka atsirado nemaža korupcijos ir krašto ūkiniame bei politiniame gyvenime. Valstybės remiamos, privačios geležinkelių b-vės nutiesė platų geležinkelių tinklą. Tuo būdu jos įsigalėjo valstybių politikoje. Valstybei nekontroliuojant prekybos ir pramonės, išaugo žibalo, cukraus, plieno ir kt. monopoliai, trustai, bendrovės, kurios nesiskaitė su etiniais dėsniais nei ūkiniame nei politiniame gyvenime. Atsirado reikalas apsaugoti konkurenciją prekyboj, vartotoją nuo pramonininko apgavystės, darbininką nuo išnaudojimo, ūkininką nuo geležinkelių ir kitų monopolių lupikavimo. Ūkininkai, daugiausia vidurio vakaruose, ėmė organizuotis į Grange organizaciją; reformistai, daugiausia ūkininkų remiami, spietėsi į populistų, o vėliau ir progresyviųjų partijas kovai prieš geležinkelius ir monopolius. Visuotinai imta reikalauti antimonopolio įstatymų. Pirmasis toks įstatymas, Sherman Anti-trust Act, buvo kongreso priimtas 1890. Prieš monopolius toliau kovojo prez. T. Roosevelto, W. H. Tafto, W. Wilsono administracijos. Pažymėtina T. Roosevelto progresyviųjų partija, įsteigta 1912 kaip sukilėlė prieš respublikonus, kurie tais metais rinkimus pralaimėjo demokratų kandidatui Wilsonui, o taip pat sen. Bob LaFolletee progresyviųjų partija Wisconsine ir rėmėjai krašte 1924.

Reformatoriai XIX a. gale ir XX a. pradžioje ėmė reikalauti didesnės demokratijos valstybinėje santvarkoje ir pačių partijų valdymesi. Buvo priimtas konstitucinis priedas, įvedąs tiesioginius senatorių rinkimus. Buvo reformuota pati rinkimų tvarka, garantuojanti jų slaptumą, įvesti pirminiai rinkimai kandidatams į valstybines vietas nominuoti, net kandidatui į valstybės prezidentus parinkti. Visa tai buvo daroma norint susiaurinti partijos vadų ir padidinti pačių gyventojų galią. Ir pačiame kongrese reformatoriai kongres-

manai 1912–13 susiaurino atstovų rūmų pirmininko teises, tuo būdu pasunkindami disciplinuotą partijos valdymą.

Politinių partijų vadovybė XIX a. gale ir XX a. pradžioje perėjo į rytų pramonės srities rankas. Dominavo pasikeisdamos respublikonų ir demokratų partijos, kurių programos ir veikimas tačiau buvo pasidarę beveik identiškas. XIX a. gale susiorganizavo darbininkai. Jų organizacija pamažu augo. Tuo pat beveik metu buvo įst. ir socialistų partija, kuri be didesnio pasisekimo dalyvavo rinkimuose iki pat 1948. XIX a. gale į JAV pradėjo plaukti ir Rytų bei Pietų Europos imigrantai, kurių didelės masės susirinko rytų ir vidr. vakarų pramonės centruose. Ilgainiui naujieji imigrantai įgavo didelės įtakos JAV gyvenimui. XX a. JAV gyventojų masė pasidarė daug mišresnė tautinės kilmės atžvilgiu.

Užsienio politika šimtmečiui keičiantis (imperializmas, intervencija, izoliacionizmas). XIX a. gale visas JAV priklausąs žemynas jau buvo kolonizuotas. JAV jau priklausė ir Aliaska, po civilinio karo nupirkta iš rusų. Vakarus kolonizavus, JAV dėmesys nukrypo į užsienį. Panašiai kaip ir Europos valstybės XIX a. gale JAV buvo pasidavusios imperialistinei politikai, kuri tačiau buvo tęsiama neilgai. 1896 kilo karas su Ispanija. JAV, karą laimėjusi, įgijo Kubos protektoratą, o taipgi Filipinus ir Puerto Rico. Pacifike taip pat buvo aneksuoti Havajai ir kt. salos. XX a. pradžioje buvo pastatytas Panamos kanalas ir JAV, naujai interpretuodama Monroe doktriną, įsivėlė į imperialistinę politiką Lotynų Amerikoje. Po karo su Ispanija JAV tapo viena iš didžiųjų pasaulio galybių. Būdama tokia, ji nepajėgė išlikti neutrali I pas. karo metu ir 1917 įstojo į karą D. Britanijos pusėje. Prez. Wilsonas pasiūlė atstatyti Rytų Europos tautų nepriklausomybę ir įsteigti tarptautinę organizaciją, kuri padėtų išvengti naujų karų. Tačiau po karo senatas nesutiko su JAV dalyvavimu Tautų Sąjungoje, ir JAV nepasirašė nė Versalio sutarties. Pokario laikotarpiu, respublikonų prezidentų Hardingo, Coolidge'o, Hooverio administracijos metu, buvo apėmęs didelis nusivylimas karo rezultatais, ir JAV užsienių politikoje dominavo izoliacionizmas.

‚Naujoji Tvarka' (New Deal). Vidaus politikoje po Wilsono reformistinės administracijos įsiviešpatavo konservatyvizmas, kuris nepajėgė įveikti 1929 kilusios ekonominės krizės. Šitoji krizė sunaikino didelę, nors ir ant nesveikų finansinių pamatų pastatytą, gyventojų ekonominę gerovę. 1932 respublikonai rinkimus

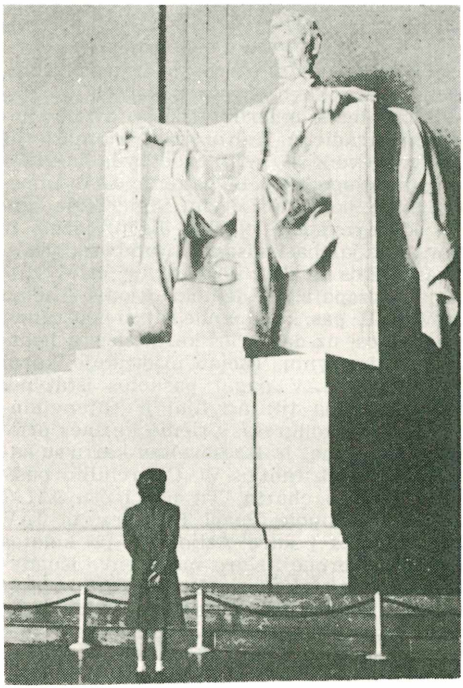

Linkolnas. Ši D. Ch. Frencho daryta skulptūra yra Lincoln Memorial pastate Vašingtone, D.C.

pralaimėjo demokratui Franklin D. Rooseveltui. Rooseveltas pradėjo ūkines ir socialines reformas. Demokratų dominuojamas kongresas priėmė eilę įstatymų krizei sutramdyti. Buvo nuvertintas doleris, sureguliuota biržos spekuliacija, įvesta viešųjų darbų sistema, pastatytas Tennessee slėnio projektas (TVA), įsteigtas socialinis draudimas, įvestas minimalinis atlyginimas, darbininkų unijoms garantuota organizavimosi teisė, priimta įstatyminė parama ūkininkų pajamoms pakelti, prezidentui leista reguliuoti užsienio prekybą dvipusiškumo pagrindu ir t.t. Gimė reforma, žinoma New Deal vardu. Ji nebuvo socialistinė. Jos pagrindinis tikslas buvo sukurti dirbančiųjų perkamąją galią, kad galėtų atsistatyti privati ekonominė santvarka, o su ja ir krašto gerovė. Tam tikslui valstybė, priešingai amerikietiškajai tradicijai, ėmėsi aktyvaus vaidmens ne tik pramonę remdama paskolomis ir pn., bet reguliuodama ją ir apsaugodama dirbančiųjų interesus. Naujai tvarkai įsigyventi kurį laiką trukdė aukščiausias teismas, sudarytas iš konservatorių teisėjų. 1937 prez. Rooseveltas norėjo padidinti teisėjų skaičių, kad sudarytų daugumą, sutinkančių su New Deal. Šiam siekimui pasiprie-

šino kongresas. Bet po 1937 aukščiausias teismas daugiau nebepaskelbė nekonstituciniu nei vieno New Deal įstatymo.

Roosevelto užsienio politika. Rooseveltas buvo išrinktas keturis kartus, sulaužydamas amerikietiškąją dviejų kadencijų tradiciją. Baltuosiuose rūmuose jis išbuvo beveik 13 metų, sudarydamas rooseveltinę epochą. Jis pakeitė JAV imperialistinę politiką Lotynų Amerikoje ‚geros kaimynystės' politika. Jis pripažino ir Sov. Rusiją, pasikeisdamas ambasadoriais. Prancūzijos ir Anglijos kovoje prieš Hitlerį jis simpatizavo demokratijoms. Tačiau JAV ir II pas. kare bandė išlikti neutralios, slėpdamosi už dar prieš karą išleistų neutraliteto įstatymų. Tačiau praktikoje, karui prasidėjus, JAV pagal paskolos įstatymą teikė pagalbą tik Anglijai ir sąjungininkams. 1941 kongresas priėmė karinės prievolės įstatymą, ir Rooseveltas kartu su kariaujančios Britanijos W. Churchilliu pasirašė Atlanto chartą. Tų pat metu XII 7 Japonija užpuolė Pearl Harborą, ir JAV buvo įveltos į karą Azijoje, o po keletos dienų ir Europoj. Karo metu buvo išugdyta draugystė ne tik su D. Britanija, bet ir su Sov. Rusija. Neapdairūs JAV (ir Anglijos) susitarimai su Sov. Rusija Teherane ir Jaltoje sudarė bazę pokariniam sovietų įsitvirtinimui Centro ir Rytų Europoje. Potsdamo konferencija (karui Europoje pasibaigus), kurią jau vedė prez. Harry S. Trumanas, Rooseveltui mirus 1945 IV 12, detaliau patvirtino karo meto susitarimus. Panaudojusi atominę bombą, tų pat metų rugpiūčio mėn. JAV laimėjo karą ir prieš Japoniją. Roosevelto rūpesčiu, karo metu buvo sudaryta Jungtinių Tautų (žr.) organizacija karui prieš Vokietiją vesti. 1945 pavasarį toji organizacija buvo įsteigta kaip tarptautinė organizacija taikai išlaikyti. JAV yra jos narys ir dalyvauja jos Saugumo taryboje.

Pokarinė užsienio ir vidaus politika. Pokario metu Sov. Rusija, išnaudodama karo meto susitarimus ir militarinę pergalę, ėmė plėsti savo dominavimą Europoj ir Azijoj. JAV, prez. Trumano vadovaujamos, ėmė organizuoti sovietų ekspansijos sulaikymą. Tuo tikslu buvo sulaužyta Berlyno blokada, 1950 pasiųstos karinės JAV pajėgos į P. Korėją komunistinei Š. Korėjos agresijai atmušti. 1947 buvo paskelbta ir Graikijos bei Turkijos atveju vykdoma Trumano doktrina, 1948 priimta Europos atstatymo programa (Marshallio planas), 1949 pasirašytas Šiaurės Atlanto paktas ir sudaryta jo organizacija (NATO), sudaryta eilė sutarčių, leidžiančių JAV laikyti oro bazes ir karines pajėgas Maroke, Anglijoj, V. Vokietijoj, Ispanijoj ir kt. Lotynų Amerikai ginti sudarytas tarpamerikinis paktas su jos valstybėmis. Neišvystytiems kraštams padėti išsilaikyti nepriklausomais nuo komunistų priimta programa teikti tokiems Azijos ir Afrikos kraštams paramą. Sutarčių politika sovietams sulaikyti tęsiama ir respublikono prez. Dwight D. Eisenhowerio, išrinkto 1952, po 20 m. demokratų dominavimo ir 1956 perrinkto antrajai kadencijai. Sudarytas Pietryčių Azijos paktas (SEATO). Pripažintas V. Vokietijos suverenumas ir ji priimta į NATO. Sovietų sudarytos R. Vokietijos suverenitetą JAV pripažinti atsisakė. 1955 daug vilčių buvo sukėlusi Ženevos konferencija su sovietais, o taip pat su britais ir prancūzais. Tačiau konferencija jokių realių susitarimų nepasiekė. Todėl ir Eisenhowerio, kaip ir Trumano, pirminis tikslas užsienio politikoje yra (1956) JAV ir laisvojo pasaulio stiprinimas prieš sovietinį pavojų. Pokarinės užsienio politikos vedimą nuo 1950 žymiai sukomplikavo faktas, jog ir sovietai įsigijo atominę bombą, atimdami iš JAV atominės ir vandenilio bombos monopolį. Eisenhowerio administracija stengiasi sudaryti tarptautinės atomo kontrolės organizaciją. Eisenhoweris ypatingu būdu nori parodyti taikingus JAV norus. Jis siekia realių tarptautinių nusiginklavimo susitarimų su sovietais, nors tuo pat metu ginkluoja JAV ir jos sąjungininkus bei kalba apie Rytų Europos eventualų išlaisvinimą iš sovietų. Pabaltijo kraštų užgrobimo JAV nėra pripažinusios.

Vidaus politikoje pokario metu buvo grįžta prie moderuoto konservatyvizmo. Prez. Trumano metu tiek respublikonai, tiek demokratai kongrese buvo konservatyvūs ir nekooperavo su prezidentu jo progresyviai programai įvykdyti. Trumanas, tarp kitų projektų, siūlė užtikrinti civilines teises visiems gyventojams be rasės skirtumo. Tam pasipriešino pietiečiai, ir 1948 didelė jų dalis buvo atskilusi nuo demokratų partijos. Pietiečiai dėl panašių motyvų atskilo ir 1952, balsuodami už respublikonus. 1954 civilinių teisių negrams suteikimo problemą dar paaštrino aukščiausio teismo nutarimas, jog yra nekonstituciška laikyti atskiras mokyklas juodosios ar kt. rasės vaikams, kaip tai iki šiol daroma pietuose. Pokario laiku išleistas DP imigracijos įstatymas, o taip pat naujas imigracijos įstatymas, pagal kurį imigracijos pirmenybė suteikiama vakarų ir šiaurės europiečiams. Pokario metais Trumano ir Eisehowerio metu taip pat išleisti keli įstatymai, žymiai suvaržą komunistų veiklą krašte. Ekonominėje socialinėje srityje prez. Eizenhoweris suformulavo naują,

moderuotą konservatyvizmą, kuris priima Roosevelto New Deal kaip įvykusį faktą, bet atsisako jį tęsti toliau, piršdamas paternalistinę ekonominę politiką.

Charles A. ir *Mary R. Beard,* The Rise of American Civilization 1927; *S. E. Morison and H. S. Commager,* The Growth of the American Republic 1931; *Merle E. Curti,* The Growth of American Thought ²1951; *A. C. McLaughlin,* A Constitional History of the United States 1935; *C. B. Swisher,* American Constitutional Development; *F. A. Ogg ir P. O. Ray* (rev. W. H. Young), Introduction to American Government 1956.

V.Vrd.

JAV PREZIDENTAI IR JŲ VALDYMO LAIKOTARPIO KONGRESAI

1. Jurgis Vašingtonas (Virginija)	1789–1797	1, 2, 3, 4 kongresai
2. John Adamsas (Massachusetts)	1797–1801	5, 6
3. Thomas Jeffersonas (Virginija)	1801–1809	7, 8, 9, 10
4. James Madisonas (Virginija)	1809–1817	11, 12, 13, 14
5. James Monroe (Virginija)	1817–1825	15, 16, 17, 18
6. John Quincy Adamsas (Massachusetts)	1825–1829	19, 20
7. Andrew Jacksonas (P. Karolina)	1829–1837	21, 22, 23, 24
8. Martin Van Buren (Naujorkas)	1837–1841	25, 26
9. William Henry Harrisonas (mirė būdamas prez., Virginija)	1841	27
10. John Tyleris (buv. viceprez., Virginija)	1841–1845	27, 28
11. James K. Polkas (Š. Karolina)	1845–1849	29, 30
12. Zachary Tayloris (mirė būdamas prez., Virginija)	1849–1850	31
13. Millard Fillmore'as (buv. viceprez., Naujorkas)	1850–1853	31, 32
14. Franklin Pierce'as (New Hampshire)	1853–1857	33, 34
15. James Buchananas (Pensilvanija)	1857–1861	35, 36
16. Abraomas Linkolnas (nužudytas pasikėsintojo, Kentucky)	1861–1865	37, 38
17. Andrew Johnsonas (buv. viceprez., Š. Karolina)	1865–1869	39, 40
18. Ulysses S. Grantas (Ohio)	1869–1877	41, 42, 43, 44
19. Rutheford B. Hays (Ohio)	1877–1881	45, 46
20. James A. Garfieldas (nužudytas pasikėsintojo, Ohio)	1881	47
21. Chester A. Arthuras (buv. viceprez., Vermontas)	1881–1885	47, 48
22. Grover Clevelandas (New Jersey)	1885–1889	49, 50
23. Benjamin Harrisonas (Ohio)	1889–1893	51, 52
24. Grover Clevelandas (New Jersey)	1893–1897	53, 54
25. William McKinley (nužudytas pasikėsintojo, Ohio)	1897–1901	55, 56, 57
26. Theodore Rooseveltas (buv. viceprez., vėliau išrinktas prez., Naujorkas)	1901–1909	57, 58, 59, 60
27. William H. Taftas (Ohio)	1909–1913	61, 62
28. Woodrow Wilsonas (Virginija)	1913–1921	63, 64, 65, 66
29. Warren G. Hardingas (mirė būdamas prez., Ohio)	1921–1923	67
30. Calvin Coolidge'as (buv. viceprez., vėliau išrinktas prez., Vermontas)	1923–1929	68, 69, 70
31. Herbert C. Hooveris (Iowa)	1929–1933	71, 72
32. Franklin D. Rooseveltas (mirė būdamas prez., Naujorkas)	1933–1945	73, 74, 75, 76, 77, 78, 79
33. Harry S. Trumanas (buv. viceprez., išrinktas prez., Missouris)	1945–1953	79, 80, 81, 82
34. Dwight D. Eisenhoweris (Texas, Pensilvanija)	1953–	83, 84, 85–

L i t e r a t ū r a. Amerikiečių literatūra, dabar viena gyvybingiausių pasaulyje, teprasidėjo XVII a. Naujame žemyne išsiblaškę kolonistai, kovodami su gamta dėl savo egzistencijos, maža turėjo laiko raštijai. Jos pirmieji kūriniai buvo anglų puritonų J. Smitho ir W. Bradfordo istoriniai pasakojimai. Pirmoji išspausdinta knyga— Bay Psalm Book 1640. Anglijos įtaka vyravo. Knygos ribojosi praktinėmis ir religinėmis temomis. Maždaug iki XVIII a. vidurio kolonijinė ir puritoniška JAV literatūra turėjo griežtai moralistinį atspalvį. Tas kalvinistinis laikotarpis savo viršūnę pasiekė C. Matherio epiškoje kronikoje Magnalia Christi Americana 1702 ir J. Edwardso (1703–58) pamoksluose. Bet literatūra nuolat pasaulietiškėjo. Šviečiamosios idėjos stelbė kalvinizmą, ir angliškasis neoklasicizmas tapo vyraujančia stilistine mada. Ph. Freneau (1752–1832) asmenyje pasirodė pirmas grynosios lyrikos autorius. B. Franklinas (1706–90) pagarsėjo savo sausa, gudria, sąmojinga proza. Revoliucijos laikmetyje aukšto lygio pasiekė politinė raštija. Joje ypač pasižymėjo Th. Paine'as (1737–1809) ir pirmieji prezidentai. Po revoliucijos atėjo ryškus posūkis iš neoklasicizmo į romantizmą, kurio pirmuoju stambiu atstovu buvo W. Irvingas (1783–1859). Jis pirmas susilaukė pripažinimo Europoje kaip amerikiečių rašytojas. Ten populiarus buvo ir J. F. Cooperis (1789–1851) su savo istoriniais nuotykių romanais vietinėmis temomis.

JAV literatūrinio veikimo centrą iš Naujorko į N. Angliją galutinai perkėlė transcendentalizmo sąjūdis. Toji įtakinga intelektualinio romantizmo srovė dar atspindėjo (labai sušvelnintą) kalvinizmą ir bu-

Jungtinės

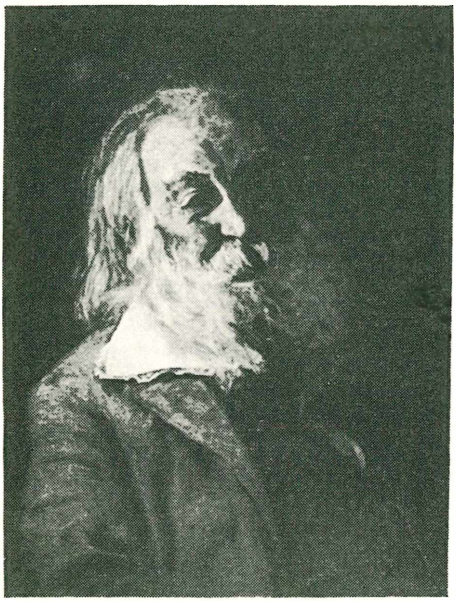

Walt Whitman — JAV demokratijos poetas (Th. Eakins pav.)

vo paveikta vokiečių idealistinės filosofijos bei orientalizmo. Sąjūdžio priešakyje stovėjo filosofas R. W. Emersonas (1803–82), skelbęs individo vertę ir gamtos kultą. Didelėje europiečių įtakoje, jis reikalavo nepriklausomybės nuo Europos kultūrinio vadovavimo. Prie transcendentalistų nevisai pritapo jų geografinis kaimynas H. D. Thoreau (1817–62), savo gamtiniuose essays skelbęs kraštutinį individualizmą. Jų optimizmas buvo visai svetimas N. Hawthorne'ui (1804 – 64), kurio puritoniškos dvasios romanai tyrinėjo nuodėmės veikimą ir kentėjimą. Populiarumu visus to meto poetus pralenkė H. W. Longfellow (1807–82), ypač jo lengvos, melodingos poemos amerikietiškomis temomis: Hiawatha ir Evangeline. Jis ir tarmiškumą JAV literatūron įvedęs. J. R. Lowellis (1819–91) daug prisidėjo prie Europos mokslinės tradicijos persodinimo Amerikon. Kvakerių buitis ir JAV kaimo kasdienybė atsispindėjo J. G. Whittiero (1807–92) poemose. Rašytojai gausiai įsitraukė į kovą prieš vergiją, ypač H. Beecher Stowe (1811–96) su savo plačiai nuskambėjusia Dėdės Tomo trobele.

Moderniosios JAV literatūros gimimas yra glaudžiai susijęs su H. Melville'io, M. Twaino, E. A. Poe vardais. H. Melville'is (1819–91), nesulaukęs pripažinimo savo laiku, egzotiškų romanų rėmuose analizavo žmogaus nesaugumą visatoje ir gėrio bei blogio susidūrimą. E. A. Poe (1809–49), kaip ir Melville'is, atvėrė pasąmonę ir savo raštuose išplėtojo būdingąsias amerikietiškąsias nerimo, siaubo ir žiaurumo temas. Tų temų dažnumą didele dalimi apsprendė nuolatinė klastingos, necivilizuotos gamtos artuma. Poe išvystė pastovią novelės (short story) formą, pasiekė tobulos technikos savo eilėraščiuose ir buvo pirmasis sistemingas JAV kritikas. M. Twaino (1835–1910, tikroji pavardė — S. L. Clemensas) asmeny pražydo bandymai sukurti amerikietišką humorą. Jo Mississippio pasakojimuose iškilios išraiškos susilaukė sritinė literatūros srovė; paveikta nacionalizmo kilimo, ji reiškėsi susidomėjimu tautosaka ir vietiniais ypatumais. Jo vėlesnieji raštai buvo karčiai satyriški ir pilni visuomeninės kritikos.

JAV poezija prasidėjo su W. Whitmanu (1819–92), kuris ieškojo naujos amerikietiškos formos. Whitmano apdainuotas ‚paprastasis žmogus' nemėgo jo kosminių laisvų eilių, kurios tačiau turėjo pasaulinės įtakos. Jo poveiky rašė ir poeziją su muzika jungęs S. Lanieras (1842–81). Jiemdviem griežtai skirtinga E. Dickinson (1830–86) poezija, išsakanti vidų abstrakčia fraze ir regionaline metafora.

Twaino kritiškas balsas nebuvo vienišas. Pramonės revoliucija JAV buvo lydima tų pačių negerovių kaip Europoje. Ištisa eilė prozos rašytojų įsipareigojo aprašyti ekonomines ir politines blogybes. Forma jie nedaug rūpinosi, ir stilingiausia XIX a. proza randama negrožiniuose H. Adamso veikaluose. Po civilinio karo padaugėję literatūros žurnalai davė vietos gausiems kūriniams, ypač novelei, kuria pasižymėjo B. Harte'as, A. Bierce'as, O. Henry ir kt. Iki jautriausio subtilumo formą ištobulino ir psichologiniams niuansams pritaikė ekspatriantas H. James (1843–1916). Tačiau įtakingiausias prozaikas XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje buvo realizmo tėvas W. D. Howellsas (1837–1920). Jo lėti, smulkmeniški pasakojimai patenkino vyraujantį kritišką požiūrį į gyvenimą. H. Garlandas, S. Crane'as, F. Norris paaštrino jo realizmą ir nutiesė kelią T. Dreiserio (1871–1945) natūralistiniams romanams, nerangaus stiliaus, bet didingos apimties, pastabumo ir užuojautos.

Po atoslūgio šimtmečio sąvartoje JAV poezijos renesansas atėjo tuoj po I pas. karo. Imažistai skelbė aiškios, koncentruotos, naujoviškų ritmų poezijos teorijas. A. Robinsonas rašė savo ilgas filosofines poemas; E. L. Mastersas (1869–1950) Spoon River antologija atvaizdavo JAV mikrokosme; R. Frostas (g. 1875) kūrė savo kristališkiausias jankiškas pastorales. Whitma-

no ritmai ir toliau liko didžiausiu vietiniu poveikiu, ataidėdami tokiuose skirtinguose poetuose, kaip demokratinis C. Sandburgas (g. 1878) ir nihilistinis R. Jeffersas (g. 1887). H. Crane'as (1899–1932) savo kruopščiai išplanuotose poemose siekė absorbuoti mašinas. Vis daugiau įsigalėjo laisvosios ir folklorinės eilės, originalaus derinio susilaukę V. Lindsay (1879–1931) kūriniuose. Ezra Poundas (g. 1885) ir T. S. Eliotas (g. 1888), kurių dvasiniai giminės buvo prancūzų simbolistai ir anglų metafiziniai poetai, įsigijo minią pasekėjų. Jų poezija įvedė idėjų grandines, daugialypes reikšmes, pasąmonę, subjektyvumą. Kraštutiniam meno-menui individualizmui atstovavo W. Stevensas (g. 1879), E. E. Cummingsas (g. 1894) ir muzikalusis C. Aikenas (g. 1889). Skaitytojas ir poetas vis labiau tolo nuo vienas kito. Visus modernistus iš Paryžiaus veikė G. Stein (1874–1946) su savo kalbos alchemija. Žymiausia ‚proletarinių' poetų atstovė buvo L. Ridge. A. MacLeishas (g. 1892) derino technikines naujoves su visuomeniniu įsipareigojimu; J. C. Ransomas (g. 1888) ir A. Tate'as (g. 1899) — modernizmą su klasika. Būdingą amerikietišką humoristinę poeziją rašė O. Nashas (g. 1902). Poezijos žurnalas Poetry išsiskyrė iš daugybės trumpalaikių leidinių.

Vyraujantį toną JAV prozinei raštijai po I pas. karo teikė vad. ‚žuvusioji karta', kurios būdingiausias atstovas buvo E. Hemingway (g. 1898) su savo plieniniai griežtu stiliumi, primityviu stoicizmu, apsiribojimu juslėmis ir mirties visuotinumu. Žmogaus prigimtis buvo vaizduojama labai nepalankioje šviesoje. Tragišką žmogaus vienatvę savo autobiografinio pobūdžio ‚romanuose — upėse' piešė Th. Wolfe'as (1900–38). Jautrią 20-jų metų ‚džazo eros' kroniką davė F. S. Fitzgeraldas (1896–1940). Aštrias miesčionijos satyras rašė S. Lewis (1885–1951). Tarp didžiosios krizės ir II pas. karo JAV proza smarkiai palinko į dokumentiškumą ir socialinę kritiką. J. R. Dos Passos (g. 1896) sukūrė savo smulkmeniškas aplinkos studijas su ‚kameros akies' technika; E. Caldwellis (g. 1903) ir J. T. Farrelis (g. 1904) natūralistinius reportažus; U. Sinclairas (g. 1878) — žurnalistines kapitalizmo melodramas. Natūralistinė analizė buvo taikoma ir dvasinėms veikėjų būsenoms. Daugumas šių autorių vėliau sušvelnino savo kritiką ir perėjo į platesnį, brandesnį humanizmą, kaip J. Steinbeckas (g. 1902), kurio visuose raštuose justi ryškus tikėjimas žmogaus verte ir stiprumu. W. Faulknerio (g. 1897) stilius aprėpė daugiausia avangardinių eksperimentų, ir jo regionaliniai romanai sprendė visuotines kaltės ir blogio problemas. Tačiau daugumas regionalistų (W. Cather ir kt.) pabrėžė teigiamąsias gyvenimo puses. Vyraujanti JAV negrų prozos tema buvo sunkus jų rasės kelias į lygybę su baltaisiais; jų poezija pasižymėjo įgimtu ritmingumu. Kartu su domėjimusi Amerikos praeitimi augo ir istorinio romano populiarumas. Jis daugiausia buvo romantiškai patriotinis (H. Allenas, S. V. Benetas). H. Fasto romanai bandė įsprausti istoriją marksistinėn schemon. Novelės žanre pasižymėjo K. A. Porter, D. Parker, W. Saroyanas ir kt.

Ankstyvoji JAV drama buvo literatūriškai mažareikšmė. Ji pagyvėjo apie 1920, kada joje nustojo visuotinai viešpatavęs aktorius ir melodramos žanras. E. O'Neillis (1888–1953) niekada nepasiekė išraiškos aukštumų, bet atpirko tai savo intensyvumu ir daugialypumu. Daugumas JAV dramaturgų laikėsi realistinės tradicijos. Jų dramos veikalai dėl savo funkcionalumo nėra itin įdomūs atskirti nuo scenos; tačiau C. Odetso, T. Williamso ir kt. realistinis dialogas turi literatūrinės vertės.

JAV kritika suklestėjo labai greitai. XX a. pradžioje joje vyravo nuosaikiai konservatyvūs ‚naujieji humanistai' su I. Babbitu priešaky. Prieš juos vėliau sukilo V. W. Brooksas ir H. L. Menckenas. Naujajam realizmui giminiški E. Wilsonas, M. Cowley buvo artimi marksistinei literatūros atsakingumo teorijai. Estetikos pirmumą kritikoje skelbė T. S. Eliotas ir Ezra Poundas. Jų pasekėjai sudarė šiuo metu labai įtakingą ‚naujųjų kritikų' grupę, kuri kritikos pagrindan padėjo grynai formalinę kūrinio analizę. JAV filosofijos įtaka literatūrai buvo daugiau pragmatistinė. Istorinė raštija šiame šimtmetyje daugiausia pabrėžė sociologinius, ekonominius, psichologinius požiūrius. Apie 1950 jon pradėjo skverbtis ir psichoanalitinis metodas, kuris literatūrinėje kritikoje įsipilietino jau žymiai anksčiau.

Po II pas. karo JAV literatūroje jaučiamas polinkis į formos ir pasaulėžiūros konservatyvumą. Poezijoje vyrauja estetizmas. Novelės vis rečiau bepasirodo knygos forma, ir jos pagrindinės srovės vadinamos didžiųjų jas spausdinančių žurnalų vardais. JAV rašytojai dar linksta rinktis ryškiausias ir stipriausias spalvas, bet ne tokiu mastu kaip prieš 25 metus. Taip pat jie nuolat intelektualėja. Nežiūrint to panašėjimo į kitas Vakarų literatūras, JAV raštija vis dar nėra taip atbaigta ir apspręsta tradicijos, kaip jos seserys anapus Atlanto; ji vis dar tebeieško savęs.

Cambridge History of American Literature (red. *W. P. Trent* ir kt.). 4 tt., 1917–21; Literary History of the United States (red. *R. Spiller* ir kt.),

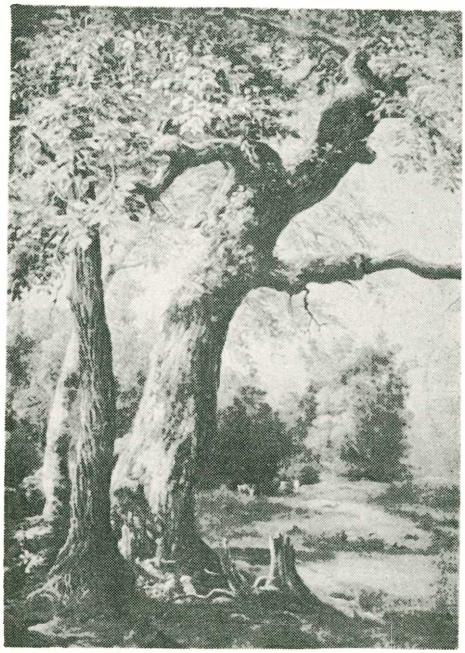

G. Innes Miške (1846)
(Museum of Fine Arts, Bostonas, Mass.)

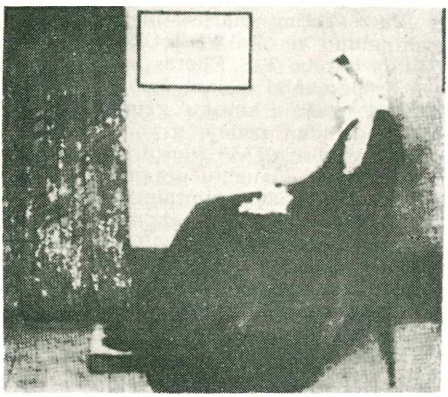

J. M. Whistler Motinos portretas
(Louvre, Paryžius)

2 tt. ir vienas tomas bibliografijos, 1948; *V. L. Parrington,* Main Currents in American Thought 1930; *J. D. Hart,* The Oxford Companion to American Literature 1948; *A. Kazin,* On Native Ground 1942; *F. O. Matthiessen,* American Renaisance 1941; *V. W. Brooks,* The Flowering of New England 1936; *C. van Doren,* The American Novel 1940. *A. L.*

Menas. Tapyba. Iš pradžių tapyboje išimtinai vyravo portretas. Ilgai jis buvo primityvus, tik XVIII a. antroje pusėje jį ištobulino J. S. Copley (1737–1815), žymiausias koloninio laikotarpio tapytojas. Be jo, minėtini Benjamin Westas (1738–1820), Ch. W. Peale'is (1741–1827), Gilbert Stuartas (1755–1828), kurie studijavo Anglijoje ir, anglų meno veikiami, kūrė didelės aristokratinės elegancijos portretus. J. Trumbullas (1756–1843) daugiausia tapė amerikiečių laisvės kovų scenas. Prancūzų ir anglų romantizmo įtakoje buvo pasukta į peizažą, kur vaizduota Amerikos laukinė gamta. Visų pirma čia minėtina Hudsono mokykla: Th. Doughty (1793–1856), Th. Cole'is (1801–1848), Asheris B. Durandas (1796–1886) ir kiek vėlesnis F. E. Churchas (1826–1900). Iš kitų suminėtini W. Mountas (1807–1868), G. C. Binghamas (1811–1879). G. Innessas (1825–1894) atnešė Amerikon prancūzų Barbizono mokyklos metodus ir buvo impresionizmo pirmtakas. Barbizono mokyklos keliu ėjo ir W. M. Huntas (1824–1879). Subtilus akvarelistas buvo W. Homeras (1836-1910). Lyrinės nuotaikos vaizdus (daugiausia mėnesieną ir jūrą) tapė A. P. Ryderis (1847–1917). Kasdieninę buitį vaizdavo Th. Eakinsas (1844-1916). Gerų portretų paliko W. Chase'as (1849–1916). Iškiliausias impresionistas buvo James McNeill Whistleris (1834–1903), bet jis buvo persikėlęs į Angliją. Impresionistiškai tapė ir John S. Sargentas (1856–1925), labiausiai žinomas savaisiais aukštuomenės portretais. Iš kitų impresionistų minėtini J. H. Twachtmanas, Ch. Hassamas, W. Glackensas, M. Prendergastas, M. Cassatt, savo reiškimusi priklausą amžiaus sąvartai. Į laisvo ieškojimo kelią amerikiečių tapybą išvedė vad. aštuonių grupė, sudaryta 1908 ir nukreipta prieš akademizmą. Jai priklausė iš impresionistų minėtieji W. Glackensas ir M. Prendergastas, kiti jos žymesni atstovai R. Henris, J. Sloanas ir G. Belowsas ėjo realizmo keliu. Nors pati ši ‚aštuonių grupė' nebuvo revoliucinė, tačiau jos iškeltas ieškojimo laisvės principas paskatino amerikiečių tapybą į naujus kelius. Visos Europoje kilusios meno srovės (kubizmas, futurizmas, ekspresionizmas) rado atgarsį ir amerikiečių tapyboje. Su naujuoju menu amerikiečiai buvo supažindinti garsioje Armory parodoje 1913, kurią surengė A. B. Davies. Į abstraktinį meną anksti palinko M. Weberis, Ch. Demuthas, J. Marinas, W. Kuhnas, M. Hartley, S. Davis ir kt. Tradiciniu realistiniu keliu eina E. Speicheris, E. Hooperis, J. S. Curry, Ch. Burchfieldas ir kt. Iš didelės gausos dar išskirtini šie vardai: G. O'Keeffe, Th. H. Bentonas, Grant Woodas, Ben Shan, G. Biddle'is.

Skulptūra ilgą laiką Amerikoje nebuvo populiari, gal dėl vyravusios puritoniškos dvasios ar sekimo Anglija, kur taip

W. Homer: Lapės medžioklė (Pennsylvania Academy of the Fine Arts, Filadelfija, Pa.)

pat skulptūrai nebuvo skiriama dėmesio. Tik XIX a. pradžioje iškilo pirmieji skulptoriai. Kadangi daugumas jų buvo studijavę Italijoje, buvo sekama tada ten vyravusiu neoklasicizmu. Pirmasis žymesnis amerikiečių skulptorius buvo Horatio Greenoughas (1805–1852), sukūręs garsią Vašingtono statulą (Smithson Institution rūmuose). Kiti to meto skulptoriai: Th. Crawfordas, H. Powersas, H. Hosmeris, C. Millsas, Th. Ballas, W. Rimmeris. Nuo neoklasicizmo į realizmą pasuko Henry K. Brownas (1814–1886) su garsia Vašingtono statula Naujorko Unijos aikštėje, J. Q. A. Wardas (1830–1910), šio mokinys D. Ch. Frenchas (1850–1931). Minėtinos J. Rogerso grupinės kompozicijos. XIX a. antrojoje pusėje ypačiai dominavo A. Saint Gaudensas (1848–1907), Prancūzijoj studijavęs ir iš ten parsivežęs romantinio realizmo polinkį. Iš kitų minėtini O. L. Warneris, H. Adamsas, F. W. Bartlettas, G. G. Barnardas (iš savo prancūzų viduramžio skulptūrų kolekcijos įkūręs Cloisters muziejų Naujorke), G. Borglumas ir kt. Daugumas jų darbų buvo įvairūs paminklai. XX a. daugelio buvo pasukta nuo anatominio realizmo į modernizmą. Minėtini čia tokie vardai, kaip J. Epsteinas (persikėlęs į Angliją), G. Lachaise'as, E. Nadelmanas, R. Laurentas, W. Zorachas ir kt. Iš kitų pajėgesniais skulptoriais pasireiškė P. Manshipas, M. Youngas, J. Davidsonas, A. V. Hyatt, M. Hoffman.

M. Cassatt Moteris su šuniu (1879)
(Corcoran Gallery, Washington, D.C.)

Architektūra. Kiekviena kolonistų grupė buvo atsivežusi iš savo krašto statybos techniką. Bet kadangi didžioji kolonistų dalis buvo anglai, tai ilgainiui jų įta-

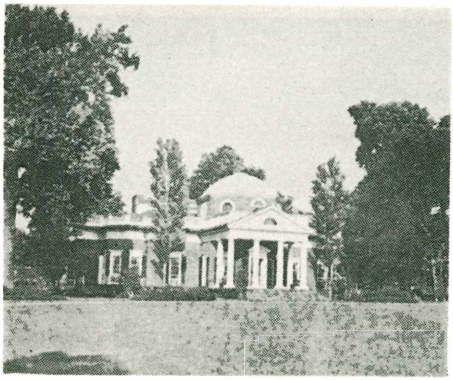

Th. Jeffersono rūmai Monticello, Virginijoje, jo paties projektu pasistatyti (nuo 1770)

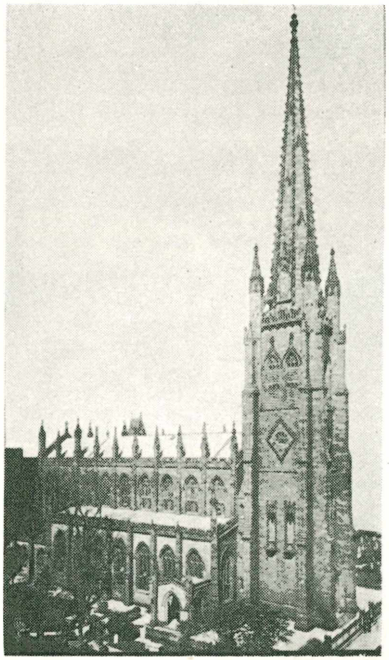

R. Upjohn: Trejybės bažnyčia Naujorke (1839–46)

ka įsigalėjo ir neangliškose kolonijose. XVII a. gale jau visoje Amerikoje beveik išimtinai klestėjo anglų kultūra. Tačiau tuo metu Anglijoj įsigalėjusį renesansą suprato tik aukštesnysis luomas, o Amerikos kolonistai, būdami vidurinės ar žemosios klasės, į naująjį žemyną atsivežė išsilikusį gotišką stilių. Tik jau vėliau praturtėję rytinių pakraščių prekybininkai ir pietinių valstybių plantacijų savininkai pradėjo ieškoti patogesnių gyvenimo sąlygų ir statytis naujus erdvesnius namus. Tuo būdu išaugo koloninis, arba ‚jurginis', stilius, kuris pasižymėjo pastatų simetriškumu ir erdvumu. Sukūrus JAV ir nutraukus politinius ryšius su Anglija, Anglijos kultūrinis poveikis vis tiek liko didelis. Porevoliucinis laikotarpis ligi 1820 vad. pokoloniniu, arba federaliniu. Jo metu iškilo sen. romėnų meno įtaka. Būdingi šio meto pastatai yra Ch. Bulfincho (1763–1844) statyti Massachusetts (Bostone), Connecticuto bei Maine valstybių kapitoliai, o taip pat Th. Jeffersono, JAV prezidento, projektuotasis jo paties namas Monticello prie Charlottesville, Ričmondo kapitolis ir kt. Vėliau iš Europos atėjęs neoklasicizmas daugiau rėmėsi graikų pavyzdžiais. Betgi taikantis prie vietos sąlygų, šis stilius buvo labai suprastintas, net iki naivaus provinciališkumo (vad. Amerikos graikų stilius). Tuo metu buvo iš naujo atstatytas anglų 1814 sudegintas JAV kapitolis Vašingtone. Tą darbą atliko minėtasis Ch. Bulfinchas. Apie 1840 Richard Upjohnas (1802–1878) vėl atgaivino gotikos poveikį savo statytomis episkopalų bažnyčiomis (garsiausia Švč. Trejybės bžn. Naujorke). Išstūmus gotiškosios inspiracijos stilių, įsivyravo eklektizmas, kurio metu individualiau pasireiškė tik Paryžiuje studijavęs H. H. Richardsonas (1838–1886). Jo Bostono Švč. Trejybės bžn. buvo pavyzdžiu daugeliui bažnyčių ir kitų pastatų. Naujam keliui rasti pagrindus dėjo funkcionalizmo (žr.) pionierius L. H. Sullivanas (1856–1924). Ypačiai pajėgiai ir originaliai funkcionalizmą išplėtojo jo mokinys Frank Lloyd Wrightas (g. 1869), turėjęs didelio poveikio ir apskritai moderniosios architektūros raidai. Tuo pačiu metu amerikiečiai išplėtojo savo didmiesčių būdinguosius pastatus dangoraižius (žr. Dangorėžis).

S. LaFolette, Art in America 1929; *S. Hartmann*, A History of American Art 1932; *H. Cahill* ir *A. H. Barr*, Art in America 1935; *J. Mellquist*, The Emergence of an American Art 1942; *S. Isham*, The History of American Painting 1944; *L. Taft*, The History of American Sculpture 1930; *T. F. Talmadge*, The Story of Architecture in America 1927; *J. M. Fitch*, American Building 1948.

N. V.-P.

Amerikiečių muzika laikoma ne tik JAV gimusių, bet ir JAV apsigyvenusių (ir dažnai tapusių piliečiais) kitataučių kompozitorių kūryba, kurie, dar gana jauni atvykę į JAV, yra parašę čia didesniąją ar svarbesniąją savo kūrinių dalį. Pastaruoju atveju, ypač kalbant apie XX a. amerikiečių muz., daug reikšmės turi ir paties (imigranto) kompozitoriaus apsisprendimas.

Amerikiečių muz. istoriją pradėjo XVII a. pradžioje Jamestowno, Va., ir Plymouth, Mass., vietovėse įsikūrę kolonistai. Tačiau

Jungtinės

beveik iki XVIII a. pabaigos buvo paprastai ribojamasi bažnytine vokaline muz., kurią kultivavo daugiausia iš Anglijos atvykę vargonininkai bei chorų dirigentai, jų tarpe William Tuckey (1708–1781) Naujorke ir William Selby (1738–1798) Bostone. Pirmasis žinomas amerikiečių kompozitorius buvo vokiečių kilmės Konrad Beisselis (1690–1768), gyvenęs Pensilvanijoje, kur muz. gyvenimas buvo kiek gyvesnis. Čia muz. lygį iškėlė Filadelfijos apylinkėse apsigyvenę vokiečių ir švedų kolonistai ir Bethlehemo mst. 1741 įsikūrusi vad. moravų kolonija. Į XVIII a. pabaigą muz. veikla susispietė Filadelfijoje, kuri davė ir pirmąjį amerikiečių kilmės kompozitorių, neprikl ausomybės akto signatarą, Francis Hopkinsoną (1737–1791). Tačiau ir toliau amerikiečių muz. vyravo kitataučiai: anglai Benjamin Carras (1769–1831), Raynor Tayloras (1747–1825), Alexander Reinagle'is (1756–1809), James Hewittas (1770–1827), vokietis Gottlieb Graupneris (1767–1836) ir kt. XIX a. pradžioje kiek didesnės reikšmės ėmė įgyti ir JAV gimę kompozitoriai, ypač Lowell Masonas (1792–1872) ir Oliver Shaw (1779–1848). Apie XIX a. vidurį kūrybinės muz. raidą gerokai pristabdė vizituojantieji iš Europos virtuozai, kurie tapo amerikiečių muz. gyvenimo centru. Ypač populiarus pianistas ir sentimentalių fortepijono kūrinėlių autorius buvo Louis Moreau Gottschalkas (1829-69), nors ir gimęs JAV, tačiau ilgą laiką gyvenęs Paryžiuje ir gerokai suprancūzėjęs. Maždaug tuo pačiu metu atvyko nauja muzikų grupė, — šį kartą daugiausia vokiečiai: Carl Bergmanas (1821–76), Otto Dreselis (1826–90), Carl Zerrahnas (1826–1909), Theodore Thomas (1835–1905) ir kt., — kurių nemaža dalis tada apsigyveno Milwaukee, St. Louis, Cincinnati, tokiu būdu praplėsdami muz. veiklą toliau į vakarus. Jų veikiama, amerikiečių muz. pateko visiškon vokiečių muz. įtakon. Šis vokiečių vyravimas netrukus pastūmėjo ambicingesnius amerikiečių muzikus į didesnį kūrybingumą ir platesnius užsimojimus. Čia reikia išskirti Anthony (Anton) P. Heinrichas (1781–1861), kuris, nors Čekijos vokiečių kilmės, savo kūryboje ėmė panaudoti liaudies muz. (ypač indėnų) tematiką. Pasipriešinimą vokiečių dominavimui dar labiau išryškino William H. Fry (1813–64), vienas pirmųjų amerikiečių pradėjęs reikštis platesnių formų kompozicijomis bei davęs pirmąją amerikiečių operą (Leonora 1842), ir George F. Bristowas (1825–98), taip pat operos (Rip van Winkle 1885) ir eilės orkestrinių kūrinių autorius. Kartu su šiuo sąjūdžiu išsivystė ir liaudies stiliui artimų dainų bei baladžių žanras. Jo ryškiausias atstovas buvo Stephen C. Fosteris (1826–64). Nežiūrint paskirų tautinio sti-

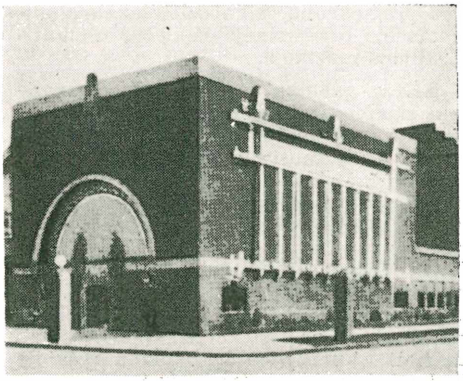

L. Sullivan Banko rūmai Sydney (Ohio)

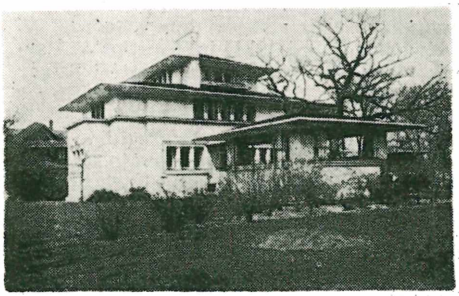

F. L. Wright Gyvenamasis namas Oakpark, Ill. (1902)

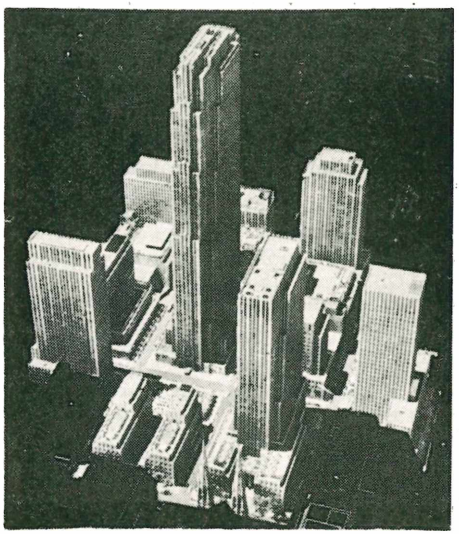

Rockefeller Center, Naujorke (1940)

liaus pragiedrulių, kompozitoriai daugiausia plušėjo orkestrinėje vokiečių romantikų stiliaus muzikoje.

Į XIX a. pabaigą JAV gimusių kompozitorių skaičius žymiai padidėjo, ir jų kūriniai ėmė dažniau pasirodyti koncertų programose. Ypač gausia ir įvairia kūryba iškilo John K. Paine'as (1839–1906), kuris paruošė taip pat nemaža pirmaeilių kompozitorių: Arthur W. Foote'as (1853–1937), Frederic S. Converse'as (1871–1940), Daniel G. Masonas (1873–1953), John A. Carpenteris (1876–1951) ir kt. Apie J. K. Paine'ą susibūrė taip pat vad. N. Anglijos, arba Bostono grupė (kartais vad. Bostono klasikai), kuri, nors ir būdama ryškioje akademinės vokiečių tradicijų muzikos įtakoje, tačiau turėdama gerą muz. pasiruošimą, davė eilę vertų dėmesio kūrinių. Šios grupės ryškiausi atstovai buvo George W. Chadwickas (1854-1931) ir Horatio W. Parkeris (1863–1919). Greta jų spietėsi Edgar S. Kelly (1857–1944), Arthur B. Whitingas (1861–1936), A. M. Beachas (1867–1944) ir kt. Dėl savo kūrybinio individualumo nuošaliai nuo Bostono grupės stovėjo Edward A. MacDowellis (1861–1908), kuris, išskyrus iš dalies jau minėtą L. M. Gottschalką, buvo pirmasis amerikiečių kompozitorius susidaręs tarptautinį vardą. Visi šie kompozitoriai, — paminėjus dar William W. Gilchristą (1846–1916), Silas G. Prattą (1846–1916), Frederick G. Gleasoną (1848–1903), Ethelbert W. Neviną (1862–1901), — sudarė periodą, kuriame savi kompozitoriai, nors ir nesuradę ryškesnio amerikietiško stiliaus, tačiau įgiję pajėgią techniką, apvaldė muz. formas ir tokiu būdu techniškai paruošė kelią naujajai amerikiečių muzikai. Iš kitos pusės, tuo pačiu metu buvo padėti (bent fragmentiškai) ir tautinio stiliaus pagrindai. A. Dvořákui gyvenant JAV (1892–95) ir atkreipus dėmesį į amerikiečių (ypač negrų) liaudies dainas, eilė kompozitorių ėmė įvesti savo kūrybon liaudies muz. bruožų. Vieni, kaip Henry F. B. Gilbertas (1868–1928), rėmėsi liaudies muzika apskritai, kiti — Harvey W. Loomis (1865–1930), Charles S. Skiltonas (1868–1941), Arthur F. Nevinas (1871–1943), Arthur Farwellis (1872-1951), Charles W. Cadmanas (1881–1946) — daugiau kreipė dėmesį į indėnų muz., treti (daugiausia negrai) Henry T. Burleigh (1866–1949), John R. Johnsonas (1873–1954), Clarence C. White'as (g. 1880), R. Nathaniel Dettas (1882–1943) — naudojosi negrų muzika. Tad techniškas pasiruošimas bei muz. formų apvaldymas, liaudies muz. panaudojimas ir, iš dalies, džiazo (kuris netrukus tapo savarankiška šaka) išsivystymas sudarė pagrindą naujajai amerikiečių muz., pradėjusiai stipriau ryškėti XX a. pradžioje.

Neturėjusi tvirtesnių tradicijų, naujoji amerikiečių muz., ieškodama savito charakterio, pasireiškė dideliu stilistiniu įvairumu. Kai kurie vyresnieji, nors ir ne be naujosios muz. įtakos, pasiliko konservatyvūs: Henry K. Hadley (1871–1937), Rubin Goldmarkas (1872–1936), Walter J. Damroschas (1862–1950), turėjęs nemažos reikšmės dirigentas ir muz. populiarizatorius, Deems Tayloras (g. 1885), pasižymėjęs daugiausia operomis, ir kt. Kiek daugiau naujosios muz. įtakai pasidavė, tačiau taip pat neatsisakydami tradicinės muz. sampratos, jau minėti J. A. Carpenteris, D. G. Masonas ir F. S. Converse'as, Edward B. Hillis (g. 1872), Ernest Schellingas (1876–1939), David S. Smithas (1877–1949), Charles T. Griffesas (1884–1920) ir Charles M. Loeffleris (1861–1935). Šiuo metu tą kryptį ryškiausiai atstovauja Howard Hansonas (g. 1896); jai taip pat priklauso Bernard Rogersas, (g. 1893), Leo Sowerby (g. 1895), Douglas S. Moore'as (g. 1893), Harl McDonaldas (1899–1955), Randall Thompsonas (g. 1899), Anis Fuleihanas (g. 1900) ir Vittorio Gianninis (g. 1903). Dar artimesni moderniajai muz. yra Arthur Shepherdas (g. 1880), Werner Jostenas (g. 1885), Bernard Wagenaaras (g. 1894), Virgil Thomsonas (g. 1896), Quincy C. Porteris (g. 1897), Ernst Baconas (g. 1898) ir Otto Lueningas (g. 1900). Ypač stiprią trejukę, pabrėžiančią moderniosios muz. ribose tautinius motyvus, sudaro Roy Harris (g. 1898), Aaron Coplandas (g. 1900) ir Roger Sessionsas (g. 1896). Kiek nuosaikesnė yra neoklasikinės krypties Walter Pistono (g. 1894) kūryba. Liaudies muz. įtaka taip pat ryški Louis Gruenbergo (g. 1884), Frederick Jacobio (1891–1952) bei negrų Williamo L. Dawsono (g. 1899) ir William G. Stillio (g. 1895) kūriniuose. Kai kurie kompozitoriai tautinio stiliaus ieško simfoninės muz. ir džiazo sintezėje. Čia ypač išskirtina George Gerschwino (1898–1937) ir Morton Gouldo (g. 1913) kūryba. Nuo 1933 JAV gyvenusio A. Schönbergo įtakoje susidarė gana stipri dvylikatonės muz. kryptis, kurios pastoviau laikosi Adolph Weissas (g. 1891), Harrison Kerras (g. 1899) ir ypač Wallingford Rieggeris (g. 1885), ryškiausias šios krypties amerikiečių atstovas. Didelį pasisekimą turi eksperimentinio polinkio muz., kurioje reiškiasi Carl Rugglesas (g. 1876), Henry D. Cowellis (g. 1897), George Antheilis (g. 1900), Harry Partchas (g. 1901) ir ypač prancūzų kilmės Edgar Varèse'as (g. 1885). Savo dideliu individualumu kraštutinai modernių kompozitorių tarpe atskirą

vietą užima Charles E. Ives'as (1874–1954). Stiliaus įvairumas ryšku ir jaunesniųjų bei jauniausiųjų kompozitorių kūryboje. Čia ypač išskirtini eklektikai William H. Schumanas (g. 1910), Paul Crestonas (g. 1906), David Diamondas (g. 1915) ir Leonard Bernsteinas (g. 1918; pasižymėjęs ir kaip dirigentas), neoromantikas Samuel Barberis (g. 1910), neoklasikas Norman Dello Joio (g. 1913) ir operinės muz. kompozitoriai Gian Carlo Menottis (g. 1911) ir Marc Blitzsteinas (g. 1905). Taip pat paminėtini: moderniosios muz. priemonėmis besilaiką tradicinės muz. sampratos Hunter Johnsonas (g. 1906), Burrill Phillipsas (g. 1907), Elliot Carteris (g. 1908), Paul Nordoffas (g. 1909), Arthur Bergeris (g. 1912), Gardner Readas (g. 1913), Irving Fine'as (g. 1914), Robert Palmeris (g. 1915), Vincent Persichettis (g. 1915), Ulysses S. Kay (g. 1917), Robert E. Wardas (g. 1917), Harold Shapero (g. 1920), William Bergsma (g. 1921) ir Peter Menninas (g. 1923); eklektikai Howard Swansonas (g. 1909), Ray Green (g. 1909), Leon Kirchneris (g. 1909), Paul Bowlesas (g. 1911), Alan Hovhanessas (g. 1911), Roger Goebas (g. 1914), Elli Kohsas (g. 1916), Lukas Fossas (g. 1922) ir Robert Stareris (g. 1924); dvylikatonės muz. atstovai Ross L. Finney (g. 1906), George Perle'as (g. 1915), Milton Babbittas (g. 1916), Ben Weberis (g. 1916) ir kraštutiniai ekperimentalistai John Cage'as (g. 1912) ir Lou Harrisonas (g. 1917).

Atskirai tenka paminėti operetę ir amerikietiško stiliaus vad. muzikinę komediją (musical comedy), kurios, ypač pastaroji, sudaro nemažą amerikiečių muz. gyvenimo dalį. Nors operetės pradininkai JAV buvo patys amerikiečiai, — Willard Spenseris (1852–1933), Woolson Morse'as (1858–97) ir ypač Reginald De Kovenas (1859–1920), — tačiau ypač ją išpopuliarino suamerikonėję europiečiai Victor Herbertas (1859–1924), Rudolf Frimlis (g. 1881) ir Sigmund Rombergas (1887–1951). Muzikinės komedijos ryškiausi atstovai yra Irving Berlinas (g. 1888), Jerome D. Kernas (1885–1945), jau minėtas G. Gershwinas, Cole Porteris (g. 1892), Vincent Youmansas (1898–1946) ir ypač Richard Rodgersas (g. 1902), kurio muz. komedijos, parašytos bendradarbiaujant su libretistais Lorenz M. Hartu (1895–1943) ir Oscar Hammersteinu (g. 1895), yra susilaukę milžiniško pasisekimo. Plačiai žinomas yra John P. Sousa (1854–1932), populiarių maršų autorius.

Pastarųjų kelių dešimtmečių laikotarpyje gerokai pakilusiam amerikiečių muz. bendrajam lygiui nemažos reikšmės yra turėjusios gausios muz. m-los, prisiglaudusios daugiausia prie universitetų bei kolegijų, kur dėstytojais dažnai parsikviečiami iš Europos tokie muzikai kaip A. Schönbergas, P. Hindemithas, D. Milhaudas ir kt. Yra taip pat nemažas skaičius ir savarankiškų konservatorijų, iš kurių ypač išskirtina Eastmano muzikos mokykla Ročesteryje (įst. 1919), Juilliardo muzikos mokykla Naujorke (1920), Curtiso muzikos institutas Filadelfijoje(1924) ir Peabody konservatorija Baltimorėje (1857). Aukšto lygio pasiekta simfoninių orkestrų srityje. Visa eilė stambesnių miestų turi pajėgius orkestrus, kurių apie 30 yra pirmaeilio lygio. Ypač plačiai žinomi Naujorko filharmonija (įst. 1842, dabartinis dirigentas Dmitri Mitropoulos), Filadelfijos (1900, Eugene Ormandy) ir Bostono (1881, Charles Munchas) simfoniniai orkestrai ir Nacionalinės Radijo kompanijos (NBC) orkestras, specialiai 1937 suorganizuotas A. Toscaniniui ir gyvavęs iki jo pasitraukimo 1954. Iš gausių operos teatrų, kurie, kaip orkestrai, daugiausia išsilaiko privačia iniciatyva, išskirtina Metropoliteno Opera Naujorke (įst. 1883), Naujorko Miesto Opera (1944) ir San Francisco Opera (1922). Žr. taip pat straipsnį Džazas.

F. L. Ritter, Music in America 1900; *O. G. T. Sonneck*, Early Concert Life in America 1907; (") Early Opera in America 1915; (") Bibliography of Early American Secular Music ²1945; *H. C. Lahee*, Annals of Music in America 1922; *L. C. Elson*, The History of American Music ³1925; (") The National Music in America and Its Sources ³1946; *D. G. Mason*, The Dilemma of American Music 1928; *W. T. Upton*, Art-Song in America 1930; *H. Cowell* (red.), American Composers on American Music 1933; *A. Copland*, Our New Music 1941; *J .T. Howard*, Our Contemporary Composers 1941; (") Our American Music ³1946; *C. Reiss*, Composers in America ⁴1947; *S. Spaeth*, History of Popular Music in America 1948; *D. Ewen*, American Composers Today 1949; *C. M. Smith*, Musical Comedy in America 1950; *J. H. Mueller*, The American Symphony Orchestra 1951; *M. Goss*, Modern Music-Makers 1952; *B. Ulanov*, History of Jazz in America 1952; *L. W. Ellinwood*, History of American Church Music 1953; *G. Chase*, America's Music 1955; *J. Barzun*, Music in American Life 1956. — Žurnalai: Musical Quarterly (nuo 1915); Modern Music (1924–46); Notes of the American Music Library Assoc. (nuo 1934); Musica disciplina (nuo 1946); Journal of American Musicological Society (nuo 1948).

K. O.

Sportas. JAV sporte organizacinių pradų reikia ieškoti XIX a. vidury. Pirmieji žymesni klubai buvo irkluotojų. Seniausias tokių yra Detroito jachtklubas 1839. Iš kitokių klubų svarbiausi: San Francisco olimpinis klubas 1860 ir Naujorko atletikos klubas 1868. Pastarąjį įkūrė William B. Curtis, iškilus sportininkas, savo organizacine veikla daug pasidarbavęs sportininkų mėgėjų labui ir pramintas Amerikos sportininkų mėgėjų tėvu. Pirmosios oficialios tarpstudentinės amerikinio futbolo rungtynės įvyko 1869 tarp Prince-

tono ir Rutgerso univ. Studentai lengvaatlečiai didesniu mastu pradėjo rungtyniauti 1874. Amerikos tarpkolegininė atletų mėgėjų sąjunga (The Intercollegiate Association of Amateur Athletes of America = ICAAAA) įkurta 1876 ir apjungusi Atlanto pakraščių kolegijas, tais pačiais metais pradėjo rengti studentų lengvosios atletikos pirmenybes. Po truputį buvo steigiamos ir kitų rajonų studentų sporto organizacijos, o jas visas apjungė Tautinė kolegijų atletikos sąjunga (The National Collegiate Athletic Association = NCAA), kuri rengia daugelio sporto šakų visų JAV studentų pirmenybes. 1881 įkurta JAV teniso sąjunga tvarko JAV teniso pirmenybes, o 1900 ji pradėjo ir Daviso taurės varžybas.

Studentais buvo rūpinamasi, bet kiti sportininkai ir taip pat baigę studijas, norį toliau sportuoti, be mažų išimčių, buvo palikti nesąžiningų rengėjų, susirūpinusių tik beatodairiniu bizniu, valiai. Sportininkų mėgėjų likimas buvo sunkus: tekdavo rungtyniauti dėl pinigo, kaitalioti pavardes, kentėti nuo lažybų ir paklusti iš anksto rengėjų nusakytoms pasekmėms. Tokiu kritišku laiku grupė idealistų 1888 įsteigė Atletų mėgėjų sąjungą (The Amateur Athletic Union of the United States = AAU). Steigėjai buvo pasišovę sutelkti paskirus klubus. 1889 priimtas A. G. Millso reorganizacinis planas, pagal kurį JAV suskirstytos į apygardas. Apygardoje veikią klubai sudaro savo komitetą ir per jį priklauso AAU vadovybei. 1956 tokių apygardų yra 48 ir jos apima visas JAV, Havajų teritoriją ir Panamos kanalo zoną. AAU išaugo į pačią stambiausią sportininkų mėgėjų organizaciją ne tik JAV, bet ir pasaulyje. AAU rengia įvairių šakų JAV pirmenybes, rūpinasi mėgėjų vardo lygiu, registruoja visus rekordus ir savo žinioje turi apie 8 mil. sportininkų. AAU turi lemiamą balsą atrenkant sportininkus, kurie atstovauja JAV olimpiniuose žaidimuose ir kitose tarptautinio pobūdžio rungtynėse ar pirmenybėse. AAU pageidavimu įkurta JAV olimpinė sąjunga. Kai 1896 europiečiai, rūpindamiesi atgaivinti olimpinius žaidimus, rengė tų žaidimų programą, ją pasirinko pagal AAU praktikuojamą pavyzdį. Ryškiausia asmenybė AAU istorijoj yra James E. Sullivanas, darbavęsis veik nuo AAU įkūrimo iki savo mirties 1914. Dabartinis AAU sekretorius-iždininkas Daniel J. Ferris organizacijoj veikia nuo 1906, kai pradėjo kaip J. E. Sullivano sekretorius. 1930 AAU įkūrė James E. Sullivano atminimo trofėjų. Jis kasmet skiriamas iškiliausiam JAV mėgėjui, kuris spindi ne tik savo pasekmėmis, bet ir pavyzdingu gyvenimu bei charakteriu yra pavyzdys jaunimui. AAU glaudžiai bendradarbiauja su kolegijų sporto vadovybėmis. NCAA ir Tautinė aukštesniųjų mokyklų atletų sąjungų federacija (The National Federation of State High School Athletic Association) yra AAU sąjungos pagalbiniai nariai. Tokių pagalbinių narių AAU turi visą virtinę. Vieni iš jų turi teisę balsuoti, kiti ne. Nariais yra ne tik įvairios JAV sporto organizacijos, bet ir D. Britanijos, Kanados, Japonijos, Puerto Rico, Kubos ir Filipinų. Be kitų, čia priklauso Amerikos gimnastai (American Turners), Amerikos čiuožikų mėgėjų unija (Amateur Skating Union of the US), Amerikos minkštojo kamuolio sąjunga (Amateur Softball Association of the Americas), Amerikos sakalų sąjunga (American Sokol Organization), Kat. jaunimo sąjunga (Catholic Youth Organization = CYO), Tautinė pašliūžininkų sąjunga (National Ski Association) ir kt. Įjungta ir JAV armijos, oro laivyno, marinų korpuso ir laivyno sportinės vadovybės. Nors JAV neturi vienos centralizuotos sporto vadovybės, kaip įprasta Europoje, bet AAU didžia dalimi atlieka tą patį vaidmenį, nors šalia šios unijos veikia gausybė įvairių federacijų, kurios tvarkosi savaip ir daugiau žinomos tik vietoje. *K. Čk.*

JAV lietuviai. — I. Lietuvių skaičius. JAV gyventojų surašymas (census) 1950 yra parodęs, kad visose JAV tuo metu lietuviais buvo užsirašę 397.590 asmenų, iš kurių 147.765 gimę Lietuvoje, o kiti 249.825 šiame krašte. Pastarųjų tėvai yra maišyti — vieni gimę čionai, kiti atvykę. Tačiau tie skaičiai išreiškia ne maksimalinį, bet tik minimalinį JAV gyvenančių lietuvių skaičių. Jie apima tik susipratusius bei sąmoningus lietuvius, kurie žino savo kilmę ir jos neišsigina. Greta tokių lietuvių yra dar gana daug mišrias šeimas sudariusių, kurių vaikai jau nebepramoko lietuviškai ir surašymo metu visai natūraliai registravosi amerikiečiais. Tokių skaičius nesusekamas, tačiau jis beveik apčiuopiamas. Sprendžiant iš daugumos dabartinių lietuvių parapijų sąstato, jau geras trečdalis yra maišytų šeimų. Tas susimaišymas parapijoms nepriklausančiuose yra dar didesnis. Be to, dalis lietuviškos kilmės žmonių nesiregistravo lietuviais politiniais sumetimais. Pastarųjų skaičių papildo eilė asmenų seniai atitrūkusių nuo lietuviško veikimo bei domėjimosi lietuvybės reikalais. Prie jų tenka skirti ir dalį tamsuolių, kurie, iš viso nesiorientuodami tautybės reikaluose, surašinėtojams pasisakė atvykę iš Rusijos ar ‚Polščios'. Buvo ir tokių, kurie tyčia vengė pasisakyti lietuviais, manydami, kad didesnei tautai priklausyti yra didesnė garbė. Paskutinis, gal ne pats ma-

Jungtinės

žiausias, motyvas, galėjęs numušti lietuvių skaičių, yra pačių surašinėtojų amerikiečių nesiorientavimas, koks yra skirtumas tarp pilietybės ir tautybės. Jų supratimu, kas gimė carinės imperijos ribose, tas rusas. Tokią bendrą amerikiečių pažiūrą galėjo atitaisyti tik susipratęs ir sąmoningas lietuvis.

Visos čia suminėtos aplinkybės bus atėmusios surašymo metu mažiausia apie trečdalį lietuvių (tai sudarytų apie 200.000 asmenų). Per juos lietuviškas kraujas teka dar keliuose šimtuose tūkstančių jų vaikaičių. Tai, žinoma, nėra konkretūs skaičiai, bet jie gerokai patikimi. Tuo būdu daug kieno minimas lietuvių bei lietuviškos kilmės 800.000 skaičius nėra visai iš piršto išlaužtas, nors šiandien tik dalis to skaičiaus priklauso lietuviškajai visuomenei.

Gausesnė lietuvių imigracija į JAV prasidėjusi apie 1868. Tačiau per visą trisdešimtį metų JAV imigracijos įstaigos nėra žymėjusios lietuvių atskirose rubrikose, laisvai įtraukdamos juos į rusų bei lenkų skaičių. Tik patiems lietuviams reikalaujant, nuo 1898 VII 1 pradėta registruoti lietuvius atskirose grafose. Tai laimėję, lietuviai ėmė klabenti valdžios įstaigas, kad jie būtų atskirai žymimi ir visuotiniuose gyventojų surašymuose, kurie daromi kas 10 metų. Ir tai pradėta daryti nuo 1910. Tokiu būdu statistinius duomenis turime tik nuo 1899. Jų tikrumu netenka abejoti, tik reikia pabrėžti, kad jie dėl aukščiau išvardintų priežasčių yra nepilni. Dalis lietuvių vis vien nuslydo į lenkų bei rusų grafas.

Lietuvių ateivybės pradžiai ir pirmųjų 30 metų lietuvių statistikai tirti tėra vienas pagrindinis šaltinis — Jr. Jono Lietuviai Amerikoj (1899). Tai kun. Jono Žilinsko-Žiliaus parašyta knyga, kuriai duomenis autorius rinko visose jam žinomose lietuvių gyvenamose vietose. Kur jis pats negalėjo pasiekti, žinias teikė jo įprašyti kunigai ir sąmoningesni veikėjai. Iš jo paduodamų žinių galima apytikriai sakyti, kad ligi 1898 Amerikoje lietuvių būta apie 50.000. Tačiau, be šių ‚apčiuopiamų' skaičių, nemaža pasitaiko apytikrių skaičių, nurodytų šeimomis, arba ir visai nenurodytų, pasitenkinant vien paminėjimu vietovės, kur gyvenama lietuvių. Kiek vėliau šio laikotarpio statistika buvo užuominomis nagrinėjama lietuviškoje spaudoje, kur lietuvių skaičius išpučiamas ligi 200.000 ir daugiau.

Oficialiajai statistikai prasidėjus, iš jos patiriame, kad per 15 metų, nuo 1899 ligi 1914, į JAV įvažiavo 252.594 lietuviai: 170.699 vyrai ir 81.895 moterys. Laiko atžvilgiu jie taip pasiskirsto:

Metai	Vyrų	Moterų	Viso	Bendras ateivių skaičius
1899	5.291	1.567	6.858	311.715
1900	7.683	2.628	10.311	448.572
1901	6.499	2.316	8.815	487.918
1902	8.576	3.053	11.629	648.743
1903	10.721	3.711	14.432	857.046
1904	8.854	3.926	12.780	812.870
1905	13.842	4.762	18.604	1.026.499
1906	9.429	4.828	14.257	1.100.735
1907	18.716	7.168	25.884	1.285.349
1908	8.522	5.198	13.720	782.870
1909	10.284	4.970	15.254	751.786
1910	15.360	7.354	22.714	1.041.570
1911	10.473	6.554	17.027	878.587
1912	8.098	5.980	14.078	838.172
1913	16.069	8.578	24.647	1.197.892
1914	12.282	9.302	21.584	1.218.480
Viso	170.699	81.895	252.594	13.688.744

Šiuos duomenis plačiai nagrinėjęs savo informacinėje knygoje Amerika 1915, V. K. Račkauskas pastebi, kad tarp tų ateivių 1909–14 laikotarpyje yra atkeliavusių 4132 ne kaip imigrantai ir kad tuo pačiu laiku iš JAV yra išvykę 27.200 lietuvių. Apskaičiavęs, kad tai sudaro beveik penktą visų atvažiavusių dalį, jis išveda, kad per 15 m. bus grįžę Lietuvon apie 46.000. Mėgindamas nustatyti lietuvių skaičių prieš pat I pas. karą, V. K. Račkauskas imasi teoretiško galimų moteryščių sudarymo. Esą moterų atvykę per pusę mažiau negu vyrų. Imdamas jų 78.000 skaičių, jis prileidžia, kad tiek buvo sudaryta lietuviškų šeimų, kurių kiekviena turėjusi vidutiniškai po tris vaikus. Atvykusius ir prieaugį sudėjus krūvon, gaunama 469.000, taigi, beveik apie pusmilijonis lietuvių.

Tolimesnė oficialioji statistika rodo, kad 1915–54 įvažiavo 43.089 lietuviai.

Metai	Įvažiavusių skaičius	Metai	Įvažiavusių skaičius	Metai	Įvažiavusių skaičius
1915–20	4433	1946	274	1951	4568
1921–30	6015	1947	640	1952	3330
1931–35	896	1948	826	1953	258
1936–40	1428	1949	7594	1954	311
1941–45	646	1950	11870		
				Viso	43.089

Pagal Displaced Persons įstatymą nuo 1948 VII 1 ligi 1954 VI 30 įvažiavo Lietuvoje gimusių ir lietuvių kilmės 24.659 asmens. Lietuvos gen. konsulato Naujorke ir Balfo surinktomis žiniomis 1946–51 yra atvykę per 30.000 lietuvių, nes oficialioje statistikoje Vilniaus krašte gimusieji įskaityti į Lenkijos kvotą, o kitur gimusieji įtraukti į atitinkamų šalių kvotas (žr. Pasaulio Lietuvių Žinynas, sudarytas A. Simučio, New York, 1953, 146 psl.). 1921–40 laikotarpyje imigrantų skaičius sumažėjo dėl to, kad pagal 1921 priimtą kvotos įstatymą JAV iš Lietuvos įsileisdavo tik 386 asmenis per metus. Pagal ją vyko ne tik lietuviai, bet ir kitų tautybių Lietuvos gyventojai.

Jungtinės

Oficialią lietuvių statistiką pateikia oficialus JAV gyventojų surašymas, pradėjęs lietuvius atskirai žymėti nuo 1910

Metai	Svetur gimę	JAV gimę	Viso
1910	140.963	66.858	207.823
1920	182.227	154.373	336.600
1930	193.606	245.589	439.195
1940	165.771	229.040	394.811
1950	147.765	249.825	397.590

Lengva pastebėti, kad pirmieji du surašymai gerokai skiriasi nuo trijų paskutiniųjų, kurie rodo tendenciją stabilizuotis. Prie paskutinių metų surašymo tenka dar pridurti, kad jis yra radęs lietuvių, gyvenančių visose JAV valstybėse bei teritorijose. Prie to, kas apie šį surašymą pradžioje pasakyta, pravartu dar pažymėti miestus, kuriuose gyvena per 1000 lietuvių.

Miestas	Už JAV ribų gimusių liet. skaičius	JAV gimusių liet. skaičius
Baltimorė, Md.	2549	3870
Bostonas, Mass.	4530	5495
Bridgeportas, Conn.	573	1040
Cambridge, Mass.	757	930
Clevelandas, Ohio	3341	4390
Čikaga, Ill.	23611	31275
Detroitas, Mich.	3692	5785
Elizabetas, N.J.	1103	1745
Filadelfija, Pa.	4678	7845
Grand Rapids, Mich.	910	1380
Hartfordas, Conn.	1230	1950
Los Angeles, Cal.	2079	3563
Milwaukee, Wis.	465	940
Minneapolis,Minn.	406	905
Naujorkas, N.Y.	13599	19470
Newarkas, N.J.	1019	1835
New Haven, Conn.	566	895
Omaha, Nebr.	535	505
Patersonas, N.J.	537	640
Pitsburgas, Pa.	2154	4200
Providence, Rd.I.	426	705
Ročesteris, N.Y.	962	955
St. Louis, Mo.	370	750
Scrantonas, Pa.	834	2000
Vašingtonas, D.C.	467	1285
Waterburis, Conn.	2087	2915
Worcesteris, Mass.	3396	4855

II. Lietuvių ateivybės istorija (XIX a.). Lietuvių ateivybės pradžia nežinoma. Paskiri asmenys galėjo čia atvykti ir įsikurti bet kada. S. Daukantas savo ‚Būde senovės lietuvių' (1892 laida, 194–195 psl.) mini apie daugybę lietuvių, atvykusių Amerikon XVII a. gale. Esą 1688 daug lietuvių sprukę dėl sunkaus gyvenimo į Kuršą, kur buvusi švelnesnė kunigaikščio Jokūbo valdžia. Tenai ‚radusis didei daugybei svieto', Jokūbas nupirkęs Guadalupės salą ir į ją perkėlęs dalį savo gyventojų. Kadangi sala ėjusi iš rankų į rankas, tai atėjūnai persikėlę į Ameriką ir atsiradę Naujorke. Tą mažai patikimą žinią kartojo dar ir kiti, pridurdami, kad lietuvių emigracija užsienin paplitusi XVII a. pradžioje, kai katalikų persekiojami protestantai išbėgioję po Vakarų Europą ir pasiekę net Ameriką. Įvairiuose raštuose galima užtikti ir daugiau visokių spėliojimų, bet jie neduoda jokio pagrindo įrodyti platesnei lietuvių imigracijai. Tą klausimą nuodugniai tyrinėjęs dr. K. Jurgėla rado lietuvių, kurie kovojo Amerikos nepriklausomybės ir civiliniame (1860–65) kare. Žymiausias iš jų yra Tadas Kosciuška. Visai patikima, kad į JAV galėjo atvykti dalis bajorijos po Lietuvos-Lenkijos padalijimo (1795) ir po nepavykusio 1831 sukilimo, bet gausesnė imigracija prasidėjo tik nuo XIX a. vidurio.

Kaip liudija Jr. Jonas, pirmasis žinomas bandymas emigruoti Lietuvoje buvo kilęs 1850 badmečiu. Pasklidęs garsas apie Amerikos gerovę (Kalifornijos aukso ieškojimo antplūdis) paskatino daugelį valstiečių keliauti į Ameriką. Daug jų pasiekę net Hamburgą, bet Prūsų valdžia juos sugrąžinusi. 1853 esą atvykęs eksklierikas Petras Svotelis, kilęs iš Marijampolės aps., ir kitas nežinomos pavardės dzūkas. Po 1863 sukilimo, prasidėjus ėmimui į rusų kariuomenę, 1864–65 atsiradę Amerikoje Juozas Botyrius, Jonas Staniulis, Vincas Gustaitis ir keletas kitų — visi iš Suvalkų krašto. 1866 atvyko kun. Andrius Strupinskas, vienuolis marijonas iš Marijampolės, sukilimo metu buvęs vieno sukilėlių dalinio kapelionu. Be abejo, tokių ateivių buvo ir daugiau, tik jų niekas niekur nepaminėjo spaudoje.

Kun. Strupinsko ir kitų ateivių laiškai bus pažadinę susidomėjimą Amerika, todėl, kilus naujam badmečiui, prasidėjo jau plačioji lietuvių emigracija. 1867 metai Lietuvoje buvo labai lietingi ir supūdė derlių, o sekantieji buvo labai sausi ir viską išsvilino kaitros, tad bado verčiami kai kurie kėlėsi į Lenkiją, o energingesnieji ryžosi keliauti Amerikon. Pirmieji pakilo suvalkiečiai nuo Marijampolės, Liudvinavo, Simno, Liubavo, Vištyčio. Pirmieji ateiviai išlipdavę Naujorke. Nemokant naujo krašto kalbos, teko griebtis pirmo pasitaikiusio darbo, kurį čia siūlinėjo įvairių kompanijų agentai. Tad dauguma pirmųjų ateivių lietuvių pateko į Pensilvaniją prie Filadelfijos–Reading bei Delaware and Western Lackawanna gležk. statybos, o vėliau perėjo dirbti į kietųjų anglių-antracito kasyklas. Kiti gavo darbo ūkiuose apie Naujorką, iš kur vėliau pasislinko į šiaurę, N. Angliją, o pietuose nusidriekė net ligi Baltimorės.

Seniausiomis lietuvių kolonijomis tenka laikyti vidurinės Pensilvanijos kietosios anglies sritis, pradedant nuo Shamokino, Mt. Carmel, Shenandoah, Mahanoy City, Freeland, N. Filadelfijos, Hazletono, driekiantis šiaurės rytų kryptimi per Wyo-

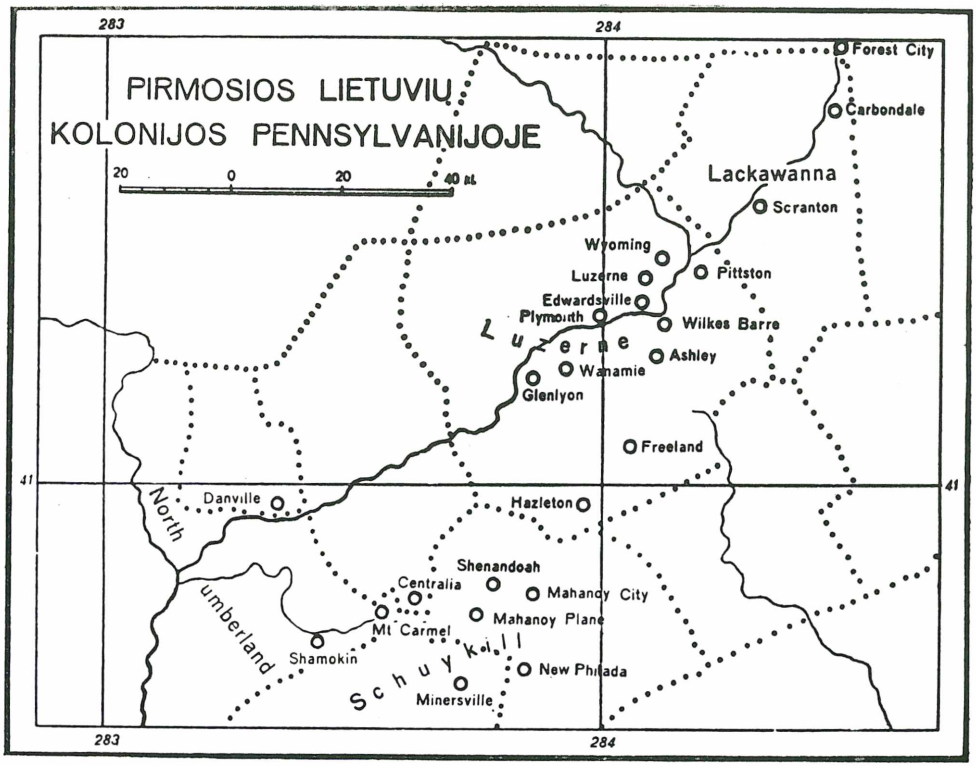

(Iš K. Pakšto Baltijos respublikų politinės geografijos, 1929)

ming klonį su Wilkes-Barre, Pittstonu, paskui Scrantonu ir pasibaigiant prie Forest City. Kiek paskesnės buvo rytinės pajūrio kolonijos: Naujorko apylinkės (Bruklinas, Elizabetas, Newarkas), pietuose Filadelfija ir Baltimorė šiaurėje (Connecticut ir Massachusetts valstybėse) Waterburis, New Britainas, Hartfordas, Worcesteris, Bostonas, Lawrence, Brocktonas ir kt. Dar paskesnės kolonijos driekėsi į vakarus, kaip Clevelandą, Ohio, Detroitą, Mich., Čikagą, Ill., Milwaukee, Wis., St. Louis, Mo. Taip pat atskiri lietuviai jau apie 1869–72 atsirado vakarinėje Pensilvanijoje apie Pitsburgą.

Ūkio darbai naujiems ateiviams buvo jau pakyrėję Lietuvoje, todėl maža kas norėjo dirbti ūkiuose ir skverbėsi į miestus, kur darbo gavo siuvyklose, geležies apdirbimo pramonėje, cukrainėse, audyklose, skerdyklose. Maža kam sugebant amato, daugumui teko sunkesni, senesnių ateivių nemėgiami darbai. Dėl to pirmųjų lietuvių ateivių gyvenimas Amerikoje buvo gana vargingas, tačiau jie jautėsi čia saugesni, užsidirbą pragyvenimą ir galį dar šiek tiek susitaupyti. Rašydami laiškus saviškiams tėvynėje, jie kiek šviesiau pavaizduodavo čionykštį gyvenimą ir, įdėdami vieną kitą dolerį, ne vieną paskatindavo keliauti į JAV. Tuo būdu ateivių skaičius augo, ir jų apgyventas ratas skėtėsi į visas puses, nors nedaug ką nutoldamas nuo anksčiau minėtų centrų (Bostono, Naujorko, Filadelfijos, Baltimorės, Clevelando, Detroito, Čikagos).

Turėdamas galvoje, kad daugiausia lietuvių į JAV atvyko 1880–1914, K. Pakštas (Baltijos respublikų politinėje geografijoje 1929) apskaičiavo, kad jų čia galėjo būti nedaugiau 650.000 (tai sudaro tik ½% visų JAV gyventojų). Apskritais skaičiais jis lietuvius atskirose valstybėse paskirsto taip, išvesdamas vietos vst. jų tokius %:

Pensilvanija	180.000	2,0%
Ilinojus	140.000	2,0%
Naujorkas	80.000	0,7%
Massachusetts	70.000	1,7%
Connecticut	40.000	2,5%
Mičiganas	25.000	0,6%
New Jersey	20.000	0,6%
Ohio	20.000	0,3%
Wisconsinas	10.000	0,4%
Indiana	10.000	0,3%
Kitose valstybėse	60.000	

Jungtinės

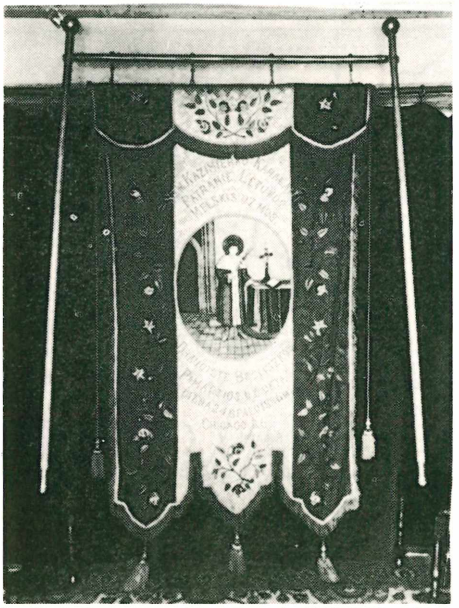

Šv. Kazimiero d-jos, įst. Čikagoje 1886 X 24, vėliava

Daugiausia jų gyvenę:

Čikaga	100.000	3,2%	visų gyv.
Naujorkas, Bruklinas	30.000	0,5%	" "
Filadelfija	15.000	0,8%	" "
Detroitas	15.000	1,5%	" "
Pitsburgas	15.000	2,0%	" "
Bostonas-Cambridge	12.000	1,3%	" "
Worcesteris	10.000	5,0%	" "
Clevelandas	10.000	1,1%	" "
Baltimorė	4.000	0,6%	" "
Newarkas	4.000	1,0%	" "

Mažesniuose miestuose ir kai kuriuose miesteliuose lietuvių nuošimtis buvęs daug aukštesnis. Pvz.:

	apie		apie
Spring Valley, Ill.	40%	Collinsville, Ill.	15%
Shenandoah, Pa.	25%	Atholis, Mass.	12%
Mahanoy City, Pa.	25%	Waterburis, Conn.	10%
Pittstonas, Pa.	20%	Cicero, Ill.	10%
Mt. Carmel, Pa.	15%	Brocktonas, Mass.	8%
Duryea, Pa.	15%		

Įglaudžiant tuos skaičius į bendrą visų kraštų ateivių skaičių, kuris 1950 pasiekė 39.325.482, lietuvių tegautume arti 1% (Imigracija į JAV pradėta registruoti nuo 1820). Gi imant pačius tirščiausius lietuvių ir kitų tautų ateivybės metus (1899–1914), gauname bendrą 13.688.744 skaičių, iš kurio lietuviams atitenka 1,9%, eventualiai net daugiau, jei turėsime galvoje, kad dalis lietuvių ateivių buvo įtraukti į kitų tautų rubrikas.

Lietuvio ateivio veidas. Lietuvių išeivybę daugiausia skatino politinės ir ūkinės priežastys. Politiniais išeiviais galime vadinti ne tik tuos, kurie suėjo į konfliktą su caro administracija, bet ir tuos, kurie vengė stoti rusų kariuomenėn. Didžiumą betgi atvarė ūkinės priežastys. Tai buvo ne tik vieni kiti nederliaus metai, bet aplamai padidėjęs gyventojų skaičius ir sunki žemės ūkyje dirbančiųjų būklė. Reikalas aprūpinti prieauglių vertė skaldyti ūkius arba mokėti dalis išeinantiems į šalį. Baudžiavos laikais visi šeimos nariai noroms nenoroms turėjo likti savo pastogėse, o ją 1861 panaikinus, prasivėrė galimybės susirasti darbo kitur. Prekyba ir amatai buvo beveik išimtinai žydų rankose, pramonės beveik visai nebuvo, dėl to lietuvį niekas netraukė į miestus. Todėl visai suprantama, kad daugumą suviliojo išeivybė.

Pirmųjų ateivių veidas, kalbant statisniais žodžiais, nėra pakankamai ryškus. Mes tik žinome, kad tie žmonės buvo veržlūs ir kaip išmanydami stengėsi tvirčiau pastatyti koją naujoje žemėje, neišleisdami iš akių reikalo organizuotis ir šviestis. Jų darbo sąlygos buvo sunkios ir žiaurios.

Kiek ryškesnį lietuvio ateivio veidą leidžia susidaryti jau žinomos 1899–1914 statistikos, kurios nurodė ne tik ateivio tautybę, bet ir šiaip plačiau jį apibūdino. Iš jas tyrinėjusio V. K. Račkausko mes sužinome, kad per tą laikotarpį į JAV atvyko 252.594 lietuviai, iš kurių 79.059 buvo ūkio darbininkai, 71.485 šiaip darbininkai, 41.884 (abiejų lyčių) tarnai, 45.672 be jokio užsiėmimo (vaikai, kiti šeimos nariai), 13.185 amatininkai ir 255 profesionalai (muzikantai, kunigai, mokytojai, inžinieriai). Iš amatininkų paminėtini 3160 angliakasių (atvykę iš Anglijos), 2285 siuvėjai, 1845 dailidės, 775 batsiuviai, 707 kalviai, 546 šaltkalviai, 276 mūrininkai ir kt. Pagal amžių ligi 14 metų buvo 20.185, tarp 14–45 metų — 227.724 ir vyresnių — 4705. Raštingumo atžvilgiu iš visų atvykusių 122.717 nemokėjo nei skaityti, nei rašyti; 11.352 mokėjo tik skaityti. Žinoma, reikia nepamiršti, kad į analfabetus buvo įskaityta daugumas vaikų.

Pagal valdžios reikalavimus kiekvienas ateivis turėjo parodyti mažiausia 30 dol. kaip garantiją, kad pradžioje turės iš ko pragyventi. Nuo 1908 buvo reikalaujama 50 dol. Iš viso per tą 16 metų lietuviai parodė 3.518 455 dol. grynais pinigais. Kiekvienas jų turėjo apsimokėti laivokartę, kuri vidutiniškai kainavo apie 50 dol. Kelionėms visi lietuviai išleido apie 13 mil. dol. Sudėjus krūvon, gaunama per 16 mil. dol. arba vienas mil. dol. kasmet. Bet išeivija išnešė iš Lietuvos ne tik pinigą: ji paėmė iš krašto patį pajėgiausią elementą. Prieš pat I pas. karą ji ėmė glemžti beveik visą metinį lietuvių prieauglį, sie-

kusį apie 23.000. Pasak kun. J. Tumo-Vaižganto, ‚išeivybė jau paėmė gerą visų Lietuvių penktą dalį, ir gerus tris ketvirčius jų jaunuomenės' (Vien. Liet. jub. leidinys, 1911). Mėgindama stabdyti emigraciją, Šv. Kazimiero d-ja 1912 Lietuvoje išleido knygelę ‚Ten gera, kur mūsų nėra'. Panašios mintys plito ir spaudoje, įrodinėjant, kiek atsieina užauginti ligi 16 metų žmogus (apie 1700–2000 dol.) ir kad Lietuva tuo būdu atidavusi Amerikai nuo 550 milijonų ligi milijardo dol. Tuo reikalu K. Pakštas pastebi: ‚pusę milijono jaunų Lietuvos žmonių galima kainoti dviem kainom: Lietuvoj juos išauginti atsiėjo apie 100 mil. dol., bet Amerikon perkelta jų kaina galėjo pakilti iki milijardo dol. Tas pat ir su jų darbu ir uždarbiu. Metinis jų uždarbis Lietuvoje būtų buvęs apie 25 ar 30 mil. dol., o Amerikoje jau 300 mil. dolerių, žinoma, skaitant, kad visi jie suaugę ir visi dirba' (51 psl.). Bet, antra vertus, dalis išeivių grįžo Lietuvon, atsivežę daug turto, ar šiaip padėjo Lietuvai. Todėl aplamai nebūtų galima sakyti, kad išeivybė tautai buvo vien nuostolis.

Ekonominė pirmųjų ateivių būklė. Kaip minėta, mūsų ateiviai pradžioje dažniausiai apsigyvendavo Pensilvanijoje, anglių kasyklų srityje. Buvo svetima ne tik šio krašto kalba, bet visa gamtos aplinkuma. Vingiuoti slėniai visur supami aukštų uolotų kalnų su skurdžia augmenija, pakalnėse—purvino vandens upeliai, užteršti nuo anglies plovimo. Prie kalnų stūkso aukšti aprūkę trobesiai — ‚brėkeriai', kuriuose valoma anglis. Šalia jų juodi kalnai, ant kurių neauga nei žolė, nei medžiai, — tai suverstos likusios po anglies valymo dulkės ir žemė bei akmens. Toliau nuo ‚brėkerių' pūpsojo eilės mažų medinių namelių angliakasiams gyventi. Kasyklose darbas po žeme, kartais kelis šimtus pėdų gylio, buvo apie 10 val. į dieną, uždirbant 17–20 centų per valandą. Daugiausia žmonės dirbdavo trumpesnį laiką, gaudami atlyginimą už sutartą akordinį darbą arba išvežtų anglies vagonėlių skaičių. Vidutinis įgudusių angliakasių uždarbis buvo apie 75–100 dol., o paprastų darbininkų apie 40–60 dol. per mėnesį. Darbas kasyklose eidavo 6 dienas per savaitę, tačiau daug kur pasitaikydavo, kad dirbdavo tik tris keturias dienas. Kartkartėmis ištinkąs nedarbas būdavo tikra nelaimė. Kasyklose darbas buvo sunkus ir pavojingas: sužeidimai, apsinuodijimai dujomis ir užgriuvimai nebuvo retas dalykas. Mirtis paimdavo daug aukų. Pvz. Mt. Carmel šv. Petro d-jos nuo įsteigimo 1887 ligi 1898 mirė septyni nariai, iš kurių penki užmušti kasyklose; ten pat šv. Kazimiero d-ja 1892–98 palaidojo 5, iš

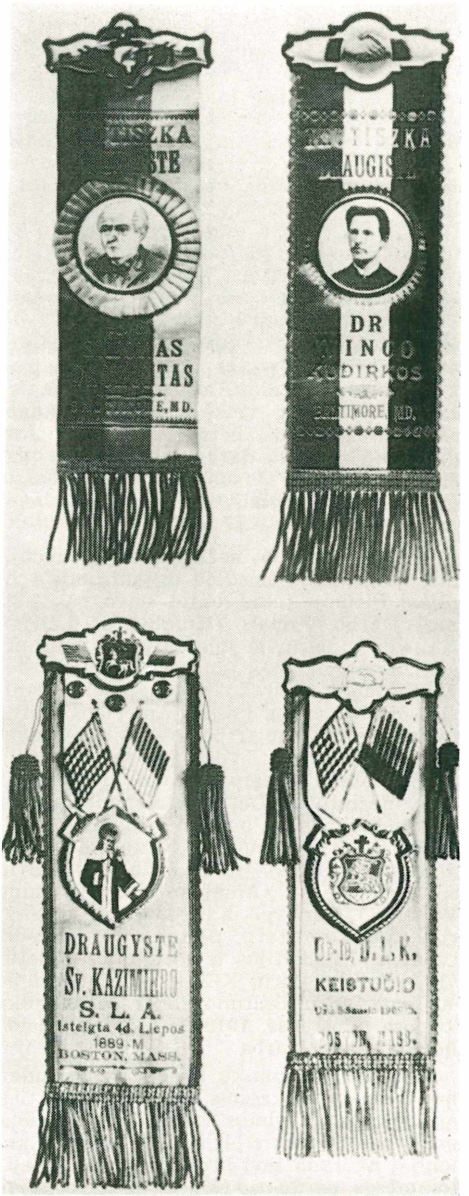

JAV lietuvių pirmųjų draugijų ženklai (iš dr. A. M. Račkaus rinkinio)

kurių 4 užmušti kasyklose; Shenandoah šv. Jurgio d-jos iš 7 mirusių 3 užmušti kasyklose (Jr. Jonas, Liet. Amerikoje, 31 psl.). Šios rūšies statistiką galima tęsti per visas lietuviškas Pensilvanijos kolonijas.

Negeriau buvo ir kitur. Iš Russell Sage fondo apmokėtų tyrinėjimų galime patirti, kas darėsi plieno liejyklose. Apie vieną Carnegie plieno trusto liejyklą 1880 taip rašoma: ‚Kiek per metą Pittsburghe sužeidžiama slavų, lietuvių ir italų, nežinoma, nes tikslios statistikos niekas nedaro. Vienas kunigas apie vieną fabriką pasakė: 'Ten skerdykla, nes ateivių darbininkų kasdien užmušama'. Jei šios darbo sąlygos čia gimusius užgultų, senai būtų kilęs riksmas ir žudynei padaryta galas' (Matthew Josephson, The Robber Barons, 362 psl. Citatą išvertė Vyt. Širvydas savo knygoje J. O. Širvydas, 1941, 72 psl.). Šiuos žodžius gerai patvirtina pagarsėjęs amerikiečių rašytojas Upton Sinclairas, kuris savo veikalo Raisto (The Jungle) 1906 pagrindiniu veikėju paėmė čikagos skerdyklose dirbusį lietuvį ūkininkaitį Jurgį Rutkų. Ateivių darbo sąlygas kiek plačiau aprašęs Jr. Jonas ne veltui užbaigia gan karčiais žodžiais: ‚Yankės renka naudą, ateiviai dirba' (21 psl.).

Gindamiesi nuo nežmoniško išnaudojimo, darbininkai pradėjo organizuotis į unijas. Pirmoji tokių unijų buvo pasivadinusi Darbo Vyčiais (Knights of Labor). Kai kur ir lietuviai joje dalyvavo kaip organizuotas vienetas (anglių kasyklose, siuvėjai). 1881 atsirado apjungiančioji įvairias darbo vyčių unijas Amerikos darbo federacija. Tačiau ir pačiose unijose būdavo nevieningumo: ypač šnairai žiūrėta į naujus ateivius kaip į darbo atėmėjus ir algų mažintojus. Dėl to ateiviams laikytis tautinėse grupėse buvo nelengva. Neapsikęsdami kitų stumdomi, Naujorke susiorganizavo bendrai italų, žydų ir lietuvių siuvėjų unija (Amalgamated Clothing Workers), kuri veikia ir šiandien. Jos skyriai išsišakojo tarp Baltimorės, Bostono, Čikagos, Filadelfijos ir kitų miestų lietuvių siuvyklų, kurių XIX a. gale buvo apie 40 Brukline ir Baltimorėje ir po keliolika kituose miestuose. 1919–29 toji unija leido liet. laikraštį Darbą.

Kadangi darbininkų padėtis buvo sunki, ne vienas apsukresnis lietuvis, šiek tiek apsipažinęs su vietos kalba ir papročiais, griebėsi kokio nors biznio. Kiekvienoje kolonijoj atsirado savi krautuvininkai (maisto, mėsos parduotuvės), kepėjai, kirpėjai, amatininkai, laidotojai (graboriai), smuklininkai. Pastarųjų beveik visur buvo daugiau, negu visų kitų. Pvz. Shenandoah, Pa. XIX a. gale buvo 17 krautuvių ir 59 smuklės, vadinamos saliūnais. Tuo metu čia su artimomis apylinkėmis gyveno per 7000 lietuvių. 5 krautuvės ir 14 saliūnų turėjo savas patalpas, kiti samdėsi. Angliakasiai turėjo 39 savus namus. Apskritai nejudomas lietuvių turtas buvo per 300.000 dol. Žemės sklypai ir namai, palyginti, nebuvo sunku įsigyti. Namus pastatydavo kompanijos 10 metų išsimokėti, o metinis mokestis buvo bemaž lygus nuomai. Šeimos stengdavosi įsigyti namus, kuriuose jos ne tik pačios gyvendavo, bet ir laikydavo viengungius nuomininkus (burdingierius).

1914 statistinėmis žiniomis, Shenandoah gyveno 9000 lietuvių, kurie turėjo 200 biznių, iš kurių 120 saliūnų. Shenandoah nebuvo nei pati girčiausia, nei pati santūriausia lietuvių kolonija. Čikagoje prieš I pas. karą buvo apskaičiuota, kad apie 50.000 lietuvių 500 savų ir kitų smuklių kasmet pragerdavo po 5 mil. dol. (Gineitis, 258 psl.). Tai liūdnas balansas, toli prašokąs bet kurią kitą lietuvių visuomeninio gyvenimo šaką. Žinoma, lietuviai šiuo atžvilgiu nebuvo blogesni už kitus ateivius, ir palinkimas į gėrimą, jeigu ir nepateisinamas, tenka aiškinti anų laikų gyvenimo aplinkybėmis. Pirmieji ateiviai daugiausia buvo jauni ir nevedę vyrai. Ištisą dieną sunkiai dirbę, vakarais jie ieškodavo kokios pramogos, norėjo susitikti su draugais. Gyvenamose patalpose, kur viename kambaryje tekdavo gyventi keliems, buvo perankšta, todėl jie ir traukdavo į saliūnus, kurie buvo vienintelės lietuviškos užeigos. Ten būdavo lengva įprasti gerti. Iš kitos pusės, tie saliūnai yra daug padėję lietuvių visuomeniniam gyvenimui. Ne vienas jų įtaisė sales, kuriose būdavo draugijų susirinkimai, prakalbos, vaidinimai, koncertai, vestuvės ir kiti didesni lietuvių pobūviai. Atsižvelgiant į tai, kad žmonės vis vien būtų daug pragėrę saliūnuose, geriau, kad tas pinigas pateko į pačių lietuvių, ne svetimųjų, rankas.

Kaip duotame Shenandoah pavyzdyje, taip ir kitur lietuviai griebėsi biznio, statėsi namus, pradėjo vaikus leisti į mokslus, iš kurių atsirado profesionalai ir visuomenės veikėjai. Diena iš dienos gyvendami iš pinigo, jie patyrė daug vargo ir nuostolių, kurie atsirasdavo dėl dažnokų besivystančios pramonės krizių ir bankų bei taupomųjų įstaigų bankrotų. Bet vis tiek augo jų asmeninė nuosavybė, o drauge ir spauda, bažnyčios, mokyklos, taip pat nenutrūko parama paliktosios tėvynės reikalams.

V i s u o m e n i n i o g y v e n i m o p r a d ž i a. Niekados Lietuvoje neturėję progos dalyvauti organizacijose, pirmieji ateiviai ir čia iš karto negalėjo suprasti organizacijų reikšmės. Dairydamiesi šiokios tokios atsparos prieš grubų angliškai kalbančiųjų elgesį su jais, jie visai natūraliai linko prie tų, kuriuos geriau galėjo su-

prasti. O tokie buvo lenkai, kurie čia buvo gausesni ir jau buvo pradėję organizuotis. Todėl nevienas lietuvis ir rašėsi į jų draugijas. Taip daryti spyrė ir pats gyvenimas: darbovietėje neturėdamas jokios apsaugos, žmogus dėjosi į pašalpines draugijas, kurios galėjo kiek padėti ligos ar ištikusios nelaimės atveju. Vienur kitur buvo įsteigtos bendros lenkų lietuvių d-jos, parenkant joms Jogailos, šv. Vaitiekaus, Kosciuškos ir kitus vardus, įstatuose įrašant net tikslą, kad ‚narodas lietuviškas ir lenkiškas galėtų susirišti mazgu broliškos vienybės'. Iš tokių draugijų gimė ir viena kita bendra parapija. Tokias bendras parapijas gimdė ne tiek sentimentas, kiek grynai praktiškas reikalas, nes daug kur atskirai nei vieni, nei kiti nesijautė pajėgūs parapiją įkurti ir neturėjo vien savų kunigų. Kartais parapiją suorganizuodavo tik laikinai atvažiuojąs kunigas. Dėl to ir nelabai buvo paisoma, ar vyskupijoje jos būdavo užrašomos ‚Polish' ar ‚Lithuanian-Polish'. Tik padaugėjus parapiečių, ar išeinant vienam, o ateinant kitam kunigui, ėmė kilti nesutarimų dėl kalbos. Lenkams visur parodant daugiau agresyvumo ir įžūlumo, lietuviai nenorėjo nusileisti, ypač tokiose vietose, kur jų buvo dauguma. Būta daug kovos, bet vis tik kuone visas mišrias parapijas užgrobė lenkai.

Pirmoji lietuvių lėšomis pastatytoji medinė lietuviška bažnyčia šv. Kazimiero vardu buvo Shenandoah, Pa. Nors pirmasis jos klebonas buvo tikras lietuvis, minėtasis kun. A. Strupinskas, vis tik parapija 1874 buvo užrašyta ‚polish'. Netrukus lenkų intrigos padarė tiek, kad 1877 kun. A. Strupinskas buvo iškeltas, o jo vieton paskirtas lenkas kun. Al. Lenarkevičius, nemokąs lietuviškai ir net vengiąs pakviesti lietuvį kunigą klausyti išpažinčių. Lietuviai vieną dieną mėgino to kunigo neįsileisti bažnyčion. Buvo atkviesta policija, kuri lietuvius apkūlė, apie 100 suėmė, ir jie gavo sumokėti kelis tūkstančius dol. pabaudos. 1874 lenkai išdaužė klebonijos langus kun. P. Končiui, bendros parapijos įkūrėjui Shamokine, Pa. 1876 tą patį lenkai padarė jo įpėdiniui kun. Juozui Juškevičiui. 1889 Plymouth, Pa., mišrion parapijon lenkai atsisakė įsileisti lietuvį kunigą (Al. Burbą). Scrantono vyskupui atvykus taikinti, lenkai net šautuvus atstatę grasino nušauti. Buvo susirėmimų Freelande ir Hazletone, bet didžiausias skandalas įvyko 1890 Plymouthe, kur lenkai iškasė jau palaidotas dvi Kudirkos dukreles, sudaužė jų karstelius ir išmetė iš kapinių. Tai sukėlė didelę sensaciją visoje spaudoje, ir teismas nubaudė pagrindinį kaltininką. Tai buvo gal jau paskutinis

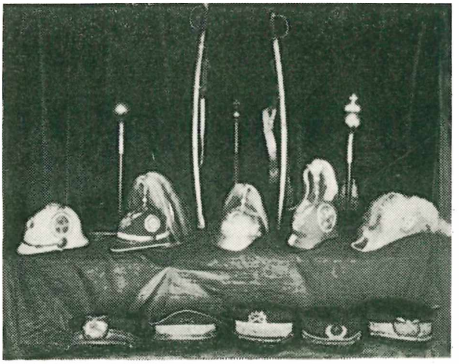

JAV lietuvių draugijų valdybų narių uniforminės kepurės (iš dr. A. M. Račkaus rinkinio)

lašas, kuris parodė, jog bendras sugyvenimas su lenkais neįmanomas. Pirmoji grynai lietuviška šv. Kazimiero parapija buvo įkurta 1885 Pittstone, Pa. Šį drąsų žygį tuojau pasekė kitos vietos: Mahanoy City, Pa. (1886), Hazletonas, Pa. (1887), Šv. Jurgio par. Brukline, N. Y. (1888), Plymouth, Pa. (1889), Baltimorė, Md. (1889) ir kt.

Maždaug tuo pačiu metu plito ir grynai lietuviškos draugijos. 1885 susiorganizavo šv. Kazimiero d-ja Pittstone, Pa., Šv. Kazimiero ir Šv. Vaitiekaus d-jos Plymouth, Pa., šv. Kazimiero d-ja (ligšiol buvusi Tado Kosciuškos) Waterburyje, Conn.; 1886 — šv. Kazimiero d-ja Čikagoje, Ill., šv. Jono Krikštytojo Blaivininkų d-ja Mahanoy City Pa. ir šv. Juozapo d-ja Brukline, N.Y.; 1887 — šv. Petro ir Povilo d-ja Hazletone, Pa., šv. Juozapo d-ja Mahanoy City, Pa., šv. Petro ir Povilo d-ja Mt. Carmel, Pa.; 1888 — šv. Kazimiero d-ja Freelande, Pa., šv. Kazimiero d-ja Scrantone, Pa., šv. Jurgio d-ja Jersey City, N. J., šv. Kazimiero d-ja Pitsburge, Pa., šv. Jurgio Kareivių d-ja Pittstone, Pa. Pati pirmoji lietuviška (šv. Kazimiero) d-ja buvo įsteigta Naujorke 1875, o antroji šv. Jurgio d-ja — Shenandoah, Pa. 1877. Jos įsteigėjas buvo pranciškonų broliukas Augustinas Zaicas, daug pasireiškęs lietuviškoje veikloje. Tačiau pats reikšmingiausias įvykis organizaciniame lietuvių gyvenime buvo 1886 Susivienijimo įkūrimas.

Kultūrinio gyvenimo pradai. Pripažindami, kad draugijos bei parapijos yra svarbūs kultūriniai židiniai, šiame skyrelyje žvelgsime į pirmąją lietuvių spaudą ir mokslo bei meno draugijas. Kultūriniam gyvenimui reikštis sąlygos buvo sunkios. Pirmieji inteligentai beveik ant pirštų suskaitomi: keletas kunigų, gyd. M. Kasakauskis (Čikagon atvykęs bene 1877), vie-

nas kitas prasišvietęs pasaulietis, medicinos stud. Jonas Šliūpas, — tai bemaž ir viskas.

JAV lietuvių spaudos pionierium buvo Mykolas Tvarauskas, buvęs kaimo mokytojas Suvalkų krašte, dalyvavęs 1863 sukilime. Priverstas bėgti į užsienius, jis atsirado Shamokine, Pa., ir čia 1874 sumanė leisti lietuvišką laikraštį. Neradęs pritarimo, jis savojoje spaustuvėlėje pradėjo spausdinti anglų lietuvių kalbos žodyną. Vos keletą lankų atspausdinus, sudegė jo spaustuvė. Persikėlęs į Naujorką, gavo sunkiai dirbti fabrikuose, bet laikraščio leidimo minties nepametė ir 1879 VIII 18 išleido pirmąjį laikraštį — Gazieta Lietuwiszka, rasztas paszwęstas dėl Lietuwninku Amerikoje. Tas keturių puslapių laikraštukas sulaukė bene 132 prenumeratorių. Išėjęs 16 kartų, po pusės metų jis buvo priverstas sustoti dėl lėšų stokos. Jo leidėjas karčiai nusiskundė: ,... norėjau parodyti prieš svietą, jog yra lietuviška tauta, bet lietuviai atšalę miega', vieton skaitę ir švietęsi, jie ,eina į karčiamą ar kortas muša'. Nors tas nusiskundimas turėjo pagrindo, betgi buvo ir kitų priežasčių, kurių svarbiausia — prolenkiškos unijinės idėjos. Netekęs laikraščio, Tvarauskas griebėsi versti ir leisti knygas. Nors jos buvo ir mažavertės (Morfeušas, arba sapnų išguldymas, Praractvos Michaldos Karalienės iš Sabbos, Istorija Ali-Babos ir 40 razbaininkų), bet žmonės jas mėgo ir tuo būdu įprato skaityti. Pirmosios lietuviškos knygos JAV išleidimas priklauso broliui Augustinui Zaicui (Zeytz), kuris čikagoje 1880 išspausdino savo vertimą iš lenkų kalbos Historyja septiniu mokitoju. A. Zaicas atsirado Amerikoje rusams uždarius Smalėnų pranciškonų vienuolyną (netoli Punsko, Seinų aps.) ir veikė Shenandoah, Pa.; einant ginčams su lenkais dėl lietuviškos parapijos, suorganizavo (1877) šv. Jurgio d-ją. uoliai bendradarbiavo Gazietoj Lietuwiszkoj, keldamas lietuviškų organizacijų reikalą ir rašinėdamas religiniais klausimais. Vėliau jis persikėlė į vakarus ir įsteigė lenkų lietuvių vienuolyną su kolegija Pulaski. Wis. Šiai įstaigai virtus grynai lenkiška, jis pasitraukė su keliolika lietuvių broliukų į vokiečių vienuolyną.

1884 X 25 Naujorke M. Tvarauskas vėl pradėjo leisti ,nedėlinę gazietukę' vardu Unija. Jo padėjėjas buvo J. Šliūpas. ,Gazietukė' gyvavo vos pusę metų, bet Šliūpas su Tvarausku susipyko dar anksčiau (kun. A. Miluko liudijimu, dėl religijos dalykų). Unijai sustojus, po kelių mėnesių Šliūpas Naujorke suorganizavo Lietuvos mylėtojų b-vę, kur didžiausią paramą davė Jurgis ir Vincas Matulevičiai, ir 1885 VII 2 pradėjo leisti Lietuwiszkąjį Balsą. Remdamas lietuvybę, šis laikraštis šiurkščiai puolė ,naujalenkius' (lenkuojančius) ir lietuvius katalikus. Laikraštis netrukus buvo perkeltas į Shenandoah, Pa. ir 1889 sustojo ėjęs. 1886 II 10 Plymouth, Pa. pasirodė naujas lietuviškas savaitraštis Wienibe Lietuwniku, kurį savo lėšomis leido jau kiek prasigyvenę Juozas Paukštys ir Antanas Pajaujis. Redagavo Domas Bačkauskas (kitaip Tamašauskas), Shenandoah, Pa., lenkų parapijos vargonininkas, lenkiškos orientacijos lietuvis. Vien. Liet. nežadėjo pulti lenkų ir pasisakė už katalikybę. Tai kaip tik nepatiko Lietuviškajam Balsui, ir tarp abiejų laikraščių prasidėjo ginčai, patvinę aršių plūdimųsi upeliu, kur, anot kun. A. Miluko, jaunoje lietuvių ateivių laikraštijoje ,išbujojo šlykščiausio chamizmo piktžolės' (613 psl.). Tokiu būdu, dar nepasibaigus lietuvių ateivių kovai su lenkais, atsirado naujas kovos laukas — laisvamanybė, arba ateizmas, kuris, anų laikų terminais vadinant, lietuvius suskaldė į ,kryžiokus' ir ,šliūptarnius'.

1886 pradžioje iškilus lietuvių susivienijimo steigimo reikalui, pasirodė, kad lietuviai į vieną susivienijimą netilpo. Balsininkai turėjo savo steigiamąjį susirinkimą Shenandoah, Pa., 1886 VIII 15 ir savo organizaciją pavadino Susivienyjimas Lietuvininkų Amerikoje. Valdybon išrinko P. Pasecką (pirm.), M. Oberaitį, V. Juodkojį, St. Miliauską, M. Andriukaitį ir J. Matulevičių. Konstituciją paruošti pavesta J. Šliūpui, V. Juodkojui ir Matulevičiui. Katalikų, arba vienybininkų, seimas įvyko tų pat metų XI 22 Plymouth, Pa. Jie savo organizaciją pavadino Susivienymas Katalikiškų Lietuviškų Draugysčių Amerike. Prezidentu išrinko kun. Antaną Varnagirį (vyriausią sumanytoją), sekretorium J. Paukštį ir iždininku A. Pajaujį. Abu Susivienijimai kalbino prie jų dėtis lietuviškas draugijas ir kritikavo vienas kitą dėl vienybės ardymo. Tai buvo naujas nesantaikos ir plūdimų objektas. Balsiečių susivienijimas likvidavosi po dvejų metų (1888), o vienybininkų pasiliko augti.

1888 Bačkauskas pasitraukė iš Vienybės Lietuvninkų ir Mahanoy City, Pa., pradėjo leisti savo laikraštį Saulę, kuri laikėsi lenkiškos krypties ir grubiu humoru čaižė visus, kurie tik jai užkliuvo. Vienybę Lietuvninkų perėmė redaguoti Ant. Turskis. Nuo 1889 rudens ją perėmė savo globon kun. Al. Burba, pavesdamas ją redaguoti aušrininkui J. Andziulaičiui. Tai buvo laikotarpis, kada kun. Burba mėgino pasiekti visų lietuvių bendradarbiavimo ir buvo net sutaręs iš vien dirbti su Šliūpu, tada studijavusiu mediciną Baltimorėje. Savo veik-

Pirmas JAV lietuvių laikraštininkų suvažiavimas Brukline 1910. Pirmoje eilėje (iš kairės į dešinę)— dr. J. Šliūpas, J. Šernas-Adomaitis, M. Olšauskienė, A. Olšauskas, J. O. Širvydas ir P. Norkus; antroje eilėje — J. Kūlys, A. Martus, J. Paukštys, S. Michelsonas, J. Baniulis, V. Šlekys, ir J. Grinius; trečioje eilėje — V. K. Račkauskas, S. Tananevičius, J. Brazys, P. Tumasonis-Brandukas, V. S. Jakubynas (iš K. Gineičio ‚Amerika ir Amerikos lietuviai')

los pradžioje, kun. Burba matė tik vieną priešą jo vadovaujamam Susivienijimui augti — lenkomaniją, bet vėliau jis pamatė, kad ideologinė diferenciacija neišvengiamai iškilo ir lietuviuose.

1894 kun. Burba pradėjo leisti grynai katalikišką laikraštį Valtį, kuri ėjo ligi jo mirties (1898). Tais pačiais metais Mt. Carmel, Pa., Šliūpas pradėjo leisti socialistinės ir antireliginės krypties savaitraštį Naująją Gadynę, kuri išsilaikė dvejus metus (1894–96). 1892 T. Astramskas Shenandoah, Pa., pradėjo leisti Garsą, kurį 1894 netrukus nupirko kun. A. Milukas, o vėliau Mahanoy City klebonas kun. P. Abromaitis. Pasivadinęs Garsu Amerikos Lietuvių, jis ėjo ligi 1899. Čikagoje St. Rokosz 1892 pradėjo leisti savaitraštį Lietuvą. Patekusi į naujo, leidėjo Ant. Olšausko rankas, Lietuva virto įtakingu tautinės krypties laikraščiu (ilgai jį redagavo B. K. Balutis). Jausdamas spausdinto žodžio reikalą N. Anglijoje, kun. Juozas Žebrys 1893 pradėjo leisti Bostono lietuvišką laikraštį, kurio išėjo tik 7 nr. Naują laikraštį kun. Žebrys suskato leisti tik 1896 Waterburyje, Conn. Tai buvo Rytas, kuris 1899 pasivadino Bažnyčios Tarnu. Kun. Burbos Valčiai sustojus, kun. Ant. Milukas 1898 pradėjo leisti trimėnesinį žurnalą Dirvą. Čikagoje tais pačiais metais kun. M. Kriaučiūnas pradėjo leisti savaitraštį Kataliką. 1896–98 Baltimorėje Vincas Karalius leido socialistinės laisvamaniškos krypties Kardą, kurį 1898 pakeitė to paties leidžiama Galybė. Ilgai naudojęsis Vienybės Lietuvninkų patarnavimu, 1896 Susivienijimas pradėjo leisti savo organą Tėvynę. Tai kun. J. Žilinsko įsteigtas ir jo redaguotas mėnesinis, kol jis buvo Susivienijimo prezidentu (1894–98).

Greta spaudos, kuri reiškėsi ne tik laikraščiais, bet ir knygomis, lietuviai organizavosi į mokslo ir meno draugijas. Pirmoji 1889 atsirado Lietuvių mokslo d-ja Baltimorėje, kurią įsteigė ten studijavęs J. Šliūpas ir kurion dėjosi visokių pakraipų žmonės. 1892 kun. Milukas Plymouth, Pa., įsteigė Vyskupo M. Valančausko Skaitinyčios draugystę su skyriumi Shenandoah, Pa. Plymoutho d-ja išleido ir išplatino Būdą išsimokinimui rašyti (10.000 egz.), kur tekstas buvo taip sudarytas, kad greta rašto mokslo buvo žadinamas ir tautinis susipratimas. Spaudos jėgoms auginti kun. A. Milukas buvo įsteigęs Rašliavišką draugystę, kurios nariai daugiausia buvo Pensilvanijos kunigai, mokėję kas mėnuo po 5 dol. sudaryti atlyginimui spaudoje besireiškiantiesiems. 1896 Tomo Astramsko rūpesčiu buvo suorganizuota Tėvynės mylėtojų d-ja, kurios tikslas buvo ‚spausdinti ir platinti tyro mokslo knygas'. D-ja iš narių surinktų mokesčių kasmet išleisdavo po knygą: pirmaisiais leidiniais buvo V. Kudirkos vertimai Keistutis (1897) ir Orleano mergelė (1898) ir Žemkalnio Lenkai ir lietuviai (1899). Šių knygų buvo spausdinto po 3000 egz., vėlesnių po 5000 egz. Didelį žygį ši d-ja vėliau atliko išleisdama visus V. Kudirkos raštus.

Dar anksčiau (1885–88) kelias knygeles buvo išleidusi J. Šliūpo Lietuvos mylėtojų d-ja, viso apie 360 psl. J. Paukščio spaustuvėje iki 1888 buvo išleista iš viso per 3000 puslapių knygų, kurios daugiausia buvo įvairūs liaudžiai skirti A. Zaico, D. Bačkausko ir A. Turskio vertimai, kaip

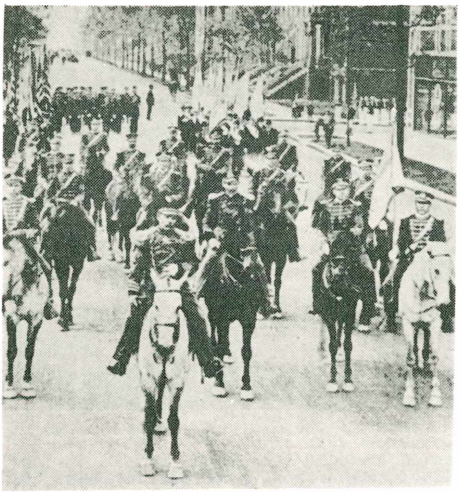

Čikagos lietuviai 1910 VII 4 eitynėse (‚D. L. K. Vytauto leibgvardija')

pvz. Historija apie gražę Mageloną, Spasabas išsimokinimo angelskos kalbos ir pn. Bet XIX a. paskutiniame dešimtmetyje išėjo jau rimtų knygų. Kun. A. Burbos rūpesčiu buvo išleista S. Daukanto Būdas senovės lietuvių (1892) ir Lietuvos istorija (1893–97), M. Davainio–Silvestravičiaus Medega S. Daukanto biografijai (1898). Garse Amerikos Lietuvių buvo išsp. Donelaičio Metai ir eilė vertimų. 1897 buvo išleista M. Valančiaus Žemaičių vyskupystė. 1898 kun. A. Milukas pradėjo leisti trimėnesinę Dirvą (žr.), išspausdinusią ištisą eilę veikalų (Basanavičiaus studijas ir surinktas pasakas bei dainas, kun. A. Pabrėžos Botaniką, P. Vileišio Fiziką ir t.t.). Minėtinas kun. A. Miluko paruoštas Lietuviškas albumas (1898–1900). Jr. Jono slapyvardžiu kun. J. Žilinskas išspausdino A. Mickevičiaus vertimų ir savo paties Lietuviškus dainius XIX a. pradžios (1899), Lietuvius Amerikoje 1899, Suskaitą arba statistiką visų lietuviškų knygų atspausdintų Amerikoje 1900. J. Šliūpas išsp. savo Lietuvių protėvius M. Azijoje 1899 ir Latvių tautą 1900 (sudegė). Jr. Jono apskaičiavimu, 1885–1900 JAV buvo išspausdintos viso 193 lietuviškos knygos, iš jų 59 apysakos, 22 istorijos, 14 tikybos, 14 kalendorių, 12 politikos, 11 mokslo, 11 dramų, 7 vadovėliai, 6 sapnininkai, 3 auklėjimo, 24 mišrios. Lietuvos laisvės reikalams išleista po vieną knygą anglų, lenkų ir rusų kalbomis. Vidutiniškai kiekvienos knygos spausdinta 2000 egz., bet buvo po 3–4000 egz. ir daugiau.

Ne tik knygos ir spauda svėrė kultūrinį lietuvių gyvenimą. Beveik visose parapijose susikūrė ‚giedorių draugystės'. 1885 susiorganizavo pirmasis liet. orkestras (benas) prie šv. Juozapo d-jos Shenandoah, Pa. 1892 Čikagoje įsikūrė Lietuviška teatro d-ja. Senosios draugijos sustiprėjo. XIX a. pabaigoje Susivienijimas turėjo 1400 narių, Tėvynės mylėtojų d-ja turėjo 26 kuopas su 859 nariais, jau buvo apie 40 lietuviškų parapijų, kai kuriose jų veikė pobažnytinės mokyklos (Mahanoy City, Shenandoah, Pittstone, Mt. Carmel, Shamokine, Čikagoje), kitose — sekmadieninės mokyklos. Pobažnytinėse vaikus mokydavo vargonininkai lietuviškai skaityti, rašyti, tikybos. Po dvejų metų vaikai vykdavo jau į viešąsias mokyklas. Pilnų parapinių mokyklų lietuviai dar nepajėgė išlaikyti. Neapsileido ir suaugusieji: jie lankydavo vakarines mokyklas, kur pramokdavo anglų kalbos ir kitų jiems naudingų dalykų. Vaidinimai, koncertai, suvažiavimai, prakalbos ir įvairios šventės bei sukaktys davė progos jiems pasireikšti. Draugijos taisėsi vėliavas, uniformas, orkestrų vedamos paraduodavo. Visa tai kėlė lietuvių nuotaiką; jie jau nebesijautė tiek skriaudžiami, kaip anksčiau. Švelnėjo ir jų papročiai. Visa tai krūvon sudėjus, galime pasakyti, kad pirmojo laikotarpio (1868–99) ateiviai padėjo tvirtus pagrindus kitiems savo tautiečiams, kurių čia per sekančius šešiolika metų prigužėjo visas ketvirtis milijono.

III. Didžioji veikla XX a. — Susivienijimai. Pirmieji ateiviai nusmaigstė gaires beveik visoms galimoms lietuvių visuomeninio veikimo sritims. Didžiajai XX a. ateivijos bangai beliko tik įsijungti ir plėstis. Lietuviškų draugijų buvo pridygę daug, laikraščiai ir knygos augo sparčiai. Spaudoje ir organizacijose buvo daug kalbama apie visų lietuvių vienybę, tačiau ligi XIX a. galo tebuvo tik viena visus lietuvius apjungianti organizacija, Susivienijimas, kuri daugiau ribojosi ekonomine veikla.

Pradžioje Susivienijimas stengėsi apjungti savišalpa besirūpinančias lietuvių draugijas, paskui ėmė steigti ir vien savo narių kuopas. Betgi ir Susivienijimas negalėjo išvengti bendros aniems laikams visuomeninio gyvenimo negalės. Nesant tinkamų vadų, teko dirbti tiems, kas galėjo. O ta saujelė galinčiųjų tikėjo, kad geriausia veikti iš vien su lenkais. Tai erzino daugumą kitų, ir keletą metų Susivienijimui teko vargti, kol 1890 kun. A. Burba galutinai pašalino lenkišką įtaką. Tai padaręs, kun. A. Burba norėjo Susivienijiman patraukti visus lietuvius ir susitarė su Šliūpu, kad šis nekels tikybinių ginčų ir kad bendrai visi dirbs lietuvybės labui. Paliaubos truko tik pora metų, ir kun.

Burba 1892 Susivienijimui suteikė katalikišką konstituciją. Organizacija augo ir rūpinosi ne tik pašalpos, bet ir švietimo bei pavergtosios Lietuvos reikalais. 1894 perėmęs Susivienijimo vadovybę, kun. J. Žilinskas įvedė daug naudingų reformų, stiprindamas ekonominę organizacijos būklę ir mažiau paisydamas ideologinės. Paaugo narių skaičius, o su tuo vėl ėmė reikštis pasaulėžiūrinė kova. 1898 išrinkus Susivienijimo pirmininku kun. Ant. Kaupą, dalyje narių atsirado nepasitenkinimo, kam Susivienijimui vadovauja kunigai. Tokiu būdu vėl prasidėjo kova dėl įtakos tarp katalikų ir laisvamanių, kurie tada dažniau buvo vadinami tautiečiais, nes jų tarpe buvo ir katalikų, kurie norėjo pasaulietiškos vadovybės. Ta kova vis aštrėjo, kol 1901 seime Wilkes-Barre, Pa., abi pusės pasiryžo stoti į atvirą kovą. Seimo atstovų dauguma išrinko seimo pirmininku kun. Sim. Pautienių. Likę mažumoje tautiečiai protesto ženklan apleido posėdžių salę ir rinkosi kitur. Nepaisydami išėjusiųjų, seimo daugumos delegatai tęsė posėdį toliau ir skubiai priėmė reikalingus nutarimus. Norėdami baigti įgrisusią kovą su laisvamaniais ir apginti savo ideologiją, jie įdėjo ‚Romos katalikų' vardą į organizacijos pavadinimą. Nuo tol Susivienijimas vadinasi Lietuvių Romos katalikų susivienijimas Amerikoje (LRKSA). Pirmininku išsirinko Andrių Tepliušį. Tautiečiai posėdžiavo dar dvi dienas ir nutarė steigti savo susivienijimą. Kadangi katalikai pakeitė vardą, tai jie nusprendė pasilikti senąji, pagal kurį buvo gautas leidimas (čarteris), Susivienijimas lietuvių Amerikoje (SLA). Savo pirmininku jie išsirinko M. Totorių. Skilimo metu Susivienijimas turėjo apie 1400 narių ir arti 4000 dol. pinigais. Skilimo sumaišties metu Susivienijimo knygos (protokolai) pateko į tautiečių rankas, o visas turtas, kaip buvęs, liko senosiose rankose ir perėjo į LRKSA. Pagal buvusią Susivienijimo konstituciją iš Susivienijimo išstojusieji ar pašalintieji netenka jokių teisių į turtą, bet šio įkarščio laiku kiekviena pusė laikė save teisėta, ir todėl prasidėjo ne tik narių viliojimas, bet ir byla teisme dėl turto, kol pagaliau, išmėčiusios po tūkstantį dolerių, abi pusės susitarė (1906). Katalikai sutiko atiduoti vėliavą ir leidimą, nes jie jau netiko jų vardui, ir priedui dar trečdalį knygyno ir 300 dol. LRKSA pasiliko katalikiška organizacija, o SLA savo tarpe telkė tautiečius, laisvamanius ir jau pradedančius ryškėti socialistus. Pastarasis mišinys ne visada rasdavo bendrą kalbą ir gavo pergyventi vieną kitą didesnį sukrėtimą, kuris pagimdė dar vieną skilimą (1930 Čikagos seime), kai kraštutiniai socialistai ir komunistai kėsinosi užgrobti vadovybę. Apleidę seimą, jie įsisteigė Lietuvių darbininkų susivienijimą.

Persiskyrę LRKSA ir SLA greta draudimo reikalų rūpinosi tautiniais ir kultūriniais bei švietimo reikalais. Tęsdami 1889 seimo nutarimą, kuriame buvo įsteigtas ‚skarbo nepajudinamo' fondas, kuris augdamas ‚reikale būtų parama lietuvybei', abu Susivienijimai įsivedė vadinamus ‚tautos centus', papildomai mokamus drauge su nario mokesčiu. Iš tų tautos centų buvo palaikomi moksleiviai, leidžiamos knygos ir teikiamos aukos lietuvių kultūrinėms organizacijoms. LKKSA yra šelpusi šv. Kazimiero seseris, Marijampolės mergaičių gimnaziją ir Žiburio, Saulės bei Ryto švietimo d-jas Lietuvoje. Vėliau Susivienijimų piniginius reikalus ėmė varžyti draudimo įstaigos, ir jie tapo mažiau dosnūs. Po skilimo SLA organu buvo Vienybė Lietuvninkų. Nuo 1908 buvo atgaivinta Tėvynė. LRKSA naudojosi Žvaigždės ir Draugo patarnavimais ir tik 1917 pradėjo leisti Garsą. SLA įsigijo namus Naujorke (1910) ir ten perkėlė savo centrą; LRKSA namus pirkosi Brukline (1917), kur ir buvo centras ligi 1929, kada nusipirko namus Wilkes-Barre, Pa. ir ten perkėlė savo centrą. Narių skaičius abiejuose Susivienijimuose buvo beveik vienodas. LRKSA didžiausias narių skaičius buvo 1926 — 19.005; SLA rekordas 1930 — 17.876. Pagal 1955 I 1 davinius abiejų Susivienijimų narių (galiojančių suaugusių ir jaunamečių polisų) ir turto padėtis yra tokia:

	SLA	LRKSA
Narių	11.946	10.233
Turtas	$3.045.660.06	$2.273.387.46
Draudimų suma	$6.198.302.00	$6.559.522.00
Kuopų skaičius	312	207

Lietuvių darbininkų susivienijimas turi 6478 narius, 1.186.117,75 dol. turto, 2.779.650 dol. draudimų ir 151 kuopą.

S o c i a l i s t a i. Katalikams organizuojantis į draugijas ir parapijas, buvo tokių, kurie nesidėjo į jokias draugijas, ir tokių, kurie buvo priešingi tikėjimui. Pastarieji imdavo vadintis laisvamaniais ir socialistais, nors dar neturėjo aiškių tokiais vardais organizacijų. Laisvamanybei propaguoti daug yra padaręs J. Šliūpas, kuris ne tik kovojo prieš katalikus, bet ir mėgino suformuluoti laisvamanišką ideologiją ir nepriklausomą etiką. Tai pasireiškė Šliūpo sukurtoje Liet. mokslo d-joje ir jos vardu Šliūpo redaguojamame mėnesiniame Apszvietos žurnale, kuris 1892–93 buvo spausdinamas Tilžėje (viso išėjo 15 nr.). 1900 buvo įkurtas Lietuvių laisvamanių susivienijimas, kuris kelis mėnesius leido

savaitraštį Ateitį. Bet šis Susivienijimas platesnės veiklos neišvystė, nes buvo galvojama apie socialistų partijos steigimą.

Jau anksčiau ne vienoje vietoje buvo susikūrusios draugijos, kurios vadindavosi socialistinėmis, ir vienur kitur buvo mėginama leisti trumpalaikius laikraštukus. Pagaliau, 1905 Filadelfijoje pradėjo eiti J. O. Širvydo redaguojama Kova, kuriai pavyko išjudinti socialistus, ir tų metų V 21 buvo sušauktas pirmas suvažiavimas Newarke, N. J., kuris įsteigė Lietuvių socialistų partiją Amerikoje. Vyriausiais iniciatoriais buvo J. Širvydas, J. Šliūpas, J. Baltrušaitis. Svarbiausiu partijos uždaviniu buvo aiškintis socializmo teoriją, gilintis į visuomeninę santvarką ir darbininkų sąjūdį. Praktiniame veikime pagrindinis dalykas buvo šelpti 1905 revoliucionierius. Trečiame partijos suvažiavime (1907) kilo smarkių ginčų dėl lietuviško veikimo ir visų lietuvių vienybės, kurią siūlė labiau pabrėžti tautiečiai. Bet vistiek suvažiavimas nutarė skelbti klasių kova paremtą tarptautinį darbininkų solidarumą (Kova 1907, 21 nr.) ir partijos vardą pakeitė į Lietuvių socialistų sąjungą (LSS). Dėl tokio nepriimtino nusistatymo iš socialistų pasitraukė Širvydas, Šliūpas ir kai kurie kiti. Svarstant santykius su Lietuvos socialdemokratais, kuriems Amerikoje atstovavo neseniai iš Lietuvos atvažiavęs Pijus Grigaitis, nusistatyta veikti savarankiškai.

Kova pasiliko LSS organu ligi 1918, kol, vengdama valdžios pabaudos už propagandą prieš karą, pati sustojo. 1916 LSS prisidėjo prie Amerikos socialistų partijos, kurioje lietuvių sekretorium ir vertėju buvo J. V. Stilsonas (Stasiulevičius). 1917 LSS turėjo 4403 narius. Dešimtasis suvažiavimas (1919) vienbalsiai nutarė LSS uždaryti ir jos vieton įst. Lietuvių komunistų s-gą, nuo 1921 federaciją. Amerikos socialistai ją iš savo partijos išbraukė. Likusios LSS kuopos vėl susiorganizavo. Jas ypač siejo laikraščiai Naujienos ir Keleivis. Keleivis pradėjo eiti 1905 South Bostone, Mass. Jį įsteigė Antanas Žvingilas, redagavo M. Paltanavičius. 1908 jis perėjo į Stasio Michelsono ir Jurgio Gegužio rankas ir virto socialistų laikraščiu. M. Paltanavičius 1914 Worcesteryje, Mass., pradėjo leisti savaitinį Amerikos Lietuvį, kuris ėjo ligi 1955. 1911 keli Keleivio darbuotojai Bostone pradėjo leisti savaitraštį Laisvę, kuri 1914 persikėlė į Brukliną ir 1919 pavirto komunistų dienraščiu. Keleivis eina ligi šiol. J. Gegužiui mirus, S. Michelsonas jį perleido (1945) Liet. socialdemokratų sąjungai. Naujienos pradėjo eiti 1914 II 19 Čikagoje. Po pusmečio virto dienraščiu ir visą laiką dr. Pijaus Grigaičio redaguojamos tebeina ligi dabar. Socialistės moterys 1916 įsteigė Lietuvių moterų progresyvinį susivienijimą, kuris leido mėnesinį Moterų Balsą. Jų veikimas buvo gan smarkus. 1919 buvę apie 160 kuopų ir per tuos metus komunistų reikalams jos surinko 834,14 dol. ir 1231,10 dol. dar pridėjo iš kuopų iždo. Lietuvos reikalams — nė cento. 1925 jos ėmė vadintis Lietuvių darbininkių susivienijimu Amerikoje, o Moterų Balsas virto Darbininkių Balsu. Socialistės moterys 1939 įsikūrė Amerikos lietuvių moterų tarybą ir 1940 išleido vienkartinį Moterų Balsą 25 metų jubiliejui paminėti.

Liberališkai tautiškas sąjūdis. Tautininkai liberalai iš pradžių tikėjosi rasti su socialistais bendrą darbą SLA ribose. Bet ir čionai turėta daug nesklandumų. Šliūpui organizuojant laisvamanius ir Scrantone pradėjus leisti (1910-13) V. K. Račkausko redaguojamą Laisvąją Mintį, liberališko nusistatymo tautiečiai pasijuto neturį jokios organizuotos bazės. Tuo tarpu naujų ateivių būriai vis plaukė Amerikon ir lietuviškas veikimas plito. Kai 1911 kun. J. Tumas ir kun. K. Olšauskis rinko aukas ‚Saulės' d-jos namams statyti ir kai Lietuvių mokslo d-ja 1913 atsiuntė savo delegatus dr. J. Basanavičių ir M. Yčą rinkti aukas Lietuvių Namams statytis Vilniuje, socialistai vedė vis priešingą agitaciją. Pagaliau, 1914 Bruklino seime socialistams atmetus dr. J. Šliūpo rezoliuciją dėl Lietuvos autonomijos, tautiečiai suorganizavo Lietuvių tautišką partiją, kitais metais pasivadinusią Amerikos lietuvių tautine sandara. Svarbesnieji veikėjai: dr. K. Drangelis, R. Karuža, J. Širvydas, T. Paukštis. Veikimo pagrindan dėjo tautinio savarankiškumo ir demokratybės idėjas. Iš pradžių Sandaros organu buvo Vienybė Lietuvninkų, Lietuva ir Ateitis (1914–18 ėjusi Bostont). 1918 įst. savo organą Sandarą, kuri išaugo iš bostoniškės Ateities. Sandariečių tarpe taip pat trūko vienybės, nes dalis vadų suko socializman, ypač per I pas. karą atbėgę iš Lietuvos A. Rimka, M. Šalčius ir J. Strimaitis. Jų noras bendradarbiauti su socialistais daugeliui tautiečių buvo nepriimtinas ir atgrasus. Tai buvusi pagrindinė priežastis, kuri trukdė Sandarai augti. Pagaliau Sandara visiškai suskilo besiginčijant dėl 1926 perversmo Lietuvoje vertinimo. Sandariečiams pasiskelbus nusistatymą laikytis Lietuvos valstiečių liaudininkų ideologijos, iš jų tarpo pasitraukė tautinio nusistatymo šalininkai, kurie jau anksčiau palaikė tautinę kryptį per nuo 1916 Clevelande leidžiamą Dirvą, kurią nuo 1918 red. K. S. Karpius, ir per J. Širvydo redaguojamą Vienybę. Abu laikraščiai palaikė Lietuvos tautininkus. Tos pa-

Jungtinės

čios krypties buvo ir A. Vanagaičio 1928 įsteigtas žurnalas Margutis.

Nors daug kur ir įvairiu laiku tautinės krypties žmonės vadinosi tautininkais, bet savo organizacijos jie neturėjo ligi 1940, kada Naujorke buvo įsteigta Rytų tautininkų organizacija, išriedėjusi iš anksčiau Širvydo Brukline įkurto Tautininkų klubo. Rytų tautininkai netrukus persiorganizavo į Tautininkų centrą. 1941 suvažiavime pas J. Bačiūną buvo įsteigta Lietuvai vaduoti s-ga. Greta tų dviejų atsirado Amerikos lietuvių misija. 1949 visos jos sutarė likviduotis, ir buvo įsteigta Amerikos lietuvių tautinė sąjunga.

Greta liberališkai tautiško sąjūdžio galima suminėti ir lietuviškas tikybines grupes, kaip tautines lietuvių bažnyčias ir protestantus, nors dėl jų negausumo ir pasisklaidymo jie didesnio veiklumo lietuvių visuomenėje neparodo. Tautinės liet. bažnyčios JAV atsirado kai kuriose vietose kilus ginčams tarp klebonų ir parapinių komitetų dėl bažnyčių pervedimo katalikų vyskupų globai, kaip to reikalauja Katalikų Bažnyčios įstatymai. Šiuo metu tautinės bažnyčios veikia Lawrence, Mass., Scrantone, Pa., Westville, Ill. ir Wilkes-Barre, Pa. Hierarchiniu atžvilgiu jos yra paklususios lenkų ‚nezależnikų' vyskupams. Iš protestantų kiek daugiau yra Evangelikų Reformatų ir Evangelikų Liuteronų, kurie daugiausia yra susispietę Čikagoje. Dar yra negausūs baptistų, metodistų ir biblijos tyrinėtojų būreliai. Čikagoje yra didelės Lietuvių tautinės kapinės.

K a t a l i k ų o r g a n i z a c i j o s. Katalikų organizacijos pradėjo kurtis jau pirmųjų ateivių tarpe. Vienos jų rūpinosi savišalpa, kitos parapijų organizavimu, trečios tikybiniais, tautiniais ir švietimo reikalais. Viena iš didžiausių XIX a. gale buvo Susivienijimas, kuris pradžioje glaudė ir kitus lietuvius, bet po 1901 skilimo apsiribojo vien katalikais. Tačiau katalikai turėjo platesnių užsimojimų negu fraternalinis susivienijimas. 1906 Wilkes-Barre, Pa., pirmasis Amerikos lietuvių katalikų kongresas įsteigė Amerikos lietuvių Romos katalikų federaciją (ALRKF) katalikų visuomeniniam darbui jungti ir stiprinti, ypač rūpintis jaunimo švietimu ir lietuviškų mokyklų steigimu. ALRKF atsirado daugiausia kun. Miluko, kun. Kaupo ir kun. Staniukyno (visi trys Antanai) rūpesčiu. Iš pradžių ALRKF veikimas ėjo sunkokai, nes vietinės katalikų d-jos manė, kad joms užtenka savų reikalų, bet jis gerokai sustiprėjo po 1913 seimo Pitsburge, Pa., o 1918–31 laikotarpy čikagiškio kun. Igno Albavičiaus vadovaujama, ji virto tikru JAV liet. kat. veikimo centru. Ji bu-

Wilkes-Barre, Pa., lietuvių Švč. Trejybės bžn. (1910)

Čikagos lietuvių bažnyčia Marquette Park rajone (J. Muloko projektas, pradėta statyti 1954)

vo ne tik katalikiškų organizacijų sambūris, bet gyvai pasireiškė visuose lietuvių visuomeninio gyvenimo reikaluose.

1909 Naujorke suvažiavę lietuvių kunigai įsteigė Amerikos liet. R. kat. kunigų sąjungą (vėliau pasivadino Kun. Vienybe), kuri savo uždaviniu pasiėmė remti katalikišką akciją ir spaudą. Ji nutarė leisti katalikų reikalams skirtą laikraštį Draugą, kuris pasirodė 1909 VII 12 Wilkes-Barre, Pa. Pirmuoju redaktorium buvo kun. A. Kaupas. 1912 Draugas persikėlė Čikagon ir 1916 III 31 virto pirmuoju katalikų dienraščiu. Nuo 1927 ligi šiol jį redaguoja Leonardas Šimutis.

Federacijos ir Kunigų Vienybės pavyzdys paskatino atsirasti ir kitas katalikų organizacijas. 1910 Čikagoje atsirado Parapijų chorų s-ga, kuri organizavosi apygardomis, kur galėtų lengviau rengti lietuviškas dainos šventes. 1911 susiorganizavo Vargonininkų s-ga. 1913 kun. Petro Saurusaičio iniciatyva Waterburyje, Conn., įsisteigė Blaivininkų s-ga, vėliau pasivadinusi Pilnųjų blaivininkų s-ga. Kun. Saurusaitis leido jai Šviesą, paskui Tautos Rytą. Skyriai buvo paplitę po visas JAV. 1920 įvedus prohibiciją, blaivininkų veikimas ir Tautos Rytas sustojo. Tais pačiais 1913 Mykolo Norkūno sumanymu Lawrence, Mass., įkurta katalikų jaunimo s-ga Lietuvos vyčiai, kurie nuo 1915 leidžia savo žurnalą Vytį ir dar vis tebeapjungia daug JAV liet. katalikų jaunimo. 1914 Čikagoje įsisteigė Katalikių moterų s-ga, nuo 1916 pradėjusi leisti Moterų Dirvą. 1915 kun. F. Kemėšio pastangomis Bostone įkurta Lietuvių darbininkų (šv. Juozapo) s-ga, kuri tuojau įsigijo spaustuvę ir tų pat metų IX 19 pradėjo leisti Darbininką, kuris nuo 1951 persikėlė į Brukliną, sujungdamas ir du kitus katalikų savaitraščius: Ameriką (įst. 1933) ir Lietuvių Žinias (įst. 1937 Pitsburge). Nuo 1951 Darbininką leidžia prancūškonai.

1914 katalikai Čikagoje įsteigė Labdarių s-gą pagelbėti nelaimėje atsidūrusiems tautiečiams, seneliams ir našlaičiams. 1928 s-ga pastatė Čikagoje didžiulę Šv. Kryžiaus ligoninę, kainavusią apie 400.000 dol., 1940 netoli Čikagos įsigijo ūkį, kur pastatė didelę (apie 100 asmenų) modernią senelių prieglaudą. Čikagiškių katalikų lietuvių šv. Kazimiero kapinės (nuo 1903) yra taip pat daug prisidėjusios prie labdarybės ir katalikiškos veiklos rėmimo, įvairiems katalikų reikalams paaukojusios ligi II pas. karo per 150.000 dol.

Švietimas. Jau pirmąsias parapijas kuriant, lietuviai galvojo apie savas mokyklas, ir vienur kitur jos buvo mėginamos organizuoti. Tačiau šiame reikale susidurta ne tik su piniginiais sunkumais, bet ir su mokytojų trūkumu. Reikėjo tenkintis šeštadieninėmis, sekmadieninėmis ir vasarinėmis, kurios dažnai turėjo spraustis į pobažnytinius rūsius. Kai kur pastačius mokyklas, teko kviestis kitatautes seseris mokytojomis. Norėdami padėti lietuviams jaunuoliams mokslus eiti, kunigai A. Kaupas, J. Žilinskas, M. Šedvydis, J. Kuras, J. Kaulakis ir kt. 1900 Scrantone įsteigė Amerikos lietuvių katalikų apšvietos d-ją Motinėlę. Telkdama pinigus iš nario mokesčio, aukų ir palikimų, Motinėlė padėjo daugeliui išeiti aukštuosius mokslus. Stipendijos daugiausia buvo duodamos Friburge (Šveicarijoje) studijuojantiems, o 1933–38 amerikiečiai lietuviai buvo siunčiami į VDU Kaune. Tarp daugelio Motinėlės stipendininkų galima paminėti kun. dr. A. Civinskas, rašytoja Marija Pečkauskaitė (Šatrijos Ragana), V. Mykolaitis-Putinas, adv. J. Lopatto, muz. St. Šimkus, muz. A. Kačanauskas, prof. Pr. Dovydaitis, prof. St. Šalkauskis, vysk. V. Borisevičius, dr. A. Račkus, L. Šimutis, ištisa eilė seserų vienuolių, iš viso apie 100 asmenų.

Reikalas turėti savų vienuolių seserų, kurios galėtų dėstyti parapinėse lietuvių mokyklose, buvo svarstomas ne viename kunigų susirinkime. Pagaliau tuo reikalu rūpintis buvo įgaliotas kun. A. Staniukynas, Mt. Carmel, Pa., klebonas. Jis surado keletą lietuvaičių, norinčių tapti vienuolėmis, ir tris pirmąsias paruošė Mount St. Mary's seminarijoje (dabar Marywood College) Scrantone. 1907 tos seserys jau įsteigė savo šv. Kazimiero vienuolyną Mt. Carmel, Pa., ir mokytojavo liet. parapijos mokykloje. Kun. Staniukynas važinėjo po visas liet. kolonijas rinkti seserims aukų ir 1911 jas įkurdino jau Čikagoje, kur buvo pastatytas vienuolynas mokytojoms ruošti. 1915 jos atidarė aukštesniąją mokyklą (high school), kuri ilgainiui virto šv. Kazimiero seserų akademija. 1952 pastatyta didžiulė moderni mokykla, atsiėjusi per 3.000.000 dol. ir pavadinta Maria High School atminti kazimierietių pirmajai seseriai motinai Marijai Kaupaitei. Šiuo metu turi apie 1200 mokinių. Kitą akademiją kazimierietės turi Newtowne, Pa., savo kandidatėms paruošti. 1939 kazimierietės Čikagoje įsigijo didelę Loretto ligoninę. Jos aptarnauja ir šv. Kryžiaus ligoninę.

Kazimierietėms į talką atėjo kita vienuolija — marijonai, kurie ėmėsi kurti mokyklas berniukams. Marijonai įsikūrė Čikagoje 1913, kur juos atgabeno slaptai Šveicarijoje atnaujintos marijonų vienuolijos generolas kun. Jurgis Matulaitis-Matulevičius, vėliau Vilniaus vyskupas. Įsikūrę Čikagoje, marijonai 1924 įsigijo nuosavybę Hinsdale, Ill., kur 1926 atidarė lietu-

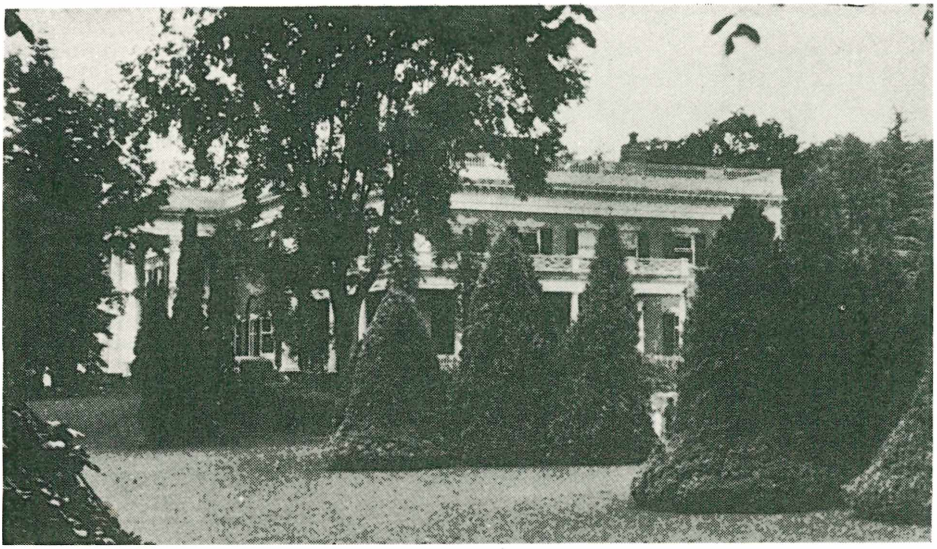

Marianopolio kolegija. Iš jos auklėtinių išėjo nemaža lietuvių kunigų

vių kolegiją, 1931 perkeltą į Thompsoną, Conn., ir pavadintą Marianapolis. Šioji mokykla buvo rūpestingai kun. dr. Jono Navicko vedama ir išauklėjo daug veiklių lietuvių kunigų (per 70) ir visuomenės veikėjų. 1934 marijonai Hinsdale, Ill., atidarė savo kunigų Marian Hills seminariją.

Į mokymo darbą dar XIX a. įsijungė seserys nazarietės, buvusios lenkių vienuolyne. Nepakęsdamos lenkių persekiojimų dėl lietuviškumo, keliolika seserų nusprendė įkurti lietuvaičių pranciškonių vienuolyną (1922). Pradžiai jos prisiglaudė Pitsburge pas vokietes pranciškones, kol prel. M. Krušo ir kun. M. Kazėno pastangomis 1925 įsigijo savo namus. Tais pat metais jos įsteigė Šv. Pranciškaus akademiją mergaitėms, kurios norėjo tapti vienuolėmis, o nuo 1929 priėmė visas mergaites. Pranciškietėms besiorganizuojant Pitsburge, rytinėje Pensilvanijoje, Elmhurste, 1924 buvo įsteigtas trečias Amerikos lietuvaičių vienuolynas — Nukryžiuotojo Jėzaus seserys, kurios ėmėsi globoti našlaičius, senelius ir dirbti lietuviškose mokyklose. 1945 jos įsigijo dideles patalpas Brocktone, Mass., kur įkūrė savo motinišką namą.

1955 duomenys rodo, kad visų trijų vienuolynų seserys dėsto 56 liet. parapijų mokyklose. Beveik pusė jų tenka kazimierietėms — 29, pranciškietėms — 22, Nukryžiuotojo Jėzaus seserims — 5 (nuo 1956 rudens jos atidaro dar 4 naujas mokyklas). Kiekvienas vienuolynas turi dar savo misijas, kur seserys veda katechizacijos pamokas ir vaikų darželius. Tokių misijų yra 53. Taigi, faktiškai beveik kiekviena liet. parapija turi seseris mokymui ir pastoracinei pagalbai. Iš viso kazimierietės turi visose mokylose 312 mokytojų seserų, pranciškietės 172 ir Nukryžiuotojo Jėzaus seserys — 66. Be šių vienuolių, dar yra keletas lietuvių parapinių mokyklų, kuriose dėsto lietuvaitės seserys, priklausančios nelietuviškiems vienuolynams. Greta pradinių mokyklų, keturios liet. parapijos turi dar savo aukštesniąsias mokyklas (high schools): Šv. Kazimiero par. Pitsburge, Pa., Du Bois, Pa., Grand Rapids, Mich., ir Hartforde, Conn.

Pati pirmoji organizuota pradžios mokykla bene bus Čikagoje, kurią Šv. Jurgio parapijoje 1894 įsteigė kun. M. Kriaučiūnas. Trejus metus mokė pasauliečiai, paskui seserys nazarietės, o nuo 1923 kazimierietės. Antroji mokykla atsirado Pitsburge, Pa., kurioje irgi ilgai dėstė nazarietės. Savo auklėjamai krypčiai koordinuoti ir lituanistikos dėstymo reikalams aptarti, 1953 seserys įkūrė Lietuvių seserų institutą, kuriam, be šių trijų vienuolynų, dar priklauso vėliausiai Amerikoje atsiradęs (1936), iš Lietuvos atkilęs Nekaltojo Prasidėjimo seserų vienuolynas, kurio centras yra Putname, Conn.

126 lietuvių katalikų parapijos, kurių beveik pusė turi savas mokyklas, yra didelis JAV lietuvių įnašas lietuvybei palaikyti. Jei mėgintume vien pinigu vertinti nejudomą lietuvių katalikų aukomis įsigytą turtą, kaip bažnyčias, mokyklas, sales, klebonijas ir kitą parapijoms bei draugi-

Jungtinės

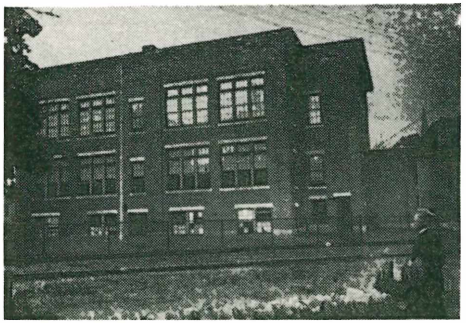

Lawrence lietuvių šv. Pranciškaus parapinė mokykla, įsigyta 1956

joms priklausantį turtą, neklysdami galėtume pasakyti, kad jo vertė toli prašoka 50.000.000 dol. Bet tai tik turtas, o jo (bažnyčių ir mokyklų) išlaikymas net mažai parapijai per metus atsieina apie 20.000 dol. Jeigu imtume tik šią mažą sumą vidurkiu, matytume, kad savoms įstaigoms išlaikyti lietuvių katalikai kasmet sudeda pustrečio mil. dol., ištikrųjų daug daugiau.

Kiti kultūriniai reikalai. Visuomeniniam gyvenimui šakojantis ir lietuvių ateivių prieaugliui didėjant, radosi reikalas ne tik steigti mokyklas vaikams, bet reikėjo leisti juos į aukštesnius mokslus. Be anksčiau minėtos katalikų Motinėlės, moksleiviams remti prie Tėvynės Mylėtojų d-jos įsikūrė Moksleivių fondas, kuris siuntė aukas Lietuvos Žiburėliui. 1901 Čikagoje susiorganizavo moksleiviams padėti Aušra, kuri veikė ligi 1910 ir derinosi prie TMD. Ji parėmė A. Lalį, Kapsuko žmoną Mickevičienę, K. Jurgelionį, Ig. Šlapelį ir kt. Aukštesniems mokslams eiti lietuviškas jaunimas spietėsi daugiausia Valparaiso univ., Indianoj. Nuo 1906 B. K. Balučio (Balevičiaus) pastangomis ten buvo įvestas lietuvių kalbos dėstymas ir įsisteigė Lietuvių literatūros d-ja. 1910–11 Vaiparaise studijavo apie 80 lietuvių. Iš to univ. išėjo daug liet. veikėjų profesionalų: žurnalistų, gydytojų, advokatų, kunigų. Mažesniais kiekiais lietuvių buvo pasisklaidę po daugelį kitų Amerikos universitetų. Šv. Bonaventūro kolegijoje (Allegheny, N.Y.) lietuvių studentai 1913 įsteigė Maironio vardo literatūros d-ją, vėliau ten veikė liet. kat. moksleivių kuopa. Šv. Bedo seminarijoje (Peru, Ill.) 1914 buvo 9 liet. studentai. Ten veikė lietuvių k. kursai ir kat. moksleivių kuopa su knygynėliu. Lenkų šv. Kirilo ir Metodijaus seminarijoje (Orchard Lake, Mich.) mokėsi daug lietuvių kunigų. Ten veikusi šv. Kazimiero d-ja 1913 turėjo 23 narius. A. Petraitis ir P. Lapelis (vėliau kunigai) 1912 įkūrė Liet. katalikų moksleivių susivienijimą ir pradėjo leisti laikraštį Moksleivį. Vienu metu šis Susivienijimas turėjo apie 200 narių. Sustojo veikęs 1926. 1912 Čikagoje įsikūrė kitas Liet. moksleivių susivienijimas, kuriam dr. J. Šliūpas pažadėjo užleisti Laisvoje Mintyje 4 skiltis. Pavadintą Jaunimo Sapnais skyrių redagavo S. Biežis. Po metų jis virto savarankišku laikraščiu, ėjusiu ligi 1915. Šis Susivienijimas veikė ligi 1924. 1927 vienerius metus Kolumbijos univ. Naujorke veikė Amerikos-Lietuvos institutas, ėmęsis rengti paskaitas. 1928 įsisteigė Naujorko ir New Jersey studentų ir alumnų draugija, pasižymėjusi metiniais banketais. Pati aktingiausia pasirodė 1932 Marianapoly įkurta Amerikos lietuvių katalikų studentų ir profesionalų sąjunga, kuri leido mėnesinį žurnalą Studentų Žodį. Viena senesnių profesinių organizacijų yra 1912 Čikagoje įst. Lietuvių daktarų d-ja (dr. A. Rutkauskas, dr. L. Graičiūnas ir kt.). Apskritai, Amerikos lietuviai išaugino daug inteligentijos ir dalis jų pasiekė gana aukštas vietas įvairiose srityse, bet, proporcingai imant, permaža dalis dėjosi į lietuvišką veikimą.

Kiekvienas ilgiau ėjęs laikraštis yra leidęs ir knygas, kurios dažnai pirmiau būdavo perleidžiamos per laikraščių skiltis. V. Širvydo ir kun. Miluko daviniais, Tėvynės Mylėtojų d-ja išleido 47 knygas, A. Olšauskas 131, Vienybė Lietuvninkų 102, kun. A. Milukas ir jo Žvaigždė 180. Komunistinė liet. darbininkų literatūros d-ja išleido 54, daugiausia propagandinius leidinius. Kun. Milukas buvo ne tik didelis knygų leidėjas, bet ir pats jų daug prirašė. Didžiausias jo dėmesys teko Amerikos lietuvių veikimui, kuris pavaizduotas storose knygose: Pirmieji Amerikos Lietuvių Profesionalai ir Kronika, Spaudos laisvės ir Amerikos lietuvių organizuotės sukaktuvės, kurio II tomo teišliko du egz. (dar neišėjus iš spaudos, kun. Milukui 1943 mirus, paskiri lankai sunaikinti).

1910 įvyko pirmasis visų lietuvių srovių laikraštininkų suvažiavimas Brukline, kuriame dalyvavo: J. Adomaitis-Šernas, P. Brandukas (Tumasonis), J. Baniulis, J. Grinius, V. S. Jokubynas, kun. A. Kaupas, S. Michelsonas, P. Norkus, A. Olšauskas, J. J. Paukštys, V. K. Račkauskas, J. O. Širvydas, V. J. Šlekys, dr. J. Šliūpas ir S. Tananevičius. Atskiromis sekcijomis posėdžiavo leidėjai ir redaktoriai. Bendru sutarimu buvo įkurta Spaudos Bendrovė, bet jos vienybė neilgai truko.

Prieš I pas. karą jau plačiai išsivystė dainos ir muzikos menas, kuris gavo reikštis per vaidinimus, koncertus, suvažiavimus, minėjimus, šventes. Be L. Eremino,

kuris organizavo dainos d-jas XIX a. gale, šioje srityje labai daug nuveikė komp. Mikas Petrauskas, 1908 Čikagoje įsteigęs Lietuvių muzikališką d-ją Birutę su vaidintojų grupe ir choru. 1910 jis įkūrė lietuvių muzikos konservatoriją. 1914 jis perėmė So. Bostono lietuvių dramos ir muzikos d-ją Gabiją ir taip pat suorganizavo liet. muzikos konservatoriją. M. Petrauskas ne tik padėjo lietuviams lavintis muzikoje, bet ir iškilti naujiems talentams: A. Pociui, A. Aleksiui ir kt. I pas. karo metu (1915–17) muzikos menui daug padėjo kilti Stasys Šimkus. Išaugo daug gabių dainininkų, iš kurių ne vienas vėliau pateko į Lietuvos operą (A. Sodeika, M. Rakauskaitė ir kt.). Po dar keliolikos metų lietuviai jau dainavo didžiausioje Amerikos Metropoliteno operoje: Ona Kaskas (Katkauskaitė), Paulina Stoska (Stoškiūtė) ir Algirdas Brazis. Greta M. Petrausko, Bostone daug muzikos srityje dirbo smuikininkas Ant. Židanavičius. Muzikos ir dainos bei vaidybos populiarinimui nusipelnė iš Lietuvos su savo ‚Dzimdzi-Drimdzi' kuopele atvykęs Antanas Vanagaitis (1924). Savo spektakliuose įpindami vietinio gyvenimo kupletų, ‚drimdzininkai' turėjo nepaprasto pasisekimo. Lietuvišką dainą taip pat populiarino įvairių dainininkų įdainuotos plokštelės. Sekdami muzikais, lietuvių dailininkai pirmą parodą Amerikoj surengė Čikagoje 1910, kur daugiausia reprezentavosi J. Šileika ir A. Aleksandravičius. Filadelfijoj tuoj įsisteigė Lietuvių dailės d-ja. 1924 Naujorke buvo A. Žmuidzinavičiaus paveikslų paroda, o 1932 Brukline įvyko Amerikos lietuvių menininkų klubo paroda.

Didesnėse lietuvių iškilmėse, kaip 1910 Žalgirio kautynių ir 1930 Vytauto Didžiojo mirties 500 metų sukaktuvėse, lietuviai rengė ne tik minėjimus, bet ir dideles vaikštynes-paradus, kur dalyvavo uniformuoti kariai, gyvaisiais paveikslais vežiną karietos bei automobiliai. Panašūs dalykai, kiek mažesnio masto, būdavo rengiami didesnių organizacijų seimų proga. Kariškoji dvasia lietuvių tarpe pasireiškė jau gana seniai, nes daug kur buvo pristeigta karinių d-jų: Vytauto kareivių draugystė, Šv. Jurgio kareiviška draugystė, Algirdo Kareiviai Husarai, Karaliaus Vladislovo Jagėlos Gvardija, Lietuvių Kunigaikščio Kazimiero draugystė, Žirgvaikių Draugystė ir t.t. Jas plėstis paskatino 1893 Kražių skerdynės ir kun. J. Žebrio raginimas visiems pašalpinių d-jų nariams mokytis karinės mankštos. Jis išleido net ‚Knygelę dėl lietuviszkų kareivių Amerikoje su Mokinimu lietuviszkos kariuomenės ir kareiviszkomis dainomis'. Karinė dvasia

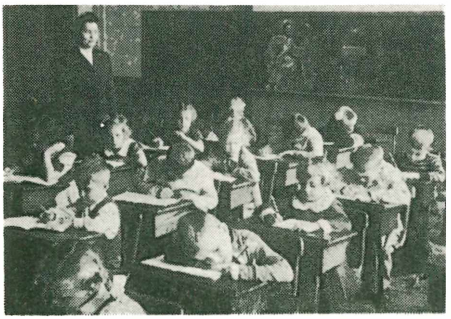

Bostono lituanistinės šeštadienio mokyklos pirmasis skyrius (1955) D. Čibo foto

daug galėjo padėti sportui augti, bet fizinį darbą dirbantiems tas dalykas beveik neįmanomas, dėl to lietuvių atletų klubai neturėjo platesnio tinklo. Tačiau vienas kitas sportininkas iškilo: 1910 Brukline stipruolis Ant. Kundrotas, 1924 ristikai K. Požėla ir J. Kamarauskas, plaukikė A. Osipavičiūtė, 1931 golfininkas Billy Burke-Burkauskas. Aukščiausiai už visus iškilo 1932 pasaulio bokso čempiono vardą laimėjęs Jack Sharkey-Žukauskas. Lietuvai pasaulio garbės suteikė du dideli pasiryžėliai — Steponas Darius ir Stasys Girėnas, Lituanica lėktuvu sėkmingai perskridę Atlantą 1933, vokiečių pašauti netoli Lietuvos ribų (Soldau, VII 17). Jų atminčiai įamžinti čikagiečiai pastatė Marquette parke didžiulį paminklą, o miesto valdyba vieną gatvę pavadino Lituanica Avenue, o 1956 aikštę — Lithuanian Plaza.

JAV lietuviai ir Lietuva. Keliaudami Amerikon daugelis lietuvių manė ten pabūti tik kurį laiką, užsidirbti pinigų ir grįžti atgal. Tačiau iš visų atkeliavusių grįžo tik koks penktadalis, kiti čia įsikūrė ir pradėjo auginti šeimas, vis dar galvodami grįžti vėliau, nors niekados neprisirengdami. Pradžioje patyrę daug vargo ir nesvetingumo, lietuviai naujose sąlygose pradėjo apsiprasti ir susigyventi su nauja aplinka. Kiti ėmė taip smarkiai amerikonėti, kad pakeitė net pavardes, Miškinį paversdami į McKinnis, Kalvaitį į Smith, Rudį į Brown, Vasiliauską į White ir t.t. Kiti ėjo priešinga kryptimi: kratydamiesi lenkiškos įtakos, savas pavardes susilietuvino — Balevičius virto Balučiu, Jurgelevičius — Jurgėla, Žilinskas — Žiliumi ir t. t. Visi savo krašte buvo palikę artimųjų, tad ryšys su gimtuoju kraštu nuolatos buvo palaikomas. Dėl to visai nenuostabu, kad jų draugijų varduose atsispindėjo tie patys gimtajame krašte pamėgtieji šventieji ar Lietuvos kunigaikščiai bei žymieji asmenys. Laisvėje atsidūrę, lietuviai neužmiršo, kad jų tėvynė

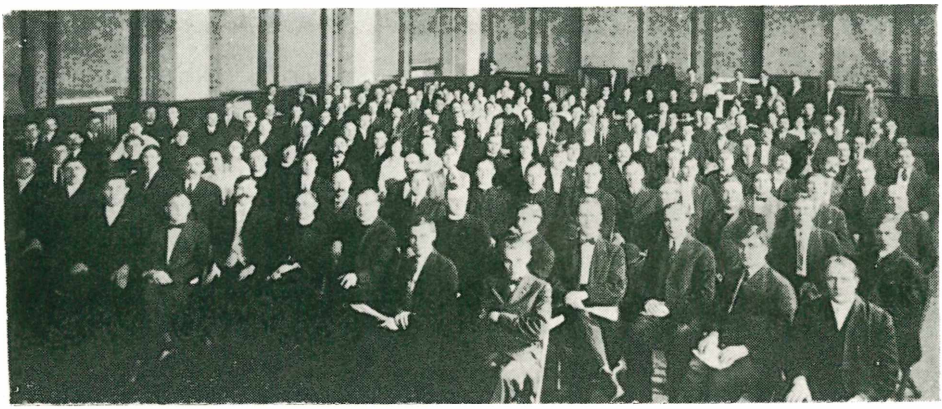

Amerikos lietuvių politiškas seimas Čikagoje 1914 IX 21–22. Iš jo išėjo iniciatyva sudaryti Tautos Fondą ir Tautos Tarybą rūpintis Lietuvos reikalais

kenčia sunkią priespaudą, ir todėl jautriai atsiliepė į visus reikšmingesnius įvykius.

Dar vos pradėjęs veikti Susivienijimas 1889 jau nori įsitaisyti ženklelį, kuriame būtų Lietuvos Vytis (tada vadino Žirgvaikiu) ir Lietuvos bei JAV vėliavos. Niekad nematę plėvesuojant lietuviškos vėliavos, jie nutarė atsiklausti Lietuvos mokslo žmonių, kokios yra lietuviškos vėliavos spalvos. Pasiekus žiniai apie žiaurias Kražių skerdynes (1893), organizuoti lietuviai rengė protestų mitingus, informavo amerikiečių spaudą, aprašė savo laikraščiuose ir netrukus pasirodė kun. J. Žilinsko knygelė Kražių skerdynė ir jos pasekmės. Dar klierikais būdami, kun. Kaupas, Milukas ir J. Žilinskas įsteigė Lauryno Ivinskio Europiškai-amerikietiškai lietuvišką draugystę (1894) pasirengti pasaulinei parodai Paryžiuje 1900. Jie taip pat išleido grafo Lelivos parašytą knygelę apie lietuvių padėtį rusų imperijoje, kurios rusišką tekstą nusiuntė carui, Rusijos ministeriams, senatoriams, redaktoriams ir visuomenės veikėjams. Lietuvišką vertimą parūpino kun. Kaupas, o išleido kun. Milukas. 1898 tarp lietuvių buvo renkamos aukos sergančiam dr. V. Kudirkai šelpti; 1899 pradedamos rinkti aukos kankiniams už lietuvybę, paskui politiniams kaliniams. Paryžiaus parodoje buvo įrengtas lietuvių skyrius, kur buvo pavaizduota liet. tautodailė ir lietuviškų raštų rinkinys su diagramomis, o kun. J. Žilinsko prancūziškai parašytoji knygelė apie už Rusijos ribų išspausdintas (1864–99) lietuviškas knygas ir A. Moravskio apie rusų priespaudą Lietuvoje pasauliui parodė mažos lietuvių tautos priespaudą ir lietuviškos spaudos draudimą.

1906 II 22 Filadelfijoje buvo sušauktas pirmas Amerikos lietuvių politinis seimas. Akstinas tam seimui šaukti buvo kun. J. Žilinsko gautas pakvietimas į Vilniaus seimą. Jis tada pasitarė su kun. Kaulakiu, kun. Dumčium ir dr. Šliūpu, ir jie sutarė sukviesti lietuvių seimą, kuriame dalyvavo 169 teisėti delegatai. Seimui pirmininkavo Juozas Šukys, sekretoriavo V. Daukšys. Rezoliucijoje seimas pareikalavo, kad visai Rusijai ir Lietuvai būtų suteiktos konstitucinės asmens, sąžinės, susirinkimų ir spaudos laisvės, kad Lietuvai būtų suteikta autonomija su seimu Vilniuje, kad rusai sugrąžintų visus išvežtus istorinius ir kultūrinius turtus, kad politiniams kaliniams būtų suteikta amnestija ir t.t. Buvo išrinktas komitetas aukoms rinkti: kun. A. Pėža, J. Adomaitis-Šernas, F. J. Bagočius, T. Dudis, A. Linauskas ir J. Tareila. Po poros mėnesių kun. Pėža iš komiteto pasitraukė, ir katalikai daugiau komiteto darbų nerėmė. Visos renkamos aukos ėjo revoliucijai remti Lietuvoje, daugiausia jos atiteko socialdemokratams, todėl netrukus komitetą liovėsi rėmę ir tautininkai liberalai. JAV lietuviai 1911 gausiai parėmė kun. J. Tumą-Vaižgantą ir kun. K. Olšauskį, rinkusius aukas Saulės mokytojų kursų namams Kaune, ir 1913 dr. J. Basanavičių ir M. Yčą, kurie rinko aukas Lietuvių namams Vilniuj, kur būtų įsteigtas muziejus ir didelė biblioteka. Pirmieji surinko apie 19.000 dol., antrieji arti 25.000 dol. Taip pat JAV lietuviai sumesdavo J. Gabrio-Paršaičio 1911 Paryžiuje įsteigtam Lietuvių informacijos biurui.

I pas. karo meto veikla. Ligi I pas. karo JAV lietuvių tarpe išryškėjo trys srovės: katalikai, socialistai ir tautininkai liberalai. Katalikai išaugo į plačiai šakotą Katalikų federaciją, socialistai nusisuko nuo bendrųjų reikalų, o tautininkai liberalai buvo be jokios organizacijos, pa-

Prez. W. Wilsono paskirtą Lietuvių Dieną, 1916 XI 1, visose JAV lietuvių kolonijose vyko rinkliavos, per kurias buvo surinkta per 130.000 dol. Atvaizde matomi Filadelfijos lietuviai, rinkę aukas tą dieną

sitenkindami bendru su socialistais dalyvavimu SLA. Karo grėsmei artėjant ir jam kilus, lietuviškoje spaudoje buvo svarstomas reikalas sukviesti visų JAV lietuvių seimą, kuriame būtų aptartas nuo karo kenčiančios Lietuvos šelpimas ir politinis jos likimas. Katalikai siūlė rinktis Čikagon 1914 IX 21–22, kur jau buvo kviečiamas tuo metu Katalikų federacijos seimas. Jie siūlė, kad į politinį seimą visos lietuviškos organizacijos deleguotų nuo 1000 narių vieną atstovą, o nuo 5000 — du atstovus. Tai apėmė visas organizacijas, turinčias savo skyrius ar kuopas lietuvių kolonijose. Socialistai ir tautininkai liberalai su tokiu pasiūlymu nesutiko, reikalaudami, kad kiekviena grupė siųstų po lygų atstovų skaičių ir aiškindami, kad jų organizacijos nebeturi lygios progos delegatus išsirinkti į netrukus įvyksimą seimą. Katalikai visvien šaukė seimą Čikagoje, o socialistai ir liberalai organizavo kitą seimą Brukline. Į Lietuvių politinį seimą Čikagoj suvažiavo apie 300 delegatų. Pirmininkavo dr. A. Rutkauskas. Aktyviai dalyvavo ir svečiai iš Europos J. Gabrys ir kun. dr. M. Gustaitis. Seimas plačiai aptarė Lietuvos reikalus ir, priimtoje rezoliucijoje pusės milijono lietuvių vardu reikalavo Lietuvai kuoplačiausios autonomijos, įjungiant į jos ribas Didžiąją Lietuvą, Mažąją Lietuvą (Prūsus) ir Suvalkų kraštą. J. Gabrio Informacijos biuras Paryžiuje buvo įgaliotas ginti Lietuvos reikalus; tuo pačiu tikslu nutarta įsteigti kitą biurą Amerikoje. Nutarta įkurti Amerikos lietuvių tautos tarybą ir kviesti visus lietuvius jungtis anksčiau siūlytu (1000–5000) principu. Nuo karo nukentėjusiems šelpti ir Lietuvos autonomija rūpintis įsteigtas Tautos fondas. Visi kviečiami jam aukoti vienos dienos uždarbį ir kasmet III 4 (Šv. Kazimiero diena) nutarta laikyti Lietuvių diena, ruošiant pamaldas, prakalbas, eitynes, rinkti aukas.

Bruklino seimo rengėjai nutarė savo seimą pavadinti Amerikos lietuvių antruoju (pirmasis 1906 Filadelfijoj) visuotiniu seimu. Seimas prasidėjo 1914 X 1. Dalyvavo 275 pašalpinių d-jų, socialistų kuopų, SLA, Tėvynės Mylėtojų ir kitų organizacijų delegatai. Socialistai seimui gerai pasiruošė ir nutarė paimti jį savo vadovybėn. Dėl to, užuot svarstę, kaip pageidauta, Lietuvos reikalus, jie smerkė karus ir juos gimdančią santvarką, bet atmetė tautiečių siūlomas rezoliucijas Lietuvos reikalais. Pamėginus kalbėti bet kuriam atstovui iš tautininkų liberalų, kildavo didžiausias triukšmas. Todėl pastarieji nutarė seimą apleisti ir posėdžiauti atskirai (63 atstovai). Socialistai įkūrė nuo karo nukentėjusių Šelpimo fondą, visai nekreipdami dėmesio į tautinius reikalus. Tautininkai liberalai, priimdami beveik tuos pačius nutarimus autonomijos reikalu, kaip ir katalikai, šalpai įsteigė Lietuvos gelbėjimo fondą, o politinei veiklai remti — Autonomijos fondą. Ligi šiol neturėję jokios vienijančios organizacijos, tautininkai liberalai įsteigė Lietuvių tautišką partiją.

Socialistų Šelpimo fondas 1920 paskelbė per šešerius metus surinkęs 37.661,50 dol. Politikos reikalams dar rinko tuomet aukas Lietuvos socialdemokratams remti fondas. Tautininkų liberalų Autonomijos (nuo 1917 Neprigulmybės) fondas tais pačiais metais paskelbė viso surinkęs 85.201,10 dol. Jų Lietuvos gelbėjimo fondas buvo įjungtas į Autonomijos fondą dar 1914 gale. Katalikų Tautos fondas ligi 1922 VIII 31 surinko 590.136,91 dol., iš jų ligi 1917 XI 1 — 105.978,04 dol.

Politiniame veikime Amerikos lietuviai

Visuotinis JAV lietuvių seimas Naujorke 1918 III 13, kuriame dalyvavo apie 1200 delegatų, reikalavusių Lietuvai nepriklausomybės

taip pat nerado bendros kalbos. Jau nuo pat karo pradžios rėmę J. Gabrio Informacijos biurą Paryžiuje, kuris 1915 persikėlė į Šveicariją, katalikai norėjo sukurti bendrą Amerikos lietuvių tarybą. Tautininkams liberalams atsisakius prisidėti, katalikai sudarė iš stambesnių savo organizacijų (Kat. federacija, Darbininkų s-ga, Pilnųjų blaivininkų s-ga ir kt.) septynių narių Tautos tarybą. Pirmasis didesnio masto jos darbas buvo 1915 IV 20 išleidimas anglų, prancūzų ir lietuvių kalbomis peticijos, reikalaujančios suvienyti visą Lietuvą (Čikagos seimo apibrėžtose ribose) ir suteikti jai pilną autonomiją. Po peticija buvo surinktas milijonas įvairių tautų amerikiečių parašų. 1917 Tautos tarybai nusistačius už pilną nepriklausomybę, peticijos tekstas buvo pakeistas, ir vėl surinkta tiek pat parašų. 1916 pavasarį ji išsiuntė Lietuvon kun. dr. V. Bartušką ir dr. J. J. Bielskį patirti apie jos politinę ir ekonominę padėtį vokiečių okupacijoje ir pasitarti su veikėjais dėl politinės Lietuvos ateities. Delegatai užmezgė ryšius su lietuvių veikėjais Vilniuje, Kaune, Stockholme, Šveicarijoje ir, po pusės metų grįžę, darė pranešimus lietuvių kolonijose ir rinko aukas Tautos fondui.

Tautininkai liberalai įkūrė Tautinę tarybą. 1916 (pora mėnesių vėliau už katalikus) jie išsiuntė R. Karužą dalyvauti lietuvių konferencijoje Stockholme, bet lietuviai iš Rusijos bei Vokietijos negavo leidimo atvykti, ir konferencija neįvyko. Aplankęs Šveicariją, Karuža grįžo atgal. 1917 Stockholmo konferencijon išvažiavo dr. J. Šliūpas.

1916 kilo sumanymas išrūpinti Lietuvių dieną. VIII 17 Wilkes-Barre, Pa., susirinko Tautos tarybos ir Tautinės tarybos atstovai ir išrinko 12 asmenų bendrą komitetą, kuris pasivadino Liet. centraliniu komitetu. Pirmininku išrinktas adv. J. Lopatto. Komitetas gavo audienciją pas prez. Wilsoną, kuris XI 1 paskelbė Lietuvių diena. Visoje Amerikoje susiorganizavo 400 komitetų tai dienai ruošti ir aukoms rinkti. Kilo didelis lietuvių entuziazmas, nežiūrint tuo metu po JAV lietuvių kolonijas važinėjusio adv. Andriaus Bulotos su žmona priešingos agitacijos. Per Lietuvių dieną surinkta apie 130.000 dol. ir įteikta Raudonajam Kryžiui. Pridėjęs dar savo 100.000 dol. Raudonasis Kryžius aukas tegalėjo Lietuvon išsiųsti tik 1919 (sutrukdė JAV įstojimas į karą).

Po Lietuvių dienos bendras veikimas vėl pairo. Dirbo kas sau. Organizuotos propagandos nepajėgta suburti, išskyrus katalikų išlaikomą Informacijos biurą Vašingtone, D.C., ir atskirus asmenis. Iš pastarųjų paminėtini Filadelfijos šv. Kazimiero par. klebonas kun. Juozas Kaulakis, kuris leido (1916–19) nedidelį anglišką žurnaliuką A Plea for Lithuania, ir Tomas Šamis, kuris tokio pat dydžio mėnesinį žurnaliuką The Lithuanian Booster leido (1916–21) pradžioje Kingstone, Pa., o paskui Naujorke. Abu informavo apie Lietuvą,

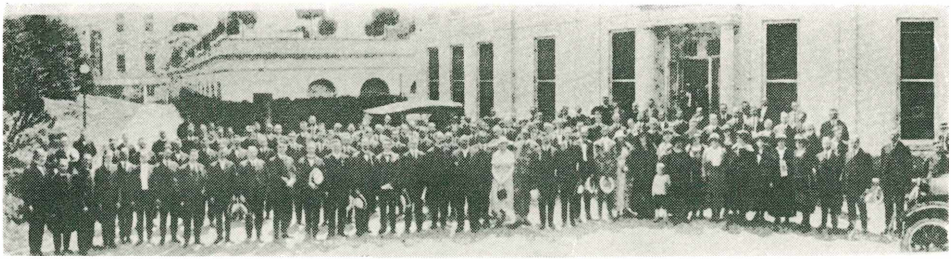

JAV lietuvių delegacija prie Baltųjų Rūmų, 1921 V 31 įteikusi 1.000.000 parašų, prašant, kad JAV pripažintų Lietuvą de jure

jos istoriją, lietuvius, ir prašė amerikiečius padėti Lietuvai išgauti laisvę. Jie siuntinėjo šiuos žurnaliukus savo lėšomis spaudai, kongresininkams, mokslo žmonėms ir šiaip veikėjams. Pagaliau 1919 teko samdytis specialus amerikono Byoro propagandos biuras, kuris parūpino reikiamos propagandos angliškai spaudai ir aukštiesiems politikams. Tai bendram katalikų ir tautininkų liberalų Vykdomajam komitetui atsiėjo 60.000 dol.

1917 I 10–11 Amerikos lietuvių taryba sukvietė į Pitsburgą, Pa., 33 žymesnius lietuvių katalikų veikėjus aptarti svarbių tautos reikalų. Šis suvažiavimas paskelbė pirmąją Lietuvos nepriklausomybės deklaraciją, kurią septynių didžiausių lietuvių katalikų organizacijų vardu jos įgaliotiniai kun. J. Žilius ir dr. J. J. Bielskis įteikė JAV prezidentui ir Europos valstybių ambasadoriams Vašingtone. Vasario mėn. į Šveicariją buvo deleguotas kunigas dr. V. Bartuška prisidėti ten prie propagandos Lietuvos reikalu ir atstovauti Amerikos Lietuvių tarybai.

Dar nieko nežinodami apie Vilniuje 1918 II 16 Lietuvos nepriklausomybės paskelbimą, Amerikos lietuviai katalikai drauge su tautininkais liberalais suorganizavo didžiulį Lietuvių seimą Naujorke, Madison Square Garden, 1918 III 13, kur suvažiavo apie 1200 delegatų (apie du trečdaliai katalikų, vienas trečdalis tautininkų liberalų). Seimą atidarė Julius Kaupas (vėliau Lietuvos banko direktorius). Didysis Naujorko seimas pakartojo Lietuvos nepriklausomybės deklaraciją ir atkreipė didžiosios spaudos, diplomatijos ir aukštųjų valdžios pareigūnų dėmesį, drauge sukeldamas daug entuziazmo pačių lietuvių tarpe. Seimo priimtoji 700.000 lietuvių vardu rezoliucija pasveikino JAV prezidentą Wilsoną, prašydama jo užtarimo įsileisti į būsimą taikos konferenciją Lietuvos atstovą. Bendrai politinei akcijai vesti buvo išrinktas Vykdomasis (Ekzekutyvinis) komitetas, kuriam pavesta dirbti Vašingtone Lietuvos nepriklausomybei. Komitetan įėjo dr. J. J. Bielskis, adv. K. Česnulis, T. Naruševičius, dr. J. Šliūpas ir kun. J. Žilius, kurie turėjo gyventi Vašingtone. Kiti nariai buvo: J. Kaupas, J. V. Liutas, adv. J. Lopatto, L. Šimutis, J. O. Širvydas ir M. J. Vinikas. Vykdomasis komitetas jau rado Vašingtone sėkmingai veikiantį adv. Balio Mastausko vedamą Informacijos biurą. Plačių Mastausko pažinčių įtakingų žmonių tarpe dėka, 1918 V 3 buvo gauta audiencija pas prezidentą Wilsoną. Delegacijai vadovavo T. Naruševičius ir kun. J. Žilius. Prezidentas išklausė lietuvių memorandumo ir pažadėjo rūpintis Lietuvos reikalais, pavesdamas juos išstudijuoti keliems profesoriams. Tokia komisija tuojau buvo sudaryta. Jos pirmininku buvo Harvardo univ. Rytų Europos istorijos prof. Frank A. Golderis.

Lietuvos nepriklausomybę deklaravus, prasidėjo platus veikimas visose srityse tai deklaracijai įgyvendinti, taikos konferencijai pasiruošti ir t.t. 1918 rudenį Vašingtone susikūrė Vidurio Europos sąjunga su čekų Masaryku priešakyje. Jon įėjo čekoslovakai, jugoslavai, rumunai, lenkai, ukrainiečiai, lietuviai ir suomiai. 1918 XI 26 Filadelfijoje jie pasirašė pavergtųjų tautų išsivadavimo deklaraciją toje pat salėje ir ant to paties stalo, kur buvo pasirašytas JAV nepriklausomybės aktas. Taikos konferencijai, prasidėjusiai 1919 VI 28 Paryžiuje, sekti buvo iš JAV lietuvių deleguoti adv. B. Mastauskas, adv. K. Česnulis, adv. J. Lopatto, J. Kaupas, K. Pakštas, B. K. Balutis, kun. J. Dabužis, T. Naruševičius ir kun. J. Žilius. Pastarieji du Vašingtone išspausdino Independence for the Lithuanian Nation. Jų memorandumas buvo įteiktas prez. Wilsonui važiuojant į Paryžių. To memorandumo JAV kongresas atspausdino visą 100.000 egz. Buvo taip pat išleistas didelis Lietuvos žemėlapis ir milijonas atvirukų su tuo žemėlapiu. 1919 VII 4 Vašingtone lietuviai surengė didelę manifestaciją išreikšti ištikimybę Amerikai ir reikalauti pripažinti Lietuvai nepriklausomybę. VIII 29 senato posėdyje buvo svarstoma ‚Lietuvių

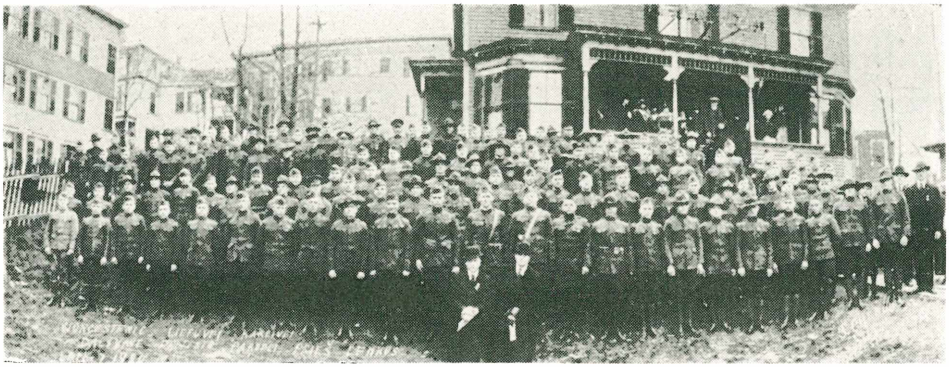

Worcesterio lietuviai, tarnavę JAV kariuomenėje per I pas. karą, 1920 XI 7 demonstravo prieš lenkus. Jų tarpe buvo pasiryžusių stoti savanoriais į Lietuvos kariuomenę

byla', kur buvo įrodyta, kad Lietuvą reikia pripažinti. Čikagoje nuliedintas Laisvės Varpas buvo vežiojamas po visas lietuvių kolonijas ir leidžiama kiekvienam paskambinti 1 kartą už 5 dol., 2 kartus už 10 dol. ir t.t Laisvės Varpas su įrašu ‚Skambink per amžius vaikams Lietuvos, kad laisvės nevertas, kas negina jos' pasiekė Lietuvą 1922 ir buvo pakabintas Karo muziejuj. Lietuviai nesiliovė klabinę Valstybės departamento duris, kad jis pripažintų laikinąją Lietuvos vyriausybę. Lietuvos nepriklausomybės pripažinimui išgauti Vykdomasis komitetas pradėjo akciją surinkti milijonui parašų. Lietuvių peticija su parašais buvo susiūta į 138 knygas, kurias Lietuvių delegacija įteikė 1921 V 30 Memorial šventės dieną prez. Hardingui. Delegacijoje buvo dr. E. G. Klimas (pasakė kalbą), kun. J. J. Jakaitis, J. Elias, A. Ivas, J. Hertmanavičius, J. Skritulskas, ir kt. Į propagandą už nepriklausomybę buvo traukiami visi, kas tik lietuviams buvo prieinami: kongresininkai, spaudos atstovai, mokslininkai (Princeton univ. prof. Harold H. Benderis rinko mokslininkų parašus). Garbingą lietuvių darbą vainikavo pasisekimas: 1922 VII 27 JAV prez. Harding pasirašė Lietuvos pripažinimo de iure aktą. Tai sukėlė naują lietuvių entuziazmą, kuris veržėsi padėkos demonstracijomis, susirinkimais ir prakalbomis.

Kai JAV įstojo į karą, kariuomenėn stojo daug lietuvių, tikėdamiesi taip prisidėsią prie Lietuvos laisvės iškovojimo. Jie Lietuvos niekada nepasiekė nė nematė, bet JAV lietuviai jautė, kad reikia kas nors daryti, padedant Lietuvai nepriklausomybės kovose. Dėl to ir kilo sumanymas steigti Lietuvių savanorių s-gą, kurios pirmąjį branduolį sudarė J. K. Miliaus Garso redakcijon sukviesti jaunuoliai (daugiausia vyčiai) 1919 pradžioje. Jie pasisamdė mokytoją ir ėmė mokytis karinio parengimo. Dešimčiai tokių savanorių būrių susiorganizavus, buvo išrinkta centro valdyba, kurion pateko Jonas J. Romanas (pirm.), V. Vaškelis ir J. K. Milius. Sąjungos vardas buvo pakeistas į Lietuvos liuosybės sargus. Sargai veikė ligi 1921 ir buvo sutelkę 1500 narių. Čikagoje atsirado kita buvusių kareivių organizacija, pasivadinusi Amerikos lietuvių kareivių susivienijimu. Buvo pradėta steigti Amerikiečių brigada, kur buvo įtraukta amerikiečių karininkų, ir iš Lietuvos vyriausybės pusės tiems reikalams tvarkyti buvo paskirtas Finansinės misijos narys majoras Povilas Žadeikis. Iš visų tų pastangų išėjo tik tiek, kad Lietuvon buvo išsiųsta 20 savanorių, bet Lietuvoje jie tos Brigados nerado, ir buvo išskirstyti Lietuvos kariuomenės pulkuose. Nepriklausomybės karams einant, Amerikos lietuviai ne tik sekė įvykius, bet rinko aukas, ruošė protestų mitingus prieš lenkus, kurie veržėsi Lietuvon, smerkė Suvalkų sutarties sulaužymą ir Vilniaus užgrobimą.

Dar vos karui prasidėjus, besirūpindami lietuvių šelpimu, JAV lietuvių veikėjai jau galvojo apie ekonominį būsimos Lietuvos atstatymą. Katalikų ir liberalų bendru sutarimu 1916 IX 28 Brukline buvo įsteigta Lietuvos atstatymo b-vė, kuri buvo inkorporuota Delaware valstybėje. Netrukus katalikai iš jos pasitraukė. Atstatymo b-vės vyriausiais vadais liko V. K. Račkauskas ir A. B. Strimaitis. Bostone vėliau susiorganizavo Lietuvių prekybos b-vė, Baltimorėje — Lietuvos Amerikos prekybos ir pramonės b-vė, Brukline — Drobės b-vė, Lietuvių filmų b-vė, Garlaivių b-vė, Lietuvos žemės bankas ir t.t. Visos jos steigėsi akciniais pagrindais, mėgindamos telkti lietuvių amatininkus specialistus,

Naujorko lietuviai sveikina Lietuvos konsulato Naujorke 1923 įsteigimą. Atvaizde matomi dr. M. J. Vinikas — pirmasis pasiuntinybės sekretorius, V. Čarneckis — pirmasis Lietuvos atstovas Vašingtone ir J. J. Bielskis — pirmasis Lietuvos konsulas JAV

kuriuos paskui būtų galima perkelti Lietuvon. Visos jos sutelkė apie porą milijonų dol. kapitalo, dalį savo veiklos ir įmonių perkėlė Lietuvon. Bet daugumas surinkto pinigo nuėjo niekais: per didelio personalo algoms, neatsargiems investavimams, vokiškai valiutai Lietuvoje sunykstant, nesąžiningiems vertelgoms bei suktiems išnaudotojams, na, ir nemokant prisitaikinti iš po karo griuvėsių kylančio krašto sąlygose. Daug geriau savo pinigą sunaudojo privatūs asmens, siųsdami saviškiams pagalbos betarpiškai. Ir tokio pinigo bus Lietuvon nuplaukę tuoj po karo apie pusmilijonis dol. Nevienas lietuvis tuojau išsiskubino tėvynėn su visu savo turtu, tikėdamasis prisidėti prie šalies atstatymo ir pats geriau įsitaisyti. Deja, ir tokių didžią dalį ištiko nesekmė: pinigo žuvimas keičiant dolerius į vokiškas markes, nesugebėjimas Amerikoje įgyto patyrimo ir mašinų pritaikinti primityvioms sąlygoms, nemaža dalis išnaudojimo ir valdžios administracijos biurokratizmas. Dalis turėjo tuojau grįžti į JAV.

T a r p d v i e j ų k a r ų. — Atgimstančią Lietuvą JAV lietuviai mylėjo kaip savo kūdikį. Kiekviena grėsmė, palietusi Vilnių ar Klaipėdą, buvo pergyvenama su didžiausiu susijaudinimu: mitingais, protestais, rezoliucijomis, kuriomis užversdavo ne tik savo valdžią, bet ir didžiųjų valstybių ambasadorius. Steigėsi lietuvių JAV piliečių draugijos veikti politikai Lietuvos naudai, greta jų kūrėsi Lietuvos piliečių s-ga registruoti Lietuvos piliečiams ir iš jų Lietuvos naudai rinkti 3 dol. metinio mokesčio. Lietuvai ieškant paskolos, tuojau 1919 gale įsisteigė Lietuvos Laisvės paskolai remti komitetas (kun. F. Kemėšis, adv. B. Mastauskas, kun. A. Milukas, V. K. Račkauskas, J. O . Širvydas ir M. Vinikas). Paskolos bonai būdavo pardavinėjami visokiomis progomis, ir per trejetą metų viso jų parduota už 1.800.000 dol. Visa lietuviškoji spauda plačiai rašė apie Lietuvos gyvenimą, ir lietuviai niekados nepailso remdami aukomis visokius kultūrinius Lietuvos reikalus, mokyklas, prieglaudas. Tų visų aukų bei viso to entuziazmo, kuris plaukė iš JAV lietuvio, neįmanoma išmatuoti jokiais skaičiais nė apsakyti jokiais žodžiais — jie iš visos širdies stengėsi kurti laisvą ir gražią Lietuvą.

Nepriklausomai Lietuvai savarankiškai pradėjus tvarkytis, beliko tik viena neužgydyta žaizda — lenkų pagrobtoji Lietuvos sostinė Vilnius. Vilniečiai JAV lietuviai to niekad negalėjo pamiršti, kaip ir visa Lietuva, ir bene jie bus iškėlę sumanymą įsteigti Vilniui vaduoti sąjungą. Didžiajam Lietuvos atstatymo entuziazmui atslūgus (tikslas pasiektas), JAV lietuviai ėmė gyventi kitu troškimu — pamatyti Lietuvą. Važiavo paskirai, grupėmis ir didžiulėmis ekskursijomis, kurias rengė įvai-

Jungtinės

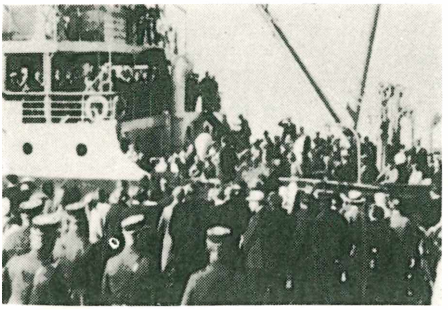

JAV lietuvių pirmoji ekskursija Klaipėdoje 1924

rios organizacijos. Jų kelionių aprašymai mirgėjo laikraščiuose, jų pranešimų pasiklausyti prisikimšdavo salės. Lankėsi Amerikoje ir žmonės iš Lietuvos, bet jų tikslas buvo visai kitas — parinkti aukų. Jas čionai rinko valstiečių liaudininkų veikėjai dr. D. Alseika, L. Natkevičius, B. Žygelis, J. Makauskas; Šaulių sąjungos atstovas A. Žmuidzinavičius; tautininkų studentų Neo-Lithuanijos atstovai V. Banaitis ir K. Marčiulionis, stud. ateitininkų — A. Tylenis ir kun. St. Kiškis — abeji savo namams statytis. Prof. M. Biržiška 1931 lankė JAV Vilniui vaduoti s-gos vardu. Rinko aukas įvairios našlaičių ir šalpos organizacijos, mokyklos ir kitos kultūrinės įstaigos. Nė vieno amerikiečiai neišleido tuščiomis. Katalikams ypač buvo malonus pirmojo liet. vyskupo, arkiv. Jurgio Matulaičio-Matulevičiaus, apsilankymas 1926.

Nors JAV lietuviai nesiliovė domėtis lietuviškais reikalais, kasmet minėdami Vasario 16 ir Vilniaus gedulo dieną (spalio 9), ruošdami vaidinimus, koncertus, prakalbas, bet jau nebuvo išorinio akstino, kuris reikalautų didesnio jėgų įtempimo. Kiekviena Lietuvos pažanga ir įvykis būdavo paminima spaudoje, plačiai aprašant ir kasdieninį smulkesnį atskirų Lietuvos vietų gyvenimą, tačiau amerikiečiai lietuviai pasigesdavo žinių apie save Lietuvos spaudoje. Toks mažas domėjimasis nevienam čionykščiui veikėjui darėsi skaudus, lyg laisvoji Lietuva būtų pamiršusi amerikiečių lietuvių įnašą Lietuvos nepriklausomybei atgauti ir pagalbą jai iš griuvėsių kilti. Iš tiesų, Lietuvos vyriausybė pasitenkino vien oficialiais ryšiais per savo atstovus Vašingtone, nieko nedarydama čia lietuvybei palaikyti. Santykiai dar labiau atšalo po 1926 XII 17 perversmo. Nukrypimas nuo demokratinio valdymosi sulaukė daug priekaištų ir kritikos JAV lietuvių spaudoje. Partijų veikimo sustabdymas Lietuvoje dar labiau pažeidė amerikiečių demokratinius jausmus. JAV liet. katalikus didžiai įskaudino katalikų organizacijų, net gimnazijų moksleivių ateitininkų, persekiojimas, kunigų areštai ir pabaudos už pamokslus, popiežiaus nuncijaus Lietuvai arkiv. R. Bartoloni, mėginusio katalikus ginti, iš Lietuvos išvarymas (1931) ir kt. Visi tie įvykiai buvo ne tik kritikuojami, bet renkamos aukos nukentėjusiems, įsteigiamas prof. Pr. Dovydaičio fondas. Pradėtas aukų rinkimas katalikų universitetui steigti Lietuvoj (surinkta apie 64.000 dol.). Įkaitintai laisvojo pasaulio lietuvių atmosferai švelninti 1932 Kaune susiorganizavo Užsienio lietuviams remti draugija, kuri, adv. R. Skipičio vadovaujama, 1935 Kaune sušaukė Pasaulio lietuvių kongresą ir nuo 1937 ėmė leisti mėnesinį Pasaulio Lietuvį. Draugija kiek efektingiau padėjo Pietų Amerikos lietuvių mokykloms, bet šiaip ji nedaug ką spėjo padaryti. Draugijos rūpesčiu 1938 Sporto olimpiadon Kaune buvo pakviesti JAV lietuviai sportininkai, kurių pasirodymas Kaune buvo šiltai sutiktas. Bet ir tai nesuminkštino kietai demokratiškai nusiteikusios Amerikos lietuvio širdies tautininkų valdžios atžvilgiu. Su skausmu tenka pasakyti, kad tas kietumas tęsėsi ir tada, kai, Lietuvai netekus nepriklausomybės, į JAV 1941 atvyko pats buvęs tautos vadas, kuris užuovėjos terado tik pas tautininkus, — visi kiti jį ignoravo. Paviršutiniškai žvelgiant, galima būtų JAV lietuvius įtarti stokojus valstybiškumo sąmonės, tačiau faktai rodo, kad ta sąmonė buvo labai gyva. Visi JAV lietuviai buvo šokę protestuoti ir Lietuvą užtarti, kai Lenkija 1938 įteikė ultimatumą dėl santykių užmezgimo, kai Hitleris 1939 iš Lietuvos atėmė Klaipėdą, kai Sov. Rusija 1940 okupavo Lietuvą. Protesto mitingai, rezoliucijos, telegramos, delegacijos apgulė Baltuosius Rūmus. Visos lietuvių srovės sutartinai, išskyrus komunistus, 1940 X 15 nusiuntė delegaciją pas JAV prez. Rooseveltą, kuris pareiškė, kad Lietuva neteko nepriklausomybės tik laikinai, kad ji bus vėl laisva ir nepriklausoma. JAV lietuviai antrą kartą pradėjo kovą dėl Lietuvos išlaisvinimo.

Nepriklausomai Lietuvai įsikūrus ir Amerikai įvažiavimo kvotą įvedus, naujų ateivių atvykdavo nedaug. JAV lietuvių skaičius dėl to ne tik liovėsi augęs, bet net ir mažėjo, nes žymi veiklesniųjų dalis išvyko Lietuvon. Antrosios ir trečiosios kartos JAV lietuviai jau kitaip suprato lietuvybę, ir geroka dalis nuo jos tolo. Ypač didelis nuostolis buvo, kad mokslus išėjusieji lietuviškomis organizacijomis beveik nesidomėjo. Nutautėjimo procesas ėjo gan sparčiai. Jo žingsnius gal galėjo kiek apstabdyti laisvos Lietuvos vyriausybės pastangos ir sudarymas amerikiečių lietuvių

Banketais baigiami didesnieji JAV lietuvių suvažiavimai, banketais pagerbiami nusipelnusieji veikėjai. Atvaizde matomas banketas buvo suruoštas Čikagos lietuvių pagerbti buv. prez. dr. K. Griniui (1947)

jaunimui sąlygų studijuoti Lietuvos universitete. JAV esančios lietuviškos mokyklos turėjo taikintis prie vietos sąlygų ir valdžios reikalavimų, dėl to ir joms buvo nelengva išlaikyti lietuvybę, ypač, kad joms iš Lietuvos neatėjo jokia pagalbinė mokslo priemonė ar vadovėlis. Ėjusieji lietuviški laikraščiai, išskyrus iš dalies Vytį, nepagavo jaunimo dėmesio, ir priaugančioji karta natūraliai tolo nuo lietuviško gyvenimo. Taigi, tarp I ir II pas. karo lietuviškas visuomeninis gyvenimas jau rodė pailsimo ir išsekimo žymių.

Ekonominiu atžvilgiu šis laikotarpis rodo lietuvių sustiprėjimą ir gerovės kilimą, nepaisant didžių nuostolių ir vargo, kurį teko pergyventi depresijos metu (1929—34), kai užsidarė įmonės ir bankrutavo bankai, nusinešdami žmonių santaupas, kai nepajėgdami mokėti nuomų žmonės būdavo metami iš butų. Depresijos metu nukentėjo ir didžiausios lietuvių ekonominės tvirtovės — Susivienijimai, iš kurių išsibraukė daug narių vien dėl to, kad neįstengė užsimokėti nario įnašų. Tačiau visos tos nelaimės nepajėgė išstumti lietuvių iš biznio, į kurį jie anksčiau buvo įkibę. Tai labiausiai tiktų pasakyti apie prekybininkus. Gana gerai laikėsi ir lietuvių taupymo ir skolinimo bendrovės (Savings and Loan Associations), kurių Čikagoje yra visa dešimtis (įsikūrusių 1899–1926) ir po vieną Clevelande, Kearny, N.J., ir Filadelfijoje. Jos visos yra sutraukusios apie 75 mil. dol. taupmenų ir daugeliui yra padėję įsigyti nuosavybes. Plačiausia lietuvių biznio sritis yra smuklės ir restoranai. Po jų eina maisto ir mėsos krautuvės, kurių gali būti ligi 10.000. Yra ir stambesnių techninio biznio įmonių: baldų ir namų reikmenų, geležies, automobilių, laikrodžių ir brangenybių krautuvių, duonos kepyklų, namų statybos rangovų (kontraktorių), siuvyklų, elektros ir chemijos įmonių, plieno liejyklų ir kitokių mechanikos įmonių. Savarankiškas biznis įgalino daugiau leisti vaikus į mokslus ir paruošti lietuvių specialistų, kurių tarpe daug medicinos ir dantų gydytojų, advokatų, laidojimo direktorių, draudimo agentų, namų pardavėjų. Inžinerijos mokslus lietuviai griebėsi studijuoti tik II pas. karo metu ir po jo. Lietuviams profesionalams apjungti daug kur veikia įvairiais vardais klubai (pvz. Naujorke Lietuvių vaizbos butas), kurių žymiausias yra Ilinojaus lietuvių prekybos rūmai (Lithuanian Chambers of Commerce of Illinois). Visi panašios rūšies klubai organizuoja savo narių pobūvius, metines platesnio masto vakarienes, kuriose dalyvauja ir kviestiniai svečiai. Čikagoje veikia stambus lietuvių Metropolitan State Bank. Greta šių biznio klubų daug kur veikia atskirų draugijų klubai, lietuvių namai, kurie turi susirinkimams ir parengimams patalpas-svetaines. Nemaža dar yra smulkių pašalpinių draugijų, veikiančių tik vienoj kurioj vietoj. Daug tokių d-jų ir lietuvių namų yra patekę į komunistų rankas.

Apskritai daugumas JAV lietuvių gyvena gerai; kad ir nėra turtuoliai, betgi visuomeniniam reikalui dosnūs. Savo darbštumu ir sąžiningumu lietuviai pajėgė prasimušti ir į aukštesnes pareigas bei valdžios įstaigas. Jų kultūringi viešieji pasirodymai — seimai, paradai, procesijos, žymesnieji menininkai — pelnė lietuviams Ame-

Naujorko lietuvės savo įrengtame Lietuvos skyriuje kasmet Naujorke vykstančioje tarptautinėje moterų parodoje V. Maželio foto

rikoje vardą ir pagarbą. Jeigu jų visuomeninio darbo dirvoje prieš II pas. karą buvo ir mažiau, tai kokybinis jų svoris nė kiek nesusilpnėjo.

IV. II pas. karas ir naujieji ateiviai. Vieningos veiklos pradžia. Kai raudonoji armija 1940 VI 15 okupavo Lietuvą, JAV lietuviškoji visuomenė reagavo protestais specialiai surengtuose mitinguose bei organizacijų suvažiavimuose. Protestai buvo siunčiami JAV ir kitų kraštų valdžioms ir garsinami spaudoje. Ligi šiol atskirai veikusioms įvairių srovių organizacijoms pasidarė aišku, kad visiems lietuviams atsirado bendras svarbus uždavinys — išvaduoti vergijon patekusią Lietuvą.

Pirmoji atsiliepė Kat. federacija. Savo suvažiavime Pitsburge, Pa., 1940 VIII 9 ji nutarė kviesti visas lietuvių sroves į bendrą Lietuvos vadavimo darbą. Sekančią dieną ten pat jau buvo sudaryta katalikų ir tautinės srovės atstovų Lietuvai gelbėti taryba. Po mėnesio socialistinis Vilniaus kraštui šelpti komitetas persiorganizavo į Demokratijos ir Lietuvos nepriklausomybės s-gą ir prisijungė į bendrą Lietuvos vadavimo darbą. 1940 X 15 delegacijoje pas prez. Rooseveltą buvo atstovaujamos visos tos trys srovės. Tą pačią dieną delegacijos nariai turėjo Lietuvos pasiuntinybėje posėdį, kuriame sudarė tarpsrovinį Lietuvai gelbėti komitetą, 1941 pradžioje pasivadinusį Amerikos lietuvių taryba (ALT), kuri pasistatė uždaviniu remti JAV pastangas laimėti karą prieš demokratijos priešus, o po karo atgauti Lietuvai nepriklausomybę. Altą sudaro 34 atstovai: po 7 Katalikų federacijos, Tautinės sandaros, Socialdemokratų sąjungos ir tautininkų atstovus ir po tris fraternalinių organizacijų LRKSA ir SLA atstovus. Tarybos pirmininku nuo pat pradžios buvo Leonardas Šimutis, sekretorium dr. Pijus Grigaitis, iždininku Mykolas Vaidyla. Nesutikdami su bendra kitų ALT narių pažiūra dėl atstatysimos Lietuvos santvarkos, tautininkai iš Alto 1941 pasitraukė ir grįžo atgal tik 1948. Jų atstovu Alto prezidiume yra Antanas Olis.

Kita bendra iš tų pačių srovių sudaryta organizacija yra Bendras Amerikos lietuvių šalpos fondas (Balfas), įsteigtas 1944 nuo karo nukentėjusiems lietuviams šelpti. Karui prasidėjus buvo suorganizuotas Katalikų kunigų komitetas nuo karo nukentėjusiems šelpti, atsirado Tautininkų fondas. Nuo seniau veikė tautininkų Li-

JAV lietuvių bendruomenės tarybos, išrinktos 1955 V, pirmasis posėdis Naujorke 1955 VII 2–3. Posėdyje dalyvavo ir laikinojo organizacinio komiteto nariai, o taip pat svečiai V. Maželio foto

thuanian National Relief Fund. Tuojau buvo įsitikinta, kad šelpimo darbas yra bendras, ir atsirado gyvas reikalas susijungti, nes tik tuo keliu buvo galima tikėtis gauti paramos iš Amerikos National War Fund. Minėtiems fondams sutikus sustabdyti savo veiklą ir jungtis į vieną, Čikagoje 1944 III 24 įsteigtas Balfas (United Lithuanian Relief Fund of America). Buvo sudaryta direktorių taryba, kurios pirmininku išrinktas kan. dr. Juozas B. Končius. Įregistravus fondą valdžios įstaigose, Balfo vadovybei teko padėti daug vargo įregistruoti jį Prezidento karo šalpos kontrolės komisijoje (President's War Relief Control Board). Kliūtys ėjo iš ‚suinteresuoto sąjungininko' ir JAV lietuvių komunistų. Be pačių lietuvių pastangų, yra daug padėjęs Amerikos katalikų episkopato pirmininkas kardinolas Mooney, Detroito arkivyskupas, vyskupų vardu užtardamas lietuvius, paaukojęs 5000 dol. ir nusiuntęs raštą federalinei valdžiai. Balfas buvo priimtas į National War Fund 1944 VII 31. Balfo veikla išsišakojo po visas lietuviškas kolonijas ir įsteigė apie 140 skyrių, kurie rinko aukas drabužiais, maistu ir pinigais. Iš Balfo dešimtmečio apyskaitos matome, kad nuo 1944 IV 1 ligi 1954 VI 30 grynais pinigais iš viso gauta 1.470.008,35 dol. Iš jų 804.380,54 dol. yra gauti iš National War Fund, 66.450 dol. iš Amerikos katalikų episkopato, 18.891,36 dol. iš American Overseas Aid ir 16.453.75 dol. iš federalinės JAV valdžios. Likusioji 563.832,70 dol. suma gauta iš lietuviškų šaltinių (aukos, palikimai, narių mokesčiai). Per tą patį laiką visokiomis gėrybėmis (maistu, rūbais, vaistais, mokslo priemonėmis) surinkta 2.581.436 svarai, kuriuos pavertus pinigais susidarytų 2.437.782,16 dol. Gėrybėmis lietuviai yra suaukoję už 1.822.583,01 dol. o iš kitur — 615.199,15 dol. Pinigais ir gėrybėmis drauge Balfas yra turėjęs iš viso 3.907.790,51 dol. pajamų, iš kurių tiesioginei tremtinių šalpai išleista 3.450.768,80 dol. (tai sudaro 88% visų išlaidų), o likusioji 433.498,75 dol. suma išleista gėrybių pakavimui bei transportui, imigracijos ir administracijos reikalams.

Alto veikla yra politinė. Savo pastangose atgauti Lietuvai laisvę jis nepraleido jokios žymesnės progos neaplankęs Baltųjų Rūmų ir neįteikęs aukštiesiems JAV pareigūnams bei kongresininkams priminimų bei memorandumų Lietuvos išlaisvinimo reikalais. Spaudai ir visuomenei informuoti Naujorke Altas išlaiko Informacijos centrą, kuris veikia nuo 1944 ir eilę metų yra leidęs Lithuanian Bulletin. Ryšį su lietuviškąja Amerikos visuomene Altas palaiko per savo skyrius ir organizuojamus JAV Lietuvių kongresus, kurių pirmas įvyko Pitsburge, Pa. 1943 IX 2–3; antrasis Čikagoje 1945 XI 30—XII 1; trečiasis Naujorke 1949 XI 4–6 ir ketvirtasis Čikagoje 1953 XI 27–28. Kongresai gaudavo sveikinimus iš JAV prezidento. Ypač gausūs buvo du paskutiniai. Naujorko kongrese atsilankė Naujorko gubernatorius Thomas E. Dewey ir pasakė ilgą kalbą, remdamas Lietuvos laisvę. Rezoliucijose kongresas pareiškė išeivijos nusistatymą išlaisvinti senąją tėvynę, pasmerkė genocidą ir nuta-

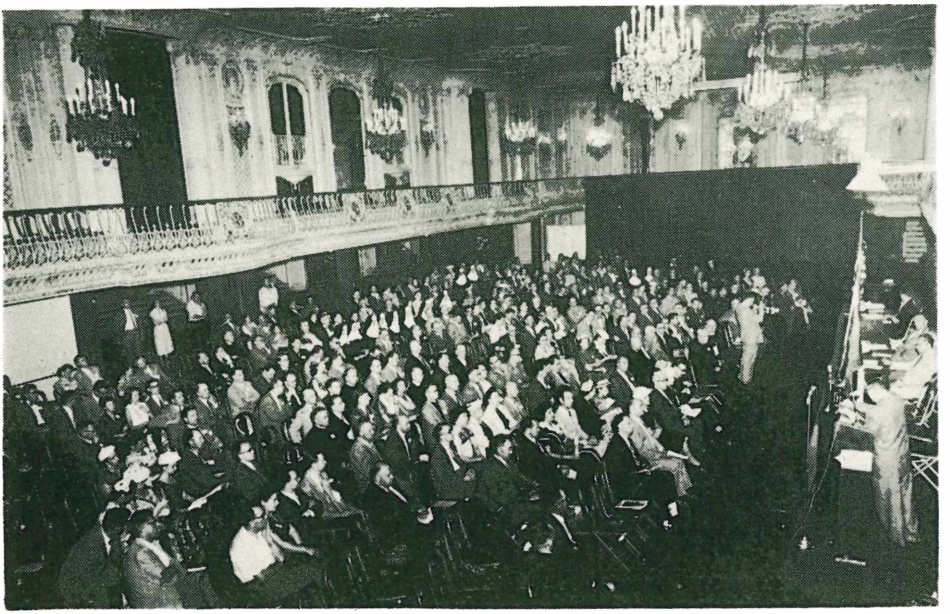

JAV ir Kanados lietuvių kultūros kongresas Čikagoje 1956 VI 30. Pirmojo plenumo posėdžio metu paskaitą skaito dr. J. Girnius. V. Noreikos foto

rė reikalauti, kad JAV valdžia verstų Sovietų Sąjungą atitraukti savo kariuomenę iš okupuotos Lietuvos ir kitų Baltijos kraštų. Kongreso pabaigai Naujorko katedroje buvo suorganizuota maldos valanda, kurioje dalyvavo apie 5000 žmonių. Pamokslą pasakė vysk. J. F. Flannelly. Lėšas savo veiklai finansuoti ir Vyriausiam Lietuvos išlaisvinimo komitetui (VLIK — Vlikui) remti, Altas surenka iš savo skyrių narių mokesčių ir Vasario 16 minėjimuose surenkamų aukų. Altas yra daug prisidėjęs Amerikos Balso (Voice of America) lietuviškoms transliacijoms įsteigti, kurios perduodamos Lietuvon nuo 1951 II 16, ir JAV kongresui 1953 VII 27 priimant atstovo Charles J. Kersteno pasiūlytą rezoliuciją Pabaltijo kraštų okupacijai ištirti. Tam reikalui kongrese buvo sudarytas Pabaltijo komitetas, kuris stropiai surinko visą medžiagą ir asmenų liudijimus apie Pabaltijo kraštų okupaciją, sovietizaciją ir ten vykdomą genocidą (žr. LE, II 378).

P r i s i d ė j i m a s p r i e k a r o l a i m ė j i m o. Karo meto prievolės lietuvius saistė lygiai su kitais piliečiais, ir lietuviai kariai kovėsi visuose JAV frontuose. Namuose pasilikusieji stropiai jungėsi į karo pramonės darbus ir visokeriopomis priemonėmis rėmė karius, steigdami specialias kariams globoti organizacijas, kurios darė parengimus, gamino šiltus drabužius, ligoniams rinko ir gamino gydomąsias ir pirmosios pagalbos priemones, fronte ir ligoninėse esantiems kariams siuntinėjo laiškus bei dovanas. Tai daugiausia buvo moterų organizacijų nuopelnas. Tokios moterų draugijos veikė prie kiekvienos lietuvių parapijos ir kai kur atskirai. Lietuviškuose parengimuose bei prakalbose buvo uoliai platinami karo bonai. Bonus platinti ir juos valdžiai įteikti buvo stengiamasi organizacijų vardu, pabrėžiant, jog tai lietuvių auka. Pavyzdžiui Čikagos lietuviai 1943 II 16 proga už vieną milijoną dolerių, surinktų parduodant karo bonus, nupirko b o m b o n e š į Lituanica. Ročesteriečiai nupirko lėktuvą Lithuanian Knight, Bostono Liet. piliečių d-ja nupirko kovos lėktuvą ir tanką, Lietuvių katalikų darbininkų sąjunga nupirko Lituanica's Dashing Star, Detroito lietuviai nupirko sanitarinei tarnybai lėktuvą. Tokios aukos ėjo iš visų lietuvių kolonijų, perkant įvairių ginklų rūšis. Tam pavyzdžiu gali būti kad ir nedidelė Šv. Jurgio liet. parapija Norwoode, Mass., kuri nupirko lėktuvą ir jį pavadino St. George of Lithuania. Visos lietuvių aukos turėjo tikslą ne tik padėti JAV laimėti karą, bet ir kovoti už Lietuvos išvadavimą, kuris turės ateiti, kaip visi tikėjosi, įvykdant po karo teisingą taiką.

Greta politikos vairuotojų, kuriuos stengėsi pasiekti Altas, reikėjo informuoti ir kultūrininkus. Pastarojo darbo partizaniškai ėmėsi prof. K. Pakštas, Čikagoje 1941

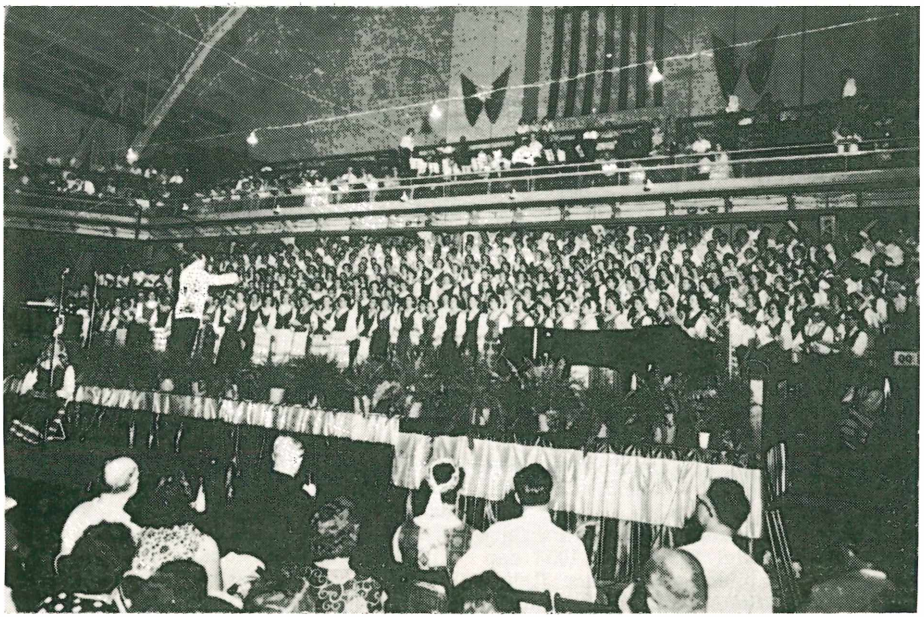

JAV ir Kanados lietuvių dainų šventės Čikagoje 1956 VII 1 jungtinis choras V. Noreikos foto

įsteigdamas Lietuvių kultūros institutą. Jis kreipėsi į visus Amerikoje esančius lietuvių mokslininkus, prašydamas paruošti mokslinių knygų apie Lietuvą. Institutas išleido K. Pakšto The Destruction and Resurection of the Baltic States, The Lithuanian Situation, The Balto-Scandian Confederation ir Lithuania and World II, prof. Alfredo Senn'o — The Lithuanian Language ir A. Vaičiulaičio — The Lithuanian Literature. Tolimesnį instituto darbą tęsė Lietuvių informacijos centras Naujorke, prie kurio suorganizavimo buvo prisidėjęs ir prof. K. Pakštas. Vėliau Liet. kultūros instituto vardą ir knygų leidimo darbą perėmė prel. Pranciškus Juras, kuris išleido 35 lietuviškas knygas ir davė pradžią vaikų laikraštėliui Eglutei. To paties instituto vardu buvo išleista K. Jurgėlos History of the Lithuanian Nation 1948.

1944 Sovietų armija įsiveržė į Lietuvą ir ją antrą kartą okupavo. Anksčiau vokiečių išvežti ar nuo bolševikų pabėgę lietuviai atsidūrė naujame pavojuje. Karui pasibaigus (1945 V 8), sovietai reikalavo tuojau grąžinti jų piliečius, kuriais jie laikė ir lietuvius bei kitus pabaltiečius. Sovietai visą laiką nesiliovė spaudę sąjungininkų užsienių reikalų ministerių konferencijose. Visuomenės vadams teko daug dirbti, kad įtikintų vakariečius sąjungininkus, kad lieviai bei kiti pabaltiečiai nėra sovietų piliečiai. Didžiausia to darbo dalis gulė ant JAV lietuvių pečių. Altas ir Balfas nesigailėjo jokių pastangų, ieškodami palankumo JAV vyriausybėje ir įtakinguose kongreso ir spaudos sluoksniuose, kol buvo laimėtas tvirtas JAV pažadas lietuvius tremtinius traktuoti Lietuvos, o ne okupantų sovietų piliečiais. Apsaugojus nuo priverstinio grąžinimo, kilo kita problema: šelpimo ir tolimesnio tremtinių likimo sprendimas. Balfas dosniai ištiesė ranką visiems Europoje esantiems lietuvių tremtiniams, siųsdamas jiems maisto, drabužių, apavo, pinigų. O pačių amerikiečių lietuvių tarpe buvo varoma propaganda sudaryti tremtiniams dokumentus (affidavitus), pagal kuriuos jie galėtų atvažiuoti į JAV. Tai buvo ilgas kelias, ir imigracija ėjo lėtai. Kai kuriems kraštams pradėjus tremtinius kalbinti važiuoti pas juos į darbus, dalis išvyko į Belgiją, Angliją, Kanadą, Australiją, Argentiną, Kolumbiją, Venezuelą. Bet tai daugiausia buvo tik sveikų ir darbingų jėgų emigracija, vengiant įsileisti šeimas, kuriose buvo nedarbingų asmenų. Todėl reikėjo išvystyti akcija už pabėgėlių įsileidimą į JAV. Šios akcijos dėka kongrese ėmė atsirasti imigrantų įsileidimo įstatymų projektų, kol galutinai buvo priimtas Public Law 774 arba Displaced Persons Act of 1948, kurį prezidentas Harry S. Trumanas pasirašė 1948 VI 28. Dar prieš įstatymo priėmimą Balfas sudarė Imigracijos ir įkurdinimo komitetą, kuris rūpinosi, kad būtų

surastos tremtiniams darbo ir buto garantijos.

Naujieji ateiviai. Naujųjų pokarinių ateivių JAV pradėjo atsirasti 1946, bet didžioji imigracija atsivėrė tik Imigracijos įstatymą priėmus. Pirmasis laivas su pabėgėliais iš Europos ‚General Black' atvyko į Naujorką 1948 X 30. Drauge su kitais jame buvo 148 lietuviai. Per dvejus metus pagal DP įstatymą atvyko iš viso 27.807 lietuviai. Visus juos uostuose pasitiko Balfo atstovai ir pagelbėjo jiems išvykti į jų globėjų gyvenamąsias vietas. Imigracijai talkininkavo didžiosios šalpos organizacijos. Neturėdamas pakankamai lėšų savarankiškam biurui išlaikyti, Balfas imigracinius reikalus tvarkė daugiausia per National Catholic Welfare Conference (NCWC), per kurią atvyko 23.150 lietuvių. Balfas taip pat bendradarbiavo su Displaced Persons komisija Vašingtone, Church World Service, Lutheran World Relief, International Rescue Committee ir kt. Baigiantis imigracijos terminui, įstatymas buvo dar pratęstas ligi 1951 galo. 1953 dar buvo priimtas papildomas Refugee Relief Act, pagal kurį tikėtasi apie 3000 lietuvių, bet įstatymas buvo vykdomas nepaprastai lėtai. Iš viso pagal DP įstatymą ir darbo bei buto garantijas Amerikon yra atvykę apie 30.000 naujų ateivių lietuvių. Tai yra senosios mūsų emigracijos ir jos veikliųjų organizacijų nuopelnas. Balfo duomenimis, apie 30% darbo ir buto garantijų sudarė anksčiau atvykusieji naujieji ateiviai.

Senieji lietuviai naujuosius pasitiko labai nuoširdžiai ir palankiai, ne vien užjausdami jų iškentėtus vargus ar palaikydami giminystės ryšį, bet ir tikėdamiesi, kad jie įneš naujų jėgų ir gaivinančio kraujo į silpstančias senųjų organizacijas. Tačiau naujieji atsivežė savus įpročius ir kitokį organizacinio gyvenimo supratimą. Užuot dėjęsi į jau esamas organizacijas, jie organizavo savąsias. Daugelis senųjų veikėjų tai palaikė įžeidimu. Žinoma, buvo daug ir asmeninio pobūdžio nesusipratimų kritikuojant vieni kitus bei giriantis būtais ir nebūtais nuopelnais. Turėjo praeiti kiek laiko, kol vieni kitus pažino ir pradėjo nuoširdžiau bendradarbiauti. Senieji gal ne veltui pajuto širdyje kartumo, kad naujieji parodė per maža dėkingumo ir, radę geras sąlygas įsikurti, visai nepaisė, kas čia sunkiu darbu, dideliu pasiaukojimu senesniųjų lietuvių padaryta. Griebdamasis modernaus gyvenimo patogumų, naujasis ateivis pasirodė labai sunkiai skiriąsis su centu lietuvybei ir lietuviškai kultūrai palaikyti, o nemokyti senieji ateiviai dosniai aukoje dolerius iš mažo savo atlyginimo už sunkų dvylikos valandų dienos darbą. Tos jų aukos čia statė bažnyčias, mokyklas, leido knygas bei laikraščius, rėmė Lietuvos atstatymą, šelpė nuo karo nukentėjusius tautiečius.

Naujųjų ateivių organizacijos ir spauda. Išskyrus lietuviškas parapijas, naujieji ateiviai nedaug kur tilpo į seniau veikusias JAV lietuvių organizacijas. Todėl jie kūrė sau naujas ar atgaivino tas, kurios veikė Lietuvoje ar atsirado DP stovyklose. Be pasidalinimo politinėmis partijomis, naujieji ateiviai turi ideologinių, kultūrinių, visuomeninių bei profesinių organizacijų. Mokslus einančią jaunuomenę apjungia ateitininkai (su moksleivių, studentų ir mokslus baigusių padaliniais), skautai su akademiniu skautų bei skaučių sąjūdžiu ir liberaliniai studentų sambūriai Šviesa ir Santara. Be to, yra bendra Lietuvių studentų s-ga. Auklėtojai susitelkę į Lietuvių mokytojų s-gą ir Lietuvių profesorių d-ją. Veikia Lietuvių rašytojų d-ja ir Liet. žurnalistų s-ga. Menininkai glaudžiasi apie Lietuvių dailės institutą ir Dailininkų s-gą. Profesionalus jungia Liet. gydytojų s-ga, Inžinierių ir architektų s-ga, Agronomų s-ga, Miškininkų s-ga, Veterinarijos gydytojų d-ja, Gailestingųjų seserų d-ja, Liet. teisininkų s-ga, Liet. karių s-ga, Fizinio auklėjimo ir sporto komitetas ir kt. Nukentėjusius dėl Lietuvos rezistencijos jungia Buvusių politinių kalinių s-ga. Bendroje kultūrinėje srityje veikia Lituanistikos institutas, Pasaulio lietuvių archyvas, Lietuvių bibliografinė tarnyba (A. Ružancovas), Liet. tautinės martirologijos skyrius, Lietuvių dailės institutas ir kt.

Su naujaisiais ateiviais atsirado šie dar tebeiną nauji periodiniai ar neperiodiniai žurnalai bei laikraščiai: kultūros mėnesinis žurnalas Aidai, neperiodinis literatūros žurnalas Literatūros Lankai (spausdinamas Argentinoje), bibliografijos žinynas Knygų Lentyna, mėnesinis iliustruotas žurnalas Lietuvių Dienos, Užuolanka, vaikų laikraštėliai Eglutė ir Tėviškėlė, jaunimo laikraščiai Ateitis ir Skautų Aidas (pastarasis Kanadoje), mėnesinis karių laikraštis Karys, miškininkų Girios Aidas, Teisininkų Žinios, kunigų Lux Christi, inžinierių Technikos Žodis, tautinės krypties savaitraštis Čikagoje Laisvoji Lietuva, politiniai žurnalai Lietuva, Darbas (socialdemokratų), Į Laisvę (frontininkų), Sėja ir Varpas (liaudininkų), Tėvynės Sargas (krikščionių demokratų), religiniai laikraščiai — pranciškonų Šv. Pranciškaus Varpelis, jėzuitų Laiškai Lietuviams ir Žvaigždė, evangelikų Mūsų Sparnai, Evangelijos Žodis. Be šių, dar yra ištisa eilė labiau biuletininio pobūdžio neperiodinių leidinių. Nors ir su nemažu vargu, naujieji

Mergaičių vasaros stovykla Putname, Conn. V. Maželio foto

ateiviai yra suintensyvinę ir lietuviškosios knygos leidybą. Perspausdinama nemaža senesnių knygų, naujų daugiausia pasirodo dailiosios literatūros.

Naujųjų ateivių tarpe atvyko daug inteligentinių pajėgų įvairiausių specialybių: profesorių, mokytojų, dvasininkų, gydytojų, teisininkų, inžinierių, architektų ir menininkų: literatų, muzikų, dailininkų, dainininkų bei teatralų. Nors tik daliai jų pavyko gauti darbo savo srityse, vis tik ir visi kiti šen ten savo patyrimus pritaiko ir reikale juos praskleidžia lietuvių visuomeniniame gyvenime. Didesnėse lietuvių kolonijose tai aiškiai jaučiama ir pastebima, ypač menininkų ir mokytojų pasireiškimas.

Pokarinėje veikloje senuosius ir naujuosius ateivius katalikus jungiantieji veiksniai yra vėliausiai atsiradusieji vienuolynai, atkėlusieji čia savo veikimą daugiausia ryšium su naujaisiais ateiviais. Tai Nekaltojo Prasidėjimo seserys, jėzuitai, pranciškonai ir saleziečiai.

Nekalto Prasidėjimo seserys Amerikon atvyko įkurti misijos 1936. Nuo 1942 jos įsigijo vienuolynui namus Putname, Conn., kur dabar telkiasi ne tik jų motiniškas namas, didelė spaustuvė, studenčių bendrabutis, bet ir nuolat ruošiamos moterų rekolekcijos, o vasaromis mergaičių stovyklos, kurias kasmet lanko per 100 mergaičių.

Jėzuitų provincijai pradžią davė karo metu misijų atvykęs kun. Kidykas. Iš pradžių gyveno Filadelfijoje, o 1948 įsikūrė Čikagoje. Jėzuitai veda misijas, leidžia religinio turinio laikraščius (Laiškai Lietuviams ir Žvaigždė), rengia jaunimui stovyklas ir paskutiniu metu Čikagoje pradėjo statyti Jaunimo centro namus.

Iš pranciškonų pirmutinis atvyko kun. Justinas Vaškys (1941). Pradžioje įsikūrė Pitsburge, o 1944 buvo įsigytas vienuolynui nuolatinis namas Greene, Me. 1947 pirko didžiulius namus Kennebunk Port, Me., kur įsikūrė centras. 1949 įsikūrė misiją Bridgeville, Pa., o 1951 namus Brukline, kur įsteigė didelę spaustuvę ir leidžia kultūros žurnalą Aidus, Darbininką, Šv. Pranciškaus Varpelį ir knygas. Vasaromis ruošia berniukų stovyklas Kennebunk Porte ir ten nuo 1956 rudens atidarė Šv. Antano kolegiją.

Saleziečiai įsikūrė vėliausiai. Jų atstovas kun. Ant. Sabaliauskas kurį laiką gyveno Patersone, N. J., ir tik 1955 rudenį jie įsigijo namus su gera stovyklaviete prie Cedar Lake, Crown Point, Ind.

Visus lietuvius jungia Lietuvių Bendruomenė, kuriai pradžia atsirado po karo Vokietijoje, siekiant apjungti viso pasaulio lietuvius. JAV bendruomenės kūrimas ėjo lėtai, nes senoji ateivija manė, kad jai pakanka ligi šiol esamų organizacijų. JAV LB steigiamasis suvažiavimas įvyko Naujorke 1951 XI 18, kur dalyvavo atstovai beveik iš visų lietuviškų kolonijų. Organizacijos uždaviniu pasiskirta rūpintis švietimu, kultūros reikalais ir lietuvybės išlaikymu. Laikinosios tarybos pirmininku iš-

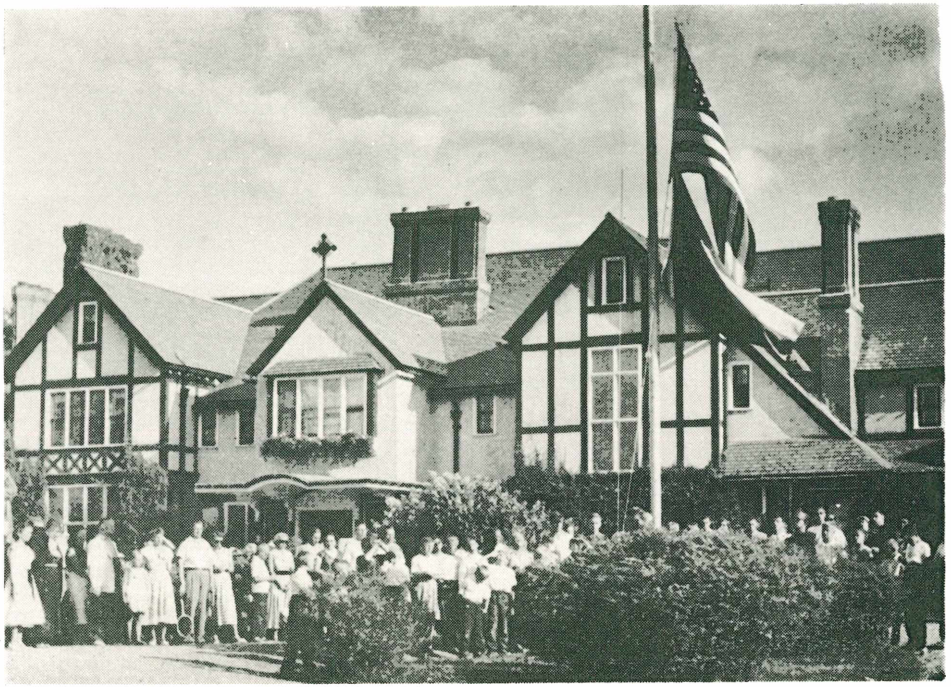

Berniukų vasaros stovykloje Kennebunk Porte, Me., pakeliamos JAV ir Lietuvos vėliavos (V.Maželio foto)

rinktas prel. Jonas Balkūnas. Po ilgoko pasirengimo 1955 pavasarį buvo paskelbti LB tarybos rinkimai, ir buvo išrinkti 27 atstovai iš visų JAV lietuvių. Rinkimuose dalyvavo 6916 asmenų. Pirmasis tarybos posėdis įvyko 1955 VII 2–3 d. Naujorke, kur išrinktas tarybos prezidiumas (pirm. Jonas Šlepetys, v. pirm. dr. Jonas Puzinas ir sekr. dr. M. Gimbutienė). LB Valdyba sudaryta iš Clevelande gyvenančių asmenų. Jos pirmininku išrinktas St. Barzdukas. LB rodo daug aktyvumo: 1955 XI 19 įsteigtas Kultūros fondas, 1956 VI 30 Čikagoje drauge su Kanados LB surengtas pirmasis lietuvių Kultūros kongresas (plenumo posėdžiuose paskaitas skaitė dr. J. Girnius ir Iz. Matusevičiūtė).Tuo pačiu metu (VII 1)Čikagoje įvyko įspūdinga Dainų šventė (dalyvavo 32 chorai su 1145 choristais).

Su naujų ateivių atsiradimu lietuviškoji dvasia ėmė labiau reikštis daugelyje parapinių mokyklų, kurias pradėjo lankyti tremtinių vaikai ir kuriose buvo įsteigtos vadinamosios šeštadieninės mokyklos su specialiu lituanistikos kursu. Mokyklų parengimai įtraukė daugiau lietuviškos programos. Mokyklas lankančių vaikų bendravimas suartino vienų ir kitų tėvus, ir tai padėjo lengviau įsijungti į bendrą abiejų ateivių kartų ir jų prieauglio gyvenimą.

Lietuviai plačioje viešumoje. Ligi II pas. karo lietuvių kolonijos laikėsi maždaug tose pačiose ribose, kaip jos buvo šio šimtmečio pradžioje: rytų pajūriais tarp Bostono ir Baltimorės, o į vakarus driekėsi nedaug ką toliau Čikagos. 1950–55 laikotarpy jos pasistūmė gerokai toliau — per Vašingtoną į Floridą, kur atsirado jau per 1000 lietuvių vien Miami, ir šovė toli net į pačius Ramiojo vandenyno pakraščius, kur paskutiniu metu vien Los Angeles yra per 5000 lietuvių (1906 jų ten buvo tik 25). Susidarė taip pat nemaži lietuvių židiniai ir vidurinėje dalyje — East St. Louis, Ill., ir Omaha, Nebraska. Dabar lietuvių jau gyvenama visose JAV valstybėse.

Prieš II pas. karą lietuvių veikla daugiausia ribojosi savitarpio rate. Karas ir skaudūs jo padariniai paskatino lietuvius jungtis į didžiąsias Alto ir Balfo organizacijas, kurios veda kovą dėl Lietuvos laisvės ir dėl išblokšto iš savo krašto lietuvio egzistencijos. Šių organizacijų nuopelnai yra neaprėpiamai dideli, nors kovos galo dar nematyti. Dėka tų organizacijų nuolatinio budrumo tremtiniai buvo išgelbėti

nuo priverstinio grąžinimo, ir JAV vyriausybė keletu atvejų iškilmingai užtikrino, jog nepripažįsta Lietuvos okupacijos. Ne be jų pastangų nuo 1951 byloja į Lietuvą Voice of America ir veikia Lietuvių sekcija Laisvosios Europos komitete. Lietuvių politinė veikla juos padarė žinomus visur, ir tam antspaudą uždėjo pats JAV kongresas, priimdamas Pabaltijo kraštų okupacijai tirti įstatymą ir įkurdamas specialų komitetą (1953). Lietuvius pagarsino ir naujieji ateiviai, pasisklaidydami po visą kraštą ir įsitraukdami į visas gyvenimo sritis su įprastu lietuvio darbštumu ir sumanumu. Ištisas 1000 liet. studentų JAV kolegijose ir universitetuose taip pat turi progos visur priminti Lietuvą ir lietuvį. Jų didžiuma jau dabar yra įsijungę į visuomeninę lietuvių veiklą, ir jie jos neapleis ir toliau.

Lietuvių krikščioniškai kultūrai ir valstybinei idėjai akcentuoti daug padėjo Lietuvos karaliaus Mindaugo krikšto 700 metų sukakties platus minėjimas visose lietuvių kolonijose 1951 ir Tautinės sąjungos surengtas 1953 Mindaugo vainikavimo iškilmių minėjimas Vašingtone, kur su Lietuva, jos menu ir kultūra buvo supažindinti senatoriai, kongresininkai ir aukšti valdžios pareigūnai. Ta pati sąjunga Vašingtone surengė lietuvių sąskrydį 1956 birželio mėn. Kongresininkus ir senatorius už Lietuvą pasisakyti paskatina laiškai ir rezoliucijos iš visų JAV lietuvių kolonijų. Amerikiečių tarpe Lietuvą garsina ir Lietuvos Vyčiai, antros ir trečios lietuvių ateivių generacijos atstovai, kasmet parašydami įtakingiems asmenims ir įstaigoms po keliasdešimt tūkstančių laiškų. Lietuviai apie save amerikiečiams primena dalyvaudami lojalumo (ištikimybės Amerikai) paraduose, tarptautinėse moterų darbų parodose, ruošiamose kasmet Naujorke, tarptautiniuose Kalėdų ir kitokiuose pasirodymuose Čikagos Kultūros muziejuje. Apie lietuvius liudija ir Kultūros darželis didžiuliame Clevelando parke, ir lietuvių kambarys Mokslo katedroje — Pitsburgo universitete. Lietuvių karžygiškumą iškalbingai rodo Dariaus ir Girėno milžiniškas granito paminklas Čikagos Marquette Parke.

Amerikos lietuviai katalikai dar nė kiek neatvėso nuo didelių (net didesnių ir brangesnių negu ligšiol) statybinių užsimojimų. Pavyzdį davė pati jauniausioji lietuvių parapija Los Angeles, kurią įkūrė 1941 prel. J. Maciejauskas, o modernią bažnyčią 1951 pastatė kun. J. Kučingis. Antrą naują bažnyčią pastatė kun. J. Angelaitis Clevelande 1952 (arch. St. Kudoko projektas). 1954 Brocktone, Mass., naują bažnyčią pastatė prel. Pr. Strakauskas. Čikagoje, Marquette Parke 1954 naują bažnyčią (arch. J. Muloko projektu) pradėjo statyti kun. J. Paškauskas, kurios meno darbai atlikti žinomų liet. dailininkų A. Galdiko, V. K. Jonyno ir V. Košubos. Kun. L. Vaiciekauskas 1955 baigė statyti bažnyčią Kearny, N. J. 1956 kun. A. Deksnio rūpesčiu baigta statyti East St. Louis, Ill. lietuvių bažnyčia. Nekaltojo Prasidėjimo seserys 1955 pastatė modernią koplyčią arch. Krišciukaičio projektu, pranciškietės Pitsburge jau baigia statyti, o Nukryžiuotojo Jėzaus seserys Brocktone dar tik pradeda. Seserys kazimierietės Čikagoje pastatė (1952) didžiulę aukštesniąją mokyklą, kuri atsiėjo per 3 mil. dolerių. Marijonai Čikagoje 1955 pradėjo statyti naujus pastatus Draugo spaustuvei ir vienuolynui, jėzuitai Čikagoje stato jaunimui darbo ir rekreacijos rūmus. Visos tos statybos eina daugiausia lietuvių katalikų aukomis, ir jų bendra vertė jau prašoka 6 mil. dol. Lietuviškosios dvasiškijos darbai atkreipė ir aukštesnės hierarchijos dėmesį. Prieš I pas. karą lietuviai neturėjo nė vieno monsignoro-prelato, prieš II karą jų buvo jau keletas, dabar jau 20. Drauge su kitais ateiviais į JAV atvyko ir vysk. V. Brizgys.

Amerikos lietuvių bendras gyvenimas pasireiškia ne tik politiniame ar kūrybiniame veikime, bet jis ryškus ir pramogose, kurių pačios žymiausios ir plačiausiai visose kolonijose išsišakojusios yra gegužinės (piknikai). Daugely vietų jos vadinamos Lietuvių dienomis ir rengiamos kasmet pastoviu laiku. Be grynai pramoginio tikslo, tos gegužinės paruošia dainų bei muzikos programas ir kartais kviečia kalbėtojais žymesnius lietuvių ir amerikiečių asmenis. Lietuviškosios gegužinės sutraukia krūvon ne tik lietuvius, bet ir daug kitataučių. Viena iš būdingiausių Lietuvių dienų jau nuo 1913 kasmet būna rugpiūčio mėn. 15 d. seniausioje lietuvių kolonijoje — Shenandoah ir Mahanoy City apylinkėse, Lakewood parke, kuri rengiama pastoviai tą pačią dieną, nežiūrint kokia būtų savaitės diena. Seniau užsidarydavo kasyklos, valdžios įstaigos ir visokios įmonės, ir visi vykdavo į Lithuanian Day, kuri sutraukdavo 15.000–25.000 dalyvių. Šią lietuvių dieną pastoviai rengia Kunigų vienybė visoms apylinkės lietuvių parapijoms dalyvaujant.

Oro bangų gijomis lietuvius apjungia visose kolonijose lietuvių radijo valandėlės, kurios be nuolatinės programos paruošia ir visus didesnius lietuvių minėjimus bei sukaktis ir duoda progos pasireikšti muzikos ir dainos talentams. Greta radijo jau vienur kitur lietuviai suorganizuoja moder-

Lietuvos jaunimo peticijos, įteiktos su 38.000 parašų JAV viceprezidentui R. Nixonui 1956, centrinis komitetas (iš kairės į dešinę sėdi V. Bildušas, K. Dirkis, Tallat-Kelpša, V. Adamkevičius, R. Mieželis, D. Bartuškaitė, J. Bagdonas, A. Laucius; stovi S. Mankus, J. Valaitis, J. Virbickas, J. Žadeikis ir V. Šoliūnas)

nesnę — televizijos valandą. Televizijoje Amerika mato lietuvius ir kitomis progomis: meno festivaliuose, miestų jubiliejuose, paraduose ir kitokiose iškilmėse. Čia pasirodo mūsų menininkai, chorai ir tautiniai šokiai, kuriuos labai sėkmingai jau nuo 1939 paruošia ir vadovauja O. Ivaškienė Bostone ir Ateities šokėjų grupė Čikagoje (nuo 1945). Liet. liaudies dainas sėkmingai populiarina Čiurlionio ansamblis Clevelande (vadovauja A. Mikulskis), Dainos ansamblis Čikagoje (vad. St. Sodeika) ir eilė kitų pajėgių chorų, kaip pvz. Bostono vyrų choras. Lietuvių muzikos ir dainos menui visų amerikiečių tarpe atstovauja lietuvių virtuozai pianistai bei smuikininkai ir solistai dainininkai. Dailę reprezentuoja mūsų tapytojai ir skulptoriai, kurie yra jau surengę keletą meno parodų Naujorke, Čikagoje ir kitur.

Lietuvių rašytojų ir poetų talentus rodo jų kūryba ir kasmet po keliolika išeinančių knygų bei literatūros leidinių. Rašyto žodžio menui puoselėti dienraštis Draugas yra įsivedęs nuo 1951 literatūrinę metinę 1000 dol. premiją. Metines premijas pastoviai dar skiria Aidų žurnalas ir Liet. rašytojų draugija.

Lietuvis Amerikoje šiandien jau turi įsigijęs savo vardą. Jį jau nedaug kas dabar plaka krūvon su slavais. Jis šiuo metu turi net geresnes sąlygas tautiškai bręsti ir pasireikšti, bet drauge turi daug daugiau pagundų sutirpti bendrame amerikonėjimo katile, į kurį iš šalies niekas prievarta jo nestumia. Amerikos lietuvis jau turi ilgą visuomeninio bei tautinio gyvenimo patirtį, turi senas kultūrines ir religines tradicijas su lietuviškomis parapijomis, bažnyčiomis, mokyklomis bei įvairiaspalvėmis draugijomis. Jo lietuviškai kultūrai ugdyti yra kruopščiai sukauptos lituanistikos bibliotekos (Seserų kazimieriečių Čikagoje, marijonų Marianapoly, prel. Pr. Juro Brocktone — Alka, Lietuvos generaliniame konsulate Naujorke ir Pensilvanijos universitete Filadelfijoje, Pa.). Jo tautinę gyvybę palaiko ne tik senieji išeivijos laikraščiai-veteranai, — Vienybė, Saulė, Keleivis, Draugas, Naujienos, Darbininkas, Sandara, abiejų Susivienijimų organai Tėvynė ir Garsas, — bet ir visas spiečius jų talkon stojusių naujų laikraščių bei žurnalų. Jų visų vainikas yra nuo 1953 pradėtoji leisti Lietuvių Enciklopedija, lietuvių kultūros paminklas dabarčiai ir ateičiai.

Plačiau apie atskiras organizacijas, kolonijas, laikraščius ir asmenis žr. atitinkamas raides.

Jr. Jonas, Lietuviai Amerikoj 1899; (") Suskaita arba statistika visų lietuviszkų knygų, atspaustų Amerikoj nuo pradžios lietuviszkos Amerikon emigracijos iki 1900 metų, 1900; *V. K. Račkauskas,* Amerika 1915; Susivienijimo lietuvių Amerikoje istorija (1886–1915) 1916; *K. Gineitis,* Amerika ir Amerikos lietuviai 1925; *Dr. K. Pakštas,* Baltijos respublikų politinė geografija 1929; *Kun. A. Milukas,* Pirmieji Amerikos lietuvių profesionalai ir kronika 1929 I; (") Spaudos laisvės ir Amerikos lietuvių organizuotės sukaktuvės ²1929; (") Amerikos lietuviai XIX šimtmetyje (1868–1900) 1938 I (antras buvo išspausdintas 1941, bet nesubrošiūruoti lankai žuvo, beliko tik poros egz. dalis. Tas pat nutiko su kita knyga: Mūsų spaudos darbininkų vargai, 1941, — dingo leidėjai Pranaičių Julei mirus); *P. Ruseckas* (red.), Pasaulio lietuviai 1935; *Vyt. Širvydas,* Juozas O. Širvydas 1941; Amerikos lietuvių katalikų darbai, Kunigų vienybės leidinys, 1943; *A. Simutis* (red.), Pasaulio Lietuvių Žinynas 1953; Bendrojo Amerikos Lietuvių Šalpos Fondo pirmieji dešimt metų

(1944–1954) 1954; *A. Kučas*, Amerikos Lietuvių Katalikų Susivienijimas 1956; įvairūs straipsniai lietuviškuose metraščiuose, žurnaluose bei jubiliejiniuose leidiniuose ir Statistikos iš Amerikos surašymų Census ir Statistical Abstract of the United States ligi 1955. *A. Kč.*

Lietuvos atstovavimas JAV.– Pirmuoju neoficialiu Lietuvos atstovu buvo 1920 į JAV atvykusios Lietuvos misijos pirm. J. Vileišis. Jis savo pareigas ėjo ligi 1921 IV 15, kada pirmuoju oficialiu atstovu buvo paskirtas Vytautas-Voldemaras Čarneckis, tas pareigas ėjęs ligi 1923 XI 23 (nuo 1921 IX 8 chargé d'affaires titulu). 1923 XI 24 — 1927 VIII 31 Lietuvai Vašingtone atstovavo Kazys Bizauskas, nuo 1924 VI 4 kaip nepaprastas pasiuntinys ir įgaliotas ministras. Bronius Kazys Balutis buvo nepaprastas pasiuntinys ir įgaliotas ministras 1928 VII 1 — 1934 V 31. Mikas Bagdonas Lietuvą atstovavo chargé d'affaires ad interim titulu 1934 V 31 — 1935 VI 30. Nuo 1935 VII 1 Lietuvos nepaprastas pasiuntinys ir įgaliotas ministras JAV yra Povilas Žadeikis. Lietuvos atstovavimas nėra atšauktas nė Sov. Rusijai okupavus Lietuvą. JAV laikosi prez. F. D. Roosevelto pareiškimo JAV lietuvių delegacijai 1940 X 15, kada jis pareiškė: ‚Lietuvos nepriklausomybė nėra prarasta, o tik laikinai užgniaužta'. Be Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone, Naujorke veikia Lietuvos generalinis konsulatas. Pirmuoju konsulu buvo dr. J. Bielskis (1923–26), dabar juo yra J. Budrys (nuo 1936). Be to, dar veikia Lietuvos konsulatas Čikagoje, kur nuo 1937 konsulu yra dr. P. P. Daužvardis, ir garbės konsulatai Bostone (adv. A. Šalna) ir Los Angeles (dr. J. Bielskis).

Jungtinės Tautos (ag. The United Nations) tarptautinė (tikriau, tarpvalstybinė) organizacija tarptautinei taikai bei saugumui išlaikyti ir tarptautiniam bendradarbiavimui pasiekti, sprendžiant ekonomines, socialines, kultūrines ir žmoniškumo problemas. J. T. būstinė yra Naujorke, JAV.

Istorija. II pas. karo sąjungininkai, kovoję prieš vad. ašies valstybes, šios paskirties tarptautinės organizacijos steigtinumą pareiškė 1942 I 1 Jungtinių Tautų (Vašingtono) deklaracija 26 valstybių vardu. Maskvos konferencijoje (1943 X 19 — XI 1), kurioje dalyvavo D. Britanijos ir JAV bei Sov. Rusijos užsienių reikalų ministrai ir Kinijos ambasadorius Sov. Rusijai, buvo jau sutarta įsteigti tokią tarptautinę organizaciją. Jos projekto metmenis paruošė minėtų valstybių atstovai, susirinkę Dumbarton Oaks (Vašingtonas, D.C.) 1944 VIII 21 — X 7. San Francisco konferencija (1945 IV 25 — VI 26), kurioje dalyvavo 50 valstybių, pasikliaudama Dumbarton Oaks provizoriškai numatytais metmenimis, paruošė J.T. organizacijos chartą, ir ją 1945 VI 26 pasirašė visų konferencijoje dalyvavusių valstybių atstovai. Tačiau formali J.T. įsisteigimo data yra 1945 X 24, kai J.T. chartą ratifikavo jos numatytas ją pasirašiusių valstybių skaičius. Darbą J.T. pradėjo 1946 I 10, Visuotiniam susirinkimui po visos eilės paruošiamųjų darbų Londone susirinkus pirmosios sesijos.

Tikslas ir principai. J.T. tikslas: a. išlaikyti tarptautinę taiką ir tarptautinį saugumą, griebiantis paveikių kolektyvinių priemonių taikai apsaugoti ir karo grėsmei pašalinti, agresijai ar kitai nesantaikai likviduoti, sprendžiant taikai grasančius tarptautinius ginčus taikiomis priemonėmis bei vadovaujantis teisingumo ir tarptautinės teisės principais; b. puoselėti tarp tautų draugiškus santykius, pagrįstus tautų lygybės ir apsisprendimo principais; c. siekti tarptautinio bendradarbiavimo, sprendžiant ekonominio, socialinio, kultūrinio ir humaninio pobūdžio tarptautines problemas, ugdant bei skatinant atžvalgą į žmogaus teises ir pagrindines laisves be rasės, lyties, kalbos ir religijos skirtumo; d. būti tautų, siekiančių šių bendrųjų tikslų, veiklos derinimo centru (J.T. chartos 1 str.).

Siekdamos savo tikslo, J.T. vadovaujasi šiais principais: a. J.T. organizacija grindžiama visų jos narių (valstybių) suverenines lygybės principu; b. visi nariai, laiduodami vienas kitam nario teises ir privilegijas, gera valia vykdys J.T. chartos jiems uždedamas prievoles; c. visi nariai taikiomis priemonėmis spręs savo tarptautinius ginčus taip, kad nekiltų pavojus tarptautinei taikai bei tarptautiniam saugumui ir teisingumui; d. visi nariai savo tarptautiniuose santykiuose negrasys jėga ar jos nepanaudos prieš bet kurios valstybės teritorinį integralumą ar politinę nepriklausomybę arba kaip kitaip nesusikirs su J.T. tikslais; e. visi nariai teiks J.T. visokią paramą bet kurioj veikloj, nepriešTaraujančioj J.T. chartai, ir nepadės jokiai valstybei, prieš kurią J.T. griebtųsi apsaugojamosios ar priverčiamosios akcijos; f. J.T. laiduos, kad valstybių, kurios nėra J.T. nariai, veikla būtų suderinta su šiais principais, jei tas bus reikalinga tarptautinei taikai ir saugumui išlaikyti; g. J.T. charta neduoda teisės J.T. kištis į bet kurios valstybės aiškios vidaus jurisdikcijos dalykus arba reikalauti iš savo narių, kad jie tokius dalykus perduotų išspręsti pagal J.T. chartos reikalavimus (J.T. chartos 2 str.). Tačiau pastarasis principas netaikytinas tais atvejais, kai gresia karas, kai

pažeidžiama taika ir kai vykdoma agresija.

Nariai. J.T. nariai steigėjai yra valstybės, kurios dalyvavo J.T. San Francisco konferencijoj ar dar prieš ją pasirašė (Vašingtono) 1942 I 1 J.T. deklaraciją ir pasirašė bei ratifikavo J.T. chartą. Be narių steigėjų, J.T. nariu, kaip charta numato, priimama kiekviena taikos trokštanti valstybė, kuri prisiima J.T. chartos uždedamas prievoles ir, J.T. organizacijos įsitikinimu, gali ir nori (yra pasiryžusi) jas įvykdyti. Tačiau praktiškai, ypač paskutiniu metu, ir šio principo nesilaikoma: 1955 XII 14 mainais į J.T. narius priimtos keturios Sov. Rusijos pavergtos valstybės (Albanija, Bulgarija, Rumunija ir Vengrija), kurios, pačios nebūdamos suvereninės, tikrai negali be savo suvereno (Sov. Rusijos) leidimo ar įsakymo vykdyti prisiimtųjų prievolių. Narius, Saugumo tarybos rekomenduojamus, priima ir dėl nevykdymo J.T. chartos principų gali pašalinti Visuotinis susirinkimas. Dabartiniu metu J.T. organizacijoje yra 80 narių. Ligi šiol nė viena valstybė dar nebuvo pašalinta iš J.T.

Pagrindiniai organai. J.T. pagrindiniai organai yra šie: 1. Visuotinis susirinkimas, 2. Saugumo taryba, 3. Ekonominė ir socialinė taryba, 4. Patikėtinių taryba, 5. Tarptautinis tribunolas ir 6. Sekretoriatas.

1. Visuotinis susirinkimas sudaromas iš visų J.T. narių. Jis sprendžia klausimus paprastose ir reikale nepaprastose sesijose. Nepaprastą sesiją šaukia Generalinis sekretorius, Saugumo tarybai ar J.T. narių daugumai reikalaujant. Kiekvienas narys (valstybė) turi po vieną balsą. $^2/_3$ dauguma nutaria tarptautinei taikai bei saugumui išlaikyti pasiūlymus, renka nenuolatinius Saugumo tarybos narius, Ekonominės ir socialinės tarybos narius, Patikėtinių tarybos narius, priima į J.T. naujus narius (Saugumo tarybos rekomenduojamus), suvaržo narių teises, gali juos pašalinti, nutaria biudžeto reikalus ir klausimus, susietus su tarptautinės patikėtinių sistemos veikla, o visa kita sprendžia paprasta balsų dauguma. Kiekvienai sesijai išsirenkamas pirmininkas.

Visuotinis susirinkimas svarsto J. T. chartos numatytus reikalus ir dėl jų gali duoti pasiūlymų J.T. nariams ir Saugumo tarybai. Tačiau jokių pasiūlymų jis negali duoti dėl Saugumo tarybos jau nagrinėjamų ginčų, pagal chartą jai spręsti priklausomų, nebent to pati Saugumo taryba reikalautų. Visais kitais atvejais jis gali atkreipti Saugumo tarybos dėmesį į tarptautinei taikai bei saugumui gresiančią padėtį ir pasiūlyti būdą jai taikingai išspręsti. Visuotinis susirinkimas priima Saugumo tarybos (ir kitų organų) metinius ir nepaprastus pranešimus. Be to, savo penktosios sesijos metu (1950 IX 19 — 1951 XI 5) jis yra nutaręs pats tuojau svarstyti, kokias tinkamas priemones pasiūlyti narių kolektyvinei akcijai (nevengiant net ginkluotos jėgos, kai grasoma taikai ar vykdoma agresija), kad būtų išlaikyta ar atstatyta tarptautinė taika ir tarptautinis saugumas, jei Saugumo taryba dėl nuolatinių narių nenoro neatliktų šios pagrindinės savo prievolės.

Visuotinis susirinkimas, kaip nustato charta, vykdo tarptautinės patikėtinių sistemos uždavinius ir tvirtina jos sutartis dėl nestrateginių teritorijų. Strateginės teritorijas liečiančias sutartis tvirtina Saugumo taryba. Visuotinio susirinkimo darbas paskirstytas šešioms pagrindinėms komisijoms: a. politinei ir saugumo (čia įeina ir ginklavimosi tvarkymas), b. ekonominei ir finansų, c. socialinei, žmoniškumo ir kultūros, d. patikėtinių (čia įeina ir nesavarankiško valdymosi teritorijos), e. administracinei ir biudžeto ir f. teisių. Visose šiose komisijose gali būti atstovaujama kiekvieno J.T. nario. Be šešių pagrindinių komisijų, yra 14 narių bendrųjų reikalų komisija, kuri svarsto Visuotinio susirinkimo dienotvarkę ir padeda pirmininkui tvarkyti jo darbą, ir dar 9 narių kredencialų komisija. Taip pat yra dvi nuolatinės ekspertų komisijos: administracinio biudžeto patariamoji komisija ir įmokų komisija. Jų nariai renkami trejiems metams rotacine tvarka. Be to, dar yra visa eilė kitų pagalbinių ir ad hoc institucijų: pvz. tarptautinės teisės komisija, taikos stebėjimo komisija, kolektyvinių priemonių komisija (ji informuoja ir Visuotinį susirinkimą ir Saugumo tarybą), Korėjai sujungti ir atstatyti komisija, J.T. Palestinai sutaikyti komisija, Aukštojo komisaro pabėgėlių įstaiga, J.T. komisija Vokietijos laisvų rinkimų sąlygoms tirti etc.

2. Saugumo taryba susideda iš 11 narių: penkių nuolatinių narių (Kinijos, Prancūzijos, Sov. Rusijos, D. Britanijos ir JAV) ir šešių nenuolatinių narių, Visuotinio susirinkimo renkamų dvejiems metams. Procedūros klausimus sprendžia septynių balsų dauguma. Visi kiti reikalai sprendžiami septynių balsų dauguma, balsuojant visiems nuolatiniams nariams (nutarimo nėra, jei nebalsuoja bent vienas nuolatinis narys). Sprendžiamojo ginčo šalys nuo balsavimo susilaiko. Saugumo tarybos darbas vyksta nuolat J.T. būstinėje. Pirmininkauja po mėnesį kiekvienas narys pagal savo valstybės vardą anglų alfabeto tvarka. Pagrindinis Saugumo tary-

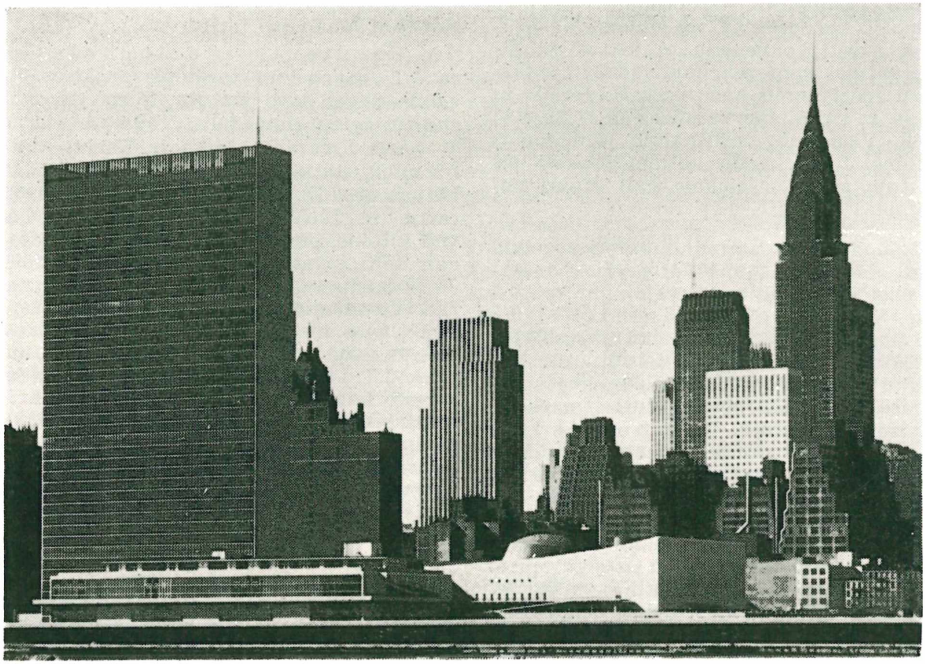

Jungtinių Tautų rūmai (kairėje) Niujorke

bos uždavinys — išlaikyti taiką ir saugumą. J.T. narius charta įpareigoja vykdyti Saugumo tarybos sprendimus.

Karinio štabo komisija, viena Saugumo tarybai subordinuotų institucijų, buvo įsteigta patarti ir padėti Saugumo tarybai visais klausimais, susijusiais su jos kariniais reikalavimais tarptautinės taikos bei saugumo išlaikymui, Saugumo tarybos dispozicijoje karinės pajėgos suorganizavimui ir tvarkymui, ginklavimosi reguliavimui, eventualiam nusiginklavimui. Ši komisija susideda iš Saugumo tarybos nuolatinių narių štabų virš. ar jų atstovų. Pirmą kartą ji susirinko 1946 II 3, savo pirmąjį pranešimą apie karinių pajėgų organizacijos bendruosius dėsnius priėmė 1947 IV 30 ir 1948 VII 2 pranešė, kad neįmanoma sudaryti ginkluotų pajėgų galios ir sudėties galutinės apžvalgos, kol Saugumo taryboje nėra išlygintas pažiūrų skirtumas dėl bendrųjų principų. Nors ši komisija ir dabar renkasi reguliarių posėdžių, bet savo darbe ji nedaro jokios pažangos.

Nusiginklavimo komisija yra dviejų prieš ją buvusių komisijų pakaitalas. Visuotinis susirinkimas 1946 I 24 įsteigė atominės energijos komisiją ir pavedė jai rūpintis problemomis, susietomis su atominės energijos atradimu. O 1947 II 13 Saugumo taryba įsteigė sutariamojo ginklavimosi komisiją, pavesdama jai svarstyti ginklavimosi bei karinių pajėgų sumažinimo klausimą. Visuotinis susirinkimas, panaikinęs šias abi institucijas, 1952 I 11 įsteigė nusiginklavimo komisiją, subordinuodamas ją Saugumo tarybai ir pavesdamas jai abiejų panaikintų komisijų funkcijas. Ši komisija susideda iš Saugumo tarybos narių ir Kanados.

Ekspertų komisija ir Naujų narių priėmimo komisija yra taip pat pagalbiniai Saugumo tarybos organai, darą jai pranešimus. Kai yra reikalas, būna sudaromos ir ad hoc institucijos specialiems uždaviniams.

3. Ekonominė ir socialinė taryba veikia Visuotinio susirinkimo valdžioje ir turi šiuos uždavinius: a. kelti gyvenimo lygį, gerinti darbo aprūpinimą ir ekonominės bei socialinės pažangos sąlygas; b. palengvinti ekonominių, socialinių, sveikatos ir kitų panašių tarptautinių problemų sprendimą, išplėsti tarptautinį bendradarbiavimą kultūros ir auklėjimo srityje; c. ugdyti atžvalgą į žmogaus teises ir pagrindines laisves visiems be rasės, lyties, kalbos ar religijos skirtumo (J.T. chartos 55 str.).

Vykdydama savo uždavinius, ši taryba gali minėtais klausimais ruošti studijas,

daryti pasiūlymus Visuotiniam susirinkimui, J.T. nariams ar specialioms agentūroms, ruošti konvencijų projektus, šaukti tarptautines konferencijas; sudaryti sutartis su specialiomis agentūromis, derinti jų veiklą ir t.t. Ši taryba susideda iš 18 J.T. narių, Visuotinio susirinkimo renkamų 3 metams. Ji du kartus kasmet renkasi paprastųjų sesijų ir reikale gali šaukti nepaprastas sesijas.

Ekonominės ir socialinės tarybos veikla pagal jos skirtingą pobūdį paskirstyta visai eilei veikmeninių ir regioninių institucijų. Veikmeninės institucijos yra šios komisijos: transporto ir susisiekimo, statistikos, žmogaus teisių, diskriminacijos išvengimo ir mažumų apsaugos pakomisė, socialinė, moterų buities, narkotikų, iždo, gyventojų. Regioninės institucijos: Europos ekonominė komisija, Azijos ir Tolimųjų Rytų ekonominė komisija, Lotynų Amerikos ekonominė komisija. Be to, dar yra tokios specialios institucijos: techninės pagalbos įstaiga, nuolatinė centrinė opiumo įstaiga, priežiūros įstaiga, J.T. tarptautinis vaikų nelaimės fondas, administracinė bendradarbiavimo komisija, tvarkomoji vidaus komisija tarptautiniams prekių užsakymams. Specialiems klausimams reikale būna sudaromos ad hoc institucijos.

4. Patikėtinių taryba iš a. J.T. narių, administruojančių globojamas teritorijas; b. visų nuolatinių Saugumo tarybos narių; c. kitų narių, Visuotinio susirinkimo renkamų 3 metams tokio skaičiaus, kad taryboje būtų po lygiai narių, administruojančių ir neadministruojančių globos teritorijas. Patikėtinių sistemai 1950 XII buvo pavestos šios teritorijos: Nauru, Naujoji Gvinėja (abi administruoja Australija), Ruanda-Urundi (administruoja Belgija), Prancūzų Kamerūnas, Togolandija (administruoja Prancūzija), Somalija (administruoja Italija), Vakarinė Samoa (administruoja N. Zelandija), Britų Kamerūnas, Togolandija ir Tanganika (administruoja D. Britanija), Ramiojo Vandenyno salų strateginė sritis (Maršalo, Marianos ir Karolinos salos; administruoja JAV). J.T. nariai, turį ar prisiimą atsakomybę už administravimą teritorijų, kurių gyventojai dar negali patys valdytis, pripažįsta principą, kad tokių teritorijų žmonių interesai yra patys svarbiausi ir įsipareigoja rūpintis tų gyventojų gerove: teisingai su jais elgtis, rengti juos savivaldai, atsižvelgiant į jų pačių politines aspiracijas ir kt. (J.T. chartos 73 str.). Patikėtinių taryba svarsto globos teritorijas administruojančių įstaigų pranešimus, tiria globos teritorijų peticijas ir periodiškai lanko tas teritorijas.

5. Tarptautinis tribunolas yra J.T. pagrindinis teisminis organas. Jis veikia pagal savo statutą, kuris yra J.T. chartos integralinė dalis. Vadinasi, visi J. T. nariai yra ipso facto ir Tarptautinio tribunolo statuto šalys (bet jo šalimis gali būti ir ne J.T. nariai, pvz. tokie yra Šveicarija ir Lichtenšteinas). Tik valstybės (ne kitokie juridiniai asmens ar žmonės) gali kelti bylas Tarptautiniame tribunole. Jo sprendimus turi vykdyti visi J.T. nariai. Vienai ginčo šaliai nevykdant sprendimo, kita ginčo šalis gali bylą perduoti spręsti Saugumo tarybai. Statutas nedraudžia J.T. nariams pavesti savo ginčus spręsti jau esamiems ar būsimiems tarptautiniams teismams. Visuotinis susirinkimas ir Saugumo taryba gali prašyti Tarptautinio tribunolo patariamosios nuomonės kiekvienu teisės klausimu. Be to, Visuotinis susirinkimas gali autorizuoti ir kitus J.T. organus bei agentūras prašyti šio tribunolo patariamosios nuomonės teisės klausimais, susietais su tu organu ar agentūru veikla. Tarptautinis tribunolas susideda iš 15 nepriklausomų teisėjų, renkamų Visuotinio susirinkimo ir Saugumo tarybos devyneriems metams (terminui pasibaigus, teisėjai gali būti perrenkami) iš asmenų, valstybių nominuotų Nuolatiniam arbitražo tribunolui. J.T. nariams, neatstovaujantiems Nuolatiniame arbitražo tribunolui, nustatoma kitokia kandidatų į teisėjus nominavimo tvarka, bet iš jų reikalaujama tų pačių sąlygų. Kandidatai turi turėti savo valstybės aukščiausiojo teismo teisėjo kvalifikacijas ar būti žymūs tarptautinės teisės specialistai. Viena valstybė negali turėti daugiau kaip vieną teisėją. Būstinė yra Hagoje. Ten Tarptautinis tribunolas susirinko ir pirmosios sesijos 1946 IV 18.

6. Sekretoriatą tvarko generalinis sekretorius, kuris yra J.T. vyriausias administracijos pareigūnas. Jį renka Visuotinis susirinkimas, Saugumo tarybai rekomenduojant, penkeriems metams. Generalinis sekretorius daro metinius pranešimus Visuotiniame susirinkime apie J.T. darbus ir gali atkreipti Saugumo tarybos dėmesį į kiekvieną dalyką, kuris, jo nuomone, gresia tarptautinei taikai bei saugumui, ir tvarko bei prižiūri sekretoriato darbą. Nei generalinis sekretorius, nei sekretoriato personalas negali paklusti jokios valstybės vyriausybės instrukcijoms ar pasiduoti įtaigojimams iš šalies. Taip pat ir kiekvienas J.T. narių įpareigojamas respektuoti generalinio sekretoriaus ir sekretoriato personalo išimtinai tarptautinį charakterį.

Be šių organų, J.T. dar turi eilę tokių agentūrų, kaip Tarptautinė darbo organizacija, J.T. maisto ir žemės ūkio organizacija, J.T. auklėjimo, mokslo ir kultūros organizacija (žr. UNESCO), Tarptautinė civilinės aviacijos organizacija, Pasaulinė sveikatos organizacija, Tarptautinis pinigų fondas, Tarptautinė telekomunikacijos unija, Pasaulinė meteorologijos organizacija.

D. C. Coyle, The United Nations and How It Works 1955. *Br.N.*

Jungtis (lot. copula) gramatinis terminas pažymėti sudėtinio tarinio veiksmažodinėms lytims, kurios liet. kalboje dažniausiai vartojamos tokių veiksmažodžių, kaip b ū t i, t a p t i, p a v i r s t i, d ė t i s, v a d i n t i s ir kt., pvz. jis b u v o geras žmogus; pati egle t a p o. Jungtimis, arba jungiamaisiais žodžiais, vadinami dar kai kurie įvardžiai, prieveiksmiai bei kiti žodžiai, kurie sakinyje, be kita ko, pildo ir jungtukų (žr.) funkciją, pvz. k a s pirmesnis, t a s geresnis; k a i p pasiklosi, t a i p išmiegosi. *L.D.*

Jungtukas 1. (lot. coniunctio) gramatinis terminas pažymėti nekaitomai kategorijai žodžių, kurie kalboje teturi formalinę reikšmę — jungia sakinio dalis ar pačius sakinius. Yra dvi pagrindinės j. rūšys: prijungiamieji (j e i, j o g, k a d, n e s, n o r s, i d a n t) ir sujungiamieji (a r, a r b a, b e t, i r, o, n e i, t a č i a u). J. funkcijas pildo ir kitų kalbos dalių žodžiai — prieveiksmiai, įvardžiai, kurie tada vadinami jungiamaisiais žodžiais, arba jungtimis (žr.). *L.D.*

2. Elektrotechnikoje j. vadinamas mažo galingumo elektros jungiklis, o didelio galingumo elektros jungikliui taikomas jungtuvo terminas. Žr. Jungiklis.

Jungtuvės žr. Moterystė, Santuoka, Vestuvės.

Jung-Wien austrų poetų grupė (susibūrusi aplink kritiką ir rašytoją Hermann Bahr), atmetusi natūralizmą ir pasisakiusi už simbolizmą ir impresionizmą. Tam tikra prasme, dekadentinės literatūros propaguotojai. Grupei priklausė daug žinomų rašytojų: A. Schnitzleris, H. Hofmanstahlis, Beer-Hofmannas, Saltenas, Auernheimeris, K. Krausas, P. Altenbergas. J.-W. išleido visą eilę aukštos vertės žurnalų: Moderne Rundschau (įst. 1891), Wiener Literaturzeitung (1891), Wiener Rundschau (1896), Die Zeit (1902), Österreichische Rundschau (1904–22), Die Fackel (1899). Pastarasis žurnalas, redaguojamas Karl Krauso, buvo pagrindinis ekspresionistinės kūrybos reprezentantas, kuriame savo kūrybą spausdino ir Georg Traklis. *H.N.*

Junigeda lietuvių pilis Nemuno deš. krante, kurios vardą nuo 1315 perėmė Veliuona (žr.). J. vardas Dusburgo kronikoje, kuri yra J. pagrindinis šaltinis, minimas nuo 1291. Kryžiuočiai plėšė ir degino J. sritį (territorium). Tad ‚lietuviai toje žemėje 1291 pastatė pilį, pavadindami srities vardu J.' Kryžiuočių šaltiniuose J. vardas yra minimas per 29 metus (iki 1319).

Ordinas, norėdamas užvaldyti strategiškai svarbų Nemuną, savo kovų svorį prieš lietuvius perkėlė į tos upės krantus. Jis atsidėjęs stengėsi nuo šlaitų nuvalyti pagonių pilis, kaip Jurbarkas (žr.), Bisena (žr.), Peštvė (žr.) ir J. Nuo XIII a. galo J. atlaikė stiprius kryžiuočių puolimus. 1293 pats didysis magistras dviem atvejais puolė ir sudegino J. priešpilius ‚vieną — kalne, o kitą — slėnyje' (Scr. rer. Pruss. I, 157). Keliais atvejais kryžiuočiai 1293–98, puldami Dubysos žiočių pilį Peštvę, atakavo drauge ir J., kurios priešpilis 1298 vėl buvo sudegintas. XIV a. pradžioje puolimai prieš J. nesiliovė. 1313 Ragainės komtūras, pasistatęs didelį karo laivą, kitų laivų lydimas, nuplaukė pulti J., bet stiprus vėjas didįjį laivą nublokšė prie kranto, o ‚Lietuvos karalius' (Vytenis) pasiuntė Nemunu karingą ir narsų vadą Surminą su 100 laivų, kurie vokiečius nuvijo, o didįjį karo laivą paėmė ir sudegino (t.p. 179). Bet po dvejų metų (1315 X 12) kryžiuočiai vėl laivais pasiekę J. sunaikino jos priešpilį. 1318 ordino maršalas Henrikas, su didele kariuomene išsiruošęs, tepajėgė sudeginti J. ir Peštvės priešpilius, ‚kuriuose tuo metu buvo prikrauta labai daug naujo derliaus grūdų' (t.p. 184). Nuo 1319 J. pilies vardas niekur nebeminimas. Apie jos sunaikinimą šaltiniuose nėra pėdsakų. Tad samprotaujama, kad J. reikia tapatinti su Veliuona, kuri toliau dažnai minima kaip svarbi lietuvių pilis. Anksčiau kryžiuočiai Veliuonos pilį galėjo vadinti J. vardu, kadangi ji buvo pastatyta ‚J. teritorijoje'. Tik ordino riteriams karuose geriau pažinus Žemaičius, vok. kronikose yra pasirodęs tikrasis pilies vardas Veliuona (A. Salys). Kitaip negalima išaiškinti, kodėl staiga J. išnyksta. Veliuona turi savo atskirą įdomią istoriją (pilis, Vytauto bžn., ginčai su Ordinu dėl Žemaičių sienos B. Makros arbitražas, D. L. K. dvaras ir t.t.). Yra bandoma J. tapatinti su Judagonimis (Nemuno kair. krante tarp Liekės up. ir Riogliškių) ir laikyti J. atskira pilimi kair. Nemuno krante (K. Paunksnis), bet kronikų tekstų analizė verčia J. kelti į Nemuno deš. krantą — Veliuonos sritin.

Script. rer. Prussicarum I–II; *A. Salys,* Die Žemaitischen Mundarten I, atspaudas iš Tautos ir Žodžio VI, 1930 (nurodyti J. liečią tekstai iš kronikų); Lietuvos TSR istorijos šaltiniai I, 1955; *St.*

Zajączkowski, Studja nad dziejami żmudzi wieku XIII 1925; *H. Lowmiański,* Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego I–II, 1931–32. *Z.I.*

Junioras (lot. iunior, stp. jun. ar jr.) jaunesnysis, jaunis. Priešybė — senioras, vyresnysis.

Juniperus žr. Kadagys.

Junius 1. sen. romėnų žymios giminės vardas. Plačiai žinomi šios giminės broliai Brutai (žr. Brutus), Cezario žudikai. Šiuo vardu romėnai savo kalendoriuje vadino šeštąjį mėnesį. Manoma, kad vardas turi ryšio su deive Junona (žr.).

2. Slapyvardis, kuriuo buvo pasirašyti 69 laiškai Londono laikraštyje Public Advertiser 1769–72 (atskira knyga išleisti 1772), kuriuose buvo aštriai puolami vadovaujantieji vyriausybės nariai ir pats karalius Jurgis III, atskleidžiant jų privatinio gyvenimo skandalus. Laiškų autorius liko nežinomas, vienų spėjimu tai buvo lordas Shelburne'as ar jo sekretorius, kitų — Sir Philipp Francis. J. laiškai virto aštrios asmeninio pobūdžio politinės satyros sinonimu, o J. slapyvardis buvo mėgiamas daugelio politinių polemistų.

Junius Franciscus, iš tiesų François du Jon (1589–1677) prancūzų hugenotas, gimęs Heidelberge, bet gyvenęs Olandijoje ir Anglijoje kaip auklėtojas ir privatus mokslininkas. Jis buvo gotų ir anglosaksų kalbų tyrimo pradininkas, 1655 išleisdamas Caedmonui (žr.) priskirtą anglosaksų poezijos tekstą ir pirmasis išspausdinęs 1665 gotų kalbos šaltinį Codex argenteus (žr. Argenteus Codex).

Junker Wilhelm (1840–92) vokiečių Afrikos tyrinėtojas. Gimęs Maskvoje ir išėjęs medicinos mokslus Tartu, Göttingeno, Berlyno ir Prahos univ., pradžioje lankėsi Islandijoj, Tunise ir Egipte, o nuo 1875 ligi 1886 išbuvo rytinėje pusiaujo Afrikoje, kur ištyrė Kongo ir Nilo upynų takoskyrą. Reikšmingi jo yra etnografiniai niam-niam tautelės tyrimai. Išsp. Reisen in Afrika 3 tt., 1889–91.

Junkeris (vok. Junker iš vva. junc-herre, junger Herr ‚jaunasis ponas') vokiečių žodis, iš pradžių taikytas kunigaikščių ir kitų didikų sūnums, vėliau perkeltas karo mokyklos auklėtiniams, kandidatams į karininkus. Politinėj polemikoj j. žodžiu vadinti Prūsijos reakciniai konservatoriai, stambieji žemininkai, šį vardą gavę iš demokratų 1848 revoliucijos metu.

Junkers 1. Aleksandrs (g. 1899) latvių medžio raižytojas. J. kūriniai sunkoki, suprastintų formų, techniškai primityviai atlikti, bet išraiškūs ir gerai sukomponuoti. Iliustravęs ir knygas. Likęs Latvijoje. *H.N.*

2. Hugo (1859–1935) vokietis, lėktuvų konstruktorius, vienas iš pirmųjų Vokietijos aviacijos ir vidaus degimo variklių plėtotojų. Studijavo Berlyne, Karlsruhėje ir Aachene; kurį laiką profesoriavo Aachene (1897 – 1912). Aviacijoje J. 1910 užpatentavo pirmą viensparnį lėktuvą, 1915 sukonstruktavo pirmą pasaulyje visą metalinį lėktuvą J 1, o 1919 — visą metalinį keleivinį lėktuvą F 13; 1924 pagamino trijų motorų keleivinį lėktuvą G 24, o 1930 didįjį susisiekimo lėktuvą G 38, kiek vėliau jis sukonstruktavo garsųjį Ju 52. 1929 J. pritaikė pirmą dyzelinį motorą lėktuvo varymui. Vidaus degimo variklių srityje J. su W. Oechelhäueriu 1889 įsteigė vidaus degimo varikliams tyrinėti laboratoriją, kurioje 1892 pagamino pirmą variklį priešiniai simetriniais stūmokliais. Be to, 1892 J. išplėtojo kalorimetrą, kuris ir šiandien plačiai vartojamas. J. buvo įsteigęs savo lėktuvų fabriką bei oro linijas ir atidaręs eilę kitų įmonių. *P.B.*

H. Junkers

Junkilaĩ k., Užvenčio vls., Šiaulių aps. Ardomame kapinyne aptikta IV–V a. radinių: antkaklė aukštais kūginiais galais, masyvi apyrankė trikampiška iškyla per vidurį, geležinių kirvių, peilių ir kt. Radiniai Vytauto D. Kultūros ir Šiaulių Aušros muziejuje.

Junkymas atpratinimas žįsti, motinos pienu maitintis. Kumeliukams ir veršiukams buvo siuvamas atskiras apinasrėlis, kurio viršuje prisiūdavo ežio odelės ar rakščiuotą (smailų vinučių) apsiuvą. Kūdikio j. seniau buvo laikomas labai svarbiu veiksmu, dažniausiai vykdomas jau šaltokiems orams esant (nuo rugsėjo mėn. pabaigos), nes tuomet vaikų mirtingumas esąs mažiausias. Motina nuprausdavo vaiką, paskutinį kartą pamaitindavo, peržegnodavo kūdikį ir savo krūtis ir, jei galėdavo, dingdavo vienai dviem dienoms. Jei vaikas susirgdavo, tai dar antrą dieną vėl duodavo krūtį, vaiką peržegnodama ir nuprausdama, kad nepasidarytų atžindulys, t.y. turįs piktas akis. Vėliau pradėjus maitinti, kiekvienas vaikas liekąs atžinduliu.

Junona (lot. Junō) senovės italikų deivė; Romos imperijoje jos kultas buvo labai išplitęs. Kai vėliau buvo sutapdinti daugumas graikų ir romėnų dievų, ji buvo sutapdinta su Hera ir laikoma Jupiterio seserimi ir žmona. Vardas giminiškas

Junona (Museo Nazionale, Neapolis)

su lotynų žodžiu iuvenis ‚jaunas'. Pradžioje J. buvo laikoma dievišku kiekvienos gimdančios moters įkūnijimu: kiekviena moteris turėjo savo J., kaip kiekvienas vyras turėjo savo Genius. Vėliau J. išaugo kaip įvairiais pavidalais plačiai garbinama bendroji moterų deivė. Jos garbei Romoj buvo šventė Matronaliae, kurioj dalyvavo tik ištekėjusios moterys ir kuri buvo skiriama jai, kaip gimdymo deivei (J. Lucina), pagerbti. Ji taip pat buvo laikoma šeimos globėja (J. Pronuba). Vėliau ji išaugo ir į politiškai reikšmingą dievybę (J. Regina) ir buvo rišama su Jupiteriu (Juppiter Optimus Maximus), kurio šventykla stovėjo Kapitolio kalne, skirta sykiu J. ir Minervos garbei. Ji taip pat buvo garbinama kaip J. Moneta (‚ragintoja'). Nuo to vardo yra gavęs pavadinimą metalinis pinigas, nes pinigų liejykla Romoje buvo netoli nuo J. šventyklos.

K.Mck.

2. Mažoji planeta, atrasta 1804 vokiečių astronomo K. L. Hardingo. Tai trečioji mažoji planeta atradimų eilėje. Vidutinis jos atstumas nuo saulės 2,7 astronominių vienetų. J. yra 8,7 ryškumo opozicijos metu. J. apsisukimo apie saulę periodas yra 4,4 metų. *Č.M.*

Junosza Klemens žr. Szaniawski Klemens.

Junta (isp., tr. chunta) Ispanijoje ir Lotynų Amerikoje vartojamas terminas tarybai, laikinai atliekančiai vyriausybės pareigas. Terminas išpopuliarėjo nuo 1808 kovų prieš Napoleoną.

Júoda Ukmergės ir Panevėžio aps. upė, Nevėžio kair. intakas, 49,1 ilgio; teka per Juodžio ež., 3 km į p. nuo Vadoklių bžk.; seniau į Juodžio ež. įtekėdavo nežymus Lėnupio upelis, kurio pradžia buvo Steprų pelkėse. Nusausinant upės baseiną, J. aukštupis pratęstas į pietus, priskiriant žižmojaus aukštupį. 1930 įtaisytos vandens matavimo stotys Jotainiuose, žemiau deš. intako Aptekos, ir Velžyje, arti žiočių. Baseino plotas 302 km², žemiau Aptekos 199 km². Vandens debitas prie žiočių: vid. 1,6, mkm 55, 0.08 m³/sek.

S. Kolupaila, Nevėžis 1936.

Juodaičiai bžk. Girkalnio vls., Raseinių aps., 9 km į p.v. nuo Ariogalos ir 20 km į š. nuo Veliuonos; apie 300 gyv. (1923 buvo 264 gyv.). Parapijos bžn. statyta 1780, I pas. karo metu sunaikinta, 1931 kun. P. Juodviršio pastangomis pastatyta nauja mūrinė; 1940 buvo 2970 parapiečių.

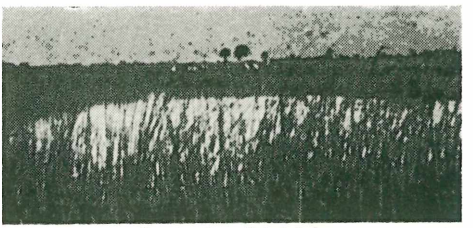

Juoda ties Jotainiais

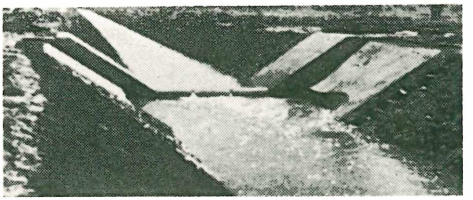

Juoda po melioracijos

Juodainiai k., Rietavo vls., Telšių aps., apie 6 km nuo Tverų. J. seniūnija minima 1563–85 karališkųjų žemių matavimų protokole. 1923 čia yra buvęs 21 ūkis ir 123 gyventojai.

Juodaitis 1. Augustas, M. Lietuvos veikėjas XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje. Gimęs ūkininkų šeimoje Uosininkų k., Skaisgirių vls., Pakalnės aps., baigęs pradžios m-lą ir pasimokęs pirklio amato, vertėsi kaip įvairių mašinų keliaująs agentas. Šį savo darbą sėkmingai jungė su liet. knygų bei laikraščių platinimu. Kurį laiką buvo Klaipėdoje Lietuviškos Ceitungos redaktoriumi, suteikė jai lietuviškesnės dvasios, bet netrukus turėjo pasitraukti.

Kovos Keliais, 1938, 61–62 psl. *M. Nb.*

2. Justinas (g. 1899 XI 2 Pavelktinių k., Sintautų vls., Šakių aps.) kanauninkas. 1923 baigė Gižuose kunigų seminariją, buvo įšventintas kunigu ir paskirtas vikaru į A. Panemunę. Įsteigus Telšių kun. seminariją, 1927 buvo pakviestas jon dėstytoju ir dvasios tėvu. 1931–33 studijas gilino Romoje, Angelicum univ., ir gavo teologijos daktaro laipsnį už disertaciją Mortificatio christiana secundum principia S. Thomae 1933. Grįžęs toliau dėstė Telšių kun. seminarijoje filosofiją ir mistinę teologiją, 1941 buvo paskirtas jos inspektoriumi, 1943 rektoriumi. Liko Lietuvoje, buvo ištremtas į Sibirą. Veikė katalikiškose organizacijose,

Kan. J. Juodaitis

buvo vyskupijos blaivybės akcijos direktorius.

Juodakis Petras (1872 VIII 21 Račiupėnų k., Kupiškio vls., Panevėžio aps. — 1940 IX 21 Kaune) chemijos profesorius. Mokėsi Panevėžio, vėliau Talino realinėje mokykloje. 1898 baigė Petrapilio univ. gamtos mokslų skyrių. Savo specialybės darbo Lietuvoje negavęs, vėl išvyko Petrapilin, kur dirbo vyr. laborantu valstybinėje matų ir saikų laboratorijoje. 1908–1920 profesoriavo Pobiedinskio aukštuosiuose komercijos kursuose kaip chemijos ir (nuo 1911) prekių mokslo katedrų vedėjas. Lietuvon grįžęs 1921, tuojau pat įsitraukė tiek į akademinį, tiek į praktinį chemiko darbą. Aukštuosiuose kursuose buvo lektorius ir vedėjo padėjėjas. 1922 II J. buvo pakviestas švietimo ministru E. Galvanausko sudarytame ministrų kabinete. Jam esant švietimo ministru, 1922 II 16 buvo atidarytas Lietuvos universitetas, kurio ordinariniu neorganinės ir analizinės chemijos katedros profesorium jis buvo paskirtas nuo 1922 XII 15. Dėstė neorganinę ir organinę chemiją medicinos fakultete ir prekių mokslą teisių fak. Be darbo universitete, J. iniciatyva reiškėsi ir kitose srityse, susietose su jo specialybe. Grįžęs iš Rusijos Lietuvon, tuojau ėmėsi prie Finansų ministerijos organizuoti Valstybinę technikos chemijos laboratoriją, suvaidinusią didelį vaidmenį, gerinant mūsų eksportuojamų prekių rūšį, aiškinant falsifikacijas, patarnaujant teismo bylose. Šios laboratorijos apyskaitą jis išspausdino antrašte Valstybinės Technikos Chemijos Laboratorijos darbai 1924–27. Jo pastangomis buvo įkurtas Prekių muziejus, kurio vedėju jis ir buvo visą laiką. Kaldinant litą, J. buvo ekspertu Londone. 1939 rudenį, bemalšinant univ. auditorijoje kilusį politinio pobūdžio sąmyšį, jį ištiko apopleksija. Mirė po 10 mėn. sunkios ligos, paralyžuotas. Palaidotas Kauno kat. kapinėse.

P. Juodakis

Juodakytė Galina žr. Leonienė-Juodakytė Galina.

Juodalksnynai gryno arba vyraujančio juodalksnio (Alnus glutinosa) medynai. Lietuvoje jų 6% miškų ploto. Pagal A. Denglerį, juodalksnio optimalinės augavietės esančios Nemuno deltoje. Čia tarp Rusnės ir Gilijos pelkėtose dumblingose, pavasarį užliejamose augavietėse yra Tovelninkų ir Ibenhorsto miškai, beveik grynо juodalksnio, tik arčiau į Kuršių marias yra daugiau beržo, uosio. J. taip pat esama į pietus nuo Nemuno, ypač srityse nuo Tilžės-Skaisgirių-Labguvos Kuršių marių linkui. Pvz. Nemunyno (Nemonien) miškų urėdijos miškai beveik juodalksnynai. Juodalksnio gausiai (mišriai su beržu, egle, uosiu) yra Mielaukių (Mehlauken), Mažųjų Naujokų (Klein Naujock), Gertlaukių (Gertlauken) ir kt. Labguvos aps. esančiose miškų urėdijose. Taip pat j. yra Vėluvos aps. Papušynės (Papuschienen), Druskių (Drusken), Seigių (Seigen) miškų urėdijose. Iš M. Lietuvos j. augimo sritys, eidamos per Suvalkų kraštą, įsijungia į Augustavo, Marcinkonių, Rūdininkų miškų masyvus. Šiose srityse j. siekia 10–15%. Daugiausia j. esama Šakių, Lekėčių, Kazlų-Rūdos, Jūrės, Marijampolės, Kaišiadorių, Trakų miškų urėdijose. Yra jų ir kitur Lietuvoje išmėtytų atskiromis salelėmis. Panevėžio, Žalgirio, Taujėnų, Biržų, Joniškio miškų urėdijose j. randama didesnių plotų bei atskirų miškų. J. daugiausia atsiželdo iš kelmų, o kai kurių medynų tipų taip pat iš sėklų. Auga greitai, per 70 metų pasiekia 25–30 m aukščio. Išsėkliniai medžiai pasižymi sveikatingumu. Tokių medžių mediena brangesnė už pušies ir eglės. Dirbtiniu būdu j. Lietuvoje pradėta želdyti XX a. pradžioje Viešvilės miškų urėdijoje, o paskutiniais metais prieš II pas. karą ir Kazlų Rūdos miškų urėdijoje. J. yra įvairių tipų; svarbesnieji jų yra šie:

L i e k n a s, šio tipo j. auga duburiuose su paviršiuje stovinčiu vandeniu. Dirvožemis priemolio ar priesmėlio, kur kalkės išplautos. Paviršius dažnai apaugęs Sphagnum sp. Tai blogiausios rūšies, neaukšti, dargi dažnai krūminiai j. Šiam tipui priskiriami laukų, pievų, ganyklų, ežerų bei upių pakrančių j. Tokių j. daug yra pietų rytų Lietuvoje. J u o d y m a s — pelkėtų augaviečių j. tipas. Dirvožemis molio arba priemolio su kalkių priemaiša. Šiuose j. yra primišę beržų, eglių, gluosnių. Visi medžiai auga paskirai ar po keletą ant iš vandens kyšančių kupstų. Tarp kupstų dažniausiai sutinkama Carex, Iris spp., Caltha palustris ir kt. žoliniai augalai. Juodymo j. atsiželdo beveik išimtinai kelmo atžalomis, todėl juodalksniai sveikatingumu nepasižymi, 50–60 metų jau esti išpuvusiu vidumi. Juodymuose briedžiai randa maisto ir vasaros karščių metu slepiasi nuo vabzdžių. Dažnai jie čia ištisomis vasaros dienomis guli vandenyje panėrę, kad vos tik galva ir nugara matyti. Šis j. tipas yra našesnis ir geresnis už liekną, visur Lietuvoje dažnas, ypač Aukštaitijoje ir Žemaitijoje. A l k s n a — j. tipas lygių pažliugu-

sių, pavasariais užliejamų augaviečių; vanduo čia visą laiką sruvena; ir vasaros gale dar liekasi nežymios jo tėkmės. Dirvožemis humusinio juodžemio, iki 30-50% humuso. Podirvis, vandens nepraleidžiąs, kalkių turtingas molis. Paklotė negyvoji; tik vietomis susimeta dilgėlių (Urtica dioeca), paparčių (Athyrium Filix femina), kai kur vejasi apynys. Trake esama serbentų (Ribes nigrum), Rhamnus frangula, R. cathartica, Salix spp., Daphne mezereum. Alksnoje j. atsiželdo iš kelmo atžalų ir dažnai gausiai iš sėklų. Našumas geras. Prof. Schwappacho daviniais, vienas hektaras j. pilno skalsumo, 70 metų amžiaus, 25 m vdt. aukščio ir 29 cm skersmens, duoda padarinės medžiagos 350 ktm, malkų ir žabų 23 ktm. *A. Rkž.*

Juodalksnio miškas Darbėnų vls., Kretingos aps., 1 km į v. nuo Medininkų glžk. stoties, 227 ha. Vieta lygi, drėgna. Vyrauja eglynai su juodalksniu, beržu.

Juodalksnis žr. Alksnis.

Juodas, tamsus, daugelyje tautų, nors ne visuotinai, turi nelaimės, gedulo ar mirties reikšmę. Piktoji ir kenčiančioji dvasia (jėga) daug kur įsivaizduojama j. būtybe; net ir liaudiškai suprasta krikščioniškoji pikto būtybė, arba šėtonas, nėra atsieta nuo j. spalvos įvaizdžio. Daug kur, ir mūsuose, tikima, kad j. spalvos gyvuliai, pvz. juodvarnis, katė, karvė, neša nelaimę. Lietuviuose buvo tikima, kad burtų knygos ir kt. magijos ženklai yra j. spalvos, nes visa tai susiję su velniu. Taip pat dar iš XIX a. žinomos (dzūkuose, net žemaičiuose) keršto aukos (kad žmogus apaktų ar mirtų, gyvuliai išstiptų, trobesiai sudegtų ir pn.) buvo vadinamos ‚j. mišių' vardu. Šiaip Lietuvoje j. spalva yra gedulo ženklas, nors šalia jos lygiai sutinkama dar tamsiai mėlyna (seniau Žemaitijoje) ir pilka, pažįstama ne tik iš dainų, bet dar XIX a. ir iš R. Aukštaičių, kur mažos našlaitės nešiojo pilkus drabužius *A.Mž.*

Juodasis Bilsas žr. Bilsas Juodasis.

Juodasis kabinetas (prc. cabinet noir) žr. Kabinetas.

Juodasis Koknaras ež., 7 km į š. v. nuo Kapčiamiesčio mstl., 2 km ilgio, 66 ha ploto; paviršius 114 m nuo j. l.; priklauso Gnedos (Baltosios Ančios, Nemuno) baseinui.

Juodašimčiai 1905 revoliucijos metu carinėje Rusijoje kilęs pavadinimas kraštutinių monarchistinių organizacijų nariams-pogromininkams. Kai kilus revoliucijai caro monarchinė sistema pasijuto be atramos visuomenėj, šiokiai tokiai atramai sudaryti buvo įkurtos monarchistinės organizacijos Rusų liaudies sąjunga (Sojuz russkogo naroda), Mykolo Archangelo sąjunga (Sojuz Michailo Archangela) ir kt. Jos savo narius komplektavo iš miesčioniškųjų sluoksnių ir miestų padugnių. Jos skelbė, kad Rusijos nelaimių priežastis esą inteligentai, svetimkalbiai, žydai ir pn. Surengtos gausios eitynės su stačiatikių cerkvių vėliavomis, caro ir šventųjų paveikslais buvo paverčiamos riaušių ir pogromų inscenizacija. Pogromuose dalyvaudavo perrengti policininkai ir parinktieji iš padugnių. Ypačiai žiaurios žydų skerdynės buvo suorganizuotos Kišiniove. Tokios priemonės nelaimėjo visuomenės simpatijos. Priešingai, šios mušeikų grupės buvo pavadintos juodosiomis šimtinėmis, o patys jų dalyviai bei organizatoriai iš to gavo j. vardą. 1905 XII pradžioje, prasidėjus caro valdžios pareigūnų šalinimui ir valsčių perėmimui, šiaurės Lietuvoje pasklidęs gandas, kad ‚j. ateina', tamsiuose žmonėse buvo sukėlęs paniką: žmonės, ginkluoti dalgiais, šakėmis ir pn., vyko j. sutikti; kaimuose buvo sudarytos sargybos prieš j. Šią paniką yra pavaizdavęs Blūde J. Lindė-Dobilas ir B. Sruoga dramoje Baisioji naktis. *K. Bln.*

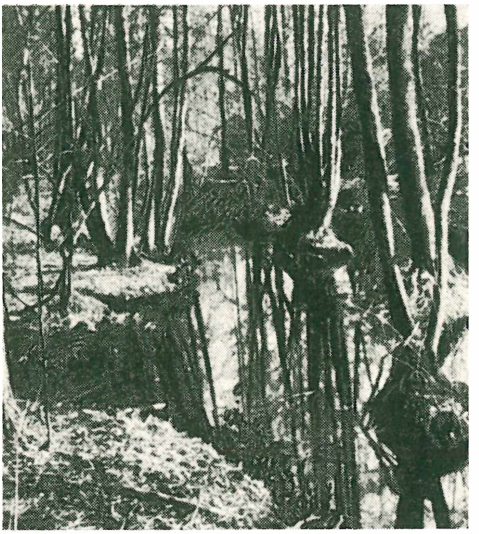

Liekno tipo juodalksnynas

Juodavalkis Aleksandras žr. Juodvalkis, Aleksandras.

Juodė upelis Rudaminos vls., Vilniaus aps., Rudaminos (Vokės, Neries), kair. intakas, 16 km ilgio.

Juodeika Vladas (g. 1900 VIII 25 Grinkiškyje, Kėdainių aps.) ekonomistas. Stojęs savanoriu į Lietuvos kariuomenę, baigė pirmąją Karo mokyklos laidą ir dalyvavo kovose su bolševikais ir lenkais. 1923

pasitraukęs iš kariuomenės ir baigęs Aušros gimn., stojo į Grazo univ. ir 1927 jį baigė daktaro laipsniu (disertacija Litauische Bodenreform und ihre geschichtlichen Grundlagen). 1928–32 Finansų m-jos referentas, 1932–35 Valstybės Tarybos referentas, 1935–40 kainų tvarkytojas. 1940 Pramonės departamento dir. 1939–40 Statybos akc. b-vės pirm. 1942–44 VDU filosofijos fak. vyr. asist. 1946 atvykęs į JAV, dėstė St. Benedict's College (Atchison, Kansas), Briar Cliffe College (Sioux City, Iowa), nuo 1949 Portlando (Oregon) univ. prof. Ekonominiais ir politiniais klausimais rašė Tautos Ūkyje (1936–40 vyr. red.), Vaire, Židinyje, N. Romuvoje, Ryte, Lietuvos Aide, Ost-Europa Wirtschaft ir kt. Yra išspausdinęs Akcizo ir valstybinių monopolių įstatymą 1935, Alaus pramonės pertvarkymą 1936, drauge su kitais Mūrinės statybos ugdymo planą 1938 ir Tabako pramonės analizę 1939. Buvo vienas iš Politinių ir socialinių mokslų instituto steigėjų ir valdybos narys 1933–40, knygų leidyklos Žinijos pirm. 1937–38.

Juodeikiai 1. bžk. Žagarės vls., Šiaulių aps., pakeliui iš Žagarės (14 km) į Gruzdžius; apie 400 gyv. (1923 buvo 42 ūkiai ir 349 gyv.). 1920 pastatyta kun. Jarulaičio pastangomis Šv. Jono Krikštytojo vardo bažnyčia, turinti filijos teises ir priklausanti N. Žagarės parapijai.

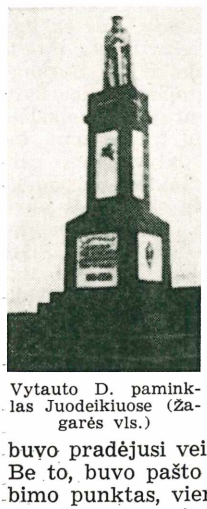

Vytauto D. paminklas Juodeikiuose (Žagarės vls.)

2. J. (tarmiškai Judeikiai)–Šaltiniai, bžk. Kelmės vls., Raseinių aps., apie 12 km į š. nuo Kelmės, pusiaukelėje į Šaukėnus. Išparceliavus Juodeikių dvarą, jo centre 1931 kun. Iz. Gudavičiaus rūpesčiu buvo įkurta bažnytėlė. Pradžios mokykla buvo pradėjusi veikti pora metų anksčiau. Be to, buvo pašto agentūra, pieno nugriebimo punktas, viena krautuvė. Veikė šaulių būrys, jaunųjų ūkininkų ratelis. 1931 J. buvo oficialiai pavadinti Šaltiniais (nuo netoli esančių šaltiningų vietų), bet vietiniuose žmonėse liko J. vardas.

Juodeikių miškas Plungės vls., Telšių aps., 400 ha. Eglynai su pušies priemaiša.

Juodelis 1. K a z y s (g. 1911 IX 11 Aukštadvaryje, Trakų aps.) smuikininkas. Baigė Kauno Aušros berniukųgimn. ir vėliau konservatorijos smuiko klasę pas Vl. Motiekaitį. Dalyvavo kameriniuose ansambliuose, davė koncertų per radiją, buvo Vilniaus Filharmonijos koncertmeisteris ir dėstė Vilniaus konservatorijoje. Likęs Lietuvoje.

2. P e t r a s (g. 1909 VI 29 Aukštadvaryje) Kazio brolis, mokytojas, literatūros kritikas. Mokėsi Aukštadvario vidurinėje m-loje ir Kauno berniukų Aušros gimn. Slavistiką studijavo VDU, diplomą gavo 1942 Vilniaus univ. Mokytojavo Virbalyje, Panevėžyje ir Vilniuje. Studentaudamas 1928–29 leido bei redagavo literatūros žurnalą Piūvį (žr.), savo literatūrinėmis pažiūromis prisidėjo prie poketurvėjinės nuosaikiosios literatūros krypties susiformavimo ir darė įtakos vienam kitam savo kartos rašytojui (J. Aisčiui, A. Miškiniui, J. Liaudai). Likęs Lietuvoje.

Juodgaliai (vok. Jodgallen) k. ir valsčiaus centras Pakalnės aps., M. Lietuvoje. 1939 buvo apie 550 gyv. Ties J. Šalteikės, Šnekės ir Greituškės vandens susilieja ir sudaro ežerėlį, iš kurio išteka Nemunynas. Greituškės ištakoje yra prietaisai pakelti laivams į aukštesnį vandens lygį. J. valsčiui priklauso: Būdeliškiai-Galulaukiai (Budehlischker - Berahmung), Eleniškiai (Ellernbruch), Greituška (Ginkelsmittel), Jonežeris (Johanns - Eszer), Labagrašiai (Labegraschen), Lenkynė (Polenzhof), Nausėdija (Neufelde), Pakyzeriai (Packieser), Pakusė (Pakusz), Sen. Zakenburkis (Alt Seckenburg), Šakpievis (Schakwiese), Šalteikiai (Schalteik), Varžė (Warsze), Varžlaukiai (Warszlauken). *M. Nb.*

Juodgalvė (Brunella) lūpažiedžių (Labiatae) šeimos žolinis augalas violetiniais arba gelsvai baltais žiedais. Lietuvoje teauga dvi j. skirtys. J. p a p r a s t o j i (B. vulgaris), sutinkama labai dažnai įvairiose augavietėse. J. d i d ž i a ž i e d ė (B. grandiflora), žinoma tik P. Lietuvoje.

Juodgrybis (Cladosporium) dryžinių (Dematiaceae) šeimos grybšis, parazituojąs agurkuose, pomidorų lapuose ir kt. žoliniuose augaluose.

Juodgrindės apatinės grindys. Drėgnuose gyv. namuose jau XIX a. gale vartojo j., paprastai padarytas iš apvalių karčių, skeltinių rąstelių, užplūkiant moliu ir paliekant paprasta asla. Turtingesnieji ant j. klojo lentines grindis.

Juodgrūdė (Nigella) vėdryninių (Ranunculacae) šeimos žolinis augalas. J. p a n a r ū t ė (N. damascena), darželiuose auginamas dekoracinis augalas, P. Europos kilimo. J. s ė j a m o j i (N. sativa), P. Europos čiabuvė. Kai kuriuose kraštuose auginama sėkloms. Šios dedamos į duoną, rauginamus kopūstus ir vartojamos eteriniam aliejui (Oleum Melanthii aethereum) gaminti.

Juodieji Broliai pavadinimas kai kurių XVIII a. pabaigos ir XIX a. pradžios Vokietijoje veikusių studentų organizacijų. Pirmoji žinoma J. B. organizacija veikė 1781 Jenos univ. šios organizacijos tikslas buvęs gerai mokytis ir gerai fechtuoti. XIX a. pradžioje J.B. organizacijų jau buvo Erlangeno, Giesseno bei Marburgo univ. J. B. (Schwarze Brüder) buvę taip pavadinti dėl savo narių uniformos: juodas švarkas ir juoda beretė. Kol J.B. organizacijos buvo viešos, tol jų tikslas buvęs skatinti savo narius laikytis puritoniškos doros principų, dirbti tėvynei bei žmonijai. Ilgainiui J.B. liko slaptos organizacijos, ir jų tikslai pasikeitė. Dabar jos laikė svarbiausiu uždaviniu kovoti su tironais. J.B. ratelių narius Vokietijos vyriausybė net inkriminavo rengus pasikėsinimą prieš rusų carą Aleksandrą I.

Ir Lietuvoje 1823 Kražiuose įsikūrė J.B. šito būrelio steigėjas buvo Kipras Jančiauskis (žr.). Iš jo laiškų sprendžiama, kad panašūs vokiečių būreliai, puoselėję brolybės ir lygybės idealus, bus turėję jam poveikio. Manoma, kad Jančiauskis, lankydamas Kauno aukštesniąją m-lą, bus sužinojęs apie J.B. organizaciją. Turėdamas ir rašytojo gabumų, jis rašęs satyras, pašiepdamas mokytojus, valdininkus. Dėl šių ‚nuodėmių' pašalintas iš Kauno mokyklos, jis persikėlė į Kražių mokyklą ir ėmė veikti mokinių tarpe, juos šviesti visuomeniniais klausimais. Jisai pritraukė į J.B. būrelį Joną Vitkevičių, Feliksą Zelenevičių, paskui Aloyzą Pesliaką, Viktorą Ivaškevičių. Mikalojus Suchockis buvo jų darbui prijaučiąs ir žinąs apie jų veiklą, bet į J.B. ratelį neįstojęs. Stoją į J.B. teduodavo garbės žodį, nes, pagal Vitkevičiaus liudijimą, religijai neskyrę didelės reikšmės, nors iš religijos jie niekuomet nesijuokdavę. J.B. būrelis neturėjo nei reguliamino nei įstatų. Kad daugiau priešą įbaimintų, buvo nutarę įsigyti antspaudą su kaukole. Šio būrelio nariai susirinkdavo ir skaitydavo istorinius, literatūrinius veikalus ir eilėraščius. Taip pat jie svarstė būdus, kaip pagelbėti areštuotiems filaretams. Vienas tokių būdų buvo numatyta sukelti neramumų Lietuvos mokyklose, kad atsirastų daugiau kaltųjų, ir tuo būdu bausmes išskirstyti didesniam skaičiui, nes kai daug kaltųjų, tai negali būti daug sunkių bausmių. To būrelio vienas tokių šūkių ir buvęs — Kur visi nusideda, ten nėra kalto. J.B. veikla Kražiuose pasireiškė tik lipdymu ant sienų patriotiškų eilėraščių ir laiškų rašymu. Laiškuose jie aprašė apverktiną krašto būklę rusams valdant ir kvietė kovoti dėl tėvynės laisvės. Siunčiamus laiškus pasirašė J.B. būrelio inicialais. Be kitų, tokį laišką pasiuntė ir Kražių mokyklos direktoriui Daujotui, kuris buvo klusnus rusų valdžios žmogus. Daujotas apie įvykį pranešė apskrities administracijai ir drauge su žemės teisėju Juškevičium pradėjo to įvykio tardymą. Savo ruožtu apie susektą ‚kramolą' buvo pranešta Vilniun senatoriui Novosilcevui, kuris pasiuntė į Kražius 3 narių tardymo komisiją — Botvinką, Baikovą ir Krulikovskį. Buvo areštuoti įtariami mokiniai Jančiauskis, Vitkauskas, daug Kražių gyventojų ir visi laiškų išnešiotojai žydai. Į suimtųjų namus įkurdindavo kareivių. Jančiauskis ilgai gynėsi ir tik paveiktas nekaltų areštų 1823 XII 14 prisipažino. J.B. būrelio nariai buvo išgabenti į Vilnių. Didysis kunigaikštis Konstantinas 1824 sausio mėn. paskyrė karo teismą teisti Kražių J.B. Teismui pirmininkavo gen. Rozenas. Novosilcevas, caraičio Konstantino pavedamas, stebėjo šios bylos eigą. Teismo sprendimas nelauktai buvo didžiai žiaurus: Jančiauskį ir Vitkevičių nubaudė mirties bausme, kitus ligi gyvos galvos kalėjimu arba tremtimi. Didysis kunigaikštis Konstantinas, patvirtindamas teismo sprendimą, bausmes sušvelnino. Jančiauskį ir Zelenevičių pasiuntė į Bobruiską 10 metų tvirtovės darbų, o atlikus bausmę, jeigu turėtų sveikatos, pasiųsti į Orenburgą eiliniais kareiviais. Kiti buvo atiduoti į kariuomenę eiliniais kareiviais, be teisės avansuoti. Novosilcevas už ‚kramolos' susekimą buvo pakeltas į slaptojo tarėjo rangą; Kražių mokyklos direktorius Daujotas papuoštas šv. Vladimiro ordinu. O tie mokiniai, kurie atnešė mokyklos vadovybei gautuosius laiškus, buvo apdovanoti medaliais ‚za userdije i vernost' (už stropumą ir ištikimybę). 1824 III 8–9 (sen. stiliaus) nuteistuosius išvežė iš Vilniaus. Policija pranešė Novosilcevui, kad išvežamuosius lydėjusi žmonių minia ligi Aušros Vartų.

A. Janulaitis, J. B. Kražiuose 1930 (atspaudas iš Praeities I t.); *M. Brensztejn*, Bracia Czarni Bibl. Warszawska 1906); ('') Kwartalnik Historiczny 1908; ('') Filomata w Krożach 1929; *H. Mościcki*, Wilno i Warszawa w Dziadach Mickiewicza 1908; *G. Schuster*, Die geheimnen Gesellschaften, Verbindungen und Orden 1906. *P.Č.*

Juodieji Lakajai ež. Molėtų vls., Utenos aps., 12 km į r. nuo Molėtų mst., 7,2 km ilgio, ligi 1,0 km pločio, 396 ha ploto, jungiasi su Baltųjų Lakajų ež., su kuriuo kartu turi 1111 ha bendro ploto; turi 2 salas 6 ha ploto. Įteka Kertuoja iš Kertuojo ež., išteka Lakaja (Žeimenos, Neries). Gylis ligi 33 m, vid. 10.2 m. Ežeras sudaro vieną grandį populiaraus vandens kelio ‚per 500 ežerų' ir pasižymi grožiu, ypač šiaurinės įlankos. *S. K.*

Juodikis iš gyvulių, dažniau kiaulių, kraujo ir raugintos ruginių miltų tyrės

virta sriuba, kaime seniau būtinas skerstuvių valgis, R. Lietuvoje žinomas slaviškų jukos vardu.

Juodikiai (lenk. Judziki) Augustavo aps. 1937 J. Marciniak čia tyrinėjo baigiamą ardyti degintinį II–III a. kapinyną. Iš viso ištirta 18 kapų. Sudegusių kaulų likučiai būdavo supilami į urnas. Be to surastas vienas kapas, kur sudeginto žmogaus likučiai buvo palaidoti duobėje. Susidurta taip pat su dvigubais ir trigubais kapais. Kapinyne rasta daug geležinių ginklų, įrankių ir papuošalų. Medžiaga yra grynai baltiška (akinės segės ir kt.), kapinynas priskirtinas sūduviams.

J. Marciniak, Dwa cmentarzyska ciałopalne z okresu rzymskiego w Judzikach i Bargłowie Dwornym w pow. Augustowskim (Wiadomości Archeologiczne XVII : 1, 1950, 47–76). *J.P.*

Juodymo durpynas Kupiškio vls., Panevėžio aps., 55,5 ha, 1,2 m gylio. Sudurpėjimas geras. Pelkė 145 ha, tarpinio tipo.

Juodymų durpynas Čedasų vls., Rokiškio aps., 270,75 ha ploto, 3 m gylio. Sudurpėjimas vidutinis. Pelkė 294,7 ha, aukštutinio tipo.

Juodinkių miškai Telšių vls., 7 km nuo Telšių, kartu su Kalniškių, Morkiškių, Šiliškių miškais sudaro apie 600 ha. Pušies ir eglės sudėties jaunuolynai bei vidutinio amžiaus medynai.

Juodis dažnas nedidelių ežerų vardas. Žymesni: 1. Svierių aps., 7 km į v. nuo Svierių mstl., 65 ha ploto; paviršius 131 m nuo j. l.; priklauso ežerų grandinei Stačios (Neries) baseine.

2. Vadoklių vls., Panevėžio aps., 3 km į p. nuo Vadoklių bžk., 54 ha ploto; nusausinimo darbų pažemintas 1,2 m, seniau buvo 66 ha ploto; paviršius 78 m nuo j. l.; per ež. teka Juoda (Nevėžio).

3. Semeliškių vls., Trakų aps., 8 km į š. nuo Aukštadvario mstl., 32 ha ploto; paviršius 163 m nuo j. l.; per gretimą Vaisietį priklauso Dabintos (Strėvos, Nemuno) baseinui.

4. Jiezno vls., Alytaus aps., 2 km į v. nuo Užuguosčio bžk., 15 ha ploto; paviršius 131 m nuo j. l.; priklauso Alšios (Verknės, Nemuno) baseinui.

5. Vilniaus aps., 8 km į p. nuo Nemenčinės mstl., 10 ha ploto; paviršius 135 m nuo jūros lygio.

Juodišius 1. Jonas (g. apie 1893 Ropidų k., Barzdų vls., Šakių aps.) generolas. Prieš I pas. karą baigęs Vilkaviškio gimnaziją, buvo pradėjęs matematikos studijas. Buvo vienas iš pirmųjų ateitininkų veikėjų. I pas. karo metu mobilizuotas, baigė pėst. karo mokyklą. Lietuvon grįžo 1918 ir trumpą laiką dėstė matematiką Šakių gimnazijoje. 1919 pradžioje stojo į Lietuvos kariuomenę ir dalyvavo kovose dėl

J. Juodišius

laisvės. Iš pradžių tarnavo pėstininkuose, vėliau perėjo į artileriją. Baigęs Aukštuosius karininkų kursus, buvo artilerijos pulko vadu, artilerijos inspektoriumi ir karo mokyklos viršininku. 1941 VI 10 buvo okupantų išsiųstas ‚į kursus' Rusijon. Tolimesnis jo likimas nežinomas. *K. Al.*

2. Motiejus (1854 II 24 Krasnapolyje, Seinų aps. — 1910 X 3 Plymouth, Wis.) kunigas. Baigė Petrapilio dvasinę akademiją ir gavo teologijos magistro laipsnį. Atvykęs į JAV 1886, kitais metais Freelande, Pa., pastatė mišrią lietuvių-lenkų-slovakų medinę bžn. Vienybėje Lietuvininkų vedė aštrią polemiką su J. Šliūpu ir paskelbė katalikams draudimą skaityti Šliūpo leidžiamą Lietuviškąjį Balsą. ‚Susivienijimo visų draugysčių katalikiškų lietuviškų Amerike' III seime 1888 X 31 Mahanoy City, Pa., buvo išrinktas šio susivienijimo ‚rektoriumi'. 1888 buvo pakviestas organizuoti Brukline šv. Jurgio (vėliau Angelų Karalienės) liet. parapijos. Komitetui netvarkingai vedant finansinius reikalus, teismas priteisė kreditoriams grąžinti skolas. Visą parduodamą parapijos turtą iš varžytynių J. nupirko savo vardu. Už tai, kad savo pirktosios bažnyčios neužrašė vyskupijai, J. buvo 1891 suspenduotas. Tada bažnyčią pardavė ir 1896 pasišalino iš Bruklino diecezijos. 1903–06 klebonavo liet. Nekalto Prasidėjimo par. Sheboygan, Wis., 1906–08 šv. Petro liet. par. Kenosha, Wis. Pavargęs ir susirgęs vėliau pasitraukė į Plymouth, Wis. J. buvo paveikus kalbėtojas, rūpinosi bažnytinių chorų organizavimu ir pats juos mokė giedoti. Rašė Vienybėje Lietuvininkų nuo 1887, Saulėje nuo 1888, Lietuvoje 1898, Žvaigždėje 1901–02. Išl. vertimus ‚Šventos Rusijos misijonierių' 1901; ‚Edgarą, arba nuo ateizmo prie pilnos teisybės' 1902 (pagal L. Hamersteiną), Gallet'o ‚Kapitoną velnią (prietikius Cirano de Bergeraco)' 1908. Daug jo parašytų ar išverstų apysakaičių pasirodė Saulės kalendoriuose arba to laikraščio skiltyse.

Kun. M. Juodišius

Susivienijimo Lietuvių Amerikoje istorija 1916; Amerikos Lietuvių Katalikų Darbai 1943; Angelų Karalienės (1938) ir šv. Jurgio par. (1939) Bruk-

line leidiniai; 35 metų jubiliejaus knyga, Sheboygan, Wis., 1938; *V. Dembskis,* Inkvizicia 1909. *A. M. R.*

3. V l a d a s (apie 1890 Gerulių k., Barzdų vls., Šakių aps. — 1915 VII 29 Vilniuje). Pradžios mokslą išėjęs Barzduose, išvyko į Rusiją, kur 1910 baigė Petrapilio V gimnaziją. Petrapilio univ. buvo pradėjęs teisės studijas, bet labiau domėjosi literatūra. Dalyvavo aušrininkų būreliuose ir nuo 1911 bendradarbiavo Aušrinėje. Nuo 1913 dirbo Lietuvos Žinių redakcijoje, daugiausia rašydamas politikos ir dienos klausimais.

Juodytė-Chadaravičienė Ona, Lietuvoje likusi aktorė. Vaidybos mokėsi B. Dauguviečio kurse Kauno valstybinėje dramos mokykloje. Pirmą žymų vaidmenį suvaidino Jaunųjų Teatre 1933 — Elizą ‚Dėdės Tomo lūšnelėje'. Stipri ir temperamentinga charakterinė aktorė, pasižymėjusi H. v. Kleisto Sukultam ąsoty, Heijermanso Vilty ir kt. veikaluose. Iki 1940 vaidino Kauno, nuo tada Vilniaus valstybiniame teatre.

Juodytė-Motiečiuvienė (Mathews) Lionė (g. apie 1928 Jasionių k., Utenos vls. ir aps.) dainininkė, kontraltas. 1939 atvyko į Kanadą, 1942 persikėlė į Brukliną, N.Y., JAV. Dalyvavo lietuvių parengimuose, dainavo liaudies dainas, pati pritardama gitara, ir su šiuo repertuaru aplankė kaimynines kolonijas. 1949 pradėjo lavinti balsą pas Naviková, prof. Migliacio ir Estell Liblling. Laimėjusi varžybas, 1951 keturias savaites dainavo Naujorke Roxy teatre. Koncertavo italų tarpe, dainavo per radiją ir televiziją (1955 XII 4 Naujorko miesto radijo stoty atliko lietuvišką programą). 1954 Naujorke (Therese Kaufmann auditorijoje) dainavo Filipovnos vaidmenį operoje ‚Eugenijus Onieginas'. *J.Ž.*

Juodkalnija (Crna Gora, Montenegro) seniau nepriklausoma valstybė, dabar Jugoslavijos administracinis vienetas (‚respublika') 13.839 km² ploto su apie 420.000 gyv. J. yra Jugoslavijos pietų vakarinėje dalyje, prie Adrijos jūros iš pietų vakarų, tarp Bosnijos-Hercegovinos iš šiaurės vakarų, Serbijos iš šiaurės rytų ir Albanijos iš pietų. Kraštas kalnuotas ir sunkiai prieinamas. Žemės ūkis menkai išplėtotas. Daugiausia verčiamasi avių ir ožkų auginimu. Sostinė Titogradas (anksčiau Podgorica), kiti miesteliai: Cetinje, Nikšic ir Kotor (uostas). Juodkalniečiai yra artimi serbams, turi albanų įtakos. Daugiausia stačiatikiai.

I s t o r i j a. Romos imperijos metu dabartinės J. teritorijoje gyveno ilirų giminės. Svarbiausia jų gyvenama vietovė buvo Dioklėja (Dioclea), kuri priklausė Dalmatijos provincijai. VI–VII a. šią sritį kolonizavo slavai, ir jau IX–X a. čia gyvenusios slavų giminės pasikrikštijo. Anuometinė J. bažnyčia tarpais priklausė Romos Bažnyčiai, tarpais Bizantijos. XII a. J. teritorija įėjo Serbijos valstybės sudėtin, tačiau sudarė atskirą sritį (župą), kurią valdė Serbijos klausą županai. Pati županų valdoma sritis ligi XV a. buvo vadinama Zeta. Bažnytinį aukštesnį hierarchą-patriarchą turėjo Serbija, gi Zeta teturėjo tik metropolitą (vladiką), Serbijos patriarcho konsekruojamą. 1389 Kossovo laukuose turkai nugalėjo serbus, ir Serbija neteko nepriklausomybės. Daug kilmingų serbų giminių bėgo nuo turkų priespaudos ir surado priegiaudą Zetoje. Pasauliniai Zetos valdovai valdė kraštą ligi 1516, patariami dvasininkų metropolitų (vladikų), bet 1516 pasauliniai valdovai atsisakė savo teisių metropolitų (vladikų) naudai. 1516–1697 J. valdė 15 rinktųjų vladikų. Tatai buvo savotiška teokratinė respublika su patriarchalinio demokratizmo pradais. Paveldimoji metropolitų dinastija prasidėjo su Danilo Petrovič iš Njegoš valdymu (1697–1735). Norėdami išlikti nepriklausomi nuo turkų jungo, juodkalniečiai turėjo nepaliaujamai kovoti su jais. Be turkų, J. teko pakelti kovas su Venecija, 1806–14 su Napoleono Prancūzija dėl Dalmatijos. Nuolatinės partizaninės kovos dėl krašto laisvės išaugino atkaklų ir drąsų juodkalnietį — kovotoją. J. valdovai buvo ištikimi krikščioniškų valstybių talkininkai, kovojant su turkais. Labai anksti (1715) J. pateko rusų įtakon ir nuo to laiko ligi I pas. karo pabaigos J. gaudavo iš Rusijos reguliarią subsidiją. J. valdovas Petras I, valdęs 1782–1830, 1786 nugalėjo turkų kariuomenę prie Krusi. Petras I rūpinosi krašto švietimu: steigė mokyklas, siuntė mokinius mokytis į Rusiją. Po mirties jis buvo paskelbtas stačiatikių bažnyčios šventuoju. Jo įpėdinis Petras II (1830–51) buvo žymus valstybininkas ir drauge poetas. Jis sudarė įtakingų šeimų galvų senatą su patariamuoju balsu, pradėjo mokėti atlyginimą ne tik senatoriams, bet ir valdininkams. 1834 įsteigė Cetinje pirmąją spaustuvę. Įvesdamas mirties bausmę, panaikino giminės kraujo kerštą teisę. Išspausdino įstatymų rinkinį. Kadangi nepakako valdžios išlaidoms apmokėti iš užsienio gaunamų subsidijų, tai pradėjo rinkti mokesčius iš gyventojų. Ligi tol gyventojai jokių mokesčių nemokėdavo. Danilas II (1851–60) pasiskelbė pasauliniu valdovu, vyriausiojo krašto dvasininko pareigas perleisdamas arkivyskupui. Danilas II paskelbė 6 straipsnių konstituciją, bet kraštą valdė absoliutiškai. Paskutinysis J. valdovas buvo Nikalojus I (Nikita) (1860–1918). 1876–78 J. drauge su Rusija ir Ser-

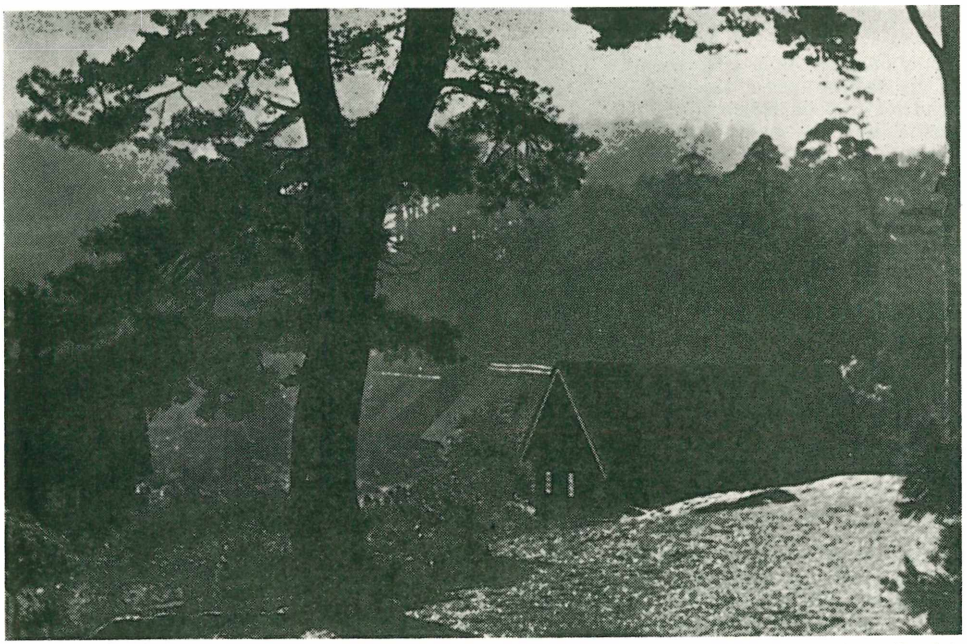

Juodkrantė migloje V. Augustino foto

bija kariavo su Turkija. 1878 J. iš Berlyno kongreso laimėjo Nikšič, Podgoricą, Antivari, Dulcigno ir oficialų J. nepriklausomybės pripažinimą. 1910 Nikalojus I pasiskelbė J. karaliumi. Šio valdovo svoris tarptautiniuose santykiuose, dėl plačių ir įtakingų giminystės ryšių, buvo gan žymus. Vieną jo dukterį buvo vedęs Italijos karalius Viktoras Emanuelis, kitą Serbijos karalius ir dvi buvo ištekėjusios už Rusijos did. kunigaikščių; du jo sūnūs buvo taip pat vedę Rusijos didžiąsias kunigaikštytes. 1912 J., kaip Serbijos talkininkė, kariavo su turkais ir laimėjo teritorijos. I pas. karo metu J. paskelbė karą Austrijai ir Vokietijai. 1915 J. kariuomenė buvo užėmusi Skutari miestą, tačiau 1916 J. kariuomenė kapituliavo, ir kraštas pateko Austrijos okupacijon. Karalius Nikalojus I pabėgo į Italiją, o vėliau į Prancūziją. 1918 XI 26 J. parlamentas, susirinkęs Podgoricoje (dabar Titograd), panaikino monarchinę santvarką ir įstojo į federatyvinę pietų slavų valstybę (Jugoslaviją). Pagal 1946 Jugoslavijos konstituciją J. paliko Jugoslavijos liaudies respublikos sudėtine dalimi.

F. S. Stevenson, History of Montenegro 1913; *N. Saulić*, Crna Gora 1924; *Genthe*, Montenegro, Beitrag zur Geschichte seines Fürstenhauses 1912.

P. Č.

Juodkrantė (vok. Schwarzort) Užmario r. pakraštyje vasarvietė ir Kuršių marių žvejų bžk., 20 km į p. nuo Klaipėdos; apie 600 nuolatinių gyv. (1939), kurių daugumas lietuviai ir kuršiai. Nors J. išaugo į bažnytkaimį XVIII a. pabaigoje, bet kaip vasarvietė J. labiau išgarsėjo tik XX a. pradžioje. Vasaros metu reguliarus susisiekimas keleiviniais motorlaiviais su Krantu, Nida ir Klaipėda. Dėl patogių kurortinių sąlygų ir nepaprastai gražios gamtinės aplinkumos, J. yra mielai lankoma turistų ir mėgiama vasarotojų, kurių vasaros metu susilaukdavo apie 4000; jiems priimti 1939 buvo 15 viešbučių–vasarinių. Ligi 1939 čia buvo: girininkijos, žvejybos priežiūros, valsčiaus savivaldybės įstaigos, paštas, jūrų pagalbos ir oro perspėjimo stotys, pasienio policijos punktas, pradžios mokykla, 1936 įkurtas liet. vaikų darželis, elektros stotis, mineralinės maudyklės, pajūrio svetainė, uostas, 3 krautuvės, apie 70 būrinių žvejų laivelių ir 2 motorlaiviai susisiekimui marėmis.

Ties J. yra išlikęs plotas (apie 3 km ilgio ruožas per visas kopas) senojo miško su didelėmis pušimis ir žemutine danga, kurioj randama ir retoji šiaurės linea (Linea borealis). J. miške peri daug gižų, kurie minta marių žuvimi. Miške yra kelios aukštos kopos — Ievos, Garnių, Raganų, Avių ir Prez. A. Smetonos kalnas su 122 laiptų pakopomis. Nuo jų atsiveria puikūs reginiai į Baltijos jūrą, Kuršių mares, Klaipėdą ir tolimąsias Užmario vietas. Ant

Kuršių marios ties Juodkrante

Raganų kalno pastatytas lankytojams stiklinis paviljonas, o ant Ievos kalno būdavo sodinamas Vilniaus ąžuolas, kurį naciniai piktadariai kasmet išraudavo. Ant Ievos kalno nuo senų laikų liet. jaunimas rinkdavosi švęsti Joninių šventės. Ir kitomis progomis Juodkrantėje įvykdavo lietuviškų pobūvių; antai 1909 VII 11 čia buvo surengta didžiulė M. Lietuvos lietuvių gegužinė. Eglių dauboje, pušimis apaugusiame klonyje, Joninių švenčių metu nuo XIX a. pabaigos įvykdavo liet. evangelikų sakytojų šaukiami surinkimai, vadinamosios pasiuntinystės šventės, į kurias suplaukdavo tūkstančiai M. Lietuvos tikinčiųjų lietuvių. Nuo 1923 vietos liet. organizacijų žymiausias veikėjas buvo Jurgis Vėsulas. A. Nevardausko iniciatyva 1937 buvo įsteigtas šaulių būrys, pavadintas Klaipėdos krašto sukilėlių vado Jono Budrio vardu. Be to, gyvai veikė liet. žvejų d-ja ir jaunimo Santaros skyrius. Anksčiau veikęs lietuvių susivienijimo skyrius vėliau iširo.

J. žvejai žvejoja Kuršių marėse, į Baltiją neplaukia. Jie daugiausia gaudo stovinčiais tinklais (venteriais) ungurius, kuriuos išrūkytus parduoda Klaipėdoje, vietos vasarotojams, Karaliaučiuje ir kitose apylinkių rinkose. XIX a. antroje pusėje J. išgarsėjo gintaro kasyklomis. Apie 1890 gintaro ištekliai išsisėmė, ir kasyba sustojo. Iškasta žemė buvo pilama pakrantėje prie kopų. Iš jos susidarė 30 ha derlingo dirvožemio, kuriame galėjo išsiplėsti J. vasarvietė. *A. Nev., M. Ans. ir M. Nb.*

Istorija ir proistorė. 1680 jau buvo J. keletas žvejų namų, 1697 atidaryta smuklė. 1743 paskirtas mokytojas ir 1745 pastatyta mokykla. 1792 joje mokėsi 12 mokinių: 3 berniukai ir 9 mergaitės. Užpusčius Karvaičius (žr.), 1794 jų gyventojai įsikūrė prie J., ir tada buvo pastatyta nauja bažnyčia. J. ir apylinkės labai nukentėjo 1758 įsiveržus rusams. 1807 J. vėl buvo užimta rusų, bet 1808 atsiimta prūsų. Čia buvo įsteigta karo ligoninė, iš kurios apkrečiamosios ligos išplito žmonėse. Nuo 1860 J. pradėjo garsėti savo gintaro kasyklomis. Drauge ji populiarėjo kaip vasarvietė. 1885 pastatyta dabartinė mūrinė evangelikų bžn. 1902–03 valdžia išvedė kelią nuo Smiltynės iki J., 1910 tas kelias išpiltas graužu ir nusodintas medžiais.

J. ir jos apylinkės buvo gyvenamos žmonių nuo naujojo akmens amžiaus. Ypačiai J. yra pagarsėjusi gintariniais dirbiniais. Čia gintaras pradėtas kasti 1856. 1860 įsisteigusi Stantien & Becker firma įrengė kasyklas, kur gintaras buvo kasamas žemsėmėmis Kuršių marių dugne. Kurį laiką čia dirbo net apie 600 darbininkų, jų tarpe liet. narų. Iki 1891 iškasta apie 2.250.000 kg gintaro. Šioje gintaro kasykloje surasta apie 500 priešistorinių gintaro dirbinių.

Juodkrantė

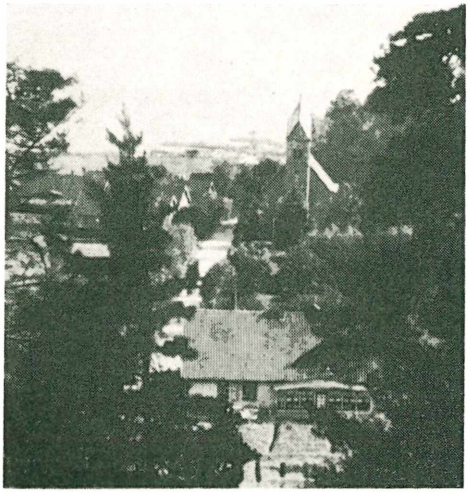

Juodkrantė

Vilos Juodkrantėje

Kopos ties Juodkrante

Patys pirmieji dirbiniai aptikti jau praėjusio amžiaus šeštajame dešimtmety, tačiau jų kiek sistemingesnis rinkimas pradėtas nuo 1880. Iki 1882 surasta 234 gintariniai dirbiniai, kuriuos aprašė ir paskelbė R. Klebs (Der Bernsteinschmuck der Steinzeit 1882). Šį darbą paskelbus, radinių kiekis dar kiek padidėjo. Radiniai atsidūrė įvairiose vietose: Karaliaučiaus univ. geologijos inst., Karaliaučiaus Gintaro muziejuje, Prussia muziejuje, Valstybiniame Berlyno muziejuje, Naujorke ir kt. Priešistoriniai gintariniai dirbiniai surasti Kuršių marių dugne į š. nuo J., maždaug 650 m atstu nuo kranto, dažniausiai 3–4 m, kartais net 5 m gilumoje, vadinasi 6–11 m gilumoje nuo vandens paviršiaus. Gintariniai dirbiniai gulėjo marių smėlyje dažniausiai krūvelėmis kartu su neapdirbtu gintaru, medžių ir žievių liekanomis. Jie aptikti nebe pirminėje savo vietoje, bet čia atsidūrė bangų paplauti iš krante buvusios sodybos. Toji sodyba turėjo būti arba netoliese krante, arba r. marių pakraštyje, netoli Priekulės.

Gintarinių dirbinių formos labai įvairios. Čia surasta visokeriopo tipo karolių, kabučių ir plastinio meno dirbinių. Ligi šiol J. gintariniai dirbiniai buvo priskiriami naujojo akmens amžiaus šukinės keramikos grupei, tačiau paskutiniųjų Ed. Šturmo tyrinėjimų nustatyta, kad jie priklauso įvairioms kultūroms bei laikotarpiams, pradedant naujuoju akmens amžiumi ir baigiant ankstyvuoju prieškristiniu geležies amžiumi. Rutulinių amforų kultūrinei grupei priskiriami ilgi ritinėliai, karoliai, apvalainiai sagos pavidalo karoliai su V-formos skylute antrojoje pusėje (kai kurių šio tipo karolių priešakinė pusė pagražinta duobutėmis, kurios sudaro kryžinį raštą), pailgi keturkampiai karolių skirstikliai su trimis skylutėmis, platūs apvalainiai ir pailgi karoliai ar jų skirstikliai, paprasto ar dviašmenio kirvuko pavidalo kabučiai ir kt. Prabaltiškajai pamarių kultūrinei grupei (vok. Haffkünstenkultur) priskiriami žiedo pavidalo karoliai ir dalis primityvių kabučių. Vėlyvajai šukinės keramikos kultūrai (jau senajam ir viduriniam žalvario amžiui) greičiausiai priklauso gintarinės žmonių figūrėlės. Pagaliau priešistoriniam geležies amžiui priskiriama dvigubos plokščios sagos, tokios pat sagos su apvalainėmis buoželėmis, trapecinės formos kabučiai, skydo pavidalo kabučiai, kotiniai žiediniai kabučiai ir kt. Artimiausių analoginių radinių J. gintariniams dirbiniams surasta Palangoje, Latvijoje, buv. Naugardo gubernijoje ir kt. Žr. Gintaras.

Apie žmonių gyvenimą J. apylinkėse naujajame akmens amžiuje liudija aptiktosios

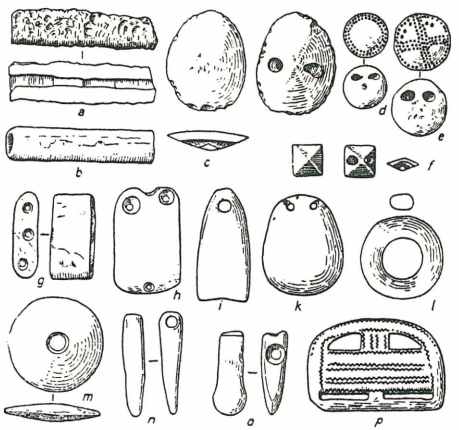

Akmens amžiaus gintariniai dirbiniai, surasti Juodkrantėje

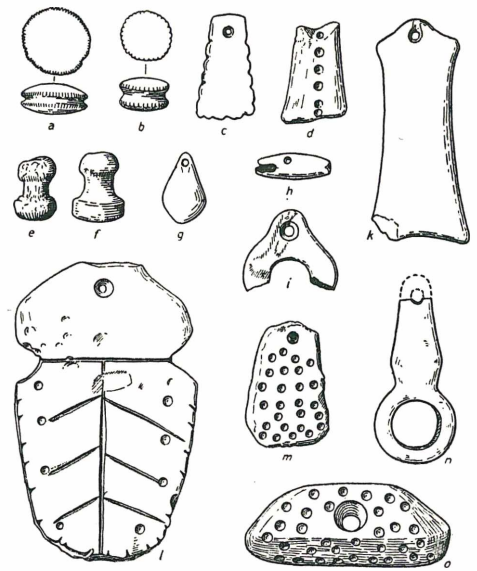

Ankstyvojo geležies amžiaus gintariniai dirbiniai, surasti Juodkrantėje

sodybos, kur randama akmeninių kirvukų, titnaginių dirbinių ir puodų šukių. Tos sodybos tęsėsi beveik iki pat Klaipėdos. 1892 surasti ir 4 naujojo akmens amžiaus pabaigos kapai. Viename kape, aptiktame į š. nuo J., mirusysis buvo palaidotas sulenktas, ant šono, galva į pietus. Prie kaukolės buvo padėtas apdaužytas akmeninis kirvis. Kituose blogai išlikusiuose kapuose surasta akmeninių kirvių, puodų šukių ir gintaro gabalėlis. Be to, J. surastas naujojo žalvario amžiaus ietigalis ir romėniškų pinigų.

R. Klebs, Der Bernsteinschmuck der Steinzeit von der Baggerei bei Schwarzort und anderen Lokalitäten Preussens 1882; *O. Tischler*, Beiträge zur Kenntnis der Steinzeit in Ostpreussen und den angrenzenden Gebieten (Schriften der Phys. Ökonom. Gesell. XXIV 1883, 102–104); *J. Sembritzki*, Geschichte des Kreises Memel 1918; *E. Sturm*, Schwarzort (M. Ebert. Reallexikon der Vorgeschichte XI 1927, 373–379); *B. v. Richthofen*. Die Deutung der jungsteinzeitlichen Bernsteinschnitzereien vom Schwarzorter Stvl (Altpreussen 1 : 1, 1935, 3. 3–15); *A. Äyräpää*. Die Verbreitung des Bernsteins in kammkeramischem Gebiet (SMYA XLV 1945, 10–25); *B. v. Richthofen*. Das genauere Alter der jungsteinzeitlichen Bernsteinschnitzereien von Schwarzort auf der Kurischen Nehrung (Prussia 33 : 1–2. 1939. 256–262); *Ed. Šturms*. Der ostbaltische Bernsteinhandel in der vorgeschichtlichen Zeit (Commentationes Balticae I 1953, 167–205). *J.P.*

J. vandens matavimo stotis veikia nuo 1881 Kuršių marių vakariniame krante, Gintaro uoste, 1 km į š. nuo Juodkrantės prieplaukos, 19 km nuo Baltijos jūros ties Klaipėda. Stoties matuoklės nulis yra −0,609 (žemiau jūros lygio). Aukščiausias vandens horizontas 2,08 m (1889), žemiausias — 0,10 (1882). *S.K.*

Juodlaukiai (vok. Jodlauken, nuo 1938 Schwalbental) bžk. M. Lietuvoje, 20 km į p. nuo Isruties prie Įsruties–Nordenburgo plento. 1939 buvo apie 500 gyv. Sena medinė bažnyčia, XVIII a. pradžioje statyta, ant pakilesnio Juodupės (Auksinės deš. intako) kranto, lygumų aplinkumoje toli matoma. Liet. pamaldos ten panaikintos jau 1878. *M.Nb.*

Juodligė (lot. Anthrax) apkrečiama liga visų naminių bei laukinių gyvulių, taip pat ir žmogaus. Liga paplitusi visame pasaulyje, bet dažniau pasireiškia tropiniuose kraštuose. Ligos sukėlėjas yra atitinkama bacila (bacillus anthracis). Ja gyvuliai apsikrečia per virškinimo kanalą su vandeniu bei pašaru, per žaizdas odoje; gali apkrėsti ir vabzdžiai. Naminiai gyvuliai serga trimis jos formomis: staigia, aštria ir karbunkulų forma. Vietovėse, kur j. yra labai išsiplatinusi, gyvuliai profilaktiškai skiepijami. Kovojama su šia liga veterinarinės policijos priemonėmis. *J.Mot.*

Juodlubės, arba juodės, iš kartelių ar skeltinių sudėtos lubos, paprastai jas dar užtiesiant eglės maukna (luobu), ir užplūktos moliu, užpiltos smėliu, žemėmis. Tokios j. XIX a. antroje pusėje tebedėjo gyv. namų prieangiuose (R. Aukštaičiuose, Žemaičiuose), kur tebebuvo atviras židinys. Paskutiniu metu j., daug kur vadinamos pakriaute, tebuvo išlikusios vien tik Žemaičiuose, nes ten dar atviras prieangio židinys nebuvo išnykęs. Prieangio j. paprastai viso nedengė, tik jo dalį, arčiau židinio. J. seniau buvo sutinkamos pirtyse (Aukštaičiuose) ir klojimų jaujose (paku-

Vytautas prie Juodosios jūros (J. Mackevičiaus pav.)

rose). Jos daug kur jaujose išlikusios ir ligi šiol žemaičiuose. Kartais j. galima užtikti dar tvartuose, rūsiuose. *A.Mž.*

Juodlunkis ež. Kuršėnų vls., Šiaulių aps., 1 km į p. nuo Juozapavos bžk., 48 ha ploto; pagal gretimą dvarą kartais vad. Dirvonėnų ež., žemėlapiuose Paežerių ež. Paviršius 126,9 m nuo j.l.; iš ež. teka Akmena (Žižmos, Ventos).

Juodmargiai populiarus vardas Lietuvoje olandų veislės gyvulių arba jų metisų. Buvo nusistatyta juos veisti vakarinėje ir pietinėje krašto dalyje. Nemaža veislinės medžiagos buvo įgabenta iš Rytprūsių.

Juodmedis (Diospyros) Ebenaceae šeimos gentis su per 200 skirčių, išplitusių rytinėje ir pietvakarinėje Azijoje, Viduržemio jūros, Indo-Malajų ir Š. Amerikos srityje. J. mediena juodos spalvos rusvai dryžuota, labai kieta ir labai sunki. Vartojama dailiesiems dirbiniams, taip pat fanerai. Rinkoje j. yra daugelis rūšių, priklausančių įvairioms skirtims. Tikrąjį j. duoda medis D. e b e n u m Koenig (ag. ebony), gausiausiai augąs Ceilone. Indijos j. yra medžio D. m e l a n o x y l o n Roxb. Gražumu pasižymi makasarinis j. iš Celebes salų. JAV auga dvi j. skirtys: D. t e x a n a ir D. v i r g i n i a n a. Tik pastarasis tėra pramoninės reikšmės (ag. persimmon). Siekia iki 40 m, vid. 15 m aukščio; jo vaisiai apie 3 cm skersmens, valgomi. Sutinkamas keletoje valstybių (Connecticut, Long Island, Florida, Pensilvanija, Ohio, Indiana, Ilinojus, Iowa, Kansas, Texas). *J.Rkt.*

Juodoji Ančia žr. Ančia Juodoji.

Juodoji jūra (sen. romėnų Pontus Euxinus iš gr. eukseinos ‚svetingas', turkų Karadengiz, rus. Černoje more, n. gr. Mauri thalassa) p. Europos jūra tarp Ukrainos, Kaukazo, M. Azijos ir Balkanų, 1200 km ilgio, ligi 530 km pl., 411.540 km² ploto, su Azovo jūra 449.140 km² ploto. Ji yra Viduržemio j. dalis, sujungta Bosforo sąsiauriu per Marmuro jūrą ir Dardanelų sąsiauriu su Egėjo jūra. Krymo pusiasalis atidalija Azovo jūrą, kuri susisiekia Kerčės sąsiauriu, 4 km pl. J. jūros krantai silpnai išsiplėtoję, maža tėra įlankų; paminėtina Karkinito įlanka į š.v. nuo Krymo. Tėra kelios nežymios salos: Berezanė, Džarylgač šiaurėje, Fidonisi (rus. Zmeinyj) ties Dunojaus delta, Kefken netoli Bosforo. Jūra pasižymi gyliu: vid. 1198 m, mkm. 2242 m. Vandens horizontas svyruoja nežymiai: 5–6 cm dėl upių vandens, potvyniai bei atoslūgiai siekia 7 cm; daugiau vandenį pakelia audros. J. jūra skiriasi nuo kitų tuo, kad turi 3 skirtingus sluoksnius: 1. paviršutiniame, 50–75 m gylio, sūrumas 1,65 ligi 1,85%; temperatūra kinta per metus: vasarą vid. 24°C, žiemą nuo 7,5° pietuose ligi 0,3° šiaurėje; ten jūra kartais užšąla; 2. tarpiniame sluoksnyje, ligi 125–225 m gylio, sūrumas 1,8 ligi 2%, temperatūra nežymiai kinta tarp 6 ir 8°C; 3. gelmės turi pastovią temperatūrą 9°C, sūrumą 2,0 ligi 2,5%; vanduo turi daug sieros vandenilio, 5–7 cm³ kiekviename litre, dėl to ten nėra jokios gyvybės, ir jūroje iš viso maža žuvies ir kitų gyvių. Gėlas upių vanduo kiek praskiedžia jūros sūrumą: būdamas lengvesnis, jis laikosi paviršiuje. Perteklius teka į Marmuro jūrą per Bosforą, 30–120 m gylio sąsiaurį, tačiau palei dugną veržiasi priešinga šilto, 16°C, ir labai sūraus, 3,4% koncentracijos, vandens srovė; kad ir šiltesnis, tas vanduo yra sunkesnis ir prisideda prie užnuodyto gelmių sluoksnio. Jūra dažnai skęsta rūke; dėl tamsaus vandens atspalvio ji ir vad. Juodąja. Pakraščių klimatas švelnus, ypač Krymo p. kranto ir Kaukazo pakraščių. Tačiau, kai per kalnus prasiveržia šaltas šiaurinis vėjas, vad. bora, jis viską sušaldo ir padaro daug žalos augmenijai ir laivybai.

J. jūros vandens balansas. Upių nuotakį į J. ir Azovo jūrą rodo šie skaičiai:

Upė	Baseino plotas km²	Vid. debitas m³/sek.	Metinis nuotakis km³
Dunojus	817.000	6430	203,0
Dniestras	73.360	350	11,0
Bugas	63.740	120	3,8
Dniepras	503.360	1670	52,7
Donas	429.780	900	28,4
Kubanė	61.530	360	11,4
Kaukazo pakraštys	25.900	870	27,5
Rioni	13.390	400	12,6
Čoruh	22.130	314	9,7
Ješilirmak	37.000	245	7,7
Kizilirmak	78.630	204	6,4
Sakaria	57.520	110	3.5
Kiti Turkijos intakai	58.350	179	5,7
Likusieji smulkūs int.	198.940	964	30,4
Juodosios ir Azovo rų baseinas	2.440.630	13.116	413,8

Metinis nuotakis 414 km³ reiškia 920 mm vandens sluoksnį jūros plotui 449.140 km². Pridėjus drėgmenis jūroje 400 mm ir atskaičius garavimą 900 mm, lieka metinis perteklius 420 mm, tolygus 190 km³ vandens. Per Bosforą išteka apie 250 km³ per metus, grįžta palei dugną apie 60 km³ sūraus vandens. J. jūros vandens tūris sudaro 492.564 km³, kartu su Azovo jūra 492.940 km³; upių nuotakis 414 km³ tesudaro 0,084%, kitaip tariant, visos upės tegalėtų pripildyti jūrą per 1190 metų.

S.K.

Juodoji našlė (Latrodectus mactans) nuodingas voras, priklausąs verpikų šeimai Theridiidae, turinčių ant užpakalinės poros kojų šukų pavidalo įtaisus, kurių pagalba gali gaminti tinklą bei savo paties suverptu siūlu apvynioti pagautą grobį. Kūnas intensyviai juodos spalvos, su raudona dėme pilvelio pusėj. Patelė iki 1½ cm ilgio. Patinėlis daug mažesnis, nepavojingas, retai sutinkamas, nes tuoj po apvaisinimo patelė jį suėda. J.n. yra bene nuodingiausias pasaulyje voras. Paplitęs labiausiai tropikuose, bet sutinkamas ir JAV, ypač pietinėse valstybėse, nors pasitaiko ir šiaurinėj N. Anglijos dalyje. Lietuvoj nežinomas. J.n. įkandimas žmogui pirmiausia sukelia vietinį skausmą ir patinimą, toliau prasideda galvos skaudėjimas, vėmimas, sunkumas kvėpuoti; kartais net baigiasi mirtimi. Įkandimų dažniausiai pasitaiko sėdint ar miegant ant plikos žemės.

J.Dbr.

Juodoji rinka yra rinka, kurioje prekiaujama nesilaikant įstatyminių nuostatų. Reikalo atveju įstatymai tvarko prekių kainas, parduodamąjį kiekį, kontingentus, devizų paskirstymą ir tam tikrų prekių į tam tikrus kraštus išvežimą. Šitoks prekybos varžymas neigiamai veikia pinigų vertę. Tų nuostatų atsiradimas dažniausiai sako, kad vidaus rinkoje yra didesnė pinigų pasiūla, kaip prekių. Dėl to atskiri asmenys, matydami savo santaupas virstant niekais, ieško priemonių pakeisti jas pastovesnėmis vertybėmis: auksu, pastovia svetima valiuta, brangenybėmis, svetimomis akcijomis. Kita vertus, tie žmonės taip pat ieško kasdieninių reikmenų, kurių viešojoje rinkoje neranda arba nepakankamai randa. Dėl to visur, kur yra tokie ar panašūs prekybos suvaržymai, veikia ir j.r. Jos žydėjimo laikotarpiai esti karų ir pokarių metais. Jeigu j.r. aktyviai veikia valdinės įstaigos ar centriniai bankai, tai tokia rinka dar vadinama p i l k ą j a r i n k a.

Tarptautinėje j.r. labai daug dalyvauja Sov. Rusija, dalyvavo nacių Vokietija, neatsilieka taip pat ir kai kurios demokratinės valstybės bei jų centriniai bankai. Demokratinių valstybių bankai savo veikimu j.r. tikisi ir ją pačią apvaldyti, jeigu jau ne visai sužlugdyti. Toks didesnis centrinių bankų ir valdžios įstaigų įsikišimas j.r. prasidėjo 1952, kai buvo įsitikinta, kad vien įstatyminiais nuostatais ir policinėmis priemonėmis negalima j.r. įveikti. Dėl gyvenimo nenusistovėjimo j.r. šiandien išplitusi po visą pasaulį, ir $^{9}/_{10}$ visos žmonijos dar 1954 nebuvo apsaugoti nuo savo santaupų nykimo. 1953 viso pasaulio j.r. prekyba pinigais, brangiaisiais metalais ir brangakmeniais buvo pati didžiausia žmonijos istorijoje ir siekė apytikriai 13 milijardų dolerių.

Sveiki ir pastovūs pinigai j. rinką gali visai sunaikinti; betgi kol pačios valstybės neišsimoka ir pinigus daugiau ar mažiau nuvertina, j.r. ir toliau veiks. Kiekvienas pinigų nuvertinimas yra lygus taupytojų santaupų daliniam nusavinimui ar netiesioginiam apdėjimui mokesčiais. Kol valdžios pačios nenori ar nepajėgia laikytis sveikų ūkinių dėsnių, sunku kaltinti žmones, kurie j.r. pagalba stengiasi bent iš dalies gelbėti savo santaupas.

Nuo 1938 pinigai mažiausiai nuvertinti JAV ir dolerio bloke — apie 50%. Čia j.r. yra mažiausia vietos. Sovietiniame bloke, kur žmonių santaupos nusavinamos sąmoningai ir reguliariai, j.r. gali klestėti. Pati Sov. Rusija veikia tarptautinėj j.r., pirkdama karo pramonei reikalingų gaminių bei žaliavų.

J.r. labai kenkia kariaujančioms šalims, nes mažina viešojoje rinkoje normuojamas prekes ir prekes reikalingas karo pramonei. Be to, j.r. skatina kriminalinius veiksmus, nes daug toje rinkoje prekiaujamų prekių esti vogtos. Apskritai, j.r. kenkia planuojamajam ūkiui.

J. rinkoje daugiausia prekiaujama auksu, pastoviais pinigais bei brangenybėmis (pirmoje eilėje brilijantais), valgio gaminiais ir apdaru (jeigu tai normuojama), svaigalais (tabaku, alkoholiu), karo pramonei svarbiais spalvotaisiais metalais, mašinomis, aparatais bei jų dalimis, kitais pramonės gaminiais, jeigu jų sunku gauti viešojoje rinkoje, arba, jeigu apeinant aukštus muitus, užsieniniai gaminiai pasidaro pigesni. Šion kategorijon priklauso visos tos prekės, kurios iš esmės yra pertekliaus prekės, bet virtę daugeliui žmonių kasdieninio pareikalavimo dalykais (nailonas, optikos reikmenys, radijo bei televizijos aparatai, autovežimiai, šaldytuvai ir t.t.). Be to, j.r. veikla apima vertybių perkėlimą iš vienos valstybės kiton, apeinant suvaržymus, neteisėtą aukso monetų kaldinimą, pervežimo, išvežimo,

kilmės bei vartojimo dokumentų padirbinėjimą ir pardavinėjimą, neteisėtą užšaldytų sąskaitose pinigų keitimą laisvai disponuojamais pinigais.

Lietuvoje Nepriklausomybės laikais j.r. buvo labai nežymi. Ribojosi kai kuriomis iš užsienio įvežamomis prekėmis apeiti aukštiems muitams. Tokiu keliu buvo įvežami nežymūs kiekiai svaigiųjų gėrimų, tabako dirbinių, šilko. Įvedus devizų suvaržymus su užsieniu ir vietoje, buvo prekiaujama pinigais ir brangiaisiais metalais. Vokiečių okupacijos metu j.r. Lietuvoje žydėte žydėjo, nes Lietuvoje gaminamos prekės buvo daugiausia išvežamos Vokietijon ar frontui, o vietoje, lietuviams skirtose krautuvėse, prekių tiekimas buvo labai blogas, gi pačios prekės normuotos kortelėmis. Panaši ir bolševikų politika okupuotuose kraštuose neišvengiamai kuria sąlygais j.r. klestėti. *L.Drg.*

Juodoji Rusija sritis prie Nemuno, vadinta tuo vardu XIII-XV a. Į ją įėjo šie miestai: Naugardukas, Valkaviskas, Slanymas, Zditavas, Gardinas. XII–XIII a. didelė J.R. teritorijos dalis priklausė Polocko kunigaikščiams. Antrojoje XIII a. pusėje J.R. užėmė lietuviai.

Juodoji svastika antikomunistinė grupelė per 1940–41 bolševikų okupaciją, vietoje bendrai (Liet. Aktyvistų Fronto) parinkto sukilimo atveju atpažinimo ženklo, pasirinkusi savąjį ženklą — raištį ant rankovės su svastika. Buvo ir pasiliko vokiečių Gestapo žinioje ir priklausomybėje.

‚Juodosios katės' plėšikų bandos, 1944 tuoj po bolševikų okupacijos atplūdusios į Lietuvą iš Gudijos. Užpuldinėdavo gyventojus, atimdamos pinigus bei nužudydamos. Prie šių bandų prisidėdavo ir raudonarmiečiai. Tamsoje banditai, atsistoję prie durų, kniaukdavo kaip katė ir, šeimininkui duris atidarius, jį užpuldavo: iš to ir pavadinimas. Ypač siautėjo Kaune ir Vilniuje.

Juodpiaunis upelis Veliuonos vls., Kauno aps., Gausantės (Mituvos, Nemuno) kair. intakas, 9 km ilgio; teka per Karalgirį į vakarus.

Juodsodis k., Telšių vls. ir aps., 10 km nuo Telšių. Vietovėse ‚Gargždų kalnas' ir ‚Šilukas' M. Brenšteinas yra kasinėjęs senojo ir naujojo geležies amžiaus kapinyną, kur mirusieji laidota nedeginti duobėse. Vienoje vietoje surastas ir dvigubas kapas, kur vienas vyras palaidotas galva į pietus, kitas — į šiaurę. Iš II–III a. įkapių paminėtinos juostinės apyrankės siaurėjančiais galais, papuoštos skersiniais ranteliais, laiptelinės segės ir kt. Medžiaga būdinga vakarinės Lietuvos kultūrinei grupei.

M. Brensztejn, Cmentarzyska ‚Gargżdi-Kalnas' i ‚Szyłuks' we wsi Juodsodzie w powiecie i parafji Telszewskiej (Materialy anthrop.-archeol. i etnogr. V : 1, 1901, 31–35). *J.P.*

Juodupė dažnas vardas upelių, kurie teka iš balų ir turi tamsią vandens spalvą. 1. Eišiškių vls. ir aps., Versekos (Merkio, Nemuno) deš. intakas, 5 km ilgio; 2. Juodupės vls., Rokiškio aps., Vyžuonos (Nemunėlio, Lielupės) deš. intakas, 7 km ilgio, kair. intakas Prūdupis; 3. Pažeimenės apl., Švenčionių aps., Sorelės (Soros, Žeimenos, Neries) kair. intakas, 4 km ilgio; 4. Piktupėnų vls., Pagėgių aps., Vilkos (Gėgės, Nemuno) deš. intakas, 6 km ilgio; 5. Siesikų vls., Ukmergės aps., Armonos (Šventosios, Neries) deš. intakas, 6 km ilgio; 6. Šilavoto vls., Marijampolės aps., Jiesios (Nemuno) deš. intakas, 5 km ilgio; 7. Valkininkų vls., Eišiškių aps., Graužupės (Merkio, Nemuno) deš. intakas, 3 km ilgio. Žr. Juodupis. *S.K.*

Juodupė bžk. ir valsčiaus centras Rokiškio aps., pakeliui iš Rokiškio į Onuškį, prie Juodupės ir Vyžuonos santakos; 1923 buvo 125 gyv. Vėliau gyv. skaičius sparčiai augo, ir 1956 J. paskelbta miesto tipo gyvenviete. J. valsčiuje 1940 buvo apie 7000 gyv. 1936 įkurta Aušros Vartų parapija, kuriai 1940 priklausė 2042 parapiečiai. Kunigo Jono Bubo rūpesčiu 1938 pastatyta medinė bžn. Nuo 1907 veikia vilnonių audinių fabrikas Nemunas. Pradžioje dirbo tik 10 darbininkų su 2 rankinėmis staklėmis. Savininko Oskaro Trejaus vadovaujama įmonė greit išsiplėtė ir ligi 1915 už savo audinius parodose gavo 4 didžiąsias premijas ir 12 aukso medalių. Po I pas. karo įmonė buvo atstatyta ir jau 1923 turėjo 15 mechaninių staklių su per 100 darbininkų. Prie audyklos yra ir vandens malūnas. 1936 įsteigtas sveikatos punktas. Nepriklausomybės metu Juodupėje buvo: valsčiaus savivaldybės įstaiga, policijos nuovada, pradžios mokykla, pieninė, pašto agentūra ir girininkijos (Rokiškio miškų urėdijos) įstaiga. Juodupės vls. Neršonių kaime jau 1908 veikė Saulės d-jos pradžios mokykla, kurioj mokė M. Grigonis. Iš J. vls. yra kilę: Vilniaus krašto veikėjas kun. J. Skruodis, kun. A. Deksnys, kun. dr. A. Deksnys, geodezijos inž. J. Deksnys ir inž. arch. J. Mulokas. *A.B.*

Juodupėnų miškas Salantų vls., Kretingos aps., 6 km į v. nuo Salantų. Vieta lygi, drėgna. Pušynas IV boniteto su egle, 580 ha ploto.

Juodupis daugelio smulkių balų upelių vardas. 1. Čekiškės vls., Kauno aps., Lazduonos (Dubysos) kair. intakas, 2 km ilgio; 2. Endriejavo vls., Kretingos aps., Veiviržo (Minijos) deš. intakas, 6 km ilgio; 3. Kietaviškių apl., Trakų aps., Spenglos

(Strėvos, Nemuno) deš. intakas, 5 km ilgio; 4. Kretingos vls. ir aps., Akmenos–Danės deš. intakas, 4,5 km ilgio; 5. Kulių vls., Kretingos aps., Alanto (Minijos) deš. intakas, 3 km ilgio; 6. Stakliškių vls., Alytaus aps., Alšios (Verknės, Nemuno) kair. intakas, 4 km ilgio; 7. Stakliškių vls., Verknės (Nemuno) kair. intakas, 2 km ilgio; 8. Tauragės vls. ir aps., Ežeruonos (Jūros) kair. intakas, 3 km ilgio; 9. Tenenių apl., Tauragės aps., Stigrės (Ašvos, Veiviržo, Minijos) kair. intakas, 4 km ilgio; 10. Užvenčio vls., Šiaulių aps., Ventos kair. intakas, 3 km ilgio. *S.K.*

Juodvabalis (Geotrupes stercorarius) Scarbidae šeimos, Geotrupinae pošeimio vabalas, 2 cm ilgio, apvalaus kūno, juodos, tamsiai mėlynos ar mėlynai žalsvos spalvos, o apačia — violetinės-mėlynos spalvos. J. veisiasi žolėdžių gyvulių (daugiausia arklių) mėšle, jame gyvena ir juo minta. J. išrausia žemėje urvelius ir į juos prikemša mėšlo, kad jis neišdžiūtų. Žemėje jie išrausia ir kitas, išsišakojusias skyleles, į kurias įstumia mėšlo volelius ir juose padeda kiaušinėlius. Iš jų išsiritusios lervos minta mėšlu, kol virsta lėliukėmis. Iš lėliukės virtęs veiksliu, j. žiemoja žemėje, o kitą vasarą tęsia dauginimosi procesą. Platesne prasme j. vadinami visi mėšle gyvenantieji vabalai (Coprophaga), kurie skirstomi į 3 pošeimius: Aphodiinae, Coprinae ir Geotrupinae. *A. B.*

Juodvadžio durpynas, Panevėžio vls. ir aps., 227 ha, 2 m gylio. Sudurpėjimas geras. Pelkė 570,5 ha, aukštutinio tipo.

Juodvalkienė-Grybauskaitė Sofija (gimusi 1902 X 14 Chersone, Rusijoje) pianistė, pedagogė. Mokėsi Chersono muzikos mokykloje pradžioje pas čekę Tuček, aukštesnį kursą — pas Nidzinskį (baigė 1918). Vėliau privačiai muzikos mokėsi pas Odesos konservatorijos direktorę Meronovič (kilusią iš Lietuvos). 1921 grįžo Lietuvon, 1922 studijavo Leipcigo konservatorijoje, 1923 persikėlė Berlynan į Sterno konservatoriją, kurioje 1926 baigė virtuozinį skyrių. 1927–28 Klaipėdos konservatorijoje buvo fortepijono klasės mokytoja. Vėliau daugiausia vertėsi privačiomis pamokomis, kol vėl grįžo į Klaipėdos konservatoriją. Nuo 1939 Šiaulių muzikos mokykloje dėstė fortepijoną; likusi Lietuvoje *J.Ž.*

Juodvalkio durpynas, Kaišiadorių vls., Trakų aps., 61 ha, 1 m gylio. Sudurpėjimas geras. Pelkė 123 ha, tarpinio tipo.

Juodvalkis (Juodavolkis) Aleksandras (g. 1883 Zarasų aps.) kunigas, Latvijos lietuvių veikėjas. Kunigu įšventintas 1905, vėliau studijavo Petrapilio dvasinėje akademijoje ir gavo kanono tiesės magistro laipsnį. Apsigyvenęs Rygoje, kunigavo šv.

Kun. A. Juodvalkis

Pranciškaus par. ir veikė lietuvių tarpe. Jis buvo vienas iš Rygos lietuvių gimn. (1923) steigėjų ir jos pirmasis direktorius. Direktoriumi išbuvo per 10 metų. Gimnazijoje dėstė tikybą, lotynų k. ir istoriją. Drauge jis rūpinosi ir Latvijos lietuvių spauda: nuo 1921 jis buvo Rygos Balso redakcinės komisijos narys, o 1924 rudenį šį laikraštį perėmė visai į savo rankas. Veikė Latvijos lietuvių s-goje, Latvių–lietuvių vienybės d-joje, Latvijos lietuvių mokytojų s-goje (kurį laiką jai pirmininkavo). Susirgęs ir pasitraukęs į pensiją (kaip pedagogas), gyveno Rygoje. Liko Latvijoje.

Juodvarnis (Corvus corax), kitaip kranklys, yra didžiausias varnų šeimos atstovas. Matai: ilgis apie 630 mm, sparnų tarpugalis 1170 iki 1310 mm, svoris apie 1,25 kg. Visas kūnas giliai juodas su metalo žvilgesiu, mėlynu bei raudonu atspalviu. Kojos ir snapas taip pat juodi. Jaunikliai yra blankesnės juodos spalvos su nežymiu žvilgesiu. Būdinga pleišto pavidalo uodega, galingas storas snapas ir žymus ūgio skirtumas lengvai leidžia j. atskirti nuo kovo, kuris yra taip pat ištisai juodas. J. sutinkamas visoje Europoje, Sibire, Š. Amerikoje ir šiaurinėje Afrikos dalyje. V. Europoje j. yra labai apnaikintas, bet Lietuvoje yra neretas paukštis, nors ne toks dažnas, kaip varna. Mėgsta laikytis arti didelių miestų (ypačiai žiemą), kur gali rasti mėsos atmatų. Veisimosi metu j. dažniausiai aptinkami dideliuose miškuose. Tačiau kur yra maisto, kartais jie ima krauti lizdus ir mažuose miškeliuose (pvz. Lampėdžių pušyne prie Kauno). Jie sutinkami ir Lietuvos pajūryje, kur bangos dažnai išmeta žuvų. Mėsa yra pagrindinis j. maistas. Minta daugiausia dvėseliena, bet nepraleidžia progos ir patys nudėti kokį paukštį ar žvėriuką. J. balsas yra daug įvairesnis, negu kitų varnų šeimos paukščių. Dažniausiai jis karkia kroo-kroo-kroo, t.y. pakartoja šį garsą du ar tris kartus. J. sugeba pamėgdžioti įvairius šiaip jiems svetimus garsus. Lytiškai j. subręsta trečiaisiais gyvenimo metais. Susidariusi porelė

Juodvarnis

būna drauge visą laiką, bet, žuvus vienam, antrasis porelės narys netrukus susiranda naują partnerį. Lizdui krauti j. pasirenka aukštą medį, Lietuvoje dažniausiai pušį. Kartą įsikūrusi porelė naudojasi tuo pačiu lizdu eilę metų, vien tik reikale jį pataisydami. Kiaušinių dažniausiai esti 5–6, vidutiniškai 47 × 33,5 mm dydžio žalsvai melsvos spalvos, išmarginti pilkomis, rusvai juodomis dėmėmis ir taškais. Peri tik vieną kartą per vasarą, bet jei pirma dėtis žūva, deda antrą kartą. J. yra vienas iš protingiausių paukščių, todėl jis greit pripranta prie žmogaus.

J. neretai sutinkami įvairių tautų pasakose. Pas mus ypačiai populiari dvylikos brolių, juodvarniais lakstančių, pasaka (1932 ją dramatizavo S. Kymantaitė-Čiurlionienė, o 1950 periodikoje buvo skelbta P. Jurkaus poema Juodvarniai). Ši pasaka nėra tik mums žinoma; ji sutinkama ir kitose tautose, pvz. vokiečiai turi panašią pasaką, kur buvo užburti 7 j. Kai kas iš mitologininkų bando šią pasaką sieti su vėlių ir pomirtinės jų buveinės įvaizdžiais, kiti šioje pasakoje randa gėrio ir blogio pradų kovos simbolinę išraišką.

T. Ivanauskas, Lietuvos paukščiai III 1955.

Juodviršis 1. Mykolas (g. 1908 VI 10 Pagojės vsd., Andrioniškio par.) agronomas. 1930 baigė Panevėžio mokytojų seminariją ir ligi 1938 mokytojavo pradžios mokyklose, veikė su jaunaisiais ūkininkais, rengė žemės ūkio kursus. 1941 baigęs ŽŪA, administravo Savitiškio linų bandymo ūkį, vėliau dirbo Lietūkyje. Vokietijoje 1945–48 Kasselio-Mattenbergo stovyklos liet. mokyklos vedėjas. 1948 atvyko į Kanadą, kur reiškiasi Montrealio liet. visuomeniniame gyvenime. Rašė Mokykloje ir Gyvenime, Ūkininko Patarėjuje, Nepriklausomoje Lietuvoje ir kt.

2. (Jadviršis) Petras (1873 Kupiškio par. — 1936 II 4 Juodaičiuose, Raseinių aps.) kun. 1897 baigęs Žemaičių kunigų seminariją, vikaravo 1897 Pušalote, 1903 Tveruose, 1906 Deltuvoj, 1907 Šatėse, 1910 Kupiškyje, 1912–13 buvo Žeimelio kuratas, vėliau ligi mirties klebonavo Juodaičiuose, kur 1931 pastatė naują mūrinę bažnyčią. Liet. knygų platintojas spaudos draudimo metu.

Juodžemis dirvožemis, kurio viršutinis horizontas yra juodos ar tamsiai pilkos spalvos dėl didesnio kiekio pusiau suirusios organinės medžiagos, vad. humus. J. išsivysto vidutiniosios klimatinės zonos sausesnėse srityse, kur organinė medžiaga, pakliuvusi į dirvą, nesuspėja greitai suirti. Pvz., Ukrainos j. srityje juodasis viršutinis dirvos sluoksnis turi ligi keliolikos procentų humaus ir kartais yra net kelių metrų gylio. *Br.P.*

Juodžiai k. Pernaravos vls., Kėdainių aps. Pietiniame kaimo gale, ties žvyrduobėmis, yra proistorinis kapinynas, kuriame randama viduriniojo ir naujojo geležies amžiaus iškasenų. Kaimo laukai vakaruose baigiasi Juodžių giria. J. gyveno D. Vilniaus seimo dalyvis, knygnešys A. Bieliauskas ir 1936 seimo narys J. Jakimavičius, 1941 išvežtas į Rusiją ir ten miręs.

Juodžolė varpotoji (Actaea spicata), vėdryninių (Ranunculaceae) šeimos žolinis augalas. Mūsų lapuočiuose miškuose dažnai sutinkama.

Juokas yra taip pat vien tik žmogui sava vidinių būsenų garsinė ir mimikinė išraiška, kaip ir verksmas. J. formos yra įvairios: vienu atveju j. išreiškia apskritai džiaugsmą bei pasitenkinimą, antru atvepu jis išreiškia komiškos situacijos sukeltą įspūdį, trečiu atveju jis yra ironijos išraiška. Kaip refleksinė reakcija j. gali būti sukeltas ir mechaninių (kutenimas) ar cheminių (vad. juoko dujos, N_2O) veiksnių. Patologinės j. formos yra psichopatologinių sutrikimų simptomai.

H. Bergson, Le rire 1900; *H. Plessner.* Lachen und Weinen ²1950.

Juokdarys kas juokus krečia, specialia prasme — juokų krėtėjas karalių bei didikų rūmuose, sutinkamas įvairiuose kraštuose net ligi XVIII a. J. buvo įvairių rūšių: profesionalų komikų, išsigimėlių-idiotų, deformuotų (dažniausiai sąmoningai) žmogiškų kreatūrų ir kt. Karaliai paprastai pasirinkdavo j. pagal savo skonį. Išprusę karaliai rinkdavosi išmintingus, išsilavinusius j. Mažos kultūros valdovai ar didikai laikydavo ir j., kurie atitikdavo jų dvasinį naivumą — išsigimusius kvailius, kurių būdavo juokingas ne sąmojus, bet idiotiškumas. Nykštukai ir deformuotos žmogystos (tėvų taip išauginti vaikai, kad paskui būtų galimi parduoti juokdariais) buvo praktikuojami karalienių ir ponių rūmuose, kurios laikydavo juos privačiuose buduaruose kartu su beždžionėmis kaip juokingai padarytas gyvas lėles.

J. drabužiai viduramžiais nebuvo griežtai nustatyti ir kartkartėmis keitėsi. J. galva būdavo plikai nuskusta ir apdengta panašiu į vienuolišką gaubtuvu, kurio kraštų kutai draikėsi ant krūtinės ir pečių; pats gaubtuvas turėjo asilo ausis ir buvo nusagstytas varpeliais. J. dėvėjo margu apsiaustu ir turėjo siauras, aptemptas kelnes, kurių vienos kojos spalva skyrėsi nuo kitos. J. skeptras buvo trumpa lazda, arba kuoka, neretai apsiūta oda, kurios vienas galas baigdavosi pašaipiai išdrožinėta paties j. galva. Kartais buvo dėvimas ilgas apatinis drabužis (neliečiamybės privilegija), panašus į moteriškus marškinius, ir nešiojamas medinis kardas, bet, manoma,

D. de Velázquez Rūmų juokdarys-nykštukas
(Prado muziejus, Madridas)

tie dalykai greičiau priklausė idiotams ir pamėgdžiotojams, ne j. profesionalams. J. pagrindinė pareiga buvo linksminti savo poną, neleisti jam pervargti nuo valstybės rūpesčių, o pietų metu — padėti savo viešpačiui suvirškinti maistą pagal ano meto receptą ‚juokis ir tuk'. J. turėjo daug ir retų privilegijų. Jis galėjo eiti pas karalių, kada tik nori, be pasibeldimo ar kvietimo. Jis galėdavo laisvai elgtis, kada nori ir ką nori kalbėti. Valgymo metu j. vieta būdavo šalia karaliaus, o laisvalaikiu — prie jo kojų. J. buvo arčiausias asmuo prie karaliaus, neišskiriant nė karaliaus šeimos narių. J. žinojo visas savo pono silpnybes ir mokėjo jas palenkti taip, kad karalius greičiau paklausydavo jo, negu ministro. Todėl ilgainiui j. laimėjo didelę pagarbą: eilė garsių giminių ant savo rankų ar karūnų nešiojo j. insignijas, j. mirus statė paminklus, laidojo iškilminguose kapuose, nešiojo gedulą ir t.t. Dėl tos pagarbos ir ypač dėl žodžio laisvės ir įtakos karaliui, j. mirus, tarpusavy rungtyniaudavo ne tik rūmų filosofai ir poetai, bet ir kilmingieji, kad tik gautų karaliaus j. titulą.

D r a m o s j. gimė kartu su literatūra ir jau graikų Aristofano komedijose yra pilnai išvystytas personažas, nors tiesiog ir nevadinamas j. vardu (pvz. komedija Varlės). Draminė literatūra nežino j. idioto. Čia j. palenktas loginei tiesai ir dėl to daugiau panašus į sąmojingą išminčių, negu į karaliaus rūmų išdaigininką su asilo ausimis ir varpeliais. Dramos j. visuomet turėjo vaidinti svarbiausią vaidmenį, sukurti sunkiausią charakterį, būti neišskiriamas karaliaus likimo draugas (pvz. Šekspyro Karalius Lyras), sugebąs žmogiškai išgyventi triumfą ir tragiką ir mokąs scenoje įtikinančiai filosofuoti. Dramos j. yra gyvas ir šiandien, tik paprastai jis paslėptas jau po kitais vardais (pranešėjo, komiko ir t.t.).

Flœgel, Geschichte der Hofnarren 1789; *J. Doran,* The History of Court Fools 1858; *W. A. Clouston,* The Fools and Their Folies 1888; *B. Swain,* Fools and Folly 1932. *At.K.*

Juokdarys L. Jakavičiaus 1906 XII — 1908 IV Rygoje leistas ‚literatūros, politikos ir satyros-jumoristikos (juokų)' mėnesinis iliustruotas laikraštis.

Juokštandis (Cassiopeia) šiaurės dangaus pusrutulio žvaigždynas, vadinamas taip pat Marijos žvaigždynu. Šešios ryškiausios j. žvaigždės apibrėžia ištęstą M raidę. J. guli tarp Persėjo, Andromedos, Driežo, Cefėjo ir Žirafos žvaigždynų. J. Lietuvoje niekad nenusileidžia, ir ilgomis žiemos naktimis seniau kaimo žmonės pagal j., šalia Sietyno ir Didžiųjų Grįžulo Ratų, spėdavo laiką. 1512 j. žvaigždyne pasirodė nepaprastai šviesi nauja žvaigždė, kuri buvo šviesesnė negu Aušrinė ir per 16 mėn. buvo plika akimi net vidudienį matoma. *Č.M.*

Juon Paul (1872—1940) kompozitorius, gimęs Maskvoje iš tėvo ruso ir motinos vokietės. Maskvos konservatorijoje studijavo smuiką pas Hřimaly ir kompoziciją pas Tanejevą ir Arenskį. Gilino muzikos studijas Berlyno aukštojoje muzikos mokykloje pas Bargielį. Parašė nemaža simfoninių, kamerinių ir solo veikalų. Jo stiliuje randama įdomi slavų muzikinio charakterio sintezė su vokiečių akademišku technikos apvaldymu. Po Joachimo mirties dėstė kompoziciją Berlyno aukštojoje muzikos mokykloje iki 1934. Vėliau persikėlė į Šveicariją. *Iz.V.*

Juosta vyrų ir moterų drabužio dalis, vartojama susijuosti, prisijuosti ar po kaklu pasirišti. Ji skiriasi nuo diržo (žr.) tuo, kad dažniausiai daroma iš lininių, kanapinių, vilnonių ir vėliau iš medvilninių ir šilkinių siūlų. Be to, j. ne užsegama sagtimi, bet surišama. J. buvo vartojamos jau priešistoriniais laikais, tačiau nedaug teišliko. Jų likučių aptinkama tik ypatingomis aplinkybėmis: ąžuoliniuose karstuose (dėl tanino konservuojamų savybių), durpynuose ar tokiose vietose, kur j. susiduria su žalvario ar geležies dirbiniais. Lietuvoje tuo tarpu terasta viena gana gerai išliku-

Juosta

Lietuviškos juostos

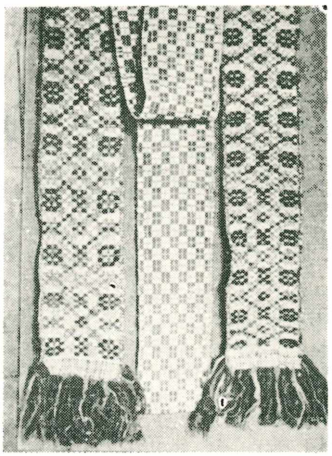

Austinės juostos

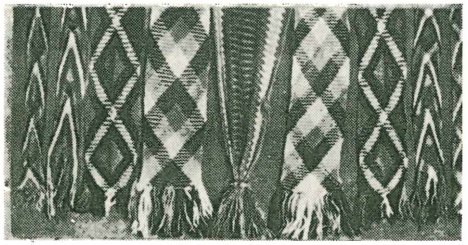

Pintinės juostos

si j. Kiauleikių kapinyne, Kretingos vls. Ji rasta kape nr. 17. Tai spalvota, raštuota, austinė IX–XI a. juosta.

Dėl savo audimo paprastumo j. yra visų kitų audinių pradininkė. Kiekvienos rūšies lietuvių audinių pradmenis galima surasti juostose. Senovėj j. buvo plačiai vartojamos: susijuosti drabužiams, liemenėms susivarstyti, kaip skrybėlių raikšteliai, galvos papuošalams, surišti kojines, parišti lauknešėlius, suvystytą kūdikį surišti, pakabinti lopšį ir t.t. Itin j. buvo mėgiamos duoti dovanoms per vestuves — piršliams, kviesliams, pabroliams. Buvo sakoma, kad į j. raštus paslėptai įaudžiamos mintys ir kad jas sugebėdavo įskaityti tie, kurie jas gaudavo dovanų. Pagal gamybos techniką skiriamos šios j. grupės.

B e r a š t ė m i s j. vadinamos paprasčiausios dvinytai, be jokių raštų, austos juostelės. Daugiausia jos audžiamos iš lininių siūlų, rečiau vilnonių ar medvilninių. Šios j. yra daugiausia šviesios spalvos arba išmargintos langeliais - slenksteliais. Smulkūs langeliai gaunami įmetant vieną šviesių metmenų siūlą, kitą tamsų. Kartais šių j. tik pakraščiai buvo daromi su kitos spalvos dryželiais. Daugiausia buvo vartojamos raisčiams, prijuosčių ir sijonų juosmenims.

A u s t i n ė s j. audžiamos staklėmis dimais. Jų metmenims ir ataudams imami lininiai verpalai, o raštui — vilnoniai. Jų raštai yra smulkesni, negu kitų audinių. Kraštai lygūs, galuose įaudžiami kutai. Austinės j. yra iš plačiausių ir spalvingiausių. Jos buvo vartojamos persijuosti ir suvystytiems vaikams perjuosti. Buvo audžiamos visoje Lietuvoje, bet daugiausia Dzūkijoje.

P i n t i n ė s j. yra pinamos iš vienų siūlų, kurie tarp savęs pindamiesi sudaro kartu ir metmenis ir ataudus. Jose siūlai pinasi tarp savęs ne skersai vieni kitų, o įstrižai. Raštų išpinti negalima, gaunami tik įstriži spalvoti dryžiai, trikampiai, rombai. Šių j. grožis priklauso nuo to, kaip pynėja sugeba derinti spalvas ir jų tamsumą. Plačios j. pinamos iš išlaidžiai susuktų vilnonių siūlų, o siauros juostelės — ir iš lininių. Dvinytu būdu jos pinamos nuo dviejų iki šešių spalvų, ruoželiniu būdu — iš trijų spalvų, o vytiniu būdu — tik iš dviejų spalvų. Pintinės j. daugiausia buvo žinomos Aukštaitijoje, ypač Šiaurės Lietuvoje, Biržų, Panevėžio ir Rokiškio aps.

V y t i n ė s j. yra vejamos tam tikrų lentelių pagalba. Jų vijimas gana sudėtingas, pvz. 5 cm pločio j. reikalingos 32 keturkampės lentelės su skylute kiekviename kampe. Išilginiams dryžiams gauti į visas keturias lentelių skyleles veriami vienos

Juosta

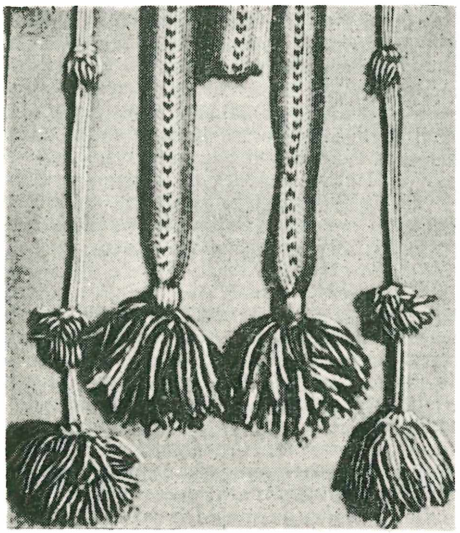

Vytinės juostos

spalvos siūlai, o raštui — į dvi skyleles veriami vienos spalvos, į kitas dvi — kitos spalvos siūlai. Šios j. yra labai storos, ypač vilnonės. Daugiausia vejamos iš dviejų spalvų, bet j. gali būti nuvyta ir iš trijų, keturių ar daugiau spalvų. Daugiau buvo žinomos aukštaičių, bet taip pat ir žemaičių.

Rinktinės j. audžiamos iš dviejų rūšių ir dviejų spalvų siūlų. Vieni siūlai imami j. dugnui, kiti — raštui. Dugnui beveik visada imami plonai verpti lininiai siūlai, raštui — storiau verpti lininiai, vilnoniai ir medvilniniai siūlai. Rinktinis raštas gaunamas beaudžiant, kai reikalingi rašto siūlai iškeliami į paviršių, o kiti nuleidžiami į apačią ir kai kurie paliekami savo vietoje. Kad j. kraštuose pasidarytų po tamsesnį dryželį, abiem pakraščiais įmetama po du ar daugiau tamsesnių siūlų. Rinktinėse j. dugnas daugiausia yra šviesių baltintų lininių siūlų, o raštas — raudonų arba rudų vilnonių siūlų (rečiau mėlynų ar žalių) su kitų spalvų paįvairinimais. Šios j. buvo labiausiai paplitusios visoje Lietuvoje. Zanavykai tik šias j. ir juosėjo.

Kaišytinėse j. kiekviena rašto dalelė kaišoma kitokiu raštu ir kitokiomis spalvomis (nuo vieno rašto iki kito galimi dideli protarpiai). Jos audžiamos gana plačios (nuo 3 iki 10 cm). Pati kaišytinė j. paprastai audžiama dvinytai; ataudžiama tokiais pat siūlais, kaip apmetama. Dugnui imami ploni lininiai siūlai, o kaišymui vartojami dažniausiai vilnoniai spalvoti siūlai. Šviesiame dugne tuo būdu ritmiškai kar-

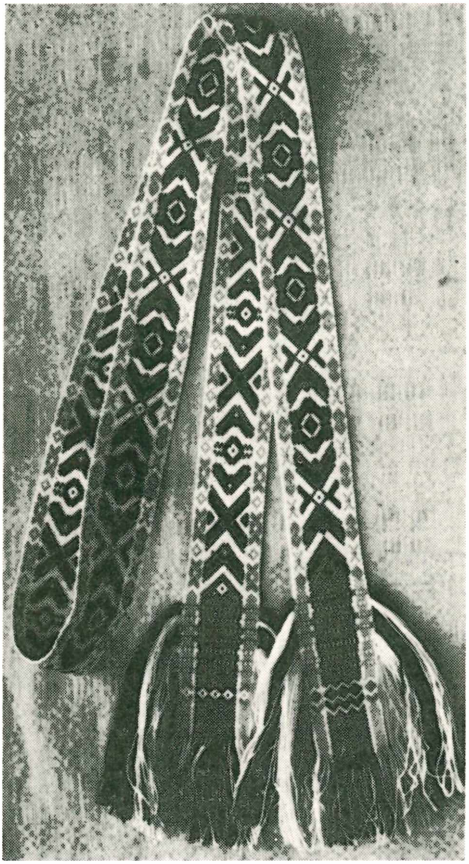

Rinktinė juosta (iš Griškabūdžio apl.)

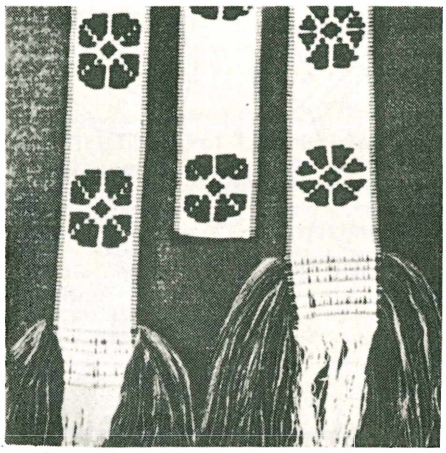

Kaišytinės dzūkių juostos

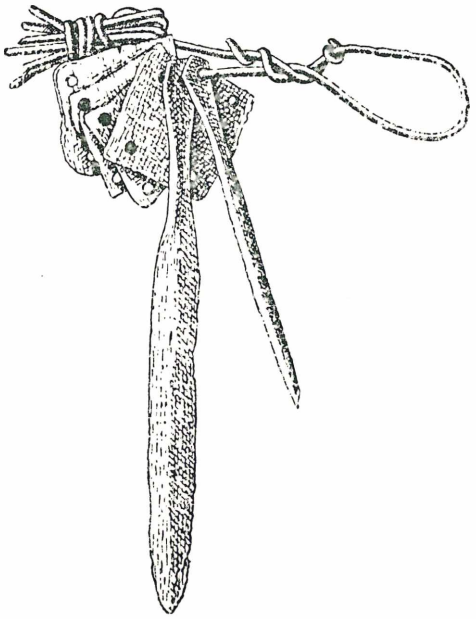

3 : 5

Juostų audimo įrankiai iš X–XI a. (iš Andulių kapinyno Klaipėdos aps.)

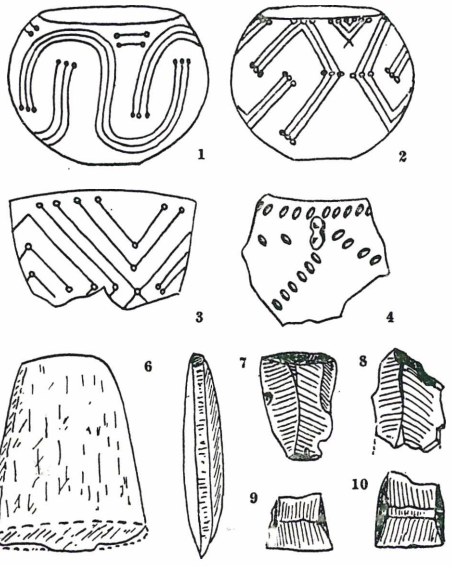

Juostinės keramikos kultūros radiniai iš Chełmża, Toruń aps., Lenkijoje

tojasi ryškių spalvų raštai. Kaišytinės j. buvo mėgiamos dzūkių ir kapsių.

Apskritai imant, aukštaičiai daugiausia dėvėjo pintines ir vytines j., dzūkai ir kapsai — kaišytines, zanavykai — rinktines, žemaičiai ir M. Lietuvos žmonės — vienašales rinktines. Labiausiai paplitusios buvo rinktinės j. Geriausiomis j. audėjomis laikomos dzūkės. Grožį j. suteikia raštai ir spalvos. Raštai yra išimtinai geometriniai — visokių stilizacijų slenksteliai, dalgeliai, grėbleliai ir pn. Į j. galima įausti ir tekstą. Pvz. buvo išgarsėjusi j. su įrašu ‚A. NO 1512 PAS MAMUZES AUGAU WARGA NE ZINOJAU...' Šis įrašas buvo kai kieno skelbtas pirmuoju lietuvišku tekstu, bet iš tiesų tik metai buvo klaidingai išskaityti (ne 1512, o 1812). 1920 apžvalginėje lietuvių dailės parodoje P. Rimša buvo išstatęs j. su įrašu apie lietuviškosios spaudos 1864–1904 uždraudimą (‚1864 m. rusų valdžia uždraudė mums spaudą, knygas, laikraščius. Spausdinom užrubežyje, slapčia gabenom. Valdžia už tai persekiojo ir labai baudė. Pagalios nusileido ir spaudą pavelino 1904. Audė Petras Rimša 1919').

P. Galaunė ir A. Tamošaitis, Juostos (Sodžiaus menas, IV); *A. Tamošaitis,* Tautiniai drabužiai (Sodžiaus menas, VII–VIII); *M. Glemžaitė,* Lietuvių tautiniai drabužiai 1955.

Juostà upė Panevėžio aps., Nevėžio deš. intakas, 45,6 km ilgio. Teka iš Juosto ež. pro Troškūnus, Juostininkus ir Raguvėlę, bendra š.v. kryptimi, įteka į Nevėžį ties Pajuosčio dv. Intakai kair. Juostynas, deš. Jurpis, Rekstynas, Venys. Baseino plotas ligi Juostyno 130 km², visas 277 km². Vandens debitas vid. 1,5, mkm 50 m³/sek.

Juostas (Juostinis) ežeras Troškūnų vls., Panevėžio aps., 4 km į r. nuo Troškūnų, 1,9 km ilgio, 40 ha ploto; iš jo teka Juosta. Paviršius 89,8 m nuo j. l.

Júostynas upelis Raguvos vls., Panevėžio aps., Juostos (Nevėžio) kair. intakas, 17,6 km ilgio; baseino plotas 72 km².

Juostinės keramikos kultūra pirmoji naujojo akmens amžiaus kultūra vidurio Europoje, kuriai buvo žinoma žemdirbystė ir gyvulininkystė. Žmonės gyveno jau kaimais, dideliuose iš rąstų statytuose namuose. Jos išplitimo centre yra Dunojaus upė; dėl to ji taip pat vadinama ‚Dunojaus kultūra'. Ši kultūra, manoma, yra vietinės kilmės, susikūrusi iš ankstyvesnės medžiotojų bei žvejų kultūros ir stiprių impulsų iš pietų–rytų, kurie nulėmė naujos ūkio formos atsiradimą. Į Vidurio Europą žemdirbystė ir gyvulininkystė atėjo per Balkanus nuo Egėjo jūros srities ir palaipsniui paplito tarp vakarinės Ukrainos ir Prancūzijos palei Vyslą, Oderį, Elbę, Vezerį, Reiną, Seine ir Yonne. Jau III tūkstantmečio pradžioje ar net IV tūkstantmečio pr. Kr. gale šie vidurio Europos žemdirbiai sėjo miežius, kviečius, sorą ir augino karves,

ožkas, avis ir kiaules. Žemę dirbo akmeniniais kapliais, turėjo girnas bei įvairių titnaginių, kaulinių ir raginių įrankių bei ginklų. Ankstyvoji šios kultūros keramika buvo pusrutulio pavidalo, monochrominė, dekoruota spiralinėmis juostomis arba linijomis; iš čia ir jos pavadinimas (vok. Bandkeramik, ag. Banded pottery arba Linear pottery, prc. Céramique rubanée).

J.k.k. truko visą III tūkstantmetį pr. Kr. Chronologiškai ji grupuojama į I, II ir III periodus. I periodas priklauso pirmajai III tūkstantmečio pusei, II — viduriui, III — galui. Apie III tūkstantmečio vidurį išsiskyrė keli kultūros centrai. Šį susiskaldymą nulėmė naujos įtakos ir nauji ateiviai iš pietų-rytų. II periodo j.k.k. etniniu atžvilgiu nebuvo vienalytė. Vakarinė dalis vadinama ‚Rössen kultūra', rytinė dalis— ‚Tisos' ir ‚brūkšniuotosios keramikos' vardais (Tisza arba Theiss ir Stichbandkeramik, Stroked pottery kultūra). Smarkėjąs diferenciavimasis ir kelių kultūrinių grupių egzistavimas toje pačioje srityje rodo, kad buvo varžomasi dėl derlingų Vidurio Europos žemių. Tyrinėtose sodybose kai kur aptinkami dviejų ar net trijų skirtingų kultūrų radiniai. Tame laikotarpyje keramikos formos pasidaro labai įvairios. Kapuose ir sodybose rasti puodai yra įvairiausių pavidalų, nuo paprastų dubenių ir lėkščių ligi amforų, zoomorfinių ir pjedestalinių vazų.

Šiaurės Europoje j.k.k. siekė Baltijos jūros pakraštį tarp Oderio ir Vyslos bei apėmė pietų-vakarų Rytprūsių sparną. Šiose šiaurinėse srityse pačios ankstyviausios j.k.k. nerandama. Šiaurinėje Lenkijoje bei Rytprūsiuose ši kultūra paplito apie III tūkstantmečio vidurį. Viena žymiausių sodybų yra Brześć Kujawski. Čia atkasti didelių namų kontūrai iš maždaug 2000 pr. Kr. (žr. Kaimas). Tai patys ankstyviausieji namai šiaurinėje Europoje. Įdomu, kad jie buvo labai erdvūs — ligi 40 m ilgio, ir trapecinio plano, pastatyti iš vertikalinių rąstų. Juose galėjo tilpti kelios didelės šeimos. J.k.k. pabaigoje, apie 2000 pr. Kr. jau vyko intensyvi prekyba Baltijos gintaru, centrinės Europos variu bei obsidianu ir sraigėmis, randamomis Vidužemio jūros pakraščiuose. Į Baltijos jūros sritis, tarp Jutlandijos ir Rytprūsių, prekybiniai objektai ateidavo nuo Dunojaus srities per Moraviją, Sileziją ir š.v. Lenkiją. J.k.k. kapuose, kuriuose mirusieji buvo laidojami suriesti, randama daug papuošalų: gintarinių karolių, vario pakabėlių, spiralių, auskarų, žiedų, kaulinių apyrankių, ornamentuotų geometriniu raštu ir kt.

J.k.k. ilgai varžėsi su šiaurinės Europos vietine kultūra, vad. piltuvėlinės keramikos kultūra, ypač apie 2000 pr. Kr. Tačiau apie 1800 pr. Kr. abi tos kultūros palaipsnui žuvo iš rytų, nuo Juodosios jūros srities, įsiveržus naujiems ateiviams, indoeuropiečiams.

W. Buttler, Der Donauländische und der westische Kulturkreis der jüngeren Steinzeit 1938; *C. F. C. Hawkes*, The Prehistoric Foundations of Europe 1940; *G. V. Childe*, The Dawn of European Civilization 1950. *M. Ght.*

Juozaitis 1. (Jatis) Jokūbas (g. 1907 X 10 Westville, Ill.) Chicagos lietuvių veikėjas, pasižymėjęs vyčių (1949–50 centro valdybos pirm.) ir lietuvių demokratų veikloje. Chicagoje ėjusiame Jaunime redagavo sporto skyrių.

2. Juozas (1887 Marijampolės par. — 1955) kunigas. Seinų kunigų seminariją baigė 1910. Prieš I pas. karą bendradarbiavo Vadove, Viltyje, Šaltinyje ir kt. Vikaraudamas Lazdijuose 1918–19 pasižymėjo kaip partizanų organizatorius gintis nuo lenkų. Liko Lietuvoje, kur ir mirė.

Juozapaitis 1. Kazimieras (1863 Pakruojo par., Šiaulių aps. — ?) Petrapilio lietuvių veikėjas. Ligi 1894 tarnavo Panevėžio ir Šiaulių aps. valsčių raštinėse. Atvykęs į Petrapilį prisidėjo prie lietuvių veiklos. Nuo 1907 Mažturčių d-jos lietuviams darbo parūpinimo biuro vedėjas, 1912 Mažturčių d-jos pirmininkas. 1913 jo rūpesčiu Petrapilyje buvo įsteigtos dvi lietuvių pradžios mokyklos.

2. Vincas-Juvenalis (1879 Pasvalio par. — 1918 V 25 Kretingoje) kunigas pranciškonas. 1903 baigęs Žemaičių kunigų seminariją, vikaravo įvairiose parapijose. 1910 išvyko į Lenkiją ir ten stojo į pranciškonus, bet netrukus buvo atleistas iš naujokyno dėl pasireiškusios džiovos. Grįžęs Lietuvon I pas. karo metu įstojo į Kretingos pranciškonų vienuolyną. Dėl gilaus pamaldumo žmonės jį laikė šventu kunigu. Uoliai skleidė lietuviškąją spaudą ir pats joje rašė (Viltyje, Vienybėje ir kt.). Yra palikęs nemaža užrašų asketinės teologijos klausimais.

Juozapaitytė-Kelbauskienė Marija (gimusi 1912 Rokiškio aps.) Lietuvos Valstybės teatro primabalerina. Pasilikusi našlaitė, ji buvo O. Dubeneckienės pasiimta auklėtine ir lankė šios vedamą baleto studiją. Vėliau, apie 1934, ji dar lavinosi Paryžiuje pas Kšesinskają. J. debiutavo Valstybės teatre 1930 Gulbių ežero spektaklyje. Iškilusi į vieną iš pačių stipriųjų baleto šokėjų, ji yra šokusi svarbiuosius vaidmenis

M. Juozapaitytė-Kelbauskienė

beveik visuose svarbesniuose baletuose, kurie buvo Lietuvoj statyti: Coppelijoj, Miegančiojoj gražuolėj, Raimondoj, Raudonojoj aguonoj, Sužieduotinėj (J. Pakalnio), Jūratėj ir Kastyty (J. Gruodžio), Šokių sūkuryje (V. Bacevičiaus) ir kt. Dalyvavo su Lietuvos baletu Londone ir Monte Carlo. Pati viena gastroliavo Rygoje. Yra dėsčiusi Valstybės teatro baleto studijoje. Likusi Lietuvoje, tebešoka operos ir baleto teatre Vilniuje; apdovanota ‚liaudies artistės' titulu. *T.B.-V.*

Juozapas dažnokas Senojo Įstatymo vardas ir iki šiol žydų tebevartojamas. Dėl paplitimo žydų tarpe trumpintinis Joskė, Joškė, Joskus (Lietuvos Metrikoje: Jesko) mūsų kaime pasidarė net bendriniu žydo pavadinimu. Hebr. Jôsēph yra sutrumpintas iš Jĕhôsēph (Ps. 81, 6), kitų spėjimu iš Joseph-el (kananiečių asmenvardis Karnako įraše iš XV a. pr. Kr.) ir pagal Gen. 30, 24 turėtų reikšti ‚Dievas tepridedie (daugiau vaikų prie dabar gimusiojo)'. Krikščionių tarpe J. krikštavardis paplito daugiausia ryšium su Marijos globėjo šv. J. kultu, kurio pradžia rytų Bažnyčioje siekia VII, o vakarų — IX a. Bet J. dailidė tikrai populiariu liaudies šventuoju tampa tik nuo XV a. (apie 1480 įtraukiamas brevijoriun ir mišiolan). Bažnytinė šv. J. šventė (III 19) įvesta 1621, Visų Šventųjų litanijon patenka 1729, o 1870 J. paskelbtas ir Bažnyčios globėju. Dėl šių aplinkybių J. katalikų tarpe tampa labai mėgstamu krikštavardžiu ir ilgainiui nustumia antron vieton Jono vardą. Ankstyvesnieji J. (pvz. Freisingo vysk. J. 747–765) visi sietini su Egipto J. Stačiatikių tarpe J. krikštavardis, palyginti, retas, kiek dažniau vartojamas tik rusų kaimiečių. Lietuvą J. pasiekė per Lenkiją tik XVI a. 1528 kariuomenės sąrašuose šio vardo dar nematyti. Nepastebime jo nė tarp Liublino unijos (1569) aktą pasirašiusių didikų ir bajorų. Bet šiaip tuo metu J. jau retkarčiais vartojamas krikštavardžių smulkesniųjų bajorų ir liaudies. Pvz. 1567 kariuomenės sąrašuose iš poros šimtų Upytės aps. bajorų trys jau turi J. vardą, o Kauno aps. — tik penki iš kelių šimtų. Dvarų inventoriuose J. pastebime nuo antrosios XVI a. pusės, bet skaičiumi jis nė iš tolo negali lygintis su Jonu, Jurgiu, Petru, Povilu, Jokūbu, Stanislovu. Jį žymiai prašoka Steponas, Baltramiejus, Grigalius, Kasparas, net Kristupas ir dabar visai nebevartojami krikštavardžiai Urbonas, Venclovas. Būdinga, kad plačioje Giedraičių (žr.) giminėje J. pasirodo tik XVIII a. Kaip smarkiai šis krikštavardis plito, rodo ir tai, kad iš 16 asmenų pasirašiusių vad. 1791 m. konstituciją keturi jau yra J. ir, be to, trys Kazimierai (žr.). Kad J. vardas Lietuvoje XVI a. dar nebuvo kaip reikiant pasisavintas, patvirtina ir jo svetimas rašymas. Pvz. rašoma: nůg Josepha (Mažvydas), Jósephas, su Józephu, net be galūnės Joseph (Daukša), Josephus, Josefas (Vilentas). Tik Sirvydas išdrįsta nors kartą parašyti Jozapas greta su Iozefas, Jozafas ir Juozafas. Bendrinės kalbos Juõzapas ir trm. Juõzupas skolinti per senesnius lenk. Jozof, Jozuf, o žem. Jũzapas ir Jũzupas, (juokais) Jũzẽpis ir Jũzãpis atliepia naujesniems lenk. Józof, Józuf, Józef. Kuršaičio Jozẽpas rodo vokiečių kalbos įtakos. Lat. Jãzeps irgi greičiau pasiskolintas per vokiečius, bet latgaliečių Jezups tegali būti lenkiškos-gudiškos kilmės. Lenkai (plg. dar č. Josef, tr. Jozef), kaip ir visos V. Europos kalbos, nežiūrint įvairaus tarimo (vok., prc., ag. Joseph, it. Giuseppe), šį vardą ėmėsi iš lot. Joseph, Josephus. Šiandieninis gud. Jazep gautas per lenkus, lygiai kaip ir senosios Lietuvos valstybės raštinės gudiškai ‚mokytai' su f rašomi Jezof, rečiau Jezuf, Juzuf, Juzef. Bet retkarčiais parašoma ir Jezuchv, kur chv pakeičia gudų kalbai svetimą priebalsį f. Gudiškos šaknies yra XVI a. mažybinis vardas Jeziulis (1596: Jeziulis Węczkąn iš Daužnagių k. Pašušvio vls.) ir Vilniaus krašto pavardė Jezukevičius. Šiaip stačiatikiai slavai J. vardą skolinasi iš gr. Iosēph, kuris skolinimo metu graikų jau buvo tariamas Iosif. Iš to rus. Josif bei liaudinis Osip ir ukr. Josyp, Osyp, serbų Jòsip. Iš Osipo yra dygusios ir gana retos Lietuvoje pavardės Asipãvičius, Asipáuskas, o nukritus pradiniam balsiui, gal net ir Sipãvičius (plg. Aleknà : Leknius ir Alẽksius : Lẽksius iš Aleksandro), jei pastarasis nėra suslavintas senovinis *Sipas ar *Sipà (1339: Sipe, lietuvis Tilžės-Ragainės apl.). Videniškių apl. 1620 pažįstamas Sipaitis (plg. dar Sipónys, Nemajūnų vls. k. ir dv.). XVI–XVII a. rašoma Osipovič, Osipovskij ir Sipovič (gana dažnas Žemaičiuose).

Bendrinės kalbos trumpinė lytis Juõzas yra vakarietiška, rytiečių sakoma ir Juzà, o žemaičių — Jùzė (iki subręstant). Mažybinėmis ir maloninėmis lytimis eina: Juozùkas, Juozẽlis, Juozùlis, Jùzis, Juz(i)ùkas, Juzẽlis, Juzùlis, be to, ryt. Juzõkas (nebe mažas), žem. Juzẽlė, Juzáitis, Juzũtis, Juzùitis. Kaip rodo išvestinė pavardė Juõzuvaitis, seniau, matyti, trumpinta ir *Juõzus (plg. Jañkus : Jañkuvaitis). 1554 inventoriaus trumpintinis Jozis (Jozis Micowicz, prie Dubingių ežero) skaitytinas vėl *Juozỹs. Tarp Pamūšio dv. Rimšionių k. baudžiauninkų 1599 vie-

nas minimas mažybiniu vardu Juz(i)ulis Giecewicz. Kad XVI a. jau buvo spėjusios prigyti ir trumpinės šio krikštavardžio lytys, be to, dar patvirtina ir Stačiūnų dv. valstiečio Jurgio Čečeilio tėvavardis Juzewicz (apie 1598). Trumpinant dažnai nusižiūrėta į kaimynus. Plg. lenk. Józio, Józek, Józuś, Józwa, gud. Juzuś, Juzik, Juziuk, Juzul. Bet pastarųjų priesaga -uk, o gal ir-ul skolintos iš lietuvių kalbos.

Kadangi XVI a. daugumas kaimiečių pavardžių vietoje teturėjo tik tėvavardžius, todėl suprantama, kad iš J. dar galėjo išriedėti ir pavardžių: Juozapáitis, Juõzupaitis, Juozupùkas, Juozáitis, Juõzuvaitis, Juozūnas, Juozėnas, Juozýnas, Juozùtis, Juzáitis, Juzėnas, Juzeliūnas, Juzeliónis. Bajorų ir miestiečių tarpe dažnokas Juozapāvičius. Jau XVI–XVII a. Taujėnų apl. pažįstama plačiai išsišakojusi tos pavardės bajorų giminė (šaltiniuose: Jezofovič, Jozefovič, Juzefovič). Pagaliau slaviškąja tėvavardžio lytimi iš seno naudojosi ir Lietuvos žydai (žr. Jozefavičiai). Nors gudai J. trumpina ir Ješka (XVI a. Jesko, Ješko), o lenkai taip pat Juś, tačiau dėl, palyginti, vėlyvo šio krikštavardžio paplitimo Lietuvoje tokios pavardės, kaip Jāskus ir Jùsas su visais jų vediniais greičiau kildintos tik iš Jono ir Justo bei Justino. Dėl tos pačios priežasties J. ir vietų varduose nedaug pėdsakų tėra palikęs. Lietuviški vediniai yra kaimai Juozūniškiai (du Paežerių vls.), Juozėliškiai (Biržų vls.), Juzìškiai (Liubavo vls.) ir vienasėdžiai Juozapinė, Juozapýnė, Juziškis. Šiaip dar turime apie trejetą tuzinų dvarininkų pramintų moteriškų ir vyriškų Juozapavų, ypačiai vienasėdžių ir palivarkų, taip pat vieną kitą Juzuvką, Juzefiną, Juzefinką, Juzinavą.

Iš vyriškojo krikštavardžio bažnytinėje lotynų kalboje moterims pasidaryta Josephina, Josepha. Mūsuose čia pamažu krikštavardžiui įsigali Juõzapa, o šiaip gyvenime prigijo trumpintinė Jùzė. Jos pakeitė svetimo apvalkalo Juzefą ir Jozefiną. Žemaičių iš senovės pažįstama Jūzùpė, tikras jų tarminio J. atitikmuo. O prancūziška Žozefinà paliktina vien dailiosios literatūros vertimams.

Be to, žemaičiuose ir kitur juõzapu, o dzūkų juozapùkais (plg. lenk. józefki ‚t. p.') vadinamas ir vaistinis augalas yzõpas (Hysoppus officinalis). Žr. Juozapas vaistinis.

Litovskaja Metrika I, IV, 1903–1915; *K. Jablonskis*, Istorijos archyvas I, 1934; *V. Kalvaitis*, Lietuviškų vardų klėtelė 1910; *J. Seitz*, Die Verehrung des hl. Joseph in ihrer geschichtlichen Entwicklung 1908. *A. S.*

Šv. Rašto asmens ir šventieji:

1. Patriarcho Jokūbo ir Rachelės sūnus. Jo gyvenimas yra gana nuotykingas: brolių iš pavydo nekenčiamas, tėvo gi labiausiai mylimas, buvo parduotas į Egiptą vergu. Čionai dėl savo ponios nedorų užgaidų, kurioms pasipriešino, neteisingai apkaltintas, buvo įmestas į kalėjimą, kur išaiškinęs sapnus pirmiau faraono viršininkui, paskui pačiam faraonui (7 liesųjų ir 7 riebiųjų karvių prasmę), tapo vicekaraliumi ir Egipto maisto aprūpinimo viršininku. Kilus badui, J. broliai atvyko į Egiptą pirktis javų. J., jų nepažintas, atpažino savo brolius ir, įvairiai juos išbandęs, pagaliau su jais susitaikė, parsigabeno drauge su tėvu į Egiptą ir apgyvendino Geseno žemėje. Taip prasidėjo žydų kūrimasis Egipte, o vėliau jų vergija egiptiečiams. J. mirė ir buvo iš karto palaidotas Egipte, tačiau žydai, iškeliaudami iš Egipto, pasiėmė jo kūną ir palaidojo Sicheme. Du J. sūnūs, Efremas ir Manasas, buvo Jokūbo adoptuoti ir laikomi dviejų Izraelio giminių galvomis. Bažnyčios Tėvai J. ima Jėzaus Kristaus pirmavaizdžiu (brolių pardavimas ir t.t.).

A. Mallon, Les Hébreux en Egypte (Orientalia 3) 1921; *A. S. Yahuda*, Die Sprache des Pentateuch in ihren Beziehungen zum ägiptischen 1920. *J.V.*

Mene didelius J. istorijos ciklus jau duoda eilė seniausių graikų iliustruotų biblijų, pradedant VI a. (Vienos Genesis 22 scenos, Cotton Biblija 18, Smirnos Oktateuchas net 45, VII a. Ashburnham Pentateuchas 14). Monumentaliajame mene seniausi pvz. yra J. freskos S. M. Antiqua bžn. Romoje iš VIII a. ir 3 kupolų mozaikos S. Marco bžn. Venecijoj iš XI a. Prancūzijos katedros (Chartres, Bourges, Poitiers, Auxerre) turi J. scenų vitražuose, bet ne istoriškai nupasakotų, o kaip Kristaus kančios simbolinę prefiguraciją. Šia prasme J. istoriją duoda ir XIV–XV a. Biblia Pauperum. XVI–XVII a. kai kurios J. scenos (pvz. J. ir Potifaro žmona) buvo kartojamos daugelio meistrų tapyboje ir grafikoje. *P.Rkl.*

2. Marijos vyras ir legalus Jėzaus tėvas-globėjas (šventė III 19). Jo asmuo išryškėja Jėzaus kūdikystės metais. Evangelijos yra vienintelis tikras šaltinis apie J. gyvenimą. Legendiniai apokrifai yra mažesnės reikšmės, tačiau jie turėjo žymios įtakos vėlesnei tradicijai ir menui. J. buvo kilęs iš Dovydo giminės ir Jėzaus genealogijoje yra vadinamas čia Jokūbo, čia Heli sūnumi. Pirmasis buvo tikrasis J. tėvas, antrasis legalusis, pagal žydų levirato įstatymą (kai brolis veda mirusio brolio našlę, jis ir savo vaikams duoda mirusiojo vardą). Tuo metu, kai angelas Gabrielius apreiškė Marijai, kad ji tapsianti Mesijo

Šv. Juozapas (liet. liaudies menas)

motina, Marija Evangelistų vadinama J. sužieduotine arba teisėta moterimi, tačiau dar negyvenančia vyro namuose. Taigi, J. ir Marija jau buvo surišti moterystės ryšiu, tačiau dar gyveno skyrium. Pagal žydų paprotį tokia sužieduotinė tik po metų būdavo iškilmingai įvedama į vyro namus. Tos iškilmės dar nebuvo, kai Marija tapo Dievo Sūnaus motina Šv. Dvasios veikimu. Evangelistai nieko nesako nei apie J. amžių, nei apie jo kilmę, o tik pabrėžia Marijos mergystę. Dėl to J., pastebėjęs Mariją esant motina, būdamas ‚vyras teisus', norėjo slapta nutraukti santuokos sutartį, viešai nepakaltindamas savo sužieduotinės. Angelo sapne įspėtas apie Marijos motinystės kilmę, paėmė ją į savo namus. Apokrifų autoriai, norėdami labiau išryškinti Marijos mergystę, sukūrė legendą, kad J. jau buvęs senas ir, Marijai vyru parinktas stebuklingu būdu (pražydus jo lazdai), sušukęs: ‚Aš senas, turiu vaikų, o ji yra dar mergaitė'. Teigimas, kad jis buvęs našlys su vaikais, turėjo tikslą išaiškinti Evangelijose minimų Jėzaus brolių mįslę. Imp. Augustui įsakius surašyti gyventojus, J. su Marija turėjo vykti į savo kilmės miestą Betliejų, ir tenai gimė Jėzus. Kūdikiui vardą (o gal ir apipiaustymo apeigą atliko) davė patsai J., po kelių dienų dalyvavęs kūdikio paaukojime Jeruzalės bažnyčioje, sumokėdamas vargšams nustatytą mokestį — porą paukštelių. Erodo persekiojimas privertė J. drauge su Marija ir Jėzumi bėgti į Egiptą, iš kur, jau Erodui mirus, grįžo į Nazaretą ir ten išgyveno ligi savo mirties, vos vieną kartą Evangelijose paminėtas, kai keliavo su visa šeima į Velykų šventes Jeruzalėn, kur 12 metų Jėzus atsiskyręs pasiliko. J. ir Marija jį surado tik trečią dieną Jeruzalės šventykloje, ir čia Marija, prikaišiodama Jėzui, yra pavadinusi J. jo tėvu. J. mirė dar prieš Jėzaus viešojo gyvenimo pradžią, nes Jėzaus mokymo metu J. niekur nėra minimas, o pats Jėzus vadinamas tik Marijos sūnumi. Apie J. profesiją nėra tikslių žinių. Evangelijose jis vadinamas amatininku (faber), tačiau siriškasis Pešitos vertimas precizuoja, kad jis buvęs dailidė. J. vieta Jėzaus gyvenime Bažnyčios Tėvų buvo paminėta tik atsitiktinai, ir jo kultas išsivystė palyginti gana vėlai. Pirmieji to kulto ženklai Rytuose yra koptuose iš IV a., Vakaruose — tik IX–X a. Pirmoji J. garbei bažnyčia, atrodo, būsianti tik iš XII a. Bolonijoje. Tačiau tiek viduramžių didieji teologai (šv. Tomas Akvinietis, šv. Bonaventūra), tiek vėlesniųjų amžių mistikai (šv. Teresė, šv. Brigita) J. kultą labai išryškino. Pop. Pijus IX 1870 paskelbė J. Bažnyčios globėju ir įvedė jo šventę visoje Bažnyčioje, o pop. Pijus XII 1955 paskelbė J. darbininkų globėju, įvesdamas J. Darbininko šventę V 1.

J. Vives y Tuto, Summa Josephina 1907; *J. Seitz,* Die Verehrung des hl. J. in ihrer geschichtlichen Entwicklung bis zum Konzil von Trent 1908; *J. Renard,* St. J. et l'enfance de Marie et de Jésus 1920; *A. H. Lépicier,* Tractatus de s. J. 1933; *J. Müller,* Der hl. J. 1937. *J.V.*

M e n e J. paprastai vaizduojamas Kristaus gimimo scenose nuo V a. (žr. Kalėdos). Bizantijoje J. pasirodo apokrifinių Marijos gyvenimo padavimų iliustracijose: Šakelės stebuklas ir Marijos sužieduotuvės (žr. Marija); taip pat monumentaliajame mene, pvz. XI a. S. Marco bžn. Venecijoje mozaikose ir ciborijos kolonų reljefe. Apie 1300 J. scenas duoda Pisani šeimos skulptoriai sakyklų reljefuose Sienoje, Pizoje, Pistojoje, o Giotto—Arenos koplyčios freskose Paduvoje. Vėliau Marijos ir J. scenos Italijoje labai mėgiamos, ypač Marijos sužieduotuvės (‚Sposalizio'), tapytos A. Gaddi, Fra Angelico, Perugino, Rafaelio. Pirmą atskirą kultinį J. pav. davė T. Gaddi S. Croce bžn. freskoje Florencijoje, pavaizduodamas J. ilga barzda ir žydinčia šakele rankoje. XV a. Vokietijoje pasirodo J. kaip šalutinė figūra, pvz. Šv. Šeimos paveiksle, su kirviu rankoje ar vedąs Kūdikėlį. Specialus J. kultas atsirado Ispanijoje XVII a. šv. Teresės įtakoje. Čia J. virsta centrine figūra, vaizduojamas net Madonos pavyzdžiu atskirai su vaikeliu Jėzum ant kelių (jau 1643 F. Herreros Senojo pav. Budapešte), arba ant rankų. Murillo nutapė apie 20 J. pav. Šis barokinis J. tipas sutinkamas ir lietuvių liaudies skulptūroje. J. yra Vilkijos miesto herbe. *P.Rkl.*

3. J. iš A r i m a t ė j o s, palaidojęs Jėzaus kūną savo kape. Kilęs iš Arimatėjos, Evangelijose paminėtas kaip turtingas ir žymus sinedrijono narys, ‚laukęs Dievo karalystės' (Mork. XV, 43) — tikėjęs Jėzų Kristų Mesiją. Iš tikrųjų, jis nedalyvavo Jėzaus pasmerkime, nors dėl žydų baimės nedrįso sprendimui pasipriešinti. Tik Jėzui ant kryžiaus mirus, išdrįso eiti pas Pilotą prašyti leidimo palaidoti Jėzaus kūną. Tam tikslui nupirko drobulę, ją ištepė kvepiančiais aliejais ir suvyniojęs Jėzaus kūną paguldė, Nikodemo ir kitų bu-

vusių prie kryžiaus padedamas, savo kape, ten pat Kalvarijos kalnelio papėdėje. Vakarų Bažnyčioje jo šventė III 17; Rytuose — VII 31.

Vilniaus jėzuitai 1630 buvo įsteigę J. iš Arimatėjos ir Nikodemo broliją, kurios narių pareiga — krikščioniškai laidoti mirusius. Maro metais daugybė šios brolijos narių, didvyriškai atlikdami savo pareigas, yra užsikrėtę ir mirę.

4. J. Barsabas, vienas iš Kristaus mokinių, statytas kandidatu į Apaštalų eilę vietoje Judo Iskarijoto, bet metus burtus, buvo išrinktas kitas kandidatas Motiejus. Apie tolimesnį jo gyvenimą nėra žinių.

5. J. iš Calasanza (Calasanctius; 1556–1648) ispanų šventasis (VIII 27), pijorų kūrėjas. Kilęs iš kilmingos, bet neturtingos giminės, filosofiją ir teisę studijavo Leridoje, teologiją — Valencijoje ir Alcaloje. 1583 buvo įšv. kunigu. 1592 atvyko į Romą, kur buvo kard. Kolonos kapelionu ir atsidėjo gailestingiems darbams. Gailėdamasis neturtingų Romos gyventojų vaikų, liekančių be jokio auklėjimo ir mokslo, 1597 prie šv. Daratos bažnyčios atidarė nemokamą mokyklą, į kurią priėmė liaudies vaikus mokytis ne tik katekizmo, bet ir kitų dalykų. Tai buvo pirmoji nemokama liaudžiai skirta mokykla visoje Europoje. Pradėjęs su 100 mokinių, mokyklą pavadino ‚Schola pia' (iš to pijorų vardas). Norėdamas parengti mokyklos mokytojų, 1617 įkūrė vienuoliją, kurios nariai turėjo atsidėti liaudies vaikų mokymui. Jau turėdamas paruoštų mokytojų, panašias mokyklas atidarė Toskanoje, Neapolio karalystėje, Ligūrijoje, Moravijoje ir Lenkijoje. Pop. Grigalius XV pijorų vienuoliją aprobavo ir padarė ją ordinu (su iškilmingais narių įžadais). J. paruošė įstatus ir buvo paskirtas pirmuoju ordino generolu, iš karto 9 metams, paskui iki gyvos galvos. Tačiau vienuolija, pergreitai išaugusi, pergyveno sunkią krizę tiek dėl pasaulinių brolių noro tapti kunigais, tiek dėl pasipriešinimo kitų vienuolijų, kurios jaunimo mokymą laikė savo uždaviniu ir įžiūrėjo savo darbui konkurenciją. Visa tai buvo priežastys, dėl kurių pop. Urbonas VIII 1642 atstatė J. iš generolo pareigų (dargi buvo įmestas į S. Officii kalėjimą), o pop. Inocentas X 1646 pijorų ordiną padarė paprasta atskirų, vienas nuo kito nepriklausomų, namų kunigų sąjunga, leisdamas jos nariams laisvai įstoti ir išstoti. Tai buvo skaudus smūgis J., kuris, sulaukęs 90 metų, mirė, palikdamas savo kūrinį tokioje apgailėtinoje padėtyje. Kanonizuotas 1767.

U. Tosetti, Compendio della vita di S. Giuseppe Calasanzio ²⁰1930; *Timon-David,* Vie de s. J. C. 1883; *W. E. Hubert,* Der hl. J. C. 1886; *C. Bau,* Biografia critica de s. José de Calasanz 1949.

6. J. iš Copertino (1603–63), italų šventasis (IX 18), pranciškonas-konventualas. Jo gyvenimas buvo ištisa eilė vizijų ir ekstazių, kurias jis išgyvendavo prieš Švč. Sakramentą ir Marijos paveikslą. Patrauktas į S. Officii teismą, kur buvo apkaltintas apgavystėmis, buvo išteisintas, bet kad išvengtų liaudies jam teikiamos pagarbos, buvo iš Romos išsiųstas į Asyžių. Čia jis susipažino su Jonu Kazimieru, būsimuoju Lietuvos-Lenkijos valdovu, ir atvertė liuteroną Braunšveigo-Lüneburgo kunigaikštį Joną Fridrichą, kuris buvo labai paveiktas J. ekstazių. 1653 vėl įsikišus S. Officium buvo išsiųstas iš Asyžiaus ir gyveno įvairiuose nuošaliuose vienuolynuose, bėgdamas nuo liaudies jam teikiamos pagarbos. Kanonizuotas 1767.

B. Palatucci, S. Giuseppe da Copertino 1941.

7. J. iš Leonessa (1556–1612), kapucinas, šventasis (II 4), iš karto pamokslininkas įvairiose Italijos vietose, 1587 pasiųstas misininku į Konstantinopolį, kur globojo kalinamus krikščionis. Dėl savo pastangų skelbti Dievo žodį sultonui Muradui III buvo nubaustas ir 3 dienas iškabojo ant kryžiaus su prikalta viena ranka ir koja. Stebuklingai išlikęs gyvas, 1589 iš Konstantinopolio grįžęs į Italiją, atsidėjo ne tik misijoms, bet ir socialinei liaudies globai: steigė lombardus, maisto sandėlius, ligonines. Yra palikęs daugybę pamokslų rankraščiuose, kurių tik kai kurie atspausdinti. Kanonizuotas 1746. *J.V.*

Vokiečių imperatoriai:

8. J. I (1678–1711) imperatoriaus Leopoldo I vyresnysis sūnus, 1705–11 valdęs Vokietijos imperiją, nors imperatoriumi buvo išrinktas 1690. Pasižymėjo dideliais gabumais, mokėjo septynias svetimas kalbas, jų tarpe čekų ir vengrų. Stengėsi įtvirtinti imperatoriaus valdžią. Sėkmingai vadovavo kovoms dėl Ispanijos sosto. Numalšino Rákóczy vadovaujamą vengrų sukilimą. Įsteigė mokslo ir meno akademiją Vienoje, o Augsburge pastatė operos rūmus. Sumanytų ir numatytų vidaus reformų neįvykdė dėl ankstyvos mirties (mirė raupais).

O. Redlich, Das Werden einer Grossmacht, Österreich 1700–1744, 1942.

9. J. II (1741–1790) 1765–1790 Romos imperatorius, Čekijos ir Vengrijos karalius, 1765–1780 su Marija Terezija Habsburgų žemių koregentas, Pranciškaus I ir Marijos Terezijos sūnus. J. II buvo išsimokslinęs valdovas, gerai pažįstąs savo kraštą, tipingas šviečiamojo laikotarpio atstovas. Jis buvo valingas, bet nepatrauklaus būdo: nepasitikėjo kitais, buvo įtarus,

Juozapas II

neprisipažindavo savųjų klaidų. Sulaukęs 20 metų, pradėjo dirbti valstybės taryboje. Jau tada siūlė įvairiausias reformas: naikinti feodalines prievoles, leisti laisvą prekybą, susirūpinti švietimo reikalais, pertvarkyti Bažnyčios ir valstybės santykius. J. buvo įtikėjęs visiška valstybės galia skubiai ir pagal savo planus pertvarkyti valstybinį gyvenimą. Kol motina buvo gyva, J. II turėjo tenkintis siauresniu valstybės gyvenimo ratu — kariuomenės ir užsienio politikos reikalais. Kariuomenėje įvykdė daug naudingų reformų. Užsienio politikoje daug dalykų padarydavo prieš motinos valią ir norą, nepaisydamas jos patarimų ir nusistatymo. Prieš Marijos Terezijos valią Austrija dalyvavo Lietuvos-Lenkijos padalijime. Jaunystėje J. II buvo didelis Fridricho II gerbėjas. Dukart, 1769 ir 1770, susitiko su Fridrichu II, norėdamas gauti iš jo pritarimą Bavarijos aneksijai. Bet Fridrichas nesileido į jokias kombinacijas dėl Bavarijos aneksijos, ir tik jo dėka 1778–79 Austrija pralaimėjo karą dėl Bavarijos. Atšalę santykiai su Prūsija, J. II vertė ieškoti draugystės rusuose. 1780 jis važinėjo į Mogiliavą pasimatyti su Kotryna II. 1781 su Rusija sudarė apsigynimo sutartį. Pagal tuos sutarties įsipareigojimus Austrijai reikėjo 1787–92 kariauti su turkais. Po motinos mirties J. II pasinešė į skubias reformas. Panoro margą, įvairiatautę valstybę, turinčią savitų vietos interesų ir papročių, perkeisti į griežtai centralizuotą, vienaformę, iš Vienos centro vokiečių biurokratų valdomą valstybę, neatsižvelgdamas tų kraštų istorinės praeities bei tautų būdo. Savo sumanytoms reformoms vykdyti turėjo pasikliauti valdininkija ir kariuomene. Pirmiausia kraštą padalijo į 13 apygardų ir pats joms skyrė viršininkus. Naikino bajorų bei dvasininkų privilegijas. Pasirūpino ir kolonizacijos reikalais: siuntė vokiečius kolonistus į Galiciją ir Bukoviną. Ten pradėjo dygti naujos vokiečių gyvenamosios vietovės. Betgi svarbiausias J. II valstybinis aktas buvo baudžiavos ir kitų feodalinių prievolių panaikinimas. Buvo sudarytos sąlygos žemės nuomininkams įgyti žemių nuosavybėn. Valstiečiai galėjo kilnotis iš vienos vietos kiton, o taip pat ir be specialių leidimų tuoktis. Išleido naują baudžiamąjį ir civilinį statutą, panaikino inkvizicinį tardymą, sušvelnino bausmes, įvedė teismams apeliacines instancijas, sulygino visus luomus prieš įstatymus. Pagaliau sumanė palenkti Bažnyčią tarnauti valstybei: sekuliarizavo bažnyčių ir vienuolynų turtus, uždarinėjo vienuolynus, draudė vienuolynams betarpiškai susižinoti su savo viršininkais užsienyje bei jiems siųsti pinigus (žr. Jozefinizmas). 1781 Tolerancijos ediktas sulygino prieš įstatymus visas religijas, pvz. žydų tikėjimo žmonės galėjo steigti įmones, nuomoti žemes, lankyti valstybines mokyklas; protestantams buvo leidžiama privačiuose namuose laikyti pamaldas. Dėl J. II priešiškos bažnytinės politikos buvo nepatenkintas ir popiežius. Pijus VI atvyko į Vieną ir mėgino J. II atkalbėti nuo vykdomų bažnytinių reformų, tačiau ir šios popiežiaus pastangos nedavė vaisių. Ūkio ir finansų klausimais J. II sekė fiziokratais, todėl ypač rūpinosi žemės ūkio pažanga. Taip pat skatino steigti ir savąją pramonę, uždraudė pramonės dirbinius vežti iš užsienio. Steigė daug valdžios mokyklų, prieglaudų, namų našlaičiams ir invalidams, ligoninių, viešųjų sodų ir parkų. Mėgo muziką ir globojo meną. Vienoje įsteigė tautinę operą, dramos teatrą. Kai kurios J. II reformos ne tik nebuvo populiarios, bet gyventojų buvo tiesiog sutiktos priešiškai. Ypačiai skaudus smūgis vietos gyventojams buvo savivaldų naikinimas. Čekija neteko savo atskiro biudžeto ir kariuomenės, Vengrija — konstitucijos. Dėl šių reformų ir kilo 1784 sukilimas Vengrijoje ir 1789 Belgijoje.

P. P. Mitrofanov, Političeskaja dejatelnost' Josifa II, 1907 (vokiečių vert. 1910); *J. Bright,* Joseph II, 1897; *S. Padover,* The Revolutionary Emperor, Joseph II, 1934; *F. Walter,* Männer um Theresia 1951. *P.Č.*

Kiti valdovai:

10. J., Neapolio (1806-08), vėliau Ispanijos (1808-13) karalius, žr. Bonapartai (2).

11. J. (1715–77), Portugalijos karalius 1750–77. Nors nebuvo be gabumų, visą valdžią buvo patikėjęs savo ministrui markizui de Pombal.

Kiti J.:

12. J. Flavijus (lot. J. Flavius, hebr. J. ben Mathitjahu) žydų istorikas (37 — apie 100 po Kr.), kilęs iš kunigų giminės. Didelio religinio uolumo vyras, trejus metus išgyveno asketinį gyvenimą tyruose ir sugrįžęs prisidėjo prie fariziejų sektos. 64 lankėsi Romoje išlaisvinti ten bausmei išsiųstų žydų kunigų. Iš arti stebėjęs imperijos galybę, stengėsi sulaikyti savo tautiečius nuo sukilimo, kuriam jie ruošėsi. Žydai nepaklausė jo įspėjimo, o jį patį sinedrijonas paskyrė ginti Galilėjos. Po nesėkmingų kovų, galiausiai užsidaręs Jotapatos tvirtovėje, pateko į romėnų nelaisvę. Išpranašavęs Vespasijonui imperatoriaus sostą, taip šiam įsiteikė, kad gavo net Ves-

pasijono šeimos vardą ‚Flavius'. Romėnai jį buvo pasiuntę pas Titą prikalbėti Jeruzalės gyventojus pasiduoti, bet miesto gynėjai jį akmenimis apmėtė. Po Jeruzalės paėmimo (70) su Titu išvyko į Romą, kur buvo apdovanotas romėnų pilietybe ir aprūpintas pensija. Taip jis susidarė sąlygas istoriko darbui. Jo raštai, parašyti gražia graikų kalba, pasižymi proromėniška tendencija, bet apskritai yra svarbus šaltinis to meto žydų istorijai. Svarbiausi jo veikalai yra žydų istorija nuo seniausių laikų iki 66 po Kr. (20 knygų) ir žydų karai su romėnais nuo 175 pr. Kr. iki 73 po Kr. (7 knygos), kur plačiausiai aprašytas jo pergyventas sukilimas. Be to, jis dar parašė poleminį veikaliuką prieš Apijų ir autobiografiją, kurioj daugiausia kalba apie savo vaidmenį sukilimo pradžioje. Naujausią jo veikalų leidimą su gretimu angliškų vertimu parūpino H. St. J. Thackeray ir R. Marcus 1926–37.

H. St. J. Thackeray, J., the Man and the Historian 1929; *L. Bernstein*, F.J. 1938. *J.J. ir P.Plk.*

13. T ė v a s J. (prc. Père Joseph), iš tiesų Francois Le Clerc du Tremblay (1577–1638), prancūzų kapucinas, nuo 1624 pasidaręs artimu kardinolo Richelieu patarėju ir dėl to gavęs ‚Pilkosios Eminencijos' (Éminence grise) vardą. Piešiamas prieštaringa asmenybe, savyje siejusia apaštalinį uolumą su politiniu suktumu. Svajojęs kryžiaus žygį prieš turkus ir katalikybės Europoje atgaivinimą, faktiškai tarnavo politikai, kuri stiprino protestantizmą ir Otomanų imperiją Habsburgų sąskaiton. Seniau jam buvo priskirta lemiama įtaka Richelieu politikai. Naujesnieji istorikai linksta greičiau jį patį laikyti Richelieu įrankiu. Skirtingai nuo Richelieu jis nesiekė materialinių atlyginimų už savo tarnybą. Literatūriškai jo asmenybę analizavo A. Huxley romane Grey Eminence 1941.

Juozapas vaistinis (Hyssopus officinalis), darželiuose, soduose, kapinėse auginamas puskrūmis (30–60 cm); kilęs iš M. Azijos. Žiedai (tamsiai mėlyni) bičių mėgiami. Vertingas vaistas nuo seniausių laikų — jau graikai su romėnais jį vartojo. Vaistinėse laikoma Herba Hyssopii nuo kvėpavimo takų slogos, bronchito, dusulio; Oleum Hyssopii aethereum vartojamas medicinoje, parfumerijoje, kulinarijoje. Mūsų liaudies medicina taip pat žinojo j.v. gydomąsias savybes. Šio puskrūmio žiedų arbata buvo geriama nuo slogos ir kt. plaučių bei kvėpavimo ligų, o iš lapų išspaustos sultys, sumaišytos su taukais, buvo vartojamos nuo reumato ir kt. skausmų.

Juozapatas Kuncevičius žr. Kuncevičius Juozapatas.

Juozapato pakalnė taip vadinamas siauras Kedrono slėnis į r. nuo Jeruzalės, tarp miesto ir Alyvų kalno. Jame yra pilna kapų. Mat, tarp žydų, krikščionių ir mahometonų nuo senovės yra paplitusi nuomonė, kad J.p. būsianti Paskutiniojo pasaulio teismo vieta. Jau nuo IV a. po Kr., šios minties vedami, čia apsigyvendavo atsiskyrėliai bei atgailotojai ir pristatė vienuolynų. Dar ir šiandien daugelis žydų nori pasilaidoti J.p., kad būtų arčiau Paskutiniojo teismo vietos. Vakarinėje J.p. dalyje yra mahometonų kapai. Paskutiniojo pasaulio teismo identifikavimas su J.p. remiasi klaidingai suprastu ir išverstu pranašo Joelio knygos tekstu, kur sakoma: ‚Aš surinksiu visas tautas ir nuvesiu jas į J. slėnį; ten aš bylinėsiuos su jomis dėl mano tautos ir mano tėvainystės Izraelio... Tesusirenka ir tepakilsta tautos į J. slėnį, nes ten aš sėdėsiu, kad teisčiau visas tautas aplinkui' (Joel. III, 2, 12). Čia kalbama apie baudžiamąjį teismą tų kaimyninių tautų, kurios padarė bloga Izraeliui. Šiaip jau prie Jeruzalės esąs slėnis Šv. Rašte yra vadinamas Kedrono slėniu. Joelio išsireiškimas reikia imti ne topografine, bet simboline ir metaforine prasme, nes hebr. Jehošaphat reiškia ‚Jahvė teisia', — taigi, neaprėžtą vietą, kur Jahvė teis, paskelbs savo sprendimą. Kedrono slėnio pavadinimas J.p., jau žinomas Euzebijui (apie 330 po Kr.), greičiausiai atsirado dėl senos legendos, pagal kurią žydų karalius Juozapatas (žr. Jozafatas) buvęs palaidotas šiame slėnyje. Faktiškai I Karalių knyga sako aiškiai, kad Juozapatas buvo palaidotas ‚Dovydo mieste', taigi ant kalvos, esančios į p.r. nuo Jeruzalės.

H. Vincent-F. M. Abel, Jérusalem nouvelle 1914; *G. M. Perella*, La valle di Giosafat e il giudizio universale (Divus Thomas 36, 1933). *J.V.*

Juozapava bžk. Kuršėnų vls., šiaulių aps., pakeliui iš Kuršėnų (13 km) į Luokę. J. išaugo iš dvaro, dvarininkui Nagorskiui 1825 pastačius medinę bažnytėlę, pavadintą apaštalų Simano ir Judo vardu. J. filija priklauso Raudėnų parapijai.

Juozapavičius 1. A n t a n a s (1872 X 19 Poškėčių k., Pakruojo vls., šiaulių aps. — ?), kunigas visuomenininkas. Įšv. kunigu 1895, kunigavo įvairiose vietose, nuo 1909 N. Varnių klebonas. Buvo vienas iš Vilties steigėjų. Poškėčių Antano, P-čių A-no slapyvardžiu bendradarbiavo Vilniaus Žiniose, Lietuvos Ūkininke, Viltyje, Draugijoje. Artimas J. Lindės-Dobilo draugas, padėjęs šio ‚Blūdui' tipus nustatyti. 1912 buvo lietuvių kandidatas į IV dūmą, laimėjęs prieš dvarininką Narutavičių, bet dvarininkams vieną rinkiką papirkus, jis nebuvo išrinktas. Tada parašė (Ks. Anton Józefowicz) lenkų kalba 68 psl. brošiūrą Vi-

Juozapavičius

vos voco! — Sprawozdanie wyborcze do IV-ej Dumy, Wilnie 1913, kurioje gynė lietuvių bloką. 1925 atgaivino Varniuose dar prieš I pas. karą veikusį smulkaus kredito d-jos banką. Didelis vysk. M. Valančiaus gerbėjas, Varniuose rūpestingai rankiojo žmonių atsiminimus ir visokius daiktus, turėjusius ryšio su paskutiniu Varniuose gyvenusiu Žemaičių vyskupu. Liko Lietuvoje.

2. Antanas (1894 II 13 Švakštonių dv., Vaškų vls., Biržų aps. — 1919 II 13 Alytuje) pirmas karininkas žuvęs kovose dėl nepriklausomybės. Jo tėvai buvo nedidelio dvaro nuomininkai; nesisekant ūkininkauti, tėvas su šeima persikėlė į Rygą ir čia vertėsi vežiku. Rygoje J. lankė gimnaziją, bet jos nebaigė: už lietuvybę buvo pašalintas iš 6 klasės. 1915 stojo savanoriu į rusų kariuomenę ir po poros mėnesių buvo priimtas Maskvoje į karo mokyklą. Ją baigęs, tarnavo 57 rusų pėst. pulke (Tverėje). Ten tarnaudamas, buvo išsiųstas dar į Gatčiną baigti kulkosvaidininkų mokyklos. Ilgai prašėsi išleidžiamas į latvių tautines karines dalis. Pagaliau išleistas stojo į latvių 6 Tukumo pulką. Kariavo su vokiečiais prie Rygos ir buvo sužeistas. 1917 prasidėjus Rusijoje lietuvių karinių dalių organizavimuisi, J. vienas iš pirmųjų ėmėsi šio darbo. Aktyviai dalyvavo liet. karių suvažiavimuose, buvo renkamas į vykdomuosius organus, dalyvavo įvairiose delegacijose pas rusų karinę vadovybę, prašant leidimo Rusijoje steigti lietuvių karines dalis. Tokį leidimą gavus, J. buvo paskirtas Vitebsko lietuvių bataliono vadu. Kai Rusijoje paėmė valdžią bolševikai ir išformavo lietuvių dalis, J. grįžo į Lietuvą. 1918 XI sudarius Vilniuje pirmąją Lietuvos vyriausybę, J. buvo paskirtas Krašto apsaugos ministro adjutantu. Su ministru pirmininku prof. A. Voldemaru jam teko važinėti į Berlyną Lietuvos valstybės reikalais. Kai 1 pėst. pulkas iš Vilniaus persikėlė į Alytų, J. ten buvo paskirtas pulko vado padėjėju ir netrukus vadu. Pagal tuometines sąlygas J. pulką organizavo sėkmingai. J. buvo energingas, judrus, drąsus ir darbštus. Jis nemėgo bolševikų, bet taip pat ir vokiečių. Dėl tuo metu vykusios Vokietijoje revoliucijos vokiečių kareivių drausmė buvo pašlijusi; jų elgesys

A. Juozapavičius, pirmasis karininkas, žuvęs kovose už Lietuvos nepriklausomybę

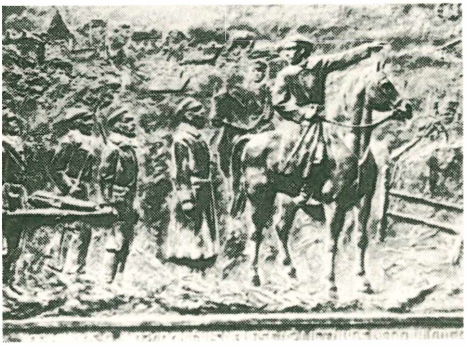

Kar. Juozapavičius kovoje (J. Zikaro bareljefas)

su vietos gyventojais ir lietuvių kariais buvo pabloginęs santykius tarp lietuvių pulko ir vietinės vokiečių įgulos. Alytaus bare frontą prieš bolševikus saugojo abeji: ir lietuviai, ir vokiečiai. Aplinkybės reikalavo glaudaus bendradarbiavimo, bet jo nebuvo. Alytaus apsauga buvo 7 km į r. nuo miesto. Lietuviai saugojo barą į š. nuo Alytaus–Varėnos gžk., vokiečiai — į p. nuo šio geležinkelio. Naktį iš vasario 12 į 13 bolševikai pradėjo Alytaus puolimą. Bendro vado miestui ginti nebuvo; vokiečiai ir lietuviai veikė atskirai. Patyręs apie bolševikų puolimą, J. su keliais kulkosvydžiais ir viena kuopa kareivių naktį iš Alytaus išvyko į barą. Pasinaudodamas nakties tamsa, jis norėjo išeiti prie plento į bolševikų užnugarį ir priversti priešą trauktis. Vietinės kilmės kareivių rodomas kelią, J. išvedė kuopą į norimą vietą. Priešas jau buvo praėjęs tą vietą toli pirmyn. Vengdami kautynių, vokiečiai buvo jau seniai pasitraukę. Lietuvių sargybos irgi traukėsi. Nors ir gerai sugalvotas bei vykdomas, manevras nepavyko, nes nebuvo kas frontą gina priekyje. J. ryžosi grįžti į Alytų. Auštant laimingai pasiekė Alytų, kur abipus Nemuno vyko besitraukiančių lietuvių kautynės su bolševikais, atsidūrusiais prie pat miesto. Paleidęs kareivius su kulkosvydžiais vykti per tiltą, J. nujojo į kareivines patikrinti, ar visa evakuota. Rasti neišgabenti ginklai paskubomis buvo kraunami ir vežami. Vykstant per tiltą, J. lydėjo gabenamus ginklus iš paskos. Ėjo gan smarkus šaudymas ir, bejojant per tiltą, II 13 apie 8 val. ryto karininkas J. buvo nukautas. Iš pradžių slaptai jį palaidojo vietiniai gyventojai, vėliau (Alytus vėl buvo atsiimtas II 15) jis buvo palaidotas Alytaus šventoriuje (Suvalkų pusėje) ir pastatytas paminklinis antkapis (kryžius). 1925 vasarą pirmasis dzūkų pavasarininkų kongresas J. žuvimo vietoje prikalė paminklinę vario len-

tą. 1937 pastatytas naujas gelžbetoninis tiltas vietoje seno medinio buvo pavadintas J. vardu; prie jo įtaisyta ir ana paminklinė lenta.

P. Biržys, Karininkas A. J. 1923; *K. Dineika*, Lietuvos karžygys A. J. 1926; red. *St. Butkus*, Savanoris 1929, 59–61; A. J. (Kardas 1939, 3 nr., 65–66). *K.Al.*

3. Antanas (g. 1916 XI 16 Kirmėlių k., Raguvos vls., Panevėžio aps.) inžinierius. 1935 baigė Panevėžio gimn., 1940 VDU technikos fak. diplomuoto inž. laipsniu (specialybė — mechaninė technologija). Paliktas prie universiteto, 1940–41 dirbo j. asistentu, 1941–44 — vyr. asistentu. 1942–44 skaitė šiuos kursus: siurbliai bei ventiliatoriai, popieriaus gamyba ir vandens energijos išnaudojimas. Vokietijoje 1945–47 gilino studijas Karlsruhės aukštojoj technikos m-loj ir 1947 gavo inž. daktaro laipsnį už disertaciją apie greičių ir spaudimų paskirstymo ant tinklinių profilių apskaičiavimą. 1948 atvyko į Kanadą ir čia dirba savo specialybės darbą. Kaip visuomenininkas yra reiškęsis nuo 1930 ateitininkų veikloje.

4. Motiejus (1848 Telšionų k., Pakruojaus par., Šiaulių aps. — 1931 VII 2 Misiūnų palivarke, Šakių aps.), kunigas. Baigęs Vilniaus dvasinę seminariją ir Petrapilio dvasinę akademiją, kun. įšv. 1876, 4 metus kapelionavo Vilniaus realinėje mloje, vėliau klebonavo Germaniškiuose ir Zadorožėje (Dysnos aps.). Už unitų globojimą rusų valdžia atstatė jį iš klebono vietos ir tik 1895 leido užimti Darsūniškio klebono vietą. Darsūniškyje J. išbuvo 13 metų ir su Donatu Malinausku bei kitais Vilniaus krašto lietuviais varė visuomeninį darbą. Perkeltas į Baguslaviškį, tęsė kun. S. Gimžausko pradėtą atlietuvinimo darbą, paveržtdamas iš lenkų įtakos kultūrines bei ekonomines organizacijas. I pas. karo metu klebonavo Ignalinoje. Kai jis čia užtarė žmones prieš vokiečių žiaurumus, buvo okupantų ištremtas ir 3 mėn. kalintas. Grįžęs į Ignaliną, dar ten kurį laiką klebonavo, o įkūrus Liet. bažnytinę provinciją persikėlė į Kaišiadorių vyskupiją ir 1926 buvo paskirtas klebonu į Akmenį, bet apakęs, tik pusę metų ėjo tas pareigas. St. Šilingas, 1925 įsigijęs netoli Ilguvos Misiūnų palivarką, atkvietė J. į Misiūnus, kur jis, nors po akių operacijos kiek atgavo regėjimą, liko karšti ligi mirties. Už jo nuopelnus tautinės sąmonės žadinimo darbe Vilniaus krašte, Lietuvos vyriausybė nuo 1928 buvo paskyrusi jam 150 litų pensiją.

Vl. Mžn., Ilguva (Šaltinis 1931, 35 nr., 479) *J.V.*

5. Petras (g. 1893 XI 23 Kaune) prieš I pas. karą veikė pavasarininkuose, buvo Vitkausko ir Sutkaus teatro mėgėjų būrelių vaidintojas, Šv. Juozapo d-jos orkestrantas. 1914 mobilizuotas, 1919 bolševikų 6 mėn. kalintas, 1921 rūpinosi Viatkos apylinkėse įstrigusių liet. grąžinimu tėvynėn. Grįžęs Lietuvon, dirbo Susisiekimo ministerijoje ir veikė šauliuose. Nuo 1924 buvo Šančių šaulių būrio švietimo vadovas ir būrio vadas. 1940 rudenį bolševikų areštuotas ir nuteistas 10 metų kalėti, 1941 VI sukilėlių iš kalėjimo išlaisvintas. 1950 atvyko į JAV. *R.Skp.*

Juozapiečiai 1. belgų kunigų vienuolių kongregacija, įkurta kan. C. van Crombrugghe (1798–1865) Flandrijos Crommonte 1817, galutinai patvirtinta 1930. J. auklėja ir šviečia jaunimą. Turi savo misijas Brazilijoje ir Belgijos Konge. Dabar j. turi 8 namus ir apie 200 narių.

2. Italų kunigų vienuolių kongregacija (Oblati di San Giuseppe di Asti), įkurta kun. G. Marello 1878. Pradžioje vertėsi rankų darbu, mokė parapijose katekizmo ir rūpinosi bažnyčių švara. Vėliau ėmė auklėti jaunimą mokyklose, našlaitynuose ir amatų mokyklose. Dabar j. turi 80 namų su 350 narių. Jie veikia Italijoje, Š. ir P. Amerikoje ir Filipinų salose. Jų tarpe yra keli lietuviai, kurie Italijoje prieš emigraciją daug padėjo liet. tremtiniams. *V.Gdž.*

3. Žr. Juozapo darbininkų draugija.

Juozapo ašaros žr. Coix.

Juozapo Darbininkų Draugija, Šv. buvo įsteigta 1906 III 4 Karmelitų klebono kun. K. Olšauskio iš jo suorganizuotų Kauno darbininkų būrelių. Jos tikslas buvo rūpintis darbininkų kultūriniais ir savišalpos reikalais. Iš pradžių d-ja buvo mišri, jungė ir lietuviškai, ir lenkiškai kalbančiuosius. Bet netrukus paaiškėjo, kad bendrai veikti neįmanoma: lenkuojantieji neleido susirinkimuose lietuviškai kalbėti, ir pirmaisiais metais d-joje viešpatavo lenkų kalba. Tuojau pat kun. K. Olšauskis pradėjo rūpintis atskirti lietuvius nuo lenkiškai kalbančiųjų, nors tam buvo priešingi ne tik vietos lenkų veikėjai, bet ir vysk. Paliulionis. Eilė triukšmingų susirinkimų bei susirėmimų davė Kauno gubernatoriui progą 1908 XI 18 d-ją uždaryti. Tačiau jau 1908 XI 23 buvo įsteigta grynai lietuviška d-ja. Lenkiškai kalbantieji sudarė atskirą to paties vardo d-ją, kuri Šančiuose, vadovaujama kun. M. Lumbio, veikė ir Nepriklausomybės metais ligi sovietų okupacijos, bet paskutiniaisiais savo veikimo metais jau taip pat vartojo lietuvių kalbą.

J.D.D. iš pat pradžių veikė plačiai. Organizavo vakarinius bendrojo lavinimo kursus, rengė vaidinimus bei koncertus, vaikams kalėdines eglutes, įsteigė dūdų orkestrą, didelį knygyną, skaityklą ir t. t.

Parapijose surinktomis aukomis Šančiuose ir Vilijampolėje buvo pastatytos pradžios mokyklos, kurios vėliau buvo įregistruotos Saulės d-jos vardu. Savo kultūrine veikla d-ja daug prisidėjo Kauno darbininkų tautinį susipratimą ugdant. Savišalpos reikalams buvo įsteigta kasa susirgusiems nariams ir mirusiųjų narių šeimoms šelpti. Prieš I pas. karą d-ja turėjo apie 1500 narių ir apie 20.000 rublių bei šiaip įvairaus turto. Užėmę Kauną, vokiečiai daug d-jos turto išplėšė ar sunaikino, pvz. knygyną sumetė į Nemuną. D-jai atgaivinti daug prisidėjo V. Endziulaitis. 1918–19 Alf. Kernius-Kernauskas buvo sudaręs pusiau profesionalinių vaidintojų būrelį, rengusį vaidinimus Šančiuose ir Liaudies Namuose. D-ja turėjo įsisteigusi limonado dirbtuvę. Vėliau buvo įsteigta sava smulkaus kredito d-ja. 1919 d-ja buvo vienu iš Lietuvos Darbo federacijos steigėjų. Be kun. K. Olšauskio, d-jos sumanytojo ir pirmojo pirmininko, jos veiklai išplėsti daug prisidėjo kun. Pr. Turauskas, I pas. karo metu jai padėjo Karmelitų parapijos klebonas kun. Šova, vėliau kun. V. Mieleška. Ilgainiui d-ja iš pačių darbininkų išugdė veikėjų krikščionių darbininkų sąjūdžiui: J. Puskunigį, P. Kovalskį, A. Bulionį, V. Beržinską ir kt. Nepriklausomybės metais d-jos veikla labiau ribojosi savišalpos sritimi. Okupantų uždaryta 1940 VI. Be Kauno, to paties vardo d-jos buvo jau apie 1908 susikūrusios Šiauliuose ir Panevėžyje, kur jos taip pat gyvai veikė. Kuriantis šioms draugijoms, taip pat turėta susirėmimų su lenkais. Vietinių lenkų išsišokimai dažnai pereidavo į grasinimą prievarta, todėl d-jos Kauno vadovybė buvo bandžiusi iš Kauno gubernatoriaus išgauti atskiriems darbininkams teisę turėti ginklą. Vėliau šis kun. K. Olšauskio prašymas 1919 buvo paskelbtas Komunisto ir reklamuotas ‚judošiškumu'.

Juozėnas 1. Albertas žr. Baltušis Juozas.

2. Jonas (g. apie 1838 Biržų aps. — apie 1934 Kaune) 1863 tremtinys. Suimtas, kad nešęs sukilėliams valgį, buvo ištremtas į Krasnojarsko apylinkę Sibire. Grįžo Lietuvon 1919, išbuvęs Sibire apie 55 metus.

Akiras (P. Biržys). Lietuvos miestai ir miesteliai II, Biržų aps., 1931, 197–199.

Juozevičius Jonas (g. 1915 Kupiškyje) gydytojas. 1936 baigė Panevėžio gimnaziją, 1944 VDU medicinos fak. 1941–42 pirmininkavo stud. ateitininkų s-gai. Per abi okupacijas aktyviai dalyvavo rezistencijoje. Atvykęs į JAV dirba savo profesijoje.

Jupiterio pastapai žr. Gigantų, arba Jupiterio, pastapai.

Jupiteris 1. (lot. Juppiter, iš Dies piter) sen. italikų dangaus šviesos dievas, todėl kitaip dar vadinamas Lucetius. Vėliau išaugo į svarbiausią Romos imperijos dievybę ir daugeliu atvejų buvo sutapdinamas su graikų Zeusu. J. buvo laikomas visų dangaus reiškinių valdytoju: J. siuntė lietų, audrą, perkūniją (iš čia vardai J. fulgur, tonans, pluvius ir pn.). J. buvo teisės ir ištikimybės saugotojas. Į jį buvo kreipiamasi kiekvienos priesaikos atveju (J. Feretrius). Ypatingai jis buvo garbinamas kaip J. lapis — titnago, ugnies dievas. Jis buvo visokio turto saugotojas. Kiekvienas romėnas manė esąs jo globoj. J. buvo vaizduojamas su skeptru, kaip aukščiausiu valdžios simboliu. Balta spalva buvo vienas iš J. kulto požymių: jo šventikai nešiojo baltas kepures, jam buvo aukojami balti gyvuliai, jo vežimas buvęs traukiamas keturių baltų arklių ir pn. Tie dalykai daugiau atsirado graikų įtakoj. J. šventyklos daugiausia buvo statomos kalvose. Žymiausia buvo J. optimus maximus šventykla Kapitolio kalne Romoje, tapusi visos Romos imperijos sakraliniu centru. Sykiu su Junona ir Minerva toje šventykloje J. buvo garbinamas kaip imperijos globėjas. Toje šventykloje pradėdavo savo pareigas aukštieji valdininkai, ten nešdavo aukas karo vadai. J. buvo laikomas ir karo dievu (J. victor, stator). Visoje imperijoje buvo pamėgdžiojamas Kapitolio J. kultas. Kapitolio kalne buvo pastatyta dar pirmaisiais Romos valstybės šimtmečiais, etruskų stiliaus šventykla. 83 pr. Kr. ši šventykla buvo ugnies sunaikinta. Vėliau Sulla ir Cezaris ją atstatė. Imp. Augustas 9 po Kr. ją vėl perstatė, o atnaujino Vespasijonas 74 po Kr. ir Domicijonas 82 po Kr. Galutinai tą šventyklą sugriovė vandalai 455 po Kr. Naujaisiais laikais jos griuvėsių dalis buvo archeologų atkasta.

Jupiteris (rastas Pompėjoje, dabar Museo Nazionale, Neapolyje)

C. Koch, Der römische Juppiter 1937. *K. Mok.*

2. Saulės sistemos didžiausia planeta. Jos skersmuo (pusiaujo skersmuo 142.880 km) yra daugiau negu 11 kartų didesnis už žemės skersmenį. J. apsisuka apie savo ašį per trumpesnį laiką prie pusiaujo ir per ilgesnį laiką toliau nuo pusiaujo. Tatai rodo, kad matomas J. paviršius susidaręs iš dujų, kurios sukasi įvairiose vietose įvairiu greičiu. Vidutinis apsisukimo apie ašį periodas yra 9 val. 55 min. Dėl didelio sukimosi greičio J. yra tiek susiplojęs (pu-

siaujo ir ašigalių skersmenų santykis 1.62), kad tatai iš karto pastebima žiūrint pro teleskopą. J. tūris yra apie 1318 kartų didesnis, negu žemės tūris; o J. masė yra tik 318 kartų didesnė už žemės masę. Todėl J. vidutinis sūdrumas yra žymiai mažesnis negu žemės. Manoma, kad J. turi nedidelį kietą uolų ir metalų branduolį, kuris sudaro vos 8% viso J. tūrio. Likusią dalį sudaro tiršta ir nepermatoma J. atmosfera. Stebėjimams prieinami viršutiniai J. atmosferos sluoksniai susidaro iš metano (CH_4) ir amoniako (NH_3). Kadangi J. paviršiaus temperatūra yra apie −100°C, didžiuma amoniako yra sušalusi ir atmosferoje vyrauja metanas. Dėl žemos temperatūros J. spektre nepastebimos vandenilio linijos. Tačiau didelis vandenilio gausumas visatoje ir jo kiekis metano ir amoniako junginiuose J. atmosferoje, o taip pat mažas J. tankumas leidžia spėti, kad J. atmosferoje yra dideli laisvo vandenilio kiekiai. J. atmosferoje matomi debesų ruožai lygiagretūs su J. pusiauju. Tų ruožų detalės nuolat keičiasi. Ypatingai ryškų pasikeitimą J. matomame paviršiuje sudaro vadinamoji raudonoji dėmė, kuri pasirodė 1831 kaip didelis plyšys debesų juostoje. 1878 raudonoji dėmė įgavo savo būdingą raudoną spalvą ir pasiekė 50.000 km ilgio ir 11.000 km pločio. Vėliau raudonos dėmės spalva smarkiai nubluko, ir dabar matoma tik tos dėmės apybraiža. J. turi 12 mėnulių. 4 mėnuliai, Io, Europa, Ganimeda ir Kalistas, yra maždaug tokio pat dydžio, kaip ir žemės mėnulis (skersmenys 3000-5000 km). Jie yra matomi net pro paprastus žiūronus. Juos atrado Galilėjus 1610. Likę 8 mėnuliai yra labai maži (skersmenys 20–150 km), atrasti žymiai vėliau (10-tas ir 11-tas atrasti 1938, o 12-tas 1951). J. atstumas nuo saulės yra 5,2 astronominių vienetų, arba 780.000.000 km. J. apsisukimo aplink saulę periodas yra 11,86 metų. J. sinodinis periodas, t. y. laikotarpis tarp dviejų panašių padėčių žemės atžvilgiu, yra 399 dienos. J. atstumas nuo žemės svyruoja tarp 590.000.000 ir 965.000.000 km.

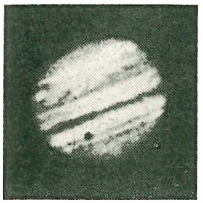

Jupiteris. Kairėje pusėje apačioje matomas Jupiterio mėnulis Ganimeda. Juodas taškas ant Jupiterio yra Ganimedos šešėlis — saulės aptemimas Jupiteryje

Kadangi J. turi didelę masę, jo trauka kitiems saulės sistemos kūnams yra gana žymi. Ypač kometų, kurios tarpais prieina netoli J., judesiui ši trauka labai reikšminga. Dėl J. traukos kometos greitis gali gerokai sumažėti, o tada ir jos apsisukimo aplink saulę periodas sumažėja, kadangi kometa ima suktis žymiai mažesniu taku. Manoma, kad tokiu būdu susidarė grupė apie 60 kometų, kurių periodai yra nuo 3 iki 8 metų. Ši grupė vadinama J. kometų šeima. Kometų orbitų ir periodų pasikeitimai dėl J. traukos yra užregistruoti. 1886 Brookso kometa praėjo 87.000 atstume nuo J., ir jos periodas iš 29 metų pasikeitė į 7 metų periodą. Morehouse'o kometa, kurios periodas buvo apie pusė milijono metų, J. traukos buvo pagreitinta ir todėl išlėkė visiškai iš saulės sistemos, sekdama hiperboliniu taku. *Č. M.*

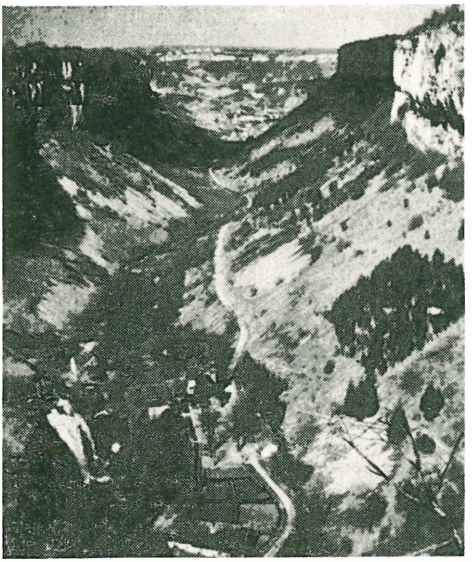

Jura kalnų vaizdas

JŪR žr. Jaunųjų ūkininkų rateliai.

Jura Prancūzijos ir Šveicarijos kalnynas, nuo šiaurinio Ronos kranto rytų pietų Prancūzijoj ligi pietinio Reino kranto šiaurės Šveicarijoj tie Aaro intaku. Platesne prasme J. priskiriami ir kalnai į pietus nuo Ronos (Juros Alpės) bei į šiaurę nuo Reino (Švabų ir Frankų Jura). Juros Alpės pereina į Dauphiné Alpes, o Švabų ir Frankų J. sudaro netaisyklingai pasiskleidusius kalnus į rytus nuo Švarcvaldo Württemberge ir Bavarijoje.

Pagrindiniai J. kalnai susidėję iš eilės lygiagrečių raukšlių, sudarančių paviršiuje apie 300 km ilgio ir 30–40 km pločio plokščiakalnį. Daugelyje vietų iš plokščiakalnio išsikiša statūs uolų gūbriai, iškilę ligi 1500 m nuo j. l. Aukščiausia viršūnė Crête de la Neige (1724 m) yra į v. nuo Ženevos.

J. kalnai susidarę iš nuosėdinių uolienų — mezozoinės eros smiltainių ir kalkakmenių. Geologijoj jų vardu vadinamas

vienas vidurinio mezozojo periodas (žr. žemiau), o fizinėje geografijoje j. tipo kalnais vadinami paprastų taisyklingų raukšlių kalnai. *A. B.*

Jura vidurinis mezozoinės eros tarpsnis. Pavadinimas duotas XIX a. pradžioje nuo Juros kalnų. J. periodas truko apie 50 mil. metų, o jo metu susiklojusios padermės vadinamos juros sistema. J. periodas prasidėjo, pasibaigus triasui, prieš 160 mil. metų. Pirmuoju j. tyrinėtoju laikomas W. Smithas, kuris Anglijoj (1816–17) sudarė pagrindą stratigrafinei geologijai. Pasaulyje vyrauja europinis j. sluoksnių suskirstymas. Dažniausiai skirstoma į apatinę, vidurinę ir viršutinę j., arba į liasą, dogerį ir malmą. Smulkesni tarpsniai suskirstyti pagal leitfosilinius amonitus į keliasdešimt zonų.

Jurainiai sluoksniai sudaryti iš molių, geležingų smėlių smiltainių, mergelių, dolomitų, skalūnų, oolitų, radioliaritų, vulkaninių padermių. Naudingos iškasenos: skalūnai su aukso gyslomis (Kalifornijoj), akmens anglis, geležies rūda, naftingi skalūnai, litografiniai skalūnai, asfaltas, druska, gipsas, klintys, moliai ir kt.

J. padermėse randama nepaprastai daug ir labai įvairių fosilijų. Augmenija panaši į triasinę. Vyravo sporiniai ir plikasėkliai. Dominavo papartiniai, asiūkliniai, spygliuočiai, cikadofitai. Bestuburė fauna būvo labai panaši į triaso gyvius. Labai gausios foraminiferos, pintys, koralai, jūros ežiukai, krinoidai. Svarbiausi brachiopodų atstovai: rinchonelės ir terebratulės. Moliuskai labai gausūs: austrės, foladomijos, pleurotomarijos. Iš cefalopodų ypačiai būdingi amonitai ir belemnitai. Iš vėžinių pirmauja dekapodai. Žuvys įgavo dabartines formas; vyrauja kaulinės žuvys. Amfibijos visai nežymios. Pasirodo pirmosios varlės. Žinomi visų skyrių vabzdžiai. Iš stuburinių vyravo reptilijos, visokiausių formų zaurai, gyvenę vandenyse ir sausumoje. Dėl jų daugybės ir dėl jų tuo metu pasiekto aukščiausio išsivystymo laipsnio, šis periodas dažnai vadinamas ‚reptilijų amžiumi'. Dinozaurai buvo nuo kiškio didumo iki milžiniško atlantozauro (iki 30 m ilgio bei 40 t svorio). Iš mėsėdžių paminėtini alozauras, megalozauras, o iš žolėdžių diplodokas, brontozauras. Ore skraidė pterozaurai ir pterodaktiliai. Be to, jūrose gyveno daugybė vėžlių, upėse krokodilų, sausumoje driežų. Pirmųjų paukščių — Archaeopteryx (žr.) ir Archaeornis (žr.) 2 skeletai rasti Bavarijoje malmo lagūninėse klintyse. Žinduoliai tik pradėjo rastis. Jie mažesni už žiurkę.

Pasibaigus triasui, viena didžiausių jūros transgresijų apsėmė didelius Europos plotus. Tetidės jūra išsiplėtė nuo Atlanto iki Pacifiko Vandenyno. Atsirado jūros Š. Amerikos vakarinėje dalyje į rytus nuo Kordiljerų, išilgai P. Amerikos vakarinį pakraštį (maždaug dabartinių Andų kalnų vietoje), didelėje dalyje Afrikos, Australijoje, Š. Azijoje ir kt. Šiose jūrose susiklojo jūriniai sedimentai, ypačiai gerai žinomi Europoje. Apatinės j. sluoksniai išplitę P. ir Vidurio Europoje ir D. Britanijoje. Vidurinės j. padermių yra centrinėje ir Š. Rusijoje, Sibire ir Indostane. JAV jurainiai sluoksniai mažai išsiplėtę. Čia jie daug kur neįmanoma atskirti nuo triasinių.

Įvairiuose j. periodo žemynuose susiklostė sausumos sedimentai. Garsūs yra stori Didžiojo tarpeklio smiltainiai ir skalūnai su gausiais fosiliniais dinozaurais.

J. periode klimato zonos jau atpažįstamos. Žinomas vulkanizmas. Kai kurie kalnai buvo labai paveikti erozijos. J. periodo pabaigoje susidarė nauji kalnai Pacifiko vandenyno pakraštyje.

Lietuvos j. sluoksniai, iki 80 m storio, susikloję žymiai šiltesniame klimate, dengia triaso marguosius mergelius. Jie susideda iš rusvų geležingų smėlių, kalkingų smiltainių ir tamsių žėrutingų molių. Jie yra priskiriami viršutiniam dogeriui ir apatiniam malmui, kelovėjo ir oksfordo aukštams. Būdingos leitfosilijos yra kosmocerai (kelovėjo aukštas) ir kardiocerai (oksfordo aukštas). Šie j. sluoksniai išeina į paviršių tik ties Papile, Ventos šlaituose, o į pietus nuo čia jie buvo užtikti gręžiniuose po stora (iki 190 m) diluvio danga (Pavandenėj, Raseiniuose, Tauragėj). Šios padermės praktiškos reikšmės neturi.

Nuo 1830 Papilę lankė ir tyrinėjo, sudarydami gausius rinkinius ir išleisdami vertingas monografijas, žymūs Europos geologai: E. Eichwaldas (1830), L. v. Buchas (1841), N. Sokolovas (1844), C. Grewinghas (1861), E. Schellwienas (1894), Chmielewskis (1903), K. Bodenas (1911), E. Krenkelis (1915), W. Wetzelis (1919), R. Brinkmannas (1922) ir kt. Vertingi fosilijų rinkiniai yra Lietuvos, Krokuvos, Karaliaučiaus, Müncheno, Berlyno, Leningrado ir kt. geologijos muziejuose. 1926 VDU geologijos katedra suorganizavo tyrinėjimus, kurių vykdytojas buvo J. Dalinkevičius, atlikdamas nuodugnius j. tyrinėjimus, M. Kaveckis išsp. 1925 ir 1926 Lietuvos geologinių ekspedicijų darbų apyskaitas (VDU Mat.-Gamtos Fak. Darbai, IV t.), Č. Pakuckas paskelbė ‚Papilės oksfordo ir kelovėjo amonitų fauną' 1932 ir ‚Papilės juros stratigrafinę apžvalgą remiantis amonitų fauna' (VDU Mat.-Gamtos Fak. Darbai, VI–VII tt.).

R. Brinkmann, Der Ostpreussisch-litauische Dogger und Unteroxford 1927; *J. Dalinkevičius,* Pa-

Baltija prie Palangos

pilės juros profilio ir tektonikos klausimu (Kosmos 1934). *B. Sld.*

Jūra etimologiškai yra sietina su jaura ‚šlapia, pelkėta žemė, pelkynė, klampynė; juodžemis su moliu'; pr. wurs ‚kūdra' (tur būt iš *ūras) ir kt., taigi iš pradžios ji veikiausiai buvo ne didelis, atviras vandens plotas (lot. mare, mūsų marios, ag. sea), bet ‚vidaus jūra, ežeras, vok. Binnensee'. *P. S.*

Bendrine prasme j. vadinami visi atviri sūrieji vandenys. Atvirumas yra betarpinė ar tarpinė jungtis su didžiuoju žemės vandenų kompleksu. Tik išimtiniais atvejais j. vadinami didesni ežerai, kaip Kaspijos arba Mirusioji jūra ir net dirbtinės kūdros, kaip Maskvos jūra. Geofiziniam ir geografiniam reikalui okeanais vadinami trys didieji vandenų plotai: Atlantas, Pacifikas ir Indijos okeanas, o j. vardas susiaurintas tų okeanų įvairioms atskaloms. Atskirų j. jungtis su okeanais yra labai nevienoda. Skiriama šios tipingos j. grupės:

1. T a r p k o n t i n e n t i n ė s j. įsiterpia tarp dviejų didelių sausumos masyvų. Žymiausios jų Viduržemio jūra, Šiaurės Ledjūris, Amerikos viduržemio jūra (su Meksikos įlanka) ir Australazijos jūra, pribarstyta didelių ir mažų salų tarp Australijos ir Azijos.

2. P a k r a š č i ų, arba p e r i f e r i n ė s, j. būna nuo okeanų atskirtos salų juostomis ir dažniausiai gana laisvai susisiekia su okeanu. Jos yra tipingos Azijos pakrantės vandenims, pvz. Japonų, Beringo, Geltonoji jūra. Tai grupei priskirtina ir Šiaurės jūra.

3. V i d u j i n ė s j. giliai įsiterpia į sausumą. Jos jungiasi su okeanais arba tarpkontinentinėmis ir pakraščių j. tik sąsiauriais, kartais labai ilgais ir siaurais, pvz. Baltija jungiasi su Šiaurės jūra per Beltus, Kategatą ir Skageraką. Šiai grupei dar priskiriamos Raudonoji, Juodoji ir Azovo jūros.

Okeanų didžiosios įlankos dėl savo geofizinių savotiškumų irgi laikomos atskiromis j., pvz. Kalifornijos, Persų, Biskajos. Kartais tos įlankos jūromis ir vadinamos, kaip Arabų ir Barentso.

Kiekviena j. skiriasi nuo kitų j. ir nuo okeanų daugeliu požymių, kurie juo skirtingesni, juo ryšys su okeanais siauresnis ir atstumas tarp jų didesnis. Kiekviena iš jų turi savo tipingas klimatines savybes, skirtingą vandens temperatūrą, tankumą, sūrumą, ištirpusio deguonio ir kitų dujų kiekį, skirtingą gyvūniją ir augmeniją, vandens spalvą ir skaidrumą, bangų ilgį ir aukštį, potvynių–atoslūgių eigą bei apimtį, paviršiaus, gilumos ir statmenas sroves, dugno pobūdį ir izobatų eigą. Nevienoda ir jų kilmė bei praeitis. Visų šių savybių suma kartu su geografine padėtimi sudaro atskirą jūros tipą.

Pagal dugno eigą, gylį ir savo kilmę, kai kurios j. yra panašios į mažus okeanus. Tose j., pradedant nuo sausumos linijos, gylis keičiasi panašiai kaip ir okeane. Pir-

miau yra sekli juosta, tarytum sausumos tąsa po vandeniu. Už tos kontinentinės seklumos seka kontinentinis šlaitas — staigus gilėjimas. Toliau yra okeaninis dugnas su savo įvairumu. Viduržemio jūra yra tokio okeaninio pobūdžio. Daugelis pakraščių ir vidujinių j. yra seklios ir tokių tipingų okeaninio dugno perėjimų neturi. Tai tarytum plačios sausumos žemumos, užlietos vandens. Šio tipo ryškūs atstovai yra Šiaurės ir Baltijos jūros. Pastarosios dar visai netolima geologinė praeitis kaitaliojo ją iš jūros į sausumą ir vėl į įvairaus pavidalo jūrą; lėtas kitėjimas dar vis tebevyksta (žr. Baltijos jūra).

Jūrų bendras plotas yra apytikriai 40 milionų km². Tačiau tatai sudaro tik $^1/_9$ atvirų sūriųjų vandenų. Nors bendras jų plotas lyginant su okeanais nėra didelis, tačiau jūrų reikšmė žmonijos istorijai ir kultūrinei bei ūkinei plėtotei yra daug didesnė. Jūros anksti susidarė patrauklus jungiąs veiksnys su tolimesniais krastais. Sausuma keliaująs turėdavo daugybę sunkiai nugalimų kliūčių: nedraugiskus gyventojus ir sunkiai nugalimas tereno sąlygas. Ukinio, kultūrinio ir karinio santykiavimo galimybė j. keliais buvo viena iš pagrindinių sąlygų iškilti įvairioms civilizacijoms: fenikiečių, graikų, romėnų, arabų, Italijos respublikų. Vidurzemio, Raudonoji ir Arabų jūros yra turėjusios tam didžiausios įtakos. Šiaurės ir Baltijos jūros, nors kiek vėlyvesnis, yra taip pat didelis istorijos veiksnys.

Naujaisiais laikais žmonijos santykiavimas su j. yra labai išsiplėtęs. Pramoginis j. išnaudojimas maudyklėms, poilsiui ir sportui yra prieinamas kas metai didžiulėms žmonių masėms viso pasaulio pajūriuose. Karo ir gynybos tikslams j. reikšmė nesumažėjo, nežiūrint išaugusios aviacijos. Betgi didžiausia j. reikšmė žmogui yra jos ūkinis naudojimas transportui ir žvejybai. Keleivių transportui didelę konkurenciją sudaro lėktuvai, nors keleivinių laivų tonažas vis dar auga. Prekių transportas jūromis 1954 buvo 120% didesnis už 1938. Tą transportą atliko 14.613 laivų didesnių už 1000 b.r.t. bendro tonažo 87.286.000 b.r.t. Jūros gyvių, tinkamų žmogaus maistui, žvejyba teišnaudoja tik mažytę dalelę. Pasaulinė žuvies gamyba 1954 buvo 28,5 mil. tonų; 80% iš jūros. Nuolat atidengiami nauji žvejybos plotai ir daugiau gyvių rūšių pritaikoma žmogaus maistui. Kadangi mažosios augmenijos ir gyvūnijos ciklas jūroje apsiverčia keliolika kartų per metus su keliais labai derlingais periodais, tai j. derlingumas yra nemažas. Vidutiniškai viename jūros ploto kvadratiniame vienete per metus išauga apytikriai tiek pat planktoninės augmenijos, kiek to paties ploto gero derlingumo dirvoj užauga dobilų ar kitokio pašarinio maisto. Tatai sudaro geras ganyklas mažajai j. gyvūnijai, kuri savo ruoztu yra didžiųjų gyvūnų maistas. Tačiau j., kaip ir dirvos, derlingumas yra nevienodas. Seklių j. ir kontinentinės seklumos derlingumas yra žymiai aukštesnis. *A.P.Mžk.*

D i d ž i o s i o s j. Tarptautinis hidrografinis biuras 1928 nustatė okeanų ir jūrų ribas, išskyręs 58 vienetus, tačiau palikęs nepadalytą Šiaurės Ledjūrį. Tas paskirstymas dar nėra visur taikomas. Čia duodamos pagrindinės žinios apie jūras, daugiausia pagal H. Sverdrupą 1946.

J ū r o s	Plotas km²	Vid. gil. m	Mkm. gil. m
Baltijos jūra be Kategato	386.000	56	463
Baltijos jūra su Kategatu	422.300	55	463
Šiaurės jūra su Skageraku	575.300	94	677
Airijos jūra	178.500	58	263
Viduržemio jūra, v. dalis	821.500	1615	3639
Egėjo jūra	179.000	583	2250
Adrijos jūra	132.000	242	1230
Viduržemio jūra, r. dalis	1.363.000	1656	4404
kartu	2.495.800	1491	4404
Marmuro jūra	8.300	313	1355
Juodoji jūra	411.540	1198	2244
Azovo jūra	37.600	10	14
kartu	457.440	1084	2244
Viduržemio jūra, visa	2.953.240	1429	4404
Raudonoji jūra	438.000	491	2360
Persijos įlanka	239.000	25	84
Andamanų jūra	797.600	870	4177
P. Kinijos ir Indonezijos jūra	8.143.000	1212	6505
R. Kinijos ir Geltonoji jūra	1.249.000	188	2377
Japonijos jūra	1.008.000	1350	3712
Ochotsko jūra	1.527.600	838	3374
Beringo jūra	2.268.200	1437	4273
Kalifornijos įlanka	162.200	813	2274
Meksikos įlanka	1.604.000	1485	3880
Karaibų (Antilų) ūra	2.715.000	2646	6940
Šv. Lauryno įlanka	238.000	127	549
Hudsono įlanka	1.232.300	128	229
Barentso jūra	1.516.900		450
Baltoji jūra	95.000	130	340
Karos jūra	850.000		540
Šiaurės Ledjūris, visas	14.090.000	1300	5440

S.K.

Jūra Žemaičių krašto, Telšių, Tauragės ir Pagėgių aps. upė, Nemuno deš. intakas, 179,5 km ilgio. Versmės Jankaičių k., 10 km į š.v. nuo Rietavo mst. Upė teka dideliais vingiais, bendra pietų kryptimi, pro Rietavą, tarp Pajūralio ir Kvėdarnos, pro Pajūrį, Žvingius, Didkiemį, pro šalį Pagramančio, pro Tauragę, Lauksargius ir Vilkyškius, įteka į Nemuną ties šereiklaukio dv., 2,5 km aukščiau Aukštųjų Eisulių, 5 km žemiau Šešupės žiočių, 81,5 km nuo Atmatos žiočių, į Kuršių mares. Intakai: kair. Buba, Ežerupis, Kirkšnis, Rudnalė, Deguva, Aitra, Pynauja, Geniotalis, Vėžius, Skurbynas, Lokysta, Šilvada, Ilgotis, Nemielas, Odmuo, Barys, Žiuržmotis, Aukštbruvė, Lylava, Akmenė, Šunija, Miltauja, Šešuvis, Žiogis, Giluvė; deš. Tinalupis, Jaujupis, Letausas, Plunkė,

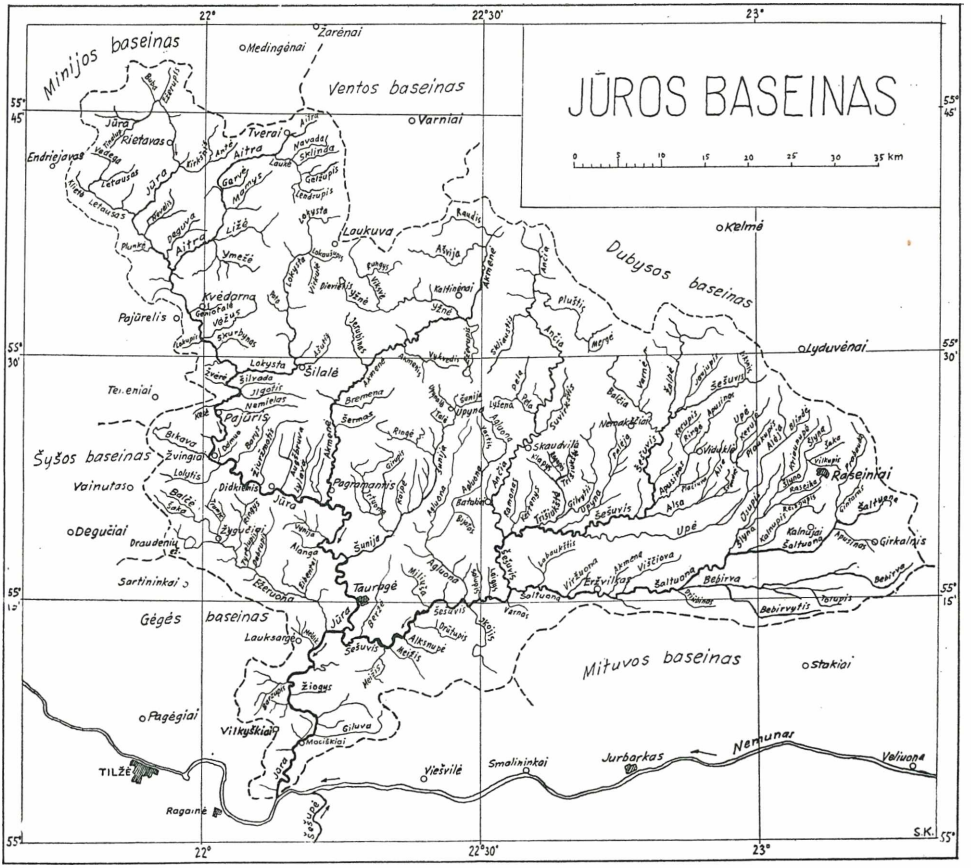

Glivija, Gvalda, Lokupis, Žvėrė, Bikava, Lolytis, Vynija, Alanga, Eželuona, Maldikupė, Barzupis, Liūnas. Deš. intakai, išskyrus Eželuoną, nereikšmingi; žymesni kair. intakai — Šešuvis, Akmena, Aitra, Lokysta, Šunija. Šešuvies baseino plotas 1880 km² yra didesnis, kaip J. ligi santakos (1693 km²); jo intakas Šaltuona turi baseiną didesnį, kaip kiti J. intakai. Upių tinklas baseine paskirstytas nelygiai: iš bendro baseino ploto 3986 km² deš. šonas teturi 639 km², o kair. 3347 km² plotą, arba 16% ir 84%. Tokią asimetriją galima paaiškinti skirtingu baseino išsivystymu. J. užima nenormalią vietą baseino šone, Žemaičių moreninių kalvų srity. Labai keistas J. išilginis profilis: jis sudaro beveik tiesią liniją, lyg kalnų upelis. Nuolydis neįprastai status tokio didumo upei: nuo versmių ligi santakos su Šešuvim upė krinta 100,8 m 142,2 km ruože, vid. 71 cm/km. O jos intakas Šešuvis (su Šaltuona) turi beveik normalų parabolinį profilį. Tai būtų dar vienas pagrindas laikyti Šešuvį vyriausia upe baseine. Šešuvies slėnis yra senesnis už Jūros: kai, ledynui nutirpus, Šešuvies vaga buvo plaunama moreninėse sąnašose, J. slėnis dar buvo po ledynu. Jis atsirado vėliau, todėl yra jaunesnis, ir dar tebėra aktingos erozijos sta-

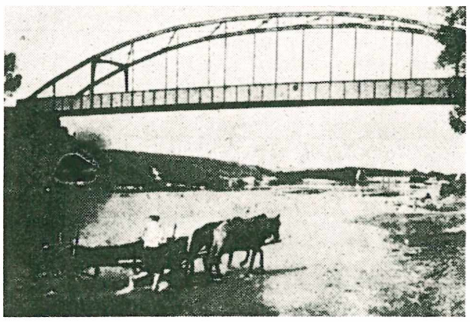

Tiltas per Jūrą ties Taurage

dijoje. Tolimesnė erozija turės pagilinti J. slėnį bent 20 m ligi pusiausvyros profilio. Naujame Karo topografijos skyriaus žemėlapyje visos J. upės altitudės nurodytos 3–7 m žemesnės, negu senesniame rusų topografiniame žemėlapyje, o Šešuvies ir Šaltuonos altitudės liko tos pačios. Skirtumas rodo, kad upė pagilino savo vagą visame ruože aukščiau Tauragės per tą maždaug 50 metų laiką, kuris skiria dvi nuotraukas. J. slėnys yra siauras, 500 –800 m pl., ir gilus, ligi 25–40 m gylio. Slėnyje vingiuoja vaga, 20–80 m pl., 1–4 m gylio; ji turi daug seklumų ir akmeninių rėvų. Žemupis, žemiau Šešuvies, yra visai skirtingo pobūdžio: čia yra lygus aliuvinis Nemuno slėnis, J. tingiai teka dideliais vingiais. Kritimas čia visai nežymus.

JŪROS BASEINO PLOTO AUGIMAS

Intakas	Atstumas nuo žiočių km	Baseino plotas km² ligi intako	intako	su intakų	tarp intakų
Aitra	138,5	311	233	544	109
Lokysta	116,3	653	167	821	239
Akmenė	72,5	1060	395	1455	47
Šunija	54,6	1502	162	1664	30
Šešuvis	37,3	1693	1880	3573	3
Ežeruona	35,5	3576	197	3772	214
Žiotys	0,0	3986			

J. hidrologinis režimas turi laukinį pobūdį: po kiekvienos liūties ar atodrėkio išilgai upę nueina trumpa potvynio banga, ligi 8 m aukščio; tokių aukštų potvynių neturi nė viena kita Lietuvos upė. Potvyniai pasikartoja 3–5 kartus per metus ir net dažniau, kartais po 3 potvynius per mėnesį. Tipingas horizonto svyravimų grafikas rodo jautrų upės būdą. Pirmas potvynis ateina, dažniausiai, I, tikras pavasario potvynis būna III ar IV, nusekęs vanduo laikosi VII ir VIII. Potvynio metu dėl didelio nuolydžio išsivysto smarki srovė, kuri griauna krantus, tiltus bei užtvankas ir gilina vagą. J. nuotakiui tirti nuo 1925 veikia Tauragės vandens matavimo stotis ties plento tiltu, 44,5 km nuo žiočių. 1937–42 išmatuota 88 vandens debitai. Dėl kintamos vagos, ryšium su tilto sprogdinimais ir atstatymais, debito kreivė yra nepastovi. J. nuotakis ties Taurage išskaičiuotas su galimu tikslumu 1926–42 hidrologiniams metams. Vid. debitas gautas 21,2 m³/sek., tarp 33,2 (1926) ir 13,8 (1933). Mkm. debitas buvo 350 (1942), mnm. 0,1 m³/sek. (1939). Skirstant nuotakį tolygiai baseino plotui 1687 km², vid. hidromodulis gautas 12,6 l/sek. km²; jis atitinka nuotakio aukštį 397 mm per me-

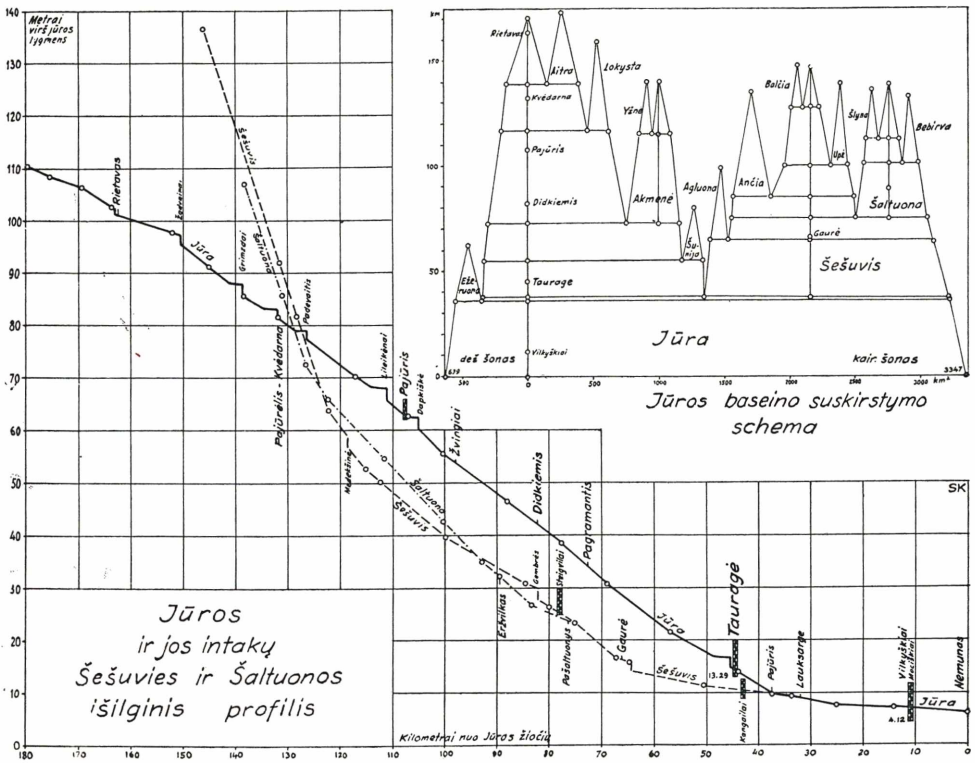

Jūra

tus. Palyginus su 3 meteorologinių stočių baseine vid. drėgmenų aukščiu 724 mm per metus, nuotakiui tenka 54,8%; tas santykis yra didžiausias visoje Lietuvoje. Metinis nuotakio aukštis h, mm, surištas su metiniu drėgmenų aukščiu H, mm, lygtimi: h=0,778 (H—200). Vid. atskirų mėnesių debitai ties Taurage: XI—27,3; XII —22,1; I—25,1; II—25,9; III—32,4; IV— 50,7; V—15,1; VI—8,8; VII—5,2; VIII— 6,0; IX—13,2; X—23,9 m³/sek. Ligi santakos su Šešuviu vid. Jūros debitas 21,3 m³/sek. yra didesnis, negu Šešuvies, 16,2 m³/sek., ir dėl to užima pirmą vietą baseine. Žemiau santakos Jūros debitas sudaro 37,5 m³/sek., hidromodulis 10,50 l/sek. km² iš 3573 km² baseino ploto. Vid. Jūros debitas prie žiočių yra 40,4 m³/sek., hidromodulis 10,14 l/sek. km², nuotakio aukštis 320 mm nuo viso baseino.

Kita vandens matavimo stotis veikia nuo 1893 Mociškiuose, prie siauro geležinkelio tilto, 11 km nuo žiočių. Ji yra Nemuno patvankos ribose ir dėl to netinka nuotakiui skaičiuoti. 1940 pradėjo veikti dar viena stotis aukštupy, ties Pajūriu.

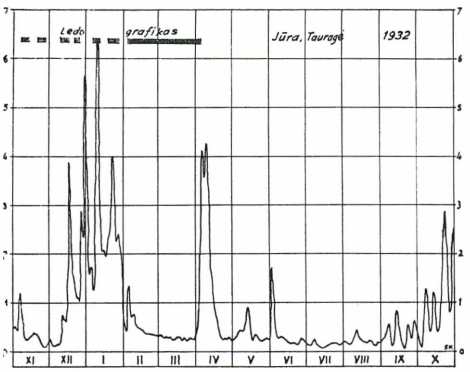

Tipingas Jūros ties Taurage vandens horizonto svyravimų grafikas

Žiemos režimą apibūdina šios datos: ižas pasirodo, vid., XII 1, upė užšąla XII 8, dažnai tik laikinai ir po keletą kartų; galutinis užšalimas II 9. J. laužo ledą, vid., III 26; tuo metu įvyksta ledo susigrūdimų, ypatingai santakoje su Šešuvim. Upė būna laisva nuo ledo nuo III 28. Ledo danga trunka vid. 87 d. per metus.

Dėl didelio kritimo J. sudaro įdomų objektą vandens energijai naudoti. Lietuvos energijos komitetas numatė 4161 kW energijos užtikrintos per 6 mėn. ar 2376 kW per 9 mėn. Siaurame slėnyje patogu įtaisyti eilę užtvankų ir reguliuoti potvynių nuotakį: tuo būdu galima pasiekti vid. galingumo 7000 kW ir trumpesniam periodui ligi 10.000 kW. Tuo tarpu veikė tik keli primityvūs vandens malūnai Rietave, Žadvainiuose, Grimzduose, ties Kvėdarna, Padievaityje, Dapkiškėje ir lentpiūvė su elektros stotimi Lileikėnuose. Ties Taurage 1923 bandė tvenkti J. akc. b-vė Rūbas; nemokšiškai, be tyrimų ir projekto, pastatyta betoninė užtvankėlė neišlaikė pirmo potvynio, o pastatytas tekstilės fabrikas turėjo gamintis energiją kitu būdu. Vėliau toje vietoje pastatyta nedidelė medinė užtvanka kitiems tikslams. J. tinka miško medžiagai plukdyti nuo Aitros žiočių: palaidi rąstai plaukia visu upės platumu, o prie žiočių užtvenkia visą vagą; čia, ties šereiklaukiu, rąstus krauna į baidokus, kurie juos gabena į Tilžės ir Klaipėdos celiuliozės fabrikus. Baidokai tegali Plaukti J. ligi Mociškių tilto, 11 km.

Keli istorijos faktai, surišti su J. Vieškelio tiltas tarp Pajūralio bžk. ir Kvėdarnos mst. tebevadinamas Makdonaldo tiltu: per jį 1812 žygiavo į Rygą prancūzų kariuomenės dalis. Tiltas plentui ties Taurage pastatytas XIX a. gale; sugriautas 1915, jis buvo pavaduojamas laikinio medinio ligi 1932, kada buvo antrą kartą pastatytas plieninis vienos angos 80 m ilgio tiltas. Susprogdintas 1941, tiltas vėl buvo pakeistas mediniu ant daugelio polių. Žemaičių plentui, kuris kerta J. 1 km į p. nuo Rietavo mst., 1937 pastatytas plienbetoninis tiltas. Ties Eželuonos žiotimis, Paežerūnų k., buvo pastatytas 1812 Tauragės konvencijos paminklas, granito kubas, pažymėti susitarimui tarp prūsų gen. Yorko ir rusų gen. Dibičo.

S. Kolupaila, Jūros nuotakis ties Taurage (Techka 1944 1 nr.); (") Preliminarinis Lietuvos vandens jėgų kadastras (Energijos Komiteto Darbai III 1939); (") Mūsų vandens keliai ²1938. *S.K.*

Jūra 1. laivininkystės, žvejybos ir pajūrio gyvenimo iliustruotas mėnesinis žurnalas, leistas Klaipėdoje nuo 1935 IX; perkeltas į Kauną 1939 III (Vokietijai atėmus Klaipėdos kraštą) ir pavadintas Mūsų Jūra ėjo ligi 1940 vasaros, kol jį uždarė okupantai. Žurnalas laikė savo uždaviniu ugdyti jūrinę mintį ir propaguoti savuosius prekybos bei žvejybos laivynus. Leido Lietuvos jūrininkų s-ga (iš pradžių lėšomis padėjo Liet. moterų tautiniam laivynui remti d-ja). Steigėjai Ad. Daugirdas, St. Dagys, Vyt. Sliesoraitis, Al. Rasiulis ir St. Vainoras. Red. St. Vainoras, vėliau Pr. Klimaitis, Vl. Bakūnas (ats. red. Ad. Daugirdas, Z. Domeika ir Br. Krikštopaitis). Kaune Mūsų Jūros keletą numerių suredagavo S. Urbonas, toliau redagavo vėl St. Vainoras (atsakingasis red. prof. J. Šimoliūnas). Be aukščiau minėtųjų, žurnale dar bendradarbiavo A. Bendorius, T. Bieliackinas, T. Daukantas, J. Jurkūnas, Vyt. Kuizinas, P. Labanaus-

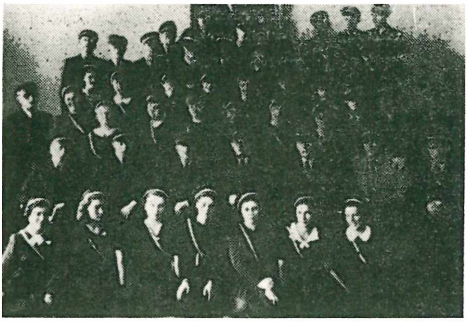

Jūros korporacija VDU 1939. Antroje eilėje trečias iš kairės garbės narys gen. T. Daukantas

kas, K. Pakštas, J. Remeika, J. ir G. Valančiai, R. Vilčinskas ir kt. *St.V.*

2. Liet. stud. korporacija, įst. VDU 1938 pavasarį studentijoje ir visuomenėje puoselėti savosios jūros ir pajūrio meilę. Steigėjai St. Žukauskas, J. A. Noreika (pirmieji J. korp. vadai), A. Viršila, M. Jesaitis, Vyt. Podliaskis, V. Linartas. 1939 buvo įst. ir mergaičių sekcija. 1939 rudenį J. korp. buvo įkurta ir Vilniaus univ. (vad. A. Gustaitis). VDU J. globojo prof. J. Šimoliūnas, Vilniaus univ. — prof. V. Krėvė-Mickevičius. Pirmuoju garbės nariu buvo gen. T. Daukantas. Korp. nariai tvarkė akademinio jaunimo skyrių Mūsų Jūros žurnale, bendradarbiavo jūrinėmis temomis kitoje spaudoje ir aktyviai dalyvavo įvairiose sporto šakose. 1939 vasarą pravedė liet. stud. ekskursiją baidarėmis iš Saldutiškio per Vilnių į Kauną. 1940 vasarą drauge su AJS surengė dvejus buriavimo kursus Trakų ežeruose. Okupacijų metais J. korporantai veikė rezistencijoje; iš jų Vyt. Rudminas žuvo per 1941 VI sukilimą, J. Jagomastas buvo nacių Vilniuje sušaudytas, A. Viršila buvo kalintas Stutthofo kacete, Vyt. Podliaskis mirė ištremtas į Sibirą. J. korporaciją okupantams uždarant 1940, VDU buvo apie 70, VU — per 50 korporantų, -čių. Korporacijos spalvos buvo mėlyna, pilka ir balta, ženklas— Neptūno tridantis. *Alg.G.*

Jūra (Jūraitis) Klemensas (g. 1912 III 25 Salemos Būdos k., Sasnavos vls., Marijampolės aps.) išlaikė gimnazijos kurso egzaminus prie valstybinės egzaminų komisijos 1938. Spaudoje reiškiasi nuo 1930 įvairiais slapyvardžiais. Apsigyvenęs po II pas. karo Brazilijoje, kurį laiką redagavo Mūsų Dienas ir savo 1950 įsteigtą satyrinį Garnį, paruošė kelis kalendorius, išleido portugalų kalbos vadovėlį Lietuvį Brazilijoje, su S. Bakšiu parengė lietuvių k. vadovėlį Tėvų Kalbą 1954. Yra išleidęs eilėraščių rinkinių (Praeivio ašara 1937, Krivio lėmimas 1946, Tremtinio ašaros 1948); prozinių dalykų (Kapai be kryžių 1936, Didysis sielvartas 1938, Mirties siluetai 1939, Okeanida 1947, monografiją Taurioji Lietuva 1952); yra parašęs ir teatrui skiriamų dalykų (Senelis Šaltis 1940, Mažoji Snieguolė 1943 ir kt.).

Jūraga (Juraha) 1. Jonas (1697 III 30 — 1757 II 23) iš kunigaikščių Giedraičių giminės, jėzuitas (nuo 1714), teologijos ir filosofijos prof., 1752–55 Vilniaus akademijos rektorius, Vilniaus vyskupo teologas, Lietuvos provincijos jėzuitų provinciolas. Išsp. Phoenix doctorum e Seraphicis evolans cineribus divus Bonaventura... 1727, Apologia pro Universitate Vilnensi adversus clericos Regulares, qui a Scholis Piis denominantur 1739.

Sommervogel IV, 887; *J. Bieliński,* Uniwersytet Wileński III, 38.

2. Kazimieras (1700 I 6 — 1757 IV 18) iš kunigaikščių Giedraičių giminės, jėzuitas (nuo 1716), teologijos ir filosofijos prof. Vilniuje, Gardine, Lomžos, Minsko kolegijų rektorius, išsp. laidotuvinius pamokslus Kazanie przy obłuczynach J.O.X. Kazimiry Radzwiłłowney Starościanki nowogrodzkiey, w Klastorze WW. PP. Sakramentek 1744 ir Kazanie na pogrzebię Anny z Książąt Sanguszków Radzwiłłowney, Kanclerzyny W. Ks. Litewskiego 1747.

Sommervogel IV, 887; *J. Bieliński,* Uniwersytet Wileński III, 208–209. *A.Lm.*

Jūragis Juozas Almis (g. 1917 X 3 Baltkalnio k., Laukuvos vls., Tauragės aps.). Lankė Kapucinų gimn. Plungėj. Nuo 1939 spausdina eilėraščių periodikoje, Australijos liet. spaudos bendradarbis, Lietuvių Dienų redakcijos talkininkas.

Juraitis Pijus (g. 1884 XII 2 Ožkabalių k., Gižų vls., Vilkaviškio aps.) kunigas, įšv. 1907, vikaravo Naugarduke, vėliau Petrapilio šv. Kazimiero par., 1910–16 Ufos klebonas (drauge vėliau Petrapilio komiteto įgaliotinis pabėgėlių šalpai), 1916–18 karo kapelionas, 1918–19 karo pabėgėlių kapelionas Maskvoje, 1919–20 Pskovo klebonas. 1920–21 bolševikų kalintas, grįžęs Lietuvon 1922–25 studijavo LU teol.-filosofijos fak. 1925–26 Marijampolės mokytojų seminarijos ir Rygiškių Jono gimn. kapelionas. 1927 atvykęs į JAV, vikaravo Elizabethe, N. J., ir Mahanoy City, Pa. Nuo 1930 šv. Pranciškaus liet. par. klebonas Athol, Mass.

Juras Pranciškus Mykolas (g. 1891 VI 16 Bridų k., Šiaulių par.) prelatas, visuomenininkas, lietuviškosios knygos mecenatas. Baigęs Sutkūnų pradžios m-lą, pustrečių metų tarnavo Šiauliuose krautuvės pardavėju ir pora metų buvo vartotojų kooperatyvo vedėju. 1911 baigė Šiaulių gimn. 4 kl. ir 1912 rudenį atvyko į JAV. Kun. A. Varnagirio paremtas, 1913 pradė-

jo studijas šv. Karolio kolegijoj Catonsville, Md. Susirgęs dziova, 1914 turėjo studijas nutraukti ir pusę metų išbuti sanatorijoje. 1915–16 dirbo ALRKS centro raštinėje Baltimorėje. Tarpininkaujant marijonui kun. F. Kudirkai apsigyvenęs Čikagos marijonų vienuolyne, 1916–17 mokėsi šv. Vincento Paulietio universitete Čikagoje. 1917 stojo į Kenrick seminariją St. Louis, Mo., 1921 persikėlė į šv. Jono seminariją Brightone, Mass. 1922 VI 18 kardinolo W. O'Connellio Bostono šv. Kryziaus katedroje buvo įšventintas kunigu ir paskirtas vikaru į šv. Pranciškaus lietuvių par. Lawrence, Mass. 1927 paskirtas Lowellio, Mass., šv. Juozapo liet. par. klebonu. Nuo 1929 J. yra Lawrence, Mass., šv. Pranciškaus liet. par. klebonas. Čia jis baigė rengti naują bažnyčią ir 1956 atidarė parapinę mokyklą, nupirkęs namus mokyklai ir seserims mokytojoms. 1945–51 dėste lietuvių kalbą šv. Jono seminarijoje Brightone, Mass., ir ten paliko lietuviškų knygų bibliotekėlę. Švenčiant parapijai 50 metų jubiliejų, 1953 išleido S. Sužiedelio parasytą išsamią parapijos istoriją. Šv. Sostas 1951 III 22 suteikė J. prelato titulą.

Prel. Pr. M. Juras

J. veikla yra šakota: visuomeninis darbas, lietuviškosios knygos rėmimas, labdariškas įvairių reikalų šelpimas. Dar Lietuvoje būdamas veikė šv. Juozapo ir Varpo d-jose, blaivininkuose ir ateitininkuose. Klierikaudamas buvo Blaivininkų s-gos sekretoriumi ir administravo jos organą Tautos Rytą. Sekretoriaus ir kitas pareigas ėjo ALRK Moksleivių susivienijime. Daug veikė vyčiuose, buvo ilgametis literatinės komisijos narys, 1921–22 centro valdybos pirm. Nuo 1922 įsijungė į ALRK Darbininkų s-gą (LDS), 1935–45 buvo centro valdybos v.pirm. ir Darbininko generalinis vedėjas, 1945–52 centro valdybos pirm. 1932-34 sekretoriavo atgaivintai Motinėlei ir pora metų buvo jos iždo globėju. 1932–39 Kunigų Vienybės sekr., 1940–42 ir 1946–48 pirm. 1938–42 ALRKS vykdomojo centro komiteto narys ir dvasios vadas. 1939–46 ir 1951–54 ALRK federacijos iždininkas, viso 20 m. centro valdyboje. Nuo 1949 ateitininkų sendraugių s-gos dvasios vadas. Už nuopelnus pakeltas vyčių, LDS, Motinėlės, ALRKS garbės nariu. J. nuoširdžiai dirba ir bendrosiose lietuvių organizacijose: ilgametis Alto centro valbos narys, nuo 1955 JAV LB tarybos narys. J. pasakė pagrindinę kalbą per L.E. pirmojo tomo proga surengtas iškilmes.

Ypatingai J. susirūpinęs kultūrinės veiklos baru. Nuo 1943 jis vadovauja Lietuvių kultūros institutui ir yra Alkos muziejaus steigėjas ir direktorius. J. iniciatyva šis institutas pradėjo leisti Eglutę. Pats nuo 1914 dalyvaudamas spaudoje (Moksleivyje, Giedroje, Vytyje, Tautos Ryte, Drauge, Darbininke, Amerikoje, Garse ir kt.), J. itin skiria dėmesio spaudai. Anksčiau buvo įkuręs spaustuvę pranciškonams Kretingoje, JAV įtaisė spaustuvei mašinas Nekaltojo Prasidejimo seserims Putname, Conn. Labai daug aukojo palaikyti Darbininkui ir kt. laikraščiams. Kaip lietuviškosios spaudos mecenatas, J. yra išleidęs per 35 knygas. Iš tikybinių knygų suminetinos jo paties parengtos maldaknyges Kamybes saltinis 1943 (3 laidos) bei Didysis ramybes šaltinis 1945 (2 laidos) ir knyga Apie pasaulio galą, be to, Šv. Rašto II t., Naujasis Testamentas, Gyvenimai Sventųjų. Is pasaulietinių knygų J. isleido Saikauskio Ateitininkų ideologijos antrą laidą, Maironio Pavasario balsus, J. Baltrusaičio Poeziją, F. Kiršos, A. Vaičiulaičio ir J. Aisčio kurinių, pora dainų rinkinėlių. J. dėka pasirodė ir A. Maceinos veikalai (Didziojo inkvizitoriaus antroji laida, Jobo drama ir Saulės giesmė). Be to, J. leidzia eilę naujų mokslinių veikalų: Z. Ivinskio didelį veikalą apie Merkelį Giedraitį ir jo laikų Lietuvą, A. Maceinos ir kun. J. Vaišnoros veikalus apie Mariją, kan. M. Vaitkaus atsiminimus. Šiuo savo rūpesčiu mūsų moksline bei apskritai aukstesnio intelektualinio intereso knyga J. iškyla pačiu pagrindiniu šio meto lietuvių mokslinės kūrybos skatintoju. Iš muzikos kūrinių jis išleido K. V. Banaičio 100 liaudies dainų, J. Kačinsko Mišias ir St. Šimkaus dainas. Be spaudos, J. ypač remia mokslo įstaigas. Šesis studentus išleido į mokslus, Kretingoje pranciškonams pastatė naujokyno namus, seserims širdietėms padovanojo savo namus Šiauliuose, Bostono parapinei mokyklai nupirko vieną pastatą, organizavo aukų rinkimą Prisikėlimo bažnyčiai, rėmė šv. Kazimiero kolegiją Romoje, pirmininkavo Nekaltojo Prasidėjimo seserų Putnamo koplyčios statymo fondui, nuo 1945 pirmininkauja Nukryžiuotojo Jėzaus seserų vienuolyno rėmėjų d-jai. Atskiri kultūrininkai yra taip pat susilaukę J. paramos ar globos. Vertindamas visą J. veiklą, S. Sužiedėlis ją pavadino ‚Valančiaus šviesa už marių'.

S. Sužiedėlis, Šv. Pranciškaus lietuvių parapija 1953; leidiniai kun. J. 25 metų kunigystės 1947 ir 60 metų amžiaus 1951 progomis. *J.G.*

Jūrasmiltė sultingoji (Honckenya peploides) gvazdikinių (Caryophyllaceae) šei-

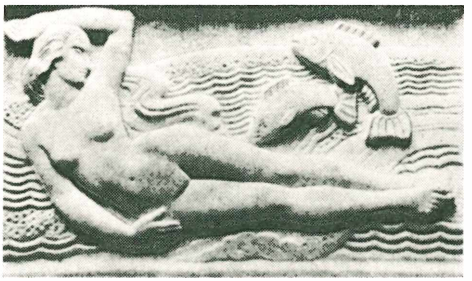

V. Kašuba Jūratė

mos žolinis augalas (15–30 cm). Pajūrio smiltynuose, kopose, dažna.

Jūrasvogūnis (Urginea maritima) lelijinių (Liliaceae) šeimos blodustinis augalas. Auga Vidužemio jūros pakrantėmis. Vartojamas medicinoje (Bulbus Scillae).

Jurašaitis Aleksandras (1861–1915 X 9 Vilniuje) prieš I pas. karą vienintelis lietuvių fotografas ir cinkografas Vilniuje. Visiems Vilniuje ėjusiems laikraščiams dirbo klišes, fotografavo lietuvių suvažiavimus, turėjo didelį Lietuvos vietovių fotografijų rinkinį. Veikė Rūtos dramos mėgėjų d-joje. Jo dukterys ištekėjusios už prof. A. Janulaičio ir J. Vailokaičio.

Juraševskis Pēteris (1872–1945) latvių politikas. 1918–19 teisingumo, 1924 vidaus reikalų, 1924-25 teisingumo ministras, 1928 ministras pirmininkas. Demokratinio centro frakcijos seimų narys.

Jurašiškės miškas Leipalingio vls., Seinų aps., 200 ha, prie Leipalingio–Merkinės plento. Grynas pušynas, III boniteto.

Juraška, kun., karmelitų pamokslininkas. 1859 jam buvo iškelta byla už Veiviržėnuose pasakytą pamokslą, kuris sukėlė daug triukšmo. Kauno gub., remdamasis dvarininkų skundu, jį apkaltino valstiečių kurstymu prieš ponus. Byla buvo nutraukta, įsikišus vysk. Valančiui, kuris, gelbėdamas J., apsiėmė pats jį nubausti, būtent, liepė jam grįžti į vienuolyną ir uždraudė kurį laiką sakyti pamokslus.

Jurašūnaitė-Michailovienė Nastė (gimusi 1898 Šančiuose Kaune) aktorė. Lankė Kauno Saulės mokyklą, 1916 baigė Minske gailestingųjų seserų kursus. Lietuvoje baigė A. Sutkaus Tautos teatro vaidybos studiją, dalyvavo Tautos teatro ir Vilkolakio vaidinimuose, nuo 1926 vaidino Kauno valstybiniame dramos teatre. Likusi Lietuvoje.

Jurašūnas Kazys (g. 1900 Šančiuose Kaune) aktorius ir režisierius. Mokėsi Kauno Saulės mokykloje, Rusijoje lankė Jekaterinoslavo gimn. Lietuvoje baigęs B. Dauguviečio vaidybos studiją, kurį laiką vaidino Šiaulių teatre. 1937 XII debiutavo Kaune kaip režisierius inscenizuota 9 pav. pasaka Eglė, žalčių karalienė. Tarp kitų vaidmenų vaidino Atžalyne istorijos mokytoją, Prieš srovę — senį Strazdą. 1941–44 buvo Jaunimo teatro meno vadovas. Likęs Lietuvoje, dirba Kauno muzikiniame dramos teatre.

Jūratė ir Kastytis Liudviko Adomo Jucevičiaus Žemaičių atsiminimų knygoje (Wspomnenia Żmudzi 1842) bene pirmąjį kartą užrašytas padavimas apie jūros karalienę Jūratę, kuri pamilusi jauną žvejį Kastytį ir todėl buvusi Perkūno nutrenkta, o jos sudaužytų puošniųjų rūmų Baltijos dugne likučiai išplaunami krantan gintaro gabalėliais; audrai pakilus, girdėti jūros dugne prie uolos Praamžiaus prikalto Kastyčio dejavimas.

Susidomėję tuo padavimu mūsų rašytojai bandė jį panaudoti savo kūryboje. Antai aušrininkas Andrius Višteliauskas rašė: „... misliju vėl vieną giesmelę duoti kur spausdinti apie Kastytį ir Jūraitę, kurią surašiau iš padavimų lietuviškos genties' (plg. J. Šliūpo, Lietuviškieji raštai ir raštininkai 1890, psl. 157). Aleksandras Fromas-Gužutis tą padavimą išplėtė į ištisą 5 veiksmų dramą Jūratė marių karalienė (pirmą kartą spausdintą 1955 išleistame A. Fromo kūrinių rinkinyje Baisioji gadynė).

Lietuvių visuomenėje tą padavimą labiausiai išpopuliarino Maironis žinomąja balade J. ir K., įdėta Pavasario balsų rinkinin (pirmą kartą 1920 laidoje). Jucevičiaus užrašyto padavimo galą Maironis kiek pakeitė: jo baladėje vaitoja Jūratė, liūdėdama žuvusio mylimojo ir sudaužytųjų rūmų. Muzikinį apipavidalinimą tam padavimui davė J. Gruodis savo baletu J. ir K., o pastaruoju metu to pat vardo operą pagal Bronės Buivydaitės libretą sukomponavo K. V. Banaitis. Dailėje J. ir K. padavimą vaizdavo Vc. Ratas (grafikoje) ir Vyt. Kašuba (skulptūroje). J. ir K. vardais buvo pavadinti ir pirmieji du buriniai Lietuvos prekybinio laivyno laivai. *V.Mc.*

Jurbach Johann (Jan) tariamasis XIV a. architektas, esą statęs Marienburgo pilį, o nuo 1392 pradėjęs statyti šv. Onos bžn. Vilniuje (žr.). T. Narbutas 1840 savavališkai, papildydamas vieną senesnę, bet su istorijos faktais nesuderinamą šv. Onos bžn. architekto legendą, išgalvojo jo pavardę rašydamas ją ‚Puhrbach'. A. H. Kirkoras vėliau (1859) rašė vietoje ‚Puhrbach' — ‚Jurbach', juo pasekė rusų ir vokiečių autoriai rašydami taip pat J. *P.Rkl.*

Jurbarkas 1. (vok. Georgenburg) Įsruties aps. pilis, dv. ir žirgynas Įsros ir

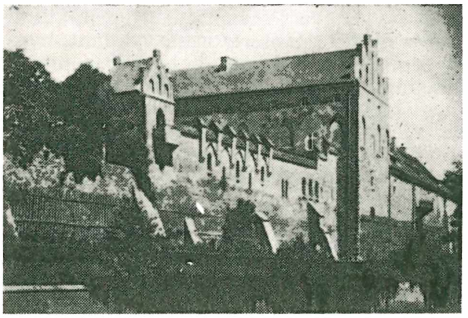

Ordino pilis Jurbarke (Įsruties aps.). Joje buvo įrengtas žirgynas 1828

Priegliaus upių santakoje, arti prie Įsruties. J. dvaro ir Zvionės bei Netynų palivarkų paupių pievose auganti sultingesnė žolė gerai tinka auginti ir sunkesnio negu trakėnų tipo žirgams, kurie buvo tiekiami gvardijų ir šarvuotų raitininkų pulkams. Žirgynas įsteigtas 1828. Pilis statyta XIV a., iki 1525 buvo Samlando vyskupo nuosavybė. *M.Nb.*

2. Raseinių aps. mst. Nemuno deš. krante, 96 km žemiau Kauno, prie Mituvos ir Imsrės santakos; 1940 buvo apie 5400 gyv., iš kurių 56% liet., 42% žydų, kiti vokiečiai ir rusai. Senamiestis įsikūręs Nemuno klonyje, o naujamiestis pradėjo statytis viršutinėje klonio terasoje, į šiaurę nuo senamiesčio, kuris tankiai susispaudęs, siauromis gatvelėmis ir turi tik vieną pagrindinę, išilginę gatvę, kurioje yra daugumas krautuvių, amatų įmonių ir kat. bažnyčia. Naujamiestis išplanuotas buv. dvaro žemėje su nauju miesto parku, kuriame 1930 pastatytas skulptoriaus V. Grybo sukurtas Vytauto D. paminklas. Daugumas senamiesčio namų yra mūriniai, o naujamiesčio mediniai.

Jurbarko herbas

J. yra buvęs nuo senų laikų gyvas prekybos miestas (žr. J. istoriją). Prieš I pas. karą pro J. ėjo ypačiai gyva prekyba javais, miško medžiaga, gyvuliais, linais, vaisiais, sviestu ir kitais žemės ūkio gaminiais su Vokietija. Mieste visą laiką buvo pasienio muitinė, kuri, tik Klaipėdos kraštą atgavus, buvo nukelta į Smalininkus. Navigacijos metu gyvas laivų judėjimas prieplaukoje; reguliarus susisiekimas laivais su Kaunu. Dalis Nemuno laivų žiemą praleidžia Mituvoj, kur jiems buvo išgilintas baseinas ir kur jie esti remontuojami.

Nepriklausomybės metu mieste veikė šios svarbesnės ūkinės įmonės ir įstaigos: stambus garinis malūnas su elektros stotimi ir lentpiūve, 2 technikinės dirbtuvės, kelios rankinių mašinų mezgyklos, milo vėlykla, 2 vilnų karšyklos, verpykla, baldų fabrikas, javų, linų ir gyvulių supirkimo punktai, kino teatras, knygynas, kooperatyvas Sūkurys (kooperatinė vartotojų b-vė buvo įsikūrusi jau 1909), Lietuvos banko, Ūkio banko skyriai, komercijos savitarpio kredito, smulkaus kredito ir žydų liaudies bankeliai, kelios dešimtys įvairių krautuvių. Įstaigos: miesto ir valsčiaus savivaldybės, pradžios mokyklų inspekcija, policijos nuovada, apylinkės teismas ir antstolis, notaras, paštas, miškų urėdija (už 10 km miške) ir girininkija, rajono agronomas, kranto viršininkas ir kt. Šiaurės vakariniame miesto pakraštyje, už kat. kapų, yra džiovininkų sanatorija su 3 gydytojais. Mieste dar buvo 2 privatūs gydytojai, keli dantų gydytojai, 2 akušerės, veterinarijos gyd. ir 2 vaistinės.

Didžioji J. įžymybė yra buvusio kunigaikščio Vasilčikovo dvaro parkas, per kurį teka Mituva. Pagrindinius dvaro rūmus 1915 sunaikino vokiečiai. Likusiuose dviejuose šalutiniuose dv. rūmuose 1918 buvo įsteigta Saulės d-jos gimnazija (1931 suvalstybinta, o buvusioje gyvuliams skirtoje patalpoje buvo įrengta našlaičių prieglauda, kurią globojo seserys elzbietietės. Vėliau prieglaudai pastatytas naujas namas. Be to, buvo seserų širdiečių vedamas vaikų darželis ir senelių prieglauda. Gimnazijoj mokydavosi ligi 600 mokinių. Gimnazija turėjo rinkinį archeologinių senienų, surinktų Bišpilio piliakalny. Prie gimnazijos veikė meteorologinė stotis. Parko pakraštyje buvo skulptoriaus V. Grybo (žr.) atelje. Mieste veikė dvi lietuvių ir dvi žydų pradžios mokyklos. Buvo valstybinė biblioteka. 1919 I 19 švietimo ministerija buvo atidariusi žemąją technikos mokyklą, tačiau ji netrukus užsidarė. 1919–22

Jurbarko miesto vaizdas (apie 1925)

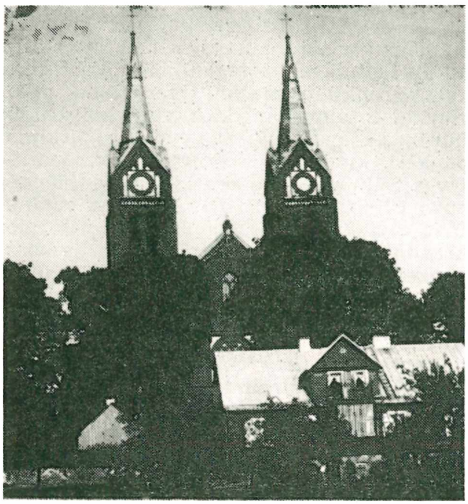

Jurbarko bažnyčia

veikė vasariniai mokytojų tobulinimosi kursai, o 1923 buvo įsteigti prie gimnazijos dvejų metų mokytojų kursai. Ilgą laiką veikė vysk. Valančiaus liaudies universitetas, įsteigtas 1922.

Dabartinė gotikos stiliaus kat. bažnyčia statyta 1901–07. Jos bokšte įkeltas didelis amerikiečių lietuvių dovanotas varpas. Bažnyčia sudegė per didįjį gaisrą 1940 VII 8, kurio metu buvo sunaikinta arti dviejų trečdalių miesto namų. (1906 VII 23 gaisras buvo sunaikinęs apie 250 namų). Ligi bolševikinės okupacijos metų Jurbarko bažnytinis choras, vadovaujamas muziko Jono Pociaus, buvo pagarsėjęs aukštu meniniu lygiu. J. pavasarininkų choras (vad. J. Pocius) ir orkestras (vad. Giedraitis) 1924 Pavasario s-gos kongrese Šiauliuose laimėjo pirmąsias premijas. Parapijoje 1940 buvo 5275 parapiečiai. Evangelikų medinėje bažnyčioje pamaldos būdavo laikomos liet. ir vok. kalbomis, nors lietuvių evangelikų buvo daug daugiau. Dvaro parke carų laikais buvo pastatyta mažytė stačiatikių cerkvelė. Senoji medinė žydų sinagoga, statyta bene XVIII a., buvo viena didžiųjų architektūros įžymybių Lietuvoje. Jos vidus buvo išpuoštas vertingais medžio raižiniais. Šią sinagogą 1941 vasarą, vokiečių priversti, patys žydai nugriovė ir sudegino. Mieste buvo kelios kitos sinagogos.

J. dvaras ligi I pas. karo buvo pavyzdingai tvarkomas: žemė gerai įdirbama, gyvuliai veisliniai, javai sėkliniai, padargai naujoviški. Apylinkės ūkininkai galėjo pasimokyti ūkininkauti ir pagerinti gyvulių veislę bei sėjomainą. Kng. Vasilčikovas atvykdavo į dvarą tik vasarą, o visą kitą laiką gyvendavo Petrapilyje. Nepriklausomybės metu, žemės reformą vykdant, dvaro žemė buvo išdalyta bežemiams, mažažemiams, miestui ir mokykloms, o miškai suvalstybinti. Dvaro sodyba su visu parku buvo aptverta mūro siena. Už 1 km į š. nuo dvaro, Imsrės deš. krante, yra buvęs alaus bravoras, kuris po I pas. karo nustojo veikęs. Nepriklausomybės metu nutiestas iš J. į Smalininkus plentas ir per Mituvą bei Imsrę pastatyti gelžbetonio tiltai. Per Nemuną būdavo pastatomas pavasarį laikinis medinis tiltas, prieš žiemą nuimamas.

J. artimoje apylinkėje yra keli piliakalniai, iš kurių žymiausias yra Bišpilis, į šiaurę nuo miesto; į vakarus nuo miesto Kalnėnų k. yra 2 piliakalniai. Apie J. pilį žr. žemiau J. istoriją.

J. apylinkių panemuniai yra vienintelė Lietuvoje vieta, kur rengiamos (IV–V mėn.) žiobrinės, t. y. žiobrių žvejojimas ir jų kepimas nakties metu prie sukurtų laužų. Žuvys pasmeigiamos ant medinių iešmų, kurie įsmeigiami prieš ugnį į žemę. Žiobrinės būdavo labai laukiamos ir jaunimo mėgiamos pramogos, sutraukdavo daug dalyvių. Ypačiai buvo išgarsėjusios Kalnėnų k. rengiamos žiobrinės.

J. išsistatęs žemoje Nemuno slėnio terasoje, todėl nekartą nukentėjo nuo pavasario potvynių. Paskutiniaisiais laikais mieste buvo plaukiojama valtimis per potvynį 1928 IV 3 ir 1940 IV 1. Nemuno užtvankos ir hidroelektrinės jėgainės projektą ties J. 1935 buvo paruošęs dipl. inž. J. Smilgevičius. Vandenį patvenkus 9,5 m, būtų buvę apsemta 3300 ha lankų ir laukų; jėgainės galingumas buvo numatytas apie 11.000 kW. Prieš II pas. karą buvo projektuojamas geležinkelis iš Kazlų Rūdos į Tauragę pro J. Jo tiltui vieta per Nemuną buvo numatyta ties Skirsnemune. Vandens matavimo stotis tie Jurbarku įrengta 1804. Tais metais vandens horizontas pavasario potvynio metu buvo pakilęs 7,38 m, o upės tekmės plotis tarp J. muitinės ir Kidulių

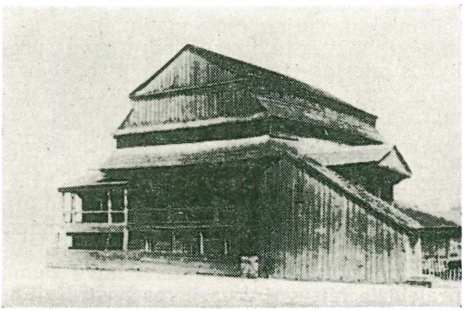

Jurbarko sinagoga

smuklės buvo 1075 m. Tačiau nuolatinė vandens horizontui matuoti stotis veikia tik nuo 1877 (žr. žemiau).

Būdamas patogioj susisiekimo atžvilgiu vietoj (susisiekimas su Kaunu nuo IV ligi XII mėn. garlaiviais, o žiemą autobusais), prie didelių miškų, J. yra viena iš labiausiai mėgstamų lankyti panemunių vietovių.

J. valsčius apima plotą nuo Nemuno į šiaurę, vakaruose siekia Smalininkus, o rytuose nusitęsia ligi Šilinės; apie 1600 ūkių ir arti 12.000 gyv. Valsčiuje yra kelios lentpiūvės, 2 stambūs ir keli mažesni malūnai. Jo teritorijoje yra 4 kat. parapijos: Jurbarko, Skirsnemunės, Girdžių ir Vertimų. Pradžios mokyklų buvo (1940) 12: Klišiuose, Antkalniškiuose, Skirsnemunėje, Paantvardžiuose, Girdžiuose, Lukšiuose, Žindaičiuose, Vertimuose, Meškininkuose, Dainiuose, Kalnėnuose ir Pašventyje. Skirsnemunėje buvo pradėtas statyti pirmasis Lietuvoje cemento fabrikas. Į š.r. nuo miesto, už kelių km plyti didelė (apie 10 km²) Dainių pelkė. Valsčiaus dirvožemiai panemuniais ir nuo J. ligi Smalininkų yra smėlingi, o visus kitur vyrauja priemoliai arba sunkūs priesmėliai. J. valsčiuje nėra ežerų, bet yra nemaža durpynų. Svarbiausios upės: Nemunas, Mituva ir jos intakai Alsa, Vidauja, Antvardė ir Imsrė.

Iš J. ar jo artimų apylinkių yra kilęs nemažas skaičius žymių kultūrininkų: poetas J. Baltrušaitis, profesoriai Iz. ir A. Tamošaičiai, dr. K. Ambrozaitis, aktorius ir režisierius K. Glinskis, operos solistai Ant. ir St. Sodeikos, Vl. Baltrušaitis, chorų dirigentas Stp. Sodeika, kompozitorius Antanas ir chorvedys Jonas Pociai, pedagogas ir vaikų rašytojas A. Giedraitis (Jurbarke 1920–23 redagavęs Žiburėlį, o 1925–29 Saulutę, kurie buvo spausdinami Tilžėje), broliai kun. A. ir Pr. Petraičiai, misininkas kun. A. Sabaliauskas ir kt. Prie skulptoriaus V. Grybo kurį laiką dirbo savamokslis dailininkas Pr. Mikutaitis, pasižymėjęs vietos scenos ir bažnyčių dekoracijomis. Vietoje buvo žinomas kanklių gamintojas ir medžio drožėjas Puišys.

A.Gdr., D.Gdr. ir A.B.

J. istorija. Pagal M. Strijkovskio kroniką ir trečiąją Lietuvos metraščio redakciją J. praeitis turėtų siekti legendinio Palemono. Jo vyr. sūnus Borkus (žr.), valdydamas Nemuno bei Jūros upių ir Kuršių marių sritis, Nemuno ir Mituvos santakoje esąs įkūręs pilį, pavadintą Jūros ir savo vardu. Bevaikio Borkaus žemės atitekusios antrajam Palemono sūnui, tariamam Kauno įkūrėjui Kūnui, kurio sūnus Gimbutas (žr.) paveldėjęs J. ir kt.

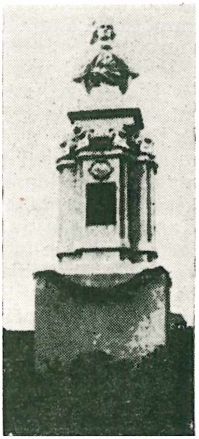

Vytauto D. paminklas Jurbarke (skulptorius V. Grybas)

Jurbarko parkas su Mituva

sritis. Tačiau J. vardo sudarymas iš upės ‚Jūros' ir ‚Borkaus', lygiai kaip ir visa XVI a. legenda apie Borkaus atliktą J. pilies ir mst. įkūrimą, nieko bendra su tikrais faktais neturi. Ši legenda tik išryškina, kokiu svarbiu punktu kovose su Ordinu J. buvo laikomas ir vėlesnių kartų atmintyje. Nėra duomenų įrodyti, kad vikingų laikais (IX–X a.), kai Nemuno žemupyje buvo jų ‚kolonijos', J. ir jo apylinkių pilys būtų buvusios naudojamos apsigynimui. Nėra tikra, ar anuo laiku J. yra buvęs Žemaičių kunigaikščių ‚sostinė'. Iki 1259 apie J. nieko autentiška nežinoma, o anos gyvenamosios Panemunių vietos vadinosi kitais vardais.

Mindaugui užrašius Ordinui Žemaičius, šis tuoj tvirtinosi pasieniais ir su pagonimis vedė kovas. Bet 1257 buvo padarytos su Žemaičiais dviejų metų paliaubos. Nepraėjus taikos laikui, Livonijos ir Prūsų magistrų lygiomis lėšomis, kaip Eiliuotoji Livonijos kronika ir Dusburgas paduoda, Karšuvos srityje, šv. Jurgio kalne (‚in terra Carsovie in monte Georgii') 1259 buvo pastatyta pilis Georgenburgas. Buvo parinkta (į v. nuo dabartinio J. mst. prie pat Mituvos žiočių į Nemuną) didesnė iš dviejų kalvų, kuriedvi žmonių yra vad. Bišpiliais (žr.) arba Pipirkalniais. Šaltiniuose nėra duomenų, kad J. (Georgenburgo) vietovardis anksčiau būtų žinomas.

J. pilis buvo svarbus punktas Ordino karo planams prieš Žemaičius. Netrukus Žemaičiai arti pasistatė savo pilį ir iš jos pastoviai puldinėjo maisto trūkstančią Georgenburgo įgulą. Ar tą žemaičių pilį galima identifikuoti su Bišpiliu (‚Višpiliu'), arba J. piliakalniu, esančiu 1 km nuo J. mst. į šiaurę, Imsrės upelio vingyje, lieka neaišku. Kadangi Bišpilio (žr.) piliakalnis yra iš kryžiuočių laikų, galėjo jis būti iš tų pat metų kaip Georgenburgas.

Atvykę su stipria kariuomene prie J. 1260 vasarą Livonijos ir Prūsų riteriai norėjo aprūpinti Georgenburgą maistu. Ten atėjo žinia, jog lietuviai esą įpuolę Kuršan. Kadangi prie Durbės (žr.) jungtinės Ordino jėgos buvo sutriuškintos, Georgenburgo pilies įgula pasitraukė Klaipėdon, o pilis buvo sunaikinta. Nors kovose dėl strategiškai svarbaus Nemuno kryžiuočiai nenuilstamai kariavo, tačiau J. ilgai neatstatė. Kai 1328 lietuviai sunaikino Ordino pilį Christmemel (Skirsnemunę), su paties imperatoriaus Liudviko Bavariečio pagalba kryžiuočiai ėmėsi platesnės akcijos prieš pagonis. Iškirtę ištisus Sūduvos dikros (žr.) ruožus, kad būtų galima nustatytais keliais Lietuvą patogiau pasiekti, jie ant Nemuno krantų 1336 pasistatė tris pilis: Jurgenburgą (Georgenburgą), Bajerburgą (žr.) ir Marienburgą (Dubysos žiotyse prie Seredžiaus). Atnaujintoji J. pilis sudarė pavojų Žemaičiams, kaip priešo atramos bazė, ir Gedimino valdymo gale ji buvo sunaikinta, nes 1343 ‚Jurgenburg' vėl turėjo būti atstatytas (Scr. rer. Pruss. III, 73).

Ne kartą vėliau J. pilis yra minima lietuvių ir kryžiuočių kovose. Savo žygiuose prieš Ordiną, pirmą kartą panaudodamas laivyną ir ‚bombardas' (paraku šaunamus pabūklus), 1382 IV Kęstutis nuplaukė prie J. ir puolė pilį. Bet ji buvo sunaikinta tik 1384, Vytautui pirmą kartą pabėgant iš Vokiečių Ordino. Vytauto svainis Sudimantas gudrumu suėmė pilies įgulą ir patį J. sudegino. Kryžiuočiai Jurgenburgą vėl atstatė 1387 (Scr. rer. Pruss. II, 648; III, 149), ir (kronikų žiniomis) buvo pavadinę ją Bajerburgu. Bet tas vardas neišsilaikė. XIV–XV a. sąvartos šaltiniuose (t. p. II–III) yra duomenų apie lietuvių kovas prie J. pilies. Geresnei apsaugai Ordinas pilį apvedė mūru. Antrą kartą į Prūsus išbėgęs, Vytautas su šeima ir giminėmis pagaliau persikėlė gyventi į J. pilį. Iš čia jis vedė ir naujas derybas su Jogaila, bet Vytautui antru kartu grįžtant Lietuvon (1392), J. sunaikinti nebepasisekė. 1396 buvo atvykęs į J. didysis magistras Konradas von Jungingen, ieškodamas taikos su Vytautu. Susipykęs vėl su Ordinu, 1403 Vytautas J. paėmė (t. p. III, 266). Iš Ragainės komtūro pranešimo matyti, kad J. pilis, kaip ir anksčiau, buvo prie Mituvos ir Nemuno santakos (Cod. ep. Vit. 135). Toliau Jurgenburg pilis nebebuvo atstatyta, ir Melno taika (1422) Ordino ilgai besisavinama J. sritis buvo priskirta Lietuvai.

Taikos metu J. tapo D.L.K. (‚karališku') dvaru ir valsčiumi. Iš 1502 jau žinomas J. dvaro valdytojas (tenutarius) ir karališko J. valsčiaus tėvūnas (tijūnas), kuris rūpinosi visa administracija, duoklėmis ir teismu. Kadangi Žemaičių seniūnas labai spaudė karališkų žemių valstiečius ir jam pavestus valsčius, 1529 Žygimantas Senasis savo ‚Ustava zemli Žomojtskoj' (Russk. istor. bibl. XXX, 66) atėmė iš jo eilę valsčių, jų tarpe ir J. Žygimantas pradėjo tradiciją, kad XVI–XVII a. J. valsčius, t.y. gyvenamoji juosta palei Prūsų sieną su giria, vis būdavo atiduodama karalienėms. Pirmoji J. valdė Bona. Ji, kaip ir kitur savo žemėse, kėlė ūkį, kūrė naujus kaimus, rūpinosi girių ūkiu. Buvo įkurta J. girininkija (leśnictwo), kurios girininkas jam pavestoje J. girioje turėjo kolonizuoti gyventojus. Ribos J. girios, kuri ėjo abiem Nemuno pusėmis, yra smulkiai aprašytos 1559 Grigaliaus Valavičiaus padarytoje girių revizijoje (žr. J.

Totoraitis, Sūduvos istorija 45). Į v. nuo J. link Smalininkų likę miškai yra dalis anų miškų masyvų. Sėkmingai vesdama savo ūkį, Bona pasidarė bajorų spaudžiamų valstiečių globėja, ir seimuose (1547, 1551, 1555) bajorai vis skųsdavosi, kad jie negalį iš Bonos žemių atgauti savo pabėgėlių. Ilgai ji tarp J. ir kitų valstiečių ir smulkių bajorų išliko kaip jų užtarytoja. Kazimiero laikais pradėtoji kolonizacija XVI a. viduryje jau buvo tiek toli pažengusi, kad kuriami dvarai, dvareliai ir kaimai nuo Nemuno krantų buvo stipriai jau nutolę į J. girios vidurį.

Žygimantas Augustas, kurio karui su Livonija labai reikėjo pinigų, 1561 rudenį užstatė už 30.000 talerių paskolą Prūsų hercogui Albrechtui J. ir N. Valios (Virbalio) valsčius, sau tik girias pasilikdamas. Kol paskola bus grąžinta, hercogas galėjo į savo iždą imti visus mokesčius, kaip jie 1561 inventoriuje yra aprašyti. 1568 pradžioje Žygimantas paskolą grąžino ir atsiėmė įkeistus valsčius. Karaliaučiaus archyve pasilikusieji (dabar Göttingene) J. inventoriai parodo, kiek J. mstl. ir vls. tada buvo gyventojų. Yra surašyti namai ‚ulyčiomis' su savininkų pavardėmis, lygiai kaip ir valstiečių ‚valakai' su jų pareigomis ir duoklėmis. Paduotos smuklių laikytojų pavardės ir gale pasakyta: ‚Viso J. mstl. yra smuklių: alinių—49, degtinės gėryklų—20, midaus gėryklų —5'.

1593 seimo nutarimu (‚konstitucija') J. su girininkija ir su Bonos įkurtuoju Virbaliumi buvo paskirta aprūpinti Zigmanto IV Vazos žmonai Onai. Tokiu pat būdu 1638 ir 1646 ‚konstitucijomis' J. atiteko Vladislovo IV žmonai Cecilijai Renatai ir Liudvikai Marijai. Taip pat J. 1670 buvo paskirtas ir Mykolo Kaributo Višnioveckio žmonai Eleonorai. Jonas Kazimieras J. seniūniją paskyrė Polocko vaivadai Aleksandrui Liudvikui Radvilai, o Augustas II — Naugarduko vaivadai Jonui Mikalojui Radvilai.

Nuo seno J. buvo svarbus Nemuno prekybos punktas. Jau 1390 Žemaičių bajorai sutarė su Ordinu, jog vienas iš punktų, šalia Ragainės ir Klaipėdos, per kurį vyks prekyba į Prūsus, yra J. Karams pasibaigus, prekyba pro J. dar labiau padidėjo, ir J. XVI a. išsivystė Lietuvos ir Prūsų prekyboje į žymų muitinės punktą. Per J. ėjo daug importo ir eksporto prekių, Kaunui ir Vilniui palaikant pastovius santykius su Dancigu ir Karaliaučiumi. 1606 ir 1613 J. muito registrai gyvai rodo, kaip per J. vyko įvairių žaliavų ir D. L. K-tei skirtų prekių pravežimas. Karaliaučiaus archyvas teikia vėl daug medžiagos, kaip, eksploatuojant ir iškertant prie Nemuno patogiai gulinčią J. girią, būdavo ištisi plotai išnuomuojami vokiečių pirkliams, kurie pro J. veždavo įvairius miško produktus. XVI–XVIII a. Sūduvos ir Panemunės girių eksploatacijoje J. girios daugiausia buvo iškirstos, išvežant mišką į Prūsus ir toliau. Ir XIX a. J. pasiliko prekybos miestu su daug pirklių, kurių svarbiausia eksporto prekė buvo tapę javai. Tada J., kaip pasienio prekybos ir muitinės punktas, žydėjo. 1862 J. miesto pirklių prekybos apyvartos kapitalas siekė 5.361.702 rusų rublių. 1855 per J. muitinę praėjo prekių Lietuvon ir toliau už 5.430.446 rublių, o išvežta už 4.251.290 rublių. Tik dėl 1863 sukilimo ir pradėjus prekes vežti traukiniais, 1866–74 per J. muitinę einanti prekyba krito penkis kartus. 1876 ji vėl kilo, nes tada per J. įvežta prekių už 1.156.621 rublių, išvežta — už 3.002.661 rublį.

Karaliaučiaus archyve taip pat yra daug medžiagos, kaip buvo nusmaigstomos J. vls. vakarinės sienos. 1598 buvo paskirti karališki komisarai tiksliai pravesti J. vls. ir girininkijos ribas nuo Prūsų pusės, kurių gyventojai vis braudavosi į J. žemę ir girias. Ilgai dar XVII a. pasienio ginčai nesiliovė, ir vis reikėdavo sienas reviduoti.

Pats J. mst. išaugo XVI a. Magdeburgo teises ir herbą (trys baltos lelijos raudoname lauke) J. gavo iš Zigmanto Vazos 1611 XI 4. Privilegijas patvirtino Augustas III 1736 ir Stanislovas Augustas Poniatovskis 1792. Miesto antspaude buvo įrašas ‚Pieczęć Magistratu Miasta J. K. M. Jurborga'. 1880 J. buvo apie 3000 gyv., kurių didelė dalis (apie 2800) izraelitai. Pirmoji kat. koplyčia, priklausanti Veliuonos klebonui, jau buvo pastatyta XV a. pusėje, vysk. Mikalojaus Dzieržgavičiaus (1424–53) laiku. Medininkų vysk. M. Radvilai užrašius žemių, J. 1522 Žygimantas Senasis pastatė parapinę bažnyčią. Protestantizmo bangai užliejus, dar XVI a. pusėje J. pasienyje laikėsi katalikybė, ir Martynas Mažvydas apie 1550 skundėsi hercogui Albrechtui, kad jo parapiečiai (ragainiškiai) važinėja į šv. Kryžiaus atlaidus į J. 1907 kleb. Marcinkevičius pastatė gražią didelę gotiško stiliaus bžn.

Po III padalijimo J. buvo patekęs Platonui Zubovui, bet 1840 jis vėl tapo valdžios nuosavybė, ir 1846 imp. Mikalojus I paskyrė J. kng. Vasilčikovui, kurio šeimoje majoratinis J. dvaras išbuvo iki nepriklausomos Lietuvos laikų. Yra žinoma, kaip 1856 J. dvaro valstiečiai skundėsi carui dėl priespaudos. Berods, keršydami rusams už Rytprūsių nuplėšimą, I pas. karo

metu vokiečiai Vasilčikovo gražius rūmus sugriovė.

Script. rerum Prussicarum I–V; Codex epist. Vitoldi 1882; Istorijos Archyvas I (red. K. Jablonskis) 1934 (J. 1561 inventorius); Revizija korolevskich pušč Vel. Kn. Litovsk. Grig. Voloviča 1559 g., 1867; Akty Vilenskoj Kommis. XXV; *M. Baliński*, Starożytna Polska III (Litwa) 1846; *A. Salys*, Die Žemaitischen Mundarten I (atspaudas iš Tautos ir Žodžio VI) 1930; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai I, 1955 (du XVII a. J. muitinės prekių registrai); Bielaruski Archiv I 1927 (J. muitų registrai); *K. Forstreuter*, Die Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten 1931; *Z. Ivinskis*, Lietuvos prekyba su Prūsais I, 1934; *J. Totoraitis*, Sūduvos Suvalkijos istorija I, 1938; Słownik Geograficzny III; *Marjan Gumowski*, Herby miast litewskich (Aten. Wil. X, 1935, 261); *M. Valančius*, Žem. Vyskupystė I–II, 1848; *Obst*, Litwa i Ruś II, 1912, 50; *M. Brensztejn*, Wiadomości Numizmat. Arch. II 288. Daug medžiagos J. istorijai, J. girios eksploatacijai ir J. prekybai (muitinei) yra Karaliaučiaus (dabar Göttingene) archyve. *Z.I.*

J. giria Raseinių ir Tauragės aps., apie 30.000 ha ploto. Prasidėjusi nuo Nemuno ties Jurbarku, siekdama buv. M. Lietuvos sieną, tęsiasi kelių kilometrų juosta š.r. kryptimi ir baigiasi netoli Tauragės. J.g. su Jūros miškais, prijungiant dar ir Nemuno nuo jų atskirtus Trapėnų pušynus, besitęsiančius nuo Šešupės ir Nemuno santakos M. Lietuvoje, sudaro arti 56.000 ha masyvą. Girios ribose yra Kalnėnų, Pašvenčio, Žirniškės, Smukučių, Eičių, Šilinės k. ir Gaurės mstl. Priklauso Jurbarko ir Pajūrio miškų urėdijoms. Paviršius lengvai banguotas, ties viduriu kiek pakeltas kalvagūbrių. Dirvožemis vandens bei vėjo suneštas derlingas smėlis. Medynai daugiausia grynų pušynų, vietomis su eglės priemaiša ir minkštųjų lapuočių salelėmis, gero boniteto. Jie yra susitelkę Pinetum vacciniosum, P. myrtillosum, rečiau P. ledosum ir retai kur P. sphagnosum tipais. Mažesnio skalsumo medynuose susimetę viržiai (Calluna vulgaris), o kirtimuose lendrūnas (Calamagrostis). 19 kvartale prie vieškelio yra vietovė Karalkrėslis; žmonių pasakojimu čia sėdėjęs Napoleonas. J.g. laikosi briedžiai ir kurtiniai. *J.Žn.*

J. vandens matavimo stotis Nemuno deš. krante ties Jurbarko mst., 125 km nuo Nemuno žiočių, 800 m aukščiau Mituvos žiočių. Įst. 1877 IV 13, veikė ligi 1915, atstatyta 1919 VI. Stotis polių tipo, nulis 10,272 m nuo j.l. Vandens horizontas svyravo tarp 6,60 m (1928) ir −0,40 (1920), vid. 1,45 m. Nemunas ties stotimi užšąla vid. XII 4, laužo ledus III 15, dažnai su susigrūdimais, kurie skandina miestą; ledo danga laikosi vid. 86 d. per metus. Ties Jurbarku 1925–43 išmatuota 42 debitai; vid. metinis debitas 560 m³/sek., mkm. 4600, mnm. 105 m³/sek. *S.K.*

Jurcevičius (Jurzewicz) Tomas (1618 — 1679 IV 10 Šeduvos misijoje) žemaitis jėzuitas (nuo 1640), mokslus ėjęs Vilniaus akademijoje ir vėliau veikęs kaip lietuvis pamokslininkas (1665 Kražių kolegijoje, 1669–72 Vilniaus kolegijoje, pakartotinai Pašiaušės kolegijoje 1661–64, 1666, 1673–74) ir misininkas (Daugpily 1654, Skaistkalnėje 1676 ir pagaliau Šeduvos misijoje). Per 9 misijų darbo metus grąžino į kat. tikėjimą ligi 300 asmenų.

Jėzuitų archyvas Romoje: Necr. Lit. 61 t., Cat. Trien. Lit. 13 t., Cat. Brev. Lit. 56 t. *A.Lm.*

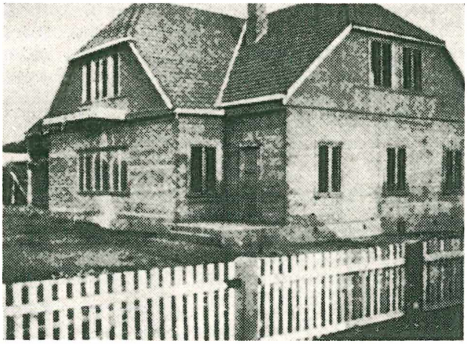

Jūrės šaulių namai, pastatyti 1937

Jurdaičiai k. Skaisgirio vls., Šiaulių aps. Čia buvo mažamečių nusikaltėlių auklėjimo įstaiga su pusiau vieša koplytėle ir girininkijos (Joniškio miškų urėdijos) įstaiga.

Jūrė upė Kazlų Rūdos ir Pilviškių vls., Marijampolės ir Vilkaviškio aps., Višakio (Šešupės) kair. intakas, 34,5 km ilgio; teka nuo Ežeriečio pelkių į p.v. pro Kazlų k. ir Bagotosios bžk., įteka 3 km į š. nuo Pilviškių mstl. Intakai: kair. Judreika, deš. Paravėlė. Baseino plotas 103 km²; vid. debitas 0,7 m³/sek.

Jūrė 1. geležinkelio stotis Kauno-Virbalio ruože, tarp Mauručių ir Kazlų, 30 km nuo Kauno. Jūrės miškų urėdijos ir to pat vardo girininkijos būstinė, lentpiūvė, pora krautuvių. I pas. karo metu vokiečiai čia buvo įrengę belaisvių stovyklą. Šaulių būrys 1937 buvo pasistatęs namus.

2. Kaimas Kazlų vls., Marijampolės aps., 2 km į š. nuo Kazlų stoties, užima tarpgirį abiem Jūrės upės pusėm Kazlų Rūdos miškų masyve. Didelė 3 gaterių pramoninė lentpiūvė su malūnu, milo veliušiu ir aliejaus spaudykla. Dirbo ligi 100 darbininkų. Dalį savo produkcijos lentpiūvė eksportavo užsienin.

J. miškų urėdija apjungė Papilvio, Jūrės, Runkių, Agurkiškės ir Šališkių girininkijas. Būstinė prie Jūrės glžk. stoties. Administruojamieji plotai 15.000 ha, Marijampolės aps. Miškai spygliuočiai (54% pušies ir 38% eglės) su 6% juodalksnio ir drebulės, beržo priemaiša. Per urėdijos

miškus einąs platusis Kauno–Virbalio geležinkelis, taip pat siaurasis geležinkelis teikia palankias sąlygas miško medžiagos transportui. Priešgaisrinei apsaugai miškuose įrengti gaisrams stebėti bokštai.

Jūreivis žemesniojo laipsnio laivo įgulos narys. Prekybos laive denio j. skirstomi į jaunesniuosius j. (ag. ordinary seaman) ir vyresniuosius j. (ag. able seaman). J. yra ir bocmanai (laivūnai), ir mašinų kūrikai, tepikai, virėjai bei kiti žemesniųjų kvalifikacijų įgulos nariai. Karo laive j. yra visi įgulos nariai, neįeinantieji į karininkų rangą, taigi eiliniai karo laivyno kariai, jūrų grandiniai ir jūrų puskarininkiai, o taip pat karo laivyno mokyklos auklėtiniai—jūrų kadetai. Siauresne prasme j. vadinami tik eiliniai karo laivyno kariai. Plg. Jūrininkas.

Jurėnas 1. Algirdas (g. 1919 III 1) Puikių k., Žagarės vls., Šiaulių aps.) Šv. Rašto protestantams į liet. k. vertėjas. 1933 baigė Žagarės vidurinę mokyklą, 1938 Biržų gimn. Nuo 1938 studijavo filosofiją VDU, vėliau VU hum. mokslų fak. Pasitraukęs Vokietijon, Tübingeno univ. studijavo ev. teologiją. Atvykęs į JAV, Čikagos universitete tęsia teologijos ir filosofijos studijas. Nuo 1955 yra faktinis tikybinio laikraščio Evangelijos Šviesos red. Yra užsimojęs į literatūrinę lietuvių kalbą išversti Šv. Raštą. N. Testamento vertimą jau yra baigęs. Jį išleisti sutiko British and Foreign Bible Society. L.E. bendradarbis.

A. Jurėnas

2. Povilas (g. 1908 X 9 Plundakų k., Kupiškio vls., Panevėžio aps.) 1926 baigė Kupiškio progimn., 1931 Kauno aukštesniąją technikos m-lą. 1941–43 studijavo sociologiją ir žurnalistiką VDU filosofijos fak. 1931–33 Zarasų, 1933–38 Ukmergės aps. inž., 1938–42 Pienocentro statybos sk. vedėjas. Yra suprojektavęs 25 pradžios mlas (Želvos, Kavarsko, Lyduokių), Zarasų šaulių namus, Dubingių vasarinę ir kt. 1940 laimėjo I premiją konkurse Marijampolės šaulių rinktinės namų projektui. 1940 pirmininkavo Lietuvos technikų djai. 1948 atvyko į JAV. 1950 suredagavo Technikos Žodžio pirmuosius numerius, vėliau jį redagavo 1954–55. Yra rašęs ir kt. laikraščiuose.

Jurevičiai (lenk. Jurewicze) mstl. Minsko vaivadijoje, Pripetės upės kair. pusėje, pakilioje vietoje, kuri sudaro tartum oazę pelkėtose Pripetės žemumų srityse. Jėzuitai nuo 1726 J. turėjo savo misiją, buvo pastatę erdvius vienuolyno mūrus ir gražią bažnyčią. Katalikų parapija išsilaikė iki 1866, kada ji buvo pakeista į cerkvę. Po jėzuitų J. buvo įsikūrę bernardinai ir vėliau kapucinai. *V.Klb.*

Jurevičius 1. (Jurewicz) Fortunatas psichiškai susirgęs nusiskandino 1827 Vilniuje) studijavo Vilniaus univ., buvo J. H. Bojanaus mokinys, jo pavestas 1823 pradėjo skaityti zoologiją. 1824–27 J. skaitė anatomiją ir zoologiją. Su B. S. Jundila jis buvo parašęs Opisy różnych przedmiotów historyi naturalnej, pasirodžiusį 1820.
J. Bieliński, Uniwersytet Wileński III, 209.

2. Juozas (g. 1904 I 30 Meškalaukio k., Joniškėlio vls., Biržų aps.) ekonomistas. 1938 baigė VDU teisių fak. ekonomikos skyrių; nuo 1930 tarnavo finansų ministerijoje (referentas ir skyriaus vedėjas). Vokietijoje 1946–49 buvo Würzburgo liet. gimn. mokytojas ir inspektorius. Reiškiasi Čikagos liet. ekonominiame gyvenime. Lietuviškosios spaudos bendradarbis.

3. (Jurjewicz) Pranas (1849 VIII 9 Pliskuvoje—?) tapytojas Vilniuje. 1875–76 studijavo Paryžiuje pas E. Dardoize; paskui apsigyvenęs Vilniuje siuntė savo darbus į parodas Krokuvon (1894 Procesija į Kalvariją), Varšuvon (1910 Vilniaus vaizdas), Lvovan.
M. Gumovski (Thieme-Becker XIX 1926, 344).

4. (Jurewicz) Stanislovas (1713 III 25 Žemaitijoje — apie 1767) jėzuitas (nuo 1731), baigęs studijas Vilniaus akademijoje, ten pat dėstė matematiką, kol išvyko į Varšuvą. Jis išsp. 18 psl. veikalėlį Demonstratio mathematica ex Geometria et Geodesia per resolutionem theorematum et problematum facta 1753 (pagal kitus šaltinius, 1755).

5. (Jurjevičius) Stanislovas (m. apie 1918 Galicijoje) spaudos darbininkas. Biografija nežinoma. Iš rašytų laiškų M. Jankui (1886–94) galima spėti, kad J. galėjo būti žemaitis. Iš tos pačios korespondencijos matyti, kad J. jau 1886 gyveno Radymne (Galicijoje), tarnaudamas austrų muitinėje, o nuo 1889 Podwoloczyskoje. Tuo metu J. užsisakydavo lietuviškus laikraščius ir kt. leidinius. Aušros, o gal būt ir tiesiog J. Basanavičiaus paskatintas, J. susidomėjo lietuvių literatūros praeitimi ir bibliografija. Prieidamas prie Galicijos bibliotekų, J. paruošė eilę straipsnių: Lituanica lenkų kalba, Pr. Norbuto, M. Stankevičiaus, L. A. Jucevičiaus, J. Jaknavičiaus, K. Bagužio ir A. Brundzos biografijos. Tai išspausdino 1892-93 Apšvietoj. 1892–93 Vienybėje Lietuvninkų jis paskelbė medžiagą lietuviškai bibliografijai, 1894 ir 1896 N. Gadynėje ‚Pažvilgį į lietuvišką svietišką literatūrą iki 1785'. Spaudą lei-

dus, J. bendradarbiavo Varpe 1905, Kovoje 1906, N. Gadynėje 1906, Lietuvos Ūkininke 1907, Šviesoje 1907 ir kt., daugiausia rašydamas apie ukrainiečių kovas kultūrai išlaikyti ir laisvei atgauti. Bibliografinius dalykus spausdino savo pavarde, o kitus rašinius pasirašinėdavo slapyvardžiais (Galicijietis, Jureivis ir kt.). Atskirai Tilžėje St. Jureivio slapyvardžiu išsp. Paskutiniai judėjimai Galicijos Rusinų arba Ukrainiečių 1906 (atspaudas iš Ūkininko 1905).

Vc. Biržiška, Medžiaga lietuvių spaudos uždraudimo istorijai: I. Martyno Jankaus knygų prekybos užrašai ir II. Martyno Jankaus laiškų archyvas (Tauta ir Žodis IV, 329, 333 ir 406–409 psl.). *A. Mž.*

6. Stasys (g. 1909 XII 6 Kijeve, Ukrainoje). Baigė S. Daukanto mokytojų seminariją 1933. Atvykęs į Braziliją 1936, ketverius metus mokytojavo Sao Paulo lietuvių mokyklose. Brazilijos liet. spaudos bendradarbis sava beletristika ir vertimais. Pasirašo Jūriniu.

7. (Jurewicz) Tadas (apie 1740 Polocko vaivadijoje — 1806 XII 6, greičiausiai, Vilniuje) jėzuitas. Studijavo Vilniaus akademijoje ir 1772 gavo filosofijos, o vėliau ir teologijos daktaro laipsnį. 1773 panaikinus jėzuitų ordiną, J. buvo paskirtas Gardino domininkonų mokyklos mokytoju, vėliau (nuo 1781) jos rektorium. Rusų okupacinei valdžiai apgyvendinus karalių Stanislovą Poniatovskį Gardine, J. buvo paskirtas jo nuodėmklausiu ir kartu su juo 1797 išvyko į Petrapilį. Po Poniatovskio mirties 1798 grįžęs Lietuvon, J. buvo Vilniaus kapitulos išrinktas Vilniaus kanauninku.

Prof. Vc. Biržiška jį laiko tuo lietuvių rašytoju, apie kurį randame trumpą žinutę Vilniaus vysk. Jono Kosakovskio (Kossakowski) 1802 XII 13/25 laiške Vilniaus univ. vadovybei. Tuo metu lietuvių kalba kiek susidomėjusios Varšuvos mokslo bičiulių d-jos pavedamas, Kosakovskis kreipėsi į Vilniaus univ. žinių apie lietuvių kalbą, be kitko prašydamas atsiųsti ir ‚garsiąsias jėzuito Jurevičiaus lietuviškas eiles, parašytas pagal lotynų poezijos pavyzdžius'. Jurevičiaus poezija mums nėra žinoma. Betgi galimas dalykas, kad Varšuvos mokslo bičiulių d-jos nario Ksavero Bagužio (Bohusz) žinomajame veikale apie lietuvių kalbą (1808) išspausdintos Vergilijaus Eneidos (4 eil.) ir Ovidijaus Metamorfozių (30 eil.) lietuviškų vertimų ištraukos yra Jurevičiaus plunksnos darbas, juoba kad Bagužis apie tuos vertimus rašė, kaip apie laimingai išlikusius, atseit ne paties Bagužio verstus.

Vc. Biržiška, Nežinomasis 18 a. poetas T. Jurevičius (Žingsniai 1947, 10 nr., 15–19).

Jurevičs 1. Pauls (g. 1891) latvių filosofas. Studijavo Tartu ir Lille (Prancūzijoje) univ., filosofijos doktoratą Latvijos univ. gavo 1930. Nuo 1925 Latvijos univ. dėstytojas, 1934 pakeltas profesoriumi, 1941–43 filosofijos fak. dekanas. Pirmininkavo latvių filosofų d-jai. 1945–50 dėstė Freiburgo (Breisgau) univ. 1950 emigravo į Australiją. Išsp. studiją apie Bergsoną (prc. 1930 ir vok. 1949), lat. Platons 1930, Nacionālās problēmas 1936, Idejas un īstenība 1947.

2. Vidvuds (g. 1892) latvių kompozitorius. Studijavo Maskvos konservatorijoje. Yra parašęs keletą simfoninių kūrinių, choro ir solo dainų. Muzikos kritikos rašė įvairiuose žurnaluose bei laikraščiuose. 1939 repatriavo į Vokietiją.

Jurgaičiai 1. (vok. Jurgaitschen) dv., bžk. ir valsčiaus centras prie Delingos upelio (Auksinės kair. intako), Darkiemio aps., M. Lietuvoje. 1939 buvo apie 1000 gyv. J. valsčiui priklauso: Kuiniai (Kuinen), Šiupiniai (Schuppinnen), Kandžiai (Kandszen), Šileliai (Schillehlen), Krušinai (Kruschinnen), Lenkimai (Lenkimmen), Žemaičiai (Szameitschen), Karklynai (Karcklienen), Žvirbliai (Schwirblen). J. buvo garsi remontų (arklių kariuomenei) auginimo stotis.

2. (vok. Jurgaitschen) bžk. ir valsčiaus centras, prie Būdupės, Ragainės aps., M. Lietuvoje. 1939 buvo apie 300 gyv. Sena bažnyčia. J. valsčiaus ribose buvo Būdupėnai–Klišiai (Budupönen), D. Ožkiniai (Gross Oschkinnen), D. Skatgiriai (Gross Skattegirren), Gigarai (Giggarn), Gigarai - Skersviečiai (Giggarn-Skerswehten), Kaizerynė (Kaiserau), Kermušaičiai (Kermuscheiten), Klišviečiai (Klischwehten), Laugaliai (Laugallen), M. Ožkiniai (Klein Oschkinnen), Pupiai (Puppen), Skepečiai (Skeppetschen), Sprokiniai (Sprukinnen), Šaulviečiai (Schaulwethen), Šilupiškiai (Schillupischken), Turkai (Turken), Versmininkai (Wersmeningken) ir Vidgiriai (Wittgirren). *M.Nb.*

3. Kaimas Meškuičių vls., Šiaulių aps., 5 km į p. nuo Meškuičių, pakeliui iš jų į Šiaulius; 27 ūkiai, 139 gyv. (1923). J. kaimo laukuose (tarp J. ir Daumantų k.) yra Kryžių kalnas (žr.).

Jurgaitis 1. Jonas, arba Jonis (1873 VI 25 Labotakiuose, Klaipėdos aps.—1956 VIII 10 Šlezvige, Vokietijoje), Klaipėdos policijos inspektorius. Baigęs Kairių pradžios mokyklą (8 skyrius), 1893–1900 tarnavo vokiečių kariuomenėj, o vėliau Klaipėdos miesto policijoj. 1914–18 kare dalyvavo leitenanto laipsniu. 1920, prancūzams užėmus Klaipėdą, buvo paskirtas miesto policijos komisaru. Po 1923 sukilimo J.

Jurgaičiuose (Darkiemio aps.) arklių turgus

Budrys jam pavedė suorganizuoti Lietuvos pasienio policiją. Tą uždavinį sėkmingai atlikęs, J. vėl grįžo į miesto policiją, kur jai vadovavo policijos inspektoriaus titulu iki 1939. Visą laiką J. liko ištikimas lietuvis ir daug lietuviams padėjo prancūzų-freištatininkų, vėliau hitlerininkų siautėjimo metu. Todėl, kai 1939 Klaipėdą užėmė naciai, J. turėjo iš tarnybos pasitraukti ir persikelti į Šlezvigą Holšteiną. Paskutiniaisiais metais čia buvo lietuvių bendruomenės seniūnu ir M. Lietuvos Tarybos rėmėju. *M.Nb.*

2. Marcijonas Povilas (1855 I 15 Svirplių k., Joniškio par. — 1926 IV 5 Šiluvoje) kunigas. Mokėsi Mintaujos gimn. ir Žemaičių kunigų seminarijoje. Kunigu įšv. 1881, vikaravo Skirsnemunėje ir Pašvalyje. 1883–89 buvo Palangos keturklasės m-los kapelionas ir čia šiuo metu organizavo lietuviškų knygų gabenimą per sieną ir jų išsiuntinėjimą į tolimesnes Lietuvos vietas. Daug knygų išdalydavo nemokamai. Knygas jam pargabendavo iš Prūsų jauni vyrukai arba atveždavo žvejai (per žvejus jis 1884 iš Palangos užsienin išgabeno ir savo mokslo dienų draugą J. Šliūpą). 1889–93 Skaistkalnės (Latvijoje) klebonas. Už nepriėmimą krikšto tėvais stačiatikių gavo atsėdėti metus Kretingos vienuolyne. Atlikęs bausmę, 1893–96 klebonavo Vecpilėje ir 1896–99 Livenhofe. Klebonaudamas Latvijoje savo lėšomis platino katalikiškus leidinius latvių kalba. Iš vysk. Paliulionio pasiskolinęs 1000 rublių, pradėjo statyti Tukumo koplyčią ir ją baigė savo lėšomis. 1899–1903 Kauno kunigų seminarijos kapelionas, nuo 1903 Šiluvos klebonas. Čia įsteigė senelių prieglaudą, pastatė parapijos namus su sale, viešbučiu ir arbatine, kurį laiką savo lėšomis išlaikė parapinę m-lą. 1912 pradėjo statyti Marijos apsireiškimo vietoje gražią koplyčią, kurios planus padarė J. pakviestas iš Paryžiaus A. Vivulskis. Koplyčia buvo pašventinta 1924, bet J. mirties metais dar nebuvo galutinai baigta. Ji yra gražus J. darbo ir veiklos paminklas. Jaunesnis būdamas J. reiškėsi ir spaudoje. Nuo 1890 rašė Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgoje (Jurininkas, Maksas Jurininkas, Palangiškis, M. Pipiras ir kt.). Vėliau bendradarbiavo Vilniaus Žiniose, Vilty, Vienybėj, Nedėldienio Skaityme, Draugijoj. Atskirai išl. Šiluvos bažnyčią 1906.

P. Ruseckas, Knygnešys I, 85 ir 126; *K. Barkauskas,* A. A. kun. M. J. (Tiesos Kelias 1926, 274–277); Lietuva 1926, 84 ir 97 nr.

3. Petras (g. 1894 II 14 Stipinų k., Joniškėlio vls., Biržų aps.) pulkininkas. Bai-

gęs Maskvoje 6 klases, stojo į karininkų m-lą ir ją baigė 1915. Į Lietuvos kariuomenę įstojo 1919 VII, dalyvavo laisvės kovose ir gavo Vyčio kryžių. 1922 baigė aukštuosius karininkų kursus. Būdamas 8 pėst. pulko vado pavaduotoju Šančiuose lemiamai prisidėjo ginklu malšinant Lietuvos priešų sukeltas riaušes Kauno įguloje. Nuo 1928 III karo m-los viršininkas, nuo 1930 VI 9 pėst. pulko vadas. 1932 išėjęs į atsargą, 1935–40 buvo Biržų miesto burmistras. 1949 atvyko į JAV.

Jurgėla 1. (Gale) Julius P. (g. 1906 I 9 Elizabethe, N.J.) gydytojas. Parvežtas Lietuvon, mokėsi Vilniuje, nuo 1918 XI dalyvavo pirmoje liet. skautų Vytauto draugovėje ir buvo skiltininku. Susekus jo dalyvavimą slaptame šaulių būryje, 1921 pradžioje perėjo Lietuvon, kur 1923 baigė Kauno Aušros gimn. 1922 III 12 Kaune įkūrė pirmąją jūrų skautų kng. Algimanto draugovę ir metus jai vadovavo. Pakeltas paskautininkiu, 1922 buvo laikinojo vyr. skautų štabo narys. Veikė LFLS ir dalyvavo valstybinėje Lietuvos futbolo komandoje. Klaipėdos sukilimo dalyvis. 1924 atvyko į JAV ir pradėjo Kolumbijos univ. studijas, kurias baigė 1932 M.D. laipsniu. Nuo 1935 verčiasi privačia praktika, 1942–45 kpt. laipsniu tarnavo JAV karo aviacijoje. Studentaudamas padėjo 1926 įsteigti Naujorke liet. stud. klubą ir jam 2 metus sekretoriavo. 1927 veikė Lietuvos kariuomenės rėmėjų komitete nupirkti Lietuvos kariuomenės vadui aukso kardą, kuris buvo įteiktas Lietuvos Vyčių vardu. 1926–28 Lietuvoje davė eilę feljetonų.

2. Kostas Rudaminas (g. 1904 VI 22 Elizabethe, N.J.) (1) brolis, advokatas, istorikas, JAV lietuvių veikėjas. Parvežtas Lietuvon 1914, 3 karo metus praleidęs Rusijoje, išbuvo Lietuvoje ligi 1924. 1922–23 tarnavo užsienio reikalų ministerijoje. Kurį laiką buvo vienas iš Litwa redaktorių. Veikė skautuose, 1922 įsteigė pirmąjį skautų žurnalą Skautą ir redagavo pirmuosius jo nr. Lietuvos kariuomenės savanoris 1919, vėliau Klaipėdos sukilimo dalyvis. 1924 grįžo į JAV, 1927–28 lankė Kolumbijos universitetą, vėliau studijavo St. Lawrence univ. Bruklino teisės mokykloje, kurioje 1931 gavo L.L.B. laipsnį, o 1934 L.L.M. laipsnį. 1929–35 Lietuvos gen. konsulato sekretorius Naujorke, 1936–51 advokatavo ir buvo teismų vertėjas Naujorke.

K. R. Jurgėla

1944–51 laikotarpiu drauge buvo Lietuvių amerikiečių informacijos centro (LAIC) direktorium, Lithuanian Bulletin redaktorium ir akredituotu korespondentu prie Jungtinių Tautų. Nuo 1951 VIII 20 paskirtas Amerikos Balso lietuvių skyriaus viršininku ir vyr. direktoriumi. Tuo pačiu laiku jis tęsė istorijos studijas Fordhamo univ. ir jas baigė 1954 I, gaudamas filosofijos daktaro laipsnį už disertaciją apie JAV ir Lietuvos valstybinių santykių užmezgimą (Lithuania and the United States: The Establishment of State Relations).

Visuomeninė J. veikla: Lietuvos Vyčių Naujorko-New Jersey aps. pirm. 1925–29, Vytauto D. 500 metų sukakties minėjimo Naujorko komiteto pirm. 1930, Pasaulinės Naujorko parodos vyr. maršalas 1939, Amerikos lietuvių legiono vyr. adjutantas 1930–38, Baltic American Society pirmininkas ir vykdomosios tarybos dir. 1934–45, Lietuvių kultūros instituto tarybos narys nuo 1943, Naujorko lietuvių tarybos pirm. ir kitose pareigose 1942–50, Tautos fondo sekr. 1941–42, narys JAV liet. delegacijos Baltuosiuose Rūmuose 1946. Ivairiuose lietuvių suvažiavimuose yra skaitęs paskaitų.

Be disertacijos, J. yra parašęs šiuos veikalus: Lithuania in the Twin Teutonic Clutch 1945 (be savo straipsnio, J. į šią knygą dar įjungė S. Sužiedėlio ir K. Gečio straipsnius, jo paties išverstus), History of the Lithuanian Nation 1948 (544 psl.), Genocide in Lithuania 1950. Susekes prez. F. D. Roosevelto (iš motinos pusės) genealogini ryši su Lietuva lankiusiu riteriu Ghillebert de Lanoy, 1945 angliškai apie tai parengė leidinį, į kurį taip pat įjungė savo išversta P. Klimo straipsnį apie ana riterį. Kaip istorikas J. domisi JAV lietuvių istorija (rengia straipsnį Amerikos liet. kataliku istorijos leidiniui apie lietuvius JAV-se prieš masinės imigracijos pradžią), taip pat 1831 ir 1863 sukilimais (turi rankrašty seminarini darba ‚Lenkų ir lietuvių emigrantų karinė, diplomatinė ir revoliucinė veikla 1831–56'). Šiais klausimais turi surinkes medžiagos, kuria talkina ir Lietuvių Enciklopedijai. Išvertė W. T. Scanlono ‚Dieve, pasigailėk mūsų' (su broliu Petru) 1932 ir Pilietybės vadovėlį 1938. Yra davęs straipsnių Groliero enciklopedijai, o taip pat bendradarbiavęs lietuvių, anglų (didžiuosiuose Naujorko dienraščiuose Lietuvos klausimais) ir lenkų periodikoje. Iš atskirų straipsnių minėtina: 1941 ‚Studentų Žodyje' duotoji 1831 sukilėlio kpt. A. Belecko-Bieliausko, JAV civilinio karo didvyrio, biografija, 1946 ‚Amerikoje' — pirmutinio diplomatinio Lietuvos atstovo JAV H. Korvino-Kalusaus-

ko biografija ir tų pat metų ‚Amerikoje' eilė straipsnių apie 1863–64 sukilimą.

3. (Jurgelevičius) P e t r a s (g. 1901 IX 30, Jersey City, N.J.) (1) brolis, kapitonas, publicistas, skautų veikėjas. Mokėsi Taganroge, liet. gimn. Voroneže ir baigė 6 kl. Vytauto D. gimn. Vilniuje 1919. Vėliau išklausė 4 semestrus LU teisių fak. Stojęs savanoriu 1919 ir baigęs Karo mokyklą, tarnavo Lietuvos kariuomenėje ligi 1930. Paskutiniuosius 5 metus dirbo kariuomenės štabo spaudos ir švietimo skyriuje kaip leidinių redaktorius, kalbos taisytojas, vertėjas. 1931 grįžo į JAV. 1932–35 buvo Dariaus ir Girėno skridimo, o vėliau paminklo statymo komiteto sekr. ir propagandos ved. 1933–35 Čikagoje lietuvių k. m-los vedėjas. 1933–36 Amerikos lietuvių s-gos centro v-bos sekr., 1936–39 Amerikos liet. tautinės tarybos sekr. ir vėliau v.pirm.; 1941 Tautos fondo sekr., 1933–37 Amerikos liet. legiono vado padėjėjas, inspektorius, nuo 1951 — vadas. 1936 ir 1940 vyr. priešrinkiminio demokratų komiteto lietuvių sekcijos vedėjas.

P. Jurgėla

J. visuomeninė veikla ypatingai susijusi su skautais, kurių faktiniu kūrėju Lietuvoje jis ir buvo. Skautas nuo 1915 X ir skautininkas nuo 1917 VIII, tų metų rugsėjo mėn. M. Yčo gimn. Voroneže įsteigė pirmąją liet. skautų bei skaučių draugovę ir jai vadovavo. Grįžęs mokytis į Taganrogą, 1918 ten įst. atskirą liet. skautų skiltį. Persikėlęs į Vilnių, 1918 XI 1 įst. skautų ir skaučių skiltį. 1919 pradžioje Vytauto draugovė (80 skautų) ir Birutės draugovė (40 skaučių) sudarė pirmąjį lietuvių tuntą. Visų trijų padalinių vadu buvo J. Su J. Jablonskio pagalba jis nustatė lietuviškus skautybės terminus, surengė skautų vadų kursus, skautų įstatus bei programas pritaikė Lietuvos reikalams, taip padėdamas pagrindą lietuviškajai skautybei. Tarnaudamas kariuomenėj taip pat darbu ir raštu jis rūpinosi plėsti skautų sąjūdį. Tarp kitų pareigų, 1919–24 buvo Lietuvos skautams remti d-jos centro valdybos nariu, 1922–25 vyr. skautų štabo mokslo dalies vedėju, 1924–26 pirmojo jūrų skautų laivo Algimanto vadu, 1925–27 Lietuvos jūrų skautų vadu. Pirmuosius straipsnius apie skautus išspausdino Laisvėje 1919 V 28 ir Švietimo Darbe 1920 (4 nr.). Skautybės klausimais išl. eilę knygų: Pirmieji skauto žingsneliai (atspaudas iš Ateities) 1920, Piliečių auklėjimo mokykla — skautybė 1920, Lietuvos ateitis 1925, Skautystė (278 psl.) 1927, Skautų tarnavimas Tėvynei (atspaudas iš Mūsų Žinyno) 1927, Skautų vadovas I 1929. Ruošia istorinę studiją apie Lietuvos skautus ir jų įnašą į tautos gyvenimą.

Spaudoje reikštis J. pradėjo 1915. Daugiausia rašė karių, skautų ir šaulių laikraščiuose ir leidiniuose. 1923 redagavo Skautą, 1925 ir 1927–28 buvo Kardo techniniu red. JAV 1931–32 dirbo Draugo, 1937–38 Vienybės redakcijose. Be to, buvo L. Aido specialus korespondentas. 1936 leido ir redagavo žurnalą Tautą (4 nr.). Iš atskirų leidinių suredagavo ‚Kauno karo komendantūrą' 1929 ir J. Bačiūno knygelę apie A. Olšauską 1934. Išvertė plk. Bytauto Artilerijos šaudymo vadovėlį 1930, H. Mnišek romaną Raupsuotoji ir (su broliu K. R.) W. T. Scanlono apysaką Dieve, pasigailėk mūsų 1932. Be minėtų skautinių knygų, jis dar atskirai išl. 382 psl. knygą Sparnuoti lietuviai Darius ir Girėnas 1935.

Jurgelaitis 1. A n t a n a s, vienas iš pirmųjų ateivių JAV, atvykęs 1868. Yra bendradarbiavęs Lietuviškoje Gazietoje 1879, Unijoje 1885, Liet. Balse 1885–86, Vienybėje Lietuvninkų 1890–92. Aušroje 1883 buvo išsp. jo straipsnis Gromata iš Amerikos.

2. A n t a n a s A n t o n i n a s (g. 1917 VI 9 So. Bostone, Mass.) kun. dominikonas. Bostono Latin School baigė 1935, vėliau studijavo Providence kolegijoje 1935–37 ir Šv. Tomo kolegijoje (A.B. 1939). Teologiją studijavo Washingtono Nekalto Prasidėjimo pontifikaliniame fak. (S.T.L. ir S.T.Lr. 1944–45). Studijas tęsė Limos (Peru) kat. univ., kur 1948 gavo literatūros daktaro laipsnį (disertacija La Christiada de Fray Diego de Hojeda, O. P.). Nuo 1949 Providence kolegijoje dėsto ispanų k. ir literatūrą, nuo 1956 rekolekcijų vedėjas. Vyčių veikėjas. Darbininko (1932–40), Vyčio (nuo 1950) bendradarbis.

Jurgelevičius žr. Jurgėla. Jurgelis.

Jurgelionienė Marija žr. Bernotaitė-Jurgelionienė, Marija.

Jurgelionis 1. A n t a n a s (g. apie 1893) gydytojas, plk. ltn., Lietuvos fizinio ugdymo organizatorius. Jo tėvas Jonas buvo valsčiaus raštininkas. Kada katalikams buvo uždrausta Lietuvoje raštininkais būti, jis persikėlė į Petrapilį. Ten netrukus persikėlė ir visa šeima. Petrapily J. lankė šv. Kotrynos gimnaziją ir nuo 1911 dalyvavo vietos liet. rengiamuose vaidinimuose. Apie 1915 baigęs gimnaziją, buvo priimtas į karo medicinos akademiją, paskubintai padarytas gydytoju ir išsiųstas į frontą.

A. Jurgelionis

Galutinai medicinos mokslus baigė ir gavo daktaro laipsnį Paryžiuje, kur 1925 jis baigė ir aukštojo fizinio ugdymo institutą. Grįžęs Lietuvon atsidėjo fizinio ugdymo kėlimui. 1926–29 vadovavo Lietuvos sporto lygai, vėliau įkūrė Lietuvos fiziško auklėjimo sąjungą, 1931 įsteigė jos leidžiamą žurnalą Fizišką Auklėjimą ir buvo pirmuoju redaktoriumi. 1932 buvo pakeltas pulkininku leitenantu. Būdamas švietimo ministerijos fizinio auklėjimo referentu, sumanė steigti Kūno kultūros rūmus. 1932 juos įsteigus, buvo jų direktorius ligi 1934 VI. Šiuo metu jis išvystė vad. Sporūtos (sporto talkos) sąjūdį ir suredagavo jo sportinę programą — 365 psl. veikalą Sporūtą 1933. VDU hum. mokslų fak. 1938 pavasarį atidarius kūno kultūros katedrą, J. buvo pakviestas vyr. asistentu. Atgavus Vilnių, 1939 buvo paskirtas Vilniaus mst. ir aps. sveikatos reikalų inspektoriumi. 1940 buvo vienas iš Vilniaus medicinos d-jos steigėjų ir pirmasis jos pirm. Liko Lietuvoje (Kūno kultūros rūmų sporto instruktorius). Be minėtojo Sporūtos veikalo, J. dar atskirai išsp. Kariuomenės fizišką lavinimą 1929, Fizišką lavinimą 1930 (atspaudas iš Mūsų Žinyno). Daug straipsnių davė Fiziškame Auklėjime, Karde, Mūsų Žinyne ir kitoje karinėje bei sportinėje spaudoje. Prancūziškai jo išsp. Quelques considérations sur l'éducation physique (ses origines, son état actuel, son avenir) 1925.

2. Kleofas (g. 1886 I 1 Kupiškyje) (1) brolis, poetas, kritikas, vertėjas ir redaktorius. Augo Panemunėlyje. 1896 nusikėlė į Petrapilį, kur lankė šv. Kotrynos progimn., o vėliau V valstybinę gimn. Buvo įsitraukęs į revoliucinę veiklą. Dar visai jaunas būdamas, jis tapo pirmuoju Petrapilio lietuvių teatro aktoriumi ir vedėju. Pirmąsias scenos pamokas iš jo yra gavęs, tarp kitų, ir Kipras Petrauskas. Petrapilio laikais J. pradėjo ir rašyti. Pirmas jo darbas buvo Adomo ir Ievos operetės vertimas (eilėmis ir proza). Artimai bendravo su K. Būga, per kurį pažino ir kun. K. Jaunių. Iš šio išgirdęs raseiniškių pasakymą ‚išdžiūvęs kaip Kalėdų kaukė', jį pasirinko savo slapyvardžiu—Kalėdų Kaukė. Už savo revoliucinį darbą 1907 įmestas į Vilkaviškio kalėjimą, iš ten paspruko ir per Suomiją atsidūrė Prancūzijoje, paskui Skotijoje, kur redagavo vietos lietuvių laikraštį Rankpelnį. Sykiu išmoko ir raidžių rinkėjo darbo. Iš ten jis išvyko Krokuvon, kur Jogailos univ. studijavo kalbotyrą, be kitų, klausydamas ir pagarsėjusio prof. J. Rozvadovskio lyginamojo kalbų mokslo paskaitų. Iš šių studijų atsirado jo veikalas lenkų kalba — Panemunėlio tarmės fonetika. Šis darbas vėliau Amerikoje buvo išleistas lietuviškai (1911).

Kl. Jurgelionis

J. į JAV atvyko kviečiamas K. Račkausko-Vairo. Pirmiausia dirbo Scrantone, Pa., prie dr. J. Šliūpo Laisvosios Minties, kaip spaustuvininkas. Šiame laikrašty pasirodė J. studija Kun. A. Vienožinskis ir jo dainos, kuri paskui buvo išleista ir knyga (1910). Scrantone teišbuvęs apie pusmetį, J. nuvyko Čikagon redaguoti A. Olšausko leidžiamos Lietuvos, šiose pareigose ilgiau pasilikdamas. Su Olšausku J. planavo leisti trijų tomų lietuvišką enciklopediją, kurios vyr. redaktorium buvo jis numatytas. Be minėtų laikraščių, trumpiau ar ilgiau J. teko redaguoti Draugą, Tėvynę (1938–41) ir kt., pagaliau sporto laikraštį anglų kalba. 1919–23 buvo Naujienų dienraščio vedėjas. Per I pas. karą pasakė angliškai daug kalbų ir parašė brošiūrą apie Lietuvą. 1919 baigė Čikagos De Paul univ, teisių skyrių, bet advokato praktika nedaug tesivertė. Po 1930 J. Čikagoje per radiją pradėjo duoti savaitinius vaidinimus ‚Makalų šeimyna'. Šią radijo dramą jis pats rašė ir režisavo per 5 m. ‚Makalų šeimyna', gyvas ir įvairus vaidinimas, kuriame buvo parodyta tipiška lietuvių šeima su daugybe kasdieninio gyvenimo smulkmenų, susilaukė didelio populiarumo tarp lietuvių radijo klausytojų.

Našiausi J. metai buvo prieš I pas. karą ir jo pradžioje. Be jau minėtų veikalų, 1911 jis išleido Deklamatorių, 1913 — Mįslių knygą (1135 mįslių rinkinys), 1915 — Šekspyro Mackbetho vertimą, 1916 — savo poezijos rinkinį Glūdi liūdi. N. Gadynėje buvo išspausdinta jo dviejų veiksmų Saulės dukra, eiliuota lietuvių pasakos dramatizacija. Kiek ilgėliau nesirodęs su poezija, jis paskutiniais metais tačiau vėl yra sukūręs apstų pluoštą eilių, kurių kiek daugiau pasirodė Aiduose.

Tiek ankstyvojoje, tiek ir paskesnėje savo poezijoje J. pasižymi naujais motyvais ir originalia mintimi. Joje kliudomos tokios temos, kaip gėrio ir blogio buvimas,

gyvenimo prasmė, žmogaus likimas, meilė, gamta. Jam būdingas turinio ir formos darnumas, kalbos kultūra ir estetinis apdairumas. Jo poezijos nuotaika įvairuoja nuo rimtų ir susimąsčiusių ligi grakščių ir žaismingų posmų.

B. Babrauskas, K. J., nepažintas poetas, nesuprastas žmogus (Aidai 1956, 2 nr.) *A.Vč.*

Jurgelis plačiai žinomas ratelis, visuotinai iki paskutinių metų žaistas tiek kaime, tiek mokyklose. Vienas stoja rato viduryje — ‚Jurgelis', o visas ratukas eidamas dainuoja: ‚Jurgeli, tėveli, mokyk savo vaikus' (2); uždainavus ‚jūs, vaikeliai, taip darykit, kaip tėvelis daro', visi žaidėjai savo veiksmais bando pasekti Jurgeliu ir jo išdaigomis. Nesuspėjęs ar nesugebąs lieka J.

Jurgelis (Jurgelevičius) Baltramiejus (1828 Galatilčių k., Adutiškio vls. — 1887 Petrapilyje) gydytojas. Baigęs Švenčionyse miesto m-los 5 klases, ten pat lankė matininkų kursus, pora metų tarnavo matininku, o toliau mokėsi Vilniaus gimn. 1854 stojo į Petrapilio medicinos ir chirurgijos akademiją. 1860 ją baigęs, buvo paliktas ruoštis profesūrai, bet už slaptą gydymą sužeistų sukilėlių 1863 buvo ištremtas Saratovo gubernijon, kur išbuvo ligi 1872. Tais metais Paryžiaus pasaulinėje parodoje už savo išrastą respiratorių darbininkams nuo dujų apsaugoti gavo auksinį medalį ir garbės legiono ordiną. Vasaromis vėliau lankydavosi savo tėviškėje ir, kai vieną vasarą čia buvo kilusi choleros epidemija, organizavo kovą prieš ją.

K. Lapinas, Mūsų Senovė I, 347–351.

Jurgelys Mečys (apie 1895 Ražų k., Gruzdžių vls., Šiaulių aps. — ?) apskrities viršininkas. Mokėsi Šiaulių gimn., o vėliau vaistininku Petropavlovske ir Taškente, kur jo dėdė buvo gydytoju. Prieš I pas. karą grįžęs į Lietuvą, veikė tėviškėje su jaunimu, o vėliau įsijungė į Šiaulių aps. savivaldybės organizavimą. 1920 paskirtas pirmuoju Šiaulių aps. viršininku, įvairiose vietose išbuvo apskrities viršininku visą nepriklausomybės laiką. Atėjusių bolševikų buvo perkeltas iš Ukmergės į Kauną, bet netrukus atleistas ir 1941 VI su šeima išvežtas į Rusiją.

Jurgeliūnas Antanas (1872 VII 2 Vabalninke — 1943 VIII 5 t.p.) bakteriologas, prof. Šiaulių gimnazijos auklėtinis, 1896 baigė Petrapilio univ. fizikos-matematikos fak. ir stojo medicinos studijuoti į Kijevo univ., kurį baigė 1900. Med. dr. laipsnį gavo 1910. Kijevo bakteriologijos instituto asistentas 1903–11 (kurį laiką išsiųstas specializuotis į užsienį), Maskvos univ. bakteriologijos instituto asist. ir dir. padėjėjas 1911-15, Maskvos univ. priv. doc. 1916–21. Grįžęs Lietuvon, 1921 XI buvo paskirtas Valstybinio higienos instituto direktoriumi ir šias pareigas ėjo ligi 1934. Steigiant LU 1922 II 16, J. buvo paskirtas į medicinos fak. branduolį higienos ir bakteriologijos katedros vedėju o. prof. titulu. Dėl ligos iš akademinio darbo pasitraukė 1934 pavasarį. Buvo Medicinos žurnalo redakcinės komisijos narys ir šiame žurnale išspausdino eilę straipsnių: Kovos su maliarija priemonės (1922), Pasteuro skiepų sterilingumo klausimu (1922), drauge su C. Ravensburgu Lietuvių tautos kraujo grupių susekimo klausimu (1928). 1924 išl. brošiūrėlę apie Pasteurą. Leidinyje Kova su džiova (1926, 1 nr.) išsp. straipsnį Apie tuberkuliozo iššaukėjus. III Lietuvos gydytojų suvažiavime 1924 paskelbė (drauge su Ravensburgu) Helmintologinius tyrimus Kauno pradžios mokyklų mokinių (1926 atspaudas iš suvažiavimo aprašymo). Kosmo žurnale 1926 davė straipsnį apie bakteriofagiją ir aprašė Pasteuro stoties Kaune įsteigimą bei septynerių metų veiklą. Medicinos fak. darbų II t. (1934) su Ravensburgu išsp. studiją Lavonų incineracija. Su Č. Bankausku išleido Higienos praktikos darbus 1935. Anksčiau buvo paskelbęs nemaža mokslo darbų rusiškai ir vokiškai. Svarbiausi iš jų: O prochodimosti granuliacionnoj tkani dlia mikrobov 1900, Über die Durchgängigkeit des Granulationsgewebes für Pathogene Mikroorganismen 1901, O syvorotočnom lečenii Sibirskoj jazvy 1902, Über die Serumtherapie des Milzbrandes 1903, Dva slučaja opucholej grudnoj kletki 1906, K voprosu o proischoždenii i razvitii obščej bugorčatki 1910, Zur Frage vom Ursprung und Entwicklung der allgemeinen Tuberkulose 1912, K voprosu o syvorotočnoj anafilakcii 1912, Opyty s dializaciej protivodifterijnoj syvorotki pri pomošči kollodijnych mešečkov 1913, K voprosu ob eksperimentalnoj kori 1913, Über die Wirkung einiger Kaltblütersera auf Warmblüter 1913, Zur Frage der experimentellen Masern 1914, Neobchodimost proverki gemolitečeskich svojstv protivoskarlatinnoj syvorotki i sposob eja primenenija 1914 (su Novoselskiu).

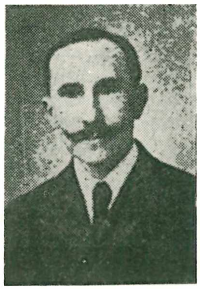

A. Jurgeliūnas

Bibliografijos Žinios 1943, 215–216 ir Lietuviškoji Medicina 1943, 7–9 nr.

Jurgevičius 1. Andrius (m. 1604 Vilniuje) Vilniaus kanauninkas, katalikų polemistas. Vilniaus jėzuitų auklėtinis, filosofijos magistras, 1586 gavęs teologijos

doktoratą ir 1587 paskirtas Vilniaus katedros kanauninku. Kardinolo Radvilos globotinis, lydėjęs jį į Romą. 1596 buvo paskirtas trejus metus prižiūrėti Vilniaus diecezinę seminariją. Su 1600 Vilniaus vyskupiją perėmusiu B. Vainiumi vizitavo Vilniaus bažnyčias. Šalia bažnytinio darbo, daug polemizavo (lotyniškai) su kalvinais, ypač atkakliai kirtosi su Andriumi Volanu. Išsp. De Pio et in S. Ecclesia iam inde ab Apostolis receptissimo Sacrarum imaginum usu 1584, Mendacia et convitia evangelica A. Volani 1588, Quaestiones de haeresibus nostri temporis A. Volano ipsiusque fratribus Lithuaniae Ministris 1590 (ir lenkiškai), Anatomia libelli famosi et scurilis A. Volani Apostatae 1591, Ad quinquagintas duas quaestiones Gregorii Zarnovitae 1592, Bellum quinti Evangelici 1594, Quinti Evangelii professores Antiquissimi et celeberrimi Nullus et Nemo 1599 (dedikuota Mikalojui Kristoforui Radvilai ir išversta lenkiškai 1602, vokiškai 1603, prancūziškai 1608) ir kt. Beveik visos šios knygos buvo išleistos Vilniuje ir pasirašytos ‚per A. Jurgevicium' (nesulenkintai).

J. Kurczewski, Kościol Zamkowy III 1916; *J. Bieliński.* Uniwersytet Wileński III 412–413; *G. Korbut,* Literatura polska I, 356–357. *R.Krs.*

2. (Jurgewicz, Jurgiewicz) Tomas (1585–1654 V 1) vilnietis, įstojęs į jėzuitus 1609, kunigu įšv. 1619. Ilgą laiką buvo didžiojo etmono Leono Sapiegos rūmų pamokslininkas. Po L. Sapiegos mirties buvo paskirtas vicekanclerio Kazimiero Leono Sapiegos rūmų pamokslininku ir čia išbuvo ligi 1653. *A. Lm.*

3. (Jurgiewicz) Vladas (1818 Vilniuje — 1898) archeologas ir filologas. Jo tėvas Norbertas ilgą laiką (1816–24) buvo Vilniaus univ. tarybos sekretorius. Mokėsi Vilniaus ir Kauno gimn. Didelės įtakos jam padaręs Kauno gimn. lotynų k. mokytojas Medekša. 1837 stojo į Petrapilio pedagoginį institutą ir jį baigė 1842. Porą metų specializavosi Leipcigo universitete. Dėstė Charkovo univ., 1858 persikėlė į Odesos univ. Dalyvavo Krymo pusiasalio archeologiniuose kasinėjimuose. Išsp. Objaśnienia napisów greckich, znalezionych w ostatnich czasach w Olibii, Opis Tany ir kt. *P.Č.*

Jurgežeriai k. S. Kalvarijos vls., Marijampolės aps., 3 km į v. nuo S. Kalvarijos; 18 ūkininkų ir 20 daržininkų sodybų; apie 250 gyv. Čia 1918–19 buvo įsikūrusi S. Kalvarijos vls. raštinė. Veikė pradžios m-la.

Jurgilas Vincentas (1861 I 2 Vaitiekupių k. Sintautų vls., Šakių aps. — 1939 VI 11 Meteliuose, Alytaus aps.) kunigas. Baigęs Marijampolės gimn. 4 klases, stojo į Seinų kunigų seminariją. 1884 įšventintas kunigu, trumpai vikaravo Šunskų par., o vėliau visą amžių praleido Meteliuose, iš pradžių administratoriumi, vėliau klebonu. Ilgą laiką buvo Seirijų dekanato dekanas. Buvo pakeltas garbės kanauninku. Lietuviškosios spaudos platintojas ir duosnus visuomeninių reikalų rėmėjas.

Dekoracinis jurginas

Jurginas (Iot. Dahlia) graižažiedžių (Compositae) šeimos darželio gėlė, kuri šiltame klimate auginama kaip daugmetė, šaltame — vienmetė. J. surasti Meksikos kalnuose XVI a. Iš ten apie 1789 jie buvo pasiųsti į įvairius Europos kraštus. Labiausiai susidomėjo jų auginimu ir gerinimu švedų botanikas Andreas Dahlis, kurio vardu jie buvo ir pavadinti. Lietuvoje j. buvo auginami beveik kiekviename kaimo ir miesto darželyje. Jų panaudojimas yra platus, nes žiedų dydis ir forma yra labai įvairios. Praktiškai jų žieduose galima rasti visos spalvos ir atspalviai, išskyrus mėlyną. Geriausiai jie auga saulėtoje, nedrėgnoje ir derlingoje žemėje, nes jų vešlus augimas reikalauja daug maisto medžiagų. Sodinama pavasarį 15 cm gylio duobutėse, kurios, daigams augant, palaipsniui užpilamos puria žeme. Atstumas tarp atskirų krūmų turi būti 1–1,3 m, žiūrint veislės. J. žydi gausiai iki šalnų. Žiemą jų negalima palikti lauke, nes sušaltų. Šalnoms nukandus lapus ir žiedus, jų stiebai nupiaunami 10–15 cm viršum žemės, o gumbai paliekami dar 10

–14 d. lauke, kad pilnai subręstų. Iškasti krūmai kiek apdžiovinami saulėje. Žiemą laikomi neperšąlamoje, sausoje ir vėdinamoje vietoje. Geriausia temperatūra 4–5° C. J. dauginami gumbų išskirstymu, ūgiais ir sėklomis. J. yra labai daug veislių. Dėl žiedų įvairumo jie skirstomi į keliolika klasių, kurių svarbiausios yra šios: kaktusiniai, tuščiaviduriai, pomponiniai, anemoniniai, dekoraciniai ir bijūniniai.

J.Prš.

Jurginės šv. Jurgio atminimui skirta diena (IV 23). Šventasis buvo nukankintas Dioklecijano laikais, bet tik XII a. susidarė legenda apie jį kaip raitelį (riterį) ir slibino nugalėtoją. Labai populiarus šis šventasis yra Rytų Europoje, pirmoj eilėj rusuose. Kadangi legenda jį vaizduoja raitelį, todėl jis pasidarė arklių ir apskritai gyvulių globėjas. Visoje Lietuvoje tikima, kad J. nieko negalima laukuose arkliais dirbti, nes tai jų šventė, kitaip surūstinsi šventąjį, gyvuliai ims sirgti ir kristi, ypač nesiseks arkliai, juos išpiaus vilkai, pasėlius išmuš ledai. Tikima, kad šv. Jurgis rūpinasi gyvuliais, kol jie ganosi lauke, todėl per J. pirmąkart bandą išgena į lauką (žr. Gyvulininkystė, papročiai), tačiau ir tvartuose kai kur laikomas šv. Jurgio paveikslas, kad gyvuliai gerai veistųsi (Varėna, Simnas). Per J. stengiasi gyvulius kuo geriau pašerti ir prižiūrėti, negalima jų mušti (Aukštadvaris, Girkalnis). Dažnai dar prieš saulėtekį veda arklius išmaudyti, tada jie būna gražūs ir neturi gyvio (Alytus). Iš Antalieptės apl. pasakojama, kad seniau per J. visus arklius šukuodavo, jų kanopas švarindavo arba vesdavo ežeran pamaudyti, kad paskui arkliai niežų neturėtų; gerai juos pašerdavo, kad visus metus ėdrūs būtų ir nusiganytų. Tą patį daro rusai: mazgoja ir valo arklius, supina jų karčius ir papuošia margais kaspinais, nuo galvos iki uodegos nuglosto velykiniu kiaušiniu, veda arklius prie cerkvės, kur po pamaldų juos apšlaksto šventu vandeniu; tądien arkliai gauna ypatingai gerą ėdesį ir laisvai laksto ganykloje.

Su gyvuliais ir ganymu susijęs yra ganyklų ir žolės reikalas. Todėl šv. Jurgis yra prašomas atrakinti žemę, duoti gaivinančią rasą, leisti augti žolei. Velykų lalauninkų dainoje iš M. Lietuvos (Žydkiemio par.) sakoma: ‚Šv. Jurgis rasą krėtė, | rasą krėtė, žirgą vedė' (Kalvaitis, Prūsijos liet. dainos 1905, 3 psl.). Apie Adutiškį ir Mielagėnus labai populiarus paprotys per vad. ‚tarpjurginius' (laikotarpį tarp senojo ir naujojo kalendoriaus J.) vakarais giedoti ant tvorų sulipus tam tikras J. dainas. Gieda tik moterys, ypač mergi-nos: pasilipa ant tvorų ir gieda, o vyrai veja jas ir plaka botagais, nes mano, kad jų giesmės ne tik nieko nepadeda, bet, atvirkščiai, dar ilgiau užtraukią šalčius. J. daina iš Adutiškio: Jurgi, šildai žemi! (2) | Jurgi, palaidz rasų! (2) | Jurgi, palaidz žalį! (2) | Jurgi, neženytas, (2) | Jurgi, apsiženij! (2) | Nėra pa man mergų, (2) | Ciktau viena ražė (2) | I ta darži auga, (2) | Tuinu aptuinyta, (2) | Undeniu aplaista, (2) | Rūtam apsadzinta. (2) | Tuinų palaužysiu, (2) | Undenį išlaisiu, (2) | Rūtelas išrausiu, (2) | Ražį sau paimsiu. (Iš LTA rinkinių). Tokių ‚jurginių dainų' (kartais jas vadina ir ‚kopalijomis') lietuviškai nedaug tebuvę: gyventojai lietuviai giedodavę jas rusiškai ar gudiškai. Duotame pavyzdyje antroji dainos dalis (nuo 6 eilutės), atrodo, bus lietuviškas priedas; grynas vertimas bus daina iš Mielagėnų (Tautosakos Darbai IV 132, 343 nr.), kur Jurja prašomas atrakinti žemę, išleisti žolelę šilkinę dėl arklelio, raselę meduotą dėl veršelių (plg. gud. dainas ‚vesnianki'). Rusuose pavasario prisišaukimas daromas anksčiau, III 9–25, mergaitės dainuoti lipa net ant stogų.

Būdingas yra mergaičių paprotys v. Lietuvoje: kad rūtos gražiai augtų ir būtų garbiniuotos, reikia jas pasėti J. rytą ir užakėti katės ar katino koja. Tačiau ne visados J. jau galima rūtas sėti, kartais dar esti gana šalta ir sniegti, — tada sakoma, kad šv. Jurgis ant šyvio (širmo žirgo) atjoja (v. Lietuva). Tačiau ir šalta J. diena esąs geras ženklas: bus geri metai (Kuliai), bus storai šieno (Veliuona).

Vilkai esą šv. Jurgio kurtai: ką šventasis paskirsiąs vilkui, tai tą vilkas ir papiausiąs. Žmogus, kuris bandė gelbėti vilkui papiauti paskirtą savo arklį, pats tapo vilkui paskirtas ir jokiu būdu negalėjo išsigelbėti (Tautosakos Darbai III, 388). Jei melsies į šv. Jurgį, galėsi apsaugoti savo gyvulius nuo vilkų. Apie Tverečių piemenys J. nešasi laukan miltų ir verda košelę su sviestu, valgo ją su šakaliukais ir mini šv. Jurgį, kaip jis puodeliu košės privalgydinęs visus vilkus, — padarius tokį būrimą, vilkai nekliudą karvių ir avių. Rytų Lietuvoje randame prietarą, kad J. negalima esą austi, reikią išimti iš muštuvų skietą, negalima nešti skieto per laukus arba nešti užrištame ir spyna užrakintame maiše — čia daroma analogija tarp vilko ir audeklo žiočių. Kad surakintų vilkui nasrus, J. saulei netekėjus triskart apneša aplink avių tvartą spyną (Kabeliai).

Kadangi nuo šv. Jurgio malonės priklausąs didžiausias ūkininko turtas — gyvuliai ir derlius, tai jam gausiai aukoja-

ma. J. neša į bažnyčią įvairius valgius, ypač kiaušinius ir pieno produktus, kiti užperka mišias į šv. Jurgį už gyvulėlių sveikatą. Kartais aukoms skirtus valgius pirma apnešdavo apie savo laukų ežias, todėl ūkininkai anksti rytą eidavo į laukus ‚pajurginėt' (Liškiava).

Sesnesnių laikų aukojimo atgarsius matome tam tikros duonos su kiaušiniais kepime, kuri vėliau išvirto ‚ubagų duona'. Pora pavyzdžių. Seniau per J. kepdavo du kepaliukus duonos ir kiekvienam įkepdavo po 5 kiaušinius; tas bandutes nešdavo per lauką net 12 kartų; paskui vieną kepaliuką žemėn įkasa, o kitą suvalgo, — tada vilkai avių nenešioja ir karvės visu metus būna sveikos (Gervėčiai). J. kepa elgetoms duoną, vieną arklių dėlei, kitą karvių —kiek turi arklių ar karvių, tiek griovelių padaro kepale; juos suraiko ir išdalina elgetoms, prašydami, kad melstųsi šv. Jurgiui už gyvulius (Tverečius). Rusų ūkininkas anksti J. rytą apeina apsėtus laukus su pyragais, degtine ir apibedžioja dirvas kauleliais nuo Velykų stalo. Kiaušinis, senas vaisingumo simbolis, J. apeigose ir aukose turi didelę reikšmę. Seniau pas mus J. kiaušiniai būdavo dažomi ir jais daužaujama, kaip Velykose. Kai kur J. buvo daromos didelės arkliagonių šventės, panašios kaip Sekminėse, kuriose kiaušinienė buvo svarbiausias patiekalas. Piemenėliui bandelėn per J. įkepa kiaušinį.

Jurgis Banaitis iš Paskalvių pasakoja, kad apie J. gimęs ir Jurgio vardu pakrikštytas vaikas buvo laikomas palaimą teikiančiu žmogumi. Sodui žaliuojant ir mezgant pumpurus, toks vaikas tapdavęs labai vertingas. Jam duodavę visokių skanumynų, nurėdę nuogą vedžiodavę aplink sodą saulei nusileidus. Kaimynai mielai tokį Jurgutį pas save kviesdavę. Taip trukdavę su tokiu vaiku, kol jis nesigėdydavęsis mergelių. Ir su juo pačiu taip atsitikę (Tautosakos Darbai III, 37). Slavuose panaši apeiga vadinama ‚žaliuoju Jurgiu'. Tai augumo pažadinimo apeigos pavasario pradžioje.

Sena yra gaidžio aukojimo apeiga: ‚Dar kiti kaimynai seniau (dabar taip jau nedaro) piaudavo juodą gaidį ir to gaidžio krauju aptaškydavo tvarte visus gyvulius, o taip pat arklių lovius ir ėdžias. Tikėjo, kad tas būdas apsaugo visus gyvulius nuo ligų, burtų ir visokių nelaimių (Antalieptė).

Prieš J. negalima esą maudytis, nes ligos užpuola, o šv. Jurgis įkišąs geležį į vandenį ir padaręs jį nepavojingą (Pasvalys). Vokiečiai iki J. irgi laiko vandenį nuodingą. Iki J. negalima esą beržų ar klevų sulą leisti, nes J. naktį suloje raganos prausiasi, o jei sula jau leidžiama, tai iš vakaro puodus apverčia dugnu aukštyn (Užpaliai, Benekainys).

J. yra ūkininkų naujų metų pradžia: samdiniai keičia savo šeimininkus, keliasi nuomininkai ir kumečiai (tas pats vokiečiuose). Nors arkliais lauko darbų negalima dirbti, bet kampininką pervežti leistina. J. vakare daromi meilės būrimai, pvz. mergaitės po pagalve pasėja aguonų — ką susapnuosi, tas bus tavasis (Kalesninkai). Vokiečiuose tokių būrimų J. daroma daugiau, tąnakt mėgstama merginėti.

J. yra ryški pavasario pradžios šventė, kurioje ypač rūpinamasi gyvulių sėkme, augmenijos pažadinimu ir laukų derliumi.

J. Balys. — Jurginės pavasario pradžia (Žemės Ūkis 1943 8 nr., 569–573). *J.B.*

Jurginis Juozas (g. 1909 I 23 Vikonių k., Anykščių vls., Utenos aps) 1925 baigė Anykščių vidurinę mokyklą, 1930 eksternu brandos atestatą gavo Rokiškio gimnazijoje. Prieš tai buvo iš Ukmergės gimn. pašalintas už komunistinę veiklą. Sėdėjo už komunistų veiklą 4 metus kalėjime. 1935–38 Stockholme studijavo žurnalistiką ir buvo Lietuvos Žinių korespondentu Švedijoje (O. Brėvės slapyvardžiu). Rašė ir Kultūroje. 1932 lankėsi JAV, rašė Laisvėje ir parašė lietuvių kalba vadovėlį Labą Rytą, išleistą komunistinio Lietuvių darbininkų susivienijimo. Grįžęs į Švediją, vėl buvo Lietuvos Žinių reguliarus korespondentas. Bolševikmečiu dirbo užsienio reikalų ministerijoje, vėliau švietimo komisariate ir valstybinėje leidykloje Kaune. Vokiečių metu dirbo Lietūkyje Vilniuje. Likęs Lietuvoje, tituluojamas istorijos mokslų kandidatu ir minimas bibliotekos vedėju Lietuvos mokslų akademijoje. Pasirašė Lietuvos istorijos instituto darbų I tomo ats. red. ir jame paskelbė pora savo straipsnių (Reakcinis bažnytinių jurisdikcijų vaidmuo Vilniaus istorijoje ir Hitlerinių okupantų masinio teroro priemonės Vilniaus krašte). Vienas iš LTSR istorijos šaltinių I t. redaktorių. 1939 išl. monografiją apie Nanseną, o 1938 išv. V. Fignerio Kaip gyvenimo laikrodis sustoja.

Jurgio bažnyčia, šv. 1. Kaune įkurta bernardinų (pranciškonų observantų), atsiskyrusių nuo pranciškonų konventualų, turėjusių Kaune kitą vienuolyną su bžn. prie Nemuno. Apie 1468 bernardinai gavo iš Trakų vaivados ir Kauno seniūno Stankos Sudivaičio santakoje sklypą vienuolynui kurti; tai patvirtino 1471 IV 4 dokumentas, rašytas Vilniuje. Vienuolynas buvo visų pirma pastatytas medinis. Kiek vėliau broliai pastatė mūrinę zakristiją ir ‚špitolę'. Galutinį leidimą statyti mūrinį vienuolyną ir bžn. šioje vietoje, pilies kai-

mynijoje, davė D. L. K. Aleksandras (po 1492). Pirmojo gvardijono Pankracijaus Almano (m. 1502) metais kažkoks Karaliaučiaus pirklys, surinkęs 400 markių, pradėjo statyti bžn. Apie 1504 gvardijono Antano iš Bieč metais, su to pačio bernardinų geradario Stankos Sudivaičio pagalba, pradėta statyti kiti mūriniai vienuolyno pastatai, kurie buvo netrukus baigti. Jau 1503 minimas šv. Onos altorius. 1508 provinciolas Rafaelis iš Prošovičių prie J. bžn. įsteigė šv. Onos broliją, kuri 1580 buvo atnaujinta. 1583 minima šv. Onos koplyčia, kuriai kard. Jurgis Radvila suteikė atlaidus. Vilniaus dvasinės sem. bibliotekoje užtiktas įrašas vienoje XV a. knygoje liudija, kad apie 1500 knyga priklausė Kauno bernardinų lietuviškų pamokslų sakytojui (Pro cella predicatoris Lithwanici in loco Coffnensi). K. Kantakas spėja, kad prie J. bžn. turėjo būti dar pamokslininkų, sakiusių pamokslus vokiečių bei lenkų kalbomis. 1603, 1624 ir 1668 J. bžn. degė. 1624 įgriuvo gotiškieji bažnyčios skliautai ir dalis kolonų (vėliau atnaujinta). 1812 J. bžn. naudota prancūzų maisto sandėliu, 1816 rusų parako sandėliu. 1842 vienuolynas ir bžn. uždaryti ir paversti rusų arsenalu. 1864 atkėlus žemaičių vyskupiją Kaunan, buv. bernardinų vienuolyne įsteigta kunigų seminarija, o J. bžn. tapo seminarijos bžn. 1915 VIII 15 per miesto apšaudymą J. bžn. nukentėjo.

Pagrindinė bžn. dalis, statyta XV a. pabaigoje ar apie 1500, yra plytinė trinavė vėlyvosios gotikos halė su gražiu gotiniu portalu šiaurinėje sienoje. Aukšti smailos arkos langai turi gotiškų formų suskaldytų strypelių viršūnes; liekni kontraforsai į viršų siaurėja ir išlaiko Lietuvos gotikai būdingus profiliuotus kampus. Frontonai žemi, negotiški, nes buvo, tur būt po XVII a. gaisrų, atnaujinti paprastų lyčių; pažymėtini ketvirtainiai įsieniai. Puošnus gracingų formų choras turi šiaurinėje sienoje net 4 smailos arkos langus; tokie — taip pat choro gale. Langai įtalpinti į plokščios arkos įsienius tarp stulpų, turinčių pavidalą aštuoniakampių profiliuotų kolonų, atskirtų nuo sienos ilgu plyšiu. J. bžn. choras yra panašus į Vilniaus šv. Onos bžn. chorą ir, manytina, buvo, kaip ir ši, statytas XVI a., gal net tos pačios dirbtuvės. Dar XVII a. prie J. bžn. buvęs gotinis bokštas vėliau išnyko. Gerų proporcijų skarda apmuštas barokinis choro bokštelis ir barokiniai kryžiai viršum gotinės bžn. teikia lietuvišką architektūrinės visumos vaizdą. Pastatą gaubia senamiesčio kampelio nuotaika ir graži gamtinė aplinka.

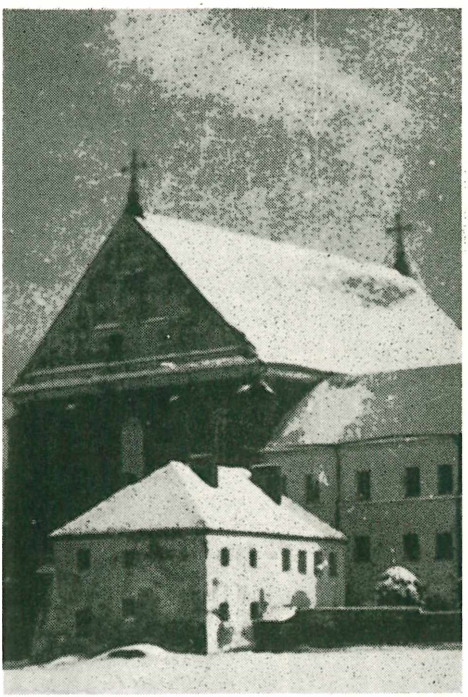

Šv. Jurgio (bernardinų) bažnyčios Kaune vakarinis fasadas

Ioannes de Komorowo, MPH V, 1888, 202–203, 250, 339; Encyklopedja Powszechna III, 1860, 264; *K. Kantak*, AW V, 1928, 175–177; (") I, 1933, 180; *V. Čižiūnas*, Vadovas po Kauną 1935.

P.Rkl.

2. Vilniuje (tarp šv. Jurgio gatvės ir Ožeskienės alėjos) įkurta Mikalojaus Radvilos 1506 paminėti nugalėjimui totorių prie Klecko. Kadangi pergalės diena buvo VIII 5–6, tai bžn. buvo pašventinta Šv. P. Marijos Snieginės vardu, tik vėliau jis tapo pakeistas šv. Jurgio, karo pergalės globėjo, vardu. Taigi, J. bžn. priklauso memorialinių koplyčių kategorijai. Ji buvo Radvilų dvaro privati bžn. (joje buvę slapta sujungti Žygimantas Augustas su Barbora Radvilaite Goštautiene). Toje vietoje, tada dar už Vilniaus magistrato jurisdikcijos ribos ir už miesto sienos, pagal Nerį, ėjo Radvilų laukai (vad. ‚Luky', iš to Lukiškės) su sodais ir rūmais, kurie 1732 jau buvo apgriuvę ir XVIII a. buvo visiškai nugriauti. Bažnyčią aptarnavo šalia jos įkurdintieji basieji karmelitai, kur jie išsilaikė iki 1798. Vėliau J. bžn. tarnavo katalikų kunigų seminarijai. Atgavus Vilnių, joje buvo laikomos lietuvių karių pamaldos. Pirmykštę gotinę struktūrą jau sunku atpažinti, nes bžn. buvo XVIII a. pagrindinai per-

Jurgis

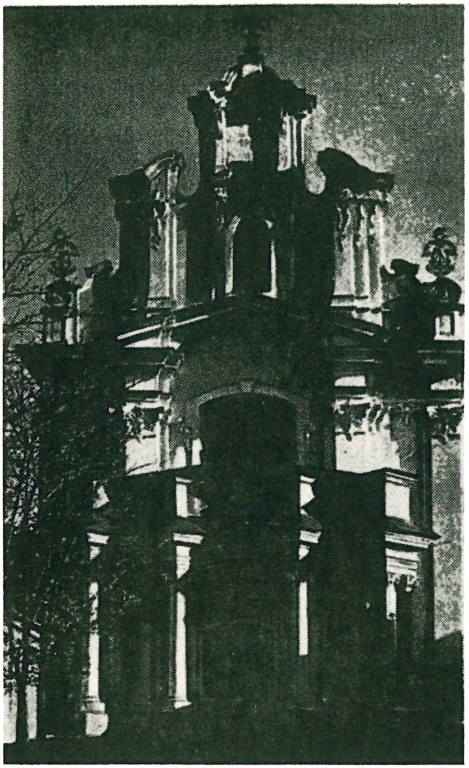

Šv. Jurgio bažnyčia Vilniuje

statyta vėlyvojo baroko (rokoko) stiliumi. Ji yra vienos navos salė su choro priestatu; iš oro turi 3 (viršum priekinio, užpakalinio fasado ir viršum choro) Vilniaus barokui būdingus suskaldytus tridalius pinijonus su geležinėmis ažurinėmis vazomis ant kraštinių voliutų. Prieangis perstatytas XIX a. pradžioje ir turi kai kurių ne visai vykusių klasicizmo elementų. Interjerų sienos ir lubos papuoštos freskomis. Sakykla ir klausykla sujungtos į vieną kompoziciją, kaip domininkonų bžn. Vilniuje. Atskirai stovinti žema varpinė įrengta panaudojant šventoriaus mūro sieną, iškeliant ir apdengiant čerpių stogeliu.

J. Grinius, Vilniaus meno paminklai 1940, 97 ir 108; Vilnius: Architektūra iki XX a. pradžios (1955), 222; *P. Weber,* Wilna 1917. *P. Rkl.*

Jurgis vienas iš seniausių lietuvių krikštavardžių (IV 23), dažnumo (istoriškai imant) ketvirtas po Jono, Stanislovo ir Mykolo su Mikalojumi. Šv. J. (žr.) Bizantijoje jau VII a. buvo labiausiai garbinamas šventasis iš visų vad. kankinių kareivių (Demetrijus, Teodoras, Sergijus, Merkurijus). Todėl ir Kijevo kunigaikštijai 988 priimant krikštą did. kng. Vladimiro sūnus Jaroslavas (žr.) buvo pakrikštytas J. vardu. Šis, nugalėjęs pečenegus, 1036 Kijeve įsteigė šv. J. vienuolyną ir, įsakydamas ‚visoje Rusijoje' švęsti atskirą ‚didžiojo kankinio ir nugalėtojo' šventę (XI 26), ypačiai išpopuliarino tą krikštavardį rytų slavų tarpe. Jis buvo labai mėgiamas ir did. kng. šeimoje. Viduriniais amžiais šv. J. dėl legendos, padariusios jį riteriu (jau X a. vaizduojamas karinėse vėliavose), tampa ne tik šių patronu, bet taip pat ir raitelių bei keleivių, šaulių, ginklų kalvių, net balnių ir pagaliau (iš vardo etimologinės reikšmės) ūkininkų bei arklių, o Lietuvoje ir apskritai gyvulių globėju. Ypačiai šv. J. išgarsėjo kryžiaus karų metu, o vėliau kaip vienas iš 14 ‚gelbėtojų bėdoje', liaudinių šventųjų. XIII a. šv. J. tampa Anglijos patronu. Istoriškai dar neaišku, nuo kada jis imta laikyti Lietuvos globėju. Šv. J. dažnas ir bažnyčių patronas, pvz. vienoje Bavarijoje esančios net 209 jo vardo bažnyčios. Martyrologium Romanum mini septynis J., o stačiatikiai priskaito keturiolika to vardo šventųjų.

Lietuvoje J. vardas ėmė plisti dar prieš oficialųjį krikštą (1386) ir būtent iš rytų slavų. Mat į gudų ir ukrainiečių sritis siunčiamieji ar kviečiamieji kunigaikščiai bei jų palydovai bajorai paprastai ten krikštydavosi ir gaudavo slaviškus krikščioniškus vardus. Pvz. Norimanto (žr.), Pinsko kng., palikuonių tarpe XIV–XV a. randame net keturis J. Jo sūnus J. (šaltiniuose: Georgius, Juries) jau 1376 minimas Belzo (Galicijoje) kng. (žr. J. Norimantaitis), o 1384 Vytautui pasirašant su Ordinu sutartį, liudytoju dalyvauja jo broliavaikis J. (Jurgen), Naugarduko kng., ir dar vienas bajoras tuo pat (Jorgen) vardu. J. vardus taip pat turėjo Karijoto (žr.), Lengvenio (žr.) sūnūs ir vienas Jaunučio (žr.) vaikaitis. Kng. Daugaudų (žr.) giminės pirmasis žinomas atstovas, neabejotinai stačiatikys, irgi vadinosi J. (1401 ištikimybės rašte: Jurij Dovkgovd). Kryžiuočių žygiaraščiuose apie 1385 prie Ditvos upės (tarp Eišiškių ir Lydos) minimas net Jurgių k. (Jorgendorff) ir dar kitas (Sente Jorgen) į pietus nuo Vosyliškių. Po krikšto šis iš seno pažįstamas vardas Lietuvoje ėmė smarkiai plisti. Horodlo unijos (1413) akte randame dar tik vieną J. Sangavą (Georgius Sangaw), o 1501 Aleksandro ištikimybės aktą pasirašiusių 33 didikų ir bajorų tarpe J. jau yra 7. XVI a. pradžioje J. buvo tapęs įprastiniu vardu net ir Žemaičiuose. Iš karo prievolei 1528 surašytų 182 Raseinių vls. bajorų jau 15 turėta J. vardas, o 1567 iš 158 — 10 J. Lygiai jis buvo paplitęs ir kaimiečių tarpe. 1561 Sudarge iš 73 valstiečių, gavusių

valakus, 7 vadinosi J. Kad šis krikštavardis jau seniai buvo įleidęs šaknis, patvirtina ir XVI a. inventorių įvairūs J. kilmės tėvavardžiai, kurių gausiausi Jurgaitis (Jurgaicis, Jurgaitys, Jurgoitis, Jurgaic, Jurgat) ir suslavinti Juriewicz, Jurevič, Jurjevič bei Jurgiewicz, Jurgevič, vartojami kartais pakaitais tam pačiam žmogui.

Graikiškasis J. vardas Geōrgios (iš geōrgós ‚žemdirbys') ir sulotynintas Georgius, dėl krikštavardžio populiarumo, visose kalbose savaip ir be galo įvairiai perdirbinėtas. Visus pralenkia serbai ir kroatai su 40 to vardo lyčių. Mūsų bendrinėje kalboje įprastinis yra Jùrgis, bet tarmėse plačiai sakoma ir Jùras, rečiau Jùris, Jùrė, o M. Lietuvoje net Jùrkis. Latviai irgi sako Jurģis, Juris. Liet. Jùrgis yra skolintas iš sen. rus. Jurģ, Jurgij. Tik M. Lietuvoje jis galėtų būti perdirbtas iš vok. trm. Jurge, Jorge, Jörg. Neabejotinai vokiškos kilmės yra pr. Jurge, Jorge (šaltiniuose pastebimas nuo XIV a. pusės). Iš 1419 pažįstamas jau ir vietovardis Jorgelauke (Ylavos aps.), o Labguvos aps. dv. Jùrlaukiai 1448 dar teberašomas Jorgelauken. Lytis Jurgis XVI a. raštininkams, matyti, atrodė tokia lietuviška, kad ji inventoriuose ir kiek rečiau kariuomenės sąrašuose taip ir rašoma. Kartais gudišku rašybos įpročiu parašoma ir Jurkgis, kur kg rodo, kad tartina sprogstamasis g, nes šiaip gudai šią raidę tardavo k. Bet lygiai dažnai rašoma ir be galūnės: Jurgi, Jurkgi, Jurgy. Kaip rodo šaltiniai Jurkgos (1528, Raseinių vls.), Jurgs (1595, Tendžiogalos vls.) ir Jurga (iš Žirmūnų, 1428 Vytauto maršalas) bei Jurkga, Jurkgo (1528), matyti, šis vardas vienur kitur buvo tariamas ir *Jùrgas, bei *Jùrga ar *Jurgà (plg. lenk. trm. Jurga ‚stambus Jurgis'). Trm. Jùras gautas per gud. Jury ir šaltiniuose paprastai rašomas Juri, Jurej, Jurij, Jury, Juryj, Jurji, Jur, o lenk. ir Jurzy. Raštininkai aiškiai jautė jo gudiškumą, todėl vengia ir galūnės. Juris (taip parašoma 1528 kariuomenės sąrašuose) galėtų būti pačių lietuvių vedinys iš Juro, bet greičiau tik perdirbtas iš gud. Juryś, kaip rodo šaltiniuose pasitaikanti rašyba Jurys. Būdinga, kad J. krikštavardis XVI a. dažnai rašomas ir mažybinėmis lytimis: Jurgelis (Jurgielis, Jurgialis, Jurgel, Jurgiel), Jurgutis (Jiurgutis, Jurgucis, Jurgut, Jurguc, Jurgutc), bet iš Juro tik vieną kitą kartą — Jurel. Tai rodo visišką J., kaip senesnio skolinio, suliaudėjimą. XVI a. Lietuvoje vardais ėjo ir visa eilė trumpinių gudiškų J. lyčių, kurios vėliau išvirto pavardėmis (žr. žemiau). Len-

Šv. Jurgis (medžio raižinys iš 1710)

kai J. dabar vadina iš ček. Jiří paskolintu Jerzy, kuris retkarčiais lenkiškuose inventoriuose parašomas ir Jery. Todėl J. vardas galėtų dalinai slypėti ir dabartinėje pavardėje Jāras, kuri šiaip kildinama iš Jeronimo. Lietuvos Metrikoje pasitaiko, kad to paties žmogaus vardas rašomas Juško ir Juros, Juchno ir Jušk, Jurij ir Juchno. O Jurbarko gyventojo Brukarz (plg. brùkorius ‚gatvių grindėjas') vardas tame pačiame 1561 inventoriuje vieną kartą parašytas Jurgi, dukart Juchno ir penkis kartus Juszko. Tai rodo, kad dabartinės pavardės Juškà (žr.) ir Juknà, Juknỹs, Jùknius taip pat yra kilusios daugiausia iš J. O kadangi inventoriuose vėl Juchno parašomas ir Jucho, be to 1528 Kauno vls. sutinkamas bajoras vardu Juka, tai nuo J. neatskirtina nė XVI a. pavardė Jukelis (Jurbarko apl.) ir tėvavardžiai Jukonis (Panemunis) bei suslavinti Jukiewicz, Juchovič. Raida bus ėjusi šiuo keliu. Iš kamieno Jur- slavai išsivedė mažybines lytis Juch: Juš, Juś, o šioms vėl pridėliojo priesagas -ko, -no arba tik -o. Lietuvių kalboje tuose varduose slaviškas ch pakeistas k ir, be to, priderinta galūnė. O gudiškas trumpinis Juś dalinai slypi ir dabartinėse pavardėse Jùsas, Jùsius, Jusỹs (žr. dar Justas), kurios XVI a. dar tebėjo vardais (šaltiniuose: Jusas, Jus, Jusis, Jusius, Jusios). Jo priesaginis vedinys yra XVI a. krikštavardis Juska, Jusko (plg. gud. Juśka). Iš šio tada darytasi ir tėvardis Juskaitis (Juskaicis). O vienas D. Dirvėnų vls. baudžiau-

ninkas rašomas vėl dvejopai Juskaitis (1599) ir Juškoitis (1596). Seniau Lietuvoje bus buvęs pažįstamas ir *Jùšas. To paties žmogaus vardas 1594 Nevėžninkų dv. inventoriuje užrašytas Jusz ir Jus. Senajame Upytės vls. randame (1588) dar ir Jušių (Juši) vietovę, o 1618 Traupio dv. minimas Jušeikių vsd. Tuo būdu susidaro XVI a. fonetiškai tebesikaitaliojančios vardų grutės Jusas : Jušas, Juška : Juska ir Juškaitis : Juskaitis, kurių antrieji nariai dabar nebepažįstami.

Savaime suprantama, kad iš prieškrikštinius laikus siekiančio vardo turėjo išriedėti visas būrys pavardžių. Iš J ù r g i o yra kilę: Jurgáitis (M. Lietuvoje senoviškai: Jùrgaitis), Jurg(i)ónis, Jurgėnas, Jurgėnáitis, Jurg(i)ūnas; Jùrgelis, Jùrgeláitis, Jurgeliónis, Jurgelėnas, Jurgeliūnas; Jurgùtis, Jurgutáitis; Jurgùlis; Jurginis, Jurgináitis; Jurgilà, Jurgilas; taip pat su slaviškomis priesagomis Jurgėvičius, Jurgáuskas, Jurgelėvičius, Jurgickas. O iš J ù r o ir gudiškųjų trumpinių yra dygusios šios pavardės: Jùras, Jurỹs, Juráitis, Jurónis, Jurėnas; Jurėlis, Jureláitis; Jurùtis, Jurùkas; Jurėvičius; Juřkus ir retesnis Jùrka (XVI a. krikštavardžiai, iš gud. Jurko, Jurka), Jurkỹs, Jurkáitis, Juřkuvaitis, Jurk(i)ūnas, Jurk(i)ónis, Jurkėnas, Jurkýnas; Jurkėlis (XVI a. krikštavardis), Jurkeliónis, Jurkeliūnas; Jurkùtis, Jurkutáitis, taip pat Jurkėvičius, Jurkáuskas; Juřšas ir Jùrša (XVI a. krikštavardžiai, plg. gud. Jurša), Juršỹs (XVI a. Jurši eina vardu), Juršáitis, Juršėnas; Juřkšas ir Jurkšà (galėtų būti su įspraustiniu k iš Juršo, Juršos, jei ne stačiai iš gud. *Jurkša), Jurkšáitis; Juřkštas (iš Jurkšo su priesaginiu t, plg. Mikšas : Mikštas); Juřčius (1528 krikštavardis, plg. XVI a. gud. Jurec, Jureć, ukr. Jurćo), Jurčiūnas, Jurčiónis, Jurčėlis ir Jurcėvičius; Jurášius, Jurõšius (plg. XVI a. gud. Juraš, dabar Juraś), Jurašiūnas ir Juraševičius, Juraševičius; Juraškà (gud.) ir Juraškėvičius; Juruškà (gud.); Jurylà (iš gud. Juryla); Jùrcikas (iš gud. Jurcik) ir Jurcikevičius. Čia priklauso ir XVI a. vardu bei pavarde einąs Juraga ir tėvardžiai Juragaitis, Juregaitis (plg. sen. gud. Juraga, Juriaga, dabar Juraha). Juragos prievardį XVI a. turėjo ir viena Giedraičių šaka. Kalvaičio iš kur susigriebtas J u r a g i s yra net ‚tautiniu' vardu patekęs į kalendorius. Iš to priesagoto vardo gudai darėsi tėvavardį Juražyč, kuris, išvirtęs pavarde, XVI a. pasitaiko ir Lietuvoje (Dubingiai, Veliuona). Nuo jo neatskirtinas nė to pat amžiaus žemėvardis Juražiškė (Josvainių ir Ariogalos vls.). O anų laikų pievos vardas Jurugiškė (Viduklės vls.) ir šaltininis Jurùžyc leidžia spėti, kad ir gud. Juruga buvo patekęs Lietuvon. Iš J. turime pagaliau ir sudurtinių pavardžių: D ì d j u r g i s (seniau pravardė), G ù d j u r g i s (iš Gùdo Jùrgis, t.y. sūnus) ir fonetiškai suprastintas G ù d i r g i s (Mūšos upyno tarmėse), J ù r g j o n i s ir Jùrgjonas (M. Lietuvoje), J u r i j õ n a s ir Jurjõnas (XVI a. vardas Jurian, Jurjan ir tėvavardis Jurionaitis), taip pat J u r ž e n t i s (1596 Vilkijoje). Ypačiai įdomūs senųjų dvikamienių asmenvardžių pavyzdžiu sudaryti J u r v i l a s (1670: Jurwił), *J ù r g i r d a s (:1595 Jurgirdiškė, Ariogalos vls. pieva) ir *J ù š g a u d a s (: 1597 Jušgaudiškė, laukas Raseinių vls.).

Nemaža Lietuvoje ir jurginių vietovardžių. Jų yra veik iš visų plačiau vartojamųjų to paties kilimo pavardžių ir senųjų vardų. Turime apie tuziną Jùrgáičių (pažįstami jau XVI a.), bet tik po porą Jurgėnų, Jurgionių, Jurkáičių, Jurkšų. Retesni yra: Jurgėliai, Jurginiai, Jurgelióniai, Juráičiai, Jurjonaĩ, Jurkaĩ, Jurkštaĩ, Jurokaĩ. Palyginti, gausu vedinių su priesaga -išk- : Jurgiškiai, -is, -ė, -ės, Jurgeliškiai, -is, -ė, Jurginiškiai, Jurkiškis, -iai, -ė, -ės, Juršiškiai, Jurėniškiai. Netrūksta net sudurtinių, kaip Jùrgežeriai ir Jùreženis, Jùrbūdžiai, Jùrkakalniai. Pagaliau su J. yra susijęs ir Jùrbarko (žr.) vardas. Kryžiuočiai kalne pasistatytą pilį praminė riterių globėjo šv. J. vardu (plg. Petro Dusburgiečio kronikos: castrum... in monte sancti Georgii) ir patys vokiškai ją vadindavo Jurgenburg, Jurgenborg, Jorgenburg, Jurgenborch, o Vytauto raštinė trumpiau Jurenburg, Juremburg, pagaliau XVI a. inventoriai — Jurbork, iš kurio ir išriedėjo dabartinė lytis J ù r b a r k a s.

Atsitiktinai iš J. vardą gavo ir gėlė j u r g ì n a s (Dahlia variabilis), trm. ir jurginis, jurginė, jurgýnas. Šis Meksikos kilmės augalas pirma (1791) buvo pramintas pagal švedų botaniką A. Dahlį, o 1802 Berlyno botanikos sodo vedėjas K. L. Willdenow jį, Petrapilio akademiko Georgi garbei, naujai pavadino lot. Georgina, vok. Georgine. Iš vokiečių pasiskolinta rus. ir lenk. georgina. Lietuviškasis vardas, matyti, per dvarą imtas iš lenkų trm. jurginia (plg. ir gud. jurginià, jurginija). Pabrėža jurgino dar nepažino, nes jį vadino j e o r g i j a, perdirbta iš lotyniškojo gėlės vardo.

K. Jablonskis, Istorijos archyvas I 1934; Litovskaja Metrika I, IV 1903, 1915; *V. Kalvaitis,* Lietuviškų vardų klėtelė 1910; *B. O. Unbegaun,* Le nom de George en russe (Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves VI 1938); *W. F. Volbach,* Der heilige Georg 1917.

A.S.

1. J. šventasis (IV 23), kankinys, Lietuvos antrasis globėjas (pirmasis — šv. Kazimieras). Rytų ir Vakarų Bažnyčioje garbinamas nuo senovės. Ant jo kapo pastatyta Diospolyje (Palestinoje) bažnyčia buvo lankoma maldininkų nuo IV a. Tačiau, nežiūrint tokios pagarbos, trūksta tikrų žinių apie jo gyvenimą ir kankinystę. Tikra yra tik tiek, kad jis buvo krikščionis kareivis, nukankintas Palestinoje. Jo legenda pasakoja, kad jis buvęs Kapadokijos didikų krikščionių sūnus, narsus karys, dėl savo kariškų dorybių patekęs į imp. Dioklecijono asmens gvardiją. Kilus to imperatoriaus laikais krikščionių persekiojimui, buvęs nužudytas už tikėjimą 303. Pasakojimas apie išlaisvinimą karalaitės iš slibino grėsmės yra mitinis motyvas, kuris priartina J. legendą prie kitų slibino užmušėjų: Persėjo, Indro, Zigfrido. J. kultas prasidėjęs Bizantijoje, paplito po visus Rytus nuo Gruzijos iki Abisinijos. Romoje jau VI a. Belizarijus J. garbei paskyrė miesto vartus (San Sebastiano), o VII a. atsirado jo vardo bažnyčia — S. Giorgio in Velabro. Viduramžiais kryžininkai ji buvo pasirinkę savo globėju; jie J. kultą išplatino po visą Europą, ir J. tapo daugelio valstybių globėju: Anglijos, Katalonijos, Aragonijos, Gruzijos, Lietuvos, Portugalijos, Ligūrijos. Laikomas arklių ir aplamai gyvulių globėjas nuo ligų. Dėl to ir Lietuvoje jis taip pat populiarus. Kai kuriuose kraštuose pavasarinė J. šventė yra gavusi folklorinį atspalvį, pakeitusi senovės pagonių pavasario šventę (žr. Jurginės).

H. Delahaye, Les légendes grecques des saints militaires 1909; *K. Krumbacher*, Der heilige Georg 1911. *J. V.*

Mene didvyriškasis karys J. viduramžiais krikščionių tautose buvo su pamėgimu vaizduojamas. Rytų krikščionių (Bizantijos) meno plote J. figūra sutinkama gausiai X–XII a. mozaikose, emalėse, reljefuose. Ten matome J. stovintį šalia Dievo Motinos kartu su šv. Demetrijum. Seniausia vaizdavimo forma J. dar nesiskiria nuo kitų Rytų šventųjų: pavaizduotas jaunas, bebarzdis, iškilmių drabužiais, su knyga, viena ranka laimina. Bet yra to pačio laikotarpio Rytų meno darbų, kurie vaizduoja J. jau kario apranga, su skydu ir ietimi. V. Europoje žinoma tik J.–kario vaizdavimo forma; savo atributais (ietis, skydas, šarvai) jis čia nesiskiria nuo kitų karių-šventųjų (pvz. Florijono, Gereono). Būdingoji slibino užmušimo legenda J. buvo priskirta tik XI a. Rytuose. (Šis motyvas buvo žinomas anksčiau, bet buvo jungiamas su kitų šventųjų gyvenimais, pvz. Konstantino, Teodoro, Demetrijaus). Įspūdingo kontūro figūra su J., sėdinčiu ant

Šv. Jurgis (lietuvių liaudies skulptūra)

žirgo ir smeigiančiu ietimi slibiną, paplito ne tiek pačioje Graikijoje, kiek Bizantijos kultūros pakraščiuose, pvz. Kaukaze, Rusijoje ir kt. Italijos mene J. raitelis pasirodo XIII a. Su slibinu kovojančio raitelio figūra buvo mėgiama bažnyčiose ir pasaulinėje aplinkoje, pvz. rūmuose viršum portalo (Genuja); Prahoje gotiškoji kovojančio J. skulptūra (1373) stovi prieš katedrą. XIV–XV a. darbai (skulptūra, altorių tapyba, knygų iliustracija) dažnai vaizdavo J. kovotoją sutrumpinta forma: ne raitą, bet nugalėtoją tvirtai stovintį šalia gulinčio užmuštojo slibino. Šitaip J. vaizdavo eilė italų renesanso meistrų, kurie nevengė pavaizduoti ir pačios J. kovos dailaus peizažo fone (Donatello, Mantegna, C. Crivelli, Fr. Francia, Dosso Dossi, Signorelli, G. Bellini, Raffaelis ir kt.). Palyginti vėlai, XIV a. mene atsirado J. legendos pilnas ciklas. Minėtini J. ciklai yra 1377 Avanzo 5 freskos J. koplyčioje šv. Antano katedroje Paduvoje bei 1505 V. Carpaccio freskos ir altorius Venecijoje (S. Giorgio degli Schiavoni ir S. Giorgio Maggiore). Dideli J. ciklai iš XV a. išliko Krainoje, Š. ir P. Vokietijoje (pvz. 1466 Herlino altorius Nördlingene), Ispanijoje, o iš XVII a. — Čekijoje. Kaip D. Lietuvos K-tės patronas, J. Lietuvoje gan dažnai vaizduotas liaudies raižiniuose bei kryžių-

koplytėlių medžio skulptūroje. J. yra Prienų ir Varnių miestų herbuose. *P. Rkl.*

Anglijos karaliai:

2. J. I (1660–1727) nuo 1698 Hannoverio kurfiurstas ir 1714–27 D. Britanijos ir Airijos karalius. 1701 Act of Settlement nušalino Stuartų katalikų giminės šaką nuo Anglijos sosto paveldėjimo. Po karalienės Onos mirties neliko tiesioginių įpėdinių, ir Anglijos sostas atiteko Hannoverio šakai — jį paveldėjo kurfiurstas J. Liudvikas ir nuo 1714 Angliją valdė J. I vardu. Naujosios dinastijos valdovas buvo labai blanki asmenybė, neturėjo valdovui reikiamų kvalifikacijų ir, be to, buvo tingus ir apsileidęs valstybiniuose reikaluose, nepavyzdingo asmeninio gyvenimo. Buvo vedęs Cellės kunigaikštytę Sofiją Dorotėją, tačiau atsivežė į Angliją net dvi vokietes meilužes ir suteikė joms kunigaikštiškus titulus. Kadangi torių ministerija buvo draugiška Stuartų giminei, tai J. I pavedė kraštą valdyti vigų partijai. J. neišmoko angliškai, todėl neįdomu buvo jam dalyvauti ir ministrų kabineto posėdžiuose. Dėl tingumo ir nesugebėjimo jis be kovos perleido valdyti kraštą ministrų kabinetui, o pats tekaraliavo. Betgi veto teisę karalius pasiliko. 1721 vigų partijos kabinetui pradėjo vadovauti Robert Walpole, pasižymėjęs dideliais sugebėjimais tvarkyti krašto finansus. J. I valdymo metu buvo įvykdyta parlamento reforma — jo kadencija iš 3 metų prailginta ligi 7 metų. Vigų pastangomis pakeisti Test act J. I nepritarė. Be didelių sunkumų 1715 buvo numalšintas vad. Jokūbo III šalininkų sukilimas.

W. Michael, England under George I 1936; *W. E. Lecky*, History of England 1913; *H. M. Imbert-Terry*, Constitutional King George I, 1937.

3. J. II (1683–1760) Hannoverio kurfiurstas J. Augusto vardu, po tėvo J. I mirties D. Britanijos ir Airijos (1727–60) karalius J. II, kaip ir J. I, nepasižymėjo nei gabumais, nei inteligencija, nei pagaliau turėjo ambicijos pats kraštą valdyti. Nuo J. II valdymo meto išsigelbėjo pažiūra, kad Anglijos valdovo vaidmuo politikoje tėra nežymus. 1705 vedė Ansbacho kunigaikštytę Karoliną, kuri turėjo J. II teigiamos įtakos. Būdamas Hannoverio kurfiurstas labai nesugyveno su ministru R. Walpole, ir buvo manoma, kad tuoj jį atstatydinsiąs, tačiau žmonos įtaigojamas paliko Walpole pareigose. Kai kilo vad. Austrijos sosto paveldėjimo karas (1741–48), Anglija 1741 paskyrė 300.000 svarų Marijai Terezijai subsidiją, o 1743 pats Anglijos valdovas dalyvavo su kariuomene kautynėse prie Dettingeno. 1746 Stuartų šalininkai buvo sukėlę maištų, norėdami karaliumi padaryti Karolį Edvardą, tačiau jų pastangos buvo nesėkmingos. Anglija tuo metu turėjo didelių laimėjimų plėsdama savo kolonijų galią ir paveržda daug kolonijų iš Prancūzijos. 1734 J. II įsteigė Göttingeno univ., kuris vadinamas steigėjo vardu Georgia Augusta.

Basil Williams, The Whig Supremacy 1714–60, 1939.

4. J. III (1738–1820) Hannoverio kurfiurstas, nuo 1814 Hannoverio karalius, 1760–1820 D. Britanijos ir Airijos karalius, apėmęs Anglijos sostą po senelio J. II mirties. J. III buvo tikra anų dviejų priešprieša: jis buvo politikoje aktyvus, nesitenkino karaliavimu, bet norėjo valdyti kraštą. J. III buvo suaugęs su Anglijos gyvenimu, mokėjo anglų kalbą, mėgo meną ir literatūrą, rėmė karališkąją akad., rūpinosi kariuomenės reikalais, darydavo jos apžiūras. Per pirmąjį jo valdymo dešimtmetį pasikeitė net 7 ministrai pirmininkai, vad. karaliaus ‚draugai'. 1770–82 valdė torių ministerija, vadovaujama lordo Northo. Šiuo laikotarpiu sukilo Š. Amerikos kolonijos. Betgi dėl Amerikos atsiskyrimo kaltinamas daugiau J. III ir dar Samuelis Adamsas Bostone, negu ministras lordas Northas. Po 1783, pradėjus valdyti Pittui, vėl atsirado parlamentinė valdžia. Valdant J. III, Anglijoje didelių pasikeitimų įvyko ūkiniame gyvenime. Po industrinės revoliucijos Anglijos ūkis darė didelę pažangą. Nuo 1793 Anglija nepaliaujamai kariavo su revoliucine ir Napoleono Prancūzija. Vidaus gyvenime Anglija turėjo spręstinų reikalų Airijoje, W. Pittas siūlė suteikti katalikų religijai laisvę, bet J. III pasipriešino jo reformoms, tada Pittas 1801 pasitraukė iš pareigų. J. III turėjo gausią šeimą — 15 vaikų. Nuo 1780 ėmė rodytis J. III psichiniai sutrikimai, bet jis dar pagydavo; tačiau nuo 1810 liko nepagydomas, ir nuo 1811 regento pareigas ėjo sūnus, Walijos princas Jurgis.

Correspondence of George III with Lord North 1867: *G. M. Bonstead*, George III 1941: *R. Pares*, King George and the Politicians 1953.

5. J. IV (1762–1830) Hannoverio karalius ir 1820–30 D. Britanijos bei Airijos karalius, J. III sūnus. 1819 jis suteikė Hannoverio karalystei konstituciją. J. IV buvo laikomas pirmuoju Europos džentelmenu. 1785 slaptai vedė našlę katalikę Mariją Oną Fitzherbert. Kadangi J. IV buvo prasiskolinęs, norėdamas gauti parlamento sutikimą, kad valstybė apmokėtų jo skolas, sutiko išsiskirti su Fitzherbert. 1795 vedė Braunšveigo kunigaikštytę Karoliną, kurios nemėgo, ją niekino ir mėgino skirtis. Nesutikimai karaliaus šeimoje mažino jo populiarumą tautoje. Valdant J. III, jis buvo suartėjęs su vigais ir pritardavo jų

politikos krypčiai. Pradėjęs pats valdyti pasikvietė torių kabinetą, ir net liberalesnių torių politika jo nepatenkindavo. G. Canningas pasitraukė iš užsienių reikalų ministrų. Taip pat buvo priešingas ir nuolaidoms Airijai. Vienintelė sosto įpėdinė duktė Karolina mirė. Po J. IV mirties įsikaraliavo brolis Vilhelmas IV. 1812–30 laikotarpio laiškus išspausdino A. Aspinal 1938.

R. Fulford, George IV 1949.

6. J. V (1865–1936) D. Britanijos ir Airijos karalius 1910–36. 1877 pradėjo tarnybą laivyne ir išsitarnavo admirolo laipsnį. 1892 pakeltas Jorko hercogu. 1893 vedė princesę Mary Teck, J. V buvo Edvardo VII antrasis sūnus. Jo vyresnysis brolis mirė, ir 1910, po tėvo Edvardo VII mirties, J. V. apėmė Anglijos sostą. 1911 Delhi mieste iškilmingai vainikavosi Indijos imperatoriumi. J. V nebuvo didelių gabumų valdovas, tačiau griežtai laikėsi konstitucinės santvarkos, todėl buvo anglų mėgiamas. Mėgo lankyti pramonės miestų skurdžiausius, darbininkų gyvenamus kvartalus, rodė užuojautos žemesniųjų sluoksnių gyventojams. Turėjo didelį pamėgimą rinkti pašto ženklus, plaukioti jachta. Sostą apėmė labai neramiu laiku, nes I pasaulinis karas skubotai artėjo. I pas. karo metu atsisakė visų vokiškųjų titulų ir Anglijos karališkos šeimos pavardę pakeitė į Windsor. 1935 labai iškilmingai šventė 25 metų karaliavimo sukaktį.

Jurgis V

H. Nicolson, King George V 1952.

7. J. VI (1895–1952) D. Britanijos 1936–52 karalius, J. V antrasis sūnus. Kadangi jo vyresnysis brolis Edvardas VIII atsisakė Anglijos sosto, tai 1936 karaliumi tapo J. VI. Mokėsi Osborne ir Dartmoutho jūrų kolegijoje. I pas. karo metu tarnavo karo laivyne leitenantu, 1916 dalyvavo Jutlandijos karo laivyno kautynėse. Karo pabaigoje perėjo į aviacijos dalinį. Po karo lankė Cambridge univ. 1920 buvo pakeltas Jorko kunigaikščiu. 1938 aplankė Kanadą, 1939 JAV. II pas. karo metu, norėdamas palaikyti gyventojų nuotaikas, lankė bombarduojamas sritis: 1943 vizitavo Š. Afriką, 1944 Italiją. 1947 aplankė P. Afrikos uniją. Po J. VI mirties karaliene tapo jo duktė Elzbieta. *P. Č.*

Jurgis VI

Čekijos:

8. J. Podiebradietis (1420–71) čekų husitų vadas, krašto gubernatorius, arba vyriausias etmonas, nuo 1452 ir pagaliau karalius nuo 1458. Kilęs iš Moravijos didikų Kunštatų giminės, kurios viena šaka nuo XIV a. vidurio persikėlė į Čekijos Podiebradus ir nuo jų gavo vardą. J. P. pirmiausia iškilo interregnumo metu po Zigmanto Liuksemburgiečio mirties 1437, kada, vos dvidešimtus metus eidamas, buvo išrinktas rytinės Čekijos grafystės, Boleslavovo, etmonu. Tuo metu visame čekų gyvenime vyravo nuosaikieji husitai, vad. Prahos kompaktatų šalininkai, ir jie patraukė J. P. Jis tapo husitų vado Ptačeko Pirknšteino pagelbininku, o po jo mirties (1444) pasidarė jų vadu ir maždaug tuo pat metu rytinių Čekijos grafysčių vyr. etmonu. J.P. pasidarė tikru krašto vadovu, kai 1448 užėmė Prahą (kurioj kilo religinės kovos tarp katalikų ir utrakvistų) ir vėliau didikų seimo buvo išrinktas visos Čekijos gubernatoriumi 2 metams. Nors tuo tarpu J.P., kaip ir Čekijos diduomenė, pripažino, dėl giminystės ryšių su buvusiais krašto valdovais, karaliumi Vladislovą Posthumą (1452), tačiau faktiškai pats gubernatoriaus titulu kraštą valdė. Būdamas tikras tautinis čekų valdovas, J. P. stengėsi visuotinai įvykdyti vad. Prahos kompaktatus ir todėl pasistengė sunaikinti kraštutinius husitus — taboritus. Nuosaikiai, bet be atvangos kovojo su katalikais, stengdamasis gauti Prahos arkivyskupu utrakvistą Rokycaną. Tuo reikalu jis ilgai ir atkakliai derėjosi su Roma. Nusileisdamas katalikams, net kvietėsi vengrų katalikų vyskupus, kad ji vainikuotų karaliumi. Jų ir buvo slapta katalikiškai vainikuotas, nors viešai vainikavimosi apeigos tų pačių vyskupų buvo husitiškai atliktos. Būdamas santarvėj su krikščioniškuoju pasauliu, J. P. planavo kryžiaus žygį prieš turkus ir su vokiečių kunigaikščių parama linko tapti jų karaliumi. Tačiau jam nepavyko susitaikyti su popiežium, ir jis pagaliau užsitraukė Povilo II ekskomuniką (1466). Vadovaujami popiežiaus Čekijos karaliumi pripažinto Vengrijos valdovo Motiejaus Korvino, katalikai pradėjo kovą prieš J. P. Jis atsilaikė prieš katalikus bei vengrus (nors ir ne-

Jurgis Podiebradietis

teko Moravijos ir Silezijos) ir mirė Čekijos karalium būdamas.

R. Urbanek, Vek Podebradsky, Česke Dejiny. 1918; *E. Krofta*, Bohemia in the Fifteenth Century, Cambridge Medieval History, 1936. *J.J.*

Graikijos:

9. J. I (1845–1913) Graikijos karalius 1863–1913. Po Otono I abdikavimo 1863 Graikijos parlamentas karaliumi išrinko danų princą Vilhelmą, karaliaus Kristijono IX sūnų, kuris ir pasivadino J. I. Jo įsikaraliavimo proga 1864 Anglija sugrąžino Graikijai Jonijos salas. J. I sudemokratino 1863 krašto konstituciją ir įsteigė konstitucinę monarchiją su vienų rūmų parlamentu. Vakarų didžiųjų valstybių spaudžiama, 1881 Turkija grąžino Graikijai dalį Tesalijos ir Epiro. 1908 Graikija atgavo ir Kretos salą. 1896 karas su Turkija, rėmimas rezistencinių graikų sąjūdžių svetimų valdomose graikų žemėse, nepastovumas vyriausybių labai pakirto Graikijos finansus, ir 1898 pradėjo Graikijoje veikti Tarptautinė finansų komisija. J. I laiku buvo prakastas Korinto kanalas ir pradėti olimpiniai žaidimai (1896). J. I buvo vedęs rusų caro Aleksandro dukterėčią Olgą. Vaikus auklėjo pravoslavais. 1913 žuvo gatvėje nuo kriminalisto rankos.

10. J. II (1890–1947) Glücksburgų dinastijos Graikijos karalius, valdęs kraštą 1922–23, 1935–41 ir 1946–47. J. II buvo Konstantino vyresnysis sūnus. Tiek Konstantinas, tiek ir J. II buvo provokiško nusistatymo, tai I pas. karo metu sąjungininkai Konstantiną privertė abdikuoti ir pavesti sostą savo jaunesniajam sūnui Aleksandrui, aplenkiant J., kuris buvo tarnavęs vokiečių armijoje. J. buvo baigęs laivyno kolegiją Anglijoje. 1921 vedė Rumunijos kunigaikštytę Elzbietą, bet 1935 persiskyrė. Graikijos valdovų dinastija buvo gan nepopuliari, ir 1923 parlamentas paskelbė respubliką, vėliau krašto plebiscitu patvirtintą. J. gyveno Rumunijoje ir Anglijoje, tačiau teisių į Graikijos sostą neatsižadėjo ir laukė progos sugrįžti. 1935, po generolo Kondyliso perversmo, J. II vėl buvo sugrąžintas į sostą ir išbuvo ligi II pas. karo. Apėmęs sostą, J. II nebuvo savo padėtimi tikras, tai kraštą valdyti pavedė gen. Metaxui, kuris, karaliaus pritariamas, valdė diktatūriškai. Dėl vokiečių okupacijos, J. II pasitraukė iš Graikijos ir tremtį praleido Anglijoje. 1946, gyventojams pasisakius už monarchiją, vėl grįžo į kraštą ir valdė ligi mirties. *P. Č.*

Lietuvių kunigaikščiai ir žemaičių vyskupas:

11. J. Alšėniškis žr. Alšėnų kunigaikščiai (6).

12. J. Karijotaitis, Karijoto sūnus, Gedimino vaikaitis, Podolės kng. XIV a. antroje pusėje Algirdas, sumušęs totorius ties Mėlynaisiais Vandenimis 1362, netrukus nukariavo Podolę ir ją valdyti paskyrė savo brolio Karijoto sūnus Jurgį, Aleksandrą (žr.) ir Teodorą. J. valdė Kameneco ir kitas pilis Podolėje ir dalyvavo Liubarto kovose prieš lenkus dėl Volinijos. 1366 J. ir Aleksandras Karijotaitis dalyvavo Lietuvos ir Lenkijos sutarties sudarymė ir ją pasirašė, bet šį kartą kaip Lenkijos karaliaus Kazimiero vasalas. Pagal šią sutartį rytinės Volinijos-Vladimiro žemės paliko Liubarto, o vakarinės — Kazimiero valdžioje. Kiek ilgai J. išbuvo Kazimiero vasalu, sunku pasakyti, bet vėliau jis vėl dalyvavo Lietuvos kunigaikščių kovose su Lenkija. J. kartu su kitais savo broliais Karijotaičiais, Podolės kunigaikščiais, sėkmingai gynė Podolę nuo totorių, stiprino pilis ir steigė miestus (Bakot, Smotrič). Vytautas, naikindamas sričių k-tes, 1393 atėmė Podolę iš J. brolio Teodoro, kuris pabėgo į Vengriją, iš kur bandė kariauti su Vytautu, susidėjęs sąjungon su Liubarto sūnumi Teodoru, Švitrigaila ir Vokiečių Ordinu, bet jam nesisekė, ir jis turėjo nusileisti Vytautui. *K. Avž.*

13. J. Norimantaitis, Norimanto sūnus (m. po 1392), D.L.K. Gedimino vaikaitis, Belzo kng., dalyvavo Lietuvos ir Lenkijos kovose dėl Haličo ir Volinijos. J. buvo D.L.K. Algirdo paskirtas valdyti Belzo (žr.) pilį Volinijoje ir ginti ją nuo lenkų. Kai Volinijos kng. Liubartas, Gedimino sūnus, 1351 pateko Lenkijos karaliaus Kazimiero nelaisvėn, Belzas ilgam laikui pasidarė vienas svarbiausių lietuvių nuo lenkų gynimosi punktų. J. narsiai gynė Belzo pilį nuo lenkų ir vengrų kariuomenės puolimų ir iš čia nekartą pats įsiveržė į Lenkiją. Pagal 1352 Lietuvos ir Lenkijos sutartį, pasidalijant Volinijos žemes, Kremenecas paliko J. valdžioje kaip bendra Lietuvos ir Lenkijos nuosavybė. Kovoms atsinaujinus, 1366 vėl buvo sudaryta sutartis tarp Kazimiero iš vienos pusės ir Algirdo, Kęstučio, Jaunučio ir Liubarto iš antros pusės. Šią sutartį pasirašė ir J., bet kaip Kazimiero vasalas (didelė Kazimiero kariuomenė privertė ji pasidaryti vasalu 1366). Pagal tą sutartį Cholmo ir Belzo žemės teko J. 1367 vėl prasidėjus karui tarp Liubarto ir Kazimiero, J. nusikratė Lenkijos vasaliteto 1368. Po Kazimiero mirties 1370 J. kartu su savo dėdėmis Liubartu ir Kęstučiu 1376 XI įsiveržė į pačią Lenkiją ir plėšė jos žemes, pasiekdami net Krokuvos apylinkes. To karo žygio metu Lietuvos kunigaikščiai parsivedė iš Lenkijos 23.000 belaisvių. 1377 Lenkijos

ir Vengrijos karalius Liudvikas, susijungęs su Vokiečių Ordinu, puolė Lietuvą ir atėmė Haličo žemes iš Liubarto. 1377 Liudvikas privertė pasiduoti J. kaip Belzo ir Chelmo kunigaikštį. 1377 Lietuvos ir Lenkijos sutartimi Haličo ir Volinijos žemės buvo pasidalytos, Voliniją paliekant Lietuvai, Haličą atiduodant Lenkijai. J. valdoma Belzo sritis buvo prijungta prie Haličo. J. gavo valdyti Liubačevą, o Haličas su Belzu buvo paversti Vengrijos provincija, vasalinėmis teisėmis valdoma Opolės kng. Vladislovo. J. Belzo nebeatgavo, tačiau ir toliau titulavosi Belzo kunigaikščiu.

J. Filevič, Borba Polsci i Litvy za Halicko-Vladimirskoje nasledije 1890; *M. Hruševskij*, Istorija Ukrainy-Rusi IV; *H. Paszkiewicz*, Jagiellonowje a Moskwa I 1933; ('') The Origin of Russia 1954. *K. Avž.*

14. J., Žemaičių vyskupas (m. 1464 II 25). Gimęs Vilniuje, buvo Vilniaus katedros archidiakonas. Pop. Kaliksto III paskirtas 1460 Žemaičių vyskupu, gražiai tvarkė vyskupiją, Varniuose pastatė naują katedrą, pasižymėjo pamaldumu ir gailestingais darbais. Karalius Kazimieras, įvertindamas jo nuopelnus, buvo jį nominavęs Vilniaus vyskupu, bet, persikeldamas į Vilnių, J. susirgo ir pakelyje mirė.

M. Wolonczewskis, Žemajtiu Wiskupiste I, 1848; *K. Eubel*, Hierarchia Catholica II, 1914; *A. Alekna*, Katalikų bažnyčia Lietuvoje 1936. . .*R. Krs.*

Rusų kunigaikščiai:

15. J., Leono sūnus (m. 1308), Haličo-Volinijos kng. 1300–1308, Danieliaus vaikaitis, tvirtai valdė Haličą-Voliniją. J. Haliče įsteigė atskirą stačiatikių bažnyčios dieceziją, nepriklausomą Kijevo metropolito, kuris 1299 persikėlė į bekylančią Suzdalio–Maskvos k-tę.

16. J., Sviatoslavo sūnus, Smolensko kng. XIV a. pabaigoje. Jogaila, tapęs Lenkijos karaliumi, 1387 atvyko į Lietuvą ir savo vietininku Lietuvoje paskyrė savo brolį Skirgailą. Šis kartu su Vytautu numalšino neklusnų Jogailos brolį Andrių, Polocko kng., kurio sąjungininku buvo Smolensko kng. Sviatoslavas, anksčiau buvęs D.L.K. Algirdo vasalas. Sviatoslavas žuvo mūšyje, o jo sūnus J. tapo Smolensko kng., bet buvo priverstas sudaryti sąjungą su Lietuva. Tuo būdu Smolenskas, 1375 išsivadavęs iš Lietuvos priklausomybės ir sudaręs sąjungą su Maskva prieš Lietuvą, vėl pateko Lietuvos įtakon. Dėl įtakos Smolenske varžėsi ir Maskvos did. kng. Vosylius I, tačiau Smolenskas liko Lietuvos valdžioje, iš kur J. buvo pašalintas ir vietoj jo paskirtas Vytauto vietininkas. Tačiau kai Vytautas buvo totorių sumuštas prie Vorsklos 1399, Smolenskas sukilo prieš Vytautą, jo vietininkas buvo užmuštas, ir J. vėl grįžo į Smolenską kaip kng. 1405 Vytautas vėl suruošė žygį prieš Smolenską, jį paėmė, o J. vėl neteko savo k-tės. Nuo tada Smolenskas išbuvo Lietuvos valdžioje ligi 1514. *K. Avž.*

Vladimiro – Suzdalio – Maskvos kunigaikščiai:

17. J. I Ilgarankis (rus. Dolgorukij), Vladimiro Monomacho sūnus (1090–1157), Rostovo bei Suzdalio kng. 1120-1157, aktyviai dalyvavo kovose ir varžybose su savo giminaičiais ir brolvaikiais dėl Kijevo, kurį užėmė ir buvo jo did. kng. 1149, 1150 ir trečią kartą 1154–57. Tada Kijevas ėjo iš rankų į rankas, anarchija plito, ir Kijevo reikšmė smuko. Tačiau tuo pat metu kilo Suzdalio k-tė. J. turėjo didesnės reikšmės ne kaip Kijevo did. kng., bet kaip vėlesnių Maskvos kunigaikščių dinastijos įkūrėjas. Būdamas Volgos aukštupyje rusų kolonizuoto Rostovo kng., J. labiau mėgo Suzdalį, kuris jo valdžioje ėmė kilti, pasidaręs k-tės sostine. J. 1120 suruošė žygį prieš Kamos bulgarus, kišosi į D. Naugardo ir Smolensko reikalus, privertė naugardiečius priimti kunigaikščiais savo sūnus ir užėmė Kijevą net tris kartus. J. agresyvumas buvo atžymėtas jį praminus Ilgarankiu, nes savo karo žygiais pasiekdavo ir bandė paimti valdžion tolimas sritis. J. istorinė ir politinė reikšmė šiaurės rytuose kuriant būsimosios rusų valstybės branduolį prilygo Vladimiro D. ir Jaroslavo Išmintingojo reikšmei Kijevo valstybei. J. 1147 įsteigė Maskvą, 1152 Perejaslavlio ir Jurjevo miestus, 1154 Dmitrovą. Jis stengėsi nukariauti tose srityse gyvenusias suomių-ugrų gimines ir kolonizuoti rusus, dėdamas pagrindus vėlesnei Maskvos galybei.

18. J. II, Vsevolodo sūnus (m. 1238 III 4), J. Ilgarankio vaikaitis, Vladimiro did. kng. 1212–1216 ir 1219–1238, kovojęs dėl valdžios Vladimire su savo broliu Konstantinu, kuris, jį sumušęs, užėmė Vladimiro sostą 1217, J. palikęs valdyti tik Suzdalį. Po Konstantino mirties 1219 J. vėl atgavo Vladimiro did. kunigaikščio sostą. J. suruošė žygius prieš mordvių ir bulgarų gimines. J. savo sostine laikė Vladimirą, bet Rostovas ir Suzdalis taip pat buvo svarbūs jo k-tės centrai. Maskva jo laikais tebebuvo nežymi, smulki k-tė Vladimiro did. k-tės ribose. J. laikais Vladimiro k-tė pradėjo skilti ir irti, panašiai kaip anksčiau Kijevo valstybė. 1237 Vladimiras buvo paimtas totorių, sudegintas, o k-tė nuplėšta. J. su šeima ir kariuomene traukėsi, bet 1238 III 4 totoriai pasiviję sunaikino jo kariuomenę prie Sit upės Volgos aukštupyje. Pats J. žuvo kautynėse su savo šeima ir daugeliu giminaičių.

19. J. Danilovič (m. 1325), Vladimiro did. kng. 1318–1325. Būdamas Maskvos kng. 1303-25, J. reiškė savo pretenzijas ir į Vladimiro-Suzdalio did. k-tę po Andriaus III mirties 1304 ir dėl to žiauriai ir ilgai kovojo su Tverės kng. Mykolu, kuris totorių chano buvo pripažintas Vladimiro did. kng. 1304–1318. Nesiliaudamas kovojęs su Mykolu, J. irgi rėmėsi totorių pagalba ir net buvo vedęs chano seserį. Kai dėl intrigų Mykolas pagaliau buvo totorių 1318 nužudytas už neklusnumą jiems, J. pasidarė Vladimiro did. kng., totorių patvirtintas. J. bandė išplėsti savo įtaką D. Naugardui, rinko iš kitų kunigaikščių ir miestų totorių uždėtas duokles, kurias siuntė totoriams visos Vladimiro did. k-tės vardu. Kai J. vėliau pradėjo vengti siųsti visas surinktas duokles totorių chanui, buvo žiauriai nubaustas. Besivaržant kitiems konkurentams dėl Vladimiro sosto, J. buvo nužudytas Auksinėje Ordoje 1325. Jo brolis Jonas Kalita (žr.), vėlesnis did. kng., pasimokęs iš jo nelaimės, ypačiai stengėsi pataikauti bei įtikti totoriams, nors jis taip pat, kaip ir J., sugebėjo dalį surinktų duoklių pasilaikyti sau.

20. J., Dimitro sūnus (m. 1434), Maskvos did. kng. Vosyliaus I brolis. D.L.K. Vytauto žentui Vosyliui I mirus 1425, Maskvos did. kng. pasidarė jo ir Vytauto dukters Sofijos mažametis sūnus Vosylius II, kurio globėju buvo pats Vytautas. J. kartu su kitais kunigaikščiais priešinosi Vosyliaus II valdžiai ir pats pareiškė pretenzijas į Maskvos sostą. Varžovų klausimą išsprendė totorių Auksinės Ordos chanas, Maskvos did. kunigaikščiu paskirdamas Vosylių II, o J. turėjo jį pripažinti. Tačiau vėliau, jau po J. mirties, kilus kitų kunigaikščių nepasitenkinimui prieš Vosylių II, Maskvos sostą 1446 jėga užėmė J. sūnus Dimitras Šemiaka (žr.), suėmęs, apakinęs ir ištrėmęs Vosylių II.

21. J., Maskvos did. kng. Vosyliaus II sūnus (m. 1472), Jono III brolis, Riuriko kilmės Maskvos kunigaikščių dinastijos narys.

22. J., Maskvos did. kng. Jono III sūnus (XIV a. pabaigoje ir XV a. pradžioje). Maskvos didysis kng. Vosylius III (1505–1533), J. brolis, apkaltino J. išdavikiškai santykiavus su Lietuva, bet vėliau susitaikė su juo, ir J. pripažino Vosyliaus valdžią. Po Vosyliaus III mirties 1533 J. pripažino Vosyliaus III mažamečio sūnaus Jono IV (žr.) valdžią, už kurį faktiškai Maskvos valstybę valdė Jono IV motina, J. brolienė Elena Glinskytė (žr.). *K. Avž.*

Vokiečių įvairūs valdovai:

23. J. Fridrichas (1539–1603), J. Pamaldžiojo, Brandenburgo–Ansbacho markgrafo (1484–1543), 1528 įvedusio reformaciją, sūnus. Po tėvo mirties markgrafas 1557 paveldėjo Bayreuthą, nuo 1577 valdė už susirgusį brolėną Prūsų hercogą Albrechtą Fridrichą. 1578 jis išleido Tilžės ir Ragainės bažnyčioms įsakymus, kurie yra svarbus šaltinis pažinti ano meto lietuvių buičiai. Šiuose įsakymuose skundžiamasi ‚iog daug kurschu ir Lietuwniku musu scha walchcziaus Ragaines ir Tilszes didi Deiwiu alba Stabu garbinaghima dara alba laika atlakidami Gaius, affierawadami bernelius waschka, alba sanarius kakius isch waschka padaritus ir paweikslius bandikschczia kakia daranczius ir kitus szalineghimus alba szinawimus bei burtawimus laikantis...'. Tačiau čia minimos ‚deivės' ir ‚stabai', kaip iš tolimesnių rašto vietų matyti, nėra jokia pagonystė, bet tik kovojama su įvairiais, jau pas mus prigijusiais, katalikiškais papročiais. Patys J. F. įsakymai yra labai reikšmingas XVI a. palikimas tiriant lietuvių gyveną, nes ten suminėta daugelis ano meto įvairių papročių (kapinės, dorovė ir pn.). Jie pirmą kartą buvo paskelbti G. H. F. Nesselmanno (Neue Preuss. Provinzialblätter a. Folge I, 241–246), o jo nuorašo klaidas taisė A. Bezzenbergeris. Karaliaučiaus valstybiniame archyve dr. Gollubas buvo suradęs dar du nuorašus, kurie šiek tiek nuo paskelbtųjų skiriasi. Spausdintą Ragainės įsakymą (1578) Karaliaučiaus valstybiniame archyve surado dr. Philipps, o jį paskelbė A. Bezzenbergeris (Nachrichten d. K. Gesellschaft d. Wissenschaft zu Göttingen, Phil.-historische Klasse 1877, 246–251). Šie J. F. įsakymai buvo išleisti po vietos ir apylinkės bažnyčių vizitacijų. *J. Gerullis,* Senieji lietuvių skaitymai I, 1927, 54–65. *A. Mž.*

24. J. V (1819–1878), Hannoverio karalius (J. I — J. IV, Hannoverio kurfiurstai, žr. Anglijos karaliai J. I — J. IV), Ernesto Augusto sūnus, karaliavo 1851–66. Buvo vienas iš paskutiniųjų absoliutinės monarchijos gynėjų, 1855 panaikinęs 1848 konstituciją. 1866 kare palaikė Austriją prieš Prūsus ir už tai neteko sosto. Prūsijai aneksavus Hannoverį, gyveno tremtyje ir mirė Paryžiuje. Nuo 1833 buvo apakęs.

25. J. II (1826–1914), Saksonijos Meiningeno hercogas, 1866 paveldėjęs valdžią iš atsisakiusio tėvo, atsidėjo rūmų teatrui, kuris jo globojamas išaugo į vieną geriausių Vokietijos teatrų.

26. J. Fridrichas (1620–1692), Waldecko grafas, nuo 1682 kunigaikštis, karys ir politikas. 1651 stojo į Brandenburgo tarnybą ir po poros metų ten pasidarė vadovaujančiu ministru, vedė imperatoriui priešingą politiką ir bandė sudaryti protestantų kunigaikščių sąjungą. Nuo 1658

Karolio X vadovybėje kovojo prieš danus. 1672 buvo Vilhelmo Oraniečio paskirtas olandų kariuomenės štabo viršininku. Kaip reicho feldmaršalas 1683-85 dalyvavo Vienos išlaisvinime ir kovose su turkais. Laikomas vienu geriausių savo laiko strategų.

G. Oestereich, Der brand. Geh. Rat Graf G. F. v. Waldeck 1937.

Jurgiškio ež. Šimonių vls., Panevėžio aps. Žr. Suosas.

Jurgutis 1. Artūras (g. 1909 Tomske, Rusijoje), ilgamečio Lietuvos banko Panevėžio skyriaus direktoriaus Aleksandro J. sūnus, gydytojas. Baigęs Panevėžio berniukų gimn., VDU studijavo mediciną. Studentaudamas pirmininkavo skautų Vyčio korporacijai. Paliktas universitete asistentu prie anatomijos katedros, su prof. J. Žilinsku parengė plačią 168 psl. studiją Crania Lithuanica (XX a. ir iškastinės lietuvių kaukolės) 1939 (atskirai ir VDU medicinos fak. darbų V tome). Vėliau nuo 1940 kurį laiką buvo nervų ir psichinių ligų katedros asistentu. Likęs Lietuvoje, Kauno med. institute yra anatomijos katedros vedėjas. Yra bendradarbiavęs Vaire (Antropologijos krizė 1938), Fiziškame Auklėjime (1939–40), Lietuviškoje Medicinoje (1941).

2. Bronius (1917 V 20 Kiaupiškių k., Darbėnų vls., Kretingos aps. — 1944 X Žemaitijoje) kunigas. Iš Palangos progimn. išmestas dėl ateitininkiškos veiklos, brandos atestatą 1937 gavo prie Švietimo ministerijos. Metus studijavęs VDU, 1938 stojo į Telšių kunigų seminariją; bolševikams ją uždarius, persikėlė į Kauno kunigų seminariją. 1942 išv. kunigu, vikaravo ir kapelionavo Mažeikiuose. 1937–38 buvo pavasarininkų vyrų s-gos sporto vadas, parengęs pavasarininkus 1938 jubiliejiniam kongresui. 1939–40 Telšių vyskupijos moksleivių ateitininkų organizatorius. Mažeikiuose, be ateitininkų, organizavo darbininkų būrelius, buvo LF įgaliotiniu Mažeikių aps. ir, vokiečiams LRK uždarius, Savitarpinės Pagalbos Mažeikių apyl. komiteto pirm. Rašė Darbininke, Mūsų Laikraštyje, Pavasaryje, XX Amžiuje, Į Laisvę. Žuvo benešdamas maistą sužeistiems pogrindžio draugams.

J. Karpavičius, Didysis idealistas (Ateitis 1948, 5–6 psl.). *A. Mž.*

3. Vytautas (1908 Tomske, Rusijoje ?) (1) brolis, teisininkas. Baigė Panevėžio berniukų gimn. ir studijavo teisę VDU. Paliktas prie universiteto asistentu, studijas gilino užsienyje (Briuselyje, Paryžiuje, Graze ir Berlyne). Grįžęs į Lietuvą, VDU dėstė įvairias baudžiamosios teisės dalis ir drauge 1938–40 buvo Valstybės Tarybos nariu bendradarbiu. Perkėlus teisių fak. į Vilnių, J. buvo netrukus pakeltas adjunktu ir paskirtas baudžiamosios teisės bei baudžiamojo proceso katedros vedėju. 1941 buvo Vilniaus universiteto sekretorius. Bolševikų antrosios okupacijos pradžioje buvo nuteistas 8 metams sunkiųjų darbų kalėjimo ir buvo išvežtas į Rusiją. Yra bendradarbiavęs Teisėje (platesnis straipsnis Mirties bausmė Lietuvos baudžiamoje teisėje, 1938, 161–182), Krim. Žinyne ir kt. Atskirai išl. studiją Valstiečių kiemas, skirtinės žemės nuosavybės teisė Lietuvoje, 1939 (236 psl.).

Vyt. Jurgutis

4. Vladas (g. 1885 X 24/XI 5 Joskaudų k., Palangos vls.) kunigas, ekonomikos prof., Steigiamojo seimo narys, užsienio reikalų ministras, Lietuvos banko organizatorius ir pirmasis jo valdytojas, Liet. mokslų akademijos pirmininkas. Kilęs iš tėvų ūkininkų, 1898 — 1902 lankė Palangos progimn. ir ją baigęs įstojo į Žemaičių kunigų seminariją Kaune, kurią baigė 1906. Kaip vienas iš gabiausių klierikų, buvo tuojau pasiųstas į Petrapilio dvasinę akademiją. Tenai, be teologinių studijų, ypač gilinosi į socialinius mokslus ir didžiai pamėgo prof. kun. J. Matulevičiaus dėstomą sociologiją bei ji patį. Būdamas akademijoj, J. pirmasis iškėlė minti sudaryti atgimstančiai Lietuvai katalikiškos inteligentijos kadrus ir faktiškai tapo tikruoju ateitininkų organizacijos sumanytoju bei pradininku: 1908 vasarą, pasikvietęs į talką kun. M. Vaitkų, kun. Pr. Kuraitį, kun. J. Galdiką, paruošė organizacijos statutą ir ėmėsi draugus traukti į ją. Tarp kitų J. įtraukė ir Pr. Dovydaitį, būsimąjį ateitininkijos veteraną. Akademiją J. baigė 1910 teologijos magistru, parašydamas diplominį darbą apie K. Markso antvertės teoriją, kurį akademijos senatas pripažino verstiną į rusų kalbą ir spausdintiną.

Vl. Jurgutis

Kun. Pr. Kuraičio šelpiamas, 1910–13 J. studijavo socialinius-ekonominius mokslus Miuncheno univ. Tuomet Vokietijoj dar vyravo istorinė ekonomikos mokykla, kuri nulėmė J. ekonomisto bei dėstytojo link-

Nuo 1940 I 1 J. buvo Vilniaus univ. ekonomikos fak. prof., o 1941–43 to fakulteto dekanas ir Lietuvos mokslų akademijos pirmininkas. 1941 rudenį, draugų prikalbintas, trumpą laiką buvo ūkio tarėju prie vokiečių okupacinės valdžios. Šiuo metu jis be atodairos rašė raštus generaliniam komisarui Rentelnui ir kritikavo ne tik jo ūkio politiką, bet ir visą okupacinį administracijos aparatą. Protesto ženklan parašęs vieną piktą raštą, jis netrukus pasitraukė iš tarėjo pareigų. Tų jo rastų nuorašai veikiai paplisdavo visame krašte ir sudarė vieną iš stipriausių rezistencijos šaltinių. 1943 kovo mėn. vidury buvo nacių areštuotas ir III 26 išsiųstas į Stutthofo koncentracijos stovyklą. Atlaikęs pirmuosius nacių kankinimus, J. vadovavo vad. ‚Stutthofo akademijai', skaitydamas savo nelaimės draugams visą eilę paskaitų, panaudodamas savo nepaprastą eruditiją bei enciklopedinį žinių bagažą ir žemaitiškai kietą lietuvišką patriotizmą. Šiltinės pakirstas, 1945 žiemą J. atsiliko nuo Stutthofo kalinių evakuacijos ir buvo vėliau bolševikų pargabentas į Lietuvą. Tebegyvena Vilniuje visai apkurtęs.

Apibendrinant reiktų pabrėžti dvi J. veiklos sritis, kuriose jis nemirštamai įrašė savo vardą — Lietuvos ūkio gyvenime ir akademinio jaunimo širdyse bei protuose. Nors ir pasiekęs teologijos magistro, aktyviu kunigu nepasiliko. Kaip ir ne vienas iš tuometinės Lietuvos inteligentijos jaunuolių, J. jautėsi į dvasininkų tarpą pakliuvęs per klaidą. Nemetęs kunigystės, o tik tyliai iš jos pasitraukęs, visą savo nepaprastą atmintį, darbštumą ir eruditiją jis pašventė pasaulietinės veiklos sričiai. Atsistodamas centrinio Lietuvos banko priešaky, J. drauge lemiamai veikė ir visą nepriklausomos Lietuvos ekonominę politiką. Nors Lietuvos banko valdytoju J. tebuvo septynerius metus, faktiškai jo privačiais patarimais bankas naudojosi iki pat savo pabaigos. O Lietuvos banko politikai paprastai subordinuodavosi didžiausia dalimi visų Lietuvos vyriausybių ekonominė bei finansinė politika.

Kaip finansų mokslo ir pinigų bei kredito prof., J. visą laiką turėdavo didžiausią akademinio jaunimo auditoriją. Jo nepaprastas pasišventimas savo dėstomam dalykui, pedagoginiai palinkimai ir sugestyvus minčių reiškimas sukurdavo tą natūralią komunikaciją tarp profesoriaus ir studentų, kuri įkvėpdavo akademiniam jaunimui mokslo meilę ir drauge nenutrūkstamą studentų prisirišimą prie profesoriaus. J. vedami finansų mokslo ir pinigų bei kredito seminarai sutraukdavo pačius gabiausius ekonomikos studentus. mę — istorinį dėstymo bei rašymo metodą. Iš profesorių jam labiausiai imponavo Lujo Brentano (1844–1931), žymus ekonomistas liberalas, socialpolitikas ir kovotojas už darbininkų teises.

Nenorėdamas būti apeigų kurso profesoriumi seminarijoje, 1913 J. buvo paskirtas vikaru į Švėkšną, vėliau į Liepoją. Karo metu klebonavo Saratove, Astrachanėje ir kurį laiką gyveno Ukrainoje pas savo bičiulį bei geradarį kun. Pr. Kuraitį.

1918 vasarą, grįžęs į Lietuvą, J. buvo vysk. Pr. Karevičiaus paskirtas Kauno kunigų seminarijos prof. ir ėjo prefekto (klierikų prižiūrėtojo) pareigas. Tenai jo geriausi draugai buvo prof. kun. K. Paltarokas ir kun. Pr. Kuraitis.

Reikalo verčiamas J. įsitraukė į politinę atsistatančios Lietuvos veiklą: 1919–21 buvo krikščionių demokratų partijos centro komiteto nariu, 1920–22 Steigiamojo seimo nariu, 1920 XII 13–27 dalyvavo Lietuvos delegacijoj derybose su lenkais Varšuvoj, o 1922 II 2 — IX 28 E. Galvanausko kabinete užsienio reikalų ministras. Perdavęs užsienio reikalų ministro portfelį, tą pačią dieną J. buvo paskirtas suorganizuotino Lietuvos banko valdytoju. 1925 IX 1 J. įėjo į LU teisių fak. personalo tarpą e.o. prof. titulu. 1926 J. vienas iš Lietuvos cukraus akc. b-vės steigėjų. Kada Lietuvos bankas, tuometinės vyriausybės spaudžiamas, turėjo įsileisti į savo valdybą kelis nekompetetingus bei politinius direktorius, J. 1929 VIII 6 įteikė prezidentui atsistatydinimo iš valdytojo pareigų raštą, kurį tik X 31 prezidentas nenoromis priėmė.

Kurį laiką J. atsidėjo vien mokslo darbui universitete, o kiek vėliau dar dėstė ekonomiką Aukštuosiuose Vytauto D. karininkų kursuose (iki 1938 X) ir buvo paskirtas tuometinės Valstybės Tarybos narių ekonominio bei finansinio pobūdžio įstatymų projektams ruošti. Iš jo paruoštų įstatymų žinomiausi yra Lietuvos monopolių bei akcizų ir kreditinių įmonių įstatymai. 1938 buvo pakeltas ord. prof., o 1939 rudenį jam suteiktas garbės daktaro laipsnis.

1938–40 pasirodė jo skaitytų kursų veikalai: Pinigai (357 psl.), Finansų mokslo pagrindai (492 psl., abu 1938), Bankai (1940, 584 psl.). Atskirais straipsniais dar pasirodė dvi paskaitos: Tomo iš Aquino ekonominių minčių pagrindai (1933 Židiny ir atskirai), Moteris ir ekonomika (1936 Židiny). Brošiūros: Socializmas ir krikščionybė 1920; J. J. Rousseau pažiūros į Lietuvos viešąjį 18-jo a. ūkį, 1932; Akademinis jaunimas ir ekonominis gyvenimas 1933.

Savo lygiu tie seminarai buvo virtę tikrais doktoratui pasirengimo kursais. Jie davė daugiausia ekonomistų dėstytojų. Seminaristų dispozicijai buvo priemama privatinė J. ekonomikos biblioteka — pati turtingiausia Lietuvoj, nes į ją profesorius sudėdavo didžiausią savo uždarbio dalį.

Lietuvos okupacijos sugriovė mokslo kūrybą, bet jos nepalaužė J. rezistencinės dvasios. Kol nebuvo nušalintas, jis istorijos ir gyvenamos tikrovės pavyzdžiais ugdė akademinio jaunimo tarpe tą dvasią, kurią jis, būdamas kacete, šitaip trumpai išreiškė: ‚Prieš nieką nekapituliuoti, niekam savo tautinės garbės neišduoti, savo lietuviškų papročių ir savo močiutės kalbos neišsižadėti' (St. Yla, Žmonės ir žvėrys Dievų miške 1951, 245). *J.Pžm.*

Jurgutytė-Baldaufienė Liucija (g. 1916 IX 16 Vagajuje, Rusijoje) Artūro ir Vytauto Jurgučių (žr.) sesuo, filologė. Baigusi Panevėžio mergaičių gimn., studijavo germanistiką VDU hum. moksių fak., studijas gilino Miuncheno univ. ir jas baigė VDU filosofijos fak., 1943 parašiusi diplominį darbą ‚Kleisto tiesos ieškojimas'. Nuo 1955 pavasario J.-B. yra Miuncheno univ. lietuvių k. lektorė. Ištekėjusi už dr. Edm. Baldaufo (žr. Papildymai), kuris 1940–44 buvo germanistikos lektorius ir docentas Vilniuje, vėliau Kaune.

Jury (tr. ag. džiūri, prc. žiuri) 1. anglosaksų teisės sistemoje prisiekusių posėdininkų institucija, naudojama teismo bylos faktams nustatyti. Pradžioj j. sudarė tik grupė ieškovo arba kaltinamojo kaimynų, valdininko pašauktų atsakyti prisiekus eilę klausimų. Šią funkciją ir šiandien atlieka vad. grand j., kuri turi tikslą iškelti įtariamajam viešą kaltinimą, išklausius tik vienos šalies, t.y. prokuroro parodymų. Nors j. istorija siekia IX a., bet tik XV a. j. pasiekė savo beveik šių laikų modernią formą. Ją sudaro grupė nešališkų vyrų, kurie išklausę liudininkų parodymus, padarydavo savo sprendimą.

Sudarant j., abi bylos šalys turi teisę atmesti posėdininkus dėl jų galimo šališkumo. Išrinkus abiem šalims priimtinų 12 posėdininkų ir juos prisaikdinus, techniškas bylos svarstymas laikomas prasidėjęs. Tuomet įrodymų naštą turinčios šalies advokatas trumpai nurodo bylos esmę ir spręstinus klausimus, būtent, ką jis mano įrodyti ir kaip įrodyti. Paskui jis šaukia savo liudininkus ir juos klausia prieš j. ir teisėją. Jam baigus, priešingos šalies advokatas daro kryžminį liudininkų tardymą. Pirmajai šaliai pateikus visą savo įrodomąją medžiagą, kitos šalies advokatas kreipiasi į j., išdėstydamas savo versiją ir pasisakydamas dėl jo turimų įrodymų. Tuomet jis šaukia savo liudininkus, juos klausia, o priešingos šalies advokatas juos kryžmiškai tardo. Baigus šalims teikti įrodomąją medžiagą, leidziama šalių įgaliotiniams padaryti žodziu savo išvadas. Po to teisėjas instruktuoja j., kokius klausimus jie turi išspręsti, ir j. pasitraukia daryti sprendimo.

Sakoma, kad j. daro sprendimą dėl bylos faktų, o teisėjas sprendzia visus bylos teisės klausimus. Todėl baudžiamojoj byloj j. visuomet sprendžia teisiamojo kaltės klausimą, o teisėjas tik paskiria bausmę. Tačiau j. nėra absoliučiai savarankiškas bylos faktų sprendėjas. Praktikoj j. yra didelėj teisėjo kontrolėj. Laikoma, kad j. sudarą asmenys, nebūdami teisininkai, gali būti lengvai suklaidinti, teikiant bylai įrodomosios vertės neturinčius faktus. Dėl to išsivystė komplikuotos, daugiausia scholastine logika pagrįstos įrodymų prileidimo taisyklės, kurios beveik nežinomos Europos kraštų teismo procesams. Visos šios taisyklės bei teisėjo vadovavimas sprendziant bylą turi tikslą apsaugoti j. nuo klaidingų sprendimų. Pirmoj eilėj teisėjas sprendzia apie siūlomų pateikti įrodymų leistinumą, t.y. apie jų logišką ryšį su bylos ginčo faktais. Kiekvienas faktas, turįs logišką priezastinį ryšį su įrodyti siekiamais faktais, sudaro įrodomąją medziagą ir gali būti pateikiamas j. posedininkams. Todel teisejas, kilus ginčui, sprendzia ir apie kiekvieno liudininkui statomo klausimo leistinumą. Tik išimtinais atvejais leidžiama, liudininką klausinejant, statyti įtaigojančius, t.y. atsakymą sugestijonuojančius klausimus.

Dabartinė j. sistema yra būdinga anglosaksų kraštų institucija, stovinti tarp politiškai organizuotos visuomenės ir atskiro piliečio ir sauganti pastarąjį nuo valdžios sauvalės. Be abejo, j. sistema padaro teismo procesą labiau populiarų ir suprantamesnį plačioms masėms, nes 12 vykusiai parinktų iš atskiros vietovės posėdininkų geriausiai gali reprezentuoti jos teisinę sąmonę. Tačiau keliama abejonių, ar j. yra pats geriausias būdas nustatyti kartais labai komplikuotai faktinei bylos sudėčiai. Gi pats j. procesas reikalauja daug laiko ir išlaidų. Beveik visur (išskyrus keletą JAV valstybių) reikalaujama, kad j. sprendimas būtų vienbalsis, o tai retkarčiais sunku pasiekti. Tuomet tenka visą bylą iš naujo prieš kitą j. persvarstyti. Nežiūrint to, šios sistemos didelis privalumas, kad ji padalina sprendimo atsakomybę tarp valdžios ir visuomenės. Šis momentas yra ypačiai svarbus sprendžiant sunkias politines bylas. Apeliacinis teismas paprastai nekeičia j. sprendimo, jei bu-

vo abiejų šalių pateikta svarbių, bet prieštaraujančių įrodymų. Tokiais atvejais yra reikalas, katros šalies įrodymams ji patikėjo. Jei viena šalis nepateikė bylai beveik jokių įrodymų arba tiek silpnus, kad negali kilti abejonės, katros šalies naudai turi eiti sprendimas, tuomet teisėjas privalo pats įsakyti j., kokį sprendimą padaryti (direct the verdict). Todėl tik retais atsitikimais apeliacinis teismas turi progą panaikinti j. sprendimą dėl nepakankamų įrodymų.

Pollock and Maintland, History of English La. 1899; *F. S. Miller,* The System of Trial by Jury (21 Amer. Law Review 839). *K.Š.*

2. Žinovų komisija, sprendžianti meno veikalų priėmimą į parodą, skirianti meno ar literatūros veikalui premiją ir pn.

Juridinis teisinis. J u r i d i n i s a s m u o žr. Teisinis asmuo.

Jūrinė konferencija sąjunga, jungianti laivų savininkus bei laivininkystės tarpininkus ir besirūpinanti kurios nors specifinės erdvės jūrinio transporto dalykais. Yra ištisa eilė j.k., ir tas pats laivų savininkas ar bendrovė gali priklausyti neribotam j.k. skaičiui. J.k. tikslas ieškoti būdų ir priemonių apsaugoti savo narių teises, palengvinti laivų krovimą uostuose, kovoti su nešvaria konkurencija.

Baltijos jūros erdvėje tokio pobūdžio j. k. buvo įsteigta 1905 II 16 Kopenhagoje ir pavadinta Baltic and White Sea Conference. Ilgainiui ji išvirto platesnio masto tarptautine sąjunga, 1926 pasivadinusi The Baltic and International Maritime Conference. Jos nariais dabar yra 35 kraštų įmonės, kurios šiuo metu valdo 17 mil. b.r.t. iš 97 mil. b.r.t. viso pasaulinio laivų tonažo. Sąjunga nustatinėja jūrinės prekybos dėsnius, sutarčių pagalba įvedinėja aiškesnius uostų ir laivų vedimo mokesčius, vienodina įvairioms prekėms pritaikytas laivų nuomos sutartis, jūrinius važtaraščius ir kitus jūrinės prekybos dokumentus, normuoja patarnavimų tarifus tose vietose, kur jie smukę žemiau apsimokamo lygio, informuoja savo narius apie pasikeitimus uostuose, atskirais atvejais laivininkystės kliūtims nugalėti sudarinėja fondus, pvz. laivų perstovėjimui apmokėti, jeigu šie nuostoliai prekių gavėjų neapmokami ir pn. Šitokia sąjungos veikla naudinga ne tik laivų savininkams ar laivininkystės bendrovėms, bet taip pat ir tiems, kurie naudojasi laivininkystės patarnavimais: importininkams, eksportininkams, laivų nuomininkams ir t.t. *L.Drg.*

Jūriniai augalai jūrinio vandens augalai. Jų kūno sudarymas ir fiziologija pritaikyta jūrinio vandens aplinkai. J.a. daugumas yra dumbliai (žr.), nuo vienacelių iki panašių į krūmą ar medį, kuris siekia 30 m ilgio. Vieni jų laikosi laisvai vandenyje, kiti prisikabinę prie uolų ir kt., susitelkdami ištisais kai kurių skirčių ‚krūmynais', miškais', pievomis' jūros dugne. J. a. yra daugybė skirčių, vien tik žaliųjų dumblių yra apie 5000. Jų horizontalinis išplitimas priklauso nuo vandens druskų rūšies ir kiekio, temperatūros ir kt. veiksnių, o vertikalinis — nuo gilumo. Arčiau vandens paviršiaus laikosi žalieji dumbliai (Chlorophyta); jie sutinkami iki 30 m gylio. Didesnes gelmes siekia raudonieji dumbliai (Rhodophyta), randami 150 m gylyje. Giliau 150 m autotrofinės augalijos jūriniuose vandenyse nesti. J.a. yra reikšmingas augalėdės jūrinės gyvijos maistas. Kai kurie dumbliai, pvz. Laminaria duoda pramonei reikšmingą koloidinę medžiagą alginą. JAV kas metai jo pasigamina apie 3 mil. svarų. Dumbliai Gelidium ir Gracilaria genties yra vartojami agarui gaminti. Panašus į agarą koloidas, ag. vad. carrageenin, gaunamas iš dumblių Chondrus. Japonai iš dumblių pasigamina valgių, vad. kombu. Taip pat jie vartoja valgiui dumblį Porphyra, gausiai veisiamą ‚jūriniuose daržuose'. Skotai ir islandiečiai valgo genties Rhodymenia dumblius. Titnaginiai dumbliai, kurie yra svarbiausi planktono dalyviai, turi dar reikšmės ir pramonei. Jų ‚titnagingosios žemės' vartojamos izoliacinei medžiagai statyboje, o taip pat skysčiams filtruoti. Vandenynuose tos žemės telkiasi iš mirusių titnaginių dumblių liekanų tarsi mažomis salelėmis. Ties Lompoc (Kalifornijoje) esama 360 m storio iškilusių sluoksnių. Plg. Jūrų biologija. *J.Rkt.*

Jūrininkas bendras pavadinimas kiekvieno, tarnaujančio jūriniame transporte, karo laivyne, o dažnai ir uostų bei pajūrių administracijoje. Visi prekinio, keleivinio ar karo laivo įgulos nariai yra j. nežiūrint laipsnio ir pareigų įvairavimo (taigi, nuo admirolo iki laivo kūriko, nuo laivo kapitono iki to paties laivo virėjo). J. vadinami ir visi tie, kurių darbas reikalauja ankstyvesnio jūrininkystės patyrimo ir išsimokslinimo. Pvz. locai, jūrų policija, jūrų žvejai, gelbėjimo stočių įgulos yra j.; tačiau uosto krovėjai ar laivininkystės bvės tarnautojai nėra j., nebent turėtų jūrininkystės patyrimo šalia savo tiesioginio darbo. *A.P.Mžk.*

J. l a i p s n i a i yra dviejų rūšių — prekybinio ir karo laivyno. P r e k y b i n i a m e laivyne jūrininkystės praktika dažnai pradedama jauniu, arba pasiuntiniu, toliau kylama per jaunesniojo ir vyresniojo jūreivio laipsnius iki bocmano (laivūno) padėjėjo ir bocmano. Aukštesniesiems

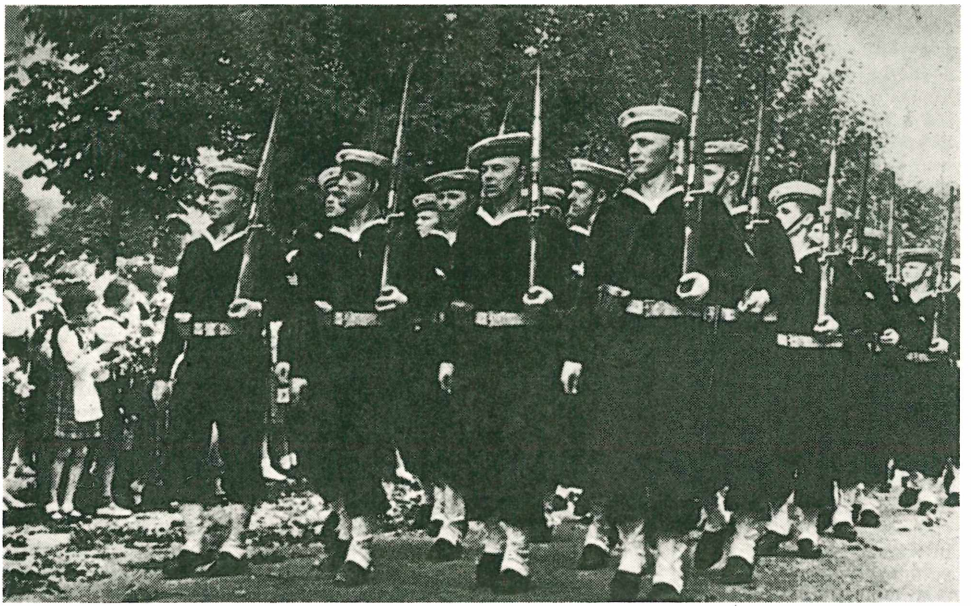

Lietuvos jūrininkai

laipsniams (šturmanų ir kapitonų) pasiekti reikalingas išeiti specialios j. mokyklos mokslas.

K a r o l a i v y n o j. žemesnieji laipsniai: jūreivis (atitinka eilinį), jūros grandinis, jūros jaunesnysis ir vyresnysis puskarininkis, laivūnas (atitinka viršilą). Jūros kadetais vadinami karo laivyno mokyklų auklėtiniai, atitinką kariūnus. Karininkų laipsniai daugelyje laivynų nesiderina su kariuomenės karininkų laipsniais. Pvz. JAV pirmasis jūrų karininko laipsnis vėliavininkas (ensign) atitinka kariuomenės j. ltn., jūrų j. ltn. — kariuomenės vyr. ltn., jūrų ltn. — kariuomenės kpt., ltn. komanderis (kai kur vadinamas korvetos kpt.) — kariuomenės mjr., komanderis (kai kur vadinamas fregatos kapitonu) — kariuomenės plk. ltn., jūrų kpt. — kariuomenės plk., komandoras — kariuomenės brigados generolą, o admirolų laipsniai (admirolas, viceadmirolas ir rear-admirolas) atitinka generolų (armijos gen., gen. mjr., gen. ltn.) laipsnius. Didysis admirolas kai kurių kraštų laivynuose atitinka maršalą. Pagal pareigas vėliavininkas yra jauniausio laipsnio jūrų karininkas, ką tik baigęs mokyklą. Jaunesnieji jūrų leitenantai yra įvairių didesniųjų karo laivų tarnybų karininkų padėjėjai. Jūrų leitenantai dažniausiai eina artilerijos, navigacijos, torpedų, minų ir panašių tarnybų karininkų pareigas didesniuose laivuose ar laivo vadų padėjėjų pareigas — mažesniuose. Leitenantas komanderis skiriamas mažesniųjų naikintojų, minininkų ir panašių kitų laivų vadu. Komanderis paprastai yra mažesnių naikintojų grupės vadas, dažnai mažesnio kreiserio vadas. Jūrų kapitonas paprastai vadovauja naikintojų ar povandeninių laivų grupėms, kreiseriams ar didiesiems kovos laivams, lėktuvnešiams. Komondoras— nedidelės didžiųjų laivų grupės vadas. Admirolas vadovauja keliems didesniems karo laivams ar jų grupėms, pajūrio ruožo gynybai, jūrų karo mokyklai ir pn.

Lietuvos karo laivyno j. laipsniai buvo nustatyti 1936 XI 30 seimo priimtu Karinės tarnybos įstatymu, prezidento pasirašytu XII 11 (Vyriausybės Žinios, 561 nr.). Juo įvesta j. specialybė ir j. laipsniai taip prilyginti kariuomenės laipsniams: jūreivis — eiliniui (kariuomenėje), grandinis — grandiniui, jaun. puskarininkis—jaun. puskarininkiui, laivūnas—viršilai, jaun. jūrų ltn.—jaun. leitenantui, jūrų leitenantas— leitenantui, kapitonas ltn.—kapitonui, jūrų kapitonas—majorui, komandoras ltn.— pulkininkui leitenantui, komandoras—pulkininkui. *P.Lb.*

Jūrininkystė jūrininkavimas ir jo mokslas, bendras žmogaus žinojimas ir patyrimas jūrinėj veikloj keliaujant, prekiaujant, žvejojant, kaujantis ir pramogaujant. Tikslo požiūriu yra dvi ryškiai skirtingos grupės: prekybinė bei žvejybinė ir karinė j. Tarp jų yra žymių skirtumų

techniškuoju, teisiniu ir tvarkos bei administracijos požiūriais.

Kai kurios j. šakos yra išsirutuliojusios į tiksliai apribotus mokslus. Laivo vedimas (žr. Navigacija) apsiriboja laivo vietos jūroj radimu bei reikiamos plaukimo krypties ir nuplaukto atstumo apskaičiavimu. Kitai j. šakai rūpi laivo priežiūra, inventorius, manevravimas audroj ir daugybė kitų dalykų (žr. Laivyba). Jūrinė prekyba irgi išaugo iš tiesioginės pačių jūrininkų patirties ir tik naujoviškų susižinojimo priemonių dėka galutinai perėjo į įstaiginę organizaciją.

Šiuo metu jūrininko gyvenimas yra labai artimas normaliam gyvenimui sausumoj: patogios patalpos, reguliarus ir šviežias maistas, pakankamai vandens ne tik gerti, bet ir maudytis; 40 val. darbo savaitė, laisvalaikiui biblioteka, radijas ir laivo erdvėj įmanomas sportas; periodiškas parplaukimas į namus pas šeimą. Tačiau visa tai yra dar labai neseniai. Per visą istoriją didesnė dalis žmonių jūroj buvo tokie, kurie neįtilpo į normalios visuomenės tarpą: nusikaltėliai, alkoholikai, avantiūristai; daug mažiau buvo dorų žmonių, pakliuvusių į jūrą garbės, patriotizmo, pralobimo ar atradimų sumetimais. Atitinkamai ir jūrininkų sąlygos buvo nepaprastai sunkios: nešvara, ankštos patalpos, parazitai, nuolat kankinąs troškulys dėl griežtai riboto vandens kiekio (praustis vandens nebuvo apskritai skiriama). Šviežio maisto ir daržovių stoka sukeldavo skorbutą ir kitas ligas, kurios kartais ilgesnėje kelionėje išmarindavo didesnę įgulos pusę. Drausmė buvo palaikoma drastiškiausiomis priemonėmis. Plakimas rimbu, pririšus prie stiebo, buvo taikomas už pasivėlavimus ir kt. smulkius nusikaltimus. Panaudojusį peilį muštynėse nardindavo keletą kartų vandenyje ar traukdavo per kylį: pririšus vieną virvės galą už kojų, antrą už rankų, nusikaltėlis būdavo nuogas traukiamas laivo apačia iš vienos pusės į kitą. Jei neuždusdavo, dažniausiai mirdavo vėliau nuo žaizdų, sudraskytas išlindusių vinių ir apaugusių gyvūnijos kriauklių. Olandų laivuose rankų delnus prismeigdavo tuo pačiu peiliu prie stiebo viršum galvos, kad kabotų tol, kol pats išsilaisvins. Jei muštynėse pasitaikydavo nužudyti, kaltininką pririšdavo prie lavono, ir abu išmesdavo į jūrą. Sukilimas arba net mėginimas sukilti buvo baudžiamas pakorimu be ypatingų tardymų. Šitokios buvo vad. laisvo jūreivio sąlygos, kuris grįžęs gyvas iš kelionės, galėjo pereiti ant kito laivo. Visiškai beviltiškas gyvenimas buvo galeotų — vergų padėties žmonių, prirakintų prie irklų. Jų buvo nuo graikų ir fenikiečių laikų iki vėlyvo viduramžio. Lepanto mūšyje (1571) iš turkų buvo išlaisvinta 12.000 krikščionių galeotų. Galeotai buvo komplektuojami iš karo belaisvių, paverstų vergais, kalinių, eretikų ir saracėnų. Jie būdavo prirakinti prie suolo po 3–4 prie vieno irklo; laivui skęstant niekas nesirūpindavo jų atrakinti.

Nežiūrint sunkių sąlygų, netrūko ir laisvų žmonių, kurie, būtinybės verčiami ar neišaiškinamai jūros traukiami, rinkosi jūrininko dalią — kęsti fizines kančias, piratų užpuolimus ir gamtinius pavojus. Šalia gobšių avantiūristų buvo ir smalsių idealistų, naujų žemių bei atradimų pionierių. Nors jūrose plaukiančių visada buvo nedaug, tik maža dalelytė visų atitinkamo laikotarpio žmonių, tačiau jie istorijoje yra suvaidinę didelį vaidmenį.

J. r a i d a. Paprasčiausia buvo sugalvoti plaustą, surišant keletą medžio rąstų krūvon. Didelė vandens susisiekimo pažanga buvo išdegintas arba išskobtas rąstas — eldija (žr.). Tokio laivo atsiradimas vyko visur, kur tik žmogui teko susidurti su vandeniu. Iškasamas Vakarų Europoje kaip priešistorinė liekana, toks laivas nuošaliose Indonezijos salose naudojamas iki šiandien. Bet tais laivais žmogus negalėjo į jūrą toli leistis: stipresnis bangavimas jį būtų paskandinęs, o praradęs krantą iš akių būtų nebesuradęs kelio atgal.

Jūrinė civilizacija Indijos vandenyne buvo žymiai ankstyvesnė nei Europos vandenyse. Rytinėje jo dalyje daugybė salų viliojo žmogų ir vertė nugalėti atstumą tarp jų; vakarinėj daly pastovūs vėjai — musonai, keitę kryptį kas pusę metų, padėjo ne vien plaukti, bet ir rasti kelią. Todėl arabai Indijos vandenyne pasileido nuo kranto žymiai anksčiau nei fenikiečiai ir graikai Vidužemio jūroj. Ir į r. nuo arabų vandenų daugelis Indijos ir Pacifiko vandenyno salų buvo apgyventos nugalint didelius atstumus. Tam yra padėjęs vienas svarbus išradimas: du iš rąsto išskaptuoti laivai arba viena valtis su pagelbiniu rąstu sujungiami skersinėmis kartimis. Patyrusiose rankose toks laivas yra nepaprastai stabilus, neblogai laikosi net audroj. Polineziečiai tolimoms saloms surasti mokėjo išnaudoti šią okeanografinę paslaptį: kai bangos užkliudo salą, pagal bangų interferencijos dėsnius užvėjo pusėj susidaro juosta ypatingų bangų, skirtingų nuo aplinkinio bangavimo. Prie ankstyvosios j. nemaža prisidėjo kinai su savo džiunka, kuri vietoj medžiaginės burės turi iš šiaudų pintą burę, bet, nepaisant savo lengvumo, labai gerai laikosi jūroj ir gali atlikti ilgas keliones. Marco Po-

Jūrininkystė

lo su pagrindu džiunką rado geresniu jūros laivu už Venecijos tuometinius laivus. Tačiau kompaso išradimas (į Vidužemio jūrą atėjęs XIII a. per arabus) greičiau priskirtinas arabams, o ne kinams, nes arabų jūrininkai tada vyravo ir Kinijos vandenyse. Arabai buvo dideli pionieriai Indijos vandenyne.

Egipto laivų pirmieji pavaizdavimai siekia 4000 pr. Kr., bet ir 2000 pr. Kr. jų laivai nedaug skyrėsi nuo ankstyvųjų. Egiptiečiai buvo konservatyvūs žemdirbiai, laivus jie naudojo plaukioti upėje. Be to, dykumų apsuptame krašte neturėjo nei tinkamo medžio laivų statybai. Tiesa, apie 600 pr. Kr. egiptiečių iškastas kanalas, jungęs Vidužemio ir Raudonąją jūras, liudija ten jūriniais keliais vykus gyvą prekybą. Tačiau greičiausiai ji buvo vykdoma svetimų jūrininkų, pirmiausia fenikiečių.

Pirmoji organizuota jūrinės ūkinės sistemos ir jūrinės galvosenos tauta buvo fenikiečiai, kurie vedė sąmoningą jūros keliuose įsiviešpatavimo, prekybos bei atsparos taškų racionalaus tinklo išugdymo politiką (žr. Fenikija). Jų gyvenamoji dabartinės Sirijos pakrantė buvo lyg nenutrūkstamas uostas su dviem dideliais centrais: Tiru ir Sidonu. Iš čia vyko gyva prekyba su Egiptu, Vidužemio kraštais, Atlanto pakrantėmis ir kt. Fenikiečiai buvo geri jūrininkai; vadovaudamiesi žvaigždėmis, jie plaukdavo ne tik dienomis, bet ir naktimis. Šiaurės žvaigždė, kaip pagrindinė nakties navigacijos priemonė, laikoma jų atradimu. Savo laivams statyti puikios medžiagos jiems teikė kedro miškais apaugę Libano kalnai, supę kraštą iš rytų.

Graikų jūrinis veržlumas taip pat anksti pasireiškė. Ypač geri jūrininkai buvo Rodo salos doriečiai, pirmieji jūrų teisės kodifikatoriai (iš jų romėnai pasisavino jūrų teisės pagrindus, vėliau, Richardo I metu, perimtus ir į anglų Law of Oléron, kuris iš dalies veikia ir šiandien). Jie vedė atsargią politiką, nerodė dominavimo tendencijų, bet energingai priešinosi, kai buvo mėginama kur nors varžyti jūrų kelius (pvz. kovojo su Pergamo ir Ponto karaliais, norėjusiais uždaryti kelius į Juodąją jūrą). Vėliau jie buvo Romos sąjungininkai ir talkininkavo jai jūros mūšiuose. Išsilaikė nepriklausomi iki jų salą 155 po Kr. sunaikino žemės drebėjimas.

Persai, įsigeidę nukariauti Graikiją, suprato laivyno reikšmę. Joniečių sukilimą M. Azijoj jie užgniaužė panaudodami fenikiečius puolimui iš jūros (apie 500 pr. Kr.). Anksčiau Kambizas, nukariaudamas Egiptą (525 pr. Kr.), ėjo ne vien iš sausumos, bet buvo remiamas ir laivyno. Bet

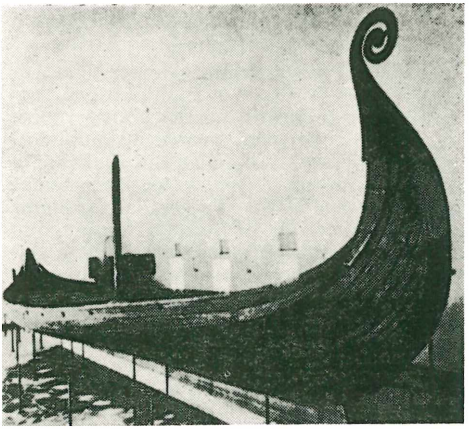

X a. vikingų laivas, rastas Oseberge (Norvegijoje); dalis rekonstruota

tai išbudino ir graikus. Toli pramatančiam Temistokliui pavyko įtikinti atėniečius, koks svarbus laivynas, ir kare prieš Kserksą atėniečiai bendram graikų laivynui davė 147 laivus iš 271. Jūrų mūšyje prie Salamino (480 pr. Kr.), sumušus persų laivyną, sugniužo ir jų sausumos jėga. Graikų vidaus Peloponeso karas buvo taip pat jūrinio pobūdžio. Atėnų žlugimą nulėmė jų nepavykusi ekspedicija į Siciliją (415–413 pr. Kr.), kur jų laivyną sumušė Sirakūzai.

Tuo laiku Vidužemio vakarinėj jūroj liko du varžovai: Sirakūzai ir Kartagina. Pirmiesiems smunkant, palaipsniui viršų ėmė Kartagina, Š. Afrikoje įsikūrusi, fenikiečių kolonija, išaugusi į nepriklausomą jūrinę jėgą. Kartaginiečiai valdė Vidužemio jūrą, nesileisdami giliai į sausumą ir pasitenkindami uostų bei prekybos centrų valdymu. Netrukus jie susidūrė su romėnais. Nors pradžioje buvo užimti kaimynų nukariavimu iš sausumos, romėnai gerai suprato jūros reikšmę. 267 pr. Kr. senatas paskyrė keturis ‚quaestores classici' Romos uostams valdyti. Po ketverių metų prasidėjęs pirmasis punų karas baigėsi romėnų laimėjimu. Kartaginiečiai nebeatsigavo: jie buvo nekenčiami dėl gobšaus kolonijų išnaudojimo, o jų laivynas turėjo remtis svetimais samdiniais, nes gerų jūrininkų imigracija iš Fenikijos buvo sustabdyta Aleksandro D. imperijos. Nepasisekęs Hanibalo žygis iš sausumos antrojo punų karo metu liudijo, kad Kartagina jūroje buvo romėnų paklupdyta. Romai užvaldžius visą Vidužemio jūrą, karinė laivyno reikšmė sumažėjo, bet jo svarba transportui vis didėjo. Net ir Romos imperijai irstant karinio ir prekybinio pobūdžio j. išsilaikė neblogai organi-

zuota ir sugebėjo kontroliuoti Vidužemio jūrą iki islamo įsiveržimo į Š. Afriką.

Š. Afrikos užvaldymą arabai lygiagrečiai vykdė iš jūros ir sausumos. Nors arabų kiltys, skelbusios islamą, buvo dykumų žmonės, bet jie sugebėjo panaudoti tradicinius Indijos vandenyno pakrančių arabų jūrininkus ir Sirijos fenikietiškąsias jūrininkų tradicijas. Tuo būdu arabams pavyko išugdyti j. ir įsigalėti Vidužemio jūroje. Didžiausia jų jūrinė ekspansija buvo VIII a. pradžioje. Tačiau dirbtinai išugdyta arabų j. neilgai tvėrė. Perkėlus sostinę iš Damasko į Bagdadą, interesai Vidužemio jūroj buvo apleisti. Dėl to X a. vėl atsigavo Konstantinopolio imperija, kuriai pasisekė savo valdžią išplėsti į Siciliją, p. Italiją, M. Aziją ir net Sirijos dalį.

Jūrinis nusilpimas arabams skaudžiai atsiliepė Kryžiaus karų metu. Lotyniškoji Jeruzalės karalystė išsilaikė tris ketvirčius amžiaus dėl arabų jūrinės degeneracijos ir dėl iškilimo naujų jūrinių jėgų — Italijos jūrinių respublikų: Venecijos, Pizos ir Genujos. XI a. jos turėjo daugiau laivų nei visas likusis krikščioniškasis pasaulis ir išlaikė pirmavimą sekančius tris amžius. Iš jų tarpusavio kovų laimėtoja išėjo Venecija. XV a. pradžioje likusi be konkurentų. Bet jau to amžiaus antroje pusėje labai aktyviai jūroje pradėjo reikštis turkai, ypač po Konstantinopolio užėmimo. 1470 jie išstūmė Veneciją iš Graikijos vandenų ir netrukus taip jūroje sustiprėjo, kad Venecija nebeįstengė prieš juos atsilaikyti. Tačiau turkų jūrinė jėga neilgai truko. Pirmą smūgį gavusi mūšyje prie Maltos 1565, ji buvo galutinai sužlugdyta Lepanto mūšyje 1571 jungtinio ispanų, popiežiaus ir Venecijos laivyno. Portugalų ir ispanų atrasti nauji keliai į Tolimuosius Rytus ir Ameriką pasuko didžiųjų išteklių kelią į Europą nuo karavanų ir Vidužemio jūros į vandenynų kelius. Tatai lėmė Turkijos ir Italijos respublikų neišvengiamą nuosmūkį.

J. Šiaurėje. Šiaurės tautos žymiai vėliau pradėjo jūroje reikštis, bet užtat sparčiau žengė. Vokietijoje rasta skobtinė, rąstinė valtis iš n. akmens a., Anglijoje taip pat prieškristinių dienų skobtinė, kurios galai užkalti grubiai nutašytomis lentelėmis. Vėlyvesnės valties radinys Danijoje rodo įdomią pažangą: nors ši valtis taip pat iš rąsto išskaptuota, bet jos šonai jau paaukštinti pridėtomis išilginėmis lentomis. Ilgainiui valčių kraštai aukštėjo ir išsilenkė; iš pirmykščio rąsto liko laivo kylys kuris yra tarytum nugarkaulis net ir šiandieninių transatlantinių laivų.

Žymiausi šiaurės jūrininkai buvo vikingai. Jų laivai buvo patvarūs ir greiti. Viena V a. po Kr. iškasena Danijoje yra 21 m ilgio. Vėliau atrasti du laivai Norvegijoje yra išlikę su visomis detalėmis (jie buvo panaudoti valdovams laidoti). Jų ilgis 23,75 m, kylio ilgis 19,8 m, plotis 5,05 m ir aukštis 1,75 m. Laivo skiauturę vikingai darė slibino pavidalo, laivai turėjo vieną stiebą kiek į priekį nuo vidurio. Angliją iš Norvegijos pasiekdavo per 3 d., vidutiniu 8–10 mazgų greičiu, nedaug lėčiau už šiandieninius prekybos laivus. Laivui į krantą išvilkti užtekdavo 20 vyrų. Vikingų laivai nebuvo dengti, ir vikingai kentė karštį ir šaltį po atviru dangumi. Leisdavosi į savo piratiškus žygius nelaukdami gero oro. Geri navigatoriai, neplaukiojo pakrantėmis. Didžiausias jų išradimas — buriavimas prieš vėją. Sukiojamomis burėmis jie pasiekė Amerikos krantus XI a., o tuo tarpu Vidužemio jūroj pagrindiniu laivo varikliu liko galeotai, prirakinti prie irklų, net Lepanto mūšyje, XVI a. gale.

XIII a. antroj pusėj iškilo nauja jūrinė jėga — vokiečių šiaurės miestų sąjunga Hanza (žr.), didžiausios galybės pasiekusi XIV ir XV a. Jos galybės pagrindas buvo labai gausus laivynas, remiamas stiprios jūrų karinės jėgos. Be uostų miestų, jai priklausė ir daugelis žemyno miestų; drauge ji vedė ir gana aktyvią sausumos prekybą. Hanzos veržlumas buvo iškėlęs prekybinį ir jūrinį aktyvumą Baltijos jūroje, bet jis nustūmė nuo jūros lenkus, lietuvius ir kitus pabaltiečius. Vokiečių Ordinai nebūtų galėję išsilaikyti be Hanzos paramos iš jūros kariniu, o dar daugiau ūkiniu ir kolonizaciniu pavidalu. Hanzos likimas buvo toks pat kaip ir Italijos jūrinių respublikų: naujai atrasti atlantiniai jūros keliai sužlugdė ją.

Okeaninis amžius. Apie XV a. vidurį atlantinių tautų jūriniai sugebėjimai bei patirtis ir laivų statybos pažanga plėtojosi revoliuciniais šuoliais. Prasidėjusi didžiųjų atradimų gadynė išbudino V. Europoje jūrinę galvoseną.

Didžiai reikšmingas pionierius buvo Portugalijos princas Henrikas Jūrininkas (1394–1460) savo Sagres (Europos kraštutinis iškyšulys į vandenyną) mokvkloje sutelkes to laiko žymiausius navigatorius, geografus, kartografus, astronomus ir laivų statytojus. Jo mokykla daug nudirbo j. mokslams, patobulino astrolabiją ir kitus instrumentus. Kas metai jis siuntė ekspedicijas į Afrikos pakrantes, kurios pasiekė Baltąjį ir Žaliąjį iškyšulį. Nors jis ir nesulaukė savo svajonės, būtent atlantinio kelio į Indiją, bet jo įsiūbuota atlantinė jūros ekspansija nebesustojo. 1486 Portugalijos karaliaus Jono II išsiųstoji ekspedici-

ja, vadovaujama Bartolomėu Diazo (žr.), vargingoje kelionėje sekančiais metais pasiekė Gerosios Vilties iškyšulį (iš pradžių jis buvo pramintas Varginguoju iškyšuliu), piečiausią Afrikos vietą. Tuo būdu pagaliau buvo rastas jūros kelias į Indiją.

Netrukus Ispanijos valdovai Ferdinandas ir Izabelė išleido į kelionę Kristupą Kolumbą su trimis laivais (Santa Maria, Pinta ir Nina) ir 120 žmonių įgula ieškoti kelio į Indiją iš vakarų. Išplaukus 1492 VIII 3, X 12 buvo pasiekta Guanahani sala, vėliau pavadinta San Salvadoru. Tai Amerikos atradimas — garsiausias jūrinės istorijos įvykis. Nors vikingas Leif Erikson buvo pasiekęs Ameriką ketvertą amžių anksčiau, tai nemažina Kolumbo nuopelnų. Vikingų atradimas liko kitiems nežinomas ir buvo perankstyvas, kad galėtų turėti reikšmės.

Portugalai ir ispanai buvo pirmieji jūrinių imperijų kūrėjai. Portugalų buvo garsi Vasco da Gamos (žr.) ekspedicija, iš Lisabonos išvykusi 1497 VII 9, pro Gerosios Vilties iškyšulį praplaukusi 1497 XI 22, pasiekusi Malindi 1948 IV 10 ir pagaliau 1498 V 19, po 25 dienų kelionės per Indijos vandenyną, pasiekusi Indiją. Ekspedicijai grįžus į Lisaboną 1499, prasidėjo portugalų ekspansija į Indijos vandenyną. Arabų pasipriešinimas buvo palaužtas, 1509 prie Diu sunaikinus jų laivyną. Nors ir sukūrę galingą jūrinę imperiją, portugalai greit nusilpo, nes jų buvo permaža jai išlaikyti, ir 1580 patys pateko ispanų valdžion. Ispanai savo jūrinę imperiją kūrė V. Indijoje ir Amerikoje. Jos pradžiai priklauso Magelano (žr.) žygis — apiplaukimas apie žemę, įvykdytas iš Ispanijos karaliaus Karolio V gautais 5 laivais, išplaukusiais 1519 X 20, maždaug po metų praplaukusiais Magelano vardu pavadintąjį sąsiaurį ir atsidūrusiais Pacifiko vanduose. 1521 III ekspedicija pasiekė Filipinus. Pačiam Magelanui žuvus kovoje su vietiniais Matano saloje, išlikusį tik vieną laivą Victoria Ispanijon parvedė Sebastian del Cano.

Portugalai ir ispanai savo atradimus bei jūrų kelius laikė paslaptyje ir priešinosi bet kokiam šiauriečių mėginimui keltis į N. Pasaulį. Visoks turtas ir auksas plaukė į Ispaniją, bet gyvenimas iš plėšimo ir išnaudojimo degeneravo ispanus, žmonių ištekliai namuose mažėjo dėl emigracijos į kolonijas. Prancūzai, anglai ir olandai godžiai žiūrėjo į ispanų perteklių ir savąją kolonizaciją pradėjo užpuldinėdami ispanų laivus. Vienas iš žymiausių politinių korsarų buvo Francis Drake (žr.), 1570 iš karalienės Elzbietos gavęs leidimą plėšti ispanų laivus. Prasidėjusiame 1566

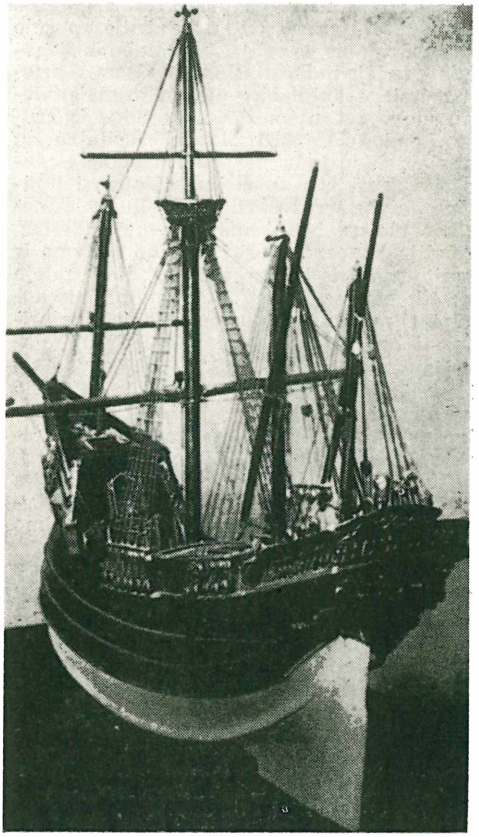

Venecijos XVI a. laivo modelis
(Museo dell'arsenale Venecijoje)

olandų sukilime prieš Ispaniją sukilėlius rėmė Anglija. Ispanijos Pilypas II už tai 1588 pasiuntė prieš anglus savo ‚Nenugalimąją Armadą'. Nors mažesnis, bet geriau organizuotas anglų laivynas sunaikino ispanų armadą, ir nuo to laiko šuoliais prasidėjo Ispanijos smukimas, o Anglijos ir Olandijos kilimas.

Galutinai išsilaisvinusi 1609, Olandija greit išaugo stipria jūrine galybe. Apie XVII a. vidurį iš 20.000 to laiko Europos laivų 16.000 priklausė olandams. Olandai laikė pasaulinį laivininkystės monopolį, paveržė orientalinę prekybą iš ispanų, perėmė portugalų R. Indijos salas, sukūrė kolonijas V. Indijoje ir dabartinėse JAV, New Jersey ir Naujorko valstybėse. Olandijos ūkis buvo pagrįstas ne auksu ir sidabru, bet pramone, prekyba ir laivininkyste apsirūpinant žaliavomis iš kolonijų. Tačiau mažo ploto, nedidelio gyventojų skaičiaus kraštas, be gamtinės apsaugos

iš sausumos negalėjo pasiektosios galybės ilgai išlaikyti. XVII a. antroje pusėje Prancūzija ir Anglija jungtinėmis jėgomis pradėjo naikinti Olandiją visomis priemonėmis. Atkakliai kovoje su anglais (vienu metu net užėmę Temzės žiotis ir grasę Londonui), 1688 olandai susitaikė su anglais. Nuo tada jie bendrai puolė Prancūziją, kuri tuo metu buvo išaugusi į jūrinę galybę ir užvaldžiusi didelius Š. Amerikos plotus. Neturėdama sienų rūpesčių, Anglija koncentravosi į laivyno ugdymą ir greit pasiekė tokios galybės, kad galėjo ne tik pati save, bet ir sąjungininkus aprūpinti maistu ir žaliavomis, o priešus priversti badauti. Karuose nuo 1688 ligi Paryžiaus sutarties 1763 Anglija išplėšė Prancūzijai kolonijas Amerikoje ir išėjo galutine laimėtoja, nors ir labai mažai tekariavusi sausumoje. Šiuo metu anglai turėjo žymų jūrininką James Cooką (žr.), atlikusį mokslinių ekspedicijų į Pacifiką ir antarktiką. Be mokslinių darbų, jis žymus jūrininkų socialinių sąlygų gerinimo pionierius.

Nuveikusi visus konkurentus jūrose, XVIII a. gale Anglija kurį laiką buvo nustojusi rūpintis savo laivynu. Tuo laiku atsistatė prancūzų laivynas ir išnaudojo progą atkeršyti anglams, pagelbėdamas Amerikos sukilėliams. Vėliau anglų jūrinė politika buvo apdairesnė. 1798 admirolas Nelsonas paskandino Napoleono laivyną prie Nilo žiočių, o 1805 Trafalgaro mūšyje sunaikino didįjį prancūzų laivyną. Paskui anglai galėjo nevaržomai blokuoti Napoleono imperiją iš jūros; tai ir nulėmė Napoleono žlugimą. Nugalėjusi Napoleoną, po 1815 Anglija absoliučiai dominavo jūrose ir balansavo Europos politiką. Pax Britannica truko beveik 100 metų, kol apie 1900 iškilo trys nauji jūriniai kraštai: Vokietija, Japonija ir JAV, kurių Britanija nebeįstengė atsverti. Po II pas. karo į jūrinę galybę iškyla ir Sov. Rusija.

A.P.Mžk.

Jūrininkystės inspekcija susisiekimo ministerijos įstaiga Klaipėdoje laivininkystės ir jūrininkystės reikalams tvarkyti, įsteigta 1935. Pirmuoju inspektorium buvo dr. J. Jurkūnas, o nuo 1937 gen. T. Daukantas. Po Klaipėdos okupacijos 1939 įstaiga buvo perkelta į Kauną ir paskutiniuoju inspektorium paskirtas kpt. Daugirdas. J.i. veikla labai pagyvino jūrininkystės plėtojimąsi Lietuvoje.

Jūrininkų mokyklos visos žemesnės ir aukštesnės mokyklos, paruošiančios specialistus laivams vadovauti ir aptarnauti. Mokslo programa ir mokymo būdas įvairiuose kraštuose labai skirtingi. Beveik kiekviena j.m. turi du skyrius: navigacijos ir mechanikos. Pirmasis paruošia specialistus denio tarnybai, antrasis išmokslina laivų mašinų inžinierius toms mašinoms aptarnauti.

Navigacijos skyrius paprastai turi 4 laipsnius, arba klases. Pirmąją klasę pabaigus suteikiamas trečiojo šturmano laipsnis. Tačiau teisė plaukioti trečiuoju šturmanu įgyjama tik įrodžius 36 mėn. jūreivio pareigų patirtį. Asmuo, turįs trečiojo šturmano išsimokslinimą ir atitinkamą patirtį, gauna trečiojo šturmano patentą, kurį išduoda kuri nors aukštesnė jūrinė įstaiga, bet kartais ir pati mokykla, jei į mokyklą priimami tik turint reikiamą patirtį. Plaukiojimo patirties laikas įvairiuose kraštuose skirtingas, įvairuoja tarp 2 ir 4 metų; daugelyje kraštų — 3 metai. Išplaukiojus dvejus metus trečiuoju šturmanu, įgyjama teisė grįžti į mokyklos sekantį kursą, kurį baigus gaunamas antrojo šturmano laipsnis ir patentas. Patirties laikas tarp dviejų šturmano laipsnių kai kuriuose kraštuose skirtingas. Vėl dvejus metus plaukiojus antruoju šturmanu, grįžtama mokyklon įgyti pirmojo šturmano laipsnio; jį įgijus ir gavus atitinkamą patentą, vėl reikia eiti dvejus metus jūroje pirmojo šturmano pareigas. Tada grįžtama į mokyklos paskutinę klasę įgyti kapitono laipsnio. Kai kuriuose kraštuose leidžiama išeiti visą mokyklą be pertraukos iki galo ir gauti kapitono diplomą. Tada pradedama plaukioti, einant tas pareigas, kurias gali užimti pagal turimą patirties laiką. Atitinkamus patentus gauna palaipsniui, įrodęs reikiamą patirties laiką.

Panaši eiga ir mechanikos skyriuje, kur po atitinkamo kurso ir patirties laiko suteikiami IV, III, II ir I inžinieriaus patentai. Kai kurios j.m. turi dar medinių laivų statybos skyrių, kur išmokomi medinių laivų statybininkai inžinieriai, arba radiotelegrafijos skyrių, kur paruošiami radiotelegrafistai.

Įvairios žemesnės j.m. paruošia artimojo plaukiojimo ir žvejybos laivų šturmanus, kapitonus ir mechanikus. Specialūs kursai prie j.m. apmoko eilinius jūreivius, paruošia virėjus ir kitus žemesniuosius įgulos specialistus. Visokioms kitoms jūrinėms specialybėms išmokti ir jūriniam mokslui darbui pasiruošti didesnieji jūriniai kraštai turi įvairias specialias aukštąsias mokyklas.

L i e t u v o j e pirmoji j.m. buvo įsteigta Kaune 1923 rudenį prie aukštesniosios technikos mokyklos. Steigėjai buvo gen. V. Nagius-Nagevičius ir gen. T. Daukantas. Veikė parengiamoji klasė. Pirmus mokslo metus lankė 24 mokiniai, 1924 vasarą praleidę Klaipėdoje. Keletas iš jų plaukiojo

Flensburgo lietuvių jūrininkų mokyklos mokiniai prie mokyklos rūmų

tą vasarą svetimais laivais. Antruosius mokslo metus lankė 16 mokinių. Iš jų 15 išlaikė egzaminus 1925 ir buvo pasiųsti į Suomiją tęsti mokslo, o mokykla buvo uždaryta. Stipendininkai turėjo pirmiau įgyti patirties jūros laivuose ir tik tada galėjo stoti į mokyklą. Plaukiojo buriniais Eriksono laivais dvejus metus. Per tą laiką du mirė, vienas nuplautas ir žuvo per audrą prie Cape Horn, du liko Australijoje. Likusieji, įgiję reikalingą patirtį, buvo priimti į Abo jūrų mokyklą ir 1930 ją visi baigė kapitono laipsniu. Šie 10 jaunų kapitonų ir keli senesni iš carinio laivyno sudarė branduolį kvalifikuotų jūrininkų besikuriančiam Lietuvos laivynui ir Klaipėdos uosto administracijai. Vėliau dar prisidėjo naujų kapitonų ir šturmanų, išėjusių j.m. Belgijoje, Italijoje, Olandijoje ir daugiausia Latvijoje.

Kaune buvusi jūrinė mokykla 1923–25 neparengė savo mokinių jokiam laipsniui, todėl buvo daugiau paruošiamoji, nei tikroji j.m. Pirmoji lietuviška j.m. buvo suorganizuota tremtyje 1946 rudenį Flensburge, UNRRA vadovybei perleidus buv. vokiečių j.m. rūmus pabaltiečių j. mokyklai. Kiekviena tautinė grupė (estai, latviai ir lietuviai) turėjo savo nepriklausomą skyrių; patalpos buvo pasidalintos proporcingai kiekvienos tautybės mokinių skaičiui; sugyvenimas buvo darnus. Lietuvių j.m. steigėjai buvo tuolaikinis Flensburgo liet. komiteto pirm. S. Kuzminskas ir mokyklos direktorius dr. P. Mažeika. Pirmuosius metus lietuvių j.m. pradėjo su 38 mokiniais keturiose klasėse — navigacijos ir mechanikos skyriais parengiamosiose ir pirmose klasėse. Navigacijos parengiamąją klasę baigusiems buvo išduodami šiporių, atseit, mažųjų (pakrančių plaukiojimo) laivų kapitonų pažymėjimai; parengiamąją mechanikos klasę baigusiems — mašinų asistentų pažymėjimai. Į pirmąją klasę buvo priimami baigę nemažiau 6 gimn. klases ir pirmoje eilėje su jūros patirtimi (tokių buvo nedaug). Pirmąją navigacijos klasę baigusiems buvo duodami III-jo šturmano pažymėjimai, pirmą mechanikos klasę baigusiems — III-jo inžinieriaus pažymėjimai. Po pirmųjų mokslo metų egzaminus išlaikė ir pažymėjimus gavo 25 mokiniai. Antrieji mokslo metai pradėti su 48 mokiniais. Veikė tos pačios klasės ir antroji navigacijos klasė. Dėl prasidėjusios emigracijos daug mokinių nubyrėjo. Antruosius metus baigė 19 mokinių, trečiuosius — jau tik 8 mokiniai. Mokykla užsidarė 1948 dėl visuotinės emigracijos. Lietuviškoj j.m. dėstė 7 lektoriai, dirbę pilną laiką; kita tiek mokytojų iš apylinkės liet. stovyklų talkino matematikos ir kitokio bendro lavinimo pamokomis. Mokiniai gyveno bendrabutyje, buv. vokiečių vidurinės mokyklos rūmuose. Visų trijų tautybių mokyklos veikė pagal šiek tiek pataisytą ir atnaujintą estų j.m. programą.

Nemažas skaičius buvusių tos pirmosios j.m. mokinių plaukioja įvairių kraštų laivais. Kai kurie jau yra gavę ir atitinkamus patentus. *A.P.Mžk.*

Karo laivyno mokyklos ruošia karininkus denio ir mašinų tarnyboms. Jas baigusieji gali būti siunčiami į papildomus aukštesniuosius ar įvairių specialybių kur-

Cristofero Colombo, Italijos karo laivyno mokomasis burinis laivas. Ant jo jūrų kadetų mokymą išėjo Lietuvos karo laivyno karininkai V. Kuizinas ir P. Labanauskas

sus. Atitinkamos puskarininkių mokyklos ruošia specialistus liktinius puskarininkius artilerijos, torpedų-minų, radijo-radaro, povandeninių, atominių ir kt. mašinų tarnyboms. Prieš siunčiant į laivus paprastai išeinamas krante ar prie ežerų apmokymas bendrosiose ar įvairių specialybių mokyklose. Lietuvoje į karo laivyno karališkąją akademiją Italijon 1928 buvo pasiųsti Vyt. Kuizinas ir Pov. Labanauskas. Baigę šią akademiją ir po jos ten pat aukštuosius jūrininkų kursus bei atlikę stažą italų ir prancūzų povandeniniuose bei įvairaus tipo paviršiaus karo laivuose, jie organizavo, jūrų kpt. Ant. Kaškelio vadovaujami, Lietuvos mokomąjį karo laivą. 1939 jo vadovavimą perėmė jūrų kpt. P. Labanauskas. Prancūzijoje 1939 karo laivyno mokyklas dar baigė Pr. Lapas ir Ant. Nakas. *P.Lb.*

Jūrininkų namai pastatas jūrininkams apsigyventi uoste, nulipus nuo laivo pailsėti ar laivui pakeisti. Turi atskirus kambarius miegoti, skaityklą, biblioteką, maudykles ir kitus patogumus bei pramogas už labai pigią kainą. J.n. yra valdiškų įstaigų ar konfesinių organizacijų žinioje. Stengiamasi sudaryti kiek galint jaukesnį tikrųjų namų pakaitalą. J.n. yra kiekviename žymesniame uoste. Klaipėdos j.n. buvo Malkų gatvėje, autonominių įstaigų priežiūroje.

Jūrininkų sąjunga žr. Lietuvos jūrininkų sąjunga.

Jūrinis draudimas apsaugo nuo medžiaginių nuostolių, susijusių su laivininkyste. J.d. yra seniausias iš visų draudimų. Jis pradėjo draudimo teisinius nuostatus, kurie pirmiausia atsirado Italijoje, Flandrijoje ir Portugalijoje (XIV a.). J.d. yra svarbiausias iš transporto draudimų. Jame skiriama laivų, krovos, arba daiktų ir prekių, ir keleivių draudimas. Kiekvienas šių draudimų gali būti įvairiausias: apimti laivo sugadinimus, visišką laivo žuvimą, prekių sugadinimą, vagystę ar visišką žuvimą ir t.t. J.d. kartais apima ir vežamųjų prekių numatomo pelno draudimą, važmos, nuostolių, susidariusių gelbstint žmones, laivą bei krovą ir net pačios draudimo premijos draudimą. Dėl savo sudėtingų teisinių nuostatų ir nemažiau sudėtingų išimčių j.d. yra nepaprastai painus ir dėl to paprastai už atlyginimą atliekamas patyrusių tarpininkų. Buriniai laivai paprastai draudžiami atskiroms kelionėms, o gariniai bei motoriniai — visiems metams.

Iki II pas. karo Lietuvoje lietuviški laivai buvo draudžiami užsieninėse bendrovėse. Karui prasidėjus, premijos buvo nepaprastai pakeltos. Dėl to, finansų ministerijos padedamas, Lietuvos Baltijos Lloydas organizavo savą savitarpinį laivų draudimą, prie kurio prisidėjo ir kiti Lietuvos Baltijos Lloydo savininkai: Lietūkis, Maistas, Pienocentras. *L.Drg.*

Jūrinis klimatas žr. Klimatas.

Jūrinis važtaraštis, arba konosamentas, yra prekių jūromis pervežimo sutartis, kuria laivo savininkas arba jo nuomuotojas tvirtina prekių gavimą ir pasižada jas po pervežimo perduoti teisėtam gavėjui, sutarties savininkui arba laikytojui. J.v. yra vienas svarbiausių jūrinio pervežimo dokumentų. J.v. gali būti perduotas kitam asmeniui įsirašymu, arba indosavimu. Dažnai prekės perkamos ir parduodamos bei įkeičiamos bankams pagal j.v., nes tai patogi nuosavybės perleidimo priemonė. *L.Drg.*

Jurisdikcija (lot. iurisdictio iš ius dicere ‚skelbti teisę') teismingumas, valstybės ar kurio kito autoriteto galia administruoti teisę, t.y. teisinė kompetencija; visuma bylų arba apskritai klausimų, priklausančių kurios nors įstaigos žiniai.

Bažnytinė j. yra galia valdyti Dievo įkurtą Bažnyčią ir vadovauti jos nariams sielos išganymo reikaluose. Tai Bažnyčios teisė mokyti, administruoti sakramentus ir valdyti, t.y. leisti įstatymus ir priversti, kad tie įstatymai bei bažnytinio teismo sprendimai būtų vykdomi. Bažnytinė j. liečia viešojo ir vidinio religinio bei moralinio gyvenimo sritis, konkrečiai apimdama tikėjimo klausimus, sakramentų administravimą, santuokų sudarymą, bažnytinę liturgiją, dvasininkų skyrimą ir pn. Mišriosios j. klausimams spręsti tarp Bažnyčios ir civilinių valdžių sudaromi konkordatai (žr.). Žr. Bažnyčios teisinis.

G. Ryan, Principles of Episcopal Jurisdiction 1939; *F. Capello,* Summa iuris publici ecclesiastici ⁵1943. *M.Č.*

Juriskonsultas (lot. iurisconsultus) teisės žinovas, patarėjas. Dažniausiai šiuo vardu vadinami advokatai, kurie yra valdžios ir savivaldybės įstaigų ar didelių įmonių bei bankų nuolatiniai įgaliotiniai teismuose ir jų patarėjai teisės klausimais.

Jurisprudencija (lot.) teisių mokslas, teisės mokslų (žr.) visuma.

Juristas (lot.) žr. Teisininkas.

Jurjāns 1. Andrejs (1856–1922) latvių kompozitorius, laikomas latvių tautinės muzikos tėvu. 1875–82 Petrapilio konservatorijoje studijavo kompoziciją, vargonus ir miško ragą, o vėliau, ligi 1916, buvo Charkovo muzikos m-los dėstytojas. Rinko latvių liaudies dainas ir apie jas parašė išsamių studijų, kurios buvo pagrindas ištisai mokyklai (Melngailis, Graubiņš, Ābele). Pirmas iš latvių pradėjo komponuoti simfoninę muziką. Parašė 4 lat-

vių tautinius šokius simfoniniam orkestrui, Iškilmių maršą, violončelės koncertą, kantatą Tėvijai, daug choro ir solo dainų.

2. Juris (1861—?) (1) brolis, dirigentas ir pedagogas. 1883 baigė Petrapilio konservatoriją, 1885–1908 Charkovo, 1908–15 Rygos muzikos m-los mokytojas, nuo 1920 Latvijos konservatorijos dėstytojas, Trijų dainų švenčių vyr. dirigentas. Parašė keletą kūrinių simfoniniam ir pučiamųjų instrumentų orkestrui.

3. Pavuls (1866–1947) (1 ir 2) brolis, dirigentas, kompozitorius. 1898 baigė Petrapilio konservatoriją, 1902–15 dėstė Rygos muzikos mokykloje, nuo 1919 Latvijos konservatorijos dainavimo klasės vedėjas, kurį laiką konservatorijos prorektorius. 1912 jis buvo suorganizavęs latvių operą ir jai vadovavo ligi 1915, padėdamas pagrindą vėlesnei Nacionalinei operai. Be kūrinių orkestrui, harmonizavo apie 200 latvių liaudies dainų. *J.Kč.*

Jurjev Tartu miesto rusiškas vardas.

Jurjevičius Stanislovas žr. Jurevičius (5).

Jurjonų miškas Kretingos aps., 716 ha. Vyrauja spygliuočiai.

Jurkevičius Konstantinas (g. 1908 X 11 Lavides dv., Latvijoj) dainininkas, tenoras. Subate lankė pradžios m-lą ir vėliau dalyvavo ten veikusioje šviesos d-joje. 1930 buvo pašauktas į Latvijos kariuomenę. Grįžęs iš kariuomenės, apsigyveno Rygoje, giedojo katedros chore ir Rygos liaudies konservatorijoje pas prof. Maris Vetrą studijavo dainavimą. 1937 pirmą kartą koncertavo Rygos radiofone ir gavo rekomendaciją į Dono Kazokų chorą. 1937 Berlyne sukant veikalą ‚Anna Karenina', Kazokų choras dalyvavo filmoje, ir J., nugalėjęs buvusius varžovus, buvo priimtas šio pasaulinio garso choro nariu. Beveik per dešimtį metų dalyvaudamas, apvažiavo su tuo choru kone visą pasaulį. Ilgainiui J. liko to choro tenorų grupės solistu. Kolumbijos Co. yra įgrojusi su J. solo šiuos choro atliktus dalykus: Gounod'o Ave Maria, Vakarinis varpas, iš op. Sadko Indijos daina, Gliero Serenada. Taip pat J. solo dainavo su choru filme The Cossak Story 1942. Vėliau J. tarnavo JAV armijoje, grįžęs pora metų važinėjo su choru, vėliau Naujorke tapo pašto valdininku. *J. Ž.*

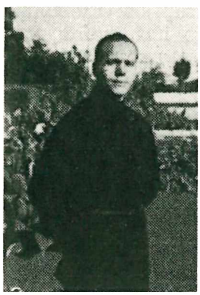

K. Jurkevičius

Jurkynas Matas (1909 XI 20 Krijobalių k., Bartininkų vls., Vilkaviškio aps. — 1944 V 14 Kaune, palaidotas Vilkaviškyje) kalbininkas. 1929 baigęs Vilkaviškio gimn., stojo į LU, kur humanitarinių mokslų fak. studijavo lietuvių k. ir literatūrą. Tebestudijuodamas 1933 ėmė dirbti vidaus reikalų ministerijos sudarytoje pavardžių atlietuvinimo komisijoje, eidamas sekretoriaus pareigas. Tą darbą J. dirbo apie 10 metų, kol spaudai parengė Pavardžių žodyną (pasirodymą sutrukdė okupacijos). Tai buvo pirmas mūsų tos srities veikalas, kruopščiai parengtas J. ir jo talkininkų. Panaudodamas gausią, iš pirmųjų šaltinių jo paties ištyrinėtą medžiagą, J. pasirinko ir diplominiam darbui temą: Lietuvių pavardės, jų kilmė ir slavinimas. Už šį darbą 1943 Vilniaus univ. gavo lituanisto diplomą. Rengiantis Lietuvos piliečiams duoti naujus pasus, buvo susirūpinta ir mūsų vietovardžių tiksliu nustatymu. Tuo būdu pavardžių atlietuvinimo komisija buvo praplėsta į pavardžių ir vietovardžių komisiją. J., remiamas mokytojų ir studentų talkos, be to, patsai didelę Lietuvos dalį apvažinėjęs, tikrindamas vietovardžių kirčiavimą vietoje, sudarė Lietuvos vietovardžių žodyną, kuris nebespėta išleisti. Gimtojoje Kalboje, Lietuvos Aide, N. Romuvoje ir kt. J. yra parašęs nemaža straipsnių vietovardžių reikalu, kėlęs eilę raštinės kalbos nesklandumų bei netaisyklingumų. Nuo 1940 J. dirbo Lietuvos mokslų akademijoje Lietuvos žemės vardyno redaktoriumi; patikrino Lietuvos žemėlapio vietovardžių kalbą. 1943 apsigyvenęs Kaune, dėstė lietuvių k. VIII gimn. ir suaugusių institute ir, baigęs diplominį darbą, parašė platų rašinį apie asmenvardžius, pavardes ir vietovardžius Sakalo ketintam, bet nebesuspėtam išleisti kolektyviniam kalbininkų veikalui Iš mūsų kalbos gyvenimo. *B. Bbr.*

M. Jurkynas

Jurkis ež. Krasnapolio vls., Seinų aps., tarp Plokščio ir Glūko ež., Grimzdo ež., Grimzdos (Juodosios Ančios) baseine, 6 km į p. nuo Krasnapolio mstl., 21 ha ploto; paviršius 131 m nuo j.l.

Jurkovskis A. J., baigęs Vilniaus univ., filosofijos kandidatas. Kėdainių, Vilniaus ir Telšių mokyklų prefektas. Daug vertė iš vokiečių ir prancūzų kalbų. Išsp. Lęczycki albo najscie szwedów na Polskę 1827 (²1843), Historyja zakonu rycerskiego Templaryjuszów 1848.

Jurkšaitis 1. (Jurkschat) Kristupas (1852 VIII 15 Galbrasčiuose, Ragainės aps. —1915 VI 17 Rusnėje, Šilutės aps.) M. Lie-

tuvos ev. kun., tautosakos rinkėjas, rašytojas. 1879–82 kunigavo Priekulėj, 1882–97 Sauguose. Pasitraukęs iš kunigavimo 1897 –1912 red. Tilžės Keleivį. Nuo 1912 vėl buvo kun. Rusnėje. Kilęs iš lietuvių šeimos, tačiau labai anksti suvokietėjo ir buvo nusistatęs prieš lietuvių tautinį susipratimą: J. puolė J. Sauerveiną-Girėną už jo lietuviškumą, 1882 sutrukdė J. Sauerveinui ir kt. įsteigti Lietuvišką mokslo draugystę, vokiečiams skundė dr. V. Bruožį, M. Jankų ir kt., kad šie norį rusams M. Lietuvą atplėšti. J. savo raštais Konzerwatywų Draugystės Laiszke, Lietuwos Pasle ir jo paties redaguotu Tilžės Keleiwiu stengėsi lietuvius toliau migdyti, kovojo prieš Birutės draugystę ir jos norą žadinti lietuvių kalbos mokymąsi ir t.t. Migdymo keliu pasukęs, J. buvo vienas iš steigėjų Draugystės Prūsų Lietuwininkų, wadinamos Luize.

Lietuvių tautosakai J. nuopelnai gana dideli. Jis paskelbė Galbrasčių tarme tris pasakas Mitteilungen der lit. liter. Ges. I (1880) ir II (1883), kurias vėliau pakartojo J. Basanavičius savo pasakų rinkiniuose. Šių pasakų tęsiniu išspausdino (taip pat Galbrasčių tarme) Litauische Maerchen und Erzaehlungen 1898 (63 pasakos, 1 daina, 3 vaikų dainuškos ir 46 priežodžiai), kartu duodamas vertimą vokiečių kalba. Visas tas pasakas, išskyrus porą, J. leidus, J. Basanavičius perspausdino (Lietuviškos pasakos yvairios I 1903, 114–168). Taip pat J. Basanavičius yra paskelbęs ir J. užrašytas, anksčiau dar nespausdintas, 37 sakmes ir pasakas (Iš gyvenimo lietuviškųjų vėlių bei velnių 1903).

J. turi nuopelnų ir lietuvių kalbai. Gerai mokėdamas gimtąją Galbrasčių tarmę, jis davė puikių tarminių tekstų (jo paskelbtos pasakos užrašytos tarmiškai ir sukirčiuotos). Lit. lit. Gesellschaft susirinkimuose J. yra padaręs apžvalgą apie M. Lietuvos tarmes (Mitt. lit. lit. Ges. I 1882), aptaręs M. Miežinio žodyną ir kt. Taip pat 1897 J. rengė, praplėsdamas Fr. Kuršaičio išleistąjį ir sunaudodamas Sirvydo bei Miežinio žodynus, vokiečių-lietuvių ir lietuvių-vokiečių k. žodynus, naują lietuvių kalbos gramatiką.

Plačiai J. bendradarbiavo Prūsų Lietuvos spaudoje: Ewangeliszkose Kalendrose 1880–81, Konzerwatywų Draugystės Laiszke, Lietuwos Pasle, Mitteilungen der lit. lit. Gesellschaft, Tiesos Prieteliuje ir kt. Redagavo Tilžės Keleiwį 1897–12 ir jo priedą Keleiwio Draugą 1906. Paruošė Tilžės Keleiwjo Kalendras 1900–1905. Tvarkė ir naujai paruošė K. I. Fr. Neisso verstas ‚Ewangeliszkas Miszknyges' 1881. Atskirai išsp. Litauische Märchen und Erzählungen 1898, Triumpa Wokiecziu Grammatika arba Kalbmokslis Lietuwininkams, Lietuwiams ir Žemaicziams 1900; išvertė ir išsp. Jeruzales Iszpustyjims 1881 (²1901, Žydu Kowa bey Jeruzales...), Gywastis ir Mirims jaunos žydiškos Mergaitės 1910. Vc. Biržiška laiko, kad jo dar bus buvę peržiūrėta C. W. O. Glogau ‚80 giesmių Sziuilems' ¹²1901 ir ‚Wieros Dalykai ant isz Galwos Iszmokinimo Sziuilems Rytprusiu Prowinco' 1903. Tačiau abi šios knygos iš kalbos K. Jedinaičiui (žr.) artimesnės. J. slapyvardis — K.J. ir Kr.J.

Prabočių Anūkas (A. Bruožis), Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai 1920. *A. Mž.*

2. Mikelis, nežinomos biografijos, davęs apie 20 giesmių K. Mertikaičio rinkiniui Wisokios naujos Giesmes arba Ewangeliszki Psalmai, kurio aštunta laida pasirodė 1861. Jo giesmės pažymėtos M.J.L., M.L.L.P., J.M.L. ir M.J.L. inicialais.

Jurkšas Bronislovas (g. 1914 XII 12 Skirsnemunėje, Raseinių aps.) kunigas. Mokėsi Raseinių gimn., nuo 1931 Italijoje ir Ispanijoje, kur buvo įšventintas kunigu 1944. Per 10 metų dėstė muziką bei braižybą įvairiose technikos bei amatų mokyklose Ispanijoje, Venezueloje, Kolumbijoje. Pastarojoje išl. ispaniškai braižybos vadovėlį amatų mokykloms. 1952–56 Kanadoje Edmontono lietuvių parapijos klebonas. Prisidėjo prie Edmontono liet. namų statybos bei įrengimo (tų namų salė yra naudojama ir pamaldoms), vedė Edmontono liet. chorą.

Jurkūnas 1. Ignas žr. Šeinius Ignas.

2. Jonas (g. 1915 VI 28 Vindeikių k., Musninkų vls., Ukmergės aps.) inžinierius. 1933 baigė Ukmergės gimn., 1942 VDU statybos fak. statybos inž. laipsniu. 1942–44 Lietūkyje statybos sk. vedėjas. Vokietijoje 1946 -49 Augsburgo aukštesniosios technikos m-los vicedirektorius. Visuomeninė veikla: 1939–40 VDU stud. atstovybės sekr. ir Neo-Lithuania korp. v.pirm., 1943 – 44 Lietuvos laisvės kovotojų s-gos vyr. vadovybė prezidiumo pirm., 1952–54 ALIAS pirm., nuo 1954 PLIAS centro valdybos narys, nuo 1955 Amerikos lietuvių tautinės s-gos centro valdybos sekr. ir Kultūros fondo valdybos narys.

J. Jurkūnas

3. Vytautas (g. 1910 Vindeikių k., Musninkų vls., Ukmergės aps.) dailininkas -grafikas. Dailę studijavo Kauno meno m-los grafikos studijoje. Baigęs Kauno meno mokyklą, ilgą laiką dėstė piešimą Palan-

V. Jurkūnas Menkės

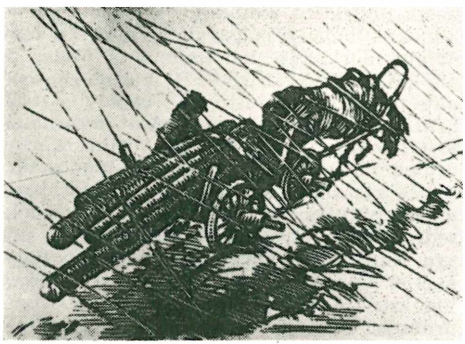

V. Jurkūnas Iliustracija D. Poškos ‚Mužikui'

gos progimn. Nuo 1934 slaptai priklausė komunistų partijai ir 1941 su besitraukiančiais bolševikais buvo pabėgęs į Sov. Rusiją. II bolševikinės okupacijos metu grįžęs Lietuvon, buvo paskirtas Vilniaus dailės instituto direktoriumi ir apdovanotas ‚LTSR nusipelnusio meno veikėjo' titulu. Grafiškuose linoleumo raižiniuose jis vaizduoja socialines temas iš žvejų, darbininkų, karo pabėgėlių, kolektyvinių ūkių gyvenimo. Žymesni darbai yra Menkės, Pogaisrinė virtuvė, Bobutė, Miške, Mergaitė (iš žvejų ciklo), iliustracijos D. Poškos poemai Mužikui. Juose stipriai apvaldytas ir piešinys ir kompozicija. Šviesos ir šešėlių kontrastais pavaizduotose socialinėse temose išgauta daug nuotaikos ir išraiškos.

V. Vzg.

Jurkus 1. Domas (g. 1902 IV 4 Kaukolikų k., Skuodo vls., Kretingos aps.) baigė Telšių gimn. 1924, LU matematikos-gamtos fak. matematikos-fizikos sk. 1929. Diplominis darbas ‚A. C. Logdeno konstrukcijos trumpa Foucault svyruoklė' išspausdintas Kosme ir atskirai. Dirbo Lietuvos banko skyriuose nuo 1929 Klaipėdoje, 1933 Pasvalyje, nuo 1934 Telšiuose (vėliau čia buvo banko direktorius). 1919 I iš III gimnazijos klasės buvo išėjęs savanoriu. Veikė ateitininkuose, buvo vienas iš žemaičių stud. S. Daukanto d-jos steigėjų ir Samogitia korp. pirmūnų. Dirbdamas Klaipėdoje, su kun. Pr. Bajerčiumi įst. liet. kat. jaunimo d-ją Neringą. Telšiuose buvo vienas iš Žemaičių Žemės leidėjų. Nuo 1950 gyvena Kanadoje, Montrealy, kur yra vienas iš liet. bankelio Litas steigėjų ir lietuviškos knygos platintojas.

2. (Eurkoos) Martynas (1879 IX 10 Raudėnuose, Telšių aps. — 1955 VII 25 Vašingtone, D. C., palaidotas Arlingtono kapinėse) JAV karo laivyno orkestro dirigentas. Muzikos pradėjo mokytis Rucavoje, Latvijoje. 1892 su tėvais atvykęs į JAV, Bostone mokėsi toliau ir įgijo fleitos, piccolo ir klarneto specialybes. Įstojęs į JAV karo laivyno orkestrą, jame ištarnavo 30 metų. Buvo vedęs gailestingąją seserį Liudviką Jančaitytę (g. 1894), kuri reiškėsi ir visuomeninėje veikloje (Tautos fondo sekr. Ročesteryje I pas. karo metu, vėliau viena iš Amerikos liet. d-jos Vašingtone steigėjų ir veikėjų). *J. ž.*

3. Paulius (g. 1916 VII 27 Žemaičių Kalvarijoje) beletristas, poetas ir žurnalistas. 1936 baigęs Telšių gimn., stojo studijuoti lituanistikos, kurią baigė 1943 VU humanitarinių mokslų fakultete. Vokietijoj 1946 -48 buvo Popiežiaus misijos tautinio lietuvių delegato įstaigos sekr.; nuo 1949 pradžios ligi 1950 pradžios buvo Aidų leidėjas bei redaktorius ir drauge Ateities redaktorius. 1950 rudenį atvykęs į JAV, nuo 1951 IV dirba Darbininko redakcijoje. 1951 IX — 1955 VI buvo Ateities vyr. redaktorius.

P. Jurkus

Eilėraščius J. pradėjo spausdinti Ateityje ir Studentų Dienose, noveles — N. Romuvoje ir N. Lietuvoje. 1954 išleista jo novelių knyga Pavasaris prie Varduvos. Poemos ‚Juodvarniai' ištraukos buvo skelbtos Aiduose ir kitur (1949–50).

Pirmaisiais beletristiniais raštais, paskelbtais periodikoje, J. debiutavo kaip

simpatingas žemaitiškosios buities vaizduotojas. Tolimos provincijos kaimas ir bažnytkaimis yra tų linksmų ir liūdnų istorijų rėmai, kuriuose išbaigtais ir lygiais charakteriais, kupinais paprastumo ir šilumos, mirga prasmingas mažųjų žmonių gyvenimas. Vėlyvesnėje raidoje J. proza įgauna realistiniai romantinių - legendinių žymių. J. temų čia ieško savo gimtojo kaimo, o ypač Vilniaus, artimesnėje ar tolimesnėje praeityje, vykusiai atkurdamas epochos dvasią, su spalvingu pareigų ir luomų margumynu. Žurnaluose ir laikraščiuose išbarstytais savo eilėraščiais J. eina tuo pačiu keliu: tėviškė, nūdienos džiaugsmas ir liūdesys, legenda ir pasaka sudaro jo lyrikos charakterį. Stiliaus, formos bei poetinių vaizdingumo priemonių atžvilgiu J. proza ir poezija, vengdama naujovių ir literatūrinių eksperimentų, pasilieka klasiškai tradicinės raiškos atstovas. Visu savo kūrybos pobūdžiu J. yra lietuviškasis tėviškės poetas geraja tos sąvokos prasme.

K. Brd.

Jurkuvėnas Vladas (1912 X 27 Švenčionėlių apl. — 1937 XII Vilniuje) lenkų sušaudytas lietuvis mokytojas ir vilniečių veikėjas. Mokėsi Adutiškio Ryto pradžios m-loje, lankė Švenčionių liet. gimn. (baigė 6 klases) ir 1936 baigė Švenčionių mokytojų seminariją. Dirbo su Švenčionėlių apylinkės jaunimu, rengdamas vaidinimus ir kitas pramogas. Paimtas lenkų kariuomenėn, tarnavo 3 sunkiosios artilerijos pulke Vilniuje, Antakalny. Pradžioje buvo paskirtas aspirantų mokyklon, bet vėliau kaip lietuvis buvo nužemintas į eilinius kareivius. 1937 gruodžio pradžioje lenkų karo lauko teismas nuteisė jį sušaudyti, ir po teismo sprendimo bausmė buvo įvykdyta per 24 val. Kuo jis buvo kaltinamas, nebuvo kaltinamajam paaiškinta. Pasmerktas mirti J. pamišo; nelaimės sukrėsta jo motina taip pat psichiškai susirgo. Ant nužudytojo J. kapo lenkų administracija neleido nė kryžiaus pastatyti. Tik vėliau buvo leista jo kūną pervežti į Švenčionėlius, kur jis buvo pergabentas ir palaidotas 1938 V 14.

Jūrlapis žemėlapis jūros navigacijos tikslams. Svarbu jame ryškus ir tikslus kranto linijų atžymėjimas. Krante pažymimi tik tokie objektai, kurie gerai tarnauja orientacijai iš jūros. Visa kita informacija nukreipiama pavaizduoti atitinkamam jūros plotui. Batimetrinės linijos ir paskiri gyliai pateikiami metrais (anglosaksų fathom'ais ir pėdomis) nuo žemiausiojo jūros paviršiaus lygio. Svarbiausios batimetrinės linijos yra 5, 10, 25, 50 ir 100 metrų gyliams. Atitinkamų sutrumpinimų ir ženklų būdu stengiamasi jūrlapyje pateikti kuo daugiau informacijos apie dugno sudėtį ir spalvą, srovių greitį ir kryptį, potvynių ir atoslūgių eigą, švyturlaivius, švyturius, bojas ir kitus navigacinius ženklus, magnetinę deklinaciją ir jos metinį kitėjimą, nuskendusius laivus, radijo ir garso siunčiamąsias stotis. Visa ta informacija papildoma specialių leidinių: pakrančių vadovų, švyturių ir jūrinių radijo stočių katalogų bei periodinių biuletenių apie įvykusius pasikeitimus. Mažo mastelio jūrlapiai (1:7.000.000 iki 1:2.000.000) daromi pavaizduoti okeanams ir šiaip dideliems jūrų plotams. Vid. mastelis yra nuo 1:2.000.000 iki 1:200.000. Didelis mastelis yra nuo 1:200.000 iki 1:25.000 išsamiam pavaizdavimui nedidelio jūrų ploto. Toliau eina navigaciniai planai atskiriems uostams ir prieuosčiams.

Primityvūs j. buvo naudojami viduramžiais. Apie XVI a. vidurį atsirado j., darytų projekcijos būdu. Merkatoriniai j., šiandien visuotinai vartojami, atsirado XVII a. Jie vadinami jų išradėjo olandų geografo G. Merkatoriaus (Mercator) vardu. Tolstant nuo ekvatoriaus, paralelių atstumai viena nuo kitos didinami tuo pačiu santykiu, kokiu pailgėja paralelės atkarpa tarp dviejų meridianų, kai imama to paties ilgio kaip ant ekvatoriaus. Poliai merkatorinėje projekcijoje nusitęsia į begalybę, todėl arktinių sričių dėl perdidelės deformacijos negalima pavaizduoti. Merkatorinė projekcija patogi tuo, kad joje vienos jūrmylės atstumas atitinka vienos meridiano lanko minutės ilgį ties ta vieta ir kad loksodrominė kreivė (žr. Loksodromija) joje yra tiesi linija. Didžiojo apskritimo navigacijai naudojamos gnomoniškos projekcijos, kuriose ortodrominė kreivė (žr. Ortodromija) yra tiesi linija, o loksodromija yra kreivė išgaubtaja puse atsisukusi į ekvatorių. Tokia projekcija gaunama, žiūrovo akį įsivaizduojant žemės centre, kai projektuojamoji plokštuma yra žemės paviršiaus liečiamoji. Poliarinėms sritims pavaizduoti naudojama stereografinė poliarinė arba gnomoniška poliarinė projekcija.

A. P. Mžk.

Jūrligė žr. Jūros liga.

Jūrmylė atstumo matas naudojamas jūrinėje navigacijoje: viena j. lygi vienos minutės lankui ant ekvatoriaus; ji atitinka 1852 m. Praktiškasis tikslumas nenukenčia, imant žemę kaip idealų rutulį. Tuo atveju kiekvieno didžiojo apskritimo vienos minutės lanko ilgis lygus vienai j. Toks ilgio matas labai parankus navigaciniame skaičiavime, kur ilgį dažnai reikia išreikšti lanko laipsniais ir atvirkščiai.

Jūros agurkas žr. Cucumaria.

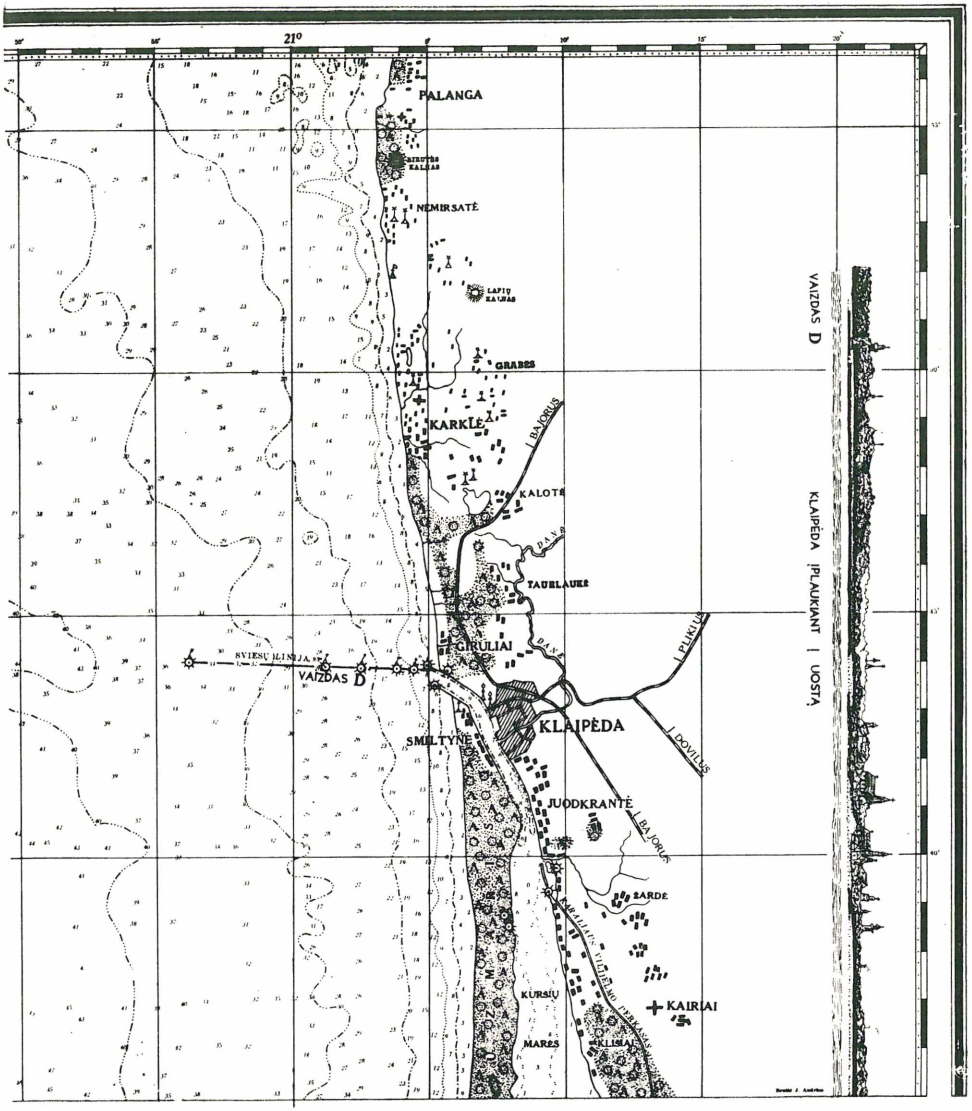

Jūrlapis Lietuvos pajūriui

Jūros diena Lietuvoje buvo skelbiama giliau sužadinti jūros meilei ir jūrinei sąmonei, išpopuliarinti pajūrio, uostų ir apskritai jūrininkystės reikšmę Lietuvai, toliau nuo pajūrio gyvenančius supažindinti su jūra ir jūrinėmis pramogomis. Šventosios uosto statytojo prof. inž. J. Šimoliūno iniciatyva, pastačius uoste du molus, žvejų laivams krantinę, sandėlius ir kt., 1927 vasarą buvo surengtos iškilmės, kuriose dalyvavo valdžios atstovai, daug visuomenės iš krašto gilumos ir pajūrio žvejai. Tokių vietinio pobūdžio j.d. buvo ir daugiau, pavyzdžiui 1928 Klaipėdoje. Bet pirmoji oficiali plačiu mastu pravesta j.d. įvyko tik 1934, jautriau susirūpinus savuoju pajūriu dėl pajustos jam grėsmės, prasidėjus Klaipėdos krašte naciniam judėjimui. Ši j.d. buvo švenčiama ne tik pajūryje, bet ir visoje Lietuvoje: visuose žy-

Studentai akademinės jūros dienos iškilmėse 1936 Klaipėdoje

Švietimo ministras J. Tonkūnas kalba per akademinės jūros dienos iškilmes 1936 Klaipėdoje

mesniuose Lietuvos centruose įvyko šaulių, visuomenės ir kariuomenės paradai, pamaldos, pritaikytos kalbos, vaidinimai ir t. t. Jos rengimą pravedė du komitetai: centrinis Kaune, sudarytas iš įvairių organizacijų atstovų ir vadovaujamas inž. Z. Bačelio, ir vietinis Klaipėdoje, vadovaujamas prof. inž. J. Šimoliūno. Pirmasis komitetas rūpinosi jūros propaganda visame krašte, o antrasis organizavo pagrindines iškilmes Klaipėdoje. Į Klaipėdą iš viso krašto buvo suplaukę ligi 50.–60.000 žmonių. Iškilmės vyko tris dienas (VIII 11–13). Didžiulėms minioms kalbėjo prez. A. Smetona, M. Jankus ir kt. Pagerbiant žuvusius jūrininkus iš laivo buvo nuleistas į jūrą eglėšakių vainikas. Vėliau įvyko sportinių laivų paradas ir žvejų regata, kurioj dalyvavo 80 burinių žvejų laivų. Šventės proga buvo išleistas Lietuvos Keleivio specialus numeris, J. D. Vadovas, prof. K. Pakšto knyga Baltijos jūra. Apskritai, ši j.d. žymiai sugyvino susidomėjimą jūriniais reikalais. Netrukus paskui pradėtas ugdyti prekybos laivynas susilaukė visuotinio dėmesio. Jūrinį dėmesį toliau skatino pradėtas leisti žurnalas Jūra (žr.). Lietuvos Vakarų s-ga 1936 skelbė ‚jūros vasarą' ir ragino rengti ekskursijas į pajūrį. 1936 V 31 — VI 1 Klaipėdoj įvyko I akademinė j.d. Į ją buvo suvažiavę Kauno, Dotnuvos ir vietiniai Klaipėdos studentai. Be jų, buvo atvykusi latvių stud. ekskursija. Posėdyje-koncerte programą atliko VDU stud. ateitininkų ir atsargos karininkų Ramovės korporacijos chorai. Toliau studentijoje jūrinę mintį gaivino specialiai įsisteigusi korporacija Jūra (žr.). 1939 buvo skelbta jūros savaitė, bet didžiosios iškilmės nebegalėjo Klaipėdoje įvykti, ją okupavus vokiečiams. Mažesnio masto iškilmės vyko Šventojoje, uoste prie ‚Prezidento Smetonos' karo laivo. 1940 j.d. nebeįvyko, nes okupantų vidaus reikalų ministru pastatytasai M. Gedvila įsakė j.d. rengimo komitetui darbą nutraukti.

Jūros drebėjimas jūros vandens vibracija, sukelta povandeninių vulkanų išsiveržimo arba seismiško jūros dugno drebėjimo. Drebėjimo bangos vandenyje yra panašios į garso bangas ore: jos persiduoda susitraukimo ir išsiplėtimo būdu. Jų greitis vandenyje apie 1400 m per sekundę, toks pat kaip ir garso bangų greitis vandenyje. Reiškiniai jūros paviršiuje yra skirtingi pagal drebėjimo sukeliamąją priežastį. Kartais vanduo švirkščiamas keliasdešimt metrų į aukštį, ir sukeliamos labai netaisyklingos išilginės paviršiaus bangos. Tačiau labai dažnai paviršiuje mažai kas pastebima, juntama tik stiprūs dūžiai į laivo dugną ir šonus. Laivas kratomas, lyg staiga išleidus inkarą ar užplaukus ant seklumos. Dūžiai gali laivą sužaloti ir net paskandinti. J.d. dažnumas yra žymiai didesnis, negu atsitiktinių laivų užregistruota. Daugiausia pasitaiko ekvatoriniame Atlante ir pietryčių Pacifike. J.d. arti krantų, vulkaniniai išsiveržimai seklumose ir žemės drebėjimas arti jūros kranto sukelia jūros paviršiaus išilgines bangas, kurios atviroje jūroje nežymios, tačiau seklumose, arti krantų ir upių žiotyse pasiekia milžiniško aukščio ir pridaro daug nuostolių.

A. P. Mžk.

Jūros erelis (Heliaetus albicilla) didžiausias Šiaurės Europos plėšrusis paukštis; apie 90 cm ilgio, ištiestų sparnų ilgis ligi 2½ m; užklystąs kartais ir Lietuvon. Suaugę individai yra rudos spalvos su kiek šviesesne galva bei kaklu, balta uodega, geltonu snapu ir nagais, o jaunikliai — vienodai rudos spalvos. Labiausiai paplitęs

Jūros

šiaurės Europoj ir Azijoj prie jūrų, didesnių ežerų bei upių, taip pat Islandijoj ir Grenlandijoj. Baltijos jūros pakraščiuose labai retas, dažnesnis prie šiaurės jūros. Minta daugiausia žuvimis, kurias gaudo nepaprastu įgudimu, iš didelės aukštumos staigiai krisdamas į vandenį ir nagais pagriebdamas žuvį. Bet ne retai jis užpuola ir vandens paukščius, neaplenkdamas kartais net smulkesnių žvėrelių, kaip kiškių ir pn. Lizdus krauna ant stačių uolų, aukštuose medžiuose, bėdos atveju net pakrančių nendrynuose. Patelė deda du kiaušinius, baltos spalvos su rudais taškeliais. Nelaisvėn sugautas parodo nepaprastai didelį ištvermingumą.

Šiaurės Amerikoj žinoma kita rūšis — baltagalvis j.e. (H. leucocephalus), vadinamas dar Amerikos ereliu, nes 1782 jis buvo pasirinktas JAV emblemai. Pietinėje Kanadoje ir Meksikoje paplitusi porūšė H. leucocephalus leucocephalus, o Aliaskoje ir šiaurinėje Kanadoje paplitusi porūšė H. leucocephalus alascanus, kuris žiemos metu keliauja arčiau į pietus, pasiekdamas net ligi Connecticut valstybės. Jaunikliai baltagalviai j.e. yra tamsios spalvos, ir tik sulaukusiems trejų metų amžiaus atsiranda baltos plunksnos ant galvos ir po kaklu. Baltagalviai j.e. nėra tokie vikrūs žuvų gaudytojai, kaip europiniai, ir minta daugiausia sužeistomis ar negyvomis žuvimis, bangų išmestomis į krantą, arba neretai pasitaiko, kad atima iš mažesnio vandens paukščio sugautą žuvį. Lizdus krauna aukštų, nudžiūvusių medžių viršūnėse. *J.Dbr.*

Jūros ežys žr. Dygiaodžiai.

Jūros karvė (ag. dugong) didokas sirenų būrio žinduolis. Išorė kiek panaši į delfinus. Kaip ir šie, j.k. yra grynai vandenų gyventoja, net gimdydama sausumon neišeina. Užpakalinių kojų trūksta. Gyvena upių žiotyse ir jūrų pakraščiuose, kur minta vandenų augmenija. Kai kur j.k. medžiojama maistui. Yra dvi rūšys: Atlanto (Manatus), nuo Floridos iki Brazilijos ir vakarų Afrikos pakraščiuose, ir Indijos vandenyno (Halicore), paplitusi nuo Rytų Afrikos iki Australijos. Beringo jūroje dar gyvenusi žymiai didesnė j.k. (Rhytina), kuri tačiau 1765 rusų medžiotojų galutinai išnaikinta. *M. Y.*

Jūros kiaulė banginių (Cetacea) būrio žinduolis. Lietuvos vandenyse tepasitaiko vienas banginis — j.k. (Phocaena communis). Ji gyvena šiaurės Atlante ir visose Europos jūrose, tarp jų ir Baltijoje, ir kartkartėmis įplaukia didesnių upių žiotysna. Tamsios spalvos, apie pusantro metro ilgio, dantinga ir minta žuvimis. Žiemos metu apleidžia Baltiją ir išplaukia Atlantan. Viduramžiais j.k. buvo plačiai medžiojama, nes buvo laikoma ne žinduoliu, o žuvimi, todėl jos mėsa, skoniu panaši į kiaulieną, buvo leidžiama valgyti gavėnios metu. Žr. Banginiai. *M. Y.*

Jūros kiaulytė (Cavia porcellus) graužikų (Rodentia) būrio nedidelis žinduolis. Kilusi iš laukinės formos, gyvenančios Andų kalnyne. Peru gyventojai, dar prieš ispanų įsiveržimą, j.k. prijaukino ir vartojo maistui. J.k. labai veisli ir lengvai išlaikoma, todėl dabartiniu metu plačiai vartojama medicinos, bakteriologijos ir šiaip biologijos tyrinėjimams.

Jūros leopardas Antarktikoje gyvenąs dėmėtas beausis ruonis. Paprastai tuo pačiu vardu vadinamos 2 artimos rūšys, būtent Hydrurga leptonyx ir Leptonychotes weddellii. Žr. Ruonis.

Jūros liga, arba jūrligė, susirgimas, ištinkas žmogų plaukiant laivu ir esant neramiai jūrai. Lygiai galima j.l. susirgti ir skrendant lėktuvu, važiuojant traukiniu ar automobiliu, besisupant supuoklėse. Todėl neretai j.l. vadina judėjimo liga. Manoma, kad j.l. priežastis yra dažni ir staigūs galvos judesiai, kurie veikia pusiausvyros organo, esančio vidinėje ausy, labirintų kanalų skysti. J.l. atsirasti taip pat yra reikšmingi regėjimo ir psichogeniniai veiksniai. J.l. pagrindiniai ženklai: seilėtekis, noras vemti, nuotaikos pablogėjimas, šaltas prakaitas, galvos skaudėjimas ir svaigimas. J.l. apvaldyti patariama nukreipti savo žvilgį į kurį nors pastovų erdvėje tašką, kiek galima labiau apsaugoti galvą nuo smarkesnių ir staigių judesių, vartoti dramamina ir boraminą. *D. Js.*

Jūros liūtas (lot. Eumetopias iubatus, arba E. stelleri, seniau vadintas Otaria stelleri) didžiausia ausuotųjų ruoniu Otariidae šeimos rūšis, gyvenanti Pacifiko š. dalyje, nuo Beringo sąsiaurio ligi Kalifornijos ir Japonijos. Suaugęs patinas yra per 4 m ilgio ir sveria apie 600–800 kg. Patelės apie 3 kartus mažesnės. Artima rūšis yra vad. mažasis j. l. (Eumetopias californianus), sutinkamas prie Kalifornijos krantų, daug mažesnis už pirmąjį. Plačiai laikomas parodose ir zoologijos soduose. Jis gali veistis ir dirbtinėse gyvenimo sąlygose. Neštumas tęsiasi apie 342–347 d., jauniklius veda paprastai VI–VII mėn. Vandenyje juodos spalvos, o ant kranto sausas atrodo šviesiai rudas. Žr. Ruonis. *J.Dbr.*

Jūros miškai Smalininkų ir Viešvilės miškų urėdijos ribose, 13.000 ha ploto. Dirvožemis smėlio. Pušynai su eglės, beržo, drebulės, juodalksnio priemaiša. J.m. yra Jurbarko girios (žr.) tęsinys.

Jūros potvynis ir atoslūgis (ag. tides, prc. marées, vok. Gezeiten) periodiški van-

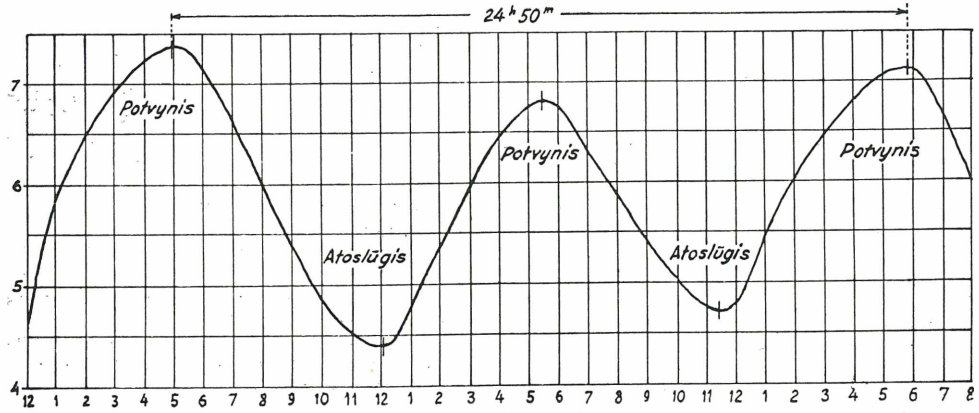

Mareograma

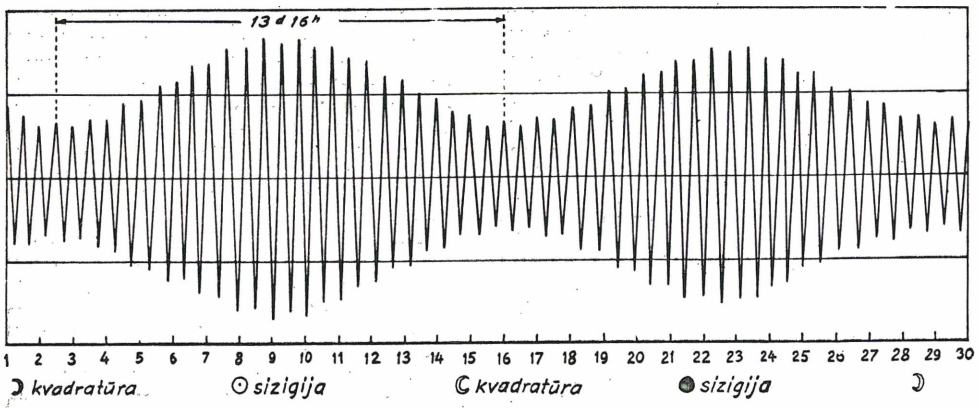

Suglausta mėnesio mareograma

dens lygmens svyravimai dėl mėnulio ir saulės traukos: du kartus per parą, tiksliau per 24 val. 50 min. 28 sek., vanduo jūrose du kartus pakyla ir du kartus krinta. I. Newtonas 1687 sukūrė statinę j.p.a. teoriją: žemė ir mėnulis sukasi aplink ašį, skirtingą nuo žemės ašies. Okeanų vandenį veikia tiesioginė mėnulio trauka ir žemės sukimosi išcentrinė jėga: todėl vanduo kyla tame šone, kuris nukreiptas į mėnulį, ir priešingame šone, kur didžiausia išcentrinė jėga. Todėl toje pat vietoje įvyksta du potvyniai per parą. Panašiai veikia saulė, tik ji yra toliau nuo žemės, ir jos trauka sudaro 46% mėnulio traukos. Kai saulė ir mėnulis pasitaiko vienoje nuo žemės pusėje ar priešingose pusėse, jų jėga susideda, ir potvyniai būna ryškesni: jie vad. sizigijų potvyniais (spring tide). Kai saulės ir mėnulio kryptys sudaro statųjį kampą, kvadratūrą, potvyniai smulkėja (neap tide): jie pasikartoja per 13 d. 15 val. 52 min. Visos planetos prisideda savo trauka, tik jų įtaka žymiai silpnesnė. P. S. Laplace 1796 išvystė dinaminę j.p.a. teoriją: mėnulio ir saulės traukos veikiami okeanų vandenys nuolat juda, potvynio banga seka paskui ir iškyla sutikusi kontinentą. Krantų forma deformuoja potvynio bangą: yra vietų, kur tėra vienas potvynis per parą. Potvynis pasiekia aukščiausio taško kurį laiką po mėnulio kulminacijos. Tas laiko tarpas, svarbus jūrininkams, vadinamas uosto pataisa, arba uosto valanda; jis yra skirtingas įvairiose vietose. Potvynių amplitudė vidury okeanų nėra didelė, 0,5 ligi 1 m, ties krantais daug žymesnė, siekia 8–9 m. Š. Prancūzijoje, P. Amerikos šiaurėje, 13–15 m Severno upės žiotyse D. Britanijoje ir Fundy Bay — Atlanto įlankoje tarp JAV ir Kanados. Baltijos jūroje j.p.a. nežymūs: vakaruose ligi

7 cm, Suomių įlankoje 4–5 cm, ties Klaipėda 2–3 cm. Tokie periodiški svyravimai jaučiami tyloje; vėjas, audros, jūros srovės daugiau veikia horizontus. Lygmens svyravimai automatiškai brėžiami mareografo kaspine; kreivė vad. mareograma. Tas kreives harmoninės analizės metodais galima išskaldyti į taisyklingų sinusoidų eilę, tarp 6 ir 35; sudedant tas sinusoidas, galima išskaičiuoti horizontų svyravimus į prieki; pilnas ciklas pasikartoja kas 19 metų. Skaičiavimams pagreitinti W. Thomson-Kelvin surado ‚potvynių mašiną', kurioje ekscentrinių ratukų sistema sudeda sinusoidas ir duoda spėjamą mareogramą. Santraukos duodamos vad. potvynių kalendoriuose keletą metų į priekį. Į daugelį uostų ir upių žiotis tegalima įplaukti esant pakilusiam vandeniui; su tuo surištos ir jūrų srovės, kurios gali būti pavojingos laivams. J.p.a. svarbūs geofizikai ir astronomijai: mėnulis kelia potvynius ir pats yra jų veikiamas; potvyniai sulaiko jo sukimasi, jis nukreiptas vienu šonu į žemę. G. Darwin 1898 sukūrė hipoteze apie mėnulio praeitį ir ateiti. Technika domisi j.p.a. vandens jėgos naudojimu (la houille bleu— ‚mėlynosios anglys'). Užtveriant įlanką pasidaro skirtingi horizontai: vanduo leidžiamas per turbinas viena ar kita kryptimi. Galingumas kinta ligi nulio, kai horizontai susilygina. Potvynių energija yra labai didelė, bent 7 kartus didesnė, kaip visų upių kartu. Jau esama nedidelių jūrų hidroelektrinių stočių. JAV 1935 pradėjo tvenkti Passamaquoddy įlanką, tačiau karo metu darbai buvo nutraukti; ten buvo planuota galingiausia JAV hidroelektrinė stotis.

G. H. Darwin. The Tides and Kindred Phenomena in the Solar System 1898; *H. Poincaré*, Théorie des marées 1928: *H. Thorade*, Ebbe und Flut 1941: *G. Wickert*, Probleme der Gezeitenkraftausnutzung 1954. *S.K.*

Jūros šuo žr. Ruonis.

Jūros teisė platesniąja tos sąvokos prasme yra visuma tų ypatingų teisės normų, kurios tvarko jūros laivininkystę ir betarpiškai su ja surištą veiklą. J.t. skirstoma į: 1. viešąją jūros teisę, kuri tvarko santykius tarp atskirų valstybių bei tarp valstybinių organų ir atskirų piliečių, ir 2. privačią jūros teisę, kuri tvarko santykius tarp atskirų piliečių bei juridinių asmenų.

I. Prie viešosios jūros teisės priskiriama: a. Tarptautinė j.t., kurios nuostatai yra svarbūs tiek taikos, tiek ypatingai karo laiku. Savo esme tarptautinė j.t. yra dalis bendrosios tarptautinės teisės ir dėl to tvarko, tarp kita ko, pakrančio plotų nuostatus, teisę įplaukti į uostą karo metu, blokados teisę, priešo ir neutraliųjų laivų bei jų krovinių rikiavimą ir kt. Senesniais laikais tarptautinė j.t. susidarydavo beveik išimtinai precedentų ir papročių būdu. Didelės įtakos turėjo ir atskirų mokslininkų tyrimai ir veikalai (Hugo Grotius). Pastaraisiais laikais svarbiausias tarptautinės j.t. šaltinis yra tarptautinės sutartys. b. Valstybinė ir administracinė j.t. apima tuos bendrosios valstybinės ir administracinės teisės nuostatus, kurie reguliuoja viešąją laivininkystės tvarką ir saugumą, pvz. vėliavos teisę, jūros laivų matavimo taisykles, laivų registravimą, jūros laivų prasilenkimo taisykles, nelaimingų atsitikimų jūroje tyrimo nuostatus ir pn. c. Baudžiamoji j.t. yra baudžiamieji nuostatai dėl nusikaltimų vėliavos taisyklėms, jūros laivų prasilenkimo taisvklėms, jūreivių disciplinarinėms taisyklėms ir pn. d. Jūros teisenos nuostatai nustato teismų kompetenciją spręsti atskirus laivininkystės incidentus, arešto jūros laivams uždėjimą, sprendimų vykdymą jūros laivų atžvilgiu ir pn. e. J. t. socialinės apsaugos nuostatai — jūrininkų darbo sutarties taisvklės (samdos sutartvs), ligonių priežiūros laive taisyklės, jūrininkų socialinis draudimas ir pn.

II. Prie privačios jūros teisės priskiriama: a. Bendrosios privačios teisės nuostatai, kiek jie liečia jūros laivininkyste, būtent jūroje sudaryto testamento, be žinios dingimo jūroje, laivo įkeitimo ir pn. nuostatai. b. Jūros prekybos teisė (dažnai vadinama ir jūros laivininkystės teisė arba tiesiog j.t. siauresniąja tos savokos prasme) sudaro atskirą, žymią, savotišką dalį bendrosios prekybos teisės ir apima visus prekybos teisės nuostatus, liečiančius prekybinę laivininkystę. Jai priklauso teisinis jūros laivo apibrėžimas ir įvairūs nuostatai, liečią jūros laivo savininką ir laivininkystės bendroves, laivo kapitoną, prekių ir keleivių pervežimą jūros laivais, laivo kapitono teisę įkeisti laivą ir jo krovinį kelionėje ir tokios sutarties teisinę reikšmę bei jos pasekmes (Bodmerei), didžiąją bei ypatingąją avariją, laivų susidūrimų teisinius padarinius ir pagalbos teikimą bei gelbėjimą jūros pavojaus atvejais, laivo kreditorių teisinę apsaugą, pagaliau, bendri draudimo nuo laivininkystės pavojų nuostatai.

Nepriklausomoje Lietuvoje galiojo dvi j.t. sistemos: Klaipėdos krašte veikė dar vokiečių laikais įvesti j.t. nuostatai, gi vad. D. Lietuvoje veikė iš rusų laikų išlikę, labai pasenę ir gyvenamam laikotarpiui visai nepritaikyti j.t. nuostatai. Jūrininkystės inspektoriai dr. J. Jurkūnas, o vėliau ypatingai jūros kapitonas gen. T. Daukan-

tas atsidėję stengėsi suvienodinti ir sumoderninti Lietuvoje veikusią j.t. Gen. T. Daukantas buvo paruošęs modernų ir išsamų j.t. statuto projektą, kuris, Klaipėdos kraštą atplėšus nuo Lietuvos ir užėjus II pas. karui, galutinai priimtas nebuvo. *V.Blt.*

Jūros teismas (ag. Court of Admiralty, vok. Seeamt) yra specialus teismas, kuriam pavesta spręsti vien tik ginčai ir įvykiai, kilę per navigaciją atvirose jūrose ar jūros uostuose, ar aplamai kilę ryšium su laivininkyste. Senesniais laikais šių teismų kompetencija buvo labai plati — jie spręsdavo visus šios rūšies ginčus. Pastaraisiais laikais jų jurisdikcija yra vis labiau ir labiau siaurinama, nes įsigalėjus greitiems motorizuotiems laivams ir bevielio susižinojimo priemonėms, jūros laivininkystė vis daugiau ir daugiau nustoja savo ypatingos ir savotiškos teisinės padėties. Šiandien Anglijoj Court of Admiralty yra tik dalis High Court of Justice ir jo kompetencija yra labai susiaurinta. Daugumas jūros teisės bylų sprendžiama paprastų teismų, ir tik apeliaciia eina į Admirality Division of the High Court of Justice, o iš ten jau į bendrą Court of Appeal, gi aukščiausia teismo instanciia toms byloms yra House of Lords. JAV šios rūšies byloms spręsti nėra sudaryti specialūs teismai, bet dauguma šių bylų yra išimta iš atskirų valstybių kompetencijos ir perduota federaliniams teismams spręsti (konstitucijos nuostatų III, 2 ir Judiciary Act of 1789, dabar Judicial Code sect. 24 and 256). Vokietijoj yra sudaryti specialūs j.t., Seeamt vardu, kurių pirmininkas yra teisininkas, o 4 nariai — laivininkystės žinovai, iš kurių du jūros kapitonai. Šių teismų kompetencija yra labai siaura: jie tiria ir sprendžia vien tik nelaimes, įvykusias su vokiečių laivais ir svetimų valstybių laivais vokiečių teritoriniuose vandenyse. Lietuvoje, Klaipėdoje, prie valsčiaus teismo buvo sudarytas specialus teismas vokiečių Seeamt pavyzdžiu ir kompetencija, bet jo jurisdikcija apėmė tik Klaipėdos krašto pakrančio vandenis. Šiaip gi Lietuvoje specialių j.t. nėra buvę. *V.Blt.*

Jūros žvaigždė žr. Dygiaodžiai.

Jurotiškės (lenk. Juraciszki) mstl., glžk. stotis ir valsčiaus centras Valažino aps., 43 km į p. nuo Ašmenos. J. glžk. stotis Lydos-Maladečinos ruože yra apie 40 km į š.r. nuo Lydos. Miestelis įsikūręs prie senovės vieškelio iš Naugarduko į Vilnių. 1931 J. valsčiui priklausė 9594 gyv. Praeity J. priklausė Kopcių, Koscialkovskių, Radkevičių giminėms. J. apylinkės yra miškingos ir pelkėtos, retai apgyventos.

Jurskis 1. Alfonsas (g. 1894 VIII 4 Akmenytės vsd., Pumpėnų vls., Panevėžio aps.) dipl. inžinierius, plk. ltn. 1912 baigė Mintaujos realinę m-lą. Aukštuosius mokslus išėjo Petrapilio politechnikos institute (1912—16) ir École Supérieure d'Électricité Paryžiuje (1923–24). 1916 baigė specialius radiomechanikų kursus ir iki 1919 tarnavo radistu laivyne (ledlaužiuose). Mintaujoje dalyvavo slaptoje liet. moksleivių kuopelėje. Petrapilyje dalyvavo techninės lietuvių terminologijos darbuose, vaidino, organizavo Petrapilio politechnikos lietuvių stud. ratelį. Archangelske (1917–18) aktyviai prisidėjo prie lietuvių tremtinių reikalų tvarkymo.

A. Jurskis

1926 susisiekimo ministerijos kviečiamas tvarkė Kauno radijo stotį ir 1926 VI 12 ją paleido veikti. Organizavo Lietuvos radiofoną ir 1927–29 buvo radijo tarybos sekretorius. 1924–40 Aukštųjų karo technikos kursų (vėliau Karo technikos valdybos) radijo laboratorijos steigėjas, vedėjas ir specialių dalykų dėstytojas. 1927–44 VDU lektorius, vėliau docentas ir radijo katedros vedėjas. 1940–44 technologijos fakulteto prodekanas. 1944 palikęs Lietuvą, atsidūrė Augsburge, Haunstetteno stovykloje, kur aktyviai dalyvavo organizacinėje ir kultūrinėje veikloje. Inžinierių tremtinių d-jos centro valdybos pirm 1946–48. Augsburgo aukštesniosios technikos mokyklos direktorius ir lektorius 1946–48; taip pat dėstė radiotechniką aukštesniojoje technikos mokykloje Nürtingene. Su dr. A. Šapoka ir dr. V. Viliamu organizavo Augsburgo liet. kultūrininkų sambūrį Alką ir jam vadovavo 1946–49.

Į JAV atvyko 1949 pavasarį, ir nuo 1949 IX 1 buvo pakviestas lektoriumi į Technical Institute of Temple University. Suorganizavo ir vadovauja ALIAS Filadelfijos skyriui (nuo 1950 II 4), Ramovės skyriaus v.pirm. ir pirm. Britų, prancūzų ir JAV radijo organizacijų narys.

Lietuvoje organizavo Lietuvos karių ir civilinių radijo mėgėjų draugijas ir joms vadovavo. Dirbo Lietuvos jūrininkų s-gos valdomuosiuose organuose (pirmasis valdybos sekretorius). 1932 Bangų savaitraštyje vedė skyrių ‚Radijo visiems'. Spaudoje pradėjo bendradarbiauti rašiniu apie Archangelsko bei Petrapilio lietuvius, spausdintu Skotijos ‚Išeivių Drauge' 1919. Iš daugelio paskelbtų straipsnių minėtinos

platesnės studijos: Kreipiamoji radiotelegrafija ir radiogoniometrija (Mūsų Žinynas, VIII t.), Radiogoniometrijos praktika (t.p., XXV t.), Akustika ir patalpų įgarsinimas (Inžinieriaus Kelias, 7 nr.) ir Mūsų galingoji radijo stotis (Lietuva, 1926). Parašė Radiotechnikos vadovėlį 1927 ir daugelį konspektų bei patariamųjų santraukų studentams. L.E. elektrotechnikos skyriaus redaktorius.

2. Algirdas Florijonas (1915 Čitoje, Sibire — 1953 IX 4 ištremtas į Sibirą) ekonomistas. 1932 baigė Panevėžio gimn., 1932–37 studijavo VDU matematikos- gamtos fak. ir gavo dipl. matematiko laipsnį. 1936–39 studijas tęsė teisių fak. ekonomijos skyriuje ir jas baigė dipl. ekonomisto laipsniu. 1939 buvo pakviestas statistikos katedros asistentu prie prof. A. Rimkos. 1940 buvo perkeltas į Vilnių, kur adjunkto titulu ekonominių mokslų fak. finansų ir kredito katedroje dėstė statistiką, draudimo matematiką, finansinę matematiką ir kt. 1942 išrinktas ekonominių mokslų fak. prodekanu; vokiečiams suėmus ir išvežus Vokietijon dekaną prof. Vl. Jurgutį, jis ėjo ir dekano pareigas. Yra paskelbęs specialių studijų Ekonomikos žurnale. Buvo parašęs darbą apie Lietuvos gyventojų natūralų judėjimą 1922–36 laikotarpyje (rankraštis). Veikė skautuose nuo 1931, buvo Vyčio korporacijos valdyboje, paskautininkas. 1938–39 pirmininkavo VDU studentų atstovybei. Antrą kartą Lietuvon užėjusių bolševikų buvo netrukus suimtas, kankintas ir nuteistas kalėti į Sibirą, kur ir mirė.

Juršas lietuvių įgulos vadas Lucko pilyje Volinijoje, kurią lenkai 1431 kelis kartus bandė paimti, po D.L.K. Vytauto mirties atsinaujinus Lietuvos ir Lenkijos karui. J. apgynė ir išlaikė Lucko pilį ligi lenkai pasirašė paliaubas su Švitrigaila 1432.

Juršėnas Kazimieras (g. 1889 X 7 R. Lietuvoje) kun. Petrapilyje 1912 įšv. kunigu, buvo kapelionu ir vikaru Naugarduke. Bolševikų iš ten pašalintas, klebonavo Babinavičiuose (žr.), kur buvo apie 2000 lietuvių. Ten bolševikų suimtas, 8 m. kalėjo Sibire, kol 1933 rudenį Lietuvos vyriausybės pastangomis (per politinių kalinių keitimąsi) grįžo į savąjį kraštą. Panevėžio vysk. K. Paltaroko paskirtas kapelionavo Antalieptėje seselėms širdietėms. Vokietijoje buvo Blombergo liet. stovyklos ir liet. gimn. kapelionas. Dabar gyvena Čikagoje, Šv. Kryžiaus liet. par. Nuo 1952 yra Ateitininkų federacijos vyr. tarybos narys.

Juršys Kazys (g. apie 1895 Tauragnų apl., Utenos aps.) aktorius, režisierius. Baigęs A. Sutkaus Tautos teatro studiją, buvo

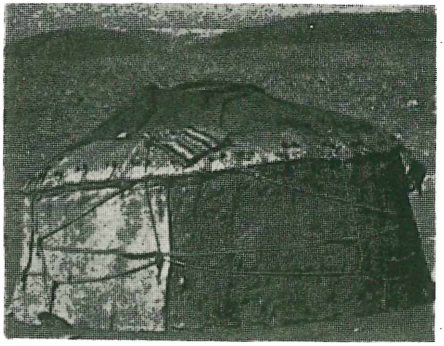

Jurta

labai aktyvus Vilkolakio aktorius (Varnalėšos, Mušketieriai ir kt.). Nuo 1926 Kauno valstybinio dramos teatro aktorius, pasireiškęs eile stiprių vaidmenų (Ibseno Visuomenės šuluose, Hoffmano Nuotakoje, P. Vaičiūno ‚Naujųjų žmonių' Sargelis ir kt.). Nuo 1936 pradėjo reikštis ir kaip režisierius, debiutavęs P. Vaičiūno Prisikėlimu (1936 XII 2). Toliau pastatė Šekspyro Karalių Lyrą (1937 pavasarį), B. Shaw'o Pigmalioną (1937 rudenį), Moljero Šykštuolį (1938 pavasarį) ir t.t. Vėliau dirbo Šiaulių teatre, daugiausia režisierium. Likęs Lietuvoje vaidina ir režisuoja Klaipėdos dramos teatre, gavęs ‚LTSR nusipelnusio artisto' titulą.

Jurta (turk., kirgizų kibitka) centrinės Azijos gyventojų nomadų, daugiausia kirgizų, Turkestane, Afganistane, Mongolijoje, Sinkiange, gyvenamoji palapinė. J. statoma apskrita, žema (ligi 2–3 m) iš sukryžiuotų karklų kartelių. Ant jų iš lauko pusės tiesiama jakų ar avių kailiai, kilimai arba nendrių patiesalai, kurie apdengiami milu ir apraišiojami virvėmis. Viršuje paliekama skylė ventiliacijai. Durys iš nendrių užuolaidos; pro jas įeina šviesa ir švarus oras. Reikale jos iš lauko pusės užtraukiamos milu. Vasaros karščių metu j. gana vėsu, o žiemą šilta. Vidury molinės aslos yra židinys, kūrenamas sausu jakų mėšlu ar pasitaikančiais rasti žagarais. Per šalčius j. laikoma ir avys, ypačiai avinėliai, tarp kurių šiltai miegama. Viduje labai žiūrima švaros. J. lengvai išardoma ir gali būti ryšuliais ant jakų pergabenama į kitą vietą. *A.B.*

Juruá Brazilijos upė, Amazonės deš. intakas, 1600 km ilgio; teka nuo Peru sienos į š.r. per tropinius miškus. Baseino plotas 206.000 km², vidutinis debitas 3,680 m³/sek.

Jūrų artilerija artilerija, vartojama jūrų kautynėse iš laivo. Jos istorija gali būti

padalyta į 2 pagrindinius laikotarpius: a. graikų ugnies (nuo VII a. vidurio iki Bizantijos imperijos žlugimo, kada buvo stengiamasi su padegamųjų raketų pagalba sudeginti priešo anuometinį medinį laivyną) ir b. tikrosios j.a. laikotarpį. ‚Graikų ugnį' pasiūlė graikų vyriausybei architektas Kalinikas, kuris, būdamas M. Azijoje, buvo susipažinęs su arabų menu gaminti padegamąsias raketas. Nors arabai jau mokėjo gaminti visokius padegamus mišinius, bet jų vartojimo kautynėse jie dar nežinojo: apgulus 673 Konstantinopolį, jų laivynas buvo sudegintas kaip tik su ‚graikų ugnies' pagalba. Savo didžiausią reikšmę ‚graikų ugnis' pasiekė XI a. Paskutinį kartą ji buvo, drauge su patrankomis, pavartota 1453 apgulant turkams Konstantinopolį. Tikrosios j.a. istorija prasideda XIV a., kada Aragonijos karalius Petras IV viename iš savo laivų pastatė bombardą ir ją pavartojo prieš Kastilijos laivyną, 1359 apgulusį Barceloną. Tuo pat metu Hanzos laivai pavartojo smulkias bombardas kare prieš Daniją. Sviediniais buvo vartojami akmeniniai kamuoliai; tik 1413 pradėti vartoti ketiniai sviediniai. Tuo laiku buvo patobulinti ir laivai, kurie dėl savo netobulumo anksčiau buvo retai karo laivyne vartojami — buvo tenkinamasi irklinėmis galeromis, kurios priekyje turėjo pakankamai vietos bombardoms pastatyti. Liudviko XII inž. Dešaržas sukonstruavo laivo ‚portus', kurie burinius laivus pavertė pagrindiniais karo laivyno vienetais. Pirmas laivas, ‚portais' aprūpintas, buvo pastatytas 1501 ar 1509. Jis buvo ginkluotas dideliu skaičiumi mažo kalibro pabūklų. Dideliame laive pabūklų skaičius siekdavo iki 200. Toks skaičius paaiškinamas užtaisymo nepatogumu ir netobulumu. Paprastai pabūklas per kautynes iššaudavo tik vieną šūvį. Abato Fournier 1634 aprašymas tuolaikinę laivo artileriją skiria į patrankas, kulebrinas ir akmensvaidžius. Patrankų paskirtis — trumpų atstumų kautynės; jos stovėjo apatiniame denyje ir sudarė laivo apginklavimo pagrindą. Įvairių kalibrų kulebrinos buvo skiriamos didesniuose atstumuose kautis. Akmensvaidžių buvo nedaug. Nuo XVII a. vidurio karo laivyno laivai buvo skirstomi į 3 rangus: pirmojo rango laivai nešdavo 72–76 pabūklus, antrojo rango — iki 60 ir trečiojo rango — iki 52. XVII a. gale Prancūzijoje atsirado naujas laivo tipas — ‚galiotas' (prc. galiote). Tai pirmas bandymas pavartoti karo laivyne sprogstamus sviedinius, kurių vartojimas iki tol buvo laikomas perdaug pavojingu. Galiotai iš Prancūzijos greit buvo ir kitur perimti. Apie tą laiką padegami sviediniai pakeitė iki šiol vartotus įkaitintus kamuolius. Apie 1830 visi laivai gauna didelio kalibro bombines patrankas šaudyti sprogstamais sviediniais. Pereinant nuo medinių burinių laivų prie šarvuočių su garo mašina, ši j.a. buvo pakeista graižtvine artilerija. Įvedus bedūmį paraką, laivai gavo greit šaudančią artileriją. 1880 atsirado pirmieji šarvams pramušti sviediniai, pradžioje iš keto, vėliau iš chrominio plieno. Sviedinių išsivystymas priklausė nuo sprogstamosios medžiagos: iš pradžių jie buvo užtaisomi paprastu juodu paraku, vėliau—bedūmiu, dar vėliau—piroksilinu, melinitu, liditu ar kitokios formos pikrino rūgšties junginiu. Dabartiniu metu šios rūšies sprogstamieji sviediniai sudaro j.a. pagrindą. Taktikos atžvilgiu didžiausią reikšmę turi pradžios greitis, sviedinio svoris, maksimalus šaudymo tolis, pakylos ir kritimo kampai, sviedinio lėkimo laikas, trajektorijos lėkštumas, galimi nukrypimai ir t.t. Techniškos ypatybės, charakterizuojančios laivo artileriją, yra: šaudymo greitis, sviedinių rūšis, jų pramušamoji ir fugasinė jėga. Įvedus graižtvinę artileriją, j.a. pasidarė labai įvairi, nes kiekvienam uždaviniui buvo norima turėti atskirą pabūklą. Šis įvairumas buvo toks didelis, kad toje pačioje valstybėje karo laivynas vartojo iki 48 modelių įvairių pabūklų. Dėl tos sistemos nepatogumo ir tiekimo sunkumų nuo 1908 visuose laivynuose buvo imtasi tą įvairumą mažinti. Visa j.a. buvo skirstoma į stambiąją, vidutinę ir smulkiąją (greit šaudančiąją): stambioji j.a. turėjo suduoti priešo laivynui smūgį dar artėjimo metu, vidutinė — vesti pagrindinę kovą, smulkioji — atremti naikintuvus. Rusų-japonų karas įrodė šio skirstymo netikslingumą: vidutinė ir smulkioji artilerija pasirodė persilpnos; todėl visuose laivynuose imta jų kalibrus didinti taip, kad skirtumas tarp stambiosios ir vidutinės artilerijos išnyko. Šiandien visa šita artilerija pavadinta p a g r i n d i n e laivo artilerija. Ji apima pabūklus nuo 20 iki 52 cm kalibro. Priešminininė, priešlėktuvinė, desantinė ir kt. arlerija vadinama p a g a l b i n e. Ji apima pabūklus nuo 75 mm iki 15 cm kalibro, kur 15 cm kalibras sudaro jos pagrindą.

O.Urb.

Jūrų biologija. Palyginus su sausuma, jūrų biologinė aplinka pasižymi dydžiu (71% žemės rutulio paviršiaus), žema ir pastovia temperatūra (gelmėse tarp –1° ir +4°C, paviršiuje nedaugiau 30°C apie pusiaujį) ir beveik nekintamu cheminiu sąstatu. Išimtį sudaro jūrų dalys, turinčios ribotą susisiekimą su atviru okeanu, pvz. Baltijos jūra pasižymi mažu sūrumu, Viduržemio jūros gelmės šiltos, Juodosios

jūros gilesnieji vandenys užnuodyti sieros vandenilio rūgštimi, kurią nuolat gamina iš pūvančių organinių medžiagų bakterijos. Maža kintanti aplinka yra svarbus veiksnys jūrų gyviams, kuriems nereikalinga taikytis prie didelių aplinkos pasikeitimų.

Kaip ir sausumoje, taip ir jūroje pagrindinis biologinės energijos šaltinis yra saulės šviesa, kurios pagalba žalioji augmenija fotosintezės procesu gamina angliavandenio junginius iš anglies dvideginio ir vandens. Metinė organinės medžiagos gamyba visose jūrose, manoma, siekia apie 15×10^{10} tonų anglies; tai sudaro bent 80% visos metinės žemės rutulio organinės medžiagos gamybos. Fotosintezė vyksta tik paviršiuje ir nedidelėje gilumoje, nes giliau stinga šviesos, todėl svarbiausią vaidmenį čia vaidina maži, pasyviai plaukiojantieji augalai (fitoplanktonas), ir tik nežymų — didesnioji augmenija (jūrų žolės), auganti nedidelėse gelmėse jūrų pakraščiuose. Fitoplanktonu minta mažieji gyvulėliai (zooplanktonas), kuriais savo ruožtu maitinasi didesnieji organizmai (žuvys, jūrų žinduoliai, paukščiai). Šie mirdami grąžina organinę medžiagą apyvarton. Gilesnieji jūrų gyviai maitinasi organine medžiaga, kuri skęsta ar atplaukia iš paviršiaus, todėl aplamai juo giliau, juo mažesnis organizmų skaičius, kurių tačiau esama ir giliausiose vietose (apie 10 km).

Fotosintezę riboja ne tiek šviesos stoka, kiek fosforo ir azoto junginiai, kurių jūroje ne per apsčiai. Šių junginių daugiau šaltuose vandenyse, todėl organizmų masė ypač didelė apie ašigalius ir vietose, kur šaltas gelmių vanduo kyla paviršiun (pvz. P. Afrikos pakraščiuose) arba atnešamas srovės iš šaltųjų okeanų (pvz. Peru srovė P. Amerikos vakarų pakraščiuose). Tokios sritys pasižymi turtinga žvejyba. Žymiausios žvejybos sritys yra Šiaurės Pacifikas (ypač apie Japoniją ir Ochotsko jūrą), Š. Amerikoje apie Newfoundlandą, Grenlandija, Islandija, Barentso, Norvegų ir Šiaurės jūros. Šiaurės jūroje žvejyba tiek intensyvi, jog sudaro svarbiausią žuvų mirtingumo priežastį. Vienas j.b. uždavinių yra nustatyti maksimalinę žvejybą, kuri nesunaikintų ateities išteklių. Remiantis biologijos daviniais, tarptautinės sutartys reguliuoja eksploataciją kai kurių gyvių, pvz. jūros ūdrų ir ruonių Pacifike ir banginių Pietų Lediniuotajame vandenyne.

Mažesnės ekonominės svarbos jūrų biologiniai gaminiai yra austrės, perlai, jūrų kempės, vėžiai ir jūrų žolės. Peru ir Čilėje stambų išteklių sudaro jūrų paukščių mėšlas (guano), eksportuojamas tūkstančiais tonų kaip trąša.

Teorinės ir sisteminės biologijos atžvilgiu jūros pasižymi daugybe primityvių formų, kurių nėra sausumoje, todėl jūrų formos plačiai naudojamos embriologiniams ir filogenetiniams tyrinėjimams (kilmei ir giminiškumui nustatyti). Gyvenimas jūroje reikalauja mažiausia formos ir fiziologijos specializacijos. Manoma, jog gyvybė pirma atsiradusi jūroj, tikrai prieš 800.000.000 metų, o gal jau egzistavo prieš 2.000.000.000 metų. Tačiau žema temperatūra, aplinkos pastovumas ir deguonio stoka neleido evoliucijai išvystyti aukštesniųjų gyvybės formų. Labiausiai išsivystę jūros organizmai, žinduoliai ir paukščiai, yra kilę iš sausumos formų. Net žuvys, atrodo, nėra jūrų kilmės, bet išsivysčiusios gėluose vandenyse ir seniai (devono periode, maždaug prieš 300 mil. metų) kolonizavę jūras.

Jūrų gyviai turi ir geologinės reikšmės. Koralų salos susidaro iš mirusių koralo gyvūnėlių kiautų ir jūrinės augmenijos kalkinių liekanų. Kai kurie naftos sluoksniai bei didelė dalis kalkių, dabar esančių sausumoje, taip pat susidarė iš liekanų įvairių tolimos praeities jūrų gyvių.

R. Hesse, W. C. Allee ir K. P. Schmidt, Ecological Animal Geography 1937; *H. U. Sverdrup, M. W. Johnson ir R. H. Fleming,* The Oceans 1946.

M.Y.

Jūrų galybė didelio jūrinio pajėgumo valstybė. Bet kurios valstybės gerovė priklauso nuo rinkų visame pasaulyje ir tuo būdu žymia dalimi nuo prekybos ir jūrinio transporto. Juo daugiau tauta plečia savo jūrinę veiklą, juo daugiau jos politiniai ir ūkiniai interesai plečiasi į užjūrio kraštus ir darosi mažiau priklausomi nuo ją supančių valstybių iš sausumos. Ūkine prasme kiekviena tauta, turinti pajūrį ir dalyvaujanti tarptautinėj prekyboj ir transporte, yra j.g. tokiu matu, kokia yra jos dalis pasaulinėje laivininkystėje. Tačiau dėl dažnų karų jau seniai priprasta j.g. laikyti tas valstybes, kurios yra pajėgios savo ūkinius interesus jūrose apginti militarinėmis priemonėmis ir netgi primesti savo valią karo metu neutralių kraštų laivams. Jau Tukididas savo Pelaponeso karų istorijos keliose vietose iškėlė svarbą sugebėti dominuoti jūrose. Britų jūrinės veiklos gaires XVI a. aptarė Walter Raleigh: ‚Kas valdo jūras, valdo prekybą; kas valdo pasaulinę prekybą — valdo pasaulio turtus, ir tuo pačiu dominuoja pasaulyje'. Gerai istoriškai pagrįstą ir ūkiškai motyvuotą j.g. sampratą pateikė JAV jūrų kapitonas A. T. Mahan veikale The Influence of Sea-powers upon History 1890. Tai buvo pirmas rašytojas, iškėlęs jūrinio aktyvumo lemiamą įtaką ir reikšmę atskirų tautų ir žmonijos istorijai. Ta

knyga turėjo begalinės įtakos to laiko politinei mąstysenai.

Karo ir prekybos laivynų pajėgumo suma sudaro bet kurio krašto jūrinės galybės branduolį; šios dvi laivynų rūšys karo metu viena kitą papildo. Tačiau jūrinė galybė yra daugiau, nei laivai; tai yra visas darniai suderintų veiksnių kompleksas, į kurį įeina gerai įrengti uostai, didžiųjų ir svarbiųjų kanalų bei sąsiaurių kontrolė, reikiamas skaičius aprūpinimo bei atsparos bazių tolimose jūrose ir pakrantėse, laivų statybos bei remonto įmonės, gerai paruošti kadrai, atitinkamai nukreipta politika, tautos sąmoningas jūrinio pajėgumo svarbos įvertinimas ir šalia visa to efektyvus prekybos ir karo laivynas. Karo laivyno tikslas yra: a. apsaugoti savas pakrantes bei uostus ir užtikrinti saviems ir draugiškiems prekybos laivams saugumą jūrose; b. blokuoti priešo pakrantes ir uostus, naikinti jo prekybos bei karo laivus ir bet kokį galimumą susisiekti su užjūriu. Savo ruožtu prekybos laivynas, karo laivų saugomas, aprūpina kraštą žaliavomis, maistu ir gaminiais, reikalingais karui vesti. Taikos metu prekybos laivynas atlieka iš esmės tą patį tautos aprūpinimo uždavinį, o karo laivynas, nors neaktyvus, laikomas pajėgus kaip politinės veiklos ramstis ir užnugaris. *A.P.Mžk.*

Jūrų laisvė tarptautinės teisės principas, kad jūrų plotas lygia teise gali būti naudojamas visų tautų. Bendro saugumo interesas j.l. mintį anksti iškėlė. Romėnų teisėje ir papročiuose j.l. sąvoka buvo jau aiškiai apibrėžta formule maris communem usum omnibus hominibus, paremta prielaida, kad jūrų plotas neįmanomas pastoviai išlaikyti užimtas negali būti laikomas niekeno nuosavybe, todėl gali būti visų tautų lygia teise naudojamas. Bet praktikoje j.l. principas buvo dažnai pažeidžiamas. XV a. portugalai reiškė nuosavybės teises į visą Indijos okeaną ir pietinį Atlantą. Ispanai savinosi visą Pacifiką ir Amerikos viduržemio jūrą su Meksikos įlanka. Išaugusios olandų ir britų jūrinės galybės tas portugalų ir ispanų pretenzijas paneigė XVI a. antrojoj pusėj, ypač sunaikinus Pilypo II Nenugalimąją Armadą 1588. Tačiau sustiprėję britai taip pat dažnai nusikalsdavo j.l. principui. Jie ilgai savinosi Lamanšo kanalą ir didelius jūrų plotus aplink Angliją ir Airiją. Danija tvarkė visą Baltijos jūrą ir apdėdavo mokesčiais Zundą praplaukiančius laivus (žr. Dominium maris baltici).

J.l. minties atgimimas prasidėjo Hugo Grotiui 1609 paskelbus veikalą Mare Liberum. Veikalas atsirado dėl anglų mėginimo uždrausti olandams medžioti banginius prie Grenlandijos. H. Grotiaus atgaivintas j.l. principas palengva pasidarė tarptautinės teisės principu. Išskiriant piratų užpuolimus, visos tautos tą principą pilnai pripažino nuo XVII a. pradžios. Per tą laiką įvairių sutarčių pavidalu susidarė tarptautinės teisės normos, iš dalies varžančios atskiro individo j.l., bet kartu saugančios tos laisvės principą. Tų normų tikslas yra apsaugoti jūrą nuo neleistinos veiklos: plėšikavimo, kontrabandos, vergų prekybos; taip pat povandeninių kabelių apsaugojimas. Šiaip atskiras laivas atviroje jūroje yra dalis tos vst. teritorijos, kurioje jis yra registruotas ir su kurios vėliava plaukia. Ant jo veikia tos valstybės teisė, ir tokio laivo laisvė gali būti varžoma tik tos vst. įstatymų ar potvarkių; svetimos valstybės joks potvarkis nei įstatymas laivui neprivalomas, ir bet koks veiksmas laivo laisvę suvaržyti yra neteisėtas.

Šitokia j.l. tačiau yra pripažįstama ir paisoma tik taikos metu. Karui prasidėjus, bet kokia j.l. baigiasi, nes ir tarptautinė teisė pripažįsta kariaujančiai šaliai galimybę sustabdyti neutralius laivus patikrinti laivo tautybę ir krovinio paskirtį. Bet koks krovinys į priešo ar jo sąjungininkų uostus yra laikomas kontrabanda ir gali būti konfiskuojamas kartu su laivu arba net paskandinamas. Taip yra vykdoma priešo uostų ir pakrančių blokada sutrukdyti priešą aprūpinti reikmenimis ir žaliavomis. Pastarųjų karų metu tariamas blokados vykdymas išsiplėtė dažnai į neleistiniausias ir nežmoniškas priemones, drauge abiem šalims šaukiant, jog kovojama už j.l. Minos buvo išbarstomos į didelius atviros jūros plotus, neutralūs laivai skandinami be jokio įspėjimo (ryškiu pavyzdžiu yra ir lietuvių laivo Kauno torpedavimas 1939 rudenį Šiaurės jūroje). Buvo skandinami net ligoninių ir šiaip Raudonojo Kryžiaus pagalbos laivai. Visi tokie atvejai yra tarptautiniai nusikaltimai.

Atviros jūros laisvė baigiasi teritoriniuose vandenyse, kurie sudaro 3 jūrmylių juostą pakrantėmis. Tarptautinė teritorinių vandenų teisės kodifikacija buvo pravesta 1930. Tačiau iki šiandien dėl to kyla daug neaiškumų, nes dažnai kuri nors valstybė savavališkai išplečia teritorinius vandenis, taip sukeldama tarptautinius ginčus. Pvz. Islandija išplėtė teritorinius vandenis iki 6 mylių, ir ginčas, ypač su Anglija, dėl žvejybos teisių nesibaigia. Taip pat kai kurios P. Amerikos valstybės savo teritoriniais vandenimis laiko pakraščius net iki 10 mylių. Sov. Rusijos teritorinių vandenų supratimas yra visai neaiškus. Šiuo metu ties Klaipėda minų laukai nu-

sitęsia 6 jūrmyles į jūrą, o ties Krantu ir Piluva net 7 jūrmyles.

Teritoriniai vandenys yra laikomi tos valstybės tąsa, su visomis privalomomis teisinėmis normomis, kurios galioja to krašto sausumoje. Žvejyba tuose vandenyse gali būti rezervuota tik tos valstybės piliečiams. Muito, sveikatos apsaugos ir policinės priežiūros nuostatai gali būti taikomi ne tik saviems, bet ir svetimiems laivams, tačiau taikos metu negalima svetimam laivui trukdyti taikiai teritorinius vandenis praplaukti.

Uoste svetimo laivo traktavimas būna įvairus. Anglijoje ir daugelyje P. Amerikos kraštų būdamas uoste laivas nustoja eksteritorialumo teisių. Kituose kraštuose visa, kas vyksta pačiame laive, laikoma tos valstybės reikalu, kuriai priklauso laivas, ir tik įgulos narių ar keleivių nusikaltimai sausumoje laikoma tos valstybės teisės objektu. *A.P.Mžk.*

Jūrų skautai skautų šaka, skautiniam auklėjimui naudojanti vandens sportą, buriavimą ir jūrininkystę. Be to, mūsų j.s. svarbus uždavinys yra skleisti lietuvių tarpe jūrinę mintį. Nemaža j.s. išaugo jūrininkais. Lietuvos laivyno jūrininkų didesnioji dalis atėjo iš j.s.

Į j.s. priimami jaunuoliai, sulaukę 14 metų amžiaus. Nemažiau 5 j.s. sudaro valtį, vadovaujamą valtininko. Nemažiau 2 valčių sudaro laivą, vadovaujamą laivininko. Vyresnieji j.s. vadai vadinami jūrų skautininkais. Vyresni negu 21 metų organizuojami į jūrų budžių įgulas. J.s. turi atitinkamas uniformas, vėliavą, vimpilus, burines, irklines ir motorines valtis.

Lietuvoje pirmąjį j.s. vienetą 1922 III 12 Kaune įst. Julius Jurgėla (Jurgelevičius). 1924 buvo pravesta pirmoji j.s. burinių laivelių kelionė iš Kauno į Klaipėdą (‚Gulbei' vadovavo K. Jurgėla, ‚Ruoniui' — P. Labanauskas). Ta proga j.s. budžių skyrius buvo suorganizuotas ir Klaipėdoje (M. Brako vadovaujamas). 1925 buvo sudaryta atskira s-ga Lietuvos jūrų skautija, vadovaujama P. Jurgėlos. 1927 ji vėl susijungė su bendrąja Lietuvos skautų s-ga. Atskiri vienetai įsikūrė Panevėžyje (B. Michelevičius), Mažeikiuose (J. Stonys), Telšiuose, Viekšniuose. Liet. moterų tautiniam laivynui remti s-ga 1926 Klaipėdos skautams nupirko 23 t kuterį, po remonto pavadintą Budžiu. Jame įsigijo patirties daugelis j.s. vadų, būsimųjų buriavimo sporto (žr.) pionierių. Per septynerius metus padaręs kelis tūkstančius jūros mylių, Budis 1933 sudužo prie Klaipėdos molų (žuvo Šidlauskas, Jasiukevičius ir Amulevičius). Vėliau 2 nauji laivai įsikūrė Kaune ir po vieną Biržuose, Ukmergėje, Tauragėje. Biržiečiai, vadovaujami Andriejausko, buvo įsirengę valčių statyklą ir statė burines valtis net kitiems vienetams. Prof. S. Kolupailos vadovaujami, 1934 j.s. surengė masinį 60 baidarių plaukimą iš įvairių vietų į pirmąją jūros dieną Klaipėdoje. Ta pačia proga prie Juodkrantės buvo surengta pirmoji j.s. stovykla. Pasaulio lietuvių kongreso 1935 metu parade dalyvavo 115 j.s. baidarių, o prieš tai vyko 82 baidarių plaukimas pademarkacine linija nuo Panerių dvaro iki Kauno. 1936 įsisteigus buriavimo m-lai, daug j.s. jon stojo įgyti reikalingų žinių (toje m-loje žuvo j.s. J. Garmus ir St. Nemcinavičius).

Plėtojantis Lietuvos prekybiniam laivynui, jūrininkystės mintis populiarėjo, ir j.s. atsirado Alytuje, Jurbarke, Kėdainiuose, Utenoje, Rokiškyje, Marijampolėje. Visų vienetų j. s. savo valtimis vasaros metu stengdavosi pasiekti pajūrį. Klaipėdos j.s. įsigijo 3 lenktynių jachtas Budį I, Budį II ir Baltąją Leliją. Tos jachtos, vedamos K. Paužos, M. Jurgučio ir L. Knopfmilerio, regatose yra laimėjusios pirmas vietas. Pratybų metu žuvo L. Lechavičius. Daugiau j.s. susidarius, Kaune ir Klaipėdoje įsisteigė j.s. tuntai. Kauniškis Mindaugo stud. j.s. laivas 1938 persiorganizavo į jūros korp. (žr.). Klaipėdos j.s. tuntą sudarė Budžių ir Kastyčio laivai bei atskiros valtys Smiltynėje ir Palangoje. Kastyčio laivas, remiamas Lietuvos Eksporto akc. bvės, buvo įsigijęs dvi jachtas. Netekus Klaipėdos 1939, j.s. iš ten savo jachtas išvedė į Šventosios uostą ir 1939 vasarą dar atliko tradicinę kelionę į Liepoją ir Gotlando salą jūros šaulių jachta Šauliu, vadovaujamu jūrų ltn. P. Labanausko. Okupacijų metais, uždarius Liet. skautų s-gą, j.s. talkino buriuotojams, suorganizuodami ir vadovaudami buriuotojų klubams Vilniuje, Kaune ir Šiauliuose.

Apie 1930 j.s. buvo tik apie 200, o 1940 vien tik Kauno j.s. tuntui tiek priklausė. Ligi 1935 j.s. vadovavo B. Michelevičius, F. Tiškus, A. Plėta, vėliau P. Labanauskas, R. Visockis. Vokietijoje atsikūrusiems j.s. vadovavo V. Šarauskas, vėliau A. Aglinskas. Persiorganizavus į Pasaulio liet. skautų s-gą, j.s. vadovybę perėmė V. Petukauskas, vėliau B. Stundžia.

Šiuo metu veiklūs j.s. ir budžiai yra Toronte, Clevelande ir Čikagoje, kur įsteigtas j.s. tuntas su keturiais vienetais. Montrealio j.s. su motorine valtimi apiplaukė Ontario ežerą. Veikia j.s. ir Australijoje. Kanadoje B. Stundžia išl. j.s. vadovėlį Buriavimas ir jūrininkystė 1953.

B. Std. ir *P. Lb.*

Jūrų šauliai įsteigti Klaipėdoje 1934. Tikslas — jungti jūrininkyste besidomin-

čius šaulius ir duoti galimybės jiems praktikuotis jūros pakraščio gynybai. Pirmasis būrys įsteigtas prekybos laivo kpt. Juozo Kaminsko iniciatyva. Karo laivui Prezidentui Smetonai susiformavus, būrį vadovauti perėmė karo laivyno ltn. P. Labanauskas. Šauliams buvo įsteigti jūrininkystės kursai, jūros šaulių valandėlė Klaipėdos radiofone, nupirkta didelė, 25 m ilgio būrinė jachta ‚Šaulys' (su pagalbiniu motoru ir 14 miegamų vietų). Su šia jachta vėliau j.š. ir jūrų skautai atliko kelias keliones į Liepoją, Ventspilę ir Gotlando salos švedų uostus. *P. Lb.*

Jūrvarnis, arba jūros kranklys (Phalacrocorax carbo), kitaip dar didysis kormoranas (ag. cormorant), irklakojų būrio paukštis, gyvenąs jūrų pakraščiais, plačiai sutinkamas Europoje. Ilgas kaklas; laibas, riestas snapas; plikos odos lopas snapo pagrinde; šiurkšti. standri uodega; kojų pirštai sujungti plaukimo plėve; plunksnos juodos. Pagrindinis maistas — žuvys, kurias gaudydamas j. paneria į vandenį ir, greit plaukdamas, nuostabiu vikrumu sučiumpa žuvį snapu. Daugelyje vietų todėl jis naudojamas žuvims gaudyti. Pradžioje žuvininkas leidžia paukšti į vandenį, pririšęs už kojos, kad nepabėgtų, ir užmovęs žiedą ar užrišęs raikštį ant kaklo, kad pagautos žuvies neprarytų; o kada prisijaukina, per ilgesnį laiką j. pripratina patį sugrįžti su grobiu atgal į krantą ar laivą. Iš artimiausių rūšių paminėtinas P. carbo sinensis Kinijoje ir P. capillatus Japonijoje; abi rūšys taip pat plačiai naudojamos žuvims gaudyti. Š. Amerikoje Atlanto pakraščiuose sutinkamas vad. kormoranas ausuotasis (P. auritus), o Pacifiko pakraščiuose — P. penicillatus. Čilėje ir Peru guano gamintojas yra rūšis P. bougainvillei. *J. Dbr.*

Jurzdika bžk. Eišiškių vls. ir aps., apie 1.5 km į šiaurę nuo Eišiškių, prie Eišiškių-Vilniaus plento. Mūrinė kat. bžn., pašto agentūra, pieninė, valsčiaus valdybos pastatas, naujai pastatyta mūrinė dviejų aukštų pradžios mokykla. Per II pas. karo veiksmus nukentėjus Eišiškėms, 1942 valsčiaus patalpose J. buvo kuriam laikui įsikūrusios visos apskrities įstaigos. *O. ž.*

Jus (lot.) žr. Ius.

Jusaitis Antanas (1871 II 11 Barzdų par., Šakių aps. — 1942 t. p.) kun. Teologijos mokslus išėjo Seinų kun. seminarijoje; su vėlesniais prelatais J. Laukaičiu ir K. Urbonavičiumi buvo uolus lietuviškosios spaudos platintojas. Kunigu išv. 1895. Šveicarijos Fribourgo univ. išėjo teisės mokslus ir gavo civilinės teisės licenciato laipsnį. Iš Šveicarijos 1905 atvykęs į JAV, buvo paskirtas pirmuoju Lawrence, Mass., lietuvių par. klebonu. Pats mėgęs knygas, tuojau įsteigė parapijos knygynėlį; rėmė organizacijas, ypačiai blaivininkus. Buvo vienas iš pagrindinių Lietuvos Vyčių (pirmininkavo steigėjų posėdžiui 1913 IV 27–28) steigėjų ir pirmasis jų centro dvasios vadas. Įvykus parapijoje skilimui (atsiradus ‚tautinės bažnyčios' steigimo šalininkams), 1916 J. iš klebono pareigų pasitraukė. Besiruošdamas grįžti Lietuvon, keletui mėnesių sustojo Masphete, N.Y., pas kun. A. Miluką ir tuo laiku parašė The History of the Lithuanian Nation and Its Present National Aspirations, išsp. 1918. Lietuvoje ilgą laiką buvo Šakių Žiburio gimn. lotynų k. mokytojas.

Jusevičius Juozas (g. 1899 XI 12 Kalesninkuose, Alytaus aps.) kunigas. Atvykęs 1913 į JAV, 1922 baigė La Salette College Hartforde, filosofijos studijas ėjo Marijos seminarijoje Orchard Lake, Mich., teologijos — Marijos seminarijoje Baltimorėje, Md. Kunigu įšventintas 1927, dvejus metus dėstė lotynų ir anglų k. marijonų seminarijoje Hinsdale, Ill., vėliau vikaravo Čikagos liet. Švč. Marijos Gimimo par. ir drauge kapelionavo Šv. Kryžiaus ligoninėj. Nuo 1932 Šv. Antano liet. par. klebonas Omahoje, Nebr. Čia 1936 pastatė mūro bžn., 1945 mokytojoms namus, pristatė mokyklai papildomų patalpų. Be parapinių organizacijų, uoliai dalyvauja ir bendrajame liet. visuomeniniame veikime. Apie 1500 tremtinių jis padėjo atvykti į JAV iš įvairių kraštų. Katalikiškosios spaudos (Lietuvoje — Tiesos Kelio, JAV — Draugo, Darbininko ir kt.) bendradarbis. Parengė eilę tikybinių knygų: Mūsų kelias 1929, Mūsų vaikų laimė 1930, Dievo ir artimo meilė 1931, Paguodos žodis ligoje 1932, Geras parapietis 1954.

Kun. J. Jusevičius

Jusinė upelis Nemenčinės vls., Vilniaus aps., Žeimenos (Neries) deš. intakas, 16 km ilgio; teka per Minkaičio ež. į rytus, įteka 9 km į p. v. nuo Pabradės mstl. Baseino plotas 64 km².

Jusionis Jonas (g. 1900 II 16 Sklodonių k., Rodūnios vls., Lydos aps.) gydytojas. Vytauto D. gimn. Vilniuje baigė 1923. 1919 III buvo iš iniciatorių Vilniaus mkt. sem. mokinių streiko, kapsukinei valdžiai pašalinus iš direktoriaus pareigų J. Kairiūkštį. Vėliau buvo lenkų kelis kartus areštuotas, kankintas ir kalintas. Įveltas į vad. Vilniaus abiturientų bylą 1923, pabėgo į

Nepriklausomąją Lietuvą ir stojo į LU medicinos fak., kurį baigė 1929 (diplomą gavo 1931). Nuo 1929 šv. Luko ligoninės Kaune jaun. gydytojas, nuo 1931 Joniškėlio ligoninės vedėjas, nuo 1934 valstybinio higienos instituto skyriaus vedėjas (drauge ligonių kasų gyd.). Vilnių atgavus, 1939 XII — 1944 VII Vilniaus aps. gydytojas. Be to, drauge laikinai ėjo Vilniaus valstybinio higienos instituto vedėjo ir šv. Juozapo ligoninės kuratoriaus pareigas; taip pat buvo Vilniaus univ. poliklinikos ordinatoriumi ir miesto ligonių kasos gydytoju. Į JAV atvyko 1946, dirbo įvairiose ligoninėse, nuo 1953 dirba veteranų ligoninėje Jefferson Barracks prie St. Louis, Mo. Veikė Vilniui vaduoti s-goje, šauliuose; kaip ligonių kasų gydytojas, skaitė paskaitų kasos nariams iš medicinos srities.

Jusis Adomas (1860 Pušaloto par., Panevėžio aps. — 1935 XII 30 Balninkuose, Ukmergės aps.) kun. Mokėsi Rygos gimn. ir 1883–86 Žemaičių kunigų seminarijoje. Vikaravo 1886 Skapiškyje, 1888 Salantuose, 1889 Pumpėnuose, 1890 Žeimėje, 1897 Tryškiuose, nuo 1904 Pajūrio kuratas, nuo 1908 ligi mirties Balninkų klebonas. Draudžiamojo meto spaudos platintojas, vėliau reiškęsis kooperatine, savivaldybine ir kt. visuomenine veikla.

Juslė (ag. sense, vok. Sinn) 1. organas, galįs reaguoti į dirgį; 2. sugebėjimas, arba galia, turėti specifinių jutimų, veikiant specifiniam dirgiui specifinį organą-receptorių. Aristotelis manė, kad žmogus turi penkias j.: regą, girdą, uoslę, skonį ir kūno j. (somestesis). Šį j. padalijimą vėliau atnaujino šv. Tomas Akvinietis, iš esmės toks jis yra daugelio ir šiandien vartojamas; jis vadinamas tradiciniu j. padalijimu. Modernioji fiziologija ir psichologija nėra radusios jokių esminių klaidų tradiciniame j. padalijime, nors jos yra jį suprecizinusios, išplėsdamos somestezijos padalijimą. Dabartinė psichologija yra radusi, kad somestezija nėra viena j., nes ši sąvoka slepia šešias atskiras j. Tokiu būdu šiandien yra kalbama ne apie penkias žmogaus j., bet jų yra priskaitoma net apie dešimt: rega, girda, uoslė, skonis, lytą, skausmo, temperatūros, pusiausvyros, judesių ir organinę j. Tiek aristotelinė, tiek ir modernioji psichologija nurodo, kad kiekviena j. turi skirtingą, specifinį organą, reaguoja tik į vienos rūšies specifinius dirgius ir turi atskirus nervus bei jų centrus. Dešimčiai žmogaus j. tarnauja dešimt atskirų organų: regai—akis, girdai — ausis, uoslei — nosis, skoniui—specialūs skonio taškai liežuvyje, lytai, skausmui ir temperatūrai—specialūs lytos, skausmo ir temperatūros taškai odos paviršiuje, pusiausvyros j.—otolitai vidinėje ausyje, judesių j.—raumenys, sausgyslės ir sąnariai, organinei j.—įvairios vidurių dalys. Visos šios j. turi savo atskirus centrus smegenyse ir su pastaraisiais jos yra sujungtos specifiniais nervais. Tuo būdu kiekviena j. turi atskirus, jai savitus jutimus. Šis atskirų jutimų buvimas yra sudaręs kai kuriems psichologams nemaža galvosūkio besistengiant išaiškinti, kodėl mes vis dėlto sugebame j. koordinuoti ir galime naudotis keliomis jų arba net visomis iš karto. Scholastikai, mėgindami šį klausimą atsakyti, įvedė vad. bendrosios j. (sensus communis) sąvoką. Pagal šią teoriją, bendroji j. įgalina mus pažinti j. kaip savas ir taip pat jas lyg sujungia. Šioje teorijoje, nors ir gana gražiai skambančioje, yra viena didelė klaida: ji (teorija) užmiršta individo biologinį ir psichologinį vieningumą. Tiek nervų sistemos, centralizuojančios fiziologinius vyksmus, tiek individo sąmonė, suvienijanti žmogaus psichinius ir fizinius pergyvenimus, yra pakankamas pagrindas individo vienatumui išlaikyti. Atrodo, kad bendrosios j. įvedimas išreiškia abejonę individo psichofizinio vienatumo principu. Dėl to modernioji psichologija ‚bendrosios j.' sąvoką yra atmetusi. Taip pat yra vedami ginčai dėl aristotelinės-tomistinės išorinių-išvidinių j. teorijos. Dešimt j. yra laikomos išorinėmis, kadangi daugiausia jų veikimas yra galimas tik veikiant išoriniam dirgiui. Tačiau patirtis rodo, kad mes galime turėti jutimų ir dirgiui nustojus veikti; taip pat mes galime jutimus atsiminti ir įsivaizduoti, ir tam dirgio veikimas nėra reikalingas. Aristotelinė-tomistinė mokykla siūlo priimti teoriją, prinažistančią vad. išvidinių j. buvimą. Šios išvidinės j. esančios skirtingos nuo išorinių, nes jų veikimui nesą reikalinga išorinio akstino; jų organai esą arba kai kurios smegenų dalys, arba visos smegenys; jos neturinčios savitų organų. Kiekvienai išorinei j. esanti paralelinė išvidinė j. Ši teorija taip pat turi savo priešų, bet ji turi didesnį pasisekimą dabartinėje psichologijoje, negu ‚bendrosios j.' hipotezė. O. Külpe ir G. Störringas, nors ir nesutikdami su atskirų išvidinių j. buvimu, vis dėlto sutinka, kad esą dvi jutimų rūšys: periferiniai ir centriniai jutimai. Periferiniai jutimai esą reikalingi išorinių j. veikimo, o centrinių jutimų vyksmas tiek Külnei, tiek Störringui lieka mįslė. Tur būt negalėdami šiuo klausimu daug ko pasakyti, Amerikos psichologijos sverbesnieji atstovai, kaip Borringas, Munnas, Morganas, savo vadovėliuose apie ją visai net nekalba. Atrodo, kad ir šio dvilypių j. buvimo teorijai būtų galima prieštarauti remiantis pana-

šiu samprotavimu, kaip ir kalbant apie ‚bendrąją j.', būtent klausiant, ar reikalinga priimti atskirų išvidinių j. buvimas. Atrodo, kad jeigu mes kiek praplėstume j. sąvoką, sutikdami, kad ji gali ne tik turėti jutimus, bet taip pat juos reproduktuoti, problema galėtų būti išspręsta be prileidimo išvidinių j. buvimo. Nėra reikalo įsivesti naujų sąvokų, jeigu faktus galima išaiškinti naudojantis esančiomis sąvokomis.

Borring, Langfeld, Weld, Foundations of Psychology 1948; *Hagemann-Dyroff,* Psychologie 1921; *N. L. Munn,* Psychology ²1951; *R. McKeon,* The Basic Works of Aristotle 1941; *R. E. Brennan,* General Psychology 1949; *O. Külpe,* Vorlesungen über Psychologie 1920; *A. Störring,* Vorlesungen über Psychologie 1921; *C. T. Morgan,* Introduction to Psychology 1956. *Vyt.B.*

Jussieu 1. Bernard de (1699–1776) prancūzų botanikas. 1758 paskirtas Trianono karališkojo sodo prie Paryžiaus vedėju, jis sutvarkė šį sodą pirmasis pagal natūralią augalų sistemą, kurią vėliau išsamiai išplėtojo jo broliavaikis 2. Antoine Laurent de J. (1748—1836) veikale Genera plantarum 1789. Žr. Botanikos istorija.

Just Emil, vokiečių gen. štabo generolas majoras. Kilęs iš Rytprūsių (pats sakėsi turįs lietuvių kraujo). Nuo 1937 jis buvo Vokietijos karo atstovu Lietuvoje (pulkininko laipsniu). Sov. Rusijai užėmus Lietuvą, 1940–41 Vokietijos karo atstovas Rumunijoje. Vokiečių okupacijos metu 1941–44 J. buvo Lietuvos vyriausiu karo komendantu (Oberfeldkommendant). 1944 patekęs į nacių nemalonę ir atleistas į atsargą, apsigyveno Berlyne, kur jį vėliau suėmė rusai. 1946 rusų atgabentas į Rygą, jis liudijo byloje prieš buv. SS vadą Pabaltijo valstybėms gen. Jeckeln, palankiai ir labai teisingai atsiliepdamas apie lietuvių veiklą vokiečių okupacijos metu. Tolimesnis J. likimas nežinomas. J. buvo nuoširdus lietuvių draugas. Kai okupacijos metais lietuviai kreipdavosi į jį dėl okupacinės civilinės valdžios žiaurių veiksmų, jis niekada neatsisakydavo tarpininkauti ir visada, kiek galėdamas, padėdavo.

St. Raštikis, Kovose dėl Lietuvos I, 465–466.

Justitia žr. Iustitia.

Justas ir Justinas yra atskiri krikštavardžiai, iš lot. Justus (: iustus ‚teisingas') ir Justinus (pirmojo būdvardinis vedinys). Abiem vardais yra ir po keletą šventųjų. Moteriškosios lytys yra Justà ir Justinà. Bet vartosenoje, ypačiai liaudies kalboj, abu vardai yra sumišę. Bendrinėje kalboje Jùstinas arba Justìnas įprasta trumpinti Justu, o žemaičiams iškilmingi krikštiniai Jùstinas, Justinà kasdieninėje kalboje yra Jùstis, Jùstė. M. Lietuvoje Jùstas trumpinta ir Jùcas, Jùsas, o moterims vartota Jùstė ir Justienė. XVI a. Justas (Just) gana retas vardas, taip pat tėvavardis Justonis (Justanis, 1585 Žeimelio apl.). Dažnesni inventoriuose, dabar pavardėmis išvirtę, krikštavardžiai Jùcas, Jùcius, Jùčius (šaltiniuose: Juc, Jucus, Jučus) ir tėvavardžiai: Jucáitis, Jučáitis (Jučaicis), Juciūnas (Jucunas, Juciunas), Juciónis (Jucianis) greta su slavišku Juciewicz, Jucevič. Trumpinėmis lytimis sutapus, dabar nebeaišku, kur pvz. Jùsas kilęs iš Justo ir Justino ir kur iš Jurgio (žr.), nors pastarasis jau dėl savo dažnumo turėtų nusverti. Iš J. ir Justino taip pat yra kilusios dar šios pavardės: Jùsčius, Jucỹs, Jùčiuvaitis (M. Lietuvoje), Jučiónis, Jučiūnas. Dabar nebepažįstamas Jučáitis buvo davęs pradžią taip pat išnykusiam Jučáičių k. (1561 Batakių apl.). Jucams ar Juciams bei Jučiams priklausę laukai ir dirvos jau XVI a. mėgta vadinti Jučiškės, Jučiškės vardu, o Raseinių vls. būta net Jùčkampio pievos. Iš dabartinių vietovardžių čia priklauso: Juciaĩ, Jucáičiai, Juciūnai, Jučiaĩ.

K. Jablonskis, Istorijos archyvas I 1934; *V. Kalvaitis,* Lietuviškų vardų klėtelė 1910; *Hoffheinz,* Über die Namen der Litauer (Mitteilungen der Litauischen Literarischen Geselschaft I, 6 1883). *A.S.*

Justas (lot. iustus ‚teisingas') 1. J. iš Canterbury, šventasis (XI 10), Romos benediktinas, vienas iš pop. Grigaliaus D. 601 pasiųstųjų į Angliją pagelbėti tenai nuo 597 besidarbuojančiam šv. Augustinui, to paties Augustino konsekruotas ir paskirtas Ročesterio vyskupu. Mirus karaliui Etelbertui ir jo įpėdiniui Eatbaldui ėmusis atstatyti pagonybę, J. 618 turėjo bėgti pas frankus, bet po metų galėjo grįžti atgal į Angliją ir 624 tapo ketvirtuoju Canterbury vyskupu.

2. J. iš Leone, šventasis (X 14). Pagal V a. parašytą jo Vita, buvęs pirmiau Vienne diakonu, vėliau Lijono vyskupu. Dalyvavęs 374 Valencijos ir 381 Akvilėjos sinoduose, paskui atsisakęs vyskupijos ir išvykęs į Egipto tyrus atsiskyrėliu. Tenai, niekeno nepažintas, atsidėjo maldos ir atgailos gyvenimui. Po mirties jo kūnas buvo pargabentas į Lijoną ir palaidotas šventųjų Makabiečių bžn., kuri gavo jo vardą. *J. V.*

Justi 1. Carl (1832–1912) vok. meno ir literatūros istorikas. 1867 filosofijos prof. Marburge, 1871 prof. Kielyje, 1872–1901 meno istorijos prof. Bonnoje. Gyveno ilgą laiką Italijoje. Talentingai rašė plačias žymiųjų meistrų biografijas, nuodugniai nušviesdamas jų gyventos epochos kultūros vaizdą. Veikalai: Dante u. die Göttliche Komödie 1862; Winckelmann, sein Leben, sein Werk und seine Zeitgenossen 1866–72;

Diego Velasquez u. sein Jahrhundert 1888; Michelangelo 1900–09.

2. Ludwig (g. 1876) vok. meno istorikas, (1) sūnus. 1901 doc. Berlyne, 1903 meno istorijos prof. Hallėje, 1904 Berlyno meno akademijos direktorius, 1907 prof. Müncheno politechnikume, 1909–33 Berlyno nacionalinės galerijos dir. (Tschudi įpėdinis); ten įsteigė portretų ir piešinių skyrius. 1946 buv. Berlyno valst. muziejaus gen. dir. Veikalai: Konstruierte Figuren und Köpfe unter den Werken A. Dürers 1903; Giorgione 1908 (²1926); Deutsche Zeichenkunst im 19. Jahrh. 1919; Deutsche Malkunst im 19. Jahrh. 1920. *P. Rkl.*

Justin Joel DeWitt (1881–1950) amerikiečių hidrotechnikas, veikalų apie užtvankų statybą autorius (Engineering for Dams 1945, Hydroelectric Handbook 1927, ²1950).

Justina (lot.) šventoji (VII 10), mirusi kankine 304 Paduvoje.

Justinas (lot. Justinus iš iustus ‚teisingas') 1. šventasis (šventė IV 13 ir 14), kankinys, žymiausias pirmųjų amžių krikščionių filosofas ir apologetas. Gimęs Samarijoje, Flavia Neapolis (šiandien Nablus) mieste II a. pradžioje. Jo tėvas buvo pagonis graikas. Patsai J. kurį laiką gyveno Efeze. Atsidėjęs filosofijos studijoms, nusivylė savo mokytojais, įvairių filosofinių pakraipų atstovais: stoikais, peripatetikais, pitagoriečiais ir apsisprendė už platonizmą. Gyvendamas Palestinoje, kur žydų monoteizmas buvo taip ryškus, imp. Adrijono laikais, tapo krikščioniu ir atsidėjo naujo tikėjimo skelbimui, likdamas daugiau krikščioniškosios filosofijos mokytoju, negu apaštalu. Pagonių filosofų pavyzdžiu nešiodamas filosofo drabužį, čia vienur čia kitur imperijos pakelėse apsistodamas, atidarydavo savo paties iniciatyva, be kokio nors Bažnyčios aprobavimo, mokyklą ir savo klausytojams dėstydavo savo pažiūras. Romoje, kurią J. aplankė 2 kartu, subūrė aplink save mokinių ir viešai disputavo su cinikų filosofu Krescentu. Manoma, kad to paties Krescento įskųstas esąs krikščionis, Romos prefekto Junijaus Rustiko (163–167) drauge su mokinių būreliu buvo nuteistas mirti. Filosofas kankinys tuojau imta laikyti šventuoju pirmiausia Rytuose, o vėliau ir Vakaruose. Jo šventę visoje Bažnyčioje įvedė pop. Leonas XIII.

Iš gausių J. veikalų, apie kuriuos žinome tik iš vardų ir citatų Atenagoro, Teofiliaus, Tertulijono, Ireniejaus, Euzebijaus ir kt. raštuose, tik 3 stambesnieji dalykai yra išlikę iki mūsų laikų: 2 Apologijos ir Dialogas su žydu Trifonu. Pirmoji Apologija, dedikuota imp. Antoninui Pijui, jo posūniams, Romos senatui ir liaudžiai, parašyta Romoje apie 150. Joje J. krikščionių vardu kreipiasi į imperatorių, prašydamas teisingo ir bešališko sprendimo krikščionių atžvilgiu, aštriai pasisako prieš neteisingą persekiojimą ir pasmerkimą vien dėl to, kad jie yra krikščionys, be jokio jų kaltės įrodymo. Krikščionys siekia vien tobulo gyvenimo Dievo akyse, panašaus į įsikūnijusio Žodžio — Jėzaus Kristaus gyvenimą. Šio gyvenimo teisingumui įrodyti J. sumini pranašystes, kaip nesugriaunamus Dievo apreiškimo argumentus. Dievo apreiškimas esąs visokios žemiškosios tiesos šaltinis. Kiek vėlesnė, taip pat Romoje parašytoji, antroji Apologija yra greičiau pirmosios priedas, pavaizduojąs Romos prefekto Lolijaus Urbiko (144–160) daromas neteisybes, pasmerkiant krikščionis vien dėl vardo. Krikščionys labiau mylį tiesą negu gyvybę: jie neatsisaką gyvybės, bet negalį nė tiesos paneigti. Pasiaukodami jie tikįsi savo auka išlaisvinti ir savo persekiotojus iš netiesos. Nuolankiesiems yra paskelbta tiesa, ir ji triumfuoja net ir mirties atveju; didvyriškas krikščionių laikymasis rodo pasauliui krikščionybės viršenybę. Dialogas su žydu Trifonu, parašytas apie 155–160, greičiausiai Efeze, originale buvo padalintas į 2 knygas, pagal 2 dienų diskusiją. Dingęs veikalo tarpsnis su I dalies pabaiga ir II pradžia neleidžia šiandien atspėti knygos padalijimo. J. Trifonas greičiausiai yra rabinas Tarphon, J. laikais mokęs Lydijoje ir kovojęs su krikščionimis. Tačiau tai nereiškia, kad J. tikrai su juo disputavo: tikriau jo vardą paėmė vien savo apologetinio veikalo struktūrai. Veikale, palietęs filosofijos ir Dievo problemą, J. atpasakoja savo kelią į krikščionybę. Be griežtos tvarkos, dėsto vieną po kitos S. Įstatymo pranašystes, sugrupuodamas jas aplink 3 klausimus: S. Testamento pakeitimą Naujuoju, Kristaus mesianiškumą ir jo, kaip amžinojo Žodžio, funkciją Apreiškime, į kurį jis pašaukė tiek žydus, tiek pagonis. Jo veikaluose pasigendama organiško dėstymo plano, daug digresijų, stilius monotoniškas, argumentacija kartais silpna. Dėl to nelengva sekti autoriaus dėstymo eigą ir tiksliai suprasti jo mintį. J. pirmiausia yra filosofas, bet jo filosofijos centre stovi Kristus. Vadintis krikščioniu, jaustis nekenčiamu ir neteisingai persekiojamu J. yra pelnas ir vienintelis pasididžiavimas. Pagal J., filosofas turįs remtis pranašais, nes tik jie atskleidė žmonėms tiesą. Nepaisant J. raštuose esamų trūkumų, jais gana plačiai naudojosi Tertulijonas savo dialektikoje, Ireniejus — teologijoje. J. pirmas krikščionių iškėlė aukščiausios tiesos vertę, už kurią negailima net gyvybė paaukoti.

E. J. Goodspeed, Die ältesten Apologeten 1914;

I. Giordani, Le Apologie e brani scelti del Dialogo con Trifone 1929; *E. Goodenough,* The Theology of J. Martyr 1923. *J. V.*

Bizantijos imperatoriai:

2. J. I, Bizantijos imperatorius 518–527. Ūkininkas ar piemuo Balkanuose, nuvykęs į Konstantinopolį tapo imperatoriškos gvardijos nariu. Pasižymėjo karuose su persais ir todėl senato liko apšauktas imperatorium. Jis žymia dalimi atstatė bažnyčios vienybę ir persekiojo eretikus. Prie jo slavai ėmė kurtis Balkanuose. Jo valdymui nemaža reiškė broliavaikis Justinijonas (I), jo įpėdinis.

A. Vasiliev, J. the I, 1950.

3. I. II, Bizantijos imperatorius 565–578. Justinijono I broliavaikis ir įpėdinis, prarado didesnę Italijos dalį langobardams, bet stojo kovon su persais. 574 už jį, psichiškai susirgusį, valdė jo įsūnis Tiberijus, po jo mirties paveldėjęs sostą.

Justinavičius Antanas (1861 Šeiminiškių k., Anykščių vls., Utenos aps. — po 1928) knygnešys. 1883 susipažino su St. Didžiuliu (žr.), kuris jį įkalbėjo platinti lietuviškas knygas. J. mokėjo knygas įrišti, todėl ir pats knygų platinimas nebuvo tiek įtartinas. Pačias knygas J. platino ir gretimose Anykščiams apylinkėse. Daug kartų buvo urėdninko krėstas, bet vis nesėkmingai. Vieną kartą pas J. buvo sučiupta senų lietuviškų spaudinių. Tada jis išsėdėjo dvi savaites kalėjime, ir vieneriams metams jam buvo paskirta urėdninko priežiūra su savaitine registracija.

P. Ruseckas, Knygnešys I, 56–58.

Justinijonas (lot. Justinianus), Bizantijos imperatoriai: 1. J. I, Bizantijos imperatorius 527-565, paskutinis bandęs suvienyti jau išsisklaidžiusią Romos imp. ir sutvirtinti jos vienybę bendrais įstatymais ir vieninga bažnyčia. Universalinės imperijos ir bažnyčios idėjos vedamas, vos pradėjęs viešpatauti, J. pasišovė grąžinti jos prarastas sritis vakaruose ir rytuose. Nugalėjęs didelį, vad. Nikos sukilimą Konstantinopoly (532), jis pasiuntė vadą Belizarijų nukariauti vandalų valdomos š. Afrikos. Po metų sėkmingo žygio (533–534) visa Afrika atsidūrė imp. ribose, ir paskutinis vandalų karalius buvo atgabentas belaisvių į Konstantinopolį. Po Afrikos sekė gotų valdomos Italijos nukariavimas (535–554), trukęs ilgus metus dėl gotų atkaklaus priešinimosi ir jų gausumo. Žygis buvo pavestas tam pačiam Belizarijui, kuris jį pradėjo nuo Sicilijos salos, ir Mundui, pasiųstam per Dalmatiją į šiaurės Italiją. 5 metus kovojęs Belizarijus buvo atšauktas, ir į jo vietą paskirtas Narsesas baigė nukariavimą. Italija buvo paversta imperijos provincija, valdoma imperatoriaus vietininko, egzarcho, reziduojančio Ravenoj. Pasijungęs dar pietrytinę Ispaniją, J. įtraukė į imperiją beveik visus Vidužemio pakraščius ir tuo būdu buvo pavertęs šią jūrą romėniškąja, kaip buvo senaisiais laikais. Bet J. pastangos atgauti prarastas imperijos žemes rytuose nebuvo sėkmingos. Čia galingoji Persų valstybė su žymiu karaliumi Chosrojum jam pastojo kelią. Dramatiški karai, prasidėję su J. viešpatavimu, buvo baigti 562 taika. Nesėkmingos J. pastangos liko atstatyti ir bažnytinę vienybę, nusmelkiant monofizitų ereziją. Šieji buvo itin gausūs Egipte bei Sirijoje ir susilaukė paramos iš J. labai įtakingos žmonos Teodoros. Tad daugelis prieš eretikus išleistų įsakymų negalėjo būti įgyvendyta. J. daro didžiu valdovu ir vardą įamžina jo įsakymu sudarytas didelis romėnų įstatymų rinkinys, kuriam nuo XII a. duotas Corpus iuris civilis (žr.) vardas. Šio rinkinio dėka išliko gausūs romėnų įstatymai, kurie tapo pagrindu Europos ir, aplamai, civilizuoto pasaulio teisei. Antras didingas J. paminklas yra Konstantinopoly pastatydinta bazilika (Hagia Sophia), vienas seniausių ir įspūdingiausių architektūros kūrinių, dabar (nuo 1936) muziejus.

Justinijonas I (Mozaika San Apollinare Nuovo bažnyčioje Ravennoje)

A. Vasiliev, Histoire de l'empire Bizantin 1932; *E. Stein,* Histoire du Bas-Empire 1949; *P. N. Ure,* J. and His Age 1950. *J.J.*

2. J. II, Bizantijos imperatorius 685–695 ir 705–711. Jaunas (apie 15 metų amžiaus) paveldėjo sostą, buvo gabus ir ambicingas. Sukėlęs prieš save didikus, buvo nuverstas nuo sosto ir ištremtas, nupiovus jam nosį (iš čia pravardė Rhinometos ‚Nupiautanosis'). Bulgarų remiamas sugrįžo į sostą, bet netrukus, bekeršydamas priešams, pats buvo nužudytas. Po jo mirties ligi 717 sostą buvo užgrobę įvairūs uzurpatoriai, kol Leonas III pradėjo naują dinastiją.

Justus van Gent žr. Joos van Gent.

Jusupov Feliks Feliksovič (g. 1887), rusų kng., G. Rasputino užmušimo organizatorius ir aktyvus dalyvis. Baigė Oksfordo univ. Anglijoje. 1914 vedė did. kng. Aleksandro Michailovič dukterį. Kai Rasputino įtaka caro Nikalojaus II šeimai pasiekė aukščiausio laipsnio, caro rūmų aplinkoje kilo mintis išgelbėti Romanovų dinastiją, nužudant pasileidusį ‚senį' Rasputiną. Sąmokslą įvykdė J., Puriškevič, did. kng. Dimitras Pavlovič ir karininkas Suchotin. J. įviliojo Rasputiną į savo rūmus 1916 XII

17 naktį ir čia, kitų sąmokslininkų pademas, jį nužudė. J. dėl to buvo ištremtas į Kursko gub., bet po 1917 III revoliucijos laikinoji Rusijos valdžia jį amnestavo. Po bolševikų 1917 revoliucijos J. išbėgo iš Rusijos ir apsigyveno JAV. Čia išleisti jo atsiminimai — Rasputin 1927. *K. Avž.*

Juszyński Michal Hieronim (1760–1830) lenkų bibliografas, satyrikas. 1785 įšv. kunigu, Krokuvos univ. gavęs filosofijos daktaro laipsnį, nuo 1789 mokė Pinske. 1794, daliai Lenkijos patekus austrams, J. persikėlė į Tarnovo vysk. Svarbus jo veikalas Dykcjonarz poetów polskich 2 tt., 1820; be to, Apophtegmatów czyli przypowieści dawnych Polaków 1819; visa eilė bibliografinių darbų buvo likusi rankraščiais.

Juškà visoje Lietuvoje paplitusi pavardė. Retesnis yra J u š k ỹ s ir J ù š k u s. Bet XVI a. J. (šaltiniuose paprastai Jušk o, tik retkarčiais Juška) eina tik vardu ir, palyginti, dažnu. Juo pasitaiko net mažybinė lytis J u š k e l i s (Juškel, 1520 Rodūnioje, 1557 Kražių vls.). Nemaža tuo metu yra jau ir išvestinių tėvavardžių pavardžių: J u š k a i t i s (Juškoitis, Juškaicis), J u š k e l a i t i s (Juškeloitys, Juškelait, Juškeloit), taip pat su slaviška priesaga Juškevič, Juszkiewicz, Juškovič. Kartais net tas pats žmogus inventoriuose rašomas Juczkayćis ir Juszkowicz (1561 Jurbarko vls.). Šaltiniuose J. vardas pirmą kartą pasirodo jau XIV–XV a. sąvartoje. 1401 tarp Lietuvos bajorų, pasižadančių laikytis Vytauto sutarties su Jogaila, pasirašo ir ‚Fedoras, Levo sūnus, su tikruoju broliu J. (lot. cum Iuscone, var. Iuschkone)'. Ordino kasininko 1398–1410 išlaidų knygose minimas Švitrigailos tarnas J. (Jueschke). Abu juodu galėtų būti stačiatikiais pasikrikštiję lietuviai arba ir gudai ar ukrainiečiai. Bet jau nebejotinas lietuvis Vytauto ‚supremus cubicularius Juschko alias Stromilo', dalyvavęs šiam 1428 darant užrašus žmonai Julijonai. Strumila, matyti, J. vardą yra gavęs Lietuvos krikšto metu. Mat po krikšto žymesnieji bajorai oficialiniuose aktuose gretą su naujuoju krikščioniškuu vardu vartodavo ir savo senąjį asmenvardį, jungdami juos lot. a l i a s arba vok. a n d i r s ‚kitaip'. J. prievardį (Juszko, Juszkowicz), įsigytą iš kurio pirmatako krikštavardžio, XVI a. vartojo ir viena Giedraičių (žr.) giminės šaka. Lietuvių kalbon J. paskolintas iš gud. Jušk o, vėliau Juška, ėjusio gretomis su Jusk o, Juśka. O gudai taip arba ir Juchno trumpino ne tik Jurgį (žr.), bet ir Jackų (žr.), Jokimą ir net Joną. Pvz. XVI a. dvarų inventoriuose pasitaiko, kad tas žmogus rašomas dvejopai: Stasis Yuchnowicz ir Staniulis Yachnowicz (1597 Semeliškių vls.), Januszkiewiczy : Juškeviči (1599 Pamūšio dv. Upytės vls.). Su Jonu J. sieja ir Šventežerio vls. kaimo vardas Joněnai (Janėnai), kuris lenkiškai buvo rašomas Juszkowce. J. nesvetimas ir šiaip slavų vardynui. Pvz. sorbai (vendai) irgi pažįsta pavardę Juška (vok. rašo: Juschka), bet ten ji kildinama (per Justka) iš Justo (žr.). Plg. taip pat serbokroatų pavardę Jušković. Nors šiandien formaliai nebeįmanoma nustatyti, iš kurio krikštavardžio J. atskirais atvejais yra kilęs, bet galima manyti, kad visų pirma jame slypi senas ir populiarus Jurgis, rečiau Jonas ir kiti vardai.

Iš J., be jau minėto Juškáičio, yra kilusios ir dabartinės, daugiausia rytiečių, pavardės J u š k ė n a s, J u š k ó n i s, Vilniaus krašto J u š k ė l ė, dzūkų J u š k ý n a s ir M. Lietuvos J u š k ù t i s. Iš vietovardžių gausesni Juškáičiai, pažįstami jau XVI a. (Žemaičiuose), ir Juškóniai, Juškónys (nuo XVII a. pradžios), retesni Juškėnai, Juškiaĩ, -ai. Jau XVI a. laukai, dirvos, pievos ir vienas kitas dvaras dėvi Juškiškės ar Juškiškio vardus. Ypač įdomus žemėvardis J u š k ý g a l a (1592 vad. Babėnų lauke prie Kėdainių; bylos įrašė klaidingai: Juškiškgala), tikrasis darybinis Betýgalos (plg. pavardę Betà, Betkampis 1591, pieva prie Dubysos upės) lygmuo.

K. Jablonskis, Istorijos archyvas I 1934; Litovskaja Metrika I ir IV 1903, 1915; *A. Prochaska*, Codex epistolaris Vitoldi 1882. *A.S.*

Juška 1. A l f o n s a s (g. 1911 I 21 Naujadvario k., Ramygalos vls., Panevėžio aps.) agronomas. 1930 baigė Aušros gimn. Kaune ir stojo į ŽŪA Dotnuvoje (baigimo diplomą gavo 1939). 1935–36 kooperatinės s-gos Sodybos vedėjas. Baigęs aspirantu karo mokyklą, 1937–40 laborantas ginklavimo valdybos tyrimų laboratorijoje. 1940–44 kooperatinės Lino s-gos prekybos skyriaus vedėjas. 1932–34 stud. at-kų Algimanto klubo ir 1933–34 ŽŪA stud. at-kų s-gos pirm. Vokietijoje 1947–49 dirbo Ravensburgo liet. bendruomenės valdyboje. 1949 atvyko į JAV ir apsigyveno Detroite; reiškiasi visuomeninėje veikloje.

Kun. A. Juška

2. A n t a n a s (1819 VI 4/16 Gostautų Daujotuose, Butkiškės par., Čekiškės vls., Kauno aps. — 1880 X 20/XI 1 Kazanėje) kunigas, lietuvių tautosakos, ypač dainų, ir žodyno medžiagos rinkėjas. Kilęs ir bajorų Juškevičių, tačiau vėliau vadinosi Juška. Brolio Jono (žr.) paruoštas, 1834 įstojo į

III Kražių gimn. klasę, o pabaigęs 5 klases, 1839 į Vilniaus dvasinę seminariją. 1843 buvo įšventintas kunigu ir tuoj paskirtas Zarasų vikaru. Iš čia perkeltas į Obelius, o iš jų į Antazavę. Apie 1850 paskirtas Ukmergės 5 klasių bajorų mokyklos kapelionu. Apie 1854 (ar 1860) skiriamas Pušaloto klebonu, kur jis atnaujino bažnyčią ir įsitraukė į tautosakos ir kalbinės medžiagos rinkimą. 1862 iškeltas į Lyduvėnus, o po pusės metų, iš čia atsisakęs, porą savaičių pabuvęs Dotnuvoje, buvo paskirtas vikaru į Vilkiją, kur išbuvo 1862-64. 1863 jis buvo vyriausybės pakaltintas nešaukęs žmonių priešintis sukilėliams, 1863 VIII 23 suimtas ir 9 mėn. išlaikytas Kauno kalėjime, o po to grįžo į Vilkiją. Rodos, nuo 1865 paskirtas klebonu į Veliuoną, kur išbuvo iki 1871, kada, paties prašymu, buvo nukeltas į Alsėdžius altarista ir čia išgyveno iki 1879. Tais pačiais metais, atsisakęs altarijos, išvyko pas brolį Joną į Kazanę, kur pradėjo rūpintis spausdinimu savo gausios dainų bei žodyninės medžiagos, kurią jis surinko su dideliu uolumu ir meile. Mirė Kazanėje tepraleidęs 13 mėnesių. Jo antkapis, kuris turi antraše ir žodžius ‚Antonius Juszkievicz Letuviensis', 1917 buvo atnaujintas.

K a l b i n i a i d a r b a i. Nors J. nebuvo ėjęs specialaus kalbinio mokslo, vis dėlto, labai pamilęs lietuviškąjį žodį, yra nudirbęs ir kalbinio darbo, padedamas brolio Jono bei kitų. 1863 jo išspausdinta ‚Abecėla' arba Lementor'us del mažu vaikel'u' kur pritaikytas jo brolio Jono naujoviškasis raidynas (s ir z su taškais viršuje vietoj lenkiškųjų sz, cz, ir kt.). Išmokęs latvių kalbą, paruošė latviškai lietuvišką žodyną, bene 1876 pasiuntė jį į Rygą latvių literatūros draugijai, kuri už tai J. išrinko tos d-jos moksliniu nariu. Tačiau svarbiausias J. nuopelnas lietuvių kalbai yra jo žodynas, kuriam jis surankiojo apie 70.000 žodžių, jų tarpe nemaža tokių, kurių nepažino ligtoliniai spausdinti lietuvių kalbos žodynai. To žodyno, kuriame lietuviškieji žodžiai išversti rusiškai ir lenkiškai, per ilgą laiką tebuvo Petrapilio mokslų akademijos išspausdinti 3 sąsiuviniai, vardu ‚Litovskij slovar' A. Juškeviča s tolkovaniem slov na russkom i pol'skom jazykach', iki žodžio k a š t u o t i s (1897, 1904, 1922). Daugiausia medžiagos žodynui J. surinko tose vietose, kur jis ypač ilgesnį laiką kunigavo. Rinkti pradėjo Ukmergėje, įsitraukė į tą darbą Pušalote, žodynui pagrindą sudarė Vilkijoje, o daugiausia medžiagos žodynui bei tautosakai laimėjo klebonaudamas Veliuonoje. Pirmąją žodyno redakciją brolis Jonas buvo pasiuntęs Petrapilio mokslų akad., kuri 1880 perdavė jį peržiūrėti Charkovo univ. prof. kalbininkui Potebniai. Pastarasis pagyrė žodyną, duodamas nuo savęs naujų patarimų, o akademija, grąžinusi rankraštį, ragino darbą tęsti. Jonas sutiko su Potebnios pastabomis. Ypač dėl akad. Groto ir Sreznevskio įtakos caro vyriausybė nustojo kliudžiusi žodyno spausdinimą lot. raidėmis. Spausdinimas, pradėtas 1884, įvairiems redaktoriams pavedant redagavimo priežiūrą, tėjo labai lėtai. Redaktoriai tikrino, tvarkė, lygino ir kai kuriomis smulkmenomis papildė J. žodyno rankraštį. Iš pradžių žodyno redagavimą ir koregavimą pavedė Jonui, bet dar 1886, prieš pat Jono mirtį, tą darbą perdavė akad. Jagičui, o šiam netrukus išvykus į Vieną, akad. Fortunatovui. Pirmo sąsiuvinio (XXVII, 392 psl.) 10 lankų redagavo brolis Jonas, kuris skaitė ir 2 korektūras vienuoliktojo lanko pirmosios pusės, taip pat ir kitų šio sąsiuvinio lankų. Jonas, prof. J. Baudouin de Courtenay ir Potebnios patariamas, nemaža įdėjo į žodyną savo darbo ir kiek perdirbo J. rankraštį. Jis išvertė žodyną, kuris J. tebuvo verstas į lenkų kalbą (o raidės M, T, O, R, U, V, Z, ž ir į latvių kalbą, nors vietomis palikta ir latviškai neišverstų žodžių), rusiškai (rusiškąją dalį dar žiūrėjo Jono sūnus Vytautas), taisė neliteratūrišką J. lenkiškąjį vertimą, pridėjo prie antraščiažodžių kai kurias trūkstamas žodžių lytis, kai kuriuos žodžius sukirčiavo, šį bei tą keitė lietuviškuose posakiuose ir J. rašyboje. Jono perdirbtoje rašyboje I sąsiuviny atskiru rašmenim (y) teskiriamas ilgasis ‚i' nuo trumpojo, bet neskiriamas dvejopas ‚u'; plačiajam garsui ‚e' (su palinkimu į ‚a') vartojamas skirtingas rašmuo (e su statmenu brūkšneliu viršutiniame to rašmens pusrutulėlyje); dvibalsis ‚uo' rašomas u su mažu rutulėliu viršuje, o dvibalsis ‚ie' paprastai ie (kur i rašmuo be taško); dvibalsiai aj, ej... rašomi su j, o ąn, ęn, įn, ųn, ąm... su ‚nosine' balse. Kirčiavime kairiniu ženklu žymimas trumpas kirčiuotas skiemuo, o dešininiu — ilgas, tačiau, neskiriama dvejopos priegaidės, išskyrus dvibalsį au, kur tas skyrimas mėginamas (áu ir aú). Tačiau garsinė žodyno pusė Jonui, kuris gyveno toliau nuo Lietuvos ir nebuvo taip gerai suaugęs su gyvąja lietuvių kalba, nepavyko tiksliai atvaizduoti, ypač balsių kiekybės ir kirčiavimo požiūriu. Antrojo sąsiuvinio (393–721, LXXII psl.) redagavimas buvo pavestas Jono sūnui Vytautui, o jam 1897 mirus, Jonui Jablonskiui, kuris žmonėse tikrino eilę žodžių bei formų ir posakių, žodyno rankrašty pateiktų, ir vėl įtraukė naujų pakeitimų. Be kitko, Jablonskis ėmė vartoti ū ilgajam balsiui, išmetė atskirą rašmenį plačiajam ‚e', dvibal-

sius rašė ai, ei... (su i) ir mišruosius dvibalsius an, am..., priebalsį ž žymėjo šiandieniškai; kirčiavime skyrė 3 priegaides (vìsos, rãšo, ištaisýti). Trečią sąsiuvinį redagavo K. Būga, o ketvirtas (raidės M, N, O, P) buvo pavestas J. Šlapeliui, bet pastarasis jau nebuvo išspausdintas. Išspausdintųjų žodyno sąsiuvinių redaktoriai, taisydami bei keisdami J. rankraštį, stengėsi per daug nuo jo nenutolti. Apskritai, žodynas tarmės sistemos požiūriu nėra vienalytis; jo pagrindą sudaro J. gimtinės bei jos apylinkių tarmė, tačiau ji atmiešta kai kurių kitų tarmių priemaišomis ne tik atskirų žodžių, bet ir jų lyčių, garsų ir posakių požiūriu. Prie to tarmių maišymo prisidėjo ne tik gyvosios tarmės, bet ir įvairiatarmė, dar nenusistovėjusi mūsų raštų (Valančiaus, Daukanto, Ivinskio...) kalba. Dėl to ir kirčiavime nėsama vienodumo bei vienos sistemos. Greta vartojamos neatitrauktinio ir atitrauktinio kirčio lytys, pvz. vs. vd. žmonà ir žmóna, ds. km. darbū ir dárbų (nors, kaip Jablonskis pažymėjo, atitrauktinio kirčio atvejais šiokiais atsitikimais būtų geriau rašyti žmõna, dar̃bų su tęstine priegaide, bet, nenorint visko perdirbti, palikta stumtinė, kokia ji esti šakninio kirčio atvejais). Lytys bei posakiai į žodyną įtraukti ne visiteliai autentiški. Kai kurias žodžio formas J. nebus užsirašęs rinkdamas žodžius iš žmonių lūpų, bet paskui jas pats atstatęs ir kai kur paklydęs arba atstatęs vieną kitą jų tokią, kurių gyvoji žmonių kalba nėra pratusi vartoti. Pats redaktorius Jablonskis pažymėjo, kad tokios lytys, kaip girdis, jauta, būsiančios J. paties atstatytos iš žmonėse Jablonskio tegirdėtų priešdėlinių lyčių nẽgirdis, nẽjauta ir pn. Ir kai kurie posakiai J. nebus buvę užsirašyti iš gyvosios žmonių kalbos, nes normaliai žmonių kalba jų nevartoja, pvz. tvorà par úkininką užtvertà. Yra nevienas posakis, kuriame žodžiai sumaišyti iš įvairių tarmių. Galimas dalykas, kad kai kuriuos žodžius J. ir pats nukalė, kaip garvežỹs, garplukỹs. Šiaip žodynas yra vertingas, ypač eile retesnių žodžių, retesnėmis žodžių lytimis bei reikšmėmis. Pvz. 1. Abejùčej ‚vidutiniškai': Abejùčej ans gyvena. 2. Anvýskupis ‚arkivyskupas'. 3. Arýba, arýbė ‚arimo laikas'. 4. Brolėńbuvė ‚brolio pati našlė'. 5. Buvýbė ‚daugybė, didelis susibūrimas': Nogna (wielkie) buvybė žmonių atlajdose (atpuskuose). 6. Dažýves ‚farba': Dažyves yra: mėlė, raudė, geltė. 7. Germẽ ‚geresnė dalis'. 8. Giriniñkas (ir girininkas) ‚kuris gyvena ar dirba miške'. Yra būdingų ir vad. liaudinių posakių, nors ir ne prie kiekvieno antraščia-

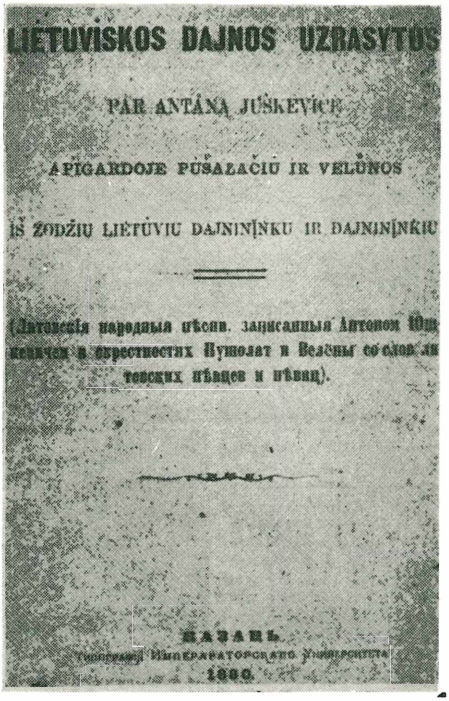
LIETUVISKOS DAJNOS UŽRASYTOS

PAR ANTÁNĄ JUŠKEVIČE

APIGARDOJE PUŠALAČIŲ IR VELIUONOS

IŠ ŽODŽIŲ LIETUVIŲ DAJNININKU IR DAJNININKIŲ

(Литовскія народныя пѣсни, записанныя Антономъ Юш... ...ковичемъ в окрестностяхъ Пушолат и Велёны со словъ ли... ...товскихъ пѣвцовъ и пѣвицъ).

КАЗАНЬ

Типографія Императорскаго Университета

1880.

žodžio duodamų (lizdo pavyzdys, tik minkštinamąjį ženklą ‚i' be taško pakeitus į, ženklą plačiajam ‚e' paprastu e, dvibalsį uo, o rusiškuosius rašmenis lotyniškaisiais rusiškajame vertime) : Girtuõklis, -kla, m.; -kle, -es, f. p'janica; pijak. Kursaĩ geria, tas girtuõklis, kurs ne gẽria (= nè geria), tas šykštuõlis, kursaĩ rẽdos, tasaĩ plùškis, kurs ne rẽdos, tasaĩ sùskis.

Lietuvos Mylėtojas (J. Šliūpas), Lietuviszkiejie rasztai ir rasztininkai 1890, 85–87; *K. Jaunius,* Apie kun. A. Juškos dainų kalbą (Lietuvių Tauta I, 1910, 549–562); *J. Tumas,* Lietuvių literatūra rusų raidėmis ir broliai Juškos-Juškevičiai 1924; *Vc. Biržiška,* Aleksandrynas (rankraštis). *P.Jk.*

Tautosakiniai darbai. J. dainas rinkti pradėjo 1850, rinko Pušaloto, Alsėdžių ir daugiausia Veliuonos parapijoje (1864–1871). Viso jis surinko per 5600 dainų tekstų ir 1853 jų melodijų. Nujautė teisingą ir tiems laikams pažangų tautosakinio darbo metodą: žymėjo dainuotojų pavardes ir jų gyvenamą vietą, nedarė dainose jokių pakeitimų ar praleidimų pagal savo skonį, rašė tarmiškai, žymėjo kokiomis progomis kuri daina dainuojama. Bendravo su paprastais kaimo žmonėmis, mokėjo prie jų prieiti, pvz. nešiodavosi sutanos kišenėje cukraus vaikams ir saldžios degtinės butelį dainininkams padrąsinti. Kaimynai dvarininkai ir

kt. iš jo juokdavosi, laikė keistuoliu, nes jis nemėgo jų draugystės, kortavimo ir išgėrimų. Tuo tarpu vysk. M. Valančius gyrė jo darbą ir ragino greičiau savo rinkinius atspausdinti. Yra išlikę anekdotų. Dar nepažindamas dėžučių sistemos žodyno kortelėms, jis jas suverdavo ant siūlų ir taip tvarkydavo; tai pastebėję kaimiečiai ėmė kalbėti, kad klebonėlis turįs labai daug pinigų, tai džiaustąs popierinius pravėdinti, kad nesupelėtų.

Pirmas bandymas spausdinti dainas buvo padarytas 1867: Petrapilio mokslų akademija, savo Zapisok 12-to t. priede paskelbė 33 dainas: Litovskija narodnyja piesni s perevodom na ruskii jazyk (43 psl.). Ten buvo pavartota keista rašyba, sukurta brolio Jono (žr.) iš 24 rusiškų ir 12 lotyniškų rašmenų, kuri nei lietuvių, nei rusų nepatenkino. Buvo aišku, kad didįjį dainyną reikia spausdinti lotyniškais rašmenimis.

Jau emeritas A.J. 1879 su visais rinkiniais nusikėlė į Kazanę, pas brolį Joną, filologijos mokslus baigusį mokytoją pensininką. Abu ėmė rūpintis dainų išleidimu ir į šį darbą sudėjo visas savo santaupas. Savotiška dainų rašyba lotynų rašmenimis buvo Jono sudaryta. Susidarė sunkumų dėl lietuviškos spaudos draudimo, kuriuos padėjo nugalėti įtakingas kalbininkas J. Baudouin de Courtenay. Kazanės univ., pasiremdamas mokslo įstaigos autonomija, sutiko spausdinti dainas kaip priedą prie savo serijos Izvestija i učenyja zapiski (47–49 tt.), be to, buvo atmušta atskirai; tačiau broliai turėjo apmokėti spaudos išlaidas. Buvo išleista: 1. Svotbinė Rėda Veluonyčių Lietuvių, surašyta par Antaną Juškevičę 1870 (1880, 120 psl.); veikalas susilaukė didelio dėmesio, buvo išverstas vokiškai (MLLG III, 1889–90), lenkiškai (Wisła VII–VIII, 1893–94), o sutrumpintai ir rusiškai (Pamiatnaja Knižka Kovenskoi gub., 1902, 57–80 psl.). 2. Lietuviškos Dajnos 3-se dalyse (I 1880, 418 psl., 461 daina; II 1881, 459 psl., 562 dainos; III 1882, 360 psl., 546 dainos). Taip trijose knygose buvo paskelbtos 1569 dainos, kurių 15 buvo užrašytos Pušalote, 100 Alsėdžių ir kitos Veliuonos apl. Lietuviškų Dainų antras leidimas išėjo Vilniuje 1954 trimis tomais: fotografinis pirmo leidimo pakartojimas ir čia pat perrašyti tekstai dabartine rašyba; duotos ir gaidos iš Krokuvos leidinio.

A.J. prieš mirtį galėjo pamatyti tik pirmąją knygą ir ja pasidžiaugti. Darbą toliau varė brolis Jonas, padedamas K. Jauniaus ir Baudouin de Courtenay. Daug dėmesio buvo kreipiama į fonetinį užrašymų tikslumą, tekstai sukirčiuoti, tačiau tautosakinis leidinio sutvarkymas buvo labai paprastas. Pirmos dvi dalys neturi jokio suskirstymo, tik šen ten pagal numerius nurodomi kiti variantai tame pat leidiny. Trečia dalis turi šiokią tokią klasifikaciją, dainos paskirstytos į skyrius: uliaunos, kariaunos, raudos (ir dainos, kuriose minimas mirties atsitikimas), mitologiškos (pasivertimai į paukščius ar medžius), trumpos dainelės (humoristinės, elgetų, gėrimo, šokio), pagaliau bendrai dainos alsėdiškių žemaičių, užrašytos 1871–79 (yra daug vestuvinių, tik kažkodėl dainininkų pavardės nebenurodytos, nors dainos vėliausiai užrašytos). Kazanės univ. atsisakius toliau dainas spausdinti, buvo kreiptasi į Petrapilio mokslų akademiją. Gavus paties caro leidimą spausdinti knygą lotyniškais rašmenimis, akademija 1883 Petrapilyje išleido Antano surinktas ir Jono spaudai paruoštas vestuvėse dainuojamas dainas: Lietuviškos Svodbinės Dainos XXIV, 898 psl., 1100 dainų). Leidinys buvo stropiau paruoštas ir tautosakiniu atžvilgiu: visur nurodyta, kokių vestuvinių apeigų metu kuri daina dainuojama, tačiau dainos suskirstytos ne pagal jų tipus ar temas, o pagal vestuvių apeigų eigą, tad tos pačios dainos variantai dažnai atsidūrė keliose knygos vietose; atitinkamai pagal numerius tatai atžymint dainų pradžioje, šis trūkumas sumažėja. Turinio ir formos atžvilgiu šio rinkinio dainos yra tikri mūsų liaudies poezijos perlai; pagaliau tai stambiausias mūsų dainynas vienoje knygoje, nepralenktas ir iki šiol; 1955, drauge su Svodbine Rėda, išleistas nauju leidimu.

Dainų melodijų išleidimu, to paties Baudouin de Courtenay pastangų dėka, apsiėmė rūpintis Krokuvos mokslų akademija. Redaguoti šį leidinį pavedė O. Kolbergui ir I. Kopernickiui, tačiau abu veikiai pasimirė. Darbą toliau stūmė Baudouin de Courtenay ir Varšuvos muzikų d-jos pirm. Z. Noskowskis. Pagaliau 1900 Krokuvoje išėjo knyga: Melodje Ludowe Litewskie XLIV, 247 psl.), turinti 1765 melodijas ir po pirmą dainos posmą, pagal numerius nurodant dainų tekstus jau minėtuose leidiniuose, kurioms tos melodijos tinka. Tai stambiausias mūsų melodijų rinkinys. Gaila tik, kad Noskowskis, gerai nepažindamas mūsų liaudies muzikos ypatumų, daugeliu atvejų stengėsi pataisyti A.J. užrašymus, stengdamasis juos įsprausti į kultūrinės muzikos rėmus, tuo būdu nukentėjo melodijų liaudiškumas. Noskowskiui padėjusi melodijas redaguoti ir tikra Jono duktė, muzikė Antanina Kopcienė (Vc. Biržiškos žinia).

Neatspausdinti liko dar 2956 dainų tekstai (atspausdinta buvo keturiose knygose 2669). Rankraščiai dingo Rusijoje, sąmy-

šiuose po I pas. karo. Brolių J. nuopelnai lietuvių tautosakai ir kalbotyrai yra labai dideli: kas broliai Grimmai (žr.) buvo vokiečiams, tas broliai J. lietuviams.

J. Tumas, Broliai Juškos-Juškevičiai 1924. *J.B.*

3. Antanas (g. 1902 I 27 Gelažių k., Vadoklių vls., Panevėžio aps.) astronomas, visuomenės veikėjas. 1911 stojo į Panevėžio realinę gimn., 1918 persikėlė į Vilnių ir ten 1919 baigė Vilniaus liet. I berniukų gimn. 1920 pradėjo studijas Berlyno univ., 1923 persikėlė į Göttingeno univ., kur studijavo ligi 1925. Parengęs disertaciją Die scheinbare Helligkeitsverteilung auf der Sonnenscheibe, 1929 Göttingeno univ. gavo dr. laipsnį. Nuo 1925 rudens pradėjo pedagogo darbą kaip Pasvalio vidurinės m-los dir., nuo 1927 Vilkaviškio Žiburio gimn. dir., nuo 1930 Biržų gimn. dir. Be to, 1929 rudenį išrinktas LU teol.-filosofijos fak. priv. doc., kurį laiką skaitė paskaitas ir universitete. 1934 paskirtas švietimo ministerijos naujai suorganizuoto meno ir kultūros departamento dir., juo išbuvo ligi 1937 rudens. Vėliau nuo 1939 V kurį laiką buvo valstybės teatro dir. Atgavus Vilnių, buvo paskirtas Vilniaus srities ir miesto švietimo ministerijos įgaliotiniu. Vokiečių okupacijos metu iš pradžios kurį laiką buvo švietimo ministerijoje aukštojo mokslo departamento dir. Liko Lietuvoje.

A. Juška

Visuomeninių polinkių žmogus, J. dirbo daugelyje organizacijų. Įstojęs į ateitininkus 1913, pirmininkavo jiems Vilniuje, o studentaudamas Berlyne buvo stud. ateitininkų s-gos pirm. Vėliau uoliau reiškėsi bendrinėse organizacijose. 1935 rudenį buvo išrinktas Vilniui vaduoti s-gos pirm. (nuo 1936 I pasirašinėjo Mūsų Vilniaus vyr. red.), 1938 priklausė Lietuvos skautų s-gos tarybai, 1940 buvo išrinktas pirmininkauti naujai įsikūrusiai Tėvynės s-gai. Bendradarbiavo įvairiuose laikraščiuose ir žurnaluose. Eilę mokslinių straipsnių paskelbė Kosme (įžengiamoji paskaita LU 1929 rudenį: Žmogaus pastangos išmatuoti erdvę, 1930, 1 nr.). Atskirai išl. Astronomijos vadovėlį 1928, Matematinės analizės pagrindus 1934 (21941), Vilniaus bylą 1940. Su kitais parengė eilę fizikos vadovėlių 1941, su K. Kalinausku išvertė E. Braunweilerio Fiziką be formulių 1941, su K. Klimavičiumi parengė Aritmetiką mokytojų reikalui 1941. Be to, jis buvo redagavęs ir papildęs vertimą Th. Moreaux veikalo Iš kur mes ateiname 1931.

4. Antanas (g. 1913 V 13 Gelažių k., Vadoklių vls., Panevėžio aps.) kunigas, istorikas. Mokėsi Panevėžio berniukų gimn., 1933 stojo į Kauno kun. sem. ir 1940 baigė VDU teol.-filosofijos fak. teologijos skyrių. 1940 įšventintas kunigu, ligi 1944 kapelionavo Šeduvos progimn. Metus pabuvęs Vokietijoje, Ravensburgo liet. kolonijos kapelionu, išvyko į Italiją ir ten Romoje 1948 baigė Gregorianumo univ., gaudamas bažnyčios istorijos daktaro laipsnį už disertaciją apie Mindaugo santykius su Šv. Sostu. 1948 rudenį atvyko į JAV ir nuo 1949 yra Čikagos Šv. Mykolo liet. par. vikaras. Visuomeninės pareigos: nuo 1950 Draugo bendradarbių klubo pirm. (sumanęs 1000 dol. premijos romano konkursą), 1953–55 Balfo dir. ir v.pirm., 1953–55 Kunigų Vienybės sekr., nuo 1953 ALRK federacijos gen. sekr., nuo 1954 JAV ateitininkų sendraugių s-gos v.pirm., nuo 1955 JAV Lietuvių Bendruomenės tarybos narys. Nuolatinis Draugo bendradarbis. Rašo ir kt. katalikiškoje spaudoje (Darbininke, Garse, Laiškuose Lietuviams, Lux Christi ir kt.). L.E. talkininkas.

Kun. A. Juška

5. Jonas (1815 V 27/VI 8 Žarėnų vls. — 1886 IV 29/V 11 Kazanėje) kalbininkas, Antano (2) brolis. Kilęs iš smulkių bajorų Juškevičių, lenkiškai maža temokėjusių, šeimos, bet vėliau pats save vadino Juška ir nekartą taip pasirašydavo. Žemaitiška Juškų kalba buvusi gimtoji jų kalba. J. pradžios mokslą ėjo Išteikių mokloje. Iš čia stojo į bernardinų mokyklą Dotnuvoje, o iš jos į IV Kražių gimnazijos klasę. 1839 baigė gimnaziją aukso medaliu. 1840 stojo į Charkovo univ. istorijos-filologijos fak., kurį baigė filologijos mokslų kandidato laipsniu 1844, gaudamas teisę mokytojauti valdžios gimnazijose. Baigęs mokytojavo rusų aukštesniosiose m-lose: 1844–51 buvo senovinių kalbų mokytojas Mogiliavo gimn., 1851–58 geografijos mokytojas Naugardo gimn., nuo 1858 perėjo mokytoju į kadetų korpą, 1859 kadetų korpo inspektorius Petrapilyje, 1862 trumpą laiką dirbo Kazanėje, bet po 1863–64 jau dar-

J. Juška

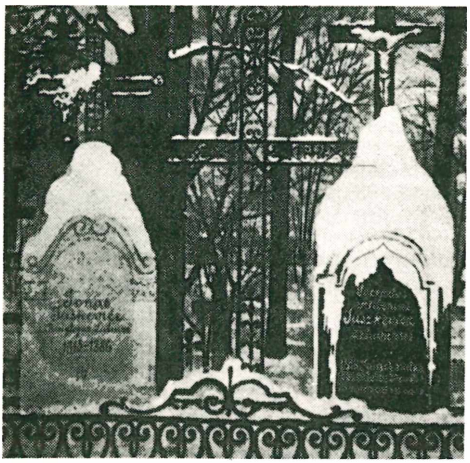

Jono ir Antano Juškų kapas Kazanėje

bavosi Petrapilio komisijoje sudaryti projektui perorganizuoti kadetų mokykloms. 1864 vėl perėjo į švietimo ministerijos vadybą, ir buvo paskirtas Žemojo Naugardo gimn. inspektorium. Paskelbus taisykles, kad katalikai negali užimti administracinių vietų, iš ten buvo iškeltas ir nuo 1867 I paskirtas Jekaterinoslavo gimn. senovinių kalbų mokytoju. 1875 išsikėlė tų kalbų mokytoju į Kazanės gimn. Tais pačiais metais atvykus čia profesoriui Baudouin de Courtenay, juodu ėmė rūpintis J. brolio Antano lietuviškųjų dainų, o paskui ir žodyno leidimu. Dirbdamas mokyklose, J. domėjosi pedagoginiu darbu, ir parašė eilę tos srities straipsnių, už ką buvo vyriausybės pagirtas. Bet atliekamą laiką jis skyrė savo branginamos lietuvių kalbos tyrinėjimui, ir čia jis daugiausia nusipelnė. Nors Charkovo universitete J. negavo nei bendro lingvistinio išsilavinimo, nei turėjo progos tyrinėti lietuvių kalbos, tačiau nuo 1852 ėmė ja domėtis. Tam turėjo įtakos pažintis su akademiku Sreznevskiu, o taip pat su prof. J. Baudouin de Courtenay. Daugiau moksliškai susipažinti su lietuvių kalba jis buvo priverstas, kai Petrapilio mokslų akad. pavedė jam recenzuoti A. Schleicherio 1856 metų lietuvių kalbos gramatiką. Nors J. kalbos darbo palikimas nėra didelis, bet ano meto sąlygomis jis turėjo savo reikšmę. Vienas svarbesnių J. darbų yra platesnis lietuvių kalbos tarmių skirstymo ir aprašymo bandymas (Kałbos lëtuviszko lëžuv'o ir lëtuviszkas staraszymas arba ortografija. Peterburge 1861; tas pats ir rusiškai). J. yra pirmasis mūsų tarmėtyrys (dialektologas). J. lietuvių kalbos tarmes skiria į 4 grupes: 1. žemaičių, 2. Prūsų lietuvių, 3. ariogališkių ir 4. rytiečių pagal e (plačiojo), ie, uo, an, en, d', t' (= dj, tj), l (kietojo) ir i dvibalsių (ai, ei...) tarimą. Be šio garsinio pagrindo, jis taip pat žiūri morfologinio (gramatinių formų) ir žodyninio (atskirų žodžių vartosenos įvairiose vietovėse). Nors skirstymas turi trūkumų, vis dėlto po A. Schleicherio čia buvo žengtas žingsnis į priekį. J. skirstymu vėliau buvo kitų pasinaudota. Nemaža J. yra prisidėjęs prie savo brolio Antano lietuvių kalbos žodyno, kurio redagavimo darbas Petrapilio rusų mokslų akademijos buvo jam pavestas. J. čia nemaža įdėjo darbo, daug ką tvarkė ir taisė, nors, ano meto sąlygomis, ir neišvengė kai kurių nenuosakumų bei paklydimų. Gal ir dėl šitų dalykų J. 1886 V 9 akademijos buvo atleistas iš žodyno redaktoriaus pareigų; tai labai J. paveikė, ir jis po 2 dienų mirė, dar 1885 gavęs pirmą širdies smūgį. Įsitraukęs į kalbinį darbą, J. buvo verčiamas spręsti ir kai kuriuos bendrinės kalbos dalykus, ypač jog kai kas dėl jų ir kreipdavosi į jį su klausimais. Tada dar nesant galutinai nusistojusios vienos kurios tarmės mūsų bendrinės rašomosios kalbos pagrindu, J. patarė kiekvienam rašyti savo tarme, neklaidžiojant iš vienos tarmės į kitą, tik vengiant svetimybių, bet visiems laikantis vienos rašybos. Rašmenyne jis siūlė š, č, taip pat A. Schleicherio vartotąjį v vietoj ano meto plačiai įsigalėjusių lietuvių raštuose sz, cz, w. Manė esant galima išmesti ł (lenkiškąjį); priebalsių minkštinimo ženklu siūlė i (be taško) arba ' (akūtą) priebalsio viršuje dešinėje (pvz. t e k i n'o = tekinio), taip pat savotišką rašmenį plačiajam e ir dvibalsiui ie (e su dviem taškais viršuje) ir kt. Po lotyniškojo raidyno uždraudimo lietuvių raštuose buvo sudaręs 36 raidžių rusišką raidyną, atmieštą lietuviškais rašmenimis, nes vienais rusiškaisiais nesą galima atvaizduoti lietuvių kalbos garsų (Juškevič, Litovskija narodnyja pesni 1867). Rašyboje J. stengėsi derinti lietuvių k. tarmes. Rašyba turinti būti pritaikyta visoms lietuvių tarmėms arba bent jų daugumui, nes, kitaip, viena, rašyba tebūsianti prieinama daliai lietuvių; o antra, svetimtautis vienapusiškai ir klaidingai įsivaizduosiąs lietuvių k. prigimtį. Savo lietuvių k. tarmių aprašyme (Kałbos, 1861) J. rašybos dėsniuose bei raidyne buvo kiek nutolęs tiek nuo tuometinės populiarinių raštų rašybos, tiek nuo A. Schleicherio ir Fr. Kuršaičio rašybų. Paskui jis susidarė vėl kitokią rašybą, kurios trumpas paaiškinimas (vardu ‚Ištarimas raštženkliu') dedamas brolio Antano dainų rinkiniuose. Pastarojoje J. rašyboje būdin-

ga: ąm, ąn, ęm, ęn, įm, įn, ųm, ųn dvibalsių rašymas (neretai vietoj dabartinių bendrinės kalbos ą, ę, į, ų), nes taip veliuoniškiai tarią; ilgiesiems kirčiuotiems skiemenims vartojamas akūtinis (dešininis) ženklas, o trumpiesiems gravis (kairinis). Priegaidžių skirtumo J. nežymėjo, nes, pasak J. Baudouin de Courtenay, jam čia trūkę subtilesnės klausos ir tam tikro smulkmeniško pastabumo. J. raidyno ir rašybos įtakingumas buvo visai menkas. J. ruošė ir lietuvių k. gramatiką, kurios rankraštis ar jo nuorašas buvo Lietuvių mokslo d-joje Vilniuje (Učebnaja Grammatika Litovskago Jazyka. Lětuviška Kalbrēdē, 1862). Remdamasis A. Schleicheriu lingvistiniam gramatikos apdorojimui, J. skiriasi nuo jo tuo, kad lietuvių k. atvaizduoti sakosi imąs visas lietuvių tarmes, kai Schleicheris tam tebuvo pasirinkęs aukštaičių tarmę. Lietuviškieji žodžiai gramatikoje rašomi rusiškais rašmenimis, nors iš pradžių jie buvę parašyti lietuviškaisiais. Kornilovas pasakoja, jog to perrašymo jis pareikalavęs. J. sutikęs, tik paprašęs, kad jį perkeltų mokytoju į kurią Kauno gubernijos mokyklą. Kadangi Vilniaus generalgubernatorius Muravjovas nesutiko prašymo patenkinti, nes čia gyvenęs jo brolis kunigas, ‚lotyniškasis fanatikas', tai gramatikos rankraštis ir nebuvo paruoštas spaudai.

E. Wolter, Johann Juschkewitsch (Mitteilungen der Lit. Lit. Gesellschaft, Heft 12, 1885, 409–413); *J. Baudouin de Courtenay*, Jan Juszkiewicz (Prace Filologiczne, 1885, I, 765–774); *Lietuvos Mylėtojas (J. Šliupas)*, Lietuviszkieji rasztai ir rasztininkai 1890, 87–89; *J. Tumas*, Lietuvių literatūra rusų raidėmis ir broliai Juškos- Juškevičiai 1924; *P. Jonikas*, Jonas Juška (Tautos M-la 1936, 12/13, 286–288); (") Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos idėja priešaušrio metu (Archivum Philologicum VI, 1937, 48–49, 57); (") Iš lietuvių kalbos rašybos istorijos (t.p. VIII, 1939, 23, 25-26, 28-30); *Vc. Biržiška*, Aleksandrynas (rankraštis). *P.Jk.*

6. Juozas (g. 1905 I 10 Gelažių k., Vadoklių vls., Panevėžio aps.) 1924 baigė Panevėžio berniukų gimn., 1924–31 studijavo statybą VDU technikos fak. 1930–40 Žemės ūkio rūmų statybos skyriaus vedėjo padėjėjas, 1940–44 Žemės ūkio vadybos statybos skyriaus vedėjas. Nuo 1931 buvo nuolatinis ūkinės spaudos (Žemės Ūkio, Ūkininko Patarėjo, N. Sodybos, Ūkininko Kalendoriaus) bendradarbis žemės ūkio statybos klausimais. Bendradarbiavo arch. V. Švipo redaguotame kolektyviniame leidinyje Kaimo statyba 1936 ir prof. dr. Pr. Jucaičio redaguotame veikale Pašaro rauginimas ir jo raugyklos 1938 (parašė skyrių apie silosų statybą). Pats vienas išleido Medinius stogus 1934.

7. Kazimieras (1897 XI 15 Debeikiuose, Utenos aps. — 1938 IV 16 Kaune) kun. Dirbo 1920 besikuriančioje Eltoje, o vėliau stojo į Žemaičių kun. seminariją. 1925 įšventintas kunigu, buvo vikaru ir kapelionu Šiluvoje, nuo 1929 karo kapelionu. Rašė Laisvėje, Ateityje, Karyje, Ugniagesyje ir kt.

8. Mikelis (m. 1934 X Tilžėje) M. Lietuvos veikėjas, kilęs iš S. Vainočių k., Tilžės aps., su M. Jankumi aktyviai dalyvavęs akcijoje pravesti liet. atstovams į Vokietijos Reichstagą ir pats apie 1890 buvęs Tilžės ir Pakalnės aps. lietuvių kandidatu. Veikė Birutės draugystėje.

9. (Jusko) Rapolas (g. 1905 III 5 Brocktone, Mass.) dainininkas-bosas, gaidų leidėjas. Muzikos pradėjo mokytis iš tėvo vargonininko. Tėvui mirus, likęs 12 metų, užėmė pora metų jo vietą, o vėliau vargoninkavo Providence (nuo 1918) ir New Haven (nuo 1921) lietuvių parapijose ir drauge mokėsi: iš pradžių N. Anglijos muzikos konservatorijoje, vėliau Yale univ. muzikos mokykloje. 1924–26 vargoninkavo Elizabeth, N.J., liet. par. 1926 gavęs stipendiją trejiems metams, studijavo Curtis muzikos institute (Filadelfijoj) ir pas buv. Paryžiaus konservatorijos prof. Gregorz. Baigęs dainavimą, 1929–31 dainavo Filadelfijos operos Co. (turėjo 26 vaidmenis). Drauge nuo 1930 vargoninkavo Baltimorėje ir ten kurį laiką vedė liet. radijo valandėlę. 1934–44 So. Bostono liet. par. vargonininkas. Drauge Bostone 14 metų buvo McLaughlin & Reilly gaidų leidyklos vyr. ved. Buvo išvystęs plačią veiklą su Bostono liet. par. choru ir pats kaip solistas daug kur koncertavo lietuvių ir amerikiečių tarpe, dalyvavo radijo programose. L. Stokowskiui diriguojant, 1945 III 19–20 buvo solistas Naujorko Muzikos Centre atliekant Bacho šv. Mato pasiją; su ja važinėjo ir kituose didmiesčiuose. Nuo 1950 Gregorianinio Amerikos instituto (Toledo, Ohio) bažnytinės muzikos plokštelių leidimo ir gaidų spausdinimo vedėjas. Šio instituto vardu įvairiose vyskupijose organizuoja ir veda bažnytinės muz. kursus. The Gregorian Review ir Caecilia žurnalų redakcijos narys. Jo mokinė yra dainininkė Z. Griškaitė. Kaip muz. mokytojas bendrojo lavinimosi m-lose J. turi B.A. laipsnį. *J.Ž.*

R. Juška

10. Vytautas (1870 XII 19/31 Jekaterinburge — 1896 IV 9/21 Tartu), Jono (5) sūnus, kalbininkas. Nuo 1875 gyveno

su tėvais Kazanėje, kur nuo 1884 lankė III gimnaziją, o ją baigęs, studijavo Kazanės univ. istorijos-filologijos fak. 1890 gavo sidabro medalį už konkursinį darbą ‚Istorija literatury i jazyka kašubov'. Kurį laiką mokytojavo, dėstydamas prancūzų k., o 1891–94 Tartu univ. studijavo lyginamąją kalbotyrą pas J. Baudouin de Courtenay ir L. Meyerį, ir gavo ten magistro laipsnį. Nuo 1894 pavasario iki 1895 pavasario buvo priskirtas prie Petrapilio univ., kuris jį pasiuntė į Lietuvą mokslo reikalu. 1896 III 16 jis skaitė Petrapilio univ. pirmą (habilitacinę) paskaitą apie dzūkų tarmes. Ruošėsi nuo rudens į privatdocentus skaityti tame universitete lietuvių kalbą. Jau buvo pasiskelbęs kitą semestrą skaitysiąs apie lietuvių k. garsų ir formų pobūdį, tačiau netrukus apsirgo tifu ir mirė. Petrapilio mokslų akademija jį buvo numačiusi nuo 1896 rudens Antano Juškos žodyno redaktorium. V.J. buvo iš mažumės pamėges lietuvių kalbą.

Izvestiia Imperatorskoj Akad. Nauk 1896. V. No. 4; *J. Tumas*, Lietuvių literatūra rusų raidėmis ir broliai Juškos-Juškevičiai 1924; *Vc. Biržiška*. Aleksandrynas (rankraštis). *P.Jk.*

11. Vincas (1860 — po 1933) Žemaičių Kalvarijos knygnešys. Dėl savo darbo turėjęs palikti tėvynę, emigravo į JAV; grįžo Lietuvon 1924 ir nuo 1929 gavo nuolatinę knygnešio pensiją.

Juškaičiai k., Kurtuvėnų vls., Šiaulių aps. Yra piliakalnis apie 50 m ilgio ir 20 m pločio. Netyrinėtas.

Juškaitis 1. Jonas (g. 1922 IV 11 Barvų k., Lapynų vls., Šilutės aps.) teisininkas. Mokėsi Šilutės liet. progimn., brandos atestatą įsigijo 1941 Vytauto D. gimn. Palangoje. Vokietijoje studijavo teisę ir ekonomiką Heidelbergo ir Marburgo univ.; baigė (atvykes 1947 į Kanadą) 1954 Toronto univ. LL.B. laipsniu. Verčiasi Vankuveryje advokato ir notaro praktika. Buvo vienas iš Kanados liet. stud. s-gos organizatorių ir pirmasis jos valdybos pirm. (dvi kadencijas). Nuo 1952 Kanados Lietuvių Bendruomenės krašto tarybos narys; be to, Britų Kolumbijos apylinkės valdybos pirm. Rašo M. Lietuvos Keleivyje, Naujienose, N. Lietuvoje ir kt. Tris straipsnius paskelbė Toronto univ. žurnale Law Review.

2. Pranciškus J. (g. 1883 XI 15 Gegužių k., Ilguvos par., Šakių aps.) kunigas. Moksla ėjo Šakiuose ir vėliau. atvykes į JAV 1905. Valparaiso univ. 1907–12 (B.Sc. ir A.B.). Baigė šv. Jono seminariją Brightone, Mass., ir 1917 buvo įšv. kunigu. Vikaras Nekalto Prasidėjimo liet. par. Cambridge nuo 1917 ir ten pat klebonas nuo 1922. Išmokėjo parapijos skolas. 1926 įst. parapinę 8 sk. m-lą. Veikė ALRK mokslei-vių susivienijime, LRK pilnųjų blaivininkų susivienijime (kurį laiką jam pirmininkavo), Liet. darbininkų s-je (kontrolės komisijos narys), nuo 1950 yra ALRK moterų s-gos dvasios vadas. 1918 redagavo Moterų Dirvą, o vėliau keletą metų redagavo mėnesinį blaivybės žurnalą Tautos Rytą. Rašo katalikiškoje spaudoje. Išleido maldaknygę Maldų Šaltinis, Mažą katekizmą ir Eucharistines stacijas. Finansavo kun. J. Vaitkevičiaus Gyvosios Dvasios (4 tomai) veikalo išleidimą.

Juškauskienė - Stropienė Feliksa, Bostone gyvenusi ir mirusi socialistų veikėja ir spaudos darbininkė, Keleivio bendradarbė, 1906 išleidusi Naujausias dainas ir eiles, o 1908 tragediją Kerštingą meilę (?1913).

Juškevičienė Petronelė (g. 1912 I 19 Montrealyje) Kanados liet. visuomenės veikėja, mokytoja. 1929 baigusi Montrealy mokytojų sem. Ilgametė Kanados Lietuvių centro tarybos pirm. Ji pirmininkavo ir Kanados Liet. Bendruomenės organizaciniam komitetui, privedusiam prie bendruomeninio susiorganizavimo. Vėliau Kanados LB krašto tarybos narė. Globojo naujai po II pas. karo atvykusius ateivius.

P. Juškevičienė

Juškevičienė-Pautienytė Zuzana (g. 1914 V 26 Suvalkijoje) skaučių veikėja. Vidurinį mokslą išėjo Marijampolėje ir Kaune, vėliau metus studijavo Vilniuje gamtos mokslus. Nuo 12 metų amžiaus skautė, ėjusi įvairias pareigas, apdovanota Lelijos ordinu ir pakelta vyr. skautininke, priklauso pasaulio liet. skaučių seserijos vadijai. Nuo 1935 bendradarbiauja skautų ir kitoje periodinėje spaudoje.

Juškevičių miškas Padubysio vls., Šiaulių aps., 197 ha. Lapuočių sudėties medynai, esama skroblo.

Juškevičius 1. Adomas (g. 1907 Vilniuje) istorikas. 1926 baigė Vytauto D. gimn. ir tais pat metais pradėjo istorijos studijas Stepono Batoro univ. Vilniuje (baigė magistro laipsniu). Mokytojavo Švenčionių liet. gimn. ir vėliau buvo tos gimn. direktoriumi. Veikė Vilniaus lietuvių stud. s-goje ir metus jai pirmininkavo, buvo Lietuvių labdarybės bendrabučio Žiburėlio vedėju, 1939 II 11 buvo išrinktas Lietuvių mokslo mylėtojų d-jos pirm. (tuo vardu buvo atkurta Lietuvių mokslo d-ja). Lietuviško Baro bendradarbis, suredagavo vienkartinį leidinį Studentų Balsą, su J. Maceika parengė vadovą ‚Vilnius ir jo apy-

linkės' (1937 laidą lenkai konfiskavo, antroji laida išėjo 1940). Liko Lietuvoje.

2. Albertas Juozas (g. 1920 VI 25 Baltimorėje, Md.) mokėsi Baltimorės Roland Park vidurinėje m-loje ir 1935–38 Baltimorės politechnikos institute; 1941–42 lankė vakarinius kursus John Hopkins univ. Baltimorės liet. veikėjas, su J. Ruzga lietuvių radijo valandos steigėjas ir pranešėjas nuo 1948.

3. Antanas žr. Juška (2).

4. Felicijonas (apie 1872 Barklainių dv., Ramygalos vls., Panevėžio aps. — 1899 X 26 Palangoje) kunigas. Mokėsi Panevėžio realinėje mokykloje, Žemaičių kunigų seminarijoje ir Petrapilio kat. dvasinėje akademijoje, kurią 1896 baigęs buvo paskirtas Palangos kapelionu. 1896 prieš Kalėdas mokyklos vyriausybei įsakius pamaldas rusų kalba, J. paraginti tėvai atsiėmė savo vaikus iš mokyklos. Dėl šio žygio J. 1897 I 18 buvo iš kapeliono pareigų atleistas, tačiau netrukus vėl sugrąžintas ir juo išbuvo ligi mirties. Bendradarbiavo Tėvynės Sarge ir buvo įsijungęs į lietuviškosios spaudos skleidimo darbą.

5. Jonas (1654–1685 III 9) lietuvis jėzuitas (nuo 1670), filosofijos ir teologijos studijas baigęs Vilniaus akademijoj ir 1681 gavęs teologijos daktaro laipsnį su aukščiausiu pasižymėjimu. Buvo pradėjęs 1683 dėstyti filosofiją Varšuvoje, bet netrukus mirė, nespėjęs ištesėti į ji, mokslininką, dėtų vilčių. *A.Lm.*

6. Jonas žr. Juška (5).

7. (Miller) Jonas (g. 1903 X 27 Stevenson, Skotijoje) Montrealyje 1925 baigė technikos mokyklą ir reiškiasi kaip Kanados lietuvių visuomenės veikėjas: ilgametis D.L.K. Vytauto klubo direktorius, Nepriklausomos Lietuvos b-vės pirm. ir kt. Teikė globą po II pas. karo atvykusiems ateiviams lietuviams.

8. Juozas (apie 1810 Vilniaus krašte — 1879 Čikagoje) kunigas. Po 1863 sukilimo ištremtas į Samarą, per Sibirą nukeliavo į Braziliją. Čia jam buvo sunku išsiversti be ispanų kalbos, tai 1869 atvyko Čikagon, kur buvo paskirtas vietos lenkų par. klebonu. Per metus jis čia suorganizavo šv. Stanislovo parapiją. Dėl lenkų intrigų buvo priverstas pasitraukti (1871) ir persikėlė darbuotis tarp lenkų Watertowno ir Winonos apylinkėse Minnesotoje. 1874 atvažiavo į Shamokin, Pa., ir organizavo lietuvių-lenkų šv. Vaitiekaus parapiją. Viskas buvo gerai, kol statė bažnyčią. Paskui lenkai pyko, kam jis sakė lietuviškus pamokslus, nors lietuvių buvo daugiau. 1876 pavasarį lenkai jam išdaužė klebonijos langus, ir jis persikėlė į Scrantono vyskupiją ir įkūrė lenkų par. Nanticoke, Pa. Atsiradus čia ‚tikram lenkui' užimti lietuvio vietai, J. turėjo trauktis ir iš čia. Persikėlė į Čikagą ir apsigyveno pas savo bičiulius, kur ir mirė. Pasak kun. W. Kruszkos (Historya Polska w Ameryce), jis buvo palaidotas lenkų kapinėse, bet ir ten lenkai nedavė ilsėtis savo geradariui, ir jo kūną bičiuliai perkėlė į šv. Bonifaco vokiečių kat. kapines. Vc. Biržiška spėja jį buvus autoriumi 1852 Karaliaučiuje išleistos knygelės ‚Metas Losku arba Jubileuszas'.

A. Milukas, Spaudos laisvės ir Amerikos lietuvių organizuotės sukaktuvės [2]1929. *A.Kč.*

9. Vytautas žr. Juška (11).

Juškevičiūtė-Baliūnienė Ona (g. 1907 V 3 Pittston, Pa.) gydytoja. Baigė Prienų Žiburio gimn. 1927, VDU medicinos fak. 1933 ir buvo palikta universiteto akių klinikos asistente ligi 1939. Persikėlusi į Vilnių, 1939–44 buvo LRK ligoninės akių skyriaus vedėja. 1947 atvyko į JAV ir nuo 1953 verčiasi Čikagoje privačia akių, ausų ir gerklės ligų praktika. Paskelbė eilę savo specialybės straipsnių Medicinoje (apie akių sužeidimus vaiko amžiuje, apie akių apakimą nuo glaukomos, apie trachomos gydymą Vilniaus krašte) ir medicinos temomis bendradarbiavo kituose laikraščiuose. V Pabaltijo oftalmologų kongrese Tartu 1938 skaitė pranešimą Exophthalmus pulsans. Studentaudama buvo viena iš stud. ateitininkų medikų Gajos korp. steigėjų.

Juškys 1. Bronius (g. 1905 IV 14 Ožnugario k., Batakių vls., Tauragės aps.) 1931–40 Lietuvos kariuomenės karininkas. 1936 baigęs VDU hum. mokslų fak. pedagogikos skyrių, buvo perkeltas į kariuomenės štabo spaudos ir švietimo skyrių. 1937 išsp. knygą Jaunuomenės karinis rengimas svetur. Tremtyje, Vokietijoje, 1946–47 dirbo Hanau stovyklos administracijose. Buvo Varpo stud. d-jos narys, veikia valstiečiuose liaudininkuose ir ALT Sandaroje. Rašęs Mūsų Žinyne, Karyje, Naujienose.

2. Vytautas (g. 1894 V 25 Žaldvario vsd., Eržvilko vls., Tauragės aps.) gydytojas. Medicinos mokslus baigė 1923 Tartu univ. 1925 I — 1929 X buvo LU med. fak. asistentas (nuo 1926 I vyr. asist.) prie odos ir veneros ligų katedros. Tuo pačiu laiku valstybinės odos ir veneros ligų ambulatorijos vedėjas. Pasitraukęs iš univ., ligi 1940 vasaros dirbo Karo ligoninės odos ir veneros ligų skyriaus vedėju. 1941-44 buvo Vyr. sveikatos valdybos valdytojo pavaduotojas. Aktyviai dalyvavo ir kurį laiką pirmininkavo Draugijai kovai su veneros ligomis Lietuvoje. Studentaudamas veikė Fraternitas Lithuanica korporacijoje. Rašė Me-

dicinoje ir kitoje spaudoje. Atskirai išl. Kas kiekvienam žinotina apie veneros ligas 1930, Įstatymas kovai su venerinėmis ligomis gyvenime 1939 (atspaudas iš Medicinos 1939, 3 nr.). Likęs Lietuvoje, docentauja Kauno medicinos institute.

Juškytė (Juškevičiūtė) Jadvyga (g. 1869 I 1 Pernaravos dv., Kėdainių aps.) tautinio atgimimo veikėja. Tėvas, Jonas Juškevičius (m. 1916), baigęs Panevėžio gimn., tarnavo teismo raštininku Kaune, paskui, vedęs gudų kilmės Mariją Šeliutaitę, nuomojo iš Tiškevičių Pernaravos dv. J. gavo išmokslinimą namuose iš tėvų. Vėliau pati tėvų namuose turėjo slaptą mokyklėlę. Apie 1901 metus buvo nuvykusi namų mokytoja pas K. Drąsutavičių (žr.) Irbite, Orlos gub., kur jam padėjo parengti ir sutvarkyti lietuviškai-rusiškai-lenkiškai botanikos žodynėlį. 1903 namų mokytoja pas Vl. Putvinskį. 1905-12 mokytoja Zubovo išlaikomoje Ginkūnų dv. mokykloje (kartu vaikus lietuviškai mokė Gubernijos mokykloje). 1918 gale suorganizavo Pernaravos valsčiaus savivaldybę ir įsteigė kooperatyvą (ilgą laiką buvo jo vedėja). 1919 organizavo vietinį gynimo komitetą ir rinko kariuomenei maistą bei drabužius, įkūrė šaulių būrį ir kurį laiką jam pirmininkavo. Buvo vietinės žemės reformos komisijos pirm. 1920–30 Pernaravos pradžios m-los vedėja. Išėjusi iš mokyklos, pusiau paraližuota, gavo pensiją. Apdovanota Gedimino ordino III laipsniu ir keturiais Nepriklausomybės medaliais (suteiktais vidaus reikalų, krašto apsaugos, žemės ūkio ir švietimo ministerijų). 1944 dar buvo gyva; liko Lietuvoje.

J. Juškytė

Lietuviškon veiklon J. įsijungė nuo mažens. J. Šliūpo apdovanota Aušros 1 nr., skaitė ir platino lietuviškąją spaudą. Nuo 1895 pati rašinėjo, palaikydama santykius su V. Kudirka (1898 jį su kitais aplankė), P. Višinskiu, kun. J. Tumu. Didelės draugės buvo su G. Petkevičaite-Bite, jos įsteigė Žiburėlio d-ją. Draugavo ir su Žemaite. Ištraukė 1895 kun. K. Jaunių iš psichiatrinės ligoninės. Iš K. Jauniaus paskaitų klierikams užrašų, J. gautų iš pusbrolio Felicijono J. (žr.) ir surašytų į sąsiuvinį, Tartu univ. lietuviai studentai sudarė hektografuotą leidinį. Pirmajame lietuviškame spektaklyje Amerika Pirtyje, vaidintame Palangoje 1898 VII 12/VII 20, J. vaidino Bekampienę. Dalyvavo 1905 Vilniaus seime ir organizavo jo nutarimų vykdymą savo apylinkėje.

Savo rašinius J. siuntė P. Višinskiui ir kun. J. Tumui. Pirmasis nuo 1895 juos dėjo į Varpą ir Ūkininką (vėliau ir į Naujienas), paprastai juos leisdamas Širšės slapyvardžiu, sugalvotu G. Petkevičaitės-Bitės. Kun. J. Tumas J. rašinius, dažniausiai pažymėjęs N slapyraide, nuo 1901 dėjo į Tėvynės Sargą. Be to, dar ji rašė, spaudą leidus, Vilniaus Žiniose, Lietuvos Žiniose, Mokykloje, Visuomenėje, Viltyje, Vaire, po I pas. karo — Lietuvoje, Tėvynės Balse (vienaveiksmė komedija ‚Valsčiuje' 1922) ir kt. Be straipsnelių, nuo 1899 J. išsp. ir keletą apysakaičių (Ubagė 1899, Velykų Naktis, Tarnaitė 1901, Antanukas, Našlaičio mokytojai 1902 ir kt.), spausdintų daugiausia Tėvynės Sarge ir pasižyminčių švelnia krikščioniška užuojauta vargstančiam žmogui. Atskirai išl. Vaikų skaitymėlius 1905 (parengtus bemokant Drąsutavičiaus vaikus), Sveika Marija 1906 (pirmoji patriotinė maldaknygė, sudaryta iš Daukšos, Valančiaus, Baranausko, Maironio ir kt. maldų, pridedant jos pačios parašytą ‚Šaukimą prie Viešpaties per šv. Antano užtarimą'), Lietuviškuosius diktantus pradedamosioms mokykloms 1907, drauge su S. Vazneliu Rašybos lavinimosi darbus 1909, su J. Šliūpu Du žymius darbuotojus Lietuvos naudai (J. apie kun. A. Šliupavičių, J. Šliūpas apie J. Zauką) 1936. Iš vertimų išl. dvi knygutes Scenos vaizdelių (B. Gorčinskio, L. Rydelio ir kt.) 1912 ir iš V. Zagorskio sudarytą knygelę Iš Vilniaus legendų ir padavimų 1928. Rinko pasakas ir jas siuntė J. Basanavičiui; didelį prijuosčių rinkinį padovanojo Kauno miesto muziejui (vėliau perėjo VD muziejaus etnografiniam skyriui). Jos sesuo Marija taip pat dalyvavo lietuviškoje veikloje.

Mokvkla 1909, 6 nr.; *St. Dagienė.* Pernaravos šaulė (Trimitas 1937, 52 nr.); *M. Čilvinaitė,* Iš J. J. atsiminimų ir jos rankraščių (Mūsų Senovė II, 1938–39, 435–447 ir 604–620); *Dr. A. M. Račkaus* suteiktos žinios iš Lituanistikos muziejaus archyvo.

Juta (vok. Jutta) 3 palaimintųjų vardas: 1. J., vokiečių palaimintoji (šventė XII 22), Disibodenbergo vienuolyno benediktinė, mirusi 1136. Ji į vienuolyną įstojo 1106 drauge su 8 metų Hildegarda iš Bingeno, kurią ji vienuolyne išauklėjo, ir toji laikoma šventąja.

2. J. (Judith) iš Sangerhausen Tiuringijoje, palaimintoji (šventė V 5), našlė. Palikusi savo tėvynę, nuvyko į Prūsus, kur jos giminaitis Hanno iš Sangerhausen buvo did. Kryžiuočių Ordino magistras. Gyveno atsiskyrėlės gyvenimą. Mirė apie 1260 prie Kulmo ežero. Laikoma Prūsijos globėja.

3. J. (Ivetta), cistersė, belgų palaimintoji (šventė I 13), mirusi 1228. Po 5 metų

moterystės gyvenimo, likusi našle, atsidėjo 3 savo vaikų auklėjimui ir gailestingiesiems darbams, ypačiai ligonių slaugymui Huy ligoninėje, prie kurios apsigyvenusi vienuoliškai gyveno. *J. V.*

Jutai (lot. Eutii, Euthiones, sen. ags. Yte, Eotas) vakarų germanų kiltis Jutlandijoje, vakarinėje pusiasalio dalyje, vėliau danų asimiliuota. Dalis j. apie V a. po Kr. išsikėlė į Flandriją ir Angliją. Dabar j. vadinami Jutlandijos pusiasalio danai.

Jutimas (ag. ir prc. sensation, vok. Empfindung) ‚tiesioginė juslės reakcija į akstiną' (Reinys). J. yra vienas iš svarbiausių juslinio pažinimo vyksmų, be kurio nebūtų galima pagava (žr.), o be pastarosios — mąstymas. J. priklauso ypatingai nuo dviejų veiksnių: dirgio (akstino) ir juslės organo veikimo. Dirgis yra daikto veiksmas ar savybė, kuri jaudina organą. Pagrindinės dirgių rūšys yra: fizinis (mechaninis, terminis, akustinis, optinis, cheminis) ir fiziologinis (fiziologinės funkcijos jaudinančios juslės organą) dirgiai. Be to, yra kalbama taip pat apie bendruosius dirgius, kurie gali sukelti daugiau negu vieną j. rūšį iš karto (pvz. paspaudus akį galima justi skausmą ir regėti šviesą) ir specifinį dirgį, kuris gali veikti tik vieną juslę (pvz. elektromagnetinės bangos veikia tik akį, bet neveikia ausies, uoslės ir t.t.). Antroji j. sąlyga yra juslės organai, kurių sąvokon taip pat yra įjungiama ir dirgsnių sistema, ypatingai juntamieji ir judamieji dirgsniai. Be šių pagrindinių j. sąlygų, yra kalbama ir apie antrines j. sąlygas, arba j. savybes. J. savybės yra tie jo bruožai, kurie padeda mums atskirti vieną j. nuo kito. Nuo moderniosios psichologijos pradžios yra pripažįstamos dvi j. savybės: kokybė ir kiekybė. Kokybė yra tas jutimo bruožas, kuris padeda mums atskirti skirtingo turinio j. Pvz. kokybė yra tai, ką mes vadiname saldžiu skonio jutime arba ‚do' garso jutime. J. kiekybė yra tas j. bruožas, kuris įgalina mūsų sąmonę atskirti j. stiprumą arba to stiprumo vertę. Kiekybė padeda mums daryti skirtumą tarp dviejų j., kurie yra tos pat kokybės, pvz. tas pat tonas ‚do' gali būti juntamas vieną kartą kaip garsus, o kitą kartą kaip tylus. J. kiekybė priklauso nuo dirgio stiprumo. Jeigu mes stebėsime įvairių dirgių veikimą, galėsime nustatyti, kad ne visuomet dirgio veikimas gali sukelti j.: jeigu dirgis yra per silpnas, j. nebus, pvz. dulkė krisdama ant rankos nesukelia lytos j. Tuo būdu yra kalbama apie j. slenksčius, arba ribas. Žemiausias j. slenkstis remiasi mažiausiu vos pastebimu dirgiu, kuris jau gali sukelti j.; aukščiausias j. slenkstis yra ta j. riba, kuri esant labiausiai įtemptam dirgiui duoda vis dar tą patį j. Jeigu j. aukščiausias slenkstis bus peržengtas, tai jusim skausmą vietoj specialaus j. Šie yra kraštutiniai j. slenksčiai; labiausiai pageidaujamas vidurinis slenkstis, kuris yra vadinamas optimaliniu. Kiekybė taip pat priklauso ir nuo paties individo, ne tik nuo dirgio stiprumo. Individo nusiteikimas, kaip laukimas, pasiruošimas arba nuovargis, abejingumas, gali žymiai paveikti j. kiekybę. Taip pat dirgio veikimo ilgis (laiko tarpas) turi įtakos j., jo kiekybę padidindamas arba sumažindamas. Jau XVIII a. fiziologai su atsidėjimu ėmė tyrinėti santykius tarp dirgio ir j. E. H. Weberis studijavo pridedamojo dirgio j. ir nustatė, kad pridedamasis dirgis turi taip pat savo žemiausią slenkstį; jeigu jo veikimas žemiausio slenksčio nepereina, žmogus nejus pridedamojo dirgio veikimo. Pvz. jeigu apie 17 kg pridėsime ½ kg, individas šio pridedamojo svorio nejus, nes jis yra žemiau žemiausio slenksčio, kuris svorio j. yra 1 kg. Pagal Weberį, šviesai pridedamojo dirgio slenkstis yra 1:100; garsui 1:8 ir t.t. Weberis taip pat studijavo klausimą, ar j. stiprėja lygiai taip, kaip dirgio veikimas stiprėja. Jo bendradarbis Fechneris savo eksperimentais nustatė dirgio ir j. santykių dėsnį, kuris yra vadinamas Weberio-Fechnerio dėsniu. Pagal šį dėsnį, kai dirgis didėja geometrine progresija, tai j. didėja aritmetine progresija, arba jutimas yra dirgio logaritmas. Kai kurie mokslininkai yra priešingi šitokiam matematiniam išreiškimo būdui, bet visi sutinka su Weberio–Fechnerio dėsnio esme, būtent, kad j. didėja lėčiau negu dirgis. Tokiu būdu individas yra, tarsi, apsaugojamas nuo dažnų atsitikimų, kada j. praeidamas aukščiausią j. slenkstį sukelia skausmą.

J. rūšys yra skirstomos pagal juslių rūšis, ir dėl to galima sakyti, kad modernioji psichologija kalba apie dešimt j. rūšių: regėjimą, girdėjimą, uodimą, ragavimą, lietimą, skausmo, šilumos ir šalčio j., pusiausvyros, judėjimo ir organinius j. Külpe ir Störringas taip pat mėgina j. skirstyti pagal dirgio kilmę, ir tuo būdu jie kalba apie periferinius ir centrinius j. Žinoma, visi j. yra centriniai, nes jie negali įvykti be nervų sistemos centralizuoto veikimo. Tačiau šiomis sąvokomis Külpe ir Störringas mėgina išaiškinti j., kurie įvyksta be specialaus dirgio ir kuriems mes nerandame specialaus organo. Kiti, ypatingai scholastinės krypties atstovai, mėgina šią problemą išspręsti dalindami jusles į išorines ir išvidines (žr. Juslė).

M. Reinys, Bendroji psichologija (paskaitų užrašai) 1940; *Borring, Langfeld, Weld,* Foundations of Psychology 1948; *R. E. Brennan,* General Psychology 1949; *Hagemann - Dyroff,* Psychologie 1921. *Vyt. B.*

Jutkevičius (Jutt) Jonas C. (g. 1914 IX 9 Westfield, Mass.) kun., vyčių veikėjas. Vidurinį mokslą išėjo Westfielde, 1932–34 lankė šv. Karolio kolegiją Catonsville, Md., 1934-40 teologijos mokslus išėjo Montrealio kunigų seminarijoje. 1940 įšv. kun., vikaras Worcesteryje: iš pradžių Aušros Vartų par., nuo 1955 — šv. Kazimiero par. Drauge nuo 1951 dirba Worcesterio vyskupijos tribunole ir yra vyskupijos jaunimo direktoriaus padėjėjas. Lietuvos Vyčių narys nuo 1928, 116 kuopos dvasios vadas 1940–55, Lietuvos Vyčių vyr. dvasios vadas 1946–51. Nuo 1946 vadovauja savo vyčiuose suorganizuotai Lietuvos reikalų komisijai, kuri veda laiškų akciją amerikiečiuose Lietuvos klausimais. Jaunimo bei religiniais klausimais rašo Vytyje ir amerikiečių spaudoje. Du jo broliai, Antanas ir Julius, yra taip pat kunigai.

Kun. J. Jutkevičius

Jutkonys k., 10 km į š. nuo Kupiškio prie Mituvos upelio. V. Vyčino lauke, tarp Mituvos upelio ir Lėvens, yra kalnelis, vad. Milžinkapiu. Buvo išariama radinių, bet kalnelis nebuvo archeologų kasinėtas. Iš J. kilęs prof. J. Čiurlys (žr.).

Jutlandija, dan. Jylland, Danijos pusiasalis; 297 km ilgio ir 57–168 km pločio; 1.902.100 gyv. (1950). J. yra tarp Šiaurės jūros iš vakarų, Skagerako iš šiaurės ir Kategato bei Mažojo Belto iš rytų pusės. Paviršius susidaręs iš ledynų morenų, žemas, aukščiausia vieta (196,5 m) Ejer Baunehöj. Didžiausia upė Gudenaa yra 128 km ilgio. Vakarinė pusiasalio dalis pelkėta ir smiltinga, jūros pakraštys seklus, be tinkamų uostams įlankų. Vienintelis uostas Esbjerk. Rytų pajūris iškarpytas įlankų ir fiordų, dirvos derlingos. Čia yra gerų uostų: Aarhus, Aalborg, Frederikshavn. Sen. romėnai J. vadino Chersonesus Cimbrica.

A. B.

J. j ū r ų k a u t y n ė s, įvykusios 1916 V 31 yra žymiausios jūrų kautynės I pas. kare. Vokiečių karo literatūroje jos minimos kaip Skagerako jūrų kautynės. Pralaužti jūrų blokadai vokiečių laivynas išplaukė į jūrą. Dėl to įvyko kautynės, kur dalyvavo 37 britų ir 27 didesni ir mažesni vokiečių karo laivai. Vadovavo britų admirolas J. R. Jellicoe ir vokiečių admirolas R. Scheer. Žuvo 14 britų ir 11 vokiečių didesnių ir mažesnių karo laivų. Pergalės nepasiekė nė viena pusė. Vokiečių laivynas pasitraukė į savo uostus. Jūroje paliko dominuoti anglų laivynas, kaip kad ir anksčiau.

K. Al.

Juvara (Juvarra) Filippo (apie 1676 Messinoje — 1737 Madride) italų architektas. Mokėsi pas Carlo Fontana Romoje. 1714 buvo paskirtas Turino karališkuoju architektu. Lankėsi Prancūzijoje ir Portugalijoje, 1735 išvyko į Ispaniją, kur suprojektavo Madrido pilį (pastatytą po jo mirties). Fantazijos kupini jo erdvės sprendimai bei statinių grupių perspektyviškumas siejasi su klasicistine disciplina ir tuo būdu, išvystę vėlyvąjį baroką, pasuka į klasicizmą. Žymesnieji J. kūriniai: Supergos vienuolyno bžn. prie Turino, Palazzo Madama Turine vakarinė dalis, medžioklės pilis Stupinigi prie Turino ir kt.

A. Telluccini, L'arte del architetto F. J. 1926; *A. E. Brickmann,* Baukunst des 17. u. 18. Jahrn. in den romanischen Ländern ²1930.

Juvelyras 1. meistras, gaminąs dirbinius iš brangiųjų akmenų arba metalų; 2. perkąs ar parduodąs brangiuosius metalus ar akmenis. Žr. Brangieji akmenys.

Juvenalis (Decimus Iunius Iuvenalis, apie 60–140 po Kr.) paskutinis didysis romėnų satyrikas. Iš gimtojo Akvino atvykęs į Romą, įgijo gramatinį ir retorinį išsimokslinimą. Trajanui viešpataujant 98–117, J. pradėjo satyromis vaizduoti Romos gyvenimą, kurį jis iš pagrindų pažino. Šešiolikoje išlikusių hegzametru eiliuotų, į 5 knygas paskirstytų satyrų jis aštriai plaka romėnų visuomenės ydas, negailėdamas stiprių išsireiškimų. Priešingai Horacijui, švelniai ironizuojančiam žmonių silpnybes, J. nepripažįsta atlaidaus humoro ir stengiasi sukelti pasibaisėjimą nuodėmingu Romos Babilonu, sukurdamas be galo stiprių ir negailestingai ryškių paveikslų. Visi ištvirkę: vyrai (II, VIII) ir moterys, seni ir jauni. Drastiškiausia yra garsioji moterų satyra (VI), kuria išjuokia visas moterų ydas. Ypač bloga klientų padėtis (V, IX). Užsieniečiai Romoje riečia nosį (III). Viena satyra (IV) yra Domicijono laikų miesto tarybos posėdžio parodija. Kad ir kaip buvo susierzinęs, elgėsi tačiau J. atsargiai, puldamas tik mirusiuosius ir imdamas pavyzdžius iš Nerono ir Domicijono laikų. Adrijonui (117–138) pradėjus viešpatauti, J. tikėjosi, kad poezija bus remiama, bet nusivylė. Tonas darosi tolydžio nuosaikesnis, poetas sensta ir švelnėja, ir paskutinėse satyrose liepsnojantį įniršį pakeičia senatviškas šnekumas. J. dabar nagrinėja filosofines temas, iš dalies savo paties pergyvenimų pavidalu. Poetas išmoko tenkintis kuklia laime, bet nebepajėgė taip gyvai vaizduoti gyvenimo.

Ano meto papročių istorijai J. svarbus šaltinis. Senovės amžiams baigiantis ir viduramžiais, laikiusiais jį ‚auksiniu' poetu, J. atrodė iškalbingu stabmeldybės smukimo liudytoju. Net ir naujaisiais laikais pašlijusių miesto papročių griežtas teisėjas buvo gausiai skaitomas, tačiau savo perdėtais, perdaug tamsiomis spalvomis dažytais sprendimais jis padėjo įsigalėti ne visai teisingai nuomonei apie romėnų ištvirkimą. Daugelis J. posakių tapo lyg patarlėmis. Populiariausia iš jų Sat. X 356: orandum est, ut sit (melstina, kad taip būtų!) mens sana in corpore sano (sveika siela sveikame kūne). Šis posakis tačiau paprastai klaidingai suprantamas, kad tik sveikame kūne tegalinti būti sveika siela. Kadangi žmonės meldžia dievus neišmintingų ir netgi sau kenksmingų dalykų, tai reikia temelsti tik kūno ir dvasios sveikatos, paliekant apie visa kita teiktina spręsti patiems dievams. Tokia autoriaus mintis. J. raštų leidiniai: L. Friedlaender 1895; U. Knoche 1950–51, kritiškas leidinys su vokišku vertimu.

O. Weinreich, Römische Satiren 1949. *A. Rkš.*

Juzeliūnas Julius (g. apie 1916 Žeimelio apl.) kompozitorius. Jaunas pradėjęs vargoninkauti, 1942 buvo Šiauliuose šv. Ignoto bžn. vargonininkas ir pradėjo mokytis vietinėje muzikos m-loje. 1950 baigė A. Račiūno kompozicijos klasę Vilniaus valstybinėje konservatorijoje ir buvo pasiųstas į Leningrado konservatoriją, kur gavo meno mokslų kandidato laipsnį už II simfoniją ir baigiamąjį darbą ‚Lietuvių liaudies dainos kai kurių lietuvių kompozitorių simfoninėje kūryboje'. Diriguoja simfoniniams koncertams ir dėsto Vilniaus valstybinėje konservatorijoje, apdovanotas Lenino ordinu ir ‚nusipelnusio meno veikėjo' titulu. Yra sukūręs F-moll simfoniją (jo paties diriguojama pirmą kartą atlikta 1948), Heroinę poemą (atlikta 1950 Vilniuje), poemą Audrą (atlikta 1951), baletą Ant marių krašto (statyta Maskvos 1954 dekadoje, įtraukta į Maskvos D. teatro repertuarą, 1955 statyta Rygoje, Varšuvoje, Lvove ir kt.), koncertą balsui su orkestru (atlikta 1956 Vilniuje) ir eilę mažesnių instrumentinių ir vokalinių kūrinių. Nuo 1954 rašo operą Tadą Blindą. *J. Ž.*

Juzulėnas Augustas (1900 Krekenavoje, Panevėžio aps. — 1955 XI 14 JAV) savanoris-kūrėjas, įstojęs 1919 III 5 į Panevėžio batalioną, vėliau 4 pėst. pulką ir dalyvavęs raituoju žvalgu visuose šio pulko žygiuose. Už pasižymėjimą prie Kalkūnų buvo apdovanotas Vyčio kryžiumi. Vėliau, gavęs žemės iš Linkaičių dvaro, ūkininkavo. 1944 pasitraukė nuo bolševikų.

Juzumas (Juzumavičius) 1. A n t a n a s (1823 Rubikių k., Sedos vls., Mažeikių aps. — 1871 III Kargopolyje, Oloneco gub., Rusijoje) kunigas, 1863 sukilimo tremtinys. 1843–45 mokėsi Varnių kun. seminarijoje, 1845–49 Petrapilio dvasinėje akademijoje, kurią baigė teologijos magistro laipsniu. 1849 įšv. į kunigus ir paskirtas Šiaulių vikaru ir mokyklos kapelionu, 1851 Kauno gimn. kapelionu, 1852 Varnių kun. seminarijos moralinės teologijos ir homiletikos prof., 1855 Vydžių klebonu ir Zarasų dekanu. 1863 įskųstas valdžiai, buvo uždarytas Vilniaus kalėjime, apkaltintas kurstomais pamokslais raginęs žmones eiti sukiliman ir ištremtas 6 metams Kargopolin, Oloneco gub. 1871 buvo amnestuotas, bet mirė tremtyje, nebesulaukęs amnestijos rašto. 1855 išsp. brolio Tado Didesis elementorius ir katakizmas, kurio elementorinę dalį bene pats parengė.

2. J u o z a s žr. Girštautas, Polikarpas.

3. T a d a s (1810 Rubikių k. — 1851 VI 2/14 Varniuose) (1) brolis, kunigas, liet. religinių knygelių rašytojas. Mokėsi Sedos parapinėj m-loj ir Žemaičių Kalvarijos domininkonų m-loj, 1829–32 Varnių kun. seminarijoje. 1833-34 Sedos parapinės m-los mokytojas. 1834 įšv. į kunigus ir paskirtas Ylakių vikaru. 1835–38 toliau mokėsi Vilniaus dvasinėje akademijoje, kurią baigė teologijos kandidato laipsniu ir buvo paskirtas Varnių kun. seminarijos lotynų k. mokytoju bei Varnių katedros vikaru, 1844 seminarijos prokuratorium ir bažnytinės istorijos bei lotynų k. prof., 1845 seminarijos inspektorium ir moralinės teologijos prof. Nuo 1849 IX 3 buvo drauge dar ir Josvainių klebonu. Kun. Jeronimo Račkausko padedamas, 1848 parengė populiariąją maldaknygę Senas auksa altorius, ligi spaudos draudimo ir draudimo metu spausdintą daugiau kaip 40 kartų. 1855 buvo išsp. jo Didesis elementorius ir katakizmas (elementorinė dalis buvo bene jo brolio Antano parengta). Paliko nespausdintus moralinės teologijos užrašus, kuriais pasirėmęs jo brolis Vincentas išleido kelias lietuviškas knygeles.

Kan. V. Juzumas

4. V i n c e n t a s (1819 Rubikių k.—1901 VII 1/14 Varniuose) (1) brolis, kunigas, liet. religinių knygelių rašytojas. 1841 – 43 mokėsi Varnių kun. sem. 1843 paskirtas Kvedarnos ir 1845 Laukuvos vikaru, 1847 Varnių pataisos namų prižiūrėtoju, 1850 Kalnujų filialistu, 1854 Žarėnų vikaru, 1856

Jūžintai

Sedos altarista, 1857 Lieplaukės parapijos administratorium, 1861 Pelonių ir Palangos filialistu, 1881 Senųjų Varnių parapijos klebonu. 1884 pakeltas garbės kanauninku. Žmonėse buvo populiari jo 1854 išsp. knygutė Szwentas Izidorius artojas, bene versta iš lenkų kalbos. 1855 Petrapilyje išleido savo brolio Juozo (prisiėmusio Polikarpo Girštauto pavardę) sudarytą Žemaičių diecezijos žemėlapį Mappa Dyecezyi Żmudzkiey czyli Telszewskiey. Pasinaudodamas brolio Antano užrašais, išleido kelias knygeles: Paskutini walanda giwenima žmogaus ant szio swieta 1856, Kiali(s) i dangu 1857, Apłankimas parakwijos per jos klebona 1860, Giwenimas žmogaus krikszczionies 1861. Jo išleistas Naujas žiamajtiszkas elementorius su katekizmoms ir ministrantūra spaudos draudimo metu buvo spausdintas per 20 kartų. Buvo ketinęs papildyti Valančiaus Žemaičių vyskupystę atskirų parapijų istorija, jos betgi neišspausdino. Jo rankraščio Apraszymas Żemajcziu Wiskupistes buvo išlikusi dalis, kurioje abėcėline tvarka aprašytos parapijos, pradedant Alsėdžių ir baigiant Meškuičių.

J. Tumas, Broliai Juzumai ir Kazimieras Skrodzkis 1924; *M. Biržiška,* Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos II, 1938; *P. Kubicki,* Bojownicy kapłani, II–III, 1936–39.

Jūžintai mstl. ir valsčiaus centras Rokiškio aps., pusiaukelėj (tiesiu keliu) tarp Dusetų ir Kamajų; apie 400 gyv. (1923 buvo 56 sodybos su 289 gyv.). J. yra kalvotoj vietoj prie Jūžintų ež. vakarinio kranto. Užstoti Šventosios upės, pelkynų, Rašų ir Sartų ežerų, J. neišaugo, kaip jų kaimyniniai Kamajai, Svėdasai ir Užpaliai, į didesnį miestelį. Pirmoji kat. bžn. buvo statyta Ged. Rejecko 1695. Naują (šv. Mykolo Arkangelo vardo) bžn. 1799 pastatė Myk. Weissenhoffas (Weissenhoffai, žmonių vadinami Vaisonais, buvo Tarnavo ir Jūžintų dvarų savininkai). Prie bažnyčios apgyvendinti du augustinijonai buvo įkūrę ir mokyklėlę. Ligi XIX a. J. buvo Dusetų par. filija. Kun. St. Žulys (klebonavęs nuo 1932) bažnyčią iš lauko atnaujino. 1940 buvo 3693 parapiečiai. XIX a. vidury J. tapo valsčiaus centru. Vokiečiai 1915–18 J. buvo padarę apskrities centru (būstinė buvo Tarnavo dvare — vėliau jis buvo pramintas Rašų pilimi). Nepriklausomybės metu J. buvo valsčiaus centras su pradžios m-la ir pašto agentūra. 1948 okupantai J. priskyrė prie Dusetų rajono. Ligi bolševikų okupacijos veikė stiprus žemės ūkio kooperatyvas, taupmenų bankelis ir garinė pieninė (1939 jai buvo pastatyti nauji mūriniai namai su 22 m mūro dūmtraukiu). Jau 1908 dusetiškis J. Stauskas buvo įsteigęs J. žemės ūkio ratelį, kurio mašinomis naudojosi plačios apylinkės ūkininkai. Ratelis ėmėsi ir kultūrinės veiklos, rengė vaidinimus, turėjo knygynėlį. Zalū-

biškio dv. buvo garinis malūnas ir lentpiūvė. 1933 J. skaudžiai nukentėjo nuo didelio gaisro, bet greit vėl atsistatė. Pirmieji žydai J. apsigyveno po 1900.

J. XIX a. pabaigoje buvo pasidarę žymus lietuviškojo tautinio judėjimo ir slaptos liet. spaudos platinimo centras. Žymiausi uždraustosios liet. spaudos platintojai J. buvo: Gavėnas, Iz. Šimkūnas, zakristijonas Mierkis (spaudą slėpęs su klebono kun. Gr. Dižulskio pritarimu bažnyčios rūsyje), J. O. Širvydas (Juozas Sirvydis), dusetiškis Grigėnas, kamajiškiai J. Balbata, J. Čerškus ir A. Smalstys, svėdasiškis Baronas, užpalėnas J. Baranauskas. J. O. Širvydo 1894–95 čia buvo leistas ranka rašytas Triusas Mužikėlio, kuriame tilpo pasakų, dainų, vertimų ir kt. skaitinių. 1898, 1902 ir 1903 buvo suruošti slapti J. apylinkės liet. vakarai, sutraukę daug jaunimo ir iš kitų apylinkių. J. gyvai pasireiškė 1905 revoliucijos metu; buvo nuginkluotas urėdninkas ir jam įteikta raudona vėliava. 1906 IV 23 per šv. Jurgio atlaidus įgėrę žandarai šaudė į minią, keliolika sužeisdami, o vieną senutę mirtinai nušovė. Tai sukėlė visuotiną pasipiktinimą caro administracija ir ryžtą su ja kovoti. Ir vėliau, jau nepriklausomybės metu, J. gyvai veikė socialistinės jaunimo organizacijos. 1940–41 bolševikų okupacijos metu J. atsirado aktyvių komunistinių veikėjų ir okupantų pareigūnų. Nemaža jų žuvo 1941 birželio mėn. sukilimo metu.

Iš J. apylinkės yra kilęs ilgametis VDU prorektorius prof. Pr. Jodelė, amerikiečių lietuvių veikėjas J. O. Širvydas, III valstybės dūmos atstovas Pr. Kuzma. Vienas iš jūžintiškių Weissenhoffų buvo rašytojas ir savo romane Jaunieji Skriauja (K. Puidos vert.) aprašė medžiokles J. apylinkės pelkėse (prie Rašų ir Sartų ež.).

Priešistorinių radinių, R. Lietuvos piliakalnių kultūros, užtikta Samaniuose, o senojo ir vidurinio geležies amžiaus dirbinių Dauliūnų Ožnugaryje, Kuprių, Mielaikių, Martinčiūnų, Pačiaunės ir Sriūbiškių kaimų laukuose. *A. Mž.* ir *A. B.*

Jūžintas siauro lovinio tipo ež. Degučių vls., Zarasų aps., 4 km į v. nuo Degučių mstl., 4,4 km ilgio, ligi 250 m pločio, 55 ha ploto; per ežerą teka į v. Duseta-Šventoji; š. krante yra Senadvario vsd., poeto F. Kiršos tėviškė. Ež. paviršius 140,2 m nuo jūros lygio.

Jūžintėlė upelis Jūžintų vls., Rokiškio aps., teka iš Jūžintų ež. per Lūkšto ež. į Rašų (Rašio) ež., pro kurį teka Neries Šventoji, 4,5 km ilgio.

Jūžintų ežeras (arba Jūžintai) į r. nuo Jūžintų mstl., Rokiškio aps.; siauro lovinio tipo, 3,8 km ilgio, ligi 200 m pločio; 40 ha ploto; išteka Jūžintėlė, Šventosios intakas. Paviršius 112,5 m nuo j. l. *S. K.*

Per J. ež. apie 1926 buvo nutiestas arti 150 m ilgio ir 1 m pl. plaukiantysis lieptas. Jo du ilginiai, po kelis kartus sudurti rąstai buvo panirę vandenyje, o kiti du, viršutiniai, sujungti su apatiniais neriniu, plaukė paviršiumi. Ant šių viršutinių buvo patiestas 4 ilginių lentų tiltas ir įtaisytos atramos. Ežero viduryje lieptas buvo perskiriamas, ir abi dalys vieliniais lynais pritraukiamos rudenį, ledui stojant, prie kraštų, kad liepto pavasario ledai nesuardytų. Jį darė Joneliškių, Jurgiškių, Aušrėnų ir kt. kaimų gyventojai, kuriems pasiekti Jūžintus susidarydavo vargo. Lieptas keldavo raitelį su arkliu. 1940 rudenį išaldžius 1941 pavasarį lieptą ledai sulaužė. Žiemos metu skersai J. ež. ėjęs pagrindinis Kamajų, Svėdasų ir kitų apylinkių kelias per Sartus, Avilį ir kitus ež. į Zarasus ir Daugpilį, XIX a. yra turėjęs didelės reikšmės. *A. Mž.*

K

K, k septynioliktoji lietuvių raidyno raidė, žyminti gomurinį nebalsingą sprogstamąjį priebalsį, kuris gali būti tariamas kietai (kaltas, kotas) ir minkštai (kitas, kiautas). Šią lotyniškąją raidę graikų kalboje atitinka Κ, κ (kappa), o semitų כ (kaph). Kadangi italikų kalbose toji raidė buvo žymima K, Ⅽ ir ⅭⅭ (šalia stataus brūkšnio atskiras puslankis), tai šalia K vėliau lot. kalboje tam pačiam garsui žymėti įsigalėjo C, o K išėjo iš apyvartos, palikdama tik kai kuriuose žodžiuose, pvz. Kalendae. Vėliau iš C, pridėjus skersinį brūkšnelį, padaryta G atitinkamam skardžiam gomuriniam priebalsiui žymėti. Kai kuriose ide. kalbose, pvz. anglų, prancūzų, ir šiandien tas pats garsas, kurį mes žymime raide K, ten dažniausiai žymimas raide C, pvz. cabinet, collection.

K cheminio elemento kalio santrumpa.

K_2 žr. Dapsang.

Kaaba (ar. kabah iš kab ‚kubas') svarbiausia mahometonų šventovė, jų didžiausia religinė šventenybė Mekoje. Tai mažas, netaisyklingo kubo pavidalo pastatas didžiosios Mekos mečetės kieme. K. pastatyta iš tašytų tamsaus bazalto plytų, viduryje tuščia, be langų, apšviesta auksinių lempų šviesa. Pastato ilgis 12 m, plotis 10 m ir aukštis 15 m. Pastato š.r. kampe, apie 1,5 m nuo žemės, yra apie 20 cm skersmens tamsus akmuo Hadžaras, kuris ir teikia K. tą didįjį šventumą. Šis, greičiausiai, meteoritinės kilmės akmuo bučiuojamas maldininkų, kurie, atvykę į Meką, turi per 3 dienas po 7 kartus apeiti šventovę. Arti to akmens, apie 20 cm nuo žemės, yra vienintelės durys, padarytos iš sidabro ir aukso. Jos atidaromos tik 3 kartus per metus: vieną kartą vyrams įeiti į vidų, antrą — moterims, o trečią — valytojams. Persų keliauninko Nasirio Chusros 1035 pasakojimu, K. vidus buvęs išpuoštas aukso, sidabro ir marmuro puošmenimis. Dabar teišlikusios dailios marmurinės grindys ir masyvios auksinės lempos. K. kasmet apdengiama brangiu brokatiniu kilimu (kisva), kurį dovanoja Egiptas. Nors K., 1630 potvyniui ją apardžius, buvo iš tų pačių akmenų perstatyta, bet pagrindinę savo formą išlaikė nuo Mahometo laikų. Jau 777 kalifas Al-Mahdis pastatydino aplink mečetę kolonadą, o vėliau pastatyti ir 7 minaretai. Šalia K. yra šventas šaltinis Zemzemas. Priešais K. duris yra kitas akmuo, vad. Makam Ibrahim, išlikęs iš priešmahometoninių laikų; jis seniau buvo pačioje K.

Apie K. ir juodojo akmens kilmę yra įvairių padavimų. Mahometas teigė (Korano

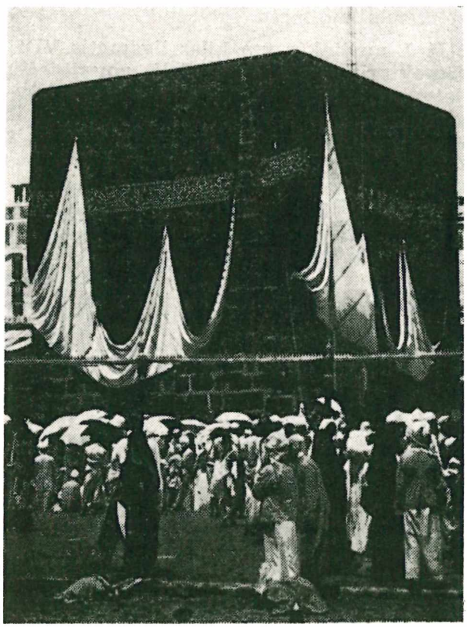

Kaaba Mekoje

sura XXII 119), kad K. pastatęs Dievo įsakymu Abraomas. Pagal kitas legendas K. esanti pastatyta paties Adomo. Juodasis akmuo pradžioje buvęs baltas, bet vėliau pajuodęs nuo nuodėmingų maldininkų bučiavimo. K. jau prieš Mahometą buvo laikoma šventa vieta, bet nuo Mahometo laikų ji tapo svarbiausia mahometonų maldininkų lankomoji vieta. Aplankyti K. yra viena iš penkių didžiųjų mahometonų pareigų. Per metus čia atkeliauja daugiau kaip 500.000 maldininkų. *A. B.*

Kaani (spv. Habib Allah Farisi, 1807–1854) vienas iš žymiausių persų poetų, paskutinysis stambus dvaro rašytojas. Baigęs filologijos studijas, K. buvo pakviestas į šacho dvarą, kur jis galėjo pareikšti savo talentą. Be kasidų (giriamųjų odžių), lyrikos, elegijų ir satyros, K., sekdamas persų klasiko Saadi veikalu Gulistan, parašė prozos kūrinį Kitab-i-Perišan 1836.

A. von Kegl. Zur Geschichte der persischen Literatur des XIX Jahrh. (Zeitschrift d. Deutschen Morgenländischen Gesellschaft XLVII 1893). *St. Vk.*

Kaas Ludwig (1881–1952) vokiečių prelatas, politikas. Baiges Triero seminariją, Romoje įsigijo filosofijos, teologijos ir kanonų teisės, o Bonoje civilinės teisės doktoratus ir dėstė kanonų teisę Triere ir Romoje. Kaip vokiečių Centro partijos atstovas 1919 išrinktas į Veimaro steigiamąjį seimą, o 1920–33 buvo Reichstago narys. Atsidėjęs politikai, greitai iškilo į Centro partijos vadovaujamas vietas ir 1928 tapo jos pirmininku. Daugiausia domėjosi užsienio politika, ypačiai okupuotomis ir neatgautomis Vokietijos teritorijomis. Buvo Prūsijos valstybės patarėjas, atstovavo Vokietijai Londono ir Paryžiaus konferencijose, buvo Vokietijos atstovas Tautų Sąjungoje Ženevoje. Įsigalėjus Vokietijoje Hitleriui, K. išvyko į užsienį ir apsigyveno Romoje, kur buvo paskirtas šv. Petro bazilikos kanauninku ir kongregacijos šv. Petro bazilikai palaikyti sekretoriumi. Jo pastangomis pertvarkyti šv. Petro bazilikos požemiai (Grotte Vaticane), atlikti kasinėjimai po šv. Petro altoriumi, kurių metu identifikuotas šv. Petro kapas. *J.V.*

Kabala (hebr. kabbālah ‚gavimas, padavimas') 1. mistinė žydų filosofija, aiškinanti paskutinių Dievo, pasaulio, kūrimo ir kt. paslapčių pažinimą. Ji yra priešinga S. Testamento Mozės knygų mokslui. K. mokslas, žydų įsitikinimu, buvęs Dievo suteiktas per angelus tik rinktiniams asmenims, kaip Adomui, Nojui, Mozei, Dovydui, Saliamonui. I a. pr. Kr. rabinas Simeonas ben Johai jį surašęs aramėjų kalba į knygą, vadinamą Sohar (‚žibėjimas'). Tai svarbiausias k. dokumentas. Iš tikrųjų didelę mažai vieningo Sohar dalį parašė 1305 miręs kabalistas Mozė ben Šemtob de Leon iš Guadalajaros. Pirmą kartą Sohar atspausdintas 1558 Kremonoje.

K. skiriama į dvi sistemas: teorinę ir praktinę. Pirmoji yra dogmatinė, teosofinė spekuliacija apie materialinio pasaulio išriedėjimą (emanaciją) iš dvasinės dievybės. Dievas yra begalinė būtis (en Sof), kuri žmogiškuoju protu negali būti pažįstama nei bet kuriuo žinomu atributu apsprendžiama. Bet Dievas, norėdamas būti žinomas, panorėjo apsireikšti kurdamas. Būdamas begalinė būtis, Dievas neturi tų atributų, kuriuos turi ribota būtis, tad Jis tiesiogiai negalėjo sukurti pasaulio. Todėl en Sof savo buvimą padarė žinomą, sukurdamas pasaulį iš dešimties sefirotų (sferų)-emanacijų, kurios, tiesiog išplaukdamos iš Jo būties, išreiškia Jo tobulybę ir begalybę. Dešimt emanacijų yra viena kitos dalys, kaip kibirkštys tos pačios liepsnos, tačiau jos substancialiai skirtingos viena nuo kitos, kaip spalvos tos pačios šviesos. Sefirotai sudaro tris grupes: Vainikas, Išmintis ir Samprata išreiškia gryną būtį, Kilnumas, Jėga ir Garbė — moralinę pusę, Stiprumas, Žavesys ir Kūryba — gamtos pasaulį; dešimtasis sefirotas — Karalystė derina pirmuosius devynis, iš kurių plaukia visos kitos jėgos. Teorinė k. yra pasisavinusi Egipto, Babilonijos, graikų filosofų, Filono misticizmo ir krikščionių gnostikų mokslą. Praktinė k. nurodo būdus, kaip tam tikrų šventų vardų, žodžių, talismanų, amuletų ir asketinės praktikos pagalba galima susisiekti su angelais ir nutildyti demonus bei piktąsias dvasias.

K. yra sena. Jau apokrifuose (žr.) randama žinių apie paslaptingą mokslą; tačiau kaip atskira sistema pasireiškė gaoniniame Babilonijos laikotarpyje (VI–IX a.). Tuo metu kaip tik pasirodė pirmosios mistinės knygos, sudariusios k. pagrindus: Sefer Jezirah (Sukūrimo knyga), Šijur Kamach (Aukščio matas) ir Hecholoth. Pirmoji priskiriama Abraomui, o pastarųjų dviejų autoriumi laikomas rabinas Išmaelis, nukankintas Adrijono laikais. XIII a. pasirodęs veikalas Sefer Hazohar (Spindesio knyga) tapo kabalistų biblija. Sefer Jezirah pakreipė domėjimąsi k. iš Rytų (Babilonijos) į Vakarus: Ispaniją, Vokietiją, Prancūziją, Lenkiją. Renesanso metu praktinei k. daug reikšmės turėjo Izaokas Lurja (1533–72), o teorinei pusei Mozė ben Jakob Cardovero (1522–70), kuris buvo ne tik žymus kabalistas, bet ir didis mintytojas. Nuo Reuchlino ir Pico Mirandolos laikų k. studijavo ir krikščionių mokslinin-

kai, pvz. Knorr von Rosenrothas, J. B. von Helmontas ir kt.

Vėlyvesniais laikais kabalistai ėmėsi raidžių žaidimo, magijos ir kerėjimo. Tuo būdu k. virto paslaptingu, mįslingu ‚mokslu' — kabalistika.

B. Pick, The Cabala, Its Influence on Judaism and Christianity 1913; *E. Bischoff*, Elemente der Kabbala 1921; *S. A. Hirsch*, The Cabbalists 1922; *P. Vulliaud*. La Cabbale Juive 2 tt. 1923; *G. Scholem*. Bibliographia Cabbalistica 1927; (") Major Trends in Jewish Mysticism ²1946. *P.Plk.*

2. k. sen. Rusijoje — laisvės praradimas įsiskolinimu. Pirmą kartą k. minima rašto šaltiniuose 1481, bet egzistavo jau ir anksčiau. Totorių į Rusiją įsiveržimo ir jungo metu daugelis valstiečių nustojo savo turto ir liko benamiai. Teisiškai dar būdami laisvi, jie ieškojo pastogės pas kitus žemvaldžius, dirbo jų žemę pagal sutartį kaip nuomininkai (činšininkai), pusininkai, dalininkai, atiduodami dalį derliaus žemės savininkui. Tačiau įsikūrimas buvo sunkus, nes jie neturėjo gyvulių, žemės ūkio įrankių ir lėšų trobesiams pasistatyti. Gaudami iš žemės savininko paskolą gyvuliais, ūkio įrankiais ar pinigais, įsipareigodavo neišsikelti kitur negrąžinę skolos su procentais bei neatlikę visų jiems uždėtų pareigų bei prievolių. Tokie valstiečiai, kad ir grąžinę skolą bei atlikę visas prievoles, tegalėjo išsikelti kitur tik derlių nuėmus, savaitę prieš ar po XI 26. Negalėjimas išsikelti kitu laiku jau savaime varžė jų laisvę. Paskolos sutartys paprastai būdavo sudaromos 1 metams, bet per tokį trumpą laiką retas tepajėgdavo grąžinti skolą ir sumokėti procentus. Todėl daugelis valstiečių, nepajėgdami grąžinti paskolos, turėdavo ir toliau pasilikti pas tą patį žemvaldį, tapdami amžinais skolininkais, pasidarydami savo pono priklausomi visam gyvenimui ir praradę savo laisvę.

Kitas kelias k. atsirasti buvo asmens pasidavimas kieno nors globai ar apsaugai. Bet kurios klasės žmogus, norėdamas išvengti per sunkių savo luomo prievolių (pvz. duoklės, karo prievolės) arba įsigyti gynėją nuo skriaudikų, galėjo parsiduoti turtingesniam ir galingesniam, patekdamas jo asmeninėn priklausomybėn. Šiuo atveju parsidavusiojo pareiga buvo mokėti savo globėjui tik paskolos procentus. Paprastai toks asmuo patekdavo amžinon savo pono priklausomybėn. Būdavo ir fiktyvių parsidavimų, kada asmuo, ieškodamas apgynimo ir protekcijos, pasiduodavo su visu savo turtu, negaudamas jokios paskolos pinigais ar turtu.

K. buvo žinoma kelių rūšių: palūkaninė, kai skolininkas įsipareigodavo mokėti skolintojui procentus pinigais ar produktais, užstatinė, kai paskolos sutartis būdavo sudaroma užstatant nejudomąjį turtą, sutartinė, kada laisvas žmogus už k. sutartyje numatytą paskolą pasižadėdavo savo skolintojui, paprastai žemvaldžiui, eiti įvairias prievoles ir tarnybinė k. (labiausiai paplitusi), įpareigojanti skolininką atidirbti augančius paskolos procentus skolintojo ūkyje.

Sudarant k. sutartį raštu, teisinei galiai sustiprinti, ji buvo užregistruojama valdžios įstaigose. Jau XVI a. viduryje atsirado vad. kabalinės knygos, kurios buvo vedamos Maskvoje, vergų valdyboje. K. sutartis buvo galima užregistruoti ir vietos valdžios įstaigose, iš kur išrašai buvo persiunčiami į Maskvoje vedamas k. knygas.

Teisiškai k. sudarė tik laikinę asmens priklausomybę; tuo ji skyrėsi nuo visiškos vergystės. Tačiau praktiškai daugumas skolininkų nebepajėgdavo grąžinti skolos sutartu laiku, todėl patekdavo asmeninėn priklausomybėn ligi savo gyvos galvos (jų vaikai iš pradžių dar buvo laikomi laisvaisiais). Tuo būdu sen. Rusijoje susidarė atskira valstiečių grupė, vad. kabaliniais valstiečiais. Tai buvo pereinamoji pakopa į baudžiauninkus. K. sutarčių sudarymas ir paplitimas padėjo baudžiavai įsigalėti. Žemvaldys negalėjo kabalinių valstiečių parduoti ar užstatyti, bet jei jie bandydavo pabėgti, sugauti tapdavo visiškais vergais. 1586 ir 1597 įsakymuose kabaliniai valstiečiai jau oficialiai vadinami kabaliniais vergais; jie turėjo likti pas savo poną ligi gyvi, net ir tuo atveju, jei ir būtų grąžinę skolą bei išsimokėję visus procentus. Baudžiavai galutinai įsigalėjus, kabaliniai valstiečiai liko amžinai paveldimais baudžiauninkais. Caro Aleksiejaus I laikais sudarytas 1649 teisynas jau leido žemvaldžiams pasilaikyti ir kabalinių valstiečių vaikus. Po 6 mėn. tarnybos net ir laisvi samdiniai galėjo būti verčiami pasirašyti sutartį. XVIII a. pradžioje kabaliniai valstiečiai galutinai sulyginti su baudžiauninkais.

V. D. Kliučevskij. Opyty i izsledovanija 1918; *A. Jakovlev*, Cholopstvo i cholopy v Moskovskom gosudarstve XVII v. 1943; *V. D. Grekov*. Krestjane na Rusi s drevnejšych vremen do XVII v. 1946.

K. Ant.

Kabalevskij Dmitrij Borisovič (g. 1904) rusų kompozitorius. Baigė Maskvos konservatoriją 1934, nuo 1939 ten pat prof. Dėl muzikiniame ir partiniame gyvenime užimamos įtakingos padėties — nuo 1940 jis yra komunistų partijos narys, aktyvus muz. kritikas (kurį laiką Sovetskaja muzyka red.), nuo 1951 sovietų kompozitorių s-gos sekr., 3 kartus laimėjęs Stalino premiją (1946 už 2-jį styg. kvartetą, 1949 už smuiko koncertą ir 1951 už operą Taraso

šeima) — K. yra viena atsakingiausių asmenybių, nustatančių sovietinės muz. ‚liniją', kurios reikalavimai žymu ir jo paties kūriniuose. Šiaip K. kūryba, nors ir ne be visiškos naujosios (tačiau nuosaikios) Vakarų muz. įtakos, yra pagrįsta rusų tautinės muzikos tradicijomis bei liaudies muzika. Iš jo kūrinių Vakaruose populiariausi yra operos Colas Breugnon (1937) uvertiūra ir siuita kameriniam ork. Komediantai 1940. Kiti K. kūriniai: operos: Ugnyje 1942, Taraso šeima 1944 (rev. 1949), Nikita Veršinin 1954 ir kelios kantatos; baletai: Vasilek 1938 ir Byvaite zdorovy 1940; 4 simfonijos, 3 fort. koncertai, koncertas smuikui 1948; 2 styg. kvartetai, 3 sonatos, 2 sonatinos (abi 1930), 24 preliudų ciklas (1944) fortepijonui ir eilė smulkesnių fort. kūrinėlių bei dainų vaikams.

G. Abraham, Eight Soviet Composers ²1946. *K.O.*

Kabalistika 1. kabala (žr.) ir su ja susijusios apeigos; 2. paslaptingas būdas su dvasiomis susižinoti; 3. ironiškai — nemokslišKos išvados, daromos remiantis atsitiktiniais požymiais arba dirbtiniu būdu parinktais faktais.

Kabamieji Babilonijos sodai žr. Babilonija.

Kabarakštà upelis Gelvonų vls., Ukmergės aps., Širvintos (Neries) deš. intakas, 11,3 km ilgio; teka nuo Gelvonų bžk. lanku į vakarus, turi deš. intaką Gėlupę.

Kabardinų Autonominė Sovietinė Respublika sudaryta 1936 iš š. Kaukazo srities ir esanti tarp karačajų iš vakarų pusės ir š. osetų bei čečėnų–ingušų teritorijų iš rytų; 11.800 km², 359.200 gyv. (1939). Gyventojai kabardinai, čerkesai, kazokai, rusai, žydai. Paviršius kalnuotas (ligi 5201 m), klimatas švelnus, daug mineralinių turtų, žemės ūkiui tinka 320.000 ha žemės, iš kurios 44.000 ha dirbtinai drėkinama. Svarbiausia upė Terekas; adm. centras Nalčikas. *A. B.*

60% gyventojų sudaro k a b a r d i n a i. Tai čerkesų kiltis, daugiausia besiverčianti gyvulių auginimu, pastaruoju metu ir žemdirbyste. Jų sodybos kuopinės, apaugusios medžiais ir apsuptos pintinėmis tvoromis. Gyv. namai statomi iš mintinių molio plytų, dengti šiaudais, dažniausiai turi 2–3 kambarius ir atvirą kiemuką. Vyrai nešioja avių kailio kepurę, baltus lininius ar raudono šilko skalbinius, pūstas kelnes, siuvinėtus šilkinius viršutinius marškinius su apikakle ir atvira krūtine, išpuoštą švarką (čerkesą). Jų ginklai (durklas, kardas, pistoletas, šautuvas...) labai gražiai puošti auksu ir sidabru. Moterys nešioja plačiarankovius raudono šilko marškinius, juostuotus šilkinius apatinukus ir plačias šilkines kelnes, kurios paskutiniuoju metu pridengiamos ilgu švarku. Viršutinis švarkas sujuosiamas turtingai išpuoštu diržu. Visos moterys nešioja aukštas apskritas kepuraites, užskleistas veido šydu. Kabardinai gyvena didesnėmis giminių šeimomis; žmona dažnai vagiama ar perkama iš kitos kilties. Mirusieji laidojami kalnų atšlaitėse. Iki XVIII a. kabardinai buvo krikščionys, vėliau mahometonai. *A. Mž.*

K. k a l b a priklauso Kaukazo kalbų (žr.) abchazų-adigiečių šakai. Patys k. savo kalbą vadina adyge-bze. Anksčiau k. savo rašto neturėjo, tik sovietiniais laikais sudaryta abėcėlė pagal rusų raštą. *A.S.*

Kabaretas (prc.) kavinė ar restoranas su įvairaus pobūdžio programa (šokiais, dainomis, muzika). Pradžioje k. buvo vadinama svaigiųjų gėralų parduotuvė, alinė, vėliau, antrojoje XIX a. pusėje, literatų smuklė, kur vakarinę programą (eilėraščius, kupletus, scenas) atlikdavo patys autoriai. Pirmasis tos rūšies k., ‚Chat noir' (Juodasis katinas) įst. 1881 Paryžiuje. Vėlyvesniais laikais k. imta vadinti kavines ar restoranus, kur atliekamos mažosios scenos dainos, kupletai, šokiai ir muzika. Atskiri programos numeriai susiejami pranešėjo sąmojum. K. buvo atsiradę ir nepriklausomojoje Lietuvoje.

Kabarga (altaiškai kabargá) beragis atrajojąs elnių šeimos gyvulys. Aukštis apie 70 cm, ilgis iki 1 m. Patinai turi dvi ilgas išsikišusias iltis, papilvėje maišo pavidalo liaukas, išskiriančias muską. Gyvena Azijoje, išskyrus p.v. dalį.

Kabba š. Nigerijos provincija v. Afrikoje, Nigerio ir Benue upių santakos srityje; 27.290 km² ir apie 0,5 mil. gyv. Joje yra 2 negrų valstybės Idah ir Igbirra, kurias skiria Nigerio upė. Daug yra derlingos žemės ir didelių miškų. Gyv. augina medvilnę, tabaką, javus ir vaismedžius. Adm. (britų) centras yra Lokoja.

Kābė 1. daili kartelė, įtaisyta pirkiose ar klėtyse, ant kurios sukabinami išeiginiai ir kt. drabužiai. Ji paprastai būdavo 3–4 m ilgio ir nuleista sulig žmogaus ūgiu (iki galvos), parišant virve po balkiu, padedant ar perveriant per dvišakius, lentinius įvarus, kurie būna prikalti prie pirkios ar klėties sijų. K. visada būna atitraukta nuo sienos, kad sunkiau ant jos užšoktų pelės ir nesukapotų ant k. sukabintų drabužių. Nuo pelių saugantis, ant k. virvutės arba įvaro uždėdavo įstrižainę gražiai nudailintą ir nuslidintą lentutę, nuo kurios pelė dažnai nuslysta. Vėliau k. lentutė buvo pakeista stiklo plokštėmis; 2. tech. kablys kam pakabinti ar prikabinti; 3. metalinis vąšas, kabliukas drabužiams susegti (pvz. apikaklei, juostai).

A.Mž.

Kabėklis 1. medinis kablys, kartelė gale su mediniu vageliu, ant kurio užkabinus kibirą, semiamas vanduo, iškeliamas iš duobės bulvių krepšys ir pn.; 2. svirties kartis su mediniu ar geležies kabliu; 3. mėšlui versti kablys; gaisrinis kablys sienoms ardyti.

Kabelgatas (vok. Kabelgatt iš Kabel ‚lynas' ir Gatt ‚anga') patalpa laivo priekyje, kur laikoma virvės ir kt. įrankiai. Patalpa paprastai yra laivūno (locmano) žinioje.

Kabėliai (lenk. Kobiele) bažnytkaimis, Marcinkonių vls., Gardino aps., Grūdos upės (Merkio intako) aukštupyje. Nauja bažnyčia pastatyta 1911 kun. Pr. Bernoto rūpesčiu. Parapija grynai lietuviška, turi per 2000 parapiečių. Nuo 1919 K. ilgus metus klebonavo kun. P. Čaglys, kurio pastangomis parapija tapo viena iš pavyzdingiausių tautiniu ir religiniu požiūriu visame Vilniaus krašte. Jo rūpesčiu čia buvo įsteigtos lietuviškos kat. organizacijos, platinama liet. spauda, jo lėšomis jaunuoliai siunčiami mokytis į Vilniaus liet. gimn. ir net į Italijos vienuolynus. Veikė stiprus choras ir visa eilė Vilniaus švietimo draugijos Ryto pradžios mokyklų: Kabeliuose, Ašašnykuose, Grūtoje, Kapiniškėse, Margionyse, Musteikoje, Neravuose, Sendubrėje, Škleriuose. Lenkų valdžiai uždarius liet. mokyklas (1923–24 uždarytos 5 liet. mokyklos) ir jų vietoje įsteigus lenkiškas, tėvai, pasiremdami įstatymu, 1939 I 9 išsiuntė Gardino aps. mokyklų inspektoriui deklaracijas, reikalaudami įvesti valdinėse mokyklose dėstomąją liet. kalbą. Gautas neigiamas atsakymas. 1939 V 7 vizituojančiam K. parapiją Vilniaus vyskupui jaunimo atstovai įteikė prašymą, reikalaudami, kad mokyklose tikyba būtų dėstoma lietuviškai. Vyskupas pažadėjo, tačiau neįvykdė. Netekus savų mokyklų, buvo įsteigtas Vilniaus liet. švietimo d-jos Ryto skyrius, kuris turėjo skaityklą, rengė vaidinimus, paskaitas, organizavo sportą, išvykas. Be to, K. parapijoje 1935 veikė šios organizacijos: Liet. jaunimo šv. Kazimiero skyrius (300 narių), Blaivybės d-ja (600 narių), Jėzaus Širdies būreliai (500 narių), Vidaus misijų d-ja, 1932 įkurta liet. eucharistininkų kuopa, Lietuvių ūkio d-jos rateliai, kuriems priklausė beveik visi šviesesni parapijos ūkininkai. 1935 IX 29 įsteigta vartotojų bendrovė ir kooperatyvas Galybė.

1935 į K. parapiją ateidavo Vilniaus Rytojaus 170 egz., Vilniaus Aušros—100 egz., Jaunimo Draugo — 70 egz ir po kelis egz. Saleziečių žinių ir JAV liet. laikraščių. Kun. P. Čaglio rūpesčiu kiekviena šeima gaudavo po liet. laikraštį; buvo šeimų, kur skaitydavo po 2–3 laikraščius. K. parapijos gyv. buvo susipratę ir vieningi: 1921 I 8 Laikinasis Vilniaus liet. komitetas pareiškė lenkų valdžiai, jog Vilniaus krašto lietuvių visuomenė nedalyvaus rinkimuose į vad. Vidurinės Lietuvos seimą; ir iš tiesų, K. parapijoje iš 547 rinkikų tedalyvavo 1. 1922 K. parapijos įgaliotiniai pasirašė bendrą Vilniaus krašto liet. memorialą, kuris 1922 VIII 10 įteiktas Lietuvos prezidentui ir svetimų valstybių atstovybėms Kaune; čia iškelta daugybė faktų apie žiaurų lenkų elgesį Vilniaus krašte. Lenkų okupacijos metais K. parapijos lietuviams teko nukentėti: 1920 I 14–29 laikytas Vilniaus kalėjime kun. P. Čaglys; 1922 IX 28 pasodinti į lenkų kalėjimus K. Grigas ir J. Volungevičius, o 1923 XI 19 — J. Lukšys. Jie buvo kaltinami rengę sukilimą, norėdami atplėšti Vilniaus ir Gardino kraštus nuo Lenkijos (Baudžiamojo Statuto § 102). Iš viso šioje byloje buvo kaltinami 72 asmens: 22 lietuviai ir 50 gudų. Teisė lenkų Gardino apygardos teismas. Teismas, prasidėjęs 1925 IV 20, truko 10 dienų. Kaltinamuosius gynė Vilniaus adv. T. Vrublevskis ir 17 kitų advokatų. Daug buvo nuteistų, bet aukščiau minėti asmens buvo išteisinti, nekaltai išsėdėję 3 metus kalėjime.

K. parapijos gyventojai gyveno skurdžiai, nes žemė menka, ūkiai smulkūs, be to, lenkų valdymo metais buvo apdėti dideliais mokesčiais. 1934 K. kaimas išskirstytas vienkiemiais ir pravesti melioracijos darbai. Palei K. iškasta nauja Grūdos upės vaga. *V.Klb.*

Kabelinis ilgis ilgio mato vienetas dviejų ar daugiau užinkaruotų laivų tarpusaviam atstumui nusakyti ir kitiems trumpiems atstumams jūroje matuoti. Pradžioje inkaro grandinės (kabelio) ilgis buvo 120 fatomų (239,5 m). Kadangi šis ilgis blogai derinosi su kitais jūros ilgio matais, todėl palaipsniui prigijo k.i., lygus 185 m. Tai yra maždaug dešimtoji vienos jūrmylės dalis. Šis k.i. dabar visuotinai naudojamas. *P.Mžk.*

Kabelinis laivas — laivas su specialiais įrengimais povandeniniams telefono arba telegrafo kabeliams kloti. Žr. Laivas.

Kãbelis (ol. kabel ‚inkarinis lynas' iš prc. câble ‚lynas') laidas, sudėtas iš kelių gyslų, susuktų iš varinių arba aliumininių vielų, ir apsuptas izoliuojančiais ir apsauginiais apvalkalais.

1. E l e k t r o t e c h n i k o j e elektros laidas, pritaikytas pravesti po žeme ar po vandeniu. Normaliai k. sudaro trys pagrindinės dalys: k. laidininkas, k. izoliacija ir k. apvalkalas. K. laidininką sudaro viena, dvi, trys ar daugiau gyslų, kurių kiekvie-

na susukta iš tam tikro skaičiaus ir storio vario ar aliuminio plonų vielelių. Tos gyslos yra skirtos elektros srovei praeiti. Praktikoje daugiausia vartojama viengysliai ir trigysliai kabeliai. Kiekviena to paties k. gysla per visą jos ilgį apsupama tam tikra izoliacija, atitinkančia naudojamą įtempimą. Taip izoliuotos tarpusavyje k. gyslos susukamos kartu arba sudedamos lygiagrečiai ir dar kartą visos kartu apsupamos izoliacija, atskiriančia elektriškai visas gyslas nuo aplinkumos visu jų ilgiu. Izoliacine medžiaga daugiausia naudojamas popierius ir alyva, medvilnė, guma.

Taip izoliuotam k. uždedamas apvalkalas tam, kad saugotų jį nuo drėgmės, vandens, cheminio sužalojimo ir nuo vabzdžių. Apvalkalas yra ištisinė švino makštis, tam tikru storiu apgaubianti kabelį aklai per visą jo ilgį. Apsaugoti nuo galimų mechaninių sužalojimų paklotą žemėje ar vandenyje k. dažnai apvelka dar plieninės juostos pavidalo šarvais, uždėtais per visą jo ilgį. Naudojamas nešarvuotas k. klojamas žemėje į specialiai padėtus impregnuoto popieriaus ar keraminius vamzdžius, užliejamus betonu. *P.Dr.*

2. Telefono ir telegrafo k. laidininkai beveik be išimties daromi iš vario vielos. Izoliuojama guma ar gumos mišiniu, viela dar cinuojama, kad būtų apsaugota nuo korozijos (žr.). K. gyslų izoliacija paprastai susideda iš sauso popieriaus juostos, kuri įvijiškai apvyniojama apie kiekvieną laidininką taip, kad gretimi sluoksniai vienas kitą dengtų. Jei vartojamos dvi juostos, antroji juosta vyniojama priešinga kryptimi. Svarbu, kad popierius dengtų vielą laisvai, netampriai, nes tuo būdu sumažinamas imlumas tarp vielų. Be popieriaus, k. gyslų izoliacijai dar vartojama medvilnė, šilkas, lakas — vidaus patalpų kabeliams, ir impregnuotas popierius, gumos mišinys ar gutaperča — povandeniniams kabeliams. Izoliuotos vielos susukamos ketvertukais. Susukimo tikslas — pasiekti geresnį elektrinių grandinių balansą ir išvengti indukcijos reiškinių tarp gretimų grandinių. Ketvertuku susuktas vielas galima išnaudoti dar trečiai, papildomai simultanizuotai ar fantomo grandinei sudaryti. Susuktos kabelių poros ar ketvertukai sudedami koncentrinėmis eilėmis taip, kad gretimos eilės suktųsi priešinga kryptimi. K. gali būti sudarytas ir iš porų bei ketvertukų kombinacijos, taip pat ir iš skirtingų storių vielų. Svarbu, kad vienos poros ar vieno ketvertuko vielos būtų vienodo storio ir vienodos varžos.

Izoliacijai nuo drėgmės apsaugoti k. padengiamas švino apvalkalu. Švinas dar turi turėti mažą alavo arba antimono priemaišą, kad būtų padidintas apvalkalo mechaninis atsparumas. Švinu dengtas k. įtraukiamas į tam tikrus žemėje užkastus vamzdžius. Šarvuoti k., kurie švino apvalkalo viršuje dar turi plieno juostos ar vielų sluoksnį, dedami tiesiog į žemę. Povandeniniai k. skersai upių, ežerų ar kitų vandenų turi specialiai paruoštą popieriaus ar gumos izoliaciją, kuri turi būti ypač atspari drėgmei. Ilgi jūros k. paprastai izoliuojami gutaperča ar specialiais gumos mišiniais ir turi storą švino apvalkalą bei sustiprintą plieno šarvą.

V.Brt.

3. Jūrininkystėje stipri virvė laivui pririšti, padaryta iš kanapių, džiuto, metalo ar kitokios medžiagos. K. vadinama ir inkaro grandinė. Ji būna padaryta iš 8 atskirų gabalų, kurių kiekvieno ilgis yra 15 fatomų (1 fatomas = 1,829 m). Atskiri grandinės gabalai sujungiami sutvirtintais žiedais bei suktukais, kad grandinė (kabelis) nesusigarankščiuotų laivui sukiojantis. *P.Mžk.*

Kabẽlis 1. mažas medinis kabliukas, išpiautas iš dvišakio, apie 8 cm ilgio, vartojamas botago virvutėms suleisti; 2. toks pat medinis kablys, kurio kotas iki 25 cm ilgio, o vąšiukas apie 6–8 cm, vartojamas pančius, virves vejant, tiek jų sluoksnas įsukant, tiek sąvijas suvejojant; 3. pirkios ir kt. trobesių durų medinis ar geležies kabliukas, įtaisytas iš vidaus ar lauko durims užkabinti. *A.Mž.*

Kabeltovas (ol.) 1. jūrų ilgio matas, lygus 185, 2 m; 2. stipri virvė sunkumams kilnoti laive. Dažniausiai suvyta iš kanapių ir yra 150–300 mm storio.

Kabestanas (prc.) mechanizmas kroviniams perkelti, susidedąs iš vertikaliai įtaisyto veleno, ant kurio sukant apvyniojama grandinė arba lynas, kurio antras galas pritvirtintas prie perkeliamojo krovinio.

Kab ibn Zuhair arabų VI–VII a. rašytojas, iš pradžių pagonis, vėliau mahometonas. Žinomas savo giriamąja giesme Banat Suad, arba Al Burda, parašyta islamo pranašo Mahometo garbei.

T. Kowalski, Diwan 1950.

Kabykla gembinė drabužiams kabinti. XIX a. vidury Lietuvos kaimo pirkiose drabužius dažniausiai tebekabino ant kablių ir atskirų gembių, įtaisytų pirkios sienose. Dalį drabužių susverdavo ant kabių (karčių). Skersinė k. pradėjo plisti XIX a. gale V. Lietuvoje, nusižiūrint į M. Lietuvos pirkių k. Pradžioje ši k. buvo tik paprasta lentelė, prikalta ar šiaip prikabinta prie sienos. Jos gembės buvo paprasti kuoliukai ar su užkartomis drabužio pakabai,

kad šis nuo gembės nenuslystų. Pasitaikydavo, kad gembės buvo padarytos iš dvišakio ar įsklimbai įkaltos. Dažniausiai tokios k. buvo 4 gembių; didesniu gembių skaičiumi buvo prieangio ir klėčių k. Tuo metu tokios k. pirkioje buvo dviejose vietose: mažoji 2–3 gembių k. prie įeinamųjų durų, kur sukabindavo didžiuosius viršutinius drabužius (kailinius, rudines), o kita — didesnė, tarp stalo ir lovų. Didesniuose ūkiuose k. buvo prieangyje; čia ant jos sukabindavo įvairius viršutinius darbo drabužius, pakinktus ir kt. Ūkininkų svetainėse dažnai pasitaikydavo skersinių k., kurių gembės buvo nutekintos. Jas darydavo kaimo amatininkai ir pardavinėdavo prekyvietėse. V. Lietuvoje tuo pat metu buvo pradėjusios plisti ir tekintinės g l a u s t i n ė s k., kurių 12 tekintų gembių buvo susodinta į 8 tekintus skersinukus, iš jų sudarant korį. Tokios glaustinės k. buvo galima prailginti ir suglausti, žiūrint vietos. Šiek tiek vėliau šioms skersinėms k. buvo pradėta vartoti platesnė lenta, kitą lentą pritvirtinant iš viršaus ir sudarant dangtelį, ant kurio buvo dedamos kepurės. Labai dažnai tokios atskrebinės k. buvo išdrožinėjamos ir net puošiamos piaustiniais (žirgų galvos, šuniukai). XIX a. gale medines gembes imta keisti pirktinėmis, padarytomis iš žalvarinės ar kt. vielos. Tačiau visos šios k. buvo tik ūkininkų svetainėse, ne pirkiose. R. ir V. Lietuvoje tuo metu pradėjo rastis dar viena k. atšaka, prie skersinės lentelės prikalant paprasta vinimi tuščias siūlų riteles. P a s t o v i n ė s k. į mūsų kaimą atėjo iš dvarų ir miesto prieš I pas. karą. Daugiausia plito a t r a m i n ė s k., kur abi lentinės kojos buvo įsodintos į lentines atramas. Šalia jų buvo ir kitokių atraminių k., kurios nuo gembinės ar nuo pusės kojos turėjo atkištinę kojelę. Pastaraisiais metais Lietuvos kaimų svetainėse atsirado ir prie sienos pastatomos, gražios lentinės k., paprastai iš ąžuolo ir uosio lentų padarytos, dažnai dar ir degintiniu ar kitu raštu išpuoštos.

A.Mž.

Kabiklis 1. vąšas puodui pakabinti, kai verdama atvirame židinyje (namuose arba lauke); 2. medinis kablys pirkios ar kt. sienoje kam nors pakabinti; 3. drabužio pakaba; 4. didelis kaušas kiaulių jovalui krėsti ar loviams išvalyti; 5. medinės šakės mėšlui kabinti.

Kabilai (ar. gabīla, kabīla) berberų kiltis Š. Afrikoje (Tunise, Alžire ir Maroke), kurių priskaitoma per 1.000.000. nors dažnai jų skaičius nurodomas ir 3.320.000 žmonių, nes kai kurie kabilams priskiria ir kt. berberų kiltis. K. vidutinio ūgio, stiprios kūno sudėties, nors liesi, nuo tamsiai rudos iki apygelsvės odos, judrūs, darbštūs ir karingi. Jie daugiausia yra sėsliai ir verčiasi žemės ūkiu bei sodininkyste (alyvmedžiai ir kt.), bet dalis gyvena iš ganyklinės gyvulininkystės; kiti, negavę pragyvenimui šaltinių, iškeliauja į kasyklas ir t.t. Nors jau šimtmečiai kaip k. yra mahometonai, tačiau socialinei sąrangai islamas nepaliko įtakos: jų moterys nedengia veido, šeima griežtai monogaminė, valgo kiaulieną, labai mėgsta vyną ir kt. K. gyvena uždaromis bendruomenėmis (sutvirtintais kaimais), tarpusavy labai draugiški, tačiau vertindami laisvę, ilgai nepasidavė nei islamo nešėjams, nei prancūzams su ispanais. Žinomesnė k. kiltis yra zuavai (Zouaoua), gyveną š. Džundžuros kalnų atšlaitėje. Prancūzai iš jų buvo sudarę kariuomenės dalinius (Zuaves). K. dar vadinami rifkabilais, kurie 1926 išgarsėjo sukilimais prieš prancūzus ir ispanus, o dabar vėl stengiasi išsilaisvinti.

Hanoteau et Letourneux, La Kabylie et les coutumes Kabyles, 3 tt., 1873; *Von Gennep*, Études d'ethnographie Algérienne 1912; *R. Maumier*, La construction collective de la maison en Kabylie 1926.

A.Mž.

Kabilniñkas (lenk. Kobylnik) miestelis, Švenčionių aps., 40 km į p.r. nuo Švenčionių, netoli Naročiaus ežero, prie Sirmėžės upės. K. yra paskutinioji stotis siaurojo geležinkelio, einančio nuo Panevėžio per Uteną, Saldutiškį, Kaltanėnus, Švenčionėlius, Švenčionis, Lentupį, Kanstantinavą. Seniau K. buvo vadinamas Naujuoju Medilu. Kabilninko vardas siejamas su lenk. kobyła ‚kumelė'. Šioje vietoje seniau didikai laikė kumelių ūkį. K. iš seno garsėjo gera arklių veisle; kumelių kainos siekdavo iki 500 rublių. K. vls. žemės plotas 4389 ha, naudojama žemė sudaro 55%, dirbama 25%, 11.296 gyv. (1931). Šv. Andriejaus medinė kat. bažnyčia statyta Svirskio 1651. 1901 čia pastatyta mūrinė bažnyčia; ji priklauso Svierių dekanatui. Kapinėse yra koplyčia. XVI a. K. priklausė Zbaraskiams, vėliau atiteko Abramavičiams. Liudvikas Chomskis, D.L.K. raštininkas K. pardavė Ašmenos pilininkui Oskierkai; nuo pastarojo K. nupirko A. Svientoželckis.

Be vls. savivaldybės, K. yra pradžios mokykla, pašto įstaiga, policijos nuovada ir kelios krautuvės. Miestelio gyventojai naudojasi gražiomis Naročiaus ež. pakraščių vasarvietėmis. 1915 karo metu K. sunaikinti, 1930 V 1 nukentėjo nuo gaisro (sudegė 62 gyvenamieji namai ir apie 1000 žmonių neteko pastogės). Po 1944 priskirti Gudams.

V.Klb.

Kabina (prc.) nedidelė patalpa, specialiai įrengta tam tikriems tikslams, pvz. at-

skiras laivo kambarys, lakūno k. lėktuve, maudyklinė būdelė ir kt.

Kabinda žr. Cabinda.

Kabinetas (prc.) 1. atskiras darbo ir pasitarimų kambarys įstaigoje ar privačiame name. Tuo vardu jau nuo XVIII a. buvo vadinamas valdovų darbo kambarys, kuriame vykdamo pasitarimai su aukštaisiais pareigūnais ir kt.

2. Valstybinėje teisėje k. pradžioje vadindavo siaurą būrelį asmenų, kurie patardavo ir padėdavo valstybės galvai vykdyti valdžios funkcijas; dabartiniu metu k. dažnai vadinama ministrų kolegija ar taryba (žr. Ministrų kabinetas).

3. Juodasis k. (cabinet noir) slapta valstybinė raštinė, kurioje tikrinamas paštas prieš išsiunčiant gavėjui.

4. XVI–XIX a. rūmuose kambarėlis šalia miegamojo, kartais be lango, skiriamas privačiam pobūviui, taip pat ir tarnui gulėti. Jame būdavo sudedami meno ir kiti dalykai. Iš čia ‚kabinetinis darbas' — geras darbas, kuris vertas pakabinti k.

5. Patalpa smulkių objektų specialiems rinkiniams, pvz.: numizmatikos k., raižinių k., vaškinių figūrų k. (cabinet de cire); XVIII a. kabinetu vadintas ir mažas rinkinys ypatingai brangių knygų bibliotekoje.

6. Patalpa bei įrengimai tam tikram darbui, pvz.: dantų gydymo k., gamtos k., fizikos k. ir kt.

7. XVI–XVIII a. puošni spintelė, paprastai ant aukštų kojų, viduje su daugelu stalčių, įvairiems daiktams sudėti: brangenybėms, papuošalams, laiškams, instrumentams, vaistams ir kt.

Kabinetinės žemės valdos, priklausiusios Rusijos caro šeimos nariams. K.ž. kartu su dalinėmis žemėmis (udelnyje zemli) buvo laikomos privatine caro nuosavybe ir todėl buvo tiesioginėje asmeninės caro kanceliarijos, 1704 įsteigtos Petro I, žinioje ir priežiūroje. K.ž. buvo išblaškytos įvairiose Rusijos dalyse, taip pat ir prie Rusijos prijungtose srityse. Buvusioje Lenkų karalystėje į kabinetinių žemių sąstatą įėjo Lovičo k-tė. Žlugus carinei Rusijai, k.ž. suvalstybintos. *K.Avž.*

Kabirai (gr. kabeiroi) graikų dievybės, greičiausiai perimtos iš fenikiečių (semitų gebirim ‚galingieji, didieji'), iš pradžių didžiųjų dievų tarnai, ilgainiui užėmę jų vietą. Juos garbino Egėjo jūros salose Samotrakėje, Lemne, Imbre, be to, Troadoje, Milete, Beotijoje ir kitur. K. buvo laikomi jūrininkystės globėjais. Jų kultas buvo siejamas su Hefesto, Kibelės, Demetros, Dioniso garbinimu. Vėliau k. tapatinti su Dioskurais, Kapitolio dievybių trejetu ir su penatais. Jų kultas buvo paplitęs

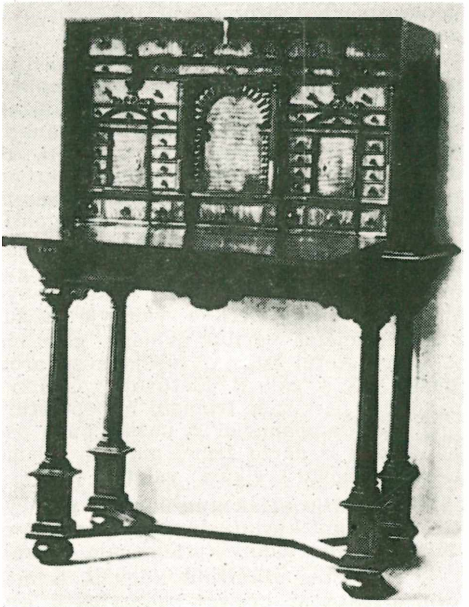

Kabinetas (P. Vokietija XVI a. pabaiga)

ypač helenizmo ir Romos imperijos laikais. Samotrakėje ir Tebuose atkaštos k. šventovės.

Roscher, Ausführ. Lexikon der griech. und röm. Mythologie 2, 1897; *Pauly-Wissowa,* Real-Enc. des klass. Altertums 10, 1919, 16, 1935; *B. Hemberg,* Die Kabyren 1950. *A.Rkš.*

Kabiras (Kabir, 1440–1518) indų religinis reformatorius, poetas. Audėjų profesijos, gyvenęs Benares ir Magaroje. Jo religinės doktrinos pagrindas buvo suderinti induizmą su islamizmu, panaudojant pagrindines Ramos ir Alacho tiesas. Jis pasisakė prieš stabų garbinimą ir skelbė monoteizmo idėjas. Jo mokymu, siela susijungia su Dievu meile, bet ne pažinimu. Jo įkurtoji sekta Panthis, arba K. Panthis, turėjo didelės įtakos Sikų (Sikh) religijai. Savo mokslą išdėstė himnuose, kuriuose pasisakoma ir prieš kastas. Jo poezija paprasta, dažnai lyrinė, daug motyvų paimta iš liaudies buities.

G. H. Westcott, Kabir and the Kabir Panthis 1907; One Hundred Poems of Kabir (vertė R. Tagore ir E. Underhill) 1915; *H. von Glasenapp,* Der Hinduismus, Religion und Gesellschaft in heutigen Indien 1922. *St.Vk.*

Kablegrama (ag.) telegrama, perduodama jūros, vandenyno dugnu nutiestu kabeliu.

Kablic Josif Ivanovič (1848 Kauno gub. — 1893) rusų publicistas, žinomas Juzovo slapyvardžiu, skelbęs rusų liaudininkų idėjas raštais ir pats ėjęs į liaudį. Išsp. Russkije dissidenty 1881, Intelligencija i narod

v občestvennoj žizni Rossii 1882, Osnovy narodničestva 1882 ir 1883.

Kablys 1. įrankis, padarytas iš medžio dvišakio, nukertant vieną šaką trumpiau, o kitą panaudojant kotu. Toks paprastas k. vartojamas linams iš markos traukti, užkabinus kibirą vandeniui pasemti, iš duobės bulvių ar kt. krepšiui ištraukti ir pn. Anksčiau tokiu pat k. buvo mėšlas iš ratų verčiamas (Švenčionėliai, Tauragnai).

2. Mėšlui iš vežimo versti įrankis. Į medinį kotą buvo įstatoma iki 20 cm ilgio dvišakė, ją priveržiant beržo ar karklo vytimi, ar plaušais. XIX a. viduryje mėšlui versti pradėtas vartoti dvinagis geležinis k., kuris kotui įstatyti turėjo ausį, arba žiedą. XIX a. gale R. Lietuvoje pasitaikydavo šios paskirties trinagių ir net keturnagių k. Daugianagiai k. dažnai buvo panaudojami ir daržo žemei purenti, žolėms iš kelių griovių (pelkėse) valyti ir pn.

3. Iš medžio atšakos ar kreivės padarytas vąšas, ant kurio kabindavo puodą verdant atvirame židiny (priemenėje, lauke).

4. Paprastas užkartinis kuolelis, iš medžio atšakos ar kreivės padarytas ir sienon įkaltas vagelis arba gembė drabužiams ir kt. pakabinti. Seniau pirkioje, neturint kabyklų, buvo keletas k. įvairioms paskirtims. Didžiausios reikšmės buvo skiriama arti stalo esančiam k., nes ant jo kabindavo gražų rankšluostį. Dažnai šalia jo buvo ir kitas ‚garbės' k., ant kurio kabindavo svečio viršutinius drabužius. Šiaip ant jo kabėdavo šeimininko ar namų senelio juosta, jo kailiniai ar geresnis švarkas. Jei svečiai (giminės) pirkioje smarkiai susipykdavo, pažadėdami daugiau į svečius nesilankyti, tai sugriebę savo drabužius, nulauždavo šį ‚garbės' k. (Salakas). Visa eilė k. buvo įvairiose vietose. Ant jų vyrai prisirišę vydavo virves, megzdavo tinklus ir t.t. Išskirtinis k. dar buvo priemenėje, ant kurio pakabindavo išvažiuojamus pakinktus.

5. Gaisrinis įrankis geležiniu vąšu ir atvąšiu ant ilgos karties gaisro metu sienoms ardyti. D. Lietuvos kaimuose šis k. atsirado po 1890, kai buvo įsakyta turėti bent po vieną kiekviename vienkiemyje ir po keletą kaime.

6. Statinių ir ratų lankams užtraukti įrankis, trauktuvas.

7. Iš geležies nukaltas durims uždaras, kurio vienas galas (žiedu) įtaisytas į duris ar staktą, o lenktuoju galu įkabinamas į pastoviai įkaltą kilpą ar grandį. Iš lauko pusės durims vartojamas k. yra mažutis, o iš vidaus — stambus, nes taip užkabintos durys gerai saugodavo namus nuo vagies. Klojimų ir kt. suvertinių durų paprastai k. užkabindavo tik vieną pusę, o antrą jau užšaudavo velke. *A. Mž.*

Kablukov Ivan Aleksejevič (1857–1942) rusų fizikas chemikas. Nuo 1899 chemijos prof. Maskvos žemės ūkio institute, nuo 1903 Maskvos univ. prof., kur skaitė neorganinę ir fizinę chemiją. Išsp. visą eilę šios srities darbų: Osnovnyje načala neorganičeskoj chimii [13] 1936, Osnovnyje načala fizičeskoj chimii [3]1910, Termochimija [2]1934, Fizičeskaja i koloidalnaja chimija (drauge su kitais) [4]1949, O mede, voske, pčelnom kleje i ich podmesiach [2]1941 ir kt.

Kabošininkai (prc. cabochiens) 1411–13 revoliucinio sąjūdžio dalyviai Prancūzijoje. Žr. Caboche, Simone.

Kabošonas (prc.) brangakmenis, kurio paviršius nugludintas ne kampais, bet lygiai apvaliai vienoje ar abiejose pusėse.

Kabotažas (prc.) pakraščių laivyba, nepametant iš akiračio krantų. Laivo pozicija nustatoma pasinaudojant švyturiais, pažįstamais pastatais ar kitais krante matomais daiktais. K. taip pat vadinama navigacija tarp tos pačios valstybės uostų. Jūrinių valstybių legislatoriai mėgino surasti griežtą apibūdinimą tolimam plaukiojimui, kad galėtų visas kitas laivybos rūšis pavadinti kabotažu, kuris savo keliu galima būtų suskirstyti į mažąjį k., didįjį k., lokalinę navigaciją ir t.t. Tokio apibrėžimo iki šiol nesurasta, ir k. įprasta vadinti tokią navigaciją, kur laivo pozicijai nustatyti nereikia naudotis astronominėmis priemonėmis, nebent laivas turėtų perplaukti atvirą jūrą tarp tos pačios valstybės uostų.

K. taip pat vadinama nacionalinė jūrų prekyba, t. y. tos pačios valstybės gaminių pasikeitimas tarp savų uostų (ag. Coasting trade). *M. Sl.*

Kabrioletas (prc. cabriolet iš cabriole ‚oro šuolis') 1. lengvas, dengtas dviratis arba keturiaratis vežimas, traukiamas vieno arklio; 2. dengtas dvivietis keleivinis automobilis su stiklo langais ir sudedamu antvožu.

Kabulas 1. upė Afganistane, didžiausias Indo intakas, apie 500 km ilgio. Išteka iš Hindukušo kalnyno, teka pro Kabulo mst., žemupy pro Pešavarą ir įteka į Indą iš deš. pusės. Baseino plotas 90.500 km^2, vid. debitas 900 m^3/sek. Žemupys (75 km) tinka laivybai. K. vanduo naudojamas laukams drėkinti. Prie Kabulo mst. pastatyta hidroelektrinė jėgainė. *S. K.*

2. Afganistano sostinė, prie Kabulo upės, 1760 m nuo j. l.; 206.000 gyv. (1948). K. yra derlingame upės klonyje, apsuptame iš 3 pusių kalnų. Jis nuo seniausių laikų vaidina žymų strateginį vaidmenį, nes pro jį eina kalnų perėjos iš šiaurės per Hindukušo ir iš vakarų per Kandaharo kalnus.

Pro jį vykdė invazijas į Indiją Aleksandras D., Džengiskanas, Baberas (Didysis Mogulas), Nadir Šachas ir Ahmad Šachas. Senovėje miestas buvo apsuptas mūrų, o pietų rytų kampe pastatyta tvirtovė Bala Hissar, sunaikinta XIX a. pabaigoje. Didžioji miesto įdomybė buvo dengtas arkadų bazaras Čihar Čata (XVII a.), apie 200 m ilgio ir 10 m pločio, 1842 anglų sunaikintas, pastraukiant iš sukilusio miesto. Ir tarptautinės prekybos atžvilgiu K. yra reikšmingas, nes pro jį eina senieji prekybos keliai iš Turano į Indiją ir Pakistaną (pro Chaibaro perėją–Pešavarą) ir iš vidurio Azijos į Iraną. K. yra 5 svarbių kelių, tinkamų autovežimiams, kryžkelėje. Užmiestyje yra šacho rūmai, su puikiu gėlynų sodu ir dideliu haremu.

H. Tichy, Afganistan 1941 *A. B.*

Kacapas (priešdėlis k+ukr. cap ‚ožys') pašiepiamas pavadinimas, ukrainiečių taikomas rusams; ir Lietuvoje šiuo pašiepiamu vardu buvo vadinami rusai.

Kacetas (iš vok. KZ santrumpos, reiškiančios Konzentrationslager) koncentracijos stovykla (žr.).

Kacheksija (gr. kacheksia ‚bloga savijauta') konstitucinis organizmo funkcijų sutrikimas, visuotinis sveikatos ir mitybos sutrikimas. K. priežastimi gali būti įvairūs infekciniai susirgimai, piktybiniai navikai, apsinuodijimai arba ilgalaikis badavimas. K. visuomet pasireiškia nepaprastu svorio netekimu (25–40%). Kachektiko galūnės yra plonos, oda raukšlėta ir be įtampos. Poodinis riebalų sluoksnis yra minimalus arba visai išnykęs; jo vietoje atsiranda gelsvai rudas, permatomas audinys, vad. ‚serozinė riebalų atrofija'. Jo ypač gausu aplink inkstus ir perikardiume. Riebaliniai narveliai yra suplokštėję ar atskirti vienas nuo kito skysčio, kuriame yra labai nedaug proteino. K. atvejais daugiausia nukenčia poodinis riebalų sluoksnis (97%), kepenų ir tulžies svoris kiek mažiau (50–60%), skersaruožiai raumenys netenka maždaug 33%, inkstai–25%. Mažiausiai paliečiami smegenys ir širdies raumuo (3%).

D. Js.

Kachetija Gruzijos provincija, žr. Gruzija.

Kachinacija (lot. cachinnatio iš cachinare ‚garsiai juoktis') garsus juokas, kvatojimasis, dažnai simptomas demencijos (įsigytinės silpnaprotybės) ir histerijos.

Kachovka mst. Ukrainoje, kair. Dniepro krante, Chersono apygardoje. Už 10 km į pietus nuo K. 1951–56 pastatyta upės užtvanka su 14.000 mil. m^3 tvenkiniu ir 250.000 kW galingumo jėgaine.

Kacikas žr. Kasikas.

Kaczyński Wiktor (1812 Vilniuje — 1870 Petrapilyje) kompozitorius. Muzikos mokėsi pas J. K. Elsnerį (žr.). Persikėlęs į Petrapilį, nuo 1842 buvo Aleksandro didžiojo teatro dirigentas. Kartu su A. Lvovu (rusų himno autorius) važinėjo po V. Europą ir, arčiau susipažinęs su to meto muzikos srovėmis, parašė didelį veikalą apie italų operos istoriją. Iš jo parašytų 4 operų pažymėtina: Fenela 1840 ir Les pages du duc de Vendôme. Be to, parašė koncertų smuikui, kantatų, uvertiūrų, romansų ir kt. Bendr. muzikos klausimais įvairiuose žurnaluose. *J. Ž.*

Kaczkowski 1. Karol (1797–1867) lenkų gydytojas ir generolas. 1805–15 mokėsi savo tėviškėje Kšemeneco licėjuje, 1815–21 studijavo mediciną Vilniaus univ., kur gavo medicinos daktaro laipsnį. Vilniuje gyvendamas draugavo su A. Mickevičium, 1821 buvo priimtas į Vilniaus masonų ložę, ‚Zum guten Hirten'. Baigęs medicinos studijas vertėsi gydytojo praktika Kšemenece ir dėstė higieną licėjuje. 1829 pakviestas į Varšuvos univ. medicinos fak. vidaus ligų katedrą. 1830 prisidėjo prie sukilimo ir vyr. vado Radvilos paskirtas vyriausiuoju lenkų kariuomenės gydytoju. Čia jis puikiai suorganizavo sužeistųjų evakuaciją iš kovos lauko, pirmą kartą Europoje panaudodamas improvizuotus neštuvus. Jis sudarė karo sanitarijos taktiką. Nepavykus sukilimui, pradžioje apsigyveno Elbinge, vėliau Lvove. 1848—54 gyveno Odesoje ir Žitomire, kur kartu su Groza, Lipkovskiu ir J. I. Kraševskiu įsteigė spaustuvę ir knygyną. 1863 ištremtas į Valuikus, Voronežo gub. Mirė Chersone 1867 IX 2. Jo atsiminimus išsp. K. Oksza-Orzechowski: Wspomnienia z papierów pozostałych po ś. p. Karolu Kaczkowskim, generał sztab–lekarzu wojsk polskich, 2 tt. 1876. Išsp. nemaža medicinos darbų.

J. Bieliński, Uniwersytet Wileński II 357–358 ir III 413–415; *Fr. Giedroyć*, Służba zdrowia w dawnem wojsku polskiem 1927; *L. Zembrzuski*, Złota księga Korpusu Sanitarnego Polskiego 1927. *J. P.*

2. Zygmunt (1825–1896) lenkų rašytojas. Filosofiją studijavo Lvove. Paskui grįžo į savo dvarus ir dirbo kaip ūkio vadovas. Už dalyvavimą 1846 Galicijos revoliucijoje kurį laiką kalintas. Vėliau išvyko į Vieną, o 1867 persikėlė į Paryžių, kur gyveno iki mirties. Tyrinėjo Baro konfederacijos istoriją, bet apie tai istorinės studijos neparašė, tik savo apysakose spalvingai atvaizdavo to meto žmones. Žinomiausias istorinių apysakų ciklas yra Powieści ostatniego z Nieczujów 1853–1856. Kitose savo meto apysakose K. lietė įvairius visuomeninius klausimus, kėlė būtinumą pozityvaus ir konkretaus darbo įvairiose gyvenimo srityse ir kt. Iš jo daugelio istorinių romanų iškiliausias Olbrachtowi Rycerze 1887–1889, kur vaizduojamas XV–XVI a. sąvartos gyvenimas. Jo istoriniuose

romanuose jaučiama H. Sienkevičiaus įtaka. Žymiai silpnesni veikalai: Zaklika 1893, Swięta Klara 1895 ir kt. Be to, K. parašė vieną istorinį darbą: Kobieta w Polsce 1895.

A. Krechowiecki, Z. K. i jego czasy 1918; *E. Barwiński,* Z. K. w świetle prawdy 1920; *J. Kijas,* Z. K. jako współzawodnik Sienkiewicza 1926.

St. Vk.

Kačalov Vasilij Ivanovič (1875 Vilniuje —1948) žymus rusų aktorius, dirbęs Maskvos dailės teatre nuo 1900. Pasižymėjo kūrybiniu įvairumu, minties gilumu, meistrišku vaidmenų atlikimu. Iš jo sukurtų vaidmenų ypačiai pažymėtini: M. Gorkio Dugne ir Saulės vaikai (Baronas ir Protasovas), A. Čechovo Trys seserys ir Vyšnių sodas (Tuzenbachas ir Petia Trofimovas), Šekspyro tragedijose Hamletas ir Julijus Cezaris ir kt. Be to, K. pasižymėjo meniniu skaitymu.

Kačanauskas 1. Aleksandras (g. 1882 V 19 Kaune) kompozitorius, dainininkas, pedagogas. Vargonininkystės mokėsi pas J. Naujalį Kaune. Pabuvęs vargonininku Jonavoje, 1903 išvyko į Rygą, kur dirbo tą patį darbą lietuvių parapijoje. Motinėlės d-jos (JAV) remiamas, 1904–09 lankė Imperatoriškosios muzikos mokyklos Rygos skyrių, kur baigė vargonų klasę; kartu mokėsi ir dainavimo. Muz. teoriją ir kompoziciją studijavo privačiai pas Kreicburgą ir Kazankovą. Begyvendamas Rygoje, K. aktyviai įsijungė į kultūrinį lietuvių gyvenimą. Čia jis dirbo su Kanklių choru ir Rygos politechnikos studentų Vilties ansambliu (įst. 1904). Be to, dainuodavo solo, akompanuodavo kitiems, vaidindavo ir pats kurdavo bei harmonizuodavo. Tuo metu jis sukūrė Į tėvynę grįžt norėčiau ir O ko? O ko, balseli, nutilai? (papildomi J. Linarto parašyti tekstai ‚Pilėnų kunigaikščio' dramai). Statant šią dramą pats dainavo Krivio ariją. 1907 su savo vadovaujamu Vilties ansambliu įdainavo pirmąsias lietuviškas plokšteles: Jau saulutė leidžias, Lakštingalėlė, Kaip gi gražus, gražus rūtelių darželis, Ant ežerėlio rymojau, Vilija, Oi, jūs grybai, Ar negaili, seserėle ir kt. Iš viso įdainuota per 20 dainų: solo, duetų, sekstetų ir kt.

A. Kačanauskas

I pas. karo metu, atsidūręs Petrapilyje, K. organizavo chorą, rengė koncertus ir pats tobulino savo balsą. Po Č. Sasnausko mirties, 1916 užėmė šv. Kotrynos bažnyčios vargonininko ir choro vedėjo vietą. 1920 grįžęs Lietuvon, K. įsijungė į Lietuvių meno kūrėjų d-jos muzikos sekciją ir drauge su kitais tuo metu Kaune buvusiais dainininkais skyrė daug laiko operos organizavimui ar bent operų dalių pastatymui. Buvo pradėjęs vadovaujamąjį muzikinį Demono operos pastatymo darbą, bet susidarius Operos tarybai, tepasiliko solistu (baritonas) vieneriems metams. Be to, 1920–21 vadovavo Dainos chorui ir ruošė koncertus. Nuo 1920 muzikos mokykloje mokė dainavimo, vėliau tik privalomus muz. dalykus tiek muzikos mokykloje, tiek nuo 1933 VI 18 konservatorijoje. 1923 K. buvo pavesta suderinti Kaune liejamus Karo muziejaus varpus. Tais pačiais metais dar buvo išvykęs į Vieną ir Romą pagilinti dainavimo meno. 1924 dalyvavo centriniame komitete Dainų dienai rengti ir dėstė muziką to komiteto surengtuose chorvedžių kursuose. 1924 sudarė iš rinktinių dainininkų savo vardo chorą. 1925 suorganizavo Lietuvių muzikos menininkų d-ją ir buvo jos pirmininku. 1924–26 šv. Cecilijos d-jos pirm. 1925 ir 1932 vargonininkų vasarinių kursų dėstytojas. Be to, keletą metų Metropolijos kunigų seminarijoje dėstė bažnytinį choralą ir vargonininkavo katedroje. Likęs Lietuvoje, profesoriauja Lietuvos valstybinėje konservatorijoje Vilniuje.

Kūrybinį darbą pradėjo anksti. Jau atvykęs Rygon 1903 pradėjo kurti atskirus muz. dalykėlius ir harmonizuoti liaudies dainas. Paruoše fortepijonui V. Kudirkos Lietuvos himną, kurį 1906 išleido A. Macijausko knygynas Rygoje (Lietuvos Hymnas, žodžiai ir melodija V. Kudirkos, fortepijonui priruošė A. Kačonovskis 1906). 1910 lietuvių muzikos kursuose už lietuviškus vokalinius veikalus laimėjo dvi premijas. Tais pačiais metais Bessel ir Ko. išleido jo ‚Valse de concert' fortepijonui. Iš viso K. yra parašęs per 100 įvairios rūšies kūrinių, daugiausia vokalinių. Ypačiai žinomos yra jo dainos: Mano rože, Ten kur Nemunas banguoja, Kad aš našlaitėlė, Patekėk aušrine, Tų mergelių dainavimas, Gėriau naktį, Gerk, gerk ir kt. Išsp. Kristaus Karaliaus giesmė (vyrų chorui) 1932, Naujasis Giesmynėlis I–VI sąs. 1933–1939, Malda už tėvynę 1939 ir kt. K. kūryba yra lyrinės nuotaikos, švelnios harmonijos. Nuo 1924 bendradarbiauja spaudoje aktualiais muz. klausimais. *J. Ž.*

2. Algirdas (g. 1917 I 3 Petrapilyje) muzikas, visuomenės veikėjas, (1) sūnus. 1935 baigė jėzuitų gimn. Kaune, 1935–39 VDU studijavo teisę, 1940 baigė Karo mokyklą. Muzikos pradžioje mokėsi iš savo tėvo, 1929–34 ir 1940–41 Kauno konservatorijoje. 1944 pasitraukė į Vokietiją ir 1946–47 muzikos studijas gilino Stuttgarte. 1945 Würzburge suorganizavo Liet. meno kolektyvą Sietyną, kuriam vadovavo iki

1948. 1949–50 buvo Schw. Gmünd stovyklos komiteto pirm., 1950 Heilbrono liet. komiteto pirm. ir tarptautinės stovyklos komiteto vicepirm. 1950 atvyko į JAV. Nuo 1951 vargonininkavo Harrisone, N. J. ir nuo 1955 Kearny, N. J. Čia aktyviai įsijungė į muzikinę ir visuomeninę veiklą. 1951–55 vadovavo Aitvarų kvartetui, nuo 1951 diriguoja Rūtos ansamblį, nuo 1953 kultūros būrelio meno vadovas. Nuo 1953 JAV LB Kearny-Harrisono apylinkės komiteto pirm., nuo 1955 Newarko apygardos sekr. Yra suharmonizavęs keletą liaudies dainų. Bendradarbiauja Darbininke ir Vienybėje. *J. Ž.*

Kačergìnė panemunių vasarvietė, Zapyškio vls., Kauno aps., kair. Nemuno krante, 11 km žemiau Kauno, prie pušų ir eglių miško.K. miškas užima apie apie 300 ha plotą. Miške gausu lapių ir kiškių. K. išaugo į žymią Kauno apylinkių vasarvietę maždaug nuo 1933. Anksčiau čia buvo tik kaimas (1923 22 sodybos su 97 gyv.), įsikūręs sausoje erdvioje Nemuno terasoje. Lengvai kauniečių pasiekiamas garlaiviais greit virto jų mėgiama gegužinių ir iškylų vieta. Ypačiai čia dažnai lankydavosi nepriklausomybs metu Kauno moksleivių ir studentų ekskursijos (tradicinė stud. ateitininkų s-gos gegužinių vieta), kurioms čia buvo įrengtas jauname pušyne šokių paviljonas, žaidimų ir teniso aikštės. Vasarotojams ligi 1940 pastatyta keliolika vilų ir svetainė. Nemuno krantas ties K. yra švaraus smėlio, patogus besimaudantiems. Kauno linkme, už miško, ant Nemuno kranto yra Pyplių piliakalnis, o už 3 km į vakarus Zapyškis. *A. B.*

Kačergis Vincentas (1823 VIII 8 Svirnaviečiuose, Sasnavos vls., Marijampolės aps. — 1897 X 5 Igliaukoje) kunigas. Pasimokęs Marijampolės aps. m-loje, 1842 įstojo į Marijampolės marijonų vienuolyną. 1847 XII 26 įšv. kunigu. Pradžioje buvo vikaru Lenkijoje (Puščioje ir Bialoje), grįžęs į Lietuvą kurį laiką buvo Miroslavo marijonų mokyklos mokytoju. Šią mokyklą rusams atėmus iš marijonų, K. paskirtas Krokialaukio vikaru, o nuo 1857 Igliaukos promatorium ir nuo 1864 klebonu. 1882–84 čia pastatė mūrinę gotikos bažnyčią. Igliaukoje daug rašė, bet nieko neišspausdino. Marijampolės vienuolyne buvo išlikę šie rankraščiai: Historya Aladyna arba cudawna Lempa; Pamokinimas Krykszczioniszkas; Ape tobulingumą; Keli pamokslay; Ysztlumocziimas Ceremonių czesie paszwentinima Bažnyčios; Pamokinimas apie piękes dalis spawiednies; Katechizmas Rymioniszkas 1872; apie 1880 verstų iš lenkų kalbos eilėraščių rinkinys.

J. Totoraitis, Iš mūsų atgimimo istorijos (Ateities Spinduliai 1, 1916, 38; (’’) Sūduvos Suvalkijos istorija I 1938, 566.

Kačėrgiškė (lenk. Koczergiszki) bžk. Daugėliškio vls., Švenčionių aps., 43 km į š. r. nuo Švenčionių, prie Dysnos upės. K. priklausė valstybės iždui, vėliau žemė išdalinta valstiečiams išpirktinai. 1866 čia buvo 8 gyv. namai, 31 gyventojas. K. yra sena bažnytėlė, žmonių laikoma stebuklinga vieta. K. priklauso Daugėliškio par. Čia retkarčiais laiko pamaldas Daugėliškio kunigai. Yra šv. Jono ir šv. Baltramiejaus atlaidai. *V. Klb.*

Kačergius Juozas (1862 I 29 Tursučių k., Marijampolės vls. ir aps. — ?) spaudos draudimo laikotarpio veikėjas, knygų platintojas. Mokėsi Marijampolės gimn. ir Seinų kunigų seminarijoje. Išėjęs iš seminarijos, aktyviai įsijungė į liet. visuomeninę veiklą, platino spaudą ir buvo vienas slaptos Sietyno d-jos steigėjų 1894. Pilviškiuose suorganizavo pirmąją lietuvių krautuvę. 1897 ryšium su Sietyno byla suimtas, kalintas Kalvarijos kalėjime ir 1899 V ištremtas drauge su P. Matulaičiu, J. Česna ir A. Daniliausku į Viatkos ir Oloneco gubernijas. Iš tremties grįžo į Pilviškius 1902. Tais pačiais metais drauge su dr. St. Matulaičiu, J. Rimša ir kt. Pilviškiuose įsteigė Lietuvos socialdemokratų partijos skyrių. 1905 Pilviškiuose drauge su vet. gyd. A. Brundza surašė carui peticiją, kur buvo reikalaujama autonomijos su seimu Vilniuje, spaudos, susirinkimų ir kt. laisvių. 1905 XI 25 apkaltintas už rusiškų įstaigų daužymą ir caro paveikslų draskymą, žiauriai sumuštas ir pasodintas į Marijampolės kalėjimą, XII 28 pervežtas į Kalvariją, bet už užstatą paleistas. 1906 buvo išvykęs į JAV, bet netrukus vėl grįžo Lietuvon. 1909 už slaptą Šviesos d-jos veiklą vėl buvo suimtas, bet po kelių mėnesių paleistas. Nepriklausomoje Lietuvoje dirbo teisme, vėliau jam buvo paskirta pensija. Bendradarbiavo Ūkininke, Varpe, Lietuvos Ūkininke, Lietuvos Žiniose, Vilniaus Žiniose ir JAV lietuvių laikraščiuose. 1915–16 Jaunojoje Lietuvoje išsp. ilgą straipsnį apie 1905 metų revoliuciją Lietuvoje (1915, nr. 6, 7, 1916, nr. 1, 2, 3, 4).

P. Ruseckas, Knygnešys I 1926, II 1928; *K. Grinius,* Atsiminimai I 1947; *V. Civinskas,* Sietynėčiai ir knygnešiai (Lietuvos žinios 1939, 135 nr.). *J. P.*

Kačiaĩ k., Endriejavo vls., Kretingos aps. Pelkėje, ties K. kaimu yra sala, žmonių vadinama Piliakalniu.

Kačinai, arba čing-po, tibetiškos kilmės mongoloidų tautelė, suskilusi daugeliu kilčių (maru, laši, nung ir kt.), nuo 1947 sudaranti savo valstybę š. Burmoje. Jie varčiasi lydiminiu žemės ūkiu, valdo kaimo vyresnysis, stiprus dvasių kultas ir išplitusios bizonų aukos.

W. J. S. Carrapietti, The Kachin Tribes 1929; *F. Kingdon-Ward,* Burmas Icy Mountains 1946.

Kačinskas 1. Henrikas (g. 1903 I 23 Viduklėje, Raseinių aps.) aktorius. Augo muzikalioje šeimoje (tėvas Jeronimas K. buvo vargonininkas, pasižymėjęs giliu muzikos supratimu). 1911–1914 mokėsi Šiaulių gimn. ir 1914–18 Bronicų gimn. Grįžęs į Lietuvą, 1918–22 mokytojavo Papilėje, Degimuose, Šiaulėnuose ir Mažeikiuose. 1922 įstojo į A. Sutkaus studiją Kaune. Ir ten jis besimokydamas, 1923–25 jau buvo Tautos teatro ir Vilkolakio aktorium. Čia K. gavo aktoriškos technikos pradmenis ir teatrinės etikos pagrindus. 1925 uždarius Vilkolakį, K. dirbo muitinės valdininku Klaipėdoje. 1926 naujai paskirto dir. A. Sutkaus K. atkviečiamas į Valstybės teatrą Kaune. Čia ir praeina ilgiausias bei vaisingiausias K. kūrybinis periodas, čia jis subręsta ir tampa vienu žymiausių aktorių. 1926–34 K. vaidina daugybę įvairiausių vaidmenų, galutinai kūrybiškai susiformuodamas Andriaus Olekos-Žilinsko ir režisieriaus Mykolo Čechovo teatrinėje vadovybėje. Pradėjus reikštis naujam režisūros talentui R. Juknevičiui, K. atsisako aukštos kategorijos ir vyksta į Klaipėdos teatrą, kur dirbo 1936–38. Ir tolimesnis K. teatro darbas yra glaudžiai susijęs su R. Juknevičium: 1938–40 dirba Kaune, 1940–44 Vilniuje. 1944 pasitraukė į Vokietiją, kur aktyviai reiškėsi liet. tremtinių dramos kolektyvuose Augsburge, Detmolde ir vėl Augsburge. 1949 atvyko į JAV. 1949–51 dėstė Bostono lituanistikos mokykloje ir vadovavo dramos studijai. Išsikėlęs į Naujorką tebetęsia teatrinę veiklą, vaidina, režisuoja, dėsto studijoje, važinėja su meniniu skaitymu.

H. Kačinskas

Atsižvelgiant K. teatrinės veiklos visumą, K. aktorių reikia apibūdinti keliais aspektais. Jo veikla apima visą reikšmingąjį laisvosios Lietuvos teatro laikotarpį su visais jo kilimo ir smukimo tarpsniais. Jis vaidino visose žymiose Lietuvos scenose, dirbo su visais žymiaisiais lietuviškos scenos formuotojais ir vaidino ne vieną kurią vaidmenų rūšį (emploi), bet įvairiausius — sodžiaus ir salono, modernios buities ir ‚kostiuminių' epochų, komedijas ir dramas, kretančius senius, jaunus vaikinukus ir herojus; pagaliau, kas svarbiausia, su nedidelėmis išimtimis, K. vaidino visame lietuviškame repertuare, nuo Maironio iki Sruogos.

Nuo pirmojo pasirodymo scenoje V. Bičiūno Gedimino sapne (Tautos teatre 1923) K. ten vaidino: Vydūno Žvaigždžių takuose ir Vaidilutėj, V. Krėvės Šarūne (Rainys); Vilkolakio spektakliai: Laisvė, Tautinis bizūnas, Varnalėšos, Chlestakovas, Lietuvoje, Politika, Alma Mater, Velniava, Buridaniada, Muškietininkai, Tėvynė, Anapus įstatymo, Milijonai, Monki biznis. Iš lietuviškojo repertuaro dalykų, K. vaidinto Valstybės teatruose, pažymėtini: P. Vaičiūno: Patriotai (Lebertsonas), Tikruoju keliu, Aukso žaismas (Skulptorius), Naujieji žmonės (Grafas), Sulaužyta priesaika (plk. Bandurskis), Tuščios pastangos, Prisikėlimas (Skulptorius), Nuodėmingas angelas (Chi-chi), Liepsnojančios širdys; Maironio Kęstučio mirtis; K. Inčiūros Vincas Kudirka (Kudirka); S. Kapnio Kai širdis traukia ir Traukinys ateina; D. Sakalausko Pukio pinigai; V. Krėvės Žentas (Kalvaitis), Šarūnas, (Rainys), Likimo keliais (ir liko nerealizuotas Skirgaila, pradėtas statyti A. Jakševičiaus); B. Sruogos Baisioji naktis; Petrulio Prieš srovę (Strazdelis); Vinvos Geras biznis; K. Binkio Atžalynas (Inspektorius); A. Gustaičio Slogučiai (Burmistras); S. Čiurlionienės Riteris budėtojas (Riteris) ir Aušros sūnūs; V. Mykolaičio-Putino Valdovo sūnus (Skaidra); V. Alanto Gaisras Lietuvoje; A. Jasiūno Smūtkelių šalis; A. Griciaus Palanga; J. Cicėno Pamurys; M. Šiaulėniškio (M. Šikšnio) Pilėnų kunigaikštis; anapus Lietuvos dar: A. Rūko Bubulis ir Dundulis (Bubulis), A. Škėmos Vieną vakarą ir Grušo Tėvas.

Verstiniame repertuare iškeltini kertiniai K. vaidmenys, kuriuose, be meistrystės, atsiskleidė ir naujos talento spalvos, psichologijos ir technikos bruožai. Tokie buvo: Žulavskio Sabbatai Cevi (sultonas); Šekšpyro Dvyliktoji naktis (Malvolio); Gogolio Revizorius (Chlestakovas); Hejermanso Viltis (Kobius); Pagnolio Topazas; O'Neillo Marko milijonai (Kublajus); Ibseno Nora (Helmeris). Su pagrindiniais lietuviškojo teatro vaidmenimis, kaip Kalvaitis, Rainys, Kudirka ir Strazdelis, ir su dar visos eilės komedijų lakiais herojais (Garbės spekuliantai, Pirmas skambutis, Žmogus po tiltu, Buridano asilas ir kt.),— šie vaidmenys pilniausiai parodo K. talento daugialypį, turtingą pobūdį.

Reikia paminėti, kad K., šalia vaidybos, reiškiasi ir meniniu skaitymu. Lietuvoje ir emigracijoje K. yra pasirodęs su kone visų Lietuvos klasikų kūriniais, iš kurių ypačiai minėtini Donelaičio ir Baranausko skaitymai, ir su eilės naujųjų mūsų rašytojų kūryba. Estradiniame žanre K. buvo vienas pirmųjų Linksmųjų brolių, šalia K. Dineikos ir J. Petrausko. Meninį skaitymą dėstė mokytojų lituanistų kursuose 1934 (Juodkrantėje) ir 1935 (Palangoje). Bendradarbiavo Tautos M-loje ir kt. *J.Bl.*

2. Jeronimas (g. 1907 IV 17 Viduklėje, Raseinių aps.) kompozitorius, dirigentas, (1) brolis. Pirmąsias muz. žinias gavo ir savo tėvo vargonininko. 1923 įstojo Klaipėdos muz. mokyklon. Čia jo fortepijono mokytojai buvo prof. Jaschinas, Schroederis ir Nemenhoff. 1924 persikėlė į Kauno muz. mokyklą, kur fortepijono mokėsi iš L. Dauguvietytės-Malko ir harmonijos iš J. Bendoriaus. 1925 rudenį grįžo Klaipėdon, kur violą studijavo pas prof. Kolenaty, fortepijoną pas I. Prielgauską, teorinius dalykus ir kompoziciją pas St. Šimkų ir J. Žilevičių. 1929 baigęs pedagoginį skyrių, išvyko į Prahos konservatoriją pagilinti dirigavimo ir kompozicijos studijų. Čia fortepijono profesoriais buvo M. Jedličkovas, kompozicijos — J. Krička, choro dirigavimo — Doležil, orkestro bei operos dirigavimo — P. Dedeček. 1930 baigęs kompoziciją, pas prof. A. Habą (žr.) dar studijavo ketvirtatoninės muz. sistemą ir atematinę kompoziciją. Studijas baigė 1931. Grįžęs Lietuvon, K. pakviestas į Valstybės teatrą, bet netrukus persikėlė į Klaipėdą, kur 1932–38 dėstė muzikos mokykloje. Čia jis 1933 įsteigė ketvirtatoninės muz. teorijos klasę, suorganizavo simfoninį orkestrą ir operą, 1932 vadovavo Klaipėdos darbininkų chorui, 1933–35 talkininkavo Stp. Sodeikos vadovaujamam Vaidilutės chorui, 1934–36 dirigavo Klaipėdos operoje. 1938 grįžo į Kauną, kur 1938–40 vadovavo radiofono orkestrui, 1939 suorganizavo mišrų radiofono chorą. 1940–41 dirigavo Vilniaus radiofono simfoniniam orkestrui, 1942–44 dirigavo Vilniaus operoje, 1940–44 vadovavo muz. mokykloj simfoninio orkestro, kamerinės muz. ir dirigavimo klasėms; be to, dėstė privalomą fortepijono kursą. Iš viso Lietuvoje K. yra dirigavęs per 600 simfoninių ir radijo koncertų. 1944 X 7 pasitraukė į Vokietiją. Augsburgo stovykloje suorganizavo chorą ir dirigavo 2 simfoniniams koncertams. 1949 atvyko į JAV.

J. Kačinskas

K. kūryba gausi ir labai įvairi. Simfoniniai kūriniai: Koncertas triūbai su orkestru, muzika Vydūno dramai Angai (orkestrui su choru), simfoninė fantazija, poema ‚Giesmė į šviesą', Velykų apmąstymai (6 dalys, 1956), Lento simfoniniam orkestrui; kameriniai kūriniai: styginiai kvartetai nr. 1 ir 2 (nr. 2 ketvirtiniais tonais), trio triūbai, violai ir fisharmonijai (ketvirtiniais tonais); fort. kūriniai: Variacijos ir Atspindžiai; mišriam chorui: Beržas, Daina, Gandrai, Lietuvos takeliai ir kt.; giesmės: Didis Galingas, Gimimo Giesmė, Rex Christe ir kt. Iki šiol vokalinių kūrinių sukurta per 50; vienas stambiausių tos rūšies kūrinių yra ‚Missa in Honorem Immaculati Cordis Beatae Mariae Virginis ocasione 700 anniversarii Baptismi Mindaugi Regis Lituaniae' (išleido prel. P. Juras).

K. kūrybos pobūdis: pirmieji kūriniai modernaus polifonijos ir harmonijos stiliaus, vėlesni (jų tarpe didžiuma dainų ir giesmių) atematinio stiliaus. Vėliausioji kūryba yra mistinio charakterio. Nesikartojančios melodijos vystosi per visą veikalą, sudarydamos dažnai nesimetrinę muzikinę struktūrą. K. nonetas buvo plačiai grojamas ‚Čekų noneto', Pabaltijos kraštuose ir V. Europoje (nonetas 1938 buvo priimtas Tarptautinio festivalio komisijos). Bendradarbiavo Muzikos Baruose ir N. Romuvoje, kur iškėlė ketvirtatoninės muz. stiliaus naujoviškumą. Taip pat bendradarbiauja Lietuvių Enciklopedijoje. *J.Ž.*

3. Leonas (g. 1908 IX 9 Punių k., Taujėnų vls., Ukmergės aps.) matematikas. 1928 baigė Ukmergės valstybinę gimn. ir 1933 VDU Matematikos-gamtos fak. matematikos skyrių. 1934 — 40 Ukmergės valstybinės gimn. mokytojas, 1940–44 VDU Technologijos fak. jaunesnysis ir vėliau vyresnysis asistentas. 1941–44 buvo taip pat Kauno X gimnazijos vyr. mokytoju. 1944 pasitraukė į Vokietiją ir 1946–49 buvo Pabaltijo univ. matematikos lektorius. Aktyviai reiškėsi Pabaltijo univ. lietuviškojo sektoriaus veikloje. 1949 atvyko į JAV ir apsigyveno Worcesteryje, Mass. Lietuvių Enciklopedijos bendradarbis.

L. Kačinskas

Kačinskienė-Eimaitytė Elena (g. 1906 V 27 Petrapilyje, Rusijoje) bibliotekininkė. 1925 baigė Aušros gimn. Kaune, 1925–30 studijavo teisę ir ekonomiką LU; 1928–39 dirbo univ. bibliotekoje Kaune (nuo 1934 rankraščių skyriaus vedėja), 1939–44 VU bibliotekos vicedirektorė, 1946–49 Pabaltijo univ. bibliotekos vedėja, nuo 1954 dirba Clarko univ. bibliotekoje Worcesteryje, Mass. VDU bibliotekos buvo komandiruota į užsienį susipažinti su bibliotekų organizacija: 1934–35 į Vokietiją, 1936 į Šveicariją, 1937 į Švediją ir 1939 į Prancūziją. 1935 X 5–7 dalyvavo Pabaltijo bibliotekininkų kongrese Estijoj, kur skaitė referatą apie VDU rankraščių skyrių. Nuo 1931 priklausė Lietuvos bibliotekininkų d-jai ir kurį laiką buvo jos sekretorė. Nuo 1935

bendradarbiavo Bibliografijos žiniose, Lietuvos Aide ir kt. Išsp. Jono Spudulio laiškus kun. A. Dambrauskui (Mūsų Senovė 4, 1939), prisiminimus apie prel. Dambrauską ir kt.

Kačioniškis Raudondvario vls., Kauno aps., buvęs dvaras, nuo 1930 šv. Benedikto seserų ordino vienuolynas ir oratorija. K. yra deš. Nevėžio krante priešais Muniškių bžk., kurio jis yra filija, 17 km nuo Kauno. K. dvaras nuo senų laikų priklausė Kauno benediktinių vienuolynui, bet būdavo išnuomuojamas. Po vienuolyno reformos pačios vienuolės 1928 pasiėmė tvarkyti 100 ha ūkį, kurį padarė pavyzdingą, įveisė didelį vaismedžių sodą ir prieš patį II pas. karą rengėsi atidaryti mergaičių žemės ūkio mokyklą. Vienuolyno kapelionо kan. J. Meškausko iniciatyva 1930 pastatyti puošnūs mūriniai oratorijos rūmai už 200.000 litų. Bolševikai, 1940 okupavę Lietuvą, vienuoles išvarė, o oratoriją ir ūkį suvalstybino. Jo vienuolynas nebuvo atgavęs ir 1941–44 vok. okupacijos metu.

A.B.

Kačiūnai k., Kuktiškių vls., Utenos aps., 4 km nuo Kuktiškių, 1923 buvo 27 ūkiai ir 176 gyv. Į v. nuo K. yra piliakalnis.

Kačkavalas (turk.) iš avies pieno, užraugiamo 25°C temperatūroje, pagaminto sūrio rūšis. K. gaminamas Kaukaze, Moldavijoje.

Kačupys 1. upelis Garliavos ir Zapyškio vls., Kauno aps., Dievogalos deš. šaka, 13 km ilgio. Teka į š.v. nuo Tabariškių bžk., jungiasi su Kerupe ir sudaro Dievogalos upelį, kuris čia pat įteka į Nemuną aukščiau Zapyškio.

2. upelis Dotnuvos vls., Kėdainių aps., Dotnuvos (Nevėžio) deš. intakas, 6 km ilgio, įteka ties Žemės ūkio akad. parku.

S.K.

Kadagynai 1. kaimas Darbėnų vls., Kretingos aps., 215 gyv. (1944). 5 km nuo Darbėnų yra 195 ha ploto grynas pušynas.

2. (vok. Kadgiehnen) kaimas Labguvos aps., Nauckių paštas, prie Kugų glžk. st., 1939 apie 120 gyv. Čia yra senojo geležies amžiaus kapinynas, kur randama ir Romos monetų. Be to, čia buvo piliakalnis, kuris beimant graužą baigiamas naikinti.

3. kaimas Pagėgių aps.; čia yra buvusi K. girininkija, priklausiusi Dinkių miškų urėdijai.

Kadagynkalnis kalva Užvenčio vls., Šiaulių aps., paskutinė Žemaičių šiaurinėje grandinėje, ties Užvenčio mst., į p.v. nuo jo, 125 m nuo j.l.; Venta aplenkia K. kalvą iš šiaurės.

Kadagys (Juniperus), kiparisinių (Cupressaceae) šeimos augalų gentis. Apie 60 skirčių, išplitę Europoje, Amerikoje, Azijoje, Afrikoje. Auga medžiais ir krūmais.

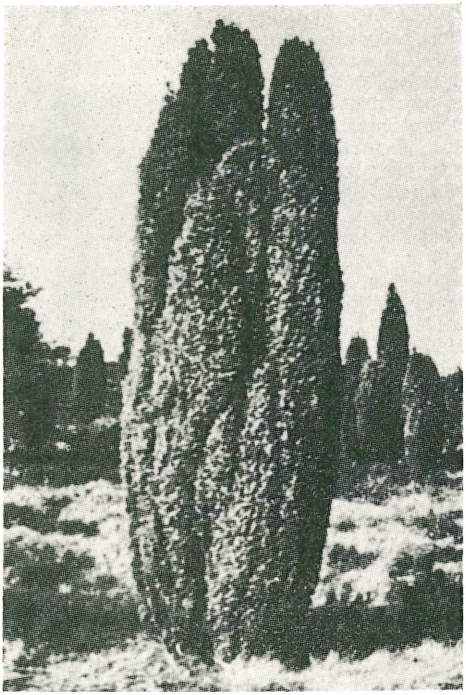

Kadagys paprastasis

Mediena kvapi, padarinė. Kai kurių k. skirčių spyglių bei medienos aliejus vartojamas kvepalams ir medicinoje, o jų uogiški kankorėžiai — degtinei, vad. džinui (žr.). Visi k. mėgiami dekoracijai. Lietuvoje auga vienintelis savaiminis k. paprastasis (J. communis), iki 15 m aukščio medis arba keletos metrų krūmas; pas mus daugiausia krūmas pušynuose, trake. Medicinoje vartojamas k. ‚uogos' (Baccae Juniperi) ir eterinis aliejus (Oleum Juniperi). K.p. nepakeičiamas mėsos gaminiams rūkyti. Jis mėgiamas taip pat dekoracijai, o šakelės, ypačiai puošnios savo gražiomis melsvai aptrauktomis ‚uogomis', vartojamos verboms. Vyriškieji k. labiau glaustašakiai, o moteriškieji plačiau nuaugę, kerotesni. K. esama taip pat įvairių atmainų. Yra jo gražiai nuaugusio Varėnos smiltynuose, Seirijų, Nemunaičio, Kretingos apylinkėse, o ypač Milkurpių miškų urėdijos miškuose, netoli Priekulės. Išplitęs nuo tolimos šiaurės iki Vidužemio jūros sri-

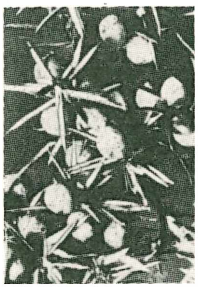

Kadagio šakelė su uogomis

čių, taip pat Sibire. JAV yra 13 k. skirčių, kurių svarbesnės reikšmės yra k. pieštukinis (J. virginiana, ag. Eastern redcedar), siekiąs iki 30 m aukščio. Vartojamas pieštukams ir kt. Europoje veisiamas. Mūsiškio k. čia ir Kanadoje tik var. depressa tesama, vad. Oldfield common juniper. K. kazokinis (J. Sabina), P. Europos čiabuvis. Vaistinėse laikoma Herba Sabinae. Šis k. turi nuodingo eterinio aliejaus. K. kininis (J. chinensis), iki 25 m medis arba ir žemesnis krūmas. Iš daugelio atmainų gražiausia J. chinensis Pfitzeriana, auginama ir Lietuvoje. K. keružis, arba alpinis (J. nana), pažeme driekiąsis, auga arktinėse srityse ir kalnų aukštumose Europoje, Azijoje, Amerikoje. *J.Rkt.*

Kadastras žr. Katastras.

Kadaverinas (iš lot. cadaver ‚lavonas') $NH_2(CH_2)_5NH_2$, pentametileno diaminas, labai nuodingas skystis, kuris susidaro Vibrio comma bakterijoms skaldant baltymus, pvz. mirusiame kūne. K. priklauso ptomainų (‚lavono nuodų') grupei.

Kadelburg Gustav (1851—1925) austrų dramaturgas ir aktorius. Vaidinęs Vienos, Leipcigo, Hallės ir Berlyno teatruose. Rašęs, didžia dalim, kartu su F. von Schönthanu, O. Blumenthaliu ir kitais komedijas, farsus. Šie scenos veikalai savo laiku buvo labai populiarūs. Paminėtini: Goldfische (kartu su Schönthanu) 1886. Groszstadtluft (kartu su Blumenthaliu) 1881, Humoristische Kleinigkeiten 1899, Dramatische Werke von Fr. Schöntan und G. Kadelburg, 4 tomai, 1902, Das Pulverfass 1903, Das schwache Geschlecht 1903, Hans Huckebein (su Blumenthaliu) 1905, Der Familientag 1906, Husarenfieber (su Skowronneku) 1906, Familie Schimek 1906 ir kt. *H.N.*

Kaden-Bandrowski Juliusz žr. Bandrowski, Juliusz.

Kadencija (lot. cadentia iš cadere ‚kristi, baigtis') 1. įstatymais, įstatais nustatytas laikas kurioms nors pareigoms eiti ar rinktiniams organams veikti; taip pat teismų posėdžiavimo metas.

2. Antikinėje prozoje, paremtoje skiemenų kiekybe (ilgumu bei trumpumu), ritmiška sakinių pabaiga, susidedanti iš bazės ir k.

3. muzikoje — harmoninė priemonė, teikianti muzikinei frazei užbaigimo, stabtelėjimo pobūdį. Ji maždaug atitinka sustojimus kalboje sakinį užbaigiant, pažymimus skyrybos ženklais, pvz. pilnoji k. maždaug atitiktų tašką, nepilnoji — tašką kablelį, pilnoji ir tobuloji — tašką po ilgesnio periodo ir pusinė — kablelį. K. yra keletas rūšių: pilnoji, arba autentiškoji, kada muz. sakinys baigiamas dominanta-tonika, nepilnoji, jei priešpaskutinis akordas yra trigarsio apvertimas, pusinė, jei sustojama dominantoje ar subdominantoje, tobuloji, kur paskutinis akordas yra tonikos trigarsis, turįs toniką viršutiniame balse, nutrauktoji, kai vieton tonikos baigiama šeštuoju laipsniu (tokia k. reikalauja dar tobulos k. tolimesnėje eigoje), friginė k. vartojama bažnytinėje ar liaudies muzikoje, parašytoje senovine frigine tonacija.

Kūriniuose, parašytuose kuriam nors instrumentui su orkestru, k. vadinamas ilgesnis tarpas, kurį solistas groja pats vienas, parodydamas savo virtuozinį sugebėjimą; tai esti prieš pat kūrinio dalies pabaigą, ir k. gale orkestras įsijungia keliais baigiamaisiais akordais. Senesniais laikais solistai tokias k. laisvai improvizuodavo, vystydami pagrindines veikalo temas. L. van Beethovenas pirmas pradėjo tiksliai užrašinėti k. savo sukurtuose kūriniuose fortepijonui ir smuikui. Vėliau tas paprotys prigijo, ir k. nebebuvo improvizuojamos.

F. E. Koch, Der Aufbau der Kadenz 1910. *V.Jkb.*

Kadenetas (prc.) vyrų plaukų nešiosena Liudviko XIII laikais. Plaukai buvo paliekami ilgi kaboti abejose veido pusėse, kasos surišamos šilkine juosta ir uždengiamos skrybėlės. Šią madą įvedė maršalas Henri d'Albert Cadenet, kurio vardu ir pavadinta ta šukuosena. XVIII a. panaši šukuosena buvo vartojama husarų ir kitų karinių dalinių.

Kades Hans (g. 1906) vokiečių rašytojas. K. romanai, ypač pokariniai, susilaukę pripažinimo, parašyti surrealistinėj dvasioj: tikrovės ir fantazijos lydinys. Raštai: Wolkentanz 1941, Der Fremdling 1947, San Salvatore 1947, Das Rad des Ixion 1950, Weglose Flucht 1953, Der Erfolgreiche.

Kadešas, arba Kedešas (hebr.), keli tuo vardu minimi senovės miestai:

1. š. Palestinoje Naftalio K. (dabar tik Kadešas), minimas Jozuės knygoje (Jozuė 12, 22). Čia yra išlikę sen. statybos griuvėsiai;

2. K.-Barnea (dabar Ain Kadiš) Parano dykumoje, prie Sinajaus. Svarbiausia klajojančių izraelitų sustojimo vieta dykumose. Po izraelitų įsikūrimo Palestinoje, K. buvo prie pietinės Judo sienos.

3. Hetitų sostinė Sirijoje, prie Oronto upės. Čia apie 1288 pr. Kr. Egipto faraonas Ramzis II nugalėjo hetitus. *P.Plk.*

Kadetai (stp. iš rus. konstitucionno-demokratičeskaja partija ‚konstitucinė demokratinė partija') carinėje Rusijoje konstitucinės demokratinės partijos nariai. K. partija, įst. 1905, buvo viena iš pagrindinių Rusijos politinių partijų. Nebūdama surišta su jokia visuomenės klase, ji daugiausia buvo remiama ir palaikoma pasi-

turinčių miestiečių ir liberalinių dvarininkų. K. kovojo už socialinių santykių pagerinimą, lygybę prieš įstatymus, žodžio ir spaudos laisvę bei konstituciją. Pradžioj k. politinė programa buvo siekimas parlamentinės demokratijos V. Europos pavyzdžiu. Savo veiklos pradžioj, 1905 revoliucijos metu, k. reikalavo konstitucijos Rusijai, konstitucinės santvarkos ir liberalių reformų. Revoliucijos sąjūdžiui atslūgus ir caro Mikalojaus II valdžiai atsigavus, k. 1906 suvažiavime pareiškė, kad Rusija turinti būti konstitucinė parlamentinė monarchija. Tuo būdu k. pasidarė liberaline monarchistine partija. Savo agrarinėj politikoj k. rėmė dvarų santvarkos išlaikymą, bet kartu norėjo pagerinti valstiečių padėtį ir patenkinti jų troškimą gauti daugiau žemės, siūlydami padidinti valstiečių žemės plotus iš valstybinių, kabinetinių ir bažnytinių žemių. Žymesnieji kadetų partijos vadai buvo istorikas P. N. Miliukovas, S. A. Muromcevas, V. A. Maklakovas, P. B. Struve, F. J. Rodičevas, I. V. Hessenas. K. spaudos centrinis organas buvo laikraštis Reč', leidžiamas Petrapily.

K. buvo stipriausia partija I-je Dūmoje 1906, taip pat vadovaujamą padėtį turėjo ir II-je Dūmoje 1907, reikšdami opoziciją caro autokratinei valdžiai bei reikalaudami liberalinių reformų, tačiau taip pat griežtai nusistatę prieš kairiųjų radikalinių partijų revoliucinius metodus. Paleidus dėl opozicijos I ir II Dūmą ir suvaržius rinkimus bei balsavimo teises, k. atstovų sumažėjo III-je Dūmoje (1907–12) ir IV-je Dūmoje (1912–1917). K. čia ir toliau reiškėsi kaip nuosaiki kairiųjų partija ir sudarė opoziciją caro autokratijai, bet parėmė carizmo rėmėjo Stolypino reformą. Nuo I pas. karo pradžios k. kartu su carizmo rėmėjais linko kariauti ligi pergalės. Tuo tikslu 1915 k. kartu su oktiabristais, centru, nacionalistais ir progresyvistais sudarė progresyvinį bloką, kuris reikalavo įvedimo Rusijoje parlamentinės sistemos ir teisių, panašių į V. Europoje buvusias. Karui nebesisekant ir vidaus tvarkai Rusijoje irstant, k. aštriai kritikavo caro Mikalojaus II valdžią ir po 1917 II revoliucijos užėmė vadovaujamą padėtį laikinoje Rusijos vyriausybėje, sudarytoje carui abdikavus. Tada k. atsisakė nuo konstitucinės parlamentinės monarchijos minties ir bandė įgyvendinti respublikos santvarką Rusijoje. K. vadas Miliukovas pasidarė užsienio reikalų ministras laikinojoje vyriausybėje, kurios vidaus politika ir pasiryžimas toliau kariauti prisidėjo prie opozicijos augimo. Dėl to, kai darbiečių vadas Kerenskis paėmė valdžią ir kairiųjų radikalizmas didėjo, 1917 V visi k. pasitraukė iš laikinosios vyriausybės. Būdami nesutaikomi komunizmo ir Sovietų valdžios priešai, po 1917 spalio revoliucijos k. aktingai dalyvavo pilietiniame kare kartu su kitais komunizmo priešais, organizuodami baltuosius prieš raudonuosius ir palaikydami santykius su užsienio valstybėmis, sudarydami svarbų pagrindą kontrrevoliucijai. Komunistams laimėjus pilietinį karą, k. buvo persekiojami ir žudomi. Daugelis iš jų išsigelbėjo bėgdami iš Rusijos kaip politiniai emigrantai ir įsikurdami kituose kraštuose.

Lietuvių atstovai Valstybės Dūmoje dėjosi su k. (pvz. P. Leonas, M. Yčas). P. Leonas įėjo ir į centro komitetą, kur buvo iškėlęs autonomijos reikalą Lietuvai. *K.Avž.*

Kadetas (prc. cadet ‚jaunuolis, jaunesnysis brolis) sen. Prancūzijoje ir kt. kraštuose jaunesnysis bajoro šeimos sūnus, negalįs dėl primogenitūros teisės paveldėti tėvo žemės, todėl einąs į karių ar dvasininkų luomą. Paprastai k. stodavo į kariuomenę ir čia betarnaudamas rengėsi karininko profesijai. Vėliau k. pasidarė bendrinis vardas daugelio kraštų jaunuoliams, einantiems karo mokslus ir besirengiantiems į karininkus. Prancūzijos karalius Liudvikas XIV 1682 įsteigė kadetų kompanijas, kur jaunuoliai tarnavo ir pratinosi karo dalykuose ligi pakeliami karininkais. Dar vėliau k. vardu imta vadinti aspirantus ar kandidatus į karininkus, karo mokyklų arba kadetų korpusų auklėtinius (žr.). Šia prasme k. vartojama ir dabar daugelyje valstybių. *K.Avž.*

Kadetų korpusas karo mokyklos, ruošiančios jaunuolius karininkų tarnybai. Tokių mokyklų yra buvę Prancūzijoje, Vokietijoje, Austrijoje, Vengrijoje, Anglijoje, sen. Lietuvoje, Lenkijoje, Rusijoje ir kt. Auklėtiniais-kadetais (žr.) buvo priimami karininkų ir aukštųjų valdininkų vaikai, kurie čia buvo ruošiami į būsimuosius karininkus. Ilgainiui k.k. pasidarė normalus kelias jaunuoliams patekti į karininkus ne išsitarnavimu ir palaipsniniu kėlimu (pradedant eiliniu kareiviu, bet išėjus specialius mokslus karo mokyklose. K.k. jau buvo žinomi Prancūzijoje XVII a. Senosios Vokietijos kariuomenė taip pat turėjo kadetų mokyklų, kuriose buvo išeinamas realinės gimn. kursas. 1716 Fridrichas Vilhelmas I buvo įsteigęs k.k. Vyriausioji mokykla yra buvusi Berlyne - Lichterfelde. 1919 mokyklos panaikintos. Austrijoje 1718 buvo įsteigta Vienos technikos karo akademija.

K.k. yra buvę ir carinėje Rusijoje. Į juos buvo priimami tik kilmingųjų vaikai. Mokyklos tikslas buvo paruošti savo auklėtinius karininkų tarnybai ar į aukštesnes karo mokyklas. Pirmasis k.k. Rusijoje įkurtas 1732. Vėliau jų atsirado gana daug.

XX a. pradžioje jų buvo apie 30, paprastai stambesnių gubernijų administraciniuose centruose. 1863 k.k. buvo perorganizuoti į karo gimnazijas, 1882 vėl pavadinti k.k. ir egzistavo iki 1917. Mokslo programa buvo panaši į gimnazijų, tik čia dar buvo einami ir karo mokslai. Mokslas truko 7 metus. Vidinė mokyklų santvarka buvo pagrįsta kariniais pagrindais ir drausme. Baigę k.k., turėjo pirmenybę stoti į aukštesniąsias karo mokyklas.

JAV žinomiausia karo akademija yra West Pointe, N. Y. Čia po ketverių metų studijų kadetas pakeliamas į antrojo leitenanto laipsnį. Kadetai baigę Annapolio, Md. laivyno akad., gauna žemiausią laivyno karininko laipsnį (ensign). *K.Alš.*

K.k. senovės Lietuvoje ir Lenkijoje. XVII a. nei Lietuvoje, nei Lenkijoje jokios karo mokyklos dar nebuvo, nors Lietuvoje jau bandyta ją įkurti to amžiaus pradžioje. Lietuvos lauko etmonas Kristupas Radvila per Švedų karus 1624 seime iškėlė skubų reikalą steigti Lietuvos karo laivyną ir karo mokyklą. 1632 XI 11 elekciniame seime, pabrėždamas karo mokyklos reikšmę, jis vėl siūlė seimui aptarti, kaip įsteigti karo mokyklą Lietuvoje ir Lenkijoje. Jis reikalavo karo mokyklos įsteigimo įpareigojimą įrašyti į asmeninius reikalavimus (pacta conventa), statomus naujai renkamam D.L.K. ir Lenkijos karaliui; tat ir buvo padaryta. Priimdamas savo išrinkimo sąlygas, Vladislovas Vaza 1632 turėjo viešai patvirtinti savo pažadą įkurti karo mokyklą. Jonas Kazimieras Vaza 1648 irgi prisiekė pacta conventa, pažadėdamas įsteigti ir pastatyti karo mokyklą Lvove. Tačiau nei Vladislovas, nei Jonas Kazimieras savo pažadų netesėjo. Vis dėlto lietuvių bandymai įkurti karo mokyklą tuo nesibaigė. 1666 IX 28 Ašmenos seimelio instrukcijoje, duotoje atstovams į bendrą Lietuvos–Lenkijos seimą, vėl reikalaujama ją įkurti. Iš 1667 XII 13 Kauno seimelio instrukcijos atstovams į bendrą Respublikos seimą sužinome, jog net ir privačia iniciatyva buvo norima tokią karo mokyklą įkurti. Toje instrukcijoje atstovai į seimą įgaliojami Kauno pavieto vardu dėkoti Lietuvos etmonui (Mykolui Kazimierui Pacui) už pareikštą norą savo lėšomis įkurti ‚riterių' mokyklą. Tačiau jokie šaltiniai nemini, kad ji būtų buvusi įkurta.

Ligi XVIII a. nei Lietuva, nei Lenkija jokios karo mokyklos nesusilaukė. Reikalavimas įkurti karo mokyklą buvo atnaujintas renkant Stanislovą Augustą Poniatovskį 1764, kuris pažadėjo įkurti k.k. ir savo pažadą tesėjo, netrukus jį įkurdamas Varšuvoje. K.k. Varšuvoje mokėsi ir daugelis lietuvių bajorų jaunuolių, ruošdamiesi į karininkus. Tai buvo valstybinė karo mokykla, turėjusi tarnauti kartu Lenkijai ir Lietuvai. Dėl to jos išlaikymui iš Lietuvos iždo buvo skiriama $^1/_3$ lėšų, kuo ypač buvo nepatenkinti Lietuvos bajorai, nes dėl Varšuvos tolumo proporcingai tiek daug lietuvių ten nesimokė. Lietuvos bajorai nuolat reikalavo už tuos pinigus įkurti Vilniuje atskirą k.k. Lietuvai. Lietuvių reikalavimai liko neįvykdyti, bet Lietuvoje įsisteigė bent privatinės kadetų mokyklos. Pvz. Radvilai Nesvyžiaus dvare turėjo savo kadetų mokyklą, ruošiančią karininkus daugiausia privatinės kariuomenės reikalams. Maža kadetų mokyklėlė taip pat buvo įkurta ir Gardine. Tačiau tos vietinės kadetų mokyklos nepatenkino Lietuvos reikalavimų, ir lietuviai, ypačiai žymesniųjų bajorų sūnūs, ir toliau vyko į Varšuvos k.k. karo mokslų mokytis. Po Lietuvos-Lenkijos padalinimų k.k. Varšuvoje tebeveikė ir toliau. Tos mokyklos mokytojai ir auklėtiniai prisidėjo ir prie 1830 –1831 sukilimo prieš Rusus.

K. Avižonis, Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais 1940; *T. Korzon,* Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta I–IV 1897–1898; (") Dzieje wojen i wojskowości w Polsce I–III 1923; *V. Kalinka,* Ostatnie lata panowania Stan. Augusta Poniatowskiego 1868.

K. Avž.

Kadijevka Ukrainos pramonės mst. Donbase (Doneco baseine); 68.400 gyv. (1939). Apie 40 akmens anglies kasyklų šachtų; mašinų, chemikalų, metalo pramonė.

Kadiköi, Kadiköy, Istambulo priemiestis, žr. Kalchedonas.

Kadiksas žr. Cadiz, Cadix.

Kadilis Jānis (g. 1903) latvių literatūros kritikas ir redaktorius. 1923–37 dėstė prancūzų licėjuje, 1937–40 redagavo žurnalą Daugavą ir dirbo vienoje stambiausių Latvijos leidyklų — Valters un Rapa — direktoriaus pavaduotoju. 1924–44 nuosavos leidyklos vedėjas. Tremtyje mėnesinio žurnalo Ceļš redakcinėj kolegijoj ir Esslingeno Latvių teatro dramaturgas. Sudarė Latvių novelės antologiją ir 1947–50 redagavo Latvių metraštį. Šiuo metu JAV univ. lektorius. Nuo 1931 rašė kritikos straipsnius apie latvių bei prancūzų literatūrą. Dalis šių straipsnių surinkta knygoje Rakstnieki un grāmatas (Rašytojai ir knygos, 1949). Pažymėtini straipsniai apie Skalbės ir Rainio poeziją ir lyrinių užrašų (miniatūrų) rinkinys Nenozīmīga pašsaruna (Nereikšmingas pasikalbėjimas su savim, 1948).

H. N.

Kadis (turk. kadi, kazi, ar. qadi ‚teisėjas') mahometonų kraštuose teisėjas, sprendžiąs bylas pagal tikėjimo įstatymus. Jie turėjo būti gerai susipažinę su Koranu ir tradicijomis. Turkijoje k. institucija panaikinta 1922.

Kadłubek Wincenty (g. apie 1160/61 — m. 1223), pirmasis žymus lenkų kronikininkas. Šv. Rašto, juridiniai (kanonų teisės) ir įvairių autorių (scholastiniai) posakiai bei stilistinės formulės rodo žymų K. išsilavinimą. Italijoje (Bolonijoje) ar Paryžiuje baigė teologijos mokslus magistro laipsniu, todėl lenkų dažnai nuo seno vadinamas ‚Mistrz Wincenty' (Magister Vincentius). 1208 tapęs Krokuvos vyskupu, 1215 dalyvavo Romoje IV Laterano Bažnyčios susirinkime ir drauge su Gniezno arkivyskupu Henriku Kietliczu uoliai ėmėsi naujinti religinį Lenkijos gyvenimą, šelpdamas vargšus ir remdamas vienuolynus. 1218 atsisakęs vyskupo pareigų, įstojo į Jędrzejowo cistersų vienuolyną, kur yra palaidotas. 1764 K. buvo pop. Klemenso XIII paskelbtas palaimintuoju. Jo šventė Lenkijoje III 8.

Lotyniška K. ‚Chronicon Polonorum', susidedanti iš 4 knygų, apima Lenkijos istoriją nuo seniausių laikų iki 1203. Pirmosios trys knygos parašytos dialogo forma tarp Gniezno arkiv. Jono ir Krokuvos vysk. Motiejaus. Iki 1113 K. kronika yra didele dalimi senesnių Lenkijos šaltinių kompiliacija. Kadangi jaučiamas stiprus didaktinis ir moralinis tikslas (Bažnyčios apologetika), kronikos vertė sumažėja, nes nukenčia faktų tikslumas. Apie seniausią lenkų istoriją K. pridėjo daug legendarinių ir neistoriškų žinių. Pirmoje eilėje K. kronika, rašyta XII a. gale ir pačioje XIII a. pradžioje, yra istorinis p. Lenkijos, ypač Krokuvos žemių šaltinis. Bet ir senajai lenkų bei v. ir p. slavų istorijai K. duoda vertingų žinių, kurias naujai rūpestingai sunaudojo H. Paszkiewicz. Apie lietuvius K. neduoda jokių faktų. Jis yra tik svarbus šaltinis jotvingiams, kuriuos mini 5 kartus, vadindamas ‚Pollexiani et Gethae' vardais, ir juos įsakmiai priskirdamas prie prūsų. Aprašydamas XII a. vidurio lenkų Boleslovo IV žygį prieš getus (jotvingius) ir 1192 Kazimiero žygį prieš Palenkės gyventojus ‚Pollexiani' (jotvingius), K. suteikia svarbių žinių apie jų atsparumą, kariavimo būdą ir šį tą apie vidaus santykius (Mon. Pol. Historica II 373, 421–4).

K. kronikos originalas neišliko. ‚Chronica Vincenciana' Lenkijoje viduramžiais buvo garsi, labai paplitusi (žinomi 29 rankraščiai), ir buvo naudojama istorijos vadovėliu mokyklose. Pasenęs leidimas Felikso Herburto rinkiny (1617). Monumenta Germaniae Historica Scriptores XXIX 477–500 išspausdinta K. kronikos ištraukos. Pilną tekstą su kritinėmis pastabomis išleido Aug. Bielowski 1872 Monum. Poloniae Historica II 249–447, duodamas platų įvadą apie autorių, jo kroniką ir išlikusius rankraščius (t. p. 193–148) ir pridėdamas specialų K. vartotų lotyniškų žodžių vardyną (449–453).

H. Zeissberg, Vincent K., Bischof von Krakau und seine Kronik Polens 1869; (") Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters 1873; *W. Bandurski,* Biskup Zakonnik W. K. 1904; *J. B. (Bartoszewicz),* K. W. (Encyk. Powsz. Orgelbranda XIII 596-603); *O. Balzer,* Studium o Kadłubka. Pisma pośmiertne II 1935, 7–358 (gyvenimas, kronikos analizė ir plati bibliografija); *R. Grodecki,* Mistrz Vincenty, biskup Krakowski. Zarys biograficzny (Rocznik Krakowski XIX 1923, 30–61); (") W siedmsetlecie pierwszego dziejopisarza Polaka (Przegląd Współczesny 1923, 14, 193, 554); *H. Hofman-Dadejowa,* Studja nad rękopisami kroniki Mistrza Wincentego 1924; Lietuvos istorijos šaltiniai I 1955; *H. Paszkiewicz,* The Origin of Russia 1954; *P. David,* Les sources de l'histoire de Pologne à l'époque des Piasts (963–1386) 1934; *Z.I.*

Kadmas (gr. Kadmos) žr. Cadmus.

Kadmėja (gr. Kadmeia) sen. graikų pilis, pastatyta Tebų mieste (Beotijoje), Kiterono kalnų atšakoje. Pagal padavimą ją pastatęs Kadmas. Iš senųjų fortifikacinių įrengimų išlikę sienų fragmentai šiaurinėje ir pietų rytinėje kalno dalyje.

Kadmiavimas geležies ar plieno dirbinių aptraukimas kadmio sluoksniu, siekiant apsaugoti jų paviršių nuo rūdžių ir korozijos (išėdimo) ore ir vandenyje.

Kadmis (lot. cadmium iš gr. kadmeia ‚kadmio žemė', stp. Cd) cheminis elementas, ženklas Cd, eilės numeris 48, at. sv. 112,41; blizgąs baltas minkštas metalas. Naudojamas medicinoje, dantis gydant ir technikoje lydiniuose. Ypačiai naudojamas geležinių ir plieninių dirbinių kadmiavimui (žr.).

Kadmonitai (hebr. ‚rytiečiai') ST minima kiltis, kurios žemė buvo pažadėta Abraomo palikuonims (Gen. 15,19).

Kado (prc. Cadeau) Mykolas (1765 IX 29 — 1824 IV 30 Varšuvoje) architektas, kilimo prancūzas, Varšuvos magistrato tarnautojo Mykolo K. sūnus. Jaunas patekęs iš Prancūzijos į Lenkiją, mokėsi jėzuitų mokykloje Varšuvoje ir, baigęs 6 klases, 1785 įstojo kadetu į artilerijos korpusą. 1786 paskirtas į Lietuvos inž. korpusą, vadovaujamą kng. Kazimiero Sapiegos. 1792–94 dalyvavo kovose su rusais; ties Vilniumi sužeistas. 1794 už didvyriškumą pakeltas kapitonu. 1795–99 buvo kng. Pranciškaus Sapiegos architektu. Vilniaus univ. gavęs filosofijos daktaro laipsnį, 1799 konkurso būdu pateko į Vilniaus univ. architektūros katedrą adjunktu, kur dirbo kartu su prof. Mykolu Šulcu. Čia dėstė žemėlapių braižybą ir fortifikaciją pagal savo sudarytą programą. Pasitraukęs iš Vilniaus univ., 1810 įstojo į Varšuvos k-tės inžinierių korpusą. Juozapo Poniatovskio pavestas, nustatė Krokuvos apygardos sienas, išskirstydamas apskritimis. 1811 statė Modlino tvirtovę, 1812 dalyvavo kovose ties Gardinu ir Borisevu, ties Rohačevu

darė sustiprinimus. 1813 ties Drezdenu sustiprino pirmąsias tvirtovės linijas. 1815 pastatė Varšuvos univ. zoologijos kabinetą, 1816 artilerijos ir inžinerijos komisijos šefas Krokuvoje. 1818 atleistas iš kariuomenės majoro laipsniu. 1821–23 Varšuvos univ. civilinės architektūros prof. Išsp. Uwagi nad stanem dzisiejszym powietrznej żeglugi (Dziennik Wileński III 1805), O kamieniach wapiennych z opisaniem konstrukcyi pieca do doskonałego wypaliania ich na wapno 1800, O początku pomników architektonicznych 1823 ir kt.

Łoża, Słównik architektów polskich I 1917, 93; *M. Gumowski*, Allgem. Lexikon der bildenden Künstler XIX 1926, 412; *P. Galaunė*, Vilniaus meno mokykla 1928, 39. *P. Rkl.*

Kadosa Pál (Paul) g. 1903, vengrų pianistas, kompozitorius, pedagogas, moderniosios vengrų muzikos propaguotojas, turėjęs nemažos įtakos savo krašto muz. raidai. Šių dienų vengrų kompozitorių grupėje K. yra viena ryškiausių asmenybių. Savo kūryboje K. jungia vengrų folklorinius elementus su moderniąją muzikos technika. Jo veikalai: opera (Huszti Kaland 1950), du smuiko ir du fortepijono koncertai, koncertas violai 1936, koncertas styginiams 1936, 10 simfoninių veikalų, 9 kameriniai, 25 veikalai fortepijonui, 8 kūriniai chorams a capella ir su orkestru, dainos. Rašo muziką radijui ir filmams.

Iz. V.

Kadrai (prc. cadres iš lot. quadrum ‚rėmai') 1. pagrindinis sąstatas tarnautojų ar darbininkų kurios nors įstaigos ar darbovietės. Sovietinėje sistemoje režimui išlaikyti ir sustiprinti ypačiai kreipiamas dėmesys į patikimų asmenų atrinkimą ir vad. k. paruošimą. Tam reikalui įstaigose, įmonėse, partinėse organizacijose ir kt. sudaromi k. skyriai, kurie rūpinasi priiminėti tik režimui patikimus tarnautojus.

2. k a r i u o m e n ė j e nuolatinis specialiai paruoštų tarnautojų skaičius. K. daugiausia sudaro karininkai, liktiniai puskarininkiai ir civiliai tarnautojai. Karo metu k. papildomi rezervais. Kadrinė kariuomenė — nuolatinė pastovios sudėties kariuomenė. K. kariuomenės dalyse taikos metu išeina karinį apmokymą asmenys, pašaukti atlikti karinę prievolę. K. kariuomene suprantama ir kariuomenė, turinti didesnį karinį patyrimą. *K. Al.*

Kadras (prc.) atskira nuotrauka filmo juostoje; dalis filmo juostos, kurioje yra atskira scena arba epizodas.

Kadrilis (prc. quadrille) figūrinis keturių porų šokis, kilęs Prancūzijoje XVIII a. pradžioje. K. charakteringas figūrų atlikimas keturkampyje. Poros susitinka, išsiskiria, pakeičia moteris tiesiomis linijomis ir diagonalėmis, dažnai vartojama ir ‚malūnėlio' forma, kai šokėjai laiko rankas keturkampio vidury ir eina aplinkui. K. žinomas pačių primityviųjų tautų tarpe, ypač mėgiama jo forma derliaus šokiuose. Lietuvių liaudyje k. įgavo labiau išdirbtą formą, atėjęs iš bajorų ir dvarininkų pasilinksminimų. Aukštaičiuose k. yra net 12 dalių, kur vaizduojamas apsižvalgymas, susipykimas, susitaikymas, pasisvečiavimas ir kt. *B. V.*

Kadukas (lot. caducus iš cadere ‚kristi, baigtis') 1. medicinoje nervų liga, nuomaris, epilepsija, Šv. Vito šokis ar šiaip kokia liga, pasireiškianti konvulsijomis; perkeltine prasme piktoji dvasia.

2. Teisėje niekinis, negaliojąs, nebeveikiąs. Romoje k. buvo vadinama palaiko dalis, kuri, nežiūrint palikimo gavėjo atsiliepimo, negalėjo būti paveldėta. Imp. Augustas buvo įvedęs k., kaip baudą už nusižengimą jungtuvių pažadams. Žr. Caducus.

3. Sen. Lietuvos teisėje — privatinės turto nuosavybės perėjimas valstybei. Pagal k. teisę bajorų privatiniai dvarai ir kitos žemės, išmirus visiems teisėtiems įpėdiniams, atitekdavo valstybei arba D.L.K. Toks dėsnis buvo įrašytas net į Liublino unijos aktą 1569. Iš žemių, k. teise atitekusių valstybei, buvo sudaromos naujos seniūnijos, kurių didysis kunigaikštis negalėjo pasilaikyti sau, bet turėjo išdalyti valdyti nusipelniusiems bajorams bendra vakansijų dalijimo tvarka. *K. Avž.*

Kadukėjas žr. Caduceus.

Kaduras Indijoje Misorės valstybės apygarda, 7200 km², apie 400.000 gyv. Dideli naudingų medžių miškai, iškasama geležies rūdos ir korundo, auginama kavos medeliai. Administracijos centras Čikmagaluras.

Kadziauskas Petras (g. 1903 Vidugirių k., Punsko vls., Seinų aps.) agronomas. Iki 1919 VIII mokėsi Seinuose, paskui Lazdijuose, kur 1925 baigė Seinų Žiburio gimnaziją. 1925–28 studijavo ŽŪA Dotnuvoje, kurią baigė 1934, įgydamas dipl. agronomo vardą. Ilgametis Dotnuvos lauko bandymų stoties vedėjas. Likęs Lietuvoj. Išsp. Ražienų dirbimo ir paruošimo vasarojaus sėjai bandymai (Žemės Ūkio Tyrimo Įstaigos darbai nr. 16, 1938), Antramečių dobilienų dirbimo bandymai Žemės Ūkio Akademijos Tyrimo Įstaigos bandymų stotyse 1931–1937 (Žemės Ūkio Akademijos Metraštis 1940, 91–185) ir kt.

Kadžarai tiurkų kiltis, gyvenanti Irane, pagrindinė Azerbeidžano totorių atšaka, iš kurios 1794 kilusi dinastija viešpatavo Persijoje iki 1925.

Kaempfer Engelbrecht (1651–1716) vokiečių gydytojas ir keliautojas-tyrinėtojas. Gavęs Krokuvoje dr. laipsnį, 4 metus praleido Karaliaučiuje, studijuodamas gamtos

mokslus. 1663 Švedijos ambasados, pasiųstos per Rusiją į Persiją, sekretorius. Ta proga lankėsi Astrachanėje, Kazanėje, Baku, Kaukaze, plačiai keliavo Persijoje. 1686 olandų laivu plaukiojo Arabijos, Indijos pakraščiuose, Javoje, 1690–92 gyveno Japonijoje. Parašė: Amoenitatum exoticarum politico-physico-medicarum fasciculi V, 1712. Iš jo pomirtinio rankraščio išversta į anglų kalbą Japonijos istorija (2 tt. 1727 Londone) per 100 metų buvo pagrindinis veikalas apie XVII a. Japoniją. Be to, 1791 išleista Icones selectae Plantarum quas in Japonia collegit. *A. B.*

Kaerst Julius (1857–1930) klasikinės senovės istorikas, Leipcigo ir Würzburgo univ. prof. Pagrindinis veikalas Geschichte des hellenist. Zeitalters I–II 1901–1909 (antra laida antrašte Geschichte des Hellenismus 1916–1926, ³1927).

Kaesongas žr. Kesongas.

Kafa ir Kaffa 1. istorinis miestas p. Krymo pajūryje, senovėje vadinamas Teodosija, kuri buvo Mileto graikų kolonija, pirmą kartą istorijoje minima 390 pr. Kr. Teodosija buvo sunaikinta 131 po Kr. Jos vietoje vėliau pastatyta pilis Kafe, dėl kurios varžėsi Bosforo ir Chersono valdovai. K. kurį laiką buvo Bosforo karalijos dalis ir garsėjo savo prekyba. K. (itališkai Capha) vardas pirmą kartą minimas IX a. 1262 genujiečiai čia įkūrė savo koloniją, ypačiai garsią rytų prekyba, nes iš čia ėjo vienas pagrindinių prekybos kelių per Astrachanę ir Kaspijos jūrą į Azijos gilumą, siekęs net Kiniją. Genujiečiai čia įkūrė prekybos sandėlius kaip tarpininkai Rytų prekyboje. Tuo metu K. pasidarė svarbiausia Genujos kolonija, žymus uostas ir pagrindinis Juodosios jūros šiaurinio pajūrio miestas. K. kartu buvo ir vyskupo gyvenamoji vieta bei Genujos Juodosios jūros pakraščių kolonijų administracinis centras. XIV a. K. buvo vienas žymiausių jūros prekybos centrų. Lietuvos valstybei išsiplėtus ligi Juodosios jūros, K. priklausė Lietuvai iš vardo, bet vis tebepalaikė ryšius su Genuja. Turkams 1453 užėmus Konstantinopolį, K. ryšiai su Genuja nutrūko. 1475 K. buvo turkų užimta. Iš čia buvo ruošiami turkų ir totorių puolimai į Lietuvos ir Lenkijos žemes, ypačiai Ukrainą. Tų puolimų metu turkų paimti belaisviai buvo parduodami vergystėn į Rytus, ir tada K. pagarsėjo kaip vergų prekybos centras. Turkų ir totorių puldinėjimai nemažai prisidėjo prie kazokų būrių susidarymo Lietuvos ir Lenkijos pasieniui ginti. XVI a. K. kaip prekybos centro reikšmė krito, ryšium su nuolatiniais karais, prekybos kelių persimetimu į Vakarus ir su kelio jūra atradimu į Indiją. XVII a. K. ne kartą buvo užpulta ir naikinama kazokų. Išaugus ir išsiplėtus Maskvos valstybei į pietus, 1771 K. buvo paimta rusų ir 1783 prijungta prie Rusijos. 1804 K. vardas buvo pakeistas į Feodosiją (žr.), tuo vardu šis miestas ir dabar tebevadinamas. *K. Avž.*

2. P. Etiopijos sritis tarp 6° ir 9° š. platumos, kalnuoto paviršiaus, malonaus klimato, derlingų vulkaninių dirvų, kuriose ypačiai gerai auga kavos medeliai. Svarbiausioji upė Omo yra didžiausia Rudolfo ežero intakas. Istorinė sostinė, dabar žymus kavos prekybos centras, yra Anderacha, administracinis centras — Šerada. K. ilgus amžius buvo nepriklausoma karalystė, bet XIX a. pabaigoje nukariauta etiopų. Paskutinysis K. karalius buvo etiopų paimtas į nelaisvę 1897, kai imp. Menelikas, nukariavęs šalį, du trečdalius gyventojų iššudė ir ištrėmė, o likusius pavergė. *A. B.*

Čiabuviai K. gyventojai vadinami k a f i č a i s, arba gongais. Tai kušitų kilmės tautelė, XV a. atkilusi iš šiaurės ir nugalėjusi matčo, o vėliau ir še, najo kiltis, ir sukūrusi didelę K. valstybę. Kafičų priskaitoma apie 500.000 žmonių. Jie aukšto ūgio, liesi, ilgagalviai, siauraveidžiai, tiesianosiai, vario spalvos. Daugiausia verčiasi pirmykšte žemdirbyste, susiorganizavę kiltimis ir luomais, dabar mahometonai ar krikščionys, tačiau garbina saulės dievą Heka, tebėra gausiai išlikęs dvasių kultas, o šeimos daugiausia poligaminės. Jie valdomi dvasininko–valdovo; tikima, kad į jį yra įsikūnijęs saulės dievas Heka.

F. J. Bieber, Kaffa 2 tt. 1920–23; *O. Bieber,* Geheimnisvolles Kaffa 1948. *A.Mž.*

Kafeinas žr. Kofeinas.

Kafešantanas (prc. café chantant) restoranas su estrada artistams, kurių repertuaras susideda iš romansų, dažnai dviprasmiško pobūdžio dainelių ir neskoningų šokių.

Kafeterija (isp.) kavinė–restoranas, užkandinė.

Kafiristanas (ar. ‚netikinčiųjų žemė') š.r. Afganistano kalnuota šalis, apie 13.000 km² ir 150.000 gyventojų. Upių kloniuose auginama vaismedžiai ir javai, kitur — ožkos ir avys. K. XX a. pradžioje tapo prievarta sumahometonintas ir pramintas Nuristanu (ar. ‚šviesos, tikėjimo žemė'), o gyventojai vadinami dždedidais (‚naujokai').

Senieji K. gyventojai k a f i r a i yra indoarijų kilmės karinga tauta, susiskirsčiusi kiltimis ir luomais. Jie verčiasi gyvulininkyste ir iš dalies žemės ūkiu, gyvena vieno kambario pirkaitėse. Nors paskutiniuoju metu kafirai išpažįsta islamą, tačiau tebetiki iš senojo tikėjimo palikusį pasaulio kūrėją Imrą; taip pat gyvas protėvių ir ugnies kultas.

G. S. Robertson, Kafirs of the Hindukush 1896; *M. Voigt,* Kafir 1933. *A. B.* ir *A. Mž.*

Kafka Franz (1883 Prahoje — 1924 Kierlinge prie Vienos) žydų kilmės vokiečių rašytojas, vienas pagrindinių ekspresionizmo periodo vok. prozos atstovų, turėjęs nepaprastai didelės idėjinės bei formalinės įtakos tai V. Europos rašytojų kartai, kuri šiandien dažniausiai vadinama egzistencialistine. Kilęs iš pasiturinčios žydų šeimos, augo čekiškai vokiškoje Prahoje. Jo tėvas, griežtas realistinių palinkimų žmogus, nepajėgdamas suprasti trapios sūnaus prigimties ir psichinės konstrukcijos, savo auklėjimo metodais ir disciplina stipriai sužalojo dvasinį jo pasaulį, įdiegdamas savotišką silpnumo kompleksą tėvo akivaizdoje. Šioje ankstyvoje auklėjimo dramoje, be abejo, glūdi ir jo vėlesniojo fatalizmo, rezignacijos ir šeimos baimės šaknys. Dėl to K. ir suaugęs nuolatos grįždavo prie auklėjimo ir santykių su tėvu temos, laikydamas ją viena savo likimo premisų. Intelektualiai K. susiformavo internacionalinėje gimtojo miesto atmosferoje, pasisavindamas ir sujungdamas žydiškos, vokiškos ir slaviškos kultūros elementus. Studijavo Prahos universitete, kurį 1906 baigė teisių daktaro laipsniu. Neturėdamas jokio palinkimo teisės praktikai ir nebenorėdamas ilgiau būti našta tėvui, su kuriuo santykiai tolydžio vis labiau tempėsi, K. atsisakė minties tapti laisvu rašytoju ir fatalisto mostu pasirinko valdininko karjerą, pradėdamas dirbti draudimo įstaigoj. Valdininkaudamas jis kaskart labiau tolo nuo viešumos ir pasaulio, virsdamas savotišku anonimu. Rašyti pradėjo vaikystėje. Pirmieji jo raštai buvo dramos, skirtos tėvo gimtadienių vaidinimams. Rašytojo darbą K. laikė be galo intimiu, kaip malda, ir tiesiog šventu dalyku, todėl savo raštus skaitė tik artimiausiems draugams. Viešame literatūriniame gyvenime beveik nedalyvavo: tik vieną ar du kartus yra skaitęs savo kūrinius viešai. Gyvas būdamas K. paskelbė tik kelis mažesniuosius veikalus: Das Urteil 1916, Die Verwandlung 1916, In der Straffkolonie 1919, Ein Landarzt 1920 ir kt. Mirė gerklės džiova, absoliučiai įsitikinęs savo pralaimėjimu ir būties betikslškumu. Prieš pat mirtį rašytame testamentiniame laiške savo draugui M. Brodui K. įsakmiai reikalavo sunaikinti visus jo rankraščius, kurie paskelbti vėliau pastatė jį šalia pačių didžiausių epochos figūrų. Tai buvo Der Prozess 1925, Das Schloss 1926, Amerika 1927, Beim Bau der Chinesischen Mauer 1931,

F. Kafka

Hochzeitsvorbereitungen auf dem Lande 1953 ir kt. Savo niaurioje ir pesimistinėje kūryboje, kuri, jo paties žodžiais tariant, turėjo būti tikrovės iškėlimas į tiesos ir nekintamybės rangą, K. vaizduoja likimo persekiojamą, prigimties apspręstą žmogų, tuščiai siekiantį absurdiškų tikslų ir fatališkai nusilenkiantį beprasmybei, K. žmogus visur ir visuomet yra svetimas. Nieko ir beprasmybės akivaizdoje teisiamas už nežinia kieno padarytus nusikaltimus, jis nė nebando gintis, tik abejingai diskutuoja teisines formules. Kliūtys visuomet yra nenugalimos; realizuotis neįmanoma jokia prasme; nėra jokio ryšio tarp šiapus ir Anapus, tik Viltis; vienintelė veiklos plotmė — anoniminė kančia ir rezignacija, kurios taip pat yra beprasmiškos. K. žmogus faktiškai yra pirmoji egzistencialistinio žmogaus-absurdo versija Vakarų literatūroje. Šia prasme K. įtaka Sartre, Camus ir Michaux neabejotina. K. pasaulėžiūra pilniausiai išreikšta viena kitą aiškinančiose ir papildančiose knygose Der Prozess ir Das Schloss, skirtose svetimumo pasaulyje, malonės (Gnade), nepasiekimo ir kaltės problemoms. Kaip mąstytojas, K. yra ne filosofas, bet moralistas. Jo idėjų pagrindinė versmė — danų filosofo Kirkegaardo raštai, Paskalis, Biblija, Kropotkinas, literatūriniai mokytojai buvo Goethė, Balzakas, Flaubert'as, Strindbergas, Kleistas ir Dostojevskis. K. stilistinėse intonacijose galima užtikti Kleisto atošvaistų. Dostojevskis jam artimas charakterių analize ir literatūriniu temperamentu. Originaliausios K. prozos savybės yra jos anoniminė dikcija, melancholiškai kandi ironija ir abstrakcijos bei dalykiškumo harmonija. Tai yra jo magiškasis realizmas, kurio prasmė simbolinė: K. iš tiesų visą laiką kalba tik apie nesuvokiamybę, kurios veiksmas vyksta anapus daiktų ir žmogaus. K. literatūrinį palikimą sutvarkė ir paskelbė jo draugas M. Brodas. Literatūriškai ‚atradoʼ ir iškėlė surrealizmo karta. K. įtaka zenitą pasiekė egzistencializmo penkmetyje, 1945–50, ir ypač stipriai pasireiškė po 1945 pralaimėjimo iškilusios vokiečių beletristų generacijos kūryboje.

Max Brod, F. K. 1937 ir 1947; *H. Tauber,* F. K. 1941; *G. Anders,* K. — Pro und Contra 1951; *G. Janouch,* Gespräche mit K. 1951; *F. Kafka,* Tagebücher 1952; *H. S. Reiss,* F. K. 1952; *F. Beisner,* Der Erzähler K. 1952; *F. Kafka,* Briefe an Milena 1952; *P. Fechter,* Geschichte der deutschen Literatur 1952; *H. Friedmann* red., Deutsche Literatur im zwanzigsten Jahrhundert. Gestalten u. Strukturen 1954. *A.Č.*

Kafrai (ar. kafīr ‚netikėlis, netikintysisʼ), bantų kilmės tauta, gyvenanti P. Afrikos s-gos rytų dalyje Kafrarijoje; jų priskaitoma iki 1.300.000. K. suskilę atskiromis kiltimis (fingu, amakoza, koza, ama-

tembu arba tambukai, amapondo, pondo ir svasi arba amasvasi). K. kiltis išsiskiria aukštu ūgiu, lieknumu, šviesiai ir aiškiai ruda oda (pietuose), tamsėjančia šiaurės (pusiaujo) link, ir visai tamsia Delagvaše, tamsiai juodais gerbeniais (‚vilnoniais') plaukais. Jų veidas rodo aiškią hamitų įsravą: aukšta ir stati kakta, iškili nosis; su hotentotais juos sieja atsikišę žandikauliai, o su negrais — storos, atverstos lūpos. XIX a. tebegyveno dideliais miestais, dadar tik sutvirtintuose kaimuose, aptvertuose spygliuotais krūmais. Jų trobelės apskritos, nupiautakūgės (panašios į šiaudinius avilius), dengtos žolėmis. Vyrai varčiasi galvijų ir avių ganymu, medžiokle; jie taip pat ir kariai, todėl turi teisę valgyti mėsą. Ginklai — metamoji buožė, smeigiamoji ir metamoji ietis, jaučio oda aptrauktas vyro ūgio skydas. Moterys dirba laukus kapliu, nors dabar vartojamas ir plūgas, traukiamas galvijų ir valdomas vyro. Moterys ir vaikai minta kukurūzų tyrėmis ir pienu. Maisto atsargas laiko žeminėse, o grūdus sutrina trintinėmis girnomis. Visi k. labai mėgsta alkoholį, kurį seniau gaudavo iš Sorghum vulgare grūdų, dabar iš kukurūzų. K. šeimos sujungtos kiltimis, valdomas kiltininko, kuris yra visiškas valdovas (leidžia savus įstatymus ir net baudžia mirtimi). Jie tiki Vyriausią Būtybę (Unkulunkulu), turi daug prietarų; žinoma lietaus sukėlimo magija.

1779 pradėjo karus su olandais. 1815 zulų kiltininkas Šaka (Shaka) sujungė juos į vieną ‚imperiją' ir vėliau k. pradėjo kruviniausius karus su įsibrovėliais europiečiais. Ypač 1834–35, 1846–47 ir 1850–53 karai nežmoniškai k. sunaikino. Galutinai k. karus baigė tik 1879, kai jų vyr. kiltininkas Kečvajo pateko anglams į nelaisvę. 1847 anglai jų žemėse buvo sudarę atskirą Kafrarijos provinciją.

Alberti, De Kaffers aan de Zuidkust van Afrika 1810; *Cole*, Notes on the Cape and the Kaffirs 1852; *Junod*, The Life of a South-African Tribe 1912; *E. J. Krige*, The Social System of the Zulus 1936; *M. Hunter*, Reaction to Conquest Effects of Contact with Europeans on the Bondo South-Africa 1936. *A.Mž.*

Kaganas Dovydas (1865 Kaune — 1937 VIII 16 Kaune) žurnalistas, advokatas. Mokėsi Kauno gimn. ir Maskvos univ. teisių fakultete. Prieš I pas. karą dirbo rusų spaudoje, Maskvoje leido laikraščius Čas ir Večernij Kurjer. Grįžęs į Lietuvą, pradžioje vertėsi knygų prekyba, nuo 1925 Segodnia korespondentas ir atstovas Lietuvai. Lietuviškai rašė Mūsų Krašte ir kt. Išsp. Kompozitoriai ir jų kūriniai I 1936.

Bibliografijos žinios 3, 1937, 168.

Kaganovič Lazar Moisejevič (g. 1893) vienas žymesniųjų sovietų politikų, kilęs iš Ukrainos žydų šeimos. Jaunystėje K. buvo batsiuvys, dar 1911 įstojęs į bolševikų pakraipos grupę. 1918 prisidėjo prie Raudonosios armijos organizavimo, 1924–28 Centrinio komunistų partijos komiteto narys ir sekretorius, nuo 1930 politbiuro narys, nuo 1952 komunistų partijos prezidiumo narys. Greta savo politinės veiklos, K. pasižymėjo kaip administratorius ir ilgą laiką buvo net Sovietų Sąjungos liaudies komisarų tarybos vicepirmininkas. Savo administracinėje karjeroje K. užėmė eilę aukštų vietų: sunkiosios pramonės komisaras 1937, transporto koordinacijos komisaras II pas. karo metu, užsienio prekybos viceministras 1945, statybinių medžiagų pramonės ministras 1946.

Kagava Tojohiko (g. 1888) japonų evangelikų teologas. Teologiją studijavo Japonijoje ir JAV. Iki 1937 aktyviai reiškėsi japonų darbininkų sąjūdyje, kovojo už socialines reformas. Išsp. Vargšų psichologija, Už mirties linijos (vok. vertimas Auflehnung und Opfer 1928) ir kt.

Kagera upė Urundi ir Ruandos Vidurinėje Afrikoje, Ukerevės-Viktorijos ež. vakarinis intakas, 690 km ilgio; ją sudaro Ruvuvu ir Niavarongo upės; Luvironza, deš. Ruvuvu intakas, yra ilgiausia baseine; jos versmės laikomos Nilo pradžia, ‚Caput Nili'; Nilas nuo Viktorijos ež. yra 5580 km ilgio, o nuo Luvironzos versmių 6690 km. Tai ilgiausia pasaulio upė. Pirmas atrado tas versmes vokietis Kandtas 1898. Senovės romėnai turėjo patarlę ‚Caput Nili querere' — ieškoti Nilo versmių (neįmanomo dalyko sinonimas). *S.K.*

Kagi (kitaip Kiai) mst. Formozos saloje, apie 100.000 gyv., žymus žemės ūkio srities centras. Yra didelių valstybinių lentpiūvių, ryžių, cukraus ir riešutų prekyba.

Kagošima (ir Kagosima) Japonijos Kiušiu salos mst., žymus prekybos uostas ir šilko, medvilnės bei Satsumos fajanso pramonės centras; 229.500 gyv. (1950). Miestas labai senas. Čia 1549 išsikėlė į krantą šv. Pranciškus Ksaveras. 1863 K. bombarduota britų karo laivyno, 1914 mst. dalis sunaikinta Sakuradžimos vulkano išsiveržimo. Kaip svarbi laivyno bazė, K. buvo bombarduota ir II pas. karo metu.

Kaguliarai žr. Cagoulards.

Kahalas (hebr. kāhāl ‚bendruomenė, susirinkimas') S. Testamento religinė žydų bendruomenė, dabar žydų konsistorija. Sen. Lietuvoje ir Lenkijoje XVI–XIX a. k. vadinta ne tiktai žydų bendruomenės, bet dažniausiai jų savivaldybės organai. Liet. Brastoje žydų jau buvo nuo antrosios XIV a. pusės. Norėdamas pagyvinti Lietuvos miestus ir krašto ekonominį gyvenimą, Vytautas 1388 suteikė Lietuvoje apsigyvenusiems žydams privilegiją, leisdamas jiems laisvai išpažinti savo tikėji-

mą, garantuodamas jų gyvybei bei turtui įstatymų globą bei apsaugą ir suteikdamas jiems savivaldybės teises organizuotose žydų bendruomenėse. Lietuvoje jo laikais žydų bendruomenių jau buvo Liet. Brastoje, Gardine ir Trakuose. Netrukus žydai apsigyveno Vilniuje ir vėliau kitose Lietuvos vietose. Jie gyveno daugiausia miestuose ir tvarkėsi atskiromis bendruomenėmis, turinčiomis savo atskirą savivaldybę, teisę ir teismus. Tie žydų bendruomenių savivaldybiniai organai ir buvo vadinami k.

K. susidarymo pagrindas buvo kolektyvinė žydų bendruomenės atsakomybė krašto valdžiai mokesčių reikaluose. Valdovui ir krašto iždui buvo patogiau turėti reikalo su visa organizuota žydų bendruomene kaip vienetu, negu ieškoti mokesčių iš kiekvieno žydo atskirai. Todėl k. buvo duota savivaldybė patiems tvarkytis savo bendruomenės ribose, tarp savęs išsidalinti ir surinkti bendruomenei uždėtą mokesčių sumą, krašto ar miesto valdžios organams nesikišant į žydų bendruomenės vidinę santvarką.

K. Lenkijoje atsirado jau XV a. Jų pavyzdžiu tvarkėsi ir Lietuvos žydų k. XVI a. Iš pradžių k. vyravo gana demokratiška tvarka, rūpintasi lygiai visų bendruomenės narių reikalais, kol ekonominiai ir visuomeniniai skirtumai pačių žydų tarpe dar nebuvo pasireiškę ir visi juto interesų bendrumą, gyvendami svetimoje aplinkoje, tarp krikščionių lietuvių, lenkų, gudų bei ukrainiečių. Tuo metu grynai administracinės k. funkcijos buvo griežtai atskirtos nuo religinių, ir k. organai buvo traktuojami kaip pačių rinkta pasaulinė valdžia, atstovaujanti visai bendruomenei prieš krašto valdžią ir visuomenę. XVI a. pabaigoje k. organizacija ir tvarka buvo vienoda visame krašte. K. organai buvo sudaromi iš tam tikro pačios bendruomenės išrinktų asmenų skaičiaus pagal bendruomenės didumą. Pvz,. Vilniaus k. susidėjo iš 35 narių (vyresniųjų ir kitais vardais vadinamų). Maži k. turėdavo 8–10 narių. K. nariai (vyresnieji ir kt.) buvo renkami kas metai. Ilgainiui k. įgijo oligarchinį pobūdį, nes pareigūnais paprastai buvo išrenkami turtingesnieji, iš žymesniųjų šeimų, ir paprastai tie patys pareigūnai buvo perrenkami metai po metų. Tuo būdu k. kai kur pateko kelių turtingesnių žydų šeimų kontrolėn.

K. kompetencijoj buvo vietos žydų bendriuomenės reikalų tvarkymas, administracija, mokesčių rinkimas, neturtingųjų šelpimas, prekybos reguliavimas, svorių ir matų priežiūra, rūpinimasis pravažiuojančiais žydais, švaros priežiūra žydų gatvėse ar miesto dalyse, kontrolė apeiginių skerdėjų bei kitų amatininkų ir kt. Religiniai bendruomenės reikalai buvo tvarkomi rabinų, kurie iš pradžių vykdė ir teismo funkcijas. Vėliau k. rūpinosi taip pat teismais ir mokyklų priežiūra. Ligi XVII a. pradžios k., ypač Lietuvoje, veikė gana sklandžiai, žydai buvo pasiekę gerovės, ir iš jų pačių tarpo nebuvo girdėti nusiskundimų dėl šitokios bendruomenės ir k. tvarkos. Tačiau XVII a. žydų bendruomenės ir k. gerokai nukentėjo nuo kazokų maištų, švedų ir Maskvos karų ir kitokių neramumų. Apiplėštos bendruomenės nuskurdo ir turėjo skolintis pinigų kasdieniams reikalams. Paskolos buvo duodamos žydams tik su sąlyga, jei visas k. kolektyviai jas garantuodavo. Pamažu k. tiek brido į skolas, kad nebepajėgė jų mokėti. K. ir bendruomenių sklandus tvarkymasis ir solidarumas pašlijo. Kartu prasidėjo kivirčai tarp k. pareigūnų ir eilinių, ypačiai neturtingųjų bendruomenės narių, kurie skundėsi neteisingu mokesčių ir skolų mokėjimo sumų paskirstymu. Atsirado skundų ir dėl k. valdininkų gobšumo bei sauvalės. Dėl vidaus vaidų, moralinis k. autoritetas smuko jau XVII a. pabaigoj. XVIII a. žydų masės, išnaudojamos savo k. valdininkų ir turtingųjų, ėmė reikalauti panaikinti k., kaip tarpininkus tarp paskirų žydų ir krašto valdžios. Nepatenkintos žydų grupės reikalavo įvesti žydų asmeninę atsakomybę mokant mokesčius ir likviduojant k. skolas, vietoj kolektyvinės visos bendruomenės atsakomybės. Todėl 1764 Lietuvos ir Lenkijos seime buvo priimta konstitucija, numatanti visų žydų surašymą Lietuvoje ir Lenkijoje, kiekvieno paties mokėjimą pagalvės tiesiog į valstybės iždą ir paskyrimą komisijos k. skoloms likviduoti. Tokia komisija buvo paskirta 1766 Lietuvos - Lenkijos seime. Tos komisijos duomenimis, žydų buvo: Vilniaus kahale 5316, Liet. Brastos 3175, Gardino 2418 ir Pinsko 1277. Paaiškėjo, kad k. pajamos buvo labai mažos, išlaidos didelės, skolos nebeišmokamos. Tačiau k. nebuvo panaikinti. Skoloms likviduoti k. mokesčių sistema palikta dar 20 metų. Tuo būdu k. ir toliau rinko valstybinius bei savivaldybinius mokesčius iš žydų, nors kolektyvinė mokesčių atsakomybė ir buvo panaikinta.

Žydų savivaldybė nesibaigė vien tik k. ribose, bet jie turėjo net ir savo suvažiavimus ar seimus paskirų k. veiklai koordinuoti, paskirstyti žydams uždėtus valstybės mokesčius tarp atskirų žydų bendruomenių, suvienodinti religinių klausimų aiškinimą bei nuostatus, ginti žydų reikalus ir kt. Taip pat reikalingumas aukštesnio apeliacinio teismo žydų tarpusavio byloms spręsti, vertė žydus turėti savo savivaldybės organus, apimančius visus kahalus. Jau XVI a. atsirado žydų suvažiavimai

Lenkijoj, kurie paprastai rinkdavosi Liubline, kartais Jaroslave metinių mūgių metu. Į tuos suvažiavimus iš pradžių atvykdavo Lenkijos ir Lietuvos žydų rabinai religiniams klausimams aiškinti, jiems derinti ir apeliacinio teismo reikalais. Ilgainiui tų suvažiavimų funkcijos buvo praplėstos, ir iš tų suvažiavimų išsivystė reguliarūs k. atstovų seimai, kaip aukščiausias žydų savivaldybės organas Lenkijoje ir Lietuvoje. Prieš važiuodami į bendruosius seimus su Lenkijos žydų atstovais, Lietuvos žydų atstovai paprastai susirinkdavo Lietuvos Brastoje į priešseiminį suvažiavimą Lietuvos žydų reikalams aptarti. Iš tų Lietuvos žydų atstovų suvažiavimų ilgainiui išsivystė atskiri Lietuvos žydų seimai. Bendruose su Lenkijos žydais seimuose Lietuvos žydai dalyvavo ligi 1623. Tada Lietuvos žydai įsteigė savo atskirus seimus, nepriklausomus Lenkijos žydų seimo. Lietuvos žydų seimai rinkdavosi Lietuvos Brastoje, Zabludove, Selcuose ir kitur. Tai buvo centrinis vyriausias Lietuvos žydų savivaldybės organas, visų k. centras; tačiau neaišku, kiek tokių seimų nutarimai buvo teisiškai privalomi paskiriems kahalams. Lietuvos žydų seimuose buvo svarstomi teisminiai, administraciniai, įstatymdavystės ir kultūriniai bei religiniai žydų reikalai. Atskiri Lietuvos žydų seimai išliko ligi 1762, kada jie buvo panaikinti. Lietuvos ir Lenkijos valdžia paprastai nesikišo į žydų savivaldybės reikalus, nei į jų seimus, nei į k. vidaus santvarką.

Po Lietuvos-Lenkijos padalijimų, k. pateko griežtesnėn rusų valdžios kontrolėn ir priežiūron, nors jie gana ilgai tebeturėjo panašią galią tvarkyti žydų bendruomenės reikalus, kaip ir anksčiau. 1844 Rusijos valdžia oficialiai panaikino k. ir žydų reikalų tvarkymą pavedė miestų savivaldybėms, išskyrus Rygą ir Kuršo gubernijos miestus, kur mokesčių iš žydų rinkimo reikalams k. išliko ligi 1893. Po I pas. karo Lenkijoje vėl egzistavo žydų k., tačiau ne kaip žydų savivaldybės organai, bet kaip organizuotos žydų bendruomenės. Kuriant Lietuvos nepriklausomybę ir pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais, žydai bandė atgaivinti savivaldybę Lietuvoje, net buvo įsteigta speciali ministerija žydų reikalams, tačiau, laikant Lietuvos žydus pilnateisiais ir lygiais Lietuvos piliečiais, tokia ministerija netrukus panaikinta.

S. A. Beršadskij. Litovskije Jevreji 1883; *A. Janulaitis,* Žydai Lietuvoje 1923; The Jewish Encyclopedia VII. *K.Avž.*

Kahl Wilhelm (1849–1932) vokiečių evangelikų bažnytinės teisės tyrinėtojas. Bažnytinę, valstybinę ir baudžiamąją teisę dėstė Rostocke (nuo 1879), Erlangene (1883), Bonoje (1888) ir Berlyne (1895). Buvo Veimaro nacionalinio susirinkimo ir Reichstago atstovas. Išsp. Lehrsystem des Kirchenrechts u. der Kirchenpolitik 1894, Die Konfession der Kinder aus gemischter Ehe 1895, Das neue Strafgesetzbuch 1907, Der Arzt im Strafrecht 1909 ir kt.

Kahlbaum Georg Wilhelm August (1853–1905) vokiečių chemikas, nuo 1884 cheminių fabrikų C. A. F. Kahlbaum vedėjas, nuo 1893 fizinės chemijos prof. Bazelyje. Tyrė organinių medžiagų garų spaudimą ir gamino cheminėms laboratorijoms aparatūrą, pvz. gyvsidabrio siurblį, skirstomąjį piltuvą ir kt. Išsp. monografiją Aus der Geschichte der Chemie, 8 tt., 1897–1904.

Kähler 1. Herman (1846–1917) danų keramikas. Pasimokęs tėvo degykloje, dirbo Berlyno ir Züricho keramikos fabrikuose. Grįžęs atgal į Daniją 1867, jis išbandė savo keramikai būdingą stiprią formą ir savotišką glazūrą, daugiausia žvilgančių raudonų niuansių. K. gamyba turėjo didelės reikšmės danų meninės keramikos raidai.

2. Otto August Johannes (1830–1885) vokiečių generolas. Nuo 1852 tarnavo pirmajame lietuvių drabūnų pulke, nuo 1872 dėstė karo akademijoje, 1882 pakeltas generolu majoru, reorganizavo Konstantinopolyje otomanų armiją ir sultono pakeltas maršalu. Be kitų karinio turinio raštų, išsp. Geschichte des litauischen Dragonen-Regiments Nr. 1, 1867.

Kahn 1. Albert (1869–1942) amerikiečių architektas. Mokslus išėjęs Vokietijoje, 1881 atvyko į JAV, 1906 Detroite suorganizavo stambią firmą, kuri paruošė per 2000 projektų pramonės įmonėms, karo fabrikams ir laivynų bazėms. Be daugelio kitų, K. suprojektavo Packardo, Fordo, Hudsono ir Chryslerio automobilių fabrikus, Detroito Free Press ir Evening News pastatus, General Motors pastatus ir kt.

G. Nelson, Industrial Architecture of A. K. 1939.

2. Gustave (1859 Metze — 1936 Paryžiuje) prancūzų poetas ir kritikas, vienas aktyviausių simbolistinio sąjūdžio dalyvių ir iniciatorių. K. paprastai priskiriamas vadinamojo ‚vers libre' įvedimo prancūzų poezijon nuopelnas. K. paskelbė keletą poezijos rinkinių (Premiers Poèmes 1891, Le Livre d'Images 1897, Odes de la Raison 1902 ir kt.), kurie šiandien įdomūs tik literatūros istorikui. Jo literatūrinių essays knygos (Symbolistes et Décadents 1902 ir Les Origines du Symbolisme 1936) duoda vertingos medžiagos prancūzų simbolizmo istorijai. *A.Č.*

3. Reuben Leon (g. 1887 VII 26 Kaune) amerikiečių bakteriologas. 1923–28 išradęs precipitacinę reakciją sifiliui susekti (Europoje tam reikalui vartojama Wassermano reakcija). 1920–28 dirbo Michi-

gano sveikatos departamente Lansinge, nuo 1928 Michigano univ. prof. Išsp. Serum Diagnosis of Syphilis by Precipitation 1925, The Kahn Test — A Practical Guide 1928, Tissue Immunity 1936, Serology in Syphilis Control 1942, An Introduction to the Universal Serogical Reaction in Health and Disease 1951 ir kt.

Kahrstedt Ulrich (g. 1888) klasikinės senovės istorikas, nuo 1912 Münsterio univ. privatdocentas, nuo 1913 Marburgo ir 1921–52 Göttingeno univ. prof. Parašė eilę darbų iš klasikinės senovės, teisės ir kultūros istorijos. Išsp. Geschichte der Karthager 3 tomai 1913, Griechisches Staatsrecht 1922, Studien zum öffentl. Recht Athens 2 tomai 1934–36, Claudius Ptolomaeus und die Geschichte der Südgermanen 1938, Kulturgeschichte der griech. röm. Kaiserzeit 1943, Geschichte des griech.-röm. Altertums 1948, ^{3}1953 ir kt.

Kai, arba Kate, papuasų kiltis, gyvenanti N. Gvinėjos miškuose. Išlikę apie 3000 žmonių. K. žmonės priklauso australų nykštukams (vyrai apie 150 cm ūgio), verčiasi kapliniu ūkiu ir medžiokle, gyvena stulpinėse, su skliautais palapinėse. Šeimoje vyrauja daugpatystė, žmona perkama, religijoje — magija ir animizmo įvaizdžiai.

R. Neuhass (Ch. Keysser), Deutsch-Neuguinea 3, 1911.

Kaidanavà (lenk. Kojdanów, sov. Dzeržynsk) mst. Minsko aps., 35 km į p.v. nuo Minsko, glžk. st. linijoj Baranovičiai–Minskas, glžk. ruožas Lietuvos Brasta–Maskva. Gyventojų per 5000. Mūrinė bizantinio stiliaus cerkvė statyta apie 1850. Kat. bažnyčia statyta 1439 Lietuvos kng. Mykolo Žygimantaičio. K. yra sen. pilies liekanos ir apylinkėse plačiai aptinkama pilkapių. Ilgus amžius K. yra buvusi Lietuvos kunigaikščių valdžioje. Pagal Stryjkovskio kroniką, 1241 čia Lietuvos kng. Skirmantas atmušęs totorių antplūdį. 1442 Kazimieras Jogailaitis atidavė K. kng. Mykolui, Žygimanto Kęstutaičio sūnui. 1550 K. atiteko Mikalojui Radvilai Rudajam, Biržų ir Dubingių savininkui. Mirus paskutiniajam Biržų šakos Radvilai Boguslavui, 1669 K. perėjo Nesvyžiaus Radvilams, kurių nuosavybėje išbuvo iki 1831. Paskui K. perėjo valstybės iždo žinion, o nuo 1878 pavestas dviem valdininkams: Kasakauskui ir Sokolovskiui. Radvilų laikais K. ir apylinkės buvo apgyvendintos Lietuvos bajorų, ėjusių įvairias pareigas savo valdovams. Mikalojus Radvila Rudasis pastatė gotikinio stiliaus kalvinų bažnyčią. Bažnyčia pastatyta gražiausioje K. vietoje, kalne, dokumentuose vad. Gostauto kalnu. Vidurinės navos gale buvo Radvilų herbas ir data 1614. Prie bažnyčios buvo dviklasė mokykla ir ligoninė. 1663 čia būta tik 12 protestantų. K. parapijai priklausė Minsko, Ihumeno ir Naugarduko protestantai. Kas ir kada pastatė pilį, neturima žinių. Ji pastatyta piliakalnyje, turi 9 bokštus, apvesta grioviu ir anksčiau buvo sujungta kilnojamu tiltu. XVII ir XVIII a. K. pakartotinai buvo naikinama rusų, švedų ir saksų antplūdžių. Zigmanto III suteikta privilegija, K. vykdavo prekymečiai du kartus metuose, kur daugiausia prekiauta arkliais ir gyvuliais. K. apylinkių vakarinė dalis kalvota, rytinės sritys—plokštumos.

M. Baliński, Starożytna Polska 4t.; Słownik Geograficzny. *V.Klb.*

Kaye-Smith Sheila (g. 1887) anglų rašytoja, 1924 ištekėjusi už anglikonų dvasininko T. P. Fry, ir 1929 abu perėję į katalikybę. Jos žymesnieji romanai: Joanna Godden 1921, The End of the House of Alard 1923, The Valiant Woman 1938. Jų veiksmas paprastai rutuliojasi jos gimtajame Sussex, temos dažniausiai religinės. Ji taip pat rašė novelių, dramų, poezijos ir kritikos straipsnių. Autobiografija: Three Ways Home 1937.

Kaieteur krioklys Pataro upėje, Britų Gvajanoj (P. Amerikoj); 225 m aukščio, 100 m pločio. Jį aptiko 1870 B. Brown. K. paskelbtas tautiniu gamtos parku.

Kaijo žr. Kesongas.

Kaikas (gr. Kaikos, lot. Caicus, dabar Bakirčai) 1. senovės Misijos upė M. Azijoje, įtekanti į Egėjo jūrą priešais pietinę Lesbo dalį. Tuo vardu vadinamas ir derlingiausias Misijos slėnys.

2. (turk.) kaik) turkų ilgas ir siauras irklinis, rečiau burinis, laivas.

Kaila Eino (g. 1890) suomių filosofas, nuo 1921 Abo akademijos prof., 1930–48 Helsinkio univ. prof., nuo 1948 Suomių akademijos narys. H. yra daug nusipelnęs eksperimentinės psichologijos bei logikos srityse. Parašė Den mänskliga kunskapen (Žmogiškasis žinojimas 1939), Personlighetens psychologi (Asmenybės psichologija 1934), Tankens oro 1944 ir kt.

Kailas Unno (1901–1933) suomių rašytojas, literatūros kritikas bei vertėjas, vienas iš gabiausių jaunųjų suomių lyrikų. Savo ekspresionistiškai nuspalvintuose eilėraščiuose jis skrieja tarp mirties ir gyvenimo, nuodėmės, kančios ir meilės problemų. Jo lyrikos koloritas stiprus ir taurus, pati gi lyrika kartais labai sunkiai suprantama. Puikiai suprasdamas savo ligą (džiovą), K. pavertė pesimizmą tragiška melancholija, kuri jo poezijai suteikė tarp tikrovės ir netikrovės švytuojančio pasaulio aprėpiškimų savitumų. Išleido Dūmų šešėlis 1936. *J.Lng.*

Kailas (tibetiškai Gangrinpoče) kalnas Tibete, 6650 m aukščio. Tai aukščiausia

viršūnė kalnyno, esančio į š. nuo Manasarovaro ež. K., arba Kailasa, yra žinomas sanskrito literatūroje kaip indų dievo Šivos rojus. Čia, esą, jis daraąs atgailą, misdamas žolelėmis, vaisiais, badaudamas po 6 ar 12 dienų. Vieta labai lankoma induistų. Aplink kalno apačią yra kelias, kuriuo maldininkai per tris savaites turi tą kalną apeiti.

S. Travanada, Kailas-Manasarowar 1949; *J. Herbert,* La mythologie Hindoue 1953.

Kailasa 1. Indų dievo Šivos rojus; 2. P. Indijos stiliaus šventykla; žymiausia jų yra Eloroje (žr. Ellora).

Kailiadirbys amatininkas, kuris verčiasi kailių dirbimu ir jų prekyba; kailininkas, kailius. Šis amatas Lietuvoje yra labai senas. K. būta ne tiktai žymesniuose D.L.K. ekonominiuose bei kailių prekybos centruose, bet taip pat ir dvaruose. Kailininkai jau minimi XV a. pabaigos dvarų inventoriuose. Dvaruose, ypačiai D.L.K., telkėsi daugybė įvairiausių amatininkų. Pvz., XVI a. viduryje prie Gardino pilies karalienei Bonai priklausančiame dvare buvo net 46 atskirų amatininkų rūšys (Akty Vil. Kom. XVII 2). Dvarų inventoriuose šalia siuvėjų, odininkų, balnių ir kt. minimi ir k. (kušneri). Ypačiai padaugėjo darbo kailiadirbiams po valakų reformos (1557), kada rūpestingiau buvo sutvarkytas girių ūkis ir medžiojimas. Dvaro medžiotojai ir girių šauliai turėjo tiekti žvėrieną, o išdirbti kailiai ar pasiūti kailiniai turėjo patekti į atitinkamos vietos D.L.K. sandėlį. K., kurie paprastai turėjo ir savo valaką žemės, XVI a. aptinkama privačiuose dvaruose ir miesteliuose. K. minimi 1592 Kražių ir 1596 Vilkijos inventoriuose (K. Jablonskis, XVI a. Liet. inv. 322, 416).

K. cechai Lietuvoje. Kaip kiti amatininkai, k. didesniuose D.L.K. miestuose jungėsi į savo amato draugijas, arba brolijas. Vienu iš didžiausių amatininkų centrų XVI–XVIII a. yra buvęs Vilnius. Čia yra buvę net 28 amatininkų cechai: audėjų, batsiuvių, bravorininkų (salyklos ir alaus gamintojų), ‚chirurgų' (felčerių ir barzdaskučių), dailidžių, kailininkų, kalvių, kepurninkų, kepėjų, knygrišių (introligatorių), laikrodininkų, odininkų (odminių), siuvėjų, vario liejikų (varpų ir patrankų) ir kt. Cechai tvarkėsi atskirais statutais ir turėjo aiškiai nustatytas ir valdovo ar magistrato patvirtintas teises. Seniausia k. brolija susidarė Vilniuje jau Kazimiero laikais, apie 1458. Pradžioje, kaip ir kitose sostinės amatininkų brolijose, didelės reikšmės turėjo religinis ir labdaros momentas. K. cechas turėjo iš miesto gavęs teisę pasigaminti midaus, už kurį nereikėjo mokėti gėrimų mokesčio. Per nustatytas šventes pasigamintą midų išgėrus, pajamos eidavo savai ‚špitolei' išlaikyti ir brolijos nariams laidoti. Į brolją galėjo įsirašyti ir nekailiadirbiai. Sutirpdytas vaškas būdavo atiduodamas šv. Trejybės vienuolyno cerkvės vieno altoriaus žvakėms (pradžioje k. brolijoje vyravo stačiatikių elementas). Midaus darymas ir jo gėrimas (‚miodosyčenije') buvo gana svarbi žymė k. ir kitų Vilniaus labdaros brolijų, kol tos brolijos virto formaliais amatininkų cechais. Reguliuota ir cechų tarpusavio santykiai. 1495 D. L. K. Aleksandras, tvirtindamas statutą siuvėjų cecho, kuris su auksakalių cechu buvo vienas seniausių Vilniuje, kailiadirbiams ir gelumbių apkarpytojams įsakmiai uždraudžia verstis siuvėjų amatu. Žygimantas II (Senasis) 1536 IX 9 nustatė, kad visokios kailinės prekės gali būti pardavinėjamos tik k. namuose (taigi, jie turėjo atskirą pastatą), bet niekur kitur; be to, tos prekės uždrausta klastoti. K. brolijos (lot. contubernium pelliorum) nuostatus patvirtino Žygimantas 1538, nustatydamas darbo taisykles ir teises; be to, leista nustatytoms šventėms pasigaminti midaus. 1538 privilegiją patvirtino iš eilės Žygimantas Augustas (1565), Steponas Batoras (1582), Zigmantas Vaza (1590, 1608). Jau iš Žygimanto Augusto patvirtinimo matyti, kad k. brolją sudarė lotynų ir graikų tikėjimo amatininkai drauge, nors Zigmanto Vazos privilegijos tekste pažymėta, kad patvirtinimo prašė graikų tikėjimo atstovai. Vilniaus magistratas jau 1552 iš Žygimanto Augusto oficialiai buvo gavęs teisę amato srityje įsivesti cecho santvarką, kiekvienam cechui suteikiant jo srities monopolį; tačiau senoji k. brolija, kuri ir toliau liko pusiau labdaros-religinė brolija, dar laikėsi per 100 metų. Augustas savo privilegija išskaičiavo 6 šventes, kurių proga k. galėjo gamintis be mokesčio midaus, ir paskui jo likutį, trims dienoms po brolijos šventės praėjus, laisvai pardavinėti. XVII a. k. brolija pairo, miestui iš jos maža bebuvo naudos. Atsirado k. meistrų, kurie tikriems k. darė skriaudų. Todėl 1669 Vilniaus magistratas sudarė naują papildomą ir aiškesnį statutą, kuris k. brolją pavertė tikru cechu. 15 nuostatų apibrėžė k. darbo kokybę ir nusakė vidaus santykius. Per šv. Mikalojų (XII 6) k. turėjo susirinkti į bendrą cecho posėdį ir išsirinkti 4 seniūnus: 2 kat. ir 2 stačiatikius. Vilniaus kailininkų tarpe, matyti, nebuvo vokiečių (protestantų), nes kai kurie Vilniaus cechai rinkdavosi 6 seniūnus, kurių 2 būdavo protestantai. K. turėjo teisę pardavinėti kailinius drabužius krautuvėse ir turguje. Kiekvienam k. reikėjo turėti kardą ir šautuvą (‚muškietą') miesto sienoms ginti ir nešioti iškilmių metu, pasitinkant

karalių, vyskupą, vaivadą. Statutas (§ 10) įsakmiai draudė Vilniaus žydams verstis kailiadirbyste ir kailių prekyba. K. cechą sudarė meistrai, pameistriai ir mokiniai. Kas norėjo tapti tikru meistru, turėjo išlaikyti egzaminą — atlikti, pavyzdinį darbą, t.y. pasiūti nurodytos formos kailinius. Kaip ir kiti cechai, k.c. turėjo savo viešai laikomą ir rūpestingai saugomą cecho ‚skrynutę', kur buvo sudėtos privilegijos ir pinigai. Iškilmėse k. eidavo po pirklių vėliavos, nes, kaip prekybininkai, jie buvo pirklių registre. Altorių jie turėjo Šv. Trejybės unitų bažnyčioje.

1669 k.c. nuostatai siekė apsaugoti k. amato išnaudojimą nuo ‚palaidų žmonių', tačiau XVII–XVIII a. cechas nesugebėjo apjungti visų sostinės kailininkų. K.c. vis turėdavo ginčų su kitais amatininkais, kurie siūdavo kailinius darbužius. Ištisą dešimtmetį k.c. bylinėjosi su kepurninkų cechu, kai šis norėjo uždrausti pardavinėti kailines kepures. Kailiadirbiai savo ruožtu stengėsi neleisti, kad kepurninkai kailiais apsiūtų kepures, nes kailio naudojimą drabužiams k.c. laikė savo išimtine teise (1672). XVII a. Vilniuje šalia k.c. atsirado giminiškas mažųjų kailiukų (raudonų, juodų, baltų) išdirbėjų ir kailių garbiniuotojų cechas (statutai patvirtinti 1627, 1664 ir 1674), kuris turėjo ginčų su odininkais ir ypač su atskiru didžiuosius kailius dirbančiu cechu. Nors statutais ir potvarkiais jų tarpusavio santykiai buvo nustatinėjami, tačiau XVIII a. Vilniuje vis dar būdavo ginčų su kailinius drabužius siuvančiu kailiadirbių cechu.

Iš kitų D.L.K. miestų, kur k.c. ilgai veikė pagal atskirą statutą, buvo Mogiliavas. Ten k. brolijos pėdsakų aptinkame, kai miestui buvo suteikta Magdeburgo teisė (1577). Tada k. vyr. meistras skundėsi miesto magistratui, kad k. be jo žinios ir leidimo verčiasi kailiadirbyste. Prieš atsirandant tikram k.c., Mogiliave yra veikusi k. brolija, kurios nariai dirbo ne tik pagal pirklių užsakymą, bet ir patys kailius ar kailinius pardavinėjo. 1581 Mogiliavo mst. knygose yra užrašytas išrinkimas k.c. vyr. meistro ir patvirtinti nuostatai (1581). Mogiliavo k. draugija ir toliau liko tarpinė tarp pusiau religinės-labdaros draugijos ir cecho. Iš Lietuvos Brastoje XVI–XVIII a. veikusių cechų, 1579 patvirtintas k.c. ten buvo pats seniausias, gavęs statutą. Polocko kailininkų cecho statutas buvo sudarytas pagal vilniškį pavyzdį.

K.c. ir jam artimų cechų nuostatai aiškiai draudė vieno amato nariams imtis kito amato, bet dažnai tų draudimų nepaisyta. Todėl ypačiai XVIII a. žinoma tiek daug amatininkų ginčų ir bylų. Būta ir religinių nesusipratimų tarp unitų, stačiatikių, katalikų ir protestantų. Bet labiausiai kenkė vad. ‚jurzdikiai', t. y. didikų-bajorų valdomame mieste apgyvendinami savi amatininkai, kurie pigiau dirbo ir nepriklausė miesto valdybos ir cecho. K., kaip ir kiti cechai, persekiojo kailiadirbio amatu besiverčiančius žydus ir samdančius krikščionis darbininkus (čeliad). Žydai vis dėlto sugebėdavo pusiau slapta verstis ne tik kailių prekyba, bet ir gaminti kailinius drabužius. Jie išsisukinėdavo nuo bausmių, pereidavo į įtakingų ponų ‚jurzdikius'. XVIII a. k.c. taip smuko, kad Vilniuje 1722 sumokėjusių ‚grabnyčinį' mokestį bebuvo tik 3 katalikai, o 1760 — 6.

Savitarpio kompetencijų ginčai dėl savo srities amato monopolio, ‚jurzdikas' turinčiųjų bajorų pigesnio amato protegavimas ir žydų įėjimas į šį amatą visai susilpnino k.c. Lietuvoje. Po Tizenhauzo pastangų pakelti amatus ir pramonę Vilniaus gub. XIX a. pradžioje buvo pristeigta 31 odos ir 14 safjano fabrikėlių, ket k. amatas ir toliau liko individualus. K.c. Vilniuje dar laikėsi XIX a. Vilnius iki pat 1941 išliko svarbus R. Europos kailininkų miestas, ir jame telkėsi daug k. dirbtuvėlių, kurios buvo daugiausia žydų ir gudų rankose.

Akty cechów wileńskich 1939 (nebaigtas spausdinti H. Lowmianskio paruoštas cechų dokumentų rinkinys); Akty Vilenskoj Kommisiji VI, 9 nr. (Liet. Brastos cechas); X t. (Vilniaus ir kitų cechų statutai ir bylų medžiaga); XX t. (k. namai Vilniuje ir kt.); Cechi na Litvie po gramotam polsko-litovskich korolej (Vilenskij Viestnik 99, 1898); Istoriko-juridičeskije materialy VII–VIII (Mogiliavo ir Polocko k.c. statutai); *F. Klimenko*, Zapadno-Russkije cechi 1914 (atspaudas iš Kijevskije Univ. Izv.); ('') Cechi Ukraini. Suspilno-pravni elementi cechovoj organizacij 1929; *M. Łowmiańska*, W sprawie składu narodowościowego cechów wileńskich (w. XVI–XVIII); Aten. Wileńskie VII 1930, 346–350; *Skabalanovič*, Zapadno-evropeijskije gildiji i Zapadno-russkija bratstva (Chrestijanskoje Čtenije 10–11, 1875).

Z.I.

XIX a. viduryje Lietuvoje k. amatu vertėsi dažniausiai vietos totoriai ir prakeleiviai gudai, nors pasitaikydavo ir lietuvių. Keliaujantieji k. nebuvo dar išnykę ir XIX a. gale. Jie užeidavo į kaimus, surinkdavo viso kaimo kailius, įsiprašydavo į kieno nors jaują ar pirtį, įsiraugdavo ir išdirbdavo. Atskirų savininkų kailius žymėdavo įrantomis pagaliukuose ar kailio kojų galuose skirtingomis įkarpomis. Prakeliaujantieji k. mokestį imdavo pinigais, vietiniai dažnai ir grūdais.

A.Mž.

Kailiadirbystė kailių dirbimas. K. tikslas yra žalią, nuluptą nuo gyvulio ar žvėries kailį paruošti tolimesniam panaudojimui (pvz. siūti kailiniams, kepurėms, apikaklėms, kitų drabužių papuošalams ir t.t.). t.y. padaryti jį minkštą bei lankstų ir apsaugoti, ar net dar pagerinti, jo natūralų blizgesį ir patvarumą, kad nesikeistų

laiko būvyje. Kailių išdirbimas žymiai skiriasi, nelygu kailio kilmė ar prigimtis. Vieni kailiai kerpami ar nuimamas plaukų perteklius, o kitų grožį sudaro natūralus jų plaukų palikimas, tretiems išpešiojami ar kitu būdu pašalinami ilgieji apsauginiai ar šeriniai plaukai, ketvirtiesiems įsodinami ar kitu būdu įjungiami ilgieji plaukai. Kai kurių žvėrių kailiai pageidaujami ir perkami tik natūralios spalvos, o kitų, kartais net labai vertingų, tik atitinkamai nudažyti.

Nežiūrint šių skirtumų, kailis, kol jis išdirbamas, turi šias keturias išdirbimo stadijas su daugeliu procesų kiekvienoje stadijoje: 1. Preliminarinis valymas ir minkštinimas lamdant, tampant, plakant ir kitais būdais; 2. Nuskutimas nuo blogosios pusės likusių riebalų, raumenų ir kitų nešvarumų; 3. Rauginimas (žr. Kailiaraugis); 4. Galutinis išvalymas ir iššukavimas. Valymai ir šukavimai atliekami ne tik po kiekvienos stadijos, bet dažnai ir po kiekvieno tos pat stadijos proceso.

Lietuvoje žinomų kailių prekybininkų S. Kalvariskio, brolių Fridmanų, C. H. Baso ir sūnaus 1933 Kaune buvo pastaytas kailių išdirbimo fabrikas; specialistai buvo pakviesti iš Leipcigo. *E.Bnk.*

Káiliamautis, kailiavilkis, iš medžio dvišakės padarytas kailiams džiovinti vilktas. K. šakės yra iki 2 m ilgio, o galva (storgalis) apie 0,5 m. Tik nulupus avies kailį užtraukia ant k., kad jo pečiai gultų ant k. šakumos. Kailio užpakalines kojas pririša prie šakių, kiek galėdami ištempdami, o jo kaklą ištempia ant k. galvos. Priekines kailio kojas prikemša šiaudų. Taip paruoštas kailis ant k. gražiai išdžiūsta ir nesusitraukia. *A. Mž.*

Kailiaraugis medžiagos, naudojamos vienoje kailių ir odų išdirbimo stadijų—rauginime. Dėl šių medžiagų veikimo odoje įvyksta didelių pakitimų: oda apsaugoma nuo puvimo ir gedimo, pasidaro lanksti ir patvari. Šias medžiagas galima suskirstyti į tris pagrindines grupes:

1. Augalinės kilmės—taninai, užtinkami kai kurių augalų bei daržovių žievėje, medienoje ar vaisiuose; kvietinės sėlenos ir miltai. Lietuvoje pagrindinis tanino šaltinis buvo ąžuolo žievė, turinti 6–18% tanino, kuris iš žievės ekstrahuojamas vandeniu ar alkoholiu.

2. Mineralinės druskos: kalio bichromatas, alūnas, valgomoji druska ir kt. Paskutiniu metu, kaip žymiai greitesnis ir duodąs neblogesnių rezultatų, plačiau pradedamas vartoti vietoje taninų chromo rūgšties metodas.

3. Aliejai. Šiuo metodu išdirbant odas ar kailius, oda gerai įtrinama ir impregnuojama paprastai ricinos aliejumi. *E.Bnk.*

XIX a. gale k. ruošdavo iš ruginių, stambiai permaltų miltų. Juos užpildavo šiltu vandeniu, porą dienų leisdavo įrūgti, pridėdavo eglės žievių ar jų mirkalo ir gerai išplovę, įraugdavo kailius. Kiti k. paprasčiau įmiešdavo: dėdavo eilę kailių, užpildavo ruginiais miltais, pridėdavo eglės žievių, vėl eilę kailių, miltų ir žievių iki pat statinės viršaus. Tada užpildavo šiltu vandeniu ir įraugdavo. *A. Mž.*

Káiliavarpa kailinė kandis (Tinea pellionella). Žr. Kandis.

Káilinė, iš kailio siūta kepurė. Paprastai kasdienai kepures siūdavo iš kiškio ar avies kailio; ir tai dažniau ji buvo ne ištisinė, bet tik maži lopukai, prisiūti prie ausų atlapų ir kailiuku papuošta kakta. Išeiginė k. buvo siūta iš ūdros, kiaunės, lapės ar net vilko kailio. Ir tokias k. vadindavo ūdrinėmis, kiauninėmis ir pn., žiūrint iš ko ji buvo pasiūta. Šios k. buvo ištisinės ir jomis nešiodavo ne tik vyrai, bet ir moterys (apie 1860 turtingosios pamergės Dusetų, Svėdasų apl. dar važiuodavo k. į vestuves, o Viduklės — 1890 kraičio sąraše). Plg. Kailis. *A. Mž.*

Kailiniai iš kailių pasiūtas drabužis. Kailinis apdangalas yra vienas iš pačių seniausių šalto klimato srityse. Kaip matyti iš paleolitinio urvinio meno piešinių, jau senojo akmens amžiaus žmonės gynėsi nuo šalčio prisidengdami sumedžiotų žvėrių kailiais. Pačioje pradžioje, manoma, kailiai nebūdavo išdirbami, bet vėliau jau mokėta juos ne tiktai išdžiovinti, bet taip pat ir išdirbti paprasčiausiu būdu — pelenais. Nuo orinjakinio laikotarpio, kada atsiranda įvairios paskirties darbo įrankių (adatų, ylų ir kt), jau išmokta kailius susiūti ir pasigaminti patogesnį kailinį apdarą. Pradžioje k. siūta iš medžiojamųjų žvėrių kailių, bet vėliau, įsigalėjus žemės ūkiui ir pradėjus auginti avis, imta juos siūdinti ir iš avikailių. Ilgainiui išmokta žvėrių ir gyvulių odą išdirbti, kad ji būtų minkštesnė ir plaukai neslinktų. Ją mirkydavo vandenyje su ąžuolo žievėmis ir geležies rūda, o vėliau vartotas sudėtingesnis kailiaraugis (žr.).

Sen. Lietuvoje k. įvairiai nešiota: plaukais į lauką ir į vidų. Yra išlikę nemaža XVII–XIX a. piešinių ir net k. pavyzdžių, kur kailiniai buvo dėvimi plaukais į vidų, tik apikaklė, rankogaliai ir kai kurie apvedžiojimai buvo plaukais į lauką. Tų laikų kailių oda buvo dažoma rudai, baltai arba juodai. Išeiginiai k. siūta puošnūs, o kasdieniniai — paprasti. K. Lietuvos kaime yra buvę dvejopi: ilgieji ir trumpieji. Ilgieji k. būdavo siuvami sudurti per liemenį: liemens viršuje vienas kailis, o že-

miau — kitas. Per liemenį k. būdavo susmaugti, į apačią platėjo. Siūta ir klostytinių k., kurių klostės nuo liemens eidavo žemyn arba užpakalyje, arba abiejuose šonuose. Dažnai šonuose ar užpakalyje būdavo kišenė, kuri kabėdavo k. viduje. Trumpieji k. būdavo siuvami iš vientiso ilgumo kailio; jų ilgis siekė šiek tiek žemiau liemens. Juos nešiojo ir vyrai ir moterys. Vyriškų trumpųjų k. kailiukai buvo ištisiniai, nesudurti, o moterų kartais per patį liemenį, šonuose arba užpakalyje paraukti arba įdurta kito kailio gabalas.

K. papuošimas yra organiškai susijęs su jų pasiuvimu. Pirmiausia k. siūlės yra visai skirtingos nuo medžiaginių drabužių siūlių. Dviejų kailių kraštams susiūti draugėn reikėdavo įsprausti į siūlės vidurį dar kailio juostelę. Iš to jau ir susidarydavo puošni dekoratyvinė siūlė. Siuvėjai, naudodamiesi ta savybe, pradėjo tas siūles dar labiau puošti, spalvinti; kartais įsiūdavo ir plaukuotą juostelę. Tuo būdu ypačiai būdavo pagražinama perpetės, apikaklė, rankogaliai, kišenių apvedžiojimai, liemuo, krūtinės susagstymas ir kt. K. būdavo susegami sagomis ir kilpelėmis. Tiek sagos, tiek ir kilpelės daromos iš to paties kailio juostelės, tik nuskutus plaukus. Piršto platumo kailio juostelė būdavo susukama lyg į volelį, per jį perduriama, ir juostelės galas išveriamas bei įsiuvamas į k., o iš kitos juostelės nupinama ilgoka kilpa užsegti. Visa k. krūtinė būdavo kailinėmis sagomis ir jų kilpomis išvedžiota. Ypačiai Žemaičių bajorai mėgdavo tuos krūtinės užsagstymus visokiais raštais pagražinti. Paskutiniuoju metu ir medžiaga apmuštus kailinis apsiaustas buvo vadinamas kailiniais.

A. Tm.

Kailis žinduolių giminės gyvulių oda, padengta sluoksniu plonų, smulkių, minkštų plaukelių ar pūkų, per kuriuos auga kitas, ilgesnių, rupesnių ir stangresnių plaukų sluoksnis, vad. apsauginiais plaukais. Dėl didelio oro sluoksnio, esančio tarp plaukų, k. yra gera izoliacinė medžiaga šilumai, todėl drabužių gamyboje plačiai vartojami apsaugai nuo šalčio. Sakoma, kad geriausias k. yra šalčiausio klimato žvėrių; bet tai nėra taisyklė, nes ir kai kurių tropinių žvėrių k. labai vertinami, nekalbant jau apie Vidurinės Azijos ėriukus, kurių išdirbtas kailis-karakulis yra branginamas. Bet vis dėlto daugiausia gerų k. gaunama klimato juostoje, kur yra žiemos sezonas: Š. Amerikoje, Š. Europoje ir Sibire. Geriausias k., kai jis nuimamas žiemos metu; vasarinis yra plonesnis, šeriasi. Daugiausia sutinkamos spalvos yra ruda ir pilka. Patelių k. paprastai yra tamsesnis už patinų.

Moteriški kailiniai iš Raseinių apylinkės (XVIII a.)

K. paprastai klasifikuojami zoologiniu atžvilgiu. Iš plėšriųjų jūros gyvulių vertingiausias ūdros k., po jo eina kailinis ruonis su labai tankiais plaukais. Pašalinus apsauginius plaukus, k. dažomas ir naudojamas beveik tik kailiniams apsiaustams.

Iš kitų vandeninių ar pusiau vandeninių graužikų giminės žvėrelių paminėtini: bebras, muskratas ir nutrija. Bebro k. yra tamsiai rudos spalvos, labai švelnaus plauko ir vartojamas moteriškiems kailiniams bei papuošalams. Gan plačiai vartojamas muskrato kailis. Jo aukštesnės kokybės k. vartojami tiesiai kailinių gamybai, o prastesni perdirbami į kailį, prekyboje žinomą Hudsono ruonio k. vardu. Nutrija yra P.

Amerikos žvėrelis, kurio k. anksčiau vartotas kaip bebro pakaitalas; dabar noriai ir šiaip perkamas.

Iš plėšriųjų sausumos žvėrelių geriausių ir brangiausių kailiukų gaunama iš žebenkščių šeimos: sabalų, kiaunių, audinių, šermuonėlių, žebenkščių, šeškų, opšrų ir kt. Sibiro sabalo k. yra vienas iš brangiausių; ištisiniai kailiniai per brangūs, todėl jis daugiausia vartojamas gerų karakulio paltų apikaklėms ir papuošimams. Įvairių kiaunių k. taip pat labai geras ir naudojamas apsiautalams (šaliams) ir papuošimams. Audinių k. palyginti gan brangus, bet yra vienas iš labiausiai mėgstamų k. ir JAV kailių prekyboje užima pirmą vietą vertės atžvilgiu. Iš jų daromi kailiniai, kailiniukai, apsiautalai, o iš blogesnių karakulio ar ruonio k. drabužių papuošimai. Gerų laukinių audinių k. yra trumpo plauko, puikaus žvilgesio, melsvai rudos spalvos. Audinių augintojams yra pavykę gauti daug patrauklių spalvų nuo juodsidabrinės spalvos iki sniego baltumo.

Šermuonėlių ir žebenkščių k. daugiausia vartojami suknelių papuošimams. Geros kokybės yra visai balti, o paprastesni gelsvi yra balinami. Šeškų k. vartojami daugiausia apsiautalams. Opšrų k. nėra aukštai vertinami.

Iš šuninių šeimos k. pramonėje didžiausios reikšmės turi lapių kailiai. Be laukinių rudų, ir juodsidabrinių didelis lapių kiekis išauginamas specialiuose ūkiuose. Lapių k. dažnai dažomi.

Daugelis kačių šeimos gyvulių (laukinės katės, jaguarai, leopardai) turi labai puikų k., bet sunkumas gauti pakankamą tinkamų kailių kiekį, sutrukdė platesnį jų išplitimą.

Iš sausumos graužikų, naudojamų k., paminėtini: šinšilos, voverės ir triušiai. Šinšilų kailiukai, dėl sunkumų jas auginti ir dėl mažo jų k., yra brangūs ir tenaudojami daugiausia scenos drabužiams ar jų papuošimams. Dėl savo pigumo ir tinkamumo pamėgdžioti daugelį kitų retų ar brangių kailių triušių k. turi nemažos reikšmės k. pramonėje. Rinkoje tad galima užtikti: triušių, bebrų, audinių, šinšilų, nutrijų, šermuonėlių, ruonių ir daug kitokių kailio darbužių.

Iš naminių gyvulių paminėtina Tibeto veislės avis, auginama Persijoje, Turkestane ir P. Rusijoje. Iš jaunų ir ar tik ką gimusių ėriukų kailių išdirbamas įvairių rūšių ir pavadinimų labai aukštai vertinamas kailis—karakulis (žr.).

Patenkinti didelei k. rinkoje paklausai nuo seniai bandyta kailinius žvėrelius auginti namuose. Dabar lapių, audinių ir nutrijų auginimas yra išsivystęs į pelningą ūkio šaką, o kitų žvėrelių (bebrų, šinšilų, muskratų, šeškų, kiaunių, opšrų ir kt.) auginimas tebėra studijų stadijoje. 1938 vien Kanadoje būta 8073 ūkių su 141.000 lapių, 106.283 audinių. JAV 1940 iš ūkių gauta 400.000 kailiukų. Lietuvoje brangiųjų kailinių žvėrelių auginimu rūpinosi prof. T. Ivanauskas; tam tikslui netoli Raudondvario jis buvo įkūręs juodsidabrinių lapių ir audinių auginimo ūkį.

K. paruošimas rinkai yra pasidaręs toks sudėtingas, kad nustatyti k. kilmę tegali šios rūšies specialistas. Prekybiniai k. vardai sudaro dar daugiau painiavos.

K. patvarumas, paėmus ūdros k. pagrindu ir jį pažymėjus 100, yra: bebro—90, ruonio—75, šeško—70, karakulio—65, žebenkščių šeimos—60–40, lapės—40, muskrato—37, nutrijos—27, kitų—27–5 ir triušio—5.

XIX a. gale ir iki paskutinių dienų Lietuvos kaime buvo branginami avių kailiai; jie įėjo į samdinių algą (nedirbti ir siūtais kailiniais). Vilkenos, kiaunenos, lapenos ir šeškenos bei kt. k. buvo vartojami kailiniams ir šiaip prekybai. Iš šunenų siuvo kelionei kojų apklotą, viršutinius batus ir kt. *E.Bnk.*

K. prekyba Lietuvoje ir R. Europoje jau priešistoriniais laikais vaidino svarbų vaidmenį. Mainų prekyboje k. buvo vartojami pinigų vietoje. Brangiais kailiukais buvo sumokamos prievolės. Baltai jau IX–X a. prekiavo kailiais su Skandinavijos (vikingų) Björko (Birkos) mst. Galimas daiktas, kad ir pavadinimas prie k. ir kt. prekių prikabinamos perskeltos lazdutės-birkos (žr.) su įpiautais ženklais sietinas su Birkos mst. vardu. Taip pat ir liet. žodis vaizbūnas, gali būti, turi ryšį su istorijos priešaušryje ėjusia prekyba su Gotlando (žr.) salos Wisby miesto pirkliais. Nemuno ir Dauguvos baseine Lietuvos k. turėjo patekti į vikingų didįjį vandens kelią (žr. Dniepras), vedantį į Bizantiją. Lietuvoje randami arabų pinigai (žr.) ir dirhemos (žr.) taip pat liudija apie tos rūšies prekybinius santykius. Adomas Bremenietis (žr.) pirmasis 1075 įsakmiai pažymėjo, jog sembai (Sembi), arba prūsai (Pruzzi), patys dėvėdami brangiais k., turį ir svetimiesiems parduoti gausybę kailių, ‚kurių kvapas mūsų pasaulį persunkė mirtingais išdidumo nuodais', nes ‚dūsaujame, matydami kiaunių kailiukų drabužius, tarsi didžiausią laimę'. Kiti baltai

taip pat vartojo k. mainų prekyboje. Bado metais (1279) įotvingiai siūlė Volinijos Vladimirui už javus vaško, sidabro, voverių, bebrų ir juodųjų kiaunių kailių. XII–XIII a. lietuviai mainais už k. gaudavo druskos ir geležies dirbinių. Gerų k. ir pigaus vaško prekyba skatino vokiečių pirklius iš Wisby salos ir Bremeno ieškotis kelio per Livoniją į Rusiją. Naujausių kasinėjimų metu D. Naugarde surasti beržinių tošių raštai patvirtino plačią senosios Rusijos k. prekybą. R. Europos girių žvėrių k. ir toliau per ilgus šimtmečius V. Europoje buvo viena iš žymiausių ir mėgstamiausių prekių, kuriai atsigabenti pirkliai nesibijojo ir didelės rizikos, nes uždarbis buvo viliojąs. Hanzos (žr.) prekyboje k. užėmė taip pat svarbią vietą. Iš ‚Rygos skolininkų' knygos (das Rigische Schuldbuch) matyti, kad nuo XIII a. galo, nežiūrint Livonijos Ordino karų su Lietuva, rygiečių pirkliai per visą XIV a., šalia ‚lietuviško vaško' (cera Letowica), vis pirkdavosi ten ir įvairiausių k., kurie buvo skaičiuojami po 40 (vok. Zimmer). Daug k. į Hanzos miestų rinkas suplaukdavo iš žvėrių turtingų rusiškųjų D. L. K-tės sričių ir iš Rusijos. Vokiečių Ordino sąskaitos rodo, kiek daug k. buvo eksportuojama iš R. Europos XIV–XV a. Nuostabu, kad ir trumpais tarpukariais tarp Lietuvos ir Ordino išsivystydavo didelė k. prekyba. Tai parodo, palyginti, dideli Ordino sąskaitų k. kiekiai. Pvz., Flandrijon eksportuojamų (1391–99) k. skaičiuje buvo 1720 ‚Smolensko ir Lietuvos' kailiai. Toliau užrašyta 4720 Lietuvos Rusijos k. Karaliaučiaus didžiojo ūkvedžio sąskaitose 1400–02 figūravo 1150 ‚Lietuvos kailių' (Lyttauwisch werk). Žodis ‚werk' čia dažniausiai reiškia voveraičių k. Toliau pažymėta ‚4000 Littauwisch werkis' ir 2010 ‚Rueschis werkis'. 1404 ir 1417 Marienburgo didžiojo ūkvedžio knygose nurodyta 120.870 ‚Lietuvos kailių' (Littowisch werkes). Ūkio istorikas M. Liesnikovas įrodinėja, jog 80–90% k., kuriuos Vokiečių Ordinas eksportavo, buvę gabenama iš D. Naugardo. Dideliais kiekiais, palyginti, pigios rūšies voveraičių k. 1398 į Ordiną iš D. Naugardo buvo išvežta 145.000 voveraičių kailiukų, bet brangiųjų kailių (sabalų, udrų, kiaunių, bebrų, lapių, lūšių) tuo metu trūko. K. brangumas visada buvo vertinamas pagal jų retumą, grožį ir ypač pagal jų patvarumą. Labiausiai tada buvo vertinami šermuonėlių k. (Hermelin, ermine); jų ir kainos buvo labai aukštos. Apskritai per visus D. L. Kunigaikštystės šimtmečius turtingumo ir kilmingumo rodiklis buvo šermuonėlių ir sabalų kailiniai. Aukštai vertinami buvo kiaunių, bebrų, lapių ir lūšių kailiniai iki pat XVIII a. Tai liudija Lietuvos dv. inventoriai (žr.), kuriuose XVI–XVIII a. vis randamos sužymėtos įvairiausios k. ir kailinių rūšys, pradedant nuo avikailių, vad. ‚smuškų' (karakuliui artima ėrena), vilkenų, baigiant lapėmis, bebrais, kiaunėmis, sabalais ir šermuonėliais.

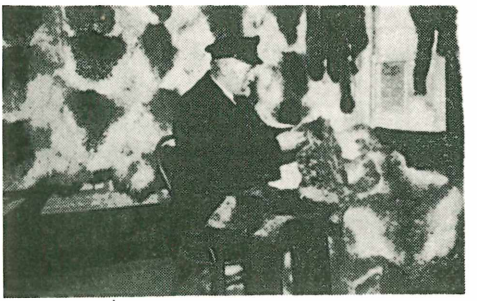

Kailių rūšiavimas

Ne tik užsienio, bet ir vidaus rinkoje brangieji k. vaidino svarbų vaidmenį. Iš gerų k. pasiūti kailiniai buvo išvežami užsienin; ir pačioje Lietuvoje jie buvo didelė vertybė. XV a. viduryje D.L.K. Kazimiero sandėliuose (Kaune, Vilniuje, Trakuose, Gardine, Naugarduke, Kijeve, Lucke ir kt.) buvo surinkta daug k. ir kailinių. Be druskos, gelumbės ir piniginių užrašų iš savo muitinių ir smulkių pajamų, Kazimieras dosniai dalindavo nusipelniusiems bajorams garbiniuotus ar minkštus lapių kailinius. Krinta į akis, kad visi iš D.L.K. sandėlių duodami kailiniai yra be išimčių lapenos (‚šuba lis'ja zavyjkova'). XVI a. pradžioje dažnai aptinkama D.L.K. teismuose bylų dėl užgrobtų brangių k., šermuonėlių kailinių (paprastai su auksinėmis sagomis), adamašku aptrauktu sabalų, atlasu ar adamašku dengtų kiaunės kailinių, kurie kainavo 15 kapų grašių. Kitais atvejais kiaunenų vertė buvo 14–20 kapų grašių. Sabalų kailiniai, pagal D.L.K. teismų knygas, tuo metu kainavo 20 kapų plačiųjų grašių. Ir pačioje Lietuvoje retieji k., palyginti, buvo gana brangūs. Pvz. pirmoje XVI a. pusėje kiaulė kainavo 20 grašių, avis—4, žąsis—2. Apytikriai 1 grašis galėjo būti lygus 5–6 litams. Ir vėliau, kai žvėrių gaudymas techniškai darėsi lengvesnis, retieji k., kurių žymi dalis Lietuvon ir Lenkijon patekdavo iš Rusijos, buvo brangūs. Juos dažniausiai pirkdavo valdovai, kunigaikščiai, bžn. dignitoriai, didikai. Buvo įsivyravęs paprotys įvairiomis progomis apdovanoti vieni kitus kailiais. Čia sabalų k. užėmė svarbią vietą. Jų atsargų pirkosi, pvz. karalienė Bona, už 320 sabalų k. sumokėdama 3500 auksinų; Vla-

dislovas IV už 15 sabalų mokėjo 700 talerių.

D.L.K-tės užsienio prekyboje k., šalia miško gaminių (statybinė medžiaga, pelenai, degutas ir kt.), vaško, javų, įvairių odų, XVI–XVIII a. užėmė pastoviai svarbią vietą. D.L.K. Aleksandro pasiuntinys Erazmas Ciolekas (žr.), pop. Aleksandro VI konsistorijoje 1501 retoriškai piešdamas Lietuvos vaizdą, pažymėjo, jog ji ‚įvairius brangius kailius parduoda beveik visam pasauliui.' XVI a., kaip įsakmiai patvirtinta ir T. Makovskio paruošto M. K. Radvilos žemėlapio (1613) pridėtame tekste, be kitokių prekių ir įvairių rūšių javų, buvo išvežama ‚laukinių žvėrių kailių, ypač bebrų ir lapių'. Suvestinių statistinių duomenų, deja, neturime; teišliko atskirų metų nuotrupų.

Labguvos 1527 muitų tabelės, sudarytos Nemuno deltos Kaukėnų (Kuckerneese) šakos susisiekimui vandeniu tvarkyti, nustatė naujus pravežamuosius muitus. Iš jų mes sužinome, ką Vilniaus ir Kauno pirkliai vežė Nemunu į Prūsus ir tolyn. Jie turėdavo mokėti naujo muito už 40 sabalų 4 grašius, už 40 šermuonėlių—3–4 gr., už kiekvieną 40 bebrų, audinių, ūdrų ir ‚Sibiro kailių' — po 1 gr. muito. Pro Labguvą iš Lietuvos buvo vežami tada kiaunių ir žebenkščių kailiukai. Po tūkstantį čia suskaičiuojami apmuitinami Maskvos, Smolensko ir Lietuvos voveraičių kailiukai. Lietuvoje k. paprastai buvo skaičiuojami taip pat po 40 (‚soroki' iš rus. sorok keturiasdešimt; arba 40 sabalų kailiukų ryšulys) ar ryšuliais (‚buntais') po 15 k.

Iš 1552 prekių pro Labguvą pravežimo duomenų matyti, jog pro čia ėjo dideli kiekiai visokių k., net pačių brangiųjų. Pvz. šermuonėlių kailių pravežta 5180, kiaunių —787, jų uodegų—360, audinių—1108, sabalų 123. Sužymėta dideli kiekiai bebrų, voveraičių, daug įvairių rūšių nedirbtų kailių ir odų. Maža buvo išvežama lokenų; jų čia pažymėta — 65. Pačioje Lietuvoje Vilnius buvo virtęs svarbiausiu k. prekybos centru, į kurį atvykdavo ir Maskvos pirkliai su Sibiro kailiais, kurie 1527 Labguvos muitų tabelėje pirmą kartą yra minimi. Vilniuje rusų pirkliai turėjo gyventi jiems atskirai pastatytuose namuose ir, išskyrus metinius prekymečius, tegalėjo pardavinėti k. tik Vilniaus pirkliams ir kailiadirbiams (žr.), kurie galėjo laisvai verstis k. prekyba ir turėti savas krautuvėles. Per Lietuvą dažnai siekiant Vilnių, XVI–XVII a. ėjo iš Maskvos į V. Europą didelė tranzitinė k. prekyba. D.L.K-tės prekyboje žymų vaidmenį vaidino du Lenkijos prekybos centrai: Liublinas ir Poznanė. K. prekymečiai Liubline būdavo per šv. Simoną (28 X), o Poznanėje — per šv. Liuciją (13 XII). Ten Lietuvos pirkliai įsigydavo visokiausių kailių. Iš vieno 1583 II 27 dokumento sužinoma, kad totorių vežikai iš Liublino per Lietuvos Brastos muitinę, be geležies dirbinių ir kt. prekių, gabeno Vilniaus pirkliui 700 voverių ir 45 miškinių katinų kailius. Į Vilnių III 4 iš Liublino per Lietuvos Brastą vėl pervežta 830 voverių k. už 7 kapas ir 30 grašių. Kaip rodo Gardino muitinės nuotrupa, 1600 VIII 10 iš Mogiliavo į Gniezną 6 arkliais vienas pirklys gabeno: ‚maskvinių voverių perpus su skylėtomis' — 5000, ožių kailių — 1107, kiaunių — 232, rudųjų lapių — 140, bebrų — 27, ūdrų — 11, vilkų — 3 ir lūšių — 1 kailį. Buvo ten vežami ir kailiniai: voverių papilvių — 42, voverių nugarėlių — 12, kiaunių — 2, katinų — 1. Tas pats pirklys lenkų rinkon vežė 12 zomšinių drabužių, 2 zomšines briedenas, gervių plunksnų už 1 kapą, opšrų (barsukų) už 2 kapas, piniginių už 8 kapas, 10 porų pirštinių, zomšinių elnenų — 3, mažų lapių — 1, mažų sabalų — 2 poros, kiaunių kakliukų ir uodegų — 120, tymelių (geros oženos balnams) — 400. Toks yra eksporto inventorius vieno D. L. K-tės k. pirklio, prasidedant XVII a. Kitas pirklys iš Mogiliavo į Gniezną tada vežė 4 arkliais (sausumos keliais): ‚maskvinių voverių perpus su skylėtomis' — 6400, oženų — 600, lapių 173, ūdrų — 139, vilkų — 75, bebrų — 24, audinių — 30. Kailinių iš voverės papilvėlių buvo 45, o iš nugarėlių — 11. Tas pirklys dar turėjo savo vežime rinkai: bebrų uodegų — 24, kaptonėlių — 17, tymelių — 40, kiaunių apačių — 60, voverių apačių — 35, maskvinių pirštinių 5 poras. Vilnietis Vilhelmas Fricas į Poznanę, be kitko, vežė 29 bebrų kepures. XVI a. Vilniaus ir kt. miestų kailiadirbiai ir jų cechai, kurie patys vis versdavosi k. prekyba, darydavo daug kailinių kepurių. Pro Labguvą 1552 buvo pravežta kepurių: kiauninių — 45, audinių — 11, sabalinių — 7.

Jurbarko muitinės įvairių prekių registro 1613 nuotrupa rodo, jog vilniečio pirklio vytinėje (valtyje) buvo grynų triušių — 3000, bebrų — 38. Kitas vilnietis (Laurynas Kampininkėlis) toje pat vytinėje vežė ‚baltųjų smuškų' (ėrenų, artimų karakuliui) — 150. Iš 1616 Vilniaus muitinės sąrašų matyti, kad vilniečių pirkliai, be kitko, ir vežimais (sausuma gabendavo Karaliaučiun voverės kailinius ir triušių blamus (susiūtus gabalus). Iš Vilniaus vežimais tada į Poznanę, Gniezną ir Torunę buvo gabenama dešimtimis ir šimtais didelių ir mažų briedenų, triušio kailinių, ožkenų, avikailių.

K. prekybai nuolat buvo gaudomi girių

žvėrys. Medžioklė D. L. K-tėje buvo visų labai mėgiamas darbas. Kol dar Sūduvos giriose nebuvo pravestos sienos su Ordinu, pastarasis Vytautui ir Jogailai vis duodavo leidimus medžioti (‚iagetbrieffe'). Kazimieras Jogailaitis mėgdavo medžioti Rūdninkų girioje. Vladislovas Vaza buvo irgi didelis medžioklės mėgėjas. Ano meto valdovams medžioklės nebuvo tik pasismaginimas. D. L. K. valstybės ūkyje girių žvėrių k. turėjo būti pastoviai renkami į valdovo sandėlius (‚kamaras'), o žvėrių mėsa pilyse ir dv. susūdoma statinėse. Nors žemdirbystė ir gyvulininkystė nuo seno buvo svarbiausios ūkio šakos, bet ir medžioklė tada turėjo didelės ekonominės reikšmės; todėl nuolat būdavo medžiojama ir organizuojamas dv. giriose žvėrių gaudymas. Tad D. L. K. ir kitų kunigaikščių bei didikų medžioklėms buvo reikalingas visas kadras paruoštų žmonių. Nuo XV a. dvaro inventoriuose yra minimi girininkai (lovčije), žvėrių varovai (osočniki), šuninninkai (psarcy), sakalininkai (sokolniki), šauliai (strelcy). Dėl žvėrių gausumo ir jų ‚takų', tam tikros girių vietos buvo labai branginamos, ir jos buvo nuo seno rezervuotos did. kunigaikščiui. Kai Žemaičiai 1440 iš Kazimiero Jogailaičio gavo žemės privilegiją, ten buvo pasakyta, jog jie gali medžioti visur, ‚išskyrus tas vietas, kuriose medžiodavo kng. Vytautas'. Iš privilegijon specialiai įrašytos medžiojimo laisvės matyti, kaip žmonės žvėrių gaudymo teisę brangino.

Siekdamas planingiau sutvarkyti savo dv. ūkį, Žygimantas Augustas valakų reformoje 1557 IV 1 davė taip pat ir girių bei jų eksploatacijos nuostatus. Be kitko, tie nuostatai leido ir valstiečiui savo žemėje mušti vilką, lapę, kiškį, voverį ir kt. mažus žvėrelius bei paukščius. Jų k. valstietis galėjo parduoti net nepranešdamas, bet jam buvo draudžiama savo valakuose medžioti stambiuosius žvėris. Iš 1559 Grigaliaus Valavičiaus pravesto Lietuvos 38 girių aprašymo (jų 12 buvo etnografinėje Lietuvoje) ir rūpestingo išskaičiavimo gausių ‚žvėrių takų' matyti, kaip D. L. K. miškų ūkyje k. gavimas tada vaidino svarbų vaidmenį. Buvo susirūpinta, kad nebūtų kenkiama girių žvėrims, kad jie nebūtų baidomi. Jų urvai ir lizdai buvo draudžiama naikinti, paliekant nustatytus miškų plotus nepaliestus. Net duodant miestams teises įžengti į girią, miestų privilegijose vis rūpinamasi apsaugoti miškų žvėrių plotus. Tik Ukrainoje ir ypač D. L. K-tės rytuose, kur buvo daugiau miškų ir žvėrių, buvo žymiai lengviau įeiti į girią ir medžioti.

Pasenus Valavičiaus įvykdytai ‚girių revizijai', 1641 padaryta nauja ‚ordinacija'. Ją atliko Vladislovo Vazos sekr. Petras Isaikovskis ir Upytės maršalas Kristoforas Bialozaras, kurie D. L. K. miškus padalijo į 11 girininkijų, kiekvieną jų dar suskirstė ruožais (rajonais), smulkiai išskaičiuodami kiekvieno jų rezervatus. Kiekviena tų girių gavo savo nustatytą skaičių girininkų, vyr. varovų (ar dešimtininkų), paprastų varovų, šaulių ir sargų. Karališkosios girios Lietuvoje tada sudarė beveik 11.000 km². Naujoji ordinacija dar labiau rūpinosi, kad didžiųjų girių žvėrys nebūtų naikinami, gaudomi. Buvo nuostatų apie žvėrių veisimosi ir maitinimo sąlygas ir kt. Tad D. L. K. pirmieji rūpinosi girių žvėrių saugojimu, kad iždui planingai būtų tiekama kalių.

Lietuvoje nuo seniausių laikų turėjo didelės reikšmės bebrų ir kiaunių kailiukai. Jau nuo XIV a. atskiri ūkininkai vertėsi kiaunių ir bebrų medžiojimu. Kiauninninkai (žr.) ir bebrininkai savo duokles atiduodavo tų žvėriukų k. Bebrų gyvenamosios vietos buvo stengiamasi apsaugoti nuo I Liet. Statuto laikų. Nuo XV a. galo šaltiniuose minimi lapių duoklių mokėtojai— lapininkai,—kurie turėjo gaudyti lapes. Šalia lapenų duoklių, buvo duoklininkų, kurie mokėjo voveraitėmis, kiškiais. Į smulkiųjų žvėriukų gaudymą, be D. L. K. girių pareigūnų, buvo įtraukta gausūs valstiečių būriai. Didelė dalis jų į dv. atiduodamų k. buvo eksportuojama. Todėl tie kailiukai, ypač voveraičių, XV–XVII a. buvo išvežami tūkstančiais. Be paprastų kiškių, triušių, voverių, vilkų, briedžių, lokių, šunų ir naminių gyvulių išdirbtų ir nedirbtų kailių bei odų, į Liubliną. Poznanę, taip pat ir į Prūsus (Karaliaučius, Dancigas), patekdavo ir brangieji kailiukai. Iš XVII a. galo (1674, 1676) yra statistinių duomenų apie k. prekybą su Prūsais. Ir toliau pačioje Lietuvoje vis vertinami ir išvežami brangūs kailiniai.

Eksploatuojant ir neplaningai iškertant ištisas girias (Sūduva), Lietuvoje greitai sumažėjo žvėrių, o baudžiauninkai savo ‚kailines' duokles ėmė mokėti pinigais. XIX a. Kauno ir Vilniaus gub. svarbiausi prekybos objektai bebuvo: grūdai, kanapės, linai, sėmenys, statybinė medžiaga ir malkos. Tik vidaus rinkoje (miestelių turguose) naminių gyvulių ir žvėrių kailiai (lapės, šeškai, kiškiai, triušiai) buvo dar pardavinėjami. Nepriklausomoje Lietuvoje tebuvo išvežama naminių gyvulių kailiai ir odos. Brangiųjų žvėrių kailiai nuo XIX a. vis labiau sistemingai gabenami į V. Europos ir kt. kraštus iš Rusijos ir jos Sibiro, iš Persijos (karakuliai), iš Kanados (ypač audinės) ir kt. girių turtingų žemių.

K. prekyboje, kaip ir seniau, k. rūšį ir brangumą apsprendžia daugelis ypatybių: spalva ir plaukų paviršiaus atšešėlis, jų žibėjimo laipsnis ir ilgumas, tankumas, švelnumas (minkštumas), lankstumas, šilumos laidumas, plaukų ir k. stiprumas. Jau kailiadirbiai amatininkai D. L. K-tėje kailius įvairiai išdirbdavo, dažydavo, išraižydavo ir piaustydavo į įvairias dalis (galvas, uodegas, kojas, papilves, nugaras), tuo būdu paruošdami įdomius ‚blamus' iš smulkių kailių dalių. Dabar yra išsivysčiusi k. pramonė su gausia specialia literatūra, kaip žvėrių k. išdirbti ir paruošti prekybai.

Rigisches Schuldbuch 1872; Akty Litovsko-Russkago gosudarstva I 1899; *K. Sattler,* Handelsrechnungen des Deutschen Ordens 1887; Litovskaja Metrika XX 1903, XXVII 1910, XXX 1914; Revizija Pušč i perechodov zvierinnych v byvšem V. Kn. Litvskom Grigorija B. Volovića 1559, 1867; Ordinacija korolevskich pušč v liesničestvach byvšago V. Kn. Litovskago, sostav. P. D. Isaikovski i Chr. Bielozor po instrukciji korolia Vladislava IV 1641, 1871; Lietuvos istorijos šaltiniai I 1955, 216–224; Archeografičeskij Sbornik Severo-Zapadn. Rusi III–IV 1867; Sobranije drevnich gramot i aktov gorodov Vil'ny, Kovna, Trok, pravoslavnych monastyrej, cerkvej I–II 1843; *M. Dovnar - Zapol'skij,* Gosudarstvennoje choziajstvo Litovskoj Rusi pri Jagiellonach 1901; *M. Hruševskij,* Istorija Ukraini-Rusi VI 1907; *L. Koczy,* Handel Poznania do połowy wieku XVI (Prace Komisji Histor. Poznań. Towarz Przyjaciół Nauk) VI 1930; *K. L. Goetz,* Deutsch-Russische Handelsgeschichte des Mittelalters 1921; *H. Lowmiański,* ‚Wchody' miast litewskich (Aten. Wil I 1923, II 1924); *F. Renken,* Der Handel der Königsberger Grossschäfferei des Deutschen Ordens mit Flandern um 1400, 1937; *A.V. Arcichovskij,* Novyje otkrytija v Novgorode 1955; *M. N. Tichomirov,* Drevnerusskije goroda 1946; *M. P. Liesnikov,* Torgovyje snošenija Vel. Novgoroda s Tevtonskim ordenom v konce XIV v. i načale XV v. (Istoričeskije Zapiski 39, 1952); (") Učionyje Zapiski Moskovskogo gorodskogo pedagogičeskogo Instituta imeni P. V. Potiomkina VIII 1948; *J. Rutkowski,* Historia gospodarcza Polski I 1947; *K. Forstreuter,* Die Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten 1931; (") Preussen und Russland (Göttingener Bausteine, Bd. 23, 1955); (") Die ältesten Handelsrechnungen des Deutschen Ordens in Preussen (Hansische Geschichtsblätter 74, 1956); *Z. Ivinskis,* Lietuvos prekyba su Prūsais I 1934; (") D. L. K. ekonominė politika savo dvaruose (Lietuvos Praeitis I 1940).

Z.I.

Kaimakas (tiurk.) riebi tiršta šildyta grietinėlė, nugriebta nuo šildyto pieno; valgoma kaip desertas.

Kaimanas (isp. caiman iš karaibų akajuman) krokodilų gentis su šarvais ant nugaros ir ant pilvo. Ilgis siekia iki 4 m. Gyvena P. Amerikoje.

Kaimanų salos (ag. Cayman Islands) 3 Britų Vakarų Indijos salos, kurių didžiausia Didysis Kaimanas (Grand Cayman) 320 km nuo Jamaikos, yra 35 km ilgio ir 6–12 km pločio. K.s. yra koralinės, derlingo dirvožemio ir gyvenamos 6700 žmonių. Iš salų išvežama mahagonio medis, ryklių oda, vėžlių kevalai ir jų mėsa, pony arkliukai. Adm. centras Georgetown. Salas aptiko 1503 Kolumbas ir dėl daugybės jų vandenyse esančių vėžlių, pavadino Tortugas (isp. vėžliai). Iš viso salos apima 260 km². *A.B.*

Kaimas grupė sodybų, kiemų, ūkių, kurie savo artumu, žemės išdėstymu bendrais naudojamais plotais (ganyklomis, miškais, vandenimis ir kt.) ar šiaip tradiciniais vienas nuo kito priklausomais veiksniais sudaro atskirą vienetą. K. gyventojai paprastai verčiasi žemės ūkiu, bet kartais jie turi ir kitų pragyvenimo šaltinių, pvz. žvejyba (žvejų kaimai), smulkieji amatai ir kt.

K. p r o i s t o r ė. K. pradžia siejama su tuo laikotarpiu, kada žmonės ėmė darytis sėslūs. Ankstyviausių k. pėdsakų aptikta Artimuosiuose Rytuose: Irake, Irane, Sirijoje, Palestinoje ir š. Egipte. Paskutiniaisiais dešimtmečiais čia atkasta eilė sodybų atvirose pakilumose; tyrinėjimai rodo, kad čia daugiau kaip 5000 pr. Kr. žmonės buvo sėslūs, gyveno pastoviuose namuose, pastatytuose iš suspausto purvo plytų, vertėsi žemdirbyste ir gyvulininkyste. Jie gyveno mažomis grupėmis, nedaugiau kaip po dvidešimt kelis namus vienoje vietoje. Pačių ankstyviausių k. liekanų rasta šiose vietose: Jarme ir Hasune (š. Irake), Sialke I (š. vidurio Irane), Jeriche (Palestinoje), Amouq'e, Mersine ir Sakje Geuzi (Sirijoje-Kilikijoje), Fajume A ir Merimdehe (š. Egipte). Šių k. laikas apytikriai nustatytas stratigrafiniu bei radioaktyvaus karbono 14 metodu. Jarmo sodyba priskiriama laikui prieš 7000–10.000 metų. Joje rasta aiškių žemdirbystės pėdsakų: piautuvas, girnų akmenys, miežių, žirnių ir dvi rūšys kviečių. Hasunos k. priklauso maždaug V tūkstantmečiui pr. Kr. Ankstyviausias Fajumo k. Egipte karbono būdu priskiriamas laikui 4145 pr. Kr.

Sėslaus gyvenimo būdas pamažu išplito M. Azijoje, Balkanuose, vidurinėje ir kiek

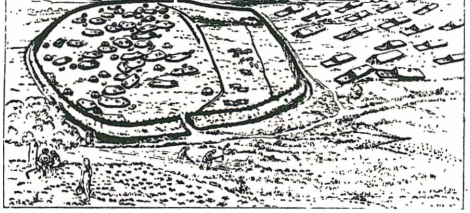

Kaimas. Juostinės keramikos kultūros kaimo (Köln-Lindenthal) rekonstrukcija (pagal Buttler-Haberey)

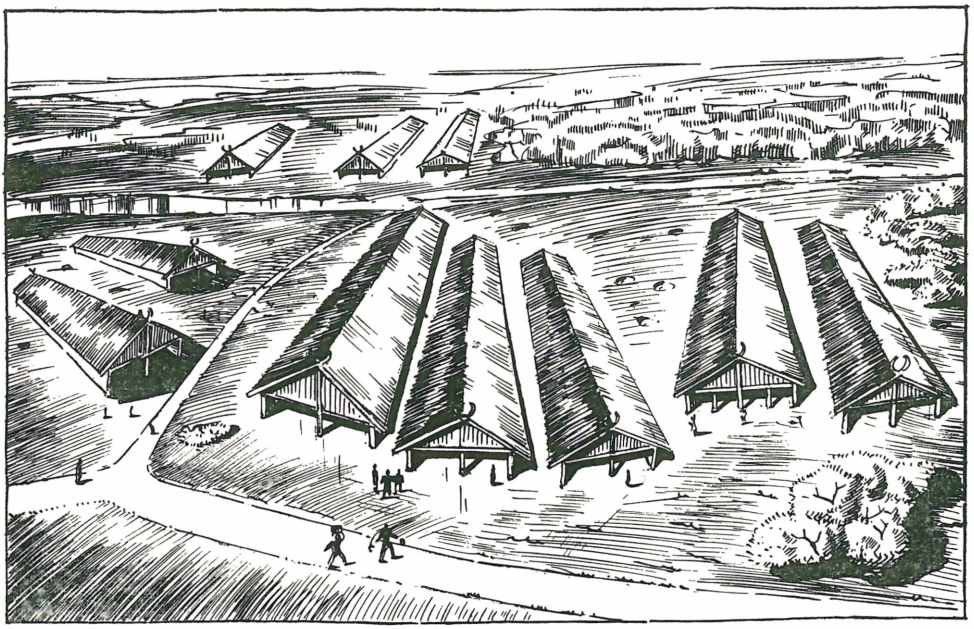

III tūkstantmečio kaimo rekonstrukcija Kujavijos Brastoje, š. Lenkijoje (pagal K. Jażdżewskį)

vėliau š. Europoje. Egėjo jūros srityje aptikta k. liekanų, priskiriamų IV tūkstantmečiui pr. Kr., o vidurinėje ir š. Europoje —III tūkstantmečiui pr. Kr. Pirmieji žemdirbiai miškingose Europos srityse vienoje vietoje ilgai negyveno: išdeginę reikiamą miško plotą, nuimdavo keletą derlių ir kraustydavosi toliau į dar neišnaudotą žemę. Derlingose lioso srityse gyventa pastoviau; tai rodo storas kultūrinis sluoksnis. Pvz. neolitinėje Vinčos sodyboje ties Belgradu (Jugoslavijoje) kultūrinis sluoksnis siekė net 9 m. Iš III tūkstantmečio galo pr. Kr. yra išlikusių didelių k. pėdsakų v. Ukrainoje, Dniepro ir Dniestro baseinuose, Dunojaus, Reino bei žemutinės Vyslos srityje. Žinomiausi neolitiniai k. Europoje: Vladimirovka ir Kolomiiščina (v. Ukrainoje), Aichbühlis ties Federsee (Würtemberge) ir Kölnas-Lindenthalis prie Kölno (Vokietijoje). Šities k. rodo, kad buvo kuriamasi prie vandens, kartais pakilumose ir žemumose. Namai yra buvę dideli, dažniausiai iki 20–30 m ilgio. Š. Lenkijoje ties Kujavijos Brasta (Brześć Kujawski) kasinėtos sodybos namai siekė net 40 m ilgio. Pastarosios sodybos namai buvo trapecinės formos ir išdėstyti nedidelėmis grupėmis. Kituose kaimuose namai yra buvę stačiakampio plano, susidedą iš kelių kambarių. Manoma, kad viename name gyvendavo keletas šeimų, priklausančių vienai giminei. Juostinės keramikos kultūros Kölno-Lindenthalio k. namai sustatyti be plano, bet Aichbühlyje jie išdėstyti keliomis netaisyklingomis eilėmis palei upę. Tripoljės kultūros (V. Ukrainoje) namai buvo sustatyti keliais koncentriniais ratais ir kai kurių kaimų plotas apėmė ligi 15.000 m^2.

Apie 2000 pr. Kr. kaimų forma Europoje pasikeitė: kaimai ima kurtis aukštuose upių krantuose, ir dažniausiai jie būdavo sustiprinami. K. žymiai mažesni, susidedą iš 6–12 namų. Šis pasikeitimas sietinas greičiausiai su indoeuropiečių atėjimu. Namai yra buvę maži, 4–10 m ilgio, stačiakampiniai, susidedą iš vieno kambario ar iš didesnio kambario ir priemenės. Namai išdėstomi labai įvairia tvarka, pagal vietos tereną. Tokių k. tyrinėta r. Ukrainoje, vidurinėje Europoje, Rytprūsiuose ir kt. Ties Vyslos žemupiu, Succase vietovėje prie Elbingo, atkastas dešimties namų k. Namai pastatyti iš stačių rąstų, apdrėbtų moliu, su dvišlaičiais stogais. Atskiras namas susidarė iš vieno didesnio kambario ir priemenės arba šoninio priestato. Succase k. priklauso II tūkstantmečio pr. Kr. pradžiai ir priskirtinas indoeuropiečiams, tiesioginiams baltų protėviams. Šio k. žmonės vertėsi žemdirbyste, gyvulių au-

ginimu, žvejyba ir medžiokle. K. tipas būdingas naujojo akmens amžiaus pabaigai ir žalvario amžiui.

Grioviais ir pylimais sustiprintų k. aptinkama žalvario ir geležies amžiuje. V–IV a. pr. Kr. vakarų baltams (prūsams) bei jų pietiniams ir vakariniams kaimynams būdingi k., įrengti sunkiai prieinamose vietose, iškyšuliuose bei salose. Geriausiai Europoje užsikonservavęs V–IV a. pr. Kr. kaimas ištirtas Biskupine ties Žninu, žemutinės Vyslos srityje (žr. LE II t., 145 psl.).

Priešistorinis k. Lietuvoje beveik netyrinėtas. Iš kai kurių pėdsakų ir paralelių kaimyniniuose kraštuose galima spėti, jog Lietuvoje nuo akmens amžiaus galo egzistavo Succasės tipo k. Jie kūrėsi aukštose upių ir ežerų pakrantėse, gamtos apsaugotose vietose, vad. piliakalniuose (žr.), kuriuose buvo ne tik gynimosi pilaitės, bet daug kur ir nuolatinės gyvenamos sodybos.

R. J. Braidwood. The Near East and the Foundations for Civilization 1952; *J. G. D. Clark,* Prehistoric Europe. The Economic Basis 1952.
M.Gbt.

K. etnologiniu požiūriu. K. buvo pirminė ir pagrindinė lygumų bei derlingesniųjų žemių sodybinė forma. Viensėdis priklauso daugiau antrinei sodybų arealkai ir yra daugiau periferinio pobūdžio, nors abi sodybinės lytys, k. ir viensėdis, aptinkamos šalia viena antros. Visuose k. telkiniuose atskiros sodybos-ūkiai sudarė svarbiausią vienetą. Kokia buvo pirmykštė k. sąranga, neturime pakankamų duomenų. Tik kai kurių kraštų iš viduramžių likę įstatymai leidžia bent kiek giliau įžvelgti tą organizaciją. Pirmiausia sodybai priklausė aptvertas žemės plotas, kur buvo pastatai, daržai ir sodai. Už k. sodybų tęsėsi laukai, dirbamoji žemė, kuri įvairiais laikais ir atskiruose kraštuose buvo skirtingai išmatuota, suskirstyta ir pasidalyta. Iš pradžių dirbamoji žemė ir pievos buvo išmėtyta įvairiais sklypeliais, prakuriant miškuose lydimais naujus dirbamos žemės ar pievos plotus. Žemės tvarkymas ir jos matavimas taisyklingais sklypais p. ir vidurio Europoje prasidėjo feodalizmo laikotarpyje. Š. Europos dalį ta reforma pasiekė ankstyvajame viduramžyje, nors Danijoje jau tautų kilnojimosi laikais konstatuotas tam tikras geometrinis žemės išdėstymas nedaugeliu, bet didelių rėžių. Be dirbamosios žemės, kuri buvo dirbama kiekvieno ūkio atskirai, k. priklausė dar ir bendros ganyklos, pievos, bendri miškai bei vandenys.

K. socialinei sąrangai pažinti ankstyviausių žinių turime iš viduramžių, tačiau jos yra labai šykščios ir kalba dažniausiai apie įvairių valstybinių įstaigų ar feodalų jurisdikciją. Ilgainiui ir pats k. ėmė tvarkyti savo vidinį gyvenimą, ir palengva susidarė paprotinės teisės k. potvarkiai. Tokių senų rašytinių potvarkių nėra išlikusių. Vokietijoje jų yra išsilikusių iš viduramžių, Danijoje iš XVI a., Švedijoje iš XVII a. pradžios, M. Lietuvoje iš 1604 (Įsruties vls. nurodymai k. seniūnams). Iš tų k. potvarkių (žinoma, čia reikia daugiausia suprasti tų kraštų k., kur ūkininkų luomas buvo laisvas) ir iš etnologijos mokslo duomenų, aiškėja, jok k. priešakyje buvo seniūnas, kurio pareigas ėjo arba kiekvienas k. ūkininkas iš eilės, arba buvo renkamas k. sueigos-vyrijos. Seniūno valdžios ženklas buvo lazda. K. vyrijos buvo šaukiamos arba siunčiant krivulę, arba pučiant ragą, mušant bugną. Vyrija susirinkdavo po atviru dangumi, seniūno bute, arba pvz. Skandinavijoje bei Vidurio Europoje, parinktose vietose, kur buvo ratu sudėti akmenys vyrijai susėsti. Svarbiausi vyrijos uždaviniai buvo nustatyti ganymo ir bendrų darbų pradžios laiką, patikrinti ežias, tvoras, išrinkti pabaudas, paskirti bausmes nusikaltėliams, prasilenkusiems su k. teise ir t.t.

K. formos. Iš seno sodyboms, paprastai, buvo parenkamos tokios vietos, kurios teikė palankiausias sąlygas gyventi. Pirmykščių tautelių sodybinės formos beveik be išimties yra kaimai, ekonominiu atžvilgiu autarkinės sodybos, kad gyventojams būtų užtikrinti būtiniausi gyvenimo reikalavimai. Visai kita sodybinė raida yra jaunesnės civilizacijos kraštuose, pvz. JAV, kur vientisų uždarų k. nėra, o vyrauja tik dvi sodybinės formos — miestai ir atskiri ūkiai, išmėtytos farmos.

Istorinėje sodybinio vaizdo raidoje yra visa eilė veiksnių, nulėmusių ir sunormavusių įvairius k. tipus; svarbiausi socialiniai ir fiziogeografiniai veiksniai. Socialiniais veiksniais laikoma papročių ir socialinio susikirstymo, sodybos dydžio bei laukų išdėstymo, kelių, kolonizacijos, parceliacijos, apsigynimo ir kitas įtakas, o geografiniais — žemės rūšį, paviršių, priėjimą prie vandens, prie maisto šaltinių, saulės, vėjo ir visą vietovaizdį. Žodžiu, k. yra įvairių kartų veikiančių veiksnių išdava. Šie veiksniai tinka tiek pirmykščių, tiek kultūrinių tautų sodybinėms formoms. Pvz. eskimai žiemai sodybas pasirenka palei fiordus, kur ledas vienodo storumo, arba tose vietose, kur dėl smarkių srovių vanduo neužšąla, kad eketėse bei neužšalusiame vandenyje galėtų gaudyti ruonius. Vasarą sodybas jie pasirenka žuvingesnėse vietose arba pakeliais, kur telkiasi šiau-

rės elniai. Sausoje N. Meksikoje ir Arizonoje pueblo indėnų laukai ir k. dažnai gerokai atitolę nuo vieni antrų; laukai parenkami tokiose vietose, kur pakankamai vandens, o pačios sodybos — paplokščiuose stačiašlaičiuose skardžiuose, kur lengviau apsisaugoti nuo besibastančių plėšikaujančių kilčių. Torodjos (Celebese) k. dažniausia yra ant lygių kalnų šlaitų, ten ir jų laukai. Nors pirmykštės tautos mėgsta gyventi dideliuose plotuose, kad galėtų geriau prasimaitinti, tačiau nemėgsta vienumos. Net ir dykumose arba Lediniuotojo vandenyno pakraščiuose bent dvi šeimos gyvena kaimynystėje.

Nors pačių pirmykščių tautų sodybos pakrikusios ir prisitaikiusios prie tereno, tačiau jau gana anksti pastebimas planingumas. Šiaurės indėnų sodybos, paprastai, yra prie vandens, kur namai ilga virtine išsirikiavę pakraščiu. Prerijų indėnų stovyklos įrengtos kariniu tikslumu — vadai pirmiausia parenka patį įėjimą į stovyklą rytų pusėje, o paskui nustatyta tvarka saulės kryptimi buriasi palapinės, sudarydamos didelį apskritimą, kurio viduje įrengiama ‚tarybos' palapinė. P. Afrikoje padangtės statomos taip pat ratu aplink diendaržį ir yra aptvertos. Net ir religinis momentas gali paveikti k. susiformavimą. Pvz. hererai (p.v. Afrikoje) savo kaimus stato taip, kad vado, ‚gyvojo kilties tėvo' padangtė būtų į rytus, iš kur būtų galima eiti tiesiai prie aukuro, kur šventoji ugnis buvo saugoma jo vyresniosios dukters ir kur šalia augo omuvapų krūmas, simbolis to medžio, iš kurio atsiradę pirmieji žmonės. Šiaurės pusėje buvo moterų, o pietų — vyrų padangtės. Konge namai išdėstyti abiejose gatvės pusėse.

Kalbant apie k. formas, tenka liesti tik Europos k., nes čia priešistorinė, istorinė ir etnologinė medžiaga teikia daugiau duomenų k. formoms tyrinėti.

V i e n k i e m i a i i r k a i m e l i a i yra dažniausiai sodybinė forma kalnuotose Europos srityse. Tų sodybinių formų ir pati dirbamos žemės konfigūracija yra išlikusi seniausia, pvz. Anglijoje, Skandinavijoje, Karpatuose ir Balkanų kraštuose. Dirbamoji žemė čia susideda iš nedidelių išsimėčiusių netaisyklingų sklypelių. Tokių pat išsimėčiusių sklypelių yra išlikusių ir tose aukštumų vietose, kur vyrauja smulkioji žemdirbystė ir sodininkystė, pvz. gerai drėkinamose Ispanijos pakrantėse, aukštutinėje Italijoje, š.v. Prancūzijoje. Galimas dalykas, kad pagal šį pietinį pavyzdį susikūrę ir smulkūs kaimeliai Šveicarijoje bei p. Vokietijoje, kuriuos labai dažnai norima kildinti iš romėnų sodybų.

Jau nuo naujojo akmens amžiaus šalia vienkiemių būta ir k., kurių paprasčiausia forma yra k u o p i n i s k. Švedijoj, kur k. tyrimas toliausiai paženges, kuopiniai k. yra būdingi giminių k., atsiradę žemės dalybomis (Lietuvoje plg. Targauskų k., Šiaulių aps.).

Tačiau ypatingos vietinės sąlygos sudaro vietinius skirtingus k. tipus. Kalnuotose vietose išauga kaimeliai išsklaidytomis sodybomis, paupiais ir slėnių vagose vieneiliai ar dvieiliai g a t v i n i a i k. (Pirenėjų, Alpių ir Karpatų kalnuose).

Senos kilmės yra ir vad. a u k š t u m ų k. (akropoliniai k.) P. Europoje. Jų dažnai pasitaiko r. ir vidurinėje Balkanų pusiasalio dalyje. Graikų salose, Italijoje ir Portugalijoje. Toji sodybinė forma siekia net naująjį akmens amžių (pvz. Vidurio ir P. Europos piliakalniai, kurie priklauso indoeuropiečiams).

Lygumose, kurios savo erdve neteikia natūralių apsaugos priemonių, gyventojai saugumo sumetimais buvo priversti spiestis į didelius k. ir vienaip ar kitaip juos aptverti, pvz. vidurinėje Ispanijoje, didžiojoje Vengrijos lygumoje ir Podolėje. Savo forma tokie k., paprastai, yra gatviniai k., kur kelias yra pats svarbiausias elementas. Toji pati apraiška pastebima ir iš mažesnių sodybų grupių išaugusiuose gatviniuose kaimuose š. ir v. slavų srityse, nuo senosios vendų žemės bei Moravijos ligi Rusijos. Prie šio kaimo tipo priklauso a p v a l a i n i s k., kuris buvo laikomas prūsiško, o kitų — slaviško k. prototipu. Apvalainiame k. paprastai grupuojasi aplink vidurvie esančią aikštę ar kūdrą; aikštė gali būti tuščia ar apstatyta. Šis kaimo tipas išplitęs nuo Braunšveigo ligi Poznanės; sutinkamas taip pat Bavarijoje, Saksonijoje. Bohemijoje ir kai kur Rytprūsiuose, žodžiu, išilgai vad. Limes Sorabicus (siena tarp germanų ir slavų apie 800).

K. formoms didelės reikšmės turėjo įvairių kraštų agrariniai įstatymai, žemės reformos. Europos pietuose jau nuo seno vyravo daugiau ar mažiau feodalinė sodybinė politika, kurios dėka atsirado dideli, net miestelį primeną, koloniniai k., pvz. Italijoj, ypač Sicilijoj. Taip pat p. Alpėse, romanų ir seniau romanų įtakoje buvusiose srityse (iš dalies Wallise, Tessine, Graubündene, Etscho srityje ir Vakarų Tirolyje), sutinkami tokie sukauptų ir suspaustų sodybų k. Pietryčių Europoje tokiam koloniniam kaimui kelią praskynė rytinės Romos imperijos nuomos sistema.

Į šiaurę nuo Alpių aptinkama k., kur laukai ir sodybos išdėstytos taisyklingai geometriškai. Tai k o m p a k t i n i s g a t-

vinis k., ėmęs rastis jau ankstyvajame viduramžyje. Tokiame k. sodybos yra išdėstytos abiejose k. gatvės pusėse, žemė išdalyta laukais, o laukai rėžiais; paprastai kiekviename lauke yra tiek rėžių, kiek k. sodybų. Ši kaimo forma paplitusi p. ir vidurinėje Vokietijoje. Greičiausiai frankams kolonizavus p. Vokietiją, šis tipas paplito ir į rytus ligi Moravijos bei Vengrijos. Kompaktinis gatvinis k. sutinkamas ir Prancūzijoje, Anglijoje, Danijoje, Švedijoje. Lietuvoje ši k. forma yra būdinga valakų reformos išdava. Savotiška to k. tipo atšaka miškuotose srityse yra vad. valakinis (ūbinis) k., sutinkamas Vidurio Europoje.

A. Meitzen, Siedlungen u. Agrarwesen der West- und Ostgermanen, der Kelten, Finnen, Römer und Slaven I–II 1895; Das Dorf als soziales Gebilde (herausg. v. L. v. Wiese 1928); *P. Surokin, C. C. Zimmermann*, Principles of Rural-Urban Sociology 1929; *M. Bloch*, Les caractrés originaux du l'histoire rural française 1931; *G. Coulton*, Medieval village 1931; *G. Nordholm*, Geografiska studier över de nordeuropeiska bvarnas grundformer (Svensk geografisk årsbok 1931); *S. Erixon*, Bvar (Svenska kulturbilder 12. 1932); *S. Aakjaer*, Bosaettelse og Bebyggelseformer i Danmark i aeldre Tid (Institut for sammenlignende kultuforskning. Ser. A. 15 : 2. 1933); *A. Steensberg*, Den danske Landsby (Vi og vor Fortid I 1940). *J.Lng.*

K. Lietuvos praeityje. Baltų sodybų formos nėra buvusios vienodos. Prūsai, kaip daugelis tyrinėtojų pripažįsta, labiausiai gyveno viensėdžiais, bet yra žinomos ir kuopinės sodybos. Semboje kilmingieji, esą, gyvenę viensėdžiuose, o paprastieji žmonės — kaimuose (Mortensen). K. turėjo ir jotvingiai. Pagal Ipatjevo kroniką ten viename k. buvę tokie du dideli ūkiai, kad iš jųdviejų 1256 galėjusi prisisotinti visa Volinijos Danieliaus kariuomenė. Kalbama ir apie kitą didelį k., kuriame tilpusi pačių jotvingių kariuomenė. Toji uždara ir sustiprinta gyvenvietė turėjo ‚vartus'. Noras sėkmingiau apsisaugoti nuo priešų puolimų vertė prūsus ir jotvingius spiestis į sustiprintus k., bet ir viensėdis neišnyko. Apie latvius, tiksliau latgalius, iki šiol tvirtinta, jog jie nuo senų senovės gyvenę ne k., bet viensėdžiuose. Tačiau naujausi tyrinėjimai rodo, kad ne tik viso latvių ploto, bet ir latgalių viensėdis nebuvo vienintelė sodybinė forma. Šaltiniai mini, jog kuršiai ir žiemgaliai yra gyvenę k. (P. Johansen); o viensėdis laikomas tipiška latvių gyvenviete, ryškiai juos išskiriančia nuo lybių ir estų, gyvenančių kaimeliuose. Specialiau nagrinėjant latvių sodybas, prieita išvada, jog ir jų plote, kaip estuose ir lietuviuose, būta kuopinių k. Tik karuose su lietuviais ir Ordinu jie, esą, ėmę pavieniui trauktis į sunkiau prieinamas girias (Bosse). Apie lietuvius ilgai teigta, jog jie nuo istorinių laikų pradžios esą pažinę tik kuopinius kaimus. Naujesni duomenys verčia daryti stiprių korektyvų. Kadangi senieji šaltiniai mažai ką teduoda (šykščios yra ir Ordino kronikos), tai sodybų santykiai yra aiškinami retrospektyviniu būdu. Žiūrint iš XVI a. žemės (valakų) reformos, galima pravesti įžvalgų palyginimą į gilesnę praeitį (Lowmiański). Tokiu būdu yra nustatoma, jog istorinių laikų sąvartoje lietuvių plote jau buvo gyvenama dvejopai—kaimais ir viensėdžiais.

Lietuvių sodybos kovų su kryžiuočiais poveikyje. Daug kentėjo k. per Vok. Ordino karus, kada po didelę dalį lietuvių ploto švaistydavosi priešai, organizuodami nuolatinius puolimus, ir pasienio plėšikėliai (latrunculi). Dviejų amžių karuose—nuo Mindaugo iki Žygimanto Kęstutaičio—buvo ne tik žudomi vyrai —paprastai moteris ir vaikus išvedant nelaisvėn, — bet deginamos pačios sodybos, nakinami pasėliai ir derlius, išsivaromi galviiai ir arkliai. Tai dažnai paliudija skaičiais pagrindinės Ordino kronikos (Vygandas Marburgietis, Dusburgas, Hermanas Wartbergietis, Posilge). Nuo žiaurių niokojimų ir žudymu nuolat kenčią pasienių plotų gyv. Sūduvoje v. ir p.v. Žemaičiuose ir š. Lietuvos dalyje (nuo Livonijos pusės) traukėsi į uždarų sodybų plotą, o buv. jų k. ir viensėdžius užslinko girios. Kad visi gyventojai iš tokių dikra (žr.) virtusių plotų būtų pasitraukę, negalima teigti. Ir iš tyru virtusios Sūduvos nepabėgo visi gyventojai, nes ten įsikurdavo bitininkai, medžiotojai, miško produktų (pelenų, dervos, deguto ir kt.) gamintojai. Įsakmiai iš kryžiuočių šaltinių žinoma, kad 1384 kair. Nemuno krante (Pakaunėje) Rumšiškės girios plote buvo Vaišvydų kaimas (Wayswidendorf). Tą vardą išlaikė Vaišvydavo dv. iki šiol. Bet daugumas pavojingiausiųjų sričių gyventojų telkėsi deš. Nemuno kranto, Neries ir Nevėžio plotuose ir Žemaičių aukštumoje. Tik esant krūvoje daug darbo rankų, surenkant šimtines darbininkų iš sutirštėjusių gyvenviečių, stačiuose upių krantuose, santakose ir sunkiai prieinamose vietose, buvo pastatyta ištisos grandinės apsigynimo pilių, pajudinant tūkstančius kubinių metrų žemės, tuo būdu į tokią apsaugos sistemą įjungiant pilies srities k. ir viensėdžius. Tačiau ir tada atvirų k. sodyboms, iš kurių ėjo neįveikiamas pasipriešinimas Ordino agresijai, teko sunkiausias uždavinys, ypač, kai nebuvo anose srityse mūrais apvestų miestų ir V. Europos tipo pilių. Pačios liet. pilys paprastai buvo kilmingųjų gyvenvietės, į kurias pavojaus metu subėgdavo artimųjų k. gyventojai.

Žemaičių kuopinė soda

Piliakalnis dar nebuvo nustojęs savo pirmykščio apsaugotos sodybos charakterio. Paprastai papilėse kūrėsi k., iš kurių yra atsiradę dešimtimis Lietuvos bžk. ir vėliau mst. bei mstl. (Nemunaitis, Darsūniškis, Vilkija, Veliuona, Ukmergė ir daug kitų).

Ne retai Ordino kronikose minimas žodis ‚villae' gali reikšti lietuvių viensėdžius ir k. sodybas ar atskirą sodybų sritį. Livonijos Henrikas (žr.) pasakoja, kaip vienoje vietoje pasikorusios 50 našlių, kai sužinojusios apie savo vyrų žuvimą. Dusburgas (žr.) mini, kaip viename Panemunės k. žuvę 70 vyrų, o Hermanas Wartbergietis, kuris š. Lietuvos dalyje pamini dešimtimis vėlesnių k. vietovardžių, pasakoja apie sudeginimą 60 žmonių, susirinkusių į pokylį. Vygandas Marburgietis aprašo, kaip 1370 kryžiuočiai lietuvių k. iššudė daug gyventojų su jų seniūnu, o 50 jų išsivedė nelaisvėn. Panašių duomenų kronikose yra daug. Svarbių žinių apie k. pateikia kryžiuočių (su šnipų pagalba) sudaryti Lietuvos kelių aprašymai (die litauischen Wegeberichte). Ten yra minima keliasdešimt k., vartojant žodį ‚Dorf'. Kair. Nevėžio žemupio krante yra, pvz., paminėti 5 k., nurodant jų gyventojų sodybų skaičių nuo 5 iki 8. Trys tų k. (Baptindorf, Grugelndorf, Kebendorf) turi po dvejus vartus (Scr. rer. Pruss. II 681–682). Kaip prūsuose bei jotvingiuose, ir Lietuvoje žinomi sutvirtinti ir sienomis ar aptvaru apvesti k. Gal būt, kai kuriais atvejais tai galėjo reikšti tik tvorų aptvėrimą, kad būtų galima apsaugoti daržus ir pasėlius nuo naminių gyvulių ir tada labai įkyrių artimo miško žvėrių. XIV a. galo paliudytos žinios sako, jog jau žymiai anksčiau prieš valakų reformą Lietuvoje yra buvę k. H. Mortensenas teigia, jog ir Lietuvoje k. sodybos priklausiusios valstiečiams, o kilmingųjų sodybos buvusios viensėdžiai. ‚Liet. kelių aprašymai' yra nurodę sodybas (Dörfer), kur gyveno Girstautas, Saugutis, Kušleikis ir t.t. (‚do Girstawt wonet'—Girstawtendorff ir t.t.). Šiaip taip, iš pirmykštės fazės liet. viensėdžio, kuris kūrėsi arti upės ar dikros plote, prasivalant girios kampą, plečiantis šeimoms ir daugėjant gyventojams, XIII–XIV a. jau buvo išeita. Buvo aptvertų ir sustiprintų k., bet viensėdis taip pat neišnyko. Žemaičiuose per šimtus metų labiausiai yra išsilaikęs seno tipo viensėdis, į kurį mažai įtakos tepadarė ir XVI a. žemės reformos. To priežastys galėjo būti įvairios. Topografiškai žiūrint, Žemaičių aukštumos reljefingumas ir kalnuotumas

skatino atsirasti ir plėtotis viensėdžiui. Bet tai negalėjo būti pagrindinė priežastis, nes, pvz., Vilniaus krašte panašiame žemėvaizdyje lietuviai dažniausiai gyveno k. Tad turėjo būti dar kitų priežasčių. Žemaičiuose XV a. buvo daug laisvų ūkininkų. Ten tebuvo vos 4 domėnai (D.L.K. dv.), ir pagal Žemaičiams nuo Vytauto ir Kazimiero laikų vis kartojamą privilegiją, D.L.K. vis pasižadėdavo ten nedidinti savo dv. skaičiaus. Tuo būdu nebuvo kuriami ir nauji k. Į Žemaičių sodybų santykius turėjo atsiliepti ir kovos su Vok. Ordinu, kur pagrindinis smūgis teko Žemaičiams. Iš kryžiuočių šaltinių, inventorių ir iš bžn. pastatymo datų galima nustatyti, kurios sritys tada buvo labiausiai gyvenamos. Ordino karams pasibaigus, žemaičiai, traukdamiesi į apytuštes v. Žemaičių pakraščių girias, ten atnešė savo viensėdžio sodybą. O k. formos anuomet labiau išsivystė Žemaičių r. dalyje ir pietvakarių Aukštaičiuose. Šitos sritys taip pat buvo kryžiuočių niokojamos, tik jų gyventojai jau nebesitraukė į girias. Kai š. Aukštaičių dalies ir Šiaulių srities sodybos XIV a. buvo sunaikintos, niokojamose gyvenvietėse prieš nuolatinius žygius ir pasienio ‚plėšikėlių' (latrunculi) puolimus, žmonės metėsi labiau krūvon. Tad ten, kur reikėjo atremti pavojų, išaugo k. Bet tai nebuvo visuotinis reiškinys. Tik nuo Kazimiero Jogailaičio laikų prasidėjo etnografinės Lietuvos sodyboms taikos dešimtmečiai. Net ilgi ir D.L.K. sunkūs karai su Maskva nesudarė iki XVII a. vidurio Lietuvos k. pavojaus, nes jie vis vyko tolimuose rytiniuose pakraščiuose, etnografinių plotų nesiekdami. Daugėjo k. ir viensėdžiai, ir XVI a. km² turėjo priaugti iki 4–6 gyv. To amžiaus inventoriai teikia šiek tiek žinių apie k. ir jų apimti bei charakterį.

D.L.K., bajorų-didikų ir bažnytiniai (vyskupų, klebonų) valstiečiai priklausė vienu ar kitu būdu nuo dv. (činšas, baudžiavos darbai). Dalis jų buvo įvairiausi k. amatininkai, kurių pasitaikydavo (ypač prie D.L.K. dv.) po keliasdešimt įvairių rūšių. Tik pamažu k. amatas XVII–XVIII a. ėmė trauktis į mst. ir mstl. Bet ir tada bajorui priklausančioje k. žemėje (‚jurzdikoje') susispiesdavo mstl. pakraštyje pigiau dirbą k. amatininkai, dažniausiai žydai. Kita būdinga k. žymė buvo dažnos smuklės (žr.), neišvengiamos pasiganymo, poilsio (arkliams) ir nakvynės vietos. Kadangi bajoras nuo XVI a. galo vis daugiau įgijo propinacijos (gėrimų gaminimo) teisių, pakelių ir k. smuklės nuostabiai gausiai išplito, ypač XVIII a. Valstietis ne tik gerdavo k. smuklėje, bet buvo verčiamas kasmet iš bajoro bravoro paimti nustatytą skaičių ‚gorčių' degtinės.

V a l a k ų r e f o r m o s a t m a i n o s. Lietuvos k. vystymesi pačių didžiausių pakeitimų (iki nepriklausomybės laikų) atnešė valakų reforma, formaliai D.L.K. dvarams paskelbta 1557 IV 1; bet jau Žygimantas Senasis ir jo žmona Bona (žr.) prie savo dv. buvo ėmę kurti k. su trilaukiu (žr.) ūkiu. Dviem ankstesniais įstatymais (1514, 1529) dv. darbams nereikalingi bernai, belaisviai amatininkai buvo keldinami į sodybas ir už savo žemę turėjo mokėti činšą (žr. kaimynas). Pagal valakų įstatymo reformą, kurios ekonominę naudą sau vėliau prisitaikė ir privačių žemių savininkai, kiekvienam k. skirta žemė turėjo būti išmatuota į tris didelius laukus vienas šalia kito, skirtus žiemkenčiams, vasarojui ir pūdymui. Kiekvienam tų laukų naujo k. valstietis turėjo gauti žemės rėžį po 10–12 margų pagal žemės gerumą—viso ‚valaką'—30–36 margus. Prie k. dar priklausė bendra ganykla (servitutas), kartais drauge paskirta keliems k., ir teisė įeiti girion (‚wschody') grybauti, uogų rinkti ir kt. Išmatuotuose valakuose savo trobas k. turėjo statytis viduriniame lauke, kad pūdymas, kuris turėjo tarnauti ir bendra ganykla (žr.), visiems k. gyventojams būtų lygiai prieinamas. Pačios k. pirkios turėjo būti statomos abiem pusėmis per k. einančio kelio; vienoje pusėje buvo statomas galu (ne frontu!) į kelią gyvenamasis namas, o kitoje—kluonas. Tokios k. gatvės (‚ulyčios') gatviniai k., kurių dalis vėliau virto bžn. ir mstl., išsilaikė Lietuvoje ne tik iki 1861 reformos, bet ir iki nepriklausomybės laikų. Šalia pilnų valakų (20 ha ir daugiau) ūkininkų, k. dar buvo priskiriami sklypininkai, daržininkai, amatininkai, kurie gaudavo žemės atlaikas, likusias už k. valakų ribos.

Žygimanto Augusto reforma gerokai keitė Lietuvos k. veidą. Valstietis dažnai gavo ne tik naujus laukus, išdėstytus pagal trilaukio sėjomainą, bet ir naują gyvenamąją vietą prie k. kelio. Iki tol sodžiai paprastai buvo maži. Kaip XIV a. galo Vok. Ordino duomenys (‚Wegeberichte') rodo, viename k. tada nebūdavo daugiau kaip 8 sodybos. Žemės lopeliai būdavo netvarkingai išmėtyti, kur plėšiniuose ar lydimuose, t.y. išskintose miško vietose, apdžiūvusius pernykščius medžius ir krūmus paverčiant pelenais. Medžio pelenai duodavo žemei fosforo rūgšties, kalio druskos ir kalkių, bet neturėjo azoto. Tad po kelerių metų reikėdavo tokį lopą vėl palikti pūdymauti, kol užaugdavo krūmai naujam nudeginimui. Tokia lydiminė žemdirbystė didino ekstensyviai dirbamosios že-

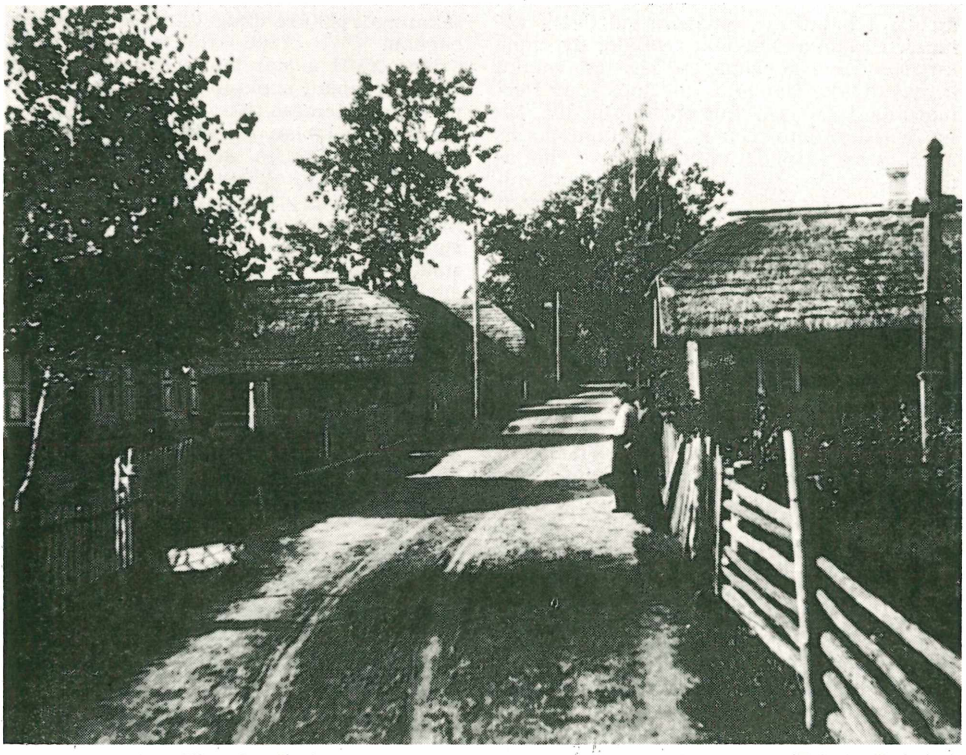

Kretonų gatvinis sodžius, Švenčionių aps. (Foto J. Gimbutas)

mės plotą, bet labai supainiojo nuosavybės santykius. Trilaukis ūkis plėtė ariamąją žemdirbystę, kur ūkininkas trąšos turėjo tiek, kiek pajėgė per žiemą iššerti galvijų. Pagal naują planą ūkininkams reikėjo išsikelti į naujus ir žymiai didesnius k. Įstatymas numatė prievartinį iškėlimą. Pagal reformą ne tik žemė buvo išmatuota ir išrūšiuota (katastras), sureguliuotas ‚įėjimas' į girias ir ežerus, bet nustatyta teisiniai ir administraciniai k. santykiai su dv. Įkūrus k. sodybas naujoje vietoje, pertvarkius ir mokesčiais bei prievolėmis apdėjus iki tol labai netvarkingai išsimėčiusius ir vienas į kitą įsiterpusius negeometrinius dv. ir valstiečių žemės dirbamus plotus, buvo imta tokiu pat būdu prie naujai statomų dv. ir nuo jų ūkiškai priklausomų palivarkų, kurti k. visai naujose vietose, dažnai skynimuose, nuo medžių eksporto nuniokotuose girių pakraščiuose. Naujų palivarkų kūrimas ir prie jų k. statymas pasidarė vienas svarbių valakų įstatymo nuostatų. Šalia vyr. dv., kuriame sėdėjo jo laikytojas (tenutarius) ar seniūnas, tam tikrame atstume buvo kuriami trilaukiai palivarkai, apie juos grupuojant trilaukės sistemos k. su baudžiauninkais. Į gatvinius k. krūvon surinkti valstiečiai buvo lengviau dv. kontroliuoti ir prižiūrėti, nes užteko iš vakaro dv. bernui greitai apibėgti visą k. ir pranešti, su kokiais darbo įrankiais ryt atvykti į dv. laukus. Grūdams V. Europoje vis įgyjant geresnę kainą, javų eksporto galimybės gerėjo, bet užtat vis labiau, k. valstiečių sąskaiton, buvo didinami dv. apsėjamų laukų plotai. Javų ūkis tapo pirmąja žemės ūkio šaka.

Šitokioj ekonominėj konjunktūroj, kada Maskvos karams tiek reikalingi pinigai labiausiai buvo galima paimti iš javų ūkio, gana intensyviai nuo XIV a. pusės buvo imta kurti dv., palivarkai, o su jais drauge k. ir Sūduvos dikroje. Vis parenkant dv. ir palivarkams geriausias ir patogiausias ūkio darbui žemes (geriausiomis tada skaitėsi ąžuolynų žemės), aplinkui buvo spiečiami nauji k. Žygimanto Augusto instrukcijos revizoriams įsakmiai ragino kurti naujus palivarkus, nes jie buvo laikomi labai naudingi iždui. Kiekvienam palivarkui ar dv. buvo priskiriamas atitinkamas kiekis k., ir pagal 1557 įstatymą vieną dv. ar palivarko valaką turėjo aptarnauti (ap-

dirbti) 7 baudžiavą einančių valstiečių valakai. Pradiniai keliolikos valakų dv., apie kuriuos buvo sugrupuota per 100 valakų k., vis didėjo. Daugėjo apie juos ir k. Permatuojant senus ir kuriant naujus dv., šalia dv. išmatuotos žemės, baudžiauninkams numatytas valsčius (volost') buvo dalijamas į vaitystes (voitovstvo), smulkiau nustatant k. sienas, į inventorius įtraukiant valakus su jų naudotojų pavardėmis, mokesčiais ir prievolėmis. Net girininkams D.L.K. buvo uždėjęs pareigą kurti naujus k., kurie, išėjus ‚valios', arba mokesčių palengvinimo laikui (paprastai 10 metų!), turėjo mokėti dvarui činšą. Daugiausia tos rūšies darbo girininkai turėjo Sūduvoje.

Nuo didžiojo maro iki I pasaulinio karo. Žygimanto Augusto valakų reforma nedaug tepakeitė Žemaičių k. santykius. Viensėdis čia, su kai kuriomis išimtimis, pasiliko svarbiausia ūkininkų sodybinio gyvenimo forma. Apskritai dar labai trūksta išsamių tyrinėjimų atskiroms Lietuvos etnografinio ploto sritims, kad būtų galima tiksliau išaiškinti baudžiavinės santvarkos įtaką k. sodybų santykiams. Ne visur ji buvo vienoda. Tyrinėjimai, kurie liečia Lietuvos k., yra tik daliniai (Lowmiański, Essen, Conze, Hellmann). Įdomų k. gyvenviečių reiškinį Lietuvoje sudarė bajorkaimiai, vad. akalicomis (žr.). Uždari k. bajorų, kurie patys savo laukus apdirbo, yra buvę išplitę Dubysos aukštupiuose, Panevėžio ir Kėdainių aps. (žr. žemėlapį pas Esseną). Bajorkaimių pradžią Essenas įžvelgė tariamai ‚vikingiškos' kilmės lietuvių kunigaikščių (XII–XIII a.) palydoje (Gefolgschaft). Bet šitoks bajorkaimis, kuris apėmė iki dviejų dešimtų smulkių bajorėlių kiemų, krūvon susimetusių, pradžią galėjo gauti per XVI a. reformas. Taip bajorkaimis išliko kelis amžius nepakitęs.

Labai didelių nuostolių Lietuvos k. patyrė per didįjį marą 1710–11. Labiausiai nukentėjo Žemaičių plotas. Tai galima nustatyti iš gausių inventorių. Pvz., Skuodo vls. 6 k. vystymasis žinomas pagal inventorius ir planus (1623–1796). XVIII a. pradžioje k. gyventojų buvo žymiai priaugę, bet po didžiojo maro skaudžiai krito. Skuodo Giedrimų k. 1708 buvo 52 ūkiai, 1717 bebuvo tik 15 sodybų, Pašilėje—1708 buvo 36 ūkiai, 1717—tik 8, Vabaliuose 1708—buvo 65 ūkiai, 1717—beliko 27, Didelių sukrėtimų išgyveno ir Aukštaičių žemė. Ukmergės srities inventorius pažymi vietas ‚kur buvusi Troja', t.y. visai apleistus ūkius. Tokių tuščių k. nurodo daug inventorių po 1711. Mažiau kentėjo per marus ir XVII–XVIII karus Sūduva, kurios giriose per rusų okupaciją (1655) pasislėpė ir sėkmingai įsikūrė daug Vilniaus krašto pabėgėlių.

Nuo XVII a. dar labiau didinamas javų ūkis vis labiau sunkino k. baudžiavą, ypač privačiose žemėse. Nuo tada atsirado tendencija vis labiau mažinti valstiečių valakus, o iš jų pusės, ketvirčio ar dar mažiau — juos suskaldžius — vis reikalauti tų pačių pareigų, pridedant daugiau lažo dienų dvare. Buvo įvestas ir valstiečių moterų darbas dv. laukuose ir daržuose. Savo sunkų jungą vilkdamas, išnaudojamas ir engiamas valstietis priešiškai nusistatė ponui ir jo dv., užsidarydamas savo atskirame pasaulyje ir tuo būdu savo buityje užsikonservuodamas (kalba, papročiai, tautosaka). Jokie daliniai bandymai slėgiamam k. atnešti palengvinimų iki pat XIX a. pusės neturėjo žymesnio pasisekimo. Po 1795 padalijimo k. baudžiauninkų būklė dar labiau pasunkėjo, nes laisvų, vad. ‚karališkų' valstiečių mažai bebuvo likę.

Baudžiavos panaikinimas (1861 II 19) Rusijos imperijoje, suteikiant per 49 m. teisę išsipirkti žemę nuosavybėn, buvo naujas etapas, kuris keitė k. socialinius ir ekonominius santykius. Sūduva tačiau buvo nuėjusi savo skirtingu keliu. Napoleono kodeksą įvedus Varšuvos k-tėje (1807) ir valstiečius atleidus be žemės, k. ilgai neįvyko atmainų. Tik po 1815, įkūrus Lenkijos karaliją, k. Sūduvoje buvo suskirstyti į vls. (‚gminas'), kur vaitu buvo dvarininkas. Tuoj po sukilimo, 1864 Lenkų karalijos ūkininkai savo dirbtas žemes gavo nuosavybėn, bet be jokių išperkamųjų mokesčių, o vls. vaitus galėjo patys rinktis. K. turėjo ir savo renkamą seniūną (šaltyšių).

Kai Sūduvoje greit praturtėję ūkininkai iš uždaro ir trilaukio k. varžtų išsivadavo ir sėkmingai išsiskirstė į viensėdžius (čia labai intensyviai veikė ‚Žemės tvarkymo komisijos'), Kauno ir Vilniaus gub. tas procesas iš viso dar galutinai nepasibaigė. Buvo tada pripažinta, jog ne k., o individualus viensėdis, su dauglaukėmis sėjomainomis, įgalina žymiai intensyviau naudoti žemę. K. skirstymasis į viensėdžius įgalino iš grynai javų ūkio labiau pereiti į gyvulininkystę, išvystyti sodų bei daržų kultūrą ir duoti daugiau produktų eksportui, kai ilgai (iki XIX a. galo) pagrindinės Lietuvos eksporto šakos tebuvo grūdai, linai ir arkliai.

1863 sukilimas turėjo įvairių pasekmių ir Lietuvos k. Iš vienos pusės Muravjovas baudžiavos panaikinimo įstatymą stengėsi vesti dvarininkų, t.y. sukilusių lenkų, sąskaita. Tačiau, konfiskavus daug dv. žemių ir ištrėmus ištisus k., Kauno gub. buvo įkurta apie 7000 rusų šeimų. Jos buvo

pradžioje paskirai kolonizuojamos, o po 1905 revoliucijos buvo imtos telkti grupėmis į didesnius k.

Dėl trumpo laiko iki I pas. karo Lietuvoje nespėjo vaidmens suvaidinti 1906 Stolypino paskelbtoji ‚Didžioji žemės reforma'. Nepriklausomybės pradžioje į viensėdžius neišskirstyti k. užėmė apie 2 mil. ha, iš kurių 1919–37 buvo išskirstyta 1,5 mil. ha.

Akty Vilenskoj Kommisji t. XIV, XXIV, XXV, XXXV, XXXVIII; Archeograf. Sbornik VIII; Script. rerum Prussicarum I–III; *H. Łowmiański*, Przyczyńki do kwestji najstarszych kształtów wsi litewskiej (Ateneum Wil. VI 1929, 293–336); (") Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego I–II 1931–32; *W. Essen*, Die ländlichen Siedlungen in Litauen 1931 (atskirai planų ir žemėlapių atlasas); (") Adel und Adelsdörfer in Litauen (Sitzungsberichte der Gesellsch. für Gesch. und Altertumskunde zu Riga 1930–31); *Werner Conze*, Agrarverfassung und Bevölkerung in Litauen und Weissrussland 1942; *M. Hellmann*, Das Lettenland im Mittelalter 1954 (daug bibl.); *Hans u. Gertrud Mortensen*, Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens I-II 1937-38 (plati bibliografija; III t., kuris specialiai nagrinėja lietuvių sodybų formas istorijos būvyje, nėra dar išspausdintas); (") Litauen 1926; (") Landschaft und Besiedlung Litauens in frühgeschichtlicher Zeit (Baltische Lande I 1939); *W. Giere*, Raum und Besiedlung im frühgeschichtlichen Atl-Livland (t.p., gausi bibliografija Pabaltijo apgyvendinimo klausimais); *H. Harmjanz*, Volkskunde u. Siedlungsgeschichte Altpreussens ²1942; *J. Kuck*, Siedlungen im westlichen Nadrauen 1909; *M. V. Dovnar-Zapol'skij*, Gosudarstvennoje choziajstvo Vel. Kn. Litovskago pri Jagellonach 1901; (") Očerki po organizacii Zapadno-Russk. krestijanstva v XVI v. 1905; *V. Pičeta*, Agrarnaja reforma Sigizmunda Augusta I–II 1917; *T. I. Leontovič*, Krest'janskij dvor v Lit.-russkom gosudarstvie (Žurnal Min. Nar. Prosvešč. nr. 2–12 1896, nr. 4 ir 5 1897); *M. K. Liubavskij*, Oblastnoje delenije i mestnoje upravlenije Lit.-russk. gosudarstva 1892; *B. Zaborski*, O kształtach wsi w Polsce i ich rozmieszczeniu (Prace komisji etnograf. Pol. Akad. Umiej. 1927); *A. Żabko-Potopowicz*, Praca najemna i najemnik w rolnictwie w W. Ks. Lit. w wieku osiemnastym 1927 (daug medžiagos apie lietuvių būklę); *Wł. Wieczorek*, Z dziejów ustroju rolnego W. Ks. Litewskiego w XVIII w. 1929; *L. Kolankovski*, ‚Pomiara Włoczna' (Aten. Wil. IV 1927); *P. Johansen*, Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter 1925; (") Siedlungsforschung in Estland und Lettland (Deutsche Siedlungsforschung. Festschrift für Rudolf Kötzschke 1927); *P. Klimas*, Lietuvos ūkis prieš D. Karą 1918; *J. Totoraitis*, Sūduvos Suvalkijos istorija 1938; *C. v. Dietze*, Stolypinsche Agrarreform und Feldgemeinschaft 1920; *Z. Ivinskis*, Geschichte des Bauernstandes in Litauen 1933; (") Senovės lietuvių ūkis (Vairas nr. 7 1934); (") D. L. K-šių ekonominė politika savo dv. (Lietuvos Praeitis I 1940, 5–28); (") Liet. valstiečių luomo susiformavimas ir raida (Athenaeum 1933). *Z.I.*

K. v a r d a s. Lietuvoje sodybų telkinys vadinamas kaimu, kaima, kiemu, soda, sodžia, sodžiumi ir sala. K a i m a s sutinkamas beveik visoje Užnemunėje, o ties Jurbarku – Veliuona – Raudondvariu peršoka Nemuną ir iš seno (plg. XIII a. Onkajm, Oukajm ir kt.) pažįstamas visoje Raseinių aps. Iš dalies k. sutinkame dar ir Kėdainių bei šiaurinėje Kauno aps. pusėje. Šioje srityje išplitę ir su k. sudaryti vietovardžiai, pvz. Kaimalis arba Kaimelis (Šiluvos vls.), Kaimalės vsd. (prie Tytuvėnų), Kasiulkaimiukai (Ariogalos vls.), Zuikiakaimis (Šiluvos vls.) ir būrys Naukaimių (Lyduvėnų, Raudonės, Šimkaičių, Viduklės vls. ir kt.), o Kaimiškis aptinkamas net arti Panevėžio. Vietovardžių sudaromąja dalimi k. sutinkamas ir Prūsuose (pr. caymis) Karaliaučiaus, Barštyno ir kt. srityse. K á i m a aptinkama apie Dubysą (Betygalos apylinkėje ir kt.). Pagal k. ir k i e m o vietovardinį pasiskirstymą A. Bezzenbergeris bandė atsekti prūsų ir lietuvių gyvenamąsias sritis. K i e m a s (-kiemis) k. reikšme sutinkamas M. Lietuvoje. Kalbiškai kaimas ir kiemas tėra įvairūs kaitos laipsniai (ai : ie). Į Žemaičius k. vietovardžiais įsiskverbia ties Šilale (Didkiemis) vakarinėje Tauragės aps. dalyje ir kt. Jis pasitaiko vietovardžiuose ir Virbalio–Kybartų apylinkėse (Nebutkiemis, Totorkiemis). Daug gausiau vietovardžių šia sudedamąja dalimi sutinkama rytinėje Marijampolės aps. daly, Alytaus aps. (Žemaitkiemis, Vazgaitkiemis ir kt.); randame jų ir prie Garliavos (Ilgakiemis), Pakuonio (Taurokiemis) ir net prie Jonavos (Taurokiemis). Daugiausia šios rūšies vietovardžių yra Trakų aps., pvz. Perkūnkiemis, Piktakiemis (Kietaviškių), Butkiemis, Domeikiemis, Kračkiemis, Laukakiemis (Kruonio), Ginakiemis, Vergakiemis (Onuškio) ir kt. Jų pasitaiko net Ukmergės aps. (Žemaitkiemis, Keliakiemis). Utenos (prie Linkmenų Gatakiemis, Mineiškiemis) ir pagaliau Panevėžio aps. (Mickiemis, Naujamiesčio vls.). S o d a yra būdingas žemaičių k. pavadinimas. Ji žinoma ne tik atskirai, pvz. Sodale (Kaltinėnų, Kvėdarnos, Skaudvilės, Kražių, Telšių ir kt. vls.), bet ir sudėtine vietovardžio dalimi, pvz. Nausodis (Gargždų, Kartenos), Juodsoda (Telšių), Lauko Soda (Žarėnų) ir kt. Giminaitės šaknies (sėd-) yra darinių, kaip Mósėdis (iš *Mojasėdis, plg. lat. māja ‚ūkis'), Medsėdžiai, Traksėdis ir kt. gausu visuose Žemaičiuose. R. Lietuvoje (Zarasų, iš dalies Rokiškio ir Utenos aps.) sutinkamas s o d ž i a, pvz. prie Imbrado Sodžia(i), Didėja (Sodžia) prie Antazavės, taip pat ir prie Rokiškio. Paprastai čia sodžia vadina visus mažus kaimus, nors kartais ji sujungiama ir su didžiaisiais gatviniais k. Apskritai, Vidurio ir R. Aukštaičiuose (taip pat Dzūkuose) visuotinai vartojamas s o d ž i u s, o k. tėra naujas ir paskutinių dešimtmečių administracinis atėjūnas. Pats sodžius dažnokai ten sutinkamas vietovardžiuose, pvz. Balkasodžiai, Pupasodžiai (Alytaus aps.), Lauksodžiai

Kaimas

arba Lauksodis (Žeimelio apl.) ir kt. Pagaliau R. Lietuvoje k. vadinamas ir s a l à (iš slavų selo). *A.Mž.*

K. t i p a i L i e t u v o j e. Lietuvos sodybų ir kūriavos tyrėtojai (V. Balčiūnas, W. Essenas, H. Lovmianskis, H. Mortensenas,

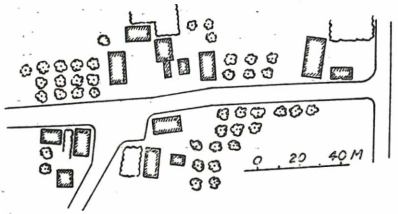

Paąžuolių k., Taujėnų vls., Ukmergės aps. (pagal J. Getnerį)

B. Zaborskis) skiria: vienkiemį, arba viensėdį, vienkiemyną, kuopinį, dažnai gatvinio pavidalo, k., išdrikusį susėdimą (beformį k.), gatvinį ir taisyklingą kompaktinį gatvinį k. Tačiau jie visi mažai paliečia žemės pasiskirstymą, kuris yra labai svarbus k. raidai.

V i e n k i e m y n a i, arba viensėdinių sodybų k., sutinkami Užnemunėje, M. Lietuvoje ir Žemaičiuose. Užnemunės vienkiemynai yra taisyklingi, išdėstyti tiesia linija pakelėmis; jie susidarė XIX a., vykdant žemės reformą. M. Lietuvos ir Žemaičių vienkiemynų didžioji dalis yra kitos kilmės. Jie paplitę visame krašte vienkiemių kuopomis, yra netaisyklingų sklypų, kartais dar turi rėžių, bendrai naudojamų ganyklų, pievų ir t.t. Todėl jie laikytini sena kūriavos apraiška, kai vienu ar kt. būdu buvo įsikurdinta miškuose (Medsėdžiai) ar trakuose, išsidirbant sodybinius sklypus, o apylinkes bendrai naudojant ar iš dalies vėliau pasidalijant.

K u o p i n i s k. taip pat gausiausiai sutinkamas Žemaičiuose. Jų sodybos yra vienoje ar keliose kuopose, vienur jos sudaro gatvinį k., kitur visai išdrikos. Tačiau visiems šiems k. būdinga, kad be sodybinių sklypų, kurie yra nevienodo dydžio, kiekvienas ūkis turi po keliolika įvairaus dydžio ir pavidalo sklypų (pvz. Vitkausko ūkis iš 72 sklypų Aleknų k., Viduklės vls.), kartais rėžių ir bendrų ganyklų bei pievų (trakuose, kartais net už kelių ar keliolikos km). Kai kada žemaičių kuopinis k. drauge su kitais k. sudaro vėl vieną kuopą, visų jų žemės tarpusavy susipina (pvz. Aleknų, I ir II, Kanopėnų ir Antapusino k., Viduklės vls. ir kt.). Todėl šiuos k. skirstant viensėdžiais, paprastai buvo imanas ne vienas kuopinis k., bet visa kaimų kuopa. Į Žemaičių kuopinių k. visai panašūs b a j o r k a i m i a i. Iš dalies jiems gali būti kartais priskirti ir R. Lietuvos išdrikusieji susėdimai.

Žemaičių kuopiniai k. ir bajorkaimiai yra sen. Lietuvos kūriavos palikimas, nepaliestas XVI a. valakų reformos. Todėl jų padrikos sodybų kuopos, įvairiausio pavidalo sklypai, perpiną kaimyno sklypus, kartais dar ir kitas tokio pat k. žemes, liudija laisvai iš miškų ir trakų pasisavintas ir įsikurtas žemes, tapusias išsidirbusio pirmine nuosavybe (‚prima occupatio'), vėliau dar palikimais ir dalimis vėl, papildomai, sujauktas.

S u s ė d i m a i, arba beformiai k., yra maži, kelių sodybų k. Vieni jų sodybas sutelkę prie kelio, kiti į kuopą. Jie sutinkami vidurinėje ir R. Lietuvoje, ypač kalnuotose apylinkėse. Susėdimų žemė yra išdalyta jau rėžiais, nors pasitaiko ir sklypinių. Patys susėdimų k. dažnai yra vėlyva pirmykščių sodybų susiskaldymo ar perdalijimo išdava. Šie k. rėžiais suskirstyti tik po 1863 baudžiavos panaikinimo, o kiti dar vėliau suskilo. Vienas kitas toks susėdimas kūrėsi laisvose žemėse ir antrojoje XIX a. pusėje (pvz. Smilgės, Dusetų vls.); iš karto savininkai susėsdavo sodybiniuose sklypuose ir turėdavo su kitais kaimais bendrų ganyklų ar kitų žemės plotų.

M a ž i e j i g a t v i n i a i k. turi sodybas vienoje gatvės pusėje arba ir abiejose pusėse. Tai maži kaimeliai, susidedą iš 4–15 pirminių ūkinių vienetų. Jie paplitę visame krašte, neišskiriant nė Užnemunės, kur jų dalis XIX a. buvo išskirstyta vienkiemiais. Šie visi k. turi rėžinį žemės valdymą. Sodyba paprastai yra viename rėžyje, o kiekviename lauke turi dar po kelis rėžius su papildomais, pridedamais, rėžiukais. Miškai, pievos ir kt. žemė dažnai dar bendrame sklype ir visų drauge naudojama arba kartais pasidalyta sklypais ar netaisyklingais rėžiais. Tokiuose k. pievos labai dažnai pamečiui keičia savininką (burtų ar eilės tvarka). Visi šie k. yra valakinės žemės reformos palikimas arba sudaryti jos įtakoje, tačiau būdinga apraiška kalnuotoms, miškingoms ir pelkėtoms Lietuvos vietoms.

Vietomis šie maži gatviniai k. turi mažažemių p r i e k a i m i u s. Vienur šie priekaimiai yra gale k., kitur jie atsišakoja maža gatvele. Kartais tokio kaimo mažažemių sodybos sudaro atskirą kaimelį, kuris vienų sukuriamas tuojau už sodybų (pvz. ‚Smėlynė' prie Maskvyčių k., Dusetų vls.) arba nustumiamas į galulaukę ir gauna net atskirą vardą (pvz. Pačiaunė prie Pakerių k., Dusetų vls.) arba to paties k. mažybinę lytį.

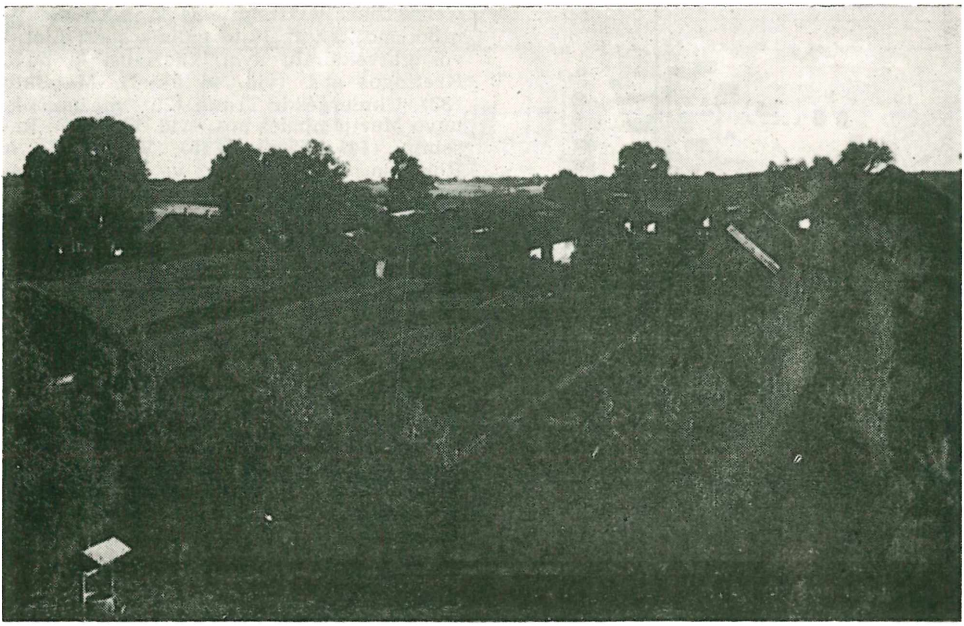

Kirdeikių bažnytkaimis

Gatviniai k. nebūtinai turi driektis prie vieno kelio. Kartais sodybas telkiant prie ežero ar kt. vietos jie išlenkiami ar gauna atšaką (žem. šunkoję, pvz. Paežerių k. prie ežero ties Nemakščiais), kuris yra drauge mišrus kuopinis ir gatvinis k. Sutinkami maži gatviniai k. ir kaip dvaro sodybos tęsinys. Pvz. Vaineikių dv. (Svėdasų vls.) sodybos vienas kelias sudarė ir Vaineikių k. gatvę. Tokia pat padėtis yra ir Trumponyse, Kamajų vls.

Didieji, arba kompaktiniai gatviniai k. nuo paprastojo gatvinio k. tesiskiria savo dydžiu. Jų sodybos tęsiasi abiem gatvės pusėmis, su papildomais pravažiavimo keliukais abiem sodybų šalims. Sodybos paprastai ilgesnės, bet siauresnės, o sodybinis rėžis kartu yra ir vienas iš lauko rėžių. Jie yra valakinės reformos padaras, sutelkiant lygumose ir derlinguose laukuose senuosius kaimelius ar viensėdžius (toji prievarta XVI a. buvo sukėlusi nevieną pasipriešinimą) arba kuriant naujus k. negyvenamuose žemės plotuose. Didieji, arba kompaktiniai, k. Žemaičiuose ir Aukštaičiuose nėra dažni, bet visa gausa pasuka į Gudus ir kitas D. Lietuvos Kunigaikštystės valdas. Apskritai, etnografinės Lietuvos didieji gatviniai k. yra mažesni kaip Guduose ir kitose Žygimanto Augusto valakinės reformos paliestose vietose. M. Lietuvoje sutinkamas apvalainis k. yra vienų laikomas sen. prūsų, kitų — slaviškuoju palikimu, tačiau į kitus etnografinės Lietuvos plotus neperėjęs.

W. Staniewicz, Matujzy-Bołondziszki, wieś powiatu Lidskiego 1923; *H. Mortensen,* Litauen, Grundzüge einer Landeskunde 1926; *B. Zaborski,* O kształtach wsi w Polsce i ich rozmieszczeniu 1926 (vok. Über Dorfformen in Polen und ihre Verbreitung 1930); *W. Essen,* Die ländlichen Siedlungen in Litauen mit besonderer Berücksichtigung ihrer Bevölkerungsverhältnisse 1931; *F. Daugėla,* Šiaulių žemėtvarkos apygardos kaimų sodybos (Gimt. Kraštas 2–4, 1936). *J.Lng., A.Mž.*

K. architektūriniu ir urbanistiniu požiūriu. K. išplanavime galima įžiūrėti pagrindinius Lietuvos žemėtvarkos laikotarpius: 1. pirminis k. prieš valakinę reformą, 2. povalakiniai planingi gatvėkaimiai ir 3. viensėdžiais išskirstyti k.

Pirminės sodybos buvo laisvai išmėtytos be jokios sistemos, žemdirbiams besikuriant laisvuose ar iš miškų atkovotuose plotuose. Nedaug težinoma apie tokius k. Lietuvoj iki XVI a. valakinės reformos, nors išlikę bajorkaimiai (‚akalicos') suteikia šiek tiek žinių. Jų kiemai erdviai paskleisti prie susipynusių keliukų (pvz. Alovės k., Alytaus aps.). Kryžiuočių Ordino kronikose rašoma apie paskleistų viensėdžių k. Prūsuose (zerstreute Hauswesen), taip pat minimi ir suglaustų sodybų k. Jie buvę kuopiniai (žem.) k. su sugrupuotais kiemais, dažnai su didele aikšte k. vidury, arba grupiniai k., pritaikyti gintis nuo už-

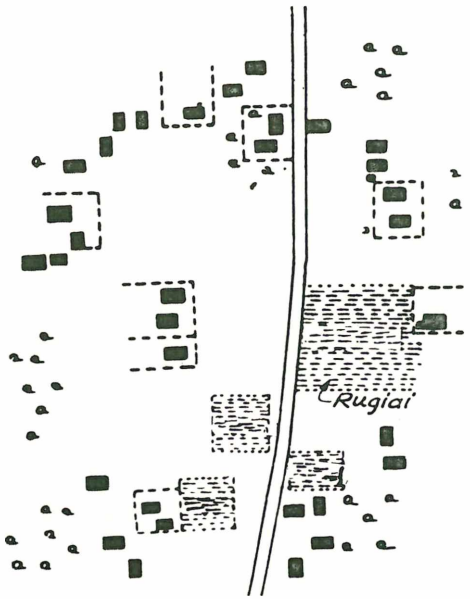

Karklininkų k. dalis, Klaipėdos aps. (pagal R. Mielckę 1915)

puolikų. Nors vokiečių kolonizacija jau nuo XII a. kūrė gatvinius k., vėliau plačiai prisiimtus R. Europos feodalinės žemėtvarkos, V. Lietuvoje išliko iki mūsų laikų nemaža viensėdžių ir kuopinių bei aikštinių k., kurie atspindi pirminių k. planus. Tokių vienkiemynų, kaip Karklininkų k., Klaipėdos aps., kiemai yra atokiau nuo pagrindinio kelio, nesurikiuoti, bet išdėstyti įvairiais atstumais ir privažiuojami šalutiniais keliukais.

G a t v ė k a i m i a i atsirado Lietuvoj su didžiąja ūkio reforma, pravesta Žygimanto Augusto 1549–69 pagal V. Europos pavyzdį, vad. valakine reforma. Prūsuose ir M. Lietuvoje gatvėkaimiai susiformavo anksčiau, ryšium su vokiečių kolonizacija. Valstiečių sodybos buvo perkeltos su trobesiais iš senųjų viensėdžių ar pirminių k. į naujai kuriamus gatvėkaimius. Kiemai rikiuojami vienas greta kito, namai statomi arčiau kelio, tuo būdu sudarant gatvę. Kiemo plotis prie kelio pradžioje siekė apie vieną ‚šniūrą' (48 m) ar daugiau, o vėliau galėjo sumažėti besidalijant šeimomis. Žemaičiuose ir po reformos sodybų išdėstymas daugiau įvairavo, gal būt, dėl kalvoto tereno ir skirtingų istorinių aplinkybių, o R. Lietuvoje k. liko tankiau sustatyti. Vėliau iškirstų miškų žemėse kuriami k. sekė valakinių gatvėkaimių pavyzdžiu.

Pagal V. Balčiūno sudarytą statistiką, viensėdžiais išskirstytiems k. teko vidutiniškai po 23 vsd. Iš to galima spėti Lietuvos gatvėkaimių dydį. Didžiausi k. buvo Kretingos aps. (vid. 46 ūkiai), Mažeikių (33), Ukmergės ir Trakų (29); mažiausi k. buvo Marijampolės aps. (vid. 13 ūkių), Raseinių (14), Zarasų (15), Vilkaviškio ir Rokiškio (17). 1839 A. v. Haxthausenas rašė apie M. Lietuvos k., kad jie buvę mažesni už mozūrų ar vokiečių k. Prūsuose. Lietuvių apgyventose apskrityse aštuoniolikai mažesnių kaip 30-ties ūkių k. atiteko vienas didesnis k., o vok. ir mozūrų k. tas santykis buvo 3 : 1 ar 4 : 1. Nepriklausomoj Lietuvoj buvo mažesnių kaip 30 ūkių k. 24 kartus daugiau, nei didesnių. Tad bent per pastaruosius du šimtmečius M. ir D. Lietuvos k. dydis buvo panašus.

Urbanistiniu požiūriu Lietuvos gatvėkaimius (pagal J. Getnerį, keliakaimius) galima skirstyti į 5 tipus: 1. vienpusinis, kur visi trobesiai yra vienoje kelio pusėje; 2. nepilnas dvipusinis, kai sodybos nebeišsitenka vienoje pusėje, ir dalis ūkinių trobesių statoma kitapus gatvės (pvz. Vilaikių k., Ukmergės aps.); 3. dvipusinis, su kiemais ir namais abipus gatvės (pvz. Tričiūnų k., Švenčionių aps.); 4. kryžminis, kur susikryžiuoja du ar keli keliai (pvz. Paąžuolių k., Ukmergės aps.); 5. bažnytkaimis ar miestelis. Nors valakinė reforma ir buvo sudariusi tam tikrą šabloną, kurdindama valstiečius gatvėkaimiuose, bet juose randama tam tikro planavimo laisvumo ir įvairumo. Trobesių grupavimas, jų situacijos parinkimas, kaip ir pati trobesių architektūra, parodo lietuvio žemdirbio kūrybingumą ir polinkį į individualumą. Jis nemėgsta iš anksto nustatytos, sustingusios schemos. Savitą sodžiaus architektūrinį ir urbanistinį paveikslą formavo tokie faktoriai, kaip tautos etniniai polinkiai, tradicija, gamta, kraštovaizdis. Lietuvos gatvėkaimiuose randame estetinių motyvų, kurie nesvetimi XX a. moderniųjų nausėdijų (butų kolonijų) planavimui. Nepaisoma statybinės linijos pagal gatvę, nežiūrima nei vienodų atstumų tarp namų. Gatvės išlenkimai, aikštės kryžgatviuose, paminklų situacija (koplytstulpių, kryžių) sudaro įvairumo ir netikėtų perspektyvų. Namai dažniausiai statomi galu į gatvę, su gėlių darželiu. Tas namo galas esti išpuoštas išpiaustinėtomis vėjalentėmis, raštu sudėtomis stogo galo lentomis, žirgeliais, dekoratyviškomis langinėmis ir antlangiais. Kaimo gatvėje ir kiemuose auga dideli medžiai, tačiau jie taip pat neišrikiuoti ir įvairių rūšių: ąžuolai, klevai, uosiai, šermukšniai, rečiau kaštanai ar spygliuočiai. Lietuvių k. tro-

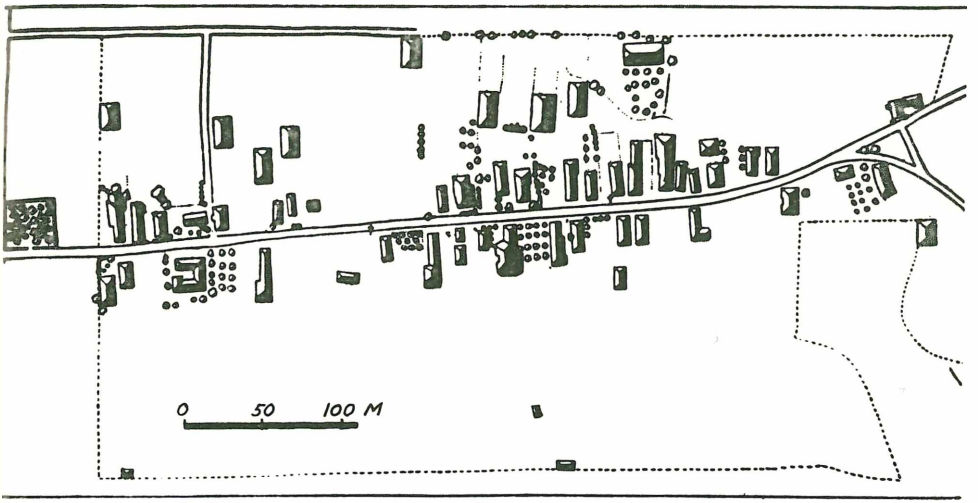

Tričiūnų k., Švenčionių aps. (pagal H. Soederį 1918)

besiai mediniai, surėsti iš gulsčių sienojų, stogai nuleisti į keturius kraštus ar laužtiniais galais, dengti šiaudais ar skiedromis. Namų stogų aukštis maždaug pusantro-du kartus didesnis už sienas. Kiemai aptverti medinių statinių, gulsčių karčių ar pintinėmis tvoromis. Vartai dažnai dekoruoti. Kiemuose stiebiasi senųjų rėstinių šulinių svirtys.

K. skirstymas viensėdžiais prasidėjo Lietuvoje XIX a., pirmiausia Užnemunėje. Žemaičiuose dar baudžiavos laikais (iki 1861) ūkininkai gyveno didele dalimi vsd., kaip ir senovėje, nors ir ten buvo pravesta valakinė reforma ir yra išlikusių gatvėkaimių. Dalis žem. vsd. galėjo išlikti iš senovės dėl žemės paviršiaus nelygumo ir nepatogumo kurti gatvėkaimius. Kita dalis atsirado jau po valakinės reformos, išdalijant rėžių laukus į vsd. pačių ūkininkų ir dvarų susitarimu, pvz. Oginskių ir Platerių dvaruose. Po 1861 žem. skirstėsi į vsd. savo iniciatyva ir persikeldavo trobesius. Kitur Lietuvoje k. skirstymas buvo vykdomas organizuotai po 1906, dažnai paliekant trobesius senoje kaimavietėje. Nepriklausomos Lietuvos įstatymai (1919, 1925 ir 1935) sudarė geras sąlygas k. skirstyti. Žemėtvarkos darbus vykdė Žemės tvarkymo departamentas, ilgą laiką vadovaujamas inž. Z. Bačelio. Trobesiams perkelti ar naujiems statytis Lietuvos valdžia davė materialinę paramą 20% jų vertės. Apie 60% skirstomų k. sodybų trobesių reikėjo iškelti. Dalis jų buvo pervežami nesugriaunant. Senasis romantiškas lietuvių k. nuėjo į praeitį, nusinešdamas dalį tradicinio Lietuvos kraštovaizdžio. Jo vieton išdygo ūkiškai patogesni vsd., kur naudojama modernesnė statybos technika, tačiau praktikos reikalui paaukota grožio. Naujuose vsd. dažnai trūksta senų medžių, bet yra daugiau jaunų sodų.

A. v. Haxthausen, Die ländliche Verfassung in den Provinzen Ost- und West- Preussen 1839; *H. Soeder,* Das Dorf Tritschuny im litauisch-weissruthenischen Grenzgebiet 1918; *R. Mielke,* Die altslavische Siedlung (Zeitschr. für Ethnologie 6, 1922); *Z. Bačelis,* Trobesių nusikėlimas. . . ir atlyginimas už palikimą jų vietoje (Žemėtvarka ir Melioracija 2, 1930); *V. Viliamas,* Lietuvos kaimų sodybos ir jų problemos (Židinys 1, 1936); *V. Balčiūnas,* Lietuvos kaimų žemės tvarkymas 1938; *J. Getneris,* Lietuviškas sodžius — mūsų urbanistų mokytojas (N. Romuva 11, 1940); *J. Gimbutas,* Lietuviškoji architektūra Mažojoje Lietuvoje (Aidai 3 ir 4, 1946). *J.Gbt.*

K. ž e m ė s t v a r k y m a s apima kompleksą veiksmų, siekiančių taip tvarkyti žemės nuosavybės teritoriją, kad ji ūkiškai galėtų būti patogiausiai ir pelningiausiai naudojama. Istoriniu požiūriu kaimų žemės tvarkymo metodai keitėsi pagal atskirų kraštų ūkines savybes ir socialinę bei politinę tų kraštų santvarką. Jau senais laikais k. žemės tvarkymo reikalą sukeldavo šie veiksniai: žemės nuosavybės valdymas daugelyje smulkių sklypų, išsimėčiusių kaimyninėje nuosavybėje, žemės apdirbimui nepatogi tų sklypų ar rėžių konfigūracija, sienų nelygumas, priverstinė visam k. sėjomaina ir kitoki nepatogumai ūkininkauti. Europoj didesnio masto k. žemės tvarkymas buvo vykdomas jau Karolingų laikais (VIII a.), kada valdovams priklausančios žemės buvo pertvarkomos į trilaukį, turintį ilgus dirbamos

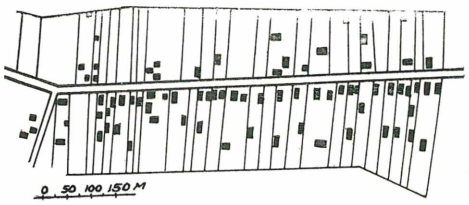

Vileikių k., Ukmergės aps. (pagal J. Getnerį)

žemės rėžius. Toji žemės santvarka įsivyravo Anglijoje, Belgijoje, Š. Prancūzijoje ir P. Vokietijoje. Kolonizuodami žemes į r. nuo Elbės, vokiečiai ten įvesdavo ir daugiau racionalizuotą savo žemės santvarką, jau su gatviniais kaimais. XIII–XIV a. ji paplito Lenkijoje, o vėliau buvo įgyvendinta Lietuvoje Žygimanto Augusto valakine reforma.

Vėlyvesniais laikais k. žemės tvarkymas siekė suvesti atskiro žemės savininko žemes, rėžius, į vieną sklypą ar į mažesnį jų skaičių, išlyginti nuosavybės sienas, panaikinti bendrąsias kaimo žemės nuosavybes bei servitutines teises. Kai kuriuose kraštuose, taip pat ir Lietuvoje, šios rūšies žemės tvarkymas yra lydimas trobesių perkėlimo iš sodybinio k. į atskirus viensėdžius. Kitokios rūšies žemės tvarkymas yra sovietiniuose kraštuose, kur privati žemės nuosavybė panaikinta ir įkurtas stambusis, vad. kolektyvinis žemės ūkis, priklausąs valstybei.

K. žemės tvarkymas Lietuvoje. Ligi valakinės reformos etnografinės Lietuvos žemės nuosavybės buvo išmėtytos netaisyklingais sklypais, dažnai tarp svetimų laukų. Tokia žemės painiava, greičiausiai, atsirado dar pradinio žemės įsigijimo metu ir vėliau besiskirstant žemę tarp atskirų šeimos narių. Tos senovinės žemės santvarkos pėdsakai išliko tiktai bajorų kaimuose, nes jų nepalietė valakinė reforma (Alovė).

Valakinės reformos žemės tvarkymas. Valakinė reforma buvo įvykdyta D. L. K. priklausančiose žemėse. Ja siekta apmatuoti valstybinius plotus, atskirti juos nuo privačių savininkų žemių ir ištaisyti sienas; duoti kiekvienai šeimai po valaką dirbamos žemės (apie 17 ha), išrūšiuoti žemes ir apdėti jas mokesčiais bei prievolėmis; įvesti visam k. bendrą trilaukę sėjomainą; kurti stambius valstybės ūkius, vad. palivarkus, prievarta pajungiant valstiečius didesnei baudžiavai, tai sukėlė pasipriešinimų (pvz. 1614 Pajūrio vls.). Buvę sodžiai ir vienkiemiai buvo ardomi ir jų vietoje kuriami gatviniai kaimai. Trobesiai buvo statomi sodybiniame rėžyje, statmenai atsiremiančiame į kelią. Dirbama žemė buvo padalyta į tris laukus ir išskirta k. arčiau sodybų. Kiekviename trilaukyje šeima gaudavo dirbamos žemės ilgais, taisyklingos formos rėžiais. Ganyklos nustatytos bendros visam kaimui. Valakinė reforma plačiai įvykdyta Trakų, Vilniaus, Naugarduko ir Brastos vaivadijose ir Žemaičių seniūnijoje. Sritinėse vaivadijose — Minsko, Mstislavo ir Vitebsko — reforma iš dalies tevykdyta. Jau po valakinės reformos, kolonizuojant valstybinius plotus, ypač miškais apaugusioje Užnemunėje, nauji k. buvo kuriami valakinės reformos nustatyta tvarka. Ta reforma taip pat įvykdyta ir karališkuose miesteliuose, neturinčiuose Magdeburgo bei Kulmo savivaldos. Kadangi be bajorkaimių Lietuvoje neišliko senovinės kilmės k., tai spėjama, kad be D.L.K. ir kiti stambūs žemvaldžiai pertvarkė savo plotus valakinės reformos pavyzdžiu. Pirmieji bandymai k. pertvarkyti buvo daromi jau Žygimanto Senio ir karalienės Bonos laikais, tačiau pati valakinė reforma prasidėjo tik 1549 Trakų vaivadijoje. Etnografinėje Lietuvoje ji buvo pabaigta 1569, o gudiškose srityse ji pradėta tiktai XVI a. pabaigoje ir nusitęsė ligi XVII a. vidurio. Reforma buvo vykdoma pagal 'Ustava na voloki', išleistą 1557 X 20 ir anksčiau paskelbtus nuostatus. Darbų vykdytojai buvo paruošti revizoriai ir matininkai. Žemės buvo matuojamos ir aprašomos dokumentuose, tačiau matavimo planai nebuvo sudaromi. Valakinės reformos nustatyta žemės tvarka išliko Lietuvoje ligi XIX–XX a., kada prasidėjo naujoviškas žemės tvarkymas — k. skirstymas viensėdžiais.

K. skirstymas viensėdžiais Užnemunėje prasidėjo apie 1820 valstybiniuose kaimuose, pervedant valstiečius į amžiną žemės nuomą — ‚činšą'. Ta proga žemė valstiečiams buvo išskiriama viensėdžiais, o sodybiniai sklypai tvarkingai suplanuojami pagal kelius. Šiuos darbus normavo 1835 X 4/16 įstatymas. 1840–46 nemaža privačių žemvaldžių taip pat skirstė savo k. į viensėdžius, paversdami savo valstiečius činšininkais. 1846 caro valdžia tuos darbus uždraudė. Po 1864 žemės reformos, kada valstiečiai pavirto savo valdomos žemės savininkais, apie 400 kaimų išsiskirstė viensėdžiais pačių ūkininkų iniciatyva. Pagal 1899 statistiką buv. Suvalkų gub. liko tiktai 366 k. su dideliu žemės rėžingumu ir 1074 k. su nežymiu žemės rėžingumu arba su integruota žeme, bet su pasilikusiais trobesiais sodybinio k. ribose. 1906 kaimai buvo visiškai išskirstyti viensėdžiais. K. skirstymas Užnemunėje ėjo kaimyninių Rytprūsių įtakoje, kur

jau 1883 buvo išskirstyta vsd. 62% kaimų žemės ploto.

K. skirstymas viensėdžiais likusioje Lietuvoje. Po baudžiavos panaikinimo 88 Panemunės kaimai patys išsiskirstė viensėdžiais (1870–1904), pasekdami gretimos Užnemunės viensėdžių pavyzdžiu. 1884–1904 laikotarpyje 55 Pakuršės k. savo iniciatyva išsiskirstė viensėdžiais, greičiausiai kaimyninės Latvijos įtakoje. Tačiau didelio masto žemės tvarkymo darbai buv. Kauno ir Vilniaus gub. pradėti tik ryšium su Stolypino žemės reforma, kuriai pradžią davė 1906 XI 9 caro įsakymas. 1907–14 rusų žemėtvarkos įstaigos išskirstė viensėdžiais Kauno gub. 1743 k. (428.684 ha ploto) ir Vilniaus gub. 717 k. (158.943 ha ploto). I pas. karas tuos darbus sustabdė. 1918 Lietuvoje dar buvo 9604 neišskirstyti k. ir mstl. su 1.973.319 ha. Tai sudarė 45% viso naudojamo žemės ploto. 1919 Lietuvoje buvo jau 909.850 ha išskirstyta viensėdžiais. 1923 prie Lietuvos prijungtame Klaipėdos krašte k. jau buvo išskirstyti viensėdžiais.

Visuose neišskirstytuose Lietuvos k. dar tebebuvo valakinės reformos nustatyta žemės tvarka, tiktai dėl šeimyninių pasidalijimų dirbamos žemės rėžių buvo žymiai padaugėję ir jų plotas sumažėjęs. Vidutiniškai vienam ūkiui atitekdavo 16,7 rėžių, bet nemaža ūkių turėjo per 100 rėžių. Rėžingiausieji ūkiai buvo Rokiškio, Utenos, Zarasų, Ukmergės ir Trakų aps. Mažiausiai rėžių buvo Žemaičiuose, kur ūkininkai nuo seniau gyveno vienkiemiais. Žemaičių vienkiemių kilmė neišaiškinta. Neišskirstytuose Lietuvos kaimuose taip pat iš seno išliko bendros ganyklos ir servitutai: teisė ganyti ražienose, ganiavos servitutai dvarų žemėse ir miško servitutai. Kaimyniniai k. turėjo daug žemės įtarpų. 1919 XI 14 Valstybės Taryba su mažais pakeitimais įvedė buv. rusų 1911 V 29 žemės tvarkymo įstatymą. Savas įstatymas paskelbtas tik 1925 VIII 5, vėliau pakeistas 1935 VIII 23 įstatymu. Šis įstatymas numatė vykdyti šiuos žemės tvarkymo darbus: 1. žemės skirstymą viensėdžiais, 2. valstybinių ir žemės reformos įstatymais nusavintų žemių parceliaciją, 3. servitutų likvidavimą, 4. žemės sukeitimus rėžiams, iškyšuliams ir įtarpams panaikinti ir žemėms krūvon sujungti, 5. kelių tiesimą, ištiesinimą, perkėlimą ir panaikinimą, 6. žemės sienų nustatymą, 7. bendrosios nuosavybės teisėmis valdomos žemės padalijimą, 8. neracionaliai viensėdžiais išskirstytos žemės pertvarkymą, 9. žemės sienų atnaujinimą. Žemės tvarkymo darbus vykdė Žemės ūkio ministerijos žemės tvarkymo departamentas ir apskričių (vė-

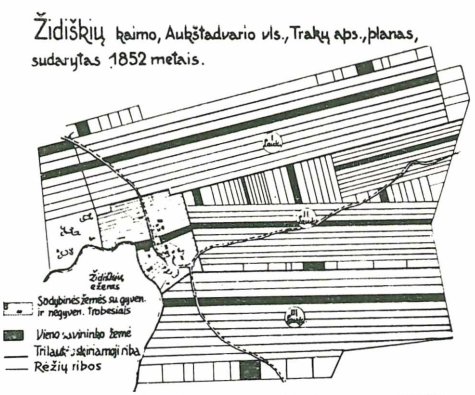

Žydiškių k., Aukštadvario vls., Trakų aps. (1852)

liau apygardų) žemės tvarkytojai. Matavimo darbus dirbo vidutiniškai per 200 matininkų. Teisinė darbų pusė priklausė žemės tvarkymo komisijoms, kurių sprendimai galėjo būti savininkų apeliuojami į Vyr. žemės tvarkymo komisiją. Ligi 1938 I 1 išskirstyta 6096 kaimai, 1.491.475 ha 35% visos žemės naudojamo ploto, sudarant 139.551 vsd.; tai sudarė 75% visų atliktinų darbų. Likę 3508 kaimai (482.000 ha ploto) buvo planuota išskirstyti penkerių metų laikotarpyje. 1940 žemės tvarkymo darbai sustojo dėl rusų okupacijos, ir vėl buvo tęsiami vokiečių okupacijos metu; tada buvo skirstomi ir Vilniaus krašto k. 1944 Lietuvoje liko 5–10% išskirstytinų viensėdžiais kaimų. Nepriklausomybės laikotarpiu, be valstybinės žemėtvarkos, apie 100.000 ha kaimų išsiskirstė privačiai. Be k. skirstymo buvo taip pat likviduota per 100.000 ha ploto servitutų ir činšinių žemių miesteliuose. Be to, įvykdyta savaimingų 40.000 ha žemės ploto sukeitimų.

1944 Lietuvoje beveik neliko buv. kaimo santvarkos. Išskirstymo viensėdžiais padariniai buvo labai reikšmingi: išnyko rėžinė santvarka su jos archaišku trilaukiu, per 45.000 ha rėžių ežios galėjo būti panaudotos kaip dirbama žemė; ūkininkams atsivėrė plačios galimybės daryti savo sklypuose melioraciją; sujungtoje į krūvą žemėje darbas buvo vienu trečdaliu našesnis; žemės vertė ir jos kreditingumas žymiai pakilo; palengvėjo žemės išrūšiavimo ir įkainojimo galimybės; atsirado plačios perspektyvos gyvulių ir pieno ūkiui klestėti ir, apskritai, ūkį intensyvinti; pagerėjo k. higienos sąlygos ir sumažėjo masinių gaisrų pavojus. Įvykdžius visus žemės tvarkymo darbus ir atlikus žemės ūkio melioracijos bei kaimo statybos planus Lietuvos žemės ūkis turėjo perspektyvų trumpu laikotarpiu prilygti V. Europos žemės ūkio lygį. Dabar bolševikų įvykdy-

tas žemių sukolchozinimas panaikino ištiso šimtmečio žemės tvarkymo darbų vaisius Lietuvos k. žemėse.

Schlitte, Die Zusammenlegung der Grundstücke 1898; *Dovnar-Zapolskij*, Gosud. choziajstvo Vel. Knez. Litovsk. pri Jagellonach 1901; *Kofod*, Russk. zemleustrojstvo 1905; *Liudkiewicz*, Komasacja gruntów wiejskich 1917; *P. Klimas*, Lietuvos žemės valdymo istorija 1919; *M. Weber*, Ūkio istorija (liet. vert.) 1929; *H. Łowmiański*, Przyczynki do kwestji naistarszych krztałtów wsi litewskiej (Ateneum Wileńskie VI, 1929); ('') Studja nad początkami społeczeństwa i państwa lietwskiego I–II 1931–32; *V. Balčiūnas*, Lietuvos kaimų žemės tvarkymas istorijos, ūkio ir statistikos šviesoje 1938. *V.Blč.*

K. bendruomenę sudarė visi k. gyventojai (ūkininkai, mažažemiai ir bežemiai bei įnamiai). Jos vadovybė priklausė k. vyresniesiems, nes baudžiavos dienų dvaro paskirtinis tetvarkė darbo dienas ar kitus dvariškus reikalus, o vėlesnis koks nors k. įgaliotinis tesirūpino išrinkti mokesčius bei palaikė ryšius su vls. savivaldybe ir pn.; visi šie tebuvo tik išskirtinėms pareigoms, bet jokia k. bendruomenės vadovybė. K. vyresniųjų valdžios pati bendruomenė nejusdavo, kol pats k. gyvenimas ėjo įprastine, kasdieniška tvarka, kol nepasitaikydavo kokių nors svarbesnių reikalų.

K. bendruomenės vadovybė, senių taryba, susidarydavo iš keletos kviestinių senųjų vyrų. Jais paprastai buvo patys rimtieji ir garbingieji k. senukai, visai neatsižvelgiant jų turto, tuo metu dažniau jau namų rūpesčius palikę jauniesiems ir pasitraukę karšatei. Vienam iš kviestinių mirus ar susenus, kiti tarpusavyje susitardavo (ne nutardavo!) ką jo vieton pasikviesti, tačiau pati k. senųjų taryba ne būtinai buvo visuomet to paties skaičiaus. Pasitaikydavo, kad senųjų taryba k. sumažėdavo iki 3–4 ir vėl išaugdavo iki 7 ar daugiau. Naujai pakviestajam tarybos žmogui paprastai tebuvo pasakoma, kokiais reikalais čia susirinkę, tačiau kitose vietose, atrodo, dar ir XIX a. gale buvo priimama priesaika, kartais papildoma peilio nulaužimu ar pn. (Gučiūnai, Kamajų); jam mirus, kiti vyresnieji jį pagerbdavo ‚tėvų atsisveikinimu': pabučiuodami mirusiam ranką ir kojas, kartais dar ir kaktą. R. Aukštaičiuose senosios k. vyresniųjų tatybos (‚senių tarimai') vietomis tebebuvo gyvi iki paskutinių metų, nežiūrint, jog patys k. buvo jau senokai išskirstyti (pvz. 1912 skirstyto Bileišių k., Dusetų vls. ir kt.). Mažųjų k. senųjų taryba buvo mažiau raiški, nes 2–3 kiemų k. nebuvo nė savų senių, o tokių k. bendruomenės jungdavosi su gretiminiais k. ar vienkiemiais, sudarydami didesnį vienetą (plg. kaimynija). Kartais jie sudarydavo ir šiokią tokią senių tarybą, tačiau jos reikšmė buvo menka, palyginus su didžiųjų k. bendruomenės santvarka.

Senųjų, arba vyresniųjų, taryba paprastai rinkdavosi įprastinei k. tvarkai sutrikus, pvz. likus be globos mažiems našlaičiams, suirus kokiai šeimai, įvykus nusikaltimui ir t.t. Susirinkę pasitarti vyresnieji, patys ar kitiems pavedę, perimdavo našlaičių globą, surasdavo jiems nuolatinius globėjus ir prižiūrėdavo jų veiklą, taikindavo susipykusias šeimas (vyrą su žmona, brolius) ir t.t. Pačių reikalų tvarkyti vietoje nuvykdavo du ar daugiau senukai, pareikšdami susipykusioms šeimoms ir pn., kad jie kalba ‚senųjų vardu', kad toks jų visų sutarimas ir t.t. Ir seniau k. senųjų nutarimams buvo reiškiama daug pagarbos, jie buvo vykdomi, nes kiekvienas tokio pranešimo paneigimas vėliau buvo lydimas jau griežtesnių veiksmų.

K. nusikaltėlius seniau nuteisdavo pati viena senųjų taryba, didesnes bausmes pavesdama viešai ar slaptai įvykdyti stipriems k. vyrams. Pvz. nuolat be priežasties ir jokio reikalo savo žmoną mušantį vyrą, kelis kartus perspėję, pavesdavo k. vyrams atvesti į klojimą ir ten atskaitydavo sutartą rykščių ar vadžių skaičių, kol šis seniesiems prižadėdavo pasitaisyti, kol jam buvo leista seniesiems pabučiuoti rankas (ar kojas). Klojime bausmę atlikdavo ir merginos skriaudėjas, ją atsisakęs vesti, ir didesnis k. vagis ar arkliavagis, kartais net savo k. padegėjas ir žmogžudys, kurie po bausmės turėdavo priesaikai suvalgyti saują žemės (Ukmergė) ir t.t. Tačiau didžiuosius nusikaltėlius jau XIX a. pats k. perduodavo dvarui ar valdžiai. K. senųjų taryba bausdavo ir pačia didžiausia viešųjų bausmių — iš k. bendruomenės išmetimu (su tokiu paskui niekas k. nekalbėdavo, neteikdavo jokios pagalbos, išskyrus mirties atvejį ir mirtiną sužeidimą, kartais net negesindavo jo degančių trobesių, jei tik negrėsė kitiems gaisro pavojus, neteikdavo padegėlio pagalbos ir t.t.). Iš slaptųjų bausmių, atrodo, buvo trys jų taikomos: trobesių padegimas, žmogaus sužalojimas ar įgązdinimas mirtimi (pvz. įlaipinto pririšimas medyje, kur tegali kas nors rasti po kelių dienų) ir tiesioginis nužudymas. Šių bausmių nevykdė patys senieji, bet jų patikėtiniai, gal būt sūnūs. Ir Vaižganto Vaduvose minimas ruso pašalinimas (Burzdulis įmurkdo į liūną) yra ne tik literatūrinė, bet iš dalies ir k. senųjų tarybos teismo atsklaida (Varniai ir kt.).

Ūkinė k. bendruomenė buvo siauresnė negu k. bendruomenė, nors daugelyje k. jos ir sutapo. Ūkinės k. bendruomenės reikalų svarstyti susirinkdavo tik ūkių savininkai ar jų valdytojai, dažnai jau išski-

riant mažažemius. Ir daug kur, ypač vidurinėje ir Š. Lietuvoje, ūkinių sueigų metu negalėjo dalyvauti sprendžiamuoju balsu ir suskaldytųjų ūkių savininkai; jie turėdavo tarp savęs susitarti ir tik vienas, viso senojo ūkio atstovas, kalbėdavo to ūkio vardu, pasitardamas su saviškiais. Pačios k. ūkinės bendruomenės sueigos, siekdamos išlyginti k. ganyklų ar kt. k. ūkinius santykius, mažažemiams ir suskaldytų ūkių savininkams skirdavo piniginius įnašus nuo gyvulių pertekliaus ir pn., tuo pažeisdamos naujai peršamą lygybės principą, susilaukdavo ne tik teismnių bylų, bet ir mažažemių keršto (pvz. 1908 Radviliškio apylinkėje).

Didžiuosiuose k. dar buvo atskira jaunimo bendruomenė, paprastai vadovaujama jaunosios vyrijos. K. jaunimas vykdavo kartu į kito k. vakaruškas, kviesdavosi ir kitų k. jaunimą. Daugelyje vietų k. jaunimo bendruomenė turėdavo savo būgną ir armoniką, o paežerės k. dar ir 1–2 laivelius. Merginos šioje bendruomenėje mažai pasireiksdavo, retai teturėjo savas sueigas kiėtyse; jos ir mažu piniginiu įnašu teprisidėdavo. K. jaunoji vyrija sudarydavo dar ir atskirą bendruomenę, kurią vaidė gudriausieji ir stipriausieji. Vyrijos vadovybė priimdavo (‚pakeldavo') jaunuosius į vyrus (bernus), nusikaltėliams skirdavo bausmes (ji baudė ir nusikaltusias drausmei merginas) ir vadovaudavo vieno su kitu k. mustynėms. Šios vyrijos sueigos buvo kalvėse, daržinėse ar klojimuose.

K. moterų bendruomenė mažai tesireiškė, nors tokia ji ir buvo. Didesniame k. jai vadovaudavo kuri gudresnė ir judresnė moteris, pas ją sueidavo senesnių moterų dalis. Ir šios bendruomenės vienybė bei vadovybė tepaaiškėdavo tik retais atvejais, pvz. susitardavo kurią ligonę lankyti būreliais ar paskirai arba visai nelankyti (net ir gimdyvės!) ir t.t.

K. berniukai (6–14 m.) ir paaugliai (15–18) bei pusberniai (18–20) dažnai sudarydavo bendruomenes, kurioms vadovaudavo ar vyresnis ir gudresnis ar judresnis ir petingesnis. Tos bendruomenės vasarą kartu eidavo maudytis, uogauti, riešutauti. Jos rinkdavosi kartu žaisti ir šokti, pasikviesdavo ir mergaites, o vyrijos bendruomenių pavyzdžiu didesniuose k. turėjo ir savus ‚teismus', vykdė bausmes net ir paauglių mergaičių bendruomenėse. Ir juo didesnis buvo k., juo pati šių bendruomenių tvarka aiškesnė, atskiri jų amžiaus tarpsniai (vaikų, paauglių ir pusbernių) daugiau išryškinti, o pačios bendruomenės viena nuo kitos griežčiau išsiskyrusios, kartais turinčios atskirus priėmimus (iš paauglių į pusbernius).

K. sueigos buvo dvejopos, neskaitant k. jaunimo ir kt. Iš jų ryškiausios buvo ūkinės sueigos, kol pats k. dar gyveno bendrą ūkinį gyvenimą. Ir šiose sueigose be grynai ūkinių reikalų (ganymas, šienapiūtės ar kt. darbų metas, tvoros ir t.t.), buvo dar svarstomi ir bendrieji k. reikalai (kapinių priežiūra, mirusiųjų prisiminimai, k. kryžius ir kt.), dažnai mažažemiams ir įnamiams nedalyvaujant, nors tuo metu kaip tik buvo liečiami jau visos k. bendruomenės reikalai. Viso k. sueiga seniau buvo reta, nes žmogaus priėmimas į k. arba jo iš bendruomenės išmetimas vis reti įvykiai, dažnai tos pačios k. ūkinės bendruomenės sprendžiami, jei visuotinės k. sueigos nereikalavo kuri nors valdžia. I pas. karo metu vokiečių valdžios įvestosios k. ypatingos sargybų prievolės, lietusios visus k. gyventojus, buvo skirstomos jau k. sueigoje. Vėliau bendroje sueigoje dažnai buvo svartomos visam k. paskirtos įvairios prievolės, prašokančios ūkinę bendruomenę. Išskirstytuose k., ūkinėms sueigoms praradus reikšmę, k. sueiga spręsdavo dažnai ir ūkinių reikalų likučius. (Plg. Krivulė).

M. Katkus, Balanos gadynė (Mūsų Tautosaka IV, 1931, ²1949); *P. Ruseckas,* Baudžiava 1936; *J. Mickevičius,* Apie dorovinių nusižengimų baudimus Žemaičiuose (Gimtasai Kraštas 1938, 3–4 nr.); *M. Gudelis,* Lietuviai gynė savo miškus 1950; *A. Garmus,* Nemuno pakrantėmis 1951.

A.Mž.

Kaimavardžiai kaimų pavadinimai. Jų atsiradimas, pobūdis ir raida įvairiuose kraštuose daugiau ar mažiau skirtinga. K. sudaro didžiausią Lietuvos vietovardžių (žr.), gyvenamųjų vietų vardų dalį. Lietuvos k. užtinkami šaltiniuose ne vėliau kaip XIV a. K. gerokai pagausėja XVI a. po žemės reformos. Ilgainiui vietovėms išaugus, kai kurie k. liko miestelių bei miestų pavadinimais. Prie k. kitimo – vienų nykimo, kitų atsiradimo — nemaža prisidėjo administracinių, ekonominių, žemės valdymo santykių kitėjimas krašte, okupacijų metai. Ypač už Lietuvos valstybės ribų esą k. bei šiaip lietuviškieji vietų vardai svetimųjų politiniais sumetimais keisti į nelietuviškus. Per laiką tam tikro k. formų pakitimo atsirado ir grynai kalbinės raidos dėka, o svetimųjų šaltiniuose randame įvairiai perkreiptų k. lyčių. K. praminti pagal įvairias vietovės ypatybes. Daugiausia k. pasidaryta iš pavardžių bei asmenvardžių (žr), kaip Aleksandrai, Biliūnai, Dargiai, Juodeikiai, Petraičiai. Tokių k. mini ir kryžiuočių kelių aprašai XIV a. (pvz. Kymunts-Dorf ‚Kymanto kaimas'). Klaipėdos krašte apie $^2/_3$ k. yra asmenvardinės kilmės. Kiti k. praminti nuo vandenų (Pajūris, Panemunė, Poežeris, Užupis), kitų gamtinės aplinkos dalykų (Eglynė, Kalnalis, Obelynas, Smėlynė), kultūrinių požy-

mių (Alkas, Daržai, Šventai) arba įvairių kitokių su vieta bei jos gyventojais susijusių ypatybių (Biržų Laukas, Dobilija, Dienavagiai, Ežkepiai, Juškakaimis, Minkštpaučiai, Prūseliai, Radviliškis, Sungailiškiai, Vingininkai...). K. teikia reikšmingos medžiagos vietovių bei krašto istorijai.

Lietuvos apgyventos vietos 1925; *J. Kantrimas*, Ką pasakoja mūsų žemė. Lietuvių vietovardžiai. (Mūsų Kelias, Dillingen 1949, nr. 8–23); *P.Jonikas*, Lietuvių kalbos istorija 1952, 136–140.

P. J.

Kaimelis bžk., Kidulių vls., Šakių aps., kair. Nemuno krante priešais Jurbarką, apie 0,5 km nuo Kidulių dv., Nemuno slėnio pakilumoje; drauge su papėdėje esančiu Šiaudinės k. prieš II pas. karą turėjo apie 850 gyv. K. išeina į paviršių baltos kreidos sluoksnis — vienintelė tokia vieta Lietuvoje. K. istorija glaudžiai susijusi su Kidulių dvaru (žr.), todėl vietovė dažnai vadinta K., arba Kiduliais; tik nuo 1863 sukilimo įsigalėjo K. vardas. Čia 1685 Jeronimas Krišpinas-Keršenšteinas pastatė šv. Mykolo Arkangelo koplyčią. Švedų karų metu Kidulių dv. gyveno Žemaičių vysk. Jonas Jeronimas Krišpinas-Keršenšteinas (žr.) ir pamaldas laikė toje koplyčioje. Ta bažnytėlė išliko iki XIX a. pradžios. Žemaičių vysk. Antanas Tiškevičius čia įsteigė parapiją ir senąją koplytėlę padidino, pristatydamas kita tiek iš medžio. Toje koplytėlėje buvo laikomos pamaldos iki 1839. 1880 grafas Benediktas Tiškevičius pastatė naują medinę bažnyčią, pašventintą 1885 Seinų sufragano Juozapo Olekos. Vėliau K. tapo Plokščių filija. Metrikų išlikę nuo 1798.

Prieš I pas. karą, ligi 1913 čia buvo klebonu žymus kaimo švietėjas kun. J. Katilius, o prieš II pas. karą į čia klebonu buvo atkeltas iš Šlavantų pagarsėjęs žmonių gydymu kun. Juodviršis. Nepriklausomybės metu įkurta pradžios mokykla, veikė kelios kultūrinės ir ūkinės organizacijos. Šiaudinėj, išsistačiusioj Nemuno kranto šlaite, gyv. daugumas buvo žydai, kurie vertėsi prekyba ir amatais. *J.P.* ir *A. B.*

Kaimenė gyvulių būrys, kuris laikosi vienoje draugėje; vieno ūkio arba viso kaimo gyvulių banda, prižiūrima vieno piemens arba kerdžiaus.

Kaimietis kaimo (sodžiaus) gyventojas, išsiskiriąs savo drabužiais, papročiais ir visa elgsena iš kitų visuomenės slouksnių.

J. Elisonas, Kaimiečių pasisveikinimai ir etiketo formos (Tautosakos Darbai I 1935, 27–48).

Kaimynas, gretimas gyventojas, susijęs su kitais artimais, savybės, ar tik gretimumo ryšiais. Paprastai Lietuvos kaime k. yra laikomas ne tik gretiminės sodybos, bet ir kiekvieno mažo kaimelio bei gretiminių vienkiemių gyventojas (žr. Kaimynystė).

K. sen. Lietuvoje — nelaisvas dvaro bernas, paverstas baudžiauninku, davus jam žemės dvare. Socialinė ir ekonominė k. padėtis įvairių D.L.K-tės valstiečių rūšių ir nelaisvų žmonių tarpe yra paaiškėjusi tik K. Jablonskiui naujai paskelbus ir išanalizavus 36 dokumentus, liečiančius kaimynus (Koimincy). XIX a. nežinota, kokiai valstiečių rūšiai skirtini k. M. Liubavskis apie k. iš viso nieko neužsiminė. Kiti visuomeninių santykių tyrinėtojai nerado tikslaus k. apibrėžimo. N. Gorbačevskis (žr.) juos aptarė, kaip ūkininkus, gyvenančius namuose prie kitų ūkininkų, bet ne prie dvarininko kiemo (Slovar' drevn. aktovago jazyka 1874, 182). M. Vladimirskis-Budanovas k. laikė dvaro žemėje pasodintus nelaisvus bernus, kurie, kad ir tapę valstiečiais, nebeturėjo asmeninės laisvės, nustojo teisės pasitraukti iš gyvenamosios vietos ir pasidarė vad. ‚neišeiviais žmonėmis'. Visai netiksliai apie k. yra rašę ar užsiminę F. Leontavičius, V. Daugėla, S. Beršadskis ir W. Kamieneckis; jie k. terminą laikė vietos pavadinimu.

Pagal dabar turimus šaltinius, k., pradedant nuo XV a. galo, reikia laikyti tuos valstiečius baudžiauninkus, kurie iš nelaisvų dv. bernų (parobki), tapo ūkininkais, gavę iš dv. žemės. XVI a. žemės ūkio produktų kainoms kylant ir javų prekybai vis labiau plečiantis, D.L.K. ir bajorų dv. vis labiau rūpinosi, kad nelaisviesiems dvaro žmonėms maitinti nebūtų naudojamos paties dvaro atsargos. Tad, taupant pardavimui paties dv. produktus, ir atsirado tendencija duoti dv. bernams žemės. Toks paties dv. ‚nelaisvosios šeimynos' (čeliad' nievol'naja) išlaikymo būdas buvo laikomas pats tinkamiausias.

Nors k. nebuvo laisvi, bet jie buvo išskirti iš kitos nelaisvosios dv. šeimynos. Jie gyveno savarankiškai savo namuose, bet tikrais ūkininkais jų negalima laikyti, nes jie gyveno ne savoje žemėje. Už jos naudojimą k. dvarui nuo savo ‚dúmo' (vienuose namuose gyvenanti k. šeima) turėjo eiti dvaran arti, piauti ir atiduoti vištą su kiaušiniais. K., kaip patvirtina Gegužinės ir Musninkų 1542 inventorius, dvarui jokių duoklių nemokėjo, bet kasdien ėjo baudžiavą, ir kasmet nuo savo ‚tarnybos' (služba) turėjo duoti po vištą ir 10 kiaušinių.

N. Linničenko aiškindamas k. kilmę, gretino tą terminą su jau XV a. žinomu ‚susiedu', pvz. jau Vytautas D. Rodunės bajorui Krupui už nuopelnus buvo davęs ‚žmonių susiedų' (liudi susedy, Akty otnos. k istor. Južnoj i Zapdanoj Rossij I 1863, 15), ‚Sused' buvo tik liet. termino k. vertimas. Aktuose k. (Koimincy) dar vadinami ‚seliane, kmeti, ohorodniki' ir kt. Kartais jie pavadinami ir ‚parobki', t. y. dvaro darbininkais, turinčiais dirbamos žemės. Tam tikro oficialinio termino kaimynui rusiško-

ji raštų kalba neturėjo. Tad ir instrukcijose dv. valdytojams bei D.L.K. privilegijose k. terminas nesutinkamas; kartais k. pavadinamas ‚selianin', nors pastarasis terminas buvo vartojamas baudžiauninkui ir šiaip kaimiečiui pavadinti. Bet kumetis (kmieć) ir k. D.L.K-tėje tuomet reiškė tą patį. Iš I Liet. Statuto ir Žygimanto Augusto instrukcijų dv. valdytojams matyti, kad kumečiais (kmethones, kmeti) buvo vadinami nelaisvi, priklausomi žmonės, ne ūkininkai, bet ir ne paprasti dvaro belaisviai–bernai, kuriems pavadinti aktuose vartojami kiti terminai.

Daugumas žinomų šaltinių apie k. yra iš Aukštaičių krašto. Žemaičiuose ir Gudijoje taip pat turėjo būti k., tik ten jų socialinė padėtis nebuvo taip ryški. Ilgesnį laiką naudodami jiems pavestą dvaro žemės sklypą, k. jį užgyvendavo, susilygindavo su kitais savažemiais, dvaro baudžiavą einančiais valstiečiais. Tad XVII a. k. pavadinimas pamažu išnyko. Labiausiai k. buvo žinomi prieš valakų reformą (prieš 1557). Naikindama senuosius k., reforma jų vietoje įvedė daržininkus (ohorodniki), kurie buvo apgyvendinami kelių margų daržuose. Matydami šituo atžvilgiu valakų reformos naudingumą, tą pat padarė savo dvaruose ponai ir bajorai. 1588 Lietuvos Statutas (sk. XII, § 21) nusakė, jog belaisviais beturi būti laikomi tik karo belaisviai, o jų palikuonys ir nelaisvoji dv. šeimyna turi būti kurdinama žemėje. Tuo būdu tebuvo patvirtintas gyvenimo faktas.

M. Daukša (žr.) iš lenkų kalbos verstame Ledesmos katekizme ir Vuikos Postilėje keliais atvejais pavartojo žodį k., paval-dinio (poddany) prasme. Kada po valakų reformos baudžiauninkai buvo susodinti kaimais, k. terminas galėjo įgyti platesnės prasmės. Socialiniai terminai ir jų sąvokos D.L.K-tėje laiko būvyje keitėsi. Tad Daukšos vertimuose k. sąvoka pavartota kaimiečio prasme.

Žodis k. yra išlikęs ir vietų varduose, pvz. Kaimynų kaimai (Klebiškio, Musninkų, Simno, Užpalių vls.), Kaimynėliai (Musninkų vls.) ir kt. 1643 prie Kėdainių yra minima vieta ‚Haimincy', kuri 1727 vadinama ‚Koiminicy'. Rusiškieji ir lenkiškieji Lietuvos aktai duoda eilę žinių apie žemes ‚Koiminiškia'.

K. Jablonskis, XVI a. belaisviai kaimynai Lietuvoje (Praeitis I 1930, 166–213); (") Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje 1941, 92–103, 313, 343; Archeografičeskij Sbornik I 33, VII 13, VIII 124, 128, 285, 299; Akty Vilenskoj Archeogr. Kommissii XIV 266, XVII 100, 391, XXIV 208, XXXII 293–5, 279; *F. I. Leontovič,* Sel'skije promyšlenniki v Litovsko-Russkom gosudarstve (Varšavskija Universitetskija Izvestija 1897, 11–12; Lietuvos istorijos šaltiniai I 1955, 121–123. *Z. I.*

Kaimynas Pridejimas Naujos Lietuwiszkos Ceitungos, savaitinis lietuvninkų laikraštis, spausdinamas gotiškais rašmenimis. 1896 XII 11 pasirodė Tilžėje pirmasis K. numeris, akc. b-vės Tewiszke (Kr. Lekšo ir Kropaičio) leidžiamas, aiškiai pasisakąs už lietuvybę ir lietuviškuosius reikalus. 1897 K. buvo spausdinama jau per 3000, o vėliau jo skaitytojų skaičius dar išaugo. 1899 II 10 K. priedu pradėtas leisti Tikras Kryžiaus Draugas, pakeičiant ir jo antrinę antraštę į Nedelinis Pridejimas... K. pėmus leisti Otto von Mauderode, redagavo Mikelis Kiošis (žr.) (Kioszis), pinigu nepaperkamas žmogus; laikraštyje bendradarbiavo aiškūs lietuvninkai ir tautinio susipratimo žadintojai, pvz. A. Buožis, J. Jurgelaitis, Keturakaitis, Kr. Lekšas, J. Sauerveinas-Girėnas, M. Šepeka, P. Švelnius, J. Vanagaitis ir kt. K., kaip ir N. Lietuviška Ceitunga, rašė už lietuvio išrinkimą į Prūsų landtagą ir t.t., todėl susilaukė aštrių puolimų iš vokietininkų ir renkamųjų pusės. Pradžioje jie K. ir N. Liet. Ceitungą norėjo atpirkti; 1905–06 leidėjui Otto von Mauderode ir red. M. Kiošiui siūlė po 1000 markių, kad būtų pakeista lietuviška kryptis vokiškąja. 1908 imta K. atvirai grasinti. Ypač tokiais grasinimais pasižymėjo vokiečių susivienijimo ir agrarų partijos vadai bei visoki renkamieji. Iš jų labiausiai pasireiškė tautinių liberalų kandidatas Schwabachas ir dr. Kipperis, žadėjęs M. Kiošį su laikraščiais ir jo lietuviškumu ‚sumalti', kalėjime sukirmydinti ir t.t. K. baigė savo dienas apie 1922.

A. B. Klaipėdiškis (Bruožis), Prūsų lietuvių laikraščiai 1914; Kovos Keliais 1938.

2. Lietuvos Keleivio sekmadieninis priedas, leistas Klaipėdoje 1924. Ats. red. O. Skirbstytė.

Kaimynystė sociologiniu požiūriu yra maža bendruomenė, aprėžta vietove ir stipriais asmeniniais, dažnai intymiais ryšiais. Tradicinė mažo ir nuošalaus kaimo bendruomenė, kurioje visų šeimų nariai yra geri pažįstami, turi pagrindinius k. bruožus. Tokie kaimynai dažnai susieina pasikalbėti apie darbą, politiką ir kitus reikalus. Ypač glaudus bendradarbiavimas pastebimas bėdos metais. Čia kaimynai vieni kitiems padeda ir ta proga parodyta jų laikysena iškelia kaimynus kaip pačias vertybes. Gyvenimas k. įsamonina grupės narius, kad jie yra didesnio socialinio junginio kaip šeimos dalis, tuo būdu grupė išplėtoja savo narių socialinę prigimtį. K. taip pat yra tarpininkas, kurio pagalba grupės nariai įgyja tam tikrus grupės idealus bei poelgių normas. Dėl to kiekviena k. įgauna ypatingą charakterį, kuriuo ji išsiskiria nuo kitų grupių, nors pagrindiniai šios grupės bruožai gali būti tie patys, kurie apibūdina platesnę bendruomenę. Pastaroji skiriasi nuo k. tuo, kad yra savarankiškesnė, t. y. turi labiau išplėto-

tus ekonominius, politinius bei kultūrinius aspektus ir didesnę ar mažesnę savo narių specializaciją. K. reikia skirti nuo tų grupių, kurios gyvena toje pačioje vietovėje, pvz. miesto kvartale, tačiau nėra saistomos kaimynystės ryšių tikrąja to žodžio prasme. K., kaip socialinė grupė, yra sąmoninga, išskirianti savo gyvenvietę kaip ‚mūsų' ir kuriai jos nariai priklauso. Jie didžiuojasi tuo priklausomumu ir vienybe. Nauji nariai, patekę į k., pradžioje yra ‚nemūsiškiai', kol jų elgesys bei laikysena nesupanašėja į grupės įprastas normas. Moderniais laikais k. grupės praranda savo pirmykštį pobūdį; jos, veikiamos miesto kultūros, užleidžia vietą formalioms, draugijinėms bei interesų grupėms.

Ch. H. Cooley et al., Introductory Sociology 1933.

A. Mst.

K. Lietuvos kaime buvo dvejopa: artimoji ir didžioji. Artimoji k., kurią paprastai sudarydavo 2–3 artimiausi kiemai, daug kur buvo vadinama s a v y b e. Šie kiemai daugeliu atvejų sudarydavo labai artimą bendravimo ryšį, tapdavo beveik vienais namais, pvz. reikale nuėjęs toks žmogus ko nors kasdieniška pasiskolinti pas savybės kaimyną ir jų nieko neradęs namuose, visai paprastai pasiimdavo ir tik vėliau, vakare, nuėjęs pasakydavo. Tokie savybės kaimynai labai dažnai buvo susiję tarpusavyje bičiulyste, kūmystėmis, tos pačios pirties bendruomene ir t.t., todėl ir vieno nelaimė, dažnai buvo ir kito nelaime, draugė išgyvenama ir vienas antram gelbima. Didžioji k. siejo tolimesnius, ne savybinius kaimynus. Ji daugeliu atvejų nebuvo tampri, daugiau reikalo, negu nuoširdumo, ir apimdavo labai nevienodą kaimynų būrį. Paprastai mažame kaime ši k. siedavo visus kaimo ir gretiminių vienkiemių gyventojus, o dideliame — tik dalį; pvz. į vestuves ar kt. vaišes nebuvo kviečiamas visas didysis (30–50 kiemų) kaimas, bet tik iki to ar kito kiemo, nes toliau k. ‚nebesiekia', ji nebesudaro paprotinės bendruomenės. Iš šios bendruomenės seniau visų buvo išskiriami didieji nusikaltėliai (žmogžudžiai, vagys); dėl jų išskyrimo paprastai susitardavo vyresnieji, ir tuomet jų niekas nekviesdavo. Kartais iš k. išskirdavo vienas kitas jam įsipykusį kaimyną, bet tai buvo tik laikinė apraiška; dažniausiai susirinkę kaimynai į vaišes, įniršėlį perkalbėdavo, ir šis nueidavo pats ar jo pasiųsti kaimynai pakviesti, tuo pabaigdamas visus buvusius ginčus.

A. Mž.

Kaimo žodis 1. visuomenės, politikos, ekonomijos ir literatūros laikraštis, ėjęs du kartus per mėnesį Kaune. Pradėtas leisti 1925, I, atsakomasis red. ir leidėjas J. Mačys.

2. dvisavaitinis komunistinis iliustruotas žurnalas, ėjęs Kaune nuo 1926 I ir Klaipėdoje 1926 IV—1927 III. Leidėju pasirašydavo Lietuvos Ūkininkų d-ja, bet iš tikrųjų leido komunistų centrinis Kauno komitetas. Pradėtas leisti vieton Valstiečių žodžio, sustabdyto 1925 XII 25.

Kaina yra pinigų arba jų ekvivalento suma, už kurią prekė ir patarnavimai perkama, parduodama bei siūloma parduoti. K. sąvoka praktiškame gyvenime turi daug variacijų. Administracinė arba objektyvinė k. yra ta, kuri išvedama kalkuliacijos būdu apskaičiuojant išlaidas. Pagaminimo arba įgijimo k. yra vad. savikaina, prie kurios pridėjus papildomas išlaidas — transporto, draudimo, sandėliavimo ir dar norimą gauti pelną, turime pardavimo k. Faktinoji, arba subjektyvinė, k. yra nustatoma rinkoje pasiūlų ir paklausų dėsnio, ir todėl ši k. dar vad. rinkos k. Faktinoji k. yra ir vad. netto k., kuri mokama atėmus kasos bei prekybinį diskontą ir kitas nuolaidas. Oficiali k. yra ta, kuri žymima kainoraščiuose ir ant pačios prekės, tačiau ne visada ji yra faktinoji k. Nominalinė k. yra k. iš vardo. Ji gali reikšti mažą sumą didelės vertės turtui, pvz. nurašyti banko namai rodomi 1.00 vertės ir priešingai, 100.00 nominalinės vertės akcija rinkoje pardavinėjama po 10.00. Normalinė k. yra toji, prie kurios stengiasi grįžti ir apsistoti k. po svyravimų. Konkurencinė k. vad. tokia, už kurią parduodamos prekės žemiau savikainos ar žemiau rinkos kainos tikslu išstumti iš rinkos kitus tos prekės gamintojus. Kai konkurencinės kainos taikomos užsienio rinkoms, turime vadinamą dampingo k. Monopolinė k. yra nustatoma vieno centro, turinčio galią gaminti, gaminti ir pardavinėti arba tik pardavinėti to centro monopolio pagrindu kontroliuojamas prekes. K. gali būti vietinė ir klasinė, kai skirtingose vietose bei skirtingoms žmonių klasėms tos pačios arba panašios prekės parduodamos skirtingomis k. K. yra ir ta suma, kurią moka už tam tikrus nenormalius reiškinius: už pagrobto asmens paleidimą, už nusikaltėlio pagavimą, už rinkimų laimėjimą, už loterijos bilietą ir t.t.

K. k o n t r o l ė yra krašto valdžios ekonominės politikos priemonė, pavartojama dažniausiai laikinai ūkinių depresijų ir karo metais. Valdžia nustato būtino reikalingumo prekėms ir tam tikriems patarnavimams k. ribas, kartu įvesdama ir tų prekių pardavimo racionavimą. Socialistiniuose ir ypač komunistų valdomuose kraštuose k. nustato valdžia pagal savo politinius išskaičiavimus. Valdžia dažnai netiesiogiai kontroliuoja k., tvarkydama kredito, trans-

porto ir kitas ūkines sąlygas. Tiesioginei kontrolei įvesti dažnai reikalingi specialūs įstatymai ir atitinkamos administracinės priežiūros įstaigos. Žr. Kainų tvarkymas.

K. p a l a i k y m a s yra taip pat valdžios siekimas palaikyti aukštesnes tam tikros gamybos šakos k. Tai daroma tiesiog primokėjimais iš iždo arba netiesioginiu būdu: eksporto sąlygų lengvinimu, kreditų teikimu, pašalpomis gamybos priemonėms įsigyti ir t.t.

K. l y g i s išreiškiamas indekso skaičių pagalba. Indekso skaičiai gaunami lyginant svarbesniųjų prekių k. urmo prekyboje su praeities k.

K. ž i r k l ė s yra įvairių prekių grupių ir patarnavimų k. santykis bei tų santykių kitėjimas. Dažniausiai skiria žemės ūkio gamybos produktus ir pramonės gaminius. Žirklės skečiasi, kai viena grupė pinga, o kita lieka vietoje arba dar brangsta. Ir priešingai. Panašiai reiškiasi uždarbių ir vartojimo reikmenų k. santykių kitėjimas.

K. t e o r i j a aiškina, kad prekių k. ir aukso bei sidabro gamyba istorijos eigoje buvo glaudžiai susijusios. Istorijos faktai tai patvirtina, tačiau moderniame ūkyje ši teorija papildoma bei keičiama naujais ir sudėtingais ūkio tvarkymo dėsniais.

Meade, Planung u. Preismechanismus 1951; *Backman,* Price Practices and Price Policies 1953.

S.Stn.

K. (gyvybės, kūno dalių, sužeidimo) s e n o v ė s L i e t u v o j e buvo nustatyta įstatymais teismams vadovautis, baudžiant galvažudžius bei nusikaltėlius, ką nors sužeidusius arba sužalojusius kieno nors kūną. Greta kitų įstatymais numatytų bausmių, uždedamų nusikaltėliui, jis turėjo taip pat atlyginti nukentėjusiam kūno sužalojimo nuostolius. Įstatymais nustatyta gyvybės atėmimo bei kūno sužalojimo k. teismo nutarimu buvo mokama nukentėjusiam arba jo šeimai. 1588 Lietuvos Statutas bajoro ar dvasininko gyvybę vertino 100 kapų grašių, valstiečio pagal jo padėtį nuo 20 ligi 60 kapų grašių, miestiečio pagal jo padėtį nuo 24 ligi 50 kapų grašių. Už bajoro kūno sužalojimą Lietuvos Statutas numatė šitokius nuostolių atlyginimus: už bajoro ranką, kojį, nosį, ausį, lūpą ar akį — 50 kapų grašių; už bajoro rankos ar kojos pirštą — 20 kapų grašių; už galvos sužeidimą, nuo kurio bajoras taptų nebylys — 100 kapų grašių; už galvos žaizdą su kaulo sužalojimu — 30 kapų grašių; už bajoro veido sužalojimą — 40 kapų grašių; už įvairias kitas žaizdas — po 20 kapų grašių; už antausį, bajoro barzdos ar plaukų rovimą — 12 kapų grašių. K. panašiems valstiečio kūno sužalojimams buvo nustatyta tik nuo 1 ligi 3 kapų grašių, o už miestiečio kūno sužalojimą nuo 3 ligi 5 kapų grašių.

1588 Lietuvos Statutas; *I. I. Lappo,* 1588 Lietuvos Statutas 1934–38.

K.Avž.

Kainas (hebr. ‚gautasis', ‚kalvis') pagal S. Testamentą pirmasis Adomo ir Ievos sūnus, Abelio brolis, dėl savo neapykantos ir brolžudystės pirmasis atstovas moralinės netvarkos, kilusios iš pirmųjų tėvų nusikaltimo Dievui. Dirbo žemę ir be geros valios ir tikėjimo dvasios aukojo Dievui žemės vaisius. Dievui tokios aukos nepriėmus, K. pagieža nukrypo į jaunesnį brolį Abelį, kuris Dievui aukojo geriausius savo kaimenės avinėlius. Dėl to, kad brolio auka buvo Dievui miela, K. iš pavydo užmušė Abelį ir arogantiškai atsakė Dievui, kuris teiravosi apie brolį, norėdamas atkreipti K. dėmesį į jo nusikalstamą darbą. Dėl nekalto Abelio kraujo, kuris Dievo žodžiais šaukiasi teisingumo, Dievas pasmerkė K. ir pažadėjo, kad brolio kraujo prisigėrusi žemė bus jam nevaisinga. K. supratęs savo kaltės didumą ir bijodamas taliono (galva už galvą) įstatymo, pabėgo nuo žmonių ir tapo nomadu. Dievas jo pasigailėjo, užtikrindamas, kad jis nebus nužudytas, o mirs savo mirtimi. Kad kas K. nepaliestų, Dievas pažymėjęs jį ypatingu regimu ženklu. Kai kurie Šv. Rašto aiškintojai mano, kad tai buvo tatuiruotė, iš kurios stepių gyventojai atpažįsta vienas kitą ir apsisaugo nuo žudynių. Kiti aiškina, kad tas ženklas buvusi baisi, laukinė K. išvaizda, dėl kurios niekas nedrįsęs jo paliesti. Bažnyčios Tėvai K. asmenyje mato teisingųjų persekiotojo tipą.

J.V.

K. m e n e gan reta tema, bet išliko keli labai seni K. ir Abelio istorijos ciklai XI–XIII a. mozaikose (Venecijos Šv. Morkaus bžn., Palermo Capella Palatina, Monreale bžn. Sicilijoje ir Florencijos baptisterijos kupoloje) ir XIV a. Pizos Campo Santo freskose. K. ir Abelio aukojimas, kaip viena atskira scena, pasirodė daug anksčiau, jau senųjų krikščionių sarkofagų reljefuose IV a., mozaikoje Ravenoje VI a., Italijos ir Prancūzijos katedrų fasadų reljefuose XII a.: K. auka matyti nedega, o Abelio — liepsnoja ir kyla dūmais į dangų. Nuo XI a. mėgiama vaizduoti K. brolžudystė. Įspūdingas yra 1015 Hildesheimo katedros žalvarinių durų reljefas. Visi šie darbai rėmėsi Bizantijos rankraščių K. is-

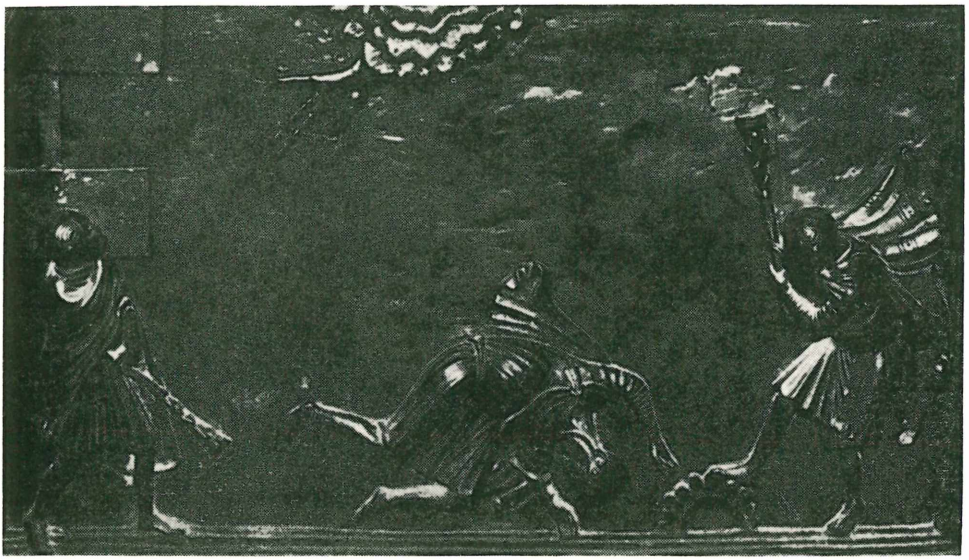

Kainas užmuša Abelį ir Kaino prakeikimas. Reljefas iš Hildesheimo katedros žalvarinių durų (1015)

torijos iliustracijomis. Graikiškame Vatikano Oktateuche (XI–XII a.) vaizduojamas taip pat atgailojąs K. ir apokrifinis. K. nubaudėjas — Lamechas, kuris K. nužudo. K. vėliau tapė P. Ucello (Florencijos Chiostro verde freskų cikle), Düreris, Pontormo, Tizianas, Tintoretto, S. Rosa, lipdė Carpeaux. *P.Rkl.*

Kaindl Raimund Friedrich (1866–1930) austrų istorikas, nuo 1901 Černovicų univ. prof. ir nuo 1915 Grace. Atstovavo D. Vokietijos istorinei koncepcijai. Išsp. Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern 3 tt. 1907–1911, Geschichte u. Kulturleben Deutschösterreichs 1929.

Kainitai gnostinė II–III a. sekta, garbinusi Kainą ir Judą Iskarijotą.

Kainitas (iš gr. kainos ‚naujas') mineralas, $KMg(SO_4)Cl \cdot 3H_2O$, dažniausiai bespalvis, baltas ar gelsvas su stikliniu blizgesiu, kartus. Kietumas 2,5–3, specifinis svoris 2,15. K. paprastai sudaro smulkiai grūdingus agregatus, pilkos, gelsvos iki tamsiai raudonos spalvos. Randamas kartu su karnalitu, kizeritu, halitu, silvinu ir kitais druskų mineralais. Aptinkamas kalio druskų kasyklose prie Harco, Galicijoje, JAV ir kt. Perdirbamas į kalio trąšas. *B.Sld.*

Kainoraštis prekių sąrašas su pažymėtomis kainomis. K. pradžioje dar būna nusakomos bendrosios pardavimo bei mokėjimo sąlygos.

Kainozojas (gr. kainos ‚naujas' ir zōon ‚gyvis'), arba kainozoinė era — geologijoje Žemės naujieji amžiai. Kainozoinių uolienų sluoksniai yra susiklostę mezozoinių uolienų viršuje. K. skirstomas į du periodus: tretinį ir ketvirtinį. Šioje eroje pasireiškė gana stiprus vulkanizmas. Tai svarbiausias alpininio kalnų susidarymo tarpsnis. Žemės vaizdas pasidarė panašus į dabartinį ir išryškėjo klimato sritys. Flora ir fauna taip pat darėsi panaši į dabartinę. Bestuburių grupės tos pačios, kaip ir dabar. Tretinis turtingas didelių foraminiferų, gausiai pasirodo aukštesnieji stuburiniai, kurių grupės panašėja į dabartines. K. turime Lietuvoje. Mūsų gintaras (žr.) yra tretinio periodo padaras, o reljefas — ketvirtinio, suledėjimo (diliuvis). *B.Sld.*

Kainų tvarkymas ekonominės politikos priemonė ūkinėms depresijoms sulaikyti. 1933 paskyrus Hitlerį Vokietijos kancleriu ir jam pradėjus intensyviai ruoštis karui, ir Lietuvoje pajustas svarbesnių vartojimo prekių ir žaliavų trūkumas. Dėl to prekių ir žaliavų kainos pradėjo kilti ir pragyvenimas brangti. Buvo gyvas reikalas kiek galint stabilizuoti pragyvenimą ir neleisti kainoms kilti ir įsibėgėti žalingai spekuliacijai. Tuo tikslu Lietuvos vyriausybė 1935 III įsteigė Kainų tvarkytojo instituciją. Kainų tvarkytojui, kuris buvo skiriamas ministrų kabineto, finansų ministrui pristačius, buvo duota plati galia, bū-

tent: tvarkyti ir nustatyti kainas prekėms, žaliavoms ir patarnavimams, o taip pat nustatyti prekių bei žaliavų standartus. Nusižengusius kainų įsakymams Kainų tvarkytojas galėjo bausti administraciniu būdu baudomis ligi 50.000 litų. Išleistų kainų įsakymų priežiūra buvo pavesta vietos policijai.

Vykdydamas pavestą kompetenciją, Kainų tvarkytojas pirmiausia stabilizavo prekių ir patarnavimų kainas bendru potvarkiu ir uždraudė kelti kainas be jo sutikimo. Atsiradus rimtam pagrindui ar pakilus importuojamų prekių ar žaliavų kainoms, Kainų tvarkytojas atskiru patvarkymu leisdavo atitinkamai pakelti parduodamų Lietuvoje prekių kainas.

Kad ir su dideliais sunkumais, Kainų tvarkytojui vis dėlto pavyko sustabdyti spekuliacijos įsibėgėjimą ir prekių bei patarnavimų kainų kilimą. Apskritai, pragyvenimo lygis Lietuvoje prieš II pas. karą buvo tik nežymiu procentu pakilęs. Be to, Kainų tvarkytojui pavyko sumažinti daugelio prekių kainas, ypač tų prekių, kurių kainos buvo kontroliuojamos sindikatų ir laisva konkurencija buvo panaikinta. Kaip vieną iš pavyzdžių reikia paminėti alaus kainų sutvarkymą. Alaus kainos Lietuvoje buvo pernelyg aukštos ir neproporcingos bendram kainų lygiui. Alaus gamyba, paskirstymas ir kainos buvo griežtai sindikato kontroliuojamos. Alaus vartojimas buvo palyginti mažas, alaus pramonė buvo perinvestuota ir dėl to aukštos gamybos išlaidos gulė ant alaus kainos. Kainų tvarkytojas sumažino alaus kainas perpus, t.y. 50%, tikėdamasis, kad alaus vartojimas pakils. Viltys visai pasiteisino: alaus vartojimas pakilo 300–400%. Tuo būdu vegetuojanti pramonė buvo prikelta, ir jos pelnas padidėjo.

Plytų kainų patvarkymas patarnavo akstinu Kainų tvarkytojui išnagrinėti visą statybos ir statybinių medžiagą problemą. Speciali finansų ministro paskirta komisija išnagrinėjo mūrinės statybos problemą Lietuvoje. Šių studijų rezultatas buvo pagarsėjęs Lietuvoje ‚Mūrinės statybos ugdymo planas', kurį redagavo dr. Vladas Juodeika ir arch. Vladas Švipas. Pagal minėtą planą visa Lietuvos statyba, dėl miškų sumažėjimo, turėjo per 25 metus palaipsniui pasidaryti mūrinė tiek miestuose, tiek ir kaimuose. Šis planas buvo ministrų kabineto patvirtintas ir jam vykdyti buvo įsteigtas Krašto statybos komitetas.

Be kainų patvarkymų, Kainų tvarkytojas buvo nustatęs visą eilę standartų medžiagoms ir prekėms.

Pirmuoju Kainų tvarkytoju buvo paskirtas Vladas Kurkauskas. Tačiau jis tose pareigose tebuvo apie mėnesį laiko, nes buvo paskirtas Klaipėdos krašto gubernatorium. Antruoju Kainų tvarkytoju buvo dr. Vladas Juodeika, kuris tas pareigas ėjo 1935–40. 1940 Lietuvos vyriausybės patvarkymu Kainų tvarkytojo įstaiga sujungta su naujai įsteigtu Pramonės departamentu, kurio direktorium buvo paskirtas dr. Vl. Juodeika. Sovietams okupavus Lietuvą, kainų tvarkymas pavestas Finansų liaudies komisariatui. *V.Jdk.*

Kainz Friedrich (g. 1897) austrų estetikas ir kalbos psichologas, nuo 1931 Vienos univ. prof. Yra išspausdinęs eilę vertingų darbų iš kalbos psichologijos, estetikos ir meno filosofijos. Svarbesnieji darbai: Psychologie der Sprache 2 tt. 1941–43, Einführung in die Sprachpsychologie 1946, Vorlesungen über Ästhetik 1948, Einführung in die Philosophie der Kunst 1948 ir kt.

Kaipas (lot. Caiphas; tikriau Juozapas K.), Ano žentas, Kristaus laikais vyr. žydų kunigas Jeruzalėje. Romos prokuratoriaus Valerijono Grato 18 po Kr. paskirtas vyr. kunigu, 36 po Kr. Sirijos legato Vitelijaus iš tų pareigų atleistas. Taip ilgai išsilaikė vyr. kunigo pareigose dėl to, kad, būdamas sadukiejus, nesirūpindamas religiniais reikalais, pataikavo romėnų valdžiai. Apie jį žinoma tik tiek, kiek duoda žinių Juozapas Flavijus ir Evangelijos. Jo valdymo metu Kristus pradėjo savo viešąjį mokymą. Po Lozoriaus iš numirusių prikėlimo K. pasiūlė sinedrijonui (vyr. žydų tarybai) nužudyti Jėzų. Prieš paskutines Jėzaus gyvenime Velykų šventes, K. sukvietęs sinedrijoną tarėsi, kaip ir kada reiktų Jėzų nužudyti; tada buvo sutarta to nedaryti per Velykų šventes, bet Judo išdavimas reikalą paskubino. Suimtas Jėzus buvo pirmiausia atvestas į K. namus, kur buvo susirinkę sinedrijono nariai ir kur pirmininkavo pats K. Kadangi liudininkų parodymai apie Kristų nesiderino, K. Dievo vardu prisaikdindamas Jėzų, pareikalavo pasisakyti, ar jis tikrai esąs Mesijas, Dievo Sūnus. Gavęs teigiamą atsakymą, rodydamas savo pasipiktinimą, K. perplėšė savo drabužius ir sušuko: ‚Jis piktžodžiavo Dievui; kam dar mums reikia liudytojų? Štai, dabar jūs girdėjote piktžodžiavimą? Kas jums regisi?' (Mat. XXVI, 65–66). Kristus sinedrijono buvo pasmerk-

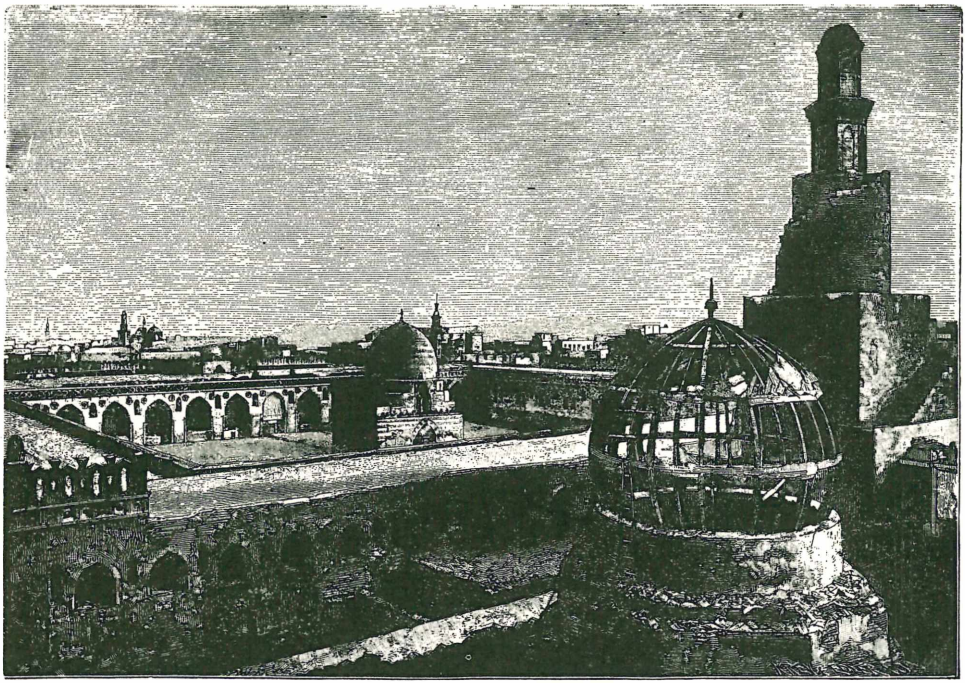

Kairas (Ibn-Tuluno mečetė)

tas mirti ir atiduotas Pilotui, kad tas įvykdytų mirties bausmę, nes sinedrijonas tos teisės neturėjo. Vėliau apaštalai Petras ir Jonas Jėzaus vardu pagydę luošąjį atsidūrė sinedrijono teisme, kur dalyvavo ir K., bet pirmininkavo jau ne jis, o Anas, nes K. iš vyr. kunigo pareigų jau buvo atstatytas. *J.V.*

Kairas (gr. Kairos, lot. Occasio) graikų mitologijoj patogios progos dievaitis, vaizduojamas skubančiu nuogu jaunuoliu, su sparnais prie kulnų, ilgomis garbanomis iš priešakio, pliku pakaušiu ir su skustuvu rankoje. Graikų įsitikinimu, tą likimini progos momentą reikią pagauti ir išnaudoti. Todėl, kai K. šmėkštelėdavęs pro šalį, žmogus turėdavęs jį pačiupti už garbanų. Geriausiai K. buvo pavaizdavęs graikų skulptorius Lisipas (IV a. pr. Kr.). Yra išlikę nemaža kopijų, kurių geriausia Splite, Dalmatijoje.

A. Greifenhagen, Die Antike 1935. *A.Rkš.*

Kairas (ar. Masr-el-Kahira) Egipto sostinė, didžiausias Afrikos mst., apie 2,5 mil. gyv. (1937 1,3 mil., 1947 2,09 mil.), iš kurių per 80% mahometonai, 9% koptai ir 6% europiečiai. K. yra pietiniame Nilo deltos gale, deš. jo krante, apie 200 km nuo Aleksandrijos ir 128 km į v. nuo Sueso. Senamiestis žymus savo senovinės statybos paminklais, siauromis gatvėmis, bazarais (Chan Chalili), mečetėmis, iš kurių žymiausioji Gami-ibn-Tulun, pastatyta apie 879 toje vietoje, kur pagal padavimą Dievas kalbėjęs su Moze. Kitos didelės architektūrinės vertės mečetės yra: XIV a. sultono Hasano, El Hasaneno ir XV a. Kait Bey mauzoliejus. Iš viso K. esama apie 500 mečečių. Miesto pietryčių dalyje yra citadelė (1176–1220) su Mahometo Ali mečete, kurios du minaretai yra tapę K. simboliu. K. yra labai žymus religinio gyvenimo centras; jame reziduoja vyriausia mahometonų galva didysis muftis, didysis rabinas, koptų kat. patriarchas, Romos kat., armėnų kat., sirų kat., melchitų kat. arkivyskupai, maronitų ir chaldėjų vyskupai ir koptų monofizitų patriarchas; čia yra seniausias ir didžiausias mahometonų universitetas El-Azhar (su mečete), įkurtas 987 ir lankomas apie 12.000 studentų.

Naujamiestis grupuojasi vakarinėje dalyje apie aikštę-parką Ezbekiją ir pasižymi puošniais rūmais, viešbučiais, teatrais, prekybos ir administracijos įstaigomis. Obeliskai, kuriais senovėje K. garsėjo, yra

išgabenti. Tik Abasijos priemiestyje yra išlikęs obeliskas, statytas Sesostrio I (1980–1935 pr. Kr.). Į v. nuo senamiesčio yra sala Roda, kurioje pagal padavimą faraono duktė radusi naujagimį Mozę. Aukštojo mokslo institucijos: Kairo universitetas, įsteigtas 1908, Heliopolio univ., įst. 1950, amerikinis univ. ir keli specialūs institutai. Mieste yra keli muziejai, o kitapus Nilo esančiame Gizeh priemiesty yra garsus egiptologijos muziejus ir ten pat didžiosios piramidės.

K. yra pirmoj eilėj prekybos ir naminės pramonės miestas su didelėmis tarptautinės prekybos (medvilnės, kilimų, šilko, odų, tabako, keramikos, puošmenų) įstaigomis ir bankais.

K. įkurtas 640 Egipto nukariautojo arabo Amr-ibn-al-Aso, o padarytas miestu 968 Tuniso kalifų karvedžio Jauharo. 1798–1801 užimtas prancūzų, 1882–1922 anglų valdžioje, II pas. karo metu britų Vidurinių Rytų vyr. būstinė. *A.B.*

K. k o n f e r e n c i j o s įvyko 1943 XI 22–26 ir 1943 XII 2–6. Pirmojoje konferencijoje dalyvavo JAV prezidentas T. D. Rooseveltas, Kinijos respublikos prezidentas Čiang-Kai-Šekas ir D. Britanijos ministras pirm. W. Churchillis bei šių valstybių ir kitų sąjungininkų, kovojusių prieš Japoniją, karinės misijos. Čia Trys Didieji pasižadėjo paklupdyti Japoniją ir išlaisvinti Korėją, o karinės misijos sutarė karo operacijas, taikysimas Japonijai. Antrojoje K. k., kurioje dalyvavo T. D. Rooseveltas ir W. Churchillis su savo kariniais patarėjais, svarstyta Burmos žygio ir kiti strateginiai klausimai. 1943 XII 1 K. d e k l a r a c i j o j e buvo išdėstyti K.k. nutarimai. Čia Trys Didieji pareiškė, kad jie kariauja, siekdami sukliudyti Japonijos agresiją bei ją nubausti. Jie netrokšta jokios naudos sau ir neketina užimti jokių svetimų teritorijų. Jie siekia išstumti Japoniją iš visų Pacifiko salų, kurias ji buvo užgrobusi I pas. karo pradžioje, ir visas tas teritorijas (Mandžiūriją, Formozą, Peskadorus) grąžinti Kinijai. Jie siekia išstumti Japoniją ir iš visų kitų teritorijų, kurias ji buvo jėga užgrobusi. Pareikšta, kad Korėja turi būti laisva ir nepriklausoma. Pagaliau čia pareikšta, kad Trys Didieji drauge su kitais sąjungininkais vykdys kietas ir rimtas karines operacijas, kad Japonija be sąlygų kapituliuotų.

Foreign Relations of the United States 1945. *Br.N.*

Kairelienė-Lukšytė Ona (g. 1910 VI 19 Blagoveščensko mst., Sibire) visuomenės veikėja. 1923 grįžo į Lietuvą, 1931 baigė Saulės gimn. Kaune, studijavo VDU Teol.-filosofijos fak. germanistiką, slavistiką ir pedagogiką, 1940–44 Vilniaus suaugusiųjų gimn. mokytoja. 1944 pasitraukė į Vokietiją, 1947 emigravo į Argentiną. Lietuvoje priklausė ateitininkams, 1934–35 Giedros korp. pirm., aktyvi literatų būrelio narė. Argentinoje buvo Tremtinių vaikų globos komiteto pirm., 1953–55 ARLB centro valdybos sekr. Bendradarbiavo Moteryje, Pavasaryje ir Laike, kur 1952–55 buvo moterų skyriaus ‚Moteris ir Gyvenimas' red.

Kairėnai k., Grinkiškio vls., Kėdainių aps., 5 km nuo Grinkiškio ir 8 km nuo Gudžiūnų glžk. st.; 1923 buvo 52 ūkiai ir 333 gyv. Čia surasta III–IV a. radinių: antkaklė buoželiniais galais, žiedinė segė lenktine kojele ir kt.

Kairiai (vok. Kairinn) 1. bžk., apie 12 km į p. nuo Klaipėdos, 5 m nuo j.l. Turi bažnyčią, mokyklą, malūną. 1939 buvo apie 100 gyv. Čia veikė 1914 VII įst. liet. jaunimo Gintaro d-ja.

2. bžk., Šiaulių vls., 6 km į r. nuo Šiaulių, prie plento ir ežerėlio; 13 ūkių su 88 gyv. (1930). Pro K. nutiestas siaurasis Šiaulių–Joniškėlio glžk. (stotis). Prie bžk. yra K. kaimas ir buvęs grafų Zubovų dvaras. Kaimas, įsikūręs derlingoje žemėje, nepriklausomybės metu buvo padaręs didelę ūkio pažangą, o dvaras sunykęs. Akmeninė bžn. statyta 1792, o pradžios mokykla įkurta po I pas. karo. Čia 1904 vasarą, globojamas grafo Zubovo, įvyko didelis liet. šviesuomenės susirinkimas, šaukiamas prisidengiant gegužinės vardu. Dalyvavo apie 300 jaunųjų lietuvių veikėjų, jų tarpe daug studentų ir moksleivių. Dvaro kluone buvo vaidinimas, šokiai ir dainavo choras, o rūmuose tuo metu vyko politinis posėdis, kuriame tartasi, kaip kovoti su caro administracija. *A.B.*

3. kaimas, Naujamiesčio vls., Panevėžio aps., 8 km nuo Naujamiesčio, 6 km nuo Gustonių glžk. st. 1923 buvo 10 ūkių ir 58 gyv. Kasant graužą K. lauke randama žmonių kaulų ir senienų.

4. kaimas, Varnių vls., Telšių aps., 4 km nuo Varnių. 1923 buvo 8 ūkiai ir 55 gyv. Čia M. Brenšteinas kasinėjo senojo geležies amžiaus kapinyną, kur buvo surasta keletas geležinių įmovinių kirvių, žalvarinių apyrankių, peilių ir kt.

Kairiarankis, viską daraąs kaire ranka. Lietuvių kairiarankiškumas laikomas tam tikra yda, toks žmogus dažnai pašiepia-

mas ir pn., o vaikystėje su kairiarankiškumu įvairiai kovojama.

Kairieji pradžioje tik parlamentinis terminas, atsiradęs pirmiausia Prancūzijoje pažymėti pažangioms parlamento partijoms, kurių atstovai sėdėjo kairėje parlamento salės pusėje (žiūrint nuo parlamento pirmininko). Anglijos parlamento gyvenime vyrauja visai kitoks paprotys: ten opozicinės valdžiai partijos užima kairiąją salės pusę, betgi valdžiai keičiantis, pasikeičia ir parlamento atstovai savo vietomis. Daugelyje kraštų yra prigijęs paprotys skirstyti politines grupes į kairiuosius (pažangiuosius) ir dešiniuosius (konservatorius). *P.Č.*

Kairinis kirtis žr. Kirtis.

Kairionys (lenk. Kojrany) buvęs dvaras Vilniaus aps., 5 km nuo Vilniaus priemiesčio Antakalnio. Dvaras yra turėjęs apie 150 lietuviškų valakų žemės, daugiausia miškų, ir koplyčią, priklausančią Šv. Petro par. Antakalnyje. K. yra sena vietovė. Žygimantas Senis 1545 X 4 suteikė K. privilegijų, o Steponas Batoras 1586 V 15 dekretu juos paskyrė Mikalojui Kiškai, Palenkės vaivadai. 1596 X 9 K. paveldėjimo teisės buvo suteiktos Juozui Isakovskiui. 1689 I 19 K. perėjo Šreiterių nuosavybėn, 1692 II 14 atiteko Vilniaus vaivadai Kazimierui J. Sapiegai, 1699–1730 juos valdė Tizenhauzai, 1730 pavesti Antakalnio trinitorių vienuolynui, 1759 paėmė Lopacinskiai, o 1870 įsigijo grafas Juozas Tiškevičius. 1861 650 dešimtinių nusavinta ir žemė išdalinta ten nuo seno gyvenusiems valstiečiams.

Be žemės ūkio, K. yra buvę pramonės centras. Prie Veržuvos (lenk. Werżówka) upės veikė vandeniniai malūnai, kurie tiekė Vilniaus gyventojams geros rūšies vad. ‚Kairioniškių' miltų. Ten pat XVII–XVIII a. yra buvęs popieriaus fabrikas, vienas iš seniausių Lietuvoje. Pradžioje popierius buvo gaminamas geros rūšies; jo vandeninis ženklas yra buvęs širdis su inkaru ir Kairionių įrašas. Ilgainiui tie fabrikai sunyko. Vėliau čia buvo įsteigtas vinių ir vielų fabrikas.

Pirmojoje XVIII a. pusėje K. yra buvę žymūs kultūrine veikla. Graži gamta, ežerai, parkai, tvenkiniai, fontanai vasarą sutraukdavo daug Vilniaus šviesuomenės. Čia veikė mėgėjų teatras, kur vaidinta daugiausia Aleksandro Fredros komedijos. 1861 K. buvo valsčiaus centras, kuris po kelerių metų perkeltas į Mickūnus. K. girininkija, priklausiusi Vilniaus miškų urėdijai, savo būstinę turėjo Viršupio sodyboje, Mickūnų vls. 1951 tyrinėti du moterų kapai, priskiriami IV–V a. Mirusiosios palaidotos nedegintos, negiliose duobėse.

V.Klb.

Kairys 1. Anatolijus (g. 1914 VIII 28 Petrapilyje) pedagogas, rašytojas. 1938 baigė gimnaziją Kaune, 1938–40 studijavo pedagogiką VDU ir 1940–42 VU, kurį baigė 1942 V 23 (diplominis darbas — St. Šalkauskio tautinis auklėjimas). 1940–42 Vytauto Didžiojo gimn. berniukų bendrabučio vedėjas ir auklėtojas, 1942—44 Šiaulių suaugusių vidurinės mokyklos direktorius. 1944 VIII 2 pasitraukė į Vokietiją. 1946–47 Nürtingeno lietuvių gimn. vicedirektorius ir istorijos mokytojas. 1947 IV 1 atvyko į JAV.

Anatolijus Kairys

Būdamas Liet. Kat. Jaunimo ‚Pavasario' Vyrų S-gos sporto vadas ir centro valdybos reikalų vedėjas, 1939 organizavo ir vadovavo provincijoje suruoštiems sporto kursams, surengė pirmąją sąjungos vyrų (sporto) stovyklą Karmėlavoje, 1940 Vilniaus ateitininkų s-gos vicepirmininkas, 1946 pradžioje Kempteno liet. stovyklos švietimo vadovas, suorganizavęs Maironio vardo gimn. Vokietijoje redagavo Tremtinių Mokyklą, o JAV — 1947–49 žurnalą Naująją Aušrą. Bendradarbiavo Ūkininko Patarėjuje, Pavasaryje, Jaunimo Vade, Alguvos Bare, Tremtinių Mokykloje, Naujojoje Aušroje, Drauge, Naujienose, Užuolankoje ir kt., pasirašydamas pavarde arba slapyvardžiais: Eug. Tautginas, Tauras, Pilkasis Balandis, Marcus, At. ir kt. K. išleido A. Maceinos Didįjį Inkvizitorių 1946 ir A. Barono Debesis plaukiančius pažemiu 1951.

K. yra parašęs lyrikos ir dramos dalykų. Dalyvavo poezijos almanache Verpetuose 1946 ir literatūros metraštyje Gabijoje 1955. Skyrium išsp. Būkime angelaičiai, dviejų veiksmų vaizdelis vaikams 1938, Blaškomi lapai (eilėraščiai) 1946, Auksinė sėja (eilėraščiai) 1954, Laisvės medis, 4 veiksmų istorinė pjesė 1955, Diagnozė, 3 veiksmų komedija 1956.

2. Antanas (g. 1903 VI 28 Rokiškyje) dailininkas. Nuo 1922 studijavo tapybą Meno mokykloje Kaune, kurią baigė 1927.

Antanas Kairys

Tapybos darbai realistinio pobūdžio. Dalyvavo Lietuvos ir užsienio meno parodose. 1932 Tarptautinės meno ir technikos parodoje Paryžiuje už vieną darbą apdovanotas Grand Prix diplomu. 1949 apsigyveno Brazilijoj (Sao Paulo mst.), kur prisidėjo organizuojant Lietuvių menininkų klubą ir pirmąją lietuvių dailės ir liaudies meno dirbinių parodą Sao Paulo. Dalyvavo su savo kūryba vietinėse brazilų dailės parodose. Yra aktyvus Sao Paulo dailininkų sąjungos narys. Dirba pritaikomojo meno tekstilėje ir komerciniame mene.

3. Klemensas (1835 Liūdiškių k., Anykščių vls., Utenos aps. – 1864 V 16|28 Verchoturjės mst., Permės gub.) kunigas, poetas. 1854 įstojęs Varnių kun. seminarijon ir savo gabumais atkreipęs vadovybės dėmesį, K. 1857 buvo išsiųstas Petrapilio dvasinėn akademijon, kurią baigė 1861 VI 12 ir buvo įšv. kunigu, o IX 21 dar gavo teol. magistro laipsnį. Paskui trumpą laiką pabuvęs Rokiškio vikaru, K. paskirtas Kauno gimn. kapelionu. 1861 XII 5 pradėjęs eiti kapeliono pareigas, K. greitai nustatė prieš save rusų valdininkiją, energingai, nors ir nesėkmingai, rūpindamasis katalikams atgauti uždarytąją domininkonų bažnyčią (beje, vėliau, 1868, ji buvo paversta cerkve). Jau tikras konfliktas su administracija iškilo 1863, kada K., nekreipdamas dėmesio, kad naujieji gimn. rūmai buvo pašventinti stačiatikių kunigo, rytojaus dieną pats vėl pašventino visus rūmus, nesiribodamas nustatytomis eilinėmis katalikų mokinių pamaldomis. Netrukus rusų administracija gavo gerą progą prisikabinti prie nemėgstamo K. Per kratą Mintaujoje pas kun. Šatinskį tarp kitko rastas senas, dar iš Petrapilio dvasinės akademijos laikų K. laiškas, plačiai aprašąs ano meto akademijos auklėtinių literatūrinio pobūdžio draugijėlę, vadinamąją ‚Respublika baublisowa' (žr. Baublio respublika), kurioje aktyviai buvo dalyvavęs pats K., net numatytas d-jos laikraštėlio redaktorium. Kadangi Lietuvoje jau buvo prasidėjęs sukilimas, įtaringoji rusų administracija anoje draugijėlėje įžiūrėjo priešvalstybinę veiklą ir K. 1863 III 16 areštuotas, pustrečio mėn. išlaikytas Mintaujos kalėjime, VI 8 atgabentas Vilniun ir čia be teismo, vien administraciniu įsakymu, kaip pavojingas valstybei asmuo, ištremtas tolimon Verchoturjėn prie Uralo (Azijos pusėje). Kalėjimo ir tremties sąlygų neatlaikęs silpnasveikatis K., ten po metų ir mirė džiova.

Varnių kun. seminarijoje K. artimai susidraugavo su Pranu Viksva ir ypač su savo kaimynu anykštėnu Antanu Baranausku. Iš jų savitarpio korespondencijos ir kitas kitam skiriamų eilėraščių matyti, kad juos jungė ne tik bendros mintys ir pašnekesiai apie kilnias pašaukimo pareigas, apie Dievo ir tėvynės meilę, apie aukštą poeto uždavinį, bet ypač rūpinimasis lietuvių kalba ir literatūra. ‚Negaliu tylėt, Tav' nepagyręs, Kad myli Lietos (t.y. Lietuvos) gryną liežuvį' — K. rašė Viksvai 1858. Savo laiške Baranauskui (1858 V 31) K. net užsimena apie ateisiančią liet. literatūros aukso gadynę.

Iš to triumvirato (taip jų būrelį yra pavadinęs savo 1857 IX 24 laiške Baranauskui Viksva) labiausiai iškilo Baranauskas. Jis pats betgi daugiausia vertino kaip tik K. Kunigo Dom. Palioniaus-Pėžos liudijimu (1884 laiške K. seserims) Baranauskas, seminarijon bevažiuodamas jam sakęs:, Kad aš nors dešimtą dalį išmanyčiau apie lietuvišką kalbą, kaip kunigas Kairys, būčiau spakainas'. Viename savo eilėraštyje Baranauskas prašė K.: ‚Ir neblokšk kanklių lietuviškų rūščiai, Bo kasgi skambint taip kaip Tu galėtų'. Tokių K. skirtų Baranausko eilėraščių (1856–59) žinome 10, jų tarpe yra 3 lietuviški.

Yra išlikęs K. eilėraščių rinkinėlis Zbiorek rymów i poezyj, pradėtas Varniuose 1857 ir baigtas 1859 Petrapilyje. Jame iš 16 eilėraščių yra vienas lotyniškas ir 2 lietuviški, būtent, Geražodis A. B. (t.y. Baranauskui) denoj Warduwiu 1858 (pirmąkart išsp. Vilniaus Žiniose, 1906 nr 70) ir Mielas Brolau Lietuwi Pranciszkej (t.y. Viksva) 1858 (išsp. Tautoje ir Žodyje VII, 1931). Yra išlikęs dar vienas 1859 K. eilėraštis, skirtas Baranausko vardinėms: ‚Tawo szindiena gražiausia diena' (išsp. Tautoje ir Žodyje VII, 1931). Susirado ir pradžia (1 lapelis) kito poezijos rinkinio su 2 lietuviškais eilėraščiais: Paswejkinimas dienoj Warduwiu Tiewo... 1856 m. 24 d. Gruodžio meniesio, ir Ing skejtitoju (abu eilėraščiai išsp. Varpuose II 1944). Pastarasis eilėraštis rodytų, kad tas K. rinkinys buvo spaudai skirtas.

Liet. literatūros istorijoje K. labiausiai minėtinas savo Geražodžiu A. B. (Dienelė brėkšta ir aušra savo skaistų veidą rodo). Savo nuotaika ir puikiu atbundančios ryto gamtos paveikslu gyvai primindamas Baranausko Anykščių Šilelį, tas eilėraštis ryškiai parodo neabejotiną poetinį K. talentą, deja, anksti užgesusį.

Vc. Biržiška, Du nežinomi Klemenso K. eilėraščiai (Varpai II 1944); *Vc. Biržiška,* Nežinomieji

senieji lietuviški tekstai (Tauta ir Žodis VII 1931, ir skyrium); *M. Biržiška,* Barono gyvenimas ir raštai 1924; *M. Biržiška,* Dar iš nespausdintų A. Baranausko eilėraščių (Liuosoji Valanda 1918 nr. 4, pakartota knygoje Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos II 1938); *M. Biržiška,* Iš pirmųjų Antano Baranausko poezijos bandymų (Gairės 1923 nr. 2; pakartota ir Iš mūsų kultūros. . . II 1938). *V. M.*

4. (rašėsi Kairies) Kristupas (1876 IV 23 Versmininkuose, Pilkalnio aps. — 1951 XII 30 Oker, prie Goslaro) mokytojas, dirbęs M. Lietuvos mokyklose 39 metus, iš jų 15 metų Tilžės mokyklų inspektorium. I pas. karo metu jis buvo krašto tarėjas bažnyčios ir mokyklų reikalams prie Lietuvos karinės vyriausybės. 1934 perkeltas į Berlyną, kur dėstė Goethės pedagoginiame inst. K. priklausė Lietuvių literatūrinei d-jai Tilžėje. 1918 paruošė du memorandumus lietuvių klausimu Klaipėdos krašto komisarui gr. Lambsdorfui: Die Litauer in Preussen und ihre Bestrebungen in Das Litauertum in Ostpreussen südlich des Memelstromes. Be to, išsp. vadovėlį Fibel.

5. Stepas (g. 1916 III 2 Tuloje, Rusijoje) chemikas vaistininkas. 1934 baigė jėzuitų gimn. Kaune ir 1939 VDU medicinos fak. farmacijos sk. 1939–40 med. fak. farmacijos – farmakognozijos kat. vyr. lobarantas, 1941 j. asist., 1942 vyr. asist., dėstė teismo ir maisto dalykų analizės kursą. 1942 rudenį išketas toms pačioms pareigoms į Vilniaus univ., 1943–44 med. fak. adjunktas ir farmacijos katedros vedėjas. Dėstė farmacinės chemijos kursą. 1943 III 17 vokiečiams uždarius univ., farmacijos skyriaus paskutinio kurso studentams buvo gautas specialus leidimas nuo VIII 1 tęsti studijas. Tuo būdu 12 to skyriaus studentų baigė mokslą. 1944 pasitraukė į Austriją, 1945–46 gilino studijas Innsbrucko univ., 1946–48 Pabaltijo univ. assoc. prof., nuo 1947 chemijos fak. dekanas. 1948–49 Lady Davis fondo stipendininkas New Brunswicko univ. Kanadoj. Nuo 1950 dirba kaip tyrimų chemikas Toronte, Kanadoje. K. yra vienas iš aktyviųjų skautų veikėjų. Skautas nuo 1925, 1937–38 vadovavo VDU stud. skautų korp. Vytis ir buvo studentų atstovybės prezidiumo nariu. Reiškėsi studentų farmacininkų d-jos ir vėliau chemikų vaistininkų d-jos veikloje. Vyčio korp. filisteris ir vienas iš jos atkūrėjų tremtyje, vyr. skautininkas, 1948 vadovavo Pabaltijo jubiliejinei stovyklai Vokietijoje. Nuo 1951 Skautų Aido red. ir nuo 1952 Lietuvių skautų brolijos vyriausias skautininkas. Lietuvių Enciklopedijos bendradarbis.

Stepas Kairys

6. (Tumasonis) Steponas (g. 1878 XII 20 s. st. Užunvėžių k., Kurklių vls., Ukmergės aps.) inžinierius technologas, politikas, publicistas, profesorius. Tėvai ūkininkai Vincentas Kairys-Tumasonis ir Uršulė Puzinaitė. 1886–87 lankė Kurklių valsčiaus pradžios mokyklą. Pasimokęs privačiai, 1889 rudenį įstojo į Palangos progimnaziją, kurią pagiriamai baigė 1894. Tų pačių metų rudenį pradėjo mokytis Šiaulių gimn., kur turėjo verstis ir pamokomis. 1894–96 gyveno dr. Julijono Šalkauskio šeimoje, būdamas jo sūnų Stasio ir Kazio repetitorius. 1897 VIII 20 už dalyvavimą katalikų mokinių maište prieš priverstinį stačiatikių pamaldų lankymą pašalintas iš gimn., bet Vilniaus mokslo kuratoriui nepatvirtinus to pedagogų tarybos nutarimo, galėjo baigti gimn. Šiauliuose. 1897 buvo vienas iš steigėjų pirmosios lietuvių mokinių kuopelės, kurios tikslas buvo skaityti lietuviškus raštus ir mokytis lietuvių kalbos. Tam reikalui buvo pradėta multiplikuoti hektografu kun. K. Jauniaus lietuvių kalbos gramatiką, tačiau teatspausdinta 40 puslapių. 1898 baigęs Šiaulių gimn. ir išlaikęs konkursinius egzaminus priimtas į Technologijos inst. Petrapilyje, kurį baigė inžinieriaus technologo laipsniu 1908 pavasarį. Mokslas užtruko dėl to, kad už dalyvavimą studentų sąjūdyje buvo du kartus iš inst. pašalintas (1899 ir 1901 pavasarį), be to, 1904–07 buvo įsitraukęs į Lietuvos socialdemokratų partijos revoliucinį darbą ir, instituto nelankydamas, 1907 dalyvavo II Valstybės Dūmos rinkiminėje kampanijoje.

Steponas Kairys

Baigęs Technologijos inst., 1908 rudenį kartu su inž. Petru Vileišiu išvyko į Samaros gub. tiltų statyti Volga–Bugulma geležinkeliui. Melekese dirbo 2 metus, paspui persikėlė į Kursko gub. 1911 rudenį, baigęs darbus, grįžo į Lietuvą ir apsigyveno Vilniuje, kur dirbo kaip publicistas prie LSD partijos leidžiamų raštų ir laikraščių. 1912 vedė gudų rašytoją Aloizą Paškevičiūtę (žr.), žinomą slapyvardžiu Ciotka.

Nuo 1912 pradžios iki 1916 VIII dirbo Vilniaus savivaldybės kanalizacijos skyriuje (1914–16 vyr. inž.), ruošė projektus ir pirmasis pradėjo kanalizacijos darbus Vilniuje — kanalo statybą Didžiojoje gatvėje. Dėl konflikto su vokiečių okupacinio apa-

rato pareigūnais iš kanalizacijos skyriaus pasitraukė ir atsidėjo tik politiniam darbui. 1916 pradžioje kartu su P. Klimu, A. Smetona, kun. Stankevičium ir J. Šauliu sudarė lietuvių politinės grupės branduolį, kuris, pamažu padidėjęs iki keliolikos žmonių, rūpinosi lietuvių politikos reikalais, Vilniaus konferencijos sušaukimu ir t.t. 1916 VI 10 kartu su kitais pasirašė vokiečių įstaigoms (gen. Ludendorfui) du memorandumus: apie lietuvių tautinės minties plėtojimąsi praeityje bei dabartyje ir apie dabarties lietuvių siekimus. 1916 VI 30 — VII 4 kartu su A. Smetona ir J. Šauliu dalyvavo Rusijos pavergtųjų tautų konferencijoje ir lietuvių veikėjų pasitarime Lozanoje, kur buvo nutarta siekti politinės nepriklausomybės Lietuvai. 1917 IX 18–22 lietuvių konferencijoje Vilniuje buvo prezidiume ir išrinktas į Lietuvos Tarybą. 1917 X 2–10 drauge su kitais Lietuvos Tarybos nariais (kun. A. Petrulis, A. Smetona, kun. J. Staugaitis ir J. Šaulys) dalyvavo lietuvių konferencijoje Berne. Grįždamas iš Šveicarijos, kartu su A. Smetona ir J. Šauliu Berlyne lankėsi pas Reichstago atstovus, jų tarpe Davidą, parašė straipsnį ‚Berliner Tageblatt' Lietuvos politinių siekimų klausimu ir 1917 XII 1 su Vokiečių užsienio reikalų ministerija pasirašė protokolą apie Lietuvos nepriklausomybės atstatymo sąlygas. Kai Taryboje iškilo vokiečių okupacinės valdžios brukamų konvencijų klausimas, K., gindamas visiškos nepriklausomybės siekimą, kartu su M. Biržiška, S. Narutavičium ir J. Vileišiu 1918 I 26 laikinai iš Tarybos pasitraukė. Tarybos daugumai atsisakius 1917 XII 11 duoto vokiečiams konvencijų pasižadėjimo, grįžo atgal į Tarybą ir 1918 II 16 pasirašė Lietuvos nepriklausomybės aktą. 1918 VII 11 Tarybos daugumai nutarus kviestis Urachą Lietuvos karalium, VII 13 visiškai pasitraukė iš Tarybos.

1918 XII organizavo Utenos aps. savivaldybę ir buvo išrinktas pirmosios aps. valdybos pirmininku. Bolševikams artėjant, XII gale pasitraukė į Kauną ir dirbo naujai sukurtoje Prekybos ir pramonės ministerijoje. IV ministrų kabinete (M. Sleževičiaus) Tiekimo ir maitinimo ministras. 1920 išrinktas į Steigiamąjį seimą, kur buvo politinės k-jos nariu. Vėliau iš eilės išrinktas į visus tris seimus, kur buvo soc. dem. frakcijos pirm., o 1926 rinktame seime — seimo vicepirmininkas. 1923 dalyvavo Socialistų internationalo kongrese Hamburge, atstovaudamas LSDP. 1926 XII 17 perversmo metu karininkų areštuotas Seime ir laikytas Generaliniame štabe, kur balsuojant M. Sleževičiaus ministrų kabineto atsistatydinimo klausimą, vienintelis pasisakė prieš. Po perversmo dalyvavimas politiniame krašto gyvenime susiredukavo iki partinio darbo. 1930 dar dalyvavo Soc. internacionalo kongrese Vienoje.

1923–38 X Kauno miesto savivaldybės kanalizacijos ir vandentiekio skyriaus vedėjas. Kauno kanalizacijos ir vandentiekio projektų sudarymo reikalu komandiruotas pusei metų į David Grove firmą Berlyne. Pagal paruoštus projektus sukanalizavo senąjį ir naująjį Kauną ir jame įrengė vandentiekį. Buvo paruoštas projektas Žaliojo kalno ir Šančių kanalizacijai bei vandentiekiui. Be to, K. paruošė vandentiekio projektą Šiaulių miestui ir buvo ekspertas ruošiant Marijampolės, Vilkaviškio ir Panevėžio kanalizacijos projektus. Lygiagreta nuo 1923 pradėjo dėstyti LU Technikos fak. kanalizacijos ir vandentiekio įrengimo kursus privatdocento titulu. 1939 VDU fakulteto tarybos pakeltas o. prof., o 1940 už sanitarinių įrenginių statybą Lietuvoje suteiktas garbės daktaro laipsnis. 1941-43 fak. dekanas. 1943 IX vokiečių okupacinės valdžios tris dienas kalintas kartu su kitais VDU senato nariais už senato pasipriešinimą imti studentus į ‚Darbo tarnybą'. Iš mokslinių darbų išsp. Miestų kanalizacija. Kanalizacijos įrengimų projektavimas, statyba ir kanalų priežiūra 1939, VIII+475 p.

K. yra vienas iš pagrindinių Lietuvos socialdemokratų partijos vadų. Partijoj pradėjo dirbti 1900 Vilniuje, dar būdamas studentu. 1901–44 nuolatos buvo centro komiteto nariu. Partijos darbe K. daugiausia rūpintasi propaganda žodžiu ir raštu. Jau 1901 dalyvavo medžiagos paruošime pirmajam Darbininkų Balso numeriui; ir vėliau bendradarbiavo šiame partijos organe. Daugumas atsišaukimų, išleistų 1903–07 centro komiteto ir Vilniaus organizacijos, buvo K. parašyti. Šitame laikotarpyje yra parašęs visą eilę knygučių: Seniems kanauninkams ir pralotams, klebonams ir jauniems kamendoriams (spv. Kugis Mugis) 1904, Varnoms paliktas 1904, Kas mums reikia daryti? Apie pinigišką partijos stovį ir jos išlaidas 1905, Akim už akį ir dantim už dantį. Atminimui užmušto uredniko Matuliaucko 1905, 21906, Garo katilų ir mašinų priežiūra, mašinistams ir pečiakuriams vadovėlis 1905; Dėdės slapyvardžiu: Japonija seniau ir dabar 1906, Japonų konstitucija 1906. Kaip japonai gyvena dabar 1906. Kodėl išnyko baudžiava Lietuvoje 1908. Ypatingo populiarumo susilaukė vaizdelis Varnoms paliktas (1904), kuris buvo hektografu multiplikuojamas ir plačiai skaitomas kaime. Nemaža pasisekimo turėjo ir poleminio pobūdžio brošiūra Seniems kanauninkams ir pralotams, klebonams ir jauniems kamendoriams (1904); tai buvo atsakymas į socialistinio sąjūdžio puolimą iš kunigų pusės.

Be to, 1905–07 bendradarbiavo Echo, Naujojoje Gadynėje, Skarde, Vilniaus Žiniose ir kt. Pasirašydavo slapyvardžiais D., d. D., Dagilis, Dėdė, Kugis-Mugis, vėliau Raulas Kemeklis ir kt.

1905 XII 4–6 aktyviai dalyvavo Didžiajame Vilniaus seime, pirmininkaudamas seimo posėdžiui pirmąją dieną. Renkant II Valstybės Dūmą, dalyvavo rinkiminėje kampanijoje. Į Dūmą išrinkti 5 LSDP atstovai: Gudavičius, Kumelis, Kupstas, Povylius ir Stašinskis. 1907 III 3 Dūmai susirinkus, partijos centro pavestas dirbo Dūmo LSDP frakcijos sekretorium, tvarkydamas frakcijai prisiunčiamą gausią korespondenciją ir paruošdamas pranešimus partijos spaudai apie frakcijos darbus. Sekretoriavo iki Dūmą paleidžiant (VI 17). 1907 pavasarį, partijos pavestas, dalyvavo Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos III suvažiavime Londone, kur buvo sutartas rusų mažumiečių ir daugumiečių apsijungimas. Tų pačių metų rugpiūčio mėn. dalyvavo Krokuvos suvažiavime, kur formaliai buvo sutartas Lietuvos lenkų socialistų partijos prisijungimas prie LSDP. Nuo 1907 rudens iki 1911 galo partijos darbe beveik nedalyvavo, nes 1907–08 buvo Technologijos inst. baigiamieji metai, o paskui 3 metus dirbo inžinierium Rusijoj.

I pas. karo metu, pasilikdamas Lietuvoje, 1917 XI 15 — 1918 XII 10 Vilniuje redagavo Darbo Balsą ir 1919–28 Kaune Socialdemokratą. Tame pačiame laikotarpyje parašė ir išleido Raulo Kemeklio slapyvardžiu politinio pobūdžio feljetonų: Pasakos 1920, Vyrai, sukiaulinkime Lietuvą! ir kitos apysakos 1927. Be to, drauge su J. Žiugžda redagavo: Otto Bauer, Socialdemokratija, religija ir bažnyčia. Linco programai paaiškinti. Vertė Žvironas 1931. 1931 kartu su A. Žvironu paruošė naujosios LSDP programos projektą, kuris buvo priimtas 1932 partijos suvažiavime Kaune. Po perversmo partinei veiklai silpnėjant, rašinėjo partijos leistuose ir daugiausia jo žmonos Onos Leonaitės-Kairienės (vedė 1923 X 17) redaguotuose laikraščiuose: Mūsų Kelias, Darbo Visuomenė, Mintis ir kt. Be to, bendr. Savivaldybėje ir kt.

L. Purėnienė (Kultūra 12, 1938 ir 1, 1939). *J.P.*

7. **Vincas** (1893 VII 28 Skiausčių k., Eržvilko vls., Tauragės aps. — 1947 VI 16 Amberge, Vokietijoje, palaidotas Ansbacho kapinėse) mokytojas. Pradinę mokyklą ėjo Eržvilke, gimnaziją — Liepojuje ir baigė 1913 sidabro medaliu. Studijavo mediciną Tartu univ., bet 1914 karas nutraukė. Matematiką studijavo LU Gamtos Matematikos fakultete. Diplominis darbas ‚Izoliacijos reikšmė natūralinėje atrankoje'. 1922 Eržvilke įsteigė vidurinę mokyklą ir 5 metus joje direktoriavo. 1927 mokytojas Krekenavos vidurinėje mokykloje, 1933 Alytaus gimn., 1935 Seirijų amatų mokykloje, 1938–44 Alytaus gimn. Tremtyje (Vokietijoje) gyveno: Triebe, Nürnberge, Fischbache ir Amberge. Mirė džiova. Bendradarbiavo Vaire ir kt. *J. Vdl.*

Kairiškiai dv., Tryškių vls., Šiaulių aps., 12 km į pietus nuo Papilės. Čia inž. Vl. Sirutavičius įrengė kartono fabrikėlį, pastatė pradžios mokyklą ir įtaisė pavyzdinį ūkį. Bolševikų suvalstybintoje įmonėje 1956 dirbo 49 darbininkai, o jos biure 10 tarnautojų.

Kairiūkštienė–Rakštienė–Skiparytė Ona (g. 1889 VIII 10 Rygoje) visuomenės veikėja, pedagogė. Vidurinį mokslą baigė Rygoje, gavo mokytojos teises ir buvo švietimo d-jos Žvaigždės mokyklos vedėja. 1924–29 studijavo LU humanitarinių mokslų fak. anglų kalbą bei literatūrą ir pedagogiką. 1919 IX 22 – 1923 VII 25 mokytojavo Vilniuje O. Mašiotienės mergaičių gimn., Vytauto D. gimnazijoje ir mokytojų seminarijoje. Kurį laiką tvarkė Vytauto D. gimn. biblioteką. 1923, lenkų okupacinės valdžios priversta, paliko Vilnių ir persikėlė į Kauną. Nuo 1923 VII 25 Teisingumo m-jos valdininkė ypatingiems reikalams, nuo 1924 I 24 sekretorė, 1929 IV 15 — 1940 Užsienių reikalų m-jos sekretorė, 1941–44 Kauno pradžios mokyklos ir vaizdingumo priemonių punkto vedėja. 1944 pasitraukė į Vokietiją. Čia 1945–46 buvo Liubeko, Spakenbergo ir kt. gimn. mokytoja, LRK Liubeko skyriaus vicepirm. 1947 emigravo į Angliją, kur iki 1951 dirbo Alsager šeimų stovykloje kaip gerovės valdininkė ir vertėja, suorganizavo pirmąją liet. mokyklą, kur 4 skyrių mokslas išeinamas pagal švietimo m-jos nustatytą programą. Išėjusi į pensiją, apsigyveno Londone.

O. Kairiūkštienė

Visuomeninė ir kultūrinė jos veikla labai plačiašakė. Begyvendama Rygoje, dalyvavo liet. teatro vaidintojų grupėje, kuriai vadovavo G. Landsbergis ir J. Linartas, A. Kačanausko vedamame chore ir 1908 buvo pirmosios liet. liaudies meno parodos Rygoje komiteto narė. 1911, persikėlusi į Petrapilį, išrinkta Mažaturčių ir labdarių d-jos valdybon, 1912 suorganizavo pirmąją liet. pradžios mokyklą ir dalyvavo dramos d-joje, kuriai vadovavo K. Glinskis; ji buvo viena iš tos d-jos steigėjų, valdybos narė ir vaidintoja. 1913 ji atstovavo liet. skyriui visos Rusijos smulkiosios pramonės parodoje. I pas. karo metu dirbo

Petrapilio liet. komitete nukentėjusiems dėl karo šelpti, globojo pabėgėlių ligoninę ir moksleivių bendrabučius. Būdama Vilniuje, taip pat suorganizavo vaidintojų trupę ir buvo jos režisierė. Nepriklausomoje Lietuvoje buvo daugelio organizacijų veikli narė: aktyvi Lietuvos šaulių s-gos veikėja, Vilniui vaduoti s-gos narė (1936 Vilniaus Geležinis fondas suteikė jai ‚Vilniaus kovotojos' vardą), D-jos užsienio lietuviams remti vicepirm., XXVII knygos mėgėjų d-jos narė, Liet. bibliotekininkų d-jos valdybos narė ir kt. Lietuvoje ji turėjo turtingą liet. tautodailės, prijuosčių ir juostų rinkinį; jos surinktų tautinių raštų spalvoti piešiniai 1914 atiduoti Vilniaus dailės d-jai. Dalis jų išspausdinta Vaire. Be to, Vilniuje buvo išleidusi brošiūrą apie liet. raštus. Už nuopelnus Lietuvai apdovanota Gedimino ordinu ir kt. pasižymėjimo ženklais.

Aktyviai reiškiasi ir tremties organizacijose: D. Britanijos liet. s-goje, Tautos fondo valdybos sekr., Pasaulio liet. archyvo įgaliotinė D. Britanijai, Šv. Onos moterų d-jos komiteto narė, Central and East European Women's Federation in Exile komiteto iždininkė, Koordinacinio tremties tautinių organizacijų komiteto narė, Lietuvos atgimimo sąjūdžio Anglijos vietininkijos valdybos pirm. pavaduotoja ir nuo 1955 vicepirm. *St. Vk.*

Kairiūkštienė-Wichert Julija (1864 II 16 Radziuškų dv., prie Seinų—1949 V 1 Krosne, Lenkijoje) pedagogo Juozo Kairiūkščio (žr.) žmona. Mokėsi Suvalkų gimnazijoje. Lenkiškai eilėraščius pradėjo rašyti sulaukusi 40 m., praskleisdama juose gamtos ir gyvenimo grožį, žmogaus aistras ir jausmus, motinos džiaugsmą ir kančias. Išsp. Błędne ognie 1924; Kwiaty i chwasty miłości 1925. Parengė ir išversdino lenkiškai lietuvių poezijos antologiją Antologia poezji litewskiej 1939.

Kairiūkštis 1. Česlovas (1897 VI 28 Gelgaudiškyje, Šakių aps. — 1939 X 1 Kaune), Antano K. sūnus, plk. leitenantas. Mokėsi Vilniaus gimn., 1916 baigė M. Yčo gimn. Voroneže ir 1917 karo m-lą. Grįžęs Lietuvon, įstojo į Lietuvos kariuomenę, studijavo Saint Cyro karo m-loje Prancūzijoje ir Vytauto D. karininkų kursuose. Nuo 1920 pabaigos tarnavo 12 pėst. pulke, vėliau generaliniame štabe, karo mokykloje, 8 ir 5 pėstininkų pulke. 1926-27 dirbo Lietuvos šaulių s-gos štabe, kur buvo karinio paruošimo skyriaus viršininku. 1937–39 tarnavo ginklavimosi valdyboje. Bendradarbiavo Trimite (1926–35) ir karinėje spaudoje.

2. Jonas (g. 1896 X 13 Seinuose) medicinos gydytojas, Juozo sūnus, dvynys su Halina Kairiūkštyte-Jacyniene. 1916 baigė M. Yčo gimn. Voroneže, 1916 įstojo į Karo medicinos akad., kurią baigė 1921. Grįžęs į Lietuvą, iki 1922 dirbo Karo ligoninės vidaus ir nervų ligų skyriuje. 1924 išlaikė valstybinius egzaminus gydytojo teisėms gauti. 1924–32 Tauragės valstybinės psichiatrinės ligoninės vedėjas, kartu ir Tauragės suaugusių gimn. mokytojas (1924–25). 1932 V 5–10 dalyvavo I proto higienos kongrese Vašingtone, D. C. 1932–37 Valstybinės Kauno ligoninės vidaus ligų klinikos ordinatorius. 1936 išlaikė egzaminus med. dr. laipsniui gauti ir 1937 VI 12 apgynė disertaciją ‚Tuberkuliozės jaudinamoji terapija ir jos eksperimentinis pagrindas'. 1938 apgynė VDU medicinos fak. taryboje habilitacinį darbą apie bronchinės astmos patogenezę ir gydymą. 1938 X 21 po įžanginės paskaitos ‚Piktybinių navikų dirginamoji terapija' patvirtintas vidaus ligų katedros privatdocentu ir farmakologijos katedros vyr. asist. 1939 rudenį pakeltas docentu. Antrosios bolševikų okupacijos metu buvo VU prof. ir medicinos fak. dekanas. Aktyviai reiškėsi medicinos draugijose: D-joj kovai su reumatu (1934 Kauno skyriaus vicepirm.), Kauno medicinos d-joje, Fraternitas Lithuanica ir Kauno medicinos sanitarinių tarnautojų sąjungoj (1940 VII 26 išrinktas valdybon). Be to, dalyvavo Laisvamanių etinės kultūros d-jos veikloje. Tais klausimais rašė Kultūroje; parašė Gamtos mokslų filosofiją 1926 ir išvertė bei papildė kartu su J. Kubilium: Otto Corvin ‚Ar išgano liaudį relikvijos ir atlaidai' 1938, A. D. White ‚Nuo maldų prie higienos' 1938 ir kt.

Kaip plaučių ligų gydytojas, K. mėgino benzeno preparatus džiovai gydyti, apie tai rašė Medicinoje ir vok. medicinos žurnaluose. Tačiau jo sudaryti preparatai neturėjo pasisekimo. Nuo 1948 Vilniaus univ. prof. 1956 suteiktas nusipelniusio mokslo veikėjo vardas ir išrinktas mokslo akad. nariu korespondentu. Iš svarbesniųjų K. darbų pažymėtini: Kaip kūdikio sveikatą ganyti 1924, papildyta 1927 (vertimas iš V. D. Markusono darbo), V. Psichiatrinės ligoninės 1925 metų veikimo apžvalga (Medicina 1927), Nauja progresyvinio paralyžiaus etiologijoje (Medicina 1928; vokiškai Zum Paralyseproblem — Allgem. Zeitschrift für Psychiatrie 88 t.), Sėkmingi bandymai plaučių ligoms ir tuberkuliozei gydyti (Medicina 1929), Apie progresyvinio paralyžiaus gydymą malarija (ten pat, 1929), Sergančiųjų paralysis progresiva gydymas iki šiol nežinoma metode (ten pat, 1929), Die Benzinolbehandlung der Lungentuberkulose 1929, Die Behandlung der progressiven Paralyse mit Benzi-

nol (Psychiatrisch-Neurologische Wochenschrift 29, 1929), Versuche mit Benzinol bei der Paralyse und Schizophrenie (ten pat, 34, 1930), Über die Benzinolbehandlung der Tuberkulose (Beiträge zur Klinik der Tuberkulose 73:4, 1930), Apie neobenzolį — patobulintą preparatą tuberkuliozei gydyti (Medicina 1931), Apie bronchinės astmos patogenezę ir gydymą (ten pat, 1937), Tuberkuliozės jaudinamoji terapija ir jos eksperimentinis pagrindas 1937, Alerginiai žarnų susirgimai (Medicina 1938), Piktybinių navikų dirginamoji terapija (ten pat, 1939) ir kt. *J. P.*

3. Juozas (1855 III 5 Girininkų k., Pakuonio vls., Kauno aps. — 1937 VI 14 Kaune) Mato sūnus, Povilo brolis, pedagogas, visuomenės veikėjas. 1862–63 mokėsi pas ‚daraktorių', paskui Garliavos parapinėje mokykloje, Garliavos vokiečių mokykloje ir nuo 1866 vienerius metus Pakuonio pradžios mokykloje. 1867 įstojo į Veiverių pavyzdinės mokyklos III skyrių, kur tuo metu dirbo sąmoningi lietuviai mokytojai T. Žilinskas ir J. Gilius. Po metų išlaikė egzaminus į Veiverių mokytojų seminarijos I kursą. 1871, teturėdamas 16 metų, baigė seminariją, gaudamas mokytojo pažymėjimą. Kaip gabus mokinys paliekamas prie seminarijos pavyzdinės mokyklos mokytoju, vėliau paskiriamas ir jos vedėju. Dėl rūpinimosi lietuvių kalbos dėstymu seminarijoje, 1880 rusų valdžios iškeliamas į naujai atidarytą Seinų miesto mokyklą, kur dirbo iki 1903. Be to, dėstė Seinų kunigų seminarijoje rusų kalbą. K., negalėdamas mokytis aukštojoje mokykloje, pats mokėsi ir 1889 Vilniaus mokytojų institute išlaikė egzaminus ir įsigijo vidurinės mokyklos mokytojo teises. 1903 paskiriamas etatiniu Veiverių mokytojų seminarijos mokytoju, čia, be kitų dalykų, dėstė ir lietuvių kalbą. Ryšium su 1905 revoliucija, K. atleidžiamas ir 1906 paskiriamas Andriejavo (Lenkijoje) mokytojų seminarijos mokytoju. 1910 persikėlė į Vilnių, kur dirbo vakariniuose kursuose ir gimnazijoje. 1910 VII 29 išrinktas Lietuvių mokslo d-jos nariu (1910–12 valdyboje). K. buvo vienas iš steigėjų Lietuvių Ryto švietimo d-jos ir 1913 I 31 išrinktas valdybon. 1915–18 Voronežo lietuvių gimnazijos mokytojas ir bendrabučio vedėjas. 1918 grįžo į Lietuvą, dirbo Vilniaus gimn. ir mokytojų seminarijoje, 1919–26 būdamas seminarijos direktorium. Lenkams uždarius seminariją, K. persikėlė į Kauną pas vaikus ir dėl nesveikatos pasitraukė iš darbo. Iš viso mokytojavo 54 metus. K. buvo pavyzdingas mokytojas, sugyvenamas ir turėjęs didelės įtakos savo auklėtiniams.

J. Kairiūkštis

K. tautinį darbą pradėjo dar būdamas Veiveriuose. 1872 jis susipažino su Fr. Kuršaičiu ir jam padėjo tirti lietuvių kalbą. Jis pradėjo rūpintis jos dėstymu seminarijoje. Seinuose jį paveikė Aušra. Jis skaitė to meto draustinę spaudą ir ją platino. Lietuvių spaudą gaudavo įvairiais keliais: per Sudargą (kun. Sideravičius), per Naumiestį (mok. Užupis), per ištikimus spaudos platintojus ir kt. Jis buvo surinkęs Aušrą, Šviesą, Varpą, Ūkininką, Apžvalgą, kalendorius ir kt. leidinius. Rusų valdžios buvo krečiamas ir tardomas, bet nuo bausmės pavykdavo išsisukti.

K. reiškėsi ir spaudos darbe. 1872 jis išspausdino platų pranešimą apie Veiverių pavyzdinės mokyklos darbą: Otčet o zaniatijach v pervom otdelenii obrazcovogo učilišča, sostojaščago pri Veiverskich pedagogičeskich kursach za 1871–72 občebnyj god (Cirkuliar po Varšavskomu učebnomu okrugu 1872; perspausdinta Žurnal Ministerstva Narod. Prosveščenija 1873). 1892 Veiverių mokytojų seminarijos insp. Jurkevičiui reikalaujant, buvo išvertęs ir parašęs rusiškomis raidėmis Rusijos istoriją. Be to, to paties inspektoriaus įsakytas ir čebotarevo prikalbintas kartu su Suvalkų mokyklos mokytoju Kubilium buvo paruošęs rusiškomis raidėmis kalendorių lietuviams. Tačiau šie darbai nebuvo išspausdinti. Be to, bendradarbiavo Šaltinyje (1908), Lietuvos Mokykloje ir kt.

K. išaugino 8 vaikus: inž. Kazimierą, pedagogą Stasį, mokytoją Jonę Tumėnienę, gyd. Vladą, dailininką Vytautą, mokytoją Aldoną, gyd. Joną ir meno istorikę Haliną Jacynienę.

Lietuvos Mokykla 10, 1925 (numeris paskirtas jo 70 sukaktuvėms); *A. Vengris*. A. a. J. K. (Naujoji Romuva 27–28, 1937, 542–543); *Z. Ksm.*, A. a. J. K. (Vairas 7–9, 1937, 392–393); Bibliografijos Žinios 4, 1937, 168). *J. P.*

4. Jurgis-Povilas (g. 1907 IX 15 Smolenske) diplomatas, Povilo sūnus. 1927 baigė Kauno aukštesniąją komercijos mokyklą, 1930, kaip Finansų m-jos stipendininkas, komercijos ir konsularinius mokslus Lieže, Belgijoje. 1931–40 tarnavo Lietuvos diplomatinėje tarnyboje: nuo 1931 III 16 Užsienių reikalų m-jos ekonominio departamento sekr., 1932–35

J. P. Kairiūkštis

pasiuntinybės atachė Briuselyj, 1936–38 pasiuntinybės sekr. Rygoje (mirus V. Vileišiui, 1937 VII — 1938 I chargé d'Affaires), nuo 1938 V 1 II-sis pasiuntinybės sekretorius Varšuvoje, nuo 1939 rudens protokolo šefo pavaduotojas Užsienių reikalų ministerijoje. Diplomatinės tarnybos metu dalyvavo ekonominėse derybose su belgais ir mokyklų reikalais — su latviais. Apdovanotas Belgijos, Suomijos ir Latvijos ordinais. Vokiečių okupacijos metu dirbo Tiekimo ir paskirstymo įstaigoje. 1944 pasitraukė į Austriją, kur buvo sąjungininkų (prancūzų zonos) įstaigų sekretorius-vertėjas, nuo 1949 IRO atstovas emigracijos reikalams DP stovyklai Kufsteine, Tirolyje. Į JAV atvyko 1952.

1931 trumpą laiką redagavo Užsienių reikalų m-jos ekonominio departamento Užsienio prekybos biuletenį, kartu su kitais vertė į prancūzų kalbą ‚Vokiečių propaganda prieš Lietuvą' 1936. 1935–36 rašė informacinius straipsnius apie Lietuvą Antverpeno laikraščiui La Métropole. Be to, ekonominiais ir užsienio politikos klausimais rašė Tautos Ūkyje ir Lietuvos Aide.

5. Mykolas (Mikalojus), Antanas Marcinovskis savo atsiminimuose mini Kayrigkszta, kuris, Napoleonui I Lietuvon įžengus, išspausdino žemaitiškai ir lenkiškai atsišaukimus.

V. Biržiška, Lietuvių bibliografijos II, papildymai, CCXLIV psl.

6. Povilas (1868 I 13 Girininkų k., Pakuonio vls., Kauno aps. — 1932 XI 3 Kaune), Mato sūnus, Juozo brolis, med. gydytojas, visuomeninink as. Pradžios mokslą ėjo Veiveriuose ir Seinuose, 1881–88 mokėsi Marijampolės gimnazijoje. 1888–93 studijavo mediciną Maskvos universitete, kur gavo gydytojo diplomą. Baigęs mediciną, kurį laiką dirbo vidaus ligų klinikose pas prof. Ostroumovą, ruošėsi daktaro laipsniui ir išlaikė egzaminus, bet 1894 turėjo persikelti į Smolenską. Ten K. dirbo ligoninėje ir 14 metų dėstė Raudonojo Kryžiaus seserų kursuose. 1919 paskirtas Lietuvos Raudonojo Kryžiaus įgaliotiniu Maskvoje ir čia rūpinosi grįžtančiųjų lietuvių pabėgėlių reikalais. 1920 grįžo į Lietuvą. 1921 X — 1923 I dirbo Karo ligoninėje, 1923–24 Birštono kurorto direktorius, 1924 buvo vienas iš steigėjų Draugijos kovai su tuberkulioze (1924–25 valdybos I vicepirmininkas), 1925–27 LU Med. fak. privatdocentas, 1926 IV 7 — 1928 VIII 1 Kauno ligoninės direktorius, 1928–32 dirbo Kauno miesto ligonių kasoje ir nuo 1932 VII 1 Susisiekimo ministerijos sanitarinio skyriaus viršininkas.

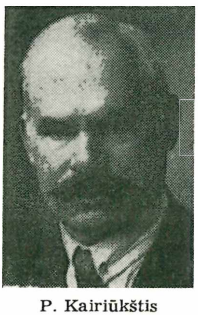

P. Kairiūkštis

K. visuomeninė veikla ėmė reikštis dar Marijampolės gimnazijoje. Maskvoje buvo aktyvus Lietuvių studentų d-jos narys. Begyvendamas Smolenske, palaikė ryšius su Lietuvoje gyvenančiais savo draugais gydytojais ir, pas juos suradus K. korespondenciją, 1899 buvo suimtas ir trims mėnesiams pasodintas į kalėjimą. Ten susirgo aštriu sąnarių reumatizmu ir etapu buvo išvarytas gydytis į p. Rusiją. Paleistas grįžo į Smolenską ir čia globojo bei šelpė lietuvių tremtinius. Medicinos klausimais rašė Medicinoje, kur išspausdino ‚Apendicito diagnozės klausimu' (1922), ‚Endokarditų diagnozės klausimu' (1922) ir kt. Bendradarbiavo III Lietuvos gydytojų suvažiavimo darbuose, Lietuvoje, Lietuvos Aide, Ryte ir kt. Higienos klausimais skaitė daug paskaitų per radiją ir kitur.

J. Staugaitis, Velionį d-rą Povilą Kairiūkštį atsiminus (Medicina 1932, 778–781). *J. P.*

7. Stasys (1889 IV 12 Seinuose — 1941 ištremtas Rusijoje), Juozo sūnus, pedagogas. Baigęs Veiverių mokytojų seminariją, pedagogines studijas gilino Maskvos pedagoginiame institute. 1916 buvo mobilizuotas į rusų kariuomenę. 1918 grįžo į Lietuvą ir dirbo mokytojo darbą Vilniaus lietuvių gimn. ir vėliau Lietuvių mokytojų seminarijoje. 1920 IX 1 — 1921 IX 1 buvo Vilniaus mergaičių gimn. dir. 1924 X pabaigoje persikėlė į Kauną. 1926 VIII 15 — 1927 IV 25 Švietimo ministerijos I eilės referentas, nuo 1927 IV 25 aukštesniųjų mokyklų inspektorius. Be to, Švietimo ministerijoje ėjo įvairias pareigas: nuo 1927 III 30 vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų mokytojų cenzo komisijos narys, knygų leidimo komisijos narys ir nuo 1928 egzaminų komisijos narys. Be pagrindinio darbo Švietimo m-joje, nuo 1927 XI dar mokytojavo Dr. J. Tumėno brandos kursuose. 1938 IX 1 paskirtas Kauno VI valstybinės gimn. direktorium. 1939–40 Šančių gimn. dir. ir 1940 — 1941 VI 14 Kaišiadorių gimn. dir. Iš čia bolševikų išvežtas ir pakeliui į Sibirą mirė.

St. Kairiūkštis

K. aktyviai reiškėsi liet. visuomeninėje veikloje. 1918 X 4 išrenkamas Lietuvių mokslo d-jos nariu, 1919 Liet. mokytojų s-gos valdybon ir 1921 — 1924 X 24 buvo Vilniaus liet. laikinojo komiteto nariu. Už

Kairiūkštis

Vyt. Kairiūkštis Bobutė (1916)

lietuvišką veiklą Vilniuje lenkų nuolat tardomas, krečiamas ir areštuojamas. Ir išvykęs į Nepriklausomą Lietuvą, K. įsijungė į Vilniaus vadavimo organizacijas. 1926 išrenkamas Vilniečių s-gos nariu ir visą laiką priklausė Vilniui vaduoti s-gai. Pedagoginiais klausimais rašė Švietimo Darbe, Tautos Mokykloje ir kt. Išsp. Trumpas pedagogikos vadovėlis 1923. *St. Vk.*

8. Vytautas (g. 1890 XI 14 Seinuose) dailininkas, Juozo sūnus. 1912–16 studijavo dailę privatinėje dailininko Joun studijoje Maskvoje. 1917–18 baigė du kursus Maskvos dailės mokyklos. 1920–21 studijavo dekoratyvinį meną pas dailininką Kuznecovą Maskvos miesto taikomosios dailės mokykloje. Nuo 1918 X 4 Lietuvių mokslo d-jos narys. 1932 IV 24 išrinktas Vilniaus Lietuvių meno ir literatūros draugijos valdybon. Dėstė paišybą lietuvių gimn. Vilniuje, diskutavo meno klausimais lenkų spaudoj. 1923 dalyvavo ‚Naujojo meno' parodoje Vilniuje. 1924 ir 1928 dalyvavo parodoje Varšuvoje, 1931 Rygoje ir Taline. 1932 dalyvavo vilniečių dailininkų parodoje Kaune, išstatydamas 31 kūrinį iš įvairių kūrybos laikotarpių: natūralizmo, kubizmo, suprematizmo, surrealizmo. 1934 VI 23 — VII 3 Vilniuje surengė savo ir savo mokinių (Drėmos, Macutkevičiaus, Mačiulio-Maculevičiaus ir Butkūno) kūrinių parodą. 1934 persikėlė gyventi Kaunan. Dirbo pedagoginį darbą ir dalyvavo įvairiose parodose. Buvo M. K. Čiurlionio galerijos komisijos narys. 1940 dirbo Senovės paminklų apsaugos įstaigoje. Bolševikų okupacijos metu inventorizavo meno paminklus dvaruose. 1944–51 Kauno dailės instituto meno istorijos dėstytojas (nuo 1947 docentas). 1955 išrinktas Sovietinių dail. grafikos sekcijos pirmininku. Meno klausimais rašė Vaire (1933), Literatūros Naujienose (1935), Į Laisvę (1942), Kūryboje (1944) ir kt. Kartu su P. Galaune ir V. Kuprevičium sudarė M. K. Čiurlionies kūrinių katalogą (1937). Parašė tekstą dail. Kajetono Sklėriaus-Šklėrio monografijai (Lietuvos dailininkų s-gos leidinys, Kaunas 1938). Bendradarbiavo M. K. Čiurlionio monografijoje 1938. K. įvairaus žanro tapyboje, peizažuose, figūrinėse kompozicijose ir naturmortuose ryšku stilizuotos kubistinės tendencijos, plokščia, dekoratyvinė forma ir skaidri varsų gama. Vėlesniuose darbuose (apie 1940) pradėjo linkti į impresionizmą. *St. Vk.*

Vyt. Kairiūkštis

9. Vladas (g. 1887 XI 2 Seinuose) medicinos gydytojas, Juozo sūnus. Baigė Marijampolės gimn., mediciną studijavo Krokuvos ir Kazanės univ. 1913 baigė Kazanės univ. medicinos fak. ir 1918 ten pat gavo med. dr. laipsnį. 1918 grįžo į Lietuvą ir dirbo ordinatorium Vilniaus lietuvių poliklinikoje ir ligoninėje. 1918 X 4 išrinktas Lietuvių mokslo d-jos nariu (1919 buvo valdyboje). Persikėlęs į Kauną, nuo 1920 buvo Aukštųjų kursų medicinos skyriaus lektorius ir valstybinės gydytojų egzaminų komisijos narys. 1923 IX 25 — 1926 IX 25 LU medicinos fak. I terapeutinės klinikos vyr. ordinatorius. Nuo 1926 galo Berlyne tobulinosi vidaus ligų medicinoje. Grįžęs vėl I terapeutinės klinikos vyr. asist. ir vertėsi privačia gydytojo praktika. Nuo 1941 rudens VDU med. fak. adjunktas ir farmakologijos katedros vedėjas (iki 1948 III 30), nuo 1943 III docentas. Nuo 1949 kai kurių ligoninių vidaus ligų konsultantas, nuo 1953 verčiasi gydytojo praktika. Bendradarbiavo Lietuvos Aide, Ryte, Vaire, Medicinoje ir kt. Rašė poleminių straipsnių apie medicinos fak. negalavimus, gydytojų etiką ir kt.

Vladas Kairiūkštis

Svarbesnieji darbai iš medicinos srities: Organtherapie bei diebetes insipidus (Medicina 1925), Die Besonderheiten der Lungentuberkuloselokalisation in Litauen (Zeitschrift für Tuberkulose 42:6, 1925), Bemerkungen zu meinem Artikel ‚Die Besonderheiten etc' (ten pat, 43:5, 1926), Experimentelle Studien bei Tieren mit Knochenmarkenspritzungen von Kranken mit Anemia perniciosa essentialis (Deutsche Med. Wochenschrift 12, 1926), Dėl plaučių džiovos Lietuvoje 1926, Versuche der Muskelrigidität beim Parkinsonismus durch Injektion von Kurare zu beseitigen (kartu su Kutorga, Münchener Med. Wochenschrift 13, 1927), Kai kurios plaučių tuberkuliozės savybės miesto ir kaimo gyventojams (Medicina 1930), Neon-, argon- ir helioterakso bandymai su ligoniais, sergančiais plaučių tuberkulioze (ten pat, 1931; vokiškai: Versuche mit Neon-, Argon- u. Heliothorox bei Kranken an Lungentuberkulose — Zeitschrift für Tuberkulose 59 : 5, 1931), Fall von Gasembolie in Gehirn nach künstlichen Pneumothorax, zugleich ein Beitrag zur Prophylaxe der Gasembolie (Beiträge zur Klinik der Tuberkulose 83 : 2), Ein einfacher Kunstgriff, katharralische Veränderungen, bzw. feinblasige Rasselgeräusche... (t.p, 83:6), Zur Frage des medizinischen Studiums (Wiener med. Wochenschrift 34, 1938), Raupsų (lepros) atsitikimas (Medicina 1940) ir kt. *A. Mž.*

Kairiūkštytė-Jacynienė-Eliass Halina (g. 1896 X 13 Seinuose) meno istorikė, Juozo duktė, dvynukė (kartu gimusi su Jonu). Apsigyvenusi su tėvais Lenkijoje, 1907 įstojo į mergaičių gimn. Kielcuose. Po 4 metų persikėlė į Vilnių, kur mokėsi aukštesniojoj mergaičių mokykloj, kurią baigė 1915. 1915–18 studijavo Maskvos univ. Dėl Rusijoj kilusios revoliucijos po 6 semestrų buvo priversta nutraukti studijas. 1921 grįžo Lietuvon ir tais pačiais metais pradėjo meno istorijos studijas Münsterio univ. pas prof. M. Wackernagelį. Gavusi švietimo ministerijos stipendiją, nuo 1922 studijavo Müncheno univ. ir 1926 Züricho univ. (pas prof. H. Wölffliną). Čia 1926 rudenį už disertaciją ‚Pažaislis, ein Barockkloster in Litauen' gavo daktaro laipsnį. Studijų metu lankėsi Italijoje, Prancūzijoje ir Vokietijoje. 1926–32 dirbo Kauno meno mokykloje. Ištekėjusi už latvių tapytojo G. Eliass (žr.), 1932–40 gyveno Rygoje, kur dalyvavo lietuvių kolonijos gyvenime. 1938 Krokuvos, Varšuvos ir Vilniaus bibliotekose bei muziejuose rinko medžiagą studijai apie senuosius liet. drabužius. 1942–50 visuotinės meno istorijos dėstytoja, vėliau docentė Vilniaus dailės institute ir universitete. Meno ir meno istorijos klausimais bendradarbiavo Šviesos Keliuose, Židinyje, N. Romuvoje, Lietuvos Aide, Į Laisvę ir kt. Didžiausias jos darbas, Pažaislis, ein Barockkloster in Litauen (išsp. Tautoje ir Žodyje VI 1930). Be to, išsp. Pažaislio vienuolynas ir jo meninės vertybės (Židinys IX 1920). Drauge su A. Mikėnaite, M. Glemžaite ir J. Balčikoniu išsp. Lietuvių liaudies menas. Tekstilė 1956.

H. Kairiūkštytė-Jacynienė

Kairiūkštytė – Paltanavičienė Stefanija (1880 XII 2 A. Panemunėje, Kauno aps. — 1954 III 12 Bostone, Mass.) visuomenės veikėja, mokytojo Jono Kairiūkščio duktė. Tėvams persikėlus iš A. Panemunės į Garliavą, čia mokėsi vokiečių mokykloje. 1900 išvyko į Rusiją pas savo dėdę Vincą Juozaitį, kuris Šujos mst. (Vladimiro gub.) buvo vaistinės vedėju. Čia gavo vaistininkės-mokinės teises. Vėliau dirbo Kromų mstl. (Orlo gub.) vaistinėje. 1905 Maskvoje išlaikė vaistininko padėjėjo egzaminus. 1905 X atvyko į JAV ir ištekėjo už laikraštininko Mykolo Paltanavičiaus, kuriam susirgus, kelerius metus redagavo Amerikos Lietuvį. Be to, apie 20 metų buvo Kuryer Codzienny antrąja redaktore. Per 15 metų skaitė Stepono ir Valentinos Minkų liet. radijo programoje Bostone ‚Magdutės pasakas'. Daugiausia rašė Amerikos Lietuvy. Išsp. Atsiminimai. Magdutės jaunystė Lietuvoje 1955. Išvertė G. Petrovo Pėdom Kristaus 1905.

Káiros narūnėliai, juodųjų narų šeimos paukščiai, gyveną didelėmis kolonijomis uolotose Arktikos pakrantėse.

Kairuanas (prc. Kairouan) mst. Tunise, viena iš 4 šventųjų mahometonų vietų; 32.300 gyv. (1946). Čia yra 240 mečečių, iš kurių Sidi-Okba (IX a.) su 17 salių ir 450 kolonų yra pati svarbiausia. K. yra žymus ir namų darbo kilimų gamybos centras.

Kais (ar.) 1. sen. arabų dievo vardas; 2. dažnas arabų asmenų ir giminių vardas. Ypatingai didelė giminė Kais-Ailan Mahometo laikais buvo išplitusi vidurinėje bei š. Arabijoje, Sirijoje ir Mezopotamijoje. Nesutarimai tarp K. ir Kelbų giminių buvo svarbiausia Omajadų žlugimo priežastis.

Kaisa žr. Caissa.

Kaiser 1. Friedrich (1814–74) austrų rašytojas, Leopoldstädterio teatro dramaturgas. Studijavo Vienoje. Vienos rašytojų ir žurnalistų d-jos Concordia įsteigėjas. Leido žurnalą Der Kobold. 1848 ba-

rikadinių kovų dalyvis. Liaudinės kūrybos reprezentantas Vienos scenoje. Populiarūs taip pat jo liaudiniai romanai ir memuarai. Iš jo gausios kūrybos paminėtina: Geld 1843, Die Schule der Armen 1850, Doktor und Friseur 1853, Palais und Irrenhaus 1863, Naturmensch und Lebemann 1864, Flüchtig in der Heimat 1868, Pater Abraham a Santa Clara 1870, Schlechtes Papier 1873, Unter dem alten Fritz und Kaiser Joseph 1877. Rinktiniai raštai: Ausgewählte Werke, išleido Otto Rommel 1914. *H.N.*

2. Georg (1878–1945) vokiečių rašytojas. Ilgesnį laiką gyveno P. Amerikoje ir Ispanijoje, vėliau Vokietijoje. 1938 emigravo Šveicarijon. Tai vienas pačių stipriausių ir ryškiausių ekspresionizmo dramaturgų. Savo kūriniuose stengėsi atskleisti žmogiškosios dvasios raidą ir skelbė žmogaus atsinaujinimą. Giliai išstudijavęs antikinę dramą, kai kuriuos jos elementus sėkmingai panaudojo savo kūriniuose (chorą, pasisakymo patosą, dinamiškai auginamą įtampos ritmą). Bet jo kūrinių beveik matematiškai tiksli architektonika rodo kubistinių tendencijų, ir ta prasme K. reikia laikyti apskritai vokiečių moderniosios dramos pradininku. K. scenos veikaluose, šalia tradicinės ekspresionistų kovos prieš miesčioniškumą, biurokratiją ir hipokrizinę egzistenciją, randame taip pat pirmuosius sėkmingus bandymus išvesti rampos švieson simbolinį kurios nors profesijos, lyties, luomo atstovą (kareivis, moteris, vyras, darbininkas), ekstatiškai skelbiantį savo tiesas. K. stilius dinamiškas, konvulsiškai staigus, organiškai augąs su nuolat tirštėjančia ir ritmiškais sprogimais intensyvinama kūrinių kulminacija. K. idėjos, teigiančios gyvenimą, dažnai išplėstos į kosminį, pasaulio ir pačios gyvenimo lemties broliškumą. Iš gausios K. kūrybos išskirtina: Die jüdische Witwe 1911, König Hahnrei 1913, Europa 1915, Die Bürger von Calais 1914, Der Zentaur 1916, Von Morgens bis Mitternachts 1916, Die Versuchung 1917, Die Sorina 1917, Rektor Kleist 1918, Drei Einakter 1918, Das Frauenopfer 1918, Hölle, Weg und Erde 1919, Der Brand im Opernhaus 1919, Gas I ir II 1918–1920, Gilles und Jeanne 1923, Die Flucht nach Venedig 1923, Kolportage 1924, Der Präsident 1927, Die Papiermühle 1927, Oktobertag 1928, Es ist genug (romanas) 1932, Villa Aurea 1939, Der Soldat Tanaka 1940, Zweimal Amphitryon 1943. Pomirtiniai leidiniai (dramos kūriniai): Das Floss der Medusa, Der englische Sender, Die Spieldose, Die Ketten der Adrienne Ambrossat, Napoleon in New Orleans 1949, Hellenische Trilogie (eiliuota drama), Pygmalion, Bellerophon.

H. F. Königsgarten, G. K. 1928; *E. A. Fivian*, G. K. 1947; *A. Schütz*, Der Nachlass G. K.s 1949. *H.N.*

3. Henry John (g. 1882) amerikiečių pramonininkas ir išradėjas. Pradžioje fotografas, vėliau kelių statytojas Kalifornijoje, Britų Kolumbijoje, Kuboje. Pastatė daug užtvankų, jų tarpe Boulderio (dabar Hooverio), Bonneville (1934), Grand Coulee (1939) ir kt. 1942 jo vadovaujamos veikė 8 didelės laivų statyklos Kalifornijoje ir Oregone. II pas. karo metu, F. D. Roosevelto pavestas vadovavo laivų statybai, gamindamas serijomis transporto ir prekybos laivus. Nuo 1945 savo veiklą išplėtė automobilių, lėktuvų, plieno, aliuminio ir cemento pramonėje. Kartu su J. W. Frazeriu suorganizavo Kaiser-Frazer Corp., automobiliams gaminti (Willow Run, Michigan). 1952 metinė apyvarta siekė 600 mil. dolerių.

Kayser 1. Christian Gottlob (1782–1857) vokiečių bibliografas ir leidėjas. Didžiausias jo darbas yra 36 tomų leksikonas knygų, išėjusių nuo 1750 Vokietijoje ir kaimyniniuose kraštuose: Vollständiges Bücherlexikon, enthaltend alle von 1750 in Deutschland und in den angrenzenden Ländern gedruckten Bücher, 36 tt. 1834–1911, be to, sisteminiai 1–6 ir 27–36 tomų registrai.

2. Emanuel (1845–1927) vokiečių geologas. Nuo 1873 Prūsijos geologas, nuo 1882 Berlyno kalnų akad. prof., 1885–1917 Marburgo univ. prof. Daug nusipelnė tyrinėdamas devoną ir Reino srities skalūnus. Išsp. Lehrbuch der Geologie, 4 tt. 1923–24 (6 laida), Abriss der Geologie, 2 tt. 1948–54 (7 laida) ir kt. 1883–97 kartu su Damesu leido Paläontologische Abhandlungen.

3. Heinrich Gustav Johannes (1853—1940) vokiečių fizikas, (2) brolis. Studijavo Štrasburge, Münchene ir Berlyne. 1878–85 Helmholzo asistentas ir privatdocentas, 1885–94 Hannoverio aukštosios technikos mokyklos prof., 1894–1920 Bonos univ. prof. Jis nustatė specifinės oro šilumos santykį. Be daugelio pranešimų Berlyno akademijai 1888–98 spektroanalizės klausimais, parašė Lehrbuch d. Spektralanalyse 1883, Lehrbuch der Physik für Studierende 1890, [6]1921, Handbuch der Spektroskopie 7 tt., 1900–24, Die Elektronentheorie ir kt. *M.Kr.*

Kaiseri mst. Turkijoje, pačiame M. Azijos viduryje, plačiame slėnyje, 1070 m nuo j.l.; 65.500 gyv. (1950). K. yra provincijos sostinė ir 3 gležk. linijų mazgas. Odų, vaisių, džiovintų vynuogių, kilimų, puošmenų prekybos centras. K. yra sen. Caesarea (žr), buvusi Kapadokijos sostinė.

Kaiseri Ali Đag kalnų papėdėje

Kaiserslautern mst. v. Vokietijoje, Reino-Pfalco krašte; 81.000 gyv. (1954). K. yra 62 km į v. nuo Mannheimo. Svarbus geležies, siuvamųjų mašinų, tekstilės, cigarų pramonės miestas. Dvi didelės XIII a. bžn., muzikos konservatorija, pedagoginė akademija, teatras, kelios amatų, technikos ir žemės ūkio mokyklos. K. jau 882 frankų karalių rezidencija, 1152 Fridricho I pastatyta pilis, nuo 1276 laisvasis miestas. Prie K. 1793–94 prūsai trijose kautynėse sumušė prancūzus; 1816–1946 Bavarijos. II pas. karo metu smarkiai apgriautas. *A.B.*

Kaiserstuhl Reino aukštupio lygumos 110 km² didumo plokščiakalnis, kurio derlingose pūtenų (lioso) ir vulkaninės lavos dirvose klesti intensyvus sodų ūkis; ypačiai auginama vynuogės ir persikai. K. klimatas Vokietijoje šilčiausias. Aukščiausia vieta 557 m. Laukai padalinti mažais sklypais ir dirbami terasomis. Kai kurios vietos dėl vandens stokos beveik negyvenamos.

Kaisevičius (rašėsi Kajsiewicz) Jeronimas (1812 XII 7 Gotlybiškių vsd., Slavikų vls., Šakių aps. — 1873 II 26 Romoje) kunigas, rašytojas. Jo tėvai (Domininkas K. ir Ona Paulauskaitė), kilę iš Žemaičių, nuomojo palivarką, priklausiusį Ž. Gelgaudiškio dv. Pradžios mokslą K. ėjo Raseinių pijorų mokykloje, o nuo 1822 mokėsi Seinų liciejuje, kurį baigęs 1829 įstojo į Varšuvos univ. studijuoti teisės. Prasidėjus 1830 sukilimui, įstojo į Varšuvos garbės gvardiją, paskui į III ulonų pulką. Kovoje su rusais sužeistas. Rusams užėmus Varšuvą pasitraukė į Prancūziją, įstojo į Lietuvių d-ją ir aktyviai dalyvavo emigrantų veikloje. Dar mokykloje bebūdamas rašė eilėraščius. Emigracijoje tęsė kūrybinį darbą ir išleido kelis apysakų ir eilėraščių rinkinius. Jo sonetai išspausdinti 1833, atkreipė dėmesį A. Mickevičiaus, kuris jaunam poetui pranašavo gražią ateitį. Bet K. greitai pasitraukė iš pasaulietiško gyvenimo, 1836 pradėjo studijuoti teologiją Paryžiuje, 1837 persikėlė į Romą, kur 1841 baigė mokslus, gavo daktaro laipsnį ir įšv. kunigu. 1842 kartu su Petru Semenenka Romoje įsteigė rezurekcionistų kongregaciją, buvo jos viršininku ir atliko visą eilę misijų kelionių Prancūzijoje, Vokietijoje, Lenkijoje, Bulgarijoj, JAV, ir kt. Pasižymėjo savo religiniais ir patriotiniais pamokslais. 1863 pasisakė prieš sukilimą. 1866 III 25 Romoje įkūrė Lenkų kolegiją, kurioje mokėsi nemaža lietuvių: prel. Narjaus-

Kun. J. Kaisevičius

kas, kan. Banaitis, kun. A. Civinskas, kun. Čižauskas ir kt. Išsp. Powieść o hr. Wilczku 1830, Sonety 1833, ²1926, Rzecz do braci na wygnaniu zabłąkanej 1835, Nunc dimittis, Domine, powieść z dziejów szkockich z końca XVI w. 1836, Kazania i mowy przygodne 1845–48, Kazania na niedziele i swięta w roku 1848, Rozmyślania o męce Chrystusa Pana 1852, ⁵1907, O unji bulgarskiej 1863 ir kt. Rinktiniai raštai Pisma 3 tomai 1870–72.

G. Korbut, Literatura Polska ³1930, 229–231; *J. Totoraitis,* Sūduvos Suvalkijos istorija I 1938, 684 685. *J.P.*

Kaisongas žr. Kesongas.

Kayssler Friedrich (1874–1945) vokiečių rašytojas ir aktorius. Filosofiją studijavo Miuncheno ir Breslavo univ. Nuo 1895 aktorius Berlyne, Görlitze, Hallėje, Breslave. 1945 IV 24 rusų nužudytas Klein-Machnow, prie Berlyno. Meistriškų essays, impresionistinės poezijos ir scenos veikalų autorius. Raštai: Simplicius (drama) 1905, Der Pan im Salon 1907, Schauspielernotizen, 2 tt. 1910–1914, Worte zum Gedächtnis an Josef Kainz 1911, Kreise (eilėraščiai) 1913, Zwischen Tal und Berg der Welle (eilėraščiai) 1917, Jan der Wunderbare (komedija) 1917, Stunden in Jahren (eilėraščiai) 1923, Von Menschentum zu Menschentum (essays) 1933, nuo 2 leidimo pavadinta: Wandlung und Sinn, sechs Vorträge über Schauspielkunst ²1940,³1943 ir kt. Gesammelte Schriften, 3 tt. 1930, Nachgelassene Schriften 1948.

F. Kayssler

K. Witte, Kunstwollen und Kunstforderung F. K.s 1939. *H.N.*

Kaistras (gr. Kaystros, dabar Kiučuk Menderes, arba Kara Su) sen. upė Lidijoje, M. Azijoje. K. išteka iš Tmolo kalnyno ir įteka į Egėjo jūrą, į š. nuo Efezo. Garsi gulbių pulkais prie žiočių.

Kaistuvas 1. kaičiamas, verdamas indas. Tai dažniausiai molinis puodas ar kitas indas, kaičiamas į žarijas. Aukštaičiuose k. buvo vadinama molinė keptuvė smailėjančiais galais. Jis būdavo apie 10 cm aukščio ir pridengiamas tokiu pat moliniu dangčiu. K. būdavo kepama ar troškinama bulvės, žuvis, kruopienė, kartais ir mėsa. 2. Bakas vandeniui kaitinti, pvz. vonioms, virtuvei, prausykloms. *A.Mž.*

Káišena 1. lenktas geležinis skaptas loviams, geldoms kaišti ar žievei drožti. Paprastai k. turi dvi rankenas, bet smulkesniems darbams vartojama ir viena rankena. Aukštaičiuose k. žinoma tik lankenos vardu. 2. Geležis, kuria nukaišia kailiams ar odoms plaukus ir kt. Vietomis k. vadina ir lygią geležį, kurią, įrišę į virvę, ir koja mindami išminkština kailį. 3. Nukaišta medžio žievė, maukna. *A.Mž.*

Kaišiadórys mst. vidurinėje Lietuvoje, 35 km į r. nuo Kauno, 67 km į v. nuo Vilniaus, 86 m nuo j. l. Iš š. ir r. miestą supa pelkėtos pievos, iš kurių išteka Lomena, Neries intakas. Artimiausias ežeras už 1,5 km į p.r. nuo miesto. K. kerta Kauno—Vilniaus glžk., kurio čia yra stotis. Prieš II pas. karą (1939) K. turėjo per 2000 gyv. (1923 buvo 206 sodybos ir 1535 gyv.). Drauge su Judkonimis (K. priemiestis) 1930 turėjo 238 ūkius. Lenkams 1920 okupavus Vilniaus kraštą, K. virto Trakų aps. administraciniu centru. Įsikūrus įvairioms apskrities ir kitoms įstaigoms, miestas pradėjo sparčiai augti. 1939 K. buvo šios įstaigos: Trakų aps. viršininko, aps. savivaldybės, aps. policijos vado, policijos nuovada, pasienio policijos Trakų baro viršininko, aps. komendanto, aps. mokesčių inspekcija, apylinkės teismas, aps. ligoninė, K. miškų urėdija ir girininkija, paštas, Lietuvos banko skyrius, aps. pradžios mokyklų inspekcija, šaulių rinktinės štabas ir kt. Pradžioje čia veikė progimnazija, kuri 1925 suvalstybinta ir nuo 1934 paversta gimnazija. 1926 įsteigta vidurinė amatų mokykla. Veikė dvi pradžios mokyklos. 1936 įkurtas Valstybės centrinio knygyno skyrius. Nepriklausomybės metu K. buvo gyvas kultūrinis gyvenimas. Čia veikė kelios stiprios organizacijos: Jaunimo s-gos skyrius, kuris 1922 leido Varpelį su satyros priedu Kaišiadorių Dzvaneliu ir turėjo chorą su orkestru; Pavasario s-gos kuopa, jau nuo 1926 turėjusi savo biblioteką; Šaulių s-gos būrys, kuris 1932 suorganizavo meno sekciją su orkestru; Liet. kat. moterų d-jos skyrius, dar 1934 buvo suorganizavęs švietimo d-ją gimnazijai remti ir kt. Buvo išaugusi prekyba ir pramonė: 1925 įkurtas vartotojų kooperatyvas Taika, veikė odos ir avalynės dirbtuvės, garinis malūnas ir kt.

K. praeitis nėra sena. Iki pravedant Vilniaus–Kauno glžk. liniją (1862), K. vardu tebuvo žinomas Ričardo Römerio dvaras, vėliau perėjęs jo sūnaus Eugenijaus nuosavybėn. 1866 K. turėjo tik 29 gyv. 1871, atidarius Kaišiadorių–Liepojos glžk. liniją, K. pradėjo kiek sparčiau augti. 1907 įst. kat. parapija. Pradžioj pamaldos buvo laikomos jau anksčiau pastatytoje nedidelėje medinėje bažnytėlėje. 1908 padėti pamatai naujai bažnyčiai. Daugumas parapiečių buvo lietuviai, be kelių dvarininkų ir nežymaus skaičiaus lenkiškai kalbančių šiaip žmonių, kurie 1908 buvo bandę trukdyti lietuviškas pamaldas. 1926 K. tapo vysku-

pijos sostine. Pastatyti vyskupijos rūmai, 1932 užbaigta statyti katedra, kurią 1936 pakonsekravo vysk. J. Kukta. Ta proga pop. Pijus XI, kuris dar būdamas apaštališkuoju nuncijum A. Ratti, 1920 III buvo apsilankęs Kaišiadoryse, padovanojo katedrai didelę monstranciją. 1940 K. parapija turėjo 4500 parapiečių. *A.B. ir R.Krs.*

K. v y s k u p i j a. Lenkams 1920 užėmus Vilnių, iš vilniškės vyskupijos laisvoje Lietuvoje liko 5 dekanatai, 63 bažnyčios, 82 kunigai ir apie 215.000 katalikų, kuriuos ir toliau valdė Vilniaus vysk. Jurgis Matulaitis. Jis 1922 III 3 šią sritį pavedė administruoti kapitulos kan. Juozapui Kuktai, kuris būstinei pasirinko K. Ši apaštališkoji administratūra teisiškai likosi priklausoma Vilniaus vyskupijai ir Mogiliavo arkivyskupijai. 1925–26 apaštališkojo vizitatoriaus arkiv. J. Matulaičio vadovaujamiems vyskupams ruošiant būsimos bažnytinės provincijos projektą, Lietuvos vyriausybė politiniais sumetimais norėjo K. administratūrą, esančią Lietuvoje, kaip Vilniaus vyskupijos dalį, palikti neliestą, kaip ženklą neišspręsto Vilniaus klausimo. Tačiau esamos bažnytinės padėties palikimas būtų įgalinęs Vilniaus vyskupą, faktiškai esantį už Lietuvos valstybės ribų, naudotis savo teisėmis ir Lietuvos teritorijoje. Be to, politinių kivirčų sprendimas nebuvo Šv. Sosto kompetencijoje. Todėl galutiniu suinteresuotų šalių sutarimu laisvoji Vilniaus vyskupijos dalis 1926 IV 4 pop. Pijaus XI paskelbtu raštu ‚Lituanorum gente', steigiant bažnytinę Lietuvos provinciją, tapo Kauno metropolijos rėmuose atskira K.v., kurią sudarė Giedraičių, Molėtų, Merkinės, Stakliškių, Žaslių dekanatai (apie 220.000 katalikų). Iš Žemaičių vyskupijos prijungta Želvos parapija, Suginčių filija, dalis Lyduokių, Pabaisko, Skarulių ir Rumšiškių parapijų. ‚Lituanorum gente' pastaba, rezervuojanti Šv. Sostui teisę šį patvarkymą keisti, buvo įterpta greičiausiai dėl ginčijamo Vilniaus klausimo. K. vyskupu 1926 IV 5 paskirtas Juozapas Kukta (konsekruotas V 1). Jam mirus (1942 VI 16), K. vyskupu 1943 I 9 Šv. Sostas paskyrė tit. Madregos vysk. Teofilių Matulionį, kurį 1946 gale komunistai suėmė ir kalino Oršos, Vladimiro kalėjimuose ir laikė Zubovos Polianos invalidų namuose. 1956 pavasarį leido jam paliegusiam grįžti į Lietuvą, bet savo vyskupijos valdymo jis neapėmė. Kalinamo vyskupo vietoje K. vyskupiją valdė kapitulinis vikaras kan. Juozas Stankevičius. Kiekybinis K.v. prieauglis iki 1940: 4 dekanatai, 5 bažnyčios, 20 kunigų ir 200 katalikų. *S.Mtl.*

K. g i r i n i n k i j a Kaišiadorių miškų urėdijoje. Jos plotai užima K. ir Žiežmarių vls. apie 1000 ha. K. girininkijai priklauso miškai: Girelės, Tryliškių, Stoniavos, Vladikiškių.

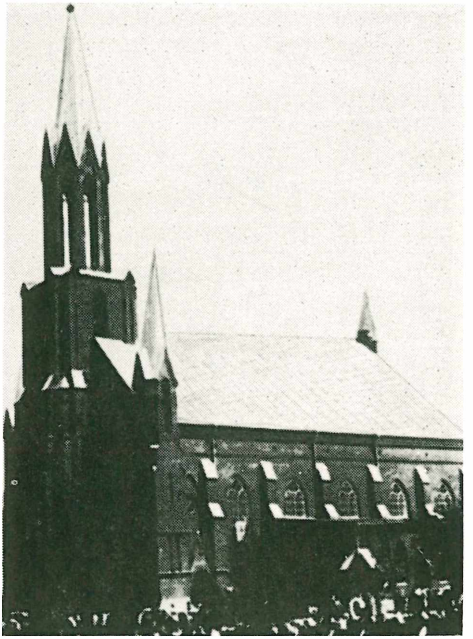

Kaišiadorių katedra

K. m i š k ų u r ė d i j a įsteigta 1922, atskiriant ją iš Trakų miškų urėdijos. Būstinė Girelės sodyboje. Šios urėdijos 19.800 ha plotas, esąs Trakų ir Kauno aps. ribose, paskirstytas girininkijomis: Būdos, Darsūniškio, Gegužinės, Kaišiadorių, Kruonio, Šilasėdų, Vadų ir Žiežmarių. Didžiausias miškas yra Gaižiūnų masyvas, kuris kartu su Kauno miškų urėdijos dalimi sudaro 30.000 ha. Čia vyrauja spygliuočiai su lapuočių priemaiša. Yra briedžių. Romatos raiste, kuris užima apie 1000 ha plotą, laikosi gervės. Kituose miškuose, pvz. Būdos, Levintų, Gegužinės, Antanaičių, Žiežmarių, Joniliškio, Juodkošio, Darsūniškio, dažnai sutinkama tetervinų, jerubių, kiaunių, šernų. *J.Rkt.*

Kaišinto (jap. Kaišin- to ‚pažangos partija') 1. japonų reformų partija, įkurta grafo Okumo 1882. Ji siekė demokratinės sistemos įvedimo karaliaus vadovybėje, užsienio sutarčių revizijos ir kt. 1910 K. užsidarė, o iš jos išaugo Kokuminto partija. 2. Japonų pažangos partija, įkurta 1952; ji 1953 žemųjų rūmų rinkimuose užėmė antrą vietą.

Kaišytinis audinys kaišytiniu būdu išaustos juostos, prijuostės ir kiti audeklai. Tai patys gražiausi lietuvių audiniai. K.a. pa-

Kapsų kaišytinė prijuostė

grindą sudaro dvinytiškas audeklas, suvertas per 2, 4 ar 8 nytis. Kaišančio rašto siūlas (ataudas) kaišomas tik ties viena vieta, sudėtingo piešinio rašto dalimi, o ties kitu raštu kaišomas kitos spalvos siūlas. Po kiekvieno užkaišymo užaudžiama 2 ploni dvinytiški ataudai. K.a. labai lengva iškaišyti gražius raštus įvairiomis spalvomis. Kaišytinių audeklų raštai gali būti susiglaudę arba išsiskyrę, nes ta audimo technika leidžia tai atlikti. K.a. raštai labai įvairūs: tulpės–lelijos, tulpelės, saulutės, vazonėliai, žvaigždutės, dobilėliai ir kt. Senoviniuose k.a. sutinkama labai gražių raštų, ypačiai jų spalvos savitai ir kontrastiškai suderintos. Kaišytiniu būdu seniau daugiausia buvo audžiama užnemuniečių tulpinės prijuostės, dzūkų žvaigždučių raštai ir kaišytinės juostos. Kitose Lietuvos dalyse būdavo pakaišomos lovatiesės ir rankšluosčių galai. Patys puošniausi tautiniai drabužiai yra kaišytiniai.

A. Tamošaitis, Sodžiaus menas 2, 1932. *An.Tm.*

Kaitalỹnė vaikų žaidimas. Vienas pasilenkia, įremia rankas į atkištos kojos kelį ir nulenkia galvą. Kitas, įsibėgėjęs, atmuša rankas į pasilenkusio, vad. ‚avinu', nugarą ir peršoka, pats tuojau sustodamas ir pasilenkdamas, kad per jį peršokų anas, kuris buvo ‚avinas'. Kartais k. žaidžiama ir keliolikos vaikų, sudarant nuolatinę šokančiųjų grandinę. R. Aukštaičiuose k. vadinama a v i n u. *A.Mž.*

Kaityba, arba fleksija, yra žodžių galūnių, vad. kaitmenų, kaitaliojimas, kuris įgalina iš vieno žodžio padaryti eilę skirtingų jo formų. Vardažodžių galūnių kaitaliojimą vadiname linksniavimu, o veiksmažodžių — asmenavimu, nors tomis galūnėmis reiškiamos ne tik linksnių ir asmenų, bet ir kitos gramatinės kategorijos (žr.) — skaičiai, giminės, laikai, nuosakos ir kt. Kaitomosiomis kalbomis paprastai tevadinamos indoeuropiečių kalbos, tačiau kai kurie kalbininkai kalba apie k. ir kitose kalbose, skirdami tuo būdu dvi ar net kelias kaitybos rūšis. Ide. kalbų kaitybą jie vadina sintetine (tematine), nes čia pasikeitimas vyksta viename žodyje, o pvz. suomių-ugrų kalbų k. jie vadina analitine, nes mūsų kaitmenis ten atstoja atskiri žodžiai. Kalbama dar ir apie šakninę kaitybą (flexsion radical), pvz. semitų kalbose. Tačiau ir ide. kalbos kaitybos atžvilgiu nėra vienodos. Vienos jų turi daugiau kaitomųjų formų, pvz. lotynų, baltų, slavų kalbos, kitos mažiau, pvz. anglų, prancūzų. Šios pastarosios pasivaduoja kitomis priemonėmis (prielinksniais, žodžių tvarka ir kt.) ten, kur pirmosios vartoja kaitomąsias formas. Pvz. vietoj vienos anglų k. formos r e a d lietuvių kalboj vartojamos penkios: s k a i č i a u, s k a i t e i, s k a i t ė, s k a i t ė m e, s k a i t ė t e, o vietoj dviejų formų b o y, b o y s mes turime trylika linksnių (vienaskaitoj ir daugiskaitoj) su skirtingomis galūnėmis. Indoeuropiečių kalbų istorija rodo, kad šių kalbų raida vyksta kaitomų formų skaičiaus mažėjimo linkme, nes per didelis jų gausumas nėra praktiškas.

O. Jespersen, The Philosophy of Grammar 1924; *J. Marouzeau,* Lexique de la terminologie linguistique 1951. *L.Dmb.*

Kaitinis Mikelis (1850 X 3 Lūžuose, Klaipėdos aps. — 1939 Smeltėje, Klaipėdos priemiestyje) M. Lietuvos veikėjas. Mokėsi Lūžuose, Klaipėdoje. 1889 įsijungė į tautinę veiklą. Prisidėjo prie steigiamos Lietuviškosios konservatyvų d-jos ir buvo iš jos aktyviųjų narių. Platino spaudą, plačiai reiškėsi kovoje dėl lietuvių kalbos mokyklose, tuo reikalu rinko parašus peticijoms. Jis visur propagavo lietuvių kalbą, tačiau jo tautinis susipratimas buvo siaurokas; jis stengėsi būti ištikimas ir vokiečių valdžiai.

Kovos Keliais 1938, 61 psl.

Kaitrővamzdis garo katilo vamzdis, kurio viduje cirkuliuoja vanduo, o iš lauko pusės kaitinamas karštomis sudegusio kuro dujomis. K. gaminami iš anglinio plieno, be siūlių. Vidaus skersmuo nuo 2 iki 4 colių. K. gali būti tiesūs arba lenkti. Dideli garo katilai turi kelis šimtus kaitrovamzdžių. K. labai padidina garo katilo našumą (naudingumo koeficientą), nes pa-

didinamas kaitinamasis paviršius ir vanduo, suskirstytas vamzdžiuose į daugelį plonų srovių, praeina pro karščiausias dujas ir greitai įkaista. K. gali atlaikyti didelį spaudimą ir nėra labai pavojingas sprogimo atveju. *J.Mkl.*

Kaitulys 1. m e d i c i n o j e — kvaitulys, svaigulys, tam tikra pusiausvyros ir savijautos būsena, kada žmogus jaučia galvos svaigulį, norą vemti ir sunkiai išsilaiko pusiausviras. Šis jausmas gali būti daugelio ligų reiškiniu, simptomu.

2. v e t e r i n a r i j o s m e d i c i n o j a vių liga, kvaitulys, sukinys (Coenurus cerebralis). Ligos sukėlėjas yra kaspiniuotis, kuris savo vikšrinėje stadijoje jaudina avies smegenis.

Kaizerio Vilhelmo Žemė (vok. Kaiser-Wilhelms-Land) buvusi Vokietijos kolonija N. Gvinėjoje 1884–1914. Ji užėmė 181.300 km² plotą ir turėjo apie 250.000 gyv. 1921–47 Australijos mandatas, nuo 1947 drauge su Papuasų teritorija Jungtinių Tautų globoje ir pavesta administruoti Australijai.

Kaizerio Vilhelmo II Žemė (vok. Kaiser-Wilhelm II-Land) r. Antarktikos pajūrio ruožas tarp Enderby ir Wilkes Žemių, apklotas ledyno, iš po kurio kyšo 371 m aukščio Gausso kalnas. Atrasta 1901 vokiečių pietų poliarinės ekspedicijos, vadovaujamos E. von Drygalskio.

Kaizeris (vok. Kaiser iš lot. caesar) vokiškas imperatoriaus (žr.) pavadinimas, taikytas viduramžiais Šventosios Romos ir naujaisiais laikais (1871–1918) Vokietijos imperijos imperatoriams.

Kaizeris (rašėsi ir Caesar), Jonas Andrius (apie 1650 Piktupėnuose — 1710 II 25 Katyčiuose) Katyčių klebonas. Buvo įstojęs į Karaliaučiaus univ. 1665 ir 1672. Po savo teologinių studijų K. 1674–1710 klebonavo Katvčiuose. Buvo parašęs gana platų lietuvišką giesmyną, iš kurio rankraščio J. Rikovijus išsp. savo 1685 giesmyne keturias giesmes.

Vc. Biržiška, Senųjų lietuviškų knygų istorija I 1953.

Kajakas (eskimiškai kajak) maža odinė dengta valtis su dvimenčiu irklu, sutinkama eskimų, čukčių ir koriakų gyvenamose srityse. Lengvi medžio rėmai aptraukiami specialiu būdu susiūtais ruonio kailiais ir tik viršutinėje valties dalyje paliekama anga, pro kurią irkluotojas įsėda. Specialiais diržais prisitvirtinama prie savo neperšlampamų drabužių taip, kad vanduo negali patekti į vidų net valčiai apsivertus. Žvejybos įrankiai laikomi išlaukinėje valties pusėje. Irkluojama vienu dvimenčiu irklu, pakaitom pamerkiant irklo plokštę į abi valties puses. Pietinėje Aliaskoje galima sutikti dviviečių, net triviečių kajakų, irkluojamų dviem viengaliais irklais. Moterų valdomas k. vad. u m i a k u. Jis dažnai būna tokios pat konstrukcijos, tačiau pasitaiko visai atidengtu viršumi. Viršutinės valties rėmų juostos atstoja suolelius. Umiakai dažniau sutinkami Beringo sąsiauryje. *M.Sl.*

Kajanidai senovės persų valdovų dinastija, minima Avestoje; istoriškai K. greičiausiai atitinka Achemenidų dinastijai (žr. Achaimenidai).

Kajanus Robert (1856-1933) suomių kompozitorius ir dirigentas, 1897–1926 Helsinkio univ. muzikos skyriaus dir. (nuo 1908 prof.). 1882 K. įst. Helsinkyje pirmąjį suomių simfoninį orkestrą, kuris, jo paties iki 1932 vadovaujamas, dažnais aukšto lygio koncertais supažindino užsienį su suomių ir ypač Sibelijaus muzika. Kaip kompozitorius K. yra iš ryškiųjų suomių tautinio stiliaus muz. pradininkų, vienas pirmųjų panaudojęs savo kūryboje suomių liaudies muzikos ir žodinės kūrybos (ypač Kalevalos) elementus. Svarbesnieji K. kūriniai: simfonija su choru Aino 1885, Sinfonietta 1915, dvi suomiškos rapsodijos (d-moll 1882 ir f-dur 1886) ir ork. siuita Kesämuistoja 1898. Iš vokalinės jo kūrybos (eilė kantatų, solo ir choro dainos) ypač išskirtina dainos vyrų chorui.

Y. Suomalainen, R. K. 1952. *K.O.*

Kajeckas Juozas (g. 1897 VI 17 Shenandoah, Pa.) diplomatas, teisininkas. Tėvui Petrui K. mirus (1906), 1909 parvežtas į Lietuvą. 1918–19 mokėsi Seinų kun. seminarijoje, 1923 baigė Rygiškių Jono gimn. Marijampolėje. 1924–25 studijavo LU teol.-filosofijos fak., 1925–28 Montpellier'o univ., kur 1927 gavo finansų bei administracinių mokslų diplomą ir 1928 teisių licenciato laipsnį. 1927—29 studijavo Politinių mokslų mokykloje Paryžiuje, kur gavo diplomatinių mokslų diplomą. Be to, 1928–29 Paryžiaus univ. išklausė teisių doktorato kursą.

J. Kajeckas

Diplomatinę tarnybą pradėjo 1929 XII 11 Užsienio reikalų m-jos referentu. 1930 I 1 — 1935 V 1 Lietuvos pasiuntinybės sekr. Londone; tame laikotarpyje 1930 I 1 — V 1 ėjo generalinio konsulo pareigas, keliais atvejais ėjo pasiuntinio pareigas chargé d'affaires a. i. titulu ir buvo Lietuvos pasiuntinybės Olandijai (kurį laiką ir Šveicarijai) sekr. su rezidencija Londone. 1935 VI 1 — 1939 II 1 referentas ir vėliau (1938 III 15) patarėjas centre, vadovavo Amerikos, Vakarų ir Vidurinės Eu-

ropos skyriams, o gale ir Vokietijos bei Klaipėdos skyriui. 1935 X 15 — 1939 II 1 Lietuvos Raudonojo kryžiaus generalinis sekr. 1939 II 1 — 1940 IX Lietuvos pasiuntinybės patarėjas Berlyne. 1940 IX gale atvyko į JAV ir nuo 1940 X 1 yra Lietuvos pasiuntinybės patarėjas Vašingtone. Dalyvavo įvairiose Lietuvos delegacijose: 1933 delegacijos sekr. pasaulinėje ekonominėje konferencijoje Londone, 1934 delegatas tarptautinėje konferencijoje pramonės nuosavybės apsaugai (Londone), 1938 delegacijos pirm. deryboms vieno Lietuvos–Vokietijos ruožo sienai nustatyti (Gumbinėje), 1936 ir 1938 delegacijos narys tarptautinėse Raudonojo kryžiaus konferencijose Paryžiuje ir Londone, 1937 Lietuvos Raudonojo kryžiaus delegatas tarptautinėje jaunimo Raudonojo kryžiaus konferencijoje Paryžiuje. Be to, kelerius metus (iki 1951) buvo Lietuvos pasiuntinybės neoficialiu stebėtoju JT posėdžiuose Naujorke. Nuo 1941 yra redaktorius Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone leidžiamo biuletenio Current News on the Lithuanian Situation, vėliau The Lithuanian Situation. 1946 rašė Pabaltiio aneksijos klausimais Social Science, Baltic Review ir leidiny Annexation of the Baltic States.

Kajetonas visai jau retas krikštavardis (VIII 7), bet prieš kelias dešimtis metų buvo gana populiarus pvz. Zanavykuose, rečiau pasitaikydavo ir kitose vietose. Lot. Cajetanus yra būdvardinis vedinys iš senovinės graikų kolonijos Cajeta vardo, dabar Gaeta (žr.) prie to paties vardo įlankos (lot. sinus Cajetanus). Tuo vardu (Caetani, Gaetani) vadinasi ir sena italų aristokratų giminė. Cajetanus Thienaeus (it. Gaetano da Thiene) pagarsėjo įsteigdamas 1524, kartu su P. Caraffa (žr.) teatinų (žr.) ordeną ir 1671 buvo paskelbtas šventuoju. Ordenui XVIII a. pradžioje įsteigus Varšuvoje baiorų vaikams mokyklą, Lenkijoje ėmė plisti ir jo isteigėio vardas. Bet Lietuvoje K. pastebimas tik apie 1800. Pvz. tą vardą jau dėvi rašytoiai Aleknavičius (žr.) ir Nezabitauskis, arba Zabitis (žr.). Iš lenk. Kajetan prisitaikytas Kajetõnas, žem. ir Kajytõnas, rytiečių paprastai trumpinamas Kãjeta (Dusetos), o žemaičių net Kãjė. Vilniaus krašte Kãjeta ir Kajùtis eina pavarde. Tos pačios kilmės yra ir Kaiẽckas, Kajáuskas bei Kajẽckiškiai (Kazlų apl. k.), Kajetõniškės (Rūdiškių vls. k.). Bet dėl K. nauiumo ir paplitimo vien D. Lietuvoi Kalvaičio minima M. Lietuvos pavardė Kãjus veikiau yra trumpintinė iš kurio senoviinio asmenvardžio, kaip *Kaigėla (Kaygielaytis, Rietavo apl. 1563, *Kaibutas (: Kaibučiai, Merkinės vls. k.). Plg. dar pr. asmenvardžius, Kaybuthe, Kayune, Na-kaye. *A. S.*

Kajukas (turk.) 1. nedidelė upinė plokščiadugnė valtis su dviem irklais; 2. dengtas krovininis laivas be denio; jų būna irklinių, burinių ir lyninių.

Kajum-Chan Veli (g. 1904 Taškente) turkestaniečių politikas, žurnalistas. Aukštuosius ūkio ir politikos mokslus baigė Berlyne. Nuo 1925 aktyviai veikia turkestaniečių organizacijose, kovojančiose dėl Turkestano nepriklausomybės. 1941–42 iš vokiečių nelaisvėje esančių turkestaniečių suorganizavo 180.000 vyrų Turkestano legioną, kuris kovojo su bolševikais Rytų fronte. 1942 jis įsteigė ‚Tautinį Turkestano vienybės komitetą', kuriam pats pirmininkauja. K.-Ch. įkūrė šiuos laikraščius: Milli Turkestan, Yangi Turkestan ir Milli Adabiat. Yra parašęs daugybę straipsnių apie Turkestaną įvairiomis kalbomis. 1945–47 Nürnbergo bylos metu areštuotas, bet pripažintas nekaltas. Nuo 1947 važinėja po Europos ir Azijos sostines, keldamas Turkestano laisvės reikalavimus. *St.Vk.*

Kajuras (nenciškai) poliarinėse srityse į nartas (poliarines roges) įkinkytų šunų varovas.

Kajus (lot. Caius) 1. dažnas sen. romėnų asmenvardis, pvz. Caius Aurelius Valerius Diocletianus, Caius Plinius Secundus ir kt.

2. popiežius (282–296), šventasis (šventė IV 22). Liber Pontificalis sako, kad jis buvo kilęs iš Dalmatijos, netgi buvęs imp. Diokleciiono giminaitis. Jo antkapis rastas Kaliksto katakombose, tačiau nėra tikra, kad tenai būta ir jo kapo. K. priskiriamas svarbus bažnytiniame gyvenime patvarkymas, kad niekas negali tapti vyskupu, pirmiau neperėjęs žemesniųjų dvasininko šventimų. Yra vadinamas kankiniu, bet apie jo kankinystę nėra jokių tikrų žinių.

Kajutė (vok.) maža keleivių arba įgulos gyvenama patalpa laivuose: kartais k. vadinama ir kabina.

Kakabis žr. Caccabis.

Kakadà (vok. Kakadu iš malajų kakatoa) papūgų būrio paukščiai su kuodu ir stipriu snapu; gyvena Australijoje ir kaimyninėse salose. Žr. Cacatuidae.

Kakavà (iš aztekų kakauatl) 1. miltelial iš kakavamedžio (žr.) sėklų, iš kurių gaminamos k. gėrimas, šokoladas ir kt. Išaižytos sėklos, vad. k. pupelės, drauge su sukrešusios masės liekanomis rauginamos krūvose ar dėžėse. Rūgstant atšoka pupelių žievė, kartu pribręsta skonis ir kva-

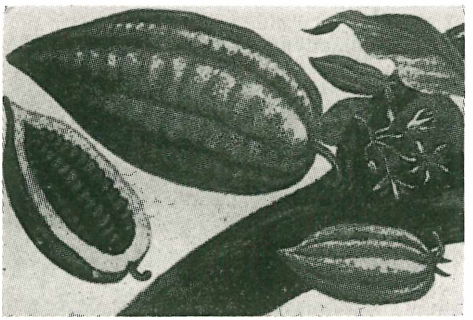

Kakavos vaisiai žiedai ir lapai

pas. Paskui išdžiovintos pupelės rūšiuojamos pagal dydį. Skrudinamos sutrūkinėja atskirais gabalais. Atsijojus žievelės, tie gabalai sunkiais volais traiškomi ir suspaudžiami į tirštą tyrę, kuri sukietėjusi jau vadinama karčiuoju šokoladu. Iš jo, pridėjus prieskonių, daromas įvairių rūšių šokoladas (žr.). Kakavos milteliams gauti iš gautosios tyrės hidrauliniais presais pašalinama apie $^2/_3$ riebiųjų aliejų, kurie išspausti vadinami kakavos sviestu (žr.). K. pupelėse yra apie 30–50% riebiųjų aliejų, 15% krakmolo, 15% proteino, 1,42% teobromino, 0,08% kofeino ir kt. Teobrominas veikia kaip ir kofeinas, tik stipriau. Didžiausias k. vartotojas yra JAV: 1948 suvartota k. žaliavos 248.000 t, 1950 — 280.000 t, 1945 — 245.000 t. Kiti kraštai 1952 suvartojo k. žaliavos (tonomis): D. Britanija 104.000, Vidurinė ir Pietinė Amerika 63.000, V. Vokietija 56.000, Prancūzija 56.000, Olandija 42.000, Sovietų Sąjunga 16.000, Kanada 15.000, Šveicarija 8000. Iš viso pasaulyje 1952 suvartota k. žaliavos 692.000 t.

L. Reinhardt, Kulturgeschichte der Naturpflanzen 2 tt 1911; *H. Fincke*, Handbuch der Kakao-Erzeugnisse 1936; *W. Lindner*, Kakao und Kakao-Erzeugnisse 1953. *J.Rkt.*

2. Maistingas gėrimas, pagamintas iš k. miltelių su vandeniu ar pienu. K., kaip šaltas putojas gėrimas, jau buvo žinomas seniesiems Meksikos gyv. aztekams, totlekams ir inkams. Ispanams užėmus Meksiką, k. 1520 pateko į Ispaniją, kur ji buvo geriama meksikietišku būdu arba maišoma su vynu ar karštu alum. XVII a. k. gėrimas buvo žinomas jau Italijoje, Prancūzijoje ir kitur. Pastaruoju metu k. dažniausiai geriama su pienu.

Kakavamedis (Theobroma cacao), Sterculiaceae šeimos iki 12 m aukščio medis. Žiedai baltai rožinės spalvos, sukrauti aplink centrinį stiebą ir storesnes šakas. Vaisius — agurko pavidalo dėžutė apie 25×10 cm dydžio, su 20–50 sėklų — kakavos pupelių, esančių saldžioje ore sukrešančioje sunkoje. Prinoksta per 4 mėnesius. Paprastai esama dviejų derlių metuose. K. duoda derlių iki 50 metų. Savaime auga Amazonės, Orinoko upyne, Vidurinėje Amerikoje, P. Meksikoje. K. auginimas plačiai paplitęs. Afrikoje jau nuo 1879 pradėtas auginti Aukso Krante, kur dabar siekia 35% pasaulinio kakavos pupelių eksporto. Taip pat sėkmingai k. auginamas Javoje, Ceilone ir kt. K. klimatinės sąlygos yra karštosios juostos srityje (20° į š. ir p. nuo pusiaujo). K. auginama daugybė atmainų, kurių tarpe svarbesnės yra Criollo, Forastero, Calabacillo ir Amelonado. Geriausios rūšies kakava gaunama iš Criollo atmainos, o Forestero duoda 85% pasaulinio derliaus. 1951–52 gauta kakavos derliaus (tonomis): Aukso Krantas 211.000, Nigerija 108.000, Brazilija 105.000, Prancūzų V. Afrika 58.000, Prancūzų Kamerunas 49.000, V. Indija 42.000, Ekvadoras 26.000 ir t.t. Viso pasaulio derlius 1951–52 siekė 733.000 t. *J.Rkt.*

Kakavos sviestas riebalas, gaunamas išspaudžiant kakavos masę. Tai šviesiai gelsvas, trapus riebalas, lengvai tirpstąs 35°C temperatūroje, švelnaus aromatinio kvapo bei skonio. Vartojamas šokolado ir saldainių gamyboje, medicinoje ir kosmetikoje.

Kakemonas (jap.) suvyniojamas japonų paveikslas, įrėmintas brokate ir pritvirtintas prie dviejų lazdučių, kurių viršutinė (plonesnė) skirta pakabinti, o apatinė (storesnė) — suvynioti. Kabinamas jam skirtoje vietoje (tokonoma) ir keičiamas pagal metų laiką.

Kakinomoto Hitomaro (662 — apie 710) japonų poetas, gyvenęs karalių Žito ir Mommu dvare. Jis parašė 17 ilgų ir 59 trumpus eilėraščius. Japonų literatūroj žinomas kaip elegijos ir lyrikos meistras. Jo kūryboje jaučiama nemaža kinų poezijos įtaka, tačiau ji perduota japonams tautinėje dvasioje. Su savo japonišku patosu jis stovi japonų literatūros priešakyje.

A. Lorenzen, Hitomaro 1927. *St.Vk.*

Kakis (ind. khākī ‚purvo spalva') drabužių spalva ir pati medžiaga. Žr. Chaki.

Kaklãraištis ant marškinių apikaklės rišamas raištis. Seniau lietuviai po kaklu pasirišdavo margai austas skepetaites, kurių galai pakaklėje, po marškinių apikakle, nutįsdavo į šonus. Skepetaitės buvo audžiamos nedidelės, keturkampės, iš ploniausių lininių siūlų, spalvotos, dryžuotos, languotos ir net raštuotos. Jauni vyrai ir berniukai šokiams ryšėdavo po kaklu rinktiniu būdu austas juosteles, kurių plotis siekdavo 2,5–3,5 cm, ilgis apie 1 m. Juostelių galai turėdavo puošnius kutelius. Nepriklausomoje Lietuvoje buvo pradėta austi juostiniai, platoki k., išrinktais, iškilnotais raštais. Raštai buvo imami iš senovės juostų arba tulpinių prijuosčių. Aus-

tiniai yra patys naujausi. Jiems išaudžiama per keturias nytis raštuotas, spalvotas audeklas, kuris paskui karponas pagal formą ir siuvamas, kad raštai eitų įstrižai. *An.Tm.*

Kaklas 1. kūno dalis, kuri jungia galvą su liemeniu; 2. kas panašu į kaklą, kotas (pvz. butelio k. ir kt.).

Kakodemonomanija (gr.) asmens būsena, kurioje jis tiki esąs apsėstas piktų dvasių.

Kakodilas, $(CH_3)_2As-As(CH_3)_2$, tetrametilo diarsenas, bespalvis, sunkus, labai nemalonaus kvapo dagus skystis. Gaunamas destiliacijos būdu drauge su kakodilo oksidu, $(CH_3)_2As-O-As(CH_3)_2$, kaitinant arseno trioksido ir kalio acetato mišinį.

Kakodilinė rūkštis, $(CH_3)_2AsO.OH$, dimetilarsininė rūkštis, kristalinė, bekvapė medžiaga, gaunama oksiduojant kakodilo oksidą. Terapijoje naudojama kaip penkiavalenčio As preparatas nuo anemijos. Natrio druskos (vad. kakodilatu) pavidalu švirkščiama po oda ar į venas.

Kakofonija (gr. kakophonía ‚blogas skambėjimas') klausai nemalonus garsų derinys, disonansas, garsų nedarna.

Kakografija (gr. kakós ‚blogas' ir gráphō ‚rašau') netvarkingas ar neįskaitomas rašymas, kaligrafijos priešybė; netaisyklinga rašyba.

Kakoksenitas — mineralas, $Fe_4(PO_4)_3(OH)_3$, dažniausiai geltonos, šilkinio blizgesio spalvos. Kristalai heksagonaliniai. Kietumas 3–4, specifinis sv. 2,2–2,4. Randamas geltonose arba šviečiančiose mineralinių šaltinių kalkingose ar silikatinėse nuosėdose. *B.Sld.*

Kakologija (gr.) bloga dikcija, blogas žodžių vartojimas.

Kakowski Aleksander (1862–1938), Varšuvos arkivyskupas, kardinolas. Baigęs 1882 Varšuvos kun. seminariją, mokėsi Petrapilio dvasinėje akad. ir Romos Gregorianumo univ., kur 1885 gavo kanonų teisės daktaro laipsnį. Įšv. kunigu 1886, ėjo įvairias pareigas Varšuvos vysk. kurijoje, nuo 1887 seminarijos prof., 1898 ten pat rektorius, vėliau Petrapilio dvasinės akad. prof. ir rektorius, nuo 1913 Varšuvos arkivyskupas, nuo 1919 kardinolas (tais pat metais Varšuvoje konsekravo vyskupu nuncijų Achille Ratti, būsimąjį pop. Pijų XI). I pas. karo metu, paskelbus Lenkijos nepriklausomybę, K. buvo regentų tarybos narys (1917–18). Po karo, vykdydamas pop. Pijaus XI norą, savo vyskupijoje Italijos pavyzdžiu puikiai sutvarkė Kat. akciją, jos reikalams pastatydino gražius rūmus, pavadinęs juos Pijaus XI vardu, su kat. organizacijų centrais, didžiausia ir gražiausia Varšuvoje susirinkimų sale, kinu ir kt. Pastoracijos srityje didžiulėje Varšuvos arkivyskupijoje pristeigė daugybę naujų parapijų, kat. mokyklų, vienuolynų, išplėtė ‚Caritas' tinklą. Gyvenime ypačiai mylėjęs vargšus, savo testamente pareiškė norą, kad būtų palaidotas varguomenės kapuose, Varšuvos priemiestyje Brudno. *J.V.*

Kakridis Johannes (g. 1901) graikų kalbininkas. Nuo 1933 Salonikų, nuo 1939 Atėnų ir nuo 1945 vėl Salonikų univ. prof. Jis yra liaudinės graikų kalbos šalininkas. Išsp. Arai 1929, Homeric Researches 1949 ir kt.

Kakta 1. veido dalis viršum akių; 2. priešakinė rogių dalis, gaktos; 3. krosnies priešakys viršum angos.

Kaktaraištis balta arba spalvota raštuota juosta, rišama ant kaktos; kaktos raištis. Lietuvoje ištekėjusios moterys senu papročiu užsidengdavo, užsigobdavo galvą skepetomis, skepetaitėmis, kykais, kepurėlėmis, galvaraiščiais, nuometais ir kaktaraiščiais. Prieš užsigobiant gražiai išlygintą drobinę skepetaitę ar skepetą, pirma būdavo užsirišamas k., kuris matydavosi iš po aukščiau užsigobtos skepetos. Jeigu skepeta ar skepetaitė užsigobiama languota, tai k. rišamas šviesus, dažniausiai baltas, drobinis; jeigu gobiamasi balta skepeta — skarelė, tada k. užsirišamas languotas su siauru baltu pagrąžinimu. M. Lietuvos lietuvės, kaip matyti iš E. Gisevijaus (žr.) pieštų drabužių, galvas perrišdavo dvispalviais k., be skepetaičių. Čia per kaktą eina siaura vienodo pločio baltos drobės juostelė, o viršuje, kur siekia plaukus, juostelė yra platesnė ir tamsaus audeklo, papuošto siuvinėjimais; ausų link ji siaurėja, kol susilygina su baltos juostelės platumu užpakalyje, surišimo vietoje.

A. Tamošaitis, Lietuvių moterų tautiniai drabužiai 1939. *An. Tm.*

Kaktiņš Adolfs (g. 1885) latvių operos dainininkas, baritonas. Vienas žymiausių solistų Latvijos operoje (Nacionālā Opera) Rygoje. Dainavo beveik visas žinomas baritono partijas. K. balsas metalinio skambesio ir pažymėtinai plačios amplitudės. K. ne tiktai geras dainininkas, bet taip pat talentingas ir temperamentingas aktorius. Jis taip pat įžymus koncertinis dainininkas su labai plačiu ir įvairiu dainų repertuaru. Yra dainavęs, kaip svečias, įvairių Europos šalių operose, taip pat ir Valstybės operoje Kaune. Šiuo metu gyvena JAV. *H.N.*

Kaktusas (lot. cactus iš gr. kaktos ‚dygliuotas augalas') kaktusinių (Cactaceae) šeimos augalų tipas. Šios šeimos augalai su apie 125 gentimis ir apie 1250 skirčių paprastai vadinami kaktusais. Pačiam vardui šeimoje teskiriama viena gentis Cactus su 18 skirčių. Gausiausiai k. išplitę Vidurinėje Amerikoje, Meksikoje; yra ir P. Amerikoje, JAV pietvakariuose, Flori-

dos pelkynuose, Massachusetts ir Kanados pietų vakaruose, be to, Afrikoje, Azijoje. Daugumas k. yra kserofitai, prisitaikę sausoms bergždžioms augavietėms (lapai pavirtę dygliais, o liemenys pasidarę žali, chlorofilingi, su gausia vandens taupomąja parenchima). Yra ir epifitinių k. Jų formos gana įvairios: krūminiai, mediniai, žoliniai augalai. Stiebai mėsingi, su nežymia išimtimi, belapiai ir aštriai spygliuoti. Žiedai įvairiaspalviai, pasižymi gražumu. Vaisiai uogiški, valgomi. K. mėgiami kaip kambariniai augalai. Kai kurie k. turi alkaloidų, pvz. Echinocactus Williamsii, augąs Meksikoje. Meksikiečiai jį vadina pejote (pelote), vartoja džiovintą ir kramto, dėl alkaloido analanino, veikiančio kaip opiumas. Epifitinių k. tarpe minėtinos gentys: Epiphyllum, Rhipsalis, Phyllocactus. Dvi tropinės k. gentys, Pereskia ir Pereskiopsis, turi šalia dyglių ir didelius normalius lapus. Echinocereus enneacanthus k. uogos vad. meksikinėmis žemuogėmis. K. ‚dygliuotoji kriaušė' (Opuntia Ficus – Indica), natūralizavęsis Viduržemio jūros srityse, duoda valgomus vaisius, vad. ‚indiškąsias figas'. Medinių k. tarpe žinomos gentys: Carnegeia, Cephalocereus, Cereus, Lemaireocereus. Jų stiebai mėsingi, šakoti. Auga medžiais ligi 18 m aukščio. Saguaro k. (Cereus giganteus) Arizonoje ir Meksikoje uolingų kalnų šlaituose sudaro ištisus miškus. Siekia 9 m aukščio, gyvena keletą šimtų metų. Stiebai žemutinėje dalyje bedygliai. Žiedai apie 10 cm skersmens ir didesni, kraunami tik viršūnėje; žydi naktimis. Panašus yra ir vad. ‚vargonų vamzdžių kaktusas' (Cereus thurberi). Abiejų šių k. augamieji plotai JAV yra apsauginiai, pvz. Saguaro tautinis parkas, prie Tucsono, Arizonoje, ir Arizonos pietvakarių tautinis parkas (‚Vargonų vamzdžių' kaktusų parkas — Organ Pipe Cactus National Monument). Kambariuose mėgiamesni k.: Aporocactus flagelliformis, Schlumbergera truncatus, Pelecyphora, Cereus, Echinopsis, Echinocactus, Phyllocactus. K. veisiami sėklomis, atžalomis, skaidant kerus.

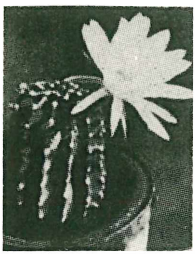

Kaktuso žiedas

K. Schumann, Gesamtbeschreibung der Kakteen ²1927; *N. L. Britton and J. N. Rose,* The Cactaceae, 4 tt. ²1937; *F. Buxbaum,* Morphology of Cacti, 3 tt. 1950–54. *J.Rkt.*

Kaktusiniai (Cactaceae) augalų šeima, žr. Kaktusas.

Kakuminaliniai garsai žr. Retrofleksiniai garsai.

Kal kalorijos santrumpa.

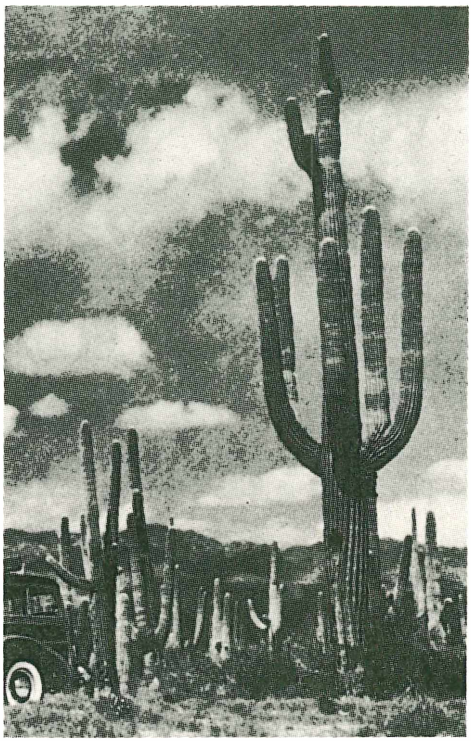

Saguaro kaktusai Arizonoje (JAV)

Kal Charles P. (anksčiau Kazimieras Kazlauskas, g. 1897 III 4 Petrapilyje) advokatas. Į JAV atvyko 1914. Studijavo Valparaiso, Mičigano ir Northwestern univ. bei Čikagos teisių mokykloje. 1924 gavo teisių mokslo diplomą. Buvo suorganizavęs namų statymo b-vę, kuriai vadovavo 11 metų. 1932 ėmė verstis advokatūra. 1933–42 buvo Cook aps. valstybės gynėjo asistentu. Aktyviai veikė ar ir dabar tebedirba šiose organizacijose: LRKSA, SLA, Čikagos Lietuvių prekybos rūmų, Lietuvos Vyčių, Kolumbo Vyčių (šv. Ritos tarybos IV laipsnio narys), Amerikos Lietuvių verslininkų, Lietuvių advokatų, Lietuvių demokratų ir kt. Vadovavo Dariaus-Girėno paminklo statybai Čikagoje. Ilgą laiką Čikagos lietuvius ruošė pilietybės egzaminams ir tam reikalui yra išleidęs vadovėlį ‚The Basic Principles of Democracy and Citizenship', kuris buvo išverstas į lenkų

Ch. P. Kal

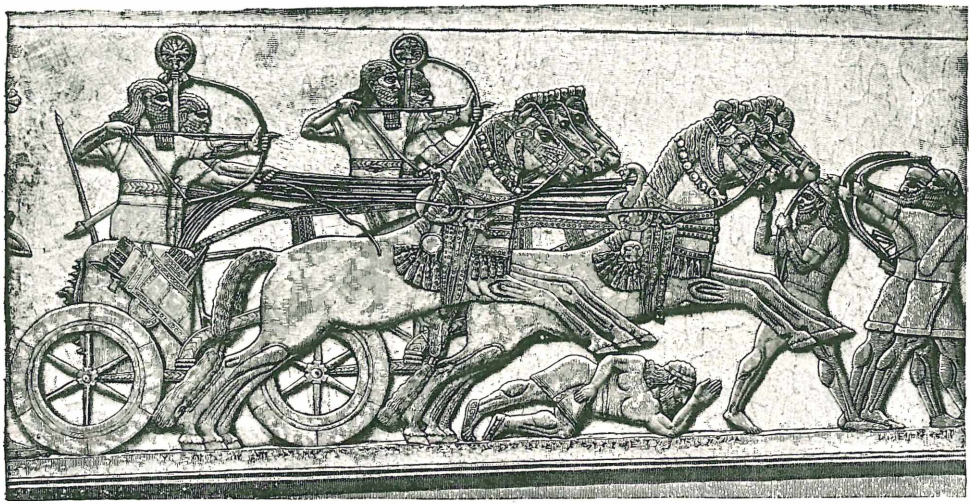

Asirų kovos scena iš Ašurbanipalo rūmų (marmuro reljefas) Kalache

ir rusų kalbas. Bendradarbiauja Naujienose, Sandaroje, Darbininke, Laisvojoje Lietuvoje, Drauge, Lietuvių Dienose.

Kalaazãras (ind. ‚juodoji liga') juodoji karštligė (Leishmaniasis), kroniška užkrečiama liga, paplitusi Vidužemio jūros pakraščiuose, V. Afrikoje, Mezopotamijoje, Indijoje, ypačiai Bihare, Bengalijoje ir Asame, Kinijoje (į š. nuo upės Jangtse), Turkestane, Brazilijoje ir kitose P. Amerikos valstybėse. Pagrindiniai požymiai: karštis, kepenų ir blužnies sutinimas, baltųjų kraujo kūnelių skaičiaus mažėjimas (leukopenija), mažakraujystė ir padidėjęs globulino kiekis kraujuje. Leishmanas ir Donovanas vienu laiku (1903), bet nepriklausomai vienas nuo kito, surado ligos sukėlėją, dabar vad. Leishmania donovani. Tai parazitas, priklausąs protozojams. Jis randamas 2-jų formų. Žmoguje ir stuburiniuose gyvuliuose jis yra apvalainas, maždaug 3 mikromų ilgio, neturi jaudinančių dilgučių (flagella). Tos fazės jie vadinami Leishmano-Donovano kūneliais. Kai kuriose vabzdžiuose aptinkami tie parazitai yra varpstės formos, 14–20 mikronų ilgio ir aprūpinti gausiais ir ilgokais dilgučiais. Liga perduodama musių (Phlebotomus argentipes) įgėlimu. Nors ligos sukėlėjų randama šunyse ir ligonių išmatose, šlapime ir nosies sekrecijose, bet neįrodyta, kad liga galėtų plėstis iš paminėtų šaltinių. Inkubacinis periodas gali įvairuoti nuo 3 savaičių iki 3 metų.

Jei liga ilgai negydoma, tai beveik 75% susirgusių miršta. Sėkmingam gydymui vartojami įvairūs arseno junginiai, o pastaruoju laiku etilstibaminas (neostibosanas) ir kai kurie aromatiniai diamidinai. Ligos plėtrai sumažinti didžiausios reikšmės turi preventyvinė kova su musėmis, platinančiomis tą ligą. Čia labai padeda DDT (žr.). *D.Js.*

Kalabaras žr. Calabar.

Kalabaro pupa žr. Calabaro pupa.

Kalabrija (it. Calabria) kalnuotasis pietų Italijos pusiasalis tarp Tarento įlankos ir Mesinos sąsiaurio; 15.083 km², 2.042.700 gyv. (1951). Ligi 2248 m aukščio kalnai nusileidžia į jūrą stačiais skardžiais. Aukštumose klimatas lietingas, o žemumose sausas ir tinka tik šiurkštiems krūmokšniams augti. Laukai drėkinami dirbtiniu būdu, auginama citrinos, alyvos, figmedžiai, vynuogės, cukriniai runkeliai. Svarbiausias mst. Catanzaro. Nuo VIII a. pr. Kr. kolonizuota graikų, IX a. užimta arabų, 1060 normanų, vėliau Neapolio karalystės dalis. *A.B.*

Kalachas (asir. Kalchu, dab. Nimrudas) senovės Asirijos sostinė, įkurta Salmanasaro I apie 1270 pr. Kr. Iškilus Ninevijai ir tapus Asirijos politiniu centru, K. liko tik valdovų rezidencijos vieta. 612 pr. Kr., žlugus Asirijai, K. sunaikintas. Pradėtus A. H. Layardo ir H. Rassamo archeologinius tyrinėjimus (1845–47) pabaigė M. F. L. Mallowano ekspedicija (1949–53); pietvakarinėje K. dalyje, aukštoje terasėje, atkasti Ašurbanipalo II, Salmanasaro III, Tiglatpalasaro III, Asarhadono, Asuretililanio rūmai ir šventykla. Svarbiausi radiniai yra fenikiečių kilmės molio dirbiniai ir dramblio kaulo drožiniai.

M. F. L. Mallowan, The Excavation at Nimrud 1949–50. *P.Plk.*

Kalač, kitaip dar Donskaja, p. Rusijos mst. prie Dono toje vietoje, kur iškastas Dono–Volgos perkasas; apie 50.000 gyv.

Kaladė Petras (g. 1910 I 1 Rokiškio aps.) agronomas, chemikas. 1926 baigė Skapiškio vidurinę mokyklą, 1930 Rokiškio gimn., 1936 Žemės ūkio akad. Dotnuvoje. 1936–38 dirbo Pieno Centre, 1938–44 Sodyboje, kaip maisto pramonės specialistas, vėliau Sodybos fabr. dir. 1944 pasitraukė į Vokietiją, kur 1945–49 Göttingeno univ. gilino maisto pramonės studijas ir už disertaciją Chemische Beiträge zur Stärke Hydrolyse gavo daktaro laipsnį. 1949 II 16 atvyko į JAV ir 1952–56 studijavo chemiją Northeastern univ., Lincolno technikos institute, kurį baigė įsigydamas chemijos diplomą. 1956 priimtas į Amerikos chemikų s-gą (American Chemical Society). Dirba chemijos tyrimo laboratorijoje Bostone. Nuo 1950 Lietuvos ūkio atstatymo studijų k-jos narys ir maisto pramonės skyriaus vadovas. Žemės ūkio ir maisto pramonės klausimais rašė Žemės Ūkyje, Ūkininko Patarėjuje, Mūsų Laikraštyje ir kt.

Kalafioras (iš lot. cavolo fiore ‚žydis kopūstas'), arba žiedinis kopūstas (Brassica oleracea var. botrytis), dvimetis augalas, išsivystęs iš laukinių kopūstų. Jų valgoma dalis yra balti žiedynai, kurie pasižymi minkštumu ir geru skoniu. Lietuvoje k. auginimas dar nebuvo labai išplitęs. Jie nepakenčia karščių ir sausros. Geriausiai auga vėsiame klimate ir drėgnesnėje žemėje. Mažas šaltis iki –5°C jiems nekenkia. Jų auginimas tvarkomas taip, kad derlius būtų nuimtas prieš vasaros karščius arba rudenį. Ankstyvam sodinimui jų daigai išauginami inspektuose. Sodinama 50–65 cm atstumu. Atsiradus mažoms galvelėms (žiedynams), jos saugomos nuo saulės (‚išbaltinamos'), kad būtų mikštos, todėl šoniniai lapai palaužiami arba surišami taip, kad saulė nesiektų. Po 5–8 dienų k. esti tinkamas naudoti. K. sėklų išauginimas Lietuvoje buvo sunkus, todėl jos buvo perkamos kitur. *J.Prš.*

Kalaharis p. Afrikos sritis tarp Molopo ir Okavango upių, iš viso apie 1 mil. km², kur per 250.000 km² apima raudono smėlio dykuma, o kitur auga šiurkštūs krūmokšniai ir kopų žolės. Žemės paviršius iškilęs 800–1200 m nuo j.l. Gyventojų kiek tankiau yra tik p. pakrašty, o šiaip jau pasitaiko tik klajoklių bečuanų. Lietingu metu upių kloniuose susidaro laikiniai ežerai, o š. daly daug didelių, nenuotakių pelkynų. Didžiausia srities Melopo upė sausros metu žemupy išdžiūsta.

D. Livingstone'as ir W. Oswellis 1849 pirmieji perkeliavo K. Ngamio ežero linkme. 1878–79 grupė būrų maždaug trimis šimtais vežimų išvyko iš Transvalio skersai K. Kelionėje žuvo apie 250 žmonių ir 9000 galvijų.

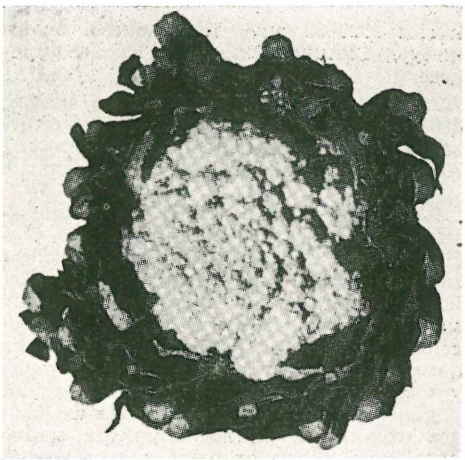

Kalafioras

S. Passarge, Die Kalahari 1904. *A.B.*

Kalaikai (lot. Callaici) sen. iberų kilmės tautelė š.v. Ispanijoje. Romėnai pradėjo nukariaujamuosius žygius 137–134 pr. Kr., Cezaris 60 pr. Kr. peržygiavo per jų šalį, Augustas įvedė į šį turtingą metalų kraštą romėnų įgulas ir ištiesė kelius. Dioklecijonas paskelbė k. kraštą Romos imperijos provincija (Callaecia).

C. H. V. Sutherland, The Romans in Spain 1939.

Kalakauskas-Kalakonis Jurgis (g. 1910 X 8 Starkų k., Vilkaviškio vls. ir aps.) žurnalistas. Mokėsi Vilkaviškio ir Marijampolės gimn., studijavo VDU ekonomiką. Spaudoje pradėjo rašyti 1929. Rašė korespondencijas ir straipsnius Suvalkiety, Sekmadieny, Kary, Dienoje, Trimite, Mūsų Rytojuje, Lietuvos Aide, Mūsų Krašte, Vakaruose, o tremty – Tėviškės Garse, Apžvalgoje ir šiuo metu Mūsų Pastogėje.

J. Kalakauskas-Kalakonis

1934–1936 buvo Suvalkiečio, Marijampolėje leidžiamo savaitraščio, redaktorius-leidėjas, 1937–38 Klaipėdoje leidžiamo Vakarų dienraščio skyriaus red., 1938–40 Lietuvos Aido redakcijos narys, 1946 Apžvalgos, Vokietijoje, triskart per savaitę leisto laikraščio, red., 1953 Mūsų Pastogės, Australijos Lietuvių Bendruomenės savaitraščio, red.

K. yra nuo 1937 aktyvus Lietuvos žurnalistų s-gos narys. Be to, K. Jurgysos slapyvardžiu yra parašęs keliolika novelių,

kurios 1929–33 buvo išspausdintos Suvalkietyje, Lietuvos Žiniose ir Kino Naujienose.

1949 K. emigravo į Australiją ir nuo 1953 X Sydney red. Mūsų Pastogę ir dirba bendruomeninį darbą. 1956 priimtas į Australijos žurnalistų s-gą tikruoju nariu. *St.Vk.*

Kalakutas fazanų šeimos didelis paukštis, kilęs iš Š. Amerikos ir nuo XVI a. plačiai paplitęs Europoje. Ligi šiol yra išlikusios dvi rūšys. p a p r a s t a s i s k. (Meleagris gallopavo) ir Jukatano pusiasaly sutinkamas m a r g a s i s k. (Meleagris ocellata). Kalakuto būdingi savumai: plika galva, kaklas ir gurklys, kurie yra melsvos spalvos su raudonais karpos išvaizdos augliais, ir aukščiau už priešakinius išaugęs užpakalinis pirštas. Plunksnų spalva dažniausiai žalsva bronzinė, bet yra baltų, rausvų ir kt. spalvų. Jukatano k. yra ypačiai gražus: jo uodegos plunksnos purpurinės spalvos su žaliais bei mėlynais taškais, o visos kitos plunksnos aukso ir bronzos spalvų. Š. Meksikoje ir kai kuriose vakarinėse JAV vietose jie veisiasi kaip laukiniai paukščiai, nors indėnai jau labai seniai juos buvo prisijaukinę. Laukiniai k. gūžtas suka iš sausų lapų ir žolių ant žemės, kur padeda 9–18 kiaušinių. K., kaip ir kiti fazanų šeimos paukščiai, gyvena poligamiškai; patinai atkakliai kaunasi dėl patelių. Patinui iš gurklio kyšo šerinis kuokštas, o užpakalinis pirštas turi pentiną.

Dėl savo didumo ir mėsos gerumo k. mėgiamas medžioti ir auginti ūkiuose. JAV jo mėsa yra tradicinis Padėkos dienos valgis. Per metus čia užauginama (daugiausia Kalifornijoje, Texase ir Minnesotoje) apie 50.000.000 kalakutų. Jaunikliai labai lepūs, ypačiai jiems kenksminga sušlapti kojas, bet užaugę esti atsparūs. Lietuvoje k. auginami daugiausia Velykoms. *J.Mš.*

V a r d a s i r i s t o r i j a. Ispanai XVI a. pradžioje Vidurinėje Amerikoje ir Meksikoje rado jau seniai prijaukintą naminį k. ir iš Floridos 1524 atvežė Europon. Kadangi pirmieji Naujojo pasaulio atradėjai (Kolumbas) klaidingai tarėsi pasiekę Indiją, tai Europoje k. imta vadinti,Indijos gaidžiu' : prc. coq d'Inde (1548), vėliau sutrumpintas į dinde ,kalakutė', dindon ,kalakutas', it. pollo d'India, sen. vok. indianisch han (Nürnberge 1531), vėliau trm. Indianer. Iš viduramžių lotyniško k. pavadinimo g a l l u s arba p ā v ō i n d i c u s paskolintas lenk. indyk, o iš jų gud., ukr. indýk, rus. indiúk (seniau ir : indeiskij petuch). Bet po Vasco da Gamos (žr.) Indijos atradimo, Europoje prekyba ypačiai išgarsėjus Kalikuto (ag. Calicut, žr., ind. Kōlikōdu) uostui, vėl susipainiojama dėl k. vardo ir imta jį vadinti ,kalikutiniu gaidžiu ir višta' : vok. kalekutisch hůn (1553), kalekutischer Hahn, vėliau Kalekut, ol. kalekutsche, kalkoensche hen, vėliau sutrumpinta kalkoen, vž. kalkūn. Iš vokiečių vėl toliau skolinti lenk. trm. kałkut, kałkun, o iš šių rus. trm. kalkún. Angliškasis k. vardas irgi yra atsiradęs per nesusipratimą. Seniau t u r k e y (sutrumpintas iš turkey cock, turkey hen ,Turkijos gaidys, višta', plg. sen. vok. türkisch Hahn) vadinta patarška (Numida meleagris), patekusi iš Afrikos Europon per Turkiją. Tik vėliau šis vardas, dėl dalinio tų paukščių panašumo, pridėtas ir k.

Apskritai k. daugiavardiškumas tiesiog nuostabus. Vokiečių šalia bendrinės k. T r u t h a h n (: vvž. drōten ,grasinti') tarmėse ir šaltiniuose dar pažįstama: kūter, Kauter, Kauder (: vva. kuteren ,plepėti, girtis'), welsch Hahn ,itališkas, prancūziškas gaidys', windischer Spatz ,slovėnų žvirblis', mierhong ,jūros gaidys' (Liuksemburge, plg. prc. dindon de mer), Puter (: vž. puteren ,greitai, neaiškiai plepėti'). O bulgarai, be kitų vardų, k. vadina dar ir egiptiečiu (misírok : Misír ,Egiptas').

Lietuvą k. pasiekė per Lenkiją. XVI a. gale jų jau šiek tiek veista dvaruose. Pvz. iš gudiškai rašytų inventorių sužinome, kad šlienavos dv. (prie Kauno) 1582 būta trijų senių ančių, penkių vištų (kurov domovych), gaidžio ir vienos k. poros (kurov kalakuckich para odna), o Eirimaičių dv. (Radviliškio vls.) 1596 laikyta : 20 žąsų, šešios antys, 20 vištų (kurov prostych) ir dvi kalakutės (kurov kolakuckich dve). Taigi ano meto raštininkai k. vadina ,kalakutine' višta, skirdami nuo paprastosios arba naminės. Žarėnų dv. lenkiškame 1599 inventoriuje be 30 žąsų, 10 kaplūnų (žr.), 7 perekšlių, 2 vištų, 4 ančių, 20 viščiukų paminėti ir du k. (indikow dwa). Miestelėnai, ūkininkai ir dvaro darbininkai, kiek matyti iš inventorių, k. XVI a. dar nelaikė. Vartosenai nepatogus aprašomasis pavadinimas kur kalakuckij ,kalakutinis gaidys' vėliau sutrumpintas gud. trm. kalakút plg. dar Lietuvos lenk. gałaguty, arba kury, koguty gałaguckie), iš kurio ir paskolintas mūsų bendrinės k. k a l a k ù t a s, pažįstamas su pačių išvestine k a l a k u t e veik visose D. Lietuvos tarmėse. Plito jis iš dvaro, kaip ir daugelis kitų

kultūrinių skolinių. Iš vokiečių kalbos k. negali būti paskolintas fonetiniais sumetimais (iš kalekut būtų *k a l i a k ù t a s), o be to, M. Lietuvoje šis paukštis vadinta iš D. Lietuvos atkilusiu vardu kùrka ir kuřkinas (Kuršaitis), rečiau vokišku skoliniu k a l k ū n a s, k a l k ū n a (Nesselmann). Žemaičių greta k. sakoma ir k ù r a s (neskiriant lyties), kur iš gudiškojo pavadinimo pasilikta tik vien daiktavardis. Nors etimologiškai tai nesąmonė (kur = gaidys), bet skolinant reikšmė nekliuvo, nes gaidį visoje Lietuvoje gaidžiu tevadina. Savos išvestinės lytys yra k ù r ė (patelė), k ù r i n a s (patinas) ir k u r ý t i s. Tarmėse vartojama k ù r k a imta iš lenk. kurka ‚višta' ir toliau perdirbta į k ù r k ė. Pagal ántis : ántinas, žąsìs : žąsinas analogiją padarytas ir k u ř k i n a s (su priegaidės kaita dėl liaudinės etimologijos : kurkti). O jauną kalakutą ir kalakučiukus rytiečiai daug kur vadina k u r k i o t ė, k u r k i ō k a i s. Tačiau kalakutai seniau vadinta ir pačių lietuvių pramintu vardu. Brodovskio (žr.) žodyne minimas t y t a r a s, t y t a r ė ir t y t a r i e n ė. Latviai k. irgi vadina t ī t a r s ir t ī t e r i s (priesaga perdirbta pagal teteris ‚tetervinas'). Plg. dar t ỹ t a r a s ‚bliurbeklis; ilgakojis, ištysėlis' (Salantai). Etimologiškai jis neatskirtinas nuo liet. t ý t i n t i ‚erzinti, mėgdžioti' (Rumšiškės), tytyti, juoktis, tyčiotis (Daukša), la. t ī t ‚erzinti', t ī t i e s ‚užsispirti, priešintis' ir pirminė reikšmė būtų ‚pamėgda, patyčiokas' (darybai ir reikšmei plg. plėparas ‚plepys' : plepėti). Tai labai taiklus pagal paukščio būdą pramintas vardas. Bet jam nebuvo lemta plačiau prigyti. Sirvydas (žr.) savo žodyne k. vadina g a i d y s i š I n d i j o s (Indyk... gallus indicus. Gaydis iź Indios). Šitoks aprašomasis nusakymas aiškiai rodo, kad XVII a. pradžioje k. Lietuvoje nebuvo plačiau paplitęs.

Paukščių ypatybės iš senų senovės priskiriamos žmonėms (plg. Ezopo pasakėčią apie varną). Todėl visai suprantama, kodėl k. pravardžiuojama karštuolis arba neaiškiai kalbąs, bliurbąs žmogus. Plg. posakius: trypia kaip kalakutas ant naginės, bliurba kaip kalakutas. Iš to yra kilusi ir, palyginti, reta pavardė K a l a k ù t a s ir jos vedinys K a l a k ù t i š k ė (Rietavo vls. k.), Kalakùtiškės (Vilniaus krašte). Taip pat ir K ù r a s bei tėvavardinis K u r á i t i s, jei nėra kilę iš Kirilo (žr.) galėtų būti kalakutinės kilmės. K. nesvetimas net žolynų varduose. Apie Panevėžį vieną sidabražolių rūšį (Potentilla anserina) vadina k a l a k ù t o rūtomis arba žolėmis, o apie Biržus k a l a k u t n õ s i a i s vėl vadinama gaidelis, arba jautukas (Plantago media). Šie vardai bus atsiradę dėl spalvos (plg. sidabriniai kalakutai) ir išvaizdos (raukšlėtumas) panašumų. Pagaliau juokais žmonės seniau k. pavadindavo ir valstybinės degtinės, ypačiai spirito butelį. Tam galėjo turėti įtakos butelio raudona etiketė, aukštumas, pagaliau išraudimas įsigėrus. Plg. posakius: paraudo kaip kalakutas, po dviejų kalakutų gerokai įkaitom.

K. Lokotsch, Etymologisches Wörterbuch der europäischen Wörter orientalischen Ursprungs 1927; *P. M. Palmer,* Neuweltwörter im Deutschen 1939; *E. Fraenkel,* Litauisches etymologisches Wörterbuch; *K. Jablonskis,* Istorijos archyvas I 1934.

A. S.

Kalãmas (gr. kálamos ‚nendrė') rašymo įrankis senovės Egipte, Graikijoje ir Romoje iš pasmailintos nendrės ar kitų tuščiavidurių augalų stiebelių. Jau Romoje buvo dirbamas metalinis k. pamėgdžiojimas — metalo plunksnos prototipas. V a. po Kr. pasirodo žąsies plunksna, kuri įsigali k. vietoje. K. sudėti naudota cilindrinės formos dėžutė, vad. k a l a m a r a s, kuris kartu su prirašta rašaline buvo nešiojamas pakabintas už diržo. Kalamaras buvo paplitęs Rytuose, bet sutinkamas ir V. Europoje (dažnas atributas XV–XVI a. portretuose).

E. Kühn, Antikes Schreibgerät 1923. *P. Rkl.*

2. Palminių šeimos augalų gentis. Žr. Calamus.

Kalamas 1. upė Epire, Graikijoje, teką į Korfo įlanką (Jonijos jūros).

2. (gr. Kalamos) maža sala Jonijos jūroje.

Kalamata, Kalamėja (gr. Kalamai, sen. Pherae) Graikų Mesenijos provincijos sostinė, p. v. Peloponese, 38.700 gyv. (1951). Ortodoksų vyskupo rezidencija. Prekybinis uostas, išvežama figos, aliejus ir kt. Miestas išaugo po 1205. Graikų nepriklausomybės karo metu (1825) labai nukentėjo.

Kalamazoo miestas JAV Mičigano vst. tarp Čikagos ir Detroito prie to pat vardo upės; 57.704 gyv. (1950). Popieriaus ir naftos pramonė. Mieste 3 kolegijos, silpnapročių prieglauda ir psichiatrinė ligoninė. Apylinkės žinomos gamtos gražumu, kalnuotos, miškingos ir ežeringos; išplėstas vynuogių ir daržovių ūkis.

Kalambūras (prc.) sąmojingas žaidimas žodžiais, turinčiais panašų sąskambį, bet įvairią prasmę. K. pavadinimas, manoma, kilęs iš pavardės grafo Calenbergo, gyvenusio Liudviko XIV ir Stanislovo Leščinskio rūmuose ir pasižymėjusio sąmojingumu.

Kalamedis rumbavaisis (Cola acuminata). Žr. Cola.

Kalamidas (gr. Kalamis) sen. graikų skulptorius, dirbęs Atėnuose pirmojoje V. a. pr. Kr. pusėje. Jo darbai susiję su klasikinės epochos pradžia. Paprastai jis vaizduodavo ramiai stovinčias figūras, lengvo judesio pagyvintas. Jis sukūrė 13 m aukščio žalvarinę Apolono statulą Apolonijos mst., prie Juodosios jūros, Hermio statulą su avinu ant pečių, Afroditę Atėnuose ir kt.

Kalaminas (iš vid. lot. calamina) bazinis cinko karbonatas, rusvi ar rusvai rudi milteliai, kurių spalva priklauso nuo kiekio įmaišytos dažo medžiagos — geležies trioksido. K. veikia odą švelniai sutraukdamas, adstringuodamas. Vartojamas iš viršaus barstomųjų miltelių, tepalų ar suspensijų pavidalo nuo odos susirgimų ir saulės nudegimo. *St. K.*

Kalamitai (lot. calamites iš gr. kalamitēs ‚panašus į nendrę') iškastiniai suakmenėję augalai, artimi šių laikų asiūkliams (Equisetum). Augo karbono laikais anglių pelkynuose. Medžiai yra buvę kelių metrų aukščio.

Kalandras (prc. calandre iš calandrer ‚kočioti, blizginti') mašina, naudojama medvilnės ir lininiams audiniams apdirbti (apretūruojant audinius), norint dideliu arti suglaustų besisukančių cilindrų (velenų) spaudimu suteikti audiniui lygumo ir blizgėjimo. Drėgnas arba sausas audinys praleidžiamas per visą eilę tokių metalinių ir popierinių velenų. Storiems medvilniniams audiniams naudojama 5–8 didelio spaudimo velenai, kurie sustatyti tokia tvarka, kad greta nebūtų dviejų metalinių velenų, o metalinis velenas būtų tarp dviejų nemetalinių. Metaliniai velenai reikale gali būti iš vidaus šildomi garu arba dujomis. Vilnonėms ir šilkinėms medžiagoms tam tikslui naudojami atitinkami kitos rūšies gariniai ar hidrauliniai spaustuvai. K. naudojamas taip pat popieriaus ir gumos gamyboje. *G. Lz.*

Kalas žr. Callus.

Kalasiris sen. egiptiečių drabužis, nešiotas aukštesniojo luomo vyrų ir moterų nuo 1000 pr. Kr. Jis būdavo dėvimas arba kaip sijonas su ilgomis perpetėmis, arba kaip ilgas drabužis su rankovėmis ir be jų.

Kalasiūnas Juozas (1898 Kluoniškių k., Zapyškio vls., Kauno aps. — 1919 I 11 Kaune) vienas iš pirmųjų Lietuvos kariuomenės kareivių, žuvusių einant tarnybos pareigas. Į 2 pėst. pulką įstojo 1919 I 6. Sausio 11 d. drauge su kitais 5 kareiviais buvo paskirtas sargybon prie Raudonojo Kryžiaus ligoninės Kaune. Apie 9 val. vakare sargybinius, einančius iš A. Panemunės pro Kauno glžk. st. Vytauto prospektu, užpuolė vokiečių kareiviai ir K. su Antanu Zambacevičium nukovė. Kiti 3 sargybiniai buvo suimti, bet vėliau paleisti. *K. Alš.*

Kalat-Siman vietovė Sirijoje (30 km nuo Alepo). Čia surasti didelės šv. Simano Stilito bžn., statytos 460–490, griuvėsiai. Šventovė susideda iš 4 bazilikų, sueinančių į vidurinį oktogoną, kurio centre buvo 18 m aukščio kolona (ant jos šventasis išstovėjęs 30 metų). Šventovę supa kitos mažesnės bžn. ir vienuolynai. Rasta daug vertingų puošmeninių reljefų fragmentų.

Kalau (Calov, Calovius) 1. Abraham (1612 IV 16 Marunge, Prūsuose — 1686 II 28 Wittenberge) liuteronų teologas. Mokėsi Torunės gimn., teologiją studijavo Karaliaučiaus univ. (įsimatrikuliavo 1625 II 10) ir Rostocke, kur gavo teologijos daktaro laipsnį. 1637 paskirtas Karaliaučiaus univ. teologijos fak. adjunktu, 1640 e. o. prof., 1641 bažnyčių ir mokyklų vizitatorius Semboje. 1643 pakviestas Dancigo Švč. Trejybės bažnyčios rektorium ir pamokslininku. Jo buvimo metu Švč. Trejybės gimnazija pasiekė aukšto lygio. Nuo 1650 Wittenbergo univ. prof., kur dirbo iki mirties. Būdamas Simano Dacho studijų draugas, Karaliaučiuje palaikė ryšius su rašytoju rateliu. Buvo geras kalbėtojas, gynė liuteronų ortodoksiją prieš reformatorius ir sinkretinės srovės atstovus. 1640 dalyvavo viešuose disputuose su reformatu Bergijum. Išsp. Systema locorum theologicorum 12 tomų 1655–1677; Biblia illustrata 4 tomai 1672–1676 ir kt.

O. Ritschl, Dogmengeschichte des Protestantismus 4, 1927; Altpreussische Biographie 4, 1938; 98. *J. P.*

2. Fabijonas (1691 VII 19 Žvirgaliuose – 1747 VIII 11 Šilutėje) M. Lietuvos tikybinis rašytojas. 1709–18 studijavo Karaliaučiaus univ. teologiją. 1718 paskirtas kunigu į naujai įkurtą Juodlaukių parapiją. 1722–35 Verdainės ir 1736–47 Šilutės klebonas. K. drauge su kitais tikrino 1719 Lisijaus paruoštą lietuvišką katekizmą. 1735 išleistai Biblijai lietuviškai išvertė Ezros ir Nehemijo knygas. Tais laikais K. buvo laikomas vienu iš geriausių lietuvių kalbos žinovų.

G. Hönnig, Geschichte der Kirche Jodlauken 1886; *J. Bertoleit*, Die Reformation unter den preussischen Litauer (Jahrbuch des Synodalkommission 1932–1933).

Kalaurija (gr. Kalaureia, dabar Poros) uolota ir miškinga sala, atskirta siauru sąsiauriu nuo Argolidės. VI a. pr. Kr. Poseidono šventovė buvo 7 joniečių miestų amfiktionijos centras, vėliau net makedoniečių gerbiamas prieglobstis. Čia 322 pr. Kr. atbėgo Demostenas ir nusinuodijo.

Kalaus upės š. Kaukazo stepėse, rytų Manyčo deš. intakas, 200 km ilgio; baseino plotas 9860 km².

Kalavijas tiesus dviašmenis kertamasis ir duriamasis ginklas. K. greičiausiai yra išsivystęs iš naujojo akmens amžiaus gražiai nuskaldytų titnaginių durklų. K. pradėta liedinti iš žalvario pačioje žalvario amžiaus pradžioje (apie 2000 pr. Kr.). Jie buvo labai paplitę Egipte, Mikėnų kultūroje, pietinėje, vidurinėje ir šiaurinėje Europoje. Žalvario amžiaus k. formos yra buvusios įvairios. Pradžioje k. geležtė dar turėjo durklo formą: prie rankenos plati, o viršūnės link siaurėjo. Vėliau geležtė buvo daroma tiesi, gana siaura, dar vėliau dažnai viršūnės link platėjanti ir t.t. Rankenos dažniausiai buvo liejamos skyrium ir prikniedijamos. Į rankenų puošimą kreipta daug dėmesio. Ypačiai buoželės būdavo gražiai išliejamos bei ornamentuojamos. Be to, pati rankena dar būdavo apdedama medžiu, ragu, kaulu, švinu, o puošnieji k. dar būdavo pagražinami gintaru ir auksu. K. ilgis svyruodavo tarp 65–85 cm. Apie 1600 pr. Kr. jau randama ir k. makščių, kurios dažniausiai yra buvusios medinės, kartais viduje išklotos plonu kailiu, o viršus aptrauktas gerai išdirbta oda. Vartotos ir paprastos medinės makštys, neornamentuotos ir gražiai papuoštos piaustiniais. Makšties galų apkalai pradžioje yra buvę mediniai, vėliau žalvariniai.

Lietuvoje pačių ankstyviausių k. surasta iš žalvario amžiaus vidurio (apie 1000 pr. Kr.) Bandužiuose (Klaipėdos aps.) ir Telšių ir Raseinių aps. Tai įveztiniai k.

VIII a. pr. Kr. jau pradedami gaminti geležiniai k. Pradžioje jų formos yra buvusios panašios į žalvario amžiaus pabaigos k. formas, ilgis buvo 65–80 cm. Kiek vėliau pradėta gaminti net 1,13 m ilgio k.; jie tampa kertamuoju ginklu. K. rankenos dar ilgą laiką buvo daromos iš žalvario ir puošiamos auksu bei gintaru. Ypačiai k. buvo išplitę keltų kultūros srityje, kur geležies pramonė buvo gražiai išsivysčiusi. Lietuvoje nei iš prieškristinio geležies amžiaus, nei iš pirmųjų amžių po Kr. ligi šiol nerasta k. liekanų. Tik naujajame geležies amžiuje, kai vikinginių k. gamyba Skandinavijoje ir kt. pasiekia labai aukštą lygį, ir į Lietuvą patenka šios rūšies ginklų. Pradžioje k. importuojami, bet netrukus pradedami gaminti ir vietoje. Čia pasitaiko ir vienašmenių k. Ypačiai gausu k. radinių Nemuno žemupyje, Žemaičiuose. K. būdavo nešiojami makštyje, prikabinti prie diržo, dažniausiai iš kairės pusės. *J. P.*

K. istoriniais laikais. Jų formos nedaug pasikeitusios išliko iki XII a. Tačiau riterių šarvams sustiprėjus, to meto k. pasidarė per silpnas perkirsti riterio šarvą ar skydą. Teko ji ilginti ir daryti sunkesnį. K. pradėta gaminti net iki 1 m ilgio. Kad toks k. nebūtų per sunkus, šonuose būdavo iškalami ilgi grioveliai, ‚takai', o rankeną aprūpindavo apvalia atsvara. Ranka tebuvo apsaugota nedidelės kryžmos, kurios galai labai nežymiai išsikišdavo į šonus. Tačiau tokios rankos apsaugos pakakdavo, nes k. būdavo naudojamas vien tik smogti, o priešo smūgius turėdavo atremti skydas. XIII–XIV a. riterių šarvai dar labiau patobulėjo, jie pavirto į tampriai tarpusavyje sujungtų plieno plokštelių ištisą sistemą. Ryšium su tuo turėjo keistis ir k. forma. Jo geležtė dar labiau sustiprinta, takų vietoje atsirado stačios briaunos ir k. vis daugiau pritaikomas dūriui. K. galas darosi vis smailesnis, kad galėtų prasiskverbti į skydinių šarvo plokštelių tarpą arba pramušti grandinėlinius šarvus. Šiuo metu raitininko k. galu-

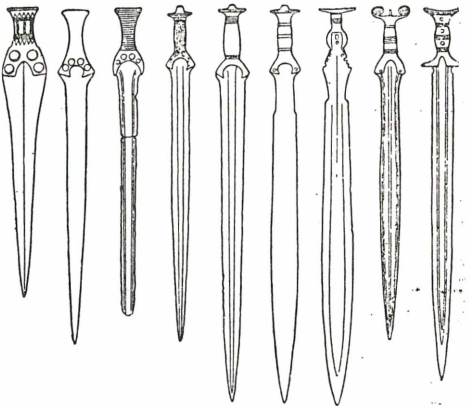

Žalvario amžiaus kalavijai

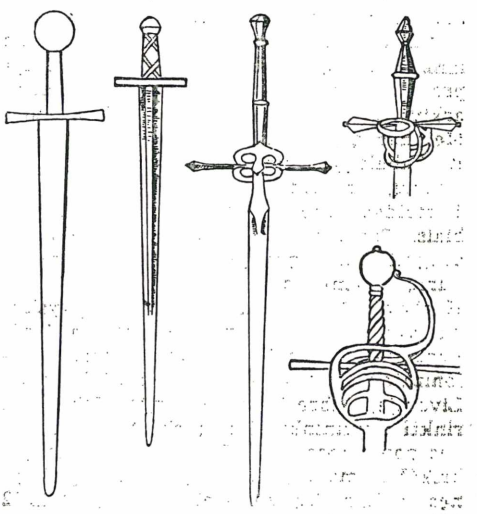

Istorinių laikų kalavijai ir rankenos

tinai atsiskyrė nuo pėstininko vartojamo ir pavirto į vad. ‚raitininko pusantros rankos' k. tipą. Jų rankenos buvo pailgintos, kad smogiant būtų galima pridėti ir antrą ranką, XV a., riterių šarvams visai ištobulėjus, skydas nustojo savo ankstyvesnės reikšmės. Skydui pranykus, priešo smūgius reikėjo atremti kalaviju. Tam reikalui k. rankeną reikėjo pritaikyti geresnei rankos apsaugai. Pradžioje uždėtas rankenos žiedas iš vienos pusės, vėliau ir iš abiejų pusių po žiedą, o dar vėliau — po keletą žiedų. Ilgainiui k. pasidarė per dideli ir per sunkūs, juos tegalėjo naudoti tik raitininkai ir tai trumpą laiką. Todėl XV a. atsirado lengvesnių ir patogesnių k. šveicarų ir vokiečių samdinių pulkai tuo metu vartojo ir trumpus, už diržo nešiojamus, dviašmenius k. ir ilgus ‚dviejų rankų' k., kuriuos naudodavo prasiskinti kelią per priešo ietininkų užtvaras. Palaipsniui pranykus riterių šarvams ir jiems pavirtus tik tradicine bajorų iškilmių apranga, ir k. pamažu nustojo savo anksčiau turėtos reikšmės. K. vietoje vis labiau įsigali lenktas kardas (žr.), o k. išliko iki paskutinių laikų kai kuriose kariuomenėse tik uniformos dalis.

W. Boeheim, Handbuch der Waffenkunde 1890; *M. Jaehns,* Entwicklungsgeschichte d. alten Trutzwaffen 1899; *S. Howard,* Swords 1924; *M. M. Denisov,* Russkoje oružije XI–XIX vekov 1953.

O. Urb.

Kalavijas 6 pėstininkų kng. Margio pulko laikraštis (šapirografuotas), leistas fronte 1921 III–XIII. Pasirodė 5 nr., leido Veikiančiosios armijos kultūros ir švietimo komisija, red. ltn. Lelešius.

Kalavijuočiai riterių ordinas Livonijoje (1202–1237), susijęs su vokiečių kolonijos atsiradimu Padauguvyje.

Ėmus Wisby salos ir Liubeko pirkliams lankyti Dauguvos sritį, nuo 1180 Livonija pradėjo domėtis ir misininkai. Bremeno arkivyskupas Hartvigas II 1186 vienuolį Meinhardą įšventino Ikškilės vyskupu. Bet R. Pabaltijyje misiniam darbui atsirado kliūčių, ir antrasis Livonijos vyskupas Bertoldas (žr.) 1198 žuvo kovoje su lybiais. Tik žymesnės pastangos galėjo apsaugoti Padauguvyje vokiečių interesus, kurių Bremenas nenorėjo paaukoti. Tad Hartvigas 1199 III nauju Livonijos vyskupu įšventino savo sūnėną Albrechtą (žr.), kuris pasirodė gabus organizatorius ir kolonizatorius. Atvykęs 1200 su 23 laivais į Livoniją, Albrechtas vėl grįžo Vokietijon rinkti kryžininkų, kurių skaičius gausėjo, nes pop. Inocentas III dar 1199 Vokietijos krikščionims žygį Livonijon buvo prilyginęs maldininkų kelionei į Romą. O 1202 Albrechtas Livoniją paaukojo Šv. Marijai, tuo būdu Dievo Motinai paskirtą žemę, kaip šv. Petro nuosavybę, pastatydamas šalia Dievo Sūnaus žemės (Palestinos). 1204 X Inocentas III jau leido dvasininkams, ir tam tikrais atvejais pasauliečiams, vietoj pažadėto tolimo kryžiaus žygio Palestinon, pasirinkti artimesnę Livoniją. Pats Albrechtas, iš viso grįždamas bent 14 kartų Vokietijon, rinko Livonijai kryžininkus ir vienuolius, ypač cistersus. Bet tai nebuvo tikra apsauga. Kad būtų galima pastoviai kovoti su priešiškais vietos pagonimis, kasmetinių kryžininkų būrių neužteko. Vysk. Albrechtas buvo pradėjęs karui tinkantiems pilgrimams dovanoti žemės, kad jie vietoje pasiliktų apsaugai. 1201 įkūręs Rygą, Albrechtas turėjo ten ne tik vysk. sostinę, bet ir sustiprintą centrą iš Vokietijos atvykusiems kryžininkams, kolonistams ir pirkliams priglausti. Trūko tačiau nuolatinės ginkluotos jėgos. Tinkamiausias būdas apsiginti atrodė įsteigiant karinį riterių ordiną, padariusį įžadus saugoti nuo pagonių kerštо naujakrikštus ir kovoti su netikėliais. Tuo metu, kai Albrechtas buvo išplaukęs Vokietijon, cistersų vienuolis Teodorikas 1202–03 žiemą, atrodo, nepriklausomai nuo savo vyskupo, įkūrė Kristaus riterių ordiną (Fratres militiae Christi). Naujojo ordino nariai buvo pavadinti k. (Schwertbrüder), nes jie ant balto apsiausto, be raudono kryžiaus, turėjo dar išsiuvinėtą raudoną kalaviją. K., kurie dažnai vadinami ir kardininkais, buvo įsteigti pagal Palestinoje įkurtų templininkų (žr.) statutą, tik k., priešingai templininkams, ne betarpiškai priklausė popiežiui, o vyskupui.

Gausiai iš Vokietijos atplaukiantieji kryžininkai didino k. prieauglį, nes popiežiaus privilegijos buvo paskatas. Greitu laiku ordinas veikliai ir sėkmingai ėmė reikštis užimdamas pagonių lybių ir latgalių žemes. 1207 k. išreikalavo sau iš vysk. Albrechto trečdalį užimtų ir užkariausimų plotų. Per dalybas jie gavo ilgą Gaujos upės (Livländische Aa) krantą, kuris tapo svarbus tolimesniems k. užkariavimams. Tas krantas ir jo keliai nurodė k. kryptis į š. ir į r. žemių dalybomis k. laisvinosi nuo vysk. priklausomybės. Jomis buvo pasėta ilgos nesantaikos sėkla tarp ordino ir vysk. Savo planuose, kad ir remiamas penkių savo brolių, tapti vyr. Livonijos šeimininku, Rygos vysk. Albrechtas nepajėgė atsipalaiduoti nuo k. pretenzijų. Šie, turėdami ginklą rankoje, greitai įsisąmonino, jog jie yra tikroji jėga, ga-

linti plėsti savo valstybę pagonių žemėse. Į brolių skaičiumi stipriai augantį ordiną buvo priimta daug nedisciplinuoto elemento. K. turėjo tik du magistrus, apie kurių kilmę nieko nežinome. Pirmasis jų Vinno buvo 1209 k. brolio Vigberto nužudytas. Antrojo k. magistro Volkevino (žr.) veikimo laikai (1209–36) dar beveik neištyrinėti. Tik pagal Livonijos Henriko (žr.) kroniką yra apytiksliai nustatoma eiga, kokiu būdu k. vykdė savo nukariavimus.

Iki 1206 galo k. ir vysk. Albrechtas vergė ir krikštijo Dauguvos žemupio lybius; paskui nusikreipė pietų link, nes norėjo prieš dažnus lietuvių žygius už Dauguvos padaryti užtvarą. 1208 buvo užimtos sėlių gyvenamosios sritys (kair. Dauguvos krante), pasidavė savo noru Toluvos (Tholowa) latgaliai, kurie buvo mokėję duoklę Jersikai (žr.) ir Pskovui. Dalis latgalių, kurie dar iš Pskovo nebuvo priėmę graikų tikėjimo, krikštijosi ir padarė su k. karinę sąjungą (1208), tuo būdu stengdamiesi apsiginti nuo lietuvių ir estų puldinėjimų. Iki 1209 buvo užimtos ir abi Polocko priklausančios Dauguvos kunigaikštystės su savo pilimis (Kuoknese ir Jersika). Daug sunkiau k. sekėsi įkelti kojų į Žiemgalą ir Kuršą. Žiemgaliai ir kuršiai rado veiklią paramą lietuviuose, ‚pavojingiausiame prieše vokiečių viešpatavimui prie Dauguvos' (R. Wittram). Tik k. palikimo paveldėtojai kryžiuočiai (žr.) XIII a. antroje pusėje teužbaigė ten kovas. Nukreipęs vysk. Albrechto planus nuo Dauguvos, k. ordinas jį įtraukė į Estijos nukariavimo politiką. Kaip ir žiemgaliai, estai ilgai priešinosi. Vis išnaudodami vietinių tautų nesantaiką vienos prieš kitą, dar 1209, k. drauge su latgaliais, žygiavo prieš estus, gavę iš popiežiaus leidimą Estijoje sau pasilaikyti tai, ką nukariaus. K. ėmė nebesisekti, kai 1212 sukilo ordino ploto lybiai, o pasikrikštiję Toluvos latgaliai perėjo Albrechto pusėn. K. žygiai š. ir r. plotuose komplikavo padėtį. Tačiau kai ordinas sėkmingai vadovavo užimant Sakalą ir Igauniją (Ugaunia), jau atrodė, kad estai bus priveikti; bet čia įsimaišė kovon rusai (Pskovas ir D. Naugardas) ir susijungė su estais. Atsirado dar ir trečias veiksnys. Dar prieš atvykdamas į Livoniją, Albrechtas buvo prašęs Danijos Kanuto VI ir jo brolio Valdemaro II pagalbos. Gavę iš pop. patvirtinimą valdyti Igauniją ir Sakalą, k. drauge su danais 1218 užėmė Saaremos (Öselio) salą, bet dėl Estijos dalybų kilo ginčai tarp danų ir k. Volkevinas jokiu būdu nenorėjo Estijos užleisti danams; o k. nesantaika su Rygos vysk. stiprėjo. 1210 X 20 jųdviejų ginčą atskira bule buvo išsprendęs Inocentas III. Jau nukariautuose plotuose k. ordinas turėjo gauti $^1/_3$ žemių kaip vysk. lėną, o srityse, kurios turėjo būti užimtos, k. ateityje reikėjo tartis su ten įsodinsimais vyskupais. Savo padėčiai sustiprinti k. gavo iš imp. Otono IV visų savo valdomų žemių patvirtinimą. Susitarė jie pagaliau ir su antrąkart Estijos kariauti atplaukusiu Valdemaru (1220). Bet šiam išvykus, 1222 estai sukilo. Ir ten k. neteko savo dalies. Pagrindinė jų jėga beliko Dauguvos ir Gaujos krantų pilys, prie kurių šliejosi sąjunginės latvių sritys. K. bandymas išsiveržti iš vysk. Albrechto pasaulinių užmačių nesisekė. O vysk. reikėjo ordino apsaugos. Tad atskira k. valstybė, kaip ir vien bažnytinė vysk. valstybė, buvo neįmanoma Livonijoje įkurti.

1225 pop. Honorijaus III buvo atsiųstas legatas Vilhelmas Modenietis, kuris turėjo tvarkyti susinarpliojusius Livonijos reikalus. Jis padalijo bendromis pastangomis užkariautų žemių po trečdalį: k., vyskupui Albrechtui ir Rygos miestui (1226 IV 11). Trijų veikėjų interesai buvo sunkiai suderinami. K. ordinas pasirodė vysk. Albrechtui blogas įrankis ir jam netarnavo. K. padėtis iš karto pasitaisė, kai jų varžovas Estijoje Valdemaras II pralaimėjo Bornhövede (Holšteine) šiam politiškai svarbias kautynes ir pats ten žuvo. Tada ordinas pasijuto galįs užvaldyti danų laimėtas estų sritis. Po Albrechto mirties (1229 I 17) vėl prasidėjo dideli nesutikimai Livonijoje. Jų negalėjo išlyginti nė vicelegatas Balduinas Alnietis (žr.), praleidęs Livonijoje 1231–34. Balduino pastangoms įkurti Livonijoje bažnytinę valstybę k. pasipriešino ginklu. Kryžiuočiai atėjo į Prūsus (1231), jau turėdami kitur savo centrinę jėgą ir organizaciją, o k. išaugo vietoje (Livonijoje) kaip nauja valstybinė organizacija, nors formaliai vysk. priklausoma.

K. ordino santykiai iš pagrindų keitėsi, kada jis pralaimėjo dideles kautynes prie Saulės–Šiaulių 1236 IX 22. Jau 1230–31 Volkevinas buvo ėmęs derėtis su Vok. Ordinu, siūlydamas prisijungti su visais savo broliais. Bet kryžiuočiai norėjo labiau įsistiprinti ir neskubėjo.

Tik 1235 vyr. kryžiuočių magistras Hermannas von Salza (žr.) tepasiuntė Livo-

Kalavijuočiai

nijon du savo įgaliotinius, kad jiedu ištirtų k. ordino gyvenimą ir paruoštų planą k. broliams priimti. 1236 pavasarį Salzos atstovus į Prūsus atlydėjo Volkevino įgaliotiniai, kurių prievolė buvo ginti k. interesus, jeigu kryžiuočių delegatų pranešimai būtų k. nepalankūs. Iš tikrųjų k. buvo padaryta priekaištų, kad jų riterių tarpe esą net didelių nusikaltėlių, išvarytų iš Saksonijos. Neklausydami savo magistro, išdidūs ir nesuvaldomi k. broliai vertėsi prekyba, žiauriai elgėsi su vietos gyventojais. Tad Vok. Ordino kapitula, dengdamasi, kad vyr. magistras yra išvykęs, pasisakė prieš k. priėmimą į Marijos riterius. Bet iš lietuvių patirtas smūgis pakeitė padėtį: po 8 mėn. k. buvo įjungti į kryžiuočių ordiną.

Kariaudami su kuršiais, žiemgaliais ir estais, k. iki vysk. Albrechto mirties nekėlė kojos į lietuvių žemes, ir neįveikiamiems lietuviams kelią bandydavo pastoti tik Livonijoje, kai jie darydavo dažnus karo ir plėšimų žygius. Bet Lietuvos nukariavimas buvo pasilikęs gyvas politinio Albrechto talento testamentas. Jis tik per klaidą buvo leidęsis k. ordino ne laiku kreipiamas į š. ir r. Livonijos užkariavimą, kur per anksti reikėjo susikirsti su danais ir rusais. Iš pat pradžių, savo santykiuose su Jersika ir Polocku, Albrechtas buvo nurodęs k. kelią, kuriuo jie po vysk. mirties ir norėjo eiti. Talkininkaujami estų, lybių ir latgalių, 1229 pirmą kartą k. išdrįso žygiuoti Lietuvon į Aukštaičius iki Nalšėnų (žr.). Vilhelmo Modeniečio duomenų paveiktas, pop. Grigalius IX leido skelbti k. ordino naudai pirmą kryžiaus žygį prieš Lietuvą (1236 II). Iš žygio Lietuvon grįžtanti k. ir jų sąjungininkų kariuomenė buvo užkluptą prie Saulės, kur žuvo vien riterių 48, drauge su savo magistru Volkevinu. Kadangi k. riterių skaičius negalėjo prašokti kelių šimtų (daugiausia 500), tai nuostoliai buvo laikomi labai dideli.

K. ordino įjungimas į kryžiuočius pagreitėjo. Į Vieną buvo nusiųsta kryžiuočių (Hartmannas Heldrungenietis) ir k. delegacija pas Hermanną Salzą. K. ordinui įjungti į kryžiuočius buvo gautas ir imp. Fridricho II sutikimas. Bereikėjo tik popiežiaus patvirtinimo. Kadangi pats Salza tuo metu kaip imp. pasiuntinys vyko pas popiežių, jį lydėjo drauge k. riteris Jonas Madgeburgietis, didelis ordinų sujungimo šalininkas. Viterbo sutartimi 1237 V 13 ten dalyvavę k. ordino delegatai, priklaupę prieš pop. Grigalių IX, buvo jo atleisti nuo Fratres militiae Christi ordino įžadų ir įpareigoti nešioti Marijos ordino habitą ir vykdyti jo regulą. Tokiu būdu k. buvo padaryti Vokiečių Ordino dalimi. Viterbo sutartimi kryžiuočiai turėjo paveldėti supainiotą k. palikimą Livonijoje. Čia Vok. Ordinas rado neišspręstus ginčus su danais Estijoje, kuriems 1238 sutartimi turėjo užleisti didelę dalį Estijos. Įžvalgus vyr. Vok. Ordino magistras Salza atsargiai tvarkė santykius su vyskupais (Livonijoje), neišvengdamas leninės priklausomybės. K. ordinas, išgyvenęs pirmuosius Livonijos užėmimo sunkumus ir sudaręs teritorinę atramą vokiečių kolonijai latvių ir estų plotuose, nustojo egzistuoti. Kaip pop. Grigalius IX drauge su nauju Livonijos magistru Hermannu Balk (žr.) tuoj pranešė savo legatui Vilhelmui Modeniečiui, k. broliai turėjo persivilkti kryžiuočių ordino drabužiais.

Livonijos kryžiuočiai surado sau platesnį veikimo lauką. Savo žemėse ordinas pristatė daug pilių, su administracinių centrų ir pilių valdytojais komtūrais. Kol Vok. Ordinas iš Prūsų priartėjo prie Nemuno krantų, pradėdamas kovas su lietuviais (1283), per pusę amžiaus Livonijos ordinas atskirai vystė savo santykius su Lietuva, čia kariaudamas su Lietuva ir pristatydamas jos pasieniuose savo pilių (1252 Klaipėda, 1259–60 Dobė), čia skaudžiai pralaimėdamas Durbės (žr.) kautynes, čia krikštydamas Mindaugą ir prisidėdamas prie jo karūnos išrūpinimo. Kova prieš Lietuvą k. testamento paveldėtojams buvo taip pat sunki. Iš 20 Livonijos ordino magistrų XIII a. šeši jų krito kovoje prieš lietuvius.

Heinrici Chronicon Livoniae, bearbeitet von L. Arbusow und Al. Bauer (Scr. rer. German.) 1955; Livländische Reimchronik, hgg. v. Leo Meyer 1876; Liv-, Est- und Kurländ. Urkundenbuch, hgg. v. F. G. Bunge I, VI. 1852–53; *Hartmanns von Heldrungen*, Hochmeister d. Deutsch. Ordens, Bericht über die Vereinigung des Schwertordens mit dem deutschen Orden und über die Erwerbung Livlands durch den letzteren, hgg. v. E. Strehlke (Mitt. aus d. Livländ. Geschichte XI 1868); *A. Büttner*, Die Vereinigung der livländischen Schwertbrüder mit dem deutschen Orden (t. p. XI 1, 1868); *F. G. Bunge*, Der Orden der Schwertbrüder. Dessen Stiftung, Verfassung und Auflösung (Baltische Geschichtsstudien II 1875); *A. L. Ewald*, Die Eroberung Preussens durch die Deutschen I 1872; *H. Laakmann*, Estland und Livland in frühgeschichtlicher Zeit (Baltische Lande I 1939); *G. A. Donner*, Kardinal Wilhelm von Sabina 1929; *H. Lowmiański*, Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego II 1932; Istorija Latvijskoj SSR. pod. red. K. J. Strazdinš', J. J. Zutis' i J. P. Krastinš' I 1952, apie k. ordiną skyrius labai tendencingas); Istorija Estonskoj SSR, pod red. G. Naan' i A. Vassar' I 1955; *M. Hellmann*, Das Lettenland im Mittelalter 1954; *R. Wittram*, Baltische Ge-

schichte 1180–1918, 1954; *J. Stakauskas*, Lietuva ir V. Europa XII a. 1934; *S. Sužiedėlis*, Kautynės ties Šiauliais (Athenaeum VI 1935, gausi bibliografija); *Z. Ivinskis*, Saulės–Šiaulių kautynės 1236, 1936 (plati bibliografija); *Marjan Tumler*, Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken 1955. *Z.I.*

Kalb Johann (1721–1780) vokiečių kilimo amerikiečių generolas revoliucijos karo metu. Paprastai žinomas Baron de Kalb vardu. Jean de Kalb vardu jis tarnavo samdiniu kareiviu Prancūzijos kariuomenėje Austrijos Paveldėjimo ir Septynerių metų karuose. 1768 jis buvo prancūzų slaptasis agentas anglų kolonijose Amerikoje. 1776 amerikiečių diplomatas Silas Deane'as pasiūlė jam, Lafayette'ui ir kt. įsijungti revoliucinėn Amerikos kariuomenėn, bet Š. Amerikos kongresas pradžioje atsisakė patvirtinti jų priėmimą. Pagaliau K. paskirtas generolu ir kartu su Vašingtonu buvo garsiojoje Valley Forge amerikiečių kariuomenės stovykloje. Karolinos žygyje jis mirė nuo žaizdų, gautų Camdeno mūšio metu.

Kalba plačiausia prasme yra priemonė sąmonės turiniui išreikšti. Tokia priemonė gali būti ne tik garsiniai, bet ir negarsiniai ženklai, kaip gestai, mimika ir kt. Dažniausiai betgi k. terminas vartojamas siauresne prasme. Šiuo atveju k. yra sistema artikuliuotų garsinių ženklų, kurie simboliniu būdu reiškia mūsų sąmonės turinį. Tiksliau kalbant, skiriama dar k. ir kalbėjimas, ag. l a n g u a g e ir s p e e c h, vok. S p r a c h e ir S p r e c h e n (R e d e), prc. l a n g u e ir p a r o l e. K. kaip garsinių ženklų sistema yra objektyvus socialinis kūrinys. Kalbėjimas gi yra pats vyksmas, šios ženklų sistemos praktiškas naudojimas tarpusavio susižinojimo tikslui. Šia prasme k. (kalbėjimas) yra individualinis ir subjektyvus dalykas.

Nors tai yra du atskiri dalykai, vis dėlto jie yra glaudžiai tarpusavy susiję, yra du to paties dalyko aspektai. Pats kalbėjimas nėra įmanomas be kalbos, t.y. be objektyvių, pastovių kalbinių darinių (žodžių, sakinių). Kalbėjimas suponuoja kalbą. Iš kitos pusės, pati k. yra istorinio, kalbėjimo vyksmo išdava — ji išsivystė iš konkrečių kalbėjimo reiškinių ir kiekviename savo tarpsny nėra absoliučiai pastovi, nes kalbėjimo dėka ji nuolatos kinta. Šiuos du kalbos aspektus vienas pirmųjų iškėlė šveicarų kalbininkas F. de Saussure, skirdamas k. ir kalbėjimo mokslą (linguistique de la langue ir linguistique de la parole). Šie du skirtingi kalbos aspektai sudaro du atskirus k. mokslo objektus. Kaip objektyvus darinys, kaip konvencionali istorijos būvyje susiformavusių ženklų sistema k. yra kalbotyros, arba lingvistikos, mokslo objektas. Kaip subjektyvus kalbėjimo procesas k. yra psichologijos mokslo objektas. Psichologija tiria, kurios psichofizinės galios bei kuriuo būdu jos reiškiasi kalbėjimo vyksmo metu. Ji aiškina kalbėjimo ir mąstymo santykius, k. esmę, jos funkcijas, kilmę ir kt. Tuo būdu k. psichologija čia susiliečia ir su k. filosofija. K. yra betgi ir socialinis reiškinys, nes ji formuojasi konkrečioje visuomenėje, yra individo ir bendruomenės sąveikos padarinys. Tad ir sociologija turi balsą k. klausimu. Pagaliau pasauly yra ne viena, bet daug kalbų bei jų variantų (dialektų). Ryšium su tuo kyla k. giminystės, jų klasifikacijos bei kiti su tuo susiję klausimai. Čia turime reikalą su k. geografija. Vadinas, apie k. galima kalbėti įvairiais požiūriais: lingvistiniu, psichologiniu, sociologiniu ir geografiniu.

1. L i n g v i s t i n i s (kalbotyrinis) požiūris. Lingvistika savo ruožtu turi du pagrindinius objektus: k. sistemą ir k. istoriją. Nuo F. de Saussure laikų (1913) kalbama apie sinchroninę ir diachroninę kalbotyrą. Sinchroninė kalbotyra domisi k. dabartimi — jos sistema, struktūra, jos elementų — gramatinių kategorijų funkcijomis, neliesdama k. faktų istorinės raidos. Toji kalbos sistema paprastai vadinama gramatika (žr.), kuria buvo domimasi senovės indų bei graikų dar prieškristiniais laikais. Tačiau vėliau gramatikos paprastai tebuvo rašomos praktikos reikalams, pavyzdžiu imant klasikinių k. gramatikas. K. sistema grynai teoriniais sumetimais domėtasi mažai iki pat XX a. Daugiau tam reikalui imta skirti dėmesio po I pas. karo, ypač vad. Prahos mokyklos, kuri sukūrė net atskirą discipliną, vadinamąją fonologiją (žr.), apimančią ne tik garsų sritį, bet ir morfologiją bei sintaksę.

XIX a. pradžioje gimė lyginamoji kalbotyra, kuri daugiausia domėjosi k. giminystės santykiais bei k. istorine raida. K. sistema šiuo metu mažai domėtasi, manant, kad tikrasis k. mokslas tegali būti istorinis ir lyginamasis. Nors dabar tai laikoma vienašališka pažiūra, vis dėlto istorinis bei lyginamasis tyrimo metodas buvo labai vaisingas. Juo padėti tvirti k. mokslui pagrindai. Lyginamasis metodas įgalino mesti žvilgsnį į visas k., ieškoti jų giminingumo ryšių ir pagal tai jas klasifikuoti. Istorinis metodas įgalino žvelgti į k. istorinės raidos perspektyvoje. Tuo būdu išsiaiškinta, kad k. nėra kažkas pastovu, kad ji kinta, bet kinta ne bet kaip, o dėsningai. Istorinė bei lyginamoji kalbotyra ir stengiasi tuos dėsnius suformuluoti. XIX a. antroje pusėje vad. jaunieji gramatikai (K. Brugmannas, H. Osthoffas, H.

Paulis, A. Leskienas ir kt.) suformulavo k. garsų kitimo dėsnius, kurie dėl jų visuotinumo buvo lyginami net su gamtos dėsniais. Senesniems kalbininkams padarius rimtų priekaištų, jaunieji gramatikai savo principus patikslino nurodydami, kad k. garsai dėsningai kinta tik vienodomis aplinkybėmis, t.y. tam tikroje vietoje, tam tikrame laikotarpy ir kai to dėsningo kitimo nesutrukdo kiti, priešinga linkme veikią dėsniai, pvz. analogija, kitų tarmių įtaka ir kt. Dėl to vienai k. galioją dėsniai gali negalioti kitai k., vieno laikotarpio tos pačios k. dėsniai gali negalioti kitam laikotarpiui. Sakoma, kad kiti laikai— kiti dėsniai. Vadinas, skirtumas nuo gamtos dėsnių yra tas, kad gamtos dėsniai yra visuotiniai, antlaikiniai, o garsų kitimo dėsniai istoriniai. Kalbininkai tiria, kokie dėsniai kuriame laikotarpy yra veikę ir kaip jie pasireiškia konkrečiais istoriniais faktais. Tačiau šalia konkrečių istorinių faktų yra pats garsų kitimo faktas, kuris nėra susijęs su kuriuo istoriniu laikotarpiu. Pats kitimas yra antlaikinis k. tapsmo principas. Šį dalyką tiria nebe kalbininkas istorikas, bet kalbininkas psichologas, nes k. kitimo priežastis glūdi mūsų psichofizinėje prigimtyje.

Konkrečiau kalbant, k. kitimas glūdi tose aplinkybėse, kad žmogus, būdamas ribota psichofizinė būtybė, iš vienos pusės fiziškai nepajėgia tobulai atkartoti tų pačių garsų, kuriuos jis yra girdėjęs, ir psichiškai nepajėgia tobulai išmokti kitų vartosenos; iš kitos pusės, būdamas laisva būtybė, žmogus turi galimybės tobulėti ir tobulinti, t.y. sąmoningai keisti. Tas nepajėgumas išvengti k. klaidų ir pajėgumas kurti naujus, geresnius dalykus ir yra pagrindinės k. kitimo priežastys. Tuos nukrypimus nuo normos žmogus vienu atveju daro nesąmoningai (iš nepajėgumo ar nežinojimo), kitu atveju sąmoningai, stengdamasis kalbėti aiškiau, taisyklingiau, gražiau, naujau.

2. Psichologinis požiūris. K. psichologija pirmiausia tiria, kaip pasireiškia tas psichofizinis vyksmas, kuriuo kalbėtojas išreiškia savo sąmonės turinį tam tikrų transsubjektyvinių kalbinių ženklų sistema. Ji domisi tiek tuo centriniu vyksmu, susijusiu su smegenų veikla, tiek ir periferiniu — įvairių raumenų bei organų veikla kalbėjimo proceso metu. Tačiau k. psichologija domisi ne tik tuo visiems žmonėms bendru procesu, bet ir jo individualine puse, nes nėra dviejų žmonių, kurie kalbėtų visiškai vienodai. Kiekviena k. iš tikrųjų yra individuali kalba. Ir tai nėra tik stilistikos, bet ir k. psichologijos dalykas. Kiekvienas kalbėtojas turi laikytis įprastinių k. normų, jeigu nori būti suprantamas. Iš kitos pusės, k. esama galimybės ir individualinės laisvės pasireikšti. Iš turimų kalbinių priemonių gausybės individas gali daryti atranką. Garsiniuose kaip ir reikšminiuose dariniuose esama ne tik centrinio branduolio, išlaikančio reliatyvų k. vieningumą bei pastovumą, bet ir tam tikros sklaidos (vok. Streuungsbreite) galimybės, kurioje reiškiasi laisvė. Šioje galimybėje ir glūdi k. kitimo faktas.

Toliau k. psichologija aiškina, kokios yra k. funkcijos. Žodžiai yra sąvokų simboliai, kaip sąvokos yra daiktų simboliai. Sakiniu mes reiškiame mąstomąjį turinį, kuris yra nevienalytis. Skiriamos kelios mąstymo dimensijos, arba kategorijos, ir pagal tai kelios pagrindinės k. funkcijos. K. Bühleris, Fr. Kainzas ir kt. jų skiria tris: jausmų reiškiamąją (Ausdruck-Kundgabe), norų reiškiamąją (Auslösung-Appel) ir informaciją (Darstellung-Bericht). Tai atitinka senųjų kalbininkų filosofų (W. Wundto, F. Brentano, A. Marty) teigimus, kad k. reiškiame jausmus, norus, mintis (sprendimus). Kai kas pagrindine funkcija telaiko minčių reiškimą, nes kiekvieno sakinio, reiškiančio jausmą ar norą, pagrinde glūdi mintis. Reikšdamas konkretų norą (eik!) ar jausmą (kaip gražu!), reiškėjas turi pirma turėti ėjimo bei gražumo sąvoką, nes negalima ko nors konkretaus norėti, pageidauti, nežinant pageidaujamo objekto. Taip pat reikšdami žodžiais jausmus, mes pasakome kartu ir kokie tie jausmai yra, juos apsprendžiame pasakydami jų pavadinimą. Yra vėl k. psichologų, kurie skiria keturias ar penkias k. funkcijas (M. Regula), atskirai išskirdami klausiamąją (ką sakai?) bei prileidžiamąją (Annahmesätze). Šios funkcijos vadinamos dialoginėmis, nes visais šiais atvejais k. yra kontakto tarp žmonių priemonė. Bet yra atvejų, kada ji naudojama ne kontakto, bet paties kalbančiojo reikalui. Žmogus kartais naudojasi k. būdamas pats vienas, reikšdamas jausmus, norus ar mintis, kai jo niekas neklauso. Sakoma, kad žmogus garsiai mąsto, nes iš tikrųjų k. padeda mąstyti. Be k. nėra produktyvaus mąstymo. Mąstymo bei kalbėjimo galia yra viena nuo kitos priklausomos ir vystėsi lygiagrečiai. Tai, ką mes išreiškiame k., nėra tik percepcija ar vaidinys, bet tam tikras jų apsprendimas, kuris kaip tik ir įvyksta padedant kalbai. Dėl to k. yra ne tik tarpusavio susižinojimo, bet ir mąstymo priemonė. Šita k. funkcija vadinama monologine funkcija. Kalbama dar ir apie šalutines k. funkcijas — estetinę, etinę, loginę. Žodžio reikšmė glaudžiai susijusi su jo garsine forma, kuriai nesame

abejingi estetiniu atžvilgiu. O kai tam pačiam dalykui pavadinti pasirenkame grubų ar švelnų, malonybinį žodį, turime reikalo su etine funkcija.

Bene sunkiausias k. psichologams yra k. kilmės klausimas. K., kuria šiandien kalbame, nėra žmogui įgimta, bet aukštos kultūros vaisius ir kartu nuostabus tos kultūros veiksnys. Bet ir vad. primityvioji k. nėra įgimta, nėra pats pirminis, elementarus žmogaus dvasios reiškinys. Yra dar paprastesnių simbolinių ženklų, nei tie garsiniai ženklai, kuriuos vadiname žodžiais. Tokie ženklai yra pvz. įvairūs gestai, signalai, mimika ir kt. Yra gestų k., kuri ir dabar kartais vartojama nebylių. Todėl k. psichologai bei filosofai prileidžia, kad turėjo būti ankstesnis žmogaus gyvenimo tarpsnis, kada buvo naudojamos paprastesnės kontaktui palaikyti priemonės, negu reikšmingi kad ir paprasčiausi žodžiai. Žmogus turėjo turėti prieškalbines sąlygas, kuriose garsinė k., iš esmės skirtinga nuo paukščių ar gyvulių balsų, galėjo pasireikšti. Pirma turėjo būti paskata ‚išsireikšti' bet kuriuo būdu, o k. buvo viena iš priemonių. Todėl k. nėra pirminė, elementari, bet jau aukštesnė žmogaus dvasios pasireiškimo forma. Ji yra jau aukštesnės rūšies kūrinys (vok. Superstruktur). Kaip tokia ji neturėjo nuo pat pradžios specialaus centrinio aparato nei periferinių specialių organų pasireikšti. Plaučiai, gerklos, burna, nosis, liežuvis, lūpos pirmiausia tarnauja elementaresniems bei gyvybingesniems tikslams nei kalbai. Tik vėliau šie organai buvo panaudoti k. reikalui. Tačiau pats pagrindinis klausimas — kada ir kaip gimė k. — tuo dar nėra atsakytas. Galima nebent tiek pasakyti, kad k., bent potencialiai, gimė tada, kai gimė pats žmogus, t.y. būtybė, turinti tokių dvasinių ypatybių, kurių neturi gyvuliai, nes žmogaus dvasiškumas yra visokios kūrybos, taigi ir k., pagrindas bei akstinas.

3. S o c i o l o g i n i s požiūris. Nors k. kūrybinio keitimo pradininkas yra individas, bet k., kaip kūrinio konkreti forma, yra socialinis reiškinys. Individas negali savivališkai primesti visuomenei to, ko ji nesutinka priimti. Individo kūryba turi atitikti visuomenės daugumos ‚skonį', jos įpročius. Būdamas visuomenės narys ir naudodamasis visuomenės turimąja k., individas ir negali sukurti ko nors iš esmės skirtingo, kas visiškai nesiderintų su visuomenės vartojama kalba. Jo kūryba turi atitikti visuomenės vartojamos k. pobūdį, tad ji nėra esmės, bet laipsnio naujovė. Tuo būdu visuomenės vartojamoji k. yra individualinės kūrybos pagrindas. Atskiro individo kūrybinis originalumas gali būti labai nežymus, mažai pastebimas ir dėl to visuomenės tiesiog nejučiomis priimamas. Vis dėlto jis yra, nes be jo nebūtų evoliucijos bei pažangos vyksmo. Individualinis veiksnys neleidžia k. amžinai supastovėti, sustingti vietoje. Socialinis veiksnys taip pat neleidžia k. kisti per greitai, nes tokiu atveju k. negalėtų atlikti socialinės susižinojimo funkcijos. Toks yra bendras individo ir visuomenės santykiavimas k. atžvilgiu, kai visuomenė nėra kultūriniu atžvilgiu diferencijuota ir dėl to tevartoja vieną, vad. liaudinę kalbą. Toji k., tiesa, nėra vienoda, bet ji įvairuoja horizontaline kryptimi, yra išsiskaidžiusi tarmėmis, kurios viena nuo kitos tesiskiria maždaug vienodos vertės variantais. Kitokia yra k. tautos, pasiekusios aukštesnį kultūros laipsnį. Ji įvairuoja vertikaline kryptimi pagal visuomeninius sluoksnius. Čia pirmiausia turime vieną b e n d r i n ę (vok. Gemeinsprache, ag. standard language) tai yra visai tautai bendrą kultūrinę kalbą, kuri paprastai yra valstybinė kalba. Viena bendrinė k. yra priešingybė daugybei įvairių tarmių, vartojamų atskirose provincijose. Bendrinės k. pagrindu paprastai eina viena kuri tarmė, kurios iškilimą lemia politiniai bei kultūriniai veiksniai. Pvz. Lietuvoj vakarų aukštaičių tarmė tapo pagrindu bendrinei k., nes ta tarme pradėjo eiti pirmieji laikraščiai (Aušra, Varpas), ja buvo parašytos ir pirmosios plačios mokslinės gramatikos (A. Schleicheris, Fr. Kuršaitis). Panašiai Paryžiaus ar Londono tarmė ėjo pagrindu prancūzų bei anglų k., nes šie miestai politiškai bei kultūriškai pirmavo. Panašiai formavosi bendrinės k. ir kitose tautose. Tačiau bendrinė k. gali ir neturėti vieno tarminio pagrindo. Pvz. vokiečių bendrinės k. garsynas paremtas šiaurinėmis tarmėmis, nors kita visa pietietiška. Taip pat ir lenkų bendrinė k. tėra mokytinės visuomenės k., tiesiogiai nesusijusi su kuria nors tarme. Tačiau ir bendrinė k., būdama aukštesnio laipsnio nei liaudinė, nėra visai vienoda, kaip nėra vienoda ir visuomenė, kuri ją vartoja. Bendrinė k. gali būti diferencijuota pagal klases bei profesijas. Š v i e s u o m e n ė s k. pvz. išsiskiria iš paprastų žmonių bendrinės k. visa eile ypatybių. Jos tartis yra ryškesnė, tonas lygesnis, balsių ilgio bei priegaidžių skirtumai nėra per daug pabrėžiami, žodynas turtingesnis, sakinio konstrukcija įvairesnė. Tuo tarpu kultūriškai žemesnio sluoksnio k. yra paprastesnė, bet dažnai būna gyvesnė ir vaizdingesnė, nors ne tokia turtinga ir tiksli. P r o f e s i n ė s k., pvz. technikų, medikų, teisininkų, dažniausiai išsiskiria specialiu savo žodynu, terminologija, kurios neži-

nant sunku jas ir suprasti. Panašios į profesines yra ir vad. atskirinės k. (vok. Sondersprache, ag. cant), kurias vartoja pvz. medžiotojai, susimokėliai vagys, kartais mokyklų mokiniai. Šios k. turi irgi specialų žodyną, bet jo tikslas kitoks — padaryti, kad šių k. vartotojai būtų nesuprantami ne jų grupės žmonėms. Bendrinė k. su įvairiais jos atsišakojimais skiriasi nuo liaudinės dar ir tuo, kad čia lengviau pastebima individo kūrybinė įtaka. Pvz. gerai žinoma daugelio tautų žymių rašytojų įtaka literatūrinėms kalboms. Mūsų bendrinėje k. gerai žinomas reikšmingas kalbininko J. Jablonskio įnašas. Lengvai susekama ir atskirų asmenų įtaka specialybinei k., pvz. St. Šalkauskio ir A. Maceinos filosofinėje literatūroje, P. Avižonio medicinoje ir kt.

Žmogui betgi tenka bendrauti ne tik su savos, bet ir su kitos tautos žmonėmis. Tam reikalinga bendra k. Kaip tautai reikalinga viena anttarminė, bendrinė k., taip ir tarptautinėje plotmėje reikalinga tarptautinė k., nes kalbų daugumas sudaro nemažą kliūtį tarptautiniam ekonominiam, politiniam, o ypač kultūrinam bendradarbiavimui. Todėl kai kurios k. natūraliai tampa didesnės ar mažesnės srities tarptautinėmis kalbomis. Tai irgi yra šių dienų socialinė būtinybė. Viena pirmųjų žinomų tarptautinių k. buvo babiloniečių k., kuri antrame tūkstantmety prieš Kr. buvo prekybos bei diplomatijos k. visoje priešakinėje Azijoje iki pat Egipto. Vėliau ją pakeitė aramajų k. Dar didesnės tarptautinės reikšmės turėjo graikų, k., kuri tarptautiniuose santykiuose buvo vartotojama iki Indijos rytuose ir iki Ispanijos vakaruose. Vėliau vakaruose įsigalėjo lotynų k., kuri ir po Romos imperijos žlugimo tarptautinės k. pareigas ėjo visais viduramžiais. Mokslo bei diplomatijos reikalui Europoj ji buvo vartojama beveik iki XVII a. pabaigos. Šiandien ji dar tebėra Katalikų Bažnyčios tarptautinė k. Vėliau su lotynų k. ėmė konkuruoti prancūzų k., kuri diduomenės sluoksniuose bei diplomatijoje buvo vartojama visoje V. ir R. Europoje. Nuo XIX a. su prancūzų k. ėmė konkuruoti anglų k., kuri šiandien vartojama visuose penkiuose kontinentuose. Išskyrus kinų k., daugiausia pasauly žmonių šiandien vartoja anglų k. (apie 300 milijonų). Jungtinėse Tautose anglų k., šalia keturių kitų oficialinių k. (prancūzų, ispanų, rusų, kinų), yra viena iš dažniausiai vartojamųjų. Dėl sovietinės ekspansijos taip pat ir rusų k. ėmė plisti (dažnai prievartos priemonėmis) kituose kraštuose. Tarptautinės k. pasirinkimą, kaip ir tarmės pasirinkimą bendrinei k., lemia jos vartotojų politinis bei kultūrinis svoris. Tą pranašumą dar labiau stiprina tos k. įsigalėjimas tarptautiniuose santykiuose. Dėl to kitos tautos, vengdamos per didelės svetimos kultūrinės bei politinės įtakos, nenorom vartoja kitos tautos k. tarptautiniuose santykiuose. Jos mieliau vartotų kurią nors neutralią k. Tokiomis laikomos dirbtinės tarptautinės k., kurių jau nemaža sugalvota. Viena pirmųjų žinomesnių buvo Volapük (XIX a.). Daug sėkmingesnė pasirodė XX a. pradžioj Esperanto (žr.), kuri buvo dėstoma net kai kurių kraštų mokyklose. Jon išversta daugybė pasaulinių klasikų veikalų ir leista apie 100 laikraščių. Esperantininkų sąjūdis ir dabar dar tebėra gyvas. Vėliau šalia Esperanto atsirado Ido, Occidental ir kitos mažiau žinomos dirbtinės k. Tokios dirbtinės k. turi pliusų ir minusų. Pliusas yra tas, kad ji apsaugotų nuo svetimos įtakos, kuri eina su k., ir kad ji būtų lengviau išmokstama. Minusas — ji nėra kultūrinė k., jos tektų mokytis visiems ir, kas svarbiausia, nėra autoriteto, kuris galėtų jos vieningumą palaikyti. Turint galvoj faktą, kad didžiosios tautos tarptautiniuose santykiuose visada mieliau vartos savas nei kurią dirbtinę k., šios pastarosios įsigalėjimo perspektyvos nėra šviesios.

4. Geografinis požiūris. K. įvairuoja ne tik socialiniu bei kultūriniu atžvilgiu, ne tik laike, bet ir erdvėje. Vienos tautos ribose skirtingos k. atmainos, priklausančios nuo skirtingos geografinės padėties, vadinamos dialektais, ar tarmėmis. Visos k. turi daugiau ar mažiau tarmių. Jų susidarymo pagrindas yra atskirų tautos dalių atskirumos gyvenimas. Juo mažiau tautos dalys tarpusavy santykiauja, juo tinkamesnės sąlygos skirtingoms tarmėms formuotis. Kliūtys santykiams išplėsti gali būti įvairios — gamtinės, administracinės ar tiesiog žemas kultūros lygis (nebuvimas gerų susisiekimo priemonių, mokyklų, spaudos neturėjimas ir kt.). Ir priešingai, santykių išplėtimas, intensyvus įvairių sričių žmonių bendravimas naikina tarmes. Visuotinis švietimas, vienos bendrinės k. mokymas mokyklose, karinė tarnyba, bendros politinės institucijos, radijas ir kiti veiksniai naikina tarmes. Apskritai žemesnis kultūros lygis yra palankesnis k. diferenciacijai, o aukštesnė kultūra sudaro sąlygas k. integracijai. Dėl to kartais dviejų gretimų apskričių gyventojams yra sunkiau susikalbėti, negu dviejų kontinentų, pvz. Amerikos ir Australijos. Vis dėlto ir šių laikų aukštos kultūros kraštuose tarmės dar nėra išnykusios. Net ir JAV, kur anglų k. formuojasi naujomis sąlygomis, priskaitoma apie 24

tarmes. Pačios tarmės savo ruožtu skirstosi patarmėmis, o šios šnektomis bei pašnektėmis. K. mokslo šaka, kuri visai tai tiria ir aprašo, vadinama k. geografija (žr.).

Klasifikacija. Kaip tarmė su tarme, panašiai santykiuoja ir k. su kalba. Kalbininkai neranda aiškaus kriterijaus tarmėms nuo k. atskirti, o dėl to ir sunku tiksliai pasakyti, kiek yra pasauly kalbų. Vieni jų priskaito daugiau, kiti mažiau. Apskritai priskaitoma tarp dviejų ir trijų tūkstančių. Tai priklauso nuo to, ar pvz. rusų, ukrainiečių ir gudų k. laikysime tarmėmis, kaip tai seniau buvo daroma, ar atskiromis kalbomis, kaip jas vadiname dabar. Tas pats ir su čekų bei slovakų k. Ir naujų k. iš tarmių gali bet kada atsirasti, susidarius tam tikroms aplinkybėms. Pvz. II pas. karo metu veik įsakymo keliu Jugoslavijoje sukurta makedoniečių bendrinė k. Tai įvyko sudarius atskirą Makedonijos respubliką. Dar sunkiau atskirti k. nuo tarmių tais atvejais, kai jos nėra pakankamai ištirtos. Galim tik tiek pasakyti, kad tarmės viena nuo kitos skiriasi mažiau, o k. daugiau. Žymesni k. skirtumai išsivystė laiko būvy, todėl daugelis šių dienų k. praeity tebuvo tarmės, pvz. prieš tūkstantį metų lietuviai nuo latvių skyrėsi ne daugiau, nei šiandien aukštaičiai nuo žemaičių. Žiloje senovėje ir visos šių dienų ide. k. tebuvo tarmės. Vadinas, visos jos yra giminiškos ir sudaro vieną ide. k. šeimą. Tokių giminiškų k. grupių, vad. k. šeimų, yra ir daugiau, pvz. suomių-ugrų, semitų-hamitų ir kt. Nuosekliai kyla klausimas, ar esama kokių giminystės santykių tarp k., priklausančių skirtingoms šeimoms, t.y. ar visos pasaulio k. yra vienos kilmės. Yra kalbininkų (Trombetti), kurie tai teigė, bet tai nėra įrodyta taip, kaip yra įrodyta giminystė k., priklausančių vienai, pvz. ide. šeimai. K. monogenezė ar poligenezė tėra hipotetinis dalykas.

Šiandien beveik pusė pasaulio žmonių (apie 1200 mil.) kalba indoeuropiečių k. Europoje, Amerikoje ir Australijoje su mažom išimtim vartojamos tik ide. k. Ide. tautos nuo akmens amžiaus iki šiol vaidina žymiausią vaidmenį pasaulio istorijoje, o jų k. yra parašyti žymiausi mokslo bei meno veikalai. Ide. k. tarpe didžiausios yra šios keturios giminiškų k. grupės: romanų (prancūzų, italų, ispanų, portugalų, rumunų, retoromanų), apimanti apie 250 mil. žmonių; germanų (anglų, vokiečių, olandų, švedų, danų, norvegų, islandų) — 350 su viršum mil.; slavų (rusų, ukrainiečių, gudų, lenkų, čekų, slovakų, bulgarų, makedoniečių, serbų-kroatų, slovėnų) — apie 250 mil. Ketvirta didžioji grupė yra Azijoj — tai indo-iranėnai (indai, persai), kurių taip pat yra apie 320 mil. Be šių didžiųjų grupių, ide. šeimai priklauso maža baltų (lietuvių, latvių) k. grupė (apie 6 mil.), keltų k., vartojamos Airijoje ir kai kur Anglijoje, Skotijoje ir Bretanijoje (Prancūzijoje), graikų bei albanų k. Azijoje yra dar ide. armėnų k. Eilė ide. k. yra mirusių. Be baltiškos prūsų k., išnykusios XVII a., gotų k. išnyko XVI a., o kitos dar anksčiau. Tarp jų yra oskų ir umbrų — lotynų giminaitės, ilirų-trakų — Balkanuose, frygų bei hetitų — M. Azijoje ir tocharų Kinijos Turkestane. Apie kai kurias jų sprendziame iš labai negausių įrašų. Hetitų yra seniausia ide. k. Jos kalbiniai paminklai siekia dviejų tūkstančių metų pr. Kr.

Suomių-ugrų k. šeimai priklauso vengrai, suomiai, estai, lapiai ir kai kurios Rusijoje bei Sibire gyvenančios tautos — čeremisai, mordvinai, votiakai, vogulai ir kt. Šiai k. šeimai priklauso ir samojedai. Kadangi šios tautos gyvena abiejose Uralo kalnų pusėse, tai ši k. šeima vadinama dar uraliečių k. šeima. Atskirą šeimą sudaro altajiečių k. grupė, kuriai priklauso turkų, totorių, kirgizų (prie Volgos), baškirų, tungusų bei mongolų. Kai kas šias abi šeimas jungia krūvon, vadindamas uralo-altajiečių k. šeima.

Atskirą šeimą sudaro semitų kalbos. Žymiausia jų šiandien yra arabų k., vartojama Arabijoje, Irake, Jordane, Sirijoje, Libane, Jemene ir Egipte, o taip pat ir visoje Š. Afrikoje nuo Libijos iki Maroko. Ją vartoja apie 40 mil. žmonių. Čia priklauso ir hebrajų k., kuri buvo mirusi, bet sionistų sąjūdžio atgaivinta ir dabar vartojama Izraelio respublikoje. Iš mirusių k. semitų šeimai priklauso dar aramajų (Kristaus laikų Palestinos k., vartota taip pat Sirijoje bei Mezopotamijoje), fenikiečių, asiriečių, babiloniečių bei egiptiečių k. Hebrajų bei aramajų k. vartojo Fenikijoje išrastą raidyną, asiriečiai ir babiloniečiai — vad. dantiraštį (žr.), o senovės egiptiečiai hieroglifus (žr.). Semitų k. giminiškos yra dar hamitų k., kurių žymiausi atstovai yra vakarinės Saharos berberai. Dėl to ši šeima vadinama dar bendresniu semitų-hamitų vardu.

Didžiausią Azijos k. šeimą sudaro tibetiečių-kinų grupė su žymiausia kinų k., vartojama apie 450 mil. Šiai šeimai priklauso dar Siamo, Burmos ir Tibeto gyventojų vartojamos k., tad iš viso šia kalbine grupe kalba apie 500 mil. žmonių. Savo didumu tai antroji po ide. k. šeima. Abi jos yra vienintelės, kurių vartotojų skaičius didėja, apimdamos vis didesnius

plotus. Atskiras grupes ar k. Azijoje sudaro Austronezijos (Indonezijos, Polinezijos, Melanezijos), japonų ir korejiečių, kaukaziečių ir kitos k. Afrikoje didžiausią grupę sudaro Bantu kalbos (apie 60 mil.). Š. Amerikoje yra apie 300.000, Vidurio Amerikoje apie 6 mil. ir P. Amerikoje apie 9 mil. indėnų, vartojančių k., negiminiškas Senojo pasaulio kalboms. Nors indėnų k. yra šimtai, bet sunku jas visas susieti giminystės ryšiais. Kadangi Amerikos indėnai kaip žmonės negali būti atskiros kilmės, tai reikia manyti, kad jie atsiskyrė nuo kurio Senojo pasaulio k. kamieno tais laikais, kurie mūsų lyginamaisiais kalbiniais metodais nėra pasiekiami. Čia tėra suminėti tik svarbesnių kalbinių šeimų pavyzdžiai. Kalbininkai (Meillet-Cohen) tokių šeimų priskaito per 20.

K. gali būti klasifikuojamos ne tik genealoginiu, bet ir tipologiniu (struktūriniu) požiūriu. Šiuo atžvilgiu nuo XIX a. pradžios įprasta pasaulio k. skirstyti į tris grupes: kaitomąsias, aglutinacines ir izoliacines. Kai kas prideda ir ketvirtą — polisintetinę grupę. Kaitomosios yra ide. kalbos. Jų esmė yra ta, kad žodžio šaknis gali kisti, o formalinės žodžio dalys yra su šaknimi glaudžiai susijusios ir pačios vienos neturi savo atskiros reikšmės. Aglutinacinės k. žodis savo pavidalo nekeičia, o jo reikšmę modifikuojančios priesagos nėra taip glaudžiai su pačiu žodžiu suaugusios, yra tartum priklijuotos (aglutinuotos). Tokia yra pvz. suomių bei turkų k. Izoliacinės, kaip kinų k., visai neturi gramatinių formų. Jų žodžių reikšmė sakinyje priklauso nuo vietos, tono bei kitų aplinkybių. Polisintetinės, arba inkorporuotinės, kaip Amerikos indėnų, k. pasižymi tuo, kad čia iki tam tikro laipsnio išnyksta skirtumas tarp žodžio ir sakinio. Kiti sakinio žodžiai yra inkorporuoti veiksmažodin. Sakinys: aš vijau juodą mešką pasakomas vienu žodžiu.

K. Brugmann und B. Delbrück, Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen 1897–1916; *H. Hirt,* Indogermanische Grammatik 1927–37; *L. Süterlin,* Werden u. Wesen der Sprache 1913; *H. Paul,* Prinzipien der Sprachgeschichte 1920; *H. Ammann,* Die menschliche Rede 2 tt. 1925, 1929; *H. Güntert,* Grundfragen der Sprachwissenschaft 1925; *O Jespersen,* Language, its Nature, Development and Origin 1922; *L. Bloomfield,* Language 1933; *F. de Saussure,* Cours de linguistique générale 1949; *K. Bühler,* Sprachtheorie 1934; *C. W. Morris,* Foundations of the Theory of Signs 1938; *Z. S. Harris,* Methods in Structural Linguistics 1951; *W. Wundt,* Die Sprache 2 tt. 1911; *E. Cassirer,* Philosophie der symbolischen Formen I. Die Sprache 1923; *H. Dempe,* Was ist Sprache? 1930; *H. Delacroix,* Le langage et la pensée 1930; *J. Stenzel,* Philosophie der Sprache 1934; *R. Hönigswald,* Philosophie und Sprache 1937; *F. Kainz,* Psychologie der Sprache 2 tt. 1943; *G. Révész,* Ursprung und Vorgeschichte der Sprache; *F. N. Fink,* Die Sprachstämme des Erdkreises 1909; (") Die Haupttypen des Sprachbaus 1910; *A. Meillet et M. Cohen,* Les langues du monde 1952; *P. W. Schmidt,* Die Sprachfamilien und Sprachstämme der Erde 1931. *L.D.*

Kalba liet. bendrinės kalbos žurnalas, ėjęs Kaune 1930. Redagavo Pr. Skardžius, leido Sakalo b-vė. Iš viso pasirodė trys sąsiuviniai (208 psl.). Bendradarbiavo: P. Avižonis, J. Bagdonas, Pr. Brenderis, P. Būtėnas, M. Durys, A. Giedrius, P. Jonikas, Z. Kuzmickis, J. M. Laurinaitis, Pr. Mašiotas, A. Merkelis, Pr. Meškauskas, V. Mykolaitis-Putinas, Rygiškių Jonas, A. Salys, Pr. Skardžius, A. Smetona, J. Talmantas ir kt. Buvo rašyta apie rašybą ir jos reformą, tartį, įvairius gramatikos ir žodyno dalykus, terminiją, vaidybinę ir laikraštinę kalbą, kalbos dėsningumą ir kt. Pirmame sąsiuvinyje išspausdintas J. Jablonskio paskutinis priešmirtinis straipsnis ‚Laikraštinės kalbos dalykai'. Antras sąsiuvinis skirtas J. Jablonskiui paminėti. Be to, visuose sąsiuviniuose dar yra nemaža kalbinių rezencijų. Dėl aktyvių bendradarbių stokos K. nebegalėjo toliau pasirodyti.

Kalbaneum neakivaizdinio mokymo institutas, įst. 1931 Kaune. Jo tikslas padėti įsigyti asmenims įstatymais nustatytą mokslo cenzą, mokantis už akių, namie. Klausytojai gaudavo už tam tikrą mokestį atspausdintas pamokas į namus. Veikė visos gimnazijos klasės, pedagogikos, buhalterijos, mašinraščio, elektrotechnikos skyriai ir lietuvių, vokiečių, prancūzų, anglų, rusų ir lotynų kalbos kursai. Klausytojai, išlaikę egzaminus prie Valstybės egzaminų komisijos, gaudavo atestatus ir kitus pažymėjimus. 1933 čia mokėsi 1300 asmenų, o 1940 pradžioje — 5000. Dėstytojai yra buvę: A. Bendorius, V. Bičiūnas, dr. V. Jasaitis, V. Kamantauskas, Vl. Kateiva, J. Norkus, Č. Pakuckas, kun. J. Remeikis, P. Repšys, A. Šolcas, M. Spetylienė, T. Stonis, P. Šležas, J. Talmantas, V. Trapikas, A. Varnas, J. Vosylius ir kt. Vadovybę sudarė Vl. Kateiva, J. Avižonis ir J. Talmantas. K. turėjo savo spaustuvę Kaune, kur buvo spausdinamos pamokos ir vadovėliai. 1937 vasarą K. pavadinimas pakeistas Savišvieta. Institutas veikė 1931 — 1940 IX ir 1941 IX — 1944 VI.

Kalbininkas yra žmogus, kurio profesija, specialybė ar mėgiamo darbo sritis yra kalba ar kalbos. K. apskritai yra kiekvienas žmogus, kuris rūpinasi, rašo kalbos klausimais. Todėl šiuo terminu vadinami tiek šios srities mėgėjai, pvz. sakome Aušros, Varpo kalbininkai, tiek ir mokyti specialistai—lingvistai. Kalbininkas lingvistas nėra tas pats kas filologas. Žr. Filologija.

L. D.

Kalbos dalys (ag. Parts of speech, vok. Redeteile) yra žodžių rūšys, arba klasės, kurių skyrimas pagrįstas jų reikšme (funkcija), forma arba reikšme ir forma kartu. Kadangi savo forma, o kartais ir reikšme, k.d. nedaug ar ir visai nesiskiria (pvz. liet. k. būdvardžių ir kai kurių skaitvardžių bei įvardžių kaityba vienoda), tai kalbos mokslo teoretikai, o kartais ir praktikai, skiria nevienodą kalbos dalių skaičių. Ide. kalbose jis svyruoja tarp trijų ir dešimties. Pvz. kalbininkas Th. Kalepky skiria tris k.d., E. Otto — penkias, H. Hirtas — šešias, M. Regula — septynias, George Curme (English Grammar 1954) aštuonias, mūsų ir daugelio kitų praktinėse gramatikose skiriamos devynios k.d. (daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, įvardis, veiksmažodis, prieveiksmis, prielinksnis, jungtukas ir jaustukas), o pridėjus kai kuriose kalbose vartojamą skirtį (the, a; der, die, das ir kt), gauname ir dešimtą. Vieni vienon grupėn deda visus vardažodžius, kiton veiksmažodžius, o trečion visus nekaitomus žodžius, tuo būdu gaudami tik tris k.d. Kiti skirties ar skaitvardžių nelaiko atskiromis k.d. Kiti vėl prielinsnius ir jungtukus deda vienon grupėn, vadindami juos santykiniais žodžiais. Kai kurie kalbininkai jaustukų nelaiko k.d., bet pradine (seniausia) sakinio forma. Ne visos k.d. yra vienodos savo reikšme ir funkcija kalboje. Daiktavardžiai, būdvardžiai, veiksmažodžiai yra svarbiausi prasminiai kalbos elementai. Jais išreiškiamos pagrindinės mąstymo (loginės) kategorijos, o tokie prielinksniai ar jungtukai turi tik formalinę reikšmę. Tačiau tarp k. dalių nėra labai griežtų ribų — žodžiai gali keisti savo klasinę priklausomybę, o kartu su tuo ir funkciją. Dalyviai pvz. užima tam tikrą vidurį tarp būdvardžių ir veiksmažodžių, o mūsų bendratys, siekiniai (g u l t ų), būdiniai (b ė g t e) yra kilę iš vardažodžių. Būdvardžiai n e l a b a s i s, m o t e r i š k a, a k i n i a i, s t i k l i n ė yra kartu ir daiktavardžiai, o kai kurie prieveiksmiai (š a l i a, n e t o l i, s k e r s a i, i š i l g a i) eina kartu ir prielinksniais. Aplamai k. d. sudaro 1. pagrindą gramatinėms kategorijoms (žr.), reiškiančioms mūsų mąstyseną, ir 2. reiškia įvairius sintaksinius santykius.

O. Jespersen, The Philosophy of Grammar 1924; *Th. Kalepky,* Neuaufbau der Grammatik 1928; *E. Otto,* Das Wesen der Wortart (Don. Nat. Schrijnen 1929); *M. Regula.* Grundlegung und Grundprobleme der Syntax 1951. *L. Dmb.*

Kalbos Draugija žr. Lietuvių Kalbos Draugija.

Kalbos filosofija žr. Kalba.

Kalbos garsai žr. Garsai, fonema, fonologija, fonetika.

Kalbos geografija, arba l i n g v i s t i n ė geografija, tarmėtyros (žr.) šaka, kuri nagrinėja geografinį kalbos reiškinių paplitimą ir tyrinėjimo išdavas vaizduoja kartografiniu būdu. G a r s ų ir l y č i ų geografija kalbiniame plote seka garsyno fonetines atmainas (pvz. k ą s t i = kāsti, kāstie, kāst, kansti, konste, kouste, koste, kūšt', košt'...) ir kaitybines lytis (pvz. aukšt. tarmių ds. nd. ir įn. be -s: tiem geriem vaikam, su visom keturiom; žem. naktė, brólė iš *naktėjė. *brólėje vietoje naktyje, brolyje; įvardžio à š pabrėžtinės lytys: ašaĩ, ãšei, ãšein, ãšeino, ãšen, ãšenai, ãšenais, ãšenainos, ãšenajos, ãšenios, ãšenos), o ž o d ž i ų geografija tiria to paties daikto ar sąvokos įvairių sinoniminių pavadinimų (pvz. k ì š k i s : zuĩkis ir kiškỹs : zuikỹs, k ù l t u v a s : sprãgilas, k á i m a s : káima : káimė : kiẽmas : sõdžius : sodžiùs : sodà : salà : selà : ūlýčia; v e r̃ k t i : kai kuriose žem. tarmėse bliáuti, rėkti) arba to paties žodžio skirtingų reikšmių (pvz. g r ó b a s aukšt. ‚šonkaulis', o žem. ‚žarna'; d r ū t a s ‚storas' arba ‚stiprus'; s m a g u s ‚linksmas' arba ‚sunkus') geografinį paplitimą. O kadangi žodžio ryšys su daiktu gali labai įvairuoti (pvz. ž ā g r ė ne tik ‚arklas', bet ir ‚arklo noragas'; plg. rytiečių pavardę Žagrakalỹs), tai žodžių geografija kartu yra ir d a i k t ų geografija. Todėl atitinkamai tiriamosios kalbos plotui sudarinėjami ir atskiri g a r s i n i a i, k a i t m e n i n i a i (lyčių) ir ž o d i n i a i (daiktiniai bei reikšminiai) žemėlapiai, kurių rinkiniai vadinami k a l b o s a t l a s a i s. Linijos tokiame žemėlapyje, apjuosiančios kurių garsinių atmainų, kaitomųjų lyčių ir atskirų žodžių plotus, vãdinamos i z o g l o s o m i s, o specializuojant pirmuoju ir antruoju vartojami dar i z o f o n o s ir i z o m o r f o s terminai. Kur žemėlapyje sutampa kelios izoglosos arba susidaro visas jų pluoštas, galima kalbėti apie šnektų ir tarmių ribas. Tokiuose žemėlapiuose tarmiškai vienalyčiai plotai, vad. ‚branduoliai' vienas nuo kito paprastai skiriami vad. ‚vibracinių zonų', kur kalbančiųjų vartosena svyruoja. Tai dažnas reiškinys žodyne, pvz. tas pats žmogus gali pasakyti k a r v ė l i s ir b a l a ñ d i s. Fonetikos srityje, kol tarmės dar nesumišusios, tai pasitaiko rečiau. Bet ir čia įvairios įtakos gali įnešti tam tikros painiavos. Pvz. d i e n à žem. yra d e i n a arba d y n a, bet visgi ir jų paprastai ir iš seno tariama tik v i e š p a t s (per bažnyčią gauta lytis), o pačiais naujaisiais laikais žmonių kalbon patekęs v i e n u o l i s irgi paliko nebeišvirtęs *veinoulis ar *vynūlis.

Mokslinius pagrindus k.g. XIX a. yra padėjęs vokiečių dialektologas G. Wenkeris savo veikalu apie pareinio vokiečių žemaičių tarmę (Das rheinische Platt 1877). Jo 1885 pradėtam ‚Deutscher Sprachatlas', vėliau tęstam F. Wredės, naudotasi netiesioginiu metodu: klausimų lapai su 40 trumpučių sakinių buvo siuntinėjami daugiausia pradinių mokyklų mokytojams išversti į vietos tarmes, ir atsakymų XX a. pradžioje turėta daugiau kaip iš 40.000 vietų. Pats medžiagos kartografavimo darbas yra atliekamas Marburge, o spausdinti atlasas pradėta tik 1926. Dabartinis redaktorius W. Mitzka šį atlasą dar praplėtė ‚Deutscher Wortatlas' (pradėjo eiti 1951). Netiesioginiu metodu surinkta k.g. medžiaga negali būti visai vienoda, dažnai net nepatikima. Todėl dabartiniais laikais medžiagai rinkti paprastai vartojamas tiesioginis metodas. Vienas specialistas dialektologas, paprastai jau prityręs kalbininkas, apkeliauja visą tiriamosios kalbos plotą ir pagal iš anksto nustatytą ‚taškų tinklą' vietoje iš tarmės atstovų tarmiškai (naudojamasi fonetine rašyba, žr.) užrašo visus kalbos atlaso programos reikalaujamus duomenis. Siekiant didesnio tikslumo, dažnai dar antras medžiagos rinkėjas, irgi didelio patyrimo dialektologas, keliauja po tas pačias vietas ir tikrina bei papildo pirmojo rinkėjo surinktus duomenis. Tiesioginį metodą pirmas yra panaudojęs taip pat vokietis C. Haagas (Die Mundarten des oberen Neckar- und Donaulandes 1898), o plačiu mastu prancūzai J. Gilliéronas ir E. Edmontas jų išleistame ‚Atlas linguistique de la France' (1902–10). Bet šio atlaso medžiagos renkamasis tinklas buvo, palyginti, retas, tik 639 taškai. Todėl nemaža smulkesnių tarmių ypatybių liko nepastebėta, o antra rinkėjui (Edmont), sustojant atskiroje vietoje tik labai trumpą laiką, nelengva buvo pastebėti kas vietos šnektai ypačiai būdinga. Surinktąją medžiagą Gilliéronas nebetikrindamas sužymėjo žemėlapiuose. Tačiau, nežiūrint visų trūkumų, šis atlasas sudaro prancūzų kalbos dialektologijos pagrindą.

Pasekus vokiečių ir ypačiai prancūzų pavyzdžiu kalbos atlasai imta leisti ar bent ruošti veik visoms V. Europos kalboms, net atskiroms krašto dalims, pvz. ‚Sprachatlas der deutschen Schweiz' (550 taškų tinklas, iki 1952 medžiaga dviejų ‚eksploratorių' suregistruota iš 432 taškų, baigti buvo numatyta 1954), ‚Atlas linguistique de l'Alsace' (pradėtas po 1950). Iš kitos pusės kalbos atlasais apimamos ir kelios giminaitės kalbos arba dviejų kaimyninių kraštų kalbiškai ir kultūriškai artimos sritys, pvz. K. Jabergo ir J. Judo ‚Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz' (8 tomai, 1928–40), taip pat ‚El Atlas Lingüístico de la Península Ibérica' (nuo 1936). Keliamas net tam tikro Europos kalbinio atlaso klausimas. Šiaurės Amerikoje irgi vyksta gyvas k.g. darbas. H. Kurathas ir B. Blochas 1939–43 išleido ‚Linguistic Atlas of New England' (3 tomai 6 dalyse), o planuojamam ‚Linguistic Atlas of the United States and Canada' rytinėse JAV medžiagos rinkimas yra baigtas 1953. Taip pat ruošiami sritiniai kalbos atlasai: Didžiųjų ežerų sričiai (A. H. Marckwardt), Aukštutiniams viduriniams vakarams (H. Allen), Pietų centrinei sričiai (E. B. Atwood). Kas kur k.g. ir atlasams padaryta ir daroma, išsamiai informuoja S. Popas (žr. bibliografiją). Slavų ir baltų kraštuose k.g. dar maža tepadaryta. Žymesnis darbas yra rusų tarmių (centrinių sričių) atlasas, red. R. I. Avanesovo (1956 buvo spaudoje). Be to, S. B. Bernšteinas 1956 yra išleidęs SSSR paplitusių bulgarų tarmių atlasą. Gerokai pažengusi yra ir ukrainiečių kalbos atlaso ruoša (Kijeve). Atliekami ir lenkų kalbos atlaso paruošiamieji darbai. Latvių kalbos atlaso rengimas, platesniu mastu pradėtas 1941 (V. Rūķe-Draviņa, buvo suplanuotas 300–350 taškų tinklas), buvo nutrauktas sovietinės okupacijos, bet paskutiniais metais vėl atgaivinamas. Šis tas daroma ir užsienyje.

Lietuvių k. g. smulkesnių pastabų jau randame Kleino (žr.) gramatikoje (1653), vėliau Nesselmanno (1851) ir Kuršaičio (1883) žodynuose, dar daugiau šio pastarojo gramatikoje (1876), Baranausko ir Jauniaus dialektologiniuose darbuose, Būgos raštuose (Kalba ir senovė, Lietuvių kalbos žodynas ir kt.), atskirų tarmių aprašuose (J. Otrębskis, J. Gerulis ir Chr. Stangas, P. Jonikas). Apsčiai medžiagos žodžių geografijai yra Pr. Skardžiaus Lietuvių kalbos žodžių daryboje (1943) ir ypačiai jos gausu akademiniame Lietuvių kalbos žodyne (J. Balčikonio red. I t. 1941, II t. 1947). Bet tikruoju lietuvių k.g. pradininku laikytinas šveicarų kalbininkas M. Niedermannas (žr.), 1919 ir 1923 paskelbęs straipsnius apie gandro ir bulvės vardus.

Abu darbus nauja medžiaga žymiai yra papildęs A. Sennas (žr. bibliografiją) ir paskelbęs pirmus scheminius žodžių geografijos žemėlapius. Iš šių darbų sužinome, kad gañdras (žemaičiai ir M. Lietuva) dar vadinamas garnỹs (zanavykai ir kapsai), gùžas ir gužùtis (vakariečių ir viduriečių aukštaičių tarmėse, nuo Latvijos iki Nemuno), staŕkus (daugumas rytiečių), bùsilas (likusieji Lietuvos pietryčiai) ir baciõnas (Zarasų–Smalvų sritis). Bulvei vėl lietuvių kalbos plote rasta net 13 atskirų pavadinimų, neskaitant jų variantų (šalia Klaipėdos krašto pietinėje dalyje visuotinai sakomos ropùtės, kitur pasitaiko ir ropùkas, repùkas, rapùkas, ropūnė, o Klaipėdos apl. net rópė; bùlvės gretiminės lytys yra bùl'va, bùliava, bùl'vas, bùlvis, o bùlbės — bùl'ba ir bùlba). Bendrinės kalbos bulvė sakoma suvalkiečių ir pajūrio žemaičių, o šiaip plačiausiai yra paplitusios bùlbė (didžioji Žemaičių dalis ir Vidurio Lietuva) ir bùl'ba, bùlba (Lietuvos pietryčiai). Iš retesnių bulvės vardų pasitaiko dū̃lė, dūlis (retviečiais žemaičiuose), ẽrčiukas (iš vok. trm. Erdschucke, Erdschocke < Artischoke) ir kardùpelis (iš vok. Kartoffel) M. Lietuvoje.— Įkūrus Lituanistikos Institutą (1939) tuojau buvo pradėti paruošiamieji darbai ir lietuvių k.g. tyrinėjimams. Į A. Salio sudarytą klausimų lapą, apėmusį stambesnes garsyno bei kaitybos ypatybes ir nemaža žodyno (gyvulių, paukščių, medžių, žolių, grybų pavadinimai), iki 1941 gauta apie 2000 atsakymų (daugiausia per gimnazijas). Vokiečių okupacijos metu, jau Akademijos Lietuvių kalbos institute, buvo vykdomas gautosios medžiagos kartotekavimas, be to, paruošta maždaug 400 taškų tinklas tiesioginiam tarminių duomenų rinkimui. Antroji sovietinė okupacija pradėtą darbą sustabdė. Ir tik 1950, sovietams staiga atsisakius Marro (žr.) vad. ‚naujojo kalbos mokslo', ir Lietuvoje atnaujintas k.g. darbas. 1951 Lietuvių kalbos institutas išleido ‚Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programą' (iš viso 370 klausimų), o 1954 dar pasirodė J. Senkaus paruošta ‚Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo instrukcija'. Pats rinkimas, sovietų dialektologų pavyzdžiu, vykdomas vad. ekspedicijomis. Jos ruošiamos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto ir aukštųjų mokyklų lietuvių kalbos katedrų. Ekspedicijose, be specialistų, dalyvauja ir aspirantai, studentai, pedagoginių ir vidurinių mokyklų mokytojai. Dalyvių gali būti keletas ar net kelios dešimtys. Esant didesniam dalyvių skaičiui, sudaromos brigados ir, be to, dalyviai skirstomi į grupes, dažniausiai po du žmones. Būdinga, kad ekspedicijai atvykus į rajono centrą, visų pirma jos vadovas turi susisiekti su partijos komitetu ‚painformuoti apie savo atvykimą, tikslą ir uždavinius ir prašyti patarimų ar paramos'. Instrukcijos pratarmėje pasakyta, kad atlasui ‚pastaraisiais metais daugiausia yra tirti Lietuvos TSR pietiniai-rytiniai rajonai: Kybartų, Vilkaviškio, Kalvarijos, Marijampolės, Kazlų Rūdos, Naumiesčio, Šakių, Panemunės, Prienų, Jiezno, Alytaus, Simno, Lazdijų, Veisiejų, Druskininkų, Varėnos, Šalčininkų, Vievio, Žiežmarių, Kaišiadorių, Trakų, Švenčionių, Ignalinos ir Dūkšto'. Taip pat esą tirti ir Jurbarko, Pagėgių, Šilutės rajonai. Tiriamųjų taškų nustatyta apie 700 (maždaug 12 km atstumais) ir reikiama tarminė medžiaga 1954 jau buvusi surinkta ‚iš daugiau kaip 200 gyvenamųjų punktų'. Tik ateitis parodys, kiek čia įprastinių sovietinių pagyrų ir kiek tiesos. Artimojoje ateityje numatoma bent siauru mastu pradėti k.g. medžiagos rinkimą ir JAV lietuvių, senųjų ir naujųjų ateivių tarpe.

K. Jaberg, Sprachgeographie 1912; *E. Gamillscheg*, Die Sprachgeographie und ihre Ergebnisse für die allgemeine Sprachwissenschaft 1928; *Th. Frings*, Sprachgeographie und Kulturgeographie (Zeitschrift für Deutschkunde 44, 1930); *S. Pop*, La dialectologie 1950 (2 tt.); *S. Pop* (leid.), Orbis (Bulletin International de Documentation Linguistique) 1952 tt.; *M. Niedermann*, Die Namen des Storches im Litauischen (Festgabe A. Kaegi 1919); (") Die Benennungen der Kartoffel im Litauischen und Lettischen (Wörter und Sachen VIII, 1923); *A. Senn*, Lithuanian Dialectology (VI skyrius: Word Geography. A. Stork Names. B. Names for Potato, 42–54 psl.) 1946. *A.S.*

Kalbos padargai žmogaus kūno organai, kurie, be savo tiesioginės fiziologinės paskirties, naudojami ir balsui bei kalbos garsams daryti. Visų pirma plaučiai aprūpina reikiama oro srove. Kalbama paprastai iškvėpiant orą, o įkvėpiama trumpa, kalbant veik nepastebima pauze. Tuo kalbamasis kvėpavimas ir skiriasi nuo tylimojo, kur abi kvėpsnio fazės (įkvėpiamoji ir iškvėpiamoji) laiko atžvilgiu lygios. Iš plaučių oro srovė kvėpuojamąja gerkle (trachea) pasiekia įgerklį (larynx). Tai yra labai sudėtingas balso daromasis organas, apčiuopiamas iš viršaus kakle ir žmonių dažnai vad. ‚Adomo obuoliu'. Įgerklio kremzlinius griaučius sudaro skydinė (cartilago thyreo-idea) ir žiedinė (cartilago crico-idea) kremzlė, o jo viduje, iš priekio į užpakalį,

yra pritvirtintos balso stygos (chordae vocales). Tai yra pora raumeninių ataugų arba juostelių, tarp kurių yra balsaskylė (glottis). Suartintos ir įtemptos balsos stygos, spaudžiant iš plaučių einančiai oro srovei, ima virpėti, ir taip randasi balsas. Balso stygos yra labai jautrios ir iš viršaus saugomos vad. netikrųjų balso stygų (ligamenta glottidis spuria), o pats įgerklis, kad pvz. valgant į jį nepatektų maistas, pridengtas gerklės dangteliu (epiglottis). Iš įgerklio išėjęs balsas per gerklas (pharynx) patenka į burnos ir nosies tuštumas. Burnos viduje artikuliuojamasis organas yra liežuvis (lingua). Jis, darant garsus, galu (apex), piešakiu (corona) arba užpakaliu (dorsum) artikuliuoja į viršutinius dantis (dentes), už jų einantį antdantį (alveolae), toliau į kietąjį (palatum) ir minkštąjį (velum) gomurį, kuris baigiasi raumenine atauga vad. melekėliu, arba liežuvėliu (uvula). Minkštasis gomurys pakildamas gali uždaryti nosies tuštumą. Daugumas garsų sudaroma naudojantis vien burnos tuštuma. Nosies tuštuma orui išleisti vartojama tik tariant priebalsius m ir n. Bet abi tuštumos atviros sudarant pvz. prancūzų ar lenkų kalbos nosinius balsius. Apskritai tuštumos garsus darant veikia kaip kokie rezonatoriai, sustiprina balsą. Garsų daryboje dalyvauja ir lūpos (labia). Jos gali artikuliuoti viena su kita arba su dantimis. Be to, atskiriems garsams lūpos įvairiai čiaupiamos: apskritai (o, u) ir plyšiu (i, ė). Taip pat ir burna, garsus darant, varstoma nevienodai: didesniu (a, e) ir mažesniu (i, ė) žandų kampu.

H. Gutzmann, Physiologie der Stimme und Sprache 1928: *V. E. Negus*, The Mechanism of the Larynx 1929. *A.S.*

Kalbos psichologija žr. Kalba.

Kalbotyra, arba lingvistika, yra mokslas apie kalbą. Ji tiria kalbos struktūrą, jos evoliuciją bei kalbų tarpusavio santykius. Šis mokslas yra tiek pat senas, kaip ir kiti humanistiniai mokslai. Senovės indai ir graikai jau turėjo savo kalbų gramatikas (žr.). Graikais sekė romėnai, o šiais vėliau ir kitos Europos tautos. Kadangi kalba yra platus objektas ir gali būti tiriamas įvairiais atžvilgiais, tai istorijos eigoje kalba domėtasi kartais vienu, o kartais daugiau kitu atžvilgiu. Senovėje, viduramžiais ir naujaisiais laikais iki pat XIX a. k. buvo glaudžiai susijusi su filosofija bei filologija (žr.). Gramatikos tada daugiausia buvo rašomos praktikos reikalui, todėl jos buvo aprašomosios bei norminės. Daugiausia tada domėtasi kalbos struktūra, tad galima sakyti, kad pirmieji gramatikai buvo pirmieji struktūralistai. Nemaža kreipta dėmesio į minties bei kalbos, loginių bei gramatinių kategorijų santykius. Tai šiandien vadinama nebe k., bet kalbos filosofija bei psichologija. Kalbos mokslas seniau dažnai būdavo vadinamas filologija (žr.). Šiandien k. atsiskyrė nuo filologijos, šiai pastarai palikdama literatūros bei kultūros istorijos tyrimo uždavinius. Tuo būdu k. apsiribojo tik savo specialia sritimi — pačios kalbos tyrimu.

Tai įvyko tik XIX a. pradžioje, kai gimė vad. lyginamoji k., arba lyginamasis kalbų mokslas. Viso XIX a. k. būdinga savybė — domėjimasis kalbos evoliucija bei kalbų lyginimu. Kalbos tyrimas vyko istorinėje perspektyvoje, pasinaudojant lyginamuoju metodu. Kai kurie šio laikotarpio kalbininkai net teigė, kad tikrasis kalbos mokslas ir tegali būti istorinis. ‚Kalbos mokslas yra kalbos istorija', sakė žymus vokiečių kalbininkas H. Paulis. Akstinas lyginamajam kalbos mokslui gimti buvo susipažinimas su indų kalba (sanskritu), kurios tam tikrą panašumą į graikų bei lotynų kalbas nesunku buvo pastebėti. Pirmieji pionieriai šioje srityje buvo anglas W. Jones, vokiečiai Fr. Schlegelis, Fr. Boppas, danas R. Raskas ir kt. Lyginamosios k. tėvo vardas pripažįstamas Boppui už jo veikaliuką, kuriame jis lygino sanskrito, graikų, lotynų, persų ir germanų kalbų asmenavimo sistemas (1816). Toliau sekė tokios žymios figūros, kaip J. Grimmas, germanistikos tėvas ir apskritai istorinės k., ir Aug. Schleicheris, kuris apvainikavo Boppo ir kitų pradėtą darbą savo lyginamąja gramatika Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen (1861–62). Jis kalbas ne tik lygina, bet iš to lyginimo daro ir nuoseklią tolimesnę išvadą: bando moksliškai rekonstruoti ide. prokalbę, t. y. spėjamąją visų gyvųjų ir mirusiųjų ide. kalbų motiną. Kadangi anais laikais visuotinai tikėta sanskrito pirmykštumu, tai ir Schleicherio atstatytosios prokalbės lytys atrodo visai sanskritiškai. Pvz. tik vėliau įsitikinta, kad prokalbėje vietoje sanskrito a faktiškai būta trijų atskirų balsių a, e, o, kaip tai rodo graikų ir lotynų kalbos. Schleicheris lietuviams žinomas dar ir tuo, kad lygiai prieš šimtą metų jis parašė pirmą mokslinę lietuvių kalbos gramatiką — Handbuch der litauischen Sprache (1856). Į XIX a. galą lyginamoji k.

pasiekė savo žydėjimo laikotarpį su tokiais kalbininkais kaip K. Brugmannas, H. Osthoffas, A. Leskienas, E. Sieversas, H. Paulis ir kt. Lyginamoji k. tada jau dėstoma visuose žymesniuosiuose Europos univ. Šio laikotarpio tyrimo rezultatai surašyti vokiečių kalbininkų K. Brugmanno ir B. Delbrücko 5 tomų veikale Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen (1886–1892, I ir II t., ²1897–1916). Vėliau H. Hirtas išleido panašų 7 tomų veikalą Indogermanische Grammatik (1921–1937). XIX a. antroje pusėje pradėta daugiau domėtis ir kalba kaip minties reiškimo priemone, t. y. psichologiniu bei filosofiniu požiūriu (Wundtas).

Svarbi vieta lyginamojoj k. tenka ir lietuvių kalbai. Ją panaudojo patys pirmieji pionieriai (Raskas), vėliau Schleicheris ir tokie žymūs lietuvių kalbos tyrinėtojai kaip A. Bezzenbergeris ir A. Leskienas, po kurių sekė eilė jaunesnių, kaip E. Hermannas, E. Fraenkelis, R. Trautmannas, Fr. Spechtas, J. Gerulis ir kiti vokiečiai bei nevokiečiai.

XX a. prasidėjo savotiška reakcija prieš vienašališką istorizmą. Ją pradėjo šveicarų kalbininkas F. de Saussure, kreipdamas daugiau dėmesio ir į kalbos sistemą. Ta sritimi nuo 1930 daugiau domėjosi Prahos fonologinė mokykla, vadovaujama ruso emigranto kng. N. S. Trubeckojaus, kurio pagrindinis veikalas Grundzüge der Phonologie pasirodė 1939. Ši mokykla kreipė daugiau dėmesio į kalbos prasminę pusę, į jos struktūrą bei funkcijas. Nemaža dėmesio kalbai šiuo metu skyrė ir psichologai bei filosofai. Pasidarė net nebeaišku, kur baigiasi k. ir prasideda psichologijos bei filosofijos sritys. Tai, ką kai kurie kalbininkai vadina bendrąja kalbotyra (ag. general linguistics), vokiečių kalbininkai dažnai vadina kalbos psichologija ir kalbos filosofija. Taip yra todėl, kad kalba gali būti tiriama įvairiais atžvilgiais ir kad tokie klausimai, kaip kalbos kilmė, esmė, jos funkcijos, psichologui bei filosofui nemažiau įdomūs ir savi negu kalbininkui.

Iš fonologinės mokyklos paskutinių dviejų dešimtmečių būvyje išaugo naujų struktūralizmo krypčių, kaip mechanizmas (L. Bloomfield), glosematika (L. Hjelmslev), pagaliau logicizmas bei matematicizmas (Z. Harris ir kt.). Struktūralizmas ypačiai dabar populiarus JAV kalbininkų tarpe. Čia nemaža bus nusvėrę ir indėnų kalbų tyrinėjimai, kur istorinis metodas nerašytoms kalboms praktiškai nė nepritaikomas.

N. Thomsen, Geschichte der Sprachwissenschaft bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts 1927; *Norren*, Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache 1923; *F. de Saussure*, Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft 1931; *L. Bloomfield*, Language 1933; *L. R. Palmer*, Introduction to Modern Linguistics 1936; *W. von Wartburg*, Einführung in die Problematik und Methodik der Sprachwissenschaft 1949. *L. D.*

Kálbutiškės k., Dusetų vls., Zarasų aps., v. Sartų ež. krante, prie Šventosios ištakos. 1863 K. gyventojams prisidėjus prie P. Lukošiūno sukilėlių būrio, 1864 buvo ištremtos 6 šeimos, o po pusės metų ir likusieji. K. buvo apgyvendintos rusais sentikiais, kurie jau 1865 pasistatė maldyklą. Joje buvo XII a. bizantinės ikonos. 1923 tremtinių vaikaičiai grįžo iš Čiornaja Padinos, ir jų dalis atgavo ūkius, o rusai nusikraustė gyventi į gretiminį aukštutinio tipo durpyną ir ten sudarė naują K. kaimelį, išsidirbdami kartais ten žemės iki kelių ha. 1940–41 K. rusai prisidėjo prie bolševikų okupacijos ir jų įskųstos buvo išvežtos kelios lietuvių šeimos. 1915 rusai, per anksti susideginę prie K. tiltą per Šventąją, paliko vokiečiams per pusę divizijos belaisvių, 1944 VII čia vyko didelės vokiečių ir sovietų kautynės, sunaikinusios keletą apylinkės kaimų.

Šilelyje, Alkos kampe, yra senojo geležies amžiaus kapinynas.

Kalceoliarija žr. Calceolaria.

Kalchantas (gr. Kalchas, -antos) graikų mitologijoje žynys, Testoro iš Mikėnų sūnus, lydėjęs graikus į Troją. Jis dar prieš išžygiuojant graikų kariuomenei Aulidėje išpranašavęs, kad Trojos karas truksiąs 10 metų. Jis vaizduojamas Šekspyro veikale Troilus and Cressida.

Kalchedonas (lot. Chalcedon, Kalchedon) sen. Bitinijos miestas, Propontidės pakraštyje, priešais Konstantinopolį, dabartinio Kadiköi kaimo vietovėje įkurtas apie 685 pr. Kr. megariečių kolonistų. Darijaus žygio metu į Skitiją (493 pr. Kr.) K. buvo sunaikintas ir užimtas persų, vėliau atsiimtas graikų. 411 pr. Kr. atsipalaidavo nuo sąjungos su Atėnais ir 357 pr. Kr. pateko Bizantijos valdžion. 74 pr. Kr. kartu su visa Bitinija atiteko romėnams. 258 po Kr. miestas gotų apiplėštas. 323 Konstantinas D., nugalėjęs Licinijų, visas graikų šventyklas pavertė krikščionių bažnyčiomis. VI a. Justinijonas miestą atstatė ir pavadino savo vardu Justinianea. 616 jį užėmė persų karalius Chosrau, vėliau Osmanai visai sunaikino. Bizantijos valdymo laikais K. buvo Pontica Prima provincijos sostinė.

H. Merle, Die Geschichte der Städte Byzantyon und Kalchedon 1916; *V. Schultze*, Altchristliche Städte und Landschaften II:2, 1926; *K. Hanell*, Megarische Studien 1934. *P. Plk.*

K. visuotinis Bažnyčios susirinkimas. Kai 448 Konstantinopolio susirinkimas pasmerkė Euticha ir jo mokslą apie vienintelę Kristaus prigimtį, sekančiais metais Euticho globėjai imp. Teodozijus II ir eunuchas Krizafijus sušaukė Efeze sinodą (Latrocinium Ephesi) rehabilituoti Eutichui. Nors į tą Efezo sinodą pop. Leonas D. atsiuntė savo legatus su dogmatiniu raštu (Tomus ad Flavianum) apie Kristaus prigimtis, tikėdamasis, kad susirinkusieji jį priims, tačiau sinodui vadovavęs Aleksandrijos vysk. Dioskoras jėga išreikalavo iš susirinkusiųjų tiek Euticho išteisinimą ir jo mokslo aprobavimą, tiek pasmerkimą Euticho priešininkų vyskupų. Pop. Leonas nenusileido. Jis, išgavęs iš Vakarų Bažnyčios vyskupų dogmatinio Tomus ad Flavianum pripažinimą, norėjo, kad tai padarytų ir Rytų vyskupai. Tuo tikslu jis 450 pasiuntė į Konstantinopolį savo legatus su laiškais imp. Teodozijui ir jo žmonai Pulcherijai. Legatai, atvykę į Konstantinopolį, rado imperatoriaus dvare pasikeitimų: mirus Teodozijui II ir nužudžius Krizafijų, imperijos valdžia teko antrajam Pulcherijos vyrui senatoriui Marcijonui. Tasai 450 pranešė pop. Leonui norįs sušaukti Bažnyčios Susirinkimą, kad jame ,tie nuostatai, kuriuos tavo šventenybė pagal Bažnyčios kanonus nustatė, būtų susirinkusiųjų vyskupų priimti; tai pasitarnaus krikščionių religijai ir katalikų tikėjimui' (Migne, PL 54, 903). Popiežius atsakė, kad sąlygos tokiam Susirinkimui nesančios palankios (Atila siaubė Galiją ir grasino Italijai). Betgi imp. 451 V 17 išsiuntinėjo visiems vyskupams raštą, kviesdamas IX 1 susirinkti į Nikėją. Popiežiui neliko nieko kita, kaip tik paskirti savo legatus, kuriems vadovavo Paskazimas. Imperatorius pakeitė Susirinkimo vietą į K., kur 451 X 8 prasidėjo Susirinkimas. Jame dalyvavo apie 600 vyskupų, pirmininkavo pop. legatas Paskazimas. Susirinkimas pasmerkė Euticha, Dioskorą ir kitus Efezo sinodo dalyvius, iškilmingai nutarė ir patvirtino kat. mokslą apie dvi Kristaus prigimtis: dieviškąją ir žmogiškąją viename asmenyje ir išleido kai kuriuos disciplinarinius nuostatus. Paskutinėje sesijoje (X 25), dalyvaujant Marcijonui ir Pulcherijai, dogmatiniai nutarimai buvo iškilmingai paskaityti ir paskelbti privalomi. Darbus baigus, paskutiniame posėdyje imp. pasiūlė susirinkusiems vyskupams priimti 3 bažnytinių įstatymų projektus, normuojančius dvasiškijos drausmę. Vienu iš jų Konstantinopolio vyskupui suteikiama teisė šventinti Ponto, Azijos ir Trakijos metropolitus, kitaip tariant, Konstantinopolio vyskupas pakeliamas patriarchu. Nikėjos Susirinkimas buvo nustatęs 3 patriarchatus: Romos, Aleksandrijos ir Antiochijos. Imperatorius reikalavo ir Konstantinopoliui tos garbės dėl to, kad čia esanti imperijos ir senato sostinė (antroji Roma). Popiežiaus legatai šiame nutarime nedalyvavo ir prieš nutarimą protestavo. Pop. Leonas, prašomas vyskupų, Marcijono ir Pulcherijos nutarimą patvirtinti, ne tik jo nepatvirtino, bet dargi savo laiške Pulcherijai ,šv. Petro autoritetu ir savo sprendimu' panaikino visus tuos K.s. nutarimus ir sprendimus, kurie priešingi Nikėjos Susirinkimo kanonams. Šis konfliktas suvėlino ir pačių dogmatinių nutarimų patvirtinimą; tai atliko pop. Leonas tik 453.

Hardouin, Acta Conciliorum II 1714 *Mansi*, Consiliorum collectio VI 1761; *J. Hefele*, Conciliengeschichte II ²1875. *J.V.*

Kalcifilai (iš lot. calx, calcis ,kalkės' ir phileō ,myliu') augalai, kurie savo gyvenimui reikalauja didesnio ar mažesnio dirvožemio kalkių kiekio. Tokių augalų aptinkame kalkinių uolų kalnuose ir vietose, kur vanduo turi daug kalkių. Dirvožemio reakcija tokiose vietose yra neutrali arba šarminga. Lietuvoje k. auga žemutiniuose durpynuose, lankose, upių pakraščiuose ir t.t. Tipingų k. šarmingos reakcijos dirvožemiuose Lietuvoje beveik nėra, nes čia nėra ir kalkių uolų. *K.Rgl.*

Kalcifobai (iš lot. calx, calcis ,kalkės' ir gr. phobos ,baimė') augalai, vengią kalkių dirvožemyje. Jie auga rūgščios reakcijos dirvožemiuose. Lietuvoj tokių augalų daug yra aukštutiniuose durpynuose. K. priklauso kiminai, kurie tuojau išnyksta, kai tik gauna vandens su kalkėmis (iš upių ar ežerų). *K.Rgl.*

Kalcinà (lot.) alavo ir švino lydinys, išdegamas ligi pelenų pavidalo. Vartojama glazūroms gaminti.

Kalcinacija (iš vid. lot. calcinare ,paversti kalkėmis') seniau — metalų pavertimas oksidais kaitinimu prieinant orui; dabar — kreidos, kalkių, druskų, rūdų ir pn. kaitinimas, norint pašalinti iš jų lakiąsias medžiagas, pvz. vandenį, angliarūgštę ir kt.

Kalcis (calcium iš lot. calx, calcis ,kalkės') cheminis elementas, simbolis Ca, eilės nr. 20, at.sv. 40,08; sidabrinio balsvumo blizgąs metalas, truputį kietesnis už šviną. K. įeina į klinčių, marmuro ir kt. sudėtį. K. junginiai sudaro apie 3,6% žemės paviršiaus; šis elementas yra penktas savo gausumu gamtoje. Įvairių junginių formoje k. buvo naudojamas graikų bei romėnų, bet grynas metalas izoliuotas anglų chemiko H. Davy tik 1808, elektrolizuojant k. hidroksidą. Elementarinėje formoje k., palyginti, mažai vartojamas, ir šiais laikais pagaminamas elektrolizuojant k. chloridą. K. kartu su magniu, stronciu,

bariu ir radžiu priklauso antrajai metalų grupei ir, palyginti, su pirmosios grupės šarminiais metalais, yra nelabai aktyvus. Pvz. vanduo k. nėra skaldomas, kaip kad yra su natriu ar kaliu; grynas k. nėra taip greitai deguonies oksiduojamas, kaip šarminiai metalai. K. yra gana veiklus: k. juostelė, kaitinama ore, užsidega, duodama ryškią šviesą, panašiai kaip magnis. Ši k. ypatybė jungtis su deguonimi aukštesnėje temperatūroje yra išnaudojama metalurgijoje, kur k. naudojamas sunkių metalų oksidų (chromo ar urano) redukcijai.

K. junginiai ir druskos. K. visuose savo junginiuose yra dvivalentis, visos jo druskos — bespalviai arba balti junginiai. K. druskos labai plačiai paplitusios gamtoje. K. karbonatas ($CaCO_3$) randamas dideliais kiekiais kalkakmenio ar marmuro pavidalu. Kaitinamas kalkakmenis išskiria anglies dvideginį, ir susidaro k. odsidas (CaO), arba degtos kalkės. Maišomos su vandeniu tos kalkės duoda k. hidroksidą [$Ca(OH)_2$], žinomą gesintų kalkių vardu: pastarosios, sumaišytos su graužu, naudojamos statyboje vietoje cemento. Cementas (žr.) gaunamas kaitinant kalkakmenį su tam tikros rūšies moliu. Kita k. karbonato forma yra marmuras (žr.), kuris savo sudėtyje turi įvairių sunkių metalų oksidų. Be kalkakmenio ir marmuro, k. karbonatas randamas kreidos ir stalaktitų bei stalagmitų forma. Įvairios kriauklės, koralai, perlai ir kt. yra sudaryti beveik iš gryno k. karbonato. K. sulfatas ($CaSO_4$) taip pat randamas gamtoje dideliais kiekiais įvairių mineralų pavidalo. K. sulfato dihidratas ($CaSO_4.2H_2O$) žinomas gipso (žr.) vardu.

K. karbidas (CaC_2) gaunamas kaitinant k. oksidą ir anglį 2000°C temperatūroje. Iš jo lengvai išskiriamos degamosios dujos — acetilenas (žr.), plačiai naudojamas metalų suvirinimui, seniau apšvietimui.

K. fosfatas, $Ca(PO_4)_2$, naudojamas trąšų pramonėje. Veikiant jį sieros rūgštimi, gaminamas k. superfosfatas. Žr. Fosfatai.

K. silikatas naudojamas stiklo ir cemento gamyboje. K. bikarbonatas $Ca(HCO_3)_2$ randamas šaltinių ir šulinių vandenyje. Jei vanduo turi daug ištirpusių k. ir magnio druskų, tai vadinamas ‚kietu'. *V.Grk.*

K. terapijoje. K., esąs ekstraceliuliariniuose skysčiuose, organizme vaidina labai svarbų vaidmenį. K. yra svarbus nervų sistemos ir širdies funkcijoms, yra vienas iš kraujo krešėjimo faktorių. Pagaliau k. druskos yra visų kaulų pagrindas. K. metabolizmo sutrikimai, ypač jo stoka, pasireiškia eile patologinių reiškinių, kaip rachitas ir osteomaliacija. Organizmas yra nuolat reikalingas k. druskų, kurias jis normaliai gauna su gyvuliniu ir augaliniu maistu. Suaugusiam žmogui reikia dienai 0,45 g k., o vaikams ir motinoms (nėštumo ir laktacijos periodais) dvigubo kiekio. K. absorbuojamas viršutinėje virškinamojo trakto dalyje, o išskiriamas šlapimu ar išmatomis. Normaliai k. absorbcijai yra būtinas D vitaminas, 100 cc kraujo turi apie 10 mg k., kurio apie 7 mg yra fiziologiškai veiklios jonų formos ir apie 3 mg koloidinės formos junginiuose su baltymais. K. pusiausvyrą organizme tvarko paraskydinės liaukos hormonas. Jo perteklius mobilizuoja k. iš kaulų, padidina jonizuoto k. koncentraciją kraujuje ir pagreitina išskyrimą. Hormono nepriteklius veikia atvirkščiai. Žema jonizuoto k. koncentracija kraujuje padidina raumenų ir nervų audinių jautrumą, sukeldama spazmus ir konvulsijas (hypocalcemia). K. vandenyje tirpios druskos yra administruojamos nuo tetanijos, susijusios su paraskydinės liaukos sutrikimu, nuo rachito, kaip k. jonų šaltinis, drauge su D vitaminu, taip pat nuo kitų rūšių spazminių priepuolių, pvz. ryšium su diarėja ar žarnų džiova, įvairios kilmės kolikais.

Eilė k. druskų yra naudojama sisteminiam k. veikimui sukelti:

K. chloridas, $CaCl_2$ arba $CaCl_2.2H_2O$ arba $CaCl_2.6H_2O$, sausi, balti gabalai, arba kristalai, kartoko skonio. Vartojamas intraveninių injekcijų forma po 0.6–2.0 g 5–10% vandeniniame tirpale ar į vidų su pienu. Niekuomet neinjektuojamas į audinius, nes sukelia skausmingą nekrozę.

K. gliukonatas $C_{12}H_{22}O_{14}Ca \cdot H_2O$, gliukoninės rūgšties k. druska, balti, kristaliniai, be kvapo ir skonio, vandenyje tirpūs kristaliniai milteliai. Gerai tinka į vidų, nes neirituoja gleivinių. Vartojamas k. terapijoje intramuskuliariškai ar intraveniškai po 1–2 g 10% vandeniniame tirpale arba į vidų tablečių forma.

Kaip k. šaltinis yra naudojama taip pat k. glicerofosfatas ir laktatas. Tai organinių rūgščių k. druskos, kurios, duodamos į vidų, lengvai absorbuojamos.

K. hidroksidas, $Ca(OH_2)$, vartojamas iš lauko vandens tirpale drauge su kalaminu ar cinko oksidu kaip rūgštis neutralizuojanti medžiaga.

K. karbonatas, $CaCO_3$, precipituotas, vartojamas vidun skrandžio sulčių rūgštingumui sumažinti, taip pat dantų miltelių ir pastų gamyboje.

K. sulfatas, $CaSO_4.\frac{1}{2}H_2O$, kalcinuotas gipsas, vartojamas tvarsčiams.

K. fosfatas, duodamas į vidų kaip kalcio ir fosforo šaltinis. *St.K.*

Kalcitas (iš lot. calx, calcis ‚kalkės') bespalvis arba įvairiai dažytas mineralas ($CaCO_3$). K. yra vienas iš labiausiai paplitusių mineralų, sudaras kelis šimtus variacijų, vadinamų įvairiausiais vardais. K. kietumas 3, specifinis svoris 2,7, blizgesys stiklinis. Skaidrūs gabalai duoda stiprų dvigubą lūžį ir naudojami optikoje. K. su anglies priemaišomis vad. antrakonitu. K., užpiltas druskos rūgštimi (HCl), putoja.

K. kristalai sudaro kelis šimtus formų, iš kurių dažniausios yra: prizmės, romboedrai ir skalenoedrai. Gražūs k. kristalai labai dažnai randami rūdų gyslose, eruptyvinėse uolienose ir kitokiose tuštumose bei ertmėse. K. yra svarbus uolienas sudaras mineralas. Jis vyrauja klintyse, marmure, stalaktituose, stalagmituose, tufuose, kreidoje, kai kuriuose skalūnuose. K. yra gera cementuojanti medžiaga.

K. paplitęs visame pasaulyje. Lietuvoje k. kristalų druskų randama š.r. dalies dolomituose ir klintyse. Vyrauja permės bei devono klintyse ir kreidos sistemos kreidoje. *B.Sld.*

Kalckreuth 1. Friedrich Adolf (1737–1818) grafas, vokiečių feldmaršalas. 1807 pasižymėjo begindamas Dancigą nuo prancūzų. Jis daug prisidėjo prie derybų, kurios baigėsi 1807 Tilžės taika.

2. Leopold (1855–1928) vokiečių tapytojas ir grafikas, (1) sūnus. Profesoriavo meno mokyklose: 1885-90 Veimare, 1895 Karlsruhėje, 1899–1906 Stuttgarte. Subrendęs belgų tapybos įtakoje, tapė kaimo gyvenimo ir darbo motyvus. Jo realizmas, išeidamas iš impresionizmo, siekė rimties monumentalumo bei simbolinio žmogaus ir žemės santykių supratimo. Pvz. Varpų rinkėjos 1894 (Stuttgarte), Vasara 1889 (Bremeno muziejuje), Uostas prie Grasbrooko 1901 (Hamburge). K. portretai pasižymi natūralumu ir santūrumu. Geriausius darbus nutapė Silezijoje ir Hamburge. *P.Rkl.*

Kalčik (sen. Kalka) upelis P. Ukrainoje, deš. intakas Kalmiaus, su kuriuo jis susijungia netoli Azovo jūros, ties Mariupoliu (Ždanovu). Čia 1223 įvyko vad. Kalkos mūšis, susijęs su pirmuoju totorių įsiveržimu į R. Europą. Kijevo valstybei beirstant XIII a. pradžioje, polovcai, įsikūrę žemutinio Dono ir gretimose srityse, dažnai puldinėjo r. slavų gyvenamąsias žemes. Patys polovcai staiga pateko į didelį pavojų, kai totoriai pradėjo veržtis iš Azijos. Totorių karo vadas Subudajus (Subotajas) XIII a. pradžioje pasiekė Kaspijos jūrą ir per Kaukazą įsiveržė į P. Rusijos stepes Juodosios jūros pakraštyje. Susidūrę su pirmaisiais totorių būriais, nusigandę polovcai liovėsi puldinėję r. slavų žemes ir patys prašė Kijevo ir kitų kunigaikščių pagalbos. Jiems į pagalbą atėjo Haličo (žr.) kng. Mstislavas Narsusis ir dar 6 beirstančios Kijevo valstybės kunigaikščiai su savo kariuomenėmis. Jie kartu su polovcais ties K. upe 1223 VI 16 bandė sulaikyti besiveržiančius totorių būrius, bet polovcus apėmė panika, jie pakriko, ir tvarka pairo. Totoriai sumušė juos ir atvykusius jiems padėti Haličo bei Kijevo kunigaikščius, nors kai kurie iš jų bandė priešintis net 3 dienas, iki buvo priversti pasiduoti. Kautynėse žuvo daug polovcų ir Haličo bei Kijevo karių su savo kunigaikščiais, o paimtieji nelaisvėn buvo totorių žiauriai nukankinti: totoriai viršum belaisvių sukalė medines grindis ir, švęsdami savo pergalę, puotavo, po savimi suspausdami belaisvius mirtinai. Totoriai tačiau savo laimėjimo neišnaudojo, ir Kijevo valstybei bei kitiems rytų slavams šis pralaimėjimas didesnių pasekmių neturėjo, nes totorių būriai nebesiveržė giliau į kraštą. Po K. mūšio jie per Krymą pasuko atgal į rytus, persikėlė per Volgą, pasitraukė už Uralo kalnų ir vėl dingo Turkestano dykumose taip pat greitai, kaip netikėtai buvo įsiveržę į R. Europą. Totoriai daugiau nebepasirodė ligi 1229 ir 1236. *K.Avž.*

Kaldaras žr. Caldarium.

Kaldera žr. Caldera.

Kalderarai (isp. caldera ‚varinis katilas') slapta politinė organizacija Neapoly, priešprieša karbonarų (žr.) organizacijai. K. buvo šalininkai absoliutizmo ir katalikų religijos gynėjai. Ilgainiui susiliejo su Camorra.

Kaldezija širdžialapė (Caldesia parnassifolia), papliauškinių (Alismataceae) šeimos žolinis augalas. Vilniaus apylinkėse ežeruose, pelkėse, labai retai.

Kalebas (hebr. ‚veikiąs šunišku pykčiu') Jefono sūnus, Judo giminės atstovas, Mozės pasiųstas su 12 žvalgų ištirti Kananą. Iš sugrįžusių žvalgų K. su Jozue patyrė, kad izraelitai galėsią užimti Kananą. Todėl tik K. su Jozue po ilgo klaidžiojimo po tyrus buvo leista įžengti į Pažadėtąją žemę. K. buvęs vienas iš Judo giminės vadų, nukariavęs Hebroną ir ten įsikūręs (Skaič. 13, 14; Pakart. 1, 19–30). Atrodo, kad K. kilmės buvęs ne izraelitas, bet kenesitas. Tik Judo giminės įsūnytas, buvo išrinktas izraelitų tautos nariu. K. buvęs kalebitų (žr.) protėvis. Minimas ir K. brolis Jeramelis, protėvis jeramelitų, gyvenusių Judo valstybės pietuose. Dovydo laikais tos dvi giminės susiliejusios su Judo gimine ir sudariusios tvirčiausią Judo branduolį. Dėl to kalebitai ir jeramelitai priskiriami Judo sūnui Hezronui (I Kron. 2, 9–18). *P.Plk.*

Kalebitai kenesitų kilmės giminė, gyvenusi Hebrono apylinkėje ir susiliejusi su Judo gimine. K. protėvis buvęs vienas iš Judo giminės vadų, gyvenęs Mozės ir Jozuės laikais.

Kalėda 1. dovanos, daugiausia natūra, duodamos parapiečius lankančiam kunigui ir bažnyčios tarnams. Šis paprotys yra kilęs iš sen. romėnų, kurie Naujųjų metų dieną (Calendis Januarii) lankydavo vieni kitus su linkėjimais ir dovanomis. Paprotys sutikti Naujuosius metus su dovanomis perėjo ir į krikščionių laikus. Vėliau linkėjimai ir dovanos buvo atkeltos į Kalėdų šventę. Kunigai siųsdavo tikintiesiems mišių metu palaimintos duonos (Eulogia), o tikintieji teikdavo dovanas kunigui. Susidarė paprotys, kunigui, išdalinančiam palaimintą duoną, teikti dovanas, kurias jis, lankydamas tikinčiuosius, susirinkdavo.

Lietuvoje k. paprastai duodama rudens ar žiemos metu. K. tiek kunigams, tiek bažnyčios tarnams ir paliegėliams buvo duodama grūdais, o kartais dar ir gyvulių prieaugliu. Moterys kunigams duodavo stuomenų, rankovių ir kt. audinių, merginos — rankšluosčių, juostų, o vyriškiai — riešutų, drožinių arba pinigų. K. parapijos kunigai dalindavosi pagal susitarimą: vienur visi lygiomis, kitur — klebonas gaudavo didesnę dalį. Bažnyčios tarnai paprastai k. gaudavo patys iš kiekvieno ūkininko, nors buvo vietų, kur buvo renkama visiems drauge, o paskui visa pasidalinama, vargonininkui skiriant didesnę dalį.

2. Samdinius namo išleidžiant (paprastai per Kalėdas), duodama paviržis, kurį sudaro duonos kepalas, mėsa ir kt.

3. Žiemos metu kirptoji avies vilna.

J.V. ir A.Mž.

Kaledin Aleksej Maksimovič (1861–1918) rusų gen. I pas. karo metu buvo 12 kavalerijos divizijos vadas. 1915 pateko austrų nelaisvėn, bet 1916 grįžęs iš nelaisvės, prie Lucko vadovavo 8 armijai. Po rusų revoliucijos Dono kazokai K. išsirinko savo atamanu. 1917, po bolševikų perversmo, Dono srityje sudarė vyriausybę, kuri pasiskelbė tepripažįstanti laikinąją Kerenskio vyriausybę. K. kaupė Dono srityje savanorius kovai su bolševikais, bet po nesėkmingų kovų su bolševikais 1918 II nusišovė. *P.Č.*

Kalėdojimas 1. klebono lankymas parapiečių prieš ar po Kalėdų. Šis paprotys yra kilęs iš davimo vieni kitiems kalėdinių dovanų. Kadangi tikintieji palaimintą duoną (kalėdaičius, plotkeles) vartojo Kalėdų išvakarės vakarienei (kūčioms), tai kalėdaičių dalijimas buvo atskirtas nuo kunigo kalėdojimo ten, kur k. atliekamas po Kalėdų, o kalėdaičius išdalinti tikintiesiems, juos po kaimus išvežioti, palikta bažnyčios tarnams. Po Tridento Bažnyčios Susirinkimo, kada buvo įsakyta vyskupams lankyti vyskupiją, o klebonams — geriau pažinti savo parapiečius, reziduoti prie savo parapijos, k. įgavo kitą tikslą. Vyskupijų sinodai ėmė įsakinėti klebonams panaudoti k. pastoracine priemone. Pvz. Žemaičių vyskupijos sinodas 1639 nutarė, ‚kad klebonai metuose kartą lankytų savo parapijoje gyvenančius ūkininkus ne dėl pelno, bet kad geriau pažintų ir tiksliau žinotų, ką kuris moka ir kaip elgiasi' (M. Valančius, Žemaičių vyskupystė II 157). Taigi tiesioginis k. tikslas — pažinti savo parapiečių moralinę ir materialinę būklę, patikrinti jų tikėjimo tiesų žinojimą (bažnyčion ateinančių negalima patikrinti), paraginti atlikti religines praktikas, sutaikyti susivaidijusius, aplankyti ligonius ir pn. Paprastai k. metu klebonas patikrina vaikų ir jaunimo tikėjimo tiesų žinojimą, palieka velykinei išpažinčiai kontroliuoti korteles, apdovanoja lankomuosius paveikslėliais, knygelėmis, sudaro parapiečių statistikai sąrašus. Tų, kurie pakartotinai įspėti nesitaiso arba yra Bažnyčios priešininkai, vieši nusidėjėliai, klebonas paprastai nelanko. K. ceremonialas toks: kunigas, apsivilkęs kamža ir su stula, rankoje turėdamas kryžių, vargonininko ar kito bažnyčios tarno lydimas, įėjęs į trobą, jei kalėdojama po Kalėdų švenčių, pagieda kalėdinės giesmės (paprastai Sveikas, Jėzau, gimusis) posmelį, pašlaksto šventu vandeniu ir susirinkusiems šeimos nariams duoda pabučiuoti kryžių. Paskui pasikalba su lankomaisiais, vaikus paklausinėja katekizmo, pasiteirauja apie lankomųjų rūpesčius, reikalus. Jei yra ligonių, kartais k. metu jie aprūpinami šv. sakramentais. Užtrukimas vienuose namuose priklauso nuo ten esančių asmenų skaičiaus ir aplinkybių. Paskutiniais laikais k. metu paprastai paraginama užsisakyti sekantiems metams kuris nors kat. laikraštis, renkama prenumerata. K. metu žmonių duodamas aukas renka arba bažnyčios tarnai (zakristijonas, varpininkas), arba pačių žmonių parinkti asmenys — kalėdininkai — į atskirą vežimą ir vakare, lydėdami kleboną, pristato į kleboniją. Piniginės aukos įteikiamos tiesiog kalėdojančiam kunigui. Surinktosios natūra aukos naudojamos kunigų ir bažnyčios tarnams išlaikyti bei vargšams sušelpti. Turtingesni ūkininkai duodavo kunigui pietus. Po to jaunimas linksmindavosi.

Miestuose k. yra kiek kitokio pobūdžio, atliekamas paprastai tokiu laiku, kada visi šeimos nariai gali būti namie. Miestiečiai kalėdojančiam kunigui aukas teikia

tik pinigais. Bažnyčios įstatymai sako, kad parapiečius lankytų pats klebonas. Tačiau parapijoms esant didelėms, klebonui patalkina jo pagalbininkai vikarai. Lietuvoje k. būdavo tam tikras pergyvenimas, ypačiai kaime, kur k. būdavo stropiai pasirengiama, iššvarinama troba, sutvarkoma kiemai, visi pasipuošia. Atsitinka ir taip, kad biją tikėjimo tiesų egzaminavimo nuo lankančio kunigo pabėga ar pasislepia. Iš to paskui būna daug kalbų, komentarų. Su k. yra susiję ir kai kurių liaudies prietarų, atsiradusių dar iš tų laikų, kai krikščionybė buvo vos tik užėmusi pagoniškojo tikėjimo vietą.

2. elgetavimas, išmaldos, pašalpos rinkimas.

N. V., Keli žodžiai apie k. (Vadovas XVII 1914, 170); *J. Kriokininkas*, Sumanymas k. reikale (Vadovas XVIII 1914, 108); *V. Strimaitis ir J. S.*, Refleksijos po k. (Tiesos Kelias nr. 3, 1940, 119). *J.V.*

Kaledonidai (iš lot. Caledonia ‚Kaledonija') Kaledonijos kalnai, susidarę tarp siluro ir devono daugelio raukšlėjimosi fazių metu. Šiaurės Atlanto srityje jie prasideda nuo Airijos ir lanku eina per vidurinę ir š. Britaniją, per Skandinavijos kalnus, Špicbergeną, Grenlandiją ir Ellesmere žemę. K. taip pat žinomi Ardenuose, Harce, Sudetuose ir Saharoje. *B.Sld.*

Kaledonija žr. Caledonia.

Kaledonijos kanalas Skotijoje, jungiąs Šiaurės jūros Moray Firth su Firth of Lorne (Atlanto vandenyno įlanka). K.k. baigtas kasti 1822; ilgis 96 km. Kanale įtaisyti 29 šliuzai, jo reikšmė nežymi.

Kalėdos (iš lot. Calendae ‚pirmoji naujo mėnesio diena'; liet. Kalėdos gautos per gudus, kur jos buvo vadinamos k a l a d y) Jėzaus Kristaus gimimo šventė XII 25. Tikroji Kristaus gimimo data nėra žinoma, todėl pirmaisiais krikščionijos amžiais ji nevienodai buvo nustatoma. Šv. Klemensas Aleksandrietis (Stromata) ją nurodo arba V 20, arba I 10, arba I 6 pažymėdamas, kad pastaroji data yra tikriausia. Šv. Kiprijonas (De pascha computus) Kristaus gimimo datą duoda III 28, o šv. Ipolitas IV 2. Vėliau apsistota ties III 21, nes toji data (pavasario dienos ir nakties susilyginimas) buvo laikoma pasaulio tvėrimo pradžios data, taigi ir pasaulio atpirkimo diena turėjusi būti toji pati. Pranašas Malachijas Mesiją vadina teisybės saule, o Evangelijose Kristus vad. šviesos saule. Jei tad pasaulio kūrime saulė buvo sutverta ketvirtąją dieną (trečiadienį), tad ir Kristus turėjo būti pradėtas Marijos įsčiose III 25, o tada jo gimimas — XII 25. Šv. Augustinas sako, kad jo laikais ši data buvo istoriškai tikra ir visų priimta. Kristaus gimimo šventės į XII 25 atkėlimui įtakos turėjo ir Romos civilinis kalendorius bei pagoniškoji ‚Sol invictus' šventė, kurią imp. Aurelijonas, įsigalėjus imperijoje Mitros kultui, 274 įvedė visoje imperijoje. Kristaus, tos tikrosios pasaulio saulės, gimimas turėjo atstoti pagoniškojo saulės kulto šventę. Pop. šv. Leonas Didysis (440–461) viename savo pamoksle įspėja Romos tikinčiuosius nesumaišyti Kristų su natūraline saule (De nativ. Domini, PL. 54, 198). Pati Kristaus gimimo šventė Romos liturgijoje jau žinoma IV a. viduryje, Galijoje VI a. pradžioje. Rytuose iš karto Kristaus gimimas buvo minimas drauge su Trijų Karalių švente — Epifanija (I 6), nors kai kur buvo švenčiamos dvi skirtingos šventės, ir tik VII a. Kristaus gimimas buvo visur švenčiamas atskirai XII 25.

Nors Kristaus gimimo šventė liturgijoje buvo vadinama Natalis Domini arba tiesiog Natale, liaudies kalboje pasiliko pagoniškosios šventės vardas — Calendae. Mat, romėnai kiekvieną pirmąją mėnesio dieną vadino Calendae. Lygiai ir pradžia naujųjų metų buvo vadinama Festum calendarum, nes ji buvo iškilmingai su įvairiomis pramogomis ir apeigomis švenčiama. Kadangi viduriniais amžiais Naujieji metai prasidėdavo XII 25, tai ir Kristaus gimimo šventė paprastai buvo vadinama Calendae.

H. Usener, Das Weihnachtsfest 1889; *J. Bonaccorsi*, Noël 1903; *A. De Santi*, L'origine delle feste natalizie 1908; *E. Vacandard*, Les fêtes de Noël et de l'Epiphanie 1912; *A. Meyer*, Das Weihnachtsfest, seine Entstehung u. Entwicklung 1913; *Pr. Dovydaitis*, K. šventės kilmė ir plėtotė (nebaigtas) — Soter V 1928, 188–201. *J.V.*

K. l i e t u v i ų p a p r o č i u o s e. Lietuvių K. vardas paimtas ne tiesiog iš romėnų, bet gautas per slavus. Latviai K. vadina ‚svėtki' — svečiai. Jie atvažiuoja rogėmis iš Rygos su ginkluotų palydovų būriu (pagal dainas). Mūsų žmonės irgi įsivaizduoja, kad Kalėdos atvažiuoja auksiniais (geležiniais) ratais, turi šilkų arba diržų botagus, atvyksta iš toli — per aukštus kalnus, per žemus klonis ir atveža jų belaukiantiems žmonėms neparastų dovanų: merginoms ‚baltas bielynas' (prausyklas), vaikinams ‚juodą černylą (černėlą)'; dar minimas perlo vainikas, aukselio kupka ir sidabro žiedas. Taip pasakoja apie tuos ‚dyvnus svetelius' dzūkų K. dainos (plg. Taustosakos Darbai IV, nr. 332–340, V, nr. 304–313). Jose galima įžiūrėti simboliškai vaizduojamą saulės grįžimą ir jos atributus (perlo vainikas — saulė, šilkų botagai — jos spinduliai ir pn.). Viena K. daina prasideda: ‚K. rytą saulė pražydo' (TD IV, nr. 340), kitose minimas atbėgąs ‚devyniaragis elnias' (saulės simbolis?), ant kurio ragų nuostabūs kalviai kala ir lieja žėrinčias brangenybes (TD V, nr. 311). Būdingi yra tų dainų

priedainiai (refrenai): ‚leliumoj', ‚aleliuma loda (rūta)', leliu kalėda', ‚do kalėdzien' ir pn. K. dainų turi ir slavai, kuriose priedainiu, kaip ir dzūkiškose, dažnai randame žodį ‚kaledà' (kirčiuojamas paskutinis skiemuo). Dar XVIII a. slavų dvasininkai per išpažintį klausdavo: ‚Ar tu nedainavai kaleda ir lado, leliu?' Tatai rodo, kad paprotys buvo laikomas stabmeldišku. Slavų ‚kaledininkų' dainos savo turiniu žymiai skiriasi nuo dzūkiškų, nors jose irgi galima įžiūrėti saulės motyvą, pvz. ‚kaledka' atvažiuoja pasišildyti į Vasiliaus kiemą.

K. įsivaizduojamos ir suasmenintu pavidalu. K. senis (diedas, diedulis) arba ‚Kalėda' žinomas lietuviams iš senų laikų, bet dabar jau beveik išnykęs (nemaišyti jo su naujovišku ‚K. seneliu', kuris vaikams dovanas dalija). Vyras apsivilkdavo baltais išvirkščiais kailiniais, susijuosdavo rankšluosčiu, užsidėdavo aukštą balto avikailio kepurę, prisitaisydavo lininę barzdą, ant nugaros iš pagalvės pasidarydavo kuprą, pasiimdavo krepšį, šakotą lazdą ir eidavo iš vienų namų į kitus. Jį dažnai lydėdavo per juosmenis susikibusių vaikų būrys arba ‚varmasas'. Priėjęs pabelsdavo lazda į duris ir, klausiamas ‚kas čia?', atsakydavo: ‚Aš Kalėda, atėjau iš ano krašto, kur miltų kalneliai, medaus upeliai, alaus ežerėliai, saldainiais lyja, baronkoms sninga; nešu skarbų pilną tarbą, laimę, derlių ir kitokį labą; prašau dureles atidaryti ir į aną kraštą nebevaryti'. Jis siūlo mergaitėms ‚prausylų' ir ‚baltų belynų', kad jos būtų gražios. Jis pasisemia iš savo krepšio saują visokių grūdų ir beria krikštasuolėn (derliaus burtas, grūdais barstymas turtingumą lemia). Tada jis pasako sveikinimą, pagieda K. giesmę, nelabai bažnytinio turinio, prajukina vaikus, su jais pašoka ‚čiulkinį' ir apdovanoja juos riešutais. Šeimininkas senelį pavaišina. Tas Kalėda — svečias iš tolimo krašto, namams laimės nešėjas. Visokios persirengusių ir kaukėtų asmenų vaikštynės labai populiarios P. Vokietijoj ir Austrijoj. Yra žinių, kad seniau K. buvo mėgstama kaukintis ir pas mus (žr. Kaukės, Kaukininkai).

Labai senas ir daugelyje kraštų randamas K. paprotys yra trinkos (kaladės) vilkimas, kurio prasmė visaip aiškinama. Yra žinių, kad seniau ir pas mus K. bernai ritindavo kaimo gatve sunkią trinką, dainuodami tam tikrą dainą, o paskum ją gale kaimo sudegindavo. Galimas dalykas, kad ta apeiga turėjo vaizduoti senųjų metų užbaigimą arba sunaikinimą (senovėje nauji metai prasidėdavo K.). Būdavę dainuojama: ‚Tabalai, ta-ta-tai, / judink senus kaulus; / Op-op-op, sudaužk rankų delnus. / Tra, drūčiai su spirgučiais, / judink, seni, kaulus. / Senio kaulai, kai stibikai, / ilgi, kai botagai. (Šiaulių apl.) Latviuose šis paprotys buvo labiau paplitęs, praktikuotas ir Kūčių vakare, todėl tas vakaras buvo vadinamas ‚bluka vakars' (iš vok. Block ‚trinka, kaladė'). Tą latvių ‚blukvakarį' aprašo P. Einhornas 1636. Tokį ‚Weihnachtblock' pirmąkart mini Martynas von Bracara (m. 580), alemanuose paprotys minimas 758, Münsterio srityje 1184, Prancūzijoje XVIII a., Gotlando saloje iki XIX a. vidurio. Vėliau žinomas tik iš š. Vokietijos, ypač Vestfalijos. Paprotys gerai išliko pietiniuose slavuose; apie jį dar yra žinių iš Albanijos, Graikijos, Bulgarijos, Vengrijos, Anglijos, Belgijos, Portugalijos. Į Pabaltiją greičiausiai atėjo iš š. Vokietijos. Tai bus bendras ide. ritualas, tam tikra namų apsaugos apeiga, susijusi su ugnimi. Iš viso K. papročiuose pastebima didelė senovės romėnų ir germanų įtaka.

Seniau švęsdavo tris K. dienas. Paskutinė tai ‚ledų diena', — kas tądien dirba, to javus vasarą ledai išmušią. Pirmąją K. dieną negalima vaikščioti į svečius, didelė šventė. Tik K. senis su vaikų ‚varmasu' vaikšto. Pramogos eina K. antrąją dieną. Iš K. žaidimų ypač pažymėtini ‚Meškos vedimas' ir ‚Gervės kepimas' (arba ‚Genelio kepimas' su pasibučiavimais, jaunuomenės žaidžiamas). Vyras persirengia meška (apsivelka išvirkščiais kailiniais, apsivynioja žirnių virkščiomis arba samanokais, veidą išsipaišina), jis vedžiojamas, šokina merginas ir stengiasi jas išpaišinti (suodžiai — laimės ženklas naujiems metams). Persirengimas meška, labai sena apeiga, lietuviuose išnyko antrojoje XIX a. pusėje. Dzūkai turi vaidybinių K. žaidimų (TD V, nr. 321–323). Tai dialogai tarp merginų ir vaikinų būrio, dainuojami vaikščiojant priešpriešais ir atliekant atitinkamus vaizduojamuosius veiksmus; vienas būrys mažėja, kitas didėja, vis išskiriant po vieną žaidėją.

Iš liaudies kalėdinių giesmių yra būdinga viena, naiviai vaizduojanti Betliejaus įvykį: pasakojama, kas jam nutikę, kai ten ganęs aveles, kokia ten buvusi linksmybė; jis iš to džiaugsmo nukritęs nuo aukštos būdos, sudaužęs savo smuikus ir dūdas, nusilaužęs kojà ir nebegalįs bėgti, tad jūs vaikai bėkite ten pažiūrėti. Atrodo, kad šita ‚giesmė' buvo skiriama vaikams. Iš bažnytinių kalėdinių giesmių populiarios: Tyliąją naktį varpas sugaudė, Gul šiandieną jau ant šieno, Sveikas, Jėzau, gimusis.

Visas laikotarpis nuo K. iki Trijų Karalių seniau vadinosi tarpušvenčiu, o visi vakarai šventavakariais. Tada nebuvę galima sunkių darbų dirbti, nebent plunksnas

Kalėdos

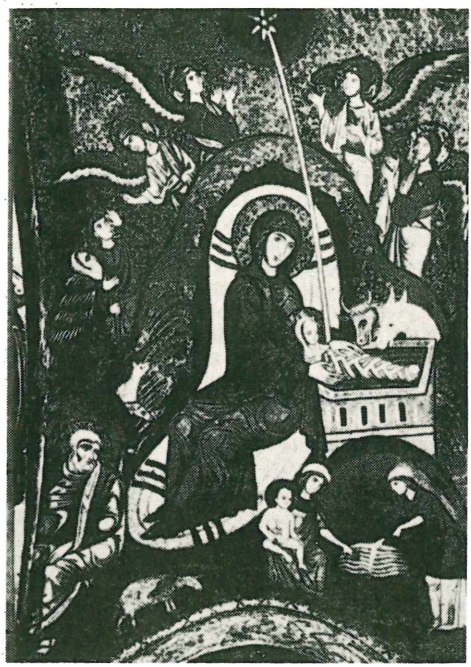

Kristaus gimimas
(mozaika iš Palatinos koplyčios Palerme, XII a.)

plėšyti, o ypač reikėję žiūrėti, kad neliktų vakarui nepabaigto darbo, pvz. nepalikti kuodelio prie ratelio, kad laumės, kurios pabaigia nepabaigtus darbus, neverptų ir, neturėdamos ko veikti, išeitų į kitus namus; mat, laumės tuo metu ieškančios sau darbo visiems metams (Rokiškis).

Senovėje žmonės tamsoje ir šaltyje matė didžiausius pavojus. Kai trumpiausia diena ir ilgiausia naktis, tada siaučiančios visokios tamsiosios jėgos, todėl reikią jų pasisaugoti. Pavojingiausias laikas kaip tik esąs tarp Kūčių ir Trijų Karalių (vok. ‚die Zwölften'). Laukiama, kad grįžtanti saulė savo šviesa ir šiluma išblaškys tuos pavojus; tad ji yra laukiamas svečias, kaip iš tolimų kraštų atvykstanti ‚kalėda'. Tad K. papročiuose ir tikėjimuose dar ryškios yra senos kosminės pažiūros, pastangos nugalėti pavojus ir mirtį, užsitikrinti sveikatą, meilę ir derlių ateinantiems metams. Žr. Kūčios.

P. Cassel, Weihnachten, Bräuche und Aberglauben 1862; *H. Usener,* Das Weihnachtsfest (Religionsgesch. Untersuchungen I–II, 1889); *A. Tille,* Die Geschichte der deutschen Weihnacht 1893;*W. F. Dawson,* Christmas 1902; *A. Meyer,* Das Weihnachtsfest seine Entstehung und Entwicklung 1913; *P. Sartori,* Sitte und Brauch II–III 1911–1914; *J. Balys,* Kalėdų papročiai ir burtai (Mūsų Tautosaka I 1930); *Weiser-Aall,* Weihnacht (Handwört. d. deutschen Aberglaubens IX 1941).

J.B.

K. m e n e. Viduramžiais, sekant evangelijų tekstu ir padavimais, susidarė K. paveikslų ciklas iš 3 pagrindinių scenų: Kristaus gimimas, Piemenų scena ir Epifanija, arba Trys Karaliai (žr.). Kristaus gimimo seniausia vaizdavimo forma yra simbolinė, sutinkama Italijoje ir Galijoje IV–VI a. sarkofagų reljefuose, katakombų freskose bei Ravenos S. Apollinare Nuovo mozaikoje: ji pabrėžia centre Kūdikėlį ėdžiose, šalia simetriškai stovi Dievo Motina ir šv. Juozapas, matomi jautis su asilu. Nuo VI a. Bizantijos mene įsigali susiformavęs patį gimimą pasakojąs K. paveikslo tipas: Dievo gimimo įvykis atvaizduotas oloje: Dievo Gimdytoja guli patale, šalia jos ėdžiose Kūdikėlis, nuošaliai snaudžia šv. Juozapas; paveikslo priekiniame fone dar prijungiama žanrinė scena — Kūdikėlis maudomas kelių tarnaičių. Šiuo bizantiniu tipu iki XIV a. buvo sekama visuose krikščionių kraštuose. Italijoje Giotto savo Arenos freskoje įvykį pavaizdavo ne oloje, bet tvartelyje, kaip įprasta V. Europos mene. XIV a. pasirodo natūralesnė K. scena — Kūdikėlio garbinimas: Kūdikėlis guli ant žemės, padėtas ant šiaudų ar ant Dievo Motinos drabužio kraštelio, Dievo Motina stovi ar klūpo, toliau grupuojami šv. Juozapas, piemenys, šventieji, angelai su muzikos instrumentais; užpakalinį foną sudaro tvartelis su gyvuliais ir dailus peizažas. Vėlyvosios gotikos altoriuose (XV a. pabaigoje) K. scenos labai mėgiamos (Memlingo, Weit Stosso darbai ir kt.). XV a. pradžioje Gentile da Fabriano ir Meister Francke pirmieji pavaizdavo Gimimo scenoje nakties tamsą su žibančiomis žvaigždėmis. Nuotaikos pilnus ‚Šventosios Nakties' paveikslus vėliau kūrė Altdorferis, Rafaelis, Correggio, C. Ferraris, Murillo ir kt. XVI a. Italijoje įsigali paprotys per K. statyti bažnyčiose ‚ėdžias', kaip Kristaus gimimo simbolį, ir drožinėtomis ar lipdytomis figūrėlėmis plačiai pavaizduoti K. įvykius. Vieni šio ‚K. ėdžių' papročio įvedėju laiko šv. Pranciškų, kiti jo kilmės ieško misterijų vaidinimuose bei gotikos altorių skulptūrose. Šį pusiau liaudies meno apraiška klestėjo ypač Neapolyje XVII–XVIII a. 1603 per K. jėzuitai Münchene pastatė ‚K. ėdžias' šv. Mykolo bžn., pirmą sykį Vokietijoje; nuo tada šis paprotys labai paplito Bavarijoje, Tirolyje ir kt. Net žymūs bavarų skulptoriai, pvz. Güntheris, dirbo ‚K. ėdžioms' figūrėles. Gražiausių šių figūrėlių pavyzdžių turi XVIII a. Prancūzija, o jų didžiausią rinkinį — Bavarijos Nacionalinis muziejus Münchene. Nuo XVIII a. ‚K. ėdžios' mėgiamos ir protestantų kraštuose. K. šventės papročius šeimoje vaizdavo eilė XIX a. anglų

Puošia Kalėdų eglutę (Foto V. Augustino)

ir vokiečių iliustratorių; pažymėtini L. A. Richterio raižiniai.

H. Cornell, The Iconography of the Nativity of Christ 1924; *Chabot,* Les crèches die Noël dans tous les pays 1906; *J. Ringer,* Deutsche Weihnachtskrippen 1929. *P.Rkl.*

Kalėdų eglutė. Lietuviams ir slavams iš senų laikų buvo žinoma vestuvinė eglutė, kabinama prie lubų, kur jaunieji sėdi, kaip jaunystės ir vaisingumo ženklas, vėliau išvirtusi ‚sodu', daromu iš šiaudų pynučių, tačiau K.e. yra visai naujas paprotys, paplitęs per mokyklas šio amžiaus pradžioje (žr. Eglutė). K.e. tėviškė laikoma Vokietija. Jau 1554 Freiburge (Breisgau) buvo išleistas draudimas kirsti K.e. Pagal Beckscheno kroniką (apie 1600) K.e. buvo žinoma Schlettstadte. Nuo XVII a. pradžios K.e. paplito iš Elzaso į miestus visoje Vokietijoje, pasiekė Skandinaviją, o antrojoje XIX a. pusėje pasidarė žinoma visame pasaulyje. Šio papročio neprisiėmė tik katalikiški romaniškų tautų kraštai, laikydami

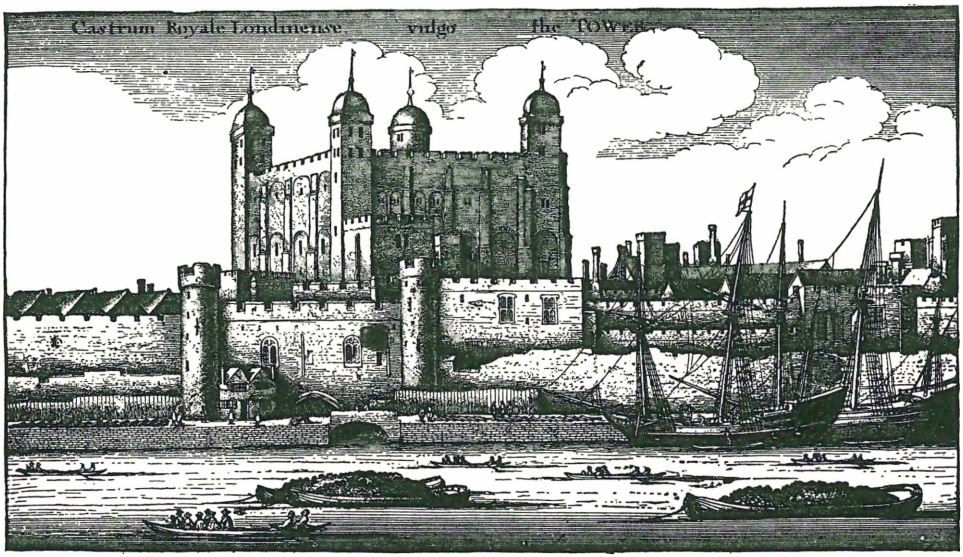

Londono Toweris (W. Hollaro graviūra, XVII a.)

jį protestantišku. Pati idėja labai sena, remiasi tikėjimu magiška visados žalia augalo galia (plg. paprotį žaliomis šakomis puošti namo vidų iškilmių metu, statyti nukirstus medelius prie namų ir aikštėse pavasario ir vasaros švenčių proga).

O. Lauffer, Der Weihnachtsbaum in Glauben und Brauch 1934. *J. B.*

Kalėdų Kaukė Kleofo Jurgelionio (žr.) slapyvardis.

Kalefaktorius žr. Calefactor.

Kaleidofonas (iš gr. kalos ‚gražus' eidos ‚išvaizda' ir phōnē ‚garsas') fizikos prietaisas akivaizdžiam garso virpėjimų tyrimui.

Kaleidoskopas (iš gr. kalos ‚gražus' eidos ‚išvaizda' ir skopeō ‚žiūriu') optinis prietaisas-žaislas, susidedąs iš vamzdelio su dviem išilginiais veidrodėliais, pastatytais viduj vienas į kitą 30° kampu. Viename k. gale yra okuliaras, antrame dėžė su spalvotais stiklais ar akmenukais. Palengva sukdami, k. gauname visą eilę geometrinių figūrų, kurios greitai keičiasi. K. pagamino D. Brewsteris 1817.

Kaleinikas Domininkas žr. Laukys, Juozas.

Kaleitas ežeras Augustavo vls., Suvalkų aps., plotas 148 ha. Žr. Ilgis.

Kalėjimas patalpa ar pastatas, kuriame laikomi suimtieji iki teismo arba kur nuteistieji atlieka bausmę. Senovėje kaliniai paprastai buvo laikomi pilių požemiuose, bokštuose ar tvirtovėse. Tik su kalėjimo bausmės reforma kilo atskirų k. pastatų klausimas, o ryšium su vienutinio k. populiarumu, atsirado ir k. architektūros problema. K. pradėta statyti vėduoklės, kryžiaus, rato pavidalo, kur visi koridoriai, į kuriuos įeina vienučių durys, sueina į vieną tašką, iš kurio galima stebėti visą k. Technikos pažanga (centrinis šildymas, kanalizacija, elektra) žymiai palengvino suderinti saugumą su higienos reikalavimais. Iš senųjų k. ypač pagarsėjo Bastilija Paryžiuje, Toweris Londone, Venecijos k., Šliselburgas Rusijoje. Iš pavyzdinių k. paminėtini: Cherry Hill Pensilvanijoje, Sing Sing ir Elmira (N. Y.), Pentonville Anglijoje, Moabit Berlyne, Kresty Petrapilyje. Iš Lietuvos k. paminėtini: Lukiškių k. Vilniuje, Kauno ir Šiaulių sunkiųjų darbų k., nauji k. Marijampolėje, Ukmergėje ir Raseiniuose. Buvo paruoštas ir naujo pavyzdinio Kauno k. planas.

Pagal kalinių rūšiavimo principą dabartinis bausmės mokslas reikalauja, kad būtų atskiri k. arba bent jo skyriai: 1. tardomiesiems, 2. arešto namai nuteistiems trumpam laikui, 3. nepilnamečiams, 4. reformatorijų tipo k. nubaustiems ilgesniam laikui, kur yra vilties kalinius pataisyti, 5. nepataisomiems recidivistams. Be to, reikalaujama, kad vyrų ir moterų k. būtų visiškai atskirti vieni nuo kitų.

K. bausmės ir sistemos amžių būvyje labai įvairavo. Labai ilgą laiką kaliniai laikyta blogiausiose sąlygose: drėgnuose rūsyse be langų, dažnai dar prirakinamas sunkiais geležiniais pančiais, menkai maitinamas ir t.t. Tokios sistemos pagrindu buvo tikslas kalinį sunaikinti. To-

kia k. samprata su nežymiais pakitimais išliko iki paskutiniųjų laikų tuose kraštuose, kur bausmės sprendžiamos deportacijomis (žr. Katorga, Koncentracijos stovyklos). K. bausmės sistema šių dienų prasme pradeda formuotis antrojoj XIII a. pusėj, renesanso ir humanizmo idėjų įtakoj įvairiuose kraštuose bandyta keisti k. sistemą. Pvz. 1550 Anglijoj buvo įst. pataisos namai, 1593 protestantai Amsterdame pastatė specialų k. nusižengusioms moterims, jų pakrikusiai moralei taisyti darbu ir religijos mokymu. Pop. Klemensas XI 1703 pastatė St. Michelio k. Romoje jauniems nusikaltėliams auklėti. Tačiau tikroji k. reformos dvasia prasideda švietimo laikotarpyje. J. J. Rousseau, Montesquieu, Voltaire'o skelbiamos humanistinės idėjos turėjo įtakos baudžiamajai teisei ir k. sistemai. Didelės įtakos turėjo ir italų teisininko C. Beccaria veikalas ‚Nusikaltimas ir bausmė', kuris tuoj buvo išverstas į kitas kalbas. K. reforma rūpinosi anglas J. Howardas ir kt. JAV aktyviai reiškėsi kvakeriai, kurie 1776 Filadelfijoje įst. d-ją kaliniams gelbėti. Jų veiklos dėka buvo ne tiktai modifikuota baudžiamoji teisė ir k. sistema Pensilvanijoje, bet 1821–29 pastatytas naujas k. — ‚Eastern Penitentiary of Pennsylvania'. Čia kaliniai visą laiką buvo laikomi vienutėse, turėdami visas žmogiškąsias sąlygas, tik visai atskirti nuo išorinio pasaulio. Kiek vėliau JAV susikuria vad. Auburno (N. Y.), arba tylos sistema. Pagal ją kaliniai dieną dirbdami ar vaikščiodami kartu negali kalbėti. Toks k. yra Sing Sing (N. Y.), baigtas statyti 1925.

Kiekviena šitų sistemų turėjo savo šalininkų, ir kova tarp jų ėjo visą XIX a. vidurį. Tačiau praktika parodė, kad abi sistemos turėjo esminių ydų. Atskyrimas nuo žmonių Pensilvanijos sistemoje tiek prieštaravo žmogaus, socialinio padaro, prigimčiai, kad per ilgesnį laiką visai sunaikindavo kalinį dvasiškai; tylėjimas prie bendro darbo Auburno sistemoje galėjo būti įgyvendinamas tik griežtomis bausmėmis; o tat ardė kalėjimo administracijos santykius su kaliniais. Tokiu būdu abi sistemos palaipsniui turėjo atsisakyti savo kraštutinumų. Atsirado nauja, vad. p r o g r e s y v i sistema, kuri reikalavo tokios tvarkos, kad kalinys, dar būdamas kalėjime, galėtų savo geru elgesiu ir darbštumu palaipsniui gerinti savo būklę ir net sutrumpinti kalinimo laiką. Pirmas tokios tvarkos bandymas buvo padarytas nepataisomų recidivistų kolonijoje Norfolko saloje Australijoje. Šio bandymo pasisekimas paskatino Walter Kroftoną pritaikyti šiuos dėsnius Airijos kalėjimuose (Irish Prisons Act, 1854). Šita sistema skaitosi su žmogaus prigimtimi, prisitaiko prie kiekvieno kalinio savumų ir skatina jį kovoti už savo padėties pagerinimą. Ji susilaukė pritarimo visų kraštų žinovų tarpe, ir dabar yra vyraujanti visame pasaulyje. Ši sistema įgyvendinta JAV reformatorijose, pradedant E l m i r a, N. Y.

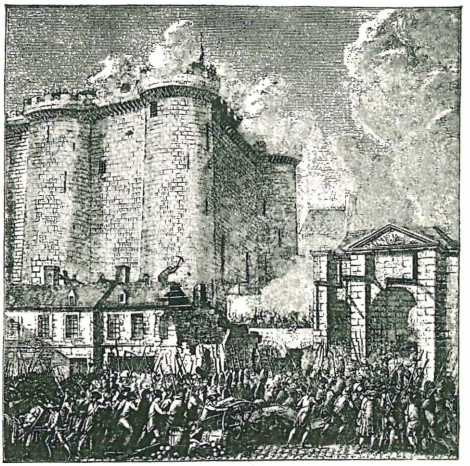

Bastilijos užpuolimas 1789 VII 14

Įvertinant kalėjimo bausmę, jos gerosios pusės yra: 1. humaniškumas, 2. dalomumas, 3. pritaikomumas asmens savybėms; neigiamos pusės: 1. kalinio būklės dirbtinumas ir 2. blogų kalinių įtaka kitiems kaliniams. Todėl dabartinis kriminalistas stengiasi kovoje su nusikaltimais kiek galėdamas vengti pačios bausmės taikymo. Taip paaiškinamas lygtinio nuteisimo (žr.) populiarumas. Jei negalima suėmimo išvengti, stengiamasi kalėjimo gyvenimą organizuoti taip, kad jis būtų kiek galint daugiau panašus į gyvenimą laisvėje. Ypatingai tai daroma nepilnamečių nusikaltėlių laikymo vietose, kur dabar yra įsigalėjusi vad. B o r s t a l i o sistema.

Mūsų laikų k. bausmės klausimas susideda iš visos eilės atskirų problemų, iš kurių svarbiausios: 1. k. pastatų architektūra; 2. kalinių rūšiavimas ir atskyrimas vienas nuo kito; 3. kalinių darbas ir uždarbis; 4. k. bendrojo mokslo ir amatų mokyklos; 5. k. bibliotekos; 6. kalinių ryšių palaikymas su šeima ir su laisvuoju pasauliu; 7. kalinių būklės (dėl jų gero elgesio) palaipsninis pagerinimas; 8. kalinimo laiko dėl gero elgesio sutrumpinimas; 9. k. administracijos ir prižiūrėtojų parinkimas bei paruošimas; 10. kalinių globos d-jų (žr.) veikla.

K. s i s t e m a L i e t u v o j e. Nepriklausomo gyvenimo metu kalinių padėtis

gerokai pagerinta. Turėta bendrojo kalinių auklėjimo sistema su aiškia tendencija ją individualizuoti. Ši tendencija ypačiai reiškėsi Kalnaberžės mažamečių nusikaltėlių auklėjimo įstaigoje. Lietuvoje k. buvo Teisingumo ministerijos kalėjimų departamento žinioje, o patys kaliniai prokuratūros žinioje. Kaliniai daugiausia buvo laikomi bendrose kamerose, o po vieną — svarbūs tardomieji nusikaltėliai, mirtininkai; šiaip vienutėse buvo laikomi net keli kaliniai. Kita vienučių rūšis — karceris. Tai buvo vieta k. drausmei nusikaltusiems laikyti.

K. sistemos pagrindan buvo padėtas visiems kaliniams privalomas darbas ūkiuose, dirbtuvėse, pramonės įmonėse, siuvykloje ar bet kurioje kitoje administracijos nustatytoje vietoje. Šia prasme pabrėžtinas svarbus auklėjamasis veiksnys — kalinys už savo darbą gaudavo tam tikrą atlyginimą. Tuo būdu norėta aiškiai pabrėžti, kad tai nėra vergo darbas, kad kiekvienas žmogus privalo dirbti, kad iš to darbo jis turi naudos ir įsitraukia į darbo nuotaiką; o tai labai svarbu iš k. išėjusiam. Kaliniai, kurie buvo reikalingi mokslo, turėjo išeiti bendrojo lavinimo kursą; be to, jie buvo mokomi amatų.

Religijos mokymas ir praktikavimas buvo suorganizuotas kiekvienos tikybos asmeniui vienodai, ir visų religinės šventės buvo respektuojamos.

Kad kalinys, būdamas kalėjime, vis tiek jaustųsi, jog jis yra tos pačios visuomenės narys ir jog jis yra ruošiamas į ją grįžti kaip teigiamas asmuo, k. administracija stengdavosi, kad kalinys tai paiustų, ir todėl jam buvo leidžiama susirašinėti, pasimatyti su savaisiais, gauti siuntinių, skaityti spaudą, dalyvauti k. specialiai ruošiamuose koncertuose, paskaitose bei teatro spektakliuose. Nedrausmingiems tos privilegijos galėjo būti atimamos. Už gera elgesį kaliniui bausmė galėjo būti sumažinama vienu trečdaliu. Politinių kalinių neleisdavo į koncertus, paskaitas, bet nevarydavo į darbus. K. prižiūrėtojai buvo eiliniai tarnautojai, o jų pareiga tebuvo prižiūrėti, kad k. nustatyta tvarka ir sistema būtų įgyvendinta. Tai buvo specialiai paruošti žmonės. Kitoks vaizdas Kalnaberžės jaunamečių auklėjimo įstaigoje. Ten bendruoju auklėjimu buvo stengiamasi auklėti individualiai.

K. Oželis, K. pertvarkymo klausimu (Medicina 1931, 569–583; *Blake McKelvey*, American Prisons 1936; *L. N. Robinson*, Jails 1944; *N. K. Teeters*, World Penal Systems 1945.

Br. K. ir *V. St.*

K. sen. Lietuvoje paprastai būdavo įrengiamas pilies bokšte ar pilies bokšto rūsyje. Nusikaltėliams bausti Lietuvos Statutas numatė visuose didžiojo kunigaikščio miestuose, pilyse ir pilies seniūnijose pastatydinti tvirtus bokštus ir gilius (ligi 6 sieksnių gilumo) rūsius, kuriuose turėjo būti laikomi kaliniai. Tačiau ne visur tokie k. buvo pastatyti, ne dėl to, kad nebūtų buvę nusikaltėlių, bet dėl to, kad dėl bajoriškų aukso laisvių sunku buvo nusikaltėlius į k. pasodinti. Net ir Kaune tokio k. nebuvo, ir tik 1613 seimo nutarimuose randame nuostatus k. pastatydinti tame mieste. Tuose nuostatuose nusiskundžiama, kad dėl k. stokos savavaliai lieką nenubausti. Tačiau ir ten, kur k. buvo, iš jų būta maža naudos. Jie paprastai būdavo įrengiami pilių bokštuose, bet pačios pilys, net ir pasienio, dėl lėšų stokos būdavo neremontuojamos, visiškai apirusios, todėl iš k. nesunku būdavo ir pabėgti. XVII a. vidurio Vilniaus miesto sąskaitose budeliui išlaikyti dažnai įrašoma įvairios pozicijos miesto k. bokšto durims pataisyti ir skylėms užlopyti, pro kur, prasiardę mūro sieną, pasprukdavo kaliniai. Sunku tikėtis, jog provincijos k. būtų buvę geresni už sostinės.

Liet. Statute bajorų bausmės kalėjimu žymiai rečiau minimos, negu piniginės. Jos paprastai neprašoka 1 metų ir 6 mėn. laiko. Teismui priteisus bausmę kalėjimu, kaltininkas turėjo būti suimtas ir tuoj pat uždarytas. Pagal Liet. Statutą į k. turėjo būti uždaromi grandinėmis apkalti nusikaltėliai, sugauti nusikaltimo vietoje. Tuo turėjo rūpintis pilies teismo valdininkai. K. kiekviename paviete buvo teisminio (pilies teismo) seniūno žinioje, o centriniame vaivadijos paviete paties vaivados prižiūrimi, nes vaivada čia ėjo teisminio seniūno pareigas. Pilies teismai sprendė kriminalines bylas, o teisminiai seniūnai kartu buvo ir teismo pirmininkai, ir teismo sprendimo vykdytojai. Savo žinioje jie turėjo ginkluotų vyrų ir kitų valdininkų, pvz. savo pavaduotųjų (paseniūnių) bei antstolių (šaukūnų). Pilies teismo valdininkai turėjo pasirūpinti ir mirties bausmės įvykdymu, todėl teisminių seniūnų žinioje buvo ir budeliai.

Tortūroms atlikti ir mirties bausmėms vykdyti Liet. Statutas įpareigojo teisminius seniūnus laikyti prie kiekvieno pilies teismo po budelį. Liet. Statutas leido tortūruoti visų luomų vagis ir burtininkus. Vagys paprastai turėjo būti baudžiami mirtimi. Jei kuris teisminis seniūnas nelaikytų budelio, prireikus privalėjo iš kitur jį parsivežti savo lėšomis. Tokių budelių XVII a. viduryje būta Vilniuje, Kaune, Kėdainiuose, Lydoje, gal būt, ir kituose didesniuose centruose. Tačiau dėl įstatymų savotiškumo ir teismo proceso painumo, bajorai dažniausiai išvengdavo mirties bausmės. Bajorų nusikaltimai, už kuriuos

grėsė mirties bausmė, buvo nuolatinis reiškinys, tačiau retai kada aptinkama žinių apie mirties bausmės įvykdymą bajorui. Budeliai mirties sprendimus dažniausiai vykdydavo nebajorams.

Greta valstybinių k., sen. Lietuvoje buvo ir savivaldybinių k. miestuose, turėjusiuose savivaldybės teisę. Taip pat buvo žinomi ir bažnytiniai k., skirti nusikaltėliams dvasiškiams bausti; jie vyskupo ar arkivyskupo sprendimu paprastai buvo uždaromi į vienuolynus bausmei atlikti. Pvz. Kretingos ir Liškiavos vienuolynuose buvo įrengti bažnytiniai kalėjimai, kur svarbesni kaliniai kartais būdavo prirakinami prie rūsio sienų, kaip ir valstybiniuose kalėjimuose.

Sen. Lietuvoje buvo ir privatinių k., paprastai didikų ir bajorų dvaruose. Nors Liet. Statutas ir nustatė mirties bausmę bajorui už kito bajoro numarinimą savo privatiniame k., bet niekur įsakmiai tokių k. neuždraudė. Įvairiam atsiskaitymui su kaimynais savo rūmų ir namų pogrindžiuose ne tik didikai, bet ir šiaip bajorai turėjo įsitaisę privatinius k., kurie kartais būdavo ir po klėtimi. Pilies ir žemės teismų knygose dažnai minimi tokie privatiniai k. Teismų aktuose ne kartą randame skundų ir bylų bajorams už tai, kad jie savavališkai sugavę savo kaimynus ar jų valstiečius, geležiniais apkalę, kalina ir kankina savo k., nebijodami teisingumo organų rankos. Bet ir teismai nevisada pasmerkdavo tokį sauvaliautoją, jei ir būtų prieš jį iškelta byla. K. bajorai laikydavo ir savo baudžiauninkams bausti. Tuo reikalu dvare kartais būdavo pastatomas net specialus pastatas, kartais irgi bokšto pavidalo, kur baudžiauninkai buvo plakami ir kalinami savo pono ar dvaro ūkvedžio nuožiūra.

K. Avižonis, Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais 1940. *K. Avž.*

Kalėjimų kongresai tarptautiniai kalėjimų žinovų ir veikėjų suvažiavimai. Juose aptariama kalėjimų padėtis įvairiuose kraštuose ir ieškoma būdų kalėjimams pagerinti. K.k. turėjo didelės įtakos baudžiamosios teisės išsivystymui. Pirmieji tokie kongresai, pavadinti įvairiais vardais, buvo sušaukti 1846, 1847 ir 1857. 1872 įvyko istorinis k.k. Londone, kur buvo sudaryta speciali nuolatinė komisija, kuri šaukė kongresus periodiškai kas 5 metai (su pertrauka I pas. karo metu). Iš viso buvo 11 kongresų: Londone 1872, Stockholme 1878, Romoje 1885, Petrapilyje 1890, Paryžiuje 1895, Briuselyje 1900, Budapešte 1905, Vašingtone 1910, Londone 1925, Prahoje 1930 ir Berlyne 1935. Trijuose paskutiniuose kongresuose dalyvavo ir Lietuvos delegatai. 1946 k. k. reikalai pavesti tvarkyti Jungtinių tautų organizacijai. *V. St.*

Kalējs 1. Aleksandrs (1876 — 1934) latvių generolas, Latvijos nepriklausomybės kovų dalyvis, pasižymėjęs kovose su bermontininkais. 1923 Karo mokyklos virš., 1926 baigė Prancūzų karo akad., 1927 pakeltas generolu ir paskirtas kariuomenės štabo viršininku. Vykdė ypatingus vyriausybės uždavinius užsieniuose.

2. Jānis (g. 1912) latvių smuikininkas. 1934 baigęs Latvijos konservatoriją laureatu, vėliau papildomai mokėsi pas. prof. Kuhlenkampfą Berlyne. Nuo 1940 Latvijos konservatorijos docentas ir smuiko klasės vedėjas. Nuo 1949 Kanadoje.

3. Oskars (g. 1902) latvių tapytojas ir etnografas. 1931 baigė prof. Purvičio studiją. Jo tapybos darbai pradžioje stiprioj Ūbāno įtakoj, pilksvai žalsvo kolorito, formos suvestos į plačias dėmes ir redukuotos į pačias pagrindines apybraižas. K., būdamas Daugpilio muziejaus vedėju, atliko visą eilę kasinėjimų ir sistematingai rinko latvių dainas, etnografinę medžiagą, ypač keramiką ir audinius ir akmens amžiaus kaulo dirbinius. 1944 dingo be žinios Latgaloje.

Kalėnai k., Pagėgių aps. Yra piliakalnis, vadinamas Šarkakalniu.

Kalendografija (iš lot. Calendae ‚pirmoji mėnesio diena' ir gr. graphō ‚rašau'), arba istorinė chronologija, padedamasis istorinis mokslas, nagrinėjąs laiko skaičiavimo raidą ir istorinių dokumentų datavimo būdus. K. paremta ne tik astronominiais reiškiniais, bet ir dirbtinėmis taisyklėmis, kurios amžių būvyje keitėsi. Laiko skaičiavimas įvairiuose kraštuose ir įvairiais laikais buvo skirtingas. Šalia ištisinio metų skaičiavimo, istorinėje k. pasitaiko metų junginiai, ciklai bei periodai. Pvz. Indijoje buvo žinomi 12 ir 60 metų periodai, egiptiečiai jungdavo metus po 25 arba 30 ir t.t. Plačiai buvo vartojamas 15 metų ciklas, vad. indikcija, arba indiktu, kurio yra 5 rūšys: Indictio Graeca prasideda IX 1; ji buvo vartojama pop. kanceliarijoj ligi XI a., imperatorių kanceliarijoj ligi X a. ir Rusijoj galutinai įsigalėjo nuo 1492; Indictio Romana prasideda XII 25 arba I 1; vartota popiežių kanceliarijoj VI –VI a., imperatorių kanceliarijoj XIII a.; Indictio Bedana prasideda IX 24, vartota imperatorių kanceliarijoj nuo IX a. ir įvairiose vyskupijose ligi XIV a.; Indictio Senensis prasideda XI 3, buvo vartojama Siennoje; Kovinė indikcija prasideda III 1, buvo vartojama Bizantijoj ir Rusijoj. Lietuvoj dėl bizantiškųjų metų skaičiavimo įtakos buvo vartojama graikiškoji ir kovinė indikcija. Kovinė indikcija užtinkama XV a. Lietuvos aktuose, o graikiškoji (rugsėjinė) XV ir

XVI a. aktuose. Rugsėjinė indikcija Lietuvoje buvo vartojama ligi 1550–54.

Kitas k. laikotarpis yra era (žr.). Sen. Lietuvoje susiduriame su dviem eromis: bizantiškąja ir krikščioniškąja. Bizantijos, arba rusiškoji era nuo pasaulio įkūrimo ligi IX 1 pirmųjų metų Kr. gimus priskaito 5509 metus. Norėdami gauti iš Bizantijos eros mūsų krikščioniškos eros metus, turime iš Bizantijos datų nuo I 1 ligi VIII 31 atimti 5509 metus, o iš datų nuo IX 1 ligi XII 31 — atimti 5508 metus. Ši era buvo vartojama Konstantinopolyje, Rusijoje ir Lietuvoje. Rusijoj ji vartota ligi 1700. Lietuvoje ji aptinkama XIV–XVI a. gudų kalba rašytuose aktuose. Nuo Mindaugo laikų lotynų ir vokiečių kalbomis rašyti dokumentai datuojami pagal krikščioniškąją erą.

Metų pradžia siejama su astronominiais reiškiniais. Manoma, kad apie 3000 pr. Kr. egiptiečiai laikė heliakinį Sirijaus tekėjimą metų pradžia. Vėliau jų kalendorius atitrūko nuo Sirijaus. Sen. graikai daugiau žiūrėjo Sietyno, kiniečiai Spiko. Metų pradžią stengtasi sutapdinti su heliakiniu tų žvaigždžių pasirodymu. Atogrąžų (tropinių) metų eigoje pasireiškia 2 ekvinokcijos (žr.), kai diena tampa lygi naktčiai, ir 2 solsticijos (žr.), kai būna ilgiausia arba trumpiausia diena. Daugelyje kalendorių metų pradžia buvo atkeliama prie vienos arba antros ekvinokcijos. Pvz. romėnai pradėdavo metus pavasarį, etruskai — rudenį; žydų metų pradžia yra jaunas mėnuo, artimiausias rudens ekvinokcijai. Š. Europos tautos buvo linkusios derinti metų pradžią su žiemos solsticija (kuomet diena trumpiausia). Nustatant metų pradžią, lemdavo istoriniai arba religiniai motyvai. Įvairiuose kraštuose metai buvo įvairiai pradedami: I 1, III 1, III 25, Velykomis, IX 1 ir Kalėdomis. Italijoje metus pradėdavo įvairiais laikais ir įvairiose vietose nevienodai. Romoje I 1, kitur III 1 ar 25, IX 1, XII 25 ar Velykomis. Popiežių kanceliarijoj I 1, III 25 ir XII 25. Šveicarijoje I 1, III 25, XII 25. Anglijoje, Vokietijoje ir Olandijoje I 1, III 25, ir XII 25. Ispanijoje III 25 ar XII 25. Portugalijoje III 25. Rusijoje ligi XIV a. pusės III 1, 1343–1492 — III 1 ar IX 1, 1492–1700 — IX 1 ir nuo 1700 — I 1. Bizantijoje IX 1, Livonijoje XII 25, Lenkijoje I 1, ir XII 25. Prancūzijoje I 1, ar 25, Velykomis, Kalėdomis. Vokiečių Ordinas — XII 25. Kat. bažnyčia savo metus pradeda pirmą Advento sekmadienį. Lietuvoje metai buvo pradedami IX 1 d. XV a. Lietuvos dokumentuose prie metų randame kartais pažymėta ‚ab incarnatione', bet šis terminas anuo metu reiškė annuntiatio III 25 ar incarnatio XII 25. Spėjama, kad su krikščionybe Lietuvon bus atėjęs paprotys pradėti metus ir I 1. Skandinavijoje metus pradėdavo XII 25. Naujaisiais laikais metų pradžios nevienodumą įnešė dar Grigaliaus XIII kalendoriaus reforma. Tarp saulės metų ir Julijaus Cezario metų susidarė skirtumo ligi 1700 III 1 — 10 d. ligi 1800 III 1 — 11 d., ligi 1900 III 1 — 12 d. Julinio kalendoriaus klaida pastebėta daug anksčiau. Grigalius XIII, norėdamas tą klaidą atitaisyti, įsakė 1582 po X 4 laikyti X 15. Grigaliaus XIII reformuotas kalendorius, vad. ‚naujuoju stiliumi', ne visur vienu laiku buvo priimtas ir todėl metų pradžios nevienodumas dar padidėjo. Italijoje, Ispanijoje, Portugalijoje, Čekijoje, Vengrijoje, Lenkijoje ir Lietuvoje naujasis stilius įvestas 1582–86, Prūsų kunigaikštijoje 1612, Vokietijoje kat. įvedė ne visur tuo pačiu metu, protestantai 1700, Švedijoje 1753, Anglijoje 1752. Graikijoje ir stačiatikių bažnyčiose senasis stilius vartojamas ir dabar. Turkijoje senasis stilius buvo ligi 1927, Rusijoje ligi 1917 revoliucijos. Nors Lietuvoje naujasis stilius buvo įvestas tarp 1582–86, bet rusai 1800 Kauno ir Vilniaus gubernijose grąžino senąjį stilių, kuris liko iki I pas. karo vokiečių okupacijos. Užnemunėje visą laiką vartotas naujasis stilius. Prancūzijoje revoliucijos metu buvo įvestas specialus kalendorius.

Metų dalijimas. Metai buvo dalijami pusmečiais, trečdaliais arba ketvirčiais (pavasaris, vasara, ruduo, žiema). Pastaruosius vienetus astronominėje plotmėje skiria solsticijų ir ekvinokcijų momentai. Pvz. pavasario solsticija (III 21) žymi žiemos pabaigą ir pavasario pradžią. Labiau įprastas metų dalijimas mėnesiais, savaitėmis, dienomis. Mėnesių skaičius buvo nevienodas. Sen. romėnų kalendorius turėjo 10 mėn., vėliau 12, 13. Mėnesių skaičiavimas seniausiuose kalendoriuose buvo tvarkomas pagal mėnulio fazes. Pirmutinis jauno mėnulio pasirodymas žymėjo kalendorinio mėn. pradžią (lot. calendae). Mėnulio pilnatis atitiko mėn. vidurį (lot. idae), delčia — mėn. pabaigą. Kadangi vidutinis sinodinio mėn. ilgis yra 29, 530588 dienos, tai kalendorinis mėnuo paprastai trunka 29 arba 30 dienų. Tokie trumpieji ir ilgieji mėn. dažniausiai ėjo pakaitomis, nors reikėdavo ir pakartoti iš eilės du ilguosius mėnesius arba pratęsti vieną mėnesį ligi 31 d., kad kalendorius nepralenktų mėnulio. Techniškoje chronologijoje buvo bandyta suderinti mėnesius su metais ir laikyti mėnesius metų padalijimais. Kadangi astronominiai metai apima daugiau negu 12 sinodinių mėn., tai reikėjo kai kuriais metais įvesti papildomas 13-tas mė-

nuo. Savaitės dienų skaičius ne visur buvo vienodas. Atėniečiai turėjo 10 dienų savaitę, romėnai 8, vėliau 7 d., semitų tautos 7 d. Į germ. ir slavų pasaulį 7 d. savaitė bus atėjusi su krikščionybe. Savaitės dienos viduramžiais turėjo šiuos vardus: sekmadienis — dies dominicus, pirmadienis — feria secunda, antradienis — feria tertia ir t.t., o šeštadienis buvo vadinamas feria septima, bet dažniausiai dies sabbati. Šalia šių pavadinimų viduramžiais ypač humanizmo ir renesanso laikais savaitės dienos buvo vadinamos ir sen. romėnų vardais: sekmadienis — dies Solis, pirmadienis — dies Lunae, — antradienis — dies Martis, trečiadienis — dies Mercurii, ketvirtadienis — dies Jovis, penktadienis — dies Veneris, šeštadienis — dies Saturni. Dokumentų datavime labai retai žymima mėnesiai arba savaitės, bet tik metai ir dienos pagal švenčių ir šventųjų kalendorių, pvz. 1429 antradienį po šv. Antano. Jei buvo žymimas mėnuo, tai rašoma ir mėn. diena, bet mėn. dienos buvo įvairiai skaičiuojamos. Šiandieninis mėn. dienų eilinis skaičiavimas buvo žinomas jau semitų tautoms. Italijoje, šiapus Alpių ir Skandinavijoje buvo dar vienas eilinis mėn. dienų skaičiavimas vad. Consuetudo Bononiensis. Pagal šį skaičiavimą mėnuo buvo dalijamas į 2 puses. Pažymėti pirmąjai mėn. pusei rašydavo ‚in introitu mensis' ar ‚mense intrante'. Antrąją mėn. pusę skaičiuodavo atgal nuo 30 d., t.y. 30 dieną žymėdavo 1, 29 dieną 2 ir t.t. Antrąją mėnesio pusę žymėdavo ‚mense exeunte', ‚in exitu mensis' arba ‚in fine mensis'. Paskutinė mėn. diena buvo vadinama dar ‚dies ultimus', priešpaskutinė ‚dies penultimus', prieš priešpaskutinė ‚dies ante penultimus'. Viduramžiais ir renesanso laikais mėn. dienos kartais buvo skaičiuojamos ir romėnų vartotu būdu, būtent: kalendomis, idomis ir nonomis. Calendae yra mėnesių I diena. Nonae — kovo, gegužės, liepos ir spalio 7 d., o visais kitais mėn. — 5 d. Idus — kovo, gegužės, liepos ir spalio 15 d., o visais kitais mėn. 13 d.

Įvairiose chronologijos problemose pasitaiko dar saulės ir mėnulio užtemimai, planetų pasirodymai įvairiose Zodiako dalyse, žvaigždžių ir planetų okultacijos, kometos ir t.t. Planetų reiškiniai turėjo poveikio chaldėjų ir indų chronologijai. Iš pasikartojimo kai kurių planetų apytikriai toje pačioje metų dalyje atsirado kai kurie metų sugrupavimai ciklais. Pvz. Venera duoda 8 metų ciklą, Saturnas 29 arba 59 metų, Jupiteris 12 metų ir t.t. Ypatingos vertės chronologijai turi mėnulio ir dar labiau — saulės užtemimai, nes jie įgalina nustatyti labai tikslias istorinių įvykių datas. Naujaisiais laikais astronomai, atsižvelgdami į chronologijos reikalus, sustatė vadinamuosius uztemimų sąrašus. Daug maziau zinoma apie kometas, pasirodziusias senovėje. Tačiau atskirais atvejais kometų kronika gali būti naudinga mokslui.

R. Schram, Kalendariographische und chronologische Tafeln 1908; *P. V. Neugebauer*, Tafeln zur astronomischen Chronologie 1912–1925; *C. Schoch*, Astronomical and Calendariographical Tables 1928; *H. Grotefend*, Taschenbuch der Zeitrechnung des Deutschen Mittelalters u. der Neuzeit 1928; *F. K. Ginzel*, Handbuch der matnematischen u. technischen Chronologie 1914; *T. Wierzbowski*, Vademecum 1926. *A.Vs.*

Kalendorius (lot. calendarium iš Calendae ‚pirmoji mėnesio diena') laiko skaičiavimo sistema, pagrįsta periodiniais gamtos reiškiniais.

Dangaus reiškiniai labai ankstyvame žmonijos kultūros laikotarpy sudarė pagrindą laikui matuoti. Diena (para) — nuo saulės patekėjimo iki kito patekėjimo, mėnuo — laikotarpis apimąs mėnulio atmainas ir metai — saulės regimo apsisukimo laikas apie visą dangų sudaro tris pagrindinius vienetus laikui matuoti.

Šių trijų vienetų santykiai nėra išreiškiami mazais skaičiais (pav. mėnulio fazių laikotarpis, t. y. sinodinis mėnuo, yra 29 d. 12 val. 44 min. 2.8 sek.), todėl k. sudarymas yra gana sudėtingas. K., kurio pagrinde yra sinodinis mėnuo, yra vadinamas m ė n u l i o, arba lunariniu k. Pagal saulės judėjimą sutvarkytas k. yra vad. s a u l ė s, arba solariniu k. Pagaliau k. (pvz. žydų, sen. romėnų), tvarkomi atsižvelgiant į mėnulio fazes ir saulės apsisukimą, yra vad. mėnulio–saulės k. Mūsų k. yra solarinio tipo su 7 dienų savaite (apytikriai vienos mėnulio fazės laikotarpiu), kuri yra perimta iš žydų.

Saulės regimas apėjimas apie dangaus skliautą gali būti skaičiuojamas pagal jos padėtį tarp žvaigždžių, t.y. sideriniais metais, kurių ilgis yra 365 d. 6 val. 9 min. 9.5 sek., arba pagal jos padėtį pavasario taško (t.y. saulės regimo tako ir dangaus pusiaujo susikirtimo taško) atžvilgiu. Šis laikotarpis vadinamas t r o p i n i a i s metais ir atitinka metų laikotarpių periodą. Jo ilgis yra 365 d. 5 val. 48 min. ir 45.99 sek.

Kiek žinoma, egiptiečiai pirmieji susekė, kad tropiniai metai yra apytikriai 360 dienų. 4236 pr. Kr. egiptiečių kalendoriniai metai turėjo 365 dienas. Vėliau jie rado, kad metų ilgis yra 365¼ dienos ir 238 pr. Kr. Ptolomėjo I dekretas nustatė šitokį metų ilgį, įvesdamas kilnojamus metus kiekvienais ketvirtaisiais metais. Tačiau ši k. reforma Egipte neprigijo.

Senovės romėnų kalendoriniai metai turėjo tik 10 mėn. ir prasidėdavo kovo mėn. Paskutiniai 6 mėn. buvo žymimi eiliniais

numeriais: Quintilis, Sextilis, September, October, November ir December (t. y. penktasis, šeštasis, septintasis, aštuntasis, devintasis ir dešimtasis mėnuo). VII a. pr. Kr. buvo pridėta dar 2 mėn. — vienuoliktasis ir dvyliktasis. Šio k. mėnesiai buvo 29 arba 30 d. ilgio, t. y. maždaug vieno sinodinio mėnesio ilgio. Dėl to maždaug kas antri metai reikėjo pridėti trylikt. mėn., kad kalendorinės datos atitiktų metų laikotarpių atmainas. Šis pridėtinis mėnuo įterpiamas pagal atitinkamų valdininkų nuožiūrą, kurie dažnai supainiodavo laiko skaičiavimą. Todėl 46 pr. Kr. Julijus Cezaris padarė k. reformą pagal Aleksandrijos astronomo Sosigeno planą. Šiame k. metai turėjo 12 mėn. Nelyginiai, vadinamieji laimingieji, mėnesiai turėjo po 31 d., o lyginiai po 30 d., išskyrus nemegiamą mirusiųjų mėnesį vasarį, kuriam teko tik 29 d. paprastaisiais ir 30 d. kilnojamaisiais, t.y. kiekvienais ketvirtaisiais metais. Tuo būdu kalendoriniai metai buvo 365 d. ir 6 val., t.y. 11 min. 14.01 sek. ilgesni negu tropiniai metai. Metų pradžia buvo nustatyta į 1, buvęs penktasis mėnuo (Quintilis) pavadintas Cezario vardu ‚Julius'. Šio reformuoto k. tvarkymas ir toliau liko romėnų kunigų rankose, kaip ir prieš reformą. Dėl pastarųjų sauvalės iki 8 pr. Kr. buvo vėl nukrypta nuo nustatyto laiko skaičiavimo. Todėl Julijaus Cezario įpėdinis Augustas įsakė antrąją reformą, pagal kurią kilnojamieji metai buvo praleisti tris kartus iš eilės ir Augusto garbei Sextilis pavadintas Augustu (rugpiūtis). Kad ši ‚garbė' nebūtų menkesnė už Julijaus Cezario garbę, Sextilis buvo prailgintas nuo 30 iki 31 dienos, nubraukiant vieną dieną nuo nepopuliaraus vasario, kuris pagaliau liko tik su 28 dienomis. Kad nebūtų iš eilės trijų mėnesių po 31 d. (Julius, Augustus, September) rugsėjis ir lapkritis buvo sutrumpinti iki 30 d., pridedant po vieną dieną prie spalio ir gruodžio.

Kadangi Julijaus Cezario vidutiniai kalendoriniai metai yra truputį per ilgi, metų laikotarpiai ‚skuba' pagal šį lėtą k. Kai 325 įvyko Nikėjos bažnytinis susirinkimas, kuris, tarp kitko, sudarė taisyklę Velykų datai nustatyti, saulė pavasario tašką perėjo III 22 vietoj III 25, kaip buvo Cezario reformos metu. Šis metų ‚skubėjimas' perkeldavo saulės ekvinokciją vieną dieną kas 128 m. Todėl nuo Nikėjos susirinkimo iki 1582 susidarė 10 d. skirtumas. Šiam skirtumui pašalinti pop. Grigalius XIII patvarkė, kad 10 kalendorinių datų būtų išleista ir vietoje 1582 X 5 būtų skaitoma X 15. Panašiam metų nesutapimui ateityje išvengti Grigaliaus XIII reformos buvo patvarkyta, kad kilnojamieji metai būtų išleidžiami tris kartus per 400 metų, t.y. kiekvienais metais, kurių skaičius dalus simtui, bet nedalus 400. Tuo būdu kalendoriniai metai buvo sutrumpinti iki 365 d. 49 min. 12 sek., t.y. šio k. metai vos 36.01 sek. ilgesni negu tropiniai metai. Šis skirtumas yra lygus vienai dienai per maždaug 3500 metų.

Nors Grigaliaus kalendoriaus (žr.) metų skirtumas nuo tropinių metų neturi praktiškos reikšmės, jo nepatogumas yra dėl nesuderintų menesių ir savaičių. Dėl to yra pasiūlyta visa eilė naujų k. projektų, kurie remiami specialių tarptautinių organizacijų. Žymiausi šių projektų yra vadinamieji ‚pasaulinis', ‚kosmopolitinis' ir ‚tarptautinis' k. Pagal ‚pasaulinį' k. metai būtų suskirstyti ketvirčiais po trys mėnesius, vienas — 31 d. ir du po 30 d. Tokiu būdu kiekvienas ketvirtis turėtų lygiai 13 savaičių ir prasidėtų sekmadieniu. Tada sekmadienių datos nesikeistų kasmet. Atskama metų diena sektų paskutinę gruodžio mėnesio dieną kaip antrasis savaitės šeštadienis.

‚Kosmopolitinis' k. skiriasi nuo ‚pasaulinio' tuo, kad padaro pirmą kiekvieno metų ketvirčio mėnesį 5 savaičių, o likusius du po 4 savaites.

‚Tarptautinis' k. numato 13 mėn. metus, kiekvieną mėnesį po 4 savaites ir likusią dieną paliekant tarp birželio ir liepos mėnesių kaip ‚saulės šventę' be jokios mėnesio datos ar savaitės dienos vardo. Tačiau visi šitie projektai neturi pasisekimo. Prieš II pas. karą įvairių kraštų vyriausybės buvo paklaustos atitinkamų dėjų, ar pritartų kuriai nors k. reformai. Maža kas teatsiliepė į tuos užklausimus ir dar mažiau buvo palankių atsakymų. *Č. M.*

K. m e n e reikšmingas dėl mėnesių paveikslų ir kitų iliustracijų. Jau Egipto sienų tapyboje buvo vaizduojamos mėnesius personifikuojančios dievybės, kurioms mėnuo buvo skirtas. K. su paveikslais buvo Graikijoje ir Romoje. Tai fragmentai mozaikų ir reljefų, vaizduojančių mėnesius. Lotyniškas ‚Chronografas' iš 354 po Kr. išlikęs XVI a. kopijoje Romoje, iliustruotas Romos, Aleksandrijos, Konstantinopolio, Triero ir 7 planetų (dievų) personifikacijomis, o k. lentelės puošniai aprėmintos. Vėlyvoje antikėje nusistovėję mėnesių paveikslai, kurie mėnesio personifikacijas kombinavo su Zodiako ženklais bei švenčių ir žemės ūkio darbų atributais, taip pat kitos k. iliustracijos, viduramžiais dar ilgai buvo kartojamos Karolingų ir Otonų rankraščiuose. Nors viduramžių ‚Calendarium' tebuvo bažnytinių knygų, ypač psalmynų priedas, jo iliustracijos nuostabiai gerai išlaikė savo pasaulietinį ir antikinių

formų pobūdį (pvz. vaizduoja nuogą kūną). Vienuolynų raštinėse k. mėnesių figūros turi daugiau žanrinių bruožų. Prancūzijos katedrų (Chartres, Paryžiaus, Reimso, Amiens) fasadų reljefai, kur vaizduojami žemės ūkio darbai, yra ne kas kita, kaip monumentalūs k. Vėlyvosios gotikos XIV–XV a. maldaknygėse ir brevioriuose esamus k. mėnesių paveikslus flamų-burgundų iliuminatoriai (žr.) tapė labai rūpestingai duodami natūralizmo peizažui ir detalėms. K. mėnesių alegorijos pavirto galutinai žanrine scena, išsamiai išpasakojančia ūkininko metų darbą. Išradus spaudą, XV a. pradėta leisti k. knygelės-almanachai ūkininkams (Nürnberge ir kt.) su dienų, švenčių, metereologijos, astrologijos ir kt. nurodymais. Jos buvo gausiai iliustruojamos raižiniais iš kaimo gyvenimo. Jų inspiruotas didysis kaimo vaizduotojas Brueghelis Senasis 1565 nutapė žymų Mėnesių ciklą (Vienoje). Ūkininkų k. su konservatyvaus pobūdžio iliustracijomis išsilaikė iki XX a. Naujųjų amžių monumentalusis menas vieton 12 k. mėnesių, daugiau mėgo 4 metų laikų (žr.) alegorinį vaizdavimą.

J. Strzygowski, Die Calenderbilder des Chronographen vom Jahre 354 (Jahrbuch des kaiserl. deutschen archäolog. Instituts Berlin 1888); *O. Koseleff*, Die Montsdarstellungen in der französischen Plastik des XII. Jahrhunderts 1931.

P.Rkl.

Pirmykštės tautos laiką žymi ir jį skaičiuoja lazdelėse, akmenyse ir t.t., prieidamos ir prie k. (plg. aztekų akmens k.). Iš pirmykščio lazdelinio k. vėlyvaisiais viduramžiais atsirado lazdelinis ūkininkų k., išplitęs Alpių kraštuose, o Skandinavijoje, runiškais įrašais, buvo vartojamas net iki XVIII a. Tokių skandinavinių k. aptikta ir Pabaltyjyje (Latvijoje). Rankraštiniai k. buvo žinomi graikams ir romėnams, iš kurių perėmė ir krikščionys. 354 ‚chronografas' žymi ne tik romėniškąsias dienas, bet ir krikščioniškąsias šventes.

Spaudą išradus, nuo XV a. k. jau yra panašūs į šiandieninius, kur šalia švenčių, pradėta dėti ir šventųjų paveiksliukai. Po 1508 žymėta oras, laimingos ir nelaimingos dienos ir kt., imta spausdinti trumpos apysakaitės, puošta mažais paveiksliukais, ypač mėnesinės antraštės, dėta Zodiako ženklai ir t.t. Iš V. Europos toks k. XVII a. patenka į Lenkiją ir baltų kraštus.

Senasis lietuvių k. T. Narbutas (žr.), davęs romantinę Lietuvos kultūros istoriją, kurią grindė ir naujai pasidarytais šaltiniais bei radiniais, norėdamas įrodyti buvus sen. lietuvių raštą (žr.), sakėsi suradęs kažkokios Gedimino laikų lazdutės įrašus—tariamą sen. lietuvių k. Tos lazdutės raštą jis atidavė aiškinti Vilniaus observatorijos dir. M. Gusevui (žr.), kuris jos raštą ir k. aiškinimus paskelbė 1864 Izvestija Imper. Russkago Geografičeskago Obščestva. Jei anos Gedimino lazdutės įrašai nėra paties T. Narbuto pramonė, tai jie galėjo būti artimi ir Latvijoje rastiesiems lazdeliniams k., kurie turi ryšio su skandinavų runiniais k., nors lenkų archeologas K. Bolsunovskis įrodė, jog tie ženklai atitinka iš dalies Drohičino (žr.) plombų įrašus. Sekdamas Gusevu apie senąjį lietuvių k. Lietuvių Laikraštyje 1905 (51 nr.) rašė A. Vilčinskis.

Romėnų 354 metų chronografo (kalendoriaus) iliustracija: Kovo mėnuo

Ankstyvieji D. L. K-tės k. Seniausias Lietuvos politinis k. žinomas iš 1737, pasirodęs Vilniuje, tačiau nėra jokių duomenų, kad jis buvo pirmasis. Nuo 1780 tie politiniai k., redaguojami Počobuto, pasirodydavo kasmet. Juose buvo spausdinama istorinių ir mokslinių straipsnių. Greta šių jėzuitų leidžiamų k., dar juos leido pijorai ir kt. vienuolių ordinai bei atskiri asmens, kartais jų spausdindami iki 40.000 egz. Taip pat Lietuvoje plito dar ir Krokuvos k.

Metskaitliai. Pirmąjį lietuvišką k. sumanė ir paruošė L. Ivinskis (žr.). Jam išleisti pinigų skolinosi iš kng. I. Oginskio. 1845 XII gale pasirodė ‚Metu skajtlus ukiszkas ant metu Wieszpaties 1846 kursaj tur sawieje Szwentes Rima-Katiliku pagal senos gadines su dienomis naujos gadines, didesniunsius atsitikimus, rodikła Saules tekiejima ir užsilejdima, atmajnas mienesia ir ora, Žinias reikalingesnes dieł ukininku ir suraszima atpusku, jomarku ir kiarmosziu Žemajcziu szalieje. Wilniuj Spaustuwej Jozapa Zawadzki 1846'. Šis Metskaitlius buvo maždaug 23×24 cm dydžio, 32 psl. knygutė, kur buvo abiejų k. stilių kalendariumas su planetiniais dienų ir kt. ženklais. Be visos eilės prekymečių ir kt. sąrašų, dar buvo atspausdinta ir ‚Apej pridabojima karwiu'. To pirmojo Metskaitliaus buvo atspausdinta tik 1500 egz., o kitais metais jo tiražas buvo keliamas. Sekančiais metais L. Ivinskio Metskaitlius pakeitė pavadinimą į ‚Kalendorius arba Metu skajtlus ukiszkas...', nors bažnytinei cenzūrai buvo pateiktas senuoju vardu. Jį patikrino Vilniaus kan. kun. Dionizas Pacevičius ir patvirtino 1846 X 31 kun. J. Baukevičius, o pasaulinę cenzūrą davė J. Vaškevičius XI 7. Antraisiais metais priedu ėjo ‚Atsitikimaj geresniejej Lietuwoje, Łaukdarbai, Namdarbis, Amataj, Gidimas nekuriun giwoliu ligun'; jis ir didesnis 8 psl. 1848 Metskaitliaus rengėju pirmą kartą pasirašo jau L. Ivinskis (paraszitas par L. Iwiński), ko anksčiau nedarydavo ir kartu gauna įdomų prierašą ‚Metaj treti nuog 1846 m. pirmojo kalendoriaus iszduota lietuwiszku liežuwiu'. Šis bėgamasis metų žymuo reikia sieti su E. Šesnako pradėtomis Tilžėje nuo 1847 leisti Prūsiškomis Kalendromis, kurios, matyti, patekdavo ir į D. Lietuvą. Ivinskis, norėdamas išlaikyti lietuviškojo k. pradininko vardą, bus ir įsivedęs tą papildą. 1848–50 Metskaitlių cenzūravo J. Chr. Gintila, tačiau, atrodo, L. Ivinskiui susidarė sunkumų su pasauline cenzūra, kurioje kasmet išgulėdavo po kelis mėn. Nuo 1849 jo priedai suskaldomi į ‚Dalis I Szwentoje' ir ‚Dalis II Ukiszkoje'. Pirmoje jis spausdina visą eilę religinių straipsnių, kurie gali būti parašyti ne paties Ivinskio, bet kurio nors Žemaičių kun. seminarijos profesoriaus, cenzūruoti paties vysk. M. Valančiaus (nuo 1851). Valančius Ivinskio Metskaitlius tikrino vėliau dažnai visai paprastai: Ivinskiui atsinešus rankraštį, tuojau (prispausdavo antspaudą ir) pasirašydavo. Ta formaline cenzūra ir galima išaiškinti kai kurie ten praleisti dalykai, kuriuos pats Valančius savo raštuose yra pavadinęs ‚niektikėjimais' (prietarais) ir su jais taip griežtai kovojo. Nuo 1847 pradėjęs Metskaitliuose spausdinti gyvulių gydymą, 1850 išplėtė ir žmonių gydymu. Juose Ivinskis aprašė ano meto ne tik medicinos ir veterinarijos vartojamus vaistus, bet ir liaudies pažįstamas, dažnai prietarines, gydymo priemones. Jis Metskaitliuose spausdino ne tik religinius, ūkinius ir kt. straipsnius, bet duodavo ir pasakojimų, eilėraščių bei tautosakos, pvz. 1851 ten spausdina S. Valiūno ‚Raszantem lietuwiszka žodini' (eil.) ir ‚Prizodej ir patarles'; 1852 S. Valiūno ‚Biruta' ir kt. 1856 B. Gailevičiaus (žr.) ‚Turtaj Salamona Bažniczes' ir 4 pasakojimus; 1857, be pasakų, davė ir Telšių pavieto aprašą; 1858 kun. K. Rimavičiaus ‚Ubagu Balius' ir Vanagėlio dainą bei pasakojimus; 1859 Metskaitliaus pasirodė dvi laidos, kur, be pasakų, spausdinamas sutrauktai iš T. Narbuto verstas ‚Praamžinas Senowies gadynes lietuwiu ir žemaicziu diewaitis...' ir K. Praniauskytės iš J. I. Kraševskio versta Vitolio raudos Žalčio motė. 1860–61 ten pasirodė ir A. Baranausko ‚Anikszcziu Szilelis' bei K. R. Zabičio ‚Suskajtimas wisokiu rasztu lietuwiszku, žemajtiszku ir prusiszkai lietuwiszku, tejpgi kitu rasztininku duodancziu žinia apie ta liežuwi'; 1862 jo paties sueiliuota ‚Smetonas'; 1864 D. Poškos ‚Mana darželis' ir ‚Gromata pas T. Czackio', ‚Diewajtej lietuwiu...', kun. Silvestravičiaus ir J. S. Dovydaičio-Šiaulėniškio Senelio (žr.) ir kt. Šio meto Metskaitliuose skleidžiama ir vysk. M. Valančiaus pradėtoji blaivinimo mintis, o nuo 1860 kun. J. Kašarauskio ‚Atsižegnojimas ir barnie Mikolo su arielka' ir kt. į juos panašūs. 1846 pradėtasis Metskaitlius virto pirmuoju lietuvišku metraščiu, kuris iki 1864 telkė apie save kitus rašančiuosius, tapdamas lietuviškai rašyti paskata. L. Ivinskio pradėta Metskaitliuose spausdinti pasiskaitomoji literatūra (pasakojimai, eilėraščiai ir tautosaka) pralaužė ledus; tai buvo didelė naujybė, tiesiog A. Strazdo, S. Stanevičiaus ir kt. pradėtųjų darbų tąsa, bet nauju būdu, per daugiausia tuo metu perkamą knygą—k. Anuo metu pradėtieji leisti Metskaitliai davė daugeliui vėlesniųjų mūsų k. planą ir kryptį. Iš jų liko k. priedinė dalis, kurioje vis buvo spausdinami religiniai (vėliau—ir priešreliginiai), ūkiniai, informaciniai dalykai

(turgūs, prekymečiai, statistika ir kt.), pasiskaitomieji (dainos, pasakos, patarlės, eilėraščiai, pasakojimai, aprašymai...) ir žmonių bei gyvulių gydymas. Patys Metskaitliai turėjo tuo metu didelį pasisekimą. Jei 1846 jam reikėjo skolintis pinigų, tai vėliau Metskaitlių leidimą perėmė į savo rankas pats Zavadzkis, dažnai juos reikalaute išreikalaudamas, nes jie davė gerą pelną, todėl ir priedinė dalis buvo vis plečiama. Pirmasis, 1846, Metskaitlius buvo tik 32 psl., 1847 — 40 psl., 1850 — 44 psl. 1851 jau 56, o 1860 iki 68 psl. ir t.t.

1864 spaudos draudimas pakirto ir senuosius L. Ivinskio Metskaitlius. Ivinskis pradėjęs dirbti lietuviškųjų knygų rusiškomis raidėmis komisijoje, 1865 jį turėjo persirašyti rusiškomis raidėmis (graždanka); 1866 tas jo k. dar daugiau prarado veidą, o 1867 įgavo ir kitą vardą. Pasitraukęs iš anos komisijos, L. Ivinskis 1877 įrodinėjo Petrapiliui, kad sustabdžius lotyniškais rašmenimis k., jie žmonėse plinta iš Prūsų. Ir per kng. Oginskį pralaužė tą draudimą. 1867 XII 18 buvo išspausdintas ‚Kalendorius ukiszkasis ant metu nuog uzgimimo Vieszpaties 1878. Paraszytas par Laurinon Ivinski'. Jis buvo išspausdintas Petrapilyje ir cenzūros reikalavimu be ‚lenkiškųjų raidžių', atseit ł, ż, ą, ę, ų, į ir w. Jo tiražas buvo 1200 egz., 48 psl., už 330 rublių.

K. rusiškomis raidėmis. 1865 L. Ivinskio Metskaitlius buvo perrašydintas ‚graždanka' ir pavadintas Mesiaceslov choziaistvennyj na leto Christovo 1865 — Kalendorius ukiškasis ant metu Vešpates 1865... Vilna. Jo buvo išspausdinta 3000 egz. lietuviškai ir dar rusiškai; jo antrąją dalį ruošė J. Krečinskis. 1866 k. pirmoji teksto skiltis buvo rusiškai, antroji—lietuviškai, išmesti religiniai straipsniai, kalendoriumas tik pagal sen. stilių. Ivinskis jan įdėjo ‚Daina mergiales' ir 85 patarles, 18 mįslių ir kt. Jo išspausdino 5000 egz., 109 psl. 1867, iš dalies paruoštą dar L. Ivinskio, tas pats Krečinskis išspausdino jau nauju vardu Russko--litovskij mesiaceslov — Rusiškai letuviškas kalendorius ant 1867... ir jį, iš dalies keisdami antraštę, leido iki 1876, kur lietuviškųjų autorių straipsniai pakeisti vertimais iš rusų kalbos. Jį ir toliau redagavo J. Krečinskis, spausdino po 5000 egz., 78–84 psl., bet jo niekas nepirko.

Spaudos draudimo k. Vysk. M. Valančiui pradėjus lietuviškas knygas spausdinti Prūsuose, 1869 susirūpinta jau ir žemaitišku k. Iš visų duomenų matyti, kad pasirinkta tęsti L. Ivinskio Metskaitliai. K. spausdinimu rūpinosi ir juos viešumai leido kun. Zabermanas, vysk. M. Valančiaus darbų vykdytojas Prūsuose, o juos ruošė, atrodo, arba nors sava medžiaga talkininkavo kartais ir pats L. Ivinskis. 1870 pasirodo Kalendorius Ukiszkas kataliku Ziamajcziu ant meto 1871, vietos ir spaustuvės nenurodant. Jo buvo išspausdinta tik 1000 egz., 26 psl., Metskaitliaus dydžio Albreghiso spaustuvėje, Tilžėj. Manoma, kad toks k. buvo išspausdintas ir 1870, nors jo bibliografams dar nepavyko surasti. 1872 pasirodė jau Kalendorius Ziamaitiszkas kataliku... (16 psl.), 1873 vėl sugrįžo ‚ukiszkas' (36 psl.); jame buvo ir apysakaičių. Toji antraštė kelerius metus išliko; k. spausdinama po 4–5000 egz., 42–48 psl. Čia spausdinama šv. giesmių, dainų, eilėraščių, pasakojimų, priežodžių, o 1877 vėl pasirodo ir L. Ivinskio ‚Gidimai žmogaus...' ir grąžinama senoji antraštė— K. arba metskajtlius ukiszkasis nuog užgimima Wieszpaties... 1877 išsp. 8000 egz. (48 psl.) Reyländerio spaustuvėje, Tilžėje. 1879 jame spausdinama vysk. M. Valančiaus Apej motinos kiejkima, Nedoras Endriukas ir kt. Kadangi daugelis tų k. nebeišliko, todėl iš atskirų pastabų lieka neaišku, koks tikrai ryšys šio k. yra su kito vardo k.—Lietuwiszku kalendorium (1879-80, 1882-85, 1887, 1890-91, 1893), nors iš to laiko gerai žinomas 1833 Lietuwiszkas Kalendorius... Jis aprūpintas pramanyta cenzūra ir nurodyta, kad spausdintas Vilniuje pas J. Zavadzkį, nors šio k. kun. Zabermanas pas Reyländerį išsispausdino 5000, o J. Schoenke dar 2000 egz. ir pardavinėjo po 8 kapeikas. 1885–86 šis k. turi pramanytą petrapilinę cenzūrą, o 1887 žinomas raštuose Ūkiškuoju ir Lietuviškuoju k. Todėl galėjo būti, kad tiek vienas, tiek kitas kartais tesiskyrė vien tik viršeliais, o leidėjai tie patys (Zabermanas ir Schoenke). Schoenke, patyręs gerą pelną, Ūkiškąjį k. leido maždaug iki 1922, kartais dar ir vieną kitą nauju vardu. 1882 išleista Zemajtiszkas Kalendorius ont metu 1882. Jo leidėju rašėsi F. Stonzewitz, Klaipėdos kat. bažnyčios zakristijonas, platinęs įvairias lietuviškas knygas. Jis išėjo dar ir 1884.

Lietuwiszkas Auszros kalendorius (1883–85) buvo leidžiamas Aušros leidėjų. Dėl jo M. Jankus buvo nuvykęs į Lietuvą tartis su J. Šliūpu. Nuo 1886 jį redagavo maskviečiai studentai ir pavadino Lietu-

vos Ukinįku k. 1887 jo spausdino 6000, 1888—10.000, o 1895 net 15.000 egz. 1893 jam lėšas davė Seinų kun. sem. klierikai ir red. P. Matulaitis. Bendradarbiai buvo aušrininkai, vėliau varpininkai, spausdindami daugiausia ūkinių straipsnių, bet duodavo mažai dailiosios kūrybos. Nuo 1896 šis k. buvo duodamas Ukinįko priedu, kartais (1899) pažymint, kad jį paruošė ‚varpiečiai'. Šio k. pasisekimas suviliojo Tilžės spaustuvininkus leisti juos tuo pačiu vardu. Taip 1895 atsiranda Schoenkės Tikrasis Lietuvos Ukininku kalendorius, Mauderodės—Tikriausis Lietuvos Ukinįko k. ir kt. Tačiau pati didžiausia k. maišatis kyla pradėjus eiti Tėvynės Sargui (nuo 1896), kurio priedu leistas Ukiszkasis Kalendorius, spausdinamas, tarytum, Petrapilyje A. Herbsto ir sūnaus spaustuvėje. Sargiečių k. turėjo didelį pasisekimą, ypač jo nauji eilėraščiai. Jo buvo spausdinama po 10.000 egz. Ir vėl tilžiškiai savinosi jo vardą. 1900, be Schoenkės ir dviejų skirtingų sargiečių k., tuo pat vardu paleido 20.000 egz. ir Mauderodė. Pastarasis k. yra sudaręs iš senų Tėvynės Sargo straipsnių. Tačiau didįjį ekonominį smūgį sargiečių k. sudavė varpininkai. Jie 1901 vasarą išspausdino F. Janušio paruoštą Ūkiškąjį k., tokį pat kaip ir sargiečių. 1902–03 sargiečiai savo k. nebeleido. Tik 1904 išspausdino paskutinį savo Ūkiškąjį k.

Atskirai šio meto k. tarpe tenka minėti apžvalgininkų leistas Žemaicziu ir Auksztaicziu Lietuvos Ukinįku Kalendorius (1893); tas pats perdirbtas 1896, paleistas 22.000 egz. ir pardavinėtas po 4 kapeikas. Sieninis Žuvų kalendorius išsp. 1903 atskiru caro leidimu—lotyniškais rašmenimis ir iškabintas Lietuvos valsčių būstinėse. Jį paruošė ir leidimą gavo P. Matulionis. 1896 Rygoje išspausdintas Žemaicziu ir Lietuviu kalendorius, slapta platinamas Liaugmino. Įdomaus likimo yra Darbininko kalendorius, pradėtas leisti 1904. Jį red. A. Janulaitis, buvo spausdinti socialdemokratų rašiniai. Jo tęsinys pasirodė 1906 Vilniuje (parašė V. Kapsukas). Iš 10.000 jo egz. 2000 rusai konfiskavo. Vėliau šį k. tuo pačiu vardu leido JAV Liet. socialistų sga (apie 1915), o nuo 1920 lietuvių komunistai (Čikagoje, nuo 1927 Brukline).

Spaudos draudimo meto k. turėjo didelę reikšmę tautinei sąmonei kelti. Juose išspausdinti eilėraščiai jaunimo buvo tuojau dainuojami, o pasakaitės—sekamos kitiems. K. plisdavo visame krašte, dažnai ir aplenkėjusioj apylinkėj, kur šiaip lietuviška knyga ar laikraštis jau vargiai pasiekdavo.

S p a u d ą a t g a v u s, po 1905 prarado reikšmę Prūsuose spausdinti k., nes Vilniuje, Kaune, Seinuose, Rygoje ir kt. susikūrę lietuviškosios spaudos židiniai ėmė leisti ir k. Pirmą kartą pasirodė sieniniai nuplėšiami k. Dabar leistieji k. susilaukė kritikos ne tik iš pirkėjų, bet ir kalbininkų (J. Jablonskio) pusės. Kritikuota jų kalba, turinys, ypač dėl pradėtų dėti skelbimų. Daugiausia kritikuojami buvo prūsiniai, Varšuvos ir Lietuvių Laikraščio k. (1905). Savotiškai atrodė tuo metu ir knygnešio A. Bendiko (žr.) leistasis Keleiwis Iszeinąs in Zemaiczius ir Lietuwą... (1905–15, leistas ir Nepriklausomoje Lietuvoje). Iš 1905–18 ėjusių minėtini keli svarbesni k. V i l n i u j e Lietuvos Ūkininko k., pradėtas leisti Vilniaus kalendoriaus vardu (1906–15) ir 1921 atgaivintas Didžiuoju Lietuvos Ūkininko k. (1921–40). Šio k. kiekvieno mėnesio lape buvo dedami mūsų istorinių vietų ar veikėjų bei rašytojų atvaizdai. Vilniuje buvo leistas dar J. Rinkevičiaus Prietelius (1911–15), kurio 1911 pelnas paskirtas Liet. mokslo dj ai ir 1912–14 Švyturys, dėl duodamų daugelio literatūrinių dalykų, pavadintas literatūros almanachu. Taip pat 1914 išėjo Giedros k., Mūsų k. 1915 (red. L. Gira), Žemdirbio k. (nuo 1910) ir kt. Karo metu, vokiečių cenzūrai leidus, pasirodė Vilniaus Aido k. 1916.

K a u n e 1906–40 Šv. Kazmiero d-ja leido Kauno k., Dieve, Padėk (blaivininkų k. 1911–15). Vargoninkų k. (1913–15), Tarnaičių ir Darbininkių k. 1914 (zitininkių 1914), Garnio ir kt.

S e i n u o s e 1908–15 ėjo Žiburio k. (1917 išėjęs dar Jaroslavlyje).

R y g o j e nuo 1906 pradėjo leisti A. Macijauskas Rygos k., vėliau Tėvynės k. (1910) ir kt. Rygoje 1905–15 iškilo didžiausias Lietuvos k. leidėjas L. Jakavičius. Savo darbą tęsė 1920–38 Šiauliuose. Jis leido Lietuvių naminį draugą (1905–15, 1920–38), Juokų k. (1907–15), 1920–38), Miesto darbininkų k. (1908) ir kt.

Iš kitų k. minėtini: Biržų k. (žr.), Panevėžio k. (1913–15), Lietuviškas k. (Biržuose 1914), Tretininkų k. (1914–15), Lietuvių moksleivių k. (red. K. Bizauskas 1910), Vartotojų draugas 1909 ir Pirmasis Lietuvos Vartotojų k. 1915 (Josvainiuose, red. V. Steponaitis).

Karo metu Rusijoje pasirodė Lietuvių

Balso k. 1917 (Petrapilyje), Pabėgėlių k. 1917 (Jakavičiaus) ir kt.

Po I pas. karo Vilniuje leista: Vytis (1919), Liaudies k. (1919) ir kt. Okupavus Vilnių lenkams, ten buvo leidžiami įvairiais vardais lietuviški k., kuriuos dažnai lenkų cenzūra konfiskuodavo.

Nepriklausomoje Lietuvoje svarbesni k., ėję nuo 1920: Kariškių, vėliau Kario k. (iki 1940), Ūkininko Patarėjo k. 1930–40, Mūsų Laikraščio 1929–40, Ūkininkų Draugas (1922–40) ir kt. Atskiros specialybės leido savus k., pvz. Mokytojo k. (nuo 1927), Teisininkų k. (nuo 1925), Policijos k. (nuo 1925), Miškininko k. (nuo 1932) ir kt. Taip pat gausa mėnesinių, kasdien nuplėšiamų, kišeninių, stalinių ir kt. k., kurie dėdami skelbimus baigė visai išsigimti.

1942 B. Brazdžionis paruošė Literatūros Metraštį, kuriame buvo įdėta Vc. Biržiškos pateiktos daugelio lietuvių rašytojų gimimo ir mirties datos. Iš ano sąrašo išaugo Vc. Biržiškos Lietuvių rašytojų kalendorius 1946.

Atskirai minėtini M. Lietuvos lietuvių k., vadinami K a l e n d r o m i s (žr.) ir JAV lietuvių k. Pirmasis JAV lietuviškas k. yra Kalendorus Deł wygados Lietuwniku Ameryke ant meto 1887 (Plymouth, Pa.). Jį sudarė D. T. Bačkauskas ir išleido Vienybė Lietuvininkų, išspausdindama 3000 egz. Nuo 1890 tas pat Bačkauskas leido Saulės k., nuo 1903 įvairiais vardais Žvaigždė spausdino katalikiškus k. Kalendorius leido ir kt. lietuviški laikraščiai: Lietuva, Tėvynė, Keleivis, Draugas, Naujienos, Darbininkas ir kt. P. Mikolainis savo Naują k. spausdino Tilžėje (1903–04) ir platino JAV. Taip pat čia iki 1915 buvo platinama daug Lietuvos k., o įvairūs prekybininkai leisdavo didžią gausą įvairių k., net nebeduodami jiems vardų.

K. leido ir tebeleidžia kitur gyvenantieji išeiviai, pvz. Anglijoje, Latvijoje, P. Amerikoje, Kanadoje, Australijoje ir kt.

Kelioliką k. 1945–56 išleido ir lietuviai tremtiniai Vokietijoje ir kt.

Vc. Biržiška, Lietuvių Bibliografija I–IV (Knygos 1922–39); *J. Tumas,* Lietuvių literatūros paskaitos... L. Ivinskis 1924; ('') Lietuvių literatūra rusų raidėmis 1924; *J. Jablonskio* raštai I–V 1932–36; *K. Grinius,* Atsiminimai I 1947.

Kalendos 1. sen. romėnų pirmosios mėnesio dienos pavadinimas, žr. Calendae. 2. duoklė dvasininkams kalėdojant, žr. Kalėda.

Kalendra blakinė (Coriandrum sativum), skėtinių (Umbelliferae) šeimos žolinis augalas. K.b. auginama daržuose. Sėklos vartojamos valgių, gėrimų ir vaistų prieskoniams. Vaistinėse: Semen Coriandri, Fructus Coriandri.

Kalendra Kostas (g. 1898 Rygoje) teisininkas. Mokėsi Rygoje. 1916–17 tarnavo rusų kariuomenėje ir baigė karo mokyklą. 1917 pateko į vokiečių nelaisvę. Paleistas stojo į baltąją armiją ir 1920 su gen. Vrangelio armijos likučiais pasitraukė į Turkiją, iš kur 1921 grįžo į Lietuvą. 1922–24 tarnavo karininku husarų pulke. 1926-30 studijavo teisę LU, kurį baigė 1930. Tais pačiais metais priimtas teismo kandidatu į Šiaulių apg. teismą. 1931 paskirtas Šiaulių apg. teismo valstybės gynėjo padėjėju, 1933 Šakių aps. viršininku, 1934 Šiaulių aps. virš., 1937 Marijampolės aps. virš., 1939 Švenčionėlių aps. virš. 1941–44 Vilniaus aps. virš. Aktyviai rėmė kraštotyrinį darbą Šiauliuose ir Marijampolėje. 1944 pasitraukė į Vokietiją, iš kur emigravo į Kanadą.

Kalendros M. Lietuvoje leisti liet. kalendoriai. Pasirodžius L. Ivinskio 1846 Metskaitliui, Tilžės mokytojas Erdmonas Šesnakas pradėjo leisti k., spausdinamas gotiškomis raidėmis. Jo ‚Prūszyskos Kalendros ant Meto 1847 Lietuwininkams ant Naudos ir Pamokslo isz wokiszko suraszytos...' kelis kartus yra keitusios antrines antraštes. Pradžioje jas spausdino Tilžėje, nuo 1855 pas F. W. Horstą Klaipėdoje ir nuo 1874 vėl Tilžėje (pas Reyländerį), paprastai 88–96 psl. Jas iki 1870 red. pats E. Šesnakas, 1873–76 Klaipėdos mkt. Jurgis Meškatis ir 1877–80 D. Kakšių mkt. Kristupas Kumutatis. Jose buvo spausdinama evangeliškų giesmių, vienas kitas pasakojimas, valdžios įsakymų ir t.t.

1852-59 ėjo ‚Mažos Rytprusizkos Kalendros... Perwerstos nuo Jurgio Meszkaczio, Mokitojo Obereisuliuos...', kurias A. B. Klaipėdiškis (Bruožis) duoda ‚Mažos Rytú ir Wakarû Prusû Kalendros...' vardu. Jos spausdintos Tilžėje pas J. Reyländerį, 64 psl. dydžio.

1857–58 pasirodė ‚Krikszczioniczkos Kalendros... Lietuwininkams taipojau ant namiszka wartojimo kaip ir ant Duszios atgaiwinimo suraszytos per K. L. Fr. Neiss (Papelkių kunigą)'. Jas spausdino taip pat J. Reyländeris.

1867 pradėjo eiti ‚Ewangeliszkos Kalendros... Iszgelbejimo Ansztaltui Elniszkej Paszalpos lietuwiszkaj iszlejstos nuo F. Schröder, kunigo Priekulej... Jos pastoviai buvo spausdinamos 72 psl., iš kurių 40 psl. skirta pamokymams ir kt. žinioms.

1867–76 jas red. F. Schröderis, 1870 pradėjęs skirti ‚Ansztaltui Gropiszkiuos', 1873 perkėlęs spausdinti pas Reyländerį į Tilžę, 1877 pardavęs su spaustuve J. Traušiui, kuris vėl jas leido Priekulėje. J. Traušys 1883 pakeičia jas į Naujas Kalendras, kad jos galėtų plisti ir Lietuvoje (taip pataręs jam E. Volteris), bet M. Lietuvos evangelikams pareiškus didelį nepasitenkinimą, grąžintas senasis vardas ir pabrėžta, kad ‚žwaigždininkiszkos ir bažnitiszkos kalendros yra Prusu Prowincui...'. Traušys nuo 1884 leido dvejopas k.: ‚Didžiąsias ir Mažąsias Ewang. Kalendras', sustojusias, rodos, I pas. karo metu.

1871 pasirodė Jurgio Meškačio sudarytos ‚Lietuwiszkos Kalendros', spausdintos pas Reyländerį Tilžėje, 96 psl. 1873–83 jas red. mkt. J. Raudonis, 1884—J. F. Kelch, o nuo 1885 virto Tilžės Keleivio (žr.) kalendromis. 1877 pasirodė dar ‚Krikszczioniszkos Kalendros', kurias išleido Kelch Klaipėdoje, o 1885 ‚Niamuno Sargo' Lietuwiszkos Kalendros... wisai prusu Lietuwai pritinkanczios', kurias paruošė ir išleido J. Mikšas Ragainėje, jose išspausdindamas Sauerveino, Fromo, Ks. Sakalausko, P. Vileišio ir kt. D. Lietuvos rašytojų raštų.

1878 pasirodė ‚Lietuwiszkos Kalendros... Lietuwos Kampui pritinkanczey įtaisytos'. Jas leido ir red. M. Šernius, spausdindamas Klaipėdoj su H. Holzu bendroj spaustuvėj, o 1886–1902 jas red. K. Jedinaitis (žr.). Šios kalendros sustojo po I pas. karo. 1897 išėjo D. Zauniaus ir M. Jankaus ‚Kalendros lietuwiszkai konzerwatywiszkos partijos', o 1900 M. Jankus ėmė leisti savas , Ewangeliszkas Kalendras' (žr.). 1906 pasirodė ‚Žemininku Paslas Kalendros žmonėms', kurias išleido socialdemokratai. 1924–40 ėjo Jagomasto ‚Lietuwiszkos Kalendros', nuo 1924 Prūsų Lietuvos kalendorius, kuriuos leido ‚Rytas' ir M. Lietuvos Kalendros, redaguotas M. Kiošio 1926-27, kurias ir vėliau leido Lietuvos Keleivis Klaipėdoje.

Dauguma k., kaip ir laikraščiai, lietuviškosios dvasios neugdė, tik prisidėjo išlaikyti gimtąją kalbą. Grynai lietuviškos krypties buvo tik D. Zauniaus, M. Jankaus, Jogamasto ir M. Kiošio leistos ar redaguotos k., spausdinusios ir D. Lietuvos raštų.

A. B. Klaipėdiškis (Bruožis), Prūsų Lietuvių raštija 1913; ('') Prūsų lietuvių laikraščiai 1914; *Prabočių Anūkas* (Bruožis), M. Lietuvos buvusieji rašytojai 1920; *Vc. Biržiška*, Lietuvių Bibliografija I–IV (Knygos 1922–39). *A.Mž.*

Kalesys (lenk. Koleśne) ež. Vygrių vls., Suvalkų aps., 6 km į r. nuo Suvalkų, 24 ha ploto; paviršius 144 m nuo j.l.; per gretimą Kreivąjį ir K. ež. teka Akmena į Perto ež.; K. priklauso Juodosios Ančios (Nemuno) baseinui.

Kalesniñkai (lenk. Koleśniki) bžk., Eišiškių vls., Lydos aps., prie Eišiškių–Varėnos plento. Seniau čia buvo koplyčia ir karmelitų vienuolynas. Apie 1931 klebono kunigo M. Rudžio rūpesčiu pastatyta bažnyčia ir parapijos liaudies namai. K. viena lietuviškiausių parapijų Lydos aps. Tik vietomis žmonės vadindavo save lenkais, bet, nemokėdami lenkiškai, kalbėjo gudišku žargonu. Dar prieš I pas. karą į K. par. pareidavo per 50 egz. periodinės spaudos: Šaltinio, Spindulio, Vienybės, Pavasario, Garnio ir kt. K. par. lietuviškumui didžiai nusipelnęs kun. M. Rudis, kuris, nuo 1904 ilgus metus klebonaudamas, sugebėjo palaikyti parapiečių tarpe vienybę ir neįsileido bažnyčion tautinių ginčų. Lenkų okupacijos metu klebonijoje būdavo dažnos kratos ir klebonas tardomas ne vien dėl savo darbų, bet ir dėl parapijos ribose dirbančių liet. mokytojų. Kun. M. Rudis mirė 1933 IX 14 ir palaidotas K. bažnyčios šventoriuje. Prieš I pas. karą pamokslai buvo sakomi lietuviškai, tik kas trečias sekmadienis lenkiškai; paskutiniaisiais lenkų okupacijos metais lietuviškai tebuvo skaitoma evangelija. Čia buvęs vikaras kun. L. Edimtas kalintas 1921 X 15 — XI 12 Gardino kalėjime. Pagaliau liet. kunigai iš K. iškeldinti, o į jų vietą paskirti lenkai. Liet. mokykla K. veikė nuo 1916, bet 1921 uždaryta ir įsteigta lenkiška. Dėl liet. mokyklos ilgai kovota, kartais pavykdavo ją atkurti, bet lenkai vėl ją uždarydavo. 1930 atvykus Lenkijos švietimo viceministrui kun. Žongolovičiui į Eišiškes, K. ir apylinkės liet. kaimų delegacija norėjo kreiptis į jį, prašydama leidimo steigti lietuviškas Ryto mokyklas, bet viceministras delegacijos nepriėmė. 1939 V 10 vizituojančio K. par. Vilniaus arkivyskupo parapiečių delegacija prašė lietuviškų pamaldų bažnyčioje ir lietuviško tikybos dėstymo mokyklose. Arkivyskupas pažadėjo, kaip ir kitais kartais, bet neįvykdė. 1937 II 11 Lydos storasta T. Miklaševskis uždarė K. šv. Kazimiero d-jos skyrių. ‚Talkos' kooperatyvas taip pat buvo persekiojamas.

1921 I 8 rinkimuose į vad. ‚Vidurinės Lietuvos' seimą iš 1500 rinkikų K. apylinkėje tebalsavo 418. *V.Klb.*

Kālevala (suom. ‚Kalevos tėvynė') suomių tautos epas. Suomiai turi daug ilgų tradicinių epinių giesmių, vad. runomis, kuriose apdainuojami žygdarbiai seno ir

išmintingo Väinämöineno, nuostabaus kalvio Ilmarineno ir kt. didvyrių. Tie didvyriai kovoja ne tiek kardu, kiek žodžiais arba magiškomis giesmėmis, stengdamiesi savo priešininką užburti, kuris tokiu pat būdu ginasi. Laimi tas, katras yra didesnis burtininkas. K. vaizduoja tokių didvyrių burtininkų išminties ir žinojimo rungtynes. Pagal suomių liaudies galvojimą, reikią žinoti daiktų arba gamtos elementų (ugnies, vandens, geležies ir kt.) kilmę, tada galėsi juos valdyti ir panaudoti.

Vyriausias K. didvyris yra Väinämöinenas, nuostabus dainius ir burtininkas. Jis yra kartu ir kultūros pradininkas: kerta medžius, dirba žemę, sėja miežius, gina kraštą nuo priešininkų, ligų ir laukinių žvėrių. Jis padarė nuostabų muzikos instrumentą ‚kantele' (liet. ‚kanklės'), savo dainavimu žavėjo visus žmones, gyvulius ir gamtą, net saulė ir mėnulis nusileido žemėn pasiklausyti jo dainavimo. Jo priešininkas yra lapis Joukahainenas. Senam Väinämöinenui tačiau nesisekė meilėje: mergaitė Aino pasiskandino, nenorėdama senio. Tada jis keliauja į šiaurės kraštą Pohjola, kurio šeimininkė Louhi, irgi didelė burtininkė, turi gražią dukterį: ji supasi atsisėdusi ant vaivorykštės ir besiperšančiam Väinämöinenui duoda atlikti eilę sunkių darbų. Motina reikalauja nukalti nuostabų malūną (sampo), kuris maltų visokias gėrybes. Šį uždavinį gali atlikti tik Ilmarinenas, tas amžinasis kalėjas, nukaląs saulę ir mėnulį; jis ir gauna mergaitę. Paskum K. didvyriai bando tą malūną pasigrobti, tat jiems pasiseka, bet grįžtančius namo su grobiu pasiveja Louhi, įvyksta mūšis jūroje, kurio metu nuostabusis malūnas paskęsta. Paskutinė giesmė aiškiai rodo perėjimą iš pagonybės į krikščioniškąjį laikotarpį. Väinämöinenas nemėgsta mažo berniuko, kurį pagimdė mergaitė Marjatta (Marija), suvalgiusi uogą. Berniukui tapus Karelijos karaliumi, Väinämöinenas palieka kraštą ir išplaukia varinėje valtyje į tolumą tarp dangaus ir žemės. Suomiams jis palieka kantelę ir giesmes.

Suomių epinės ir magiškos giesmės yra sukurtos trocheiniu tetrametru, neturi posmų. Būdingos poetinės priemonės yra aliteracija, arba žodžių pradėjimas tais pačiais garsais (pvz.: plėtės pušys plačiašakės; sakė senė savo sūnui) ir minties paralelizmas, arba sąvokų pakartojimas kitais žodžiais (pvz. K. pradžios eilutės: Ir atėjo man į galvą, mano smegenys sumanė, eiti ir pradėt dainuoti, ir pradėti sau kalbėti, tautos giesmę sugiedoti, giesmę sugiedot tautos). Gražų liet. K. vertimą davė A. Sabaliauskas su gerais paaiškinimais: Suomių tautos epas 1922.

K. nėra grynos vaizduotės kūrinys. Pagal K. Krohną, K. vaizduoja suomių politinės nepriklausomybės laikotarpį, pusiau pagoniškus ir pusiau krikščioniškus laikus. K. didvyriai nesą tiktai tam tikro istorinio laikotarpio, tam tikro luomo ar tam tikros apribotos geografinės srities atstovai. Jie esą tikros istorinės asmenybės ir K. apdainuojanti tikrus istorinius įvykius. Nuotykiai Pohjoloje rodą atgarsį suomių žygių į turtingą Gotlando salą. Tačiau visa tai nėra istorija, bet kūryba, o liaudies kūryba — menkas istorinis šaltinis, nes faktai greit užmirštami ir iškraipomi. K. giesmės negalėję būti anksčiau sukurtos, kaip XII a., didžioji jų dalis greičiausiai atsirado XIV–XV a. Visi duomenys rodo, kad jos bent didžiąja dalimi buvę sukurtos p.v. Suomijoj, senajame suomių kultūros centre, tačiau iki naujųjų laikų jos ten neišliko. Jas gyvas išlaikė Archangelsko karelai. Civilizacija nėra palanki liaudies kūrybai ir ji ieško prieglobsčio atokiuose užkampiuose.

K. giesmės atrastos suomių tautosakininko Elijo Lönnroto (žr.). Jis dar studentu būdamas nuo 1828 pėsčias keliavo po visą kraštą, rinko ir pats leido liaudies kūrybą. Pradžioje jo darbas vienlaikių tautiečių nebuvo suprastas, negavo jis ir moralinės paramos. Nežiūrėdamas sunkumų ir nepasisekimų, Lönnrotas po 5 ieškojimo metų užtiko gerų dainininkų ir iš jų užrašė išvystytus epinių giesmių variantus. Surinktą medžiagą reikėjo sutvarkyti, kiekvieną giesmę padėti savo vieton, jas atitinkamai susieti, nes nė vienas giesmininkas nemokėjo visų giesmių ir nežinojo jų tvarkos. Pirmas Lönnroto rinkinys, sudarytas 1833, turėjo 16 giesmių apie Väinämöineną (5052 eilutes). Kitais metais jis užtiko Archangelske naujos medžiagos, ir savo rinkinį perredagavo. Tą darbą Lönnrotas baigė 1835 II 28; ši diena suomių kasmet švenčiama, kaip ‚K. diena'. Tai pirmoji K. redakcija, pasirodžiusi spaudoje tų pat metų gale, pavadinta: ‚K., arba senos Karelijos runos iš suomių tautos prosenovės'. Rinkinys turėjo 12.078 eilutes, padalytas į 32 giesmes. Nuo to laiko prasidėjo sistemingas tautosakos rinkimas visoje Suomijoje. Išlaidas daugiausia padengdavo Helsinkio univ. stud. korporacijos. Visam darbui vadovavo 1831 įsteigta Suomių literatūros d-ja, kurios pirmu sekretoriumi buvo Lönnrotas. Jaunuomenė atliko didelį darbą suomių tautai ir mokslui. 1831–61 surinkta 10.000 giesmių variantų (dabar jų turima per 50.000). Pasinaudodamas nauja medžiaga, Lönnrotas

1849 išleido antrą K. leidimą, kuris turėjo jau 22.795 eilutes, padalytas į 50 skyrių. Ši K. redakcija beveik nepakeista pasiliko iki mūsų dienų.

Lönnrotas buvo sąžiningas tautos kūrybos rinkėjas ir talentingas jos tvarkytojas, bet ne koks ‚stilizatorius' (laimingu sutapimu, jis neturėjo jokių gabumų poezijai). Tad K. yra tikras suomių tautos kūrinys. Reikia pripažinti gilus Lönnroto nujautimas atrenkant, atskiriant ir derinant atsitiktinai sujungtas giesmes. Tai darydamas jis sekė tą tvarką, kurios laikėsi geriausi liaudies dainininkai; ten, kur nebuvo galima susekti, laikėsi tokios tvarkos, kokios reikalavo giesmių tematika. Redaguodamas K., visada turėjo po ranka visą eilę liaudiškų variantų, atrinko ir sudėstė sveikiausias jų dalis. Savo gilia nuojauta ir tautos kūrybos pažinimu, jis atitiko daugelį dalykų, kuriuos vėliau patvirtino moksliniai tyrinėjimai. Apie 94% viso veikalo eilučių yra tikrai liaudiškos, likusios paimtos iš kitų liaudies kūrinių (lyrinių dainų ir kt.) ir labai nedaug eilučių tėra paties Lönnroto įterptų, dažniausiai pavartotų atskiroms giesmėms susieti.

Suomiai jau seniai susidomėjo K. ir grynai moksliniu požiūriu. Buvo pasiryžta išleisti visus liaudiškus variantus. Pirmiausia jie buvo suskirstyti pagal geografines provincijas, o jų ribose pagal siužetus. Tokiu būdu atsirado leidinys ‚Suomen kansan vanhat runot' (Senosios suomių tautos runos), pradėtas leisti 1908; iki šiol išsp. apie 30 storų tomų; čia daug pasidarbavo prof. A. R. Niemis (žr.).

Pradžioje Lönnrotas norėjo veikalą pavadinti ‚Väinämöinen', tik vėliau pasirinko K. vardą (‚Kaleva' yra seniausias karžygio vardas suomių ir estų tradicijose). Tautosakiniu atžvilgiu, K. giesmėse galima pastebėti ne tik grynai suomiškų pradų, bet nemaža įtakos iš skandinavų, baltų ir rusų. Pirmųjų dviejų įtaka siekia tolimus laikus, o rusiška pasireiškė tik apie 1700. Skolintinius motyvus suomiai labai vykusiai prisitaikė, duodami jiems tautinį suomišką pavidalą.

K. turėjo ir tebeturi milžiniškos įtakos visam suomių kultūriniam gyvenimui. Svetimųjų priespaudos laikais ji žadino suomių tautinį susipratimą. Moksliniai K. tyrinėjimai atidengė daug kultūriškai istorinių paslapčių. Gal daugiausia įtakos K. padarė suomių literatūrai. Visi didieji suomių rašytojų veikalai remiasi liaudies kūryba, tačiau tai nėra paviršutiniškas jos pamėgdžiojimas. Jie sugebėjo suprasti liaudies kūrybos esmę ir tuo pačiu savo tautos dvasią, o jau paskum ją savo veikaluose iš naujo perteikti tobulesnėmis priemonėmis. Ne veltui sakoma, kad be K. nebūtų kultūringos Suomijos.

W. F. Kirby, K., the Land of Heroes, 2 tt. 1923–1925; *K. Krohn*, Kalevalastudien I–IV, 1924–1928; *J. Balys*, Suomių K. šimtmečiui besiartinant (N. Romuva nr. 175–176, 1934); (") Suomių K. istorinė ir kultūrinė reikšmė (N. Romuva nr. 8, 1935); (") Suomių ir baltų santykiai K. šviesoje (Vairas nr. 4, 1935, 478–480); *P. Būtėnas*, K. (Židinys 2, 1935, 185–199); *M. Sudaniemi*, Die Metrik des K.-Verses 1951 (FFC 139); *M. Haavio*, Väinämöinen, Eternal Sage 1952 (FFC 144). *J.B.*

Kalevipoeg (est. ‚Kalevio sūnus') estų rašytinis epas, pavadintas pagal vyriausią veikalo veikėją. K. sumanė ir pradėjo F. R. Fählmannas (žr.), parašė ir paskelbė Fr. R. Kreutzwaldas. Atspausdintas 1857–61 estiškai ir vokiškai. K. turi 19.000 eilučių, padalytų į 20 giesmių, sukurtas suomių epo Kalevalos (žr.) įtakoje. Vyriausias K. veikėjas pavaizduotas dieviškos kilmės labai stipriu vyru, krašto gynėju, milžinu ir kultūros herojum, ariančiu žemę ir statančiu miestus, kovojančiu su žmonių priešininku velniu. Kadangi estai maža teturi herojinių liaudies dainų, tai autoriui teko remtis prozos sakmėmis apie stiprų jaunuolį ir jas sueiliuoti į ištisinį pasakojimą. Tad K. nėra autentiškas liaudies epas, bet individualus kūrinys, parašytas sekant liaudies tradicijomis. Vis dėlto jo įtaka estų kultūrai buvo labai didelė.

K. turinys fantastiškas ir legendinis. Kalevis, didžiojo dievo Taara sūnus, buvo pagimdytas erelio. Jis įsteigė Viru (Estijos) karalystę. Suaugęs piršosi mergaitei Lindai, kuri buvo gimusi iš vištos kiaušinio ir užauginta ūkininkės. Mergaitei vienas po kito piršosi mėnulio, žvaigždžių, saulės, vėjo ir vandenų sūnūs, bet ji pasirinko Kalevį. Jie turėjo daug vaikų, bet žymiausias buvo K., gimęs jau tėvui mirus. Kalevis buvo palaidotas Katedros kalne, Taline, o iš Lindos ašarų prie kalno atsirado ežeras. Našlė Linda buvo pagrobta suomių burtininko ir nešama per Suomių įlanką, bet ją išgelbėjo dievas Ukko ir pavertė uola. K. išvyko ieškoti savo motinos, perplaukė per įlanką į Suomiją, ten surado burtininką, motinos grobiką, ir jį užmušė. Suomijoje aplankė kalvį, kuriam K. tėvas buvo užsakęs nukalti stebuklingą kardą, bet kalvis pareikalavo labai aukštos kainos. K. neturėjo kuo užmokėti, nusiminęs pasigėrė, užmušė kalvio sūnų, pasigrobė kardą ir pabėgo, tačiau kalvis spėjo užkeikti kardą. Grįžęs į Viru, K. pasidarė karaliumi, pats arė žemę ir dykumas pavertė derlingais laukais. Apgaudamas dvasią, K. laimėjo iš jos daug pinigų; tada pasiuntė savo draugą apmokėti kalviui skolos, o pats statė miestus, kad gintų kraštą nuo užpuolikų. Prie Peipaus ežero jis sutiko kitą burti-

ninką, kuris jam bemiegant pavogė kardą ir paskandino Kääpa upėje. Grįždamas atgal į Viru, K. pateko į velnio olą, kurio nebuvo namie, bet rado ten tris mergaites, su kuriomis linksmai praleido naktį. Velniui sugrįžus namo, K. jį nugalėjo ir pabėgo su mergaitėmis ir visa našta aukso. Jis atidavė mergaites savo draugams, o auksą miestų statytojams. Tada K. vėl apėmė neramumas, jis panoro pasiekti žemės ribas, kur vanduo susisiekia su dangumi. Pasidarė sidabrinį laivą ir išplaukė. Pasiekė Laplandiją, kur pasiėmė lapį Varraką vadovu, bet greit patyrė, kad žemė neturi galo, tad sugrįžo atgal į Viru. Čia ramiai ir ištaigingai gyveno 7 metus. Tada priešai užpuolė Viru, bet K. su savo draugais juos atmušė. Ir vėl K. apėmė neramumas. Jis pasiekė velnio rūmus, ėmėsi su juo 7 paras ir nugalėjo. K. iškilmingai grįžo į savo sostinę Lindanisą ir ruošėsi ieškoti sau žmonos Kunglos krašte. Tačiau prieš jam išvykstant atsirado lapis Varrakas ir reikalavo pažadėto užmokesčio už savo pagalbą: kaina buvo išminties knyga, kurią dievas Taara buvo davęs Kaleviui ir kuri buvo prirakinta grandinėmis prie sienos. Vykdydamas pažadą, K. atidavė knygą lapiui, bet tada prasidėjo nelaimės: Viru iš visų pusių užpuolė priešininkai, K. ir jo vyrai buvo nugalėti. K. turėjo bėgti. Brendant per Kääpa, jo paties kardas, burtininko ten paskandintas, nukirto K. abi kojas, — toks buvo suomių kalvio prakeikimas. K. mirė ir pateko į Taaros karalystę, kur jam buvo pavesta saugoti pragaro duris. Ten jis yra iki šios dienos sėdįs ant savo arklio, žemiau kelių nukirstomis kojomis, o jo kumštis įstrigęs į akmeninius pragaro vartus.

K. turi visus epinio veikalo ypatumus: nupasakoja dieviškos kilmės herojaus gyvenimą ir žygdarbius nuo gimimo iki mirties. Būdingas yra herojų apimas neramumas, verčiąs ieškoti nuotykių. Magiški veiksmai pinasi su karo žygiais. Veikėjai yra apdovanoti neįprastomis galiomis, jėga ir klasta pinasi kartu. K. turi ir kilnių būdo ypatumų: jis siunčia užmokestį už kardą, ištesi lapiui duotą žodį. Nuo likimo ar prakeikimo joks herojus negali išsivaduoti. Burtų ir užkeikimo galia yra ypač būdingas reiškinys suomiškų tautų tradicijose.

W. F. Kirby, The Hero of Estonia 2 tt., 1895; *A. Annist,* F. R. Kreutzwald's ‚Kalevipoeg' 2 tt., 1934–36. *J.B.*

Kalf (Kalff) Willem (1622–1693) olandų tapytojas Amsterdame, natiurmorto meistras. Rembrandto įtakoje perėjo nuo monochrominės tapybos prie gilių sultingų spalvų, kurios šviečia iš vienijančios prietemos (dabar pavirtusios juoduma). Jo tematika buvo puikus pusryčių stalas su vaisiais, įvairiais skanėstais, stiklo, porceliano, sidabro ir cino indais skoningoje kompozicijoje. Pvz. ‚Nautillus taurė su vaisiais' (apie 1660–70) Berlyne. Atskirą K. darbų rūšį sudaro maži paveikslai, kur vaizduojama virtuvės netvarka su nemažesniu tapybiniu efektingumu. K. darbų turi daugelis didžiųjų muziejų. *P.Rkl.*

Kalganas (mongoliškai kalgan ‚vartai'), kiniškai Čangkiakou, Kinijos mst. Mongolijos pasienyje, pakeliui iš Pekino į Urgą, laikomas vartais į Mongoliją; 151.234 gyv. (1947). Žymus arbatos, kailių, odų, vilnos prekybos centras. Nuo 1914 ligi 1952 Čaharo provincijos sostinė, 1937–45 užimtas japonų. Prieš I pas. karą per metus pro K. pereidavo apie 1.200.000 vilkstinių kupranugarių, iš kurių apie 100.000 gabendavo arbatžoles į Rusijos pasienį.

Kalgoorlie mst. v. Australijoje, svarbiausių kontinento aukso kasyklų centras, drauge su Boulderiu, Coolgardie, Kanowna ir kt. vietomis sudaro ištisą grupę aukso kasyklų vietovių. K. yra 605 km į r. nuo Pertho, prie transaustrališkojo glžk. (iš Pertho į Adelaidę) ir kita linija sujungtas su Esperance uostu p. pajūryje. Auksas čia aptiktas apie 1888 ir greit sutraukė minias jo kasėjų. K. 1900 turėjo per 30.000 gyv., o aplink jį įsikūrė keliolika kitų vietovių. Dėl sauso klimato (per metus iškrinta vos 225 mm kritulių) kasykloms įtaisyta viena didžiausių pasaulyje vandens pumpavimo sistemų. Magistralė vamzdžių linija, tiekianti vandenį iš v. pajūrio Darlingo kalnų, yra 560 km ilgio, o iš viso bendras vamzdžių ilgis apie 2250 km. Nuo 1903 per dieną praleidžiama 20 mil. l vandens. Daugiausia aukso randama kvarco diabazo uolienose, jo gyslos sudaro vertikalias juostas. Nors aukso ištekliai gerokai sumažėjo, bet kasyklos dar laikomos gero produktyvumo. Jose 1955 dirbo apie 40.000 darbininkų, iš kurių apie 22.500 gyvena pačiame K. mieste. Iki 1933 iškasta daugiau kaip už 750 mil. dol. aukso. Panaudojant kasykloms skiriamą vandenį, projektuojama K. sritį paversti žemės ūkio kraštu su 35.000 km² dirbamų laukų. *A.B.*

Kalgovas Juozas (g. 1925) tapytojas. Tapybą studijavo taikomosios dailės ir amatų mokykloje Freiburge (Breisgau), Vokietijoje. Emigravo Australijon. Lietuvių dailininkų kolektyvo Aitvaro narys. Dalyvavo lietuvių ir vietos dailininkų rengiamose parodose.

Kalgriaužių miškas Darbėnų vls., Kretingos aps., 4 km nuo Šventosios uosto, 367 ha ploto. Prieina Šventosios upė. Vieta lygi, drėgna. Pušynas III boniteto su

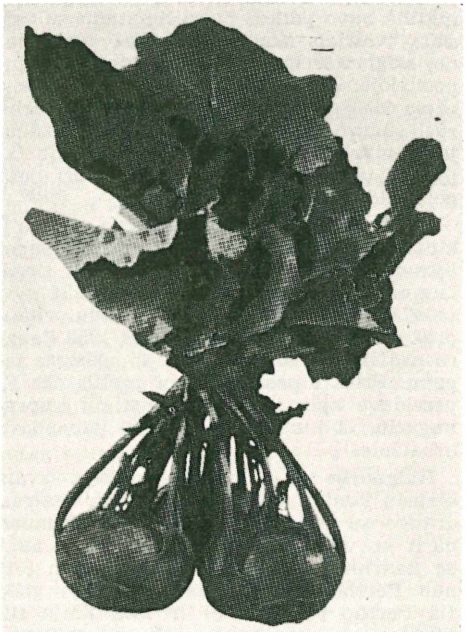

Kaliaropė

egle ir beržu. Per K.m. eina glžk. Darbėnai–Šventosios uostas.

Kaliajev Ivan Platonovič (1877-1905) rusų socialistų revoliucionierių kovos būrio narys, 1904 dalyvavęs atentate prieš vidaus reikalų ministrą Plevę ir 1905 prieš Maskvos generalgubernatorių didįjį kng. Sergiejų (Romanovą). 1905 V 10 pakartas.

Kaliãropė (iš lot. caulis ‚kopūstas' ir rāpa ‚sėtinys'), arba ropinis kopūstas (Brassica oleracea var. gongylodes), kopūstinių grupės daržovinis augalas, turįs gumbo pavidalu išsipūtusį stiebą, vartojamą maistui. Kai kur valgomi ir lapai. K. auga net ir smėlio dirvose, tik reikalinga laiku palieti. Paprastai k. auginamos pavasarį ir rudenį, nes karščių metu išauga kietos, blogos kokybės. Ankstyvam auginimui daigai paruošiami inspektuose, vėlyvesniam — sėjama. Valgiui vartojama tada, kai gumbas pasiekia 5–8 cm skersmens; per daug sustorėję gumbai yra kieti ir sumedėję. K. turi daug vitaminų. Lietuvoje buvo dar mažai auginama. *J.Prš.*

Kaliaũsė 1. senais drabužiais apvilkta lazda su skersiniu, įtaisoma kanapėse, miežių, kviečių lauke ir kt. paukščiams baidyti; 2. ausyta žieminė kepurė, paprastai siuvama iš kiškio ar avies kailiuko.

Kalibras (prc. calibre iš ar. kalib ‚forma, pavyzdys') kokio nors daikto dydis, skersmuo.

1. K a r o t e c h n i k o j—kulkos ar sviedinio, šaunamojo ginklo vamzdžio kiaurymės (kanalo) skersmuo. Pastarasis matuojamas linijiniais vienetais: mm, cm, coliais, linijomis. Atsižvelgiant į ginklui reikalingą paslankumą (svoris), k. dydis parenkamas taip, kad šaudant būtų gaunamas kuo didžiausias efektas. Todėl krantų artilerijos pabūklų k. didesnis už tvirtovės pabūklų, o pastarųjų už lauko artilerijos pabūklų kalibrą. Artilerijos pabūklų k. labai įvairus: mažiausias siekia 20 mm, didžiausias — 42 cm. Šautuvų k. svyruoja tarp 7 ir 9 mm, pistoletų — tarp 6 ir 9 mm. Negraižtvuotos artilerijos laikais k. buvo matuojamas apvalo akmens (vėliau ketaus) sviedinio svoriu. 1877 pereita prie dabartinio k. matavimo būdo linijiniais vienetais. Medžioklinių šautuvų k. matuojamas kiekiu rutulinių kulkų, kurių galima gauti iš 1 svaro švino. Tuo būdu 12, 16 ir 20 reiškia, kad iš 1 svaro švino galima išlieti 12, 16 arba 20 rutulinių kulkų, kurių skersmuo atitiktų šautuvų vamzdžių kiaurymes. Medžioklinių šautuvų kalibras 12, 16 ar 20 atitinka 18, 17 ir 15,5 mm kalibrą.

Lietuvos kariuomenė buvo ginkluota 7,9 mm kalibro šautuvais ir kulkosvaidžiais. Artilerijos patrankų k. yra buvęs 75–77 mm ir 105–107 mm. Nuo šaudymo per ilgą laiką ginklo k. padidėja; kai k. padidėja už leistinos ribos, ginklas išimamas iš apyvartos arba pakeičiamas vamzdis. *O.Urb.*

2. T e c h n i k o j e k. vadinamas neištraukiamas, neturįs skalės matavimo įrankis dirbinių formai patikrinti ir nustatyti, ar jų dydis atitinka brėžinius.

Kalibrometras (prc. calibre ‚kalibras' ir gr. metreō ‚matuoju') — prietaisas vielos, metalo lakštų ir pn. daiktų storiui matuoti. K. sudarytas iš plieninės plokštelės su eile skylių arba išpiovų.

Kalicebas žr. Callicebus.

Kalicki Bernard (1840–1884) lenkų istorikas ir publicistas, Karolio Szajnochos sekretorius. 1863–65 austrų valdžios kalintas už dalyvavimą sukilime. 1869 išleido populiarią Lenkijos istoriją. Iš kitų jo darbų pažymėtini: Zarysy Historyczne 1869, Kwestya Ruska 1871 ir kt. Lietuvos istorijai svarbus jo veikalas Bogusław Radziwiłł, koniuszy litewski 1877, kuriame panaudota nemaža archyvinės medžiagos.

S. Tarnowski, B. K. 1885.

Kalidasa (IV–V a. po Kr.) vienas iš pačių žymiausių indų poetų ir dramaturgų. Iš jo gyvenimo težinoma tiek, kad jis gyveno Guptos dinastijos karalių dvare, š. Indijoje. K. priskiriama visa eilė sanskritiškai parašytų epinių, lyrinių ir dramos kūrinių. Iš jo poemų pažymėtina Raghu-

vansa, kur 19 giesmių apdainuojama Raghu dinstija, ir Kumarasambhava, kur 8 giesmės skirtos karo dievo Kumaros gimimui. Iškiliausi lyrikos kūriniai Meghaduta (Debesio pasiuntinys) ir Ritusamhara (Metų laikai). Meghadutoje ištremtas pusdievis perduoda savo sveikinimus mylimajai; čia ypačiai švelniai reiškiami meilės jausmai. Ritusamharoje vaizduojami šeši metų laikai (indai dalijo savo metus į 6 sezonus), kur apdainuojamas Indijos gamtos grožis ir kt. Iš jo išlikusių dramų pažymėtinos šios: Malavikagnimitra, kur vaizduojama Malavikos ir karaliaus Agnimitros meilė; Vikramorvaši, arba Urvaši, kurios turinį sudaro senas padavimas apie Pururavas ir Urvaši; Šakuntala, 7 aktų drama, yra viena iš didžiausių pasaulinės literatūros kūrinių. Čia vaizduojama karaliaus Dušijantos meilė atsiskyrėlio dukteriai Šakuntalai. Ši drama, pirmą kartą išversta anglų kalbon W. Joneso 1789, sukėlė didelį susidomėjimą ne tiktai ja pačia, bet ir sanskrito studijoms Anglijoje bei Vokietijoje. K. dramos pasižymi gyvais dialogais ir gražiu stilium. K. yra daręs įtakos ne tiktai indų, bet ir kitų kraštų poetams (pvz. Šileriui ir kt.).

G. Huth, Die Zeit des K. 1890; *M. Winternitz,* Geschichte der indischen Literatur 1920; *A. Hillebrandt,* K. 1921. *St.Vk.*

Kalidonas (gr. Kalydon) sen. graikų mst., p. Etolijos sostinė, prie Eveno upės ir K. įlankos. Jis yra garsus legendine K. medžiokle. Kartą K. karaliui Enėjui užmiršus atnašauti Artemidei, deivė labai susirūstinusi ir atsiuntusi baisų šerną karaliaus žemių naikinti. Enėjo sūnus Meleagras šerno užmušti sukvietęs geriausius Graikijos didvyrius: Kastorą, Poluksą, Tesėją, Nestorą, Atalantę ir kt. Atalantė sužeidusi šerną, Meleagras sudavęs mirštamą smūgį, o kiti pribaigę. Graikų ir danų archeologai atkasė miesto sienas, herojumą ir Artemidės šventyklą.

E. Dyggve, Das Laphrion, der Tempelbezirk von K. 1948. *A.Rkš.*

Kaliėtninkas (lenk. Kaletnik) bžk., į r. nuo Suvalkų. Ta sritis XVIII a. priklausė Vygrių bažnyčiai. Stanislovas Augustas įsikūrusią K. parapiją aprūpino žeme, pavesdamas jai Deknino dvarelį su 188 margais lauko. Antroji medinė bažnyčia statyta 1840. Anksčiau čia gyventa lietuvių. Apie tai liudija išlikę lietuviški vietovardžiai ir pavardės. Vėliau parapija sulenkinta.

J. Totoraitis, Sūduvos Suvalkijos istorija I 1938, 577.

Kalifas (ar. chalīfa ‚įpėdinis') titulas islamo viršininko, kuris buvo laikomas Mahometo įpėdiniu ar vietininku. Pirmas šį vardą turėjo Mahometo uošvis Abu-Bekras (žr.), vėliau Damasko valdovai ir po jų Bagdado. Islamui išsiplėtus, nuo Bagdado atskilę islamiški viršininkai (Ispanijos, Egipto ir kt.) pasisavino k. titulus. Bagdadui žlugus (1258) pirmavo Egipto kalifai, kol iš jų tą titulą atėmė turkų sultonas (1517). Su turkų sultonatu susijęs titulas išliko iki 1924, kada Turkijos tautinis susirinkimas jį panaikino. *J.J.*

Kalifatas (ar.) 1. kalifo poaukštis, reiškęs daugiau moralinio pobūdžio pirmenybę visam islamiškam pasauliui; 2. arabų užkariautojų po Mahometo mirties sudarytų valstybių pavadinimas.

Kalifornija (California, str. Cal.) v. JAV valstybė prie Pacifiko kranto; 403.000 km² ploto, 12.213.000 gyv. (1954, 1940 6,9 mil.). Didžiausią paviršiaus ploto dalį, per 1100 km iš šiaurės į pietus, užima pajūrio Kordiljerai (Coast Range), Didysis slėnys, kuris yra nuotakus Sacramento ir San Joaquimo upėmis į San Francisco įlanką ir Sierra Nevados kalnai su Whitney kalnu 4540 m aukščio viršūne. Pietinė dalis mažiau kalnuota. Be to, dar yra kitų mažesnių kalnynų, iš kurių žymiausi Duburio (Basin Range) ir Pusiasalio kalnynai (Peninsular Range). Kai kurie slėniai yra žemiau jūros lygio, pvz. Mirties slėnys, Saltono jūra. Klimatas sausų vasarų; juo toliau į pietus, juo mažiau drėgmenų ir šilčiau. Šiaurinės dalies pajūrio kalnuose auga vešlūs miškai, o pietuose vyrauja dykumos. Visa K. yra žiemos lietų juostoje. Apskritai klimatas yra sveikas ir malonus, be didelių vasaros karščių ir be žiemos šalčių, labai saulėtas; Los Angeles srityje per metus esti 350 giedrių dienų. Nuo gegužės ligi lapkričio mėn. yra sausasis periodas. Pajūryje dažnai rūkai, kurie ypačiai dažnai atsiranda š. dalyje. Atmosferos kritulių š. dalyje iškrinta per metus apie 1200 mm, o pietuose tik ligi 250 mm. Temperatūra San Francisco mieste žiemos metu vidutiniškai 9,5C°, o vasarą 15,5C°. Meksikos pasienyje esančiame San Diego vidutinė žiemos temp. yra 12C°, o vasaros 20C°. Atokiau nuo jūros esančiuose tarpkalnių kloniuose vid. metų temp. yra apie 18C°. Karščiausios vasaros esti p. r. dalyje, kur Kolorado dykuma yra karščiausia JAV vieta. Sierra Nevados kalnuose žiemos metu daug prisninga. Miškai apima apie 48 mil. akrų; daugiausia juose auga spygliuočiai: pušys, raudonmedžiai, keniai, kedrai, eglės ir sekvojos. Vakarinėse pakalnėse auga didžiausieji ir seniausieji pasaulyje medžiai sekvojos milžinai (Sequoia gigantea). Gamtos apsaugai yra 4 tautiniai parkai, iš kurių dviejuose — Yosemito ir Sekvojų — yra išlikę dideli sekvojynai. Pietinėje dalyje auga palmės (Washingtonia), kuriomis puošiami miestai. Statybai medžiagą tei-

Vynuogių rinkimas Kalifornijoje

kiantieji miškai apima apie 13.650.000 akrų.

K. yra pirmaujanti žemės ūkio produkcijos verte valstybė: metinės žemės ūkio pajamos nuo 1945 yra apie 2.500.000.000 dol. Nors intensyviai kultyvuojamos žemės plotas nesudaro nė 10% viso ploto, bet produkcija pralenkia visas kitas JAV valstybes. Iš viso yra apie 150.000 ūkių, kurių daugumas yra dideli plantacijų ūkiai, apimą drauge paėmus apie 35.000.000 akrų. Daugiau kaip pusė šio ploto yra drėkinama upių vandeniu. Didžiausi drėkinami plotai yra pačiuose pietuose: Imperijos slėnis, kuris laistomas Kolorado upės vandeniu, atvedamu 125 km ilgio kanalu, San Joaquino ir Sacramento upių slėniai. K. užima antrą vietą (po Floridos) apelsinų produkcija; jos plantacijose auga per 22.000.000 apelsinmedžių, duodančių arti 50.000.000 dėžių vaisių. Vynuogynų plotas yra didžiausias JAV; per metus užauginama apie 2.500.000 t vynuogių. Citrinų metinis derlius siekia apie 15.000.000 dėžių, persikų 800.000 t, kriaušių 300.000 t, obuolių 280.000 t, abrikosų 150.000 t, slyvų 180.000 t, apynių 10.000 t, ryžių 700.000 t, bulvių 1.000.000 t., medvilnės 1.500.000 balų, miežių 1.700.000 t.

Svarbiausi mineraliniai turtai: cemento žaliava (metinė produkcija 80.000.000 dol. vertės), nafta (800.000.000 dol.), smėlis (43.000.000 dolerių), degamosios dujos (86.000.000 dol.), auksas (300.000 uncijų už 10.000.000 dol.), sidabras (1.000.000 dol.), volframas (11.000.000 dolerių), cinkas (3.000.000 dol.), talkas (2.800.000 dol.), druska (5.000.000 dol.), gyvasis sidabras (1.500.000 dol.), švinas (3.000.000 dol.), gipsas 2.700.000 dol.), molis (4.000.000 dol.), kalkės (3.500.000 dol.), boraksas (15.000.000 dol.). Ligi 1950 Kalifornijoje rasta aukso už 2.300.000.000 dol. Gyvulių ūkiuose yra apie 3.000.000 galvijų, 20.000.000 avių ir 800.000 kiaulių.

Pramonėje 1954 dirbo 1.083.000 žmonių. Svarbiausios pramonės šakos yra: lėktuvų ir jų dalių gamyba, automobilių, aparatų, mašinų, vyno, vaisių ir mėsos konservų, filmų, medžio gaminių, drabužių. Didžiausi miestai (1954): Los Angeles 4.400.000 gyv. (su priemiesčiais, 1950 be priemiesčių 1.970.358), kuris nuo 1945 yra sparčiausiai augąs JAV didmiestis, San Francisco 798.000, San Diego 435.000, Oaklandas 397.000, Long Beach 262.000, Sacramento (valst. sostinė) 156.000, Berkeley 115.000, Glendale 113.000, Pasadena 110.000, Fresno 108.000, Ričmondas 105.000, San Jose 102.000. Tankiai apgyventas yra išilginis Sacramento ir San Joaquino upių slėnys ir didmiesčių apylinkės, į kurias atsikelia daug naujakurių iš r. ir vidurinių JAV.

Švietimas tvarkomas pavyzdingai; pradžios mokslas privalomas visiems 8–16 m. amžiaus vaikams. Iš 100 aukštųjų mokyklų žymiausia ir didžiausia yra valstybinis K. universitetas su 33.000 stud. ir 4500 mokomojo personalo narių. Kitos žymios aukštojo mokslo institucijos yra K. technologijos institutas ir Stanfordo univ.

I s t o r i j a. Pirmasis europietis, pasiekęs dabartinę K., buvo ispanų jūreivis Hernando de Alarcon, kuris 1540 tyrinėjo K. įlanką ir Kolorado upės žemupį. Metais prieš jį K. pusiasalyje (žemutinėje K.), lankėsi ispanas Francisco de Ulloa, kuris pavadinęs tą kraštą mitologiniu K. vardu, paimtu iš vieno XV a. romano. Pradžioje ispanų pranciškonai kūrė savo misijų stotis K. pusiasalyje ir tik 1769 atvyko į San Diego įlanką pranciškonų ekspedicija, įkūrusi misijų stotį; 1770 kita jų stotis įkurta Monterey vietoje. Ligi 1823 jie jau turėjo iš viso 22 misijų stotis. Misininkai ne tik platino kat. tikėjimą, bet ir steigė plantacijas, kūrė gyvulių ūkius, drėkino upių vandeniu laukus. 1804 K. paskelbta Ispanijos provincija, o 1824 prijungta prie Mek-

Šiaurinis Kalifornijos pajūris

sikos. 1826 į K. atvyko pirmieji amerikiečių ‚frontierininkai'. JAV politinė įtaka pradėjo sparčiai augti, atsirado norinčių prisijungti prie JAV. 1846 VI 14 grupė amerikiečių naujakurių sukilo prieš Meksikos administraciją. JAV karo laivynas užėmė Monterey ir Yerba Bueną (dabartinį San Francisco), o visa K. 1846 VIII 15 paskelbta JAV teritorija. 1848 II 2 Guadalupe Hidalgo taikos sutartimi Meksika turėjo atsisakyti Kalifornijos. 1850 gavo federalinės valstybės teises. 1848 I 24 aptikta aukso upelyje prie gen. Sutterio malūno, netoli Colomos. Gandas apie auksą taip greit pasklido, kad jau 1849 tūkstančiai jo ieškotojų, vadinamų ‚argonautų', užplūdo Sutterio didžiulį ūkį, sunaikindami jo plantacijas ir įsikurdami ten gyventi. Tų metų pabaigoje K. turėjo per 100.000 gyv. Per 5 metus (1848–53) iš Sutterio ūkio gauta aukso už 258.000.000 dol., t. y. 21 kartą daugiau, negu visa ligi tol jo produkcija iš visų kitų JAV. Daugumas aukso ieškotojų buvo nevedę, žymus jų procentas buvo kriminalistai, gobšuoliai, nesilaikę jokios moralės ir teisės normų. Moterų buvo mažiau kaip 10% viso gyv. skaičiaus. Įsigalėjo smurtas ir linčo teismai. Tvarka pamažu įsigalėjo K. priėmus į JAV valstybių narius. Vidaus karo metu K. buvo Unijos pusėje. Po jo prasidėjo ekonominio gyvenimo kilimas, kuris gavo gyvo impulso nutiesus 1869 ‚Pacifiko Unijos' gležk. Jau 1875 San Francisco turėjo apie 200.000 gyv., iš kurių 100 milionierių. 1850 pradėta gabenti gležk. ir kasyklų darbams kinai. Jų imigracija sukėlė didelį politinį triukšmą, trukusį ligi 1890. Po II pas. karo prasidėjo nauja ateivių iš kitų JAV vietų banga, sukėlusi spartų didmiesčių augimą ir gerovės kilimą. Didžiausia lietuvių kolonija yra Los Angeles (žr.), po jos eina San Francisco (žr.) ir kt. mažesnės vietovės.

E. Weston, California and the West 1951; *J. A. Crow*, California as a Place to Live 1953. *A.B.*

Kalifornijos įlanka (Gulf of California) skiria Kalifornijos pusiasalį (Žemutinę Kaliforniją) nuo Meksikos žemyno; 1100 km ilgio, 150–220 km pločio, ligi 2900 m gylio.

Kalifornijos Lietuvis mėnesinis žurnalas, pradėtas leisti 1946 vasario mėn. Oaklande, Calif. Iš pradžių leid.-red. buvo Bronė Skirienė, nuo 1947, persikėlus į Los Angeles, — A. Skirius. Žymesnieji bendradar-

Iš Pisanio ‚Tratteggiatto da Penna' (Genuja 1640)

biai: prel. J. Macijauskas, Br. Starkienė, Milton Stark, Algis Regis, kun. J. Jonaitis, adv. Peter ir kt. Nuo 1949 vasaros iki 1950 redagavo J. Vitėnas. Nuo 1950 sausio mėn. vietoj K.L. imta leisti ‚Lietuvių Dienos', pažymint, kad K.L. sujungtas su Lietuvių Dienomis. *J. Pr.*

Kalifornijos pusiasalis žr. Žemutinė Kalifornija.

Kalifornis (lot. californium) cheminis elementas, simbolis Cf, eilės nr. 98. Jo nerandama gamtoje, bet pagaminama laboratorijoje. K. pagamintas Kalifornijos universitete (iš čia ir jo vardas) Thompsono, Streeto, Ghiorso ir Seaborgo 1950, bombarduojant kitą laboratorijoje pagamintą elementą k i u r į (Cm) labai didelio greičio helionais. K., kaip ir kiti transuranoniniai elementai, yra radio aktyvus, ir laboratorijoje pagamintas jo izotopas (at. sv. 244) suskyla į mažesnio atominio svorio elementus. Cheminės bei fizinės k. ypatybės mažai žinomos, nes elemento pagamintas labai mažas kiekis. *V. Grk.*

Kaligrafas (gr. kalligráphos ‚dailiai rašąs') dailiai ir aiškiai rašąs žmogus, turįs aiškią, gražią rašyseną. Seniau k. vadintas ir dailyraščio mokytojas.

Kaligrafija (gr. kalligraphia iš kállos ‚gražus' ir gráphō ‚rašau') dailusis rašymas, dailyraštis (žr.), dailaus rašymo menas. Išradus spaudą ir raštingumui plintant, XVI a. V. Europoje atsirado rašymo meistrų, kaligrafų, kurie rūpinosi suteikti rašytam žodžiui estetišką išvaizdą, apsaugoti jį nuo suskurdimo kasdieniškame greitaraštyje bei nuo sumechaninimo spausdintame raidyne. 1500–1800 V. Europoje buvo apie 800 žymesnių kaligrafų. K. pagrindus padėjo pirmosios XVI a. pusės Italijos renesanso meistrai, pvz. Arighi da Vicenza, Tagliente, Palatino ir kt., kurie savo medyje raižytomis k. pavyzdžių knygomis išvystė būdingą kursyvą vad. ‚cancellaresca', turėjusį reikšmės dokumentų raštui susiformuoti visoje Europoje. Niderlanduose žymių k. vadovų paruošė Jan van den Velde ir Boissens, Vokietijoj Neudörfferis ir Neffas, Züriche Stymeris, Anglijoje Cockeris, Ayres ir Clarkas, Prancūzijoje Geoffry Tory, Hamonas ir Allais. Nuo XVII a. k. albumai raižomi vary. Germanų kraštuose ilgai laikėsi fraktūra, ypač prekybos raštuose. Romanų kraštuose anksti pereita prie apvalių antikvos formų. Fantastiški rašmeniniai papuošimai aplink tekstą ypač išplito baroko laikotarpyje. XIX a. k. darbai prarado savo individualinį ir kūrybinį stilių. K. taikyta pedagogikoje (žr. Dailyraštis).

P. Jessen, Meister der Schreibkunst 1923; *H. Delitsch,* Geschichte der abendländischen Schreibschriftformen 1928; *A. Heal,* English Writing-

Masters and Their Copybooks 1570–1800, 1931; *A. F. Johnson,* Three Classics of Italian Calligraphy 1954. *P. Rkl.*

Kaligula žr. Caligula.

Kalykla specialiai įrengta dirbtuvė, kur kalami metaliniai pinigai, medaliai ir kt. Pagal Herodotą, monetą esą išradęs Lidijos karalius Gigas (žr.) VII a. pr. Kr. Manoma, kad jis bus įsteigęs ir pirmą monetų kalyklą savo žemėje. Ten pradėta žymėti karaliaus štampu atitinkami aukso, sidabro bei elektrono gabalai. Apie tą patį laiką ėmęs mušdinti tokius ‚pinigus' ir Argo karalius Fidonas. Tasai mainų priemonių patobulinimo būdas nuėjo Graikijon, o iš čia paplito toliau aplink Vidužemio jūrą ir Azijoje. Tačiau naujoviško monetų gaminimo pagrindus bus padėję romėnai. Jie pradėjo vartoti monetoms ir varį. Pradžioj monetų k. buvo visai nesudėtingos — užteko štampo ir kūjo. Administraciniu atžvilgiu jos perėjo visokias stadijas: vienur monetas gamino valdovai, kitur privatūs asmenys, pirkliai, dvasininkai, dar kitur jos būdavo išnuomuojamos; dažnai vienoje valstybėje k. būdavo kelios ar net keliolika; jos veikė be tarpusavio ryšio (po normanų invazijos Anglijoj buvo atsiradę apie 70 atskirų kalyklų). Ilgainiui monetų gaminimo teisę pradėjo savintis išimtinai valdovai, o naujaisiais laikais k. atsidūrė valstybės valdžios rankose. Ilgus amžius monetos mušdintos tarp išraižytų štampų grynai rankiniu būdu, lyg kalvėj, paprastais kūjais. Naujas kalimo būdas įsigali XVI a. viduryje, kai atsirado metalui į plokštes iškočioti mašinos, skrituliukams iškirsdinti presai ir sraigtiniai presai štampams skrituliukuose įspausti (tokį presą pirmieji pavartojo prancūzai). Dabar kalyklose vartojamieji automatiški presai (jų prototipą 1839 išrado Uhlhornas) gali išmušti šimtus monetų per minutę. Pagrindinės šių laikų monetų priemonės: metalui tirpyti krosnis, plokštelėms kočioti mašina, skrituliukams kirsti presas, graiželiams apdailinti ir plokštelėms ‚baltinti' įrengimai, štampams raižyti bei dauginti aparatai, mušimo presai, svarstyklės ir monetoms skaičiuoti mašina bei kitokios priemonės. Leistinos apyvarton monetos atrenkamos, nes jos turi būti kaip viena; nepavykusios permušdinamos iš naujo. Visą monetų gaminimo procesą k. prižiūri atitinkami pareigūnai.

J. K. K.

Kalikotas arba kaliko (prc. calicot pagal indų uosto Kalikuto pavadinimą), tankus plonų siūlų dvinytis medvilninis audinys, stipriai apretūruotas, vartojamas knygrišystės reikalams.

Kalikratas (gr. Kallikratēs) V a. pr. Kr. graikų architektas ir skulptorius. Jis drauge su Iktinu pastatė Partenoną Atėnų akropolyje. K. taip pat dalyvavo ‚Ilgųjų sienų' statyboje ir pastatė Atėnės Nikės marmurinę šventyklą, kuri buvo baigta 438 pr. Kr.

Kalikratidas (gr. Kallikratides) Spartos vadas, pasižymėjęs jūrų kovose su atėniečiais. Jis nukariavo Metimną Lesbe, savo laivynu apsupo Atėnų laivyno vadą Kononą ties Mitilene ir 406 pr. Kr. drąsiai stojo kovon ties Argonusų salomis (į pietų rytus nuo Lesbo salos) prieš galingesnį Atėnų laivyną. Kritęs nuo laivo į jūrą prigėrė, ir Sparta pralaimėjo didžiausias savitarpio jūrų kautynes.

Kalikreinas hormonų pobūdžio substancija (medžiaga), kurią gamina kasa. K. išplečia kraujo indus ir mažina kraujo spaudimą. Pirmieji atrado k. šlapime Krautas ir Frey.

Kaliksilonas (gr.) devono laikų spygliuotis, panašus į araukarijas. Jo fosilinių liekanų randama Š. Amerikos rytuose ir Sovietų Sąjungoje.

Kalikstas (lot. Calixtus) trijų popiežių vardas:

K. I (218–222), šventasis (šventė X 14). Gimęs 155 Romoje, buvo kažkokio Karpoforo vergas. Pasikrikštijęs tiek įsigijo savo pono pasitikėjimo, kad tas pavedė jam valdyti savo turtus, bet nepavykus kažkokioms piniginėms operacijoms, už bausmę buvo pristatytas girnų sukti. Atgavęs laisvę, nuteistas sunkiesiems kasyklų darbams Sardinijoje už dalyvavimą žydų pogrome Romos sinagogoje. 190 ar 192 atgavęs laisvę, pop. Viktoro ištremtas į Anzio, kur išbuvo ligi 200, nes naujasis pop. Zeferinas jį atšaukė į Romą ir paskyrė archidiakonu bei katakombų prie Via Appia administratorium (dėl to tos katakombos gavo K. vardą). Išrinktas popiežium, savo namuose Užtiberyje įrengė koplyčią, įsakė šeštadienio pasninką piūties, vynuogių ir alyvų rinkimo metu, iš ko vėliau kilo metų ketvirčių pasninkas. Turėjo ginčą su Ipolitu dėl atgailos drausmės, ir dėl to Ipolitas savo veikale Philosophumena K. smarkiai puolė. Tradicija sako, kad K. mirė kankinio mirtimi konsulo Aleksandro Severo laikais.

A. d'Alès, L'édit de Calliste. Étude sur les origines de la pénitence chrétienne 1914; *C. Cechelli,* Tre deportati in Sardegna: Callisto, Ponziano ed Ippolito (Sardegna romana) 1939.

K. II (1119-1124), Burgundijos grafo Vilhelmo sūnus Gvidas, susigiminiavęs su Prancūzijos, Vokietijos ir Anglijos dvarais, nuo 1088 Vienne'o arkivyskupas ir pop. Paschalio II legatas Prancūzijoje. Labai energingai kovojo su investitūra. Sušaukęs Vienne sinodą, pasmerkė investitūrą kaip ereziją ir griežtai pasisakė prieš Henriko V 1111 iš pop. Paschalio II išgautą in-

vestitūros privilegiją, ekskomunikuodamas imperatorių ir grasindamas atsisakyti klusnumo popiežiui, jei jis neatšauks imperatoriui suteiktosios privilegijos. Išrinktas popiežium Cluny vienuolyne ir vainikuotas Vienne, ieškojo susitarimo su imperatorium ir toliau kovojo su investitūra, simonija, dvasiškijos konkubinatu ir pasauliečių daromu bažnytinių turtų grobstymu. Nepavykus su imperatorium geruoju susitarti, K. Reimso sinode pasmerkė investitūrą ir ekskomunikavo tiek imperatorių, tiek antipopiežių Grigalių VIII. Sustiprinęs savo įtaką ir valdžią Prancūzijoje, 1120 atvyko į Romą, kur buvo labai iškilmingai sutiktas. Antipopiežius Grigalius pabėgo į Sutri, kur buvo sugautas ir atiduotas į K. rankas. Tas jį uždarė viename vienuolyne. Vokiečių kunigaikščiams, ypačiai Henrikui Bavariečiui ir Bambergo vyskupui Otonui tarpininkaujant, pradėjo derybas su imperatorium, kurios baigėsi Vormso sinode 1122 garsiuoju Vormso konkordatu (Vormso taika), kurį K. paskelbė sušauktame Laterano Bažnyčios Susirinkime (1123). Čia buvo atnaujinti K. pravestosios reformos dekretai ir paskelbtas naujas kryžiaus žygis. Tačiau savo pastangų vaisių K. jau nesulaukė, nes tuoj (1124) mirė.

Robert, Histoire du Pape Calixte II 1891; *M. Maurer,* Papst Calixt II, 1886–89; *J. Langen,* Geschichte der röm. Kirche von Gregor VII bis Innocenz III, 1893.

K. III (1455–1458), Alfonsas di Borgia, gimęs 1378 netoli Valencijos Ispanijoje, baigęs Leridos univ. abiejų teisių daktaro laipsniu, kaip patyręs juristas tapo Aragonijos karaliaus Alfonso sekr. ir patarėju. Patarnavęs Šv. Sostui įkalbinęs antipopiežių Klemensą VIII atsisakyti ir sutaikęs Alfonsą su pop. Eugenijum IV) 1429 paskirtas Valencijos vysk. ir 1444 kardinolu. Išrinktas popiežium, atsižadėjo savo pirmtako Mikalojaus V humanistinių idealų (nors prieš humanistus nebuvo nusistatęs) ir visas savo pastangas nukreipė į didžiulio kryžiaus žygio surengimą prieš turkus, kurie paėmę Konstantinopolį, grasino užlieti visą Europą. Nors laikai jau buvo pasikeitę, betgi K. tikėjosi pabrėžti popiežiaus universalinę misiją pasaulyje. Tačiau jo bulos, kuriomis šaukė krikščionių valdovus į kryžiaus žygį, buvo sutiktos šaltai ir abejingai. Dvi didesnės to laiko pergalės prieš turkus — Belgrado išlaisvinimas (1456) ir turkų išvijimas iš Albanijos (1457) buvo visas K. pastangų balansas, pasiektas daugiausia dėl nepaprasto uolumo Jono Hunyady, šv. Jono Kapistrano ir pop. legato Jono Carvajal bei Jurgio Kastrijoto–Skanderbego patriotizmo (Albanijos didvyris). Kryžiaus karui dešimtinės rinkimas sukėlė Vokietijoje opoziciją prieš popiežių. K. laikais pašlijo santykiai ir su Neapolio Alfonsu, kuris netik neprisidėjo prie kryžiaus žygio, bet dargi kėsinosi į bažnytinės valstybės žemes po to, kai K. atsisakė nelegalų Alfonso sūnų pripažinti įpėdiniu. Kova su Neapoliu baigėsi tuo, kad Alfonsui mirus, (1458) K. paskelbė prijungiąs prie bažnyt. valstybės Sicilijos karalystės dalį šiapus Faro. Mokytas, pamaldus, uolus pop. K. aptemdė savo vardą parsikvietęs į Romą Borgia giminę ir jos narius apdalinęs aukštomis bažnytinėmis vietomis. Neapdairiausias visų K. žygių — tai brolvaikio Rodrigo Borgia 1456 paskyrimas kardinolu, kuris vėliau tapo pop. Aleksandru VI, nesudariusiu garbės nei Bažnyčiai, nei pačiam dėdei.

L. Pastor, Geschichte der Päpste I ⁴1901; *J. Rius Serra,* Regestro ibérico de Calixto III, I 1948.

J. V.

Kaliksto katakombos žr. Katakombos.

Kalikutas žr. Calicut.

Kalila ir Dimna orientalinių pamokomų apsakymų rinkinys, pavadintas dviejų šakalų vardu. Jis atsirado iš indų alegorinių pasakojimų ir pasakų rinkinio ‚Pančatantra'. VI a. K. ir D. iš sanskrito išversta į palio kalbą. Paskui šis rinkinys išverstas į arabų (VIIII a.), sirų (X–XI a.), hebrajų, persų ir kt. kalbas. Ankstyviausias vok. vertimas atliktas A. von Pforro 1470.

Kalima Jalo (1884–1952), suomių kalbininkas. Baigęs kalbotyros mokslus Petrapilio univ., nuo 1917 profesoriavo Kazanės univ., dėstydamas suomių-ugrų kalbotyrą. Grįžęs Suomijon 1924 buvo paskirtas Helsinkio univ. vakarų suomių kalbų katedros doc., o 1935, dėl amžiaus pasitraukus J. J. Mikkolai (žr.), slavų kalbų profesorium ir katedros vedėju. K. daugiausia yra dirbęs skolinių srityje ir čia davė labai vertingų tyrinėjimų. Svarbiausi darbai: Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen 1927, Zur Herkunft der slavischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen 1929, Die slavischen Lehnwörter im Ostseefinnischen 1956. Baltistams ypačiai svarbus yra jo suomiškai parašytas veikalas apie baltų skolinius Baltijos suomių kalbose (Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat, 1936). Čia jis, remdamasis paskutinių dešimtmečių tyrinėjimais, naujai perkrato W. Thomseno jau 1890 nagrinėtus skolinius. Ir K. išvados nedaug kuo atsiskiria nuo Thomseno. Kalbos studijų reikalais K. dar prieš I pas. karą yra lankęsis ir Lietuvoje.

A.S.

Kalimachas (gr. Kallimachos) 1. graikų skulptorius, atėnietis, kūręs apie 424–404 pr. Kr., pasiekęs didelio virtuoziškumo. Vitruvijus priskiria K. korintiško kapitelio ir kolonų tvarkos išradimą. Jis yra suku-

rės šokančias spartietes, sėdinčią Herą Platėjoje, auksinę lempą, degusią dieną naktį Erechteone Atėnuose. Pagal Plinijų, K. pasireiškęs ir tapyboje.

2. K. iš Kirenės (apie 310–240) pr. Kr.) graikų mokslininkas ir žymiausias helenistinio laikotarpio poetas. Ptolemejas II dar jauną K. pakvietė į Aleksandriją, kur muziejus (gr. museion), mokslinio tyrimo institutas ir milžiniška biblioteka buvo didžiausias to meto valdovų remiamas mokslo centras. K. parašė per 800 prozos ir poezijos knygų. Žymiausiu prozos veikalu ‚Pinakes' (Rašymo lentelės) jis yra davęs graikų literatūros istorijai pradžią; tai garsiausių graikų rašytojų katalogas, suskirstytas pagal literatūros rūšį, su veikalų antraštėmis, kūrimo datomis ir apimtimi. Antrasis veikalas ‚Hypomnēmata' (Atsiminimai) yra įstabių gamtos, meno, mitologijos, istorijos, geografijos dalykų rinkinys, turėjęs lemiamos įtakos vėlesniems tyrinėjimams.

Iš visos mokslinės ir poetinės K. kūrybos ištisai teišliko 6 himnai dievams ir 63 epigramos. Papirusuose aptinkama vis daugiau žymesnių K. poezijos kūrinių. Iš 4 knygų eleginiu metru eiliuoto poezijos veikalo ‚Aitia' (Progos), su šventėmis ir papročiais susijusių sakmių, išliko žymesnės nuotrupos, tarp kurių patraukli Akontijo ir Kidipės meilės novelė, kurios siužetu naudojosi ir Ovidijus savo ‚Heroidėse' (19, 20). ‚Hekalė' — nuostabus šedevras, vaizduojąs Tezėjo atsilankymą pas seną neturtingą moterį, keliaujant nugalėti Maratono jaučio. Pasakojime apie Filemoną ir Baukidę (Metam. 8, 620 sek.) Ovidijus vykusiai sekė šiuo idiliišku kūriniu. Išliko ir lyriniu metru kurtos poezijos nuotrupų: karalienės Arsinojos 270 pr. Kr. mirtis, ‚Nakties šventė'. Tos pat rūšies ir kūrinys apie Kibelę ir Atį, kuriuo sekė romėnų poetas Katulas (63 eilėraščiu). Katulas sekė K. ir 66 eilėraščiu ‚Berenikės garbana'. Išlikusios jambų knygos nuotrupos rodo, kad K. eiliavo vad. šlubjambiu ir laikė save naujuoju Hiponaktu (žr.).

Nors K. buvo daugiau mokslininkas, kritikas ir gramatikas, negu poetas, tačiau mokėjimu taikliai išsireikšti, net keisdamas pagal reikalą dialektą, sąmojum, sugebėjimu duoti mokslu įgytai medžiagai meniską pavidalą ir pritaikyti moderniam skoniui, naujų formų suradimu jis tapo žymiausiu ‚mokslingos' poezijos atstovu, skaitytu iki Justinijono laikų ir net Bizantijos mokslininkų parafrazuojamu. Žymesni K. kūrybos leidiniai: Hymnen und Epigramme, hg. v. U. v. Wilamowitz-Möllendorff [4]1925; Fragmente I, hg. v. R. Pfeiffer 2 tomai 1949 ir 1953.

F. Schmidt, Die Pinakes des K. 1922; *Wilamowitz-Möllendorff*, Hellenistische Dichtung 1925; *H. Herter* (Jahresbericht über die Fortschritte der klass. Altertumswiss. 255, 1937); *E. Howald*, Der Dichter K. v. Kyrene 1943. *A. Rkš.*

3. K. Buonacorsi žr. Kallimachus Buonacorsi.

Kalimantanas (Kalimantan) indoneziškas Borneo (žr.) salos pavadinimas.

Kalymas (turk.) išpirkis už nuotaką, mokamas jaunosios tėvui tiurkų ir kitų gretiminių tautų tarpe. Dabartiniu metu šis paprotys išnykęs.

Kalina Antoni (1846–1906) lenkų filologas ir etnografas, lyginamąją kalbotyrą ir slavistiką dėstęs Lvovo univ. Nuo 1895 Krokuvos mokslų akad. narys, red. Lud, kur spausdino daug ir lietuviškosios etnografijos. Išsp. Rozbiór krytyczny pieśni Bogorodzica 1880, La langue des Tziganes slovaques 1882, Historja języka polskiego 1893 ir kt.

Kalinas (gr. Kallinos) VII a. pr. Kr. graikų elegikas iš Efezo, graikų elegijos (kariškos) kūrėjas. Išliko jo skatinimas narsiai kovoti su įsibrovusiais į M. Aziją kimerais. Jo poezijos fragmentus išspausdino Bergk, Poetae lyrici Graeci 2 tomai [4]1882 (perspausdinta 1915) ir Diehl Anthologia lyrica Graeca Fasc. 1 [3]1949.

Geiger, De Callini aetate 1877.

Kālinas (lenk. Kolno) ežeras Augustavo aps., 2,5 km ilgio, ligi 1,4 km pločio, 280 ha ploto, 8 km į p. nuo Augustavo mst.; paviršius 121 m nuo j. l.; iš ež. teka Kalinytė, 5,5 km ilgio upelis, Mėtos (Bebros, Narevo, Bugo, Vyslos) kair. intakas, maitinąs Augustavo perkasą.

Kalinauskas 1. Baltazaras (1827–1884) ekonomistas, kilęs iš Kauno gub. 1861 išrinktas Petrapilio univ. adjunktu. 1862 važinėjo į užsienį ir Londone susitiko su Hercenu, todėl neteko katedros ir buvo išsiųstas iš Petrapilio į Astrachanę.

2. Juozapas, karmelituose Rapolas iš šv. Juozapo (1835 IX 1 Vilniuje—1907 XI 15 Vadovicuose), mokėsi bajorų institute Vilniuje, agronomijos mokykloje Horkuose ir inž. akad. Petrapilyje. Krymo karo metu (1855) buvo paskirtas kariuomenės inžinierium (karininko laipsniu) ir pasiųstas į Kronštato salą ginti Petrapilio nuo anglų puolimo iš jūros pusės. 1857, išlaikęs egzaminus, buvo paskirtas tos pat inžinierių akad. profesorium; 1859, kaip gabus inžinierius, buvo pasiųstas tiesti Odesos–Kursko geležinkelio. Atlikęs pavestą darbą, buvo perkeltas į Lietuvos Brastos tvirtovę, kur 1862 pakeltas inžinerijos kapitonu ir priskirtas prie gen. štabo. Prasidėjus 1863 sukilimui, nenorėdamas ko-

voti prieš savo tautiečius, išėjo į dimisiją ir netrukus perėjo į sukilėlių pusę. Vyriausioji sukilimo vadovybė (Rząd Narodowy) paskyrė jį sukilimo vadu Lietuvoje su būstine Vilniuje. Šias pareigas sutiko prisiimti su sąlyga, kad jam nereikėsią daryti mirties sprendimų. 10 mėn. veikęs Vilniuje, gen. Muravjovo įsakymu suimtas ir nuteistas pakarti, tačiau liko gyvas jį užtarus buv. jo draugams rusams, kurie įtikinėjo Muravjovą, kad K. nužudymas sudarysiąs jam kankinio aureolę, o tai dar labiau pažadins sukilėlių dvasią. Mirties bausmė pakeista visam gyvenimui ištrėmimu į Sibiro sunkiuosius darbus. Etapo keliu, drauge su kitais sukilėliais, 1865 buvo atvarytas į Usolą, netoli Irkucko, kur buvo didžiulės druskos kasyklos. Tremtyje kilo mintis stoti į karmelitų ordiną, jei tik pavyks atgauti laisvę. Draugai tremtiniai jį laikė šventu vyru ir tremtinių sustatytoje litanijoje buvo įsidėję posmą: Per K. maldas, gelbėk mus, Viešpatie'. Po 10 tremties metų, pasinaudodamas amnestija, atgavo laisvę ir atvyko į Krokuvą, o iš čia į Paryžių, kur tapo kng. Augusto Čartoriskio ir Grocholskaitės (Vytauto Čartoriskio žmonos) mokytoju ir auklėtoju. Visi trys netrukus tapo vienuoliais: Čartoriskis 1877 šv. Jono Bosko buvo priimtas į saleziečius, Čartoriskienė 1874 įstojo į karmelites, o pats K. 1877 į karmelitus Graze. Čia baigęs noviciatą, 3 metus mokėsi teologijos Raabe (Vengrijoje). 1881 buvo paskirtas į Czerny (netoli Krokuvos) vienuolyną, kur gavo kunigo šventimus. 1882 tapo Czerny vienuolyno prioru, o 1885 Galicijos karmelitų provincijos definitorium. Vėliau buvo prioru Czerny ir Vadovicų vienuolynuose. Karmelitai jį laiko vienuolinio gyvenimo atnaujintoju Galicijoje. K. mokėjo daugelį Europos kalbų. Yra parašęs veikalų daugiausia iš karmelitų ordino istorijos, kurių išsp. tik Klasztory Karmelitanek bosych w Polsce, na Litwie i Rusi 1901–04. Kiti darbai likę rankraščiuose. Jo beatifikacijos byla vedama Romoje. *J.V.*

3. Kazys J. (1904 II 29 Bostone, Mass. — 1956 IX 5 Bostone) advokatas, visuomenės veikėjas. 1921 baigė Bostono lotynų mokyklą, 1924 Harvardo kolegiją A. B. laipsniu ir 1927 Harvardo univ. teisių mokyklą LL. B. laipsniu Nuo 1927 vertėsi advokato praktika Bostone. Teismuose advokatavo Liberty Mutual draudimo kompanijai, vesdamas jos bylas, nuo 1939 nejudomos nuosavybės dokumentų patikrintojas

K. J. Kalinauskas

Žemės teisme, 1945–53 Massachusetts valstybės prokuroro padėjėjas. K. buvo šių amerikiečių d-jų narys: American Bar Association, Federal Bar Association, Massachusetts Bar Association, Massachusetts Trial Lawyers' Association, Catholic Alumni Sodality, Harvard Law School Alumni Association ir kt. 1944 Amerikos Raudonojo Kryžiaus, So. Bostono apylinkės, vajaus pirmininkas.

Į lietuvių visuomeninį gyvenimą K. įsijungė dar būdamas studentas. Jis buvo vienas iš veikliausių Bostono lietuvių katalikų moksleivių organizacijos narių, Jungtinių Massachusetts valstybės lietuvių piliečių klubų pirm., SLA antrojo aps. pirm., Dorchesterio ir So. Bostono Lietuvių piliečių d-jų pirm., Amerikos lietuvių Romos kat. federacijos Bostono skyriaus pirm. 1944–47 Balfo 17 kuopos sekr., aktyviai prisidėjęs prie drabužių rinkliavos, 1952–56 SLA prezidentas ir nuo 1952 Alto narys. K. buvo Lietuvių Enciklopedijos teisės patarėjas. Bendradarbiavo JAV lietuvių spaudoje.

J. P.

4. Konstantinas (1838 I 21 Mastaulėnuose, netoli Svisločiaus — 1864 III 10/23 Vilniuje) vienas iš 1863 Lietuvos sukilimo vadų, atstovavęs radikaliajai, vad. raudonųjų srovei. Baigęs Svisločiaus progimnazijos 5 klases, toliau mokėsi Vilniaus liciejuje. 1855 įstojo Maskvos univ., 1866 persikėlė į Petrapilio universitetą, kurį 1860 baigė teisių kandidato laipsniu. Studentaudamas priklausė revoliuciniams studentų rateliams ir buvo didelis rusų revoliucionieriaus Herceno gerbėjas. Grįžęs į savo kraštą, griebėsi revoliucinės veiklos. Keliaudamas po Lietuvą ir Gudiją, žmonėse kėlė neapykantą baudžiavai bei rusų carizmui. Drauge su Švarcu buvo įsteigę Balstogėje spaustuvę, kur spausdino atsišaukimus ir kitą revoliucinę literatūrą gudų ir lietuvių kalbomis. K. manymu, negalėjusi bajoriškoji Lietuva ir Lenkija laimėti sukilimo prieš rusus be valstiečių paramos, todėl jis ypatingą dėmesį atkreipė į valstiečių reikalus. Be to, K. manymu, Lietuva turėjusi kovoti drauge su Lenkija, atgauti savo ne-

K. Kalinauskas

priklausomybę ir kaip visai savarankiškas vienetas įeiti į federaciją. Būdamas sukilimo komitete, nenorėjo klausyti Varšuvos įsakymų, nes Vilniaus komitetą laikė lygiaverte vyriausybe Lietuvai, kaip Varšuvos centrinį komitetą—Lenkijos vyriausybe. Bevadovaudamas Lietuvos skyriui, kiekviena proga pabrėždavo Lietuvos atskirumą nuo Lenkijos: vartojo net antspaudą be lenkiško erelio. K. vienas iš paskutiniųjų sukilimo vadų, patekusių į rusų rankas (areštuotas 1864 I). Tardomas ypatingosios komisijos nieko neišdavė. Jis pats prisipažino buvęs krašto valdžios nariu. K. laikomas įžymiausia 1863 sukilimo asmenybe. Jis ir mirties sprendimą sutiko ramiai ir šaltai. Būdingi jo kartuvėse pasakyti žodžiai: ...,Liaudie, tik tada laimingai gyvensi, kai maskoliai nevaldys'. K. buvo pakartas 1864 III 10/23 Vilniuje, Lukiškių aikštėje.

W. Przyborowski, Dzieje 1863, 1912; *A. Mosolov*, Vilenskije očerki 1898; *A. Janulaitis*, 1863 metų sukilimo veikėjai Lietuvoje (Švietimo Darbas 1–2, 1921, 47–57 psl.); *A. Śliwiński*, Powstanie styczniowe 1921; *J. K. Janowski*, Pamiętniki 1923.

P. Č.

Kalinava (lenk. Kalinowo, vok. Kallinowen, 1938 Dreimühlen) mstl., Suvalkų aps. Ties K., Piontnicos dv. lauke, aptiktas iš akmenų sustatytas rūsys, kur rasta kelių žmonių griaučiai. Mirusieji buvo palaidoti sulenkti. Prie griaučių susidurta su įkapėmis: 2 titnaginiais kalteliais, gintariniais papuošalais ir 4 molinėmis urnomis. Kapai priskiriami žalvario amžiui.

Biblioteka Warszawska 136, 1871.

Kalinin Michail Ivanovič (1875–1946) vienas iš sovietų Rusijos bolševikų vadų, valstiečio sūnus. 1898 įstojo į Rusijos socialdemokratų partiją ir pasidarė vienu iš svarbiausių radikalaus bolševikų revoliucinio sąjūdžio organizatorių. 1899 areštuotas, 10 mėn. kalintas, paskui tremiamas iš miesto į miestą. 1903 vėl areštuotas ir 1904 ištremtas į Sibirą, iš kur grįžo 1905 ir buvo Maskvos ir Petrapilio fabrikų darbininkas. 1913 ištremtas į rytinį Sibirą, iš čia pabėgo ir slapta gyveno Petrapilyje ligi 1917 revoliucijos, kurioje aktyviai dalyvavo. 1917 K. bute Petrapilyje sudaryti galutiniai planai laikinai vyriausybei nuversti ir bolševikams įsigalėti. Po 1917 spalio revoliucijos, K. buvo Petrapilio darbininkų tarybos pirm., 1919 Sovietų Sąjungos komunistų partijos centrinio vykdomojo komiteto narys, nuo 1926 Politbiuro narys, 1924–38 Sovietų Sąjungos centrinio vykdomojo komiteto pirm., 1938–46 Vyriausios Sovietų Tarybos pirm., užsieniuose paprastai laikomas Sovietų Sąjungos ‚prezidentu'. K. buvo vienas pirmojo penkerių metų plano rėmėjų. Jo garbei 1931 XI 20 Tverės miestas pavadintas Kalininu ir 1946 VII 4 Karaliaučius (žr.) Kaliningradu. 1946 pasitraukė iš pareigų ir netrukus mirė.

K. Avž.

Kalinin žr. Tverė.

Kaliningrad žr. Karaliaučius.

Kalinys, žmogus, kuris laikomas kalėjime. Žiūrint jo nusikaltimo ar duotos bausmės, kaliniai gali būti kriminaliniai, politiniai ir kt. Politiniais svetimos valstybės kaliniais gali būti ir pasikeičiama tiems kraštams susitarus. Šiaip politiniai kaliniai, kad ir nusikaltę to krašto įstatymams, neišduodami svetimai valstybei. Kriminaliniai svetimos valstybės nusikaltėliai reikalaujant gali būti perduodami.

Kalinių globos draugijos organizacijos, besirūpinančios kalinių globa. Jos steigiamos arba kaip vietinės d-jos prie atskirų kalėjimų, arba centrinės visam kraštui su skyriais įvairiose vietose. D-jų tikslas globoti kalinius ir jų šeimas bausmės atlikimo metu ir padėti išėjusiems iš kalėjimo surasti darbą ir pradėti dorą gyvenimą. Pirma kalinių globos d-ja įkurta Filadelfijoje 1776. XIX a. tokios d-jos paplito ir kituose kraštuose. Tokių d-jų nauda yra tiek didelė, kad jų veikla visada remiama kalėjimų administracijos ir valdžios. Pvz. Anglijoje nuo 1862 tos d-jos gaudavo iš valdžios 2 svarus už kiekvieną globojamą kalinį. D-jų veikla buvo plačiai aptariama kalėjimų kongresuose, ypač Petrapilyje 1890 ir Paryžiuje 1895.

Lietuvoje Kalinių globos d-ja įsikūrė Kaune 1921 XII 10. Jos tikslas — teikti materialinę ir moralinę paramą kaliniams ir jų šeimoms; ji veikė visame krašte, šelpdama atskirus kalinius, steigdama bibliotekas, mokyklas, dirbtuvėles ir aprūpindama kalinius darbu. Draugija turėjo skyrius miestuose, kur buvo didesnieji kalėjimai, ir ji veikė glaudžiame kontakte su kalėjimų administracija ir Teisingumo ministerija. Beveik kasmet d-ja ruošdavo Kaune kalinių darbų parodą ir loteriją. 1937 ji persiorganizavo į Patronato d-ją.

E. St.

Kalinka Walerjan (1826–1886) lenkų istorikas ir politinis veikėjas, kunigas. 1846 dalyvavo Krokuvos sukilime. Begyvendamas Paryžiuje, K. buvo nuolatinis Wiadomości Polskie bendradarbis ir A. Čartoriskio sekretorius. Politiškai buvo tvirtos monarchinės valdžios šalininkas ir savo raštuose įrodinėjo, kad karaliaus valdžios silpnumas buvo pagrindinė Lenkijos žlugimo priežastis. Jis kartu su J. Šuiskiu ir M. Bobžinskiu sukūrė vad. Krokuvos istorikų m-lą (grupę), kaltinusią sen. Lenkijos santvarką dėl valdžios žlugimo. Be daugelio publicistinių straipsnių, K. yra paskelbęs keletą istorinių darbų: Ostatnia lata panowania Stanisława Augusta 1868, Sejm

czteroletni 1880, Jenerał Dez. Chłapowski, Żywot Tad. Tyszkiewicza 1853 ir kt.

K. Avž.

Kalinnikov Vasilij Sergejevič (1866-1900) rusų kompozitorius. Muzikos mokslus baigė Maskvos filharmonijos muzikos mokykloje. Jis tęsė rusų klasikinės muzikos tradicijas. Parašė 2 simfonijas, kurių simfonija nr. 1 (1895) yra lyrinio epinio pobūdžio ir susilaukė didelio populiarumo net už Rusijos ribų. Be to, parašė simfoninį kūrinį ‚Kedr i pal'ma' (1898), visą eilę romansų, styginį kvartetą ir kt. Jo kūryba pasižymi dideliu lyriškumu, melodingumu ir ekspresija. *J. Ž.*

Kalinówka Kościelna Balstogės aps. 1910 išartas vienas iš didžiausių žalvario amžiaus pabaigos lobių. Čia viename storasieniame moliniame cilindrinės formos puode buvo sudėtas 51 žalvarinis dirbinys: 48 įmoviniai kirviai, 1 kovos kirvis ir 2 neornamentuotos apskrito piūvio apyrankės. Iš to lobio 28 įmoviniai kirviai pateko į Lenkų mokslo akad. muziejų Krokuvoje, 11 įmovinių kirvių, 1 kovos kirvis ir 2 apyrankės perduota Archeologų d-jos muziejui Petrapilyje ir 2 įmoviniai kirviai atsidūrė Lenkų mokslo bičiulių d-jos muziejuje Vilniuje (dabar Lietuvos mokslo akad. muziejus). Likusieji dirbiniai išsimėtė. Įmoviniai kirviai pagal jų formą ir pagražinimo būdą skirstomi į keturias grupes: I grupės kirviai turi lanko pavidalo ąselę, nuo įmovos žemyn einą grioveliai yra paraleliniai arba smarkiai išlenkti; vienu atveju viršutinioji įmovos dalis papuošta penkiomis virvelinio rašto eilėmis. Šios grupės kirvių randama Rytprūsiuose, V. Prūsuose ir Silezijoje. II grupės kirviai vieni aplink įmovą turi po du lygiagreta einančius grioveliu, kiti po tris ar keturis; nuo įmovos žemyn einą grioveliai siauri, ąselė beveik trikampė. II grupės kirvių daugiausia randama Lietuvoje (Česuose, Šilainiuose, Radikiuose, Krakėse), Latvijoje, Rytprūsiuose ir Guduose. III grupės kirviai aplink įmovą viršuje turi nevienodo skaičiaus grioveliu, nuo įmovos žemyn einą grioveliai dar palydimi papildomų griovelių, ąselė netaisyklinga. IV grupės kirvių statmeniniai ruoželiai dvigubi, pagražinti įstrižais grioveliais, ąselių apačia papuošta vėduoklės pavidalo grioveliais; pati įmova pagražinta kriputėmis, eglute ar gumbeliais. Kai kuriems šios grupės kirviams paralelių aptinkama Rytprūsiuose. Apskritai K. K. lobio įmoviniai kirviai yra daugiausia b a l t i š k o tipo. Kovos kirviui su prailginta skylės įmova atitikmenų surasta Rytprūsiuose. Jis yra tuo svarbus, kad yra buvęs pavyzdžiu žalvario amžiaus pabaigos akmeniniams to paties tipo kirviams susidaryti.

Izvestija Imp. Archeolog. Kom. 44, 1912; Wiadomości Archeologiczne IX 1924–1925; *J. Kostrzewski*, La cachette du premier âge du fer de K. K. (Eurasia Septentrionalis Antiqua IV 1929). *J. P.*

Kaliński Gwilhelm (1747–1789) teologas, Vilniaus univ. prof. 1762 įstojo į misionierių vienuolyną Varšuvoje. Baigęs Šv. Kryžiaus seminariją, 1772 įšv. kunigu ir paliktas tos pat seminarijos profesorium. 1775 pakviestas Vilniaus kun. seminarijos (prie Šv. Ignoto bažnyčios) prof. 1783 gavo teol. dr. laipsnį ir pakviestas pirmuoju moralinės teol. prof. į Vilniaus univ. Čia dėstė Bažnyčios istoriją ir moralinę teol. iki 1789. K. buvo vysk. Masalskio patarėjas. Pasižymėjo kaip geras pamokslininkas. Jo kalbos ir pamokslai, pasakyti įvairiomis progomis, išsp.: Kazania miane podczas wielkiego jubileusza r. 1776, 1776, Kazania przygodne i mowy o edukacji 1779, Kazania i mowy 2 tt. 1791 ^{2}1805, $^{3-4}$1808.

J. Bieliński, Uniwersytet Wileński III 1899–1900, 211–213; *J. Korbutt*, Literatura Polska II 1929, 148–149. *J. P.*

Kaliopė (gr. Kalliopē ‚gražiabalsė') graikų mitologijoje vyriausioji iš 9 mūzų, poezijos (ypač epinės) ir filosofijos bei retorikos globėja.

Kalio trąšos žr. Trąšos.

Kalipas žr. Calippus.

Kalipiga (gr. Kallipygos ‚gražiu užpakaliu') Afroditės pravardė, taikoma statuloms, vaizduojančioms ją žiūrinčią atgal.

Kalipsė (gr. Kalypso ‚slėpėja') graikų mitologijoje nimfa, išgelbėjusi, laivui sudužus, Odisėją ir laikiusi jį pas save Ogigijos saloje 7 metus, norėdama už jo ištekėti. Išsiilgęs gimtosios Itakės ir žmonos Penelopės, Odisėjas atsisakė net K. žadėto nemirtingumo ir paliko ją.

Kaliptra (gr. kalyptra ‚gaubtuvėlis') botanikoje: 1. samanų bei kerpsamanių sporinis gaubtuvėlis; 2. kai kurių augalų žiedų ir vaisių gaubtuvas (pvz. Eschscholtzia); 3. šaknigalių gaubtuvėlis.

Kaliptrogenas (gr.) meristeminis audinys, auginąs šaknų gaubtuvėlį — kaliptrą (žr.).

Kalis (lot. kalium iš ar. al-qali ‚soda') cheminis šarminių metalų grupės elementas, sidabrinės balzganos spalvos, simbolis K, eilės nr. 19, at.sv. 39,096. Jis yra vienas iš labiausiai aktyvių metalų (aktyvesnis net už natrį), minkštas, lengvai piaustomas peiliu. K. tirpsta 63–65°C temp., verda 774°C temp. Paliktas ore greit praranda metalinį blizgesį ir apsitraukia oksido (K_2O) ir peroksido (K_2O_2) sluoksniu. K. reaguoja labai egzotermiškai su vandeniu. Šios reakcijos produktai yra vandenilio dujos ir k. šarmas. Kadangi šios reakcijos metu yra išskiriamas didelis šilumos kiekis, vandenilio dujos dažnai užsidega ir sprogsta. Kad k. nereaguotų su

ore esančia drėgme ir deguonimi, jis laikomas mineraliniame aliejuje arba uždarame inde. Gamtoje k. randamas tik junginių pavidalo (salietra, potašas, granitai, žėrutis ir kt.). Tik 1807 Davy izoliavo gryną metalą, elektrolizuodamas k. hidroksidą. Dabar k. gaunamas elektrolizuojant k. chloridą. Grynas metalas, palyginti, nėra plačiai naudojamas; jis dažniausiai gali būti pakeičiamas žymiai pigesniu natriu.

K. junginiai ir druskos jau buvo naudojami prieškristiniais laikais persų, arabų ir kt. Tuomet k. buvo gaunamas sudeginant kai kuriuos augalus ir naudojant jų pelenus, kurie turi nemažą k. druskų kiekį. K. junginiai sudaro apie 2,6% žemės plutos ir daugiausia randami įvairių mineralų pavidalu. Gausių k. druskų klodų yra Vokietijoje, Elzase, Katalonijoje (Ispanijoje), Indijoje, Čilėje ir kt. Pasaulinė k. gamyba 1951 buvo 3.282.000 tonų. Ištirpusių k. druskų taip pat randama jūrų ir ežerų vandenyje, augaluose, ypač jūrų žolėse, gyvulių ir žmonių kūne, kur jos patenka su maistu. Iš daugiausia naudojamų k. junginių pažymėtini šie:

K. bikarbonatas ($KHCO_3$), balta kristalinė druska, vandeny sunkiau tirpsta negu k. karbonatas. Kaitinamas suskyla, išskirdamas anglies dvideginį. Naudojama kepimo miltelių gamyboje.

K. chloratas ($KClO_3$), balta kristalinė druska, pagaminama iš k. hipochlorido (KClO) arba elektrolizuojant k. chloridą (KCl). Kaitinant k. chloratą su mažu katalizatoriaus kiekiu (dažniausiai su mangano dvideginiu), jis lengvai suskyla į k. chloridą ir deguonį. Laboratorijose naudojamas pagaminti mažiems deguonies dujų kiekiams. K. chlorato ir bet kokio organinio junginio mišiniai pavojingi dėl galimo sprogimo. Tokie mišiniai seniau buvo vartojami įvairiems sprogdinimams, bet dėl jų didelio jautrumo sutrenkimui dabar pakeisti mažiau pavojingomis sprogstamomis medžiagomis. Dideli kalio chlorato kiekiai suvartojami degtukų pramonėje, kur jis kartu su siera bei kitais junginiais sudaro trynimuisi jautrius mišinius. JAV 1947 sunaudota apie 10.000 t k. chlorato.

K. chloridas (KCl), balta kristalinė druska, lengvai tirpsta vandenyje. Jis plačiai vartojamas trąšų gamyboje. Žr. Trąšos.

K. cianidas (KCN) labai nuodinga druska, anksčiau naudota aukso gamybos pramonėje.

K. hidroksidas (KHO), kurio tirpinys vandenyje žinomas k. šarmo vardu. Tirpdamas išskiria nemaža šilumos, ir gautas tirpinys yra vienas stipriausių žinomų šarmų. 0°C temp. 100 g vandens ištirpina 97 g k. hidroksido. K. šarmas naudojamas daugelyje neorganinių ir organinių reakcijų ir pramonėje (pvz. minkštojo muilo gamyboje ir kt.). Nuo 1890 k. šarmas gaminamas plačiu mastu.

K. karbonatas (K_2CO_3), arba potašas, balti milteliai, labai lengvai tirpstą vandenyje. Plačiai naudojamas muilo gamyboje, stiklo ir trąšų pramonėje.

K. nitratas (KNO_3), balta kristalinė druska, oksiduoja degamas medžiagas (pvz. anglį, sierą ir kt.), todėl jo dideli kiekiai sunaudojami parako gamyboje.

K. permanganatas ($KMnO_4$), tamsiai violetinė druska, kuri tirpdama vandenyje duoda tokios pat spalvos tirpinį. K. permanganatas gaunamas kaitinant mangano mineralą pirolusitą su kalio šarmu ir paskui oksiduojant gautą mišinį elektrolitiniu būdu arba anglies dvideginiu. Naudojamas tekstilei baltinti, dezinfekcijai ir įvairiems riebalams bei aliejui valyti. K. permanganatas plačiai naudojamas voliumetrinėje analizėje ir daugelio organinių junginių oksidavimui. *V.Grk.*

K. terapijoje. K. yra pagrindinė ir nepakeičiama sudedamoji celių organizmo dalis. Jis lengvai absorbuojamas virškinamajame trakte ir administruojamas injekcijų pavidalu. Pagrindinis k. šaltinis yra augalinės ir gyvulinės kilmės maistas. Organizmo celių nesunaudotas k. jonas labai greitai išskiriamas per inkstus taip, kad net sunku pastebėti jo koncentracijos pasikeitimą kraujuje. Tuo remiasi diuretinis k. druskų veikimas. Gyvuliai, maitinami k. neturinčiu maistu, neišgyvena ilgiau kaip 3 savaites. K. vaidina svarbų vaidmenį širdies ir skeleto raumenų funkcijoje, taip pat nervų impulsų perdavime. Injektuotas didelėje koncentracijoje k. jonas veikia toksiškai. Keturiskart padidėjus k. jono koncentracijai serume (normaliai jo būna apie 2 mg %), širdies veikimas sustoja. Į vidų imamos ir didelės dozės nėra nuodingos. Daugiausia terapijoje naudojamų k. druskų remiasi ne kationo, bet aniono veikimu, pvz. k. bromidas, bikarbonatas, jodidas, permanganatas ir kt. Siekiant specifinio k. jono veikimo, naudojamas k. chloridas, nitratas ir acetatas. Visos trys druskos yra kristalinės, vandenyje tirpios medžiagos. Jos naudojamos terapijoje kaip diuretikai — šlapimo išskyrimą skatinančios medžiagos, be to, kai kurių širdies ligų, paralyžiaus, Ménière's ligos ir alerginių susirgimų atvejais. *St.K.*

Kaliskienė Nadežda (g. 1902 I 29 Kaune) baletininkė. 1910 įstojo į Kauno mergaičių gimn., 1918 baigė Kijevo gimn. Kar-

tu mokėsi ir baleto m-loje pas baletmeisterį Čistiakovą ir primabaleriną Gavrilovą. Grįžusi į Lietuvą, 1925 baigė P. Petrovo baleto studiją Kaune. 1922–44 dirbo Lietuvos valstybiniame teatre kaip baleto artistė-solistė. 1935 dalyvavo baleto gastrolėse Monte Carlo ir Londone. 1940 baletmeisterio Teodoro Lopuchovo asist. Tremtyje 1944 dirbo vokiečių operos teatre Vienoje. 1945 V — 1946 VII baletmeisterė ir šokėja baleto trupėje, suorganizuotoje prie JAV karinės valdžios Nürnberge. Dalyvavo liet. tremtinių baleto spektakliuose, buvo Baleto meno tarybos narė ir baleto studijos vedėja. Nuo 1930 turi savo klasikinio baleto mokyklą San Diege, Kalifornijoje.

Kalista (gr. Kallisto ‚gražiausioji') graikų mitologijoje Arkadijos karaliaus Likaono duktė, Artemidės medžioklių draugė, Zeuso meilužė. Artemidė, pastebėjusi besimaudančią ją nėščią, supykusi ir pavertusi loke, o Zeusas perkėlęs ją į Didžiųjų Grįžulo Ratų žvaigždyną.

R. Franz, De Callistus fabula 1890.

Kalistenas (gr. Kallisthenės, apie 370–327 pr. Kr.) graikų istorikas iš Olinto, Aristotelio mokinys ir broliavaikis, didelis Aleksandro D. gerbėjas, lydėjęs jį žygio metu į Aziją. 327 suimtas už tariamą dalyvavimą sąmoksle prieš Aleksandrą ir nubaustas mirties bausme. K. parašė ‚Hellenika' (Graikijos istorija nuo 386 iki 357 pr. Kr.), III Šventojo karo istoriją (356–346) ir kt. Anksčiau jam klaidingai buvo priskiriamas Aleksandro D. romanas, vėliau išverstas į lotynų, asirų ir armėnų kalbas. K. raštų fragmentus yra paskelbęs F. Jacoby, Fragmente d. griechischen Historiker 2, 1927. *A.Rkš.*

Kalistratas (gr. Kallistratos, m. apie 360 pr. Kr.) Atėnų oratorius ir karvedys. Nuo 372 šešerius metus vadovavo Atėnų politikai, kuri buvo palanki Spartai, bet priešinga Beotijai. Kai ši politika pasirodė nuostolinga Atėnams, K. buvo apkaltintas ir mirties išvengė tik savanoriškai išvykęs tremtiniu į Makedoniją. Grįžusiam į Atėnus buvo mirties bausmė įvykdyta. K. iškalbingumo pavyzdys paskatino Demosteną tapti oratoriumi.

Kališas (lenk. Kalisz) mst. vakarinėje Lenkijoje, Poznanės vaivadijoje, 100 km į v. nuo Lodzės, prie Vartos upės; 54.000 gyv. (1950). Didelė tekstilės (pliušo) pramonė. K. yra sena vietovė, daugelio identifikuojama su Ptolomėjo (II a. po Kr.) minima Calisia. Kaip rodo 1951–54 kasinėjimai mieste ir apylinkėse, K. vaidino nemažą vaidmenį gintaro prekyboje su Romos imperijos provincijomis. Pačiame mst. ir apylinkėse rasta importuotų romėniškų dirbinių, monetų (K. lobis susideda iš 2000 romėniškų monetų). 1282 K. gavo miesto teises. Su K. yra susiję eilė istorinių įvykių.

K. t a i k a — sutartis tarp Lenkijos ir Vokiečių Ordino, sudaryta 1343 popiežiaus kurijai tarpininkaujant. Šia sutartimi Ordinas grąžino Lenkijai kelias smulkesnes, vėliausiai nukariautas sritis, bet Lenkijos karalius Kazimieras D. pripažino Ordinui Pamarį, Kulmą ir kt. žemes, tuo būdu išsižadėdamas Lenkijos priėjimo prie Baltijos jūros. Po K. taikos sudarymo, nebepajėgdamas plėsti savo karalystės į vakarus, Kazimieras ėmė veržtis į rytus, bandydamas nukariauti žemes į rytus nuo Lenkijos. Po K. taikos sutarties nustojo prasmės ankstyvesnė Kazimiero sąjunga su Lietuva prieš Ordiną ir prasidėjo ilgi Lietuvos ir Lenkijos karai, besivaržant dėl Haličo ir Volinijos žemių.

K. m ū š i s įvyko 1706. Čia rusų kariuomenės daliniai, vadovaujami gen. Menšikovo, sumušė švedų kariuomenės dalinius, vadovaujamus gen. Mardefeldo. Kartu buvo sumušti ir Stanislovo Leščinskio kariuomenės daliniai. Pralaimėjus šį mūšį, švedų kariuomenė pamažu buvo išstumta iš Lenkijos.

K. s ą j u n g a — Rusijos ir Prūsijos sąjunga prieš Napoleoną, sudaryta 1813 II 16. Ryšium su Rusijos caro Aleksandro I pasisekimais, Napoleono armijos sumušimu Rusijoje ir rusų armijos įsiveržimu į Prūsiją atgijo ir sustiprėjo Prūsų išsivadavimo kova ir Prūsija atsisakė sąjungos su Napoleonu. K. sąjungos sutartis numatė atstatyti Prūsiją jos 1806 ribose (taigi Lietuvos Užnemunę vėl atiduodant Prūsijai) ir grąžinti nepriklausomybę kitoms Vokiečių kunigaikštystėms bei valstybėms. Rusija ir Prūsija įsipareigojo kartu kariauti prieš Napoleoną ir nesudaryti jokių separatinių sutarčių su juo. K. sąjungos sudarymas paskatino ir kitus Europos valdovus prisidėti prie bendrų kovų prieš Prancūziją ir sudaryti šeštą koaliciją prieš Napoleoną. *K.Avž.*

Kalita Jonas žr. Jonas I Kalita.

Kalius (iš lot. callus ‚stora oda, nuospauda') botanikoje aptraukalas, augalų navikas (antauga) sužeidimo paviršiuje, atsirandąs augant ir dalijantis artimiausioms žaizdai gyvosioms ląstelėms.

Kalivoda Jan Václav (vok. Johann Wenzeslaus Kalliwoda, 1801–1866) čekų smuikininkas, dirigentas ir kompozitorius. Baigęs Prahos konservatoriją, 5 metus buvo Prahos orkestro narys. 1823–53 vadovavo privačiam kng. Fürstenbergo orkestrui Donaueschingene, Bavarijoje. Kaip smuikininkas K. laikomas geriausiu Prahos mo-

kyklos reprezentantu. Kad ir nepasižymėdamas ypatingais atlikimo ir stilistiniais savumais bei gilumu, jo grojimas rodė išbaigtą techniką, turėjo gražų, nors ir nedidelį, toną.

Iš jo gausių ir įvairių kūrinių pažymėtina: septynios simfonijos, uvertiūros, koncertinos, styginiai kvartetai, smuiko duetai, fort. veikalai, solo dalykai smuikui ir kitiems instrumentams, ypatingai klarnetui; šiandien kai kurie jo kūriniai grojami daugiausia mėgėjų.

K. Strunz, J. W. K. 1910. *Iz.V.*

Kalixälv upė š. Švedijoje, 430 km ilgio, įteka į Botnijos įlankos š. galą ties Kalix. Per Tärendöälo upelį jungiasi su Torneälv upe (bifurkacija). Baseino plotas 17.930 km², vid. debitas 176 m³/sek.

Kaljānas (prs. qaljān) vandeninė pypkė, vartojama Rytų tautų. K. susideda iš metalinio puoduko, į kurį dedamas tabakas, ir kandiklio, įjungto į vandens pripiltą indą. Dūmai leidžiami pro vandenį ir, jau išvalyti, patenka į burną.

Kalka žr. Kalčik.

Kalkakmeniai yra natūralinės mineralų padermės. Pagrindinė cheminė sudėtis — kalcio karbonatas ($CaCO_3$), paprastai randamas gamtoje su priemaišomis, kurias sudaro smėlis, molis, geležies deginiai, įvairios silikatinės priemaišos, organinės medžiagos.

K. yra įvairių rūšių tiek savo sudėtimi, spalva, tiek ir pavidalu bei išvaizda. K. dažniausiai yra organinės kilmės, t.y. vandenų gyvūnijos klintiniai griaučiai (pvz. koralai, moliuskai ar foraminiferos). Kai kuriose kalkinėse padermėse gyvūnijos griaučių formos dar išlikusios, kitose vandens ir kt. įtakų visai sunaikintos ir vėliau suslėgtos į kietą įvairių kristalinių bei amorfinių formų uolieną. Daug kur k. susiformavo kaip kalcio karbonato nuosėdos, uždaruose jūros baseinuose vandeniui išgaravus. Kalkiniai tufai susidarė kaip kalcio karbonato nuosėdos iš šaltinių; nemaža tokių kalkinių nuosėdų pasigamina ir gėlaus vandens ežeruose.

K. gamtoje yra randami dviejų kristalinių formų — aragonito ortorombinės sistemos ir kalcito heksagonalinės sistemos formos. Daug kur randama beveik gryno kalcio karbonato padermių. Bet taip pat aptinkama labai daug uolienų, kur magnis yra pakeitęs kalcį ir sudaręs dolomitus, dvigubą kalcio magnio karbonatą. Gryname dolomite yra 21,72% MgO, bet k., kurie turi daugiau kaip 5% MgO, vad. dolomitiniai k. K., turtingi silicio deginių, aliuminio, geležies silikatų, vad. mergeliu. Smėliai, sucementuoti kalcio karbonato, iškritusio iš vandens tirpalų, sudaro kalkinius smiltainius. Uolienų spaudimo ir aukštų giluminių temperatūrų įtakoje k. persikristalizavo ir pavirto marmuru, vienu iš gražiausių statybinių akmenų. Kreida yra minkšto pavidalo kalkinė padermė.

K. akmenys yra netarpūs gryname vandenyje, bet vanduo, turįs anglies dvideginio, gana stipriai tirpdo kalkines padermes, sudarydamas kalcio hidrokarbonatą (bikarbonatą) pagal formulę:

$$CaCO_3 + H_2O + CO_2 = 2Ca(HCO_3)_2.$$

Kalcio bikarbonatas, pasiekęs paviršių ir vandeniui išgaravus, netenka anglies dvideginio ir vėl nusėda kalcio karbonato pavidalu. Tokiu būdu susidaro kalkiniai tufai, smiltainiai ir kitos įvairios nuosėdinės kalkinės padermės.

K. v a r t o j i m a s. K. ir marmuras ypačiai plačiai vartojami statyboje. Labai dideli k. kiekiai perdirbami į kalkes ir cementą, t.y. rišamąsias statybines medžiagas. Kita didelė k. dalis sunaudojama cheminėje pramonėje. Gaminant ketų iš geležies rūdos, k. vartojami kaip lyduoliai įvairioms priemaišoms iš gaminamo ketaus išskirti; sulydyto metalo paviršiuje jie sudaro lengvą išdagų (šlako) sluoksnį. Plieno gamyboje kalkių naudojama apie 20% metalo svorio. Popieriaus masei iš medienos paruošti k. reikalingi tiek chemikalų gamybai, jų neutralizacijai, tiek ir anglies dvideginio gamybai. Langų, butelių stiklas savo sudėtyje turi apie 25% kalcio deginio. Kalcio karbido gamyba yra viena iš svarbiausių cheminių gamybų, suvartojanti daug gryno k. Cukraus sulčių valymas be kalkių būtų neįmanomas, ypačiai jos reikalingos cukraus rafinavimui. Silikatinės plytos yra surištos kalkėmis aukštesnės temperatūros ir spaudimo įtakoj. Kalkės yra būtinas chemikalas vandeniui valyti bei minkštinti, odoms perdirbti. Sodos pramonė yra viena iš didesnių k. sunaudotojų. Pigmentų, tepalų, klijų, želatinos, tekstilės, gumos ir kt. gamyboje kalkės yra labai svarbus reagentas. Cheminei pramonei vystantis, kalkių suvartojimas ir reikšmė yra labai padidėjusi. *Ad. D.*

Kalkantas (iš lot. calcare ‚minti') vargonų mynėjas, pompuojąs orą į dumples grojimo metu.

Kalkapiai (vok. Kallkappen) Tilžės priemiestis. Iki 1919 K. buvo dar atskiras kaimas prie plento Tilžė–Skaisgiriai. Kaimo plotas 103 ha, 1522 gyv. 1919 K. įjungti į Tilžės mst. ribas ir sudaro jo pietinį priemiestį. Ordino laikais K. buvo apgyvendinti pilies įgulai priklausą baudžiauninkai.

Kalkar (Calcar) 1. J a n J o e s t v a n K. (m. 1519) neaiškios kilmės tapytojas Haarleme Olandijoje. Jis 1505–08 padirbo 20 paveikslų iš Kristaus ir Švč. P. Marijos

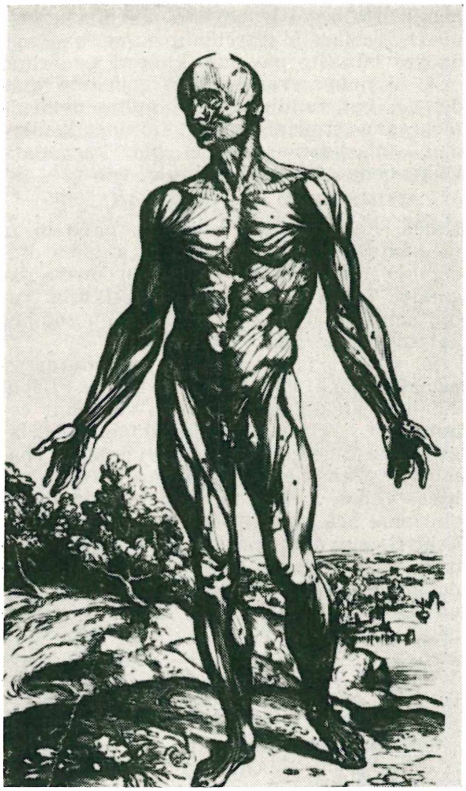

J. S. von Kalkar: De humani corporis fabrica (medžio raižinys, 1543 Bazelyje)

gyvenimo didžiojo altoriaus sparnuose Kalkaro šv. Mikalojaus bažnyčioje ir 1505 šv. Jono altorių Palencijoje Ispanijoje (atliktas Briuselyje). K. turėjo dar netvirtą senoviško pobūdžio piešinį ir sukimštą kompoziciją, bet jo tapysena buvo švelnaus kolorito ir jautri šviesos niuansams; jis sugebėjo vaizduoti detales, o portretuose nevengė komiškų bruožų. K. mokiniais spėjama buvus Joos van Cleve, Frankfurto meistrą (Jan de Vos) ir Bartholomäus Bruyn Senąjį.

M. J. Friedländer, Altniederländische Malerei 9, 1931.

2. Jan Stephan von K., Giovanni da Calcar arba Steven van Calcar (1499–apie 1546/50 Neapolyje) olandų raižytojas ir tapytojas, kilęs iš Vokietijos Kalkaro. Apie 1536–37 iš Olandijos pabėgęs Venecijon, ten sekė Ticiano tapyba ir buvo pasiekęs didelio garso. Pagal neįrodytą van Manderio tvirtinimą K. padirbo Vasario ‚Vite' portretines iliustracijas. Žymiausias K. darbas buvo Vesalijaus anatomijos veikalų aukštos meninės vertės iliustracijos (medžio raižiniai): Tabulae anatomicae (Venecija 1538), De humani corporis fabrica Libri septem ir De humani corporis fabrica librarum epitome (abi Bazelyje 1543). Jos pasižymi turtingu piešiniu, šviežiu objektyvumu ir yra įdomios klasikinių kompozicijos ir kontraposto taisyklių naudojimu mokslo veikale.

P.Rkl.

Kalkbrenner Friedrich Wilhelm Michael (1785–1849) vokiečių pianistas. Mokėsi pas savo tėvą Christian K. (1755–1806), kompozitorių ir tuo metu populiarų smuikininką. Vėliau studijavo Paryžiaus konservatorijoje ir Vienoje. Turėjo daugelį sėkmingų koncertų visoje Europoje. 1814–23 gyveno Londone. Nuo 1824 persikėlė į Paryžių. Buvo fortepijonų firmos Pleyel & Co. bendrininkas. K. parašė apie 125 kompozicijas, daugiausia fortepijonui, jų tarpe: sonatos vienam ir dviem fortepijonams, fantazijos, temos su variacijomis, rondo, etiudai, capriccio, trys koncertai vienam ir vienas dviem fortepijonams, duetai smuikui ir fortepijonui, trio, kvartetai su fortepijonu, septetas. Ligi šių dienų reikšmingu liko tik jo fortepijono etiudai op. 108 (1830).

K. buvo puikios technikos pianistas, bet interpretacija stokojo gilumo ir jausminės jėgos. Jo grojime dominavo formalinis momentas muzikinės išraiškos sąskaita. Betgi jo techninės naujovės, kaip pedalo naudojimas, savistovios pirštų ir riešo technikos išvystymas, ypač kairės rankos savarankus naudojimas, yra nepaprastai svarbūs.

Iz.V.

Kalkė (prc. calque iš it. calcare ‚spausti, slėgti') 1. kalkinis, arba anglinis popierius, plonas ir patvarus, naudojamas norint gauti keletą kopijų iš karto, rašant mašinėle ar ranka. Popierius gaminamas iš skudurų, manilos ar džiuto pluošto. Padengimui naudojama: juodo kalkinio popieriaus atveju — suodžiai, rūpestingai sumaišyti su vaškais ir aliejais spalvoto — baziniai anilino dažai su riebalinėmis rūgštimis ar riebaluose tirpstą dažai su aliejais.

Geras kalkinis popierius turi duoti mažiausia penkias geras kopijas iš karto ir bent dvylika kartų naudotas dar aiškią ir ryškiai išskaitomą pirmąją kopiją.

2. Permatomas aukštos kokybės popierius, vartojamas brėžinių kopijoms daryti. Permatomumas gaunamas išmirkius k. riebalų, dervos, vaško ir kt. skiediniu.

E.Bnk.

Kalkės, žinomos kaip degtos, kaustinės k., arba kalcio deginys CaO, yra baltos spalvos stipriai šarminė medžiaga. K. gaunamos deginant kalkakmenius 900–1000°C

temperatūroje pagal grįžtamąją cheminę reakciją: $CaCO_3 \rightleftarrows CaO+CO_2$. Pašalinant anglies dvideginį, ši reakcija įvyksta pilnai: kalkakmenis suskaldomas į k. Tai yra k. deginimas.

Degtos k. labai linkę jungtis su vandeniu pagal sekančią reakciją: $CaO+H_2O=Ca(OH)_2+15.500$ kalorijų. Šis k. gesinimo procesas yra labai egzoterminis, jo metu išsiskiria labai daug šilumos. Gesinant vieną grammolekulę (56 g) degtų k., pasigamina 15.500 kalorijų šilumos, kuri lengvai gali ištirpdyti apie 180 g ledo. K. gesinantis jų tūris didėja 2–3 kartus, ir degtų k. gabalai subyra į smulkius miltelius, t. y. gesintas kalkes $Ca(OH)_2$.

Šalia k. deginimo ir gesinimo yra labai svarbi trečioji reakcija — k. kietėjimas. Jos metu gesintos k., kalcio hidroksidas $Ca(OH)_2$, jungiasi su angliarūgštimi ir virsta kalcio karbonatu, ir visas k. skiedinys kietėja pagal reakciją:

$$Ca(OH)_2+CO_2 = CaCO_3+H_2O.$$

Šios reakcijos metu išsiskiria daug drėgmės.

K. gali būti liesos arba riebios. Riebiosios k. gaunamos iš grynųjų kalkakmenių. Jos gesinasi labai staigiai, visas skiedinys įkaista ir vanduo garuoja, k. staigiai byra didindamos tūrį. Jeigu molis, iš kurio buvo degtos plytos, turėjo kalkinių akmenukų, tai k. gesinimosi įtakoje tokios plytos būna susprogdintos į skeveldras. Riebiosios k. labai tinka statybiniams skiediniams, i jas galima įmaišyti daug smėlio, ir skiedinys yra ekonomiškesnis.

Jeigu kalkakmenis turi nuo 10 iki 25% įvairių molinių bei silikatinių priemaišų, tai iš jo gautos k. yra liesos. Jos gesinasi daug lėčiau, kaista labai iš lengvo, tūrį tedidina vos 1½ ar 2 kartus; darant skiedinį, tegalima įmaišyti nedaug smėlio. Ten, kur manoma apsieiti be hidraulinio portlandcemento, liesosios k. yra net geresnės už riebiąsias, nes duoda vandeniui atsparesnį skiedinį. Tuo atžvilgiu dar geresnės būtų hidraulinės k., gaunamos iš kalkakmenių, turinčių 20–40% priemaišų; jos sumaišytos su smėliu kietėja ir vandenyje. K. buvo vartojamos Romos imperijos laikais vandentiekio linijoms pravesti. Hidraulinės k. senose statybose buvo vartojamos kaip pačios tinkamiausios rišamosios medžiagos (portlandcementas atsirado tik 1831). Šiais laikais daugiau linkstama vartoti riebiąsias k.; ten, kur reikia hidraulinių savybių, daugiau tinka cementai. Kadangi rišamųjų medžiagų gamyba yra vietinio pobūdžio, tai ten, kur kalkakmeniai turi daugiau priemaišų, vartojamos liesosios kalkės.

K. gamyba ir perdirbimas. Beveik visos kalkakmenių rūšys tinka k. degti, bet labiausiai tinka kieti, tankūs kalkakmeniai; minkštoji kreida gali būti deginama tiktai specialiose krosnyse. Kalkiniai tufai dėl per didelio drėgmės kiekio mažiau vartojami. Pramoniniu mastu k. deginamos dviejų rūšių krosnyse: šachtinėse statmenose arba sukamosiose gulsčiose. Abi krosnys veikia ištisai, ne periodiškai. Šachtinėse krosnyse skaldyti kalkakmeniai ir dažnai kietas kuras pakraunami iš viršaus sluoksniais. Vartojant dujas ar alyvą, kuras apipurškiamas specialiais degikliais iš šachtos apačios. Degtos k. yra iškraunamos šachtos apačioje. Pati žemutinė šachtos dalis yra aušimo sritis, kiek aukštėliau kaitrioji deginimo sritis, dar aukščiau įšilimo ir džiovinimo sritis. Šachtinėje krosnyje (6 m² skersmens) per dieną pagaminama apie 50–60 t geros rūšies k. Tokioje krosnyje vienai k. tonai pagaminti sunaudojama anglies apie 12% kalkių svorio.

Sukamoji krosnis paprastai būna apie 40–50 m ilgio ir apie 2,5–3 m skersmens, guli keliais laipsniais palinkusi ant specialių atramos velenų. Ji apsisuka vieną kartą per 80–90 sek. Skaldyti kalkakmeniai arba jo granuliuoti milteliai įkrinta į aukštėliau esantį krosnies galą ir, krosniai besisukant, slenka iš lengvo žemyn į kaitriąją deginimo sritį. Pro žemutinį krosnies galą įpurškiamas kuras — dujos, alyva, anglies milteliai. Šios rūšies krosnis tinka ir minkštajai kreidai deginti. Šioje krosnyje pagaminama per parą 60–80 t degtų k. Kuro sunaudojama daug daugiau kaip šachtinėje krosnyje — apie 1 tona anglies 2½ tonoms kalkių, t.y. maždaug 3 kartus daugiau kaip šachtinėje krosnyje. Todėl šachtinė krosnis yra labiausiai paplitusi k. gamyboje.

K. gesinimas. K. gesinimui pramoniniu mastu vartojami mechaniniai įrengimai. K. gesinamos iki smulkių miltelių ir net malamos. Smulkiose statybose k. gesinamos specialiose duobėse iki tiršto vandens skiedinio. Duobė su gesintų k. skiediniu gerai uždengiama, kad neprieitų oro angliarūgštis ir jų nesugadintų. K. skiedinys yra laikomas duobėje keletą dienų, kad įvyktų visiškas k. gesinimas.

Gesintos k. labai plačiai naudojamos statybos skiediniams su smėliu ir cementu arba ir be jo. Labai daug k. sunaudojama žemės ūkyje rūgščių dirvų neutralizacijai ir ypatingai daug cheminėj gamyboj.

Ad.D.

Kalkinės trąšos žr. Trąšos.

Kalkiniai tufai žr. Kalkakmeniai.

Kalkinimas žemės tręšimas kalkėmis. Kalkės turi didelės reikšmės dirvožemiui: jos skatina koloidų iškritimą ir grumstinės struktūros susidarymą; lengvose dirvose padidina vandens imlumą, sunkiose— sudaro geresnes sąlygas orui į jas patekti; padidina tirpstamumą kitų maisto medžiagų, kurios dėl bazių pasikeitimo pereina į dirvožemio tirpinius ir tuo būdu pasidaro augalams lengviau prieinamos; neutralizuoja dirvoje susidariusias laisvąsias rūgštis ir sudaro geresnes sąlygas mikroorganizmams tarpti. Pačiam maistui augalai sunaudoja nedaug kalkių, bet jų pagrindinė paskirtis — palaikyti tinkamą dirvožemio reakciją. Vanduo per eilę metų kalkes iš dirvos išplauna, ir dirvožemyje padidėja rūgštingumas. Dirvožemio reakcija nustatoma kalorimetriniu arba elektrometriniu būdu ir išreiškiama pH skaičiais (vandenilio jonų kiekis). Neutralus dirvožemis yra tuomet, kada jo reakcija yra pH7. Jei reakcija yra žemiau pH7, t.y. pH6, pH5 ir t.t., dirvožemis laikomas silpnai, vidutiniškai ar stipriai rūgščiu, jei aukščiau pH7 — šarminiu. Įvairių kultūrinių augalų derlius priklauso dirvožemio reakcijos. Pagal A. Mitscherlicho duodamus suvestinius įvairių vokiečių mokslininkų tyrinėjimų duomenis, augalai pasiekia didžiausią derlių esant šiai dirvožemio reakcijai (pH): liucerna 7,0–8.3, cukriniai runkeliai 6,7–7,7, linai, garstyčios 6.5–8,0, kukurūzai, sora 6,5–8,5, kanapės 6,5–8,3, miežiai 6,5–7,8, žirniai, pupos 6,0–6,9, rapsas 6,0–6,8, žieminiai kviečiai 6,0–7,8, pašariniai runkeliai 5,7–7,5, raudonieji dobilai 5,2–7,0, seradėlė 5,8–6,7, bulvės 5,1–7,3, avižos 4,8–6,3, rugiai 4,7–6,0, geltonasis lubinas 4,0–6,0. Šie duomenys rodo, kad vieni augalai esant tam tikrai, siaurai aprėžtai reakcijai duoda didžiausią derlių, pvz. žirniai, pupos, rapsas (pH 6,0–6,9), kiti nėra taip jautrūs, pvz. bulvės. Vieni augalai daugiau pakenčia rūgščias žemes, kiti mažiau. Pvz. liucerna yra kalkinių žemių augalas, lubinas — rūgščių. Daugelis sunkių ar vid. sunkumo žemių augalų (cukriniai runkeliai, miežiai, žieminiai kviečiai ir kt.) mėgsta silpnai rūgščią ar silpnai šarminę žemę. Lengvesniųjų žemių augalai (bulvės, avižos, rugiai) labiau pakenčia rūgščias žemes.

Kalkinguose dirvožemiuose labiau plinta kai kurios augalų ligos, tat perkalkinimo reikia vengti. Atsižvelgiant į augalų reikalavimus ir į ekonominius sumetimus, rekomenduojama kalkinti smėlio žemes iki reakcijos pH5,5, priesmėlio — 6,0, priemolio — 6,5, sunkaus priemolio ir molio iki pH6,9.

Dirvožemio reakcija nustato, ar žemė turi pakankamai kalkių, tačiau nenurodo kiek jų reikalinga išberti. Tikslus kalkių kiekis nustatomas laboratoriniu būdu iš paimtų dirvožemio pavyzdžių, titruojant dirvožemio ištrauką žinomos koncentracijos šarmais, ir iš suvartotų šarmų kiekio išskaičiuojamas reikalingas kalkių kiekis ploto vienetui. Paprastai tas kiekis svyruoja nuo keliolikos iki keliasdešimt q/ha degtų ar gesintų kalkių. Iš karto išbėrus į dirvą didelį kalkių kiekį, per daug staiga pasikeičia dirvožemio reakcija (tat nėra pageidaujama), todėl rekomenduojama jas duoti per 2–3 kartus trumpu laikotarpiu. Tikslingiausia kalkinti rudenį, bet galima ir pavasarį. Kalkės turi būti gerai susmulkintos, vienodai paskleistos dirvos paviršiuje ir akėjant gerai sumaišytos su žeme. Išbėrus $^2/_3$ reikiamo kiekio, po metų naudinga dirvožemio reakciją patikrinti, kad būtų išvengta perkalkinimo. Sėjomainoje kalkės paprastai duodamos augalams, kurie mažiausia pakenčia rūgščią reakciją ar daugiausia sunaudoja kalkių. Lengvoms žemėms patariama duoti kalkes karbonatų pavidalo (smulkiai sumaltas kalkakmenis, ar mergelis), sunkioms žemėms — degtos ar gesintos kalkės, nes jos geriau veikia dirvožemio struktūros susidarymą; jos dažnai naudojamos ir lengvoms žemėms, ypač jei duodami maži kiekiai dirvožemio reakcijai palaikyti. Kokios formos kalkes naudoti, priklauso ne tik nuo žemės sudėties, bet ir nuo išbėrimo laiko: žiemos metu vartojamos karbonatų pavidalo, o pavasarį degtos ar gesintos. Degtas kalkes išbėrus reikia tuojau sumaišyti su žeme, nes jei ant nesumaišytų užlyja lietus, kalkės praskysta, džiūdamos sukietėja, ir nebegalima jų gerai sumaišyti su žeme. Be to, kalkinimui naudojamas kalkių purvas (cukraus fabrikų atmatos), turįs savyje dar ir kitų augalams reikalingų medžiagų — kalcio silikato ir kt.

Sutvarkius dirvožemio reakciją, reikia ją ir palaikyti. Rekomenduojama kas 3–4 m. duoti 4–7 q/ha kalkių, kurias augalai išima iš dirvos maistui ir kurios ilgainiui išsiplauna. Nors k. yra susiję su didelėmis išlaidomis, tačiau nustačius, kad sunkios ar vidutinio sunkumo žemės rūgštingumas yra didelis (pH4,0–5,5), reikia neatidėliojant kalkinti, nes tai yra pirmoji priemonė derliui pakelti. Kol rūgščios dirvos neįkalkintos, jas geriau trešti natūralinėmis trąšomis (mėšlu, pūdiniu, žalia trąša), o iš mineralinių trąšų vartoti tik šarmiškai ir neutraliai reaguojančias. Vengtina vartoti fiziologiškai rūgščias trąšas (sieros rūgšties amoniakas, leuno salietra ir kt.), nes jos gali sumažinti derlių.

Lietuvoje sistemingi dirvožemio rūgštingumo tyrimai nebuvo atlikti, tačiau iš paskirų tyrimų, atliktų įvairiose vietose, yra paaiškėję, kad gana dideli plotai žemių yra reikalingi kalkinimo. Žr. Dirvožemis, Trąšos.

K. Nehring, Agrikulturchem. Praktikum 1951. *A. Mitscherlich*, Bodenkunde für Landwirte, Forstwirte und Gärtner 1954. *J. Šmk.*

Kalkinių medžiagų apykaita pasikeitimas organizme svarbių kalkinių druskų (kalcio karbonato, kalcio fosfato ir kt.). 1. Žmogaus organizme kalkės, t.y. kalcis (Ca) ir jo junginiai, vaidina labai svarbų vaidmenį. Apie 99% visų kalcio junginių yra kauluose. Visuose biologiniuose organizmo procesuose kalkės turi didelę reikšmę. Kalcis sumažina raumenų jautrumą, smulkiųjų kraujo indų ir nervelių apvalkalėlių pralaidumą; jis reikalingas normaliai raumenų funkcijai, normaliam nervų jautrumui, jaudikliams, kraujo krešėjimui, normaliam enzimų veikimui.

Kalcio ir k.m.a. organizme labai glaudžiai susijusi su fosforo ir jo junginių apykaita.

Iš maisto, kaip mėsos, baltymų, pieno ir kt. kalcio turinčių maisto produktų, virškinimo procesui vykstant, kalcis absorbuojamas viršutinėje plonųjų žarnų dalyje. Jo absorbacija geriau vyksta rūgščioje negu šarminėje reakcijoje, nes esant rūgščiai reakcijai, kalcio junginiai geriau ištirpsta. Vitaminas D kalcio absorbciją virškinamame trakte pagerina.

Kraujo plazmoje kalcio yra nuo 8,5 iki 11,5 mg %. Jis ten yra jonizuoto ir nejonizuoto kalcio formos. Jonizuoto kalcio yra apie 4,5–5 mg%. Kraujo rutuliukuose kalcio nėra.

Kalcio ir jo junginių apykaitai turi labai didelės reikšmės paratiroidinių liaukų hormonas. Jis tvarko kalcio išskyrimą inkstuose. Trūkstant to hormono, inkstai išskiria daugiau kalcio negu normaliai. kalcio kiekiui papildyti kraujuje jis mobilizuojamas iš kaulų, ir tokiu būdu atsiranda kaulų dekalcinacija.

Kaulo susidaryme yra svarbūs du procesai: organinės kaulo dalies, t.y. kaulinio audinio susidarymas ir įsijungimas mineralinių junginių į kaulinį audinį — mineralizacija. Kauliniam audiniui susidaryti būtinas vitaminas C ir A, o kaulo mineralizacijai — vitaminas D. Normaliai kaulo mineralizacijai reikalingas tam tikras kalcio ir PO_4 jonų kiekis. Mineralizacijos procesas nevyks, jei vieno iš tų elementų bus nepakankamai, nors kito būtų ir pakankamas kiekis, — reikalinga kalcio ir PO_4 jonų tam tikra proporcija. Vitamino D veikimo mechanizmas kaulo mineralizacijos vyksme nėra žinomas. Yra žinoma, kad trūkstant vitamino D, kaulo mineralizacija yra nepakankama ir atsiranda vadinamoji rachito liga. Kaulinio audinio, kalcio ir jo junginių kaule vyksta nuolatinis keitimasis. Apie 12% viso kalcio kaule nuolat kinta.

Be minėtų vitaminų ir paratiroidinio hormono, kalkių apykaitoje taip pat turi reikšmės lytiniai ir antinkstinės liaukos hormonai. Kaulų suminkštėjimas ir neigiamas kalcio balansas gali pasireikšti esant skydinės ir antinkstinės liaukos hiperfunkcijai.

Kalcio kiekiui sumažėjus kraujuje, gaunami raumenų spazmai, tetanija. Nėštumo metu moters organizmas reikalingas didesnio kalcio bei jo junginių kiekio ir vitaminų C, A ir D. Stokojant kalcio, minėtų vitaminų ir PO_4. nėštumo metu gali motinoje pasireikšti lengvos formos tetanija, o kartais net ir naujagimis gali turėti tetanijos reiškinių. *J.MŠk.*

2. Gyvulių organizme kalcis bei jo junginiai taip pat turi didelės reikšmės kaulų ir ypačiai saugojamųjų organų susidarymui, pvz. moliuskų geldelės, vėžių šarvai, koralų skeletai ir kt. Paukščių kiaušinių lukštas taip pat sudarytas iš didelio kalkių kiekio. Ir bestuburių gyvių funkcijoje kalcis turi lemiamos reikšmės. Kai kurios jūrų žuvys gali gyventi ir gėlame vandenyje, jei jame yra pakankamas kalcio kiekis.

3. Augalai taip pat labai reikalingi kalcio, kuri gauna iš žemės šaknimis. Žemieji augalai (grybai, algės) tereikalingi labai mažo kalcio kiekio.

Kalkuliacija (lot. calculatio ‚skaičiavimas') įmonės buhalterijos šaka, taikoma gaminių vieneto savikainai apskaičiuoti. Savikaina yra prekės vieneto kaina pirkėjo sandėlyje. Ją sudaro prekės pagaminimo arba įgijimo kaina, pridėjus papildomas išlaidas: transporto, krovimo, draudimo, sandėliavimo. K. svarbiausia sritis— įvairios pramonės šakos. Tačiau k. reikalinga ir kitoms sritims: prekybos, bankų, draudimo, transporto įmonėms. Kaip ūkinės veiklos įmonės yra įvairios, taip ir k. jų veiklos išlaidoms apskaičiuoti yra įvairi bei sudėtinga. K. elementų tyrimas ir darbo metodų tobulinimas yra k. mokslas.

Tiksli k. turi apimti visas reikiamo dydžio išlaidas ir neprivalo įtraukti neprikląusančių išlaidų. Apskaičiuojant vieneto savikainą, reikia apskaičiuoti atskiras išlaidas, jas susumuoti bei paskirstyti vienetų skaičiui. K. skaičiuojamos trys pagrindinės išlaidų rūšys: medžiaga, darbas ir bendrosios išlaidos.

Medžiaga, iš kurios daromi gaminiai, įskaitant ir būtinas liekanas, tačiau neįskaitant sugadinimų. Ji apskaičiuojama tiksliai pagal medžiagos iš sandėlio išdavimo bei sunaudojimo lapų duomenis. Sandėly vedamos knygos pagal medžiagų rūšį su kiekio ir vertės žymėjimais.

Darbas, atliktas gaminant prekes normalinėje gamybos eigoje, neįskaitant sugaišimų ar kitaip praleisto laiko. Šis darbas apskaičiuojamas iš darbo kortelių ir darbo atlyginimų lapų. Čia neįeina instruktavimo ir priežiūros darbas. Medžiaga ir darbas įeina tiesiog į gaminį, todėl šios išlaidos dažnai vad. tiesioginėmis išlaidomis.

Bendrosios išlaidos neįeina tiesiog į gaminį, bet susidaro ryšium su gamyba ir yra įskaitomos į gaminių savikainą. Jos gana įvairios ir jų sąrašas ilgas: netiesioginis gamybos priežiūros ir administracinis darbas, pagalbinės medžiagos (tepalai, kuras, garas; elektros srovė, raštinėje suvartojamos medžiagos ir t.t.), pastatų, mašinų ir įrankių nurašymas, šviesa, šildymas, draudimas, mokesčiai, susižinojimas. Visas gamybos procesas padalijamas į fazes, kurios paprastai atitinka gamybos vietą. Taip gaunama: žaliavų sandėlis, mašinų skyrius, montavimo skyrius, fabrikatų sandėlis, šildymo centrinė, elektros lempos, administracijos ir buhalterijos įstaigos. Išlaidos nustatomos vietose ir suvedamos į k. lapą. Susumavus medžiagos, darbo ir bendrąsias išlaidas, gauname bendrą gamybos išlaidų sumą. Į išlaidas neįeina: slaptų rezervų sudarymas, % nuosavam kapitalui, nuostoliai, nurašymai jau nurašyto turto, aukos ir kitos su gamyba nesusijusios išlaidos.

K. metodai yra labai įvairūs. a. Dalijamasis metodas būdingas tuo, kad bendroji išlaidų suma dalijama iš pagamintų vienetų skaičiaus, ir nustatoma vieneto savikaina. Šis metodas tinka nesudėtingos ir vienodos masės gamybos įmonėms: alaus darykloms, plytinėms, cemento, popieriaus, gumos fabrikams. b. Procentinis metodas — kai prie tiesioginių išlaidų pridedama atitinkamas darbo arba medžiagos kainos procentas. Dažniausiai pagrindu imama darbo kaina. Pvz. medžiaga plus darbas plus 175% darbo kainos yra bendroji suma. Pridėtinas %% skaičius surandamas iš kelerių praeities metų išlaidų vidurkio, imant dėmesin ir einamųjų metų būtinas pataisas. Bendroji suma dalijama iš vienetų skaičiaus. c. Būdingo veiksnio metodas, kai pridėtinoji prie tiesioginių išlaidų suma surandama imant pagrindu būdingą gamybai veiksnį: mašinos darbo valandą, suvartotos jėgos kiekį, patalpos grindų plotą ir t.t. Čia pastovus iš praeities praktikos nustatytas koeficientas dauginamas iš būdingų vienetų skaičiaus ir gaunama pridėtinoji suma, reprezentuojanti bendrąsias išlaidas. d. Serijinis metodas yra jau minėtų metodų kombinacija. Čia prekės gaminamos serijomis pagal įmonės vadovybės orderio numerį, išlaidos apskaičiuojamos visai serijai, ir dalijamos iš serijos vienetų skaičiaus.

Gamybai einant prekės dažnai tuojau parduodamos, pagal pirmosios k. savikainą. Tačiau suvedus visas išlaidas (tai padaroma tik per ilgesnį laiką), susidaro nežymūs skirtumai. Vėliau galutinoje k. tie skirtumai ir išlyginimai.

K. srity toliausiai yra pažengusios JAV. K. mokslas plačiai dėstomas aukštosiose mokyklose, yra daug kapitalinių vadovėlių, išvystytos sistemos. Amerika turi tvirtai nustatytas k. sistemas šioms sritims: 1. detalinės prekybos stambioms įmonėms (departmentstores); 2. bankams; 3. prekybos ir gamybos įmonėms pavyzdinę schemą; 4. k. sistemą standartinėmis kainomis.

Standartinė k. vis labiau įsigali praktikoje. K. darbe čia taikomi standartai: standartinės žaliavų kainos, standartiniai atlyginimai bei standartiniai koeficientai. Standartai išvedami iš turimų duomenų per ilgesnį laiką ir reikale taisomi. Naudojant standartinius skaičius, sekamos ir faktinės išlaidos. Tuo būdu suvokiami skirtumai, kurie vėliau pataisomi. Skirtumų tendencija duoda pagrindo keisti ir pačius standartus. Šiaip žaliavų kainos imamos arba įgytąja kaina arba gamybos meto kaina.

K. reikšmė labai didelė. Tikslios savikainos žinojimas leidžia nustatyti parduodamąją kainą ir išvesti tikslų pelną arba nuostolį. Turėdamas tikslią k. gamintojas žino, už kiek jis gali parduoti ir kaip toli gali konkuruoti su kitais gamintojais. K. rodo išlaidų dydį jų susidarymo vietose. Todėl nesunku susekti, kur galima išlaidos mažinti ir tuo būdu piginti gamybą. Mažesnė savikaina leidžia pigiau parduoti, didinti apyvartą ir pakelti pelnus. Žr. Kaštai.

Beisel, Neuzeitliches industrielles Rechnungswesen 1952; *Lehmann*, Industrielkalkulation 1951; *Lang, McFarland, Schiff*, Cost Accounting 1953; *Lawrence, Ruswinckel*. Cost Accounting 1954; *Longman, Schiff*, Practical Distribution — Cost Analysis 1955. *S.Stn.*

Kalkuliatorius (lot.) 1. mašina, mechaniškai atliekanti matematikos veiksmus; 2. tabelė arba jų komplektas, kurioje pažymėti jau išskaičiuoti rezultatai, naudotini praktikos reikalams; 3. kai kurios svetimos kalbos tą savoką taiko ir asmeniui,

kuriam pavesta kalkuliuoti arba išskaičiuoti kainą, vertę, nuotolį, svorį, apimtį; kalkuliuotojas, išskaičiuotojas.

Kalkuliuoti (iš lot. calculare ‚skaičiuoti') išskaičiuoti rezultatą matematikos metodais. Kasdienėje kalboje k. dar suprantama: nuspręsti, numatyti, pritaikyti, ketinti, planuoti, spėti, orientuotis, apskaičiuoti prekių savikainą arba parduodamąją kainą.

Kalkūne žr. Kaukonys.

Kalkuta (ag. Calcutta, skr. deivės Kali nusileidimo vieta) didžiausias Indijos mst., buvusi Britų Indijos sostinė (1773–1912), v. Bengalijos administracinis ir ūkinis centras, didelis uostas; su priemiesčiais ir iš r. Pakistano atsikėlusiais turi apie 7 mil. gyv. (1956, 1952 3,6 mil., 1941 2,1 mil.). K. yra prie svarbiausios Gango upės deltos šakos Huglio, apie 125 km nuo jūros, potvynio metu pasiekiamas didžiųjų jūros laivų, kuriems įrengtas uostas tęsiasi išilgai upės per 10 km. Mieste koncentruojasi apie 90% visos Indijos džiuto pramonės įmonių, 50% popieriaus, 40% stiklo, 30% geležies bei plieno ir 8% tekstilės. Pro uostą praeina 35% visos indų užsienio prekybos. Mieste daug mokslo įstaigų, 2 universitetai, jėzuitų kolegija, kat. ir anglikonų arkivyskupų rezidencijos. Šalia miesto didelis aerodromas Dum Dum. K. yra naujoviškas mst., taisyklingai išplanuotas, su daug parkų ir aikščių, nors varguomenė, sudaranti didelę gyventojų dalį, gyvena iš purvo nudrėbtose ar iš bambuko suremtose trobelėse. Žymiausi rūmai yra vyriausybės centrinė įstaiga ir 1921 baigti statyti paminkliniai Viktorijos rūmai.

K., kaip kaimas pirmą kartą minimas 1495. 1686 į š. nuo K. anglai įrengė faktoriją. 1756 bengalai užėmė K. ir daugumą anglų belaisvių nužudė. 1757 R. Clive atsiėmė K., ir nuo 1774 čia buvo Britų Indijos generalinio gubernatoriaus, vėliau iki 1911 vicekaraliaus sostinė. *A. B.*

Kalla ežerų grupė vidurinėje Suomijoje; bendras plotas 900 km², paviršius 81,6 m nuo j. l., didžiausias gylis 102 m. Priklauso Saimos ež. (Vuoksi, Ladogos ež., Nevos) baseinui.

Kállay Miklos (g. 1887) vengrų politikas, 1942–44 ministras pirm., mėginęs atitraukti Vengriją nuo sąjungos su hitlerine Vokietija. 1944 vokiečių nacinės vyriausybės laikytas Dachau koncentracijos stovykloje, iš kurios 1945 amerikiečių kariuomenė išlaisvino. Gyvena emigracijoje. Išspausdino Hungarian Premier 1954.

Kallas 1. A i n o (g. 1878) suomių rašytoja, suomių rašytojo ir tautosakininko prof. Juliaus Krohno duktė, didesnę savo gyvenimo dalį praleidusi užsienyje, dau-

Kalkuta, Dakšinesvaro šventovė

giausia Estijoje, kur ji buvo ištekėjusi už estų tautosakininko Oskaro Kallas. K. intelektualaus pobūdžio kūryba, apimanti poeziją, romanus, noveles bei atsiminimus, priklauso tiek Suomijos, tiek Estijos literatūrai. Jos psichologija eina į gilumą, rausiasi į geismus ir instinktus. Kultivuotas stilius, po kuriuo slypi šilto žmogiškumo tonas. Išsp. Laivų miestas (novelės, 1913), Už marių (novelės, 1904–05), Barbara von Tisenhausen (romanas, 1923), Vilkų jaunoji (romanas, 1928, kur iškeltas vilkolakio motyvas), rinktinė Valitut teokset 3 tomai 1938, Šv. Tomo naktis 1941, Mėnulio tiltas (eilėraščiai, 1943), Septynios mergelės (novelės, 1948) ir kt. *J.Lng.*

2. O s k a r (1868–1947) estų dainų melodijų rinkėjas. Jis 1904 suorganizavo sistemingą melodijų rinkimą, įtraukdamas į tą darbą Petrapilio konservatorijos studentus ir šiaip tam darbui pasiruošusius asmenis. Jo rinkiniai sudaro 20.000 psl. rankraščiuose. Išsp. Die Wiederholungslieder der estnischen Volkspoesie 1901 ir kt.

Kallenbach Józef (1861–1929) lenkų literatūros istorikas. Gimnaziją baigė Lvove, universitetą Krokuvoje. Nuo 1887 literatūrą dėstė Krokuvos, Lvovo, Friburgo ir Vilniaus universitetuose. Be daugelio darbų iš lenkų literatūros istorijos, pažymėtina dviejų tomų studija apie Krasinskį (Zygmunt Krasiński. Życie i twórczość lat młodych 1904) ir monografija apie Adomą Mickevičių (Adam Mickiewicz, 2 tomai). Be to, išsp. Nieznane pisma Mickiewicza (1817–1823), Towianizm na tle historycznym, Poezja polska w latach 1800–1863, Twórczość Sienkiewicza, Kuratorja Wileńska 1904 ir kt. *St. Vk.*

Kaller Maximilian (1880–1947) Varmės vyskupas. Nuo 1926 apaštališkasis protonotaras ir Tützo apaštališkosios administratūros, įsteigtos 1923 (Gniezno ir Poznanės arkiv. ir Kulmo vyskupijos dalys) valdytojas, rezidavęs Schneidemühlyje. 1929 VI 14 Prūsijos konkordatu sudarius Schneidemühlio prelatūrą, 1930 paskirtas jos apaštališkuoju administratorium; šiose pareigose išbuvo ligi 1931. Nuo 1930 IX 2 Varmės vyskupas. Vokiečiams prisijungus Klaipėdos kraštą, 1939 VI 10 buvo jam pavestas Klaipėdos prelatūros valdymas. K. 1945 lenkų buvo priverstas atsistatydinti ir ištremtas iš savo vyskupijos. 1946 paskirtas iš Rytų pabėgusiųjų vokiečių vyskupu. K. buvo labai palankus lietuviams: 1940–44 rūpinosi lietuviais pabėgėliais ir daugelį lietuvių kunigų priglaudė pas save Braunsberge. Išl. Laienapostolat ²1929.

A.Lm.

Kallimachus Buonacorsi Philippus (1437 (San Grimignano, Italijoje — 1496 XI 1 Krokuvoje), italų humanistas, literatas, diplomatas, Lenkijos karaliaus patarėjas.

Tapęs Romoje Pomponijaus Leto mokiniu, su juo įkūrė ‚Romos akademiją', pasivadindamas Callimachus Experiens. 1468 įsimaišęs į neaiškų sąmokslą prieš pop. Povilą II ir pakaltintas konspiracija, bedievybe ir nemoralumu, turėjo bėgti iš Italijos. Po įvairių kelionių R. Europoje, apie 1470 pasirodė Lenkijoje, ir čia Lvovo arkiv. Grigaliaus iš Sanokos asmeny susirado globėją. Kaip išsilavinęs humanistas, K. buvo pakviestas į Kazimiero dv. Senieji XIX a. istorikai (Morawski) laikė K. karaliaus sūnų auklėtoju, nes ir pats K. tokiu save yra laikęs. Naujieji tyrinėjimai (Garbacik) rodo, jog Krokuvoje K. nedaug teturėjo laiko Kazimieraičius auklėti. K. galėjo tik trumpą laiką (1472–73) pamokyti vyr. sūnus šv. Kazimierą ir Joną Albrechtą iškalbos meno, kurį humanistai labai vertino. Įgiję daugiau įtakos dvare, K. ėmė uoliai tarnauti savo naujajai tėvynei. Jis atliko eilę sunkių diplomatinių kelionių. Iš pradžių K., ypač prie Kazimiero, neturėjo valdovui jokios įtakos, tebuvo jo valios vykdytojas, kad ir ne visada sėkmingas. K. teko imtis įvairių politinių klausimų (turkai, vengrai, Moldavija, Prūsai-Varmė ir kt.). 1475–76 jis buvo Konstantinopoly, 1477 lankė Veneciją ir Romą. 1486 K. turėjo misiją pas Vokietijos imp. Fridrichą III ir tais pat metais, Kazimiero vardu ieškodamas pritarimo taikai su turkais, vėl vyko į Veneciją. Taiką sudarė 1487 Konstantinopolyje 2 metams, bet jam nepasisekė įjungti Venecijos respublikos į antivengrišką sąjungą, ir tai buvo jo didelis nepasisekimas. Tik 1490 Kazimieras pagaliau pasiekė dinastinio laimėjimo, kai jo sūnus Vladislovas, Čekijos karalius, tapo ir Vengrijos karaliumi.

Anksčiau vis būdavo pabrėžiama didelė K. diplomato ir politiko reikšmė. Dabar žiūrima kiek kitaip. K., tiesa, turėjo ypatybių, kurias labai vertino Kazimiero įpėdinis Jonas Albrechtas. Jis buvo gyvas, aktyvus, lankstus ir sugebėdavo prisitaikyti prie kiekvienos naujos situacijos, bet drauge buvo išdidus, ambicingas, egocentriškas ir paperkamas. Jau Venecijoje buvo pastebėta jo ‚meilė dukatams'. Grįžęs iš diplomatinės kelionės Turkijon, K. ‚sveikatos' sumetimais laikinai pasitraukė literatūriniam darbui, palaikydamas santykius su amžininkais humanistais ir meno globėju Lorenzo Medici. 1490 Romoje K. bandė sudaryti sąjungą tarp Inocento VIII ir Kazimiero. Nors K. ir numatė bendrą akciją prieš turkus, tačiau labiau žiūrėjo Lenkijos interesų, kad ši nepasiliktų izoliuota. Tad jis norėjo ir toliau išlaikyti su sultonu draugiškus santykius. K. žygis vėl nepasisekė.

Prie Jono Albrechto vėl aktyviau sugrįžęs politikon, K. pradžioje buvo atsargesnis. Pirmiausia jis surašė naujam valdovui vad. ‚K. patarimus' (Consilia Callimachi). Beveik tiksliai yra jau nustatytas tų daug polemikos sukėlusių ‚patarimų' atsiradimo laikas: nuo Jono Albrechto karūnacijos (1492 IX 23) iki karaliaus brolio Fridricho (žr.) išrinkimo Gniezno arkiv. (1493 IV 23). Lenkijoje tačiau prieš K. kilminguosiuose atsirado daug priešų; nekentė jo senatas (Karaliaus Taryba). K. buvo pravardžiuojamas ‚Lenkijos tironu', Jono Albrechto ‚piktąja dvasia' ar ‚piktuoju genijum'. Užsitraukęs bajorijos neapykantą, K. buvo kaltinamas, kad jis Joną Albrechtą masina į absoliutistines tendencijas. Po didele lenkų katastrofa pasibaigusio žygio Bukovinos giriose prieš Moldavijos Steponą (1497), Jonui Albrechtui buvo atvirai priekaištaujama, kad jis vadovavosi K. ‚Patarimais'. Dar labiau susipykęs su kilmingaisiais, karalius ėmė konfiskuoti karan nestojusių dezertyrų ir visaip kitaip nusikaltusių dvarus. Apskritai visų tų nelaimių ir nepasisekimų tikruoju kaltininku bajorijoje buvo laikomas ką

tik miręs K., kuris esą turėjęs perdėm blogos įtakos valdovui.

Būdamas humanistinio išsilavinimo, K. atnešė Krokuvon naujų draugijinio gyvenimo formų, jas sugyvindamas ir stilizuodamas, kad ir atiduodamas neišvengiamą duoklę stikliukui. K. rašytasis palikimas yra gausus: oracijos, istorijos darbai, laiškai, poezija. Nors apie patį K., kuris Lenkijos humanizmo išsivystymui laikomas gana svarbiu, yra daug rašyta, bet išsamios monografijos trūksta. Jo laiškų teišspausdinta maža dalis. Nuo 1891 pradėta domėtis K. poezija, bet ligi šiol iš pradinių pastangų neišeita. J. Zathey, surinkęs užsienio archyvuose (Roma, Florencija) daug naujos medžiagos, buvo pradėjęs išsamų K. poezijos tyrinėjimą. Paruoštas rankraštis per 1944 vasaros sukilimą Varšuvoje sudegė. Nors K. reiškėsi ir kaip istorikas, tačiau jo darbai nėra aukštos istorinės vertės. Grigaliaus iš Sanokos gyvenimas parašytas pagal itališkai - humanistinių biografijų schemą. Ištyrinėjęs K. rašytą ‚Historia de Rege Vladislao seu clade Varnensi' (1519), Skoczekas priėjo išvadą, jog tuo veikalu, kaip šaltiniu, visai negalima remtis. Parašė dar K. apie Atilą (1489), po jo mirties išspausdintą ‚Historia de his quae a Venetis tentata sunt, Persis ac Tartaris contra Turcos movendis' (1533). Apie K. poeziją plg. A. S. Miodonskio rinkinį: Ph. Callimachi et Gregorii Sanocei carminum ineditorum corollarium, Cracoviae 1901. Kita nespausdinta poezija yra rankraščiuose Riccard. 1226, Laurenz. LXXXIX ir XCI, Vatikan. Bibl. Mss. 2869 ir 5156. Apie 1476 K. yra parašęs veikalą apie retoriką, kuri didele dalimi yra kitų autorių kompiliacija. K. biografijai ji nedaug teduoda, kaip rodo jos naujausias leidimas (Phil. Callimachi Rhetorica, edidit Cas. Felix Kumaniecki, Varsoviae 1950).

J. Garbacik, Kallimach jako dyplomata i polityk 1948 (daug bibliografinių duomenų; recenzija J. Zalthey, Przegląd Historyczny 41, 1950, 282–290); *J. Skoczek,* Legenda Kallimacha w Polsce 1939 (gausi bibliografija; vertinga recenzija H. Barycz, Prz. Hist. 1946, 138–140); *L. Lepszy,* Pomnik Kallimacha (Rocznik Krakowski XX 1926, 134–163; iliustracijos jo paminklo Krokuvos Švč. Trejybės bžn., kur K. buvo labai iškilmingai palaidotas); *H. Zeissberg,* Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters 1873, 349–403; *A. Prochaska,* Rady Kallimacha (Przewodnik liter. i nauk. 1907); *G. Korbut,* Literatura polska I 1917, 49–53 (geri biografijos duomenys ir 25 bibliografijos pozicijos); *J. Ptašnik,* Kultura włoska wieków średnich w Polsce 1922; *Fr. Panée,* Jan Olbracht (Encyklopedya Polska V, 1, 1920, 604–627); *J. Dąbrowski,* Dzieje Polski średniowiecznej II 1926; *J. Caro,* Geschichte Polens V 1908; *G. Udzieli,* Callimacho Esperiente di San Grimignano (Miscellanea stor. della Valdelsa VII 1898–99); *G. Dalla Santa,* Di Callimacho Esperiente (Nuovo archivio Veneto XXVI 1913, 134–161); *A. Sapori,* Gli Italiani in Polonia nel Medioevo (Archivio stor. Ital. LXXXIII 1925); *G. Agosti,* Un politico italiano alla corte polacca nel saec. XV. *Z.I.*

Kallio Kyösti (1873–1940) suomių politikas, 1937–40 valstybės prezidentas. Jis buvo agrarų partijos vadas, kelis kartus ministras pirmininkas (1922–24, 1925–26, 1929–30), žemės ūkio ministras (1919–22) ir susisiekimo ministras (1925). Jo vardas yra glaudžiai susijęs su Suomijos žemės reforma 1922 (lex Kallio).

Kallstenius 1. Edvin (g. 1881) švedų kompozitorius, muzikos kritikas. Baigęs gamtos mokslus, 1904–07 studijavo muziką Leipcige. K. kaip kompozitorius įdomus savo harmonija ir melodika. Kai kuriose siuitose ir rapsodijose panaudojo švedų liaud. muz. motyvus. Geriausiu K. veikalu laikoma antroji simfonija. Iš kitų veikalų išskirtina: siuita op. 23, styginiai kvartetai op. 8 ir op. 33, Simfonnietta (1923), uvertiūra ‚Romantico', simfoninė trilogija, serenada styginiams, solo kantata ‚Sangoffer' (pagal R. Tagore), fortepijono koncertas op. 12, simfoninė poema ‚Serenad i sommarnatten'. Yra parašęs Requiem, solo bei choro veikalų su orkestru, klarnetų kvintetą, smuiko, violončelės sonatas. Daugiau kaip dvidešimčiai radijo vaidinimų sukomponavo muziką. 1943 išrinktas Muzikos akademijos nariu. *Iz. V.*

2. Gottfrid (1861–1943) švedų tapytojas, nuo 1912 Švedų aukštosios meno mokyklos dėstytojas, nuo 1939 titularinis prof. K. davė impulsą įsteigti prie meno mokyklos dekoratyvinio meno mokyklai. Daug prisidėjo prie aliejinės tapybos technikos raidos. Tapė realistinius gamtovaizdžius. *J. Lng.*

Kálmán Em(m)erich (Imre) (1882-1953) vengrų operečių kompozitorius. Iki 1938 gyveno Vienoje, 1938–40 Paryžiuje, 1940–51 New Yorke (nuo 1946 JAV pilietis), nuo 1951 vėl Paryžiuje. Pradėjęs simfonine muzika, vėliau, F. Leháro pasisekimo paskatintas, perėjo į operetės sritį ir parašė visą eilę Vienos stiliaus, vengrų liaudies muz. melodika ir ritmu nuspalvintų operečių, jų tarpe: Ein Herbstmanöver 1909, Der Zigeunerprimas 1912, Die Csárdásfürstin 1915, Die Faschingsfee 1917, Das Hollandweibchen 1920, Die Bajadere 1921, Gräfin Mariza 1924, Die Zirkusprinzessin 1926, Das Veilchen von Montmartre 1930, Der Teufelsreiter 1932, Kaiserin Josephine 1936, Arizona Lady 1953 ir kt.

J. Bistron, E. K. 1932; *R. Oesterreicher,* E. K. 1954. *K. O.*

Kalmantas (anksčiau Kalmantavičius) Mykolas (g. 1895 X 5 Mielagėnuose, Švenčionių aps.) pulkininkas. 1912 baigė vidu-

M. Kalmantas

rinę technikos mokyklą Petrapily, iki 1915 mokėsi gimn., 1916 baigė rusų karo mokyklą Peterhofe ir tarnavo rusų kariuomenėje. Po revoliucijos įstojo į liet. batalioną Smolenske. Jį išformavus, grįžo į Lietuvą ir įstojo į Ukmergės batalioną (8 pėst. pulką). Kaip karininkas, dalyvavo kovose su bolševikais iki Kaukonių-Dauguvos linijos, su lenkais Vilniaus, Augustavo ruožuose. 1922 baigė aukštuosius karininkų kursus Kaune, 1924 studijavo LU teisių fak. 1923 savanoriu nuvyko į Klaipėdos kraštą M. Lietuvos Gelbėjimo Komiteto tarnybon ir vadovavo II-jai sukilėlių grupei (čia veikė M. Bajoro slapyvardžiu). 1923 I 9 užėmė Pagėgių mst. ir aps. ir ten sudarė lietuvių valdžią; liet. komiteto paskirtas Pagėgių mst. ir aps. komendantu. 1923 I 15 su trimis sukilėlių kuopomis prasiveržė pro Klaipėdą gynusį prancūzų kariuomenės dalinį, jį sumušo, užėmė Klaipėdą, prefektūrą, nuginkluodamas visus prefektūroje buvusius prancūzų kareivius. 1923–25 batalionо vadas 8 pėst. pulke; 1925–35 Lietuvos šaulių s-gos viršininkas pulko vado teisėmis. 1935–36 dirbo Gen. štabe, 1936–40 — Ginklavimosi valdybos virš. padėjėjas. 1941 bolševikų suimtas ir žiauriai tardytas, kankintas. Iš kalėjimo išlaisvintas Lietuvos partizanų. Iki Lietuvos laikinosios vyriausybės likvidavimo — Lietuvos kariuomenės ginklavimo valdybos skyriaus virš. padėjėjas, 1941–43 — Kauno mst. ir aps. pensijų skyriaus virš.

Aktyviai dirbo skautuose: 1923–25 Šiaulių tunto organizatorius ir tuntininkas, 1924 dalyvavo tarptautiniame sąskrydyje Danijoje, 1925–27 vyriausias skautininkas, 1929–40 ir 1945–50 garbės gynėjas. 1927 buvo vienas iš Lietuvos aero klubo steigėjų. Bendradarbiavo Trimite, Skautų Aide, Liet. Archyve. Gyvena JAV. *Br.Kv.*

Kalmaras mst. ir p. r. Švedijos pajūrio uostas priešai Ölando salą; 27.049 gyv. (1950). Popieriaus ir laivų statybos pramonė. XI a. čia buvo jūros tvirtovė, XIII–XVI a. Hanzos mst. 1397 čia įvyko Danijos, Norvegijos ir Švedijos susivienijimas, vad. K. unija. Bendru valdovu tapo Danijos karalienė Margareta (žr.). K. unija buvo parengta ankstyvesnių unijų tarp Danijos ir Norvegijos bei Danijos ir Švedijos. Pagal

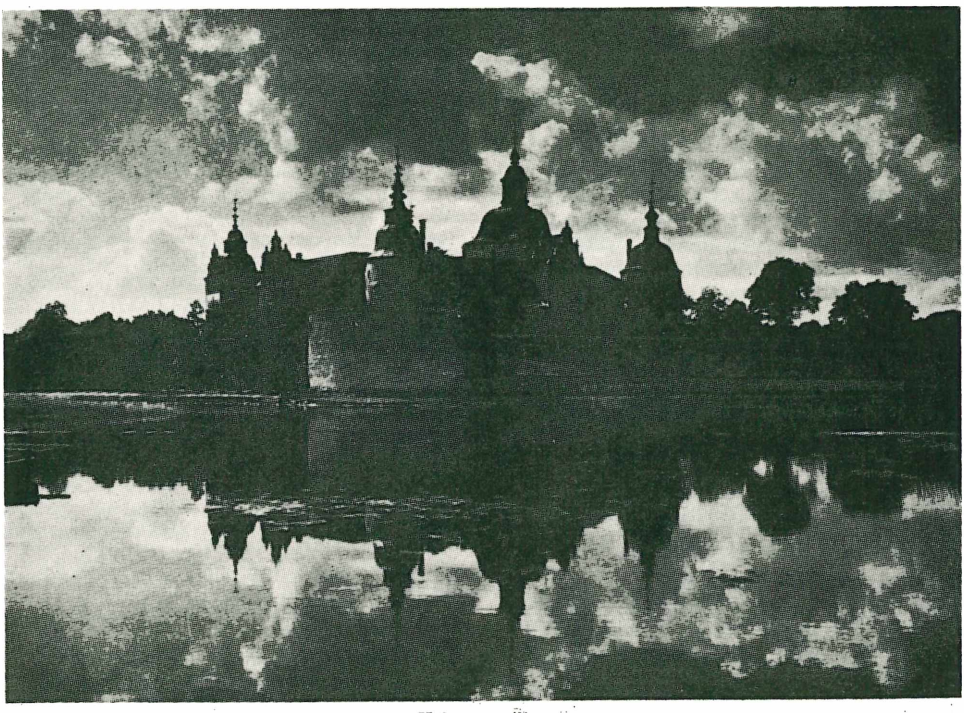

Kalmaro pilis

susitarimą visos trys valstybės turėjo rinkti bendrą karalių iš Ericho giminės ir kiekviena galėjo pasilaikyti vidaus savivaldybę. Iš tikrųjų pirmenybę unijoj turėjo Danija, kurios valdovai viešpatavo trijuose kraštuose. Dėl Danijos pirmavimo kilo pasipriešinimas Švedijoj, išsivystęs į revoliuciją, sutraukusią unijos ryšius (1448). Prasidėjęs ilgametis karas tarp Danijos ir Švedijos, kur unija protarpiais buvo atstatoma, baigėsi galutiniu Švedijos išsiskyrimu, kada karalium tapo Gustavas I Vaza (1523). Unija tarp Danijos ir Norvegijos truko iki 1814. *J. J.*

Kalmitė Jānis (g. 1907) latvių tapytojas. Baigęs Latvijos dailės akad. prof. Eliaso figūrinės kompozicijos klasę, dirbo mokytoju Rygos gimn. Tremtyje, išsivadavęs iš Eliaso gamtovaizdinės tapybos įtakos, atliko įspūdinga laisva technika gausų skaičių detalinės tapybos darbų (didelių formatų javų pėdai, šieno gubos, jaujos etc.), pasižymėjimų niūriu koloritu ir drąsiu piešiniu. Suorganizavo eilę individualių parodų. Jo kūrinių yra įvairiuose Latvijos muziejuose.

Kalmius upė P. Ukrainoje, Azovo jūros š. intakas, 236 km ilgio; baseino plotas 5070 km^2; stepių upė teturi 8,3 m^3/sek. vid. debitą. Deš. intakas Kalčik (žr.).

Kalmukai (turk. kalimak, kalmak ‚atsilikėliai'), save vadinantieji mongolais-oiratais (mongol-oirat ‚mongolų sąjunga'), priklauso v. mongolams; pasklidę Volgos žemupyje, Altajuje, Tomsko srityje ir kt. K. suskilę daugeliu kilčių: chašotai, djurbutai, džungarai, torgotai, karai (‚juodieji') ir teleutai (‚baltieji'). 1939 jų buvo apie 600.000. K. kalba priklauso uralo-altajiečių kalbų šeimai. Tai vidutinio ūgio, gelsvos odos, plokščio veido, įkypų akių, trumpos ir plačios nosies, juodų ir kietų plaukų, gyvena paprastai veltinio palapinėse (kibitka), vyrai nešioja plačias raištines kelnes, paristas žemiau kelių, juodą ilgą švarką, o žiemą apsiaustą arba kailinius, keturkampę kepurę, batuoti. Atskiros kiltys daug kuo išsiskiria našysta, maistu, ūkiu ir kt. Šiaip jie klajokliai, gyvulių (avių, ožkų, galvijų. arklių, kupranugarių) augintojai. nors paskutiniu metu Pavolgės k. buvo sėslių ir gyvenančių miestuose. Kiltyse k. skirstosi kastomis, šeimoje vyrauja vogtinės vestuvės, religija — lamaistai. 1632 pajudėję iš Azijos, k. pasiekė Volgos žemupį, tapo rusų valdiniais ir kovojo su baškirais. Rusams pradėjus spausti, 1771 didžioji k. dalis pasuko vėl į Aziją ir pasiekė Džunguriją. Kinai jiems leido apsigyventi (kaip bėgliams iš Rusijos) ir iki šių dienų k. ten žinomi torgotų vardu (1939 buvo 134.009). Kita išsikėlusių k. dalis liko Tomsko srityje, pasklido Kaukaze. Išlikę Volgos srityje k., po 1917 revoliucijos, pradėjo smarkiai mirti, nes komunistinė santvarka jiems atėmė gyvulių bandas, ir jie mirė badu, o likusieji merdėjo, ir nebebuvo gausaus prieauglio. 1920 XI 25 įsteigta autonominė k. sritis, 1935 X 20 pakelta ‚autonomine' socialistine respublika, kurios plotas 1939 buvo 74.200 km^2 su 220.700 gyv. (70,3% kalmukų, 16,8% rusų, 9,6% ukrainiečių). II pas. karo metu k. rėmė vokiečius, todėl 1943 XII 27 jų respublika panaikinta, o patys k. iš dalies sunaikinti, iš dalies perkeldinti kitur. Tik keletas tūkstančių k. pabėgo į vakarus.

R. Loewenthal, The Fate of the Kalmucks 1952.
A. Mž.

Kalnà upė Augustavo aps., Juodosios Ančios (Nemuno) deš. intakas, 9,0 km ilgio; teka į rytus iš Sirvo ež., kuris dirbtinai sujungtas su Augustavo perkasu.

Kalnãberžė dv. ir k., Surviliškio vls., Kėdainių aps., deš. Nevėžio krante, 13 km nuo Kėdainių. K. kaime 1923 buvo 69 ūkiai su 381 gyv., o dvare — 130 gyv. 1925 K. dvare įsteigta nepilnamečių nusikaltėlių auklėjimo įstaiga, kurioje žemės ūkio darbus atlikdavo patys auklėtiniai. Ilgamečiu šios įstaigos vedėju buvo kun. M. Jonaitis (žr.).

Prie Nevėžio yra piliakalnis. K. vietovė minima jau XIV a. 1371 Livonijos Ordino kariuomenė, įsiveržusi į Lietuvą ir žygiuodama Nevėžio krantais, buvo pasiekusi K. (Calleberze). Viename 1562 dokumente minimi 9 Kalnaberžės ūkininkai, turį po valaką žemės. Praeityje K. priklausė Kėdainių Radvilams. Ten XVII a. pradžioje buvo pastatyta ir kalvinų bžn., kuri tačiau nepriežiūrima greitai sugriuvo. Vėliau K. dv. atiteko grafui Edv. Čapskiui, o po jo (1882) jį valdė gen. Stolypinas. K. katalikų medinė koplyčia priklausė Surviliškio par., kurią rusai 1864 buvo uždarę.

Słownik geograficzny III 1882; Elenchus omnium eccles. 1940; Lietuvos Istorijos Šaltiniai I 1955.
R.Krs.

Kalnai. Kalnu vadinamas kiekvienas ryškus žemės paviršiaus iškilimas, kurio viršus yra bent 300 m aukštesnis už aplinkumos paviršių. Nors tikrąja prasme kalnais vadinamos tik tokios aukštumos, kurios iškilusios bent 500 m nuo j. l., bet gyvojoje kalboje kalnais vadinamos ir daug žemesnės kalvos, plg. Šatrijos kalnas, Birutės kalnas ir kt.

Kalnai susidaro žemės plutą vidinėms jėgoms iškeliant, ją suraukšlėjant, išorinėms jėgoms ją suskaldant arba eroduojant ir ištirpusioms masėms iš gelmių išsiveržiant. Kalnų grupės ar virtinės sudaro k a l n y n u s. Daugumas kalnynų atsirado žemės plutai raukšlėjantis. Tai r a u k š l ė t i n i a i, arba Alpių tipo k. Jų

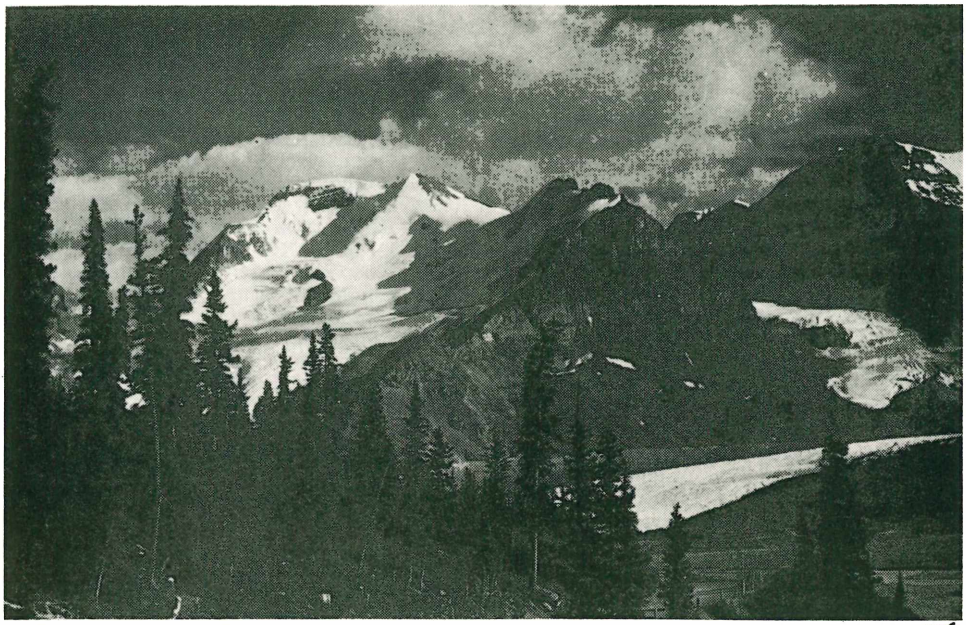

Atabasko kalnas Albertoje, Kanadoje (Foto National Film Board)

grandinės tęsiasi lygiagreta, o tarp jų susidarė ilgi, gilūs grioviai— kalnų kloniai. Kalnų grandinių viršūnės vadinamos k e t e r o m i s. Dažnai jos sudaro valstybių ar tautų gyvenamųjų plotų sienas. Raukšlėtinių kalnų sistema sudaro jų grandžių juostą, kuri išsiraičiusi aplink visą žemės rutulį. Europoje ji sudaro Pirenėjus, Alpes, Karpatus, Balkanus, Krimo kalnus (kita šaka pasuka į p. v., sudaro Apeninus ir pro Siciliją persimeta į š. Afriką, kur sudaro Atlaso kalnynus), Kaukazą, iš ten persimeta į Aziją sudarydama Elburso, Hindukušo, Pamiro, Altajaus, Himalajų ir Burmos kalnynus. Vakarų pusrutuly jos tęsinys yra Kordiljerai, Uolų kalnai ir Andai. Visi šie kalnynai atsirado dėl šoninio žemės plutos spaudimo, slenkant viršutiniems žemės plutos sluoksniams (litosferai). L i e m e n i n i a i k. atsiranda išgraužiant tekančiam vandeniui žemės paviršių ir nuplaunant nuardytąsias medžiagas. Per šimtus milijonų metų vykstant ardymo ir plovimo vyksmui, kalnai nudyla ir visas žemės paviršius pasidaro beveik ištisa lyguma arba peneplena. I š k i l i n i a i k. atsiranda kurioje nors vietoje žemės plutai pamažu iškylant. Paprastai tokių kalnų vienas šonas yra iškeltas, status, o kitas slėsnas. Tos rūšies kalnų yra p. ir r. Afrikoje, p. Vokietijoje (Švabų Albai), JAV (Utoje Uintos kalnai) ir kitur. S ą v a r t i n i a i k. susidaro žemės plutos gabalus įvairiai iškeliant ir suverčiant, pvz. Harco k., Tiuringijos Miško k. Vokietijoj. U g n i k a l n i n i a i, arba vulkaniniai k. susidaro kaip ugnikalnių veikimo išdava, pvz. Javos k., Kaskadai. Žemės plutos raukšlėjimosi priežastys aiškinamos įvairomis tezėmis. Ligi XX a. pradžios įsigalėjusi žemės plutos traukimosi (jai auštant) hipotezė, dabar laikoma pasenusia ir atmesta. A. Wegenerio kontinentų slinkimo teorija, pagal kurią Amerikos kontinentai atskilo nuo Senojo Pasaulio ir slinko į vakarus tol, kol priešakinis kraštas užkliuvo ir buvo suraukšlėtas, pradžioje susilaukė daug rėmėjų, o vėliau aštrios kritikos. Ampfereris bandė išaiškinti raukšlėtinių k. atsiradimą požemio magnetinių srovių veikimu, o Schwimmeris konvekcinėmis srovėmis.

Kalnų amžius nustatomas iš uolienų rūšies ir jų padėties kalnyne. Antai, Apelačai (r. JAV) sudaryti iš paleozoninės eros uolienų, kurios juose yra labai suvartytos, kai ten pat aptinkamos mezozoinės uolienos yra mažai paliestos. Iš čia daroma išvada, kad Apelačai atsirado po to, kai buvo jau susiklostę paleozojo uolienų sluoksniai, bet prieš mezozojo uolienų susidarymą.

Klimatui k. turi ypačiai didelės reikšmės ten, kur jie pastoja vėjams kelią. Nuo jūros pusės jų šlaitai gauna daug drėgmenų, o priešingoje pusėje esti sausas oras, pvz.

Anduose. Himalajų p. pusėje, kuri gauna daug drėgmenų, turi amžinojo sniego liniją 1500 m žemiau, negu š. pusė.

AUKŠČIAUSI KALNAI

Europoje (per 4000 m)

Monblanas (Montblanc)	4810
Monte Rosa	4635
Matterhornas	4502
Finsteraarhornas	4272
Aletschornas	4179
Jungfrau	4163
Mönch	4105
Piz Bernina	4052

Azijoje (per 8000 m)

Everestas	8882
K² arba Dapsangas	8611
Kangčendzonga	8578
Dhaulagiri	8168
Nanga Parbat	8125
Annapurna	8087

Amerikoje (per 6000 m)

Aconcagua	6960
Ojos del Salado	6880
Huascaran	6768
Mercedario	6768
Ambato	6615
Tupungato	6550
McKinley	6187

Afrikoje (per 5000 m)

Kilimandžaras	6010
Kenija	5240
Ruvenzori	5512

Antarktikos žemyne aukščiausias kalnas (Mary Byrd Žemėje) yra 6100 m, o N. Gvinejoje 5030 m.

A. C. Spectorsky, The Book of Mountains 1955; *W. Skrede,* Accross the Roof of the World 1955; *M. Kurz,* The Mountain World 1954; *H. Closs,* Gespräch mit der Erde 1947; *E. Kraus,* Vergleichende Baugeschichte der Gebirge 1951. *A. B.*

Kalnãlis bžk., Salantų vls., Kretingos aps., 6 km į p. nuo Salantų, rytiniame Salanto upės krante; apie 80 gyv. (1923 buvo 12 sodybų su 65 gyv.). Čia buvo pašto agentūra ir pieno nugriebimo punktas. 1777 kng. Ignotas Oginskis kalne pastatydino medinę bažnyčią, kuri 1883 atstatyta. Pradžioje K. buvo Salantų filija, vėliau (1926) tapo parapija. K. apylinkės kalvotos. Už 3 km nuo K. yra Nasrėnų kaimas, kur yra gimęs vysk. M. Valančius. Jis buvo pakrikštytas K. bažnyčioje.

Kalnasargis kmynlapis (Selinum carvifolia), skėtinių (Umbelliferae) šeimos žolinis augalas. Aptinkamas pamiškėse, krūmuose, pievose.

Kalnelis bžk., Joniškio vls., Šiaulių aps., 4 km nuo Joniškio, prie Joniškio-Žagarės vieškelio; apie 180 gyv. (1923 buvo 32 ūkiai su 176 gyv.). Buvo smulkių prekių krautuvė. Čia yra sena bažnytėlė, kurioje švenčiama Joninių atlaidai. Prie bažnytėlės yra senos kapinės. Pagal padavimą šioje vietoje buvusi senovės lietuvių šventovė–romuva, apsupta senų ąžuolų. Įvedus krikščionybę romuvos vietoje pastatyta bžn., kuri esanti senesnė už Joniškio miestą.

Kalnėnai 1. kaimas, Ylakių vls., Mažeikių aps., 4 km nuo Ylakių; 1923 buvo 11 ūkių, 75 gyv. Lauke yra smėlynas, vadinamas Milžinkapiu, kur netoliese yra buvę 3 akmenimis apdėti pilkapiai, priskiriami senajam geležies amžiui. Į vakarus, deš. Ventos krante, yra du senkapiai, kurių laikas nenustatytas.

2. kaimas, Jurbarko vls., Raseinių aps., deš. Nemuno krante, 3 km žemiau Jurbarko; 1923 buvo 54 ūkiai su 350 gyv. Ties K. prieš I pas. karą šalutinėje Nemuno šakoje, buvo įrengtas žiemos uostas laivams stovėti ir remontuoti. Supiltas apsaugos pylimas, pastatyti keli mūro namai. Nepriklausomybės metu jis nebuvo naudojamas, nes karo metu buvo apleistas ir įrengimai sugadinti. Ties kaimu yra du piliakalniai, abudu apkasti grioviu. Manoma, kad čia yra buvusi Kolainių (žr.) pilis.

Kalnėnas kalnų gyventojas; S. Daukantas tuo vardu vadino aukštaičius.

Kalnėnas (ligi 1925 I 17 Zagorskas) Jonas (g. 1901 Antalgės k., Rimšės vls., Zarasų aps.) žurnalistas, visuomenės veikėjas. 1919 persikėlė iš lenkų okupuotos tėviškės į Nepriklausomą Lietuvą ir įstojo savanoriu į Elektrotechnikos batalioną. Dalyvavo laisvės kovose ir 1923 Klaipėdos sukilime. 1921, išėjęs atsargon, kurį laiką lankė J. Vaičkaus vaidybos studiją. Baigęs Liet. mokytojų profesinės s-gos suaugusių gimn. Kaune, LU studijavo liet. kalbą ir literatūrą. Pradžioje kurį laiką dirbo J. Atkočiūno spaustuvėje korektorium ir liet. kalbos taisytoju. 1932–41 taisė Lietuviškosios Enciklopedijos kalbą ir korektūrą. K. aktyviai reiškėsi įvairiose organizacijose: Lietuvos šaulių s-goje, Liet. valstiečių liaudininkų s-goje, Varpininkų d-joje, Liet. jaunimo s-goje, Lietuvos kariuomenės savanorių-kūrėjų s-goje (kurį laiką buvo Kauno skyriaus pirm. ir centro valdybos narys), D-joje užsienio lietuviams remti, Vilniui vaduoti s-goje, Pasaulio lietuvių s-goje, Liet. žurnalistų s-goje, Liet. kalbos d-joje ir kt. 1934 buvo išrinktas Kauno mst. tarybos nariu. Bendradarbiavo Kariškių Žodyje, Karyje, nuo 1922 Trimite, Lietuvos Žiniose, Jaunime, žurnalistų metraščiuose ir kt. 1931 III 1 — 1940 VI 15 redagavo Trimitą. Išvertė E. M. Remarko Vakarų fronte nieko naujo 1929. 1940 VII bolševikų suimtas, kalintas Kauno kalėji-

me, vėliau paleistas, bet 1941 VI 14 vėl suimtas ir su šeima ištremtas į Sibirą.

Kalnėnas J. A. Juozo Andziulaičio (žr.) slapyvardis.

Kalnietis Vincas (g. apie 1876 Baušiškių k., Kamajų vls., Rokiškio aps.) teisininkas. Mokėsi Taline. Teisės mokslus baigė Petrapilio univ. Studentavimo metu aktyviai dalyvavo liet. tautiniame sąjūdyje. Palaikė artimus ryšius su V. Putvinskiu ir turėjo įtakos jo lietuvybei stiprėti. Prieš I pas. karą buvo Talino apygardos teismo tardytoju, vėliau teismo nariu. 1920 grįžo į Lietuvą ir prieš užimant lenkams Vilnių buvo paskirtas Vilniaus apygardos teismo pirm., tačiau tų pareigų dėl lenkų okupacijos negalėjo eiti. Tada paskiriamas komisijon į Rusiją išvežtam turtui grąžinti. Baigus komisijai darbus, K. skiriamas ministrų kabineto juriskonsultu ir juriskonsultų komisijos pirmininku. 1926, pasirašant su Sov. Rusija nepuolimo sutartį, K. buvo liet. delegacijos nariu. 1928 X 1 paskirtas Valstybės tarybos nariu. Išėjęs į pensiją, gyveno savo ūkelyje ir vertėsi advokatūra. 1941 VI 15 ištremtas į Sibirą.

Kalninė austėja (Iasione montana), katilinių (Campanulaceae) šeimos žolinis augalas. Lietuvoje dažnas smiltinėse augavietėse.

Kalnings Ringolds (1873–1940?) latvių finansininkas. Nuo 1920 žymus latvių urmo prekybininkas ir politikas. 1921–22 ir 1924 finansų ministras, savo griežta taupumo politika stabilizavęs Latvijos finansus.

Kalniniškai (vok. Kallningken, 1938 Herdenau) bžk. Karklės vls., Pakalnės aps., apie 500 gyv. (1939). Nusausintos ir pylimais apsaugotos labai derlingos apylinkės ūkinis centras, trys pieninės, siaurojo Kaukėnų-Karklės glžk. stotis, plentai į Kaukėnus, Karklę ir į Lapynus-Gastas. Mūrinė bažnyčia mediniu bokštu statyta XVII a.

Kalniņš 1. Alberts (g. 1901) latvių žurnalistas. Įvairių Latvijos periodinių leidinių redakcijos narys, 1928–30 redagavo Centra Balss, 1941–44 Talsu Vārds, 1930–37 radiofono informatorius; be to, dirbo prisiekusio advokato padėjėju. Nuo 1951 Kanadoje leidžia iliustruotą mėnesinį žurnalą Mūsu Domas (Mūsų Mintys).

2. Alfreds (g. 1879 — 1952) latvių kompozitorius. 1897–1901 studijavo Petrapilyje, 1903–11 vargonininkavo Pernavoj, 1911–15 Liepojoj, 1915–18 Tartuose. 1919 švietimo m-jos muzikos skyriaus ved., 1920–23 vargonininkas Jokūbo bžn. Rygoje. 1923–25 Valstybinio teatro kapelmeisteris. 1925–26 valstybinės operos dirigentas, 1927–33 vargonininkas JAV, vėliau arkiv. katedros vargonininkas, 1944–47 Rygos Valstybinės konservatorijos direktorius. K. vadinamas latviškuoju Griegu (šis vardas nusako jo vietą latvių muzikiniame gyvenime). K. kompozicijos giliai tautiškos, išlaikytos paprastoje kvadratinėje formoje, lyriškoms melodijoms naudojama liaudies dainų medžiaga. JAV komponuoti kūriniai įvairesni ir sudėtingesni, sunkiai atliekami, todėl ne tokie populiarūs. K. kūriniai: operos Baņuta ir Dzimtenes atmoda (Salinieki), baletas Staburags; simfoniniai darbai: Pie Staburaga, Latvija, Svētku uvertīra, miniatiūros įvairiems instrumentams, vargonų kompozicijos (variacijos Lai līgo lepna dziesma); kantatos Mūzikai ir Pastardiena, taip pat ypatingai pagarsėjusi Jūra, maždaug 300 solo ir choro dainų bei sceninė muzika. Be to, K. yra žymiausias vargonų grojėjas Latvijoje, daug koncertavęs. Spaudoj rašė muzikos kritikos straipsnių.

3. Arvids (g. 1894) latvių inžinierius technologas. 1916 baigė politechnikos inst. Rygoje. 1920 miškų technologijos katedros docentas, 1922–25 seimo narys, 1922–23 žemės ūkio, 1925 švietimo ministras. 1926–40 dienraščio Jaunākās Zinas red. narys. 1920 miškininkystės mokslų daktaras. Nuo 1931 Latvijos univ. prof. Likęs Latvijoje. Išsp. Sveķu tecināšana (Sakų tekinimas) 1920, Mežu technologija 1925, Medniecība (Medžioklė) 1926, Latvijas priedes techn. īpašības 1930.

4. Brūno (g. 1899) latvių politikas. 1937 baigė Latvijos univ. Įkūrė Latvijos socialdemokratų jaunimo s-gą ir 1917–22 buvo jos pirmininku. 1918–34 socialdemokratų partijos centro komiteto narys, 1918–25 jos sekr. 1925–34 Strādnieku Sports un Sargs d-jos pirm. 1919 dalyvavo kovose prieš bermontininkus. Buvo visų seimų narys. 1934 nuteistas ir kalintas 3 metus. 1937–40 veikė Suomijoje. Po pirmosios bolševikų okupacijos grįžo Latvijon. 1940–41 Latvijos universiteto docentas. 1943–44 dirbo pogrindyje. 1944-45 Stuthofo koncentracijos stovykloje, paskui tremtyje Švedijoje, kur tebedirba socialdemokratų partijos vadovybėje ir redaguoja partijos žurnalą Brīvība (Laisvė). Nuo 1945 yra išleidęs eilę raštų, bendradarbiavęs užsienio spaudoje bei skaitęs apie 150 paskaitų švediškai apie Pabaltijo valstybes. Iš jo raštų minėtini: Är Sovjetunionen en socialistik staat? 1948, De baltiska staternas frihetskamp 1950.

5. Eduards (g. 1876) latvių generolas. Karo mokslus baigė Petrapilyje. Rusų-japonų kare dalyvavęs Port-Arturo gynyboje. 1908–09 mokėsi generalinio štabo akad. Petrapilyje. 1919 dalyvavo Latvijos nepriklausomybės kovose, pradžioje brigados vado pavaduotojas, vėliau vadovavo brigados

štabui. 1919 paskirtas nacionalinės armijos štabo virš., vėliau artilerijos vadovybės virš. ir inspektorium. 1925 pakeltas generolu. 1920 Latvijos delegacijos narys taikos derybose su Sovietų Rusija. 1926 ir 1928 karo ministras. Nuo 1944 Švedijoje. Rašė karo mokslo klausimais. Vienas iš autorių Latvijos nepriklausomybės karų istorijos 1938.

6. E d u a r d s (g. 1904) latvių dailininkas. 1931 baigė Latvijos dailės akad., prof. Purvičio peizažų klasę. Pirmieji darbai pastarojo įtakoje — pilksvi žiemos gamtovaizdžiai. Vėlesnėje kūryboje stipri belgų tapybos įtaka. 1935 gavo Romos premiją ir po studijų Italijoje tapė spalvingus, iš dalies impresionistinio stiliaus peizažus ir portretus. Nuo 1929 dalyvavo daugelyje parodų. K. darbų yra Latvijos, Kauno ir Londono muziejuose.

7. J ā n i s (g. 1904) latvių kompozitorius ir dirigentas. Nuo 1923 valstybinio teatro muz. vadovas ir dirigentas, 1933–44 operos dirigentas. Yra surengęs visą eilę koncertų. Tremtyje — muzikų grupės vadovas Latvių legiono daliniuose. 1948 emigravo Kanadon, kur dėsto muziką kolegijoje. K. laikomas pirmuoju latvių kompozitorium, atsisakiusiu romantinės krypties ir pasukusiu į realistiškesnį vokiečių modernistų kelią. To meto K. kūrinių tarpe pažymėtini: operos Hamlets ir Lolitas brīnumputnis (Lolitos stebuklingas paukštis) bei visa eilė solo ir choro dainų. Vėliau K. grįžta romantizman ir sukuria: baletus Ruđens, Lakstīgala un rose, dvi simfonijas, koncertą smuikui, styginį kvartetą, sonatą vargonams ir kt.

8. P a u l s (1872–1945) latvių politikas. 1898 baigė medicinos studijas Tartu univ., vėliau gydytojas Tukume, Mintaujoje ir Rygoje. 1905 revoliucijos dalyvis. 1907–09 redagavo Cīņa (Kova) ir buvo socialdemokratų partijos centro komiteto narys. 1910–14 socialdemokratų laikraščių redakcijos narys. 1918–22 partijos centro komiteto pirm. ir iki 1934 to komiteto narys. Visų seimų atstovas. 1925–34 seimo ir kultūros fondo pirm., kartkartėm ėjęs valstybės prezidento pareigas. Po 1934 perversmo 4 mėn. kalintas. 1942-44 pogrindžio veikėjas. 1944 pakeliui į Švediją sulaikytas ir nuvežtas Vokietijon, vėliau Austrijon. Yra palikęs raštų politiniais klausimais.

9. R e i n h o l d s (g. 1897) latvių dailininkas. Studijavo Petrapilio dailės akad., 1921–39 Paryžiuje, kur sekė poimpresionistinėmis tapybos linkmėmis. 1939—44 Latvijoje suorganizavo eilę parodų. Nuo 1944 Švedijoje įsijungė į tos šalies dailininkų gretas.

10. S i g u r d s (g. 1918) latvių grafikas. 1944 baigęs Latvijos dailės akad. grafikos skyrių, tremtyje, Vokietijoje, iliustravo klasikų kūrinius ir išsp. savo medžio raižinių leidinių. Dirba taip pat akvarele ir tempera.

Kalniškė Dzūkijos miškas tarp Lazdijų ir Simno. Rytinis jo kraštas yra 3,5 km nuo š. Dusios galo, o išilgai v. kraštą nutiestas Lazdijų–Krosnos plentas, kuris prie miško prisiartina ligi 0,3 km. Už 4,5 km nuo š. jo galo prasideda Žuvinto pelkynas (Palios), kuris vakaruose pereina į didelį Žaliosios mišką. Miško ir apylinkių žemės paviršius labai kalvotas. Prie r. jo krašto prieina Atesninkėlių (čia yra K. girininkijos būstinė), Atesninkų, Marinkos ir Semeniškių kaimai, iš v. pusės — Roliai, Gudeliškė ir Smalininkai, o šiaurės pusėje už 1 km yra Krosna. Pietinė miško dalis yra keturkampės formos, apie 3 km skersai ir išilgai, o šiaurinė dalis 0,7—1,5 km pločio ir 3,5 km ilgio. Šios dalies miškas 1916–18 buvo vokiečių kertamas, vežamas šiam tikslui nutiestu siauruoju geležinkeliu į Birščiuose ir prie Krosnos pastatytas lentpiūves. Miške vyrauja pušys, toliau eina eglės, beržai, alksniai, drebulės, ąžuolai. K. miške 1925 vasarą buvo surengta Marijampolės tunto skautų ir skaučių stovykla.

K. miške įvyko legendiniu tapęs liet. antibolševikinių partizanų mūšis su juos apsupusiais rusų kariuomenės daliniais. Lietuvių partizanams vadovavo Lakūnas (slapyvardis). Jo žmona mokytoja Pušelė (slapyvardis), kovojusi šalia vyro ir, nors buvusi peršauta per abi kojas, kovėsi su priešu ligi mirties. Iš 80 partizanų žuvę 38, o rusų — per 400.

J. Daumantas, Partizanai už geležinės uždangos 1950. *A.B.*

Kalniškiai 1. kaimas, Ariogalos vls., Kėdainių aps., 1 km nuo Ariogalos; 1923 buvo 24 ūkiai ir 127 gyv. Čia surasta nemaža senienų: reto tipo plati uždara žalvarinė apyrankė, kurios vidurinioji praplatinta dalis papuošta eglutės raštu. Apyrankės skersmuo 8.5 cm, plotis 8 cm. Apyrankė priskirtina laikui apie 500 pr. Kr. III–IV a. antkaklė viela apvyniotais galais, kurios vienas galas baigiasi ąsele, antras — kableliu ir V–VI a. po Kr. grynai lietuviško tipo šaukštinė antkaklė.

2. kaimas, Plungės vls., Telšių aps.; 3 km nuo Plungės yra pušynas, kuris apima apie 100 ha plotą.

Kalnytė upelis Kražių vls., Raseinių aps., Kražantės (Dubysos, Nemuno) kair. intakas, 8,5 km ilgio; teka į p.v. pro Kalnyčios mišką ir ties Medžiokalniu įteka į Kražantę, 2 km nuo Kražių mst.; turi deš.

intaką Kurmę; baseino plotas 36 km²; tame plote Kalnyčio, Žiaunės ir Katežerio ežerėliai. K. (Kalnica) minima 1594 Raseinių žemės teismo aktuose. *S.K.*

Kalnius Alfonsas (g. 1907 Auksūdyje, Darbėnų vls., Kretingos aps.) mokytojas, kalbininkas. Mokėsi Plungės bei Telšių gimn. ir Telšių kun. sem. Išstojęs iš seminarijos, VDU humanitarinių mokslų fakultete studijavo lietuvių kalbą, literatūrą ir pedagogiką. Baigęs univ., studijas dar gilino Vienos univ. Grįžęs mokytojavo Kauno Aušros berniukų gimn., 1940–41 Šančių gimn., 1941–44 švietimo vadybos inspektorius. Likęs Lietuvoje. Lietuvių k. mokymo ir taisyklingumo klausimais rašė Tautos Mokykloje, Židinyje ir kt. Išsp. Tėvynės žiedai, Lietuvių kalbos skaitymai I, II ir III kl. 1938 (kartu su J. Žiugžda), Lietuvių kalbos rašybos vadovėlis 1938 (kartu su Z. Kuzmickiu ir J. Talmantu, Lietuvių kalbos sintaksė 1943. Redagavo Žemaitės raštus I–IV tt. 1948 ir kt.

Kálnoky de Köröspatak, Gustav Siegmund (1832–1898) grafas, austrų vengrų politikas ir diplomatas. Baigęs karo mokslus, kurį laiką buvo kavalerijos karininku. 1854 perėjo į diplomatinę tarnybą, kaip pasiuntinybės sekr. Londone ir Romoje. 1874 paskirtas pasiuntiniu į Daniją, 1880 ambasadorius Petrapilyje, 1881–95 Austro-Vengrijos užsienio reikalų ministras. Jie siekė išlaikyti taiką su Rusija ir čia dirbo kartu su Bismarcku. Sudarė paktą su Rumunija ir Serbija, Vidurželmio jūros — Rytų paktą ir 1882 Trilypę sąjungą.

G. Kálnoky

H. Friedjung, Gustav Graf K. (Historische Aufsätze 1919); *E. R. von Rutkowski*. K. v. K. 1953.

Kalnų artilerija — artilerija, pritaikyta karo veiksmams kalnuose. Pirmoji k.a. atsirado Prancūzijoje XVII a. gale; ją sudarė 1 svaro patrankos su išnarstomuoju 3 kojų stovu. 1803 speciali komisija, pirmininkaujama Napoleono I, paruošė projektą k.a., kaip specialiai ginklo rūšiai, sukurti. Nutarta naudoti 6 ir 3 svarų patrankas ir 24 svarų haubicas. Kilę karai sutrukdė šio plano įgyvendinimą. Tik po 30 metų kita komisija, kur be karišklų dar dalyvavo matematikas S. D. Poissonas, fizikas J. L. Gay-Lussacas ir kt., nutarė išmesti mažo kalibro patrankas, jų vietoj parinkta 12 cm haubica, transportui naudojami arkliai. Ši k.a. labai daug padėjo prancūzams nukariauti Alžirą. Rusijoje pradėta organizuoti k. a. tik 1842 Kaukazo fronte. Anglija ir Austrija tuo metu vartojo k.a. 1 ir 3 svarų žalvarines patrankas. 1858 Anglijoje suprojektuota 6 svarų geležinė patranka, užtaisoma iš užpakalio, o 1870 įvesta 7 svarų patranka, užtaisoma iš laibgalio. Jos kalibras buvo 3 colių, kanalo ilgis 12 kalibrų, sviedinio svoris 8 svarai. Tačiau k.a. buvo gerokai atsilikusi nuo lauko artilerijos. Pirmieji racionaliai suorganizavo k.a. japonai. 1898 Arisaka sukonstruavo 75 mm patranką, kurios šaudymo tolis siekė 4,5 km. 1904–05 šio tipo patrankos padėjo nugalėti rusus kalnuotose Mandžiūrijos vietovėse. I pas. karas nedaug davė naujos patirties k.a. srityje. Padidėjo tik šaudymo tolis. Svarbesni konstruktyviniai didžiųjų valstybių k.a. duomenys: kalibras 65–77 mm, vamzdžio ilgis 12–17 kalibrų, svoris 104–207 kg, pradžios greitis 250–380 m/sek., šaudymo tolis 5–6 km, lafeto svoris 190–380 kg. Paslankiausią k.a. turėjo japonai, sunkiausią rusai ir vokiečiai. Žr. Artilerija.

O.Urb.

Kalnų augalija augalai kalnų viršūnių, aukščiau miškų ribos, kuri Europos Alpėse yra maždaug 1600–1800 m aukštumoje, atogrąžų kraštuose daug aukščiau, o šiauriniuose — žemiau. Kalnų augalai yra prisitaikę šaltam klimatui, nes čia temperatūra daug žemesnė negu lygumose. be to, čia daug sniego ir daugiau ultravioletinių spindulių. K.a. auga pažeme šliauždami, yra daug tankiai suaugusių ir susimetusių priegalviškais telkiniais, kad geriau išnaudotų dirvožemio šilumą. Lietuvoje tikrųjų kalnų augalų nėra, bet augančioji varnauogė juodoji (Empetrum nigrum) taip pat aptinkama Alpėse bei Skandinavijos kalnuose. K.a. esama keletos augalų šeimų su gausiomis rūšimis kalnuose, pvz. gencijonai, uolaskelės. Daugelis kalnų augalų pasižymi dideliais gražiais žiedais. Jie dažnai auginami vad. alpinetuose tarp akmenų. Lietuvoje toks alpinetumas buvo įrengtas Kauno Botanikos sode. *K.Rgl.*

Kalnùjai bžk., Raseinių vls. ir aps., 6 km į p. nuo Raseinių; 1923 buvo 46 ūkiai su 255 gyv. K. yra ant atskiro moreninio masyvo, kurio aukščiausia vieta (K. kalnas) iškilusi 113,9 m nuo j.l., o aplinkinių žemumų paviršius yra apie 80 m nuo j.l. Iš pietų ir rytų atokiu puslankiu šį masyvą supa Šaltuona su Prabaudos intaku, o iš šiaurės pusės teka Kalnupis. Mūrinė bažnyčia statyta 1818.

Vietovė jau buvo gyvenama naujajame akmens amžiuje. Iš to laikotarpio surasta keletas akmeninių kirvukų. Žalvario amžiaus II–III periodui priskiriamas

akmeninis grynai baltiško tipo gyvatgalvis kaplys. Čia yra ir piliakalnis.

Kálnuočiai š., Obelių vls., Rokiškio aps. Į v. nuo kaimo, netoli Dusetų–Obelių vieškelio, prie šlapios, upelio užliejamos pievos, yra piliakalnis. Beariant ardomas kultūrinis sluoksnis, kuris užima apie 0,5 ha plotą. Išarta akmeninių, kaulinių dirbinių ir puodų šukių. Rastas vienas ir naujojo akmens amžiaus šiferinis varpstelis. Kiti radiniai būdingi R. Lietuvos piliakalnių kultūrai. Radiniai saugomi Vytauto Didžiojo Kultūros muziejuje, Dusetų ir Rokiškio muziejuose. 1938 piliakalnis buvo paimtas Kultūros paminklų apsaugos įstaigos globon. *A.Mž.*

Kalnupis upelis 1. Raseinių vls. ir aps., Šaltuonos (Šešuvies, Jūros) deš. intakas, 12,7 km ilgio; teka į vakarus pro Kalnųjų kalną; baseino plotas 25 km^2.

2. Žemaitkiemio vls., Ukmergės aps., Šventosios (Neries) kair. intakas, 3,0 km ilgio.

Kalokagatija (iš gr. kalos ‚gražus' ir agathos ‚geras') charakterio ir elgesio kilnumas. Sen. graikų dorinio ir pilietinio auklėjimo idealas, suprastas kaip gražaus kūno ir kilnios dvasios harmonija.

Kalomelis (gr. kalós ‚gražus' ir melās ‚juodas'), HgCl, vienvalenčio gyvsidabrio chloridas, netirpus vandenyje, be kvapo ir skonio, sunkūs balti milteliai, gaunami kaitinant vienvalenčio gyvsidabrio sulfato ($HgSO_4$) ir natrio chlorido (NaCl) mišinį. Šviesos įtakoje tamsėja. K. sublimuojasi. Gautasis produktas gerai išplaunamas vandeniu pašalinti dvivalenčio gyvsidabrio chloridui ($HgCl_2$), kuris susidaro reakcijos eigoje ir yra labai nuodingas. K., administruojamas 0,15 g doze į vidų, laisvina vidurius, nes šarminiame žarnyno tarpe jo labai maža dalis virsta tirpiais dvivalenčio Hg junginiais, kurie erzina žarnų sieneles. K. naudojamas tepalų pavidalo kaip antiseptinis vaistas, taip pat nuo egzemos, psoriasio ir pruritus ani. K. vartojamas ir technikoje gaminti auksiniams porcelano dažams ir bengalinėms ugnims. *St.K.*

Kalomiris Manolis (g. 1883) graikų kompozitorius. Muziką studijavo Smirnoje, Atėnuose, Konstantinopoly ir Vienoje. 1906–10 profesoriavo Charkove, nuo 1910 Atėnų konservatorijoje (1919 konservatorijos direktorius), nuo 1926 valstybinės Atėnų konservatorijos direktorius. Nemaža rašė graikų muzikos klausimais. Kaip kompozitorius atsidėjęs sukurti tautinei muzikai, paremtai graikų liaudies muzika, tautinėmis legendomis ir tradicijomis. Sukūrė keletą operų, dvi simfonijas, simfoninę poemą, koncertą orkestrui, sonatą smuikui ir fortepijonui, sonatą fortepijonui ir eilę kitų instrumentinės ir vokalinės muz. kūrinių. *Iz.V.*

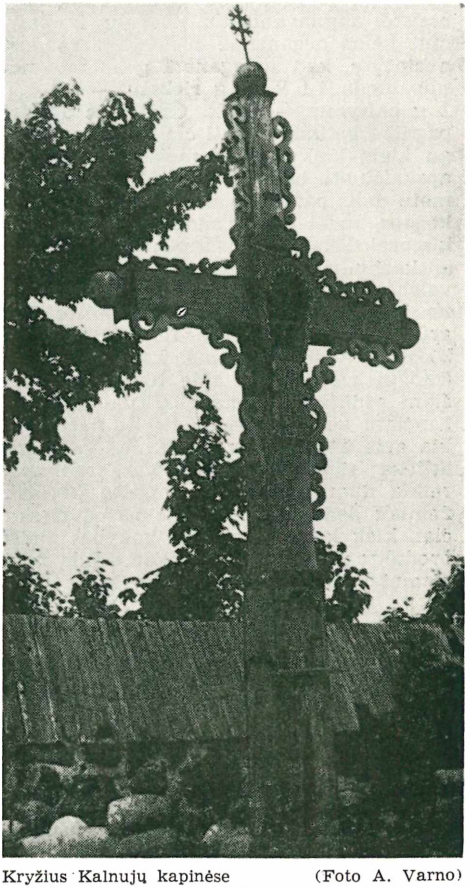

Kryžius Kalnujų kapinėse (Foto A. Varno)

Kalorija (prc. calorie iš lot. calor ‚šiluma') šilumos kiekio vienetas. 1. fizikoje yra mažoji ir didžioji k. Mažąja k. vadinamas šilumos kiekis, kuris reikalingas 1 g vandens temperatūrai pakelti 1°C, esant vienos atmosferos slėgiui. Didžioji k. lygi 1000 mažųjų. Jos nusakymą gausime, jei mažosios kalorijos g pakeisime kg. Didžiosios k. energija, išreikšta darbo vienetais, lygi 426,8 kilogrametrų ar 3087 pėdų svarų, vartojamų JAV. CGS sistemoje didžioji k. lygi $4{,}186 \times 10^{10}$ ergų. Britų šalyse dažnai laikomasi savojo šilumos vieto Btu, būtent, šilumos kiekio, kuris reikalingas vieno svaro vandens masės temperatūrai pakelti 1°F. Didžioji k. lygi 3,97 Btu; ji dar vadinama kilokalorija. *M.Kr.*

2. Mityboje — energijos vienetas žmonių bei gyvulių maitinimo normoms

apskaičiuoti. Energija yra gaunama iš maisto angliavandenių, riebalų ir baltymų, jiems organizme suskylant. Tyrimais nustatyta, kad sudegant 1 g angliavandenių duoda 4,1 k., 1 g riebalų — 9,3 k. ir 1 g baltymų — 5,6 k. Cheminės analizės pagalba galima surasti čia minėtų medžiagų kiekį kiekviename maisto produkte ir apskaičiuoti bendrą k. kiekį. Virškinimo metu dalis paminėtų medžiagų lieka nepakeistos, todėl organizmo gaunamų k. kiekis praktiškai yra mažesnis negu teoriškai apskaičiuojama. Varškumo koeficientas įvairių produktų yra nevienodas, pvz. pieno 95%, mėsos 95%, bulvių, miltų 90%, grūdų 80%, žalio pašaro 60–80%, šiaudų 30–50%. Apskaičiuojama, kad suaugusiam žmogui sveriančiam apie 70 kg, gyvenančiam vidutinio klimato srityje ir nedirbančiam kiek sunkesnio fizinio darbo, reikia apie 2400 k. per dieną. Juo raumenys atlieka sunkesnį darbą, juo organizmui reikia duoti daugiau k. maisto pavidalu. Žemiau dedamoje lentelėje parodyti skaičiai, kiek kuris normalios kokybės maisto produktas (1 kg) praktiškai duoda organizmui energijos kalorijomis (k.):

Cukrus	4000	Kvietinė "	2250
Marmeladas	2600	Avižų dribsniai	3600
Medus	3330	Agurkai	120
Sviestas	7500	Burokėliai	400
Margarinas	7100	Morkos	340
Augalų aliejus	8900	Pomidorai	220
Lašiniai	6800	Ridikėliai	180
Kiauliena	3220	Apelsinai	580
Jautiena	1480	Bananai	950
Veršiena	1540	Braškės	420
Aviena	3010	Persikai	610
Kiaušiniai	1500	Slyvos	720
Pienas 3%	600	Vynuogės	750
Ruginė duona	2250	Vyšnios	670

W. Krüger, Die Ernährung von Mensch und Tier 1945; *W. Ziegelmayer,* Handbuch der Nährwert-Kontrolle 1946. *Br.P.*

Kalorimetras (iš lot. calor ‚šiluma' ir gr. metreō ‚matuoju') prietaisas nustatyti kiekiui šilumos, kurią skleidžia arba sugeria kuris nors kūnas, atskirai imant, kuro šiluminei galiai nustatyti. Jų yra keli; paprasčiausias vandens k. Tai dvisienis indas, kurio sienelių tarpo oras, arba kita kuri medžiaga, yra šilumos izoliatorius. Į vidujinį indą įpila žinomos masės, pvz., M g, vandens kiekį, įstato termometrą B ir maišiklį C. Užfiksuoja termometro rodomą vandens temperatūrą, pvz., t_1°C. Ima skirtą tyrimui žinomos masės, sakysim, m g, kūną A ir jį pakaitina, paprastai palaiko verdančiame vandeny. Išėmę iš verdančio vandens kūną A, kurio dabar temperatūra 100°C, ir įmetę į k. vandenį, uždengia k. ir stebi termometro rodomą temperatūrą, o šaukšteliu pamaišo, kad k. vanduo būtų visur vienodos temperatūros. Jai sustojus kilti, užfiksuoja, pvz., t_2°C. Vandens temperatūra pakilo $t_2°-t_1°$ laipsnių. Kadangi vieno vandens g temperatūrai pakelti 1°C reikia vienos mažosios kalorijos, tad k. vanduo gavo $M(t_2-t_1)$ mažųjų kalorijų. Kūno temperatūra nukrito $100°-t_2°$ laipsniu. Šilumos kiekį, kurį ataušdamas 1°C atiduoda kūno A vienas g, pažymėję d, gauna, kad kūnas atidavė vandeniui $m(100-t_2)d$ mažųjų kalorijų. Kadangi, ką kūnas atidavė, tai paėmė vanduo, tad $m(100-t_2)d=M(t_2-t_1)$, arba $d = \frac{M(t_2-t_1)}{m(100-t_2)}$ Visi dešinės lygybės pusės dydžiai žinomi, tad sužino ir d, būtent kalorijų skaičių, kuris reikalingas tiriamo kūno 1 g pakelti temperatūrą 1°C. Tasai d vadinamas lyginamąja, arba specifine šiluma. Norėdami gauti pakankamai griežtą tyrimo rezultatą, turi turėti galvoj, kad dalį šilumos kiekio paėmė k. sienelės, termometras, maišiklis, tad reikia įvesti atitinkamą pataisą. Tiriant kūną, kuris vandenyje tirpsta, reikia ieškoti vieton vandens žinomos lyg. šilumos skysčio, kuriame duotasai kūnas netirpsta.

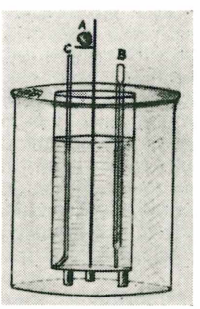

Kalorimetras

Šis k. netinka kaloringumui (žr.) tirti. Tam reikalui gali būti panaudotas k., kuris dažnai vadinamas kalorimetrine bomba (žr.). *M.Kr.*

Kalorimetrija fizikos skyrius apie kūno skleidžiamos arba sugeriamos šilumos kiekio matavimą. Prietaisai, kuriais atliekami tie matavimai, vad. kalorimetrais (žr.).

Kalorimetrinė bomba aparatas matuoti šilumos kiekiui, kurį gauname sudegindami medžiagas. K.b. susideda iš vandens pripildyto storasienio metalinio indo, ant kurio kietai prisuktas kitas tvirtas metalinis indas, vad. bomba, prietaiso vandeniui maišyti, tigelio ir termometro. Prisiurbę į bombą deguonies iki 24 atmosferų slėgio, elektros srove įkaitina vielelę, skirtą pradiniam uždegimui, nukreipia ir skirtą tyrimui kūną deguonies srovę, kad kūnas greit sudegtų. Stebėdami temperatūrą ir žinodami k.b. dalių šilumos talpą, apskaičiuoja sudeginto kūno duotą šilumos kiekį, imdami dėmesin galimus šilumos nuostolius aplinkai. K.b. vidus turi būti atsparus oksidacijai ir veikimui rūgščių, kurios susidaro medžiagas deginant. Tai pasiekia padengdami vidaus sieneles tam veikimui atspariomis medžiagomis, paprastai platina. K.b. naudojasi tirdami kaloringumą medžiagų, vartojamų kurui, mechaniniai varomajai jėgai, maistui. *Br.Kt.*

Kaloringumas yra duotos medžiagos kalorijų kiekis, kurį gauname visiškai sudeginę (oksidavę) šios medžiagos masės vienetą. Kalbėdami apie maisto kaloringumą, turime galvoje energijos kiekį, kurį organizmas gali iš šio maisto pagaminti (žr. Kalorija). Fiziologinis k. kiek mažesnis už fizinį, nes organizmas, paprastai, nepajėgia visiškai sunaudoti (oksiduoti) duotojo maisto. Technikinių medžiagų k.: alkoholis 5000, anglis 7000, benzinas 10.000, bituminitas 7800, durpės 5600, medis (sausas) 4600, žibalas 8000.

Kalorizacija plieno, geležies ar keto viršutinio sluoksnio (nuo 0,02 iki 1,2 mm) prisotinimas tokiomis medžiagomis, kurios sulaiko tų pagrindinių medžiagų oksidavimąsi, ypač aukštosiose temperatūrose.

Kalorizatorius vidaus degimo varikliuose kaitinamoji, bet neaušinamoji galvelė, skirta pradiniam naudojamos varomosios medžiagos uždegimui. Prieš paleidžiant mašiną veikti, galvelė kuriuo nors būdu įkaitinama. Įkaitusion galvelėn paleidžia mašinos varomosios medžiagos srovę, kuri užsidega ir pradeda darbą. Tolimesnis k. kaitinimas nereikalingas, nes tai atlieka varomosios medžiagos degimo temperatūra.

Kalošsie (Varpos) periodinis gudų mokslo ir literatūros žurnalas, ėjęs Vilniuj 1938 I — 1939 VIII kas trys mėnesiai. 1938 V nr 2 buvo skirtas lietuvių rašytojų kūrybai; čia atspausdinta J. Kossu Aleksandriškio-Aisčio, A. Miškinio, K. Borutos, Onos Miciūtės, J. Kėkšto, Alb. Žukausko, J. Cicėno ir P. Cvirkos kūrybos. Žurnalas 48 psl. Lietuvių kūryba užėmė 16 psl. Iš viso išėjo 7 numeriai.

Kalótė (vok. Collaten, Kollaten) k. ir dv. Klaipėdos aps., 8,5 km į š. nuo Klaipėdos, prie Danijos upės ir plento Klaipėda–Kretinga. 1939 buvo apie 130 gyv. Čia yra geležinkelio stotis, pašto agentūra ir mokykla. K. lauke aptiktas naujojo žalvario amžiaus kapinynas ir žalvarinis įmovinis baltiško tipo kirvis. Vietovė (Calaten) minima 1253 Ordino ir Kuršo vyskupo žemių dalybų akte. 1258, pastačius Klaipėdoje šv. Mikalojaus bažnyčią, K. (castellatura Kalaten) priskirta Klaipėdos bažnyčiai.

Kalotės ež., Klaipėdos aps., 8 km į š. nuo Klaipėdos mst., 2 km nuo Baltijos jūros kranto, 48 ha ploto; iš ež. teka Šaltupis (Gindulės, Danijos-Akmenos); paviršius 22 m nuo j.l. Rytų krante — Kalotės glžk. st.

Kalozė žr. Calloza.

Kalpaks Oskars (1882–1919) latvių karininkas, žuvęs latvių nepriklausomybės kovų metu. 1908 baigė Irkutsko karo mokyklą ir tarnavo rusų armijoj. 1918 įstojo į Latvijos kariuomenę ir, būdamas bataliono vadas, sumaniai vadovavo kautynėms prieš nepriklausomos Latvijos teritorijon besiveržiančią bolševikų armiją. K. daliniai laimėjo pirmąsias lemtingas kautynes ties Rudbardžiais, tokiu būdu žengdami pirmą žingsnį į visos Latvijos teritorijos išlaisvinimą. K. didvyriška mirtis liko laisvės legenda latvių kartoms.

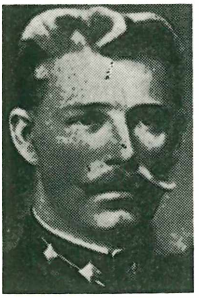

O. Kalpaks

Kalpokas (per lenk. kołpak iš turkų kalpak ‚aukšta kepurė') 1. totoriška aukšta avies kailio kepurė, vėliau savaip perdirbta vengrų husarams, davusi visą eilę naujų formų kituose kraštuose.

Lietuvoje kilmingųjų jaunimas k. nešiojo dar XIX a., laikydamas garbės reikalu. 1831 ir 1863 sukilėliai, paprastai vadovavę dalgininkams ar kt. žmonių būriams buvo kalpokuoti. Po 1863 sukilimo rusai kur nors užtikę namuose k., jo savininkus suiminėjo ir tardė, todėl XIX a. likę dvaruose ir senieji k. buvo suslėpti arba sunaikinti.

2. Lietuvių vestuvinių drabužių galvos papuošalas. Juo puošdavosi nuotaka ir pamergės. K. paruošti ausdavo staklėmis siaurus, ilgus kaspinus. Apmesdavo iš ploniausių verpalų baltą dugną su spalvotais pakraščiais (plotis 7–8 cm). Metmenis suverdavo per keturias nytis eiliniu, sugrąžytiniu arba pluoštiniu suvėrimu. Atausdavo ploniausiais siūleliais; sidabro, aukso ir šilko gijelėmis išrinkdavo, iškilnodavo ir iškaišydavo puošniausius raštus. Vieną gabalą, patį puošniausią, išausdavo lankeliui apjuosti, kitus gabalus—kaspinams, kurie siekdavo juosmenį.

K. lanką paruošdavo iš kartono, tošies ar skiedrų. Jo plotis būdavo toks pat, kaip išaustas kaspinas. Lanką aplenkdavo drobiniu, baltintu audeklu. Skirtos kalpokui, išrinktos ir iškaišytos juostos pakraščius apsiuvinėdavo, apnerdavo sidabro, aukso arba spalvotomis gijomis ir prisiūdavo prie aplenkto lanko tiesiai — lygiai, surauktai arba klostytai. Lankelio galus sukeisdavo, sudėdavo vieną ant kito, sujungdavo nematomais dygsniais ir ant sujungimo prisegdavo puošnius kaspinus.

Uždėtą ant galvos k. apkaišydavo rūtomis ir kitokiomis gyvomis gėlėmis.

XX a. pradžioje, kai mūsų kraštą užplūdo svetimų kraštų gėlėti audeklai, kai moterys pradėjo iš gėlėtų ir kitokių audeklų siūtis liemenes-kiklikus, tada ir k. pradėjo dirbti iš gėlėtų šilkinių pirktų kaspinų. *An.Tm.*

Kalpokas

P. Kalpokas Autoportretas

Kalpokas 1. Petras (1180 III 31 Miškinkės vsd., prie Kvetkų mstl., Rokiškio aps. —1945 XII 5 Kaune) tapytojas. 1890 įstojo Mintaujos gimnazijon, bet vėliau už nupiešimą ant krosnies mokytojo karikatūros iš jos pašalintas. Dailę studijavo Mintaujoje pas latvių dailininkus Purvytį ir Valterį. Paskui išsikėlė į Rygą, kur lankė gimn. ir Bliumo piešimo mokyklą. Vėliau dėdės šelpiamas gyveno Petrapily ir Maskvoje, kur susipažino su rusų ir žymiųjų pasaulio menininkų kūryba. Dailininko Serovo paskatintas išvyko Odeson, kur 1898–1900 lankė dailės mokyklą. Mokykloje apdovanojamas bronzos medaliu už natiurmortą. 1902 pirmą kartą dalyvavo dailės parodoje Rygoje, 1905 antrą kartą Pabaltijo dailininkų s-gos parodoje Rygoje. Barono Manteufelio Kansdageno šelpiamas, išvyko tobulintis Vokietijon, kur Münchene lankė privačią A. Aschbės dailės studiją. Taikomąją dailę studijavo pas Debschitzą ir paišybą pas Heimaną. 1907 pasiuntė savo kūrinius pirmajai lietuvių dailės parodai Vilniuje. Tais pat metais dalyvavo ‚Secession' parodoje Münchene, kur pardavė peizažą ‚Upelis žiemą'. Skurdas privertė K. kartu su žmona ir sūnumi 1908 keliauti pėsčiomis Vengrijon į Budapeštą. Po kiek laiko grįžo į Kvetkus, bet netrukus vėl išvyko iš Lietuvos ir 1910–12 gyveno Münchene bei Šveicarijoje, kur daugiausia kūrė biblinėmis ir alegorinėmis temomis, kaip Pirmoji Kristaus stotis, Gundymas, Užburtas miestas, Ugniniai raiteliai. 1912 vėl grįžo Lietuvon. Čia pradeda reikštis kaip portretistas. Pažymėtinas Motinos portretas ir kt. 1914 paruošė apie 120 tapybos darbų organizuojamai savo dailės parodai Berlyne, kur jį užklupo karas. Iš čia pabėgo Šveicarijon, o palikti darbai Berlyne žuvo. 1915, persiskyręs su žmona, kartu su sūnumi persikėlė Italijon, kur Sestri Levante pusiasalyje (netoli Genujos) dirbo kaip retušuotojas fotografo dirbtuvėje. Čia tapė pajūrio žvejų portretus ir vaizdus iš jų gyvenimo. Vėliau persikėlė Romon, kur vėl retušavo fotografijas ir su keliais draugais įsteigė mažą žaislų dirbtuvėlę, kurioje ėjo ‚direktoriaus' pareigas. Tačiau dirbtuvėlė greitai užsidarė. Skurdo verčiamas, pigiausiomis kainomis pardavinėjo savo paveikslus. 1921 grįžo į Lietuvą, kur dėstė J. Vienožinskio įsteigtuose paišybos kursuose, vėliau perorganizuotuose į Kauno meno mokyklą; ten K. dėstė paišybą ir nuo 1928 iki mirties vedė tapybos studiją. 1930 parašė Tapybos technikos vadovėlį. Dalyvavo daugelyje Lietuvoje ir užsienyje rengiamų lietuvių dailės parodų. Bolševikams okupavus Lietuvą, 1944–45 prisideda prie Kauno taikomosios dailės inst. atkūrimo. 1945 jam suteikiamas profesoriaus ir ‚nusipelnusio meno veikėjo' vardas.

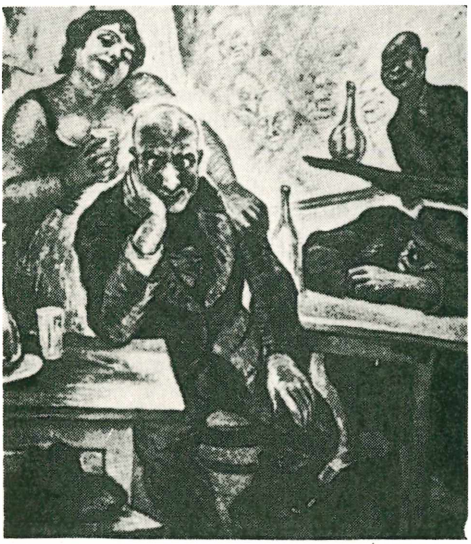

P. Kalpokas Girtuoklis

Dirbo įvairiomis technikomis: aliejine tapyba, akvarele, tempera, freska ir kt. Dailės darbai įvairaus pobūdžio: portretai, peizažai, natiurmortai, žanrinės temos, te-

Kalpokas

P. Kalpokas

Žiema

atro dekoracijos, monumentalinė tapyba. Didelis jo darbų rinkinys yra M. K. Čiurlionio vardo dailės galerijoje Kaune. 1929 atliko vidaus dekoravimo darbus Lietuvos banko rūmų Kaune. Vytauto Didžiojo bažnyčiai Kaune padarė didelį paveikslą didžiajam altoriui Vytautą ties Vorksla ir Šv. Marijos Mergelės Dangun ėmimą. Kūryboje ypatingai rūpinosi piešiniu, jo užbaigimu, formos išieškojimu ir modeliavimu, šviesos-šešėlių kontrastais, kolorito įvairumu. Peizažuose mėgiamos temos yra popiečio saulės apšviesti pastatai, užkampiai, per pievas tekantieji upeliai, medžių atspindžiai vandenyje. Apšvietimo šiltų ir ir krintančių šešėlių šaltų tonų gamos jo darbuose sudaro laiko ir aplinkos nuotaikas. Žanrinės kompozicijos vaizduoja žvejų (Ramus gyvenimas), darbininkų (Sielininkai), socialinio skurdo (Ubagyno prieangis, Kuprelės bakūžė), smuklės (Alkoholikas), pasakų (Paparčio žiedas) gyvenimą. Žymiausi darbai: Šveicarijos peizažas 1915, Romos Panteonas naktį 1919, Ign. Šlapelio portretas 1924, Portretas 1928, Alkoholikas 1931, Prie upės 1931, Autoportretas 1921 ir 1935, J. Talmanto portretas 1930 ir kt.

Pr. Gudynas, R. Kalpokas, Petras Kalpokas 1956. *Br.Kv. ir V.Vzg.*

2. R i m t a s (g. 1908) tapytojas, (1) sūnus. 1929 baigė Kauno meno mokyklą ir 1935 Madų ir industrinės dailės institutą Monzoje, Italijoje. 1937 surengė savo darbų parodą Helsinkyje, Suomijoje. 1937 tarptautinėj Paryžiaus parodoj gavo bronzos medalį už freską. 1939 dalyvavo tarptautinėje Naujorko parodoje ir daugelyje kitų Lietuvoje ir užsienyje rengiamų lietuvių dailės parodų. 1928 iliustravo Knut Hamsuno Aistrų kovą, Jack Londono Saulės sūnų ir Oscar Wilde Canterville pilies vaiduoklį. 1939 iliustravo V. Kumpikevičiūtės Vasarą Laukuos. Bendradarbiavo Lietuvos Aide dailės ir socialinėmis temomis iš Italijos gyvenimo. Tvarkė XX metų Lietuvos Nepriklausomybės sukakčiai paminėti IV rudens dailės parodos katalogą 1938. Aktyvus liet. dailininkų organizacijų narys. Jo kūrybos yra M. K. Čiur-

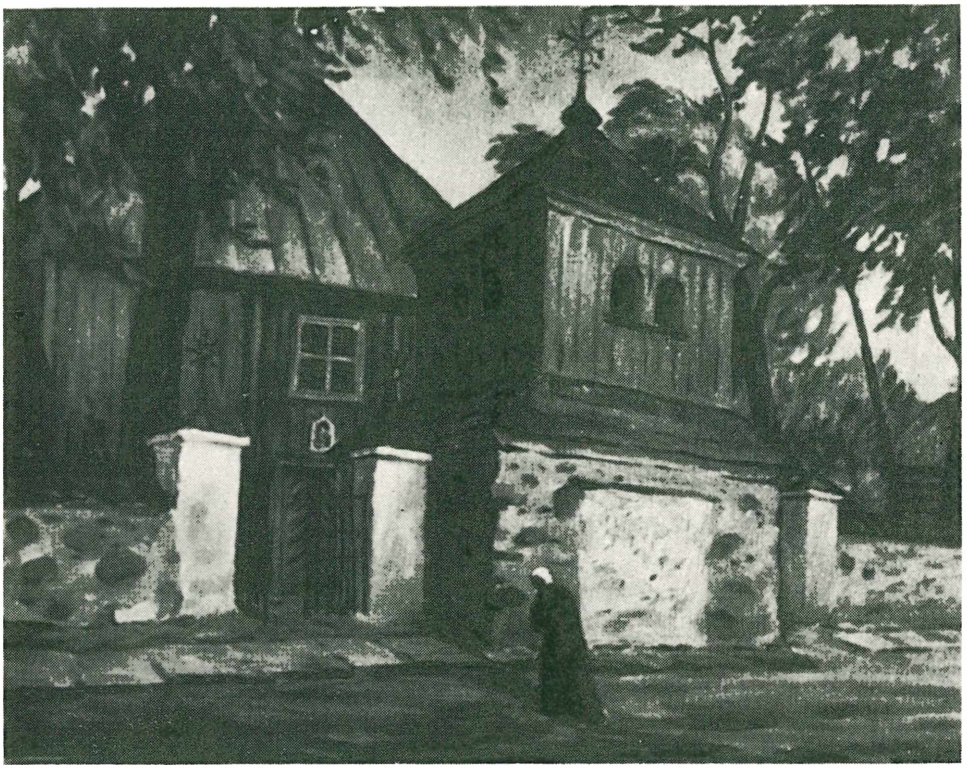

R. Kalpokas Varpinė

lionio dailės galerijoje Kaune ir Rygos miesto muziejuje. Darbai realistinio pobūdžio. *V.Vzg.*

Kalpokė (Scutellaria), lūpažiedžių (Labiatae) šeimos žolinė gentis. Lietuvoje dažna k. pelkinė (S. galericulata) auga grioviuose, pelkėse ir krantuose; k. žiupsnialapė (S. hastifolia) — pelkėtose pievose, grioviuose, Lietuvoje labai reta, žinoma Šakių aps.

Kalstãkalė prietaisas kalstams (poliams) įžemin kalti, nekasant žemės. Labai mažus kalstus, arba kuolus, gali įkalti žmogus su kūle. Seniau didesnio pajėgumo kalstams įgilinti k. sudarydavo iš 400–700 kg kaliklio ir jam pakelti skritulio su lynu bei atitinkamais rėmais. Kalikliui pakelti panaudodavo 4 ar daugiau žmonių jėgą arba arklius, pritaikius tempiamąsias virves. Pajungus garo variklio jėga kalikliui kilnoti, jo svoris padidėjo iki 2000 kg ir smūgių skaičius siekė 10 per min., tačiau dėl sudėtinių dalių trinties tepasiekta mažo galingumo koeficiento (10–50%). Kaliklio forma tokia, kad svorio centras būtų kuo žemiau, o apatinis jo paviršius daromas truputį įgaubtas, jei liečia kalstą. Kai kalstui nuo slidinėjimo apsaugoti naudojami žiedai, kaliklio apačia yra plokščia.

XIX a. viduryje pradėta vartoti automatiniai garo kalikliai, kurie dabar žinomi dviejų sistemų: viengubo ar dvigubo veikimo. Pirmosios sistemos garo jėga naudojama vien tik kaliklio svoriui kilnoti. Antrojoje sistemoje, kuri atsirado vėliau, kalstas gilinamas, kaliklio svorio kritimu didinant garo spaudimą. Šios rūšies kaliklio kritimo aukštis 1 m, greitis nuo 30 iki 100 ir daugiau smūgių per min. Automatiniai kalikliai turi gerų privalumų kalstus kalant. Kita k. rūšis turi suspaustu oru aptarnaujamus kaliklius. K. vedamųjų rėmų kryptis esti vertikali arba palinkusi 1 horiz. : 3 vertik. Rėmai daromi plieniniai arba mediniai.

Šalia k. paminėtinas kalstų įgilinimas, veikiant vandens srovei su dideliu atmosferiniu spaudimu. Dideliu greičiu švirkščiamas vanduo panaikina trintį tarp kalsto ir įžemio. Kalstas savaime smunka gilyn, veikiant savajam svoriui. Kartais dar

pridedamas dirbtinis kalsto apkrovimas. Pastarasis metodas yra sėkmingas upės smėlio įžemyje, kur k. panaudojimas yra keblus.

J. Šimoliūnas, Statyba II 1939; *H. S. Jacoby ir R. P. Davis,* Foundations of Bridges and Buildings 1941; *W. Ernst ir Sohn* (leid.), Hütte III 1951. *K.Vlč.*

Kalstas kalamas rąstas, stapas, polis. Statyboje vartotas jau priešistoriniais laikais, kada ištisos sodybų grupės ar kaimai buvo statomi ant k. sekliuose ežerų krantuose ar pelkėse (žr. Kalstinė statyba). Tuo metu medinių k. storis yra buvęs 6–25 cm, ilgis iki 8 m. Julijus Cezaris aprašo tiltus, pastatytus ant medinių k. Viduramžiais ir miestų dalys žemose vietose buvo statomos ant k., pvz. Venecija, keli Olandijos miestai. Metaliniai k. pradėta naudoti XIX a. viduryje švyturių ir uostų statyboje Anglijoje. Šiais laikais daugumas sunkiųjų pastatų (daugiaaukščiai trobesiai), tiltų atramos, uostų krantinės statomos ant kalstinių pagrindų. Lietuvoje kai kurie sunkieji pastatai taip pat stovi ant medinių k. pagrindo, pvz. Įgulos bžn. Kaune. Šventosios uosto krantinės ir molai, Palangos senasis molas (‚tiltas'), Klaipėdos uosto daugelis krantinių ir p. molas turi kalstinius pagrindus. *J.Gbt.*

K. statyboje yra elementas, kuriuo pastato svoris perduodamas įžemiui. Jo pajėgumas pagal Dörrą šiaip išreiškiamas:

$$T = SŽPI + \frac{1}{2} tS\,(1 + tg^2b)\,KI^2,$$

kur yra S įžemio svoris, Ž — pasyvinis žemės atsparumo koeficientas, P — kalsto skerspiūvio plotas, I — kalsto įkalimo ilgis, t — trinties koeficientas, b — įžemio byrėjimo kampas ir K — kalsto trinties paviršiaus plotas su įžemiu. Šios funkcijos tikslumas priklauso nuo daugelio veiksnių. Be to, k. pajėgumas priklauso nuo jo formos: cilindrinė ar kūginė. K. pajėgumas surandamas bandomuoju apkrovimu arba empirinėmis formulėmis. Jei k. savo krūvį perduodo įžemiui tik savo galu, tai jo atsparumas nustatomas kaip ir kolonos, patikrinant jo klupdymą. Tačiau darant k. atsparumo įvertinimą, turi būti atsižvelgta, kad paskiras k. būtų pajėgesnis už grupinį. Molingame įžemyje k. atsparumas sumažėja. Jo atsparumas gali pasikeisti pakitėjus įžemio savybėms, pvz. įžemio vandeniui nuslūgus. K. atsparumas dar priklauso ir nuo jo medžiagos.

M e d i n i s k. seniausiai vartojamas. Jo vid. skersmuo 25–45 cm, ilgis 25 m. Leistinas medinio k. atsparumas gniužimui iki 45 t, tempimui iki 30 t. Kad k. nepūtų, jis įvairiai impregnuojamas. Ilgiausiai k. išlieka vandenyje. Iš Lietuvos medžių k. geriausiai tinka pušis. Egliniai k. menkesnės vertės, nes jų puvimas prasideda iš vidaus.

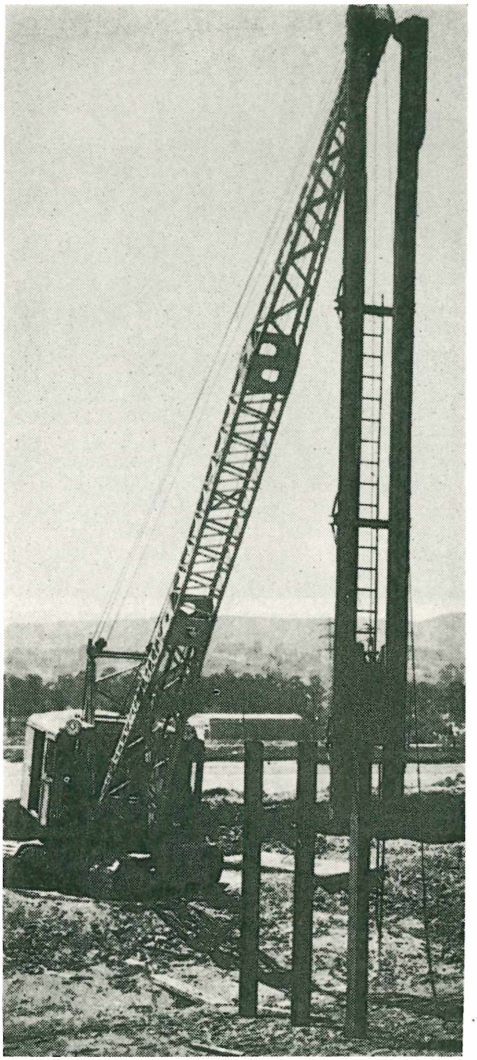

Mechaninė kalstakalė kala plieno kalstus pastato pagrindui

B e t o n i n i a i k. paruošiami vietoje. Jų skersmuo siekia 55 cm. Jiems vieta paruošiama gręžimu arba kalimu. Betonavimo darbai atliekami vartojant atitinkamą plūkimą arba spaudimą. Betoninių k. atsparumas siekia 100 t.

G e l ž b e t o n i n i a i k. dažniausiai daromi keturkampės formos, maždaug 30–34 cm skersmens ir 20–25 m ilgio. Daromi ir apvalios bei aštuonkampės formos k. Gelžbetoninio k. atsparumas siekia iki 60 t gniužimui ir 50 t tempimui.

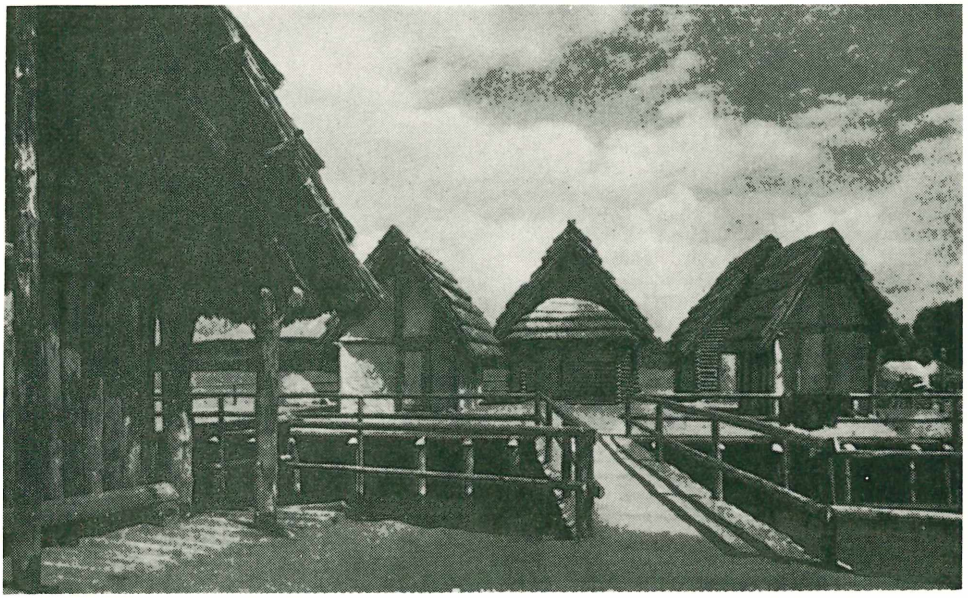

Žalvario amž. kalstinės statybos rekonstrukcija prie Unter-Uhldingen, prie Bodeno ež.

Plieniniai k. vartojami apvalios, T formos ir kt. Jų normalus ilgis siekia 15 m, bet gali būti ir per 25 m ilgio. Jų atsparumas siekia 100 t gniužimui ir 70 t tempimui.

J. Šimoliūnas, Statyba II, 1939; *C. W. Dunham*, Foundations of Structures 1950; *O. Streck*, Grund- und Wasserbau in praktischen Beispielen 1956.

K. Vl.

Kalstinė siena statyboje yra siena, sudaryta iš sandariai žemėn sukaltų statmenų sienojų. K.s. reikalingos šoniniam žemės ar vandens slėgimui atremti pastatų iškasose ar koferdamuose; vėliau jos užpilamos žeme ir gali būti ištrauktos. Nuolatinės k.s. kalamos uostų krantinių ar dokų konstrukcijose, kur reikalinga sulaikyti žemės slinkimą. K.s. daromos medinės, plieninės, gelžbetoninės. Medinės storlentės esti 6–10 cm storio, lygiais ar spraustiniais kraštais. Plieniniai sienojai turi tam tikrą skerspiūvį, lovinės ar Z formos, su rievėmis tarp savęs susprausti; jų ilgis siekia 12 m. Plieninės k.s. plačiau vartojamos nuo XX a. pradžios, išvysčius valcuoto plieno gamybą. Spraustinės k.s. dar vad. ‚špuntinėmis' sienomis. Gelžbetoniniai sienojai daromi stačiakampio skerspiūvio ir naudojami nuolatinėms krantinėms. K.s. kalamos su tomis pačiomis kalstakalėmis, kaip ir pamatų kalstai.

J. Gbt.

Kalstinė statyba yra tokia, kur įkalus kalstus į ežero pakraščio, pelkės ar šiaip drėgnos vietos įžemį, viršuje jų statomi trobesiai. Šis statybos būdas žinomas jau nuo naujojo akmens amžiaus. Europoje daugumas k.s. liekanų telkiasi Alpių srityje. Ligi šiol aptikta per 300 stovyklų: apie 200 Šveicarijoje, per 50 p.v. Vokietijoje, kiek mažiau r. Prancūzijoje (prie Ženevos ež.), š. Italijoje, r. Alpių srityje ir kt. Panašios technikos k.s. sodybų surasta vidurinėje, š. ir r. Vokietijoje, Švedijoje ir kt. Pirmą kartą k.s. liekanų aptikta 1829 prie Züricho ež., Šveicarijoje. Jų tyrinėjimas pradėtas F. Kellerio 1853–54 žiemą, kada Züricho ež. vandens lygis buvo labai nusmukęs. Tyrinėjimų metu paaiškėjo, kad naujojo akmens amžiaus sodyba yra buvusi arti kranto, o žalvario amžiaus — toliau nuo jo. Paskutiniuoju metu H. Reinerthas ir kt. yra sistemingai ištyrę ištisus k.s. kaimus. Iš naujausių tyrinėjimo duomenų matyti, kad k.s. trobesiai stovėjo dažniausiai klampiuose ežerų pakraščiuose, bet ne pačiuose ežeruose. Namų grindys buvo daromos iš apskritų rąstų, kurių tarpai užplūkti moliu. Kad apsaugotų namą nuo drėgmės iš apačios, grindys dar būdavo išklojamos beržo tošies gabalais. Namų planas yra buvęs pailgas keturkampis. Sienos sustatytos iš stačių rąstų, stogai aukšti, dažniausiai meldiniai. Ankstyvesnieji namai teturi vieną kambarį, vėlyvesnių laikų trobesiai yra jau dviejų kambarių ir prieangio. Iš molio ir akmenų padarytas židinys paprastai stovi namo viduryje. Atskiri namai sujungti laiptais. Šių kaimų vietovėse surasta daugybė įvairiausių radinių, ku-

rie teikia vertingos medžiagos to meto žmonių medžiaginei kultūrai pažinti. Ypač dumble išlikę daug organinės medžiagos dirbinių, kurie kitokiomis sąlygomis būtų žuvę. Čia surasta įvairiausių audinių liekanų, siūlų kamuoliukų, medžio dirbinių, grūdų, vaisių liekanų, naminių ir laukinių gyvulių kaulų. Radiniai liudija, kad k.s. apylinkėse buvo dirbama žemė ir auginami naminiai gyvuliai: galvijai, kiaulės, ožkos, avys. Iš javų jau kultivuota ankštiniai javai, aguonos, kanapės. Surasta net duonos paplotėlių. Ir dabar malajai ir kt. tebestato trobesius ant kalstų.

H. Reinerth, Pfahlbauten am Bodensee 1922; ('') Federseemoor 1923; *K. Rossius*, Über Pfahlbauten in Ostpreussen 1932; *E. Vogt*, Pfahlbaustudien, zum 100-jährigen Bestehen der schweizerischen Pfahlbauforschung 1954; Das Pfahlbauproblem 1955 (red. W. U. Guyan). *J. P.*

Kaltanėnai (lenk. Kołtyniany) bžk. Švenčionių aps., vls. centras ir siaurojo Švenčionėlių–Utenos glžk. st., 10 km į š. nuo Švenčionėlių, 6 km nuo buv. demarkacinės linijos. Miestelis įsikūręs Žeimenos upės (Neries intako) kilpoje, prie Nepirių ež. Dėl savo gražių miškingų ir ežeringų apylinkių K. tinka vasaroti. 1931 K. vls. buvo 8857 gyv. ir 1495 gyvenamijei namai.

K. miestelis išaugo dvaro žemėje, nutiesus per ją geležinkelį. 1866 mstl. buvo tiktai 22 namai ir 150 gyv. Keičiantis dv. savininkams, ilgainiui dvaro žemės buvo išparduotos, teliko centras. 1608 K. dv. priklausė Stanislovui Narbutui, vėliau jo giminėms. Mykolas Narbutas K. pardavė Ruščicui. 1815 Kazimieras Ruščicas užrašė K. dv. dukteriai Klotildai Lopacinskienei, kurios sūnus Vladislovas pardavė grafui Maurusui, po jo paveldėjo duktė Marija von Ekse. Medinė Nekalto Prasidėjimo bžn. pastatyta 1633 Jono Narbuto. Jis čion atsikvietė ir pranciškonus. 1767 bžn. atstatė Mykolas Kozela. Mūrinė gotikinio stiliaus bžn. statyta 1908–09. Iki 1832 prie bažnyčios buvo pranciškonų vienuolynas. Vienuoliai čia 1797 įsteigė dviklasę mokyklą, kurioje 1804 buvo 36 mokiniai. 1832 rusai panaikino vienuolyną. Vėliau jo mūrai atiteko bažnyčios tarnams. XVIII a. gale K. parapija priklausė Brėslaujos, vėliau Švenčionių dekanatui. Čia dirbo veiklūs klebonai: kun. Burba, kun. Meštikis, kun. A. Mikaila, kun. N. Vaišutis.

Be bažnyčios, K. mstl. yra sinagoga, vls. savivaldybės, policijos nuovados įstaigos, pašto agentūra, girininkija (Švenčionių miškų urėdijos sudėtyje), septynių skyrių pradžios mokykla, malūnas ir bravoras.

Apylinkėje prie Žeimenos yra naujojo geležies amžiaus pilkapių ir piliakalnis, vad. švedų kalnu. Kraštovaizdis — lygumos, vietomis nedidelės kalvos. Dirvožemis —smėlynai, daugiausia III ir IV rūšies žemė. Miškai spygliuočiai. Gyventojai verčiasi žemės ūkiu, miškų kirtimu, sielių plukdymu, grybų, uogų ir vaistažolių rinkimu. K. veikia pieninė ir supirkimo punktai: grybų, uogų ir vaistažolių. Prieš I pas. karą čia būdavo savaitiniai turgūs, kur masiniai buvo parduodamos pintinės iš skalų, geldos ir kt. mediniai dirbiniai. Tradiciniai K. parapijos atlaidai yra Angeliškos (‚Aniuoliška') (VIII 2), šv. Antano (VI 13) ir šv. Kazimiero (III 4). Tuo metu suvažiuoja į K. daugybė tolimųjų ir artimųjų apylinkių žmonių.

K. valsčius grynai lietuviškas, gyventojai susipratę ir vieningi. Daugelis jaunimo yra lankę Vilniaus ir Švenčionių liet. gimnazijas, Vilniaus ir kt. universitetus. Po I pas. karo K. įsteigta liet. Ryto pradžios mokykla, kurią lenkai 1922 II 24 uždarė, ir jos vietoj įsteigė lenkišką. Ieškota naujų švietimosi kelių. 1934 X 24 įsteigtas Švenčionių Ryto d-jos skyrius, kuris laikė K. skaityklą (buvo apie 500 knygų), rengė vaidinimus, paskaitas, minėjimus, darė susirinkimus. Vaidintojai kviesdavosi kartais Švenčionių gimnazijos moksleivius ir Vilniaus Vaidilos teatrą. Ryto skyriui sėkmingai pirmininkavo kun. A. Mikaila ir kun. N. Vaišutis. Plačiai veikė taip pat šv. Kazimiero d-jos skyriai. Periodinė spauda buvo gausiai išplitusi. K. valsčiuje. 1939 ateidavo 800 egz. liet. laikraščių. 1939 įsteigtas kooperatyvas su 300 narių, Smulkaus kredito d-ja su apie 100 narių ir sveikatos punktas.

Lenkų okupacijos metu K. ir vls. gyventojai yra parodę daug kovingumo, gindami savo politines bei kultūrines teises. 1922 I 8 Vilniaus krašto rinkimuose į vad. Viduri nės Lietuvos seimą, K. vls. iš 1537 rinkikų tebalsavo 378. 1928 IV 4 per Varšuvos seimo rinkimus, kad ir grasomi seniūnų pabaudomis, tačiau iš 1000 K. apygardoje turinčių teisę balsuoti, tebalsavo 300 mstl. lenkų ir dalis lietuvių, suklaidintų Cijūnėlio ‚vienybės' sąrašo. 1939 rinkimuose į K. vls. tarybą, nepaisant lenkų valdžios trukdymų, išrinkta 11 lietuvių, 3 lenkai ir 1 žydas. 1941, traukiantis bolševikams iš Lietuvos, K. apylinkėse reiškėsi gyva partizaninė kova, kurioje žuvo partizanas Antanas Ulozas, veiklus kaltanėniškis lietuvis. Lietuvos kariuomenė K. buvojo 1922 II 24 ir 1939–40.

Lenkų okupacijos metais daugeliui K. vls. lietuvių teko nukentėti nuo lenkų administracinės valdžios: 1922 IX 6 ištremtas į Neprikl. Lietuvą Juozas Uogintas, mokytojas, vargonininkas, choro vedėjas. 1927 X 5 suimtas klebonas kun. Al. Mikaila ir pasodintas į Lukiškių kalėjimą Vilniuje; 1927 XII 30 iš kalėjimo paleistas, bet paskirtas į sugudėjusią Slobudkos parapiją. 1928 į K.

atkeltas kun. N. Vaišutis taip pat buvo persekiojamas: 1936 X nubaustas 100 zl. arba 2 savaites kalėjimo, kad leido giedoti Lietuvos himną Kristaus Karaliaus minėjimo metu. Po tiek pat buvo nubausti programos dalyviai: A. Ulozas, G. Gudelaitis ir Vilūnaitė. Stojantiems į Vilniaus liet. gimnaziją A. Žygui, V. Miciulevičiui ir Br. Bimbai K. valsčiuje neišduoti pažymėjimai, kad jie yra lietuviai. 1938 K. ūkininkai norėję pirktis žemės, negavo leidimo.

K. tarmę aprašė E. Volteris (Lietuvių Chrestomatija 1904). 1928 VIII 11–15 K. parapijoje suomių prof. Mansikka rinko tautosaką.

Słownik geograficzny IV 1883; *N. Rouba*, Przewodnik po Litwie i Białejrusi; *J. Kurczewski*, Biskupstwo Wileńskie 1912. *V. Klb.*

Kaltas įrankis skylėms kalti su siauru, tiesiu ar duobtu ašmenimi. Lietuvoje pirmieji k. pasirodė naujajame akmens amžiuje; tada jie buvo daromi iš titnago ar kt. akmens rūšių. Žinoma ir kaulinių k. iš žalvario ir prieškristinio geležies amžiaus. Apie 600 po Kr. vyrų kapuose pasirodo dideli geležiniai k. su įmova gale. Jų randama ir vėliau, ypačiai piliakalniuose.

2. (lot. Caelum) mažas žvaigždynas pietiniame dangaus pusrutulyje tarp Laikrodžio, Eridano, Kiškio ir Balandžio žvaigždynų. Lietuvoje nematomas.

Kaltė 1. f i l o s o f i j o j e yra dorinis blogis, būtent vykdymas to, kas nedora, arba nevykdymas to, kas atitinkamoje situacijoje yra žmogaus prievolė. Būdama moralinės srities dalyku, k. yra specifiška žmogiškosios tikrovės apraiška. Gamtinėje tikrovėje nėra prasmės kalbėti nei apie k., nei apie nekaltę, nes joje negalima kalbėti apie jokią privalą. K. yra galima tik ten, kur yra privala, ir savo ruožtu privala tėra ten, kur yra laisvė. Gi, kaip Schellingas įspėjo, nėra laisvės tik geram, nes laisvė visada yra lygiai ir geram, ir blogam. Kaip laisvos valios būtybė, žmogus visada stovi prieš k. galimybę. Todėl veltui Fr. Nietzsche svajojo ‚tapsmo nekaltybę' ir žadėjo savo antžmogį išvesti ‚anapus gėrio ir blogio', nes šią ‚anapusybę' žmogus neatšaukiamai paliko už savęs — gyvulyje. Laisvė neatsiejama nuo k. galimybės. Iškilęs į laisvą būtybę, tuo pačiu žmogus yra atviras nupulti į k. Tačiau tai, kad laisvė yra susieta su k. galimybe, nėra pagrindas teigti esminį žmogiškosios egzistencijos kaltumą, kaip teigia M. Heideggeris. Pagal jį, žmogiškoji egzistencija esanti iš esmės kalta dėl to, kad žmogiškasis galimybės rinkimasis neįmanomas kitaip, kaip visų kitų galimybių atmetimu renkantis vieną galimybę. Iš tiesų, kai renkuosi vieną, išskiriu visas kitas galimybes. Bet tai yra apskritai žmogiškoji ribotybė, o ne specialiai moralinė k. Nei galįs likti ‚anapus gėrio ir blogio', nei esąs esmiškai kaltas pačia savo laisva egzistencija, žmogus tėra faktiškai atviras k. grėsmei. Tačiau ši faktinė k. grėsmė nėra tokia atsitiktinė, kad ji tik retose aplinkybėse iškiltų. Greičiau, K. Jasperso terminu sakant, k. yra ribinė situacija, būtent tokia situacija, iš kurios galutinai ir visam laikui niekada neišbėgama.

K. pagrindas yra laisvė, bet k. šį savo pagrindą sunaikina, slėgdama žmogų savo našta, kartais ligi nepakeliamybės. Negalima k. nusimesti, tenka ją nešti. Kas nori teisintis aplinkybėmis bei sąlygomis ar k. laikyti tik psichoanalitiniais kompleksais, tas pats paneigia savo laisvę ir tuo pačiu save patį. Privalu k. prisiimti, ne neigiant ją ar save teisinant, o nešant atsakomybę už jos pasekmes. Kaltės sąmonė savyje slepia ne savęs teisinimą, o savęs teisimą. Bet kaip tik šis savęs teisimas, susietas su atgaila, ir yra pagrindas, iš kurio vėl atgaunama savo dorinė laisvė. Teisingu N. Hartmanno pastebėjimu, kaltės jausmas nėra ‚kaltės noras dėl kaltės, o noras nešti kaltę dėl laisvės'. Atgailoje kaltės sąmonė žadina žmogų iš paskendimo kasdieninėje buityje, valdomoje egoistinių interesų, ir budina pirminius dorinius nusiteikimus: išdidumo atsisakymą, neskubėjimą teisti kitus (t. y., užuot savyje, neieškojimą kaltės kituose), nuolankų stengimąsi atitaisyti visa bloga, kas buvo kitiems padaryta. Be šios skaidrinančios moralinės veikmės, teistiniu žvilgiu, kaltės sąmonė turi metafizinę prasmę — nurodyti Nebaigtinę Būtį, nuo kurios visomis k. nusikreipiama, bet kuri viena gali visas k. atleisti. Kaltė nurodo žmogų į Dievą: ‚jei nebūtų Transcendencijos, tebūtų savivalė be kaltės' (K. Jaspers). Jei iš vienos pusės k. galimybė mums atvira dėl to, kad esame laisvi, tai iš antros pusės k. yra tik dėl to, kad nesame vieni sau patys, o stovime prieš Tą, prieš kurį esame atsakingi už savo laisvę.

N. Hartmann, Ethik ³1949, 740–746; *M. Heidegger*, Sein und Zeit ⁶1949, 267–301; *K. Jaspers*, Philosophie ²1948, 506–508. *J. G.*

2. T e i s ė j e — nusikaltimas, atliktas ar įvykęs sąmoningai pasiryžus ar apsileidus (nerūpestingumas). K. baudžiamojoje teisėje yra asmens, padariusio visuomenei pavojingų veiksmų, tam tikras psichinis santykis su tais veiksmais ir jų rezultatais.

Civilinėje teisėje — asmens elgesys, pripažįstamas civiliniu-teisiniu atžvilgiu nepatenkinamu ir sukeliąs nepalankias turtines pasekmes. Kiekvienas asmuo turi atlyginti žalą ir nuostolius, padarytus dėl jo kaltės.

K. sen. Lietuvos teismuose buvo įrodoma kitokiu būdu ir tvarka, negu naujaisiais laikais. K. ir nekaltumo įrodyme sen. Lietuvoje ypačiai svarbų vaidmenį vaidino liudininkų arba kaltinamojo priesaika. 1588 Lietuvos Statutas svarbiausiu ir neabejotinu k. įrodymu teismuose laiko ieškovo ir jo liudininkų priesaiką, duodamą teisme kiekvieno pagal savo tikybos papročius. Paprastose civilinėse bylose k. buvo įrodoma trijų bajorų liudininkų priesaika arba paties ieškovo ir dviejų liudininkų priesaika. Taip pat ir pakamarininkio teisme priesaika galioja kaip įrodymas. Bylose dėl žemės ieškovas galėjo prisiekti su dviem liudininkais, ir jis laimėdavo bylą. Jei tačiau dvaras būtų užgrobtas, atimtas ar prievarta užvaldytas, nukentėjęs turėjo tai įrodyti savo ir dar 7 bajorų priesaika. Tokia pat sustiprinta priesaika buvo reikalaujama ir tada, kai byla ėjo dėl sužeidimo, užmušimo ar kito nusikaltimo, kuris galėjo būti baudžiamas mirtimi. Jei ieškovas reikalavo iš užpuoliko ar plėšiko atlyginti nuostolius, padarytus užpuolimo metu, tai turėjo prisiekti tų nuostolių didumą. Jei tačiau ieškovas savo pretenzijų dėl nuostolių neparėmė priesaika, pralaimėjo savo bylą.

Nuo priesaikų skaičiaus priklausė ir nusikaltėlio bausmės didumas. Jei bajoras kuo nusikalstų, už ką gresia mirties bausmė, bet nebūtų sugautas nusikaltimo vietoje (in flagranti), o stotų į teismą šaukimo keliu, tai bausmės didumą nulemdavo liudininkų priesaikų skaičius. Pilna bausme, t.y. mirtimi, jis galėjo būti baudžiamas prisiekus 7 bajorams, t. y. nuskriaustajam ir dar 6 bajorams. Jei nukentėjusi šalis tiek liudininkų negalėjo pastatyti, tai k. įrodyti užteko ir 3 bajorų priesaikos. Tačiau šiuo atveju k. įrodymas buvo laikomas nepilnu, ir nusikaltėlis nebegalėjo būti baudžiamas mirtimi, o vien tik kalėjimu, piniginėmis bausmėmis ir nuostolių atlyginimu. Jei ieškovas visai neturėtų liudininkų, o prisiektų vienas pats, tada nusikaltėlis neturėjo būti baudžiamas net ir kalėjimu, vien tik pabaudomis už žaizdas ir nuostolių atlyginimą.

Šitokia k. įrodymo tvarka labai prisidėjo prie bajorų savivalės plitimo XVII ir XVIII a. Lietuvoje. Lietuvos Statutas priesaika leido naudotis ir kaltinamiesiems savo nekaltumui įrodyti. Kaltinamasis vienas pats arba, pagal bylos svarbumą, su 1–6 liudininkais galėjo prisiekti esąs nekaltas, ir paskui turėjo būti išteisintas. Dažniausiai pakakdavo vieno paties kaltinamojo priesaikos, net ir tada, jei jam grėsė mirties bausmė. Kaltinamojo išteisinimas priesaika, jam prisiekus, kad jis esąs nekaltas, numatomas daugeliu atvejų 1588 Liet. Statute ir čia vad. ‚atsiprisiekimas' (otpriseženje, odprzysiężenie). Šitoks priesaika išsiteisinimas buvo tiek svarbus, jog pagal Liet. Statutą nebebuvo galima priesaika išsiteisinusiojo vėl pašaukti į teismą dėl to paties dalyko, apkaltinus jį, kad jis esąs neteisingai prisiekęs. Tačiau kad priesaikos nekenktų apeliacijai į aukštesnius teismus, vienai kuriai šaliai norint apeliuoti, priesaikos davimas turėjo būti atidedamas ligi bylos išsprendimo tribunole arba D.L.K. teisme, o pavieto teismų sprendimai buvo daromi remiantis tik pažadais prisiekti, kurie jau buvo nebeatšaukiami, nes ir mirusiojo įpėdiniai buvo reikalaujami prisiekti tokią atidėtą priesaiką. Pagal Liet. Statutą, jei pasižadėjęs prisiekti nebenorėtų tesėti savo pažado, tai jis turėjo pralaimėti savo bylą.

Daugeliu atvejų vienoks ar kitoks bylos išsprendimas priklausė nuo to, kas prisieks: ieškovas ar atsakovas. Ir vienas ir kitas galėjo laimėti bylą priesaika. Tačiau abiem prisiekti nebuvo leidžiama, kad nebūtų teismo kompromitacijos. Tuo atveju priesaikos imtis buvo leidžiama tam, kurio įrodymai rodėsi tikresni. Liet. Statute taip pat buvo nustatyta, jei du bajorai, peštynėse susižeidę, neturėdami liudininkų, abu norėtų savo priešininko k. įrodyti priesaika, tai burtų keliu turėjo būti išspręsta, kuriam iš jųdviejų prisiekti. Burtai nulemdavo, kam prisiekti, ir tada, kai bajorai susipešdavo ir susižeisdavo vaišėse, o abi šalys norėjo išsiteisinti ar įrodyti kaltę priesaika.

1588 Lietuvos Statutas; *K. Avišonis*, Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais 1940. *K. Avž.*

Kaltenbrunner Ernst (1903–1946) austrų nacionalsocialistų veikėjas, nuo 1937 smogiamųjų būrių (SS) vadas, prijungus Austriją prie Vokietijos nuo 1938 viešojo saugumo valstybės sekr. Vienoje, nuo 1943 saugumo policijos virš. Berlyne. Tarptautinio teismo Nürnberge 1946 nuteistas mirties bausme (bausmė įvykdyta X 16).

Kaltės jausmas vidinis pergyvenimas sukeltas supratimo, kad individas savo elgesiu yra prasilenkęs su socialiniais ar doriniais dėsniais. Kadangi kiekvienas žmogus, būdamas ribota būtybė, negali išvengti klaidų, todėl k.j. yra pergyvenimas bendras visiems žmonėms, žinoma, su individualiniais šio jausmo kiekybės ir kokybės skirtumais. Nors k.j. jau nuo senų

laikų buvo atkreipęs dėmesį įvairių mąstytojų ir religijos vadų, psichologijoje šios problemos iškėlimas yra priskiriamas psichoanalizės tėvui — S. Freudui. Freudas daugiausia studijavęs nenormalius asmenis, pastebėjo, kad k.j. yra ypatingai pabrėžiamas tam tikrose neurozės rūšyse. Jis neurotišką k.j. apibrėžė kaip konfliktą tarp e g o ir s u p e r e g o ar tarp e g o ir i d. Pagal šią teoriją s u p e r e g o veikia e g o, duodamas jam visokius dorinius dėsnius; o i d taip pat veikia e g o, reikalaudamas teisės išreikšti įvairius pasitenkinimo ieškančius geismus. Jeigu e g o nusileidžiąs i d ir leidžiąs savo geismams pasitenkinti, jis prasilenkiąs su s u p e r e g o nuostatais ir jaučiąsis nusikaltęs. Tačiau pats šio jausmo pergyvenimas esąs ne dėl nusikaltimo, bet kad žmogus patenkąs į konflikta ir. taip sakant, negalis apsispręsti, ar daryti vienaip ar kitaip. Dėl to Freudas kai kuriuose savo raštuose reiškė nuomonę, kad sumažinus visokius žmogaus geismų apribojimus, t.y. sumažinus s u p e r e g o, arba sąžinės, teritoriją, būtų galima sumažinti k.j. ir tuo pačiu sumažinti neurozę. Nors ši teorija iš dalies turi tiesos, bet jos klaida yra subendrinimas, atskirų faktų išplėtimas, darant išvadas liečiančias visumą. Tiesa, kad neurozėje žmonės perdeda, t.y. jaučiasi kalti dėl dalykų, kurie, objektyviai imant, jokio k.j. neturėtų sukelti. Bet klaidinga galvoti, kad k.j. bus pašalintas, jeigu mes sumažinsime sąžinės jautrumą arba apkarpysime s u p e r e g o sparnus. Šią Freudo klaidą pastebėjo kiti psichoanalitikai ir ją gana aiškiai paneigė kaip perdėjimą (Fenichelis ir Rotschildas). Bet ir darydamas apibendrinimo klaidą, Freudas vis dėlto pastebėjo k.j. keletą labai svarbių dalykų, kurie davė pradžią gilesnei šio jausmo analizei. Pirmiausia Freudas pastebėjo, kad k.j. yra dažnas neurozės reiškinys; jis net modifikavo k.j., kalbėdamas apie jį daugiausia kaip neurotinį k.j. Tuo būdu galima susidaryti įspūdį, kad ir Freudas bent nepaneigė normalaus k.j. Toliau savo neurotinį k.j. Freudas aprašė kaip pergyvenimą konflikto, pabrėždamas, kad svarbiausia šio jausmo savybė yra ne patsai nusikaltimas, bet konflikto pergyvenimas. Šios Freudo mintys davė stiprių sugestijų kitiems psichoanalitinės mokyklos atstovams. Giliau pažvelgus, buvo nustatyta, kad žmoguje esama dviejų k.j. rūšių: normalaus ir neurotinio k.j. Normalus k.j. įvyksta tada, kada individas supranta savo nusikaltimą; tačiau normaliame k.j. nusikaltimo supratimas veda žmogų į jausminį pergyvenimą, kuris vadinamas gailesčiu. Gailestis, jeigu jis yra tikras, savo pergyveniman taip pat įjungia norą ir pasiryžimą keisti savo elgesį. Tuo būdu gailestis reiškia ne konfliktą, kuris nieko neišsprendžia, bet žingsnį priekin, kuris, tarsi, paneigia ir išdildo klaidą ir sustiprina individo asmenybę. Šitaip galvojant, Freudo idėja, kad k.j. yra neurotinis pergyvenimas, būtų priimtina, nes šiuo atveju normalus k.j. yra tik daugiau ar mažiau fakto nustatymas, o ne ilgas pergyvenimas; po jo tuoj seką gailestis pakeičia k.j. Neurotinis k.j. pergyvenimas pasireiškia nustatyme fakto, kad padaryta klaida, bet jam trūksta to elemento, kuris yra charakteringas normaliam k.j., būtent apsisprendimo. Neurotiniame k.j. žmogus, tarsi, mato, kad jis nusikalto moraliniams dėsniams, bet taip pat mato, kad jis yra silpnas ir kad tas nusikaltimas tam tikra prasme jam davė malonumo pergyvenimą. Dėl to jis sutinka, kad padarė klaidą, bet jis tik apgailestauja dėl jos, o nesigaili. Iš tikrųjų jis, kaip Rothschildas nurodo, ‚paskęsta savo padėties poliuje' ir visa k.j. pergyvena tik žvelgdamas į save. Dėl to neurotikui k.j. yra dalimi surištas ir su tam tikru savęs apgailėjimu: jis, tarsi, gailisi, kad jam yra tokie dėsniai uždedami, kad jam norima malonumus apriboti. Tuo pačiu metu neurotikas, kaip vaikas, nori ne tik malonumą pergyventi, bet taip pat ir būti savo tėvų giriamas, kad jis geras. Kadangi šitai yra neimanoma tuo pačiu metu pergyventi, dėl to žmogus, kuris nori taip daryti, pakliūva į neišsprendžiamą konfliktą. Iš tikrųjų neurotikas, pergyvendamas k.j., jau pačiame pergyvenime įjungia pramatymą, kad jis vėl tą pačią klaidą padarys. Tuo būdu neurotiniame k.j. padarytos klaidos apsvarstymas nereiškia jos pasmerkimo, bet, tarsi, duoda progos ją pakartoti mintyse. Dėl to nenuostabu, kad žmonės, pergyvenę neurotinį k.j., yra linkę daug kartų peranalizuoti įvykių eigą, iš dalies mėgindami rasti pasiteisinimą, iš dalies galvodami tą pačią klaidą pakartoja. Gyvenimo praktika rodo, kad k.j. neturi nieko bendra su elgesio pakeitimu, bet priešingai intensyvus k.j. pergyvenimas veda į tiesiog ‚apsėstą' tendenciją klaidą kartoti. Bene vienas iš aiškiausių pavyzdžių k.j. pavaizduoti yra onanizmas, kuris k.j. gali neapsakomai padidinti, individo melancholiją ir baimę sustiprinti, pačios kartojimo

tendencijos nė kiek nesumažinant. Savo esme k.j. lieka daugiau ar mažiau tik psichologinis pergyvenimas, kuriame galima rasti įvairių protinių aiškinimų, kartais net pats k.j. yra suprantamas kaip protinis savo nepriimtino elgesio pateisinimas, —bet jam trūksta moralinių bruožų. Šiame pergyvenime žmogus jaučiasi kaltas ne dėl to, kad padarė klaidą, bet dėl to, kad yra kitų, kurie gali matyti, kad jis padarė klaidą, t.y. jis kaltas ne dėl to, kad jis negerai pasielgė, bet dėl to, kad kiti jį galėjo pastebėti. Šitoks galvojimas, be abejo neveda į asmenybės pagilinimą, bet reiškia, kaip Rothschildas sako, ‚asmenybės bankrotą'. Šitoks pergyvenimas gali neigiamai paveikti asmenybę ir sukelti neurozę. Bene tik vienas moralinis k.j. bruožas yra tas, kad, kaip Fenichelis, sako, jis žmogui tarnauja įspėjimo ženklu, neduodamas ramybės ir primindamas, kad žmogus savo problemos nesiima rimtai spręsti. Prie psichologinės k.j. analizės tenka prijungti ir krikščionišką k.j. aprašymą, ryšium su išpažintimi. Tenai pabrėžiama, kad nuodėmės yra atleidžiamos tik tada, kada penitentas rodo gailestį už savo kaltes; šis gailestis turi turėti savyje vieną elementą, būtent: pasiryžimą nuodėmės daugiau nedaryti. Jeigu šio elemento nėra, nežiūrint to, kad penitentas ateidamas išpažinties pareiškia, kad jis žino, jog elgėsi klaidingai, jo kaltės negali būti išdildytos. Atrodo, kad šis jau nuo senų laikų priimtas moralinės teologijos dėsnis yra patvirtintas moderniosios psichologijos k.j. teorijų.

A. A. Brill, The Basic Writings of Sigmund Freud 1938; *O. Fenichel,* The Psychoanalytic Theory of Neurosis 1945; *F. S. Rothschild,* Das Ich und die Regulationen des Erlebnisvorganges 1950; *O. Schilling,* Moraltheologie 1922. *Vyt.B.*

Kalties ež. Ylakių vls., Mažeikių aps., 1,4 km ilgio, 50 ha ploto; jį kerta siena su Latvija; šiaurinė pusė priklauso Vainiaudos (lat. Vainode) vls.; per ež. teka Kaltis, Apšės (Bartuvos) intakas; paviršius 111 m nuo j. l.

Kaltinamasis asmuo, kaltinamas įvykdęs kurį nors nusikaltimą ir už tai pagal baudžiamuosius įstatymus patrauktas teismo atsakomybėn.

K. a k t a s. Kai yra padarytas didesnis nusikaltimas, kuris būna sprendžiamas koleginiame teisme, tai pabaigus tardymą prokuroras pristato teismui visą medžiagą (bylą) su savo išvada. Jei prokuroras prašo nusikaltusį nubausti, tai jo surašyta išvada vad. k a l t i n a m u o j u a k t u; priešingu atveju jis siūlo bylą nutraukti.

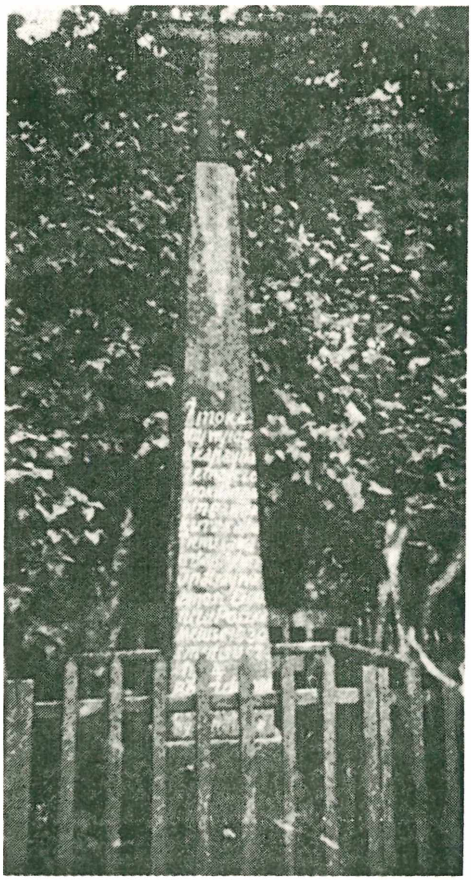

D. Poškos antkapis Kaltinėnų kapinėse

K. akte būna išdėstytos nusikalstamojo darbo aplinkybės, kvalifikuojamas nusikaltimas ir prašoma pagal tam tikrą baudžiamųjų įstatymų straipsnį nubausti nusikaltusį. Lietuvoje apygardos teismas tvarkomajame posėdyje galėjo prokuroro kvalifikacijas pakeisti ir patraukti atsakomybėn pagal kitą straipsnį. *Č. Btk.*

Kaltinėnai mstl. ir vls. centras Tauragės aps., 17 km į v. nuo Kražių, prie Akmenos (Jūros intako) aukštupio ir Žemaičių plento. Prieš II pas. karą turėjo apie 800 gyv. (1923 buvo 103 ūkiai su 660 gyv.). 1907 įsteigta liet. vartotojų b-vė, jau 1919 čia veikė jaunimo d-ja Vainikėlis, vėliau kelios kitos kultūrinės organizacijos. 1925 įst. žemės ūkio d-jos pieninė. Apylinkės kalvotos. Pakeliui į Šilalę yra senojo geležies amžiaus pilkapių. Apylinkėse yra 3 piliakalniai: S k u b u r l ė s, arba Kaltenos, 3 km į p. nuo K., prie K.–Upynos vieškelio;

Kepaluškalnis, vėliau pavadintas Nepriklausomybės kalnu; Medvėgalis, 8 km į š. nuo K. Parapijos kapinėse yra Dionizo Poškos kapas su paminklu, kuriame įrašyta: Žinok ateywy jog ti kapay ira Žemaycze mokita ir garbinga wira, kurs kalba Tiewu sava isztaysity troszka o patsay wadinosi Dyonizu Poszka metuse 1830 smertis užtyka bet uždirpta pasauley szlowy jo palyka. *A. B.*

K. istorija. K. ir jo apylinkės priklauso prie labai seniai apgyventų Žemaičių centro vietovių. K. srityje, o ypač jos š. ir r. dalyse, nuo seno telkėsi privačios nuosavybės gyventojai, todėl ji laikoma lyg Žemaičių bajorijos židiniu. K. vardas (Caltenenen, Kalteneen, Kaltanenen, Kaltenarum terra) užtinkamas ankstyvuose istorijos šaltiniuose. Kaip matyti iš Ordino žygių ir kelionių aprašymų, K. jau XIV a. buvo žinoma ir žymi vietovė. Ji buvo prie vieno tų kelių, kuriais kryžiuočiai dažniausiai veržėdavosi į Lietuvą. Iš 1375 žygio aprašymo Wigando kronikoj aiškėja, kad K. žemė buvo smarkiai nusiaubta, daug grobio paimta ir didelis skaičius vyrų, moterų bei vaikų išgabenta į nelaisvę. 1377 K. naikinimas trukęs dvi dienas. Ta pati kronika kalba apie 1389 žygį, kurio metu K. srityje per 400 žmonių buvo užmušta ar paimta į nelaisvę. 1390 V 26 tarpe 26 Žemaičių atstovų, kurie pasirašė sutartį su Ordinu, pasižadėdami remti Vytauto politiką ir gaudami teisę prekiauti Ordino žemėse, buvo 6 bajorai iš K.: Skaibutas, Eimantas, Tylenis, Daukša, Ragelis ir Skučas. 1413 smulkiesiems K. bajorams Vytautas davė po 1–2 valstiečius. 1421 VI 22 Vytautas užrašė K. 10 gyventojų su žeme Žemaičių vysk. Motiejui, kuris tą turtą pavedė valdyti K. klebonui. D.L.K. Kazimiero žemės dovanojimų užrašuose K. minimi kaip valsčius. 1511 K. paveldėjo Žemaičių seniūnas Stanislovas Kęsgaila (žr.). Nuo 1527 jo žinioje buvo ir K. valsčius, tik jam nepriklausė teisminė galia. Vysk. Stanislovas Kiška, steigdamas Žemaičių sufraganiją, K., kurie iki tol priklausė Žemaičių vyskupui ir duodavę 400 auksinų per metus pelno, buvo užrašęs pavyskupiui. Vysk. Abr. Vaina įvykdė savo pirmtako testamentą ir K. buvo atidavęs vysk. pagalbininkui, bet po kiek laiko juos vėl susigrąžino. Vysk. J. Krišpinas Keršenšteinas 1702 gavo iš Augusto II leidimą daryti K. mūges. 1812 K. įvyko rusų ir Napoleono kariuomenės, vadovaujamos Macdonaldo, kovos.

Pirmoji medinė bžn. statyta Vytauto D. 1416. Kad primintų Žemaičių krikštą, jai buvo duotas šv. Jono Krikštytojo titulas. Ji buvo kelis kartus ugnies sunaikinta. XIX a. pradžioje (1817) ją perstatė ir atnaujino vysk. Juozapas Arnulpas Giedraitis, tačiau 1880 ji vėl sudegė. Po to, 1886, buvo pastatyta nauja iš ąžuolinių rąstų, pakonsekruota 1901 vysk. Cirtauto. Valančiaus laikais K. gyveno 3 kunigai: bžn. turėjo per 20 valakų žemės, vandens malūną ir smuklę Varsėdžiuose. Tada mstl. turėjęs 493 gyv., o parapija — 6351. 1781–95 prie K. parapijos kaip filija priklausė Pašilės bžn. 1831 K. kleboniją buvo gavęs rašytojas kun. Kalikstas Kasakauskas (žr.). Bažnytinės administracijos santvarkoje K. parapija anksčiau priklausė Kražių dekanatui, 1748 — Rietavo, 1761 — Varnių, įkūrus Lietuvos bžn. provinciją, prie Telšių vyskupijos sudarytas K. dekanatas. XVIII a. pabaigoje įkurta 3 klasių mokykla, 1882 įst. paštas, 1897 taupomoji kasa.

Vatikano archyvas, vysk. Ant. Tiškevičiaus 1748 ir 1761 reliacijos; Elenchus omnium eccles. ann. 1940; Vadovas po Lietuvą. red. Pr. Barkauskas ir A. Vabalas. 1938; *A. Salys*. Die Žemaitischen Mundarten (Tauta ir Žodis VI 1930); Słownik geograficzny IV 1883; *M. Wołonczewskis*, Žemaitiu Wiskupistė I 1848; *M. Baliński*. Starożytna Polska III 1846; Codex epistolaris Vitoldi 1882; Lietuvos Istorijos šaltiniai I 1955. *R. Krs.*

Kaltinimas teisme iškeltas atskiro asmens apkaltinimas ryšium su baustinu nusikalstamuoju darbu. K. iškeliamas: žodiniu pareiškimu (teisme įrašoma į protokolą, o policijoje pravedama kvota bei siunčiama teismui), raštišku skundo padavimu ir prokuroro pasiūlymu pradėti tardymą. Anglijoje ir JAV viešo apkaltinimo bylose kviestiniai (prisiekę posėdininkai) sprendžia reikalingumą baudžiamajai bylai (procesui) pradėti. Tam kviestinių posėdžiui šerifas atrenka 13–23 asmenis, iš kurių (ne mažiau kaip 12) sudaromas vad. grand jury, kuris, išklausęs kaltintojo ir liudininkų parodymų, slaptame pasitarime nutaria pradėti bylą arba kaltinimą atmesti.

Č. Btk.

Kaltintojas asmuo, kuris kaltina kitą įvykdžius kurį nors baustiną veiksmą. Teismuose k. gali būti prokuroras ar jo atstovas, kada yra paliestas viešas interesas, ir privatus asmuo, kai jo turto ar asmens neliečiamybės pažeidimas yra baustinas pagal baudžiamuosius įstatymus.

Kaltis (Kalčià) upelis Ylakių vls., Mažeikių aps., Apšės (Bartuvos) deš. intakas, 14,5 km, su aukštupiu 17,6 km ilgio; teka iš Kalties ež., Latvijos pasienyje, į p. vakarus; baseino plotas 41 km².

Kaltūnas (rus. koltun iš kazakų kylto ‚kamuolys, raizginys arklio uodegoje') galvos plaukų liga, kylanti dėl nešvarumo. Neprižiūrimi plaukai susivelia ir sudaro sulipusią masę. Liga pagydoma nukirpus plaukus ir prižiūrint galvos švarą. Liaudyje būta įsitikinimo, kad k. negalima kirpti, nes žmogus paskui mirsiąs.

Kalubiškiai k., Merkinės vls., Alytaus aps. Čia surasta titnaginių vidurinio ak-

mens amžiaus svidrinės kultūros dirbinių. Radiniai K. Jablonskio rinkinyje.

Kaluga mst. vidurinėje Rusijoje, į p. v. nuo Maskvos, prie kair. Okos kranto, akmens anglies kasyklų srityje; apie 100.000 gyv. (1939 89.500). Geležies liejyklos, degtukų ir transporto mašinų pramonė.

Kalundai (alundai, balundai, lundai) bantų kiltis š.r. Angoloje ir š. Rodezijoje; jie įkūrę Lundos valstybę. Verčiasi žemės ūkiu ir gyvulių auginimu, gyvena žole dengtose kūginėse pirkaitėse. Dirbtinai keičia kaukolės formą ir moterims išmuša apatinius priešakinius (incisivi) dantis.

Kalupė 1. mst. Latgaloje, Daugpilio aps.;
2. upelis Latgaloje, Dubnos (Dauguvos) kair intakas, 16 km ilgio;
3. ežeras Latgaloje, 6 km ilgio, 375 ha ploto;
4. upelis Raseinių vls. ir aps., Šaltuonos (Šešuvies, Jūros) deš. intakas, 5,5 km ilgio.

Kalupis upelis Ylakių vls., Mažeikių aps., Šatės (Luobos, Bartuvos) deš. intakas, 5,2 km ilgio.

Kalusauskas (rašėsi Kałussowski) Henrikas (1806 IX 11 Kazimieravos dv., Utenos aps. — 1894 XII 23 Vašingtone, JAV) 1831 sukilimo dalyvis. 1823–27 studijavo Vilniaus univ. teisę. Prasidėjus sukilimui, K. 1831 III nuvyko į Žemaičius, kur buvo paskirtas Telšių pavieto policijos vadu. V 30 Marijampolėje jis pasitiko iš Lenkijos atvykstantį gen. Gelgaudo korpusą ir įstojo į raitininkų pulką, būdamas ryšininku tarp kariuomenės ir sukilėlių. Kiek vėliau lankėsi Prūsuose, iš kur parsigabeno parako ir pinigų sukilėliams. VII 1 Kėdainiuose paskirtas jaunesniuoju II raitininkų pulko ltn. Su Gelgaudo daliniu pasitraukė į Prūsus, 1832 išvyko į Prancūziją, kur buvo liet. karinio komiteto nariu ir ryšių karininku. Po to lankėsi Vokietijoje, Belgijoje, kur su J. Leleveliu organizavo emigrantus ir buvo įsisteigęs spaustuvėlę. 1838 emigravo į JAV ir 1846 tapo piliečiu. 1848 jis vėl išvyko Paryžiun, iš čia į Vokietiją ir Poznanę, tikėdamas iš Frankfurto parlamento talkos tautų laisvinimo darbe. 1850 grįžo į JAV ir dirbo valdžios įstaigose (iždo dpt. ir kt.). Kilus pilietiniam karui, rūpinosi sudaryti lenkų-lietuvių legioną. Prasidėjus 1863 sukilimui, VII 30 Lenkų komitetas Paryžiuje jį paskyrė savo įgaliotiniu, o 1864 II 12 Tautinė sukilėlių vyriausybė — atstovu JAV. Čia jis gavo sukilėliams paskolos. Savo 3000 tomų biblioteką ir archyvą padovanojo Ienkų tautiniam susivienijimui, bet archyvas sudegė Cambridge Springs, Pa. Jis rinko medžiagą lenkų imigracijos JAV istorijai.

K. R. Jurgėla, Henrikas Korvinas-Kalusauskas (Ateitis 1946 II 8).

Kalušas (rašėsi Kałusz) Jonas pirmosios XIX a. pusės Vilniaus grafikas. Pradėjo mokytis raižybos pas M. Podolinskį, vedusį raižybos skyrių Vilniaus univ. meno mokykloje po prof. Saunderso mirties (1830).

P. Galaunė, Vilniaus meno mokykla 1928, 93 psl.

Kalvaitis 1. Antanas (g. 1895 VII 3 Rietave, Telšių aps.) diplomatas, ekonomistas, vargonininko Jono K. ir Onos Mastauskaitės sūnus. 1907 išvyko į Italiją, kur San Reme ir Florencijoje mokėsi muzikos. Besimokydamas skambino pianinu įvairiuose Italijos ir Ispanijos orkestruose. Aukštesnįjį mokslą ėjo Fribourge (Šveicarijoje) ir Barcelonoje. Ekonomiką studijavo Komercijos inst. Barcelonoje ir teisę De Paul univ. Čikagoje (JAV). Baigęs komercinius mokslus, grįžo į Lietuvą ir dirbo Kauno mst. savivaldybėje vyr. buhalteriu. Paskui perėjo diplomatinėn tarnybon. 1926–28 konsulas Karaliaučiuje, 1928–36 konsulas Čikagoje (JAV). Čia 1932–33 organizavo Dariaus-Girėno skridimą į Lietuvą. 1936 XI 1 — 1938 III 15 dirbo užsienio reikalų ministerijoje (centre), o 1939–40 gen. konsulas Klaipėdoje. 1944 pasitraukė į Austriją. Po Vokietijos kapituliacijos persikėlė į Müncheną, kur 1945–49 buvo LB Müncheno apygardos pirm. Be to, buvo ryšininku prie IRO Vokietijoje. Čia ypačiai daug rūpinosi tremtinių reikalais. 1949 VII 15 atvyko į JAV. Bendradarbiavo N. Romuvoje ir kt.

2. Brunonas (g. 1902 XI 26 Pajavonio bžk., Vilkaviškio aps.) teisininkas, (1) brolis. 1924 baigė Šiaulių vst. gimn., 1924–28 studijavo teisę LU, 1929 baigė Taikomąją kriminalistikos m-lą Romoje, 1930 Romos univ. gavo teisių dr. laipsnį. 1931 baigė Karo mokyklą A. Panemunėje. 1932–44 (su 1 metų pertrauka bolševikų okupacijos metu) advokatas, 1932–40 vidaus reikalų m-jos saugumo dpt. juriskonsultas, 1935–39 teisinis patarėjas Prancūzijos prekybos atstovybės ir Italijos pasiuntinybės. 1932 kriminalinės psichologijos lektorius Kauno policijos m-loje. Atstovavo Lietuvai tarptautiniuose baudžiamosios teisės ir kalėjimų kongresuose 1933 Berlyne, 1939 Romoje. 1944 pasitraukė iš Lietuvos, 1946–49 adv. prie JAV karinės valdžios teismų Vokietijoje, 1946–49 organizavo ir vedė Augsburgo UNRRA teisinį skyrių, 1947–48 mkt. Augsburgo liet. gimn. 1949 atvyko į JAV ir verčiasi nekilnojamojo turto pardavimu. Aktyviai dalyvavo visuomeninėje veikloje: 1924–28 Neo-Lithuania korp. narys, 1931–40 Liet. teisininkų d-jos narys, 1944–45 dirbo Vienos liet. komitete, 1945 Augsburgo (Bavarijoje) LB ir stovyklos

pirm., 1947-49 Liet. tautinio sąjūdžio Augsburgo sk. pirm., nuo 1950 Amerikos liet. tautinės s-gos narys (nuo 1952 tarybos narys), 1948–49 Liet. teisininkų d-jos centro valdybos pirm. Vienas steigėjų ir redaktorių 1934–39 žurnalo Kriminalistikos Žinynas (žr.), 1938 redagavo ‚Kova su piktu radijo bangomis'. Bendradarbiavo Policijoje ir šiaip spaudoje Lietuvoje ir tremtyje.

3. Jonas (g. 1905 VI 20 Pajavonio bžk., Vilkaviškio aps.) teisininkas, (1 ir 2) brolis. 1928 baigė Kauno liet. mokytojų profesinės s-gos gimn. Dirbo Kauno apygardos teisme. 1931 įstojo į VDU teisių fak., kurį baigė 1936. 1933–40 Kauno apygardos teismo prokuroro padėjėjas. 1941 vokiečių okupacijos metu paskirtas į šiaulių apygardos teismą. 1944 pasitraukė į Vakarus, 1949 emigravo į Australiją. Dirbo įvairiose organizacijose, aktyvus LFLS narys, 1938 įėjo į I Lietuvos tautinės olimpiados centro komitetą. Liet. teisininkų d-jos Adelaidės sk. pirmininkas.

4. Juozas (1842 Vištytyje, Vilkaviškio aps. — apie 1895 Samaroje, Rusijoje) vargonininkas, kompozitorius, (1) dėdė. Mokėsi Vištytyje ir Smalėnų bernardinų vienuolyne. 1863 dalyvavo sukilime, suimtas, laikytas 11 mėn. Kalvarijos kalėjime. Išėjęs iš kalėjimo, mokėsi vargonininkauti Kalvarijoje, paskui vargonininkavo Bartininkuose. 1868 įstojo į Varšuvos konservatoriją, kurią baigė 1874. Kng. Bagdono Oginskio pakviestas į Rietavą, kur organizavo orkestrą ir chorą. Nuo 1880 vargonininkavo Kauno katedroje, 1892 vėl grįžo į Rietavą. 1893 paraližuotas ir kng. Oginskio išsiųstas gydytis į Samarą, kur ir mirė. 1886 išsp. Tilžėje pirmąsias liet. mišias mišriam chorui su vargonų pritarimu: Miszios ant pamenkło sukaktuwiu penkiu szimtu metu nuo apkrikszty jimo Lietuwos paskirtos Kunigui Strazdeliui nabasznikui, sudetojui ‚Pulkim ant keliu'. Rankraštyje liko mišriam chorui Regina coeli, keli valsai ir kt. *J.ž.*

5. Stasys (g. 1890 III 17 Svėdasuose, Rokiškio aps.) pianistas, (1) brolis. Mokėsi Pajavonyje ir Kybartuose, 1908–14 lankė Petrapilio konservatorijos vargonų klasę. Baigęs konservatoriją, Rusijos teatruose buvo pianistas ir akompaniatorius. 1925–36 gyveno Kinijoje, kur buvo Pekino Dailiųjų menų inst. muzikos mokytojas ir ‚Grand Hotel' pianistas. 1936–44 Lietuvos valstybinio teatro pianistas akompaniatorius ir baleto koncertmeisteris. 1944–49 koncertavo Vokietijoje tremtinių stovyklose ir buvo Sietyno ansamblio muzikos vedėjas. 1949 atvyko į JAV ir apsigyveno Long Beach, Kalifornijoje. *J.ž.*

6. Vilius (1848 XI 14 Girėnuose, Ragainės aps. — 1914 VI 22 Kaušuose prie Kraupiškio, palaidotas Girėnuose) M. Lietuvos tautosakos rinkėjas. Mokėsi pradžios m-loje, tarnavo vokiečių kariuomenėje, kurį laiką gyveno Berlyne ir dirbo pašte, iki 1894 ūkininkavo Girėnuose, iki 1912 gyveno Tilžėje, vėliau Kaušuose. Lankėsi Italijoje, Prancūzijoje, Austrijoje. Dar m-loje būdamas ėmė rinkti tautosaką ir atskirus būdingesnius žodžius aplinkiniuose kaimuose. Apie 1880 susipažino su J. Mikšu ir kitais ano meto lietuvių veikėjais, kurie K. dar labiau įtraukė į tautinę veiklą. 1888–94 net 25 kartus buvo išėjęs iš namų ir per tą laiką apkeliavo apie 90 parapijų. Jis praleisdavo kaimuose ištisas savaites, rinkdamas dainas, pasakas, patarles, priežodžius. retesnius žodžius, vietovardžius, pavardes ir kt. Didelę savo surinktos medžiagos dalį yra išleidęs atskirais leidiniais savo lėšomis. Išsp. Naujausios lietuwiszkos dainelės 1886, Pagražinti lakšteliai su skaitymėliais 1888, Rūtų lapeliai 1894 (išspausdinta 100 dainų), Lietuvos kanklės 1895 (išsp. 72 eilėraščiai, dainos, jų tarpe nemaža J. Sauerveino-Girėno), Prūsijos lietuvių dainos 1905 (čia išspausdinta 780 dainos, iš jų 542 paties K. surinktos 1888–94, kitos paimtos iš Rėzos, Nesselmanno ir kt.; be to, 187–234 p. išspausdinti Sauerveino eilėraščiai), Lietuwiszkų wardų klėtelė 1910 (čia duota apie 15.000 lietuviškų asmenvardžių, vietovardžių ir kt.). Didelį savo surinktų sakmių rinkinį jis buvo nusiuntęs J. Basanavičiui, kuris jas išspausdino 1903 knygoje ‚Iš gyvenimo lietuviškų vėlių bei velnių'. VDU bibliotekos rankraščių skyriuje saugomi 3 tomai rankraščių ‚Dienknyga', kur yra daug jo surinktos ir dar nepaskelbtos medžiagos. Lietuvių mokslo d-ja Vilniuje, įvertindama K. darbus, 1907 VIII 19 buvo išrinkusi ji tikruoju nariu. Bendradarbiavo Konzerwatywu Draugystes Laiszke, Karde, Garse Amerikos lietuvių.

V. Kalvaitis

Prabočių Anūkas, Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai ir žymesnieji lietuvių kalbos mylėtojai 1920, 109 tt.; Tautosakos Darbai I 1935; Kovos Keliais (red. J. Vanagaičio) 1938, 107–108 psl.). *J. Vdl.*

Kalvaitytė-Karvelienė Paulina (g. 1886 X 21 Žemgulių k., Endriejavo vls., Kretingos aps.) medicinos gydytoja, rentgenologė. 1914 baigė Tartu gimn., 1914-18 studijavo mediciną Moterų med. inst. Petrapily

P. Kalvaitytė-Karvelienė

ir 1920-21 Fridricho Vilhelmo univ. Berlyne. 1922, išlaikiusi valstybinius med. egzaminus Kaune, gavo med. gyd. teises. 1921–22 Kauno ligoninės rentgeno sk. asist., 1922 – 27 vedėja, 1925–28 LU patologijos -anatomijos prozektorius, 1927-38 turėjo privatinį rentgeno kabinetą Kaune, 1930–40 Dr. J. Basanavičiaus vardo karo ligoninės rentgeno sk. vedėja, 1940–41 Šiaulių mst. rentgeno sk. vedėja, 1941–44 Kauno mst. poliklinikos rentgeno sk. vedėja. 1944 pasitraukė į Vokietiją, kur 1945–47 buvo Kempteno UNRRA globojamos tremtinių ligoninės rentgeno sk. vedėja. 1947 XI 10 atvyko į JAV. K.-K. ypačiai aktyviai reiškėsi abolicionistiniame sąjūdyje. 1921 – 24 Lietuvos abolicionistų d-jos v.pirm., 1924–38 pirm., 1924 dalyvavo Tarptautinės abolicionistų federacijos suvažiavime Grace. 1930 Tautinių abolicionistų d-jų komisijose ir sveikatos dpt. posėdžiuose svarstant viešosios dorovės ir prostitucijos reglementacijos panaikinimo klausimus. Šiais reikalais parašė memorandumą Lietuvos valstybės prezidentui ir kitoms įstaigoms, įteikė Tarptautinės moterų tarybos pirmininkei (atspausdintas žurnale The Journal for Moral and Social Hygiene 1930). Be to, dvejopos ir viešosios dorovės klausimais skaitė viešų paskaitų įvairiose organizacijose ir suvažiavimuose. Veikė šiose d-jose: 1921–44 Kauno medicinos d-joje, 1929-44 Lietuvos baigusiųjų aukštąjį mokslą moterų s-goje (1929–30 v.pirm., 1930–32 sekr. užsienio reikalams), Lietuvos moterų taryboje (1929–32 sekr. užsienio reikalams), 1933–34 Tarptautinio komiteto kovai su prekyba moterimis ir vaikais sekr.

Nuo 1920 Medicinos žurnale rašė rentgenologijos ir med. temomis (Limfogranuliomos audinio reakcija Rentgeno spinduliams, remiantis patologiniais - histologiniais daviniais 1926, Plaučių tuberkuliozės helio ir rentgenoterapija 1929, Apie plaučių tuberkuliozės R-diagnostikos reikšmę 1934 ir kt.). Viešosios dorovės klausimais rašė N. Vaidilutėje ir dienraščiuose. Išsp. Rentgeno spinduliai, ką su jais galima ir ko negalima padaryti 1922, Ištvirkimas ir prostitucija 1925. LE bendradarbė. *J.P.*

Kalvaitytė-Velbasienė Alė (g. 1908 IV 13 Pajavony, Vilkaviškio aps.) operos dainininkė, mezosopranas, Jono K. ir Onos Mastauskaitės duktė. Baigusi Šiaulių vst. gimn., įstojo į Kauno konservatoriją, kur dainavimą studijavo pas V. Grigaitienę ir O. Marinį. 1934 baigusi konservatoriją, priimta į Valstybės operą, kur dainavo iki 1944. 1935 dar tobulinosi Milane, Italijoje. Operoj dainavo šiuos žymesnius vaidmenis: Trubaduruose— Azuceną, Carmen–Carmeną ir Mercedes, Madame Butterfly — Suzuki, Fauste — Zibelį, Eugenijuj Oniegine — Olgą, Pikų Damoje — Poliną, Otello — Emiliją ir kt. 1944 pasitraukė į Vokietiją. Gyvendama tremtyje 285 kartus koncertavo visose Vokietijos zonose. 1948–49 gastroliavo Anglijoje su reprezentacine solistų trupe. 1949 atvyko į JAV, kur koncertuoja liet. kolonijose. Su soliste Iz. Motiekaitiene yra įdainavusi plokštelių. *J.Ž.*

A. Kalvaitytė-Velbasienė

Kalvarija (lot. calvaria ‚kaukolių vieta') 1. vieta, kur Jėzus Kristus buvo prikaltas prie kryžiaus, esanti už Jeruzalės miesto vartų kalva, žmogaus kaukolės išvaizdos ir dėl to vadinama ‚Kaukolės vieta', graikiškai Golgota (iš hebr. gulgoleth), lotyniškai Mato ir Jono evangelijose vadinama Calvariae locus. Origenas tvirtino, kad pagal jo laikų tradiciją, K. pavadinimas kilęs iš to, kad tenai buvusi palaidota Adomo kaukolė. Šią legendą kartojo ir kiti Bažnyčios Tėvai (Epifanijus, Jeronimas) simboliškai aiškindami Kristaus atpirkimą: Kristaus kraujas nuo kryžiaus varvėdamas, plyšus uolai, pasiekęs Adomo kaukolę. Bažnyčios istorikas Euzebijus (Vita Constantini, PG. XX, 1085) sako, kad ‚bedieviai žmonės užpylė K. vietą gausybe žemių ir ten pastatė velnio pastogę, pavadinę ją Venera'. Iš tikrųjų, nuo imp. Hadrijono laikų ant K. kalvos buvo garbinama Veneros statula. Matyt, ta vieta krikščionių buvo labai gerbiama, jei pagonys stengėsi ją suprofanuoti. Kai imp. Konstantinas ant K. kalvos pastatė puikią baziliką, panaudojęs jai ten buvusios pagonių šventyklos apybraižas, Kristaus prikryžiavimo vieta liko už bazilikos sienų. Kristaus kryžiaus vietoje krikščionys pastatė didžiulį sidabrinį kryžių. Dar ir Vilibaldo laikais (VIII a.) kryžius buvo ne bažnyčios viduje, bet lauke, po tam tikra pastoge—baldakimu. Tik imp. Konstantinas Monomachas, atstatydamas 1009 musulmonų sugriautą Kristaus Kapo bažnyčią, prijungė po tuo pačiu stogu ir Kris-

taus prikryžiavimo vietą—K. Ji šiandien, kaip atskira Kristaus kopl yčia ir viena iš Jeruzalės Kryžiaus Kelio stočių, yra graikų pravoslavų rankose. Žr. Golgota.

H. Vincent ir F. M. Abel, Jérusalem II 1914; *J. Jeremias,* Golgotha 1926; *H. Schmidt,* Der hl. Fels in Jerusalem 1933. *J.V.*

2. K. k a l n a i. Jeruzalės K. kulto įtakoje Italijoje XV a. atsirado K. k a l n a i — šventvietės su bažnyčia ir kryžiaus kelio koplytėlėmis, kuriose Kristaus Kančios scenos pavaizduotos skulptūriškai ar tapybiškai. Seniausias ir žymiausias K. kalnas yra Sacro Monte prie Varallo (Piemonto provincijoje Italijoje) su 42 koplyčiomis, kur dirbo menininkai G. Ferrari (žr.) ir kt. Visa eilė žymių K. kalvų turi dar Vokietija, Bretanija, Australija, Čekija ir Lenkija.

P. Godhardt, Die Hl. Berge von Varallo, Varese und Orta 1908. *P.Rkl.*

L i e t u v o j e. Tas paprotys XVII a. atėjo ir į Lietuvą. Taip atsirado Suvalkų K., 1642 Gardai (žr.) buvo pavadinti Naująja Jeruzale ir virto Žemaičių K., Vilniaus priemiesty, Trinapoly, palei Verkius, įtaisyta K. Be to, yra kryžiaus kelių, įrengtų kitur, pvz. Beržore, Kretingos aps., Beržoro ež. krante; Vepriuose, Ukmergės aps.; kair. Neries krante ties Svieruonėliais. Pagal tradiciją vietos upelis vad. Cedronu (žr.). *S.K.*

Kalvarija 1. S u v a l k ų — mstl. ir vls. centras, Marijampolės aps., prie Šešupės, apie 20 km nuo Marijampolės. Prieš II pas. karą buvo apie 5000 gyv. (1923 K. turėjo 783 ūkius su 4529 gyv.). K. kerta plentas, kitados jungęs Petrapilį ir Vieną. Kitas plentas eina į v. ir ties Šeštokais įsijungia į Alytaus plentą. 1920 pro K. nuo Kazlų Rūdos nutiesta geležinkelio šaka į Alytų; pati glžk. st. pastatyta apie 4 km nuo miestelio. Čia buvo Žiburio d-jos įst. progimnazija, kuri 1925 suvalstybinta. 1930 iš Tauragės perkelta psichiatrinė ligoninė. Buvo pora knygynų, kino teatras, trys salės vaidinimams bei pobūviams, Lietuvos banko skyrius. Didesnės pramonės nebuvo; veikė kelios smulkios vilnų karšyklos ir didelis J. Romanovo miltų malūnas.

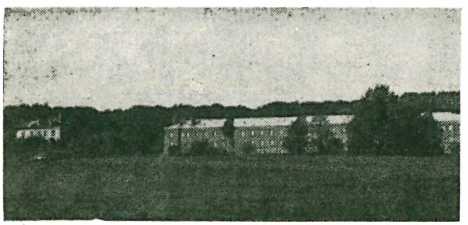

Suv. Kalvarijos psichiatrinė ligoninė

XVII a. gale K. vietoje buvo kaimas prie Šešupės, įkurtas Nemunaičių girios srityje. Pirmoji medinė bažnyčia pastatyta 1705 kng. Mykolo Juozapo Sapiegos, kuris tada buvo Lietuvos kancleris ir Nemunaičių, Kirsnos ir Gražiškių girių valdytojas (1697-1708). Jis tą kaimą pavertė miesteliu ir 1708 bažnyčiai užrašė 3 valakus ariamos žemės, 4 sklypus prie Virbalėnų gatvės ir dvi pievas Smetoniškėje ir Geldariuose. 1721 kng. Mykolas Servacas Višnioveckis klebonui užrašė dar du kaimu, kurie vėliau buvo pakeisti vienu — Dambauka. Įrengus Kristaus Kančios stotis, miestelis gavo Kalvarijos vardą. K. bažnyčia iš pradžių buvo Gražiškių par. filija, bet 1744 ji jau turėjo pilnas parapijos teises. Tada jai priklausė miestelis ir šie kaimai: Susninkai, Kreivoji, Menkupiai, Juodeliai, Kumečiai, Santaka, Dambauka, Smalininkai, Palnyčia, Dvareliai, Akmenynai, Paulukalniai (Piliakalniai), Kampiniai, Margai, Borovščizna, Skersabaliai, Trakėnai, Orija, Raudeniškiai (Synod Wileński 1744, 104). Sąraše nepaminėtas nė vienas dvaras. Prieš I pas. karą iš tų vardų randame K. ir Orijos dv. ir Dambaukos k. bei dv. Dvarelių ir Borovščiznos vardai visai išnykę. Prieš I pas. karą K. parapijai priklausė 74 kaimai ir 12 dvarų su 12.148 kat. gyventojais. Pirmosios dvi medinės bažnyčios sudegė. Dabartinė mūrinė pastatyta 1840, o klebonija iš antros bažnyčios rąstų liekanų. 1915 užėję vokiečiai miestą padegė, ir gaisro metu sudegė klebonija. Nauja mūrinė pastatyta jau Nepriklausomos Lietuvos laikais.

Parapijos gyventojai visi lietuviai, išskyrus miestelėnus, kurie save laikė lenkais. Kurį laiką bažnyčioje buvo giedama lenkiškai. Tuo buvo nepatenkinti lietuviai ir ėmė reikalauti savo teisių. Dvasinė vyriausybė jiems negalėjo atsakyti, ir bažnyčioje prasidėjo lietuviški giedojimai, kuriuos visaip trukdė lenkuoją miestelėnai. 1906 nesutarimai baigėsi muštynėmis bažnyčioje. Nuo tada buvo giedama tik lietuviškai. K. ir šiaip reiškėsi gana gyvas lietuviškas veikimas; jau 1909 čia buvo surengtas lietuviškas vakaras, 1912 įst. Ūkininkų d-jos ir Žagrės skyriai. Savo laiku K. iš miestelio buvo išaugusi miestu. Karalius Augustas II (1697–1733), atleisdamas gyventojus iš seniūno valdžios (seniūnijos paprastai būdavo duodamos valdyti kuo nors nusipelniusiems ponams), leido jiems naudotis Magdeburgo teise ir patiems tvarkyti savo prekybą ir pramonę. Tą privilegiją dar kartą patvirtino Stanislovas Augustas 1791 XII 27. XVIII a. K. veikė mokykla, kurią lankė miestiečiai ir kaimiečiai. Ją rusai uždarė po 1831 sukilimo, kai K. pateko tiesioginėn

Žem. Kalvarija

rusų administracijon. Prieš I pas. karą K. buvo apskrities miestas su 13.000 gyventojų. pastatytos didelės kareivinės, kuriose stovėjo visas pulkas rusų kariuomenės, didelė ligoninė ir spirito valykla. K. garsėjo kalėjimu, kuriame teko sėdėti daugeliui Užnemunės lietuvių veikėjų. I pas. karo metu vokiečiams miestą išdeginus, K. nebeatgavo pirmykštės reikšmės. Nepriklausomos Lietuvos laikais tebuvo vls. centras. Čia 1920 IX 15 vyko derybos su lenkais, vėliau jos tęstos Suvalkuose, kur X 7 pasirašyta sutartis, bet X 9 sulaužyta.

K. Jokantas, Suv. Kalvarijoje vokiečių okupacijos metu 1914–1918 (Karo Archyvas VIII 1937, 117–207); *J. Totoraitis,* Sūduvos Suvalkijos istorija 1 1938. *A. Kč.*

2. Žemaičių mstl. Alsėdžių vls., Telšių aps., Lietuvoje pagarsėjęs Kryžiaus keliais, stebuklingu Dievo Motinos paveikslu. K. yra 24 km į š.v. nuo Telšių, 9 km nuo Alsėdžių, 10 km nuo Sedos, Varduvos aukštupio krantuose. Į š. nuo K. prasideda lygumos, kurios tęsiasi Mažeikių–Viekšnių link. Pats mstl. yra Žemaičių kalvų virtinėje (aukščiausia vieta 195 m nuo j. l.). Apylinkės gražios, kalnuotos, yra miškelių, ežerėlių, upelių. Ties K. į Varduvą įteka Cedrono upelis.

Bažnyčia ir mstl. aikštė — žemumoje, Kryžiaus keliai ir dalis miestelio išstatyta kalniukuose. Nepriklausomybės laikais buvo tėvų marijonų vienuolynas, seserų kazimieriečių namas, kelios krautuvės, vaistinė ir dvi m-los: valdiška dviejų komplektu (6 skyrių) ir parapinė mokyklą, kurią vedė seserys kazimierietės. Žemaičių K. smulkaus kredito d-ja, įkurta 1923 II 19, turėjo narių per 300, nuosavo kapitalo 60.000 litų, nariai buvo atsakingi nekilnojamu turtu apie 100.000 litų, indėlių turėdavo iki 175.000 litų, paskolų išduodavo iki 200.000 litų, atlikdavo visas bankines operacijas. Pieninė, įkurta 1926, iki 1931 aptarnavo Ylakius, Židikus, Renavą. Be to, buvo lentpiūvė, sėmenų spaudykla, didelis motorinis malūnas, teikęs elektrą (sudegė 1935). Gyventojų miestelyje 1940 buvo apie 1000 (1925 — 713); parapijos ribose 1767 (iš vysk. Jono Lopacinskio rašto Romai) buvo 1912 gyv., 1893 — 5142, o 1899 — 4512 (sumažėjo dėl emigracijos į Ameriką). Nepriklausomybės meto pirmame dešimtmetyje K. buvo vls. centras, vėliau vls. išskirstytas tarp kaimyninių valsčių.

Istorija. Seniau Žemaičių K. vadinosi Gardais (žr. LE VI t., 534 psl.). Mindaugo aktuose vietovė minima 1253. Deš. Varduvos krante, kur dabar šv. Jono kalnas, buvo pilis ir alkavietė. Pilis ne kartą kryžiuočių pulta. Gardai priklausė Žemaičių vyskupui. Vysk. St. Kiška (žr.) XVII a. pradžioje buv. pilies kalne pastatė šv. Jono Krikštytojo koplyčią ir patį kalną pavadino tuo vardu. Čia buvo Alsėdžių filija, 1636 pakelta į parapiją, aprūpinta turtais. 1637 vysk. Jurgis Tiškevičius parapiją atidavė domininkonams, pastatė jiems bažnyčią ir vienuolyną. Gavęs pop. Urbono VIII leidimą, įkūrė Kryžiaus kelius ir pačią vietą pavadino Kalvarija. Kad skirtųsi nuo Suvalkų K. (ir nuo Lenkijos Kalvarijų), pridėtas Žemaičių vardas. Vysk Antanas Tiškevičius 1750 pastatė trečią medinę bžn., padidino vienuolyno turtus, iš Karaliaučiaus parvežė vysk. J. Tiškevičiaus (m. 1657) palaikus ir iškilmingai palaidojo 1762 I 3 po naujos bžn. didžiuoju altoriumi.

Kalvarija

Stebuklingasis Dievo Motinos paveikslas Žem. Kalvarijoje

1783 pradėta statyti ketvirta didelė mūrinė bžn., baigta 1824. Ji sudegė 1896; atstatyta turi 10 altorių, telpa 2500 žmonių.

1889 rusų valdžia domininkonų vienuolyną uždarė, likusius vienuolius išvežė į Eglūną, buv. vienuolyno turtų dalį — žemę, miškus ir ežerus — atidavė Surdegio stačiatikių vienuolynui. Nuo 1889 tvarkė pasauliečiai kunigai. 1928 I 1 atiduota tėvams marijonams.

K r y ž i a u s k e l i a i įkurti 1637 vysk. J. Tiškevičiaus. Jis pats parinko vietas ir žingsniais atmatavo, kad visa atitiktų Kristaus kančios kelią Jeruzalėje. Pats vysk. išbarstė iš Jeruzalės atvežtą žemę; dalyvaujant valstybės vyrams, kancleriui ir hetmonui, pirmą kartą apėjo Kryžiaus kelius, pats savo lėšomis pastatydino 19 koplyčių, 1639 iš pop. Urbono VIII gavo atlaidus keliom Kryžiaus kelių koplyčioms, iš Liublino domininkonų vienuolyno parūpino didelę šv. Kryžiaus relikviją (didžiausia Pabaltyje 3,2 cm ilgio ir 0,6 cm pločio). Relikvija išliko nepaliesta iki mūsų dienų. Žemaičiuose Kryžiaus keliai vadinami ‚kalnais', atitinkamos giesmės giedamos ne tik visuose Žemaičiuose, bet kai kur ir Lietuvoje. Kryžiaus keliuose yra ne 14 vietų, kaip įprastinėse stotyse, bet 20. Koplyčių pastatyta — 19, vienoje yra dvi vietos. Didžiausia jų — Nukryžiavimo koplyčia, dekoruota liaudies menininko Kazimiero Varnelio dideliais sienos piešiniais. Kryžiaus keliai vaikštomi pavieniui, mažais būreliais ir iškilmingomis procesijomis.

M a r i j o s p a v e i k s l a s. Bažnyčios didžiajame altoriuje kabo stebuklingas Dievo Motinos paveikslas, papuoštas aukso, sidabro plokštėmis ir apkabinėtas daugybe votų. Jį atvežė iš Romos tėvas Petras, kuris ten buvo išvykęs studijuoti, domininkonams įsikūrus K. Tapęs viršininku, paveikslą pakabino didžiajame altoriuje, iš kur jis garsėjo žmonėse stebuklais. Žemaičių vyskupijos atstovai ir apaštališkasis notaras 1643 V 3 surašė stebuklų protokolą, kuriuo remiantis paveikslas oficialiai paskelbtas stebuklingu. Stebuklus mini dar Kojalavičius 1650, vysk. Valančius ir kt. Stebuklų knyga buvo laikoma K. bibliotekoje, kuri žuvo per 1896 gaisrą.

A t l a i d a i. Kryžiaus keliai ir stebuklingas Dievo Motinos paveikslas sutraukia daugybę maldininkų ne tik iš Lietuvos, bet taip pat iš Latvijos ir Prūsų. Visuotiniai atlaidai suteikiami tiems, kurie VII 1–12 aplanko K. ir apeina Kryžiaus kelius. Žemaičiai lanko K. pėsti su iškilmingomis procesijomis. Vysk. Lopacinskis 1767 rašte Romai mini, kad K. aplanko 15.000 žmonių su giesmėmis, ragais ir būgnais. Paskutiniais Nepriklausomybės metais suvažiuodavo iki 20–30 tūkstančių maldininkų ir iki 100 kunigų. Ir dabar, nors kraštas okupuotas, žemaičiai renkasi atlaidų. Žmonių kalboje atlaidai vadinami didžiąja Kalvarija, pagal juos daugely Žemaitijos vietų skaitomas vasaros laikas: didieji darbai pradedami tik po K. atlaidų, nes samdiniai išsidera sau išvyką į atlaidus. Atlaidų metu privažiuoja į K. verteivų, cirkininkų, čigonų, vyksta didelė prekyba, susirenka daugybė elgetų. Kryžiaus keliai iškilmingai vaikščiojami ir per kitas šv. Kryžiaus šventes — per Atradimą ir Išaukštinimą, pavasarį ir rudenį.

M o k y k l o s. Domininkonai 1644 įkūrė parapinę mokyklą. 1803 įkurta keturių kl. gimn., 1818 — 6 kl., 1825 — 8 kl. Rusų valdžios įsakymu uždaryta 1836 VII 17. Gimnazijoje mokėsi daugiausia valstiečių vaikai; ją baigė Simanas Daukantas, Motiejus Valančius, broliai Juzumai ir kt.

Sutraukdama daug žmonių į atlaidus ir turėdama vienuolyną, K. pasidarė Žemaičių kultūros centru. Iš čia sklido nemaža religinės literatūros į kraštą, čia buvo įsikūrę liaudies menininkai, kurie sudarė savo liaudies raižinių mokyklą. Patys vie-

nuoliai turėjo turtingą biblioteką, rašė knygas.

1863 sukilimo metu čia kovėsi Krasausko ir Šimkevičiaus sukilėlių daliniai; Krasausko daliniai išsilaikė iki 1864 gegužės mėnesio.

Spaudos draudimo laikais K. buvo didelis knygų išskirstymo punktas. Ypač daug knygų būdavo išplatinama per didžiuosius atlaidus. Spaudą atgavus, reiškėsi itin gyvas visuomeninis gyvenimas. Nepriklausomybės laikais veikė šauliai, pavasarininkai, jaunalietuviai, ekonominės, religinės organizacijos.

Iš K. yra kilę šie rašytojai: Antanas Klementas, Povilas Abelkis, Vytautas Mačernis, Paulius Jurkus; dail. Paulius Augius. Ją aprašė M. Valančius, Žemaitė, P. Abelkis skyrė romaną (Atlaidų pavėsy), P. Jurkus; medžio raižiniais pavaizdavo P. Augius. Angliškai parašyta Hedwig Jakowicz poemėlė (The Pilgrimage to Calvary) Diana knygoje (1951). Apie K. sudėta Miglovaros ir liaudies dainų, kurios buvo populiarios prieš I pas. karą.

Pirmieji K. Kryžiaus kelių ir Marijos paveikslai išleisti XIX a. viduryje Nürnberge. Išleista daug laidų, vėliau spausdinti Vilniuje, Varšuvoje. Nepriklausomybės laikais reprodukuotas dail. T. Kulakausko pieštas paveikslas.

Amerikoje K. Marija randama daugelyje lietuvių bažnyčių: Vytauto Kašubos reljefas akmenyje Marquette Parko liet. bažnyčioje Čikagoje, įmūryta fasade; tos pačios bažnyčios V. K. Jonyno didelis vitražas; Putnam, Conn. Nekalto Prasidėjimo seserų vienuolyno koplyčioje didelis K. Varnelio vitražas; V. K. Jonyno vitražas East St. Louis, Ill. liet. bažnyčioje ir t.t.

M. Valančius, Žemaičių Vyskupystė 1897; *Kun. Ragaišis*, Žemaičių Kalvarijos aprašymas 1906; *J. Totoraitis*, Lietuvos Jeruzalė 1937. *P.Jrk.*

Kalvarijos Vilniaus priemiestis, Kristaus kančios stotys, išdėstytos tarp Neries ir Trinapolio, Baltupio ir Jeruzalės priemiesčio šilų, ties Verkiais, apie 7 km į š. nuo Vilniaus. Iš Vilniaus jos pasiekiamos vykstant per Žaliąjį tiltą Kalvarijos ir Baltupio gatvėmis. Miške, ant kalnelių, stovi rokoko stiliaus koplytėlės, vartai, tilteliai. Iš viso yra 36 stotys (iš jų 19 mūrinės), kurios prasideda ties Baltupiu ir baigiasi Šv. Kryžiaus bažnyčioje, pastatytoje aukščiausioje vietoje; į ją veda ilgi akmeniniai laiptai. Šalia bažnyčios yra klebonija ir par. kapinės. K. stotys įrengtos antrojoje XVII a. pusėje Vilniaus išvadavimui iš rusų okupacijos (1655–61) atminti. 1662 Vilniaus vyskupas padovanojo tam reikalui 7 valakus žemės, priklausiusios Verkiams. Pirmąją medinę bažnyčią pastatė Vilniaus

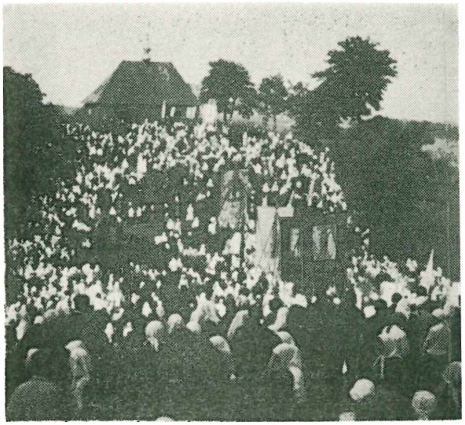

Atlaidai Žem. Kalvarijoje

vysk. Jurgis Bielazaras. Jo įpėdinis vysk. Aleksandras Sapiega parsikvietė vienuolius domininkonus, kuriems pavedė rūpintis K. reikalais. Jų žinioje buvo K. bažnyčia ir stotys. 1755 domininkonai pradėjo statyti mūrinę rokoko stiliaus bažnyčią su dviem gražiais bokštais ir mūrinį vienuolyną su įdomiu laužtiniu stogu. 1772 bažnyčia konsekruota vys. Tomo Zenkevičiaus; jai duotas Šv. Kryžiaus atradimo vardas. 1812 bažnyčioje ir vienuolyne prancūzai buvo įtaisę ligoninę ir kareivines. Vėliau gaisras sunaikino vienuolyną ir didelę biblioteką. Domininkonai vėl atremontavo vienuolyną, papuošė bažnyčią ir atnaujino koplytėles bei jose esančius paveikslus. 1850 domininkonai rusų valdžios pašalinti. K. bažnyčia paversta parapine. Iki 1863 sukilimo K. bažnyčioj buvo laikomos lietuviškos pamaldos. 1893 kun. Juozo Klikavičiaus rūpesčiu atnaujinta bažnyčia ir visos koplytėlės. Stočių paveikslus piešė dailininkas Balzukevičius.

Vilniaus Kalvarijos

Vilniaus ir Vilniaus krašto lietuviai K. lankydavo organizuotai per Sekmines. Kartais sueidavo ir suvažiuodavo iki 12.000 maldininkų. K. buvo lankoma ir kitu metu. Per metus ją aplankydavo net iki 125.000 žmonių. 1938 Vilniaus mst. valdybos rūpesčiu buvo paruošti planai specialiai maldininkų alėjai (nuo Katedros per Nerį ties elektros stotimi, Rinktinės gatve ir tolyn iki Baltupio) ir maldininkų namams (palei Nerį už Lygiųjų Laukų). 1941 pavasarį K. stočių lankymas bolševikų buvo uždraustas, ir visas rajonas panaudotas priešlėktuvinei apsaugai.

Kalvarijų vadovėlis 1906; *Ad. Juškevičius* ir *J. Maceika*, Vilnius ir jo apylinkės 1937. 198–199.
V. Klb. ir J. C.

Kalvė maža dirbtuvė, kur kalami nesudėtingi metaliniai, dažniausiai geležiniai, dirbiniai ir atliekami įvairūs jų pataisymai. K. įrengiama paprastose iš lentų sukaltose ir lentomis ar skarda dengtose pašiūrėse arba ir specialiai pastatytose patalpose. Svarbiausi įrenginiai yra žaizdras, kur kaitinama geležis, dumplės ir priekalas. Iš įrankių pažymėtina: ilgos geležinės žnyplės geležiai iš žaizdro išimti ar jai laikyti bekalant, kūjis, plaktukai, kalteliai ir kt. Žaizdras kūrenamas medžio anglimis. Lietuvoje k. būdavo įrengiamos dvaruose, kaimuose ir miesteliuose bei miestuose. K. paprastai būdavo statomos nuošaliau nuo kitų trobesių, kad nuo žiežirbų neužsidegtų kiti trobesiai, kryžkelėse ar pakelėse. K. dažnai laikydavo vienas žmogus — kalvis (žr.), kuris turėdavo ir pagelbininkų. K. būdavo kalami įvairūs geležiniai žemės ūkio ir namų apyvokos padargai (noragai, šakės, kauptukai ir kt.), kaustomi arkliai, aptraukiami geležinėmis juostomis ratlankiai, taisomi dalgiai ir t.t. Sudėtingesni darbai atliekami specialiai įrengtose mechaninėse dirbtuvėse. *J. P.*

XIX a. ir vėliau k. turėjo ne tik ūkinės, bet ir visuomeninės reikšmės. Į k. paprastai vyko pats šeimininkas, ten jis sutikdavo kitus; čia visi pasidalindavo įvairiomis žiniomis bei patirtimi, ten kildavo ir visa eilė sumanymų, kuriuos paskui dažnai vykdydavo keli kaimai. Tuo būdu pati k. sudarydavo nepastovų apylinkini junginį, kuris įgaudavo ir bendruomeninį pobūdį. Jauniems vyrams k. dažnai buvo rinkimosi vieta, kur jaunieji vyrai būdavo priimami į berniją, t. y. pakeliami į vyrus (Salos, Dusetos). Žr. Kalvis, Šaltkalvis. *A. Mž.*

Kalve (Kalninš) Vitauts (g. 1913) latvių rašytojas ir kritikas. Baigęs Latvijos univ., studijas gilino tremtyje, Tübingeno univ. Nuo 1938 rašo latvių spaudoje recenzijas ir straipsnius apie poeziją ir filosofiją. Savo straipsniuose kovoja prieš estetizmą. Paruošė A. Eglīčio eilių rinktinę Uguns vārdi (Ugnies žodžiai) 1949. Yra vertęs į latvių kalbą jaunosios lietuvių poetų kartos poezijos kūrinių ir rašęs apie šią kartą straipsnių. *H. N.*

Kalvėliai 1. K., arba Rautenberkis (vok. Rautenberg, surusinta Uzlovoje) bžk., vls. centras ir glžk. st., pusiaukelėje tarp Ragainės ir Pilkalnio. 1939 buvo apie 350 gyv. Prie K. yra 3 m storio durpynas, kuris susidaręs, kaip ir kiti to krašto pelkynai, pro ten kadaise tekėjusio Nemuno slėnyje. K. vls. priklauso: Antakmenėliai (Antagminehlen), Baltrušaičiai (Baltruschatschen), Čiupai (Czuppen), Kamantai (Kamanten), Skaisgiriai Skaisgirren), Karalkiemis (Karalkehmen), Laugaliai (Laugallen), Milmaikščiai (Lindenthal), Vištakiai (Wischteggen), Šėperija (Friedrichswalde), Vingurupiai (Wingeruppen), Švėpliai (Birkenfelde), Velniabalis (Welnabalis). *M.Nb.*

2. mstl. Šumsko vls., Vilniaus aps., 28 km į r. nuo Vilniaus, prie geležinkelio Vilnius–Maladečina. K. ir apylinkių gyventojai nutautę, senoji karta dar kalbėjo lietuviškai. Žmonės gyvena vargingai, nes žemė prasta, akmenuoti gargždynai, smėlynai, mažažemiai ūkininkai kultūriškai atsilikę, daugeliui trūksta pirmo reikalingumo dalykų. Gyvenimas K. pagyvėjo 1940, atgavus Vilniaus kraštą: čia isteigta pieno supirkimo punktas, veterinarijos punktas, kultūros klubas-seklyčia, pradėta tvarkyti mokyklų reikalai. *V. Klb.*

Kalvelis lietuvių liaudies linksmas šokis keturioms, aštuonioms ir daugiau porų. Pirmoji posmo dalis greita, $^2/_4$ takto, antroji lėtesnė — $^4/_4$. K. pradedamas bendru ratu, po to moterys sueina į rato vidurį, sutrepsi ir grįžta į savo vietas; vyrai sueina į vidų — sutrepsi ir grįžta. Poros apšoka didįjį ratą, po to savo tarpe pakartotinai supliauški delnais ir apsisuka; bendras ratas apšokamas poroms besisukant. Šokis užbaigiamas pašokinėjančiu žingsniu žilvičio figūra. Kojų trepsėjimai ir rankų pliauškėjimai skirti pavaizduoti darbo ritmui. *B. V.*

Kalvėsalis k. Daugėliškio vls., Švenčionių aps. Buvęs lenkų okupuotas, grynai lietuviškas. Ilgus metus čia veikė liet. Ryto mokykla, 1938 I 29 lenkų valdžios uždaryta. Spaudos 1939 ateidavo: Aido 16 egz., vienkartinių leidinių 8 egz., Lietuviško Baro 4 egz., Vilniaus Žodžio 9 egz. K. gyventojai tautiškai susipratę ir vieningi: Lietuvos Nepriklausomybės šventę lenkų okupacijos metu švęsdavo slaptai namuose; 1939 seniūnijų rinkimuose iš 12 tarybininkų visi 12 išrinkti lietuviai. *V.Klb.*

Kalviai 1. bžk. ir dv., Kruonio aps.. Kauno aps., pusiaukelėje tarp Jiezno ir Žiežmarių, prie to vardo ežero (žr. Kalvių ež.); apie 400 gyv. (1940 drauge su greta esančiu K. dv.). K. yra gražioje vietoje, iš p. supa miškai, o iš v. ir š. ežeras.

XVIII a. K. priklausė Vavžeckių giminei. K. dv. su palivarkais, kaimais ir vienkiemiais turėjo 3344 dešimtines žemės (kitų apskaičiavimu 4778 deš.). Kat. šv. Antano bžn. statyta 1780. 1800 K. savininkas, vėliavininkas Lukas Vavžeckis pastatė mūrinę bžn. 1828 parapinėje mokykloje mokėsi 10 mokinių. XIX a. pabaigoje parapija turėjo 2240 tikinčiųjų. Jos ribose buvo dvi koplyčios: viena kapinėse, antra Toleikiškiuose. 1940 K. par. priklausė 3000 parapiečių. XIX a. pabaigoje K. parapijos lietuviai organizuotai priešinosi lenkų pastangoms išstumti liet. kalbą iš bažnyčios. 1897 jų delegacija buvo nuvykusi į Vilniaus kuriją, kur juos priėmęs prel. Franckevičius. Delegacija nesusilaukė palankumo. 1911 K. įst. vilniškės Blaivybės d-jos skyrius.

Słownik geograficzny IV 1883; *J. Kurczewski,* Biskupstwo Wileńskie 1912; Elenchus omnium eccles. ann. 1940. *A.B. ir R.Krs.*

2. k., Skuodo vls., Kretingos aps., 15 km nuo Skuodo; 1923 buvo 14 ūkių ir 86 gyv. Čia gimė Simanas Daukantas.

3. k., Kapčiamiesčio vls., Seinų aps., prie plento pakeliui iš Kapčiamiesčio į Seinus; 1923 buvo 28 ūkiai su 142 gyv. Čia nuo senų laikų veikė 2 krosnių terpentino gamykla. K. geografiniu atžvilgiu stovi labai gražioje vietoje, tarp trijų ežerų ir Gniedos (Baltosios Ančios intako) upės. Žemė nederlinga, smėlinga, daug spygliuočių miškų.

Kalvinai žr. Reformatai.

Kalvinas Jonas (Jean Cauvin, lot. Calvinus, 1509 VII 10 Noyone, Pikardijoje — 1564 Ženevoje) reformatorius. Jo tėvas, vyskupo sekretorius ir kapitulos notaras, norėjo, kad sūnus pasirinktų dvasininko luomą. Bestudijuodamas teisę Paryžiuje, K. buvo paveiktas protestantų įtakos. Negalėdamas pasilikti Prancūzijoje, K. išvyko į Bazelį ir čia 1536 išleido ‚Institutio religionis Christianae' (Krikščioniškosios religijos pagrindas), pradėjo versti Bibliją į prancūzų kalbą, nuo 1536 Ženevoje pamokslininkavo kartu su Fareliu, bet jų griežti pamokslai susilaukė pasipriešinimo. 1538 abu priversti palikti Ženevą. K. 1538–41 Štrasburge suartėjo su Melanchtonu. 1541 Ženevoje laimėjo K. šalininkai. Grįžęs išvystė teokratinį griežtą režimą, vykdyta griežta bažnytinė drausmė, prieštaraujantieji buvo teisiami ir deginami. Iš Ženevos

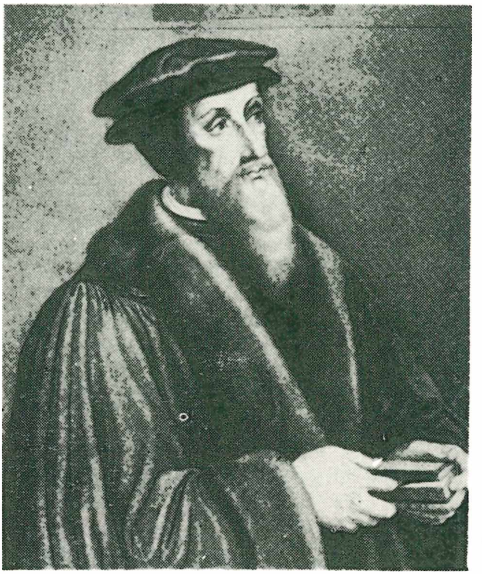

J. Kalvinas

K. įtaka plito Anglijoj (Cranmer), Skotijoj (John Knox), palaikė ryšius su protestantais Prancūzijoj, Lenkijoj, Lietuvoj, Vengrijoj ir Vokietijoj.

Kalvinizmas yra griežčiausia priešybė Romos katalikybei, jis remiasi protu ir juo aiškina Šv. Raštą, skatina žmogaus valią, šventoj Vakarienėj tik duona ir vynas, pats žmogus iš anksto parinktas išganymui ar pasmerkimui (predestinacija), Dievas yra suverenus Viešpats, viskas leista Dievo išaukštinimui, gera ir pikta kyla iš Dievo, savo darbą Dievas vykdo per savo išrinktuosius, kurie turi uždavinį pasaulį palenkti Dievo valiai, jei reikalinga, griežtomis priemonėmis. 1542 išleista Ženevos pamaldų tvarka, pašalinti vargonai, paveikslai, kryžius, žvakės, altorius; šventojoj Vakarienėj teikiama Dievo malonės dovana tikintiesiems, kurie šventosios Dvasios padedami dvasiškai priima Kristaus kūną, esantį danguje. Regimoji bažnyčia, jau pati išrinktoji Kristaus bažnyčia, turinti laikytis visų šventojo Rašto nuostatų, tarnauti išrinktiesiems ir palenkti neišrinktuosius, žiūrėti bažnytinės drausmės. Keturi pašaukimai: 1. kunigų (pamokslininkauti), 2. mokytojų (mokyti), 3. seniūnų (žiūrėti drausmės, 4. diakonų (šelpti vargšus). Konsistorija sudaroma iš kunigų ir seniūnų. Prancūzų hugenotų bažnyčia išvystė tautinį sinodą, demokratinėse šalyse išvys-

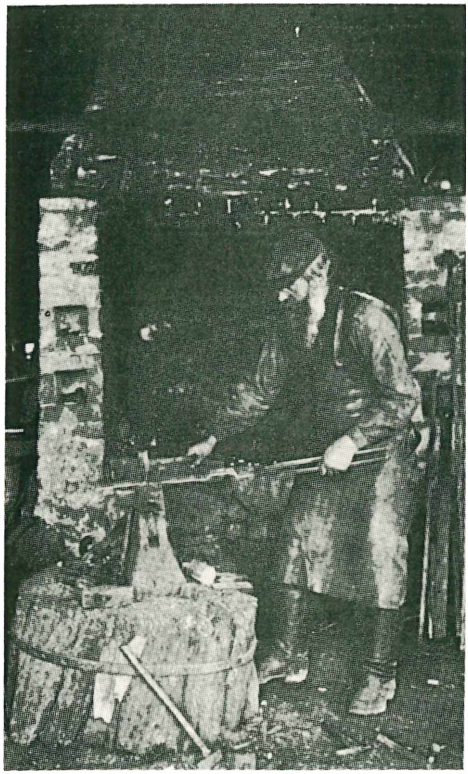

Kalvis

tė demokratines santvarkas presbiterijonų, kongregacionalistų ir pn. K. griežtas mokslas sušvelnintas jo pasekėjo Teodoro Bezos (de Beze, 1515–1605), kuris 1559 įkurtoje akademijoje paruošė pamokslininkų Rytų ir Vakarų Europos kraštams. Kalvinizmas apskritai moko, kad Dievas yra nepriklausomas, o žmogus — priklausomas Dievo. Dievo Žodis pats save įrodo. Žmogui reikia nusilenkti apreikštajai Dievo valiai. Visa garbė priskirtina vienam Dievui.

E. Doumergue, Jean Calvin 7 tt. 1899–1927; *A. de Quervain,* Calvins Lehren und Kämpfen 1926; *W. Niesel,* Die Thologie Calvins 1938. *J. Pp.*

Kalvis amatininkas, besiverčiąs metalo, ypačiai geležies kalimo amatu. K. amatas yra labai senas, siekiąs priešistorinius laikus, kada žmonės pradėjo vartoti pirmuosius metalus, varį ir žalvarį. Šis amatas ypačiai išplito geležies amžiuje, kada daugumas darbo įrankių ir ginklų pradėta gaminti iš geležies. Iš viduramžių turime ir puikaus darbo k. dirbinių, pvz. vartų, durų, dėžių apkalų ir kt. Miestuose gyveną k. ėmė spiestis į cechus, šios specialybės amatininkų brolijas. Lietuvoje k. savo amatu vertėsi miestuose, dvaruose ir kaimuose. Geriausiai susiorganizavę ir savo amatui pasiruošę k. buvo miestuose.

K. sen. Lietuvos dvaruose ir miesteliuose. Jau XIII a. istoriniai šaltiniai rodo, kad geležis ir ginklai šalia druskos ir gelumbės sudarė svarbią importo poziciją. Įvežtą geležį perdirbdavo vietiniai kalviai. Be įrankių, čia būdavo kalami ir ginklai, kurių gerumą iškelia XIII a. kronikos, ypač Eiliuotinė Livonijos kronika (žr.). K. reikšmė nesumažėjo ir pasibaigus ilgai trukusioms kovoms su Ordinu. Vėliau D.L.K. nuostatuose ir bajorų dv. inventoriuose dažnai yra minimi k. Jie tada dar nebuvo atitrūkę nuo žemės darbo ir paprastai būdavo apgyvendinami D.L.K. dvaro žemėje (1498). Jų santykis su žeme, lygiai kaip ir jų pareigos dv. labai įvairavo. Kartais privačiose žemėse k. turėdavo atiduoti ir ‚medaus duoklę' (1516 m., Lit. Metr., Russk. Istor. Bibl. XX 370). Gyvendami kaimuose tarp kitų valstiečių, k., šalia savo specialios amato tarnybos, paprastai turėdavo dar eiti talkon į dvarą ir ten šieną piauti. Bet taip buvo ne visur. Pvz., trys Tytuvėnų dv. kalviai, sudarydami iš 3 ‚dūmų' (3 jaučių žagrės, 4 arkliai) pusę ‚tarnybos', jokių duoklių nedavė ir net talkon nėjo, tik jie turėjo ‚kaustyti kiekvieną daiktą pono dvarui iš pono geležies visada, kada rasis reikalas' (1555 m., Akty Vil. Komm. XIV 12). Patys k. būdavo ir ūkininkai. 1585 Upytės aps. prie Berštelių dv. priklausančiame palivarke k. turėjo 3 arklius, 10 karvių, 4 jaučius ir eržiliuką. O Vilkijoje valake įsikūręs ateivis k. ‚norėjo būti bajoru' (1556 m., XVI a. Invent., išl. K. Jablonskis, 134).

Daug k. reikėdavo D.L.K. dvaruose. XVI a. pradžioje Valkavisko dv. buvo šeši k. Jie gyveno drauge, neatlikinėjo duoklės ir nėjo lažo (‚služby tiagloje ne služat'), tik mokėjo činšą ir davė dv. noragų, reikalingų medinių žagrių smaigaliams. Norėdamas kelti dvaro ūkį ir ten sumažinti amatininkų perteklių, Žygimantas Senasis nuostatuose D. L. K-tės dv. 1514 įsakė palikti dv. k. pagal reikalą. Kiti turėjo mokėti činšą, imant iš jų kiekvieno D. L. K. iždui už naudojamą žemę po kapą (60) grašių. Vėl tvarkydamas 1529 Vilniaus ir Trakų vaivadijų D.L.K. dv. ūkį ir jų valstiečių prievoles, Žygimantas nustatė, jog k. ir kiti dv. valdininkai, kurie nėjo lažo, turėjo per metus eiti į dv. talkon 12 dienų, t.y. po 3 dienas pūdymui arti, rugiams

sėti, juos piautuvu piauti ir vasarojui nuimti. Senu papročiu reikėjo eiti į dv. šienauti; be to, iždui mokėti činšinių pinigų po kapą. Paties dv. reikalams k. ‚reikia palikti po kelias tarnybas'. Kadangi dv. amatas buvo labai specializavęsis (žr. Kailiadirbių cechas), šalia paprastų k. D.L.K. dv. dar būdavo kardininkų ir ietininkų, užraktų darytojų, k. amatui reikalingų anglių degėjų (tada vartotos gerų medžių anglys, jas specialiu būdu paruošiant) ir kt.

Iš inventorių aiškėja, jog jau XVI a. po kelis k. būdavo ir mstl. 1561 Jurbarko vls. inventorius rodo pavardėmis, kad mstl. gyveno atskiruose sklypuose 4 kalviai, kurie visi laikė savo smukles ir 2–4 margus pievos prie Nemuno. Naujoje Valioje (Virbalyje) tada buvo trys k., Tauragėje 1571 buvo du k. Iš inventorių aprašymų matyti, jog geležis Lietuvoje iki pat XVIII, nors čia ir kūrėsi pamažu vietos pramonė (LE VII 106), buvo labai branginama. Gautą iš užsienio žaliavą k. turėdavo apdirbti į vyrius, vinis, užraktus, peilius, noragus; apkaldavo jie svarbias skrynias, langus. Kaip matyti iš XVI–XVII a. muitų sąrašų (Liet. Brasta), Lietuvon būdavo įvežama ir geležies dirbinių. Vienas pirklys iš karto praveždavo po kelis tūkstančius dalgių ir tiek pat vengriškų peilių, tačiau drauge ėjo, pagal svorį apmuitinami, dideli plieno ir vario plokščių lydiniai (Arch. Sborn. III 289). Geležis buvo vežama lazdomis (‚štabomis'). Šalia statinėmis įvežamų Dancigo vinių, piūklų, pro Jurbarko muitinę XVII a. pradžioje jau ėjo lazdomis dideli geležies kiekiai. Vienas pirklys turėdavo nuo 9 iki 100 lazdų. Be to, buvo įvežama alavo, baltos skardos. Visa tai k. vietoje apdirbdavo, darydami reikalingiausius įrankius. Tik XIX a. antroje pusėje, ir Rusijoje prasidėjus vystytis sunkiajai geležies ir plieno pramonei, ėmė žymiai daugiau geležies ir jo dirbinių patekti į kaimą. Tada k. amatas žymiai palengvėjo. Iki tol iš geležies lazdų (delno pločio ir colio storio) iškalimas įrankių k. buvo labai sunkus. Tokią geležį reikėdavo išplakti, suskaldyti, suvirinti. Tada geležiniai dirbiniai kaime buvo vartojami tik būtiniausiam reikalui.

K. c e c h a i. D.L.K-tėje k. cechai buvo Vilniuje ir Mogiliave. Amatas buvo labiausiai specializavęsis sostinėje. Čia tarp daugelio kitų cechų, XVI–XVII a. susiformavo kiti k. amatui giminiški cechai: katilių, skardininkų, tekintojų, alavo liejikų, varpų-patrankų liejikų, auksakalių, laikrodininkų ir kt. K. cechas, kaip vienas iš seniausių Vilniuje, 1560 buvo Zygimanto Augusto patvirtintas, dalyvaujant Lietuvos kancleriui Mikalojui Radvilai Juodajam. Trumpuose lotyniškai surašytuose nuostatuose buvo pasakyta, jog sostinės k. cechas savo nuostatus paėmė iš Krokuvos k. cecho. Beveik 200 metų paskui Vilniaus k. cecho statutai buvo plečiami ir papildomi, kai juos tvirtindavo Steponas Batoras (1579), Zigmantas Vaza (1601), Vladislovas Vaza (1636), Jonas Kazimieras (1664), Augustas II (1721) ir pagaliau Augustas III (1744). K. cechas Vilniuje buvo žymiai gausesnis už daugelį kitų vietos cechų. 1729 k. eche buvo 33 nariai, 1750 — 30, 1789 — 37, iš kurių 7 vokiečiai. Kaip statutai pažymi, Vilniaus k. cechai apjungė kalvius, šaltkalvius, ginklininkus (kardininkus) ir eilę kitų panašių amatininkų. Į cechą XVII a. buvo priimami peilių dirbėjai, piniginių dirbėjai (marsupiatores), net kubilų lankų dirbėjai. Šitie visi amatai buvo tvarkomi vienos brolijos, kuri turėjo visus bendruosius Vilniaus cechų nuostatus: 4 seniūnų rinkimas, posėdžių dienų nustatymas (šv. Jurgis — IV 23), šv. Marija Snieginė — VIII 5, šv. Adalbertas — X 20). Cechui turėjo priklausyti visi mst. k.; laisvi buvo tik sostinės pilies, vaivados ir kitų pareigūnų k. Statute stipriai pabrėžta bendruomeninė k. cecho žymė. Jeigu kuris veda ar pakeliamas į meistrus, turi visai brolijai iškelti vaišes. Cecho nariai turi dalyvauti šeimos narių laidotuvėse, rinktis į pamaldas bažnyčion (šv. Jono). Kaip Zigmantas Vaza papildė nuostatus, k. cecho nariai turėjo pirmenybę per 3 d. pirktis pirklių Vilniun atvežtas žaliavas, tiesias ir lenktas geležies lazdas (‚frameas curvas et rectas vulgo głównie szabelnie y kordowe dictas'), plieno ir vario gabalus, metalo vamzdžius ir kalvei reikalingas medžio anglis.

Mogiliavo k., ginklininkai, šaltkalviai ir katiliai 1615 kreipėsi su savo statutu į magistratą, surašydami daug nuostatų apie santykius su pameistriais ir mokiniais (visi k. cecho statutai draudė mokinį ilgiau laikyti negu 3 metus). Tik Vladislovas Vaza 1634 patvirtino Mogiliavo k. statutą, susidedantį iš 40 punktų. Tai buvo daugiausia numatomi draudimai ir bausmės už prasižengimus, mokamus į cecho ‚skrynutę' pinigais ir vašku, kuris skiriamas savo bžn. altoriui. Statutas, pvz. numatė bausmę už plūdimą kito k., už supirkinėjimą savo kalvei anglių priemiesčiuose ir nenustatytoje

mis dienomis (draudžiama sekmadieniais, trečiadieniais ir penktadieniais). Vieną svarą vaško turėjo duoti, jeigu kas be svarbios priežasties nedalyvavo cecho nario pakasynose. Daugiausia nuostatų buvo apie savitarpio santykius tarp meistrų ir mokinių.

XIX a. antroje pusėje sustiprėjęs geležies dirbinių importas žymiai palengvino k. darbą Lietuvoje, jos mstl. ir kaimuose, kur arklių kaustymas, ratlankių aptempimas užėmė svarbią vietą k. darbe. Geležies pramonė Lietuvoje plačiau neišsivystė. 1828 Lietuvoje (Vilniaus gub.) tebuvo 2 vario liejyklos (su 14 darbininkų) ir ketaus fabrikas (119 darbininkų). Tik prieš I pas. karą Šančiuose ir Kaune (Tilmanso įmonės) buvo susikūrę stambūs geležies ir jos dirbinių fabrikai, padidinę geležies apyvartą Lietuvoje.

K. amatas iš gilios praeities Lietuvoje turėjo stiprias tradicijas. Kalvių valdytos žemės ar jų sodybos paliko pėdsakų žemės vardyne. Gausu visoje Lietuvoje Kalvių, Kalvelių, Kalviškių, Kavolių ir kt. Jau XVI a. inventoriai minėjo Darsūniškio, Telšių, Linkmenių ir kt. vls. k. kaimus (‚Sielo Kowale' arba ‚ziemia Kowalów'). Linkmenių dv. XVI a. ‚na kowalstwo' buvo duotas visas valakas (20 ha).

Akty Vilensk. Komisiji X 180–191 (Vilniaus k. cecho statutas); Istoriko-Juridičeskije Materijaly VIII 330–334, 456–469 (Mogiliavo statutas); Akty cechów wileńskich 1939 (H. Łowmiańskio paruoštas dokumentų rinkinys, nebaigta); *F. Klimenko,* Zapadno-russkije cechi 1914; Dakumenty i materijaly na gistoryi Belarusi II (1772–1903) 1940; *M. Łowmiańska,* W sprawie składu narodowościowego cechów wileńskich (Aten. Wil. VII 1930, 350); *M. Liubavskij,* Oblastnoje delenije i mestnoje upravlenije Lit.-Rusk. gosudarstva 1892; *B. Zientara,* Dzieje małopolskiego hutnictwa żelazniego XIV do XVII w. 1954; *A. Ippel,* Wilnaer Zunftbücher (Das Litauen-Buch. Eine Auslese aus der Zeitung der 10. Armee, 1918); Lietuvos istorijos šaltiniai I 1955; *M. Katkus,* Balanos gadynė ²1949; *J. Totoraitis,* Sūduvos Suvalkijos istorija 1938, 129; *Z. Ivinskis,* Gescichte des Bauernstandes in Litauen 1933. *Z. I.*

K. Lietuvos kaime. XIX a. dažniausiai būdavo savamoksliai amatininkai, nusižiūrėję tik kaip geležis suvirinama. Tačiau jų tarpe pasitaikydavo ir tokių, kurie pas dvarų k. mokydavosi po 2–3 metus, kol pradėdavo savarankiškai atlikti geresnius darbus, pvz. kaustyti dvarui ar stambiam ūkininkui gerus ratus, statybininkams kalti kirvius, nukalti užraktus ir t.t. Kiekvienas k. visados tapdavo išskirtiniu apylinkės žmogumi, nes pas jį susirinkdavo apylinkės žmonės, kurie patys išsipasakodavo ar išpasakodavo kitų žinias, naujienas, tuo būdu k. visados apie visą savo apylinkę daugiausia žinodavo ir savo žodžiu bei patarimu darydavo jai įtakos. Už darbą k. ūkininkai paprastai mokėdavo grūdais ir tik retai — pinigais. Daug kur ūkininkai buvo su k. sutarę už įvairius pataisymus, arklių kaustymą ir kt. smulkmenas metinę duoklę grūdais, atskirai temokėdami tik už visai naujus darbus. Duoklės dydžius ir kt. įkalimus k. paprastai rašydavo kalvės sienoje angliu, įdegindamas geležimi ūkininko ženklą (įvairius brūkšnelius, duobutes). Nepaprastu metu, jei k. būdavo patikimas žmogus, kaldavo ar taisydavo ūkininkams ginklus (1905, 1917–19, 1940) ir kt. *A.Mž.*

Kalvis-Melagis (ar, pasak J. Tumo, Kalvis-Melagius) Petrapilio lietuvių studentų būrelio (Petro Vileišio, Juozo Brazaičio, Juozo Grigiškio, Jono Kymanto, St. Lukšos, Česlovo Pancežinskio ir kt.) laikraštukas, kurio buvo išėję, jo sumanytojo P. Vileišio liudijimu, apie 10 nr. (po 4 psl.) maždaug nuo 1875 XII 1 ligi 1876 III 1; K.-M. buvęs ranka rašomas, bet spausdintomis raidėmis, kaip maldaknygės, nes buvęs skiriamas tik laikraštuko bendradarbių motinoms ir joms siuntinėjamas laiškais. Anot J. Brazaičio, ‚mes rašėm, kas ką norėjom. Buvo ir politikos straipsnių ir javų kainų...'; kažkas pamėginęs versti A. Mickevičiaus Poną Tadą, o pats Brazaitis išvertęs Vilijos giesmę iš Mickevičiaus Konrado Valenrodo. K.-M., žinoma, neturėjo kokios platesnės reikšmės. Jis įdomus kaip vienas iš pirmųjų naujosios pobaudžiavinės lietuvių šviesuolių kartos bandymų, siekiant savos, lietuviškos periodikos.

P. Vileišis, Mano laike 33 metų darbų dal lietuvių spaudos atsiminimai (Lietuva 1925, nr. 250); *Vc. Biržiška,* Lietuvių bibliografija III 1929, nr. 1962; *J. Tumas,* Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. Aušrininkų grupė, 1924, 131–148. *V.M.*

Kalviškiai 1. dvaras Kuršėnų vls. Šiaulių aps. Durpyne surasti du žalvariniai žalvario amžiaus II–III periodo baltiško tipo atkraštiniai kirviai. Vienas kirvis yra 24,5 cm ilgio, antras — 23,4 cm. Tai greičiausiai yra buvęs lobis. Radiniai Kuršo provincijos muziejuje Mintaujoje.

Die vorgeschichtliche Sammlung des Kurzemer (Kurländischen) Provinzialmuseums zu Jelgava (Mitau) 1939, pav. 5 : 1. *J.P.*

2. k., Dūkšto vls., Zarasų aps., 6 km į r. nuo Dūkšto. Kaimas nedidelis, susidedąs tik iš 11 ūkių, 1936 išskirstytas vienkiemiais, grynai lietuviškas, lenkų okupacijos metu parodęs tautinį susipratimą. 1928–35 veikė lietuvių Ryto d-jos mokykla. Ją uždarius, įsteigta valdžios lenkiška mokykla, tačiau gyventojai mokė savo vaikus namuose lietuviškai. Veikė liet. Ryto skaitykla ir šv. Kazimiero d-jos skyrius. Turėjo knygynėlį. Į K. veiklą jungėsi gretimi kaimai: Užkalviškė, Lapušiškė, Jelanė-

nai, Begūnavas ir Stašionys. K. ilgus metus (1932–44) dirbo didelės energijos mokytoja J. Maminskaitė-Jakutienė, panaudojusi visas priemones lietuvybei išlaikyti. Čia keletą kartų metuose buvo rengiami vaidinimai, paskaitos, gegužinės, sporto rungtynės. 1930, Vytauto D. metais, šv. Kazimiero d-jos skyrius pastatė kaimo viduryje paminklinį 10 m aukščio kryžių su įrašu: ‚1930 V.D.M. Brangus Lietuvos jaunime, eik Dievo, Tėvynės ir doros keliais. Vytauto D. 500 m. mirties sukaktuvėms paminėti šį kryžių pastatė Liet. Šv. Kazimiero d-jos Kalviškių skyrius ir Ryto mokykla'. Koplytėlėje švč. Panelės statula. Paminklas pastatytas iš lauko akmenų ir cemento. 1932 V 23 paminklo statytojams lenkų valdžia iškėlė bylą: nubausti 4 Jakučiai po 20 auksinų (vienas jų, Jurgis Jakutis, buvo šv. Kazimiero sk. pirm. ir mokyklos, vėliau skaityklos, buto savininkas, daug dirbęs liet. kultūrai išlaikyti). 1943 pavasarį K. buvo užpuolę lenkų partizanai, turėję įsitvirtinimus netolimuose Gaidės miškuose. Atėmę iš gyventojų maistą, drabužius, gyvulius, daugelį gyventojų sumušė. Steponas Jakutis buvo nusivestas į partizanų štabą, karo teismo nuteistas sušaudyti, bet vedamas į sušaudymo vietą pabėgo.

K. apylinkės gražios, todėl sutraukdavo vasarotojų. Kaimyniniame miške, prie Bestinio ir Bestinėlio ež. stovyklaudavo Vilniaus liet. skautai. Apylinkėse yra ir pilkapių, žmonių vad. švedų kapais. *V.Klb.*

Kalviškių ežeras Kapčiamiesčio vls., Lazdijų aps., 4 km į v. nuo Kapčiamiesčio, 2,1 km ilgio, ligi 450 m pločio, 80 ha ploto; paviršius 113 m nuo j.l. Iš ežero teka Kalvės upelis į Gredą (Juodosios Ančios, Nemuno).

Kalvių ežeras Kruonio vls., Kauno aps., 4 km į p. nuo Kruonio, 3 km ilgio, ligi 1,2 km pločio, 197 ha ploto. Pietų rytiniame krante yra Kalvių bžk. Per ežerą teka Lapainia (Nemuno). Paviršius 81 m nuo j.l. Ežeras matuotas 1931, gilumas siekia ligi 7 m, vid. gilumas 4,04 m.

K. Bieliukas, Kalvių ežero morfometrija (Kosmos XVII 1936). *S.K.*

Kalviukas kielių šeimos paukščių gentis (Anthus), turinti daug rūšių, iš kurių Lietuvoje aptinkamos:

D i r v o n i n i s k., Anthus campestris (L.), turįs 3 porūšius. Jis pasižymi laiba kūno forma, dėl kurios jis ypačiai panašus į kielę. Nugara, sprandas ir viršugalvis šviesios palšos spalvos, artimos priesmėlio spalvai. Apačia šviesiai ruda, pagurkly yra juodų dėmelių, antsnapis tamsiai durpinis. Tarp patino ir patelės nėra matomo skirtumo. Žiemai išskrenda į š. Afriką ligi Etiopijos ir į Arabiją. Lietuvoje ne visur aptinkamas; ypačiai jis vengia derlingų dirvų, bet nėra ir lekiančio smėlio kopose. Daznai matomas Vilniaus krasto ir Dzukijos smelingose dirvose. Jis mazai pažįstamas, nes, budamas savo spalva prisitaikęs prie aplinkos, sunkiai pastebimas; baikštus, vengiąs zmogaus, sugebąs greitai zeme bėgti (bėga tiesia linija). Polekis vikrus, lengvas, panguotas. Minta vabzdžiais ir jų vikšrais. Maudosi ne vandeny, o smėly, kaip vieversiai. Lizdą krauna nederlingo dirvozemio duobuteje, padeda 4–5 kiausinius, pradeda pereti geguzes pabaigoje.

M i š k i n i s k., Anthus trivialis (L.), turi 3 porūšius. Pavasarį jų visas virsus yra pilkai zalsvos spalvos su isilginiais juosvais uryzais, bet uodega nedryzuota, o piasnojamosios plunksnos turi baisvus pakrascius. Kuno apacia baisva su rusvu atspalviu. Kaklas ir gurkiys išmarginti pailgomis juodomis dememis. Rudenį plunksnų spalvos pasidaro ryskesnes. Ziemai is Europos išskrenda į Vidurzemio krastus. Lietuvoje gana daznai sutinkamas paukstis, megstąs vaikščioti ir nuolat kilnoti uodegą. Jis nuolatos cypia cit, cit, cit... panasiu į kanarelės baisu. Lizdą krauna miške, pievoje, sode, gerai jį siepdamas po krūmu ar paparčių kupste. Padeda 4–6 kiausinius. Daznai į jo lizdą padeda savo kiausinį gegutė. Jaunikliai, pakrikę iš lizdo, dar ilgai, panasiai kaip vieversiai, nesugeba skristi. Minta nuo zemės renkamais vabzdžiais. Giedodamas pakyla aukštai į orą ir nusileidzia planiruodamas į tą pačią vietą, iš kurios pakilo.

P i e v i n i s k., Anthus pratensis (L.), Lietuvoje labai paplitęs paukštis giesmininkas. Išvaizda panašus į miškinį k. Europoje žiemai išskrenda į kraštus aplink Viduržemio jūrą, bet kai kurie pasilieka Vidurio Europoje, ar net Kuršių Marių pakraščiuose. Mėgsta gyventi pievose, pelkėse, drėgnose lygumose. Pavasarį anksti (balandžio pradžioje) grįžta ir tuoj pradeda perėti. Paprastai peri du kartus. Jų lizdai gerai paslėpti; kiaušiniai tamsūs.

V a n d e n i n i s k., Anthus spinoletta (L.), yra 9 porūšiai, iš kurių Lietuvoje aptinkamas Anthus spinoletta littoralis. Ši rūšis kiek didesnė už pievinį k. Tai š. Europos paukštis, gyvenąs Kolos pusiasalyje ir š. Skandinavijoje, žiemoja p. Baltijos ir Šiaurės jūros krantuose. Lietuvoje pasirodo labai retai rudenį.

Kama upė R. Europoje, Komio, Udmurtų ir Totorių srityse, didžiausias Volgos kair. intakas, 2032 km ilgio, 173 km ilgesnis kaip Volgos aukštupys. Vid. vandens debitu (3760 m³/sek.) beveik prilygsta Volgai (3790 m³/sek.), tačiau baseino plotą (521.700 km²) turi žymiai mažesnį kaip

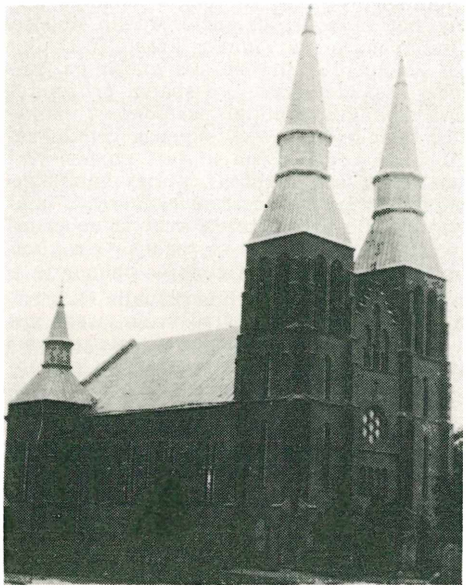

Kamajų bažnyčia

Volga ligi santakos (651.000 km²). K. teka Uralo pakalnėmis pro šiuos miestus: Solikamską, Permę (Molotov), Sarapulį, Jelabugą, Čistopolį. Žymesni kair. intakai: Vesliana, Keltma, Višera, Jaiva, Kosva, Čusovaja, Bielaja, Ikas, Šešma; deš.: Kosa, Obva, Viatka. Upė naudojama laivybai; per Keltmą ji jungiasi su Dvina, per Čusovają numatoma sujungti su Obe. Planuojamos 2 užtvankos vandens jėgainėms.

S.K.

Kama, Kamadeva indų meilės dievas, laikomas iššokęs iš Budos širdies. K. vaizduojamas amžinu jaunikaičiu, jojančiu ant papūgos, su lanku, padarytu iš cukrinės nendrės, ir penkiomis gėlinėmis strėlėmis su bičių geluonimis. Jo žmona Rati, malonumo deivė.

Kamaĩnė upelis, Stakliškių vls., Alytaus aps., Ašios (Verknės, Nemuno) deš. intakas, 4 km ilgio.

Kamaitis Juozas (g. 1892 Sintautuose, Šakių aps.) muzikas, chorų vedėjas. Pradžioje muzikos mokėsi pas vietinį vargonininką Juozą Domeiką, 1909–10 J. Naujalio vargonininkų kursuose Kaune, 1910–14 Varšuvos konservatorijoje, 1922–23 Leipcigo konservatorijoje. 1924 vadovavo Kauno šaulių chorui ir dėstė muziką bei vedė chorą Vargdienių seserų vadovaujamoje vidurinėje mokykloje Marijampolėje. Nuo 1925 X Rygiškių Jono gimn. ir mokytojų seminarijos Marijampolėje muz. mokytojas ir choro vedėjas. 1924 su Kauno šaulių s-gos choru dalyvavo I dainų šventėj Kaune, 1928 dainų šventėj ir 1930 dainų dienoj su Marijampolės Rygiškių Jono gimn. ir mokytojų seminarijos chorais. 1937 Marijampolėje įvykusioje rajoninėje dainų šventėje vadovavo jungtiniam chorui. 1938 su Marijampolės jaunalietuvių choru dalyvavo rajoninėje dainų šventėje Klaipėdoje. Aktyviai reiškėsi Liet. muzikos d-jos veikloje, rašė spaudoje dainos švenčių reikalu. Nuo 1950 Marijampolės I vidr. mokyklos muz. mokytojas. Parašė 3 Kalėdų giesmes mišriam chorui (išsp. Brooklyne 1926), Dainos chorui I (išsp. Marijampolėje 1929), keletą dainų (Motuš, motuše...).

J.Ž.

Kamajà upeliai: 1. Gelvonų vls., Ukmergės aps., Neries deš. intakas, 7,8 km ilgio, teka į vakarus; 2. Kamajų vls., Rokiškio aps., jungia Kamajų ež. su Šetekšna (Šventosios, Neries), 1,5 km ilgio; kair. Šetekšnos intakas.

Kamajaĩ mstl. ir vls. centras, Rokiškio aps., prie Šetekšnos (Jaros) aukštupio, pakeliui iš Rokiškio (17 km) į Svėdasus ir Anykščius, 13 km į š.v. nuo Jūžintų, į r. nuo Kamajų ež. Prieš II pas. karą buvo apie 700 gyv. (1923 buvo 81 ūkis su 625 gyventojais). Medinė bažnyčia statyta 1635, naujoji mūrinė pradėta statyti 1905, pašventinta 1922. Kapinėse yra kun. Antano Strazdo kapas ir K. jo mirties šimtmečio sukakties proga 1933 X 8 pastatytas paminklas (A. Aleksandravičiaus projektas). 1863 VII 12 rusų plk. Belivos dalinys susikovė su Lukoševičiaus vadovaujamais sukilėliais. Nuo XIX a. pabaigos čia reiškėsi gyvas liet. tautinis sąjūdis. 1904 kun. D. Buitavičius įkūrė parapinį knygyną-skaityklą. 1905 X 19 žmonės uždarė rusišką mokyklą. 1908 XI 9 čia įvyko pirmas lietuviškas vakaras, kurio programa buvo ši: Lietuvių himnas (dr. V. Kudirkos), J. Margalio vaidinimas ‚Mūsų bajorai', Vaižganto ‚Tiktai niekam nesakyk', deklamacijos ir P. Vinkšnelio liet. choras. 1913 į K. paštą ateidavo per 150 liet. laikraščių. Nepriklausomybės metu veikė šaulių bibliotekėlė, kuri 1933 turėjo 388 knygas ir 85 skaitytojus. Kultūrinio gyvenimo centras buvo pradžios mokykla; ligi bolševikų okupacijos veikė stiprios pavasarininkų ir jaunalietuvių kuopos bei šaulių būrys. 1923 įkurta vartotojų b-vė Vienybė; 1925 pastatyta Lietuvos ūkininkų s-gos pieninė.

A.B.

K. šilas yra apie 2 km nuo miestelio ir tęsiasi Duokiškio kryptimi 6 km ir Jūžintų — 3 km. Miško plotas apie 1800 ha. Vieta gražiai kalvota, auga pušys ir eglės. K. girininkija priklauso Rokiškio miškų urėdijai; būstinė Kariūnų vsd., Kamajų vls.

Kamajų ežeras Kamajų vls., Rokiškio aps., 1,8 km ilgio, ligi 400 m pločio, 70 ha ploto; paviršius 115 m nuo j.l.; iš ež. į rytus teka Kamaja, Šetekšnos (Šventosios, Neries) kair. intakas.

Kamakura mst. Japonijoje, į p.v. nuo Tokijo ir į p. nuo Jokohamos; 89.000 gyv. (1952). XII–XIV a. čia buvo japonų valdžios rezidencija. K. yra išlikusi žalvarinė 42 pėdų aukščio Budos statula, daryta apie 1252.

Kamal Atatürk žr. Atatürk Kemal.

Kamalduliai (Congregatio monachorum Camaldulensis; liet. liaudinė lytis kamenduliai) 1013 šv. Romualdo įsteigta vienuolija, gavusi vardą nuo Italijos vietovės (Camaldoli), kur buvo įkurtas pirmasis vienuolynas. K. yra benediktinų ordino šaka, kuri laikosi šv. Benedikto regulos ir savo konstitucijų, kurias parašė ketvirtasis prioras, palaimintasis Rudolfas. K. yra kontempliatyvus ordinas, apaštalavimo beveik visai nedirba. Jie gyvena atskiruose nameliuose, kiekvienas turi savo darželį, kartu susitinka tik bažnyčioje ir valgomajame, nešioja baltus habitus ir ilgas barzdas, susilaiko nuo mėsos ir vyno.

Pradžioje buvo įkurti Camaldoli ir Fonte Avellana vienuolynai, prie kurių paskui jungėsi kiti popiežių ir vyskupų įkurti namai, priėmę benediktinų regulą ir k. konstitucijas. Abu šie vienuolynai prie jų prisijungusiems namams prižiūrėti turėjo generalinius priorus. Tai buvo daugiau garbės titulai, nes atskiri namai valdėsi savarankiškai. Camaldoli ir Fonte Avellana iki XVI a. tarp savęs jungė tik brolišką meilė. Fonte Avellana prieš fundatorių valia 1325 tapo abatija ir pradėjo smukti, dėl to Pijus V 1569 prijungė ją prie Camaldolio. Tuo pat laiku k. pradėjo skaldytis. Tada buvo įkurtos Monte Coronos, cenobitų, Piemonto ir Prancūzijos kongregacijos. Monte Corona, prie kurios priklausė ir Lietuvos k., tebegyvuoja iki šiai dienai, Piemonto ir Prancūzijos kongregacijas sunaikino Napoleonas, cenobitus Pijus XI 1935 vėl sujungė su Camaldolio kongregacija.

Tūkstančio metų būvyje k. davė nemaža šventųjų ir daug nusipelnė mokslo, meno, žemės ūkio ir miškininkystės srityse. Kiekvienas vienuolynas turėjo turtingų archyvų ir bibliotekų. Čia rado prieglaudą ligoniai, vargšai ir nupuolusios doros jaunuoliai, nes k. turėjo ligonines ir laikė svečių namus. Jų globoje kūrėsi neoplatonikų akademijos ir humanistai šaukė savo suvažiavimus.

Lietuvos k. priklausė Monte Coronos kongregacijai, kurią įkūrė palaimintasis Povilas Justinijonas, įvesdamas griežtesnį regulos ir konstitucijų laikymą. Ši kongregacija turėjo didelį pasisekimą; XVIII a. ji turėjo 23 eremus Italijoje (eremu vadinamas k. vienuolynas), 5 Austrijoje-Vengrijoje, 5 Lenkijoje ir 2 Lietuvoje. Dabar šie k. turi 6 eremus Italijoje, 2 Lenkijoje ir 1 Ispanijoje. Iš viso k. dabar yra 200. Į Lenkiją k. 1605 pasikvietė karaliaus dvaro maršalas Mikalojus Volskis, kuris įkurdinęs juos Bielensko kalne prie Krokuvos, pats įstojo į vienuolyną. Vėliau buvo įkurti dar Ritviano, Bielianų, Beniševo ir Šancų k. eremai. Lietuvoje k. įkurdino Lietuvos kancleris Kristupas Zigmantas Pacas ir karalius Jonas Kazimieras. Pirmasis 1662 atidarė k. vienuolyną Pažaislyje, o antrasis 1667 Vygrių ež. saloje. Abu šie vienuolynai didingi. Juos statė ir meno kūriniais išpuošė garsūs Italijos, Anglijos ir Prūsų architektai bei dailininkai. K. Lietuvoje neišsilaikė. Po paskutiniojo Lietuvos padalijimo Prūsų valdžia atėmė Vygrių vienuolyno turtus, o 1800 ir patį vienuolyną uždarė. To paties likimo susilaukė ir Pažaislio vienuolynas, kurį po 1831 sukilimo 1832 uždarė rusų caras Mikalojus I.

Budos statula Kamakuroje

A. Fortuni, Historiae Camaldulenses 1575; *G. B. Mittarelli ir A. Castadoni*, Annales Camaldulenses 1755–1773; *L. Zarewicz*, Zakon Kamendułów, jego fundacye i dziejowe wspomnienia w Polsce i Litwe 1871; *H. Kairiūkštytė-Jacyniené*, Pažaislio vienuolynas ir jo meninės vertybės (Židinys

1930); *J. Totoraitis,* Sūduvos Suvalkijos istorija I 1938, 581–587. *V.Gdz.*

Kamãnės žr. Bitės kamanės.

Kamanỹs ežerai: 1. Imbrado vls., Zarasų aps., 3 km į p.v. nuo Stelmužės bžk., 1,8 km ilgio, ligi 300 m pločio, 55 ha ploto; per gretimus Ilgio ir Čičirio ež. priklauso Alūkstos (Dvietės, Dauguvos) baseinui; paviršius 157 m nuo j.l.;

2. Joniškio vls., Švenčionių aps., 4,5 km į š.v. nuo Joniškio bžk., 12 ha ploto; priklauso Nikajės (Arinos, Spenglos, Dubingos, Žeimenos, Neries) baseinui. *S.K.*

Kamãnos durpynas ir pelkė Viekšnių vls., Mažeikių aps. Jis užima 2065 ha plotą tarp Mažeikių, Žarėnų, Kivylių ir Viekšnių. 3,7 m gylio, sudurpėjimas mažas. Pelkė 2434 ha ploto, aukštutinio tipo.

1935-36 K. durpyną ir pelkę tyrinėjo Dotnuvos Žemės ūkio akad. mokomojo personalo kolektyvas; tyrinėjimų duomenys paskelbti didelėje studijoje ‚Kamanos. Geologiškai-botaniška studija' (Žemės ūkio Akademijos Metraštis X 1936). K. Brundza paruošė botanikos dalį, M. Žemaitis geologiją ir žiedadulkių analizę, K. Baginskas pedologiją ir klimatologiją, V. Vilkaitis dvyninių (Desmidiaceae) šeimos dumblių grupę, Br. Povilaitis botaniką ir V. Ruokis pelkės dujas. Darbe smulkiai aprašyta augalinės bendruomenės ir duotas augalų sąrašas.

K. Brundza, Kamanos. Hidrografija, stratigrafija ir augalija 1937, 267+XVI psl.; (") Kamanų pelkėje (Kosmos III : 1, 1938). *K.Rgl.*

Kamanos žaboklinis odos apynasris. Seniausios mūsuose k. surastos Graužių (žr.) ir Veršvų (žr.) bei kituose arklių kapuose (žr.). Jos priskiriamos XI–XII a. Puošniausios, su gausiais žalvarinių ir sidabrinių inkrustacijų apkalais, žalvariniais žvagučiais iš šonų, surastos Veršvuose (119 kape) ant žirgo galvos (Vilniaus Univ. Istorijos-Filosofijos Fak. Mokslo Darbai I 1955, 134 psl.). Vėlesniais, istoriniais laikais kilmingųjų žirgai buvo kamanojami turtingai sidabru puoštomis k., kurios suminimos neretai dvarų inventoriuose. Tuomet k. siūdavo ir apkaldavo prityrę kinktų amatininkai, paprastai žinomi balnių, šikšnių ir odminių vardais.

Pobaudžiaviniais laikais, arklių auginimui perėjus iš dvarų į ūkininkų rankas, k. labai sumenko. Ūkiškosios k., paprastai siūtos vietos amatininkų, buvo dažnai iš suktinės (mintinės) arba karštinės (raugintos ir dirbtos) odos, tačiau ne visur vienodos. Puošniausios k. visoje Lietuvoje k. ir tevadinamos. Jos yra perdėm odinis apynasris, su antnasriu, pasmakriu, antkakčiu ir susegama perkakle (kad arklys jų nenusikratytų), su įsiūtais žabokliais (žr.), dažnai su laužtukais, ir dviejų šikšnų, gale susiūtų į vieną, turėklėmis. Tokios k. iki paskutinių metų buvo puošiamos žalvarinėmis ar alavu dengtomis plokštelėmis, įkalais, šikšnas jungiančiomis grandimis, įvairiais odiniais įsiuvais, peltakiais, o antkaktis dar raudonų vilnonių ar šilkinių siūlų neriniu bei nukarusiu siūlų pluoštu ar kutais. Ristūnų eržilų k. turėdavo ir po 2–4 žvagučius paausiuose. Tokios k. buvo, palyginti, brangios ir sunkios, todėl jomis arklys tebuvo maunamas tik važiuotei, drauge su geraisiais pavalkais, ir tik kinkant į gerąjį vežimą ar važį; jomis movė ir jotei geriausią arklį. Kasdienai k. buvo paprastesnės, tik su žabokliais ir turėklėmis, be metalinių puošmenų, tesitenkinant vien paprastais įsiuvais ir peltakiais.

R. Aukštaičiuose, greitųjų arklių srityje, šalia šių k. yra ir kt. jų rūšys, paprastai jau ir kt. vardais. Plačiausiai ten žinomos t u r ė k l ė s, kurios nuo lengvųjų k. skiriasi tuo, kad neturi nei antnasrio su antkakčiu, nei pasmakrio su perkakle. Arklys pamaunamas žabokliais pažabojant, o išilgines šikšnas viršuje ausų susegant. Be važiuotės jos vartojamos ir jotei. Ž a b o k l ė s nuo turėklių tesiskiria, kad jos nebeturi šikšnos turėklių ir tevartojamos vien važiuotei.

Prie ūkiškų k. tenka priskirti ir paskutiniu metu išplitusias p a m a u t e s. Tai iš storų, suktinės odos juostų, po dvi tris ant viena kitos susiuvant, pasiūtas odinis apynasris, su tvirtu kanapinės virvės pavadžiu. Pamaute paprastai kelionėje pamaunamas pririšant neramus arklys. Pamautė turi įdedamus žaboklius, kartais ir su laužtukais, todėl dažnai pakeisdavo ir k.

Lietuvių pasakose ir kt. tautosakoje dažnai sekama apie nepaprastas k., kuriomis suskambinus atbėga įstabus žirgas arba jas pavogus, seka ir pats nepaimamas arklys ir pn. Šiaip gyvenime labai dažnai, išgirdęs savo k. žvangant arklys, linksmai žvengdamas atsiliepia, kartais ir ateina pas jų savininką. *A.Mž.*

Kamantai žr. Pavalkai.

Kamantai (vok. Kamanten) k. prie Darkiemio, 1939 buvo apie 90 gyv. Kairiajame Unguros krante, netoli Darkiemio–Grobynų kryžkelės, yra piliakalnis.

Kamantauskas Viktoras (1899 X 16 Rumšiškėse, Kauno aps.—1951 XI 1 Norwoode, Mass.) kalbininkas, vertėjas. 1906 išvyko

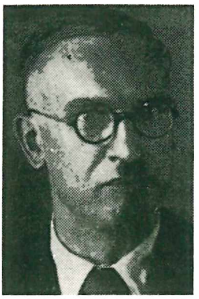

V. Kamantauskas

į JAV pas tėvą Petrą K., kuris liet. parapijose buvo vargonininku. 1919–21 klasikinę filologiją studijavo Yale'o univ. 1921 grįžo į Lietuvą ir LU studijavo kalbotyrą pas K. Būgą. 1923 išvyko į Montpellier'o univ. Prancūzijoje, kur gilino prancūzų kalbos studijas. Ten vedė I. Eimaitytę. 1924 grįžo į Lietuvą ir 1924 VIII 1 paskirtas anglų ir liet. kalbos mokytoju Vysk. M. Valančiaus gimn. Telšiuose, 1927 II 1 — 1928 X 20 Plungės Saulės gimn. Po to pakviečiamas į užsienio reikalų m-ją svetimųjų kalbų stilistu. 1931 I 1 paskiriamas Eltos vyr. redaktorium, 1938 III 15 konsulu Liepojoje. Bolševikams užėmus Latviją, grįžo į Kauną ir 1941 išrinktas VDU anglų kalbos lektorium. 1944 pasitraukė į Vokietiją. Tremtyje dirbo Vlike ir Lietuvos Raudonajame Kryžiuje. 1950 atvyko į JAV. Be savo tiesioginio darbo, K. aktyviai reiškėsi Lietuvos skautų s-goje (buvo užsienio dalies vedėju, apdovanotas svastika), žurnalistų s-goje, XXVII knygos mėgėjų d-joje, 1933 buvo vienas iš steigėjų Didžiosios ir Mažosios Lietuvos kultūrinio bendradarbiavimo s-gos ir kt. Kurį laiką buvo Vairo kalbos taisytoju. Kalbos klausimais rašė Švietimo Darbe, Lietuvos Aide, Gimtojoje Kalboje (1933 buvo vienas iš redaktorių), Vaire, ir kt. Iš kalbinių dalykų ir vadovėlių išsp.: Eugenia Turkin, English Reader 1925 (paruošė žodynėlį), N. Ney, Mein erstes deutsches Schulbuch 1926 (žodynėlis), Trumpas lietuvių kalbos kirčio kursas I ²1930, Trumpas liet. kalbos kirčio mokslas II 1929, Trumpas kalbos netaisyklingumų ir barbarizmų žodynėlis 1928, Kalbėkime lietuviškai 1933, Anglų kalbos gramatika aukštesniajai mokyklai 1931 ir ³1946, Kirčiuota lietuvių literatūros chrestomatija aukštesniajai mokyklai ²1932. Kiti dalykai: Dionizo Poškos eilės 1926, Ir aš esu vyras! Pramogų ir darbelių knyga berniukams 1935, Praktiškas etiketo vadovėlis 1935, Jaunam moksleiviui (kaip sveikam būti, kaip mokytis, kaip elgtis) 1936, Skiltininkų vadovėlis (kartu su A. Saulaičiu) 1938. Iš anglų, prancūzų ir kt. kalbų yra išvertęs per 40 veikalų. Iš svarbesniųjų pažymėtini: H. Ridger Haggard, Karaliaus Saliamono kasyklos 1923, R. Rolland, Beethoveno gyvenimas 1927, Molière, Juokingosios pamaivos 1928, J. Galsworthy, Tamsioji gėlė 1929, L. Coloma, Trys ispaniškos apysakos 1932, V. Hugo, Vargdieniai II ir IV tt. 1936, A. Bennet, Diegas I–II 1938, St. Zweig, Magelanas I–II 1939, Ch. Dickens, Dovydas Copperfieldas I–V 1941 ir kt. *J.P.*

Kamantãvas (lenk. Komątowo) bžk., Skidliaus vls., Gardino aps., 17 km į p.r. nuo Gardino, deš. Nemuno krante, žemiau Katros intako. Kat. par. bažnyčia priklauso Gardino dekanatui.

Kamara (per gud. komora iš gr. kamára ‚skliautai') lietuvių sodžiaus namo ar klėties kambarys produktams ir daiktams susidėti, taip pat ir miegoti. K. dydis, vieta ir paskirtis įvairuoja pagal kraštą ir ūkio didumą. Dažnai esti kelios k. name ar klėtyje. Aukštaičių tipiškame dvigaliame name k. užima vieną galą priešais pirkią, greta priemenės. Didesniame name k. padalyta į dvi patalpas: svečių k. (dar vad. mene, seklyčia, šonine, kamarėle) ir sandėlis (vad. kamara, pirkaite). Svečių k. visada turi medines grindis, o paprasta k., kaip ir pirkia bei priemenė, lieka su plūktine asla. Pagerintoje k. pastatoma šildomoji krosnis, o ūkiškieji rakandai, kaip girnos, kubilai, iškeliami į priemenę; joje gali būti atidalyta kita kamara. Žemaičių namo antrasis galas priešais trobą ar ‚stubą' dažniausiai vad. ‚pryšininke' (trm.), atitinkanti aukštaičių kamarą, o svečių k. vad. langine. Senovės žem. ‚nome' (trm.) užtinkama trobesio gale pristatyta k. su atskiromis durimis iš lauko. M. Lietuvoje antrasis namo galas turi tos pačios paskirties k., kaip ir kitur Lietuvoje. Didesniuose namuose kambarių skaičius siekia dešimtį, tad ir k. esti kelios, dažnai abiejuose namo galuose prie ‚stubų' ir dar priemenėje už kamino; maža k. dar vad. landyne. Pagal A. Bezzenbergeri, M. Lietuvos namo evoliucijoje k atsiradusi iš pirmykštės maltuvės, kuri seniau (XVII a.) buvusi atskira trobelė.

K. langai tokie patys, kaip ir pirkios ar trobos, bet pasitaiko ir visai be langų ar tik su mažu langeliu, ypač priemenėje. K. turi lubas, išskyrus priemenės k.

Žemaičių ir M. Lietuvos klėčių miegamosios patalpos vad. kamaromis. Ten sudedamos ir drabužių atsargos. Didesnėse klėtyse yra kelios k.: merginų, bernų, šeimininku. Jos turi atskiras duris į lauką ir kartais po langeli. Ten stovi lova, spinta, skrynios. M. Lietuvos klėčių k. dažnai esti lyg ir pereinamas prieangis prie grūdinės klėties. Mažose klėtyse, dažniausiai aukštaičių, k. esti apačioje, o grūdinė ant aukšto, arba toje pačioje patalpoje su aruodais. Tuo atveju ji jau nebevadinama k., bet tik klėtimi.

Kitur Europoje, kur yra paplites žemdirbių dvigalis ar trilypis namas, k. naudojama panašiai kaip Lietuvoje, pvz. Latvijoje, Lenkijoje, Austrijoje, Skandinavų

šalyse. Tų tautų k. pavadinimai turi tą pačią šaknį, pvz. vok. Kammer, šved. kammare, vengrų kamra. K. sąvokai esant gana plačiai, negalima apibendrinti jos dydžio, padėties bei įrengimo.

A. Bezzenberger, Über das litauische Haus (Altpreussische Monatschrift 23, 1886); *K. Mekas,* Gyvenamasis namas (Lietuviškoji Enciklopedija IX 1941); *A. Rūkštelė,* Svarbesnieji veiksniai, nulėmusieji liet. liaudies statybos formą (Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Metraštis I 1941). *J.Gbt.*

Kamares k. Kretos saloje. Netoliese surastas II tūkstantm. pr. Kr. urvas, skirtas kulto reikalams. Urvo viduje aptikta labai puikaus darbo vazų, kurios archeologinėje literatūroje vad. K. vazomis. Jos padarytos iš geros rūšies molio, sienelės plonos, padengtos juodu arba šokoladinės spalvos palaistu (glazūra), kurio viršuje tapyti įvairiaspalviai (balti, raudoni, tamsiai geltoni) augalų motyvų ornamentai.

Kamares vaza

Kamarià upelis, Balbieriškio vls., Marijampolės aps., Peršėkės (Nemuno) kair. intakas, 8,3 km ilgio.

Kamarilė (isp. camarilla ‚kabinetėlis') politine prasme, įvairių pašalinių asmenų įtaka į valdančiuosius, kai rūmų artimųjų būrelis savo intrigomis, apkalbomis daro įtakos valstybės gyvenimui, jos reikalų tvarkymui. Žodis k. šią prasmę įgavo Ispanijoje, valdant Ferdinandui VII, kuris pasidavė pašalinių asmenų įtakai.

Kamarinės miškas, Gaurės vls., Tauragės aps., 783 ha ploto. Pušynas su egle.

Kamarninkas (iš gud. komornik)—teisminis pareigūnas sen. Lietuvoje, buvęs kiekviename paviete tiesioginėje pakamarininkio valdžioje. Pakamarininkio teismui priklausė bajorų bylos dėl žemių ir jų sienų. K. turėjo padėti pakamarininkiui spręsti tas bylas ar jį pavaduoti. 1588 Liet. Statutas pavieto pakamarininkiams leidžia paskirti po 1 ar 2 k. Jiems nestatoma jokių kitų kvalifikacijų, kaip tik tai, kad jie būtų pavieto bajorai, geri žmonės, išmaną teisę ir moką rašyti. Prieš užimdami savo vietą, k. turėjo prisiekti tą pačią priesaiką, kaip ir pats pakamarininkis. K. buvo leidžiama savarankiškai spręsti smulkesnes ir mažiau svarbias žemės bylas, ir jų nutarimus galima buvo apskųsti pačiam pakamarininkiui. Žemių sienoms išvesti k. ir pakamarninkiui padėdavo kiti pakamarininkio teismo valdininkai, matininkai ir ežiaženklių (kapčių) kasėjai. Dėl to vėliau Lietuvoje ir matininkai (žr.) kartais buvo vadinami kamarninkais. *K.Avž.*

Kamatis upelis, Saločių vls., Biržų aps., Mūšos (Lielupės) kair. intakas, 6 km ilgio; teka į rytus.

Kambai, akambai, vakambai, bantų negrų kiltis Britų rytinėje Afrikoje, tarp Ugandos glžk. ir aukštutinės Tanos; apie 500.000 gyv. (1949). Prieš britų okupaciją jie neturėjo kilties vadų, jiems vadovavo vyresnieji, renkami 6–7 šeimų. K. verčiasi kapliniu žemės ūkiu ir gyvulininkyste.

J. Middleton, The Kikuyu and the Kamba of Kenya 1953.

Kamban Gudmundur (1888–1945) islandiečių rašytojas, rašęs islandiškai ir daniškai. Studijavo literatūrą Reykjavike, 1915–17 žurnalistas Naujorke, gyveno Paryžiuje, Londone, Berlyne, Karaliaučiuje. Scenos instruktorius įvairiuose Kopenhagos teatruose, nuo 1934 titulinis prof. K. yra parašęs nemaža dramų, daugiausia Islandijos motyvais. Iš jo romanų reikšmingiausi yra istoriniai, pagrįsti kruopščiomis studijomis ir liudiją rašytojo puikų įsigyvenimą tiek į laiką, tiek į aplinką, bei jo didelį žmonių pažinimą bei meninį supratimą. Dalis K. kūrinių neišvengia visuomeninės kritikos tendencijų; jie dažnai nukreipti prieš modernios visuomenės nusistatymą nusižengimų bei bausmės atžvilgiu. K. pasakoja trumpai, aiškiai, senu islandų ‚sagoms' artimu stiliumi, nuspalvintu ir ritmu ir poezija. Išsp. dramas Hadda Padda 1914, Mes žmogžudžiai 1920, romanus Ragnar Finsson 1922, Miegą namai 1925 ir Skálholt (1–4) 1930–32. *J.Lng.*

Kambarinės gėlės augalai, kurie be didelių pastangų gali laisvai augti normaliose kambario sąlygose. Kai kurios k.g. savo gimtinėje užauga dideliais medžiais, pvz. palmės, kambarinės eglaitės (Araucaria) Australijoj išauga iki 60 m aukščio. K.g. auginamos dažniausiai šaltesnio klimato kraštuose. Ypač jų auginimas paplitęs Vo-

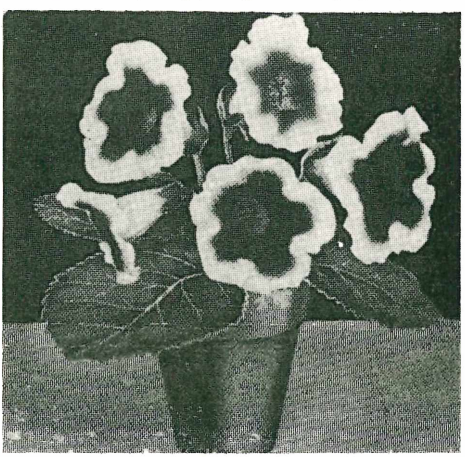

Gloksinija

kietijoje, Danijoje, Olandijoje, Japonijoje. Lietuvoje, kad ir nedideliais kiekiais, taip pat buvo auginamos kaime ir mieste. Atitinkamai parinktos ir pritaikintos gėlės puošia kambarį. K.g. augti reikalingos šios sąlygos.

1. Šviesa yra būtiniausia sąlyga žaliems augalams augti. Kadangi kambariuose, ypačiai žiemos metu, dažnai yra per maža šviesos, todėl gėles reikia laikyti arčiau langų. Ypačiai žydinčios gėlės (pvz. pelargonija) yra reikalingos daugiau šviesos ir saulės, negu tos, kurios auginamos dėl gražių lapų (filodendrai, paparčiai, palmės). Žiemos metu k.g. laikomos pietinėje pusėje, o vasarą dėl karščių gėlės statomos vakarinėje arba rytinėje pusėje. Kadangi gėlių lapai krypsta į šviesą, todėl gėlės dažnai apsukamos, kad išaugtų vienodos formos. Tamsiuose kambariuose panaudojama elektros šviesa.

2. Žemė. Gėlės puode telpa, palyginti, nedaug žemės, todėl ji turi būti derlinga, puri ir gerai praleidžianti vandenį. Tam reikalui vartojama įvairūs mišiniai, padaryti iš velėninės žemės (supūdžius velėną), lapinės, (supuvę lapai), komposto, perpuvusio mėšlo, durpių ir smėlio. Daugumui k.g. galima panaudoti toks mišinys: ½ velėninės žemės, ¼ mėšlinės, lapinės arba durpių ir ¼ rupaus statybinio smėlio. Neturint velėninės žemės, galima naudoti ir geresnė daržo žemė (viršutinis sluogsnis). Paruoštos žemės galima nusipirkti pas gėlininkus arba sėklininkystės krautuvėse.

3. Liejimas yra vienas iš svarbiausių k.g. priežiūros darbų. Nuo tinkamo liejimo priklauso geras gėlių augimas. Per daug išdžiūvusi žemė ir per didelė drėgmė k.g. kenkia. Liejimo tarpai sunku nustatyti, nes tat priklauso nuo metų laiko, kambario drėgmės, saulėtumo, puodo dydžio ir kt. Pavasarį ir vasarą, kada augalai auga, liejama dažniau (kartais kasdien), žiemą gali užtekti palieti 1 kartą savaitėje arba dar rečiau. Liejama, kada žemė gerokai pradžiūsta. Geras būdas liejimo laikui nustatyti yra pabarškinimas pirštais į puodo sienas: duslus garsas rodo, kad žemė dar drėgna, skambus — reikalą lieti. Galima pažinti ir kilnojant puodą — drėgna žemė puode daug sunkesnė už sausą. Liejant laikomasi šių taisyklių:

a. Geriau lieti rečiau, bet gausiai, kad visa žemė sušlaptų (vanduo išbėga per dugno skylutę). Tada leisti pradžiūti, kad prie šaknų prieitų oras. Dažnas liejimas po truputį kenksmingas.

b. Vanduo turi būti kambario temperatūros arba kiek šiltesnis.

c. Lėkštelėse po puodu niekad nereikia laikyti vandens, nes šaknys gali supūti.

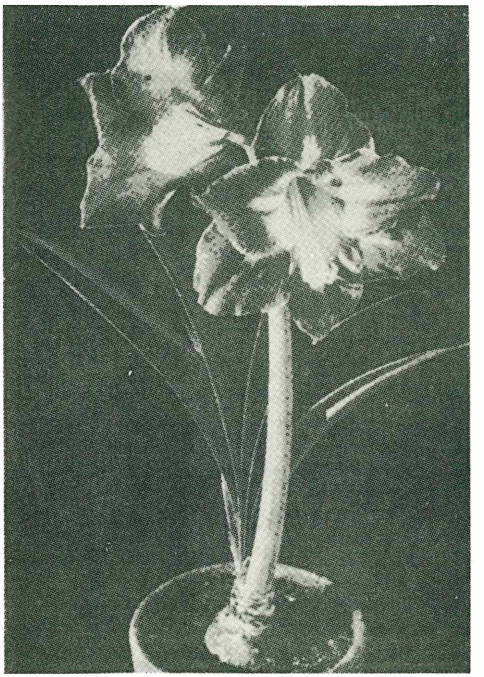

Amaryllis

d. Gėlės plaukuotais lapais (pvz. gloksinijos) saugomos, kad nesušlaptų lapai.

e. Neleisti, kad gėlės per daug išdžiūtų ir pradėtų vysti. Kartais jos neatsigauna ir žūsta.

f. Senesnės gėlės, kurios turi daug šaknų, naudinga pamerkti į indą 1–2 val. iki pusės puodo. Vanduo įsisunkia per dugno skylutę, ir žemė atmirksta.

4. Puodeliai k.g. dažniausiai naudojami moliniai. Nors jie ir nėra gražūs, bet patogūs ir pigūs. Juose gėlės gerai auga, nes jų sienelės praleidžia orą prie šaknų. Tačiau bandymai rodo, kad gėlės gerai auga stikliniuose, metaliniuose ir palaistuotuose induose. Svarbu, kad kiekvieno indo dugne būtų skylutė vandens pertekliui nubėgti. Molinių puodelių dydis (viršaus plotis) dažniausiai yra 8, 10, 13, 15, 18 cm pločio. Didelėms gėlėms (palmėms) kartais naudojamos medinės statinaitės arba dėžės. Puodų dydis nustatomas pagal gėlės dydį. Maža gėlė dideliame puode negražiai atrodo, o didelė mažame puode skursta.

5. Persodinimas. Jaunos gėlės, išaugintos iš sėklų arba naujai padauginti vegetatyviniu būdu ūgiai (pvz. šakutėmis) pradžioje auginama mažuose puodeliuose. Joms augant, šaknims pasidaro per maža vietos, todėl protarpiais reikia persodinti.

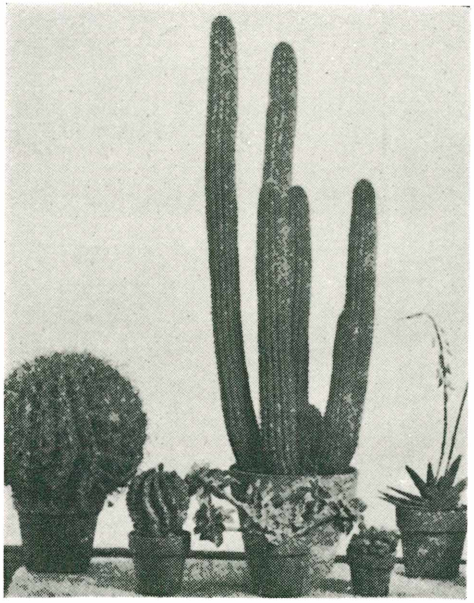

Įvairūs sukulentai

Geriausia persodinti pavasarėjant, kada po žiemos poilsio gėlės pradeda augti. Puodo dugne skylutė uždedama sudužusio puodo šuke, kad vanduo galėtų išbėgti, bet šaknys jos neužkimštų. Taip pat ant dugno galima užpilti stambaus graužo. Toliau pilama naujai paruošta atitinkama žemė. Iš seno vazono gėlė išimama apvertus ją žemyn ir, laikant kairės rankos pirštais žemę, suduoti puodo kraštu į stalą. Tuo būdu gėlė su žeme gražiai išsiima. Tada ji dedama į naują puodelį ir, laikant atitinkamame aukštyje, pilama žemė, kuri suspaudžiama pirštais arba kuoliuku. Gerai pasodinta gėlė turi būti puodo centre ir žemės paviršius 1–2 cm žemiau puodo krašto, kad liejant laikytųsi vanduo. Greitai augančios gėlės persodinamos kas metai, lėtai — kas 2–3 metai.

6. Tręšimas vykdomas labai atsargiai. K.g. galima tręšti tik kai jos auga, bet ne poilsio metu. Sergančių gėlių taip pat negalima tręšti. Tręšimui naudojama specialios trąšų tabletės, įvairūs mišiniai arba skiediniai, kuriuose yra azoto, fosforo ir kalio. Paprastai maišelyje yra nurodytas naudojimo būdas. Labai svarbu nepadidinti normos, nes tat gali pakenkti.

K.g. skirstomos į 3 grupes: 1. auginamos dėl gražių lapų; 2. dėl žiedų ir 3. sukulentai.

Pirmai grupei priklauso šios gėlės, kurios gana lengvai auginamos ir prižiūrimos.

Palmės vienos iš gražiausių k.g. Patartina dažnai nuplauti lapus. Persodinama kas 3–4 metai. Vasarą galima išnešti į lauką, bet laikyti pavėsyje ir nevėjuotoje vietoje. Gražiausios yra: Cocos Weddelliana, Howea belmoreana, H. forsteriana ir kt.

Filodendras (Monstera deliciosa) pasižymi tamsiai žaliais, karpytais ir skylėtais lapais. Gerai pakenčia kambario sąlygas. Ir vasarą laikomas kambaryje.

Kambarinė eglaitė (Araucaria excelsa) reikalauja daug šviesos ir vėsaus kambario.

Šparagai (Asparagus Sprengeri ir A. plumosus) pasižymi švelniu žalumu. Jų šakutės naudojama stalui papuošti ir puokštėms. Geriau auga vėsiame kambaryje.

Paparčiai tame pačiame puode gali augti keletą metų. Vasarą saugoti nuo saulės.

Gebenė, arba slanka (Hedera), auga visose kambario sąlygose. Sudaro ilgas, nusvirusias šakas. Galima auginti aukštai ir leisti šakoms nusvirti žemyn.

Iš kitų lapinių gėlių dar paminėtinos: Aspidistra lurida, Ficus elastica, Dracaena, Dieffenbachia, Coleus ir daug kitų.

Dėl žiedų auginamos šios gėlės:

Begonijos (Begonia semperflorens). Jos gausiai žydi smulkiais rausvais žiedais. Lengvai auginamos, reikalauja daug šviesos, bet vasarą reikia saugoti nuo saulės. Gumbinės begonijos (B. tuberhybrida) pasižymi stambiais lapais ir žiedais. Gumbai žiemą laikomi sausai.

Pelargonijos (Pelargonium zonale) reikalauja daug šviesos. Vasarą galima išnešti į lauką ir panaudoti lysvėms pagražinti.

Gloksinijos (Sinningia speciosa) pasižymi gražiais varpo formos žiedais, žydi pavasarį. Žiemą gumbai laikomi visiškai sausai. Sodinami sausio–vasario mėn.

Fuksijos galima išauginti gražiais medeliais. Žiemą mažai liejama. Iš kitų žydinčių gėlių paminėtinos: Amaryllis, Afrikos našlaitės (Saintpaulia ionantha), hortenzijos (Hydrangea), oleandros (Nerium Oleander). Tai pačiai grupei priklauso ir azalijos, ciklamenai, baltosios lelijos ir kt. Jos peržydėję paprastai sunyksta; jų auginimui reikalingos specialios sąlygos.

Sukulentinės gėlės yra augalai mėsingais stiebais ir lapais, kuriuose laikomos vandens atsargos sausrų laikotarpiui. Tai dykumų ir saulės nudegintų vietų augalai. Daugumas jų žydi gražiai, bet trumpai. Jų priežiūra skiriasi nuo kitų gėlių. Svarbiausia, kad žemė būtų labai puri, todėl primaišoma graužo, sudaužytų plytų, seno tinko ir pn. Jie reikalauja daug šviesos ir

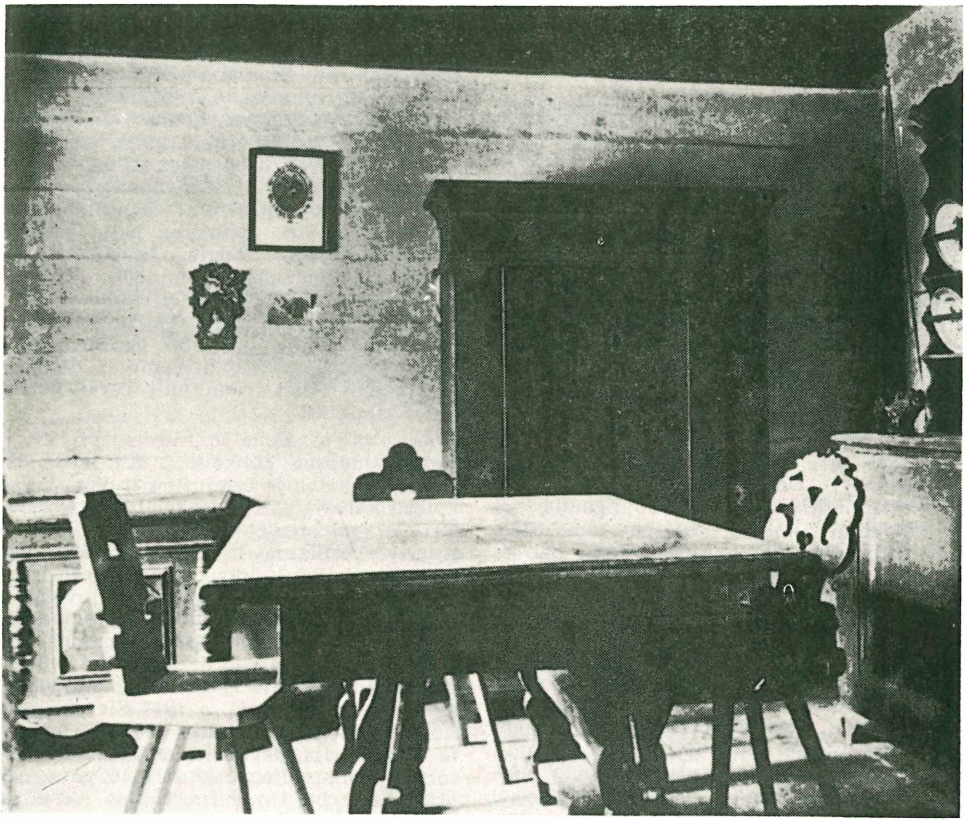

M. Lietuvos ūkininko kambarys

saulės. Žiemą, jeigu laikoma vėsioje vietoje, galima ilgai nelieti (3–4 savaites). Šiltoje vietoje liejami kiek dažniau. Vasarą, kada jie auga, taip pat liejami dažniau. Iš jų svarbiausi yra kaktusai, kurie pasižymi labai įvairiomis formomis, dydžiu, spygliais ir žiedais. Iš kitų paminėtini agavos, gasterija ir kt. *J.Prš.*

Kambarinis (lot. cubicularius, camerarius, rus. komornik, lenk. pokojowy) sen. Lietuvoje vienas mažiau svarbių krašto ir rūmų pareigūnų. Krašto, arba didysis, D.L.K-tės k. buvo grynai garbės vieta be jokių pareigų. D.L.K. rūmų k. buvo rūmų pakamarininkio žinioje ir už jį žemesnis pareigūnas. Rūmų pakamarininkis prižiūrėjo D.L.K. gyvenamuosius kambarius, o jam padėdavo k. Prie D.L.K. rūmų k. buvo labai daug. Nuo jų bajoraičiai dažnai pradėdavo savo valstybinę karjerą. Tai buvo, tarsi, rūmų noviciatas — garbės pareigos. Juodam darbui atlikti buvo k. ir nebajorų. Pamėgdžiodami D. L. K. rūmus, daugelis Lietuvos didikų taip pat turėjo savo k. prie savo rūmų, paprastai iš smulkesnių apylinkės bajorų. *K. Avž.*

Kambarys buto patalpa, skiriama žmonėms būti. Šių dienų bute (žr.) yra miegamieji, valgomasis, svečių k. (svetainė), kartais dar darbo k. arba kabinetas. Prieangiai, koridorius, virtuvė, sandėliai nelaikomi k. Profesionalų butuose dar esti specialios paskirties k., kaip dailininko ateljė, ar studija, mokslininko ar gydytojo kabinetas, biblioteka, laukiamasis k. K. dydis priklauso nuo buto ar namo turtingumo, bet valstybių statybos įstatymai numato ploto minimumus, reikalingus higienos požiūriu. Apytikrės mažiausios k. ploto normos kvadratiniais metrais yra: miegamasis vienam žmogui 8, dviem 14; valgomasis 10, svetainė 15. Moderniuose butuose dažnai jungiami keli k. į vieną didesnę patalpą, pvz. virtuvė su valgomuoju ar kabinetas su svetaine, pagal reikalą atskiriant juos baldais ar užuolaidomis. Ma-

žiausias k. aukštis 2,5 m. Viešųjų pastatų, kaip įstaigų, viešbučių, mokyklų, ligoninių, minimalūs k. plotai ir aukštis yra didesni.

Lietuvių kaimo namų k. turi keletą vardų: žem. trobos stuba ir aukšt. pirkios gryčia (greta namo prasmės) yra daugiau naudojamos patalpos, kur šeimyna valgo, verda, dirba ir miega; seklyčia, arba menė, yra antrasis, geresnysis namo galas, atitinkąs miesto svetainę; kamara (žr.) naudojama ne tik kaip sandėlis, bet joje ir miegama. M. Lietuvos namo k. vadinami stuba, kamara, kartais ir kambariu (Fr. Tetzner, Haus und Hof der Litauer — Globus 72, 1897). *J.Gbt.*

Kambis (iš vid. lot. cambium ‚apykaita'), arba brazdas, šoninė meristema, kurianti (gaminanti) antrinius audinius. Yra tuoj po žieve, tarp medienos ir luobo (ksilemos ir floemos). Daugume augalų veikia aplink visą kūną, išskiriant augligalius, paaugindamas kas metai po tam tikrą sluoksnį bei rievę naujų audinių, dėl ko augalas storėja. Rečiau k. veikiama atskiromis vietomis, pvz. lapų gyslose. Skiriama indinis, arba indų kūlelinis, ir tarpindinis kūlelinis k. Pastarasis augina šerdies stipinus. Plg. Brazdas. Žr. Stiebas. *J. Rkt.*

Kambistas (iš it. cambista ‚pinigų keitėjas') asmuo, kuris verčiasi užsienio pinigų bei vekselių pirkimu ir pardavimu; tas, kuris yra prityręs nustatyti užsienio pinigų vertę.

Kambizas (gr. Kambyses, pers. Kambudžija, m. 522 pr. Kr.) Persijos ir Medijos karalius, Kiro ir Kasandros sūnus, Achemenidų dinastijos valdovas, užėmęs sostą po tėvo mirties (530 pr. Kr.). Nugalėjęs brolį Smerdį (Bardiją), puolė Egiptą ir, užėmęs Memfį, faraoną Psametichą pasmerkęs mirti. Egiptą nukariavus, Kirėnės ir Barkos graikai bei kaimynai libiečiai, K. pareiškė ištikimybę. Bet neatsižvelgimas į egiptiečių kultą pakenkė jam. Savo giminaitį Ariandą palikęs Egipto satrapu, nusprendė grįžti. Pakeliui prie Ekbatanos, sužinojęs apie surengtą Gaumatos sukilimą, savo kariuomenės neremiamas, nusižudęs.

A. T. Olmstead, History of the Persian Empire 1948. *P. Plk.*

Kambodija (prc. Cambodge) Prancūzų Unijos narys, buv. prc. Indokinijos dalis, į pietus nuo Tajaus (Siamo), Mekongo upės baseine; apie 180.000 km², 4,1 mil. gyv. (1950). Vidurinė dalis yra žemuma, kurioj telkšo didžiulis Tonle Sapo ež.; jo plotas sausros metu 3000 km², o musonų lietaus sezonu 25.000 km². Klimatas visą laiką karštas, vidutinė metų temperatūra apie 25C°; vasaros musonų metu daug lyja. Nuo lapkričio iki birželio esti sausas periodas. Didžioji krašto dalis apaugusi miškais, iš kurių gaunama kai kurių brangmedžių. Gyventojai kambodiečiai, kitaip vadinami kmerais, yra artimi siamiečiams. Jie verčiasi žemės ūkiu (ryžiai, medvilnė, tabakas, pipirai, arbatmedžiai, kavos medeliai, kukurūzai) ir žvejyba Siamo įlankoje bei Tonle Sapo ežere. Iškasama safyrų, jadų, potašo; auginama daug galvijų. Išvežama ryžiai, sūdyta žuvis, pipirai, medvilnė, kaučukas, brangmedis. Prekyba yra nuo senų laikų kiniečių rankose.

K. yra išlikę daugybė senovinės puikios statybos liekanų — šimtai puošnių šventyklų, bokštų, antkapių, rūmų ir t.t. Sostinė Pnom Penh, vienintelis geras uostas yra Kampotas.

Istorija. Kelis šimtmečius pr. Kr. r. Indijos indusai, atsikėlę į K., įvedė čia sanskrito kalbą ir bramizmą ir V a. įkūrė kmerų karalystę, kuri ypačiai klestėjo IX–XIII a. X a. įsigalėjo budizmas. XV–XVI a. K. pavergė Siamas ir Anamas. 1863 Prancūzija paskelbė K. savo protektoratu, perleisdama Siamui už suvereniteto pripažinimą, Batambango ir Angkaros provincijas, kurias 1907 vėl atgavo. 1941 japonams tarpininkaujant, Siamui perleido kai kurias pasienio sritis. 1946 II 14 Prancūzija suteikė plačią autonomiją, o 1947 Siamas grąžino 1940 prijungtas sritis. 1947 V 5 priimta konstitucija, pagal kurią K. yra konstitucinė monarchija. 1948 XII 16 gavo nepriklausomybę Prancūzų Unijos rėmuose. *A. B.*

K. meno žydėjimas Kmero valstybėje truko nuo IX iki XIII a. Sostinė Angkoras meno požiūriu yra svarbiausia vietovė Indokinijoje su didžiuliu šventyklų ir rūmų kompleksu. Angkor-Vato šventykla, statyta 1112–52, susideda iš daugelio kiemų ir galerijų su pagodos formos bokštais kampuose. Centre viršum terasų kyla toks pat didysis bokštas. Šventyklą gausiai puošia skulptūros plokščiais reljefais su scenomis iš Mahabharatos ir kt. Dabar griuvesiai, iš dalies apaugę džiunglėmis.

V. Goloubev, Le Temple d'Angkor-Vat. 1–7 tt. 1929–1932; *G. Coedes,* Pour mieux comprendre Angkor 1947; *M. Glaize,* Les monuments du groupe d'Angkor 1948. *P. Rkl.*

Kambrio formacija žr. Kambris.

Kambris (iš keltų Cambria, šiaurinės Valijos pavadinimas) seniausias paleozoinės eros tarpsnis. Jo padermių klodai guli tarp prieškambrio ir siluro. K. periodas tęsėsi apie 70 mil. metų. Jo sluoksniai susideda iš kvarcitų, smiltainių, konglomeratų, molio skalūnų, filitų ir šiek tiek klinčių. Paprastai K. dalijamas į apatinį, vidurinį ir viršutinį kambrį. Smulkesnis stratigra-

finis suskirstymas paremtas trilobitų ir brachiopodų fosilijomis.

Prieš k. nėra rasta neabejojamų gyvijos likučių. K. sluoksnius sudaro beveik tik jūrų nuosėdos su algėmis ir bestuburiais. Randama: brachiopodai, pteropodai, trilobitai, medūzos, holoturijos, aneliidos; geldelės, sraigės, galvakojai (dar primityvus); pintys, cistoidėjos ir jūrų žvaigždės (retos). Stuburinių gyvių nerasta.

Naudingos iškasenos: akmeninė druska, švinas, sidabras, varis.

K. padermės liekanų yra žinoma visame pasaulyje. Lietuvoje ligi šiol atliktais gręžiniais k. sluoksniai dar nebuvo pasiekti. Randama tik kambrinių riedulių, kurie buvo ledynų atnešti iš šiaurinių kraštų.

B. Sid.

Kamčatka 1. pusiasalis r. Azijoje tarp Ochotsko jūros iš v. pusės ir Beringo bei Pacifiko iš r. pusės; 1200 km ilgio, ligi 450 km pločio, 350.000 km² didumo. Išilgai pusiasalį tęsiasi 2 kalnynai, kuriuos skiria platus (apie 60 km) klonis. Juo teka 700 km ilgio upė K. K. yra viena vulkaningiausių pasaulyje vietų su 22 veikiančiais ir apie 100 užgesusių vulkanų. Aukščiausioji viršūnė Kliučevskaja sopka 4850 m yra veiklus ugnikalnis. Antrasis aukštumu yra Ičinska sopka ugnikalnis v. pakraštyje (3600 m). Klimatas šiurkštus, drėgnas, šaltas. Tundros įsigalėjusios aukščiau 700 m nuo j. l. Iškasama daug mineralinių turtų: vario, rūdos, sieros, akmens anglies, aukso; gaunama naftos. Kasyklose dirba atvežtieji į priverčiamojo darbo stovyklas politiniai kaliniai, kurių tarpe yra ir lietuvių tremtinių. K. pakraščių vandenyse sugaunama labai daug žuvies, ypačiai lašišų. K. vandenys yra antroji svarbumu (po Kaspijos marių) Rusijos žvejybos vieta su 50 (1952) žuvies konservų fabrikų. Žemumos apaugusios geros rūšies spygliuočių miškais (per 10 mil. ha), kuriuose medžiojama lokiai, elniai, briedžiai, sabalai, kiaunės, lapės, ūdros, kalnų ožiai ir kt. laukiniai gyvuliai.

Gyv. čiabuviai yra korjakai ir kamčadalai. Paskutiniuoju laiku apgyvendinta daug rusų kolonistų. Iš viso gyv. per 200.000 (1954). Administracinis centras Petropavlovskas. K. aptiko rusai 1697.

A. B.

2. upė R. Sibiro Kamčatkos pusiasalyje, 700 km ilgio; teka tarp kalnų grandinių į š. rytus, toliau į rytus, aplenkdama Kliučevskaja sopką, 4850 m nuo j. l. ir įteka į Pacifiką. Baseino plotas 56.400 km², vid. debitas 950 m³/sek.

Kamčatkos šuo iš Kamčatkos pusiasalio kilęs baltas 0,5 m aukščio šuo, pasižymįs dideliu atsparumu šalčiams, lengvai dresiruojamas ir dėl to poliarinėse kelionėse naudojamas rogutėms traukti.

Kamčikas upė Bulgarijoje, 245 km ilgio; teka į rytus ir ties Varna įteka į Juodąją jūrą.

Kamė upelis Jurbarko vls., Raseinių aps., Mituvos (Nemuno) deš. intakas, 5 km ilgio, įteka ties Vertimų bžk.

Kamėja (prc. camée, iš it. cammeo) iškiliu reljefu apdirbtas brangakmenis (oniksas, sardoniksas, achatas ir kt.) žinomas nuo IV a. pr. Kr. Graikijoje ir kt. Paprastai imamas sluoksnėtas akmuo; tokiu būdu gaunamos reljefinės figūros tamsiame fone ar priešingai. K. ir jos priešpriešos intaglio (žr.) bendras pavadinimas yra g e m a (žr.). K. naudojamos tik kaip papuošalas, o intaglio ir antspaudams. Mūsų amžiuje Italijoje gaminamos k. daugiausia yra padirbtos iš kriauklės ar stiklo su įraižytu reljefiniu žmogaus veido, grupės, daikto, įrašo ir pn. vaizdu.

P. Rkl.

Kamelija (Camellia, pavadinta moravų jėzuito J. Camelio vardu) nedidelis arbatmedžių šeimos dekoracinis krūmas su amžinai žaliuojančiais lapais ir dideliais raudonais ar baltais rožiškais žiedais. Šiltnamiuose ir kambariuose auginama C a m e l l i a j a p o n i c a. K. naudojama kvapiems aliejams gaminti.

Kamelopardas žr. Žirafos žvaigždynas.

Kamenecas 1. L i e t u v o s (lenk. Kamieniec Litewski) mstl. Brastos aps., vls. centras, 35 km į š.r. nuo Brastos, prie Lesnos upės (Bugo intako), Balstogės girių aukštumų srityje, prie istorinio Vilniaus–Krokuvos kelio, kuriuo D.L.K. važiuodavo iš Vilniaus į Krokuvą. K. šiandien nuskuręs ir bereikšmis miestelis, praeityje buvo svarbi Lietuvos kunigaikščių buveinė. K. įkūrėju laikomas kng. Vladimiras, vad. Filosofu. Jis atstatęs totorių sunaikintą Liet. Brastą, jai apsaugoti nusprendė netolimoje apylinkėje įkurti pilį. 1276 jis įsakęs karo vadui Oleskai surasti Lesnos upės krante tinkamą tvirtovei vietą. Dėl parinktosios vietos akmenuotumo ir pilis gavo K. vardą. Jos apsaugai pastatytas 17 sieksnių aukščio ir 16 sieksnių apimties bokštas. XIV a. pradžioje K. perėjo D.L. K-tės žinion. Po Gedimino K. sritį valdė Kęstutis, kurį nuolat puldinėjo kryžiuočiai, 1375, 1378, 1379, paimdami daug žmonių nelaisvėn, pagrobdami galvijų bei arklių. Namų karo tarp Kęstučio ir Jogailos metu 1382, Kęstučio žentas, Mozūrų kng. Jonušas, pasinaudodamas sąmyšiu Lietuvoje, be Drohobičio, Melniko ir Suražo, užėmė ir K., kaip savo žmonos Danutės kraitį. Tačiau 1383 Jogaila po savaitės kovų atėmė K. ir pagal 1384 sutartį pilį ir visą Brastos k-stę pavedė valdyti Vytau-

tui. K. pilyje kartkartėmis susitikdavo Vytautas ir Jogaila pasitarti ir apylinkės miškuose pamedžioti. Kat. šv. Petro ir Povilo bžn. pastatyta 1723 Grigaliaus Gižickio. K. seniūnija XVI a. priklausė karališkajam stalui. Nuo 1771 ji priklausė Mykolui Vielhorskiui, D.L.K. virtuvininkui.

V. Klb.

2. Podolės (rus. Kamenec Podolsk, nuo 1954 Chmielnickij) mst. p. Ukrainoje, prie Smotričos (Dniestro) upės, kuri miestą supa iš trijų pusių, 60 km į š. rytus nuo Bukovinos Černovicų; 50.000 gyv. (1939). Sena pilis, 3 vienuolynai ir kelios įdomios bžn. Vienuolynai bolševikų uždaryti arba paversti muziejais. K. buvo viena didžiausių Lenkijos tvirtovių. Ji rusų sunaikinta 1813. XVII a. kurį laiką buvo turkų valdomas.

A. B.

K., vienas seniausių miestų p.v. Ukrainos pasienyje, minimas jau XII a. kronikose. 1240 buvo totorių vado Batu (žr.) nusiaubtas, kai jo vadovaujamos totorių gaujos paėmė Kijevą ir užėmė Ukrainą. XIV a. K. pateko Lietuvos valdžion; tada ir buvo pastatyta K. pilis. Po Gedimino sūnaus Karioto (žr.) mirties, Algirdas pavedė jo sūnums Aleksandrui, Jurgiui ir Konstantinui užimti K. ir kitus miestus bei valdyti Podolę. Jurgis Kariotaitis (žr.) valdė K. ir kitas Podolės pilis ir kartu su savo broliu Konstantinu Kariotaičiu rašė laišką popiežiui, prašydami čia įkurti kat. vyskupystę. 1361 K. buvo pastatyta šv. Petro ir Povilo katedra. 1398 pastatyta kat. armėnų bažnyčia. Kai Algirdas sumušė totorius ties Mėlynaisiais vandenimis 1362, Podolė, valdoma Karioto sūnų, nustojo mokėti duoklę totoriams. Kariotaičiai čia statė ir tvirtino pilis, steigė miestus ir kvietė vienuolius. K. kng. Jurgis Kariotaitis dalyvavo Lietuvos kng. Liubarto (žr.) kovose su lenkais dėl Volinijos ir Haličo žemių. Tų kovų metu jis kartais palaikė Lenkijos karalių Kazimierą, kartais Liubartą. K. atiteko Lenkijai kartu su V. Podole, o R. Podolė liko Lietuvai. K. tačiau ir toliau tebebuvo ginčų objektu tarp Lietuvos ir Lenkijos. Vytautui D. mirus, lenkai užėmė K. ir kitas Podolės pilis, norėdami prijungti visą Podolę prie Lenkijos. Švitrigaila sulaikė Jogailą Lietuvoje ir reikalavo grąžinti Podolės pilis; Jogaila pažadėjo. Jam pažado netesėjus, kilo karas tarp Lietuvos ir Lenkijos, kuris pasibaigė sutartimi, Lenkijai paliekant Podolę, o Lietuvai Voliniją. 1434 K. pasidarė pagrindiniu Podolės miestu. XV–XVI a. K. buvo dažnai totorių, valakų ir turkų puldinėjamas. Dėl nuolatinio totorių puldinėjimo Žygimanto Senojo laikais K. pilis buvo praplėsta ir sustiprinta. XVI a. čia buvo įsteigta stačiatikių vyskupija ir pastatyta stačiatikių Jono Krikštytojo katedra, kuri vėliau perėjo į unitų rankas ir ligi 1798 išbuvo prie unitų bazilijonų vienuolyno. XVII a. pradžioje K. buvo vienas svarbiausių Lenkijos atsparos punktų prieš totorius ir turkus. 1633 čia buvo sumušti turkai bendromis lietuvių ir lenkų jėgomis. Nuo XVII a. vidurio K. vaidino svarbų vaidmenį kazokų sukilimų metu, būdamas tų kovų vieta ir objektas. 1672 kazokų etmonas Dorošenka, turkų sultono Mohamedo IV padedamas, užėmė K. ir valdė jį su žymia Ukrainos dalimi kaip turkų sultono vasalas. Turkų valdžioje K. išbuvo nuo 1672 ligi 1699. Tuo metu dar 1361 pastatytoji kat. katedra turkų buvo naudojama kaip mohametonų mečetė. Pagal Karlovicų taikos sutartį 1699 K. buvo grąžintas Lenkijai. 1699 Lietuvos ir Lenkijos seime buvo nutarta, kad tik kat. gali būti skiriami urėdais K. ir kad K. negali gyventi nei žydai, nei stačiatikiai. Unitų plitimas ir stačiatikių teisių varžymas prisidėjo prie Rusijos kišimosi į Lietuvos ir Lenkijos vidaus reikalus pateisinimo, ir per antrąjį Lietuvos ir Lenkijos padalijimą 1795 K. su Podole perėjo Rusijos valdžion, kurioje išbuvo ligi 1918, kai I pas. karo metu buvo užimtas austrų-vengrų kariuomenės. 1918 K. buvo įsteigtas ukrainiečių univ. 1919 K. buvo laikinoji nepriklausomos Ukrainos respublikos sostinė, 1919–20 lenkų rankose, nuo 1920 VII 12 Sovietų Rusijos valdžioje. II pas. karo metu K. buvo vokiečių užimtas ir valdomas 1941–43, paskui grįžo Sovietų Ukrainai.

K. Avž.

Kamenev (tikroji pavardė Rozenfeld) Lev Borisovič (1883–1936) žydų kilmės Rusijos komunistų veikėjas ir politikas. 1901 įstojo į socialdemokratų partiją, nuo 1903 Rusijos socialdemokratų partijos organizatorius. 1908 ištremtas iš Petrapilio, K. apsigyveno Šveicarijoje ir čia dėjosi prie revoliucinio sąjūdžio organizavimo Rusijoj. 1914 bolševikų partijos centrinio komiteto buvo pasiųstas į Rusiją vadovauti partijos veiklai. 1915 ištremtas į Sibirą, bet iš ten grįžo 1917 vasario revoliucijai prasidėjus ir pasidarė Petrapilio darbininkų tarybos atstovas. Aktyviai dalyvavo 1917 spalio mėn. perversmą įtvirtinant. 1918 Maskvos darbininkų tarybos pirm., 1922 Sov. Rusijos liaudies komisarų tarybos (kabineto) vicepirm. Po Lenino mirties, 1924 kartu su Stalinu ir Zinovjevu buvo narys ‚trijulės', kuri tuo metu valdė Sovietų Rusiją. K. vedė Trockio seserį ir 1925 prisidėjo prie trockistų grupės komunistų partijoje; už tat vėliau kelis kartus buvo pašalintas iš par-

tijos. Stalinui iškilus į diktatorius, K. kartu su Zinovjevu buvo apkaltintas dėl Kirovo nužudymo, 1934 nuteistas kalėti ir 1936 kartu su Zinovjevu sušaudytas. Išsp. Mežду dvumia revoliucijami i kt. *K. Avž.*

Kamenka (lenk. Kamionka) mstl. Ščiutino aps., vls. centras, prie Gardino-Lydos vieškelio, buvusi Tizenhauzų nuosavybė. Istorijoje žinomas dėl Karolio XII manifesto, išleisto D.L.K-tės gyventojams 1706 žiemos žygio prieš Augustą II metu. Karolis XII buvo sustojęs K. 10 dienų ir I 29 kreipėsi į gyventojus, aiškindamas karo prieš Augustą II priežastis, kviesdamas juos paklusti naujai išrinkto karaliaus Stanislovo Leščinskio valdžiai. Medinė Trijų Karalių bžn. pastatyta 1850 Kaspero Klodzinskio. K. parapija priklauso Gardino dekanatui. Be vls. įstaigų, K. yra mokykla, pašto agentūra ir policijos nuovada. *V. Klb.*

Kamenka kelių R. Lietuvos upelių vardas, tolygus Akmenai: 1. Valažino aps., Usos (Nemuno) kair. intakas, 15 km ilgio, teka į vakarus nuo Nalibokų mst. per Nalibokų girią;

2. Dysnos aps., Dauguvos kair. intakas, 7 km ilgio, teka pro Leonpolio bžk.;

3. Gardino aps., Lašišinės (Lososna) deš. intakas, 8 km ilgio;

4. Lipsko aps., Bebros kair. intakas, 14 km ilgio, teka pro S. Kamenkos bžk.;

5. Jonavo aps., Kumelkos (Beržės, Bebros) deš. intakas, 9 km ilgio. *S. K.*

Kamenos (lot. Camenae) senovės romėnų šaltinių nimfos, poetinio įkvėpimo deivės vėliau sutapatintos su graikų mūzomis. *G. Wissowa,* Religion und Kultus der Römer ²1912.

Kamensk Uralskij mst. Urale. Į p.r. nuo Sverdlovsko; 51.000 gyv. (1939); žymus geležies ir aliuminio pramonės centras, apylinkėse boksito, akmens anglies ir geležies rūdos kasyklos.

Kamenskij žr. Bantyš Kamenskij.

Kamenskij Vasilij Vasiljevič (g. 1884) rusų futuristas, poetas ir beletristas. Pražioje buvo lakūnas. Vėliau su V. Majakovskiu ir D. Burliuku važinėjo po Rusiją, skaitydamas savo vitališką, nerūpestingą poeziją. K. buvo vienas iš ryškiųjų epochos gūrų. Darė kalbos eksperimentus, kurdamas žodžius ir vadinamą ‚zaum' — mažiug, ‚anapus proto' esančią kalbėjimo aniera. Knygos: Zemlianka 1911, Tango korovami 1914, Dievuška bosikom 1916, Stepan Razin 1916, Zvučal vieskanki 1918. Dėl intymių faktų apie futustus ir jų laikotarpį vertinga autobiografinė knyga Put entuziasta 1931. *J. Bl.*

Kamenskis Jonas (apie 1800 — 1857 Raseiniuose) gydytojas, 1824 baigė Vilniaus univ. ir už darbą ‚De Odontalgia' gavo daktaro laipsnį. Dirbo Rygoje, paskui Šiaulių mst. gydytojas ir nuo 1847 Raseiniuose. Mirė cholera. Išsp. Spotrzeženia o cholerze (Tygodnik Lekarski); paliko rankraščių.

Kamera (lot. camera ‚skliautas, kambarys' iš gr. kamára ‚skliautas, visa, kas yra po skliautu') 1. Tam tikros paskirties patalpos valstybinėse ar visuomeninėse įstaigose, dažnai vadinamos ir rūmais, pvz. prekybos ir pramonės rūmai.

2. Kalėjimuose kambarys, kuriame laikomi kaliniai.

3. Ankstyvajame viduramžyje frankų karalių iždinė, vėliau įstaiga besirūpinanti karaliaus domenais, regalijomis ir kitomis pajamomis; šios įstaigos priešakyje stovėjo kamerarius.

4. Kai kuriuose kraštuose tuo vardu vadinamas parlamentas, atstovų rūmai. Žr. Chambre.

5. Oro pripučiama guminė ar odinė žarna, maišelis (pvz. sviedinyje, automobilio, dviračio padangoje).

6. Chemijoje, pvz. švino k. — aparatas iš švino lakštų sieros rūgščiai gaminti.

7. Fizikoje, pvz. Wilsono k. — prietaisas, kuriame galima betarpiškai stebėti alfa ir beta spindulių kelius pavidalu šviesių siūlų, sudėtų iš smulkiausių vandens lašelių, susidariusių veikiant tiems spinduliams.

8. Fotografijos aparato dalis (lot. camera obscura), šviesos nepraleidžianti dėžutė, ar net ir pats aparatas.

9. Technikoje uždara, tuščia erdvė, ertmė, kurio nors prietaiso, mašinos, statinio viduje. K. vadinama ir artilerijos pabūklo vamzdžio kiaurymės dalis, kurioje yra užtaisas (žr. Patranka).

Kameralinė buhalterija yra valstybės pajamų ir išlaidų sisteminis įrašymas tam tikrose knygose. Ji yra vienpusė buhalterija, t. y., kiekvienai pajamai ir išlaidai tėra vienas įrašas. Tuo ji skiriasi nuo dvigubos buhalterijos, kurioje kiekviena operacija įrašoma du kartu. Lietuvos iždas, kaip ir daugumos Europos valstybių, buvo tvarkomas pagal kameralinę sistemą. Amerikos iždas naudojasi dviguba buhalterija. K.b. terminas yra daugiau istorinis, susijęs su XVIII a. kameraline doktrina. Žr. Kameralizmas. *J. Jd.*

Kameraliniai mokslai (iš lot. cameralis ‚kambarinis') valstybės valdymo mokslas, pasireiškęs vokiečių ir austrų kunigaikščių laikais. Pradžioje k.m. ribojosi kunigaikščio iždu ir jo pajamomis. Ilgainiui, šalia administracijos (policijos) mokslo, apėmė bendrąsias žemės ūkio, miškų, kasyklų, pramonės ir amatų disciplinas ir

primityvios formos teorinius ekonomikos pagrindus. Iš k.m. Vokietijoje išsirutuliojo modernūs ekonomikos, finansų, statistikos ir administracijos mokslai. Nors k.m. artimų idėjų randama Liuterio ir Osso raštuose, jo pradininkais laikomi XVI–XVII a. teisės profesoriai Obrechtas ir Besoldas. Jais sekė Bornitzas ir Klockas. Įtakingiausiu populiarintoju laikomas Seckendorfas. XVIII a. rašytojai Gasseris, Daries, Dithmaras, Zincke ir Justis k.m. susistemino ir pribrandino universitetinėms studijoms. 1727 Fridrichas Vilhelmas I įsteigė k.m. katedras Frankfurto (prie Oderio) ir Halės (prie Sallės) univ. Vėliau jų atsirado ir kituose Vokietijos univ. K.m. katedrų uždavinys, be kitų — ruošti finansų ir administracijos personalą. K.m. padėjo išaugti ir susiformuoti kameralizmui. K.m. ir kameralizmas dažnai vartojami kaip sinonimai. Žr. Kameralizmas. *J. Ppl.*

Kameralizmas vokiškasis merkantilizmo variantas. K. išreiškia Vokietijos ir Austrijos absoliutizmo XVII–XIX a. valstybinės ir ekonominės politikos teoriją ir praktikos visumą. K. apima valstybės valdyseną, ekonominę politiką, finansus, mokesčius, gyventojų klausimą, teisines ir technines gamybos, prekybos ir gėrybių paskirstymo problemas ir priemones. Dabar k. kartais vadinama teorija ar praktika, skirianti per daug reikšmės viešojo ūkio pajamoms, ypatingai mokesčiams, kaip medžiaginės tautos gerovės veiksniui. Istorinio k. teorijos favorizuoja finansų politikos, valdžios intervencijos į ūkį ir technologijos reikšmę, valstybės gerovės siekiant. K. grindžiamas kolektyvinio intereso pirmenybe; jis reikalauja individualinių interesų pajungimo valstybės ir visuomenės interesams. K. akimis valstybės tikslai dominuoja tarp visų kitų tikslų. Šia prasme k. artimos XX a. autoritetinės sistemos. Nors dalis k. priemonių yra apsaugos pobūdžio, tačiau jos visos, kaip ir V. Europoje XVI–XVIII a. pasireiškusio merkantilizmo priemonės, siekia vieno tikslo — valstybės galybės.

K. i s t o r i j a prasideda viduramžiais, kai daugelis mažų vokiečių kunigaikštysčių varžėsi dėl pirmenybės. Nors poreformacinio laikotarpio teologinių kontroversijų gausumas, nuolatinės tarpusavio kovos ir 30 m. karas nusmukdė valstybėlių ekonominį, politinį ir kultūrinį lygį, tačiau, kol egzistavo savarankiškos absoliutinės kunigaikštystės, nebuvo stipresnių tautinių nuotaikų, skatinančių jungimąsi. Jų konsolidacija į didesnius vienetus pareikalavo ilgo proceso, kuriam palankų politinį foną sudarė ir jį pagreitino visiškas varžovų išsekimas ir nauja suvereno ir pavaldinio santykių koncepcija. Politinio filosofo S. Pufendorfo (1632–94) prigimtinės teisės koncepcija, bent teoriškai suderinusi valstybėlių despotizmą su individualine laisve, paruošė idėjines sąlygas centralizacijai. Ši koncepcija pagrindė valdovo paternalizmą ir išjungė bet kurios trečios grupės įsikišimą į kng. ir pavaldinio santykius. Ji pateisino gildijų galios apkarpymą ir valdžios intervenciją į ūkį. Konsolidacijos mintis sutapo su k. idėjomis. Teisiškai, ekonomiškai ir finansiškai savarankiškų politinių vienetų konsolidacijos vyksmas Prūsijoje prasidėjo Fridrichui Vilhelmui I karaliaujant, o Austrijoje buvo ryškus Marijos Terezijos laikais. Šiam procesui būdinga: administracijos centralizavimas, pramonės atpalaidavimas nuo gildijų galios, municipalinių įstatymų vienodinimas ir merkantilistinės politikos formulavimas. Austrijoje svarbesni šio proceso žygiai buvo šie: finansų įstatymdavystės centralizacija, visai Austrijai galiojančių mokestinių potvarkių paskelbimas, centrinės vyriausybės agentūrų mokesčiams rinkti įsteigimas ir karaliaus iždo pertvarkymas į visos imperijos valstybės iždą.

K. i r m e r k a n t i l i z m o p a l y g i n i m a s. K., kaip ir merkantilizmas, proteguoja aktyvų prekybos balansą ir atstovauja kiek fantastiškai pažiūrai į turtą, tačiau vokiečių k. yra realesnis už anglų merkantilizmą. Merkantilizmas visą valstybės turtėjimo svorį mato kilniųjų metalų koncentravime, o k., nors ir laikydamas kilniuosius metalus svarbiais valstybės iždui, į juos žiūri kaip į alyva valstybės mechanizmui. Abi grupės skatina valstybę reguliuoti ekonominį ir socialinį gyvenimą, bet k. tuo keliu eina toliau už merkantilistus. Vieni ir kiti linkę varžyti importą muitų tarifais, remti eksportą premijomis ir skatinti gyventojų dauginimąsi. Gyventojus laiko gamtos turtu, kaip žemę arba mineralus. Jų gausumas teigiamai veikiąs valstybės turtingumą ir saugumą. K. mažiau už merkantilizmą domisi tarptautiniais teorijos ir praktikos aspektais, tarptautine prekyba ir aktyvaus prekybos balanso idėja. K. daugiau taikomas uždaram, pusiaufeodaliniam ar pusiaukapitalistiniam, ūkiui. Jis daugiau koncentruojasi į savąją pramonę ir į vidaus žemės ūkio, gyvulininkystės, kasvyklų, miškų ir įvairių gamybos šakų plėtimą. K. rūpinasi sėkmingu dominijų valdymu ir suvereno regalijomis. Vienu pagrindinių uždavinių laiko kunigaikščio pajamų didinimą, nes jo pajamos esančios ir valstybės pajamos. K. tapatina individo ir valstybės gerovę. Anglų merkantilizmas betgi nelai-

ko individo ir valstybės interesus harmonizuojant. Šis pažiūrų skirtumas eina ne tik iš skirtingos filosofijos, bet ir iš skirtingos to meto anglų valstybės ir vokiečių kunigaikštysčių valdysenos. Kai kurie kritikai laiko k. politiškai artimesnį kolbertizmui nei merkantilizmui. Nors k. būdingas provincializmas ir tarptautinis indiferentiškumas, vidaus praktikoje jis gana sėkmingas. Per 200 m. valdovai k. įtakoje tvarko pinigus ir kreditą, reguliuoja darbą, pramonę, prekybą ir amatus, eksportą ir importą, skatina specialistų imigraciją į Vokietiją, ugdo pramonę ir kt. K. praktika turėjo didelės reikšmės Vokietijos ir Austrijos pažangai ir žymios įtakos visos Europos ekonominei ir politinei raidai XVIII ir XIX a.

K a m e r a l i s t a i grupuojami į 2 grupes, atstovaujančias dviem k. fazėms. Pirmoji sutampa su XVII, antroji su XVIII a. Pirmosios grupės kameralistai — Seckendorffas, Becheris, Hornickas — svarsto palaidus politinius ir ekonominius aspektus; antrosios — Justis, Daries, Sonnenfelsas — sistemina k. mintis ir siekia teisiškai pagrįsti gausias valstybės funkcijas. L. Seckendorffas (1626–92), parašęs Der Teutsche Fürsten Staat ir Der Christen Staat, propaguoja valstybės galios siekimo racionalizavimą ir skatina gyventojų dauginimąsi, sugestijonuodamas fizines ir moralines priemones. J. J. Becheris (1625–85) savo veikale Politischer Discurs... nagrinėja prekybos problemą, proteguoja vidaus gamybą ir smerkia viduje imanomų pasigaminti gaminių importą. Ph. W. Hornickas (1638–1712) k. principus pateikia veikale Österreich über Alles, wann es nur will. Jis formuluoja politiką, kuri iškeltų Austriją aukščiau kitų valstybių, teigdamas, kad Austrija turinti daugiau gamtos turtų nei kuri kita Europos valstybė ir todėl galinti būti ūkiškai nepriklausoma. Žymiausias kameralistas J. H. Justis (1717–71) veikale Staatswirtschaft sutelkia visa, kas kitų kameralistų parašyta, papildo tai savo idėjomis ir pateikia išsamiausią k. dokumentą — ‚summa cameralisma'. J. G. Daries knygoje Erste Gründe der Cameral-Wissenschaften suformuluoja ir suakademina palaidus ankstyvesniųjų kameralistų principus į administracinį mokslą. J. Sonnenfelsas (1733–1817), paskutinysis antrosios grupės atstovas, dėl savo pažangumo vadinamas neomerkantilistu. Jis daugiau už kitus teikia reikšmės individo teisėms, siūlo valstybinę ligonių globą, bausmių reformą ir kt. Veikale Grundsätze der Polizei, Handlung u. Finanz sudėtos pagrindinės jo teorijos. Gyventojų daugėjimą jis vertina kaip gynybos priemonę ir akstiną žemės ūkiui ir pramonei kilti; skatina pramonės ugdymą; favorizuoja smulkius žemės ūkius ir siūlo apvaldyti gildijas; importą reikalauja apriboti tik žaliavomis, o eksportuoti iš jų pagamintus gaminius; priešinasi mokesčių lengvatoms kilmingiesiems ir dvasininkams, skelbdamas pažiūrą, kad kiekvieno gyventojo prievolė prisiimti valstybės išlaidų naštos dalį; mano, kad Austrijai geriausia tinkąs netiesioginis apmokestinimas. Kameralistų darbai žymia dalimi padėjo pagrindus moderniajai vokiečių ekonomikai.

A. W. Small, The Cameralists 1909; *A. E. H. Nielsen*, Die Entstehung der deutschen Kameralwissenschaft im 17. Jahrhundert (iš danų k. išvertė G. Bargum) 1911; *L. Sommer*, Die österr. Kameralisten in dogmengesch. Darstellung (2 tt. 1920–25); *L. H. Haney*, History of Economic Thought 1949; *J. F. Bell*, A History of Economic Thought 1953. *J.Pvl.*

Kamerarijus (lot. Camerarius) viduramžiais prižiūrėtojas valdovo kameros (patalpos), kur buvo laikomas jo iždas ir šiaip brangenybės. Vėliau k. vadintas vienas iš aukščiausių valdovo rūmų pareigūnų, kuriam buvo patikėtos valdovo iždas ir šiaip jo nuosavybė, pirmoje eilėje žemės. Plg. Camerlengo.

Kamerinė muzika — muzika, parašyta nedideliam instrumentų arba balsų skaičiui. Jos vardas yra kilęs apie 1600 nuo vietos, kuriai ji buvo skirta: karališkojo arba kunigaikštiškojo dvaro salei, privačiam svečių kambariui (it. camera), kur ji buvo atliekama. K.m. atsiradimas sutampa su smuiko atsiradimu ir instrumentinės muz. išsivystymu. K.m. ansamblį sudaro 2–9 instrumentai, kurių tarpusavio santykis pagristas daugiau ar mažiau lygiateisiu savarankiškumu. K.m. nėra vieno solinio instrumento su kitų pritarimu; čia kiekvienas instrumentas turi lygiai svarbų vaidmenį. Savo charakteriu k.m. yra labiau intimaus pobūdžio. Joje vengiama paviršutiniškumo, pigiu techniniu efektų. Todėl virtuoziškumas, kaip grynai techninė muz. išraiška, k.m. yra svetimas.

Visą k.m. raidą galima suskirstyti į kelius ryškesnius etapus. Pradinio etapo ryškiausias atstovas yra buvęs Arcangelo Corelli, išugdęs Italijoje visą eilę k.m. kompozitorių. Iš kitų reikšmingų šio laikotarpio k.m. puoselėtojų pažymėtini: anglas Henry Purcell, vokietis Heinrich I. Franz Biber ir prancūzas Jean Marie Leclair. Šiam periodui priklauso ir Bacho bei Händelio kamerinė kūryba. Dabar šis periodas vadinamas priešklasikiniu laikotarpiu. Pagrindinės šio periodo k.m. veikalų formos yra siuita, sonata, sonata da camera, sonata da chiesa, sonata a duo, sonta a tres con basso continuo, pastaroji daugiausia dviem smuikams, violai da gamba su kla-

vikordo pritarimu, rašytu skaičiais žymimo boso sistema.

Klasikinį k.m. periodą sudaro Haydno, Mozarto, Beethoveno ir Schuberto kūryba. Šiame laikotarpyje susidaro nauja 3–4 dalių homofoninė sonatos forma, kuria grindžiama visa vėlesnė k.m. Į vyraujančią vietą iškyla naujas kamerinis vienetas — styginis kvartetas (2 smuikai, viola ir violončelė); dėl savo sąskambio laikomas idealiausiu k.m. ansambliu. Šio periodo kvartetinė literatūra sudaro pagrindą visai k.m. Pakeitus klavikordą fortepijonu, pastarasis imta naudoti ne tik kaip palydimasis instrumentas, bet ir kaip lygiateisis k. ansamblio narys, kartais net vyraująs. Mozartas, Beethovenas jau rašo sonatas ne smuikui su fortepijonu, bet fortepijonui ir smuikui, tuo pabrėždami lygiareikšmį arba vyraujantį fortepijono vaidmenį. Violončelės ir violos sonatos, fortepijoniniai trio, kvartetai, kvintetai, įvairūs pučiamųjų ansambliai yra būdingos šio periodo formos.

Sekantį laikotarpį sudaro romantinis stilius, kuris prasideda vėlesniais Beethoveno kvartetais. Jam tarp kita ko priklauso Schumanno, Brahmso, Dvořáko, Francko kamerinė kūryba. Šiame laikotarpyje pastebimas ir tam tikras k.m. posūkis: iš privataus kunigaikščių dvarų ir aristokratų salono k.m. pereina į viešas koncertines sales, lygiomis su kitais muzikos žanrais. Yra parašytų ir kamerinių operų, pvz. R. Strausso ‚Ariadne auf Naxos' 1912, Hindemitho ‚Cardillac' 1926 ir kt.

Impresionistinės muz. laikotarpyje k.m. pasižymi spalvingumu, tembrų efektais. Ryškiausi to laikotarpio atstovai yra Debussy ir Ravel.

Modernioje kamerinėje kūryboje atsisakoma per daug išvystytų formų, kuriama nauja linearinė sistema.

Lietuvių k.m., palyginti, nėra gausi. Pažymėtina Čiurlionio styginis kvartetas, K. V. Banaičio dvi sonatos (violončelės ir smuiko), ‚Lietuvos idilijos' (trio klarnetui, smuikui ir arfai), ‚Variacijų ciklas' (fort., klarnetui ir smuikui). Sonatų smuikui dar yra parašę J. Gruodis, J. Gaidelis ir kt. Po vieną styginį kvartetą parašė J. Gruodis, Vl. Jakubėnas, A. Račiūnas, Br. Budriūnas, Nabažas, J. Žilevičius; J. Gaidelis sukūrė 4, V. Bacevičiaus — 3, J. Kačinskas — 2 styg. kvartetus, kurių vienas ketvirtatoninės sistemos, trio ir nonetą. Darius Lapinskas parašė trio violai, obojui ir arfai. Platesnę studiją apie k.m. yra parašęs 1921 J. Žilevičius: K.m. ūgis (Sekmoji Diena nr. 1, 2, 4, 5 7, 11, 12, 39 ir 40).

W. Altmann, Kammermusik-Katalog 1931–36; (²) Kammermusik-Literatur 1910÷1923; *W. W. Cobbett,* Cyclopedic Survey of Chamber Music 1929; *T. F. Dunhill,* Chamber Music 1913; *N. Kilburn,* Chamber Music and its Masters ²1932; *H. Mersmann,* Die Kammermusik 1930–33. *Iz.V.*

Kamerinis ansamblis 1. Kai kuriose konservatorijose šiuo vardu vadinama kamerinės muzikos praktinis kursas. 2. Bendras vardas visiems instrumentiniams vienetams, atliekantiems kamerinę muziką. Kamerinio vieneto dalyvių skaičius būna nuo 2 iki 9. Didesnis skaičius (apie 25 narių sąstato) jau sudaro kamerinį orkestrą ir yra reikalingas dirigento, tuo tarpu k.a. dirigentai nepraktikuojami. Vadovaujantį vaidmenį paprastai turi pirmas balsas. K. a. dalyvaujantieji muzikai turi pasižymėti aukšta muzikine kultūra. K.a. paprastai sudaro šie klasikiniai instrumentai: smuikas, viola, violončelė, kontrabasas, fleita, obojus, klarnetas, fagotas, valtorna, arfa, fortepijonas. Modernioje kamerinėje literatūroje įvedami ir kiti instrumentai (saksofonas — A. Webern op. 22, J. Françaix). Kamerinėje muz., priešingai orkestrui, kiekvieną balsą atlieka vienas muzikas. Šalia bendrojo k.a. vardo kiekvienas vienetas turi specialų vardą, pagal dalyvių skaičių, tiksliau sakant, pagal kompozicijos balsų skaičių. Tokiu būdu, trijų instrumentų kamerinis vienetas vadinamas trio, keturių — kvartetas, penkių — kvintetas, šešių — sekstetas, septynių — septetas, aštuonių — oktetas, devynių — nonetas. Šie tikrieji k.a. vardai dar specifikuojami pagal instrumentų rūšį. Vien styginių instrumentų kamerinis vienetas dar vadinamas styginiu trio, kvartetu ir t.t.; jei vien pučiamųjų, tai pučiamųjų trio ir t.t. Mišrios sudėties k.a. taip pat turi skaičiaus vardą, tik čia pažymimi visi instrumentai. Bet prie styginių vieneto pridėtas tik vienas skirtingas instrumentas suteikia tam vienetui ir to instrumento vardą: fortepijoninis trio reiškia trio smuikui, violončelei ir fortepijonui; fortepijoninis kvartetas — kvartetas smuikui, violai, violončelei ir fortepijonui; klarneto kvintetas — kvintetas klarnetui ir styginiams. Kadangi istorijos būvy susidarė standartinės styginio kvarteto (du smuikai, viola, violončelė) ir fortepijoninio trio (smuikas, violončelė, fortepijonas) formos, todėl šiedu k.a. deriniai paprastai vadinami tik kvartetu ar trio, ir jau suprantama, kad čia kalbama apie styginį kvartetą ar fortepijoninį trio. Atlikimas sonatų ir kitais dviem instrumentais (pvz. smuiku ir fortepijonu, violončele ir fortepijonu ir pn.) iš esmės taip pat yra k.a., tačiau dėl ryškaus solinio vaidmens, kuriuo čia pasižymi kiekvienas instrumentas, daug kas to vardo vengia.

Iz.V.

Kamerinė rūgštis kietas kristalinis junginys, gaunamas gaminant sieros rūgštį švino kamerose; vandens veikiamas skyla į sieros ir nitritinę rūgštį.

Kamerinis dainininkas aukštos muzikinės kultūros koncertinis dainininkas, atliekąs vien koncertams skirtą originalią vokalinę muziką. Anksčiau kunigaikščiai, vėliau valstybinės ir savivaldybinės įstaigos duodavo iškiliems dainininkams k.d. vardą.

Kamerjunkeris (vok. Kammerjunker) žemesnysis titulas tarnautojų carinės Rusijos ir Vokietijos valdovų rūmuose.

Kamerlingh Onnes Heike (1853–1926) olandų fizikas. Studijavo fiziką ir matematiką iš pradžių gimtajame Groningeno univ., o nuo 1871 Heidelberge, kur klausė R. W. Bunseno ir G. R. Kirchhofo. 1879 Groningene doktorizavosi. Nuo 1882 iki mirties eksperimentinės fizikos prof. Leydeno univ., kur 1894 įsteigė laboratoriją. Pagarsėjo kūnų žemų temperatūrų tyrinėjimais, ypač kai 1908 jam pasisekė suskystinti helijų ir tuo būdu galutinai patvirtinti, kad kietas kūnas, skystas ir dujos yra to paties kūno raidos stovis, priklausąs nuo esamų sąlygų: temperatūros, slėgio. 1913 už nuopelnus fizikos mokslui gavo Nobelio premiją. Buvo D. Britanijos karališkojo inst. narys. Savo raštus spausdino mokslo žurnaluose. Išsp. Communications from the Physical Laboratory at the University of Leiden. *B. Ktr.*

Kamertonas (vok. Kammerton) 1. nustatytas normalus tono aukštumas; 2. instrumentas, padarytas iš nedidelės plieninės šakutės, kuri užgauta į kietą daiktą, duoda pastovaus aukštumo garsą. Būna ir dūdelės pavidalo k. su variniu liežuvėliu; pučiant gaunamas vienas arba du skirtingi garsai. 1858 Paryžiaus akad. nustatė normalų k., kuris duoda 435 dvigubus, arba 870 vientisinius virpesius per sekundę. 1885 tarptautinė derinamojo garso konferencija Vienoje patvirtino tą patį garso aukštį — a^1. Anksčiau derinamasis garsas yra buvęs aukštesnis. XVI–XVII a. pagrindiniu garsu buvo laikomas korneto garsas cis^2, J. Bacho laikais chorui — c^2. Dabartinis k. su 870 vientisiniais virpesiais jau nebepatenkina šių dienų muz. reikalavimų. Pvz. Anglijoje dirbamos fleitos turi 890–894 vientisinius virpesius, todėl prie jų turi taikytis ir kiti muz. instrumentai. Ir kitur orkestrai nesilaikė anksčiau nustatyto pastovaus aukštumo garso. 1936 XII 17 Italijos vyriausybė buvo išleidusi griežtą potvarkį vartoti 870 vientisinių virpesių k. prie 15°C. Todėl Milano Scalos ir Augusteumo orkestrai pasižymi nepaprastu darnumu. *J.Ž.*

Kamerunas (vok. Kamerun, prc. Cameroun) V. Afrikos Gvinėjos pajūrio teritorija, ligi 1919 buvusi svarbiausia Vokietijos kolonija, valdoma nuo Versalio sutarties mandato teisėmis Prancūzijos (418.215 km^2) ir D. Britanijos (80.226 km^2). K. yra tarp Nigerijos iš v. pusės ir Prancūzijos Pusiaujo Afrikos iš r. pusės. Šiaurėje siauru ruoželiu siekia Čado ežerą, o pietuose pajūryje ribojasi su Ispanijos Rio Muni kolonija. Prancūzų valdomosios dalies adm. centras yra Yaoundė, o britų — Buea, esąs Nigerijoje. Douala yra vienintelis patogus, saugioje įlankoje uostas. Žemės paviršius pajūryje žemas, o toliau vyrauja 1000–1500 m plokščiakalniai, kuriuose įmanoma gyventi ir europiečiams. Žemumų klimatas baltiesiems nepakenčiamas, per karštas, su vidutine metų temperatūra per 25°C; labai paplitusi miego liga. Pajūrio juostoje per metus esti du lietaus sezonai; atmosferos kritulių apie 10.000 mm (Debundžoje 10.170 mm). Ten auga tankūs tropikiniai magnolijų miškai su kaučuko, palmių, kakavos, mahagonio, bambuko, tiko medžiais. Atokiau nuo vandenyno dažnai sutinkami drambliai, liūtai, leopardai, šimpanzės, vandeniniai jaučiai, antilopės, raganosiai.

Gyv. (apie 4 mil.) daugiausia bantu grupės negrai, š. dalyje gyvena arabiškai kalbą šuasai ir Sudano negrai. Iš K. išvežama kakava, kaučukas, medis, palmių alyva, bananai, dramblio kaulas, kava, žemės riešutai, odos, vaisiai.

Kameruną pirmieji pasiekė XV a. portugalai ir pavadino Rio das Camaroes (Vėžių upė). XVII a. pajūryje įsteigtos vergams, dramblio kaului ir gumai išvežti prekybos stotys. XIX a. dėl K. ginčijosi D. Britanija, Prancūzija ir Vokietija. 1868 viena Hamburgo firma Doualoje įsteigė savo prekybos faktoriją ir sudarė galimybę vokiečiams čia įsistiprinti. K. tyrinėjo vok. G. Nachtigalis, kuris 1884 kraštą deklaravo Vokietijos kolonija. 1916 užimtas prancūzų ir britų, 1922 Tautų S-gos įteisintas jų mandatu.

R. J. Bouchaud. Histoire et géographie du Cameroun sous mandat français 1944; *F. Thorbecke,* Im Hochland von Mittel-Kamerun 1951.

A.B.

Kames Henry Home (1696–1782) lordas, skotų teisininkas ir filosofas. Be darbų iš teisės srities, išsp. Essays on the Principles of Morality and Natural Religion 1751, Introduction to the Art of Thinking 1761, Elements of Criticism 1762 ir kt.

Kamfanas (bornanas; 1,7,7-trimetil-(2, 2,1)-bicikloheptanas), $C_{10}H_{18}$, yra dvižiedis prisotintas angliavandenilis. Jo bespalviai kristalai lydosi 158°, o verda 160–161° temperatūroj. K. gaunamas hidrogeninant

bornileną. Borneolas, kamparas, fenšona turi k. struktūrą ir yra jo kiltiniai. K. yra turėjęs reikšmės aiškinant kai kurių terpeninių junginių molekulinę struktūrą. *J.Vbr.*

Kamfaras žr. Kamparas.

Kamfenas (3,3–dimetil–2–metilen–norkamfanas), $C_{10}H_{16}$, yra dvižiedis neprisotintas terpeninis angliavandenilis. K. bespalviai kristalai lydosi 51–52°, o verda 160–161° temperatūroje. Jo refrakcijos rodiklis n 25/D 1.4695, n 54/D 14514; lyg. sv. d 25/4 0.8675, d 54/4 0.8422. K. optiškai aktyvus (suka šviesos poliarizacijos plokštumą); d–kamfeno [α]D (alkoholy) +99.6°.

l-kamfenas randamas kenių (Abies), pušų, eglių, o taip pat kamparmedžio, citronelės, rozmarino, valerijono ir daugelio kitų eterinių aliejų sudėtyje. Sibirinio kenio eteriniame aliejuje l– ir dl–kamfeno būna iki 20%. d–kamfenas rečiau sutinkamas gamtoje. Pramonėje daugiausia vartojamas sintetinis k., kuris gaunamas iš α–pineno. α–pinenas paverčiamas k. prijungiant ir vėliau atskeliant vandenilio chloridą (žr. Kamparas), arba tiesioginės izomerizacijos keliu, pvz. šildant α–pineną su rūgščiais, tinkamai paruoštais moliais.

Daugiausia k. suvartojama kamparo ir insekticidų (izobornilo tiociano acetato arba tanito (thanite) ir chlorinto kamfeno arba toksafeno) gamybai. *J.Vbr.*

Kamfora žr. Kamparas.

Kamgarnas (vok. Kammgarn ‚šukuotos vilnos siūlai' ag. worsted, žem. kañgaras) šukuotos vilnos siūlai bei audiniai, nevelti, nepūkuoti, lygūs, austi iš plonų siūlų. Šie siūlai beveik nenaudojami gelumbių (žr.) gamyboje. Gelumbei naudojami specialiai karšti ir verpti kočiotos gelumbinės vilnos verpalai, kurie būna storesni, pūkuoti, laisviau verpti, tinkami velti. *G.Lz.*

Kamienas 1. augalo kamblys, stiebas, medžio stiebo drūtgalis, liemuo. 2. g r a m a t i k o j e k., arba liemuo, yra žodis be kaitmens (galūnės, žr.). Todėl galima kalbėti apie k. tik tų žodžių, kurie yra kaitomi. Sudėties atžvilgiu k. yra nevienodi: jie gali sutapti su šaknimi, kaip pvz. žodyje v a i k a s šaknis v a i k- yra kartu ir kamienas; tačiau gali būti ir gana sudėtingų k., sudėtų iš pagrindinės žodžio dalies — šaknies ir vad. formantų (žr.) — priešdėlių bei priesagų, kurių gali būti ir kelios viename žody. Pvz. žodžio b e p r o t i š k u m a s k. yra sudėtas iš keturių dalių: b e–p r o t–i š k–u m–. Kaip pats žodis, taip ir jo k. ilgainiui gali kisti. Paskutinieji k. garsai — balsiai ar dvibalsiai (vad. kamiengaliai) gali susilieti su kaitmenimis, tuo būdu sutrumpindami k. ir sudarydami naujos formacijos kaitmenis. Pvz. mūsų v i l k a s turi galūnę -a s, su darytą iš seno kamiengalio a(o) ir galūnės -s. Latvių v i l k s yra visiškai praradęs senąjį kamiengalį, o rus. v o l k ir lenk. w i l k nebeturi nei senojo kamiengalio, nei galūnės.

H. Hirt, Indogermanische Grammatik III 1927; *Pr. Skardžius,* Lietuvių kalbos žodžių daryba 1943. *L.D.*

Kameniecki Witold (g. 1883) žymus lenkų istorikas, daug rašęs Lietuvos istorijos klausimais. 1920–21 Lenkijos pasiuntinys Rygoje, nuo 1931 Lvovo univ. prof. Išsp. Geneza Państwa Litewskiego 1915, Litwa a konstytucja 3 maja, Rozwój własności na Litwie, Wpływy zakonne na ustrój litewski (Przegląd Historyczny XXV 1925), Społeczeństwo litewskie w XV wieku, 1947.

Kamieński 1. A d o l f (1737–1784) pijoras, baigęs mokslus Romoje, dėstė retoriką ir filosofiją Konarskio bajorų kolegijoje. Vėliau persikėlė pas Radvilus į Nesvyžių, kur ir mirė. Svarbiausias jo veikalas Edukacja obywatelska 1774.

2. F r a n c i s z e k (1851—1912) botanikas, Lvovo ir Odesos univ. botanikos profesorius. Utricularia genties žinovas, mikorizės tyrinėtojas. Viename savo straipsnių pamini ir kelis Lietuvoje augančius paparčius.

3. L u c j a n (g. 1885) lenkų kompozitorius ir muzikologas. Mokėsi Breslave ir Berlyne, kur 1910 už disertaciją ‚Die Oratorien von Johann Adolf Hasse' gavo filosofijos dr. laipsnį (disertacija išsp. 1912). 1909–19 muzikos kritikas ‚Königsberger Allgemeine Zeitung'. Nuo 1920 Poznanės vst. muzikos akad. vicedirektorius, nuo 1922 Poznanės univ. muz. istorijos prof. Sukūrė operą Thamar 1917, komišką operą Damy i huzary 1932, operetę Tabu 1917, Śląsk śpiewa orkestrui 1919, Fantasie sur des Noël polonezą fortepijonui 1923, smuiko sonatą 1923, 60 Arbeitslieder 1905–10 ir kt. Be to, išsp. daug mokslinių muzikos studijų. Dažniausiai pasirašydavo Dolęga-Kamieński. *J.Ž.*

4. M a c i e j (1734–1821) slovakų kilmės lenkų kompozitorius, pirmas parašęs lenkišką operą Nędza uszczęśliwiona. 1778 pastatytą Varšuvoje. Operoje Zoška czyli wiejskie zaloty (1779) vartoja lenkų liaudies melodijas ir šokius. Iš viso parašė 5 operas Varšuvos teatrui, kantatą Sobieskio garbei (1788), kelerias mišias ir kt. *J.Ž.*

Kamieński-Korwin Mikołaj (m. 1872 Paryžiuje) lenkų ulonų pulkininkas, 1831 sukilimo metu pasižymėjęs įvairiose kautynėse Lenkijoje, kuri laiką buvęs lietuvių ir gudų legiono papulkininkis. Sukilimą rusams numalšinus, emigravo į užsienius, kur ir toliau tęsė savo karinę veiklą, da-

lyvaudamas įvairiuose karuose Italijoje, Turkijoje ir Prancūzijoje.

Kamienskis Petronijus, Lietuvos domininkonas, nuo 1642 Vilniaus domininkonų prioras. Jo pastangomis 1647 domininkonų ordino kapitula Valencijoje nutarė sudaryti savarankišką Lietuvos Angelo Sargo vardo domininkonų provinciją, kurios pirmuoju provinciolu buvo pats K. Išsp. Antiquitas Praedicatorum Ordinis in Magno Ducatu Lithuaniae ejusque a Provincia Poloniae independentia, Vilnae 1642.

Quetif, Script. Ord. Praedicatorum 1721; *Jocher*, Obraz. bibl. hist. nauk 1842.

Kamilarai kiltis R. Australijoje (prie Namoi ir Barvono upių). Jie yra renkamojo ūkio atstovai, verčiasi dar ir medžiokle. Šeima matriarchalinė, suskirstyta 4 vedybinėmis klasėmis, bet kiltį valdo senių tarybos rinktas kiltininkas. Mirusius laidoja sulenktomis kojomis duobėse arba medžių drėvėse.

L. Fison-A. W. Howitt, K. and Kurnai 1880. *A.Mž.*

Kamilas žr. Camillus.

Kamilijonai, arba ligonių tarnai, kunigų vienuolių ordinas, įkurtas 1586 šv. Kamilo iš Lellio. K. nešioja juodą sutaną, kurios krūtinėje prisiūtas raudonos medžiagos kryžius. Be trijų įprastų iškilmingų vienuolinių įžadų, jie daro ketvirtą — tarnauti ligoniams, padedant jiems dvasiškai ir gydant jų kūną, nepaisant užkrečiamų ligų. K. dirba viešose ligoninėse, sanatorijose, klinikose, ambulatorijose ir privačiuose namuose. Pirmieji jų namai buvo atidaryti Romoje prie šv. Magdalenos bažnyčios, kurie ir dabar yra k. tėviškieji namai. Netrukus k. įsikūrė Neapolyje, Milane, Genujoje, Florencijoje, Bolonijoje, Feraroje, Mantuvoje, Mesinoje, Palerme, Viterbe ir kt. Ypatingai jie pasižymėjo Italijoje XVII ir XIX a. marų ir epidemijų metu. K. daug patarnavo ir Vengrijoje, 1595 gelbėdami sužeistuosius kare su turkais. Tuo metu jų vienuolynai kūrėsi Vengrijoje, Austrijoje, Prancūzijoje ir kt. K. ordinas niekuomet neturėjo didelio narių skaičiaus, nes per pora pirmųjų šimtmečių tebuvo pasiekęs vos 500 narių. Po prancūzų revoliucijos, uždarius daugelį namų, jie sumažėjo iki 200. Tik XX a. k. pradėjo augti. 1949 jie turėjo 1030 profesų, per 700 aspirantų, 90 vienuolynų, 145 rezidencijas, 47 savas ligonines ir dirbo 146 viešose ligoninėse. K., per kelis šimtmečius tarnaudami ligoniams, įsigijo didelį patyrimą, dėl to jie yra parašę daug šios srities knygų ir leidžia periodinių žurnalų, kuriuose nagrinėjamos ligonių slaugymo problemos. Daugelis k. pasižymėjo ir šventu gyvenimu, bet iki šiol Bažnyčios kanonizuotas tėra tik vienas jų ordino įkūrėjas, šv. Kamilas iš Lellio.

M. Endrizzi, Bibliografia camiliana 1910; *M. Vanti*, Storia dei Ministri degli Infermi I–II 1937–1944. *V.Gdž.*

Kāminas 1. dūmtraukis (žr.); 2. dvarų ir didžiųjų ūkių židininė priemenės dalis, kuri mūro siena atitverta nuo likusios priemenės, jos viršų suskliaučiant ir užbaigiant dūmtraukiu. K. buvo verdama atvirame židinyje, rūkoma ir net laikoma mėsa. K. daugiausia paplitęs M. Lietuvoje, Žemaičiuose ir Aukštaičiuose (Latvijos pakraščiu). Plg. Rūkykla, Židinys.

Kamìnas (vok. Kamin iš gr. kaminos ‚židinys') atdara kambarinė krosnis su tiesioginiu dūmtraukiu; juo apšildomi dažniausiai svečių kambariai. Žr. Židinys.

Kaminkrėtys dūmtraukių valytojas, krėtikas, prižiūrėtojas. Viduramžiais V. Europoje atsiradęs k. amatas, buvo perimtas ir Vilniaus, Kauno bei kt. augančių miestų. K. tuo metu, kaip ir visi amatininkai, buvo susibūrę į savą amato broliją. XIX a. gale Vilniaus, Kauno ir kitų miestų k. buvo daugiausia žydai, o savivaldybės jiems stengėsi įvesti patikrinamuosius amato egzaminus, reikalaudamos mokėti dūmtraukius išdeginti ir sutaisyti atsiradusius plyšius.

Nepriklausomoje Lietuvoje veikė dūmtraukių priežiūros taisyklės, reikalavusios valyti miestuose juos kas mėnesį, valymą pažymint dūmtraukio knygutėje, k. amatą gerokai išplėtė ir aptvarkė. K. tuomet dūmtraukius valė jau ne eglių šakomis, bet plieninių spyglių valikliu ir kt. įrankiais. Lietuvos kaime k. amato nebuvo, nes kiekvienas ūkininkas juos pats išsivalydavo eglių šakomis, parištomis ant virvės.

Kaminskas 1. (rašėsi Kamiński) 1. A d o m a s, jėzuitas, studijavo Vilniaus universitete metafiziką ir etiką. 1651 gavo filosofijos dr. laipsnį.

2. A n t a n a s (1797 Račiūnų k., Ašmenos aps. — 1885 Vilniuje) pedagogas. Mokėsi bazilijonų mokykloje Borūnuose, paskui studijavo Vilniaus univ. matematiką ir fiziką. Baigęs mokslus, tikėdamasis pažadėtos mineralogijos katedros Vilniaus universitete, mokė Vilniuje privačiai. Filaretų teismo metu nuteistas. 1827–32 mokytojavo Podolės Kamenece. 1832–41 dirbo vietinio valdinio laikraščio redaktoriumi. Paskui ūkininkavo Račiūnuose, kur 1852 buvo paveldėjęs ūkį. Nuo 1856 apsigyveno Vilniuje ir vertėsi privačiomis pamokomis. Išsp. Treść chemii organicznej 1785, Arytmetyka I–II 1826–27, Jeografia

1826, Abecadlnik Witolda 1841. Paliko rankraščių.

J. Bieliński, Uniwersytet Wileński III 1899–1900, 415–416. *J.P.*

3. Cezaris (1765–1827) bazilijonų vienuolis, teologijos daktaras, Vilniaus univ. adjunktas. 1781 įstojo į bazilijonų vienuolyną, 1782–84 mokėsi Vilniaus univ. matematikos ir fizikos. 1790 įšv. kunigu. 1792–94 mokėsi Romoje, tačiau daktaro laipsnį gavo Vilniuje. 1797 Edukacinė komisija paskyrė astronomijos adjunktu Vilniaus akad. ir astronomo padėjėju observatorijoje. Ligi 1814 dirbo univ., vėliau Šv. Trejybės vienuolyno viršininkas. Dukart Lietuvos bazilijonų provinciolas. 1826 pasitraukė iš provinciolų.

A.A.Polovcov, Russkij biografičeskij slovar 1897; *J. Bieliński*, Uniwersytet Wileński III 1899–1900, 213–214; *Bobrovskij*, Russkaja uniatskaja cerkov' pri Aleksandre 1897. *P.Č.*

4. Juozas (g. 1898 I 21 Panevėžyje) tapytojas, pedagogas, visuomenės veikėjas. 1908–14 mokėsi Panevėžio rusų realinėje gimnazijoj, kur baigęs 5 kl., evakuotas į Rusiją. 1918 grįžo į Lietuvą, 1919 III įstojo savanoriu į Panevėžio srities apsaugos batalioną, dalyvavo kovose su bolševikais Krekenavos–Dauguvos ruože. 1920 vėl stojo į kariuomenę. 1922 baigė Panevėžio liet. gimnaziją. 1922 – 23 mokėsi J. Zikaro meno studijoje, 1924 – 25 Karališkoje aukštesniojoje architektūros m-loje Romoje, 1925–26 dailiųjų menų mokykloje Angerse, Prancūzijoje. 1926 piešimo mkt. Lazdijų Žiburio gimn., 1927–32 ir 1942–44 Panevėžio gimn. 1932–42 dirbo Panevėžio ‚Juostos' rankdarbių įmonėje, kuriai vadovavo jo žmona Teodora Mataitytė (1930). 1944 pasitraukė į Vokietiją, kur 1945–49 mokytojavo Hanau liet. gimn.

J. Kaminskas

Grafikos darbais viešai pradėjo reikštis 1923. Kaip tapytojas pirmą kartą pasirodė Meno kūrėjų d-jos parodoje 1926 Kaune su akvarelės darbais. Vėliau keletą individualių parodų yra suruošęs Panevėžyje (paskutinioji 1944 VI 1–15), 1946 Hanau, 1948 Schweinfurte ir 1954 Vasario 16 gimn. Hüttenfelde. K. yra dalyvavęs Lietuvos pašto ženklų (gauta II premija) ir monetų projektų konkursuose (laimėjo 50 centų I premiją, nors vėliau moneta nukalta pagal J. Zikaro projektą). Yra padaręs antraščių laikraščiams ir žurnalams (Rytui, Ateičiai, Ūkininkui, Žemaičių Prieteliui, Panevėžio Balsui, Kultūrai).

J. Kaminskas Užmiršti kapeliai

Dailininko veiklą pradėjęs grafika, akvarele, aliejine tapyba, pamažu perėjo beveik vien į temperą; ta technika yra nutapęs daugiausia paveikslų, nors kartais juose matyti akvarelinių priemonių (liejimo). K. paveikslai dažniausiai vaizduoja Lietuvos peizažą su sodybomis, kapeliais, kryžiais. Jie atlikti ramiu, saikingu realistiniu stilium, nors retkarčiais juose galima sutikti simbolinių siekimų ir idealizavimo tendencijų, ypač tremty nutapytuose paveiksluose. Vaisingiausi K. kūrybos metai yra buvę 1942–44, kada jis yra nutapęs apie 400 paveikslų.

K. aktyviai reiškėsi ir visuomeninėje veikloje. Nuo 1926 Liet. meno kūrėjų d-jos narys, Lietuvos verslininkų s-gos Panevėžio sk. sekr. ir pirm., Lietuvos kariuomenės kūrėjų-savanorių s-gos Panevėžio sk. sekr. Meno klausimais rašinėjo Ateityje, Židinyje, Ryte ir kt. *J.Gr.*

5. Mscislovas (1839 Radeikiuose, Utenos aps. — 1868) mokėsi Ukmergės aps. mokykloje, Vilniaus gimn. ir Varšuvos medicinos akad., bet jos nebaigė. 1862–66 vertėsi žurnalistika. Rašė istorines apybraižas ir etnografinius straipsnius į Kurjer Wileński, Bibljoteka Warszawska. Straipsnių rinkinys Kobieta, miłość i małżeństwo 1873. Iš jo lituanistinių straipsnių, atspausdintų Tygodnik Illustrowany,

paminėtini: O poetycznych wyobrażeniach ludu litewskiego, zawartych w jego piesniach (nr. 355, 1866 ir nr. 357, 1866), O poetycznych wyobrażeniach ludu litewsko-krzywickiego, zawartych w jego piesniach (nr. 414, 1867). *P.Č.*

Kaminski Heinrich (1886–1946) lenkų kilmės vokiečių kompozitorius. 1930–32 Berlyno akademijos prof., 1930–33 simfoninių koncertų dirigentas Bielefelde. Nacių režimo metu, ypač po jo kūrinių 1938 uždraudimo, K. pasitraukė iš viešo muzikinio gyvenimo ir, atsidėjęs tik kūrybai, iki mirties nuošaliai gyveno Bavarijoje. Savo mistinio bei religinio atspalvio kūryboje, kurioje šiaip yra gana ryški Bacho, Beethoveno ir Brucknerio įtaka, K. grįžo į barokinės muz. polifoniją, išreikšdamas ją moderniosios muz. priemonėmis. Tuo būdu jis siekė atgaivinti XVII a. concerto grosso formas (Concerto grosso dvigubam ork. 1932, Dorische Musik 1933, koncertas orkestrui su fort. 1936), D. Buxtehudės stiliaus barokinę kantatą (69-ji psalmė 1914, Introitus und Hymnus 1919, Magnificat 1925) ir vėlyvojo renesanso a cappella stiliaus daugiabalsį motetą (O Herre Gott 1918, Der Mensch 1926, Die Erde 1928). Iš apie 10 K. kamerinės muz. kūrinių išskirtina styginis kvintetas fis-moll (1916, rev. 1927) ir kvintetas styginiams ir pučiamiesiems 1924. Gana gausioje jo vargonų muz. ypač minėtina tokata Wie schön leucht' uns der Morgenstern 1923, paprastai laikoma vienu geriausių šios rūšies kūrinių po Regerio. Operinėje muzikoje, — Jürg Jenatsch 1929 (rev. 1937) ir Das Spiel vom König Aphelius 1946, — siekdamas kuo natūralesnės muzikos ir teksto sintezės, K. išvystė savitą stilių, pagrįstą dramatišku rečitatyvu.

K. Schleifer ir R. Schwarz-Stilling, H. K.: Werkverzeichnis 1949. *K.O.*

Kaminskij Anton Antonovič (1862–1936) rusų meteorologas. Nuo 1883 dirbo vyr. geofizikos observatorijoje, 1883–1918 vadovavo meteorologinių stočių skyriui, 1919–29 valstybiniame hidrologijos inst. Autorius daugelio darbų iš klimatologijos srities. Išsp. Godovoj chod i grafičeskoje raspredelenije vlažnosti vozducha na prostranstve Rossijskoj imperii 1894, Dannyje i mysli o krugovorote vody na zemnom šare 1925 ir kt. *S.K.*

Kamionka k. Ašmenos ap. Čia III–IV a. lobyje surasta 3 sidabriniai auskarai, 1 žiedas, 1 sidabrinis ilgasis, sveriąs 196 g, ir Romos pinigų: Vespasijono, Trajano, Antonino Pijaus, Septimo Severo ir Karakalos.

Kamisardai (prc. camisards iš vid. prc. camise ‚marškiniai') Prancūzijos Sevenų srities hugenotai, ėmę veikti prieš vyriausybę po Nanto edikto atšaukimo (1685). Atvira kova kilo po katalikų abato nužudymo 1702 ir truko iki 1705, kada vyriausybės vadas Villars, pažadėjęs amnestiją, patraukė k. vadą Cavalier'ą į savo pusę. Daugumas hugenotų emigravo į protestantiškus kraštus, nors gerilinis karas ir truko iki 1715, kada k. liko galutinai išsklaidyti. Žr. Camisards. *J.J.*

Kamke Ivar (1882–1936) švedų tapytojas. Studijavo Stockholme, Olandijoje, Paryžiuje, Italijoje, Ispanijoje, Alžire. Tapė didžiulius, su daugeliu figūrų paveikslus, kaip pvz. Žuvų varžytynės Volendame, Žuvų uostas Olandijoje, Vaisių turgus Romoje. Taip pat ir portretistas.

Kamlotas (prc. camelot iš gr. kamēlos ‚kupranugaris') storas, stiprus, lygus, natūralios šukuotos kupranugarių vilnos audinys. Metmenys ir ataudai būna stipriai sukti.

Kamoja upelis Svierių ir Švenčionių aps., Birvėtos (Dysnos, Dauguvos) deš. intakas, 48 km ilgio; teka į š. ir š.r. pro Kamojų ir Adutiškio mst., per Kamojų, D. Surviliškių, M. Surviliškių ir Svierių ež.; kritimas 65 m, nuolydis 0.00135. Baseino plotas 329 km², vid. debitas 2,3 m³/sek.

Kamójys (lenk. Komaje) mstl. ir vls. centras, Švenčionių aps., 30 km į p.r. nuo Švenčionių, 105 km į š.r. nuo Vilniaus, prie plento pusiaukelėje tarp Kabilninko ir Adutiškio, įsikūręs Švenčionių aukštumose, Neries ir Dysnos upių takoskyroje. 1931 K. vls. plotas 234,5 km², naudojamos žemės 18.110 ha, žemės ūkiui naudojamos 11.770 ha, vls. gyventojų 7608, gyvenamųjų namų 1410. Yra bažnyčia, mokykla, teismas, policijos nuovada, pašto agentūra, girininkija (priklauso Lentupio miškų urėdijai), malūnas, bravoras, kelios krautuvės ir turgavietė. Šv. Jono Krikštytojo mūrinė bažnyčia statyta 1606 Jono Rudaminos Dusetiškio, perstatyta 1861; parapija priklauso Švenčionių dekanatui; koplyčios Šilvų ir Alekniškių kapinėse. K. parapija miški, dalis sugudėjusi (buvę apylinkėje dvarininkai siekė panaikinti lietuvybės žymes). Prieš 50 metų K. bažnyčioje buvo sakomi lietuviški pamokslai ir giedama lietuviškai. Vėliau lietuviškai skaityta tiktai evangelija ir dukart metuose, per atlaidus, buvo sakomi liet. pamokslai. 1922 K. parapiečiai savo aukomis per klebonų rėmė Švenčionių liet. prieglaudos vaikus. 1939 K. klebonavo veiklus Vilniaus krašto kun. Aleksandras Mikaila.

Seniau K. buvo Aleksandro Pronskio nuosavybė, vėliau perėjo Tomui Rudaminai, nuo 1592 valdė Jonas Rudamina Dusetiškis ir jo palikuonys. 1722 iš Rudaminų giminės perėjo Sulistromskiams.

K. apylinkės ežeringos: Kamojų, Luodaso, Švokšto, ež. supa K. mstl. Miškų maža. Dirvožemis neblogas, vietomis prie molio, gerai auga javai. *V.Klb.*

Kamojų ežeras Kamojų vls., Svierių aps., 1,1 km ilgio, 24 ha ploto; paviršius 191 m nuo j.l.; per ež. teka savo aukštupiu Kamoja, Birvėtos (Dysnos, Dauguvos) intakas; p.r. krante Kamojų mst.

Kāmona upelis Pagėgių aps., Gėgės (Nemuno) deš. intakas, 20,1 km ilgio; pradžia Vainuto vls., Tauragės aps., teka į p. pro Rukų bžk., turi 2 kair. intakus Timsrą ir Bisrą.

Kamora žr. Camorra.

Kamorūnai (lenk. Komaruny) k. Varėnos vls., Alytaus aps. Kaimas grynai lietuviškas. Čia prieš I pas. karą ir karo metu 12 metų daraktoriavo Kristupas Molis. Po karo veikė Vilniaus Ryto mokykla; ją lenkų valdžiai uždarius, įsteigta skaitykla. Be to, K. buvo veiklus šv. Kazimiero skyrius, rengęs dažnus vaidinimus, Kultūros skyrius, ūkio ratelis, pieninė. 1939 į K. ateidavo 30 egz. Aido ir kt. laikraščių. *V.Klb.*

Kampa 1. rogių balžienas, vinkšna; 2. medinė pasostė rogėse ar ratuose; 3. medžius vežant ant rogių uždedama trinka (kalė); 4. geležinis kablys.

Kampala mst. r. Afrikoje, Ugandoj (žr.), Bugandos teritorijos sostinė, žymus prekybos centras šiauriniame Viktorijos ežero krante; 22.100 gyv. (1948). Kelios aukštesniosios mokyklos, glžk. į Mombasą st.

Kampāmatis prietaisas kampams matuoti. Braižytojų vartojamas išvesti tam tikru kampu linijoms arba išmatuoti kampui tarp linijų. K. yra pagamintas iš plastinės medžiagos, permatomas, pusės apskritimo lankas, kuris padalytas į 180 laipsnių. Amatininkų k., naudojamas dirbtuvėse, susideda iš dviejų dalių. Viena iš jų, plokštelė sukiojama apie centrą, galima nustatyti bet kuriuo kampu su pagrindu. *J. Mkl.*

Kampanija (prc. campagne ‚žygis' iš it. campagna ‚laukas, mūšio laukas') 1. kariuomenėje — žygis, visuma karinių operacijų, sujungto bendro strateginio tikslo ir atliekamų bet kuriuo metų laiku; 2. priemonės įgyvendinti kuriems nors svarbiems politiniams, visuomeniniams ar ūkiniams uždaviniams, pvz. rinkiminė k.; 3. laivyboje nenutraukiamas laivų plaukiojimo periodas.

Kampanija (lot. Campania, it. Campagna) 1. p. Italijos sritis prie Neapolio įlankos; 13.595 km² su 4.400.000 gyv. (1954). K. susideda iš 5 provincijų: Avellino, Benevento, Casertos, Neapolio ir Salerno. K. apima dalį Apeninų kalnų, Sorento pusiasalį, Capri salą ir derlingas Volturno, Sarno ir kt. žemumas. Pirmieji žinomi gyventojai buvo oskai, VIII a. pr. Kr. kolonizuota graikų, vėliau etruskų ir samnitų, o nuo 338 pr. Kr. romėnų. Kaimiečiai verčiasi sodų ūkiu (vynuogės, persikai, citrinos, daržovės, kanapės), didžiausias mst. Neapolis; dėl gamtos gražumo (Capri, Sorento) ir įdomumo (Vezuvijus) mėgiama turistų.

2. vidurinės Italijos sritis, žr. Campagnia. *A.B.*

Kamparas, kamfora (2–kamfanonas, 2–keto–1,7,7–trimetil–norkamfanas; 1,7,7–trimetil–1,2,2–dicikio–2–heptanonas), $C_{10}H_{16}O$, yra terpeninis ketonas, sutinkamas rinkoje bespalvių, trikampės arba šešiakampės sistemos kristalų arba skaidrios suslėgtos masės pavidalu. K. turi du nesimetriškus anglies atomus, taigi teoriškai yra galimi keturi optiškai veiklūs k. stereoizomerai, tačiau praktikoje pastebėti tik du. Vienas jų suka šviesos poliarizacijos plokštumą į dešinę (d-kamparas; 20% tirpale etanolyje $[\alpha]^{20}/D = +44{,}8°$), kitas į kairę (l-kamparas); be to, sintetiškai gaunama gamtoje retai tesutinkama optiškai neveikli raceminė forma (dl-kamparas). d-kamparas lydosi 178,5–179°, o dl–kamparas 178–178,5° temperatūroje. K. verda 209° temperatūroje, yra lakus su vandens garais, be to, lengvai sublimuojasi. Jo lyg. svoris $d^{20}/_4$ 0,963. K. turi aštrų skonį ir stiprų būdingą kvapą. Jis mažai tirpus vandenyje (0.1%), bet labai tirpus organiniuose tirpikliuose.

d-kamparas plačiai ir gausiai paplitęs gamtoje. Japonijos, Kinijos ir Formozos, Sumatros bei Javos salų miškuose augąs kamparmedis (Cinnamomum camphora) per ilgus šimtmečius buvo pagrindinis k. šaltinis. Varant su vandens garais šio medžio skiedras, žievę ar lapus gaunamas aliejus, iš kurio išsikristalina didžioji k. dalis. Neišsikristalinęs iš aliejaus k. išskiriamas, pvz. ekstrahuojant aliejų metanoliu ir skirstomai distiliuojant gautąjį ekstraktą. Nuo aliejaus atskirtas k. valomas jį sublimuojant arba iškristalinant iš tinkamai parinktų lakių tirpiklių (pvz., benzeno, žibalo eterio). Iš kamparmedžio gaunamas k. šiuo metu sudaro apie $^1/_3$ pasaulinės k. gamybos. Be kamparmedžio, d-kamparas sutinkamas daugelyje kitų eterinių aliejų. Kilimandžaro karališkosios mėtos (Ocimum kilimandscharicum) ir kai kurių kitų jos atmainų (pvz., O. canum) eteriniuose aliejuose d-kamparo būna iki 70%. Šių žolių auginimas ir panaudojimas k. gauti daugelyje šiltųjų kraštų intensyviai tiriamas.

l-kamparas mažiau gausus gamtoje. Bene gausiausias jos šaltinis bus V. Afrikoje augančių Lippia adoensis ir Le-

vandula pedunculata eteriniai aliejai.

dl-kamparas dar retesnis gamtoje. Už tai jis lengvai pagaminamas sintetiškai ir šiuo metu sudaro apie $^2/_3$ šio gaminio visoje pasaulinėje rinkoje. Prieinamiausia k. sintezei žaliava yra α- ir β-pinenų turtingas terpentinas. Veikiant terpentiną 0–15° temperatūroje sausu vandenilio chloridu, pastarasis prisijungia prie pineno, kurio struktūra pakinta ir susidaro bornilo chloridas. Nuo bornilo chlorido atskeliant vandenilio chloridą (pvz. šildant šarminėmis fenolų ar riebalinių rūgščių druskomis), junginio struktūra vėl pakinta, ir susidaro kamfenas. Kamfeną galima gauti ir tiesiog, katalitiškai oksiduojant pineną (žr. Kamfenas). Veikiant kamfeną acto rūgštimi, susidaro bornilo ir izobornilo acetatai, kurie apmuilinami į borneolą ir izoborneolą. Pastaruosius oksiduojant (dažniausiai chromo ar azoto rūgštimis) arba katalitiškai dehidrogenuojant gaunamas k. K. sintezę galima sutrumpinti katalitiškai izomeruojant α-pineną į kamfeną ir pastarąjį tiesiog oksiduojant į k., tačiau ilgasis kelias tuo tarpu tebėra ekonomiškesnis.

Dar galima gauti k. iš p-cimeno, pastarąjį veikiant vandeniu, gyvsidabrio druskų akivaizdoje (gyvsidabrio druskoms esant katalizatorium).

K. turi ketonams ir terpenams būdingas savybes.

K. nuo gilios senovės vartojamas medicinoje kaip švelnus antiseptikas ir fungicidas. K. kvapas nepatinka daugeliui vabzdžių, todėl jis dažnai vartojamas vabzdžiams atbaidyti skirtuose preparatuose. K. kvapo ypač nemėgsta bitės, todėl pridedant apie 2% k. į insekticidus, bitės apsaugomos nuo apsinuodijimo. Stipriai chlorintas k. (50–70% chloro) yra pats stiprus insekticidas. Tačiau daugiausia (apie 80%) k. sunaudojama foto bei kino filmų ir kt. daiktų gamyboje iš celiuliozės nitratų, kuriems k. suteikia reikiamą plastiškumą.

Laboratorijose k. vartojamas kaip tirpiklis joje tirpių ir 178° temperatūroje pastovių junginių molekuliniam svoriui nustatyti Rasto būdu (žr. Molekulinis svoris).

J. L. Simonsen, The Terpenes II, 2a 1., 1949; *W. M. Coates*, Camphor: Natural and Synthetic, in Perfumery Essent. Oil Record, 43, 1952, 331–335, 360–363, 395 psl. *J.Vbr.*

Kamparmedis žr. Cinamonas.

Kamparo rūgštys (1,2,2–trimetil–1,3–ciklopenthan dikarboksilinės rūgštys), $C_{10}H_{16}O_4$, yra dvi: cis ir trans (žr. Izomerizmas, geometrinis), abi optiškai veiklios. Diastereoizomeridas cis vadinamas k.r., o trans — izokamparine rūgštimi d– ir l–kamparo rūgštys lydosi 187°, o dl-kamparo rūgštis 202–203° temperatūroje; d– ir l–izokamparinės rūgštys lydosi 171–172°, o dl-izokamparinė rūgštis 191° temperatūroje. K.r. gaunama oksiduojant kamparą arba bornileną atskiesta azoto rūgštimi (d=1,3). K.r. šiek tiek naudojama vaistų gamyboje. *J.Vbr.*

Kampas 1. plokštumos geometrijoje vadinama geometrinė figūra, sudaryta dviejų susitinkančių tiesių. Susitinkančios tiesės vadinamos kampų kraštinėmis, o jų bendras taškas — kampo viršūne. Šį k. nusakymą galima išplėsti į tiesės ir plokštumos k., dviejų plokštumų k. — dvisienį kampą, trijų plokštumų k. — trisienį kampą, daugelio plokštumų k. — daugiasienį kampą, o taip pat k. tarp dviejų kreivių.

K. didumas priklauso nuo jo kraštinių išsiskėtimo laipsnio ir matuojamas apskritimo, kurio centre yra k. viršūnė, lanku, telpančiu tarp kampo kraštinių. Centrinis k., kurį atitinkąs lankas lygus $^1/_{360}$ apskritimo daliai, laikomas kampų matavimo vienetu ir vadinamas laipsniu. Laipsnis dalomas į mažesnes dalis: $^1/_{60}$ laipsnio dalis vadinama minute, o $^1/_{60}$ minutės dalis — sekunde. K. dydis, išreikštas laipsniais, minutėmis ir sekundėmis, šiaip žymimas: pvz., trijų laipsnių, trijų minučių ir trijų sekundžių k. užrašomas 3°3′3″.

Kampams matuoti vartojamas ir kitas k. matavimo vienetas — radianas. Radianas yra centrinis k., kurį atitinkąs lankas lygus to lanko spinduliui. Išreiškiant laipsnio vienetais, radianas lygus 57°29′49″.

Sukant vieną k. kraštinę apie kampo viršūnę ir tuo būdu keičiant k. didumą, tenka įvesti sąvoką ne tik 180°, kampo, bet ir kampų didesnių už 360°, padarius daugiau negu vieną pilną apsisukimą. Sukant kampo kraštinę nuo kitos kraštinės pastovios padėties prieš laikrodžio rodyklės kryptį, gauti kampai laikomi teigiamais, o sukant pagal laikrodžio rodyklės kryptį — neigiamais. *L. Kč.*

2. Artilerijoj šaudymo parengimas susideda iš kampų skaičiavimų: horizontalinis k. — tarp taikinio ir pasižymėjimo taško (pabūklas centre), vertikalinis k. — pakylos kampas (taikyklio k. + vietos k.).

K. žingsnis artilerijoje terminas nurodąs per kiek tūkstantųjų turi būti pakeista pabūklo kryptis didinant ar mažinant taikiklį, kad būtų galima sprogimus laikyti savo sekimo linijoje. *O.Urb.*

Kampen (Campen) Jacob van (1595 — 1657) olandų tapytojas ir svarbiausias Olandijos XVII a. architektas. Tapybos darbų išliko nedaug. Architektūroje atstovavo griežtam italų klasikinės krypties sti-

liui pagal Scamozzio ir Palladio pavyzdžius. 1633 suprojektavo Mauritshuis rūmus Hagoje, kombinuodamas vietinę degintų plytų statybą su uolienoje iškaltais klasikinių formų piliastrais ir kt. detalėmis, 1638 Amsterdamo teatrą, 1645–49 Haarlemo N. Bažnyčią, 1648–54 Amsterdamo rotušę (baigta 1700), kuri yra K. šedevras ir žymiausias olandų ankstyvojo klasicizmo pavyzdys. *P.Rkl.*

Kampešmedis mėlynasis (Haematoxylon campeschianum) ankštinių (Leguminosae) šeimos medinis augalas. Vidurinės Amerikos čiabuvis. Taip pat auginamas tropikiniuose kraštuose. Iš jo medienos gaunami dažai, hematoksilinas, vartojami medicinoje, mikroskopijoje, tekstilės pramonėje ir rašalui gaminti. Mediena vaistinėse vad. Lignum campeschianum, Lignum haematoxyli. *J.Rkt.*

Kampf Arthur (1864–1950) vokiečių tapytojas. Mokėsi Düsseldorfo meno akademijoj. Nuo 1886 pasižymėjo natūralistine istorinių scenų tapyba (mėgiama tema 1812–13 karas). 1909 nutapė monumentalių paveikslų Berlyno vst. bibliotekai ir 1913–14 univ. salei (Fichte kalba vokiečių tautai). 1915 tapė Vakarų frontą, 1916 Varšuvos getą. 1915–25 aukštosios meno mokyklos dir. Charlottenburge.

B. Kroll, A. K. 1944.

Kämpfer Engelbert (1651–1716) vokiečių gydytojas ir keliauninkas. Būdamas švedų pasiuntinybės sekr., 1683 per Maskvą išvyko į Persiją, kurią per 4 metus nuodugniai ištyrė. Vėliau, tarnaudamas Olandų - R. Indijos kompanijoje, lankėsi Arabijoj, Indijoj, Javoj, Japonijoj. Daugumas jo kelionių aprašymų rankraščių yra Britų muziejuje Londone. Išsp. History of Japan and Siam 2 tt, Am Hofe des persischen Grosskönigs 1940.

Kampikai (vok. Kampiken) vietovė į v. nuo Labguvos, kurią 1352 buvo pasiekusi Algirdo ir Kęstučio kariuomenė, kovodama su Ordinu.

Kampininė kultūra mezolitinės kultūros tarpsnis. Žr. Campignien.

Kampininkas pas svetimus žmones laikinai gyvenąs žmogus, įnamys; trobelninkas, gavęs iš kaimo teisę pasistatyti trobelę, kol ši vietoje supus, o drauge ir mažą darželį žemės, už kurią paprastai ūkininkui atidirba sutartas dienas.

Kampinis 1. daiktas, esąs kampe; 2. ratų rungas, į ratų skersaplautį įkalamas pagalys, prie kurio laikosi šoninės lentos (drangos); 3. sporte—baudos smūgio mušimas iš futbolo (žr.) aikštės kampo.

Kampỹs ežeras Merkinės vls., Alytaus aps., 1 km ilgio, ligi 500 m pločio, 45 ha ploto, ties Pilvingių k., 5 km į v. nuo Nedingės bžk., tarp Ilgio ir Pilvingio ežerų; paviršius 120,5 m nuo j.l.; per jį teka Strauja (Nemuno).

Kampiškės bžk. A. Panemunės vls., Kauno aps., plačiame Nemuno slėnyje, prie kair. jo kranto, 20 km nuo Kauno; 1923 buvo 33 ūkiai su 219 gyv. Čia rastas naujojo akmens amžiaus titnaginis kaltelis. Ties K. yra piliakalnis. 1883 pastatyta medinė bžn., į kurią pamaldų laikyti atvykdavo A. Panemunės kunigas. 1909 įkurta parapija, kurios pirmuoju klebonu buvo kun. Juozas Bridžius.

Kampiškiemis (vok. Kampischkehmen) k. ir dv., 8 km į v. nuo Gumbinės, prie Unguros upės. 1939 apie 450 gyv. Deš. Unguros krante didelis geležies amžiaus kapinynas, kur mirusieji laidota sudegintı; pietų pusėje Avininkų piliakalnis.

K. apylinkėje yra šie kaimai: Šležėliai (Schleszehlen), Lampsėdžiai (Lampseden), Juodžiai (Judtschen), Kutkūnai (Kutkuhnen), Gerviškė (Gerwischken), Kolatiškė (Kollatischken), Adomlaukiai (Adonnlauken), Jukniškė (Jucknischken).

Kamp-Lintfort mst. v. Vokietijoje, į š. nuo Krefeldo, per 30.000 gyv. (1955). Žymus akmens anglies kasyklų centras; čia 1123–1802 buvo cistersų vienuolynas. Bažnyčia statyta 1410–15. K. gavo miesto teises 1950.

Kampmann Hack (1856–1920) danų architektas, studijavo Kopenhagoje ir užsienyje. 1908–18 danų meno akad. prof. Iš jo darbų pažymėtini archyvo rūmai Viborge, muitinė ir miesto biblioteka Aarhuse. Marselisborgo pilis, Gliptotekos antikinio meno skyrius. Paskutinysis K. darbas buvo Kopenhagos policijos rūmų projektas— didžiulis monumentalus pastatas, pasižymis puikiu išdėstymu ir formos perteikimu (šiuos rūmus po jo mirties pastatė 1924 Aage Rafn ir kt.). *J.Lng.*

Kamptozauras (gr.) dvikojis dinozauras, 2–5 m ilgio, primityvus ornitopodas. Dažnas juros periodo pabaigoje ir kreidos periodo pradžioje.

Kampuotė (lat. Kumpote) upelis Žiemgaloje ir Zarasų aps., Laukesos (Dauguvos) deš. intakas, 13,6 km ilgio (su aukštupiu 27,2 km ilgio); teka iš Kampuočio ež., aukštupis iš Ilgio ež. per Saločio ež.

Kampuotis ežerai: 1. Smalvų vls., Zarasų aps., 1,9 km ilgio, ligi 300 m pločio, 40 ha ploto, tarp Turmanto ir Zemgalės glžk. stočių; paviršius 130 m nuo j.l.; iš jo teka Kampuotė (Laukesos, Dauguvos); išilgai ež. eina siena su Latvija, atskirdama 10 ha ploto Latvijai.

2. Švenčionėlių vls., Švenčionių aps., 4 km į š.v. nuo Švenčionėlių mst., 50 ha ploto; paviršius 136 m nuo j.l.; per gretimą

Sergelio ež. priklauso Žeimenos (Neries) baseinui. *S.K.*

Kamsetzer Jan Baptist (1753 Drezdene — 1795 Varšuvoje) architektas, kilimo vokietis, dirbęs Lenkijoje karaliaus Stanislovo Augusto tarnyboje, už nuopelnus pakeltas į bajorus. Pastatė eilę rūmų Varšuvoje ir kartu su D. Merlini ir G. Fontana projektavo vidaus dekoracijas Riterių ir Sosto salei karaliaus pilyje bei Lazienkų rūmų bibliotekai, miegamajam, teatrui ir kt. Vertingų K. piešinių turi Krokuvos tautinis muziejus. *P.Rkl.*

Kamsvikas piliakalnis Unguros krante, prie Tamaviškių k., apie 5 km į r. nuo Įsruties. Upė, darydama lanką, iš trijų pusių supa kalną. Daugelis istorikų šį piliakalnį identifikuoja su Ordino kronikose minima ‚Kameniswike', kurią 1278 kryžiuočiai buvo išgriovę. Čia jie įrengę savo pilį (Įsruties priešpilį), kurią Ordinas vadino Tamava (Tammove). Apie kalną yra išlikę eilė padavimų. XIX a. pradžioje vietos dvarininkai norėjo kalne padaryti iškylų ir pasilinksminimų vietą. Piliakalnis apaugęs krūmais. *M.Nb.*

Kamša žabais ar jų ryšuliais išklotas pelkėje kelias, pylimas; užtvanka. Iki paskutinių dienų per pelkes pravažiuoti buvo daromos k. Vienos jų buvo laikinės, tik tam kartui ar tiems metams kemšamos, paprastai sumetant skersai pravažiavimo vietos čia pat nukirstus karklus, kitos — ilgametės, pastoviam pravažiavimui skirtos. Šias k. ūkininkas ir visas kaimas, kartais ir didesnė apylinkė, kimšdavo iš pelkės karklų, bet dažniausiai jas darydavo iš surištų eglės ar pušies šakų, nevengiant įversti ir rąstų. Labai dažnai į tokias k. priveždavo ir akmenų. Baudžiavos metais dvaras išvarydavo žmones, kad per pelkes padarytų kamšinius kelius, jas užpildami dar ir žemėmis. Tokios k. Rokiškio–Utenos –Zarasų aps. vėliau išvirto vieškeliais, kertančiais sunkiai praeinamas pelkių vietas. I pas. karo metu kai kurie ūkininkai pasidarė k. į pelkes, kur nuo vokiečių slėpė gyvulius, grūdus ir kt. turtą.

Pavasariais upeliuose iš šakų ar jų ryšulių daro k., kurių protarpiuose stato varžas ar bučius. *A.Mž.*

Kamšai Kalvarijos vls. ir aps. 1930 vykdant Kirsnos upės nusausinimo darbus, durpyne, vienoje duobėje, išgrįstoje akmenimis, surasta daug vidurinio akmens amžiaus kultūros liekanų. Iš svarbesnių radinių paminėtina: kaulinis dantytas žeberklas su 9 nežymiai išlenktomis užbarzdomis, kaulinis žeberklas su viename šone įdėtomis titnaginėmis skeltėmis, raginis kaplys, nemaža pradėtų piaustyti elnio bei stumbro ragų ir titnaginių dirbinių. Tame pačiame durpyne aptikta daug medžiojamųjų gyvulių kaulų ir stambios žuvies kaukolė. Be to, čia surasta seno vyro kaukolė, kuri priklauso ilgagalvių (hiperdolichokefalikų) žmonių tipui. Jos ilgis 191, plotis 132, ilgio pločio indeksas 69,11. Kaukolė giminiška 1948 Kabeliuose (žr.) surastai kaukolei.

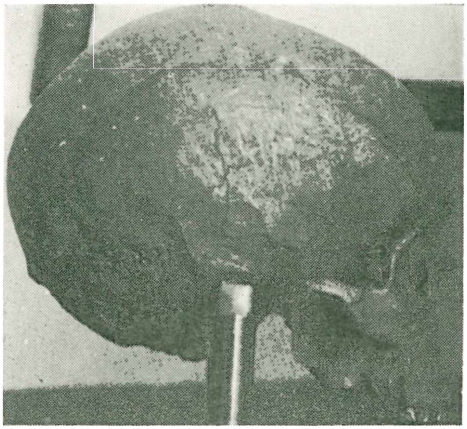

Kaukolė surasta Kamšuose

J. Žilinskas, Akmens periodo žmogus Žemaitijoje ir Suvalkijoje 1931, 18 tt.; *J. Puzinas*, Poledinio Lietuvos gyventojo kultūra (Naujoji Romuva 12–13, 1935, 284–285; čia vietovė klaidingai pažymėta Jokimavičiaus vsd.); (") Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys 1938, 16. *J. P.*

Kamščiamedis (Quercus suber) pietų kraštų medis, iš kurio žievės kamščius gamina. Žr. Kamštis.

Kamštenis amūrinis žr. Aksomedis.

Kamštinis brazdas, arba felogenas, augalo antrinis embrionalinis audinys (antrinė meristema), susidaręs tuoj po epiderme bei gilesniuose žievės sluoksniuose. K.b., kaip kuriamojo audinio celės, dalindamosi į lauko pusę gamina kamštį (gr. phellem), o į vidaus — felodermą; kai kurių augalų k.b. jos negamina. K.b. veikia uždaru ratu aplink visą stiebą, šaką, šaknį arba atskiromis vietomis. *J. Rkt.*

Kamštis 1. botanikoje kamštinio brazdo gaminamos peridermės dalis, einanti augalo žievės išorės kryptimi. K. audinys paprastai yra sluoksniuotas, glaudžiai suglaustų plokščių celių, bei tarpcelių. Jo celės negyvos, sienelės prisisunkusios vandens ir dujų nepraleidžiamos medžiagos s u b e r i n o. Be to, celėse yra 35% riebalinių rūgščių, 20–30% lignino ir šiek tiek celiuliozės, politerpenų, taninų. K. spalva priklauso nuo jo celių viduje esamų dervinių bei tanininių medžiagų. Ji paprastai rusva. Beržo tošies baltumas priklauso nuo baltų betulino grūdelių. K. celių vidus dažnai būna pripildytas oro. K. pasižymi leng-

Kamščiamedis

vumu ir elastingumu. K. audinio išoriniai sluoksniai sudaro tošį (rhytidome). Jos paviršius būna lygus, kai kamštinio brazdo yra veikiama aplink, uždaru ratu. Suskeldėjusi ir žvyniškai besilupanti tošis vadinama žiauberimi.

2. Kamščio audinio, medžio, stiklo ir kt. dirbinys, vartojamas dažniausiai buteliams užkimšti. *J. Rkt.*

K. p r a m o n ė. Kamščio žaliava, kuri yra vartojama įvairiausiems dirbiniams (pvz. buteliniams kamščiams, žvejybos įrankiams, gelbėjimo ratams, izoliacinėms plokštėms, linoleumui ir kt.), daugiausia gaunama iš kamštinių ąžuolų Q u e r c u s s u b e r, Q. s u b e r v a r. o c c i d e n t a l i s. Q. suber amžinai žaliuojąs ąžuolas būna iki 18 m aukščio ir gausiausiai auga Portugalijoje, Ispanijoje, P. Prancūzijoje, Italijoje, Korsikoje, Tunise, Maroke, Alžire. Kamštinių ąžuolynų yra apie 1.500.000 ha. Kamštis pradedamas lupti jau 20 metų amžiaus ąžuoliukams ir lupamas iki senatvės (apie 500 metų). Žievė lupama kas 9 metai, nepažeidžiant vidinių sluoksnių. Iš vieno medžio per visą lupimo laikotarpį gaunama iki 200 kg kamščio. Jaunesnių medžių k. turi geresnių savybių. Metinė kamštinės žaliavos gamyba siekia 120.000 t. JAV kas metai importuoja apie 60% visos pasaulinės žaliavos. Kamštinių ąžuolų įveista Kalifornijoje. Tikimasi juos išplėsti ir pietinėse valstybėse. *K. Rgl.*

Kämtz (Kemc) Ludwig Friedrich (1801–1877) meteorologas, 1827 prof. Hallėje, 1842 Tartu univ., 1865 Petrapilio centrinės fizinės observatorijos dir.; organizavo meteorologinę tarnybą; Rusijos mokslų akad. narys.

Kamufletas (pr. camouflet) 1. kariuomenėje artilerijos sviedinio, aviacijos bombų ir minų susprogdinimas po žeme, kai sprogimo veiksmas žemės paviršiuje nepastebimas arba tepastebimas tam tikras žemės išsipūtimas. Toks sprogdinimo būdas vartojamas visokių rūšių slėptuvėms griauti. 2. netikėta skriauda, klasta, nemalonumas.

Kamufliažas žr. Camouflage.

Kamukai (khamuk) aziatinės kilmės tautelė Laose ir š. Tailande, dažnai priskiriama prie kha kilčių; apie 250.000 žmonių. Verčiasi pirmykščia lydimų žemdirbyste, purendami žemę badikliu, kapliu.

Kamuoliniai debesys žr. Debesys.

Kamuolinis žaibas žr. Žaibas.

Kamuolio žaidimų S-ga, (stp. ‚Kažas') įsteigta 1932 ryšium su perorganizavimu Lietuvos sportinio gyvenimo pagal 1932 išleistą Kūno kultūros įstatymą. Šiai s-gai priklausė sekančios sporto šakos: futbolas, krepšinis, tinklinis, kumštinis ir rankinis. Kūno kultūros įstatymu s-gos pirmininkas buvo skiriamas Kūno kultūros rūmų direktoriaus. Savo ruožtu s-gos pirm. skirdavo paskirų sporto šakų komitetų vadovus, kurie drauge su pirmininku sudarė K.Ž.S. vadovybę. Paskirų sporto šakų k-tai buvo sudaromi iš skirto pirmininko ir 4 narių, kuriuos rinko organizacijų skirti atstovai. Išimtį sudarė futbolo komitetas, kuris susidėjo iš tiek narių, kiek buvo Lietuvos klasės futbolo komandų. Šie paskirų sporto šakų komitetai gana savarankiškai tvarkė jiems pavestas sporto šakas. Įkūrus K.Ž.S., Lietuvos sporto lyga nustojo veikusi. *A. Kt.*

Kamuolys, siūlų vytulas. Ant pavijos vynioja siūlus pradžioje kaip pakliuvo, vėliau — kryžiuodami ir takais. Juo didesnis k., juo daugiau kartų vejama siūlai vienan takan. Seniau k. vydavo siūlus visiems metmenims ir ataudams, o kad takai geriau laikytųsi, pribesdavo mažų pagaliukų. Paskutiniu metu k. pradėjo išstumti verpalai (žr.). Didelį k. vejant, kad pirštų siūlas nepiautų, vartojo vijurką (žr.). Pasakose k. dažnai padeda herojui išeiti iš urvų ir pn., numestas besivejantiems po

P. Veronese Kanos vestuvės

kojų virsta didele kliūtimi. Kasdieniam gyvenime buvo vartojamas slapukei vištai susekti, pririšant siūlo galą prie kojos, o kamuoliuką paliekant kieme. *A. Mž.*

Kamùžė Molėtų vls., Utenos aps. sąsmauka tarp Siesarčio ir Baltųjų Lakajų ežerų; viena iš bifurkacijų Lietuvoje; Siesarčio ež. priklauso Šventosios baseinui, Lakajų — Žeimenos baseinui, o ežerai jungiasi tik dirbtinai užtvaros perskirti. Sąsmaukoje Kamužėlio ež., 4,6 ha ploto, 6,1 m gylio; paviršius 145,3 m nuo j. l. Populiari vandens kelionių atrakcija.

S. Kolupaila, Mūsų vandens keliai ²1938. *Š. K.*

Kamža (per lenk. komža iš lot. camisia ‚marškiniai') liturginis balto audeklo apdaras, dengiąs visą kūną ligi kelių, plačiomis rankovėmis. Tai oficialus liturginis apdaras žemesniųjų laipsnių dvasininkų. Kunigai ją dėvi, teikdami šv. sakramentus, palaiminimus, šventimus ar dalyvaudami viešose bažnytinėse pamaldose. K. dėvi ir nekunigai, kai patarnauja šv. mišioms ar kitoms bažnytinėms pamaldoms.

Kan upės: 1. Sibire, Jenisiejaus deš. intakas, 500 km ilgio, teka pro Kansko mst. Baseino plotas 32.000 km², vid. debitas 350 m³/sek.

2. Kinijoje žr. Kankianas.

Kan. Kansas (žr.) valstybės JAV santrumpa.

Kana sen. Palestinos, Galilėjos miestelis, kur Kristus buvo padaręs pirmą stebuklą, paversdamas vandenį vynu ir tuo būdu apreikšdamas savo dieviškumą (Jonas 2,1). K. vietovė tapatinama su Nazareto apylinkėse esančia Chirbet Kana, 9 km į š. nuo Sepforio.

K. vestuvės. Kristaus stebuklas, vandens pavertimas vynu, laikytas eucharistijos preformacija ir todėl simboliniame senųjų krikščionių mene, pvz. V a. sarkofagų reljefuose, buvo vaizduotas gan dažnai, bet apsiribojant viena figūra Kristaus, kuris su lazdele paliečia priešais sustatytus vandens indus. Bizantijoje susiformavo istorinė šio paveikslo forma, kur pavaizduota K.v. puota su aplink stalą sėdinčiais ar gulinčiais svečiais ir su Kristumi garbės vietoje – Rytų papročiu stalo krašte. Ši forma buvo paplitusi ir Italijoj XI–XIV a. Vėliau K.v. vaizdavimas retėja, nes tas įvykis nepriklausė jokiai bažnytinei šventei. XVI a. turtingi Italijos vienuolynai užsisakydavo savo refektoriumams K.v. paveikslų, kurių baroko priešaušryje gausėja. Žinomiausi šios rūšies yra 5 paveikslai, sukurti P. Veronese, pavertusio K.v. triukšminga puota, kurios dalyviai dėvi to laiko mados drabužiais. Dėl tokio religinio paveikslo traktavimo P. Veronese turėjo atsakyti prieš inkvizicijos tribunolą. *P. Rkl.*

Kanada (ag. Dominion of Canada) jungtinė Š. Amerikos valstybė, Britų Commonwealtho narys, tarp JAV ir Arktikos vandenyno, trečioji didumu pagal plotą (didesnė už Europą) pasaulio šalis. Išilgai, rytų–vakarų linkme, pagal JAV sieną, yra 6440 km, o iš šiaurės į pietus plačiausioje vietoje 4830 km. Šiaurinis pakraštys yra poliarinėje juostoje, o pietinis Vidužemio jūros geografinėje platumoje. K. yra didžiausia plotu ir gyv. skaičiumi Britų imperijos dominija; plotas 9.918.900 km², gyv. 15.195.000 (1954; 1941 — 11.506.655, 1901 — 5.371.315). K. priklauso visa kas yra į š.

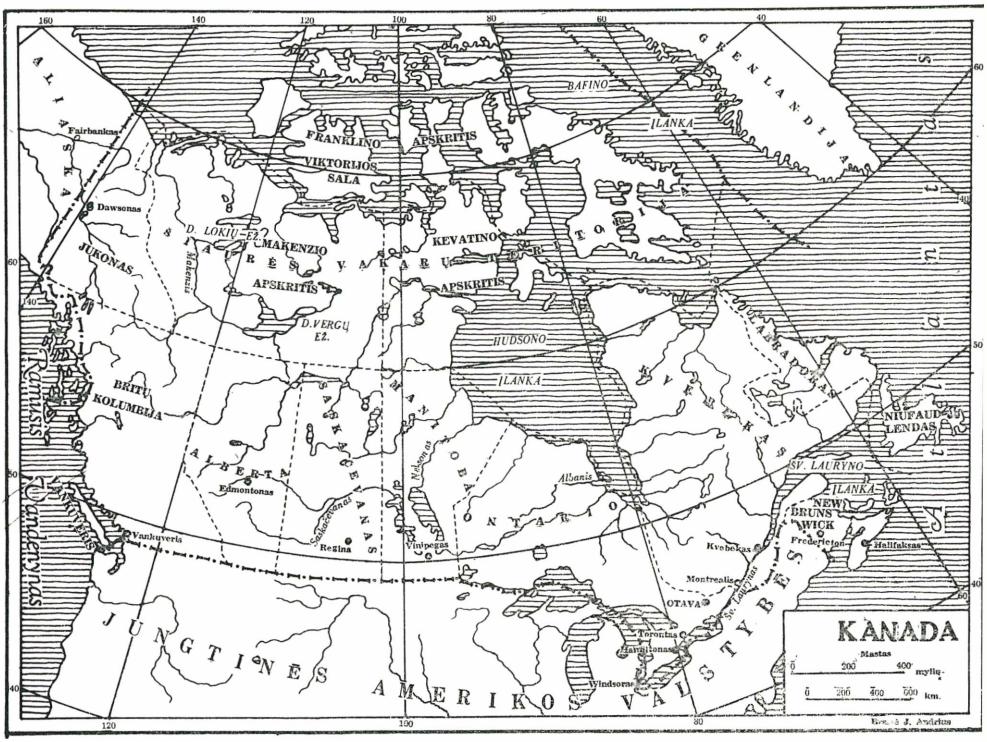

nuo JAV, išskyrus Aliaską, Grenlandiją ir 2 mažas salas į pietus nuo Newfoundlando — Saint Pierre ir Micquelono.

Žemės paviršius. Kanados pajūriai (39.000 km ilgio) yra labai išraižyti begalės įlankų. Šiaurėje didelė grupė salų, kurios drauge sudaro apie 1.300.000 km². Vakarinis pajūris iškarpytas gilių fiordų. K. turi daugiau ežerų ir vidaus įlankų, nekaip bet kuri kita pasaulio šalis.

Pagal žemės paviršiaus morfologiją K. dalijama į 5 sritis: 1. Laurentinis skydas, kitaip dar vadinamas K. skydu. Jis eina nuo Labradoro ligi Mackenzio upės ir nuo Arktikos vandenyno ligi Aukštutinio ež. ir šv. Lauryno upės apimdamas apie 6.000.000 km² plotą. Jo centre yra Hudsono įlanka; žemės paviršius yra iš granito uolienų, apdengtas tik žemumose ir įdubimuose plonu dirvožemio sluoksniu. Ši sritis apima visą Labradorą, didžiąją dalį Kvebeko (Quebec), š. Ontario, š. Manitobą ir didžiąją dalį Šiaurės–Vakarų teritorijos. 2. Apelačų–Akadijos sritis apima 3 r. Kanados pajūrio provincijas: Naująją Skotiją (Nova Scotia), New Brunswicką ir Princo Edvardo salą ir p. r. Kvebeko dalį žemiau šv. Lauryno upės. Ši sritis yra tęsinys pajūrio žemumų ir Apelačų kalnyno šakų — Vermonto Žaliųjų kalnų ir New Hempshire Baltųjų kalnų. 3. Šv. Lauryno upės ir žemutinių ežerų sritis apima p. Kvebeką ir p. Ontario provincijų dalis. Joje yra didžiausi r. Kanados dirbamos žemės plotai; ir čia telkiasi apie 80% viso krašto pramonės. 4. Vidaus lygumų sritis yra š. tęsinys JAV vidurio lygumų, kurios prasideda Meksikos įlankos pajūryje ir tęsiasi ligi Arktikos vandenyno. Ji yra tarp Laurentinio skydo iš r. pusės ir Kordiljerų iš vakarų. Jos p. dalyje yra derlingiausi Kanados dirvožemiai ir 3 provincijos: Alberta, Manitoba ir Saskačevana (Saskatchewana). Ligi šiol tik p. šios srities dalis yra gyvenama, bet naujakurių ūkininkų randama ligi 1300 km į šiaurę nuo JAV sienos. 5. Kordiljerų sritis apima likusią Kanados dalį į vakarus nuo Vidaus lygumų. Čia yra ir aukščiausios krašto viršūnės: Logano (Mt. Logan, 5955 m) ir Elijo (Mt. Elias, 5520 m).

Mineraliniai turtai. K. yra viena turtingiausių pasaulyje mineralinėmis žaliavomis šalių. Labradore, Hamiltono aukštupio baseine, neseniai aptikti didžiausi š. Amerikoje (apie 1.000.000.000 t) aukštos kokybės (58–69% grynumo) geležies

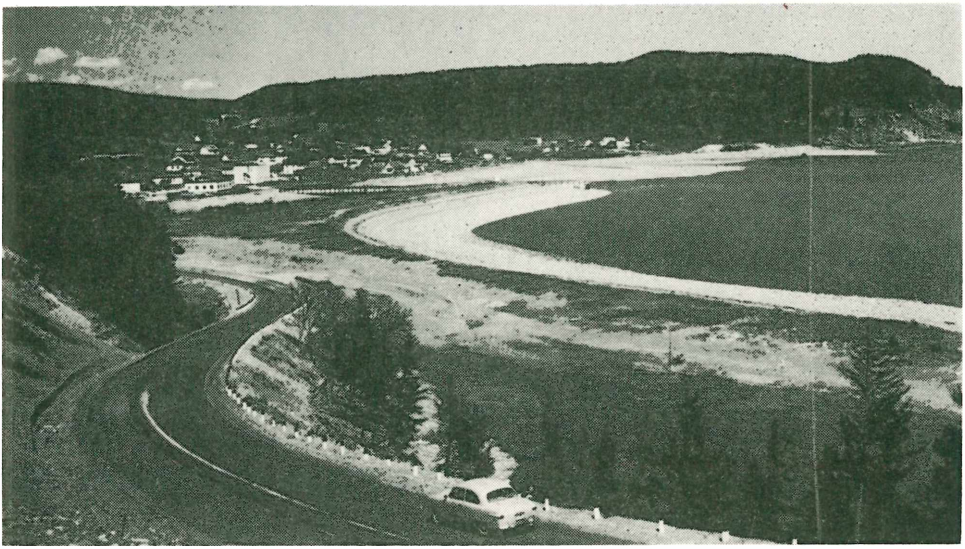

R. Kanados pajūris prie Almos, New Brunswicke (Foto National Film Board)

rūdos ištekliai. Nuo šioj vietoj pradėtų Ungavos kasyklų 1955 baigtas tiesti 575 km ilgio gležk. į šv. Lauryno upės deltoje įkurtą Sept Iles uostą. Geležies rūdos daug aptikta ir keliose kitose Labradoro vietose. Nuo seniau geležies rūda kasama didžiųjų ežerų srityje. Naftos versmės aptiktos į vakarus nuo D. Lokių ež., iš kur 1944 nutiestas 920 km vamzdis į White Horse, Jukono provincijoje. 1947 aptikta vidurinėje Albertoje, Edmontono apylinkėse, dideli kiekiai naftos ir degamųjų dujų; 2000 km ilgio vamzdžiais šis kuras siunčiamas į Vankuverį, prie Pacifiko, ir Aukštutinio ežero srities pramonės centrus. Per metus gaunama apie 8.000.000 tonų naftos (220.000.000 dol. vertės). Kanadoje iškasama 85% viso pasaulio nikelio, kurio metinės produkcijos vertė lygi 180.000.000 dol.; 62% asbesto, 13% boksito (aliuminio žaliavos), 13% vario už 150.000.000 dol., 12% aukso už 140.000.000 dol., teluro 80%, cinko 11% už 100.000.000 dol., platinos 30%, švino 11% už 52.000.000 dol. seleno 60%, sidabro 8% už 25.000.000 dol., geležies rūdos 7.000.000 t už 50.000.000 dol., akmens anglies 17.000.000 t už 105.000.000 dol. Be to, randama: stibio (antimono), bismuto, kadmio, chromo, kobalto, molibdeno, tungsteno, arseno, magnio, gyvojo sidabro, titanio, o 1930 r. D. Lokių ež. krante aptikta ir urano rūdos, kurios vėliau rasta ir kitur. Jos produkcija sudaro 40% viso pasaulio produkcijos (1954). Paskutiniuoju metu aptikta naujų mineralynų š. Laurentinio skydo dalyje. K. yra didžiausioji pasaulyje mineralinių žaliavų eksporto šalis.

K l i m a t a s. Palyginus su Europa ta pačia geografine platuma, K. klimatas yra šaltesnis. Išskyrus p. Ontario dalį prie Didžiųjų ežerų ir p. dalį Pacifiko pajūrių, esama tik dviejų sezonų: ilgos šaltos žiemos ir trumpos drėgnos vasaros. Rytų pajūrius vėsina šaltoji Labradoro srovė, o v. pajūrius veikia Japonijos srovė, kur yra okeaninis drėgnas klimatas. P. Kanados vidurinė dalis turi karštas, sausas vasaras ir labai šaltas, gilaus sniego žiemas; netgi Vinipege, tik 100 km į š. nuo JAV sienos, šalčiai esti ligi —50C°. Hudsono įlankoje laivai gali laisvai plaukioti tik 3 mėn., o visa v. dalis žiemą turi storą sniego dangą. Pučiant šiltam činuko vėjui, sniegas greit ištirpsta ir kyla potvyniai. Geras klimatas yra šv. Lauryno upės slėnyje: žiemą sausas, vasarą neperdrėgnas, bet su pakankamu kiekiu lietaus. Apskritai visos K. klimatas laikomas sveiku ir, išskyrus šiaurinius plotus, tinka žemės ūkiui.

A u g a l a i. Šiaurinių teritorijų augmenija yra arktinė arba subarktinė: visos š. salos, š. Labradoras ir plotas į vakarus nuo vidurinės Hudsono įlankos dalies yra tundra, kuri siekia net Kordiljerus. Nuo jos į pietus tęsiasi taigos — spygliuočių miškų juosta. Rytuose vyrauja lapuočių miškai, o visur kitur spygliuočių. Vidurio lygumos, kur jos nekultivuojamos, apaugusios stambia žole, sudaro prerijas. Vakarinėje prerijų dalyje, kur klimatas sauses-

nis, žolė auga kuokštais. Čia anksčiau ganydavosi milžiniškos kaimenės buivolų ir antilopių, o dabar yra raguočių ūkiai. Vak. pajūriai apaugę tankiais didžiųjų spygliuočių miškais. Čia vyrauja Douglaso eglė, Oregono pušis ir Port Orfordo kedras. Iš 130 medžių rūšių 33 yra spygliuočių, kurios sudaro 80% visų miško medžių. Eglės užauga ligi 100 m aukščio. Po Brazilijos ir Rusijos, K. yra miškingiausia pasaulyje šalis. Didžioji miško medžiagos dalis suvartojama popieriaus gamybai.

Gyvuliai. K. yra būdinga šiaurinių kraštų laukiniais gyvuliais, sutinkamais š. Europoje ir š. Azijoje. Šiaurinė K. yra turtinga brangiakailių gyvulių. Ten dar neišnaikinta sidabrinės lapės, meškėnai, sabalai, kiaunės, ūdros, šermuonėliai, bebrai, lūšys. Dažnai sutinkami lokiai, vilkai, briedžiai, stirnos, elniai; New Brunswicke dar išlikusi puma (amerikinis liūtas), o tolimoje šiaurėje baltieji lokiai ir avijaučiai. Bebrai jau pasidarė labai reti gyvuliai pietinėje dalyje. Bet XVII–XVIII a. jų būta labai daug, ir dėl jų ūkinės reikšmės kolonistams bebras yra priimtas valstybės ženklu. Daugybė paukščių rūšių yra keliauninkai ir žiemai išskrenda į šiltesnius kraštus. Upėse ir ežeruose daug geros kokybės žuvies. Gyvačių ir kitų šliužų yra tik p. dalyje. K. yra, šalia Sibiro, didžiausia pasaulyje medžioklės šalis.

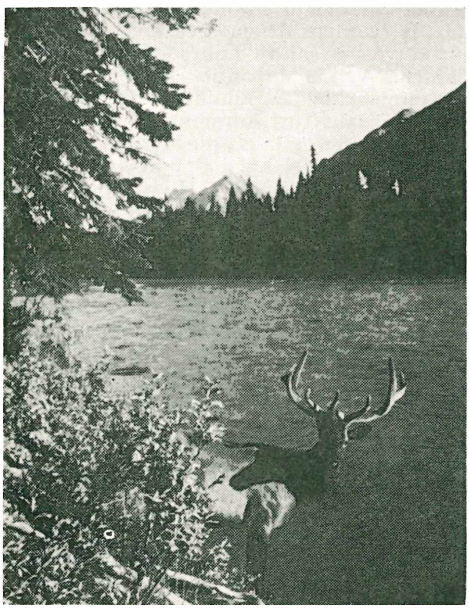

Amerikinis elnias prie Bow upės Albertoje
(Foto National Film Board)

Lomondo kelias Newfoundlande
(Foto Marshall Studio)

Gyventojai. Daugumas (apie 75%) žmonių gyvena 350–300 km pločio p. pasienio ruože p. Ontario ir Kvebeko dalyse, o didžiuliai šiaurinės dalies plotai visai negyvenami. Miestuose gyv. 70%; anglo-saksų kilmės yra 47%, prancūzų 30%. Anglų ir prancūzų kalbos yra valstybinės. Indėnų 1949 buvo 136.407, iš kurių apie 100.000 rezervatuose. Kvebeko provincijoje prancūzų kilmės žmonės sudaro apie 80% viso gyv. skaičiaus; jų nemažo skaičiaus esama ir prerijų provincijose, š. Ontario ir New Brunswicke. Didelės grupės yra vokiečių (630.000), ukrainiečių (400.000), lenkų (220.000), italų, olandų (265.000), švedų, eskimų (169.000), lietuvių ir kt. Koks didelis gyv. tautinis įvairumas, matyti iš fakto, kad Albertos sostinėje Edmontone kalbama 30 kalbų, o Manitobos sostinėje Vinipege laikraščiai išeina 20 kalbų. Daugumas imigrantų atsikėlė nuo 1900: 1900–1910 1.686.000, 1911–1920 1.715.000, 1921–1930 1.231.000, 1931–1945 219.000, 1946–1952 789.000. Žydų 1952 buvo 205.000; per metus jų imigruoja apie 5000. Religiniu atžvilgiu didžiausią vientisą grupę sudaro katalikai (apie 6,5 mil., 40%). Po jų eina 1925 sudaryta iš susijungusiųjų metodistų, kongregacionalistų ir dalies presbiterijonų Jungtinė Kanados bžn. (3 mil.). Trečioje vietoje yra anglikonai (2.100.000). Švietimo atžvilgiu K. yra iš pažangiausiųjų kraštų pasaulyje. Švietimo reikalus tvarko provin-

Popiermedis upėje (Foto National Film Board)

cijų savivaldybės; privalomas mokslas 8-14 metų vaikams įvestas visoje šalyje. Daugybė yra privačių mokyklų, kurių daugiausia Kvebeko provincijoje. Krašte yra 244 aukštosios mokyklos, iš kurių 24 univ. su apie 85.000 stud. Iš jų 7 valstybiniai ir 17 privatinių. Žymiausi univ. yra McGillio Montrealyje ir Toronto.

Kanados bizonai (Foto National Film Board)

Medį kerta (Foto National Film Board)

Didžiausi miestai: Montrealis apie 2 mil. gyv. su priemiesčiais; be priemiesčių – per 1 mil.; Torontas 1,1 mil., Vankuveris 530.000, Vinipegas 354.000, Hamiltonas 220.000, Otava 210.000 (sostinė), Kvebekas (Quebec) 165.000, Edmontonas 160.000, Calgary 130.000, Vindsoras 120.000, Londonas 100.000 gyv.

Žemės ūkis. Žemės ūkiui naudojamos žemės yra apie 1.250.000 km². Per metus žemės ūkis duoda apie 2.750.000.000 dol. pajamų. Kviečiais apsėjama apie 25.000.000 akrų ir gaunama apie 12.500.000 t; avižų pasėlių plotas apie 10.000.000 akrų, miežių 8.000.000, rugių 1.000.000, pašarinių žolių 11.000.000. Galvijų auginama arti 10.00.000, arklių apie 1 mil. Rytinių provincijų yra daugiausia mišrus ūkis, prerijose, kur yra 70% viso krašto ūkių skaičiaus, dideliuose, mechanizuotuose ūkiuose auginami kviečiai. K. yra didžiausia pasaulyje kviečių eksporto šalis. Jos žemės ūkio pajamos, padalintos iš gyv. skaičiaus, yra didžiausios pasaulyje. K. žemės ūkis pagamina tiek produktų, kad gali išmaitinti 100 mil. žmo-

Pramonė ir prekyba. Pramonėj dirba (1955) apie 5.500.000 žmonių; pramonės gamybos netto vertė siekia apie 8.000.000.000 dol. Po II pas. karo ji pralenkė žemės ūkį. Pirmą vietą užima medžio (popieriaus ir celiuliozės) pramonė su 128 didelėmis įmonėmis ir 5.721.296 t pagaminto popieriaus (1953). K. yra didžiausia pasaulyje popieriaus gamintoja. Plieno pagaminama per 4.000.000 t, geležies per 3.000.000 t; cemento 18,5 mil. statinių. Elektros energijos yra pagaminama apie 70.000.000.000 kWh. Ji pigiausia (1 kWh — 1 ¢) pasaulyje; 96,6% elektros energijos (13.500.000 a. j.) gaunama iš upių, kurios iš viso gali duoti 43.000.000 a. j.

K. eksportuoja už maždaug 4.000.000.000 dol. Popierius, celiuliozė ir statybinė medžiaga sudaro apie 32% viso eksporto; kviečiai 15%, metalai apie 12%. Daugiausia išvežama į JAV (60%), D. Britaniją (16%), Japoniją (3%), Vokietiją (2%) ir Belgiją (1,7%). Importas beveik lygus eksportui. Įvežama: metalai ir jų gaminiai (35%), mineralai (15%), pluoštas ir audi-

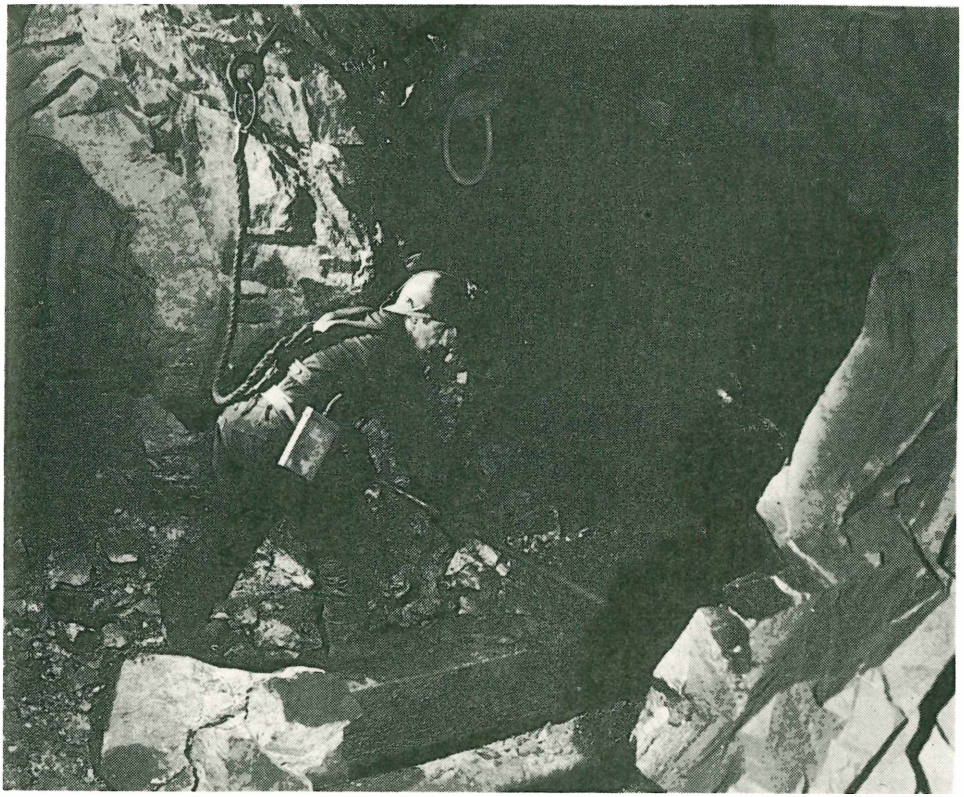

Aukso kasyklos Norandoje (Foto National Film Board)

niai (9%), chemikalai ir vaistai. Daugiausia perkama iš JAV (74%), D. Britanijos (10%), Venecuelos (3,5%), Brazilijos (0,8%) ir Vokietijos (0,8%). Keliai: 69.000 km glžk., 225.000 km plentų ir 28.000 km reguliaraus orinio susisiekimo linijų. Automobilių (keleivinių) 1953 buvo 2.500.000. Prekybos laivynas turi 2560 laivų (per 100 t), 2.150.000 b.r.t. talpos.

Valstybinė santvarka. K. yra Britų Commonwealth of Nations dominija, vidaus gyvenime suvereninė, demokratinė valstybė. Įstatymus leidžia tautos atstovybė, susidedanti iš senato (102 senatoriai) ir žemųjų rūmų. Senatoriai renkami visam amžiui, o žemųjų rūmų nariai 5 metams. Vykdomosios valdžios priešaky yra karališkasis gubernatorius ir ministrų kabineto pirmininkas. Krašto gynybos pajėgos: apie 115.000 vyrų sausumos kariuomenės, 9000 aviacijos personalo ir apie 100 laivų.

Metinis valstybės biudžetas siekia apie 4.000.000.000 dol. Pajamos maždaug lygios išlaidoms.

Istorija. Kanados krantus pirmasis pasiekė, pagal skandinavų sagas, apie 987 Bjarni Herjulfson, o 1497 atplaukė Cabot. Prancūzas Jaques Cartier laikomas tikruoju jos atradėju; jis 1534 Kanadą pavadino Naująja Prancūzija ir proklamavo jos priklausomybę Prancūzijai. Netrukus po to į K. pakraščius pradėjo plaukti žvejoti anglų, prancūzų ir portugalų žvejai, kurie užmezgė prekybinius ryšius su indėnais ir pradėjo brangiųjų kailių prekybą. 1608 prancūzas Samuel de Champlain įkūrė pirmąją pastovią prekybos stotį Kvebeką. Jis ligi savo mirties (1635) stengėsi ten sukurti stiprią prancūzų koloniją. K. išbuvo Prancūzijos kolonija 155 metus. Per tą laiką į ten emigravo apie 12.000 prancūzų. Jie susibičiuliavo su indėnais algonkais ir huronais, gyvenančiais į šiaurę nuo šv. Lauryno upės ir amžinais irokėzų, gyvenančių Mohawko slėnyje, priešais, kurie buvo sudarę stiprią 5 genčių sąjungą ir kuri vėliau, kilus anglų–prancūzų konfliktui, stojo anglų pusėje prieš prancūzus. Tai prisidėjo prie prancūzų išstūmimo iš

Laukinių žąsų skridimas į pietus (Foto National Film Board)

K. Prancūzų pionieriai kolonistai ir misininkai (pvz. La Salle, Marquette, Joliet) išplėtė Prancūzijos kontrolę dideliems plotams didžiųjų ežerų srityje ir į vakarus nuo anglų kolonistų. Jie šeimininkavo visoje teritorijoje tarp Allegheny kalnų ir Mississippi upės. Keliais atvejais įvyko ginkluotų konfliktų tarp jų ir anglų bei jų sąjungininkų indėnų. Netekę r. pakraščių jie brovėsi, anglų stumiami į vakarus ir pasiekė Kordiljerus. 1763 Paryžiaus taikos sutartimi visa K. atiteko Anglijai. Prancūzų kolonistai, palankių įstatymų dėka (ypač jiems palankaus 1774 Kvebeko akto), nenutauto, bet išlaikė savo tautybę ir tradicijas. Būdami patenkinti esama padėtimi, kuri apsaugo jų tautinius interesus, jie nesukilo nei 1776 prieš anglus, nei 1812. Anglams pralaimėjus amerikiečių revoliucijos karą, apie 40.000 anglų, ištikimų karaliui, persikėlė iš besikuriančių JAV į Kanadą. Tai buvo pirmoji didesnė anglų antplūdžio banga. 1791 pagrindinė Kvebeko provincija buvo padalyta į 2 atskirai valdomas kolonijas: angliškai kalbančią Aukštutinę K. ir prancūziškąją Žemutinę K. Tokia padėtis išbuvo ligi 1840, kai tos 2 atskiros kolonijos tapo sujungtos į vieną administracinį vienetą, bet susidedantį iš dviejų lygiateisių dalių: Rytų K. (vėliau Kvebeko) ir Vakarų K. (vėliau Ontario). 1867 VII 1 prijungus New Brunswicko ir Naujosios Skotijos provincijas, K. paskelbta dominija, o nuo 1926 turi savo

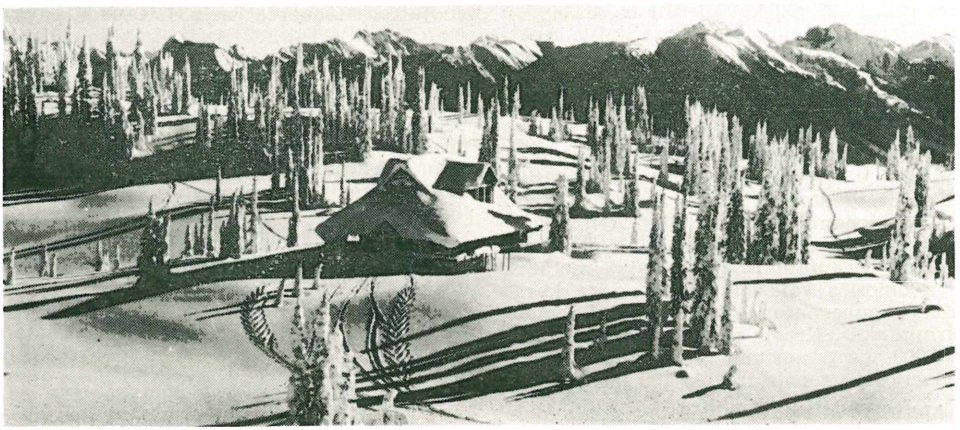

Žiema Britų Kolumbijoje (Foto Canadian Governement Travel Bureau)

Tabako plantacija (Foto National Film Board)

diplomatinius santykius su užsienio kraštais.

D. F. Putnam, Canadian Regions, a Geography of Canada 1952; *H. Hauser,* K., Zukunftsland im Norden 1950; The Canada Year Book (metraštis); *Fr. A. Ross,* The Land and People of Canada 1955; *E. Waitkins,* Prospect of Canada 1954; *R. Finnie,* Canada Moves North 1948; *J. Stembridge,* A Portrait of Canada 1943. *A. B.*

K. literatūra dvikalbė: anglų ir prancūzų. Anglų k. rašytajai šiuo metu atstovauja 9 provincijos, prancūzų — viena Kvebeko. Tiktai pastaruoju metu literatūros istorikai (pirmasai Lorne Pierce, 1927) pradėjo K. rašytinę kūrybą nagrinėti kaip vienalytį ir nedalomą vienos tautos ir valstybės kultūrinį palikimą, palikdami nuošalyje sritinius interesus. Ta kryptimi tolokai pažengta, nors tebejaučiama tendencija anglų literatūros istorikų nagrinėti vien tik anglų kalba rašytąją literatūrą, o prancūzų — Kvebeko provincijos kūrybą. Tokiu būdu K.l. raida, didžia dalim, tebėra dviejų skirtingų kultūrinių tradicijų tęsinys, atitinkamai prisiimtas ir moduliuotas dviejų pagrindinių etninių grupių. Tiktai po I ir II pas. karų K.l. įgavo savitesnį charakterį, pasekdama nuolatos stiprėjančiu politiniu ir kultūriniu krašto sąmoningumu ir savarankiškumu, beieškodama savitos tautinės išraiškos š. Amerikos kontinente. Tas procesas tebėra pirminėj stadijoj ir truks dar keletą dešimtmečių, jei atslūgstančio ir iškylančio priešiškumo (tarp angliškojo ir prancūziškojo elemento) banga tų pastangų nesulaikys ilgesniam laikui. Kita vertus, minėta rivalizacija yra suteikusi K.l. ir teigiamų rezultatų — kūrybinio įvairumo, spalvingumo, amplitudės ir dinamikos prasme.

Mažai tenagrinėtas pirmykščių K. gyventojų — indėnų kilčių — literatūrinis palikimas. Tai tautosaka, perduota iš lūpų į lūpas, tiktai XX a. pradžioje pradėta užrašinėti ir kodifikuoti (pionierius — M. Barbeau). Indėnų tautosaka daugiausia sudaryta iš legendų, padavimų, dainų, prakalbų ir religinių bei kiltinių apeigų ceremonialo. Čia randame gyvų duomenų apie išmirusių bei išmirštančių genčių taurias būdo ypatybes, heroizmą, religingumą ir

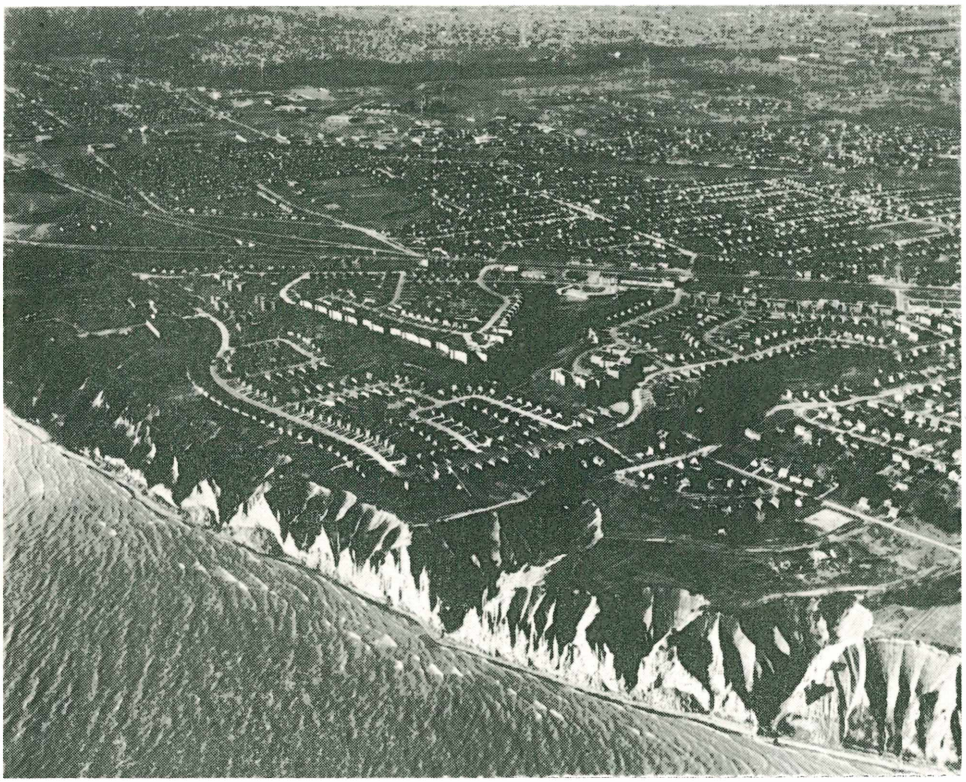

Naujos kolonijos R. Toronte (Foto Photographic Survay Corp. Limited)

gilų poetinį jausmą. Anglų ir prancūzų kalbomis rašytoji K. l. skirstytina į 4 stambesnius periodus: 1. Koloninis laikotarpis, 2. Konfederacijos era, 3. XX a. pradžia ir 4. Pokariniai laikai.

K o l o n i n i s l a i k o t a r p i s. Anglų k. rašyta K. l. savo pirmus rašytojus mini Naujosios Skotijos provincijoj (tąsyk kolonijoj), kurios kontrolė svyravo apie šimtmetį tarp anglų ir prancūzų militarinių intervencijų ir pirmųjų buvo laimėta 1713 sutartimi. Nuo 1783, kai į šį kraštą, po JAV pilietinių kovų, ėmė plūsti anglų lojalistai (apie 30.000), anglų k. rašyta K.l. pradėjo pirmus žingsnius. O. Goldsmith (1794–1861), pirmasis angliškos K.l. atstovas, išleidžia poemą The Rising Village, formaliai nestiprų kūrinį, tačiau autentišką žodį apie pirmųjų kolonistų vargingą bei herojišką buitį. T. Ch. Haliburton (1796–1865), pirmas K. autorius susilaukęs tarptautinio pripažinimo, ypač prozos kūrinių, kaip The Clockmaker, or the Sayings and Doings of Sam Slick of Slickville (1836). Pastabus ir taiklus tos knygos humoristinis pobūdis, gyva personažų interpretacija, subtilūs aplinkos aprašymai, geras stilius. J. Howe (1804–1873) rašė prozą ir patriotinę poeziją. Susanna Moodie ir Catherine Parr Traill, seserys, imigrantės anglų rašytojos, nuotaikingai aprašė K. gamtą ir ateivių gyvenimą. Įžymiausias šio laikmečio rašytojas — J. Richardson (1796–1852), stambi ankstyvo K. kultūrinio gyvenimo asmenybė. Pagrindiniai kūriniai: Ecarté, or The Salons of Paris 1829, Wacousta 1832 ir Canadian Brothers 1840. Ryškūs dramatiniai pasažai, gyvas situacijų perteikimas, taiklus veikėjų charakterizavimas — teigiami jo prozos elementai. Ištęsimas, melodrama ir pompastika — neigiamybės. Panašiai galima apibūdinti ir Ch. Sangsterio (1822–1893) poetinį palikimą, savo laiku pagarbiai minėtą ir išaukštintą. Geriausi jo posmai skirti K. gamtai.

Prancūziškai rašytoji koloninio laikotarpio literatūra prasidėjo tarp 1535 ir 1763, t. y. prancūzams vieniems administruojant K. Raštai buvo spausdinami Prancūzijoje. Daugiausia retorika ir poezija. Pastaroji proginė ir lengvojo žanro. Įdomiau-

Athabaskos krioklys Albertoje (Foto National Film Board)

sios — dainos. Iš poetų minėtini: J. Quesnel (1749–1809), J. D. Mermet (1775–1820) ir M. Bibaud (1782–1857) — pirmas K. gimęs poetas. Iš prozaikų: P. J. O. Chauveau (1820–1890), žurnalistas, politikas ir rašytojas. Charles Guérin (1853) pagrindinis Ch. kūrinys. Ph. A. de Gaspé (1786–1871), N. Bourassa (1827–1916), rašytojas, dailininkas ir architektas bei A. Gérin-Lajoie (1824–1882), įsteigęs reikšmingą kultūrinį žurnalą Les Soirées Canadiennes. Visų pastarųjų kūryboje idealizuojama kaimo buitis, šeimos židinys, prancūzų kanadiečių kalba, papročiai ir religija.

K o n f e d e r a c i j o s e r a (1867–1897) pasižymi gyvu literatūriniu gyvenimu. Iškyla nauji vardai. Jungtinės valstybės idėja randa gyvo atgarsio angliškuose leidiniuose, o Kvebeko provincija konsoliduojasi, ryždamosi išlaikyti savo prancūzišką charakterį. Įsisteigia pirmieji K. universitetai (Kvebeko, New Brunswicko, Montrealio ir Toronto).

Pirmasis dominijos poetas Ch. Mair (1838–1927) dainavo angliškai naujosios valstybės laisvės jausmus, jos grandiozinę šiaurietišką gamtą, drąsius gyventojus. Collected Poems 1901 apjungia visą jo kūrybą. Ch. G. D. Roberts (1860–1943) taip pat tautinio atgimimo poetas, Swinburne ir Rosetti sekėjas, atspaudęs 10 eilių knygų. Bliss Carman (1861–1929), vienas žymiausių K. poetų, subtilių ir muzikalių posmų autorius. Žymiausia knyga: Sapho: One Hundred Lyrics 1904. Lygiai meistriško žodžio kūrėjas A. Lampman (1861–1899), nesusilaukė tokio plataus dėmesio užsienyj dėl ankstyvos mirties, bet liko įsidėmėtinas vardas K.l. istorijoje. Pomirtinis eilių rinkinys: Poems 1900. D. C. Scott (1862-1947), dramatinių poemų kūrėjas, vartojęs gana plačiai baltąsias eiles. Išleidęs 9 rinkinius. Isabella Valancy Crawford (1850–1887) laikoma žymiausia XIX a. poetė. Pomirtinė knyga — Collected Poems 1905.

Konfederacijos angliškieji prozaikai neprilygsta poetams. W. Kirby (1817–1906) pagrindinis kūrinys – romanas The Golden Dog (1877) vaizduoja XVIII a. Nouvelle France, ištikimą Britanijai; jos drąsius ir dinamiškus gyventojus, bet nepagaili didaktikos. G. Parker (1862–1932) prirašęs

daug prozos, tačiau tik keli kūriniai, atrodo, išliks. Sarah J. Duncan (1862–1922), pirmoji Emile Zola sekėja K. literatūroje, išleido pažymėtiną romaną The Imperialist, kuriame randame europietiškojo realizmo ir natūralizmo pradų. Realistinių metmenų randame ir E. W. Thomsono (1849–1924) kūryboje.

Prancūzų kalba rašyta konfederacijos eros K.l. taip pat stipriau atstovaujama poetų, negu prozaikų. Pirmoj eilėj iškeltinas François-Xavier Garneau (1809–1866), Kvebeko mokyklos įkūrėjas (ši poetinė srovė laikoma vienu įžymiausiu reiškiniu K. prancūzų poezijos istorijoje), patriotinio sąjūdžio iniciatorius (Motto: Mūsų institucijos, mūsų kalba, mūsų įstatymai!) ir laikraščio Le Canadien leidėjas, laikomas auksinio amžiaus pradininku prancūziškoj kanadiečių literatūroj. J. Lenoir (1822–1861) stilingos ir išieškotos poezijos autorius, sekęs Hugo ir Lamartine. Rinktinė: Poèms épars 1916. O. Crémazie (1827–1879), vadinamas prancūzų kanadiečių poezijos tėvu, tautiniu dainium ir pranašu. Sekdamas Lamartine, Gautier, Béranger ir Musset, jis sukūrė nuotaikingų eilių, tikru įsijautimu apdainuodamas savo provincijos meilę namams, altoriui ir gimtam žodžiui. Finansinių sunkumų verčiamas, pabėgo Prancūzijon ir ten mirė skurde. Rinktinė išleista 1882. L. H. Fréchette (1839–1908), Kvebeko poetas-laureatas, sekė Garneau ir Crémazie poetiniu credo. Susilaukęs Prancūzų akad. pripažinimo (Prix Monthyon). P. LeMay (1837–1918) pažymėtinai muzikalių eilių autorius. W. Chapman (1850–1917), anglo tėvo ir prancūzės motinos, rašęs prancūziškai, bet stokojęs savo bendralaikių inspiracijos ir polėkio.

Prancūziškai rašę prozaikai neparodė nei konfederacijos eros pakilusios nuotaikos, nei įstengė pasiekti poetų aukštos meninės kokybės. Tai buvo daugiausia teoretikai ir istorikai. Paminėtini: Abbé J. B. A. Ferland (1805–65), Abbé H. R. Casgrain (1831–1904), N. E. Dionne (1848–1917), B. Sulte (1841–1923). Romanistai: L. Conan (1854 – 1924), kurios stipriausias romanas Angéline de Montbrun 1884, G. Boucher de Boucherville (1814–98), nuotykių romano autorius ir J. P. Tardivel (1851–1905), parašęs religiškai patriotinį romaną Pour la Patrie 1895.

XX a. pradžia (1897–1920) sutampa su K.l. atoslūgiu. Konfederacijos optimizmas nepasiteisino. Įtampa tarp prancūzų ir anglų vėl sustiprėjo. K. rašytojai kūrė idiles; o maža jų dalis atsigręžė į nevisuomet rožinę gyvenimo kasdienybę.

Anglų k. rašytoji K. poezija susilaukia kelių kūrėjų: W. H. Drummond (1854–1907), gimtinės idilių autorius, R. Service, atvirai pataikavęs eilinio skaitytojo skoniui, ir Tom Mac Innes, skelbęs bohemiškai romantiškus posmus, sklandžiai surimuotus, tačiau be gilesnės poetinės vertės. Tiktai Marijorie Pickthall (1883-1922) vienintelė stengėsi kurti grynąją poeziją. Nors jos poetinė amplitudė ir ribota, tačiau posmai grakštūs, muzikalūs ir lyriški. The Drift of Pinions 1923 geriausias jos rinkinys.

XX a. pradžios angliškoji proza pasirenka siužetu istorinius nutikimus. Tarp šių randame ir įdomių bei stiprių kūrinių. E. R. Connor (1860–1937) laikytinas pajėgiausiu sritinės prozos atstovu. Lucy Maud Montgomery (1874–1942), vaikų literatūros kūrėja. Anne of Green Gables 1908 ypač išgarsėjusi jos knyga. N. Duncan (1871–1916) idiliškos ir didaktinės sritinės prozos atstovas. S. Leacock (1869–1914), pats įdomiausias šio laikmečio beletristas, ypatingo ir verto pripažinimo susilaukęs už epinių eskizų rinkinį Sunshine Sketches of a Little Town 1912. Knyga parašyta aštria satyriko plunksna, tačiau nestokoja ir subtilių lyriškų vietų. Personažai pilnakraujai. Stilius puikus. XX a. pradžios prancūzų k. rašę poetai pasirenka buveine Montrealį. 1895 čia įkuriama Montrealio mokykla (L'École littéraire de Montréal), sekusi romantizmo tradicijomis ir pasirinkusi globėju Leconte de Lisle. Pajėgūs poetai, šios mokyklos atstovai: E. Nelligan (g. 1882), rašęs poeziją Verlaine ir Baudelaire įtakoje; A. Lozeau (1878–1924) gamtos, religijos ir meilės poetas. Harmonijos ilgesys — jo eilių pagrindinis motyvas. Rinkiniai: L'Âme Solitaire 1907, Le Miroir des Jours 1912 ir Lauriers et Feuilles d'érables 1916. Prancūzų k. rašytoji XX a. pradžios proza nėra nei gausi, nei pažymėtinai pajėgi. Joje tebevyrauja sritiniai motyvai, ir visa kūryba neišsivadavusi iš hermetiškos savo kiemo aplinkos. Sentimentalus moralizavimas tebėra pagrindinė rašytojo laikysena. Iš autorių verti dėmesio: Sir Adolphe Routhier, B. L. Beauregard, Jean-Charles Harvey, Adjutor Rivard ir arkiv. Camille Roy, K. prc. literatūros istorijos autorius.

Pokarinis laikotarpis (nuo 1920 iki dabar) labai reikšmingas K.l. išsivystyme. Po I pas. karo pasirodė visa eilė literatūrinių periodinių leidinių anglų ir prancūzų k. Naujo renesanso ženklai neblėso iki II pas. karo pabaigos. Pastarojo karo metu, iki maždaug 1947, ateina K.l. daug naujų vardų, atnešusių gaivių ir originalių formos ir tematikos pradmenų, naują

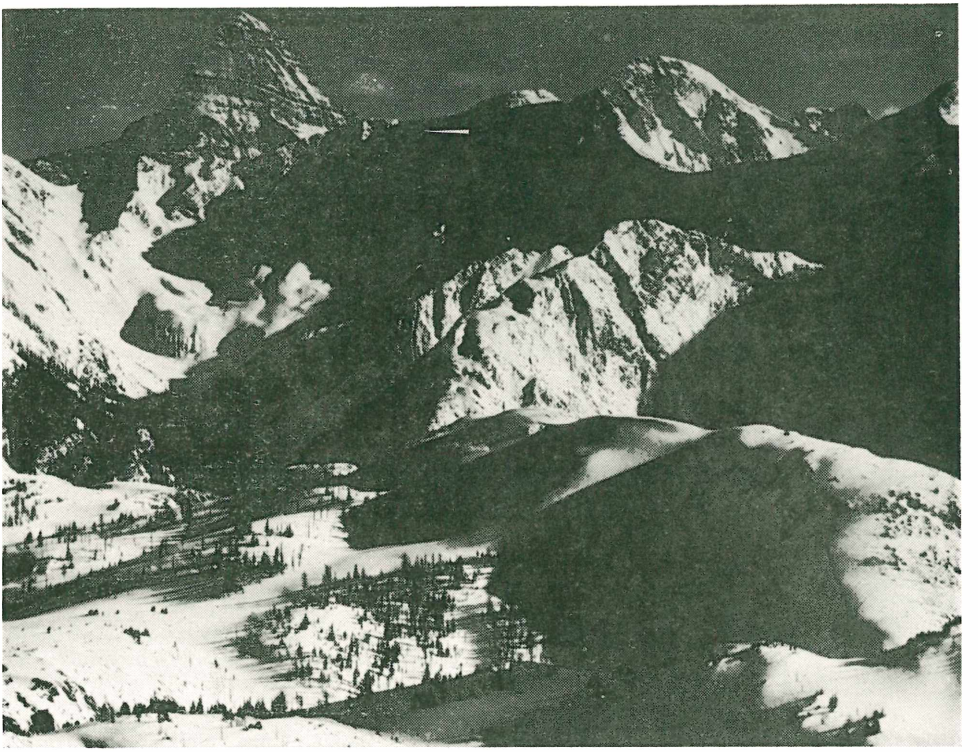

Pašliūžininkų sporto vieta Sunshine-Assiniboine, Albertoje (Foto Canadian Pacific Railway)

žvilgsnį į patį žmogų ir jį supančią laikmečio panoramą. Ta prasme 1939–47 tarpas laikytinas lygiai reikšmingu, kaip ir 1880–93 konfederacijos eros dešimtmetis. Anglų k. rašytos romantinės poezijos paskutiniuoju mohikanu laikomas W. MacDonald (g. 1880), savo laiku vadintas pačiu stipriausiu K. poetu. Pokario laikmečiu, pirmiausia, dominuoja Montrealio poetų grupė: A. J. M. Smith (g. 1902), šios grupės vadovas, plačios erudicijos ir aštraus žodžio kritikas, taip pat meistriško išbaigtumo eilių kūrėjas; jis suformulavo ir grupės pagrindines tendencijas: naujo poetinio žodyno ieškojimas, naujų formų ir naujos tematikos įnešimas, prisiėmimas metafizinių laikmečio problemų, žvilgsnis nuo romantikos į Yeats, Eliot ir Pound poetinį kelią; F. R. Scott (g. 1899) satyrinio stiliaus poetas; Leo Kennedy (g. 1907) kritikas ir poetas; Huxley, Anderson, Eliot ir Pound įtakotas, dainavo mirtį ir primityviojo žmogaus mitą; A. M. Klein (g. 1909) produktyviausias grupės atstovas, eksperimentavęs įvairiopomis kryptimis.

Šios grupės pirmtaku ir kelio skynėju laikytinas E. J. Pratt (g.1883) savo eilėmis nugalėjęs sentimentalizmo antplūdį, ligtol taip plačiai tekėjusį K.l., atvėręs paraidžiui į jūrą poeto akis ir vaizduote (A Book of Newfoundland Verse 1923), atradęs išbaigtą žodį ir naują poetinę frazę. Jis dažnai vadinamas didžiausiu poetu visoje K.l. istorijoje.

Šalia šių įsidėmėtini: A. A. Brown (g. 1904), R. Finch, (g. 1900) epigramų bei verse de société autorius, Dorothy Livesay (g. 1909) inspiruota Henri Barbusse revoliucionizmo, Earle Birney (g. 1904) preciziškų, taupių ir paprastų posmų, prancūzų simbolistų ir imažinistų įtakotas, poezijos atstovas. II pas. karo metu pasirodė gausus būrys jaunų poetų. Didelė dalis jų kūrė veikiama kairiojo sparno anglų poetų Auden ir Spender. Įtakos jiems turėjo taip pat Dylan Thomas ir George Barker. Jie ryžosi poetinį pasisekimą naudoti ne tiktai kaip asmeninės išraiškos priemonę, bet ir kaip ginklą prieš materializmą, miesčioniškumą ir socialinę netiesą. Tokie buvo Patrick Anderson, P. K. Page, Louis Dudek, Raymond Souster, Ralph Gustafson, Irving Layton, Anne Marriot. Po 1947 K.l. pulsas sulėtėja, tačiau iš jauniausios kartos poetų dar iškeltini: James Wreford (g. 1915), James Rea-

ney (g. 1923) ir D. Hine. Anglų k. proza pokario metu taip pat stipriai atgyja ir išsišakoja į platesnes temos bei formos sferas. Istorinio romano žanrui stipriai atstovauja: Laura Goodman Salverson (g. 1890) Islandijos emigrantė, išgarsėjusi romanu The Viking Heart 1923; W. G. Hardy (g. 1896), F. E. D. McDowell (g. 1898), aprašęs jėzuitų kankinius romane The Champlain Road 1939, Will R. Bird (g. 1891), atkūręs N. Skotijos pelkynų gyventojų buitį Maid of Marshes romane. Sritinės idilės atstovai: Grace Campbell (g. 1895) ir Mazo de la Roche (g. 1885), pastaroji išgarsėjusi savo romanu Jalna 1927 ir parašiusi dar 10 romanų tuo pačiu siužetu. Realistinį romaną stipriai reprezentuoja: F. Ph. Grove (1871–1948), šiaurietišką kietą buitį vaizdavęs niūriu ir sunkiu žodžiu. M. Callaghan (g. 1903), centrinės K. didžiųjų miestų pasakotojas. Philip Child (g. 1898), pilkojo ir mažo žmogaus kasdienybės vaizduotojas, bei Hugh MacLennan (g. 1907), palietęs savo romanuose daugelį svarbių K. gyvenimo problemų, tarp jų ir abiejų kultūrinių K. grupių tarpusavį bendravimą. Iš pastarųjų metų prozaikų dar prisimintini: Lionel Shapiro, Sinclair Ross, Hugh Garner ir Henry Kreisel.

Prancūzų k. rašytoji pokario literatūra taip pat ieško platesnių siužeto ir formos horizontų, kaskart labiau atsitolindama nuo sritinio šovinizmo. Jauniausia karta drista žvelgti į metafizines problemas, likdama atvira surrealistų, egzistencialistų ir humanistinių tendencijų atstovų kūrybai prancūzų ir apskritai Europos literatūroje.

Senosios poetinės tradicijos užbaigėjais tenka laikyti R. Choquette ir Saint-Denis Garneau (1912–43). Alain Grandbois, judviejų bendralaikis, taip pat įneša naujovių — surrealistinių tendencijų. Tikra surrealistinės poezijos reprezentantė — Rina Lasnier. Kita poetė — Anne Hébert — stipri jaunosios generacijos atstovė. Tarp 1945–50 poezijos retai bepasirodo. Pačiu pastaruoju metu jauniausioji prancūzų k. rašančių k. poetų generacija susibūrusi į du reikšmingus knygų leidimo centrus: L' Hexagon (iniciatorius Gaston Miron, Hélène Pilotte, Gilles Carle, Olivier Marchand, Jean-Guy Pilon ir Louis Portugais) ir Erta (vadovas Roland Giguère, Gilles Hénault, Fernand Dumont, Fernand Quelette ir Jean Paul Filion).

Prancūziškoji pokario K. proza rodo taip pat gyvastingumo ir šviežumo. E. Choquette (1862–1914), C. L. Groulx ir Damase Potvin dar tebesilaiko sritinių pasakotojų tradicijos, bet įneša naujovių. Léo-Paul Desrosiers, Germaine Guévremont, Claude-Henri Grignon ir Ringuet taip pat buitinės prozos atstovai. Pajėgiausiu savo krašto žmogaus ir buities vaizduotoju tačiau reikia laikyti Félix-Antoine Savard, kurio epopėjinis romanas Menaud Maître-draveur 1937 lieka vienu pačių stipriausių šio laikotarpio beletristikos kūrinių. Paminėtina ir Gabrielle Roy, kurios romanas Bonheur d'occasion 1945 atžymėtas prancūzų Prix Femina. Jauniausios prancūzų k. rašančių prozaikų kartos atstovai: A. Langevin, Yves Theryault, René Ouvard ir Philippe La Perrière.

Lorne Pierce, An Outline of Canadian Literature (French and English) 1927; *V. B. Rhodenizer*, A Handbook of Canadian Literature 1930; *R. P. Baker*, English-Canadian Literature to the Confederation 1920; *A. Macmechan*, Headwaters of Canadian Literature 1924; *W. P. Percival*, Leading Canadian Poets 1948; *D. Pacey*, Creative Writing in Canada 1952; *A. A. Dandurand*, Littérature canadienne-française 1935; *Mgr. C. Roy*, Regards sur les Lettres 1931; *Les Soeurs de Sainte-Anne*, Histoire des Littératures Française et Canadienne 1954. *H. N.*

K. menas, kuriamas indėnų kilčių, jau egzistavo, kai pirmasis europietis Jacques Cartier 1534 atplaukė į šv. Lauryno upės žiotis. Ypatingai vakarinės K. indėnai sukūrė aukštos estetinės vertės meno kūrinių, iš kurių, pirmoj eilėj, dėmesio verti toteminiai stulpai, statyti mirusiųjų atminimui ir gentinių apeigų progomis. Tai cilindrinės formos medžio kamienai, išdrožinėti heraldiniais šeimų simboliais (panaudojant žvėrių, paukščių ir žuvų pavidalus), dažnai sustilizuoti į visiškas geometrines abstrakcijas. Toteminių stulpų menas, viena charakteringiausių ir originaliausių indėnų meno apraiškų, europiečiams atvykus, plačiau suklesti, atsiradus galimybei panaudoti įvairius metalinius drožybos įrankius. Tiktai XIX a. pabaigoj ir XX a. indėnai ima naudoti dažus ir nupigina šių stulpų meninę vertę, užtepdami medžio natūralią spalvą bei sunaikindami ligi tol meistriškai panaudotas faktūrines galimybes. Tarp kitų indėnų meno sričių minėtinos: ceremonijų kaukės, dekoratyvūs namų apyvokos reikmenys, medžio ir kaulo drožiniai, abstrakčia ornamentika išpuošti patiesalai ir antklodės, pintinės ir t.t. K. indėnų menas pradėtas tyrinėti tiktai prieš keliasdešimt metų, tačiau kai kuriems individualiems dailininkams yra daręs, ir tebedaro, reikšmingos įtakos. Iš tokių menininkų, radusių inspiracijos senųjų Kanados gyventojų kūryboj, iškeltini: Jackson, Holgate, Carr, Macleod, MacDonald.

Pirmieji Europos emigrantai (prancūzai), atvykę į K., atsivežė iš savo gimtinės tuomet populiarų renesanso stilių, kuris po keliasdešimt metų išsivysto į vad. koloninę mokyklą, pasižymėjusią architektūriniais pastatais ir medžio drožyba. 1760–1850 pasireiškia individualaus kanadietiško stiliaus įtaka architektūroj, medžio

drožyboj ir dekoravime, kurio metmenys ir šiandien dar užtinkami bažnytinėj Kvebeko provincijos statyboje.

Pirmasis K. meno židinys buvo vysk. Laval įsteigta (apie 1675) Kvebeko mst. École des Arts et Métiers. Šion mokyklon dėstytojai buvo vyskupo Lavalio atkviesti iš Prancūzijos skulptoriai, architektai, auksakaliai, medžio drožėjai ir statybininkai, aukštos meninės tradicijos atstovai, kurių kūriniai buvo, didžia dalimi, sunaikinti anglių nukariavimo metais (1759), kai daugumas prancūzų bažnyčių buvo sudeginta arba apgriauta. Kita dalis minėtųjų menininkų ir jų mokinių dailės darbų buvo pašalinta kiek vėliau (1814) iš maldos namų, kai vysk. Lavalio vietininkas vysk. Plessis įsakė užtepti visą eilę paveikslų ir sunaikinti medžio drožinius, neatitikusius griežtai puritoniškos tuometinės religinio meno koncepcijos. XIX a. pabaigoje prancūzų kanadiečių architektūra nebetenka savitos išraiškos ir pradeda imituoti anglosaksuosius, o vėliau amerikietiškuosius pavyzdžius.

K. tapybos pionieriais laikytini topografai, sugebėję dokumentiniam vaizdavime įnesti individualybės ir tokiu būdu palikę pirmuosius siaurės gamtovaizdžio piešinius. Iš šių minėtini: jėzuitas Père Hennepin (1640–1710), W. J. Bennet (1787–1844) ir J. P. Cockburn (1779–1847), abu pastarieji — kariai. Žymiausias topografas, kartu ir tapytojas, buvo W. H. Bartlett (1809–1854) savo piešiamus pastatus visiškai įjungęs gamtovaizdin ir gerai valdęs teptuką. Tačiau daugumas topografų darbų būdavo atlikti litografijos technika, todėl tikrasis spalvuotas peizažas ateina K. tapybon tiktai, kai Paul Kane (1810–1871) ir Cornelius Krieghoff (1812–1872) išstato savo romantiškus paveikslus pirmosiose K. dailės parodose. Abiejų darbai stipriai įtakoti Europos tapybos, pedantiškos technikos ir skurdaus kolorito, tačiau nestokoja dokumentinės vertės ir nuotaikingų detalių. Pirmasis organizacinis dailininkų vienetas O.S.A. (Ontario Society of Artists) įsteigiamas 1872, kurio iniciatyva atidaroma ir pirmoji meno mokykla (1876). Tai buvo pirmoji pastanga atrasti savitą kanadietišką tapybos stilių, nedavusį ypatingų pasekmių. Tos grupės atstovai: J. A. Fraser, Gagen, Martin, Verner, Jacobi, Fowler, Bell-Smith. Šio periodo pabaigoje įsteigiama Karališkoji K. akademija ir Tautinė K. galerija (1880), dvi institucijos, kurių reikšmė K. meno gyvenime tikrai didelė, nors efektingų rezultatų ir teko laukti dar bent keliasdešimt metų. Jaukių miniatiūrų ir mirštančio viktorianizmo šalininkai tebevaldė galerijų sales ir

Lawren Harris Maligne ežeras

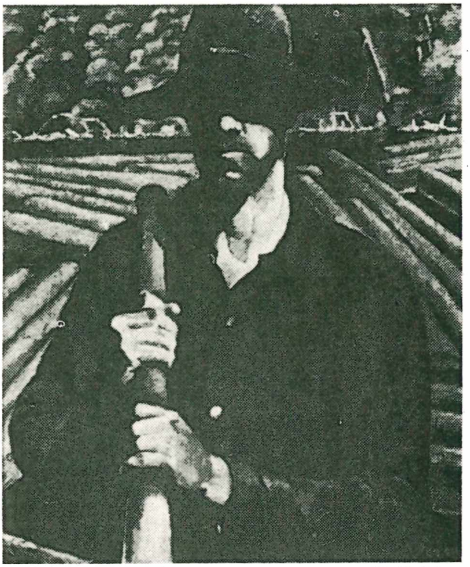

E. H. Holgate Sielininkas

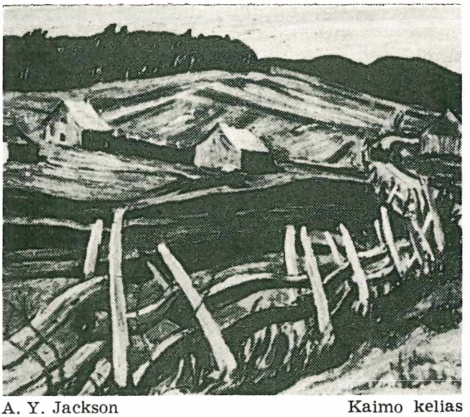

A. Y. Jackson Kaimo kelias

publikos skonį, ir pavieniai šauksmai, reikalavę savito ir aiškiai kanadietiško meno, nebuvo pakankamai įvertinti nei išgirsti, kol pliati ir galinga Europoje įsiviespataujančio impresionizmo banga pasiekė naujojo kontinento krantus. Du tapytojai, Horatio Walker (1858–1938) ir Homer Watson (1855–1936), — pirmasis vadinamas kanadietiškuoju Millet, — dar tebetapė senosios realistinės tradicijos inspiruoti, bet jų darbuose jau įsiskverbė turtėjanti spalvinė gama ir gyvesnis braižas. Pirmieji grynu impresionistiniu stilium tapė Maurice Cullen (1866–1934) ir M-A de F. Suzor-Côté (1869–1937) pasižymi gaivia palete ir spalvingais šviesos efektais, atverdami kelią į nebandytas ir gausias galimybes. Jas ir išbandė James Wilson Morrice (1865–1924) vienas iškiliausių Kanados tapytojų, didesnę gyvenimo dalį praleidęs Paryžiuje ir ten miręs, tačiau savo siužetams rinkęsis daugelį K. temų ir jas apvaldęs meistriška technika ir subtiliai spalvingu, Bonnard ir Vuillard primenančiu, teptuku. Morrice buvo meistriškas gamtovaizdžių dailininkas, kaligrafiškai stilizuotą piešinį gebėjęs spontaniškai ir užtikrintai fiksuoti grynu dažu drobėje. Clarence Gagnon (1881–1942), John Lyman, Paryžiaus mokyklos įtakotos grupės vadovas Montrealyje, bei David Milne, daugiau ar mažiau taip pat sekė Morrice keliu, tačiau iš lėto K. dailės gyveniman tuo metu atėjo viena pačių savarankiškiausių grupių, atkakliai ieškojusių — ir atradusių — kanadietiškam peizažui savitą tapybinę interpretaciją. Ta grupė šiandien žinoma Group of Seven vardu. 1920 įsteigta ši grupė tapo reprezentatyviausiu K. dailės vienetu, kurio pirminį branduolį sudarė šie tapytojai: Lawren Harris, A. Y. Jackson, Arthur Lismer, J. E. H. MacDonald, Frank Carmichael, Frank H. Johnston ir F. H. Varley. Jų viename manifeste rašoma: ‚Menas turi rinktis ir kelią, ir riziką, kad laimėtų didžiųjų nuotykių garbę... nauja medžiaga reikalauja naujų metodų, o nauji metodai meta pirštinę senoviškiems konvencionalumams'. Septynių grupės dailininkai pasirinko siužetu tiktai K. gamtą, nuo JAV pakraščių ligi laukinės šiaurės, atsižadėjo tikslios kopijos vardan grandioziškai stilizuotų, dekoratyvių plokštumų ir spalvinių dėmių ritmikos. Morrice subtilaus ir detalizuoto pointelizmo atsisakydami, tačiau pasiėmė jo laimėtą spalvų turtingumą ir, kiekvienas savaip modifikuodami bendrąjį priėjimą, sukūrė primityvios jėgos ir dramatiškos didybės kupinų gamtovaizdžių. Tai buvo meno ir konkrečios polemikos sambūris, kovojęs teptuku ir raštu prieš sentimentalų romantizmą ir atvirukinį realizmą, dvi grupes dar atkakliai gynusias savo pseudomenines pozicijas. Septynių grupės inspiratorius, nors dėl ankstyvos mirties jai formaliai nepriklausęs, buvo Tom Thomson (1877–1917), vasaras praleidęs šiaurės miškuose, juos mylėjęs ir talentingai piešęs. MacDonald (1873–1932) lyriškiausias grupės atstovas, puikiai jautęs dekoratyvią spalvos kokybę ir Johnston (1888–1948) konservatyviausias ir labiausiai linkęs į realistinį planą; Carmichael (1890–1945) naudojęs daugiausia akvarelės techniką, todėl operavęs smulkesnėmis dėmėmis ir tokiu būdu įnešęs atsvarą prieš plačių dekoratyvių plokštumų ir dinamiškų platumų meistrą, vieną pačių stipriausių K. tapytojų, Jackson, kurio stilių primena didzia dalim ir Harris (abstrakčiausias grupės atstovas) bei Lismerio darbai. Varley buvo stipriausias grupės portretistas. Portreto ir grafikos srityse, be tapybos, pasireiškė taip pat ir Holgate. 1923–33 laikotarpyje Septynių grupės įtaka K. dailės gyvenime buvo tokia didelė, kad radosi visa eilė sekėjų ir mėgdžiotojų, ėmusių plakatiškai dekoratyvų bei originalų grupės stilių sukti negyvos manieros ir sauso akademizmo akligatvin. Nuošaliai stovėjo, abiejų tendencijų nepaveikti, du dailininkai: Emily Carr (1871–1945), stipriausia K. moterų tapytojų reprezentantė, savo paveikslams siužetu pasirinkusi vakarinės K. girias bei indėnų buitį ir perkėlusi drobėn gamtovaizdį ir žmones vėsiu, kiek monotonišku, koloritu, bet dramatiškos įtampos kupinu, savaimingu atlikimu; taip pat David Milne, neplačios spalvinės amplitūdės ir santūrių, bet kondensuotų, kompozicijų autorius.

1933 Septynių grupė baigia savo egzistenciją, susijungdama su beveik išimtinai bendriems profesiniams reikalams teatstovavusia dailininkų organizacija — Kanados tapytojų grupe (Canadian Group of Painters), kuriai priklausė keliasdešimt narių.

II pas. karo ir pokario laikotarpis (1938–56) nebeturi tokio aiškaus ir apibrėžto kūrybinio charakterio — įvairių naujųjų Europos sąjūdžių (kubizmo, surrealizmo etc.) įtakos paveikti dailininkai, didžia dalim, nėra dar išėję iš eksperimento ir sekimo stadijos, o senesniųjų darbai, stokoja Septynių grupės polėkio ir savitumo, pasitenkindami tradicinių anglų ir vokiečių realistinių mokyklų imitacija. Tačiau kai kurios prošvaistės rodo, kad K. dailė iš lėto, bet tvirtai, vėl ieško naujos ir savitos išraiškos. Taip daugiausia prancūzų gyvenamame Montrealyje, kur angliškųjų Septynių grupės dailininkų įtaka tebuvo ribota, pirmiausia pasireiškia šie tapytojai: Anne Savage, Prudence Heward, Marc-

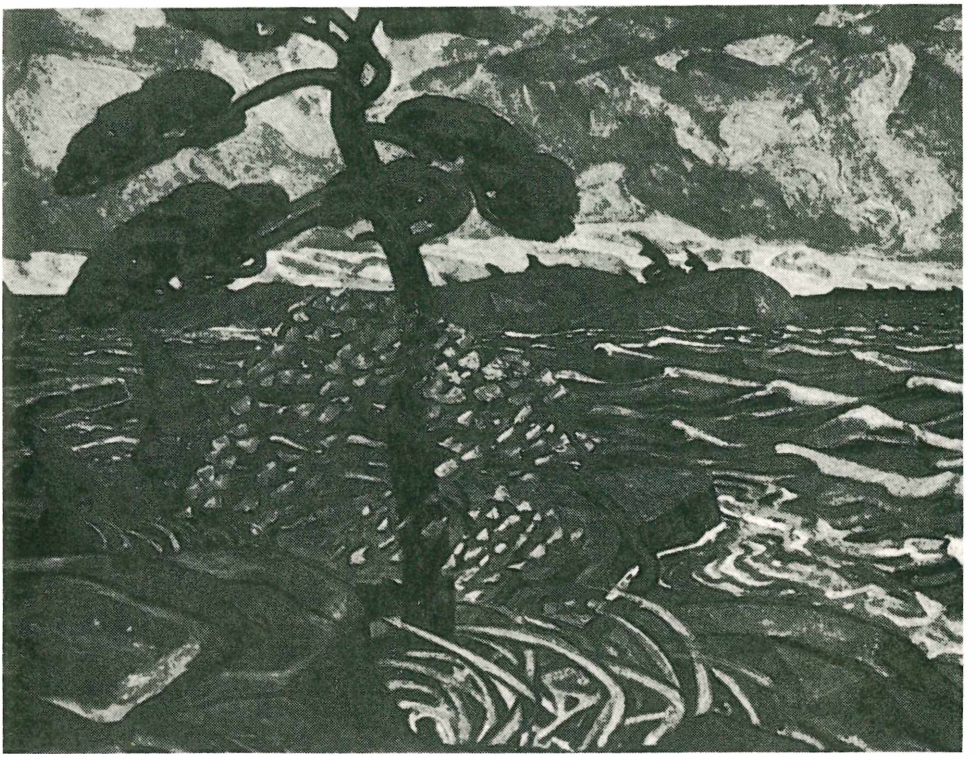

Arthur Lismer Rugsėjis

Aurèle Fortin, Adrien Hébert, Jean-Paul Lemieux, L. T. Newton, Marian Scott, John Lyman. Jų darbuose randame abstraktaus elemento ir įdomių kompozicinių ir koloritinių naujovių. Ypačiai P. Heward pažymėtina kaip pajėgi ir individuali portretistė. 1939 Alfred Pellan, grįžęs iš Paryžiaus, pradeda naują sąjūdį, žinomą Montrealio mokyklos vardu. Pats iniciatorius, K. dailės ‚enfant terrible', ir jo sekėjai (Paul-Emile Borduas, Goodridge Roberts, Stanley Cosgrove) savo kūrybos inspiratoriais pasirinko Rouault, Matisse ir Picasso, įnešdami K. dailėn ne tiktai moderniosios dailės problemų, bet ir gyvybės bei talentingų kūrinių. Panašiai teigiamai reikėtų vertinti ir kitų dabarties meto dailininkų, vertų čia minėti, kūrinius ir pastangas: Philip Surrey, Alan Harrison, Chicoine, Gavreau, Jori Smith, Oscar Cahen, Jean-Charles Faucher, Fritz Brandtner (vokiečių ekspresionizmo atstovas), Robert La Palme (vienas pačių iškiliausių K. karikatūristų ir groteskinių kompozicijų kūrėjų). II pas. karo metu iškyla dar daug jaunų, talentingų dailininkų: Charles Comfort, Will Ogilvie, Lawren P. Harris, Orville Fisher (grafikas), Michael Forster. Šalia tapybos, K. skulptūra ir grafika tiktai pačiu pastaruoju metu gyviau reprezentuojama ir rodo gausėjantį skaičių atstovų. Šiose šakose dinamikos įnešė taip pat po II pas. karo apsigyvenę K. įvairių Europos tautų ateiviai dailininkai, praturtindami bendrąjį K. meno gyvenimą savo, kitose tradicijose brendusiu skirtingu patyrimu ir kūrybine samprata.

Graham McInnes, A Short History of Canadian Art 1939; *William Colgate,* Canadian Art, 1820–1940, 1943; *F. B. Housser,* A Canadian Art Movement 1926; *Newton Mac Tavish,* The Fine Arts in Canada 1925; *A. H. Robson,* Canadian Landscape Painters 1932; *Graham McInnes,* Canadian Art 1950; *Thoreau MacDonald,* The Group of Seven 1952. *H.N.*

K. m u z i k a. K.m. istorija yra susijusi su krašto kolonizacija. Pačioje pradžioje vyravo bažnytinė muzika ir prancūzų atsivežtinės liaudies dainos. Yra žinių, kad jėzuitai Kvebeke (Quebeck) 1635 mokė indėnų ir prancūzų vaikus grigalinio giedojimo ir muz. teorijos. XVIII a. viduryje, ryšium su anglų įsigalėjimu Kanadoje, labai išplinta kariniai orkestrai Halifakse, Montrealyje ir kt. Netrukus ima steigtis ir

kitokie orkestrai. Pirmasis toks orkestras įsteigiamas 1831, vėliau gavęs vardą ‚Musique Canadienne'. Muzikinį K. gyvenimą pagyvino įvairios muzikinės organizacijos: Halifakso filharmonijos d-ja (1769), Montrealio muzikos d-ja (1837), Toronto choralinė d-ja (1845), Hamiltono filharmonijos d-ja (1858) ir kt. Dideliu veiklumu pasižymėjo Montrealio filharmonijos d-ja, kuri rengė daugybę koncertų. Nuo 1850 iš Europos, vėliau ir iš JAV, ima lankytis K. solistai, dirigentai, keliaujančios operinės kompanijos ir kt. 1886 suruoštas muzikos festivalis, kuriame dalyvavo per 1000 dainininkų ir didelis orkestras, vadovaujamas H. Torringtono. 1890 Halifakse pastatomos operos Marta ir Faustas. K. nėra davusi kompozitorių, kurie būtų atkreipę didelį dėmesį užsienyje. Daugumas jų yra likę lokalinio pobūdžio. Pirmą didesnę kompoziciją yra sukūręs vienuolis Adamor Marti (1648–1711); tai Prose de la Saint Famille (1670). Pirmąją operą ‚Coles et Colinette' parašė J. Quesnel (1749–1809). Iš kitų K. kompozitorių paminėtini: R. Pelletier, J. Vezina, G. Coutuce, A. Contant, A. Fortier, W. Reed ir O. Fortier. Čia, be bažnytinės muzikos, jau randame operų, simfonijų, rapsodijų.

1840 muzika įvedama kai kuriose aukštesniosiose mokyklose privalomu dalyku. Pradedamos steigti muzikos m-los: Muzikos akad. Kvebeke (1868), Toronto konservatorija (1886), Halifakso konservatorija (1887), Montrealio MacGill konservatorija (1904) ir kt. Iš tų mokyklų išėjo daug naujų kompozitorių, paruošta daugybė instrumentalistų, vokalistų, kurie pakėlė K.m. lygį. 1920–54 įsisteigė simfoninių orkestrų beveik kiekviename didesniame mieste. Leidžiama eilė muzikos žurnalų.

K. l i e t u v i a i. Tikslių žinių, kada pirmieji lietuviai atvyko į K., nėra. Jų neturi nei oficialios K. imigracijos ministerijos nei dominijos statistikos biuro įstaigos. Tikra, kad į K. lietuviai pradėjo imigruoti žymiai vėliau negu į JAV. Pirmieji lietuviai čia atsikėlė ieškodami geresnių gyvenimo sąlygų, nepatenkinti savo padėtimi Anglijoje, kur daugumas jų atsirado bėgdami visų pirma nuo carinės Rusijos kariuomenės, politinių persekiojimų, ypač po 1905 revoliucijos. Dalis lietuvių čia atsirado ir iš JAV.

Lietuvių imigracija į K. prasidėjo apie 1900. Pirmųjų žinomų ateivių pavardės buvo Štarkos (du broliai atvykę iš Glasgovo, B. Britanijoje). 1902 rudenį atvyko iš Anglijos Bernutavičius, Misevičius ir Treičys, 1903 — Vincas Žemaitis, Petras, Tadas ir Pranas Čironkos, Venckūnai, Degučiai, Jonikai, Juozas Valančius, Jonas Kukutis, Antanas, Zigmantas, Juozas Balsevičius, 1904 — Juozas ir Marijona Žemaičiai, Julius Balsys, Juozas Valančiauskas, du broliai Jonikai, Raginis ir Degutis (iš Šančių), Juškevičių šeima, Pliopys, Bulvičius, Šaltis, Jonuša, Vaškys ir kt. Visi jie atsirado iš Anglijos, Skotijos, kur jie buvo atvykę iš Lietuvos apie 1900 ir kiek anksčiau. Po 1905 revoliucijos imigrantų pagrindą sudarė besislepią nuo carinio persekiojimo Didžiojo Vilniaus seimo dalyviai, pabėgę iš kalėjimų ir t.t. Šių tarpe buvo Jonas Gricius, Vilniaus seimo dalyvis, Povilas Braknys, Antanas Jankevičius ir kt. Jie jau tiesiai iš Lietuvos atvyko į Kanadą. Bėgimas iš Lietuvos ėjo ligi 1908 imtinai. Gana daug lietuvių atvyko į K. 1911–13. Nauja imigracijos banga atėjo jau iš Nepriklausomos Lietuvos apie 1926. Jau ir kiek anksčiau atvykdavo lietuvių į K., bet emigracija nebuvo organizuota, vykdoma atsitiktinių agentų, kurie emigrantus dažnai išnaudodavo. Tuo susirūpino Montrealio lietuviai ir 1924 sudarė Lietuvių išeivijos biurą, kurio pirm. buvo K. J. Daknys, sekr. — P. Keblinskas. Biuro tikslas buvo: teikti dvasinę ir medžiaginę pagalbą emigrantams, pervežti juos iš Lietuvos į K. kiek galint pigiau, apsaugoti nuo išnaudojimo ir demoralizacijos, palengvinti kelionei reikalingų dokumentų gavimą, teikimą patarimų ir kt. Biuras buvo išleidęs eilę atsišaukimų ir Kaune turėjo savo skyrių. Rūpinosi lietuviais emigrantais ir atskiros organizacijos, pvz. Kolumbo Vyčių ‚Katalikų ateivių gerbūvio biuras' 1928 išleido Ph. Gasgraino paruoštą informacinį leidinėlį ‚Lietuviams ateiviams Kanadoje vadas'.

Naujausia liet. imigrantų banga pasiekė K. 1947 pradžioje. Tai tremtiniai, kurių skaičius 1957 siekė apie 15.000 asmenų.

S t a t i s t i k a. Oficialus K. dominijos statistikos biuras statistiką veda nuo 1871 kas 10 m., bet lietuviai joje pradėti žymėti tiktai nuo 1901. Deja, oficialiai lietuviai buvo žymimi drauge su vengrais ir moravais; todėl neįmanoma jų išskirti ir nustatyti tikslų liet. skaičių. Lietuviai atskira skiltimi statistikoje pradėti žymėti tik 1921 surašyme. Tat 20 metų lietuviai sujungti su vengrais ir moravais, kurių 1901 įrašyta

Pirmoji Kanados lietuvių centro taryba 1942: viduryje pirm. A. Navickas, dešinėje M. Leknickienė, kairėje M. Arlauskaitė; antroje eilėje iš kairės į deš.: I. Salala, J. Kupris, J. Trumpa, J. Leknickas ir L. Gudas

1549 ir 1911 — 11.648. Sprendžiant pagal kitus palyginamuosius duomenis, lietuviams tektų apie trečdalis, t. y. apie 4000. Nuo 1921 iki 1951 K. statistikos dpt. duoda šiuos lietuvių skaičius:

Metai	Miestuose	Ūkiuose	Iš viso
1921	1.555	415	1.970
1931	4.285	1.591	5.876
1941	5.312	2.477	7.789
1951	10.129	6.095	16.224

Prie 1951 statistikos pridėję imigrantus, buvusius bendroje skiltyje su vengrais ir moravais (apie 4000), gausime 20.224 asmenis. Šis skaičius sutampa su apytikriu čia esančių lietuvių skaičiumi. Po 1951 iki 1957 bus atvykę dar apie 2000 lietuvių, todėl jų skaičius gali siekti apie 22.000. Ši statistika, žinoma, yra apytikrė.

LIETUVIŲ PASISKIRSTYMAS K. TERITORIJOJE PAGAL 1951 STATISTIKOS DUOMENIS:

Provincijos ir miestai	Vyrų	Moterų	Iš viso
NIUFAUNDLENDAS	1	3	4
St. John's	1	2	3
PRINCO EDVARO SALA	1	1	2
NOVA SCOTIA	111	104	215
Halifaksas	11	9	20
Sidney	—	4	4
NEW BRUNSWICK	17	15	32
Saint John	7	9	16
KVEBEKAS	2.107	1.929	4.036
Montrealis	1.796	1.663	3.438
Outremontas	17	13	30
Kvebeko mst.	2	3	5
Sherbrooke	2	2	4
Trois Rivieres	4	3	7
Verdenas	286	266	552
ONTARIO	4.980	3.891	8.871
Brantfordas	12	7	19
Fort William	23	14	37
Hamiltonas	601	446	1.067
Kingstonas	9	14	23
Kitcheneris	41	37	78
Londonas	116	104	220
Oshawa	9	11	20
Otava	65	62	127
Peterborough	1	4	5
Port Arthuras	16	6	22
St. Catharines	51	23	74
Sarnia	29	19	48
Sault-St.-Marie	78	50	128
Sudbury	143	98	241
Torontas	1.894	1.693	3.587
Vindsoras	150	115	265
MANITOBA	364	275	639
Vinipegas	216	172	388
SASKAČEVANAS	304	192	496
Regina	20	18	38
Saskatoon	10	7	17
ALBERTA	668	510	1.178
Calgary	65	59	124
Edmontas	75	71	146
BRITŲ KOLUMBIJA	425	313	738
Vankuveris	130	124	254
Viktorija	9	8	17
JUKONAS	3	—	3
Š. V. TERITORIJA	8	2	10
	8.989	7.235	16.224

Socialinė ateivių sudėtis pradžioje buvo vienoda. Daugumas jų buvo ūkininkai, kurie čia, neturėdami savo ūkių ir pradžioje negalėdami jų įsigyti, tapo paprastais darbininkais. Tiktai dalis atvykusių iš Anglijos, buvo įsigiję kai kurias specialybes, pvz. siuvėjų, patyrusių angliakasių ir kt. Kai kas gyvendami K. pramoko amatų. Didelė ateivių dalis dirbo siuvyklose, geležies pramonėje. Kiek stipriau prasikūrę, daug kas įsigijo ūkius (augino tabaką, kviečius, vaismedžius), krautuves, valyklas, restoranus, o kai kurie prasimušė net į nedidelius fabrikantus (Šarkis Montrealyje). Daugumas pirmųjų ateivių nesiekė mokslo, todėl ir vaikai liko paprasti darbininkai. Tiktai nedaugelis leido vaikus į mokslus, ir tuo būdu atsirado, kad ir labai mažas kiekis, įvairių profesijų žmonių (dr. E. Andriukaitis Montrealyje, dr. Jauniškis Vinipege, adv. Mileris Montrealyje, mokytojai — Vaupšiai, P. Juškevičienė–Miller, M. Arlauskaitė ir kt).

Tremtinių tarpe jau yra buvę visokiausių profesijų ir specialybių žmonių: darbininkų, ūkininkų, amatininkų, artistų, advokatų, gydytojų, inžinierių, rašytojų, žurnalistų, dailininkų, muzikų, solistų, prekybininkų, bankininkų ir t.t. Kai kas gavo darbo ir universitetuose, pvz. V. Pavilanis, A. Paplauskas-Ramūnas, A. Zubrys, Br. Povilaitis, A. Šidlauskaitė. Pačioje pradžioje daugelis tremtinių kirto miškus, dirbo aukso kasyklose ir kt., bet vėliau susirado kitokio darbo. Naujųjų ateivių jaunimas eina mokslus, pasirinkdamas įvairiausias specialybes, bet dažniausiai tiksliuosius mokslus. Daugelis ateivių (visų kartų) turi namus ir kitokio nejudomo turto. Žymus naujųjų ateivių procentas labai greit turtėja.

Organizacinis gyvenimas reiškiasi nuo pat įsikūrimo pradžios. Pirmosios organizacijos susitvėrė Montrealy, nes čia kūrėsi ir pirmieji ateiviai. Iš čia lietuviai plito po visą K., drauge vežėsi ir organizacines idėjas. Pirmoji K. liet. organizacija buvo savišalpinė Šv. Antano ir Povilo draugija, įsikūrusi 1904 Montrealyje, tačiau ji greitai suiro. 1905 X 22 įst. Šv. Kazimiero d-ja, kuri 1934 susiliejo su išaugusio D.L.K. Vytauto klubo savišalpine ir dabar veikiančia prie minimo klubo d-ja. Šv. Kazimiero d-jos veikėjų iniciatyva 1905 Montrealyje pradėjo organizuotis pirmoji K. liet. kat. parapija. Pradžioje kunigai buvo kviečiami iš kitur. Iš JAV laikinai buvo atvykęs kun. Pėža, kun. Skučas, iš Lietuvos kun. B. Šlamas, kun. Vyšniauskas, kuris 1915 ir pastatė Šv. Kazimiero bžn. Po jo klebonu buvo vietinis kun. Jonas Bobinas, kuris, nugriovęs senąją bažnyčią, dabar toje pačioje vietoje (3426 Parthenais) stato naują. 1906, atsilankius adv. Bagočiui, suorganizuota pirmoji SLA kuopa, kuri vėliau suiro, bet 1950 atgaivinta. 1907 sukurtas pašalpinis D. L. K. Vytauto neprigulmingas klubas (2159 St. Catherine St. E.), turįs apie 1500 narių. Klubas yra turėjęs chorų, vaidintojų grupių, jaunimo ratelių ir t.t. Vėliau Montrealyje susiorganizavo Šv. Onos ir Šv. Elzbietos savišalpinės organizacijos. 1950 Montrealyje įsikūrė nauja Aušros Vartų par., kuri vadovaujama klebono J. Kubiliaus, S. J., 1955 pasistatė bažnyčią (1465 rue de Seve).

Vėliau susikūrė dar 2 palyginamai gausios lietuvių kolonijos Toronte ir Vinipege. Toronte 1920 įsisteigė savišalpinė Šv. Jono d-ja, kurios iniciatyva 1928 įkurta Šv. Jono Krikštytojo parapija. Bažnyčia, vadovaujant kun. P. Ažubaliui, 1954 padidinta ir pertvarkyta (941 Dundas St. W.). 1953 Toronte įsikūrė vienuoliai pranciškonai, kurie, vadovaujami tėvo Bernardino Grauslio, pasistatė vienuolyną ir bažnyčią (bžn. pagal arch. St. Kudoko projektą, 1021 College St.). Toronte veikia ir Generalinis Lietuvos Konsulatas (konsulo pareigas eina V. Gylys). Vinipege lietuvių kolonija susikūrė dar vėliau. Ji, Montrealio pavyzdžiu, sudarė klubą, pasistatė jam namus (240 Manitoba Ave.), o parapija, vadovaujama kun. J. Bertašiaus, statosi bažnyčią (432 Evelin Ave.).

4-ta didžioji K. liet. kolonija susispietė Hamiltone jau suvažiavus čia tremtiniams, kurie, 1948 pasikvietę kun. J. Tadarauską, pradėjo organizuoti parapiją, o 1949 IX 20 pašventino Vilniaus Aušros Vartų Motinos Gailestingosios bažnyčią, 1953 padidintą ir pertvarkytą (58 Dundurn St. N.). Visos kitos K. liet. kolonijos, kurių yra apie 50, yra žymiai mažesnės ir mažiau organizuotos.

Kilus II pas. karui ir bolševikams okupavus Lietuvą, K.l. ėmė gyvai rūpintis senosios tėvynės likimu. Kad darbas būtų sėkmingesnis, Toronto lietuvių veikėjų tarpe kilo mintis suburti visokių pažiūrų ir partijų žmones į bendrą organizaciją. Čia A. Frenzelio, V. Dagilio ir O. Indrelienės iniciatyva sukviestas susirinkimas

Pirmoji Kanados Liet. Bendruomenės krašto taryba Montrealy 1952 VIII 30. Vidury pirm. J. Matulionis

ir 1940 VIII sudaryta Kanados lietuvių taryba, kuri skyrių suvažiavime išsirinko Kanados lietuvių centro tarybą. Jos pirmu pirm. buvo Augustinas Frenzelis (žr.). Pirmame susirinkime nutarta leisti laikraštį ‚Nepriklausomą Lietuvą', kurio pirmuoju red. buvo V. Dagilis. Kilus nesutarimams, Kanados lietuvių tarybos centras (ir laikraštis) perkeltas į Montrealį. Jis veikė iki 1949. Vlikui paskelbus Lietuvių chartą ir Pasaulio lietuvių bendruomenės statutą, ir Kanadoje imta organizuoti Lietuvių Bendruomenę. Buvo sudarytas Laikinasis organizacinis komitetas, kuris 1952 V 24 įvykdė visuotinius rinkimus ir sudarė Kanados Lietuvių bendruomenės krašto tarybą, kuri susirinkusi I sesijos Montrealyje VIII 30–31 išrinko Kanados Lietuvių bendruomenės krašto valdybą iš 9 asmenų: J. Matulionis—pirm., J. Sližys—I v.pirm., J. Jokūbynas—II v.pirm., A. Šalkauskis—posėdžių sekr., Pr. Alšėnas—sekr. informacijos reikalams, J. R. Simanavičius—iždininkas, A. Zubrys, kun. J. Gutauskas ir K. Grigaitis—nariai. Netrukus įvairose K. vietose įsisteigė Kanados Lietuvių bendruomenės skyriai: Britų Kolumbijos, Crows Nest Pass (Alberta), Edmontono (A.), Fort William & Fort Arthuro (Ont.), Hamiltono (Ont.), Lethbridge (A.), Londono (Ont.), Montrealio (P.Q.), Oakville (Ont.), Otavos (Ont.), Port Colborne (Ont.), Rodney (Ont.), Sault-St.-Marie (Ont.), St. Catharines (Ont.), Sudbury (Ont.), Tillsonburgo (Ont.), Toronto (Ont.), Val d'Or (P.Q.), Wellando (Ont.), Vindsoro (Ont.), Vinipego (Manitoba). Kanados Liet. bendruomenė yra suruošusi didelio masto lietuvių dienas: Hamiltone 1953, Toronte 1954, Montrealy 1955, Vindsore 1956. Kanados Lietuvių bendruomenė su JAV Lietuvių bendruomene 1956 buvo sušaukusi Kultūros kongresą Čikagoje ir dalyvavo dainų šventėje. Politinei veiklai KLB turi politinį komitetą Montrealyje, šalpai suorganizuotas šalpos komitetas, kultūros reikalams—kultūros fondas, kovai už Lietuvos nepriklausomybę finansuoti veikia Tautos fondo K. atstovybė.

Be to, K. veikia SLA skyriai Hamiltone, Montrealyje, St. Catharines ir Toronte. Yra visa eilė ir politinių organizacijų: tautininkų, krikščionių demokratų, liaudininkų, socialdemokratų, Lietuvos atgimimo sąjūdžio ir kt. Iš jaunimo organizacijų pažymėtina: skautai, ateitininkai, varpininkai. Studentus apjungia K.l. studentų s-ga, Akademinis sambūris Montrealyje. Iš bankų veikia Parama Toronte, Litas Montrealyje, Talka Hamiltone. Yra ir akcinių bvių. Iš profesinių org. veikia PLIAS skyriai Montrealyje ir Toronte, miškininkų sk. Toronte ir teisininkų Montrealyje ir Toronte.

K u l t ū r i n ė v e i k l a įvairiais laikais reiškėsi skirtingai. Pirmosios emigracijos

Pirmoji Kanados lietuvių diena Hamiltone 1953 IX 1–4

K. l. turėjo oficialias pradžios mokyklas liet. dėstomąja kalba Montrealyje (4) ir Toronte, bet pritrūkus minimumo (25) mokinių jos turėjo užsidaryti. Atvykus didelei tremtinių bangai, bandyta tas mokyklas atgaivinti, bet nesusidarė reikiamo mokinių skaičiaus, todėl dabar tenkinamasi šeštadieninėmis pradžios mokyklomis, kurių yra daugume kolonijų; jas baigus— einama į aukštesniuosius lituanistikos kursus, kurie veikia Montrealy, Toronte. Daug jaunimo eina aukštesniuosius ir aukštuosius mokslus įvairiose mokyklose.

Po II pas. karo K. buvo susidaręs Lietuvių rašytojų d-jos skyrius, kuris vėliau susiliejo su JAV Liet. rašytojų d-ja.

Montrealyje buvo įsikūręs profesionalinis dramos teatras, davęs profesionalinio lygio pastatymų, bet paskutiniu laiku apmirė. Toronte ir Hamiltone veikia vaidintojų mėgėjų grupės ir teatrai, kurių pastoviausiai laikosi Hamiltono Aukuras, vadovaujamas Dauguvietytės - Kudabienės. Plačiau koncertuoja Lietuvos operos solistai E. Kardelienė, P. Radzevičiūtė, čia mokslus baigęs V. Verikaitis, pianistas K. Smilgevičius, baletininkė Orantienė ir kt.

Tradicijon įėjusių Lietuvių dienų proga ruošiamos dailės parodos, kuriose su savo kūriniais pasirodė: J. Akstinas, V. Bričkus, R. Bukauskas, K. Račkus, V. Remeika, A. Tamošaitienė, A. Tamošaitis, T. Valius, H. Žmuidzinienė, B. Šimonėlienė ir kt.

Kiekviena kolonija turi savo chorus. Chorai reiškėsi ir pirmųjų ateivių organizacijose, kurios, be to, ruošdavo spektaklius ir koncertus, turėjusius pasisekimo vietos liet. tarpe.

Ėjo ir dabar tebeina visa eilė laikraščių. 1929 įst. Kanados Lietuvis (žr.). 1931 pradėjo eiti Darbininkų Balsas, kuris po kiek laiko perėjo komunistų kontrolėn ir pakeitė vardą į Liaudies Balsą (tebeina Toronte ir 1957). 1940 įsteigta Nepriklausoma Lietuva (žr.), kuri nuo 1948 eina savaitraščiu Montrealyje. Nuo 1950 Kanados lietuvių kultūros d-ja Toronte leidžia savaitraštį Tėviškės Žiburius (žr.). Skautai leidžia Skautų Aidą (žr.). Nuo 1955 L. Kat. moterų d-ja leidžia kas 3 mėn. Moterį (žr.).

Kanadoje išleista keliolika įvairaus turinio liet. knygų.

Religinis gyvenimas reiškiasi per parapijas, kurių yra po dvi Montrealyje (Šv. Kazimiero ir Aušros Vartų) ir Toronte (Šv. Jono Krikštytojo ir Prisikėlimo), po vieną Hamiltone ir Vinipege; kitur yra misijos: Edmontone, Sudbury, Sault-St-Marie, Windsore, Tillsonburge,

Londone, St. Catharines. K. kunigai susiorganizavę į Kunigų Vienybę. Veikia Kat. veikimo centras, K. kat. moterų d-jos skyriai, Gyvojo rožančiaus rateliai, vienuolynai Montrealyje, Toronte (įst. 1953), St. Catharines (įst. 1949).

Evangelikai yra išsisklaidę įvairiose K. vietose ir niekur nesudaro tokio skaičiaus, kuris yra reikalingas savarankiškai parapijai įsteigti. Didžiausias liet. evangelikų skaičius yra susispietęs Toronte (apie 150 liuteronių ir 20 reformatų), Montrealyje ir Hamiltone. Jų dvasinius reikalus aprūpina kun. Martynas Kavolis (žr.). 1950 I 7 Toronte įsteigtas Liet. evangelikų susivienijimas Kanadoje jungia liet. evangelikus ne tiktai bažnytiniu požiūriu, bet ir bendram Lietuvos laisvinimo darbui.

Apie Kanados lietuvius žr. dar atskiras K. lietuvių kolonijas. *J.Krd.*

Kanadinis balzamas (Balsamum Canadense) skysta derva, gaunama iš Š. Amerikos balteglės (Abies balsamea, L.) žievės įpiovų. Turi 15–20% lakaus aliejaus, susidedančio didžiausia dalimi iš l-pineno bei bornilo acetato ir dervos. Naudojamas histologinėje technikoje, mikroskopiniams preparatams paruošti, porcelianui, stiklams klijuoti ir kt.

Kanados Lietuvis iliustruotas, rotatoriumi spausdintas laikraštis, 1929 IX—1930 V ėjęs Toronte, Kanadoje. Iš viso išėjo 9 nr. po 24–36 psl. Red. Jonas Kružinaitis-Krūzė, leido Jokūbynienė, J. Jokūbynas, N. Dagilis ir J. Kružinaitis. Turinys įvairus, liečia lietuvių gyvenimą Kanadoj ir kitur.

Kanados medžiotojai bendras Š. Kanados čiabuvių pavadinimas, ypač taikomas atapaskams ir kt., kurių kultūroje gana ryški Š. Azijos įtaka. Seniau jie gaudė mažus žinduolius ir žuvis, dabar, tapę slidininkais, — žiemos nomadai. Šeimoje vyrauja tėvo teisė, vedybos egzogaminės, labai ryškus šamanizmas.

Kanados skydas yra didelių archainių kalnų liekanos. Jau prieškambryje jie buvo atidengti iki penepleno (žr.). Jį supa ir iš dalies dengia jaunesnės sedimentinės padermės. Vėliau, žemės plutos judėjimams ir diliuvio suledėjimui veikiant, susidarė dabartinis lengvai banguotas R. Kanados žemėvaizdis.

Kanai žr. Cannae.

Kanakai (havajiškai kanaka ‚žmogus') polineziečiai ir kt. čiabuviai, dar gyveną akmens amžiaus kultūros periodą.

Kanalas (iš lot. canalis ‚latakas') 1. l a i v y b o j e dirbtinė vaga, perkasas ar sampyla laivams plaukti per sąsmaukas tarp jūrų, per takoskyras iš vienos upės baseino į kitą, kartais lygiagreta upės, aplenkiant jos krioklius ar rėvas, ar išilgai jūros krantą, saugant laivus nuo audrų ir bangų. Kritimui nugalėti kanaluose įrengiami kameriniai šliuzai, kur laivai nuleidžiami ar pakeliami, suderinant vandens lygmenį, ar keltuvai, kur laivus kilnoja mechaniškai. Egipto faraonai apie 1400 pr. Kr. buvo sujungę Nilą kanalu su Raudonąja jūra. Kinijoje pastatytas 1300 km ilgio Didysis k. (žr.). XVII–XIX a. Europoje įvykdyta daug k. sistemų, kurios sujungė įvairias upes, pagyvino susisiekimą ir prekybą. Ypatingai svarbūs jūros keliams sutrumpinti Sueso ir Panamos k.

ŽYMIAUSI KANALAI

	Baigtas	Ilgis km	Šliuzų
Sueso (Egipte)	1869	141	—
Panamos (Vidr. Amerikoje)	1914	81	6
Wellando (Kanadoje)	1931	45	7
Kielio (Vokietijoje)	1895	98	2
Dortmundo-Emso (Vokietijoj)	1899	272	20
Berlyno-Štetino "	1914	194	8
Mittellando "	1938	357	4
Alberto (Belgijoje)	1930	130	6
Amsterdamo (Olandijoje)	1952	72	4
Korinto (Graikijoje)	1893	6	—
Baltijos-Baltosios j. (Rusijoj)	1933	227	19
Volgos-Maskvos "	1937	128	11
Volgos-Dono "	1952	101	13

Iš Lietuvos k. pažymėtini: Augustavo vandens kelias (žr.), Karaliaus Vilhelmo perkasas (žr.), Ventos–Dubysos. Artimoje kaimynystėje yra Pričkagrabė, tarp Deimenos ir Nemunyno, iškasta 1697, 24 km ilgio, Aukštasis R. Prūsuose, 1860, 140 km ilgio, su 4 šliuzais ir keltuvu, Oginskio k. tarp Jesioldos ir Ščeros, jungiąs Dnieprą su Nemunu, baigtas 1768, 54 km ilgio, su 10 šliuzų, Karališkasis k. tarp Bugo ir Pinos, jungiąs Vyslą su Dniepru, baigtas 1841, 80 km ilgio, su 7 šliuzais; Berezinos k. tarp Ūlos ir Berezinos, jungiąs Dauguvą su Dniepru, įvykdytas 1797, 170 km ilgio, su 12 šliuzų. *S.K.*

K. s t a t y b a l a i v y b a i. Išskirtinos 2 pagrindinės k. rūšys: 1. vidaus vandenų (čia priklauso ir kanalizuotos upės) ir 2. jūrų laivų k. V i d a u s vandenų k. pritaikyti mažesniems laivams (50 – 1300 maž. tonų): vilkikams, garlaiviams, motorlaiviams, šalandoms. Kiekvienas k. turi nustatytą maksimalinį laivų dydį bei plaukiojimo greitį. Seniau vietoj vilkikų buvo naudojami arkliai ar garvežiai, kuriems buvo daromi specialūs takai šalia k. Vidaus vandenų k. galima išskirti dvi grupės: a. iškastieji šalia upės su tos pačios

krypties nuolydžiu, kaip upė; šie k. ir jų šliuzai gauna vandenį iš upės; b. k. jungią du ar daugiau upių baseinus ir kertą jų takoskyras, nuo kurių k. nuolydžiai krinta į abi puses. Pastarieji k. visada turi šliuzus ir gauna vandenį iš siurblių stočių, kurių eksploatacija yra žymiai brangesnė nei a grupės.

K. reikalingumą, kryptį ir dydį apsprendžia ekonominiai bei strateginiai reikalavimai ir terenas. Pasirinkus galinius k. taškus, pvz. didelės apyvartos pramonės ir žaliavų rajonams sujungti, tenka išspręsti jo išilginio profilio ekonomiškumas. Teoretiškai galima išvesti k. tiesia linija tarp dviejų taškų, panaudojant akveduktus, tunelius, šliuzus bei kitas laivų kėlimo priemones. Tačiau dėl ekonomijos tenka vingiuoti, prisiderinant prie reljefo. Statybai pasirenkamas ekonomiškiausias profilis iš kelių variantų. K. vingiai turi apie 600 m spindulį mažesniems ir didesnį didiesiems laivams. Negalint padaryti pakankamai didelio spindulio, k. platinamas. Taip pat k. platinamas prie šliuzų, kur statomos prieplaukos laivams savo eilės laukti. Skersinis profilis priklauso nuo praleidžiamo laivų skaičiaus, jų dydžio ir galimo apyvartos padidėjimo ateityje. Vėlesnis profilio pakeitimas yra brangus. K. gylis apskaičiuojamas pagal įvairias formules ir paprastai būna pusantro karto ar daugiau gilesnis negu didžiausio laivo grimzlė. Juo didesnis leistinas laivų plaukimo greitis (3–8 km/val.), juo gilesnis turi būti k. Jo plotis turi leisti prasilenkti dviem pilnai pakrautiems didžiausiems laivams, paliekant 1 m tarpą. Panertasis k. skerspiūvio plotas turi būti 5–6 kartus didesnis nei tipinio laivo panertosios dalies skerspiūvis. Mažo panertojo skerspiūvio k. sudaro didesnį pasipriešinimą laivams, sukeliamos bangos ardo krantus, kyla eksploatacijos išlaidos. Skersiniai profiliai būna gana įvairūs: trapecinis, geldinis, patobulintas trapecinis ir stačiakampis. Patobulintas trapecinis profilis turi pagilinimą vagos viduryje. Spraustinės plieno ar medinės sienutės leidžia daryti stačiakampį profilį, bet jis nelabai derinasi su gamtovaizdžiu. Kai vaga yra tarp pylimų bei vandeniui pralaidžiuose žemės sluoksniuose k. dugnas ir krantai turi būti daromi nepralaidūs, kad sumažintų vandens nuostolius. Tam tikslui jie padengiami molio ar bitumo membrana iki 1,5 m storio. Ant jos užpilamas žemės sluoksnis dažnai sutvirtinamas akmens skalda ar žvyru, ypač kur plaukioja greiti motorlaiviai. K. krantai ties vandens horizontu sustiprinami akmens skaldos bei šiaip stambių riedulių sluoksniais, fašinomis, betonu ar bituminėmis medžiagomis. Virš vandens horizonto šlaitai stiprinami velėna ar medžiais (gluosniais).

J ū r ų laivų k. jungia jūras, vandenynus ar didelius ežerus. Jų dydis toks, kad praleistų didelius jūros laivus. Šliuzai įrengiami, kur reikia pereiti sąsiaurių aukštumas. Gylis esti apie 1 m daugiau nei didžiausių laivų grimzlė; plotis priklauso nuo susisiekimo linijų skaičiaus. Vingių spindulys paprastai būna nemažesnis kaip 3 km, ir k. dar paplatinamas. Skerspiūvio reikalavimai tie patys, kaip vidaus vandenų k., tik krantai tvirčiau sustiprinami, nes juos nuolat skalauja bangos ir srovės. Aprūpinimas vandeniu galimas iš jūros potvynių metu arba iš ežerų ir upių, pvz. Panamos k. Nors srovės ir leistinos, tačiau negreitesnės kaip 2 m/sek., kad netrukdytų laivybai. Jūrų k. statyba dažnai turi įdomią istoriją, nes ten susiduria tautų interesai, tenka nugalėti didžiulės gamtos kliūtys, sudėti gyvybių aukų, pvz. Panamos ir Sueso k. statybos.

A. Rimkus. Vandens keliu būklė ir jų perspektyvos (Technika ir Ūkis 4–6. 1938. 147–152 psl.); *J. Remeika*. Baltijos ir Juodosios jūros sujungimas vandens keliais (Lietuvos Ūkio Atstatymo Studijų komisijos Darbai 7 sąs. 1952). *V.Izb.*

2. M e l i o r a c i j o s k. — magistraliniai nusausinimo ir irigacijos grioviai, kartais ištiesintos upių vagos; pvz. potvynio vandeniui nuleisti k. (Sanžylos k. tarp Lėvens ir Nevėžio Panevėžio apylinkėse).

3. V a n d e n t i e k i o k. gyvenamoms vietoms vandeniu aprūpinti: žymiausias Kolorado upės akveduktas (Colorado River Aqueduct) Kalifornijoje, kuris tiekia 45,5 m^3/sek. vandens iš Kolorado upės į Los Angeles miestą; k. yra 390 km ilgio, su 29 tuneliais bendro 148 km ilgio. *S K.*

4. K a n a l i z a c i j o j yra didesnio diametro vamzdis, įklotas sodybos ribose ar gatvėje sukanalizuotam vandeniui praleisti. K. vamzdžiai daromi iš glaistyto degto molio, nuo 12,5 cm iki 50 cm ir daugiau diametro, iš betono, nuo 15 cm iki 1 m ir didesnio diametro. Be to, gali būti sumūryti iš plytų ar betono blokų bei akmens; dažniausiai jie yra ovalinės formos, jų dydis gali siekti iki kelių metrų aukščio ir pločio. K. nuolydžiai priklauso nuo diametro ir nuo vandens kiekio esančio k. Nuolydžiai svyruoja nuo 1 : 15 iki 1 : 1000. *R. Bdr.*

5. Šaunamojo ginklo vamzdžio vidinė (tuščiavidurė) dalis, kiaurymė, per kurią šaudant išmetamas sviedinys arba kulka. Pirmieji didelio kalibro artilerijos pabūklai turėjo kūgio formos k., kad nereikėtų tiksliai formuoti akmeninio sviedinio. XVII–XVIII a. pabūklai dažnai buvo daromi su 2 arba 3 k., kurie buvo sujungiami bendra kamera. Tokie pabūklai šaudė salvėmis. Rotacinis sviedinio judesys, kaip priemonė šaudyti tiksliau ir toliau, anksti buvo artileristų ir technikų suprastas, bet dar neturėta priemonių graižtvų idėjos realizuoti vamzdžio kiaurymėje. Pagaminta daug originalios konstrukcijos pabūklų, bet jie buvo nepraktiški ir todėl nebuvo plačiai vartojami. 1871 Anglijoje pritaikinta Henry idėja, t.y. pagamintas šautuvas su graižtvuota cilindro formos vamzdžio kiauryme. Šis šautuvas, vad. Henry-Martini šautuvu, išsilaikė iki 1889, po to pakeistas Metfordto šautuvu. Šių laikų šautuvų ir pabūklų k. griežtai cilindro formos su įvairių formų graižtvomis. Medžioklinių šautuvų k. taip pat cilindro formos, tik kai kada gaminami su mažu susiaurėjimu prie laibgalio. K. ilgis priklauso nuo užtaiso dydžio: juo didesnis užtaisas, juo ilgesnis k. Santykinis k. ilgis, išreiškiamas kalibru, charakterizuoja pabūklų tipą: kanuolių ilgis nuo 30 iki 60 kalibrų, haubicų 10–15 ir mortyrų 8–10 kalibrų. *O.Urb.*

Kanaliniai spinduliai, kitaip dar teigiami, užkatodiniai, arba Goldšteino spinduliai, — didelio greičio teigiamai įelektrintų likusių vamzdelyje dujų atomų ir molekulų srovė smarkiai praretintose (iki kelių šimtų mm slėgio) Krukso vamzdelio dujose, užkatodinėje dalyje, jei katodas padarytas su plyšeliais. K.s. šviečia ir eina tiesia linija. Aiškinama, kad, einant elektros srovei per vamzdžio dujas, elektronai jonizuoja dujų likučius ir tuo būdu atpalaiduoja teigiamus dujų jonus, kurie, katodo traukiami, skrieja dideliu greičiu į katodą ir iš inercijos kai kurie praskrieja pro jo plyšius. Jų greitis 10^8 cm/sek. eilės. K.s. sužadina fluorescenciją, veikia fotografijos plokštelę, krypsta magnetiniame lauke. *M.Kr.*

Kanalizacija (ag. canalization, iš lot. canalis ‚vamzdis, latakas, griovys') plačia prasme yra grupė sanitarinių įrengimų, kurie naudojami suvartotam namų, pramonės ir lietaus vandeniui bei nešvarumams pašalinti. Suvartotas vanduo suvedamas į kanalų tinklą, nuvedamas toliau už gyvenamųjų vietų ir ten bet kuriuo būdu neutralizuojamas, t.y. padaromas sanitariniu požiūriu nekenksmingas.

K. istorija labai sena. Jau apie 2200 pr. Kr. Kretos senieji miestai turėjo akmens latakus vandeniui iš kalnų atvesti; tas vanduo paskui tekėjo pro rūmų maudyklas ir išvietes, nuplaudamas nešvarumus į žemesnes, tolimesnes vietas. Babilono, Jeruzalės ir Egipto miestų kasinėjimai taip pat rodo, kad ten būta kanalų lietaus ir namų ūkio vandeniui pašalinti. Sen. Atėnuose suvartotas vanduo pagrindiniu kanalu buvo suvedamas į rezervuarą, iš kurio toliau pagal reikalą buvo paskirstomas aplinkinių sodybų daržams ir sodams laistyti bei trešti. Romėnų k. buvo jau tiek ištobulinta, kad ten yra buvę net vandeniu plaunamų klozetų, prijungtų prie gatvės kanalų, ir buvo mokamas tam tikras kanalų mokestis. Iš Romos miesto k. perėjo į imperijos kolonijų miestus, pvz. dabartinį Kölną, Paryžių, Reimsą, Vieną ir kt. Romos imperijai žlugus, k. ilgą laiką buvo pamiršta ir tik XVIII–XIX a. Europos miestams pradėjus sparčiai augti, nešvarumų sukanalizavimo reikalas vėl buvo atgijęs. Viduramžiais miestuose kanalai taip pat buvo daromi, bet jie buvo skiriami tik lietaus vandeniui surinkti. Visi nešvarumai tais laikais buvo verčiami į gatves ar į duobes, kurios vėliau buvo užkasamos.

Naujaisiais laikais pirmieji pradėjo kanalizuotis Anglijos miestai (XIX a.), toliau Vokietijos ir beveik tuo pačiu metu Prancūzijos didesnieji miestai.

Sukanalizuotas vanduo paprastai skirstomas į namų ūkio suvartotą vandenį, kuris atsiranda valgį gaminant, baltinius skalbiant, žmonėms maudantis, o taip pat ir iš vandeniu plaunamų klozetų. Lietuvos sąlygomis tokio ūkio vandens vienam gyventojui tekdavo apie 200 l per dieną. Toliau eina dideli kiekiai pramonės vandens iš cukraus, alaus, konservų ir kt. gamyklų, popieriaus, dažų, chemijos, metalurgijos fabrikų. Be to, miestuose daug vandens suvartojama viešiesiems pastatams aptarnauti (mokykloms, ligoninėms), gatvėms laistyti, miestų fontanams. Paprastai miestuose sukanalizuojamas ir lietaus vanduo.

Bet kurios rūšies sukanalizuotas vanduo turi dažniausiai organinių priemaišų, kurios kiek pastovėjusios pradeda pūti. Atsiranda nemalonus kvapas, ir toks vanduo pasidaro daugeliu atveju pavojingas sveikatai. Todėl suvartotas vanduo turi būti kaip galint greičiau, patogiau ir pigiau pašalinamas už gyvenamojo ploto ribų.

Kalbant apie atskiras sodybas, reikia pažymėti dvi vietinės k. sistemas. Pirmojoje — namų ūkio vanduo suvedamas vamzdžiais į sodybos ribose esančią sugeriamą duobę. Ten skystis ilgainiui susigeria į žė-

mę, o kietosios dalys pereina puvimo procesą, tokiu būdu išskirdamos dar daugiau skysčių, gi likęs dumblas gali būti išvežamas. Antroji, tobulesnė sistema susideda iš sandaraus šulinio, vad. septinio tanko, į kurį suvestas kanalizuotas vanduo pūdomas. Taip susidaręs nekenksmingas skystis dažniausiai automatinio sifono pagalba suleidžiamas į čia pat sodybos ribose įtaisytą drenažo tinklą, kur jis susigeria į žemę.

Septinių tankų sistemos yra pakankamos paskiroms sodyboms ar sodybų grupėms, bet miestams reikalingos centrinės k. sistemos.

Be sodybos k., pažymėtina dar vidujinė pastato k. Ją sudaro vamzdžiai, daugiausia ketaus, sukanalizuotam vandeniui iš visų buto patogumų nuleisti, vamzdžiai-stovai, einantieji per visus aukštus ir pro stogą, kanalams vėdinti bei vakuumo susidarymui kanaluose išvengti, vamzdžiai-revizijos su uždaromomis kiaurymėmis kanalams valyti ir vandens pripildyti sifonai oro judėjimui iš k. sistemos į namo vidų sutrukdyti.

Miestų k. sistemos yra dvi: m i š r i — kai į tuos pačius kanalus suleidžiami visi sukanalizuoti vandenys, tiek lietaus, tiek kitoks suvartotas vanduo. A t s k i r t i n ė — kur yra paskiri kanalai lietaus vandeniui ir kiti kanalai namų ūkio ar viešų pastatų bei pramonės vandeniui. Atskirtinis k. pirmenybė yra ta, kad dideli kiekiai lietaus vandens, kaip turį mažiau patogeninių bakterijų, gali būti suleidžiami į atvirus vandenis visai nevalyti.

K. vamzdžiai dabartiniu metu daromi iš vandens nepraleidžiančių medžiagų, kaip glaistyto degto molio arba metalo, sujungti taip sandariai, kad vanduo niekur neprasiveržtų ir neterštų žemės. Taip pat naudojami ir betoniniai vamzdžiai, ypač lietaus vandens kanalams. Didesni vamzdžiai daromi elipsinio-kiaušininio skerspiūvio, atkreipti smaigaliu į apačią; toks profilis duoda didesnį vandens greitį vamzdžio dugne ir padidina kanalo plaunamumą.

Tik maži miestai, esą prie didesnės upės ar prie jūros, gali suleisti savo sukanalizuotą vandenį į atvirus vandenis visai nevalytą. Didesnio miesto sukanalizuoto vandens kiekis yra toks didelis, kad jis užterštų atvirus vandenis. Todėl modernioje k. visada vartojamas mažesnio ar didesnio laipsnio sukanalizuoto vandens valymas.

Sukanalizuoto vandens valymas apskritai galima suskirstyti į tris grupes ar procesus. Pirmame procese pašalinamos visos stambesnės dalys tiek organinės, tiek neorganinės. Toliau seka visų neištirpusių dalių filtravimas ar nusėsdinimas ir nusėdusio dumblo perdirbimas bakteriologiniu būdu. Pagaliau, likęs suskystintas vanduo dažnai dar chloruojamas, kad panaikintų patogenines bakterijas ir blogą kvapą, praskiedžiamas ir suleidžiamas į didelius vandenis.

Pirmajam valymui paprastai vartojamos grotos, kurios sulaiko stambias dalis, paskui eina eilė sietų su vis smulkesnėmis akutėmis, taip kad vanduo, perėjęs per tokius sietus, dažniausiai disko ar bugno pavidalo, atsipalaiduoja nuo visų matomų kietųjų dalių. Sietai yra daromi iš nerūdijančio metalo, jie visą laiką juda ir turi būti mechaniškai valomi, kad neužsikimštų. Pirminiame valyme taip pat nusėsdinamas smėlis ir išskiriami riebalai. Surinkti riebalai dažniausiai perdirbami chemiškai ir vartojami pramonėje, o kitos atskiros stambiosios dalys sudeginamos ar užkasamos.

Antriniame valyme kietosios dalys, kurios pasiliko neišskirtos prieš tai minėtais metodais, nusėsdinamos giliuose, dažnai dviaukščiuose, pvz. Imhoffo, tankuose. Ten nusėdęs dumblas yra perdirbamas bakterijų, suskystinamas, likutis dumblo periodiškai išgraibstomas ir išvežamas. Nusėsdinimas dažnai pagreitinamas pridedant įvairių chemikalų, kaip aliuminio sulfato, geležies sulfato, geležies chlorido ir pn. Vienas iš efektingų paskutiniu metu vartojamų būdų yra vad. suaktyvinto dumblo metodas. Čia į nusėsdintą dumblą pridedama įvairių azotą gaminančių bakterijų, ir toks suaktyvintas dumblas sumaišomas su ateinančiu šviežiu dumblu. Šis procesas pašalina 90% visų organinių dalių ir bakterijų. Taip pat paminėtini yra smėlio ar graužo filtrai, kur po pirminio apdirbimo vanduo yra suleidžiamas, prakošiamas per 0.5 iki 1.5 m filtro sluoksnį ir surenkamas drenų, sudėtų filtro apačioj; vartojami, ir biologiniai filtrai, kur vanduo išlaistomas ar išpurškiamas ant kokso ar akmens skaldos nupiauto kūgio pavidalo filtrų. Pradžioj jis oksiduojamas ore esančio deguonio, toliau keliauja žemyn per skaldos paviršius su gausia mikroorganizmų kultūra ir yra tų mikroorganizmų taip perdirbamas, kad nustoja beveik visų organinių dalių ir didelės dalies bakterijų.

Lietuvos miestų k. istorija gana trumpa. Pirmas pradėjo kanalizuotis Vilnius 1912. Čia, taip pat ir Kaune, daug nusipelnė darbus organizuodamas inž. S. Kairys. Vilnius kanalizuojamas mišria sistema. Daugumas priemiesčių iki 1945 tebebuvo nesukanalizuoti. Jokių valomųjų įrengimų k. miestas neturi ir vandenis išleidžia į

Nerį miesto ribose. Kaunas pradėtas kanalizuoti 1924. Kanalizuojama atskirtine sistema; dar ne visi priemiesčiai sukanalizuoti. Nevalytas vanduo suleidžiamas į Nemuną. Ne visai sukanalizuoti yra Šiauliai ir Panevėžys. Kiti miestai, kaip Vilkaviškis, Marijampolė, Ukmergė ir Mažeikiai turi tik dalines kanalizacijas.

S. Kairys, Miestų kanalizacija 1939; *H. E. Babbitt,* Sewerage and Sewage Treatment 1953; *K. Imhoff,* Taschenbuch der Städtentwässerung 1954; *R. Budreika,* Lietuvos nešvarumų šalinimo būklė (Technika IV 1944). *K.Bdr.*

Kanalo salos, kitaip Normandijos salos (ag. Channel Islands), D. Britanijos salos į v. nuo Prancūzijos Kotentino pusiasalio; iš viso 195 km² ir apie 103.000 gyv. (1953). Didžiausios salos: Jersey, Guernsey, Sark ir Alderney. Salose auginamos ankstyvosios bulvės, daržovės, pamidorai, gėlės. Salos žinomos ir gera savo karvių veisle. Nuo 933 jos priklausė Normandijos kunigaikštijai, nuo 1204 Anglijos. Gyventojai kalba sena normanų tarme, naudojasi plačia teisine autonomija. Adm. centras St. Hélier, Jersey saloj. V a. airiai misininkai salų gyventojus pakrikštijo; III–IV a. salos buvo okupuotos romėnų.

Kanalo zona JAV valdoma teritorija abipus Panamos kanalo; 5 mylių (8,45 km) pločio ruožas, 1432 km² su 53.000 gyv. (1955). Iš abiejų jos pusių yra Panamos respublikos teritorija. K.z. valdoma gubernatoriaus, kurio rezidencija yra Balboa mieste. Kadangi Panamos kanalas turi didelės strateginės reikšmės, tat jo zona yra stipriai kariškai įtvirtinta.

Kananas (hebr. Kanaan ‚raudono purpuro šalis') 1. Chamo sūnus, Nojaus vaikaitis, kananiečių tėvas (Gim. 9.22; Lo, 6–19).

2. Sen. Vidužemio pakraštys (Fenikija) ir vakarinis Jordano kraštas. S. Testamente K. vardas išplėstas visam Palestinos kraštui prieš izraelitų nukariavimą. S. Testamente kananiečiais vadinami II tūkstantmetyje pr. Kr. Sirijoje ir Palestinoje semitų tarmėmis kalbėjusios tautos: fenikiečiai, gyvenę pajūrio miestuose, ir žydai, kurių buvo dvi šakos — izraelitai ir Judo giminė. Prie kananiečių priklausė taip pat moabitai, amoritai ir edomitai.

M. Noth, Die Welt des A. T. ²1953. *P.Plk.*

Kanapà (prc. canapé iš lot. conopeum ‚guolis su uždanga nuo mūsių') nedidelė sofa su kiek pakeltu galvūgaliu, anksčiau su baldakimu; vėliau minkšta aptraukta sofa su atkalte ir šoninėmis atramomis.

Kanaparijus Jonas (Johannes Canaparius, m. 1004), Romos šv. Aleksijaus vienuolyno abatas, laikomas autorium pirmo prūsų apaštalo ir kankinio, Prahos vysk. Vaitiekaus-Adalberto gyvenimo aprašymo (Vita S. Adalberti). Jis parašė šį veikalą (apie 999) paties imp. Otono III paskatintas ir turėjo tikslą išgarbinti tą šventąjį, kuris, matyt, buvo ir jo artimas draugas, nes kurį laiką gyveno tame pat vienuolyne. Tai yra viena reikšmingiausių ir plačiausių viduramžių biografijų, turinčių vertės ir sen. prūsų istorijai. *J.J.*

Kanapė (Cannabis), šilkmedinių (Moraceae) šeimos vienmečiai dvinamiai augalai, Azijos kilimo. Moteriškieji drūtesniais stiebais tamsiai žali, trumpais varpiškais žiedynais. Vyriškieji (pleiskaniai) laibesni pilksvai balsvi. Žiedinės bei jaunesnės dalys lipnios, pasižymi stipriu savišku kvapu. Sėklos pilksvos 2–3 mm didumo kiaušinio pavidalo, turi baltymų, riebalų, krakmolo. Zievėje yra vertingo pluošto. Yra pramoninės reikšmės, taip pat vartojama medicinoje (Fructus cannabis, Herba cannabis indicae ir kt.). Lapuose, žieduose bei jaunesnėse stiebų dalyse esama narkotinių medžiagų, stipriai veikiančių nervų sistemą, sukeliant halucinacijų, savižudybės maniją, laikinį pamišimą, nuteikiant nusikalsti žmogžudybe ir kt. Plačiai auginamos Europoje, Azijoje, Australijoje, Afrikoje, Amerikoje sėjamosios k. (C. sativa). Narkotikas, Arabijoje vad. hašišu, rūkomas, čiulpiamas. Didžiausias jo eksportas eina iš Sirijos. Š. Afrikoje narkotingos k. dalys maišomos į tabaką vad. kifu, o kitose jos srityse — daga. Š. ir P. Amerikos kontinente rūkomos cigaretės su k. narkotiku. Iš Indijoje auginamos indinės k. (C. indica arba C. sativa var. indica) lapų, žiedinių bei augalinių dalių paruošiamoji medžiaga vad. gandža ir kt. rūkoma ar valgoma, o lipiosios narkotinės medžiagos gaminys, vad. charas, taip pat rūkomas, valgomas. K. narkotikai Jungtinių Tautų nuolatinio centrinio opiumo komiteto yra kontroliuojami. JAV šie narkotikai draudžiami. Lietuvoje k. narkotikai nebuvo vartojami. Kai kur buvo tikima slaptinga k. įtaka; sunkiai sergančias, musmirėmis apsinuodijusias kates, mesdavo į kanapyną, kur jos pasveikdavusios (Linkuva). K. pienas seniau vartotas viralui užbaltinti. Sugrūstos ir pagruzdintos k. sėklos (‚spirgučiai') būdavo valgomos su bulvėmis. Iš sugrūstų k. sėklų ir duonos būdavo gaminamas ‚kiulkis', vaikų skanėstas (Švėkšna). Vartotas ir k. aliejus. *J.Rkt.*

K. auginimas. K. gerai auga įvairiose, patręštose ir giliai įdirbtose dirvose. Joms tinka ir durpynai bei plėšimai. Šiaurinių sričių k. veislės yra žemesnės (30–40 cm) ir greitai brėstančios, o pietinių—aukštesnės (4–6 m) ir lėtesnio brendimo. Tarp jų yra visa eilė pereinamų-

jų veislių, augančių vidutiniame klimate. Pluoštui ir sėklai sėjama į 1 ha 70–100 kg, sėklos apie 30 cm eilė nuo eilės. Vien tik pluoštui gauti tam pačiam plotui pakanka 10–15 kg, 50–60 cm tarp eilių. Sėjama maždaug 2,5–5 cm gilumoje. Plačiai k. auginama Rusijoje, Kinijoje, Indijoje, Prancūzijoje, Italijoje ir kt. JAV 1942 pagaminta 120.000 t pluošto. Lietuvoje k. buvo sėjamos mažais kiekiais, dažniausiai palei sodybą, geroje žemėje. Jos būdavo sunaudojamos vietos ūkio reikalams: pluoštui ir aliejui.

Šiaurinėse srityse k. gana greitai bręsta (50–60 d.). Vyriškoji k. peržydėjusi greitai išdžiūsta, o moteriškajai iki brandos reikalinga dar nuo nuo 14 d. iki 2 mėn. Pastaroji duoda apie 70%, o vyriškoji tik 30% pluošto. Dvejopi k. augalai ir nevienodas jų brendimo laikais labai pasunkina derliaus nuėmimą. Kur k. auginamos mažais plotais, ten vyriški augalai išrenkami rankiniu būdu tuojau po žydėjimo ir apdirbami atskirai. Nuimant juos kartu su moteriškais augalais, kai pastarieji pribręsta, pluoštas gaunamas blogas, kadangi vyriškieji būna jau perdaug sumedėję. Kur k. derliaus nuėmimas mechanizuotas, daroma dvejopai: pluoštui gauti derlius nuimamas tuojau po vyriškųjų augalų peržydėjimo, o sėkloms gauti derlius nuimamas po moteriškųjų augalų subrendimo.

K. pluošto atskirų cėlių ilgis 1–10 cm, dažniausiai apie 3–4 cm. Vidutiniškai k. stiebai duoda apie 14–19% pluošto, bet yra veislių, kurių pluoštingumas siekia net 25%. K. sėklos turi apie 20% krakmolo, 15% baltymų ir 30% riebalų, o jų išspaudos yra geras maistas gyvuliams, turįs apie 4% riebalų, 24% baltymų ir 10% angliavandenių. Pluoštui nuo medienos atskirti k. mirkomos arba klojėjamos, panašiai kaip linai. Mirkymas ir klojėjimasis yra biologiniai procesai, kurių metu bakterijų arba grybelių pagalba suardomos pektininės medžiagos, rišančios pluoštą su stiebu.

Mirkyme tenka išskirti kelias fazes: pirmoji—tirpstamų medžiagų ištirpimas vandenyje, kurios metu stiebai netenka 10–15% svorio, prisisunkia vandens ir ima grimsti; antroji—biologinė fazė, kurios metu bakterijos paverčia vandenyje ištirpusius angliavandenius į rūgštis, iš vandens ima eiti oro burbulai, aiškiai užuodžiamas rūgimo kvapas; trečioji—pagrindinė fazė, kurios metu bakterijos sunaikina pektinines medžiagas, rišančias pluoštą su mediena. Kadangi rūgščių buvimas vandenyje neigiamai veikia pluoštą, tai svarbu, kad santykis tarp stiebų ir vandens svorio būtų tinkamas (apie 1 : 20). Dar geriau, kai mirkymo metu sudaroma šviežio vandens pratekanti srovė, kuri rūgštingumą mažina.

Mirkymo ilgis priklauso nuo vandens temperatūros. Prie 28–30°C k. išmirksta per 3–4 d., prie 15–18°C jau per 11–12 d., o prie 10°C mirkymas beveik sustoja. Iš markos išimtos k. turi 35% vandens. Džiovinamos sustatant į gubeles. Klojėjimuisi k. plonai paklojamos ant pievos. Čia mirkimo procesas vyksta daugiausia grybelių pagalba. Labai svarbu, kad klojėjimosi metu būtų drėgna—kuo daugiau rasos ir lietaus. Normaliai k. atsiklojėja per 3–4 savaites, o nepalankiose sąlygose gali trukti 6 savaites ir daugiau. Prekyboje pirmenybę turi mirkytos k., nes jos būna baltos spalvos, o klojėtos turi tamsesnę spalvą. K. apdirbimas pramoniniu būdu — mirkant jas specialiuose šilto vandens baseinuose ir minant bei brukant mašinomis, palyginti, dar labai mažai teišsiplėtęs. Paprastai k. pluoštas atskiriamas nuo medienos minant rankiniais mintuvais ir įvairiomis mynimo mašinomis, kurios turi medinius ar geležinius dantuotus volus, per kuriuos k. leidžiant, mediena sulaužoma į gabalėlius—spalius. Šių daugumą tenka pašalinti brukimu. Brukimas atliekamas rankiniu būdu—medine bruktuve. Yra ir k. brukamųjų turbinų, tačiau jos naudojamos tik pramoniniame k. apdirbime.

Blogesnės k. perdirbamos į pakulas tiek rankiniu, tiek ir pramoniniu būdu. Bruktos k. ir jų pakulos eina į rinką ir naudojamos virvių bei tekstilės pramonėje. Verpimui ir audimui tinka tik geresnis kanapių pluoštas. Prieš tai bruktos k. šukuojamos, kad jų pluoštas būtų suskaldytas į smulkesnes dalis, o k. pakulos tuo pat tikslu leidžiamos per kardavimo mašinas.

Geriausias k. patiekia rinkai Italija—mirkytas, baltos spalvos ir ilgo bei švelnaus pluošto. Sov. Rusijos k. dažniausiai yra klojėtos. Didžiausi k. importininkai yra D. Britanija ir Vokietija. Rinkose yra ir pigesnių pietų kraštų pluošto—Sisalio, Manilos, Bengalijos k., džiutas ir kt.; pastarieji botaniškai nieko bendro neturi su k., nors ir vadinami kanapėmis. Dabartinė sintetinio pluošto gamybos pažanga, be abejo, atsilieps ir k. rinkai.

Marquart, Der Hanfbau 1919; *Herzog,* Die Unterscheidung der Flachs- und Hanf Faser 1926.
Pr. Rd.

K. i s t o r i j a siekia tolimą praeitį. V a. pr. Kr. graikų istorikas Herodotas jau mini, kad prie Volgos gyveną skitai naudoję deginamos k. sėklos dūmus apsisvaiginimo priemone. To paties amžiaus rašytojas Eschilas vienoje savo dramoje sako, kad k. būdavo dedamos į vonią dėl kvapo.

Prieškristiniame geležies amžiuje k. jau žinoma ir Brandenburgo srity, Vokietijoje.

Lietuvoje k., greičiausiai, pasirodė pirmaisiais amžiais po Kr. 1952–54 tyrinėtame Piliakalnio k. (Nemenčinės vls.) piliakalnyje surasta ir k. sėklų liekanų. Ir vėlyvesniais laikais k. buvo lietuvių mėgiamas augalas. Apie tai kalba dažnas jos pasirodymas liaudies dainose, pasakose. Kanapėlė yra ir vienas liet. liaudies šokių. A. Mickevičius Pone Tade ją vadina ‚daržų kiparisu'; ji apsaugojanti kitas daržoves (ypač kopūstus) nuo kirminų. Dėl to, esą, lietuviai ir sodindavę k. į tarplysvius. Tai pripažino ir visi XVIII ir XIX a. k. ekspertai, kad ryšium su insdustrine revoliucija ir burinės laivininkystės augimu, k. imta plačiai auginti. Jau tada garsėjo iš Rygos, Klaipėdos, Karaliaučiaus ir Petrapilio uostų atvežtos k. Užtat visose jūrų valstybėse ir išpopuliarėjo Baltijos erdvės k. XVIII a. antros pusės prancūzų užsienio reikalų ministras Choiseul kreipėsi į savo ambasadorių Petrapilyje, prašydamas ištirti, kaip apdirbamos k. Livonijoje (ypač apie k. markas). To paties amžiaus pabaigoj anglų konsulas Klaipėdoje James Durno parašė platų memorandumą apie k. auginimą Rusijoje, Prūsijoje ir Lenkijoje. Vėliau tuo memorandumu rėmėsi daugelis anglų autorių, rašiusių apie k. XIX a. pradžioje JAV taip pat buvo susidomėjusios Baltijos pajūrio k. įveisimu Amerikoje, nors čia k. buvo žinoma nuo pat pirmųjų kolonistų atsikraustymo į šį kraštą. Tačiau Anglija, norėdama savo rankose išlaikyti k. importo ir eksporto monopolį, visaip varžė k. kultūrą Amerikoje. Viena iš Amerikos revoliucijos priežasčių buvo kova už laisvę plėsti k. pramonę. XIX a. pradžioje valstybės vyrai Jeffersonas, gen. Eustis, Henry Clay ir kt. buvo susirūpinę pagerinti k. veislę Amerikoje ir per savo ambasadorių Petrapilyje John Quincy Adamsą prašė literatūros ir net žmonių, mokančių gerai auginti ir apdirbti k. Adams tada ir išversdino tuo laiku žymiausiu k. ekspertu laikomo Duhamel du Monceau veikalo skyrius apie k. ir pasiuntė į Vašingtoną. Duhamel du Monceau, kurio veikalas pasirodė 1747 Paryžiuje, taip pat pripažino, kad Pabaltijo k. yra pati geriausia. Su tuo sutinka ir J. J. Oddy, kurio 1805 išleistas veikalas European Commerce yra svarbiausias šaltinis Baltijos erdvės ūkiniam gyvenimui pažinti.

Įdomus Baltijos ir Lietuvos k. istorijos laikotarpis buvo 1793–1815, kada vyko nuolatinis karas tarp Prancūzijos ir Anglijos. Napoleonas stengėsi sutrukdyti anglams gabentis k. iš Rygos, Klaipėdos ir Petrapilio. 1807 sudarius Tilžėje sutartį su Rusija, tai jam beveik ir pasisekė. Ką tai reiškė Anglijai, galima matyti iš lordo Somerville laiško Wisseto knygos apie k. leidėjams (1808): ‚Kadangi mūsų kolonijos, mūsų gyvybė, ir (tai turėtų būti mums aišku) mūsų šalies laisvė ir garbė priklauso nuo mūsų laivyno pranašumo, tas reikalas (k. auginimas) neturėtų būti nei vieną dieną pamirštas'.

Nuo XIX a. antros pusės Baltijos jūros pietinis pakraštys ir toliau pasiliko svarbiausias k. tiekėjas. XIX a. gale Ryga, Klaipėda ir Karaliaučius buvo tie uostai, iš kur Prancūzija daugiausia importuodavo kanapes.

Lietuvoje didelis k., kaip ir kitų industrinių augalų, propagatorius buvo Vilniaus univ. prof. Mykolas Očapovskis (1822–28). Jis parašė keletą veikalų tuo reikalu.

S. S. Boyce, Hemp 1900; *Jakuškin* (red.), Konoplia 1951; *Walewski i Gieysztor*, Encyklopedia rolnicza 1890; *M. Oczapowski*, Rzut oka na terazniejszy stan gospodarstwa w klimacie północnym, 2 tt. 1830; *F. Paszkiewicz*, Co bylo dotychczas i co jest na przeszkodzie dzwignięcia sie rolnictwa w Księstwie Litewskim (Dziennik Wileński 1815); *Duhamel du Monceau*, Traité de la fabrique des manoeuvres pour les vaisseaux 1747; *J. J. Oddy*, European Commerce. . . 1805; *Wisset*, A treatise on hemp 1808; *M. Wachowski*, O rolnictwie w Panu Tadeuszu (Pamiętnik Literacki 47, 1956); *V. Trumpa*, Jungtinės Valstybės ir Baltija (Lietuva nr. 6, 1954). *V.Trp.*

Kanapeckas (Konopackis) Jonas (1867 V 16/28 Dusetų parapijoje — 1939 IV 9 Kelmėje), kunigu įšventintas 1890, vikaravo įvairiose vietose; 1897 buvo atstatytas iš Naujamiesčio mokyklos kapeliono pareigų, rusų apkaltintas jog patarinėjęs tėvams neleisti savo dukterų į rusišką mokyklą. Buvo nukeltas į Ylakius, bet ir ten nebuvo leista dėstyti tikybos vietos mokykloje. Tada vietos gyventojai pareikalavo iš mokyklų direkcijos, kad duotų jiems kapelioną, nes kitaip po mėnesio atsiimsią savo vaikus iš mokyklos. Praėjus mėnesiui ir kapeliono negavus, gyventojai savo grasinimą įvykdė. Kai mokykloje beliko 14 vaikų, kunigai buvo įskųsti. Nukentėjo ir Ylakių klebonas K. Nekrašius, o K. 1900 ištremtas 3 metams į Tverę, kur, atlikęs bausmę, liko klebonu iki 1924. Grįžęs į nepriklausomą Lietuvą, 1924 paskirtas Kauno lenkų gimn. kapelionu ir nuo 1926 Kauno Švč. Trejybės vikaru lenkams aptarnauti. 1936 dėl senatvės nukeltas į Kelmės altariją.

J. Tumas, Kunigų vargai draudžiamuoju laiku (Tiesos Kelias I 1929, 301); Draugija 8, 1939. *J.V.*

Kanapėnai k., Viduklės vls., Raseinių aps., 2,5 km nuo Nemakščių mstl.; 1923 buvo 9 ūkiai su 63 gyv. Iki XVIII a. pabaigos (1795) K. priklausė Viduklės aps.,

vėliau Raseinių aps. Nuo 1586 K. gyveno bajorai Stanevičiai, kurie buvo įsigiję dalį kaimo. Kaip matyti iš 1789 iždo knygų, K. buvo vienas iš didesnių bajorų kaimų (jame gyveno 8 bajorų šeimos). 1799 K. gimė Simanas Stanevičius (žr.). 1939 V. D. Kultūros Muziejaus etnografinė ekspedicija inventorizavo K., kurie sudaro dvi sodybų grupes. *J.P.*

Kanapienė valgis iš kanapių grūdų. Paprastai trintas kanapes maišė su žirniais ar kviečiais, mišinį virdami ir sausą žėbėjo pasninko dienomis. Kiti iš trintų kanapių kepė ar virė mažus paplotėlius, taip pat juos vadindami k. Vietomis Žemaičiuose k. vadina ir miežinę tyrę, užpiltą kanapių pienu. *A. Mž.*

Kanapiniai augalai (Cannabinaceae), siaura augalų šeima su gentimis apynys (Humulus) ir kanapė (Cannabis). Naujesnioje sistematikoje k.a. skiriami šilkmedinių (Moraceae) šeimai.

Kanapinis vienas iš Užgavėnių persirengėlių. Užgavėnių vakare, kai pirkioje sukinėjasi nutukęs Lašininis (Lašininskas), prieš pusiaunaktį įsiveržda vo sudžiūvęs ir nuplyšęs Kanapinis (Kanapinskas), apsiginklavęs skalos kardu. Po trumpų ir labai judrių kautynių, laimėdavo K., išvydamas arba nukaudamas Lašininį. Likęs vienas pirkioje, K. paskelbdavo gavėnios pradžią ir uždrausdavo šokius bei mėsą. Kai kur šį paskutinį žodį tardavo atėjęs Gavėnas, tik visur K. lydimas. *A.Mž.*

Kanarėlė (Serinus canaria) kikilių šeimos (Fringillidae) paukštis giesmininkas, kilęs iš Kanarų salų, bet išsiplatinęs ir Madeiroje bei Azoruose. Artimiausias kanarėlei yra Lietuvoje labai retai sutinkamas svilikėlis. Laukinės kanarėlės plunksnos yra alyvinės žalios spalvos. o užpakalinės — gelsvos. K. XVI a. buvo įveista Europos žemyne ir čia labai išsiplatino kaip mėgiamiausias namie auginamas narvinis paukštis. Kryžiavimo keliu išvesta daugybė veislių, kurios skiriasi spalvomis, dydžiu ir sugebėjimu čiulbėti. Laukinė k. laikosi arti namų, lizdelius suka krūmuose arba medžiuose ir deda 4–5 pilkus melsvus netaškuotus kiaušinėlius. Peri per sezoną du kartus. K. minta žolių sėklomis, bet mėgsta ir žiedų pumpurus bei žalius lapus. Kanarėlių auginimas kai kuriose šalyse taip išplito, kad jis sudaro atskirą verslą. Ypačiai jų auginimas yra įsigalėjęs š. Vokietijos Harco kalnuose, kur yra išvesta skirtis, žinoma Harzer Roller vardu. Ji pasižymi gebėjimu išmokti gražiai čiulbėti, yra stambesnio sudėjimo ir ryškiai geltonos spalvos. Kai kur jos auginamos ne dėl čiulbėjimo, bet dėl gražios išvaizdos. Šios rūšies ypačiai yra labai vertinamos Belgijos kanarėlės. Geriausiomis giesmininkėmis laikomos Saint Andreasbergo kanarėlės. Naminė k. reikalinga švaraus narvelio ir saulėto, gerai vėdinamo, be dūmų ir be skersvėjo kambario; ypačiai kensminga yra šlapumas, o maiste vengtina rūgšties.

Kanarėlė

Lietuvoje veikė Giesmininkų ir dekoratyvinių paukščių augintojų d-ja ‚Kanarija', kuri iki 1939 buvo suruošusi 9 paukščių (ir kanarėlių) parodas.

Kanaris Konstantin (1790–1877) graikų admirolas, kovotojas dėl graikų laisvės. Pradžioje buvo prekybos laivo kapitonas. Graikų sukilimo metu išgarsėjo drąsiais žygiais: 1822 VI 19 priplaukė prie turkų admirolinio laivo ir jį susprogdino. 1824 prie Samo salos padegė keletą turkų laivų. Už tuos žygius gavo laurų vainiką. 1827 išrinktas į parlamentą, 1864–65, 1877 ministras pirmininkas, 1854–55 laivyno ministras. 1862 vadovavo revoliucijai prieš graikų karalių Otoną. *P.Č.*

Kanarų salos (isp. Islas Canarias ‚šunų salos') Atlanto vandenyno salų grupė, artimiausios apie 200 km nuo Afrikos žemyno (Ispanijos Rio D'oro kolonijos). Iš viso yra 12 kalnuotų, vulkaninės kilmės salų, 9273 km² bendro ploto, su 813.330 gyv. (1950). Didžiausios salos: Hierro (Ferro), Palma, Gomera, Tenerife, Gran Canaria, Fuerteventura ir Lanzarote. Aukščiausias kalnas Pico del Teide (Tenerifės saloje) 3710 m. Klimatas švelnus, saulėtas, šiltas ir sausas. Dėl to salos mėgiamos atostogininkų ir turistų. Dirvožemis labai derlingas, bet turi būti drėkinamas; jame auginama bananai, cukrinės nendrės, tabakas, daržovės, bulvės (eksportui), vynuogės. Be to, verčiamasi šilko bei medvilnės audiniais, aukštos kokybės rankdarbiais ir žvejyba. Svarbiausias uostas ir mst. yra Las Palmas.

Pirmykščiai gyv. buvo berberų grupės guančiai, kurie vėliau susiliejo su ispanų kolonistais ir prisiėmė jų kalbą. K.s. buvo jau žinomos fenikiečiams ir kartaginiečiams, romėnų vadinamos Fortunatae Insulae (laimingosios salos). XII a. jas pa-

Kanauka

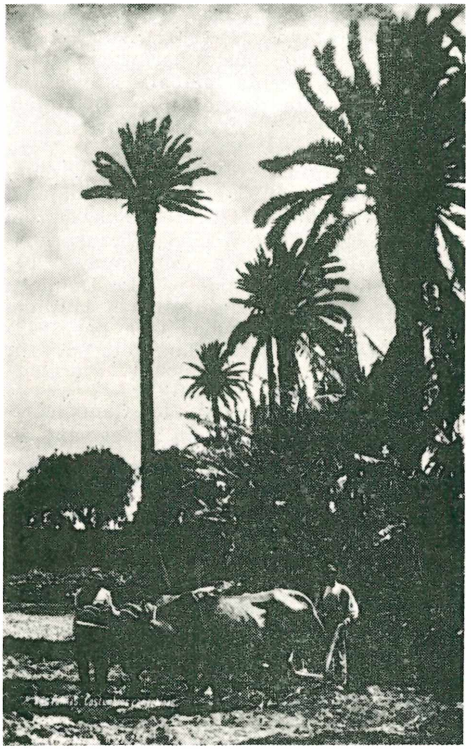

Kanarų Las Palmas sala

siekdavo arabų jūreiviai, o 1334 audra atblokšė vieną prancūzų laivą. 1344 popiežius vainikavo jų karaliumi ispaną Luis de la Cerdą, 1402 prancūzų nuotykininkas Jean de Béthencourt buvo užvaldęs jų didžiąją dalį, bet XV a. pabaigoje visos K.s. vėl buvo Ispanijos. *A.B.*

Kanauka 1. Kostas (g. 1898 III 19 Butrimiškių k., Alytaus vls. ir aps.) veterinarijos gydytojas. Nuo 1908 mokėsi Suvalkų gimn., vėliau Voroneže Martyno Yčo gimn., kurią baigė 1917. 1917–18 studijavo agronomiją Maskvoje, veterinarinę mediciną 1921–22 Tartu univ. ir 1922–27 Müncheno univ., kur 1926 gavo veterinarijos gyd. teises ir 1927 už disertaciją ‚Über die Frage der Spontaninfektion bei Maul- u. Klauenseuche d. Meerschweinchen' — daktaro laipsnį. Kaip buvęs krašto apsaugos ministerijos stipendininkas, 1928–30 tarnavo 3 artilerijos pulke veterinarijos gyd. ir 1930 I išėjo atsargon majoro laipsniu. 1930–36 valstybinio veterinarijos bakteriologijos inst. tuberkuliozės skyriaus vedėjas, 1936–38 to instituto dir., 1938–42 Veterinarijos akad. doc., nuo 1942 I 13 e.o. prof., 1938–40 ir 1941–44 prorektorius. 1944 VII 30 pasitraukė į Vokietiją, 1949 V 30 atvyko į JAV.

K. Kanauka

Gimnazijos laikais veikliai dalyvavo aušrininkų organizacijoje. Lietuvoje priklausė Šaulių s-gai, Rotary klubui, Gamtininkų d-jai, Gyvulių globos d-jai ir Lietuvos veterinarijos gyd. s-gai, kurioje buvo nuolatiniu centro valdybos nariu. Lietuvos radijo ‚Veterinarijos Patarėjo' valandėlėje skaitė visą ciklą paskaitų veterinarinės med. ir kt. klausimais. Bendradarbiavo Aušrinėje, Kultūroje, Trimite, N. Romuvoje, Žemės Ūkyje, Mūsų Rytojuje, Ūkininko Patarėjuje, Lietuvoje, Lietuviškojoje Enciklopedijoje ir kt. Redagavo Veterinariją ir Zootechniją. Rašė daugiausia gamtos mokslų, biologijos, mikrobiologijos ir veterinarinės med. klausimais. Išsp. per 30 mokslinių darbų, jų tarpe: Über die Frage der Spontaninfektion bei Maul- und Klauenseuche der Meerschweinchen (disertacija) 1927; Abortus enzooticus, diagnozė bei kovos būdai (Veterinarija ir Zootechnija 2–3, 1928); Kova su galvijų tuberkulioze Skandinavijos valstybėse (ten pat 1–2, 1931); Die Bekämpfung der Rindertuberkulose (III Baltijos valstybių veterinarijos kongreso referatai 1937 VIII 12–14 Kaune, 1937); Darbo gyvuliai smulkiame ūkyje (Žemės Ūkis 1939); Juodligės diferencialinės diagnozės klausimu Veterinarija ir Zootechnija 4, 1940) ir kt.

2. Vincas (g. 1893 IX 9 Butrimiškių k., Alytaus vls. ir aps.) chirurgas, medicinos gydytojas, (1) brolis. 1912 baigė Suvalkų gimn., kur buvo aktyvus slaptosios lietuvių moksleivių kuopelės narys. Mediciną studijavo Kijevo univ., 1917 III 30 gavo gyd. diplomą. Ir čia veikė slaptoje lietuvių stud. d-joje, 2 metus jos pirmininkas. Baigus univ., mobilizuotas į rusų kariuomenę, kur buvo gydytoju Karpatų ir Rumunų fronte. Dalyvavo liet. seime Petrapilyje 1917. 1918 X grįžo Lietuvon, organizavo Alytaus aps. savivaldybę ir dirbo aps. ligoninėje. 1919 III 1 stojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę. Čia buvo gyd. 1 pėstininkų D.L.K. Gedimino pulke, III divizijoje ir Kauno Karo ligoninės chirurginiame skyriuje. 1923 II išėjo atsargon majoro laips-

V. Kanauka

niu. Apdovanotas Vyčio kryžiumi ir Savanorio medaliu. 1923 pradžioje pradėjo dirbti valstybinės Kauno ligoninės chirurgijos sk. prof. H. Boito asistentu. Apgynęs disertaciją ‚Sėklos tekamųjų latakų rezekcija hipertrofinei prostatai gydyti', 1929 VI 15 VDU gavo med. dr. laipsnį. 1930 pakeliamas privatdocentu. 1930–39 privatdocentas, kartu ir chirurginės klinikos vyr. asist. Dėstė topografinę anatomiją ir chirurginę urologiją. 1939 rudenį medicinos fakulteto tarybos išrenkamas e.o. prof. Dėstė chirurginę kliniką, karo lauko chirurgiją, greitąją pagalbą odontologams, o prof. V. Kuzmai mirus, nuo 1942 perėmė ir bendrosios chirurgijos kursą. 1940–44 Lietuvos Raudonojo Kryžiaus ligoninės Kaune chirurgijos sk. vedėjas. 1941–44 med. fak. prodekanas. Be savo tiesioginių pareigų univ. ir ligoninėse, K. aktyviai dalyvavo Kauno medicinos d-joje (ilgametis knyginikas), Lietuvos chirurgų d-joje (ilgametis sekr. ir pabaigoje v.pirm.), Draugijoje kovai su tuberkulioze, Lietuvos Raudonajame Kryžiuje (1938–41 vyr. valdybos narys) ir Savitarpinėje Pagalboje (1941–44 vyr. valdybos narys). 1944 VII 18 pasitraukė į Vokietiją. 1944 VIII — 1945 I buvo vyr. chirurgas Visų Šventųjų ligoninėje Breslave, 1945–47 Lietuvos Raudonojo Kryžiaus vyr. valdybos narys Tübingene ir 1947–49 vyr. chirurgas IRO ligoninėje Eichstätte (Bavarijoje). 1949 V 11 atvyko į JAV ir 1953 gavo praktikos teises ir dirba kaip gydytojas.

Didžiausių laimėjimų jis yra pasiekęs praktinėje chirurgijoje, atlikęs daugelį šimtų sudėtingų operacijų. Jis pirmas Lietuvoje pradėjo tobulinti ir pakėlė iki aukšto lygio chirurginę urologiją. K. drauge su kitais chirurgais pakėlė chirurgiją Lietuvoje iki europinio lygio ir atitraukė Lietuvos pacientus nuo Karaliaučiaus ir kt. užsienio klinikų. Jis perorganizavo ir praplėtė Raudonojo Kryžiaus ligoninę Kaune, įrengė ten savo vedamą chirurginę univ. kliniką. K. prisidėjo prie naujų VDU klinikų Žaliakalnyje projektavimo ir vidaus įrengimų. Būdamas VDU chirurgijos prof. ir tos katedros vedėju jis paruošė kelis šimtus studentų medikų gydytojo darbui. K. parašė per 20 mokslinių darbų iš chirurgijos ir urologijos srities. Svarbesnieji išps. darbai: Specifiškoji tuberkuliozės terapija Ponndorfo metode (Medicina 10–11, 1924); Indikacijos tuberkuliozinių sąnarių rezekcijoms (ten pat, 1923); Sėklos tekamųjų latakų rezekcija hipertrofiškai prostatai gydyti (disertacija) 1928; Papilloma malignum pelvis renalis dviejų metų mergaitei (Medicina 2, 1928); Hematurijos atsitikimas inksto arteriosclerosės pagrindu (ten pat, 3, 1930); Piktybinių šlapimo pūslės auglių gydymo problema (ten pat, 11, 1931); Tulžiški peritonitai be tulžies pūslės perforacijos (ten pat, 7, 1931); Hernia lumbalis išsiveržimo vartai ir etiologinės priežastys (VDU Med. Fak. Darbai II : 2, 1934); Didelių strumų operavimo reikalu (Medicina 1935); Vyrų uretros susirgimų rentgenologiška diagnostika (ten pat, 1935); Inkstų ir šlapimo takų tuberkuliozė (VDU Med. Fak. Darbai III 1936, IV 1937 ir V 1938); Transuretrinė prostatos rezekcija (Medicina 1939); Periduralinė anestezija pagal Dogliotti (ten pat, 1939); Didžiųjų sąnarių šautiniai sužeidimai ir jų gydymas (ten pat 1943) ir kt. K. yra LE garbės komiteto narys ir bendradarbis.

Kanauninkai vienuoliai (lot. Canonici regulares) speciali vienuolių kategorija, išsivysčiusi iš kanauninkų, buvusių prie katedrų ir prie kitų žymesnių bažnyčių (kolegijatų), kai prie kanauninkų poaukščio ir pareigų buvo prijungta vienuolinio gyvenimo forma: bendruomeninis turtų valdymas ir vienuoliški įžadai. Pirmasis bandęs savo dvasininkams, buvusiems prie Hiponos katedros duoti vienuolinio gyvenimo formą (regulą), buvo šv. Augustinas, tačiau po jo mirties toji bendruomenė išnyko. Vėliau Metzo vysk. Chrodegangas (742–766) įvedė panašią regulą savo dvasininkams, davęs jiems 34 skyrių regulą. Chrodegango pavyzdžiu pasekė ir kiti Prancūzijos, Vokietijos, Italijos ir kitų kraštų vyskupai. Acheno sinodas 817 išleido naujus nuostatus k.v., kurie karaliaus Liudviko Pamaldžiojo įsakymu buvo privalomi visoje Frankų valstybėje. Tačiau ne visiems katedrų ir bažnyčių dvasininkams patiko toks privalomas gyvenimo būdas; stengtasi iš jo išsiveržti. Todėl Laterano sinodas 1059 ėmėsi kanauninkų instituciją reformuoti, siekdamas grąžinti jai apaštališkojo gyvenimo formą su bendru turtų valdymu. Tačiau Laterano sinodo reforma buvo sunku visuotinai pritaikyti. Nuo IX a. kanauninkams priklaususių turtų valdymas buvo įgavęs tokias formas, kad buvo sunku jas įsprausti į reformos normas. Įvyko skilimas: tie, kurie prisiderino prie reformos, pasivadino k.v.—canonici regulares, o kiti—canonici saeculares. Atskirų bažnyčių k.v. ėmė jungtis į didesnes bendruomenes—kongregacijas, apjungiančias tam tikrą skaičių bažnyčių ir prie jų esančių vienuolynų. Pop. Benediktas XII 1339 k.v. sambūrius padalijo į provincijas, kurių kapitulų nutarimai turėjo būti privalomi visiems tos provincijos vie-

nuolynams. Tokiu būdu išaugo daugybė k.v. kongregacijų, kurių didelė dalis ilgainiui išnyko. Iš likusių iki šių dienų svarbiausi yra šv. Augustino k.v. (pasidaliję į sekančias k. v. kongregacijas: Laterano (žr.), Austrijos, šv. Bernardo ir šv. Maurikijaus), premonstrantai (žr.), Šv. Kryžiaus k.v. ir Šv. Kryžiaus bei Raudonos Žvaigždės k.v.

Iš jau išnykusių k.v. kongregacijų pažymėtinos: Išganytojo kongregacija Bolonijoje (1823 prijungta prie Laterano k.v.), šv. Jurgio kongregacija Venecijoje, Windesheimo (Olandijoje) kongregacija (panaikinta Napoleono laikais), šv. Viktoro ir šv. Genovaitės kongregacija Paryžiuje (panaikinta Prancūzų revoliucijos), šv. Kryžiaus kongregacija Koimbroje ir Atgailos kanauninkai, išsilaikę Lietuvoje iki XIX a. vidurio, kada jie rusų valdžios buvo panaikinti.

A t g a i l o s k a n a u n i n k a i (lot. Ordo Canonicorum Regularium mendicantium S. Mariae de Metro de Poenitentia) Lietuvoje buvo vadinami ‚Baltaisiais augustinijonais', nes jie laikėsi šv. Augustino regulos ir nešiojo baltą drabužį. Pagal legendą šios vienuolijos steigėjas esąs pop. šv. Kletas. Vienuolijos pirminis tikslas buvęs padėti maldininkams, vykstantiems į Šv. Žemę ir Romą. Iki vandalų antplūdžio a.k. buvę tik Romoje; vėliau jie paplitę Dalmatijoje, Čekijoje, Lenkijoje. Seniausia tikra žinia apie šią vienuoliją yra pop. Bonifaco VIII bulė iš 1295, kurioje išvardinami a.k. vienuolynai: 1 Romoje, 3 Čekijoje, 2 Lenkijoje ir dar 2 kitose vietose. Kadangi tos bulės originalas dingo, tai 1507 pop. Julijus II nauju raštu patvirtino visu a.k. vienuolynus ir bažnyčias; tačiau pažymima, kad Bonifaco VIII rašte minima S. Maria de Metro bažnyčia Romoje yra nežinoma ir niekas negali pasakyti, kur ji buvusi. Betgi ir toliau a.k. generolas turėjo titulą: Prior ecclesiae S. Mariae Demetri de Urbe. Jis gyveno Prahos vienuolyne. Kai husitų karų metu Čekijos vienuolynai buvo sunaikinti, generolas persikėlė į Lenkiją, į šv. Morkaus vienuolyną Krokuvoje. Lenkijoje a.k. turėjo tik 6 vienuolynus, daugiausia Krokuvos vyskupijoje. Jogaila, atvykdamas krikštyti Lietuvos, drauge atsigabeno iš Krokuvos ir kelis a.k., kuriuos įkurdino Vilniaus vyskupijoje ir pavedė R. Lietuvos krikščionimo darbą. Ilgainiui Lietuvoje atsirado 18 a.k. vienuolynų. XVIII a. pradžioje jie atsiskyrė nuo Lenkijos ir sudarė atskirą provinciją. Netrukus Lenkijos a.k. vienuolynai išnyko; ši vienuolija pasiliko tik Lietuvoje, ir jos nariai buvo tik lietuviai, daugiausia žemaičiai. Lietuvos provinciolui teko generolo titulas ir pareigos. Gražiai besidarbuojančiai vienuolijai smūgį sudavė rusų valdžia 1832, panaikindama visus (išskyrus Vilniaus) vienuolynus, atimdama jų turtus, o bažnyčias paversdama į cerkves. Lietuvoj a.k. sakė pamokslus ir dirbo pastoracijos darbą. Kur buvo jų vienuolynas, ten jie vedė parapijas. Savo jaunus kandidatus auklėjo centriniame Vidiniškių vienuolyne, o teologijos mokslų siuntė į Vilnių. Regula reikalavo apie save ir savo darbus nerašyti ir nesiskelbti viešumai, todėl apie juos turime labai maža istorinių žinių, nors jie Lietuvos religiniame gyvenime yra daug padarę. Vienintelis istorinis šaltinis apie Lietuvos a.k. yra Rodkevičiaus parašyta ir 1699 Vilniuje išleista vienuolijos istorija: Opus miserentis Dei sive historia de origine, meritis Ordinis Can. Reg. S. Mariae Demetri de Urbe de Poenitentia. Šiaip ypač asketinių raštų buvo likę rankraščiuose. A.k. vienuolijai Lietuvoje daug garso suteikė palaimintasis Mykolas Giedraitis (žr.); dėl to Giedraičių giminė vėliau buvo didžiausi šios vienuolijos geradariai ir fundatoriai. Lietuvoje a.k. vienuolynų buvo šiose vietose: Bistryčioje (1390–1523), įst. Jogailos; Medininkuose (1391–1832), įst. taip pat Jogailos; Tverečiuje (1501–1832); Smalvose (1600–1832), šį vienuolyną labai sunaikino 1812 prancūzai; Vidiniškiuose (1618–1832), čia gyvendavo a.k. generolas, turėjęs infulato insignijas, čia buvo noviciatas; Panemunyje (netoli Obelių, 1620–1832); Mykoliškėse (1622–1832); Skiemonyse (XVIII a.–1832); Vilniuje (Užupyje, 1644–1845), čia po 1832 buvo suvežti iš kitur vienuoliai, bet po 13 metų ir šis paskutinis vienuolynas uždarytas, o vienuoliai išsklaidyti po kitus vienuolynus. A.k. Vilniuje 1777–1814 laikotarpyje valdė šv. Kazimiero bažnyčią su jėzuitų vienuolynu; Jūžintuose (1695–1832); Kurkliuose (1700 – 1832); Salake (1718 – 1832); Papilyje (1764—1832); Kvetkuose (1770–1832); Suvainiškų (1782–1832); Mioruose (1641–1832); Paberžėje (nuo XVII a.); čia a.k. buvo neilgai. *J. V.*

Kanauninkas (lot. canonicus iš gr. kanon ‚taisyklė') kat. bažnytinis dignitorius. Tam tikras dvasininkų skaičius yra paskiriamas prie vienos ar kitos katedrinės bažnyčios ir sudaro lyg vyskupo senatą. K.

vardas žinomas nuo IV a. K. yra kelių rūšių ar laipsnių. Pirmiausia eina vad. katedrinės kapitulos k., kurie priklauso prie katedros bažnyčios ir sudaro tiesioginę vysk. patarėjų grupę — kapitulą. Koleginiai k. turi pareigą in choro kalbėti vienuoliams skirtas maldas vad. brevijorių. Toliau seka garbės k., kurie turi tik tam tikras garbės privilegijas ir prisideda prie bažnytinių pamaldų bei iškilmių padidinimo bei pagražinimo. Apskritai k. yra skiriami pamaldumu, būdo taurumu pasižymintieji, gerą balsą bei klausą turintieji ir mokslo srityje pranašesnieji dvasininkai.

K. skirti Šv. Sostas įprastai paveda vysk. ordinarui, kuris turi atsiklausti pačios kapitulos ir parenka asmenį pagal jos narių balsų daugumą.

Prie katedrų esti trys specialaus vardo ir pareigų k., t.y. k. teologas, k. penitenciarijus ir k. kuratas. Pagal Cod. J. C. (Kan. 400) pirmojo pareigos yra katedros bažnyčioje aiškinti Šv. Raštą, arba vysk. pavedus, dėstyti dogmatinę bei moralinę teologiją. K. penitenciarijaus pareiga yra padėti vysk. pamokslininkauti bei išpažinčių klausyti. Pagal jo jurisdikcijos plačią apimtį jis yra lyg visos diecezijos klebonas. Paprastai jis turi teisę išrišti iš paties vysk. sau rezervuotų nuodėmių bei cenzūrų. Kai katedros parapija yra pavedama pačiai kapitulai, ji savo ruožtu pareigas rūpintis parapiečių dvasiniais reikalais perleidžia vienam iš savo tarpo kaip vikarui, kuris todėl ir vadinamas k. kuratu. Katedroje ir jai priklausančioje parapijoje jis turi visas klebonams priklausančias teises ir privalo atlikti jiems uždedamas pareigas.

Wernz-Vidal, Jus Canonicum II 1943. *M.Č.*

Kanausas (persiškai) tankus šilkinis drobės pynimo audeklas; minkštos k. rūšys vadinamos bursa, o tankios ir sunkios — tafta.

Kanavinš Edvigs Verners (g. 1903) latvių hidrologas, tyrė Dauguvos žiemos režimą tie Kegumo hidroelektrine, redagavo hidrometrinius metraščius. Tremtyje Pabaltijos univ. lektorius, dirbo Deutsche Seewarte Hamburge ir Norvegijoje. Išsp. Allgemeine Grundlagen der langfristigen Eisvorhersagen für das Ostseegebiet 1947, Eisverhältnisse in der Düna... im Winter 1941–42, 1943, Undervannsisproblemer i vassdragene 1951 ir kt.

Kanazava mst. Japonijoje, Hondo saloje; 250.000 gyv. (1950). Medicinos akademija, šilko, medvilnės, keramikos ir metalo pramonė. K. yra pagarsėjęs savo viešaisiais parkais, kurie laikomi gražiausiais Japonijoje.

Kanbera žr. Canberra.

Kanceliarija (vid. lot. cancellaria iš cancellarius ‚valdininkas, sekretorius') raštinė. Žr. Raštinė, Valstybės raštinė.

Kanceliarizmas raštinės darbo, jos tvarkos perdėtas formalizmas.

Kancionalas (vid. lot. cancionale iš lot. cantio ‚giesmė') giesmynas, labiausiai vartojamų liturginių giesmių rinkinys. Į k. įeina didesnių švenčių, procesijų, įvairių specialių pamaldų, laidotuvių ir kt. giesmės. Lietuvos bažnytinei provincijai k. išleido 1932 kan. A. Sabaliauskas. Jo pagrindą sudarė kun. T. Brazio jau 1914 spaudai paruoštas k. rankraštis, A. Sabaliausko peržiūrėtas, papildytas, suderintas su atskirų vyskupijų pageidavimais. Giesmių priede yra 26 liet. giesmės ir 5 litanijos.

Iz.V.

Kancleris (vok. Kanzler iš vid. lot. cancellarius ‚valdininkas, sekretorius') 1. viduramžiais karaliaus raštinės ir archyvo viršininkas. Karolingų laikais k. būdavo dvasininkas (nuo 820 vadintas summus cancellarius, nuo 854 archicancellarius). Nuo Henriko I laikų k. būdavo Mainzo arkivyskupai.

2. Vokietijoje Reicho k. (Reichskanzler) ir Austrijoje bei Šveicarijoje sąjungos k. (Bundeskanzler) — ministras pirmininkas. 3. Anglijoje didysis k., arba lordas k. — lordų rūmų pirmininkas; be to, yra iždo k. (finansų ministras) ir kt. 4. K. vadinami diplomatinių bei konsularinių įstaigų, universitetų raštinių vedėjai.

5. Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje, taip pat ir Lenkijoje, k. buvo pagal rangą antras iš keturių ministrų. K., kaip D.L.K. kanceliacijos viršininkas, tuo vardu žinomas jau nuo pirmosios XV a. pusės. K., kaip ir daugumas vėlyvesniųjų valstybės pareigūnų, iš pradžių buvo grynai valdovo dvaro ir tik vėliau virto valstybės pareigūnu. Jo pareigos ir teisės ilgainiui keitėsi, bet visada jis buvo valdovo kanceliarijos viršininkas ir saugotojas didžiojo valstybės antspaudo (žr. Didysis antspaudas), be kurio neturėjo galios joks valstybinio pobūdžio valdovo aktas. Lygiai tokios pačios vertės buvo k. pavaduotojo, vicekanclerio, saugomas mažasis valstybės antspaudas, atsiradęs su šio posto įkūrimu 1566. Šis antspaudas būdavo naudojamas, kai k. su didžiuoju antspaudu prie valdovo nebūdavo arba kai jis būdavo sunkiau pasiekiamas. K. ir jo pavaduotojo pareiga, išreikšta ir jų priesaikoje perimant tas pareigas, buvo saugoti krašto įstatymus, žiūrėti, kad iš valdovo kanceliarijos neišeitų joks raštas priešingas įstatymams, kieno nors turimoms privilegijoms, bajoriškosioms teisėms ir pn. Jie paprastai negyveno prie valdovo dva-

ro. Paruošti dokumentai jiems būdavo pasiunčiami antspauduoti. Ne dažnai, bet būdavo atsitikimų, kad k. ar jo pavaduotojas atsisakydavo antspauduoti valdovo kanceliarijoje paruoštus dokumentus. Per k. rankas pereidavo taip pat visi iš užsienio gaunami dokumentai. Visi raštai, kuriuos k. antspauduodavo ir kuriuos gaudavo iš užsienio, būdavo įrašomi ištisai į vad. Lietuvos Metrikos (žr.) knygas. Ten pat būdavo paliekami saugoti gautųjų dokumentų originalai. Visa tai sudarė paties k. kanceliarijos darbą.

Be k. žinios valstybėje negalėjo atsitikti nieko svarbesnio. Be jo ar vicekanclerio antspaudo negalėjo būti paskirtas joks valstybės ar provincinis pareigūnas, joks dignitorius, negalėjo būti atiduotas valdyti joks dvaras (seniūnija ar tenuta); šiuo požiūriu k. atliko lyg ir dalį mūsų laikų vidaus reikalų ministro funkcijų — per jį ėjo visų administracijos organų sudarymas. Čia jis galėjo turėti ir šiokios tokios įtakos. Kurio nors bajoro gauto skyrimo rašto jis kartais tuojau pat neantspauduodavo, laukdavo, ar kartais nepasiseks tokį pat skyrimo raštą išgauti jam mielesniam asmeniui. O kai atsirasdavo du tokie diplomai, k. antspauduodavo jam priimtimesnį. Antspauduojant paskyrimų bei apdovanojimų diplomus, k. pareiga buvo žiūrėti, kad nebūtų neteisėtų skyrimų, — kad į vienas rankas nepatektų vad. inkompaktibilinės, t.y. vienam asmeniui valdyti neleidžiamos, pareigos, kad nebūtų skiriami svetimšaliai, lenkai ir pn.

K. priklausė ne tik teisė valdovą kontroliuoti, bet ir padėti jam veikti. Seimuose bei visokiuose kituose viešuose aktuose valdovas pats niekad nekalbėdavo. Jo vardu kalbėdavo k. Bendruose su lenkais seimuose po unijos kiekvienos valstybės k. kalbėdavo savos valstybės reikalais, o beūdros kalbos sosto vardu būdavo sakomos to krašto k., kuriame seimas vykdavo. Kai nuo 1673 kas trečias seimas buvo pradėtas šaukti Gardine, juose pirmenybė priklausė Lietuvos k. Vis tiek, kur seimas vykdavo, Lietuvos atstovų bei senatorių provincinius posėdžius šaukdavo ir juose pirmininkaudavo k. Bendrųjų seimų nutarimai, vad. konstitucijos, Lietuvoje galios įgydavo tik tada, kai jas suantspauduodavo Lietuvos k. ir atsiųsdavo įtraukti į pavietų teismų knygas. Jei kurios nors konstitucijos lenkų būdavo surašytos taip lyg būtų taikomos abiem valstybėms, bet Lietuvos atstovai jų seime nebuvo priėmę, k. pridėdavo atitinkamą pastabą, ir Lietuvoje jos negaliodavo. Tuo būdu k. stovėjo krašto interesų sargyboje. Jis taip pat būdavo skiriamas pirmininku daugelio svarbesniųjų komisijų, sudaromų ad hoc kokiems nors svarbesniems klausimams išspręsti, kur ką sutaikyti ir pn.

Ryškiausiai k. betgi reiškėsi užsienio politikoje. Tuo būdu jie lyg ir atitiko mūsų laikų užsienio reikalų ministrą. Užsienio politika priklausė valdovui. Kai kurie jų bandė megzti ryšius su užsienio dvarais be savo valstybės organų žinios, bet negalėjo padaryti nieko oficialaus be k. žinios, nes jis turėjo antspauduoti visus raštus siunčiamus į užsienį, taip pat ten siunčiamų delegacijų instrukcijas, įgaliojimus ir visus kitus dokumentus; į jo rankas turėjo patekti ir visi iš užsienio gaunami raštai. Unijos laikais nusistovėjo tradicija, kad valdovas visus reikalus su Maskva atlikinėjo per Lietuvos k., o kiti kraštai, Lietuvai nekaimyniški, buvo Lenkijos k. kompetencijoje. Tuo būdu ir į Maskvos delegacijas oficialiuose priėmimuose valdovo vardu kalbėdavo Lietuvos k., nors tai vyktų ir Lenkijoje. Jei kartais su šituo dėsniu būdavo prasilenkiama, ne tik Lietuvos k., bet ir visa Lietuva reikšdavo protestą ir reikalaudavo garantijų, kad daugiau taip neatsitiks. Lietuvos k. paruošdavo taip pat visus raštus Maskvai ir iš jos gaunamus paimdavo įtraukti į Lietuvos Metriką bei saugoti jos archyve. Prie palaikymo santykių su kitais kraštais Lietuvos k. nesiveržda vo, tik visokie raštai popiežiui Lietuvos Bažnyčios reikalais buvo antspauduojami Lietuvos k. Kai Zigmantas Vaza pasiuntė popiežiui Maciejiewskio nominaciją Vilniaus vyskupu su Lenkijos k. antspaudu, lietuviai jos nepripažino, laikė ją ir formaliai neteisėta. K. nustojo buvę užsienio politikos vadovais tik įsteigus Nuolatinę Tarybą (žr.). Joje buvo specialus užsienio departamentas, kuriame tedalyvavo vos 1 iš 4 abiejų valstybių kanclerių. Kitiems teliko pareiga prispausti antspaudą be jokių kontrolės teisių.

Trečioji k. veikimo sritis buvo susijusi su teismais. Prieš Vyr. Tribunolo (žr.) įkūrimą k. praktiškai vadovavo aukščiausios instituci jos—D.L.K. ir Ponų Tarybos—teismams. Įkūrus Vyr. Tribunolą k. prižiūrėjo vad. didžiojo kunigaikščio dvaro, arba asesorių teismus, į kuriuos patekdavo visos apeliacinės bylos, nepriklausiusios Vyr. Tribunolo kompetencijai. Tai miestiečių, žydų ir valstybinių dvarų valstiečių bylos. Taip pat k. buvo pirmininku 1791 įkurto apeliacinio miestų teismo, pavadinto taip pat asesorių teismu, bet visiškai atsieto nuo valdovo dvaro ir veikusio pastoviai Vilniuje.

Iš Vyr. Tribunole teismingų bylų pas k. atsidurdavo vad. banicijos, infamijos (žr.) ir mirties sprendimai. Tokiems sprendimams buvo reikalingas valdovo patvirti-

nimas. Tai būdavo pareiškiama k. prispaudžiant valstybės antspaudą. K. ir vicekancleris turėdavo specialias knygas, į kurias būdavo įtraukiami visi banicijos paskelbimą liečią aktai—prašymai, sprendimai ir jų atidėjimai bei atšaukimai. 1697 coaequatio iurium įstatymu šį Lietuvos k. teisė buvo panaikinta, nes jos neturėjo ir Lenkijos k. Nuo to laiko ir banicijos sprendimai vykdomi be k. tvirtinimo, ir jie nustojo vedę minėtąsias knygas.

Prieš uniją k. vieta Lietuvoje buvo pati reikšmingiausia ir garbingiausia. Jais būdavo skiriami paprastai patys įtakingiausi didikai. Labiausiai iš jų pagarsėjo Gostautai, vėliau Radvilos. Veikdami D.L.K. vardu, kai šis gyveno dažniausiai Lenkijoje, jie praktiškai vadovavo Ponų Tarybai ir visai Lietuvos politikai. Maršalų, mat, buvo daug, o etmonas dar nebuvo pasiekęs išskirtinės padėties, nes samdytoji kariuomenė valstybėje dar nevaidino didelio vaidmens. Dėl to ir Liublino unijos seime lietuviai su lenkais daugiausia kirtosi dėl k. bei valstybės antspaudo išsaugojimo. Lenkai Lietuvos k. ir valstybės antspaudą labai puolė 1570 seime, bet nieko nepasiekė, ir galutinai D. L. K-tės teisės buvo apdraustos Henriko Valois pacta conventa punktuose, o vėliau pakartota daugelyje kitų įstatymų.

Sudarant bendrą su Lenkiją senatą, jo nariais tuojau pat pasidarė ir k. su vicekancleriu, bet pagal rangą jie ėjo jau po maršalų. Mat, taip buvo Lenkijoje. Unijos laikais k. vaidmuo kiek sumažėjo, nes iškilo etmonai, tačiau tai buvo vis dėlto labai svarbus postas, ir jais būdavo skiriami pačių stambiųjų didžiūnų šeimų nariai. Nors k. buvo senato nariai, tačiau labai dažnai iš jų gaudavo dar kurią nors iš pirmaeilių senatorijų — Vilniaus arba Trakų vaivados ar pilininko. Kai kurie k. Lietuvos gyvenime yra suvaidinę labai didelį vaidmenį, pvz. Mikalojai Radvilos, Leonas Sapiega, Kristupas Pacas, Mykolas Čartoriskis ir kt.

Vicekanclerio teisės buvo visiškai lygios k. teisėms, jų antspaudo vertė buvo ta pati, tačiau paprastai jie veikė tik k. nesant ar jam ką pavedus. Prieš k. valią, kur prispausti antspaudą, vicekancleris veikti nedrįsdavo, nes paprastai jie būdavo antros eilės poneliai arba jaunuoliai iš įžymiųjų didžiūnų šeimų, laukią aukštesnio posto.

T. J. Leontovič, Litovskije gospodari i centralnyje organy upravlenija do i poslie Liublinskoj unii (Juridičeskije zapiski 1908); *M. Liubavskij,* Litovsko–russkij sejm 1901; *I. I. Lappo,* Litovskij statut 1588 g., I, II 1934–1936; *J. Malinovskij,* Rada Vel. Kniaž. Litovskago 1904, 1912; *J. Wolff,* Senatorowie i dygnitarze W. Ks. Lit. 1386-1795, 1885; *T. Szeliga Żychliński,* jun., Biskupi, senatorowie i dygnitarze Polscy. Złota księga szlachty polskiej. Rocznik XV–XVIII, 1893–1896; *A. Šapoka,* Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos 1938; *St. K. Kossakowski,* Mongrafie histor. genealogiczne I–III 1859–1872; *W. Skrzetuński,* Prawo polityczne Narodu Polskiego I, II 1787.

A.Š.

Kancleris-Drapas Justinas (g. 1890 III 30 Kaimynėlių k., Musninkų vls., Ukmergės aps.) veterinarijos gyd., atsargos kapitonas. 1916 baigė Varšuvos veterinarijos inst. Novočerkaske. 1917 Rovno mst. kartu su V. Čarneckiu organizavo liet. batalionus. Grįžęs į Lietuvą, 1919 VII 9 paskirtas karo veterinarijos sk. viršininko padėjėju. 1923–27 LU veterinarijos chirurginės katedros lektorius ir vyr. asist. Kurį laiką buvo Žemės ūkio m-jos veterinarijos dpt. dir. Nuo 1938 Širvintų rajono veterinarijos gyd. Likęs Lietuvoje. 1918 X 4 išrinktas Lietuvių mokslo d-jos nariu Vilniuje. Veterinarinės medicinos klausimais rašė spaudoje.

Kanclierius (kitaip dar Kanceris, Kancleris) Juozas (1859 Veselūkėje, Mikališkio vls., Marijampolės aps. — 1936 VII 21 Suvalkų Kalvarijoje) knygnešys. Kilęs iš neturtingų ūkininkų. Pradžioje draudžiamąsias knygas gaudavo iš Petro Mikolainio (žr.), kuris, gyvendamas Tilžėje, aprūpindavo literatūra knygnešius. Apie 1892 K. jau ir pats pėsčias vykdavo į Tilžę knygų parsigabenti. Užnemunėje buvo suorganizavęs nemažą knygnešių būrį. 1901 pagautas su knygomis ir pasodintas į Suvalkų Kalvarijos kalėjimą. Norėdamas išvengti bausmės, apsimetė pamišėliu. Protui ištirti buvo nusiųstas į Tvorokų psichiatrinę ligoninę (netoli Varšuvos), kur pripažintas nesveiko proto ir paleistas. Vėliau vėl platino knygas iki spaudos draudimo panaikinimo. Aktyviai veikė Artojų d-joje (žr.). Nepriklausomos Lietuvos metu Suvalkų Kalvarijoje buvo nusipirkęs namuką, įsitaisęs krautuvėlę, kur prekiaudavo ir knygomis. Gavo 50 litų knygnešio pensiją.

P. Ruseckas, Knygnešys II 1928; *J. Ambrozevičius,* Suvalkijos knygnešys K. mirė (XX Amžius 26, 27, 1936).

Kancona žr. Canzona.

Kanconetė žr. Canzonetta.

Kančendžunga r. Himalajų viršūnė š. Indijoj, į p.r. nuo Everesto; 8590 m aukščio; trečioji aukštumu pasaulyje kalnų viršūnė; ligi šiol (1956) dar neužkopta. 1929 nesėkmingai bandė bavarų ekspedicija (vadovas P. Bauer), 1930 G. Dyrenfurth taip pat neįstengė užkopti. 1931 žuvus antrosios P. Bauerio ekspedicijos dviem dalyviams, likusieji grįžo neįkopę. 1955 V 25 britų ekspedicija, vadovaujama Ch. Evanso, užkopė kalną, tačiau nepriėjo viršūnės per 5 pėdas, nenorėdami įžeisti vietos gyventojų, kurie kalną laiko šventu ir jo palietimą—šventvagyste.

Kančia žmogiškasis skausmas, liudijąs žmogui jo būties ribotybę. Visa patirtinė tikrovė yra ribota, bet tik žmogus, sąmoninga būtybė, savo egzistencijai grėsmę pergyvena kančios pavidalu. Juo aukštesnė būtis, juo mažiau ji saugi. Pati saugiausia yra negyvoji gamta pačiu tuo, kad ji lieka anapus gyvybės ir mirties. Suskaldyti mineralą nereiškia jį ‚nuskausti', bet nuskinti gėlę jau yra padaryti jai pikta, būtent atimti jai priklausančią gyvybę. Gi daugumas gyvulių juos ištinkantį blogį jau patys patiria kaip organinį skausmą. Pagaliau žmoguje skausmas išauga ligi k. pačiu tuo, kad žmogus yra apdovanotas sąmone. Šia prasme k. yra lyg ta kaina, kurią turime mokėti už mūsų žmogiškąją tobulybę. Aukščiausias iš visų kūrinių, žmogus vienintelis visoje kūrinijoje sąmoningai pergyvena savo ribotybę. Čia, Paskalio žodžiais, slypi žmogaus didybės ir menkybės įtampa: vienas tik žmogus pasaulyje yra didelis, nes tik jis vienas pasaulyje pažįsta savo menkybę.

Kiek platus ir gilus žmogaus gyvenimas, tiek plati ir gili yra ir k. Vienu ar kitu pavidalu k. iškyla visose žmogaus gyvenimo srityse, nuo fizinio skausmo siekdama ligi moralinės k. Visokios ligos gresia mūsų sveikatai ir gyvybei. Jei kurio anksčiau nepakirto mirtis, jo laukia senatvė. Nepakeliama žmogui vienišuma, bet nė meilė nėra be k., nes ji nelaimima visam laikui, lyg kokia nuosavybė, o visada privalo būti saugoma ir todėl dengiama netikrybės šešėlio. Brangi žmogui laisvė, ir todėl kiekviena prievarta jam teikia gilios k. Tačiau tie patys kolektyvai, kuriuos žmogus kuria savo laisvei užtikrinti, neretai virsta prievartos organizacija. Nieko iš gamtos dovanai negavęs, žmogus turi visa susikurti savo darbu. Tačiau nėra darbo, kuris būtų lyg žaismas. Išsemia žmogų fizinis darbas, bet dar labiau jį išsemia kūrybinis darbas. Nėra kūrybos be k. Visi kūrybiniai užsimojimai siekia toliau, negu pasiseka ištesėti. Nė vienoje srityje neįmanoma pasiekti galutinės tobulybės, kuri teiktų visišką pasitenkinimą. Niekada negalime būti pasitenkinę nė sami pačiais: visi esame susieti su kalte. Nėra betgi kaltės, kuri neslėptų savyje kančios.

K. iš karto atrodo esanti tiesioginė laimės priešybė. Kaip visi ieško laimės, taip visi vengia k. Neatsitiktinai graikai, žmogaus tikslu iškėlę laimę, vengė k. klausimo. Bet indų mąstymas iš pat pradžių suprato, kad k. klausimas nemažiau giliai liečia žmogų, kaip ir laimės klausimas. Nėra dviprasmiškesnio žodžio kaip laimė. Tai, kas paprastai šiuo žodžiu suprantama, yra patys sekliausi žmogaus interesai. Jais pasitenkinimas palieka žmogų tuščią. Tie, kuriuos vad. laimė yra visą laiką favorizavusi, paprastai išauga įžūliais egoistais, nematančiais nieko kito, kaip save pačius. Apskritai, laimingieji kitų nemato, užimti tik savimi pačiais. Teisingai K. Jaspersas perspėja: jei būtų tik paprastoji laimė, gilesnė žmogaus būtis liktų užslopinta, nes ‚kaip k. naikina faktinę egzistenciją, taip laimė gresia tikrajai žmogaus būčiai'. K. nėra tai, ko būtų galima geisti ar kuo būtų galima džiaugtis. Negalima k. ilgėtis, bet kada atėjusi jos valanda, žmogaus didybė reikalauja k. pakelti. K. pakelti reikia moralinės jėgos, bet savo ruožtu pati k. savotiškai grūdina žmogaus moralinį pajėgumą ir veda jį iš egoizmo kiauto. Kas pats giliai kentėjo, niekada neliks aklas ir kitų k. Žmogaus jautrumas kančiai auga drauge su jo dvasiniu plėtojimusi. Juo primityvesnės dvasios žmogus, juo dėl mažiau dalykų jis kenčia: nebūtų vergija galėjusi istorijoje taip ilgai išsilaikyti, jei ji būtų buvusi k. versme ne tik dėl sunkių sąlygų, bet ir dėl prievartos apskritai. Juo plačiau ir giliau žmogus savo asmenybę išskleidžia, juo jis atviresnis k. patirčiai: kai primityvus žmogus tesirūpina savo asmeniniais rūpesčiais, jautrios dvasios žmogus lygiai kenčia ir dėl kitų kančios, dėl kančios pasaulyje apskritai. Tikra k. tačiau nėra tik pasyvus kentimas; ji žadina aktyviai kovoti už tai, kad pasaulyje mažiau liktų pagrindo kančiai. Todėl ir būtų neteisinga k. laikyti tik paprasta beprasmybe, nors ir niekas negali k. idealizuoti. Yra prasmės kančioje, kiek ji iš paprasto kentėjimo paverčiama moraliniu veiksniu, kiek ji žadina žmogų iš egoistiškai suprastos laimės, iš farizeinio pasitenkinimo. Kiek bebūtų k. vengiama, visada ji liks žmogaus dalia (K. Jasperso žodžiais, ribinė situacija, iš kurios niekada negalime išbėgti). Ir tas, kuris džiaugiasi laime, visada yra gresiamas vieną dieną patirti k. nebe ‚pasaulyje', o savo paties gyvenime. Jei betgi pakanka ateiti kančiai, kad laimė būtų sugriauta, tai liudija, kad ta laimė tebuvo tariama. Tikra yra laimė, kuri išlieka ir pačios k. akivaizdoje. Jei iš pradžių k. atrodo pati laimės priešybė, tai ga-

liausiai ji pasirodo savotiškas laimės tikrybės matas. K. atskleidžia, kiek tikruose dalykuose žmogus buvo savo laimės ieškojęs.

J. Girnius, Žmogiškoji kančios prasmė (Židinys 1940, 2, 160–173); *K. Jaspers, Philosophie* ²1948, 492–494; *E. Frankl,* Homo patiens 1950. *J.G.*

Kančióginė upė (lenk. Konciarzyna) Švenčionių ir Mielagėnų vls., Švenčionių aps., Erzvėto ež. pietų intakas, 42,2 km ilgio; per Erzvėtą ir Birvėtą priklauso Dysnos (Dauguvos) baseinui. Teka į š., vėliau į rytus, ir vėl į š., per Sirvėčio ir Kančioginės ež., pro Mielagėnų mst. Baseino plotas 195 km².

Kančióginės ežeras Mielagėnų vls., Švenčionių aps., 2,3 km ilgio, ligi 700 m pločio, 95 ha ploto; jis yra 6 km į p.r. nuo Ceikinių bžk., 7 km į p.v. nuo Mielagėnų mst.; turi 3 salas. Per ežerą teka Kančioginė, Erzvėto ežero intakas. Paviršius 160 m nuo j.l.

Kandaharas (Qandahar) mst. p. Afganistane, 1600 m nuo j.l., derlingoje, drėkinamoje lygumoje; 77.200 gyv. (1948). K. didumo yra antrasis krašto miestas, apsuptas apie 10 m aukščio iš molio nudrėbta siena. Mieste yra 180 mečečių ir daug bazarų. Šalia jo yra griuvėsiai senojo K., kuris, sakoma, buvęs įkurtas Aleksandro D. ir vadinosi Arachosija (Arachosia). Jį 1738 sunaikino persų šachas Nadiras. Apylinkių produktai: vaisiai, tabakas, vynuogės, melonai, asafetida, šilkas, vilna, medvilnė, miežiai.

Kandalakša (suom. Kantalahti) įlanka Baltosios jūros š.v. dalyje, apie 100 km pločio, 200 km ilgio, ligi 300 m gylio; nuo lapkričio ligi gegužės užšalusi. Jos smaigaly yra K. uostas, sujungtas geležinkeliu su Murmansku.

Kandaulas (gr. Kandaules) paskutinis legendinės Lidijos Heraklidų dinastijos valdovas (VII a. pr. Kr.). K. vardu pramintas graikų; tikrai jis vadinęsis Sadijatu. Patikėtinis Gigas (žr.) nužudęs K. ir pradėjęs trečią valdovų dinastiją.

Kandeliabras (lot. candelabrum iš candella ‚žvakė') didelė žvakidė su atšakomis vienai arba kelioms žvakėms įdėti ar užmauti. Daugiašakio k. kilmė neišaiškinta. Septyniašakis k., kurį po žydų ištrėmimo (V a. pr. Kr.) atstatytoje Jeruzalės šventykloje pastatė Judas Makabietis, buvo Tito (70 po Kr.) pagrobtas ir matyti Romoje Forum Romanum Tito triumfo arkos reljefe. Jo šakos sudaro paralelius apskritus lankus ir šviesuliai yra vienoje linijoje. Spėjama, kad S. Testamente minimas septyniašakis k. buvęs panašios išvaizdos. Daug įvairių k. rasta Etruskuose nuo VII a.; čia aptikta žalvarinių ir degto molio k. Seniausieji etruskų k. labai aukšti, helenizmo periode išsivysto žemosios formos. Romėnai turėjo k. žalvarinių figūrų pavidalo ir monumentalių k. šventykloms, padarytų iš marmuro ir papuoštų augalinio rašto motyvais. Daug k. turėjo sen. Romos bazilikos. Atskirą rūšį sudaro dideli Velykų žvakės k., būdingi Romai ir p. Italijai. Didelių romaniškų marmurinių k. išliko šv. Povilo bazilikoje Romoje, Gaetos, Salerno ir Palermo katedrose. Žalvarinis Hildesheimo katedros k., vad. ‚Kristaus kolona' arba ‚Bernwardo kolona' (1015–22), yra 3,79 m aukščio ir kote turi spirališkai kylančius reljefus. Ankstyvosios gotikos menui (XIII a. pradžiai) priklauso septyniašakis žalvarinis Milano katedros k., vad. Trivulzio k.; jis yra 6 m aukščio ir turi medžio šakų formą; jis kilęs iš Maaso ar š.r. Prancūzijos sričių, gal Nicolas de Verdun dirbtuvės. Garsus ir Limoges emalio k. Gotikos k. paprastesni ir vėliau virsta altoriaus žvakidėmis; kandeliabrui puošti naudojamas kristalas. Italijos renesansas vėl davė visą eilę monumentalių k. Venecijos k. būdingos gau-

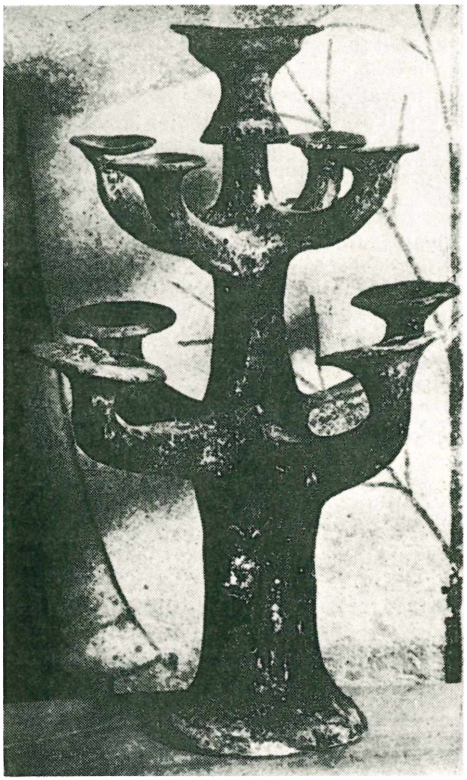

Etruskų kandeliabras

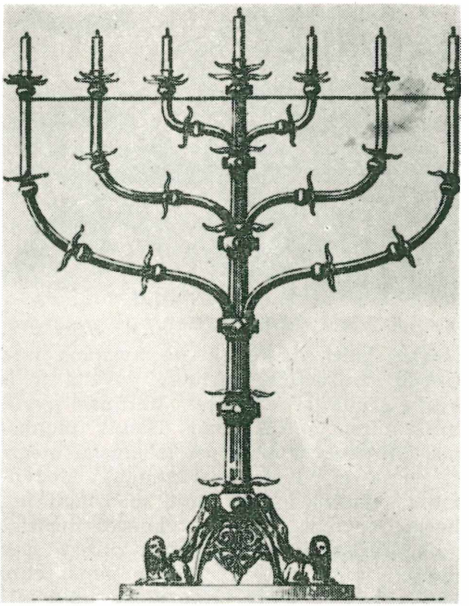

Braunšveigo katedros kandeliabras (XII a.)

sios figūrinės puošmenos. Pažymėtini 1462–71 Kristoforo Moro paauksinto sidabro k. šv. Morkaus bažnyčioje, XVI a. pradžios A. Riccio žalvarinis k. Paduvos katedroje. L. della Robbia, N. dell' Arca, Michelangelo kalė marmurinius k. su klūpančio angelo figūra, laikančią k. Būta prabangių ir medinių inkrustuotų bei paauksuotų renesanso k., plačiai ir svetur pamėgdžiotų. Prancūzijoje Liudviko VI metu pasirodo nauja stalo k. forma su mitologine ar alegorine figūra, kaip k. šakų laikytoja, kuri neišnyksta ir imperiniame mene. XVIII a. buvo k., liejamų iš alavo bei geležies, jų formos vis labiau smulkėja.

O. Homburger, Der Trivulzio Kandelaber 1949.
P.Rkl.

Kandidatas (lot. candidatus ‚baltai apsirengęs' iš candidus ‚baltas kaip sniegas') 1. sen. Romoje pretendentas, siekiąs gauti valstybinę tarnybą. Jie, apsivilkę baltomis togomis (toga candida), forume stengėsi patraukti savo pusėn rinkikus. Stengdamiesi įsiteikti rinkikams, forume sutiktuosius vadindavo jų vardais, patirtais iš jį lydinčio vergo. 2. Asmuo, numatytas išrinkti atstovu į kurią nors įstaigą ar organizaciją, laukiąs priimamas į kokią nors tarnybą, organizaciją. 3. Paskutiniųjų semestrų studentas prieš baigiamuosius egzaminus, pvz., filosofijos k. (cand. phil.), medicinos k. (cand. med.) ir kt. 4. Sovietinėje sistemoje asmuo, baigęs univ. ir parašęs disertaciją kurio nors mokslo k. laipsniui gauti, pvz. istorijos mokslų k. ir kt. Šis laipsnis atitinka magistro laipsnį. Turįs k. laipsnį, gali rašyti disertaciją daktaro laipsniui gauti.

Kandija, arba Heraklėja, žr. Heraklion.

Kandinskij Vasilij Vasiljevič (1866 Maskvoje–1944 Neuilly-sur-Seine) rusų tapytojas, aktyviai reiškęsis vok. ekspresionizmo sąjūdyje, vienas pagrindinių abstraktinio meno iniciatorių. Studijavo Maskvos univ. teisę bei politinę ekonomiją ir kurį laiką dirbo teises srity. 1896 K. atvyko į Müncheną studijuoti meno. Mokėsi iš pradžių Anton Azbe studijoje, vėliau—Müncheno meno akademijoje, pas F. Stucką. 1901 įkūrė ‚Die Phalanx' grupę. Sekančiais metais suorganizavo nuosavą meno studiją. 1904 K. isstatė savo darbus Paryžiaus Salon d'Automne. 1907 su grafikos darbais dalyvavo ‚Die Brücke' parodoje Drezdene. Apie 1908 K. pasuko abstraktizmo kryptimi ir davė pirmuosius šios rūšies bandymus. 1911–12 kartu su F. Marc ir kt. suorganizavo ‚Der Blaue Reiter' sąjūdį ir dalyvavo abiejose jo parodose; paskelbė savo studiją Über das Geistige in der Kunst ir kartu su F. Marc paruošė grupės almanachą. 1913 išleido prozinės poezijos knygą Klänge ir albumą Kandinsky 1901–1913. 1914 grįžo į Rusiją. Po Spalio revoliucijos dirbo švietimo komisariate, organizuodamas muziejus ir lygiagrečiai dėstydamas Maskvos meno akademijoje. 1921 suorganizavo meno ir mokslo akad. ir buvo išrinktas jos vicepirmininku. Tais pačiais metais išvyko į Vokietiją, kur surengė savo parodą (Berlynė) ir pradėjo dėstyti Veimaro Bauhause. 1924 su Klee, Feiningeriu ir Jawlenskiu įsteigė ‚Die Blauen Vier' grupę. 1926 paskelbė Punkt und Linie zu Fläche. 1929 suruošė pagrindinę savo darbų parodą Paryžiuje. Hitleriui atėjus į valdžią, K. apsigyveno Prancūzijoje. 1937 57 K. darbai buvo vok. valdžios įstaigų konfiskuoti kaip išsigimusio meno pavyzdžiai. Paskutiniam gyvenimo dešimtmetyje K. daug keliavo ir ypač domėjosi architektūrinėmis problemomis. K. menas telpa ekspresionizmo ir abstraktizmo sąvokose. Gamtinių formų neigimu, atmetimu laiko ir vietos sąlygotos tematikos, emocionalizmu ir teikimu menui tam tikros spiritualinės paskirties, K. yra artimas kitiems ‚Der Blaue Reiter' grupės ekspresionistams. Tatai ryškiai matyti ankstyvesniuose K. darbuose (Peizažas su bokštu). Vėliau, vis daugiau linkdamas į abstraktizmą, K. spalvos, formos ir konstrukcijos sąvokas tapyboje atpalaidavo nuo bet kokios tikrovinės (gamtinės) priklausomybės, suteikdamas

joms muzikinių šios rūšies sąvokų turinį bei vertę (Juodoji kreivė 1912, Kompozicija 1914 ir t.t.). Forma, kaip ir tema, K. yra intelekto kūrinys, neturįs nieko bendro su realybe. Tapyba jam nėra vizualinių gamtos įspūdžių išraiška, kaip impresionistams, bet dvasinių būsenų perteikimas tapybinėmis priemonėmis.

H. Zehder, K. 1920; *M. Arland*, K. 1947; *M. Bill*, K. 1949; *C. Estienne*, K. 1950; *M. Bill* red. kolektyvinis veikalas apie K. 1951. *A.Lc.*

Kandis smulkiųjų drugių (Microlepidoptera) Tineidae šeimos gentis. Suaugėliai turi būdingus kutuotus sparnus. Vikšrai gyvena įvairioje aplinkumoje, misdami gyva ir negyva organine medžiaga. Yra nemaža kenkėjų.

K. a r u o d i n ė, grūdinė, arba javinė (Tinea granella L.). Kūno ilgis 4–5 mm, ištiestų sparnelių — apie 14 mm. Kenkia grūdams sandėliuose. Patelė deda kiaušinėlius tarp javų grūdų, kuriuos vikšrai paėda ir suveja į krūvą. Kokonais virsta sienų bei grindų plyšiuose. Kovos būdai: sandėlių valymas, sienų bei grindų plyšių užtinkavimas, sandėlių dūminimas tam tikrais chemikalais.

Kandis aruodinė

K. m i l t i n ė (Ephestia kuehniella), jos nedideli vikšrai maitinasi miltais. Lėliukėmis virsti išeina iš miltų.

K. d r a b u ž i n ė (Tineola Biselliella Hum.), drabužių kenkėja. Patelė padeda apie 150 kiaušinėlių, iš kurių po 2–30 d. (priklausomai nuo esamos temperatūros)

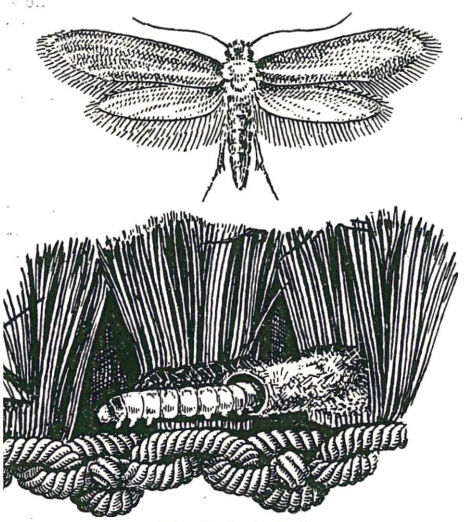

Kandis drabužinė

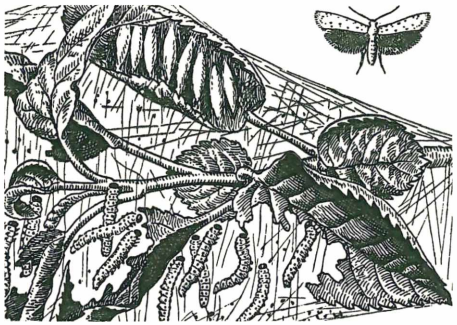

Kandis obelinė

išsirita balti vikšreliai. Jie nusipina tam tikrus vamzdelius, kuriuose gyvena ir iš kurių graužia į abi puses. Maitinasi gyvulinės kilmės medžiagomis (kailis, plunksnos, kazeinas ir kt.), bet labiausiai mėgsta vilną ir vilnones medžiagas. Medvilninių, lininių ir sintetinių medžiagų neliečia. Kokonus suka dažniausiai medžiagoje, kurios neėda. Lietuvos klimate per metus išauga dvi ir daugiau generacijų. Kovos būdai: kandėtą medžiagą dūminti chemikalais (anglies tetrachloridu, sieros dvideginiu ir kt.) arba kaitinti (nemažiau kaip 60°C). Geriausios apsaugos priemonės: 1. vėdinimas ir valymas, ypač k. skraidymo metu, tuo būdu pašalinant kiaušinėlius, kurie yra paprastai nepriklijuojami prie medžiagos; 2. laikymas drabužių gerai uždarytose dėžėse ar pn. įrengimuose, į kuriuos yra įdėta pakankamai naftalino ar kitų drugelius atbaidančių medžiagų; 3. medžiagų paveikimas tam tikrais chemikalais, kurių dėka k. vikšrai tų medžiagų nebeėda. Skraidančių k. gaudymas ne ką tepadeda, nes daugiausia skraido patinėliai arba kiaušinėlius išdėjusios patelės, o patys drugeliai medžiagų negadina.

K. o b e l i n ė (Hyponomeuta malinella Zell.), sodų kenkėja. Drugelio kūno ilgis 7 mm, ištiestų sparnelių—19 mm. Priklausomai nuo klimatinių sąlygų, drugelis skraido nuo birželio ligi rugsėjo mėn. Patelė padeda apie 80 kiaušinėlių ant vaismedžių (labiausiai mėgsta obelis) jaunų šakučių žievės ir aptraukia juos gleivine sukietėjančia mase. Po 3–4 savaičių išsirita vikšrai, kurie betgi žiemoja minėtojo skydo apsaugoje. Anksti pavasarį vikšreliai maitinasi grauždami pumpurus arba jaunus lapus. Vėliau vikšrai apipina šakučių viršūnes tartum voratinkliu, ten gyvena, maitinasi ir virsta kokonais. Vidurvasarį iš kokonų išsirita drugeliai. Kovos

būdai: kiaušinėlius galima sunaikinti karbolineumu; išpiauti ir sudeginti lizdus su vikšrais; vikšrams naikinti tinka arseniko, tabako tirpiniai, taip pat ir kai kurie naujesnieji sintetiniai insekticidai. *Br.P.*

Kandys (gr.) sen. medų, persų ir partų viršutinis ilgas drabužis, siuvamas iš vilnonės medžiagos, ryškių spalvų, plačiomis rankovėmis. Nešiotas vyrų ir moterų. Graikų k. yra buvęs trumpas.

Kändler Johann Joachim (1706—1775) vokiečių Meisseno porceliano manufaktūros skulptorius, 1731–64 padirbęs apie 1000 porceliano statulėlių modelių. Dalis jų yra K. orginali kūryba, kitos dirbtos pagal grafikos bei tapybos pavyzdžius. K. laikomas porceliano skulptūros pagrindėju ir svarbiausiu šios meno šakos meistru. Jo lengvos ir žaismingos statulėlės puikiai išreiškia rokoko dvasią, pvz. apie 1740 ‚Der polnische Handkuss' (Bavarijos nacionaliniame muziejuje).

L. Schnorr v. Carolsfeld, Porzellan der europäischen Fabriken des 18. Jahrhunderts 1912, 35–76 psl. *P.Rkl.*

Kandrotas Antanas (1883 IX 16 Sundakų k. Jiezno vls., Alytaus aps. — 1946 II 6 Brooklyne, N.Y.) JAV lietuvis stipruolis. Į JAV atvyko 1901, kurį laiką gyveno Scrantone ir Readinge, Pa. 1904 persikėlė į Brooklyną, kur pradėjo lavintis sporto srityje, ypačiai sunkumų kilnojime. Buvo vienas iš Atletų klubo steigėjų. Nuo 1908 pradėjo dalyvauti profesionalų rungtynėse, keldamas lietuvių vardą. Apdovanotas Gedimino ordinu.

Kanduolynė Žemaičiuose ir kt. miškingose apylinkėse žinomas valgis (branduolynė, riešutynė), padarytas iš riešutų branduolių, juos sukant su grietine, sviestu ir pridedant varškės. Tokia k. valgoma tuojau pat, gerai visa išsukus. Jei vietoje varškės dedama bulvių krakmolo, tada k. pakepama karštoje krosnyje, tešlą į keptuvą sudėjus. Kartais dar būdavo kepamas k. skanėstas, branduolius užpilant trintu cukrumi, į kurį įmaišoma kiaušinių ir sviesto.

Kandžuras (tibetiškai kandžur ‚išverstasis Budos žodis') šventų Tibeto lamaistų raštų rinkinys, sudarytas iš Indijos budistų raštų, patekusių į Kiniją. VIII a. indų mokslininkai drauge su lamaistais išvertė į tibetiečių kalbą. K. priklauso prie šventųjų lamaistų raštų ir yra tos pat reikšmės kaip Koranas mahometonams ir pn.

Kane Elisha Kent (1820-1857) JAV gydytojas ir Arktikos tyrinėtojas. Būdamas laivyno gydytoju, K. buvo apkeliavęs nemažą vietovių P. Amerikoje, Europoje ir Azijoje. 1850–51 dalyvavo pirmojoje Grinnellio ekspedicijoje į Arktiką dingusios J. Franklino ekspedicijos grupės ieškoti. 1853–55 suorganizavo ir vadovavo antrajai Grinnellio ekspedicijai, kurios metu prie v. Grenlandijos pakraščio pasiekė 80°30′ š. platumos. Jo garbei pavadinta dalis kanalo tarp Š. Grenlandijos ir Ellesmere'o žemės. Išsp. The U. S. Grinnell Expedition in Search of Sir John Franklin 1854 ir Arctic Explorations 2 tt. 1856.

J. J. Kändler: Saldainių lėkštė iš Gulbių servizo (Meissen 1737–41)

Kanefores (gr. kanephóros ‚krepšių nešėjos') kilmingos mergaitės, kurios sen. graikų švenčių metu per iškilmes nešdavo ant galvos krepšius su aukų indais. Žr. Kariatidės.

Kaneliūros (prc. cannelure) architektūroje išdrožos, kolonos arba piliastro liemens išilginiai grioveliai. Doriečių kolonoje grioveliai šliejasi vienas prie kito, joniečių kolonoje juos skiria tarpeliai. Renesanso kolona apatinėje dalyje vietoj griovelių kartais turi iškilas lazdeles. K. suteikia kolonai lieknumo ir stangrumo įspūdį.

Kanevas (ukr. Kaniv., rus. Kanev) mstl.

prie Dniepro, apie 150 km į p. nuo Kijevo; 9000 gyv. (1936). K. žinomas kaip vienas seniausių Padnieprio prekybos centrų. XVII a. pradžioje K. buvo Lenkijos pasienio pilis prieš turkus. Bagdono Chmelnickio (žr.) sukilimo ir kazokų karų metu K buvo vienos kazokų srities centru.

Kanevas, arba kanva, (prc. canevas iš vid. lot. canavacium ‚storas lininis audinys') dvinytis, storų siūlų medvilninis audinys, panašus į sietą dėl metmenų ir ataudų retumo. Naudojamas siuvinėjimams ir kt.

Kangaroo Island žr. Kengūrų sala.

Kangro Bernard (g. 1909) estų poetas, novelistas ir kritikas. Jo poezija paremta liaudies kūrybos motyvais. Iš poezijos rinkinių pažymėtina: Vanad majad (Seni namai, 1937), Põlenud puu (Sudegęs medis, 1945), kur vaizduojamas tragiškas estų tautos likimas. Iš istorinių novelių paminėtina Igatsetud maa (Mūsų troškimų kraštas, 1949).

Kánia (Kanya) Kálmán (1869—1944) vengrų politikas. Buvo konsulu Konstantinopolyje, Solonikuose, Maskvoje, Petrapilyje, Kijeve ir Odesoje. 1912–18 Austro-Vengrijos pasiuntinys Meksikoje, nuo 1925 Vengrijos pasiuntinys Berlyne, kur sumezgė gerus santykius tarp Vengrijos ir Vokietijos. Nuo 1933 užsienio reikalų ministras Gömböso, vėliau Darany ir Imredy kabinetuose. Bolševikų pakartas.

Kanià ežeras Jonavos vls., Švenčionių aps., 8 km į š. r. nuo Jonavos bžk., 24 ha ploto; paviršius 150 m nuo j.l.; per gretimą Šakoto ež. priklauso Pravalos (Arnos, Spenglos, Dubingos, Žeimenos, Neries) baseinui.

Kaniavà (lenk. Koniawa) k., vls. centras, Eišiškių aps., prie Kaniavos upės, 20 km nuo Eišiškių. Seniau K. yra buvęs miestelis. Už 4 km buvęs dvaras senovėje priklausė D.L.K. 1516 Žygimantas K. dv. ir valsčių (taip pat ir Dubičių dv.) buvo užstatęs Jonui Jundilavičiui už 6000 kapų grašių. Prieš I pas. karą ir po jo K. yra buvęs vls. centras. 1930 K. vls. panaikintas (1941 vėl atstatytas Eišiškių aps. ribose), 1932 K. išskirstyta viensėdžiais. 1933 čia buvo 55 ūkiai. K. buvo girininkijos būstinė, veikė Barčių k. kooperatyvo krautuvė. Ūkininkai mažažemiai, žiemos metu uždarbiauja apylinkėse kirsdami miškus. Dirvožemis prastas, vyrauja smėlynai, sėjo daugiausia rugius ir avižas. Kaimas grynai lietuviškas, ilgus metus išlaikęs Ryto lietuvišką mokyklą, kuri 1934 lenkų valdžios uždaryta dėl tariamai netinkamų patalpų (1935 tame pat bute įsteigta lenkų valdžios mokykla). Gyventojai, netekę savo mokyklos, vaikus mokė namie, siuntė į Vilniaus liet. gimn., amatų mokyklas, mokytojų seminarijas ir kitur. 1927 K. valsčiuje veikė 9 privatinės liet. mokyklos. 1927 K. įst. Šv. Kazimiero d-jos skyrius, rengęs daug paskaitų, vaidinimų. 1922 I 8 rinkimuose į vad. Vidurinės Lietuvos seimą lietuviai vieningai nedalyvavo. Lenkų okupacijos metu daugelis K. ir apylinkių gyventojų buvo tardomi ir kalinami.

K. apylinkėse gausu senovės kultūros liekanų. Čia surasta naujojo akmens amžiaus mažų širdinių titnaginių strėliukių. Buv. dv. laukuose yra piliakalnis. 1855 V. Šukevičius kasinėjo lietuvišką XV a. kapinyną, kur rasta ir pinigų. *V.Klb.*

Kaniavà upelis Kaniavos vls., Eišiškių aps., Ūlos (Merkio, Nemuno) aukštupys, 11,1 km ilgio; teka nuo Kaniavos k. į p.r. ir p.v.; susijungus su Dubičia iš kair. šono sudaro Ūlą.

Kaniavos ežeras Kaniavos vls., Eišiškių aps., 1 km į p. nuo Kaniavos k., 14 ha ploto; paviršius 149 m nuo j.l.; priklauso Kaniavos baseinui, tiesioginio ištako neturi.

Kanibalizmas (iš isp. canibal, anksčiau karibal ‚karibas, žmogėdra') žmogėdrystė. Tam pačiam reikalui vartojamas terminas antropofagija (gr. ánthropos ‚žmogus' ir phagein ‚ėsti'). K. pėdsakų aptinkame jau paleolite ir neolite. Apie tai liudija suskaldyti, apipiaustyti ir apdeginti žmonių kaulai, randami stovyklose kartu su gyvulių kaulais. Galimas dalykas, kad gilioje proistorėje visos rasės yra perėjusios k. tarpsnį. Pirmykštis k. greičiausiai atsirado trūkstant maisto. Tada galėjo būti valgomi lavonai ir užmušti priešininkai. K. reiškinių pasitaiko badmečiais, pvz. 1590 Paryžiaus apsupimo metu ir kt.

K. yra kelios rūšys: k. bado metu, žmogienos troškimas jos paragavus ir ritualinis, sakralinis arba magiškas k. Skiriamas endokanibalizmas ir egzokanibalizmas. Endokanibalizmas, arba valgymas tos pačios kilties ar klano narių, buvo daug kur išplitęs. Endokanibalai suvalgo mirusiuosius giminaičius, tarp kita ko norėdami juos pagerbti. Tuo pačiu tikslu nešiojamos artimųjų mirusiųjų galvos, kaukolės, karoliai iš jų dantų. Savotiškas endokanibalizmas išlikęs paprotyje, kai du svetimi žmonės paragauja vienas kito kraujo ir sudaro dirbtinę kraujo giminystę, t.y. tada jie būna lyg tikri broliai ar seserys. Egzoka-

nibalizmas yra tada, kai suvalgomi užmušti priešininkai dėl paniekos, kerštо ar jų visiško sunaikinimo. Animizmo įtakoje atsirado tikėjimas, kad valgydamas kito asmens kūną gyvasis įsigyja ano ypatybes, pasisavina jo jėgą arba sielą. Taip tikėjo, pvz., jau neolito laikų egiptiečiai ir istorinių laikų ostjakai. Tam tikslui ypač tinkančios tam tikros kūno dalys: širdis, kepenys, kaulų smegenys, kraujas. Ritualinis k. yra, kai žmogiena valgoma tik tam tikrų asmenų ir tam tikrų apeigų metu: kilties viršininkas praryja tik ką išluptą žmogaus akį, dvasininkas paragauja aukos kūno, čia jis pavaduoja dievybę, kuriai auka skiriama (sen. Meksikoj ir Gvatemaloj). Viduramžiais buvo labai įsigalėjęs magiškas k.: nužudytų prasikaltėlių ir kt. tam tikros kūno dalys buvo plačiai vartojamos kaip vaistai nuo įvairių ligų. Ilgai tikėta, kad burtininkai ir raganos esą kanibalai; jie valgą žmogieną, norėdami įsigyti ar palaikyti savo nepaprastas galias.

K. buvo randamas nuo eskimų šiaurėje iki australiečių pietuose. Ypač daug k. reiškinių rasta per 10° į abi puses nuo pusiaujo. Pagarsėję kanibalai buvo melanezіečiai, centrinės Afrikos negrai ir kai kurios P. Amerikos indėnų kiltys. Juose k. reiškinių dar ir dabar pasitaiko. Pačiose pirmykštėse kiltyse k. yra retas, jis būdingas toliau pažengusiems ‚barbarams'. Žmogėdros dažnai nemėgsta baltųjų žmonių mėsos, ji esanti per sūri. Be to, dažnai vengiama moterų mėsos, nes ji esanti nuodinga (išimčių pasitaiko ritualiniame k. ir ‚meilės puotose'). Kanibalai moterims žmogienos paprastai iš viso neduoda arba tik liekanas.

Aptinkama k. atgarsių papročiuose ir folklore. Sen. vikingai, kaip ir neolito laikų šveicarijos gyventojai, priešininkų kaukoles vartojo, kaip geriamuosius indus. Visų tautų folklore randame tikėjimų apie žmogėdriškus demonus: indų Rakšasas, graikų Lamija, rusų Baba-jaga ir kt. Čia pridera plačiai žinomi tikėjimai apie vilkolakius ir vampyrus. Pasakose dažniausiai randame tokių motyvų apie žmogėdriškas būtybes: 1. žmogus patenka į žmogėdros namus, bet jį apgauna ir išsigelbsti (pvz., Odisėjas pas Polifemą); 2. normalus asmuo turi žmogėdrą vyrą ar žmoną, jie paprastai ryja lavonus; 3. raganos gaudo, kepa ir ryja vaikus, pirma juos atpenėję; 4. paprasta moteris staiga pavirsta žmogėdra ir nieko daugiau nevalgo, kaip žmogieną, kol herojus ją išgelbsti iš pikto užbūrimo arba ją sunaikina. Estai ir latviai turi daug sakmių apie žmogėdras ‚šungalvius žmones' (plg. gr. kentaurus). Eskimai indėnus vadina ‚irtkily', t.y. žmogėdromis su šuns galvomis. Lietuviuose irgi yra sakmių apie žmogėdras, kurie valgo savo vaikus ar senus žmones (J. Balys, Liet. mitol. sakmės nr 213).

F. Boehm, Formen und Motive der Anthropophagie 1932; *E. Volhard*. Kannibalismus 1939. *J.B.*

Kanifolija (liaudies kalboje ir kalifonija, kanipolija, kolofonija, kumponija) iš gr. Kolophonia rhētinē ‚Kolofono sakai' pagal sen. gr. mst. Kolofono pavadinimą) žr. Dervos.

Kanikula (lot. Canicula iš canis ‚šuo') arba Sirijus, šviesiausia žvaigždė visame danguje, priklausanti Didžiojo Šuns žvaigždynui (lot. Canis Major).

Kaninas (rus. Kanin) š. Europos pusiasalis Rusijoje tarp Baltosios jūros iš vakarų ir Čekų įlankos iš rytų; apie 10.500 km² ploto. Žemės paviršius žemas, drėgnas, klimatas dėl drėgmės ir didelių žiemos šalčių nesveikas.

Kanỹs ežeras Saldutiškio vls., Švenčionių aps., 4 km į p.v. nuo Labanoro bžk., 10 ha ploto, ligi 4.9 m gylio; paviršius 150 m nuo j.l.; per Rašio ež. priklauso Lakajos (Žeimenos, Neries) baseinui.

Kaniška (apie I–II a. po Kr.) tikrai nežinomos kilmės indų Kušanų dinastijos valdovas, kurio valdžia siekė nuo š.v. Indijos iki Bukaros. Buvęs pradžioj pagonimi, tapo budistu ir globojo Indijoj budizmą. Prie jo įvyko budistų sinodas, išleidęs kanonus, jo iškaldintus vario plokštelėse, kurios, sukrautos į akmenines dėžes, buvo sudėtos kaubury. Jo rūmuose gyveno poetas Ašvaghoša (žr.), rašęs sanskritiškai.

Kaniūkai gud. arklininkų (žr.) pavadinimas, išlikęs Lietuvos kaimavardžiuose:

1. k. Babtų vls., Kauno aps. Priešistoriniame kapinyne, kur mirusieji laidota nedeginti duobėse, rasta III a. po Kr. žalvarinių juostinių apyrankių siaurėjančiais galais ir kt.

2. k. Benekainių vls., Lydos aps., prie Šalčios upės, 7 km nuo Benekainių. Žemė menka, smėlynai. K. gyventojai moka lietuviškai. Veikė Šv. Kazimiero d-jos skyrius, laikęs skaityklą. 1937 skaityklos vedėja V. Steckaitė buvo lenkų valdžios nubausta už tariamą vaikų mokymą lietuviškai. 1927 IV K. gyventojai buvo padavę prašymą Lydos aps. lenkų švietimo inspektoriui, kad leistų liet. mokyklą, tačiau lenkai nesutiko atidaryti lietuviškos m-los.

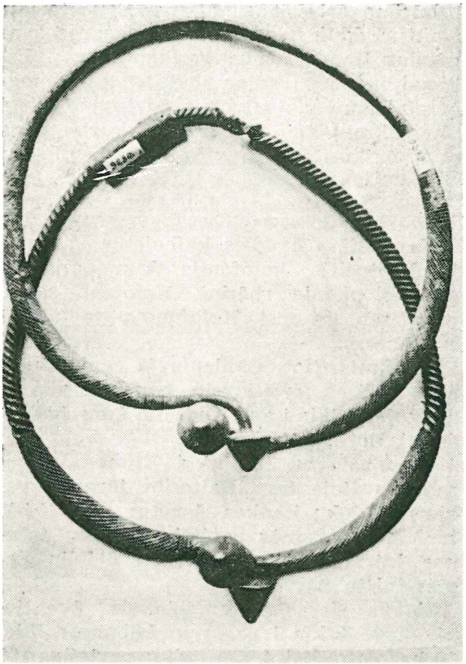

IV a. antkaklės kūginiais galais, surastos Kaniūkuose, Užpalių vls.

3. k. Dūkšto vls., Švenčionių aps., prie pat buv. Lietuvos–Lenkijos demarkacijos linijos, grynai lietuviškas. Nuo 1931 veikė Šv. Kazimiero d-jos skyrius, kuris 1933 turėjo 94 narius. Jaunimas ruošdavo lietuviškus vakarus, vaidinimus. 1936 K. priskirti lenkiškai Dūkšto parapijai, bet gyventojai ir toliau laikėsi senosios Dūkšto parapijos. *V.Klb.*

4. k., Užpalių vls., Utenos aps., deš. Šventosios krante, prie kelio Užpaliai–Jūžintai. Čia 1897 ūdrokšliui paplovus krantą, Simano Reikalo žemėje surasta žmonių kaulų ir įvairių įkapių. Viename kape, apdėtame akmenų keturkampiu, prie griaučių surasta: ritinis smeigtukas, antkaklė kūginiais galais (su suktiniu lankeliu), juostinė trikampio piūvio apyrankė, šešiakampio piūvio apyrankė, ilgas kabutis trikampiu galu ir žalvarinės grandinėlės fragmentas. Kituose suardytuose kapuose aptikta antkaklė kūginiais galais (apskrito piūvio lankeliu), mėnulio pavidalo kabutis su ragučiais galuose, 2 juostinės šešiakampio piūvio apyrankės ir kt. Radiniai priskiriami IV a. po Kr.

E. Majewski, Bronzy i kości ludzkie z grobu we wsi Koniuchy (pow. Wiłkomierski). Światowit III 1901, 68 tt., lent. XV–XVI ir pieš. *J.P.*

5. k. Varėnos vls., Alytaus aps., buvęs lenkų okupuotas. Gyventojai lietuviai. Veikė Ryto mokykla, uždaryta lenkų 1931 XII 31. Veikęs Liet. ūkio d-jos skyrius taip pat uždarytas 1937 II 8. Nuo 1927 įsikūręs Šv. Kazimiero skyrius rengdavo vaidinimus, paskaitas, minėjimus; uždarytas 1936 XI.

Kaniulė (prc. canule) vamzdelis, vartojamas medicinoje įsiskverbti į organų ir kraujagyslių ertmę, įvairioms medžiagoms į juos suleisti ir kraujui surinkti. K. yra įvairaus dydžio ir formos, dažniausiai daromos iš stiklo.

Kanizijus žr. Canisius.

Kanjonas (isp. cañon ‚vamzdis') gilus, siauras slėnys su stačiomis, dažnai pakopotomis atkalnėmis.

Kankalas 1. iš kieto medžio išdrožtas skambalas, kuris buvo rišamas galvijams po kaklu, vestuvių metu, per Kalėdas arkliui prie ienos ir t.t. Paprastai piemenys stengdavosi k. išpiaustyti įvairiu raštu, nes juo gražesnis k., juo didesnė garbė piemeniui ir jo namams. Geram k. vartojo šerdį, padarytą iš aukštinės eglės sausos šakos. Vėliau k. vadino ir iš skardos ar skardinės padarytą barškalą; 2. barškalo ar varpelio šerdis.

Kankanas (prc. cancan) saloninis pasilinksminimų šokis $^2/_4$ takto, kilęs Paryžiuje, ypač madingas nuo 1830. Linksmos, lengvos nuotaikos, charakteringas aukštais kojų mėtymais, vėliau perėjo į lengvą vulgarumą. Nuo 1840 k. įėjo į teatrų muzikalines komedijas bei revue. Žinomiausiems kankanams muziką parašė kompozitorius Jacques Offenbach.

Kankianas (Kan, Kankiang) upė p.r. Kinijoje, 630 km ilgio, teka į š. pro Kiano ir Nančano mst. į Pojano ež., kuris jungiasi su Jangcekiango upe. Baseino plotas 97.400 km², vid. debitas 2600 m³/sek.

Kankinys Kat. Bažnyčios terminologijoje reiškia asmenį, kuris yra paaukojęs savo gyvybę, kad paliudytų savo tikėjimą į Kristų ir Jo mokslą. Tuo k. skiriasi nuo išpažinėjo, kuris yra šios rūšies liudininkas ne savo mirtimi, bet gyvenimu pagal Kristaus mokslą. Pirmųjų amžių krikščionys k. vardą kartais teikė ir tiems, kurie daug iškentėjo dėl Kristaus tikėjimo, bet išliko gyvi. Tačiau griežta prasme į k. skaičių neįeina tie, kurie yra iškentėję daug moralinių ar fizinių kančių, bet be gyvybės aukos. Jie yra kentėtojai, bet ne k. tikrąja prasme. Bažnyčia skaito k. ir tuos, kurie tik materialiai yra atidavę savo gyvybę už Kristų, t.y. laisvu ir sąmo-

ningu savo valios aktu nėra paaukoję savo gyvybės, o tik ji buvo jiems atimta ryšium su Kristumi: Erodo iššudyti Betliejaus kūdikiai. Nuo IV a. k. vardas paliktas tik tiems, kurie mirė arba buvo nukankinti dėl Kristaus ir Jo mokslo.

Kankinystė nuo pat krikščionybės pradžios buvo laikoma heroišku žygiu — liudijimu, už kurį Kristus, pranašaudamas persekiojimus, yra žadėjęs ypatingą atpildą. ‚Jie paduos jus teisti susirinkimams ir plaks jus sinagogose. Jūs būsite dėl manęs nuvesti pas valdovus ir pas karalius, jiems ir pagonims paliudyti' (Mat. X, 17–18). ‚Kas išpažins mane žmonių akivaizdoje, tą ir žmogaus Sūnus išpažins Dievo angelų akivaizdoje' (Luk XII, 8). ‚Niekas neturi didesnės meilės, kaip tas, kad kas guldo savo gyvybę už savo prietelius' (Jon. XV, 13). Šie Kristaus žodžiai iškėlė k. garbę, ir todėl nuo pat krikščionybės pradžios kankinystė skaitėsi didžiausios meilės ir heroiškumo aktas. K. mirties diena, vadinama dies natalis — gimimas amžinajai garbei, buvo kas metai minima, k. šventės iškilmingai švenčiamos su tam tikromis pamaldomis prie k. kapų. Iš karto tai buvo bendras mirusių minėjimas, išskiriant ypačiai k. Pamaldų metu buvo pagarbinamas Kristus mišių auka, bet drauge šaukiamasi užtarimo tų, kurie yra drauge su Kristum. Atgavus Bažnyčiai laisvę, ant k. kapų imta statyti bažnyčios ar koplyčios. K. kapai buvo skaitoma šventa, neliečiama vieta. Pasilaidoti netoli k. kapo buvo laikoma didele garbe. Tik vėliau imta k. kūnai perkeldinti iš katakombų ir pirminių kapų (jie būdavo už miesto sienų kad būtų apsaugoti nuo priešų, puolančių miestus, išniekinimo) į bažnyčias. K. vardu buvo pavadinamos pačios bažnyčios (titulus ecclesiae). Bažnyčios didysis altorius stovėdavo ant kankinio kapo (confessio). Išaugus bažnyčių skaičiui šalia k. kapų, kiekvienos jų altoriuje turi būti bent k. relikvijų. Iš pradžios k. kultas buvo lokalinis. Kiekviena krikščionių bendruomenė gerbė tik savuosius k. Tik nuo IV a. k. kultas išėjo iš vietos ribų. Jų šventės – minėjimai imta švęsti ir kitose vietose, tapo visuotinės. Kai senovės atskirų bažnyčių kalendoriuose buvo sužymėti tik vietos k., vėliau į martirologijas įtraukta visi, įvairių vietų k. Kadangi pirmaisiais krikščionybės amžiais nebuvo vedami tikslūs k. sąrašai, tikrasis jų skaičius nėra žinomas. Šiandien Martyrologium Romanum jų priskaito 13.825. Tai daugiausia pirmųjų trijų amžių persekiojimų aukos. Iš tikrųjų tuose persekiojimuose, kurie ėjo visoje plačioje Romos imperijoje, žuvusių krikščionių skaičius yra daug didesnis, ypačiai, kad kai kur buvo krikščionys žudomi masiškai. Bažnyčia k., Kristaus liudininkų, yra turėjusi visais laikais. Išplėtus misijas pagonių kraštuose, daugelis misininkų ir krikščionių yra mirę k. mirtimi Kinijoje, Aname, Japonijoje. Yra k. ir iš reformacijos laikų, ypačiai Anglijoje, ir Prancūzijoje revoliucijos metu. Paskutiniaisiais laikais daug k. davė Ispanijos revoliucija, tikinčiųjų persekiojimai Meksikoje, Rusijoje ir kt.

Nuo XVIII a. imta k. vadinti ir tuos, kurie yra žuvę dėl bet kurios idėjos, savųjų isitikinimų. Pvz. Italijos fašistai ir Vokietijos nacionalsocialistai kalbėdavo apie savuosius k. Kat. Bažnyčia šiandien, ypačiai ryšiumi su k. beatifikacija, yra įstatymais nustačiusi aiškiai apibrėžtą k. sąvoką. Reikia 4 dalykų, kad bet kuris asmuo būtų galima pavadinti k.: 1. jo mirtis turi būti prievartinė, ne laisvai aukos pasirinkta, ne vien pagrasinta ar teismo paskelbta (bet neįvykdyta); kad ir skaudžiausi kankinimai, jei jie nesibaigia mirtimi, nesudaro k. sąvokos; 2. mirti pasmerkimas turi būti padarytas atsakingo išorinio autoriteto — persekiotojo arba tam tikros žmonių grupės, kuri kovoja su religija. Dėl to pvz. nesiskaito k., kas bus nužudytas atskiro privataus asmens, kad ir religijos neapykantos pretekstu; 3. mirtis turi būti dėl tikėjimo į Dievą ar dorovės motyvų, dėl ištikimybės krikščioniškosios dorovės įstatymams, kiek jie (prigimtiniai ir pozityvūs) plaukia iš dieviškojo autoriteto (martyres non facit poena, sed causa); 4. mirtis turi būti sąmoningai dėl aukščiau minėtų motyvų priimta su ypatingu dvasiniu nusiteikimu, su dvasios ramumu ir rimtumu, drauge su giedriu pasiaukojimu.

H. Delahaye. Les origines du culte des martyrs ²1933; *A. Schlatter*. Der Märtyrer in den Anfänge der Kirche 1915; *V. v. Campenhausen*, Die Idee des Martyriums in der Alten Kirche 1915; *F. Günther*. Martyr. Die Geschichte eines Worts 1941; *F. Bartkus*. Ar atsikratysime kada svetimybėmis savo bažnytinėje kalboje? (Lux Christi 3. 1956. 78–79). *J. V.*

Kankinių Kasa 1. ‚Kenčiančiųjų pašalpos draugystė', pradėjusi veikti apie 1890 Žemaičių kun. seminarijoje. Ji šelpė kun. A. Dambrauską-Jakštą ir kt. lietuvius kugus, nutremtus į Rusiją. Pinigus ji rinko iš jaunųjų vikarų ir lietuviško nusistatymo klebonų, vadovaujant kun. P. Dogeliui ir kt. Pati draugija rado pradinį pavyzdį

dar vysk. M. Valančiaus veikloje, kuris po 1863 buvo sudaręs tremtiniams ir kitiems nukentėjusiems kunigams šalpos kasą-fondą. K.K. veikė iki I pas. karo.

2. K.K. sudaryta po 1898 knygnešiams ir kt. dėl lietuvybės nukentėjusiems veikėjams šelpti. Ji buvo vadovaujama varpininkų. Pagrindinės K.K. organizatorės buvo G. Petkevičaitė ir F. Povickaitė-Bortkevičienė. K.K. iš dalies veikė drauge su Žiburėliu, o lėšas surinkdavo iš įsikūrusių gydytojų ir kt. šviesuolių; dažnai K.K. aukodavo ir vienas kitas iš jaunųjų kunigų.

1906 XII K.K. išplėsta nauju bevardžiu komitetu (Lietuvos Ūkininkas nr. 61, 1906), nes atsirado didelis būrys 1905 sąmyšio dalyvių įvairiuose kalėjimuose. Besislapstantieji taip pat buvo reikalingi pašalpos. Pavykus legalizuoti Žiburėlį (1906 XII 7), K.K. veikė šalia jo, bet atskirai, kad rusų valdžia jos šalpos darbo nesutrukdytų. Dėl tos pačios priežasties buvo skelbiama, jog komitetas arba jo dalis esanti Paryžiuje (A. Vardo slapyvardžiu), o pinigai daugiausia renkami JAV, Anglijoje, nors kita tiek būdavo surenkama ir pačioje Lietuvoje, kur veikė slapti skyriai Kaune, Ukmergėje (dr. D. Alseika), Kėdainiuose (dr. J. Jarašius) ir kt. To meto K.K. veiklą apibūdina pačios aukos, pvz. 1907 V–XII surinkta 2041,24 rublių, išleista—1967,45 rublių; 1908 I–VI surinkta 710,28 rublių (iš JAV Kankinių komiteto 189,10 rublių, per Lietuvos Ūkininko red. surinkta 129,54 rublių, Kaune — 158,47 rublių), o išleista — 821,57 rublių (Kauno kaliniams — 198,47, Panevėžio—50, Ukmergės—55,20 rublių). Kaliniai buvo šelpiami kalėjimuose, pvz. V. Mickevičius-Kapsukas, Pijus Grigaitis, J. Kačergis ir kt. J. Kačergiui paremti buvo sudaryta atskiras komitetas, vėliau jau šelpęs tiesiogiai jo žmoną ir jį patį (apie 78 dol., 1909). K.K. nustojo veikusi 1915 Vilniuje.

Nepriklausomoje Lietuvoje, vadinamoji K.K. vėl buvo atgaivinta, tačiau jos šalpa eidavo mokėti Lietuvos Žinių baudoms ir jų red. F. Bortkevičienei vaduoti. *A.Mš.*

Kanklės styginis lietuvių liaudies muzikos instrumentas.

V a r d a s. Gyvojoje kalboje pažįstamos trys kaitybinės k. vardo lytys. Plačiausiai vartojamos (D. Lietuvos vakarai ir visa M. Lietuva) k a ñ k l ė s yra prigijusios ir bendrinėje kalboje. Rytiečiuose dabar daugiau sakoma k a ñ k l i a i, bet žodynų (pradedant Ruigiu) liudijimu ši lytis seniau

Šv. Cecilija su kanklėmis iš Mažeikių kapinių (Vytauto D. kultūros muziejus Kaune)

pažinta ir M. Lietuvoje. Retos yra k a ñ k l y s, -i ų. Taip pasako dar senieji žmonės rytų Lietuvoje (pvz. Kupiškis, Dusetos), o be to šią lytį vartojo ir Donelaitis. Pirmą kartą k. vardas paminėtas J. Rėzos 1625 išleistame Bretkūno psalmių vertime. Latviai irgi sako k o k l e s arba dažniau vs. k o k l e (o=uo ir kilęs iš an, plg. lat. logs =liet. lángas). Taigi vardas yra prabaltiškas. Iš baltų k. yra pasiskolinusios Pabaltijo suomių tautos: suom. k a n t e l e, trm. ir kanteles, karelų kandeleh, vepsių kandel, est. ir vočių kannel, lybių kándla. Kaip rodo suomiškosios lytys, skolintasi dar baltų (žr.) prokalbės metu, kada pačių baltų tebetarta *k a n t l ē s, t. y. prieš priebalsių junginiui tl išvirstant kl. Darybai plg. p ìn k l ė s iš *pint-lēs : pìnti; k á r k l ė s ‚vartai, gardys, kabinamos ėdžios, netikę papuošalai', lat. karkles ‚ėdžios' iš *kartlēs : kárti; a ū k l ė, auklė ‚autas, apivarai, virvė', lat. aukla, aukle,

auklis ‚virvė', pr. auclo (iš *auklā) ‚arklio apinasris' iš *aut-lē : auti. Taigi kañklės bus pasidarytos iš dabar nebepažįstamo prabaltiško vkž. *kantei (liet. būtų: *kañti), kuris etimologiškai jungtinas su lot. canere ‚dainuoti, giedoti, skambinti, griežti', cantus ‚giesmė, daina', gr. kanakhē ‚dundesys, ūžesys, skambesys', got. hana ‚gaidys'. Kadangi su priesaga -kl- iš veiksmažodžių dažniausiai daromi įrankių pavadinimai (plg. dar žìrklės : žiřgti, tvoklė ‚kulės šlėga' : tvóti; árklas, lat. arkls ‚t. p.': árti, giñklas : gìnti), tai ir k. pirminė reikšmė bus buvusi ‚skambintuvas, griežtuvas'. Reikšmės raidai plg. sen. sl. gąsli ‚citra' (dabar rus. gúsli, lenk. gęśl, gęśle) iš *gąd-sli : sen. lenk. gędę, gąść ‚griežti (ypačiai styginiu instrumentu)', rus. gudét' ‚gausti, ūžti, verkti, kaukti', trm. gudít' ‚griežti'.

Kad baltai k. būtų skolinęsi iš suomių (Niedermann, Mikkola, Kalima), neįtikėtina, nes viena suomių kalbose joms trūksta aiškios etimologijos, o antra ir apskritai suomiškų skolinių baltų kalbose labai maža. Dėl neabejotinos baltų ir suomių k. tapatybės tenka atmesti ir spėjimą (Pisani), kad kañklės disimiliuotos iš kalklės ir jungtinos su rus. kolokol ‚varpas', lot. calāre ‚šaukti, sušaukti' ir liet. kañkalas.

W. Thomsen, Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog 1890; *E. Fraenkel*, Litauisches etymologisches Wörterbuch 1956.
A. S.

K. formos ir likimas. Kaip rodo kalbiniai duomenys, k. yra senas baltų muzikos instrumentas. Deja, apie jas nedaug teturime istorinių duomenų. Ir pačių k. daugiausia tėra išlikusių iš XVIII–XIX a. Šio meto išlikusios k. yra nukirstos trapecijos formos ir visai paprastos, be didesnių puošmenų. Pats k. dydis nėra pastovus. Paprastai ilgoji kraštinė turi apie 51 cm, trumpoji apie 29 cm, o jų plotis apie 21–30 cm, žiūrint kaip nusklembti jų galai. K. aukštis apie 5,5 cm. Šalia šių paprastųjų k. Lietuvos kaime buvo ir puošnesnių, pvz. Plutiškių kanklininko ir vargonininko Pr. Puskunigio k. turėjo gražiai išriestą galvą (vėliau šios k. buvo paimtos Lietuvos k. pagrindu), o kitos senosios k. turėdavo apskritai užbaigtą siaurąjį galą (vietoje tiesiai ar šiek tiek nusklembto galo). Vėliau šis apskritasis galas J. Strimaičio buvo priderintas riestagalvėms k. ir, jų lentelės skylutes išplėtus įvairiomis žvaigždutėmis bei išpuošus

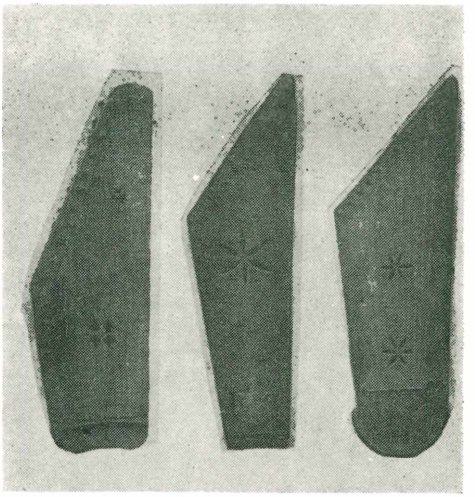

Įvairūs kanklių tipai (iš J. Žilevičiaus rinkinio)

geometriniu raštu, pasidarytos pagrindinės (standartinės) k., kurias vėliau dirbo St. Rudys (Krekenavoje) ir kt.

Pati k. geldelė (apačia) buvo daroma iš gluosnio, beržo, skirpsto ir net kadagio. Jos viršus pridengiamas plona, labai tankios rievės egline (paprastai raudonosios eglės) lentele, kurioje išpiaunamos dvi žvaigždutės ar kitokio pavidalo skylutės. Lentukės viršuje pradžioj būdavo ištemptos penkios stygos, vėliau jų skaičius padidėjo iki 7, 9 ir daugiau. Stygos užrišamos ar užkabinamos nukirstame (siaurajame) gale, po jomis padedant iš paukščio

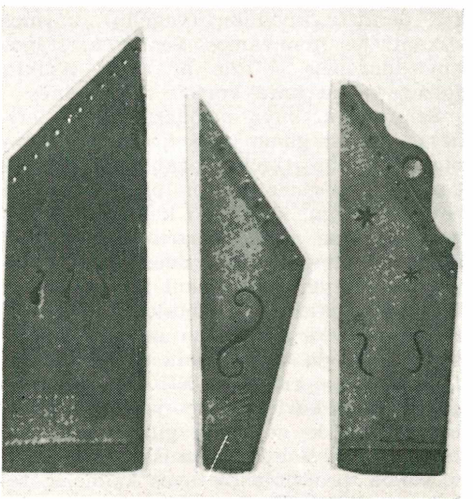

Kanklės iš J. Žilevičiaus rinkinio

Kanklės

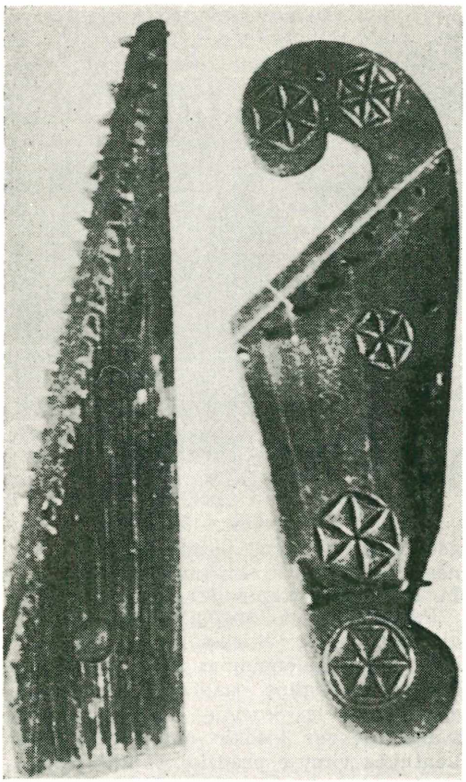

Daugiastygės ir riestagalvės kanklės

kojos kaulo ar kieto medžio galdutę. Vėliau galdutė buvo daroma ir geležies. Nusklembtame k. gale stygos užvyniojamos ant perkištų kuoliukų (vagelių), kuriuos sukant, jos įtempiamos. Seniau k. stygos buvo daromos iš ožio ar avino išsuktų žarnų, vėliau imta vartoti ir plieninės.

Senosios k. buvo penkiastygės ir derinamos dorine gama (d, e, f, g, a), o skambinant šokius—trečioji paaukštinama, sudarant majorinės gamos pradžią. Esant daugiau stygų, kiekvieno kanklininko buvo derinama savaip, kartais atskiriems dalykams k. naujai persiderinant. Kankliuodavo—stygas užgaunant pirštais.

Mūsų penkiastygės senosios k. savo sąranga neatskiriamos nuo senųjų suomiškųjų k. ir jų atitikmeniu reikia laikyti 1949 Dancige rastosios XII a. penkiastygės k. Kai kurie tyrinėtojai bando sieti baltiškąsias k. su slavų guslėmis, tačiau tas ryšys iki šiol dar nėra išaiškintas.

XIX a. pradžioje Lietuvos kaime k. tebebuvo gyvos. Būta net ištisų kanklininkų šeimų. Kanklėmis skambino ne tik dainas, bet ir šokius, pradėdavo vestuves, palydėdavo į kitą pusę nuotaką. XIX a. viduryje k. nustelbtos smuiko ir kt. triukšmingesnių muzikos instrumentų. Silpnas ir skurdus k. balsas nebepritiko prie naujų šokių triukšmo, todėl jos paties gyvenimo buvo išstumtos iš pasilinksminimų vietų ir vestuvių. K. tebuvo skambinamos sutartinės ir kt. dainos.

Senųjų įsitikinimu gero balso k. esančios, kai joms medis kertamas numirėlį lydint arba dar geriau—reikią medis nukirsti ir dar jas išsiskobti per laidotuves (Lekėčiai, Papilė) arba numirėlį iš namų išlydint (Biržai). Kun. A. Sabaliauskas, rašydamas apie 1780 k., pastebėjo, kad joms medį kirtęs sūnus tėvą laidojant. Užrašyta ir kelios dainos-baladės, kuriose pasakojama, kad k. padarytos iš mirusio žmogaus kaulų (Ramygala) ar iš kaulų medžiu išaugusio (Nemunėlio Radviliškis) ar šiaip medžiu iš skausmo pavirtusio žmogaus (Valkininkas) medžio. Tai vis plačiai Europoje žinoma baladė, vadinama ‚dainuojančių kaulų motyvu', kuri mūsuose galėjo sudaryti anuos (apie k. medžio kirtimą mirties-laidotuvių metu) įsitikinimus.

K. g a i v i n i m a s. Tautinio atgimimo metu lietuviai šviesuoliai ryžosi atgaivinti k. 1901 susirinkę Kaune pas vargonų statytoją J. Garalevičių, sutarė, kad šis pradės daryti ir platinti k. J. Garalevičiaus dirbamos k. neturėjo riestos galvos, buvo visai paprastos. Iki 1915 jų išplatinta per 2000, tačiau į šį skaičių iš dalies yra patekusios ir ‚k. su klavišais', t.y. citros. J. Garalevičius parašė ir vadovėlį k. skambinti (Trumpas vadovėlis išsimokinimui skambinti ant kanklių be klavišų 1910). Maždaug tuo pačiu metu susiorganizavo ir Tilžės Birutės d-jos kanklininkių būrelis.

1914 S. Banaitis sumanė įsteigti k. orkestrą. Jo mokytoju pasikvietė kanklininką Pr. Puskunigį. Pagal jo turimas riestagalves k., šiek tiek jas J. Strimaičiui pakeitus, sudarytas 8 kanklininkų orkestras.

Po 1920 J. Strimaitis Pr. Puskunigio 11 stygų k. su boseliu pakeitė 13 stygų k. su boseliu; jos buvo derinamos G-dur gama (nuo pirmosios oktavos d iki antrosios h ir boselis maž. oktavos g). Vėliau jas Strimaitis išplėtė, didino stygų skaičių iki 22 ir t.t. Kankliavimo būdas liko tas pat: k.

laikomos ant kelių ar stalo, o stygos užgaunamos dešinės smiliumi arba medžio skaluke, kairiąja ranka slopinant nereikalingąsias stygas.

J. Strimaičio ir kt. k. orkestrą sudarė 12 kanklių: 3 pypliai, 4 pirmosios bei 4 antrosios ir viena didelė — kontrabasinė. Tokio k. orkestro apimtis buvo 5 oktavos: nuo kontroktavos gamos G iki trečiosios oktavos g. Skambinant minorines gamas, f diezas panaikinamas, jo vietoje paaukštinama g, ir tuo būdu susidaro a harmoninė minorinė gama. J. Strimaitis pradėjo vartoti chromatiškai derintas k., kuriomis buvo galima kankliuoti beveik visus lengvesnius fortepijono kūrinius. Liaudiškosioms k. J. Strimaitis pritaisė mygtuką, kurį paspaudus pasikeisdavo reikalingas diezas.

P i r m i e j i k. k o n c e r t a i. Pr. Puskunigis S. Banaičio spaustuvės darbininkų k. orkestrą (aštuoneriomis k.) paruošė koncertui ir 1916 I 13 Kaune jie pirmą kartą viešai pasirodė. 1916 rudenį šis k. orkestras buvo Königsberger Hartungsche Zeitung vadovybės pakviestas į Karaliaučių, kur dvi savaites kasdien po dvi valandas skambino Rytprūsių žemės- ūkio parodoje. 1916 rudenį šie kanklininkai dalyvavo ir Vilniaus pramonės parodoje.

K a n k l i n i n k ų m-l o s i r d-j o s. 1923 Pr. Puskunigio rūpesčiu prie Karo Muziejaus buvo suorganizuota Lietuvos kariuomenės invalidų kanklininkų mokykla. 1923 rudenį ši mokykla pasirodė viešu koncertu Tilmanso salėje, o vėliau jie kankliavo ir visame krašte (1924 turėjo 15 atskirų koncertų).

1925 VII 30 įsteigta Lietuvos kanklininkų d-ja, kuriai pirmininkavo J. Bendorius. D-ja steigė savo skyrius, organizavo ir mokė kankliuoti, rengė paskaitas ir koncertus. S. Banaitis pavedė d-jai ne tik savo orkestrines k., bet ir jų visą rinkinį. Pati d-ja įsteigė Kaune k. dirbtuvę, kur dirbo Šeškevičius, vėliau J. Pontažis. 1929 Iz. Giedraitis įsteigė studentų kanklininkų būrelį. 1930 II 15 atidaryta Kanklininkų muzikos mokykla, kuriai vadovavo Pr. Puskunigis ir joje per 2 metus mokėsi per 300 kanklininkų. Mokykla turėjo švietimo m-jos patvirtintą 3 metų kurso programą. Ten dėstytas liaudiškasis kankliavimo būdas ir J. Strimaičio — naujasis. 1932 išspausdintas Pr. Puskunigio Kanklių muzikos vadovėlis, kurį spaudai parengė J. Strimaitis. Šalia mokyklos, J. Strimaitis organizavo dar trumpalaikius kanklininkų kursus pradžios mokyklų mokytojams, šauliams ir kt. Jis sudarė Kauno šaulių kanklininkų orkestrą ir su juo daug kur koncertavo Lietuvoje.

Birutės d-jos kanklininkės Tilzėje 1909

1940 I 15 Alf. Mikulskiui sudarius Vilniuje Čiurlionio liaudies meno ansamblį, sudarytas ir k. orkestras, kuriam vadovavo O. Mikulskienė. Paskutiniuoju metu Vilniuje veikia Liet. dainų ir šokių ansamblis, kuriam vadovauja J. Švedas, o dideliam ir gana savarankiškam k. orkestrui—P. Stepulis.

Tremty Čiurlionio meno ansamblis taip pat turi k. orkestrą. Taip pat ir kiti meno ansambliai (pvz. Dainava) turi k. orkestrus.

JAV pirmas k. pradėjo propaguoti nuo 1924 IX 20 A. Vanagaitis su savo Dzimdzi-Drimdzi būreliu. Jie įskambino keletą plokštelių, kur dainoms pritaria k. Nuo 1955 Čikagoje veikia Moksleivių tautinis ansamblis, turįs savo kanklininkų orkestrėlį.

Chr. Bartsch, Über litauische Musikinstrumente (Dainu Balsai II 1889); *A. Sabaliauskas,* Apie žiemių-rytiečių lietuvių tautinę muziką ir muzikos instrumentus (Lietuvių Tauta 1911); *G. Sachs,* Die litauischen Musikinstrumente 1915; *J. Žilevičius,* Native Lithuanian Musical Instruments (The Musical Quarterly 21, 1935); ('') Kanklės mitologijoje, legendose. . . (Vairas 7–8 1937); *Z. Slavinskas,* Lietuvių kanklės (Tautosakos Darbai III 1937; šiame pagrindiniame darbe duota labai gera bibliografija ir liaudies kankliavimo melodijų. Lentelėse paskelbta kelios dešimtys k. nuotraukų); *P. Stepulis,* Kanklės 1955.

J.Ž.

Kanklės tuo vardu veikusios dainos, muzikos, scenos ir dailės mėgėjų draugijos:

1. Dainos ir scenos d-ja Gruzdžiuose, Šiaulių aps., veikusi 1918–25. Ji susikūrė iš Gruzdžiuose nuo 1917 galo iki 1919 pradžios veikusio slapto Pažangiojo jaunimo sambūrio, kurio sueigose būdavo skaitomi pranešimai ir referatai kultūrinėmis, visuomeninio gyvenimo ir politinio turinio temomis, platinami lietuviški laikraščiai ir kt. K. d-ja ruošė vaidinimus ir koncertus, rengė paskaitas, turėjo kelių šimtų knygų

bibliotekėlę ir apskritai vadovavo Gruzdžių ir apylinkės kultūriniam gyvenimui. 1918 d-ja suruošė G. Žemkalnio Tado Blindos ir 1919 pradžioje F. Gužučio ‚Pono ir mužikų' vaidinimus, kuriuos pastatė vaistininkas Antanas Trečiokas, o dainų koncertinę dalį atliko parapijos bžn. choras, vadovaujamas vargonininko P. Balčiūno. Vėliau buvo pastatyti Švarkas ir milinė, Užburtasis Kunigaikštis ir kt. D-jos kūrėjais ir veikliais dalyviais buvo Antanas ir Jonas Trečiokai, Augustinas Šalkauskas, Liudas Jankus, J. Klupšas, Mečys Jurgelys, T. Vasiliauskas, D. Žeimys, Kazys Savickas, Vladas ir Stasys Motuzai, P. Kymantas, Aleksandras Vaitkus, Vytautas A. Braziulis ir kt. *V.Brz.*

2. Dainos ir muzikos d-ja Rygoje, įst. 1904. Veikė iki 1915. Ji turėjo suorganizavusį gerą chorą, kuriam ilgą laiką vadovavo Aleksandras Kačanauskas, artistų ratelį ir turtingą lietuvišką biblioteką su skaitykla. D-ja yra surengusi daug dainos ir vaidinimų vakarų. 1914 VI 7 d-ja turėjo 50 narių. I pas. karo metu biblioteka labai nukentėjo. Jos likučiai 1923 atiduoti Rygos lietuvių gimnazijai.

3. Scenos ir dailės mėgėjų d-ja Telšiuose, įkurta Felikso Milevičiaus 1916. D-ja turėjo savo chorą, vadovaujamą Marijošiaus, ir vaidintojų būrelį. Suruošta daug vakarų. D-ja likvidavosi 1936.

4. Choras Čikagoj, įst. 1912 prie Šv. Jurgio par. vargonininko Bonifaco Janušausko. Pradžioje choras vadintas ‚Muzikališka dramatiška draugija Garsas', bet nuo 1912 XI 15 vardas pakeistas K. Nuo 1926 IX pradėjus vargonininkauti A. Pociui, choras pavadintas Šv. Jurgio parapijos choru. K. choras yra surengęs ir koncertų.

5. Choras Čikagoje, suorganizuotas 1919 Jono Katiliaus. Jis vadinosi ‚Laisvės Kanklių mišrus choras'. Mišrusis choras turėjo 50 narių, be to, nuo pat pradžios iki 1926 veikė ir vyrų choras. Chorui vadovavo: nuo 1920—Antanas Kvedaras, nuo 1923 III —J. Žuronas, nuo 1927—Kazys Steponavičius, nuo 1937—Juozas Kenstavičius, Ona Petrutienė. Choras turėjo per 350 parengimų. Pastatyta visa eilė operečių: M. Petrausko Pirmoji Gegužės, Iš meilės, Kaminkrėtys ir Malūnininkas, Consilium Facultatis ir kt. *J.Ž.*

Kanklės mėnesinis muzikos leidinys, ėjęs 1917 V — 1921 XII Bostone, Mass. Čia buvo spausdinami Miko Petrausko kūriniai, jo originali kūryba ir harmonizuotos liaudies dainos. 1921 visa išleista vienoje knygoje: Mikas Petrauskas, Penkių metų (1917–1921) Kanklės. Išleido Liet. Muzikos Konservatorija, 769 Broadway, So. Boston, Mass., 190 psl.

Kankolienė, kitaip gnaibytinė, kukulienė, parpelienė,—gnaibytinė kukulių sriuba, verdama iš kvietinių, miežinių ar žirninių miltų mišinio, kietą tyrę sugnaibant mažais gabaliukais. K. paprastai baltinama pienu, kartais uždaroma ir taukais.

Kankorėžis spygliuočių ir sagainių medžių kankorėžiniai žiedai, skujinių sėklapumpurių ir taip pat kuokelių telkinys (strobilus). K. vad. ir spygliuočių kankorėžiniai vaisiai. Dėl to ir patys spygliuočiai pavadinami kankorėžiniais (Coniferae). Prinokę vaisiniai k. esti sumedienėjusiomis skujomis, rečiau mėsingomis, kaip kadagio ‚uogų', tujos rytinės (Biota orientalis). Jie dažniausiai kūginiai, rečiau kiaušinio pavidalo, kamuoliniai. Didumas įvairus, nuo keleto milimetrų iki 60 cm ilgio. Auga bei prinoksta per 1–3 metus. K. sėklas, kurių po kiekviena sėkline skuja pagal gentį yra 1–9, išberia praskėsdami skujas; k. pasilieka medyje arba nukrinta žemėn. Jie yra ir aizomi. *J.Rkt.*

Kankrin (Cancrin) Jegor Francevič (1774 –1845) rusų finansininkas, vokiečių kilimo. Mokslus baigė Vokietijoje. 1794 gavo dr. laipsnį. 1797 pradėjo tarnauti Rusijoje. Veikalu Über die Kriegskunst atkreipė karo ministro Barclay de Tolly dėmesį ir buvo paskirtas intendanto padėjėju, 1813 generaliniu intendantu. Tvarkė visus karo meto finansinius atsiskaitymus su svetimomis valstybėmis. 1818 parašė Aleksandrui I memorandumą valstiečių reikalu (Russkij archiv 1865). 1820 paskirtas į valstybės tarybą. 1823–44 finansų ministras. Rūpinosi Rusijoje kelti amatus, plėsti pramonę. Įvedė protekcinius muitus, pertvarkė mokestinę sistemą, palengvindamas varguomenei mokesčių naštą, įvykdė piniginę reformą, įvedant sidabrinę valiutą. K. buvo labai atsargus kredito reikaluose ir ypač stengėsi sudaryti valstybės biudžetą be deficito. Jo iniciatyva pradėta spausdinti knygų ir laikraščių, kur buvo nagrinėjami pramonės reikalai. Jis ypač susirūpino žemės ūkio įrankių gamyba. Išsp. Nationalreichtum und Staatswirtschaft, Über die Militär Ökonomie 1820–23, Aus Reise Tagebüchern des Grafen K. (Russkij archiv 1866). Liko rankraštis Verpflegung der Grossen Armeen. *P.Č.*

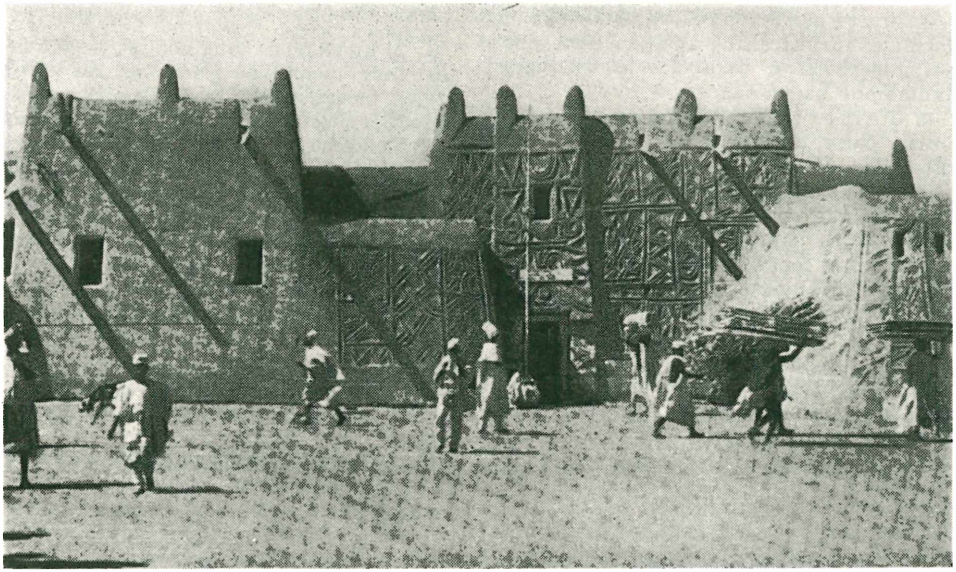

Kano molinės miesto sienos

Kankroidas (lot. cancer, cancri ‚vėžys' ir gr. eidos ‚išvaizda') odos vėžys (plokščialąstis). Žr. Vėžys.

Kano japonų tapybos mokykla ir stilius. Žr. Japonų menas.

Kano mst. š. Nigerijoje, sujungtas 1130 km ilgio geležinkeliu su Lagos uostu; apie 150.000 gyv. (1955). K. yra to paties vardo provincijos sostinė; apsuptas moline siena, žymus transsaharinės prekybos centras. Didelė naminė odų, siuvinių, adinių, audinių ir metalo puošmenų pramonė. K. buvo hauzų valstybės sostinė; ją XIX a. nukariavo fulgai, o 1903 užėmė anglai. K. provincija (44.000 km² ir 2,5 mil. gyv.) yra viena iš derlingiausių Nigerijos vietų.

Kanoe, kanu (ag. canoe, iš isp. canoa ir karibų kanava) siauras, lengvas, išskaptuotas pirmykščių tautelių laivelis, iriamas trumpu vienamenčiu irklu. Pritaikomos ir bures. K. plačiai sutinkamas Afrikos ir P. Amerikos upėse. Pacifiko salose čiabuviai vyksta žvejoti į atvirą jūrą, nuplaukdami net už horizonto ribų. Š. Amerikos indėnų k. aptraukta beržo žieve. Moderni k. yra lengva valtis, padaryta iš lengvo medžio rėmų ir aptraukta brezentu (baidarė), kailiais (eskimų kajakas). Vartojama vandens sporte. *M.Sl.*

Kanoldt Alexander (1881–1939) vokiečių tapytojas. Nuo 1925 meno akad. prof. Breslave ir nuo 1933 vst. meno mokykloje Berlyne. Priklausė vad. ‚Neue Sachlichkeit' srovei, nusisukusiai nuo ekspresionizmo. Pabrėžtu objektyvumu K. preciziškai tapė peizažus ir natiurmortus, teikdamas daiktams griežtas ir aiškias formas šaltai konstruotoje kompozicijoje, bet taisyklingoje perspektyvoje. K. mėgo vaizduoti augalus, pvz. kaktusus, nendres, palmes ir pn. bei technikos pasaulio daiktus, pvz. fabrikus ir mašinas. Nuo prancūzų surrealizmo, kuriame realizmas virto magija, K. skiriasi palinkimu į akademizmą ir miesčioniską ramybę. *P.Rkl*

Kanonada (prc. canonnade) ilgesnis be pertraukos šaudymas iš artilerijos pabūklų.

Kanonas (lot. canon ‚taisyklė' iš gr. kanón ‚matas, pavyzdys') norma, taisyklė.

1. Bažnytinėje teisėje—bažnytinis nuostatas. Žr. Codex Iuris Canonici.

2. Logikoje, kaip ir kituose normatyviniuose moksluose, k. yra pagrindinė, vadovaujančioji taisyklė, tokių taisyklių visuma. Epikuras kanonika vadino pačią logiką kaip pažinimo ir tiesos normų mokslą. Kantas k. aptarė ‚visuma apriorinių principų, nurodančių teisingą tam tikrų pažinimo apskritai galių vartojimą' ir pagal tai logiką aptarė proto kanonu. J. S. Mill k. vadino savo induktyvinės filosofijos penkias taisykles, išreiškiančias pagrindinius penkis indukcinio metodo kelius.

3. Matematikoje svarbi sąvoka ar formulė, turinti aiškią išraišką. Pvz. elipsės, hiperbolės ir parabolės ašinės lygtys vadinamos kanoninėmis.

4. Teisėje metinis piniginis pamokėjimas, paremtas sutartimi pagal paveldėtinę nuomą.

5. Mene pastovi taisyklė, kuri nustato harmoningus kūno dalių santykius ir tuo būdu įgalina skulptūroje, tapyboje ar architektūroje realizuoti idealųjį grožį. K. yra daugelio meno proporcijos teorijų tikslas arba bent jų nediskutuojamoji prielaida. Jau V a. pr. Kr. graikų skulptorius Polikletas buvo parašęs apie žmogaus figūros proporcijas raštą ‚Kanon', kuris nėra išlikęs, tačiau Polikleto sukurtoji vyriškio statula Doriforas (išlikusios kopijos, žr. LE V, 127 psl.) tapo pavyzdžiu antikės skulptūrai ilgiems amžiams, kaip kūno proporcijų k. Viduramžiais antikės figūros k. konservavosi Bizantijos mene, o Š. ir V. Europos menas antgamtiškumo vizijų poveikyje antikės k. paneigė ir jo vietoje pastatė išraiškinę figūrą. Jau ankstyvojoje gotikoje atgimsta žmogaus kūno proporcijų matematiško dėsningumo ieškojimas; apie tai liudija katedrų arch. Villard de Honnecourt studijų albumas (apie 1240). Renesanso meno teoretikai su pamėgimu nagrinėjo k. problemą (Alberti, Leonardo, Düreris) ir mėgino taikyti k. praktikoje. K. didelės reikšmės turėjo klasikinei architektūrai, kurioje nusistovėjo matematiški dėsniai atskirų pastato dalių harmoningiems sąskambiams išgauti (plg. aukso piūvis, kolonų sistema). Architektūroje proporcijų santykiai yra visų labiausiai prieinami apskaičiavimams ir gali būti taip pat koordinatų trianguliacijos būdu susekami. Barokas k. nepaisė ir net kai kurie klasicizmo teoretikai, iškeldami antikės k. pamėgdžiojimą pirmon vieton, sykiu reikalavo kūrinyje individualumo. Mūsų dienų supratimu, meno kūrinio proporcijos priklauso nuo epochų estetinio idealo, kuris įvairiose kultūrose ir formos sąjūdžiuose yra skirtingas ir nuolat kinta, todėl k. teorijai tegali būti teikiama reliatyvi reikšmė, kaip klasikinių tendencijų apraiška mene. Lietuvoje savo laiku už matematinį dėsningumą, kaip grožio kriterijų, pasisakė A. Jakštas-Dambrauskas.

G. Schadow. Polyklet oder von den Massen des Menschen 1834: *V. Mortet*, La mesure de la figure humaine 1910: *E. Panofsky*. Dürers Kunsttheorie 1915; *A. Jakštas*, Dieviškoji proporcija, matematiškas dailės dėsnis 1921: *E. Moessel*, Die Proportionen in Antike und Mittelalter 1926: *W. Überwasser*, Von Mass und Macht der alten Kunst 1933; *Th. Fischer*, Zwei Vorträge über Proportion 1934 ir ²1956.

6. Muzikoje daugiabalsės (polifoninės) muz. technikinė priemonė, kai vėliau įstojęs balsas tiksliai kartoja pirmutinės melodijos piešinį, bet abi melodijos darniai skamba kartu. Flamų XV–XVI a. kontrapunktistai buvo išvystę k. techniką iki aukščiausio laipsnio. Kai kurios lietuvių senoviškos sutartinės dainuojamos k. būdu, antram dainininkui įstojant taktu ar daugiau vėliau su ta pačia melodija. Sutartinių k. pavyzdžių yra duota: A. Sabaliausko Lietuvių dainų ir giesmių gaidos 1916, J. Tallat-Kelpšos Lakštutė 1917, J. Čiurlionytės Lietuvių liaudies melodijos (Tautosakos Darbai V 1938).

7. Spaustuvėse spaudmenys 36 punktų.

Kanonierė, arba kanonierinis laivas (prc. canonnière), nedidelis, šarvuotas, negilios gramzdos karo laivas, ginkluotas artilerija. Skiriamas pakrančių ir upių apsaugai.

Kanonierius (prc. canonnier) patrankininkas, artilerijos kareivis, aptarnaująs pabūklą. Pagal atliekamas pareigas, k. skirstomi į taikytojus, užtaisytojus, vairininkus ir kt.

Kanonitas (iš ag. canon ‚patranka') vienas iš pirmųjų bedūminio parako rūšių. K. išrastas 1892 Anglijoje. Jo sudėtis: 86% piroksilino, 6,88% salietros, 6,19% medžių dervos ir 0,93% drėgmenų. Masė spaudžiama per matricą su dideliu skaičiumi (iki 1700) smulkių skylelių (0,5 mm), išeinantieji siūlai užvyniojami ant ričių. Išdžiovinus siūlai susmulkinami (laužomi į gabalėlius) ir šlifuojami grafitu. Galutinė k. išvaizda—juodos lazdelės. *O.Urb.*

Kanonizacija (vid. lot.) popiežiaus sprendimas, kuriuo Dievo tarnas, jau beatifikuotas (palaimintas), yra skelbiamas šventuoju, įtraukiamas į šventųjų katalogą — kanoną, kad būtų visos Bažnyčios garbinamas lygiu kitų šventųjų kultu. Šiuo aktu pop. nusprendžia, kad asmuo tikrai yra amžinoje garbėje pas Dievą, jį pristato tikintiesiems kaip sektiną pavyzdį. K. skiriasi nuo beatifikacijos (žr.), kuri yra tik parengiamasis žingsnis į k. Beatifikuotas leidžiama garbinti tik tam tikrai asmenų grupei (vienuolijai, vyskupijai, kartais tautai), o k. yra iškilmingas aktas, kuriuo mokomosios Bažnyčios autoritetas daro viešą ir iškilmingą sprendimą, privalomą visai Bažnyčiai. Tuo būdu k. sprendimas turi visas neklaidingos definicijos savybes. Šiandieninė k. praktika perėjo tam tikrą evoliuci-

ją, kol pasiekė dabartinę formą. Pirmaisiais krikščionybės amžiais šventieji buvo apšaukiami visuotiniu žmonių įsitikinimu. Ypačiai kankiniai (žr.), kurių gyvenimą žmonės yra stebėję, buvę liudininkais jų didvyriškos kankinio mirties, tuojau imta garbinti kaip šventieji. Pasibaigus Bažnyčios persekiojimų laikotarpiui, krikščionių bendruomenėse imta gerbti kita asmenų rūšis — išpažinėjai (confessores), kurie buvo nukentėję dėl savo tikėjimo arba pasižymėje jo gynimu (šv. Antanas Atsiskyrėlis, šv. Jonas Krizostomas, šv. Bazilius D., šv. Ambraziejus, šv. Augustinas, šv. Jeronimas ir kt.). Suklestėjus asketinio gyvenimo formoms, šventaisiais buvo laikomi žymesnieji atsiskyrėliai, asketai, vienuoliai, ypačiai vienuolinio gyvenimo steigėjai (šv. Antanas, šv. Benediktas). VI–X a., pagonių tautų krikštijimo laikotarpyje, iškyla nauji šventieji: vyskupai, vienuoliai misininkai, konvertitai karaliai, karalienės ir kunigaikštytės vienuolynų steigėjos ir jų viršininkės. Žymesnės bažnyčios ir vyskupijos šventaisiais laikė savo pirmuosius steigėjus, vienuolynai savo abatus. Jų gyvenimai buvo apipinti legendomis ir stebuklingais įvykiais. Dabar jau neužteko vien žmonių pripažinimo; reikėjo dvasinės vyresnybės autoriteto šventuosius skelbiant, kad būtų galima užkirsti kelią įsibrovusiam nekritiškumui, legendariniam elementui šventųjų gyvenime ir veikloje. Todėl šiame laikotarpyje šventųjų k. vadovauja vyskupai. Pagrindas šventumui lieka tas pat vox populi — asmens šventumo garsas, dėl kurio gerbiamas mirusiojo kapas, šaukiamasi jo užtarimo, patiriama malonių. Kai tokio asmens k. reikalas pateikiamas vietos vyskupui, jis, dažniausiai sinodo proga (taigi akivaizdoje kitų vyskupų ir dvasiškių), liepia perskaityti kandidato gyvenimo ir stebuklų aprašymą. Tai aprobavus, leidžiama iškelti kandidato kūnas į garbingesnį kapą (elevatio). Kiek vėliau, jei šventumo garsas nesiliauja, kūnas perkeliamas į bažnyčią (translatio), kur statomas naujam šventajam altorius, koplyčia, kartais ir visa bažnyčia, nustatoma šventė, privaloma tai vyskupijai. Nuo XI a. šiai procedūrai sustiprinti imta prašyti pop. pritarimo ir leidimo. Kartais pop. savo kelionių metu patys atlikdavo šią k. procedūrą (elevatio, translatio). Nuo XIII a. šventųjų k. rezervuota jau tik vienam popiežiui, kuris gavęs prašymą kandidatą skelbti šventuoju, skirdavo tam tikrus legatus, kurie nuvykę į kandidato mirties vietą, pagal gautus iš Romos kūrijos klausimus, turėdavo apklausinėti liudininkus apie kandidato gyvenimą, mirtį ir stebuklus. Ir čia daug dėmesio buvo kreipiama į kandidato šventumo garsą. Surinktoji medžiaga būdavo pristatoma popiežiui, kuris skirdavo kardinolų komisiją jai peržiūrėti ir pateikti pop. sprendimui. Tokia k. procedūra buvo panaudota šv. Kazimiero k. Kai pop. Sikstas V 1588 įsteigė apeigų kongregaciją, jai buvo išimtinai pavesta pravesti k. procesas. Pop. Urbonas VIII (1623–44) nustatė smulkias taisykles, paskelbtas 1642, kurių laikomasi ir šiandien.

Šalia procedūrinės k. yra vad. lygiavertė (aequipollens) k., kada be procedūros patvirtinamas kuriam nors asmeniui per amžius teiktas kultas. Mat, senovėje kartais popiežiai buvo leidę kurio nors asmens kultą tam tikruose vienuolynuose ar vyskupijose. Kai toks kultas per šimtus metų nebuvo nutrūkęs, pop. asmenį įtraukia į šventųjų sąrašą arba jo šventę išplečia visai Bažnyčiai. Tokia procedūra, įvykusi Bžn. autoriteto sprendimu, yra prilyginama tikrajai k. Išskyrus šiuos lygiavertės k. atvejus, paprastai asmuo skelbiamas šventuoju tik po jo beatifikacijos. Jei po beatifikacijos yra įvykę po palaimintojo užtarimu naujų stebuklų, jie tikrinami, tiriami vietos vyskupo ir įteikiami popiežiui su prašymu pradėti palaimintojo k. procesą. Pop. paveda apeigų kongregacijai visą reikalą ištirti, skiria komisiją, kuri su specialistais gydytojais tiria stebuklų (daugiausia išgijimų) tikrumą. Stebuklų turi būti bent 2; kai kada reikalaujama ir daugiau. Baigus šį darbą ir pripažinus stebuklus tikrais, daviniai svarstomi trijuose kardinolų ir apeigų kongregacijos patarėjų posėdžiuose, kur tikėjimo gynėjas daro savo pastabas, o bylos advokatas duoda atsakymus ir paaiškinimus raštu. Jei šių posėdžių sprendimas yra teigiamas, viename, paties pop. vadovaujamame, posėdyje sprendžiama, ar galima rengtis k. Dalyviams pasisakius teigiami, pop. slaptame kardinolų susirinkime (konsistorijoje) dar atsiklausia jų nuomonės. Seka vieša konsistorija, kurioje bylos advokatas prašo pop. skelbti k. Dar kartą yra sukviečiami Romos kardinolai ir kiti pareigūnai į pusiau viešą konsistoriją, kuri turi pareikšti savo nuomonę. Ir tik tada, gavęs teigiamus pasisakymus, pop. skiria dieną, kurioje bus padarytas galutinis sprendimas. Senovėje k. apeigos

būdavo atliekamos ir ne Romoje, bet nuo XV a. jos paprastai atliekamos šv. Petro bazilikoje Vatikane. K. dieną iš Siksto koplyčios išeina iškilminga pop. procesija, kurioje dalyvauja vienuolijų atstovai, Romos bazilikų kapitulų nariai, kurijos prelatai, vyskupai ir kardinolai. Procesijoje nešama vėliava su šventojo atvaizdu. Atvykus popiežiui prie altoriaus, giedama Visų Šventųjų litanija, Veni Creator himnas ir kt. maldos. Paskui pop. iš sosto iškilmingai skaito k. dekretą. Giedama Te Deum laudamus, seka pop. mišios naujo šventojo garbei, kuriose pirmą kartą skaitoma malda, prašant šventojo užtarimo. Mišių metu šventojo bylos postuliatorius įteikia popiežiui dovanas: didelę žvakę, 2 statinaites vyno, 2 duonos kepalėliu ir 3 narvelius su balandžiais ir kitais paukšteliais. K. dekretu nustatoma diena šventojo šventei, tačiau jo garbei mišios ir kunigų poteriai dar nėra privalomi visai Bažnyčiai. Tai atliekama atskiru dekretu (kartais drauge su k. sprendimu).

I. Fontanini, Codex Constitutionum quas summi pontifices ediderunt in solemni canonisatione sanctorum 1729; *Benediktas IV,* De servorum Dei beadificatione et canonisatione 1734–38; Codex pro Postulatoribus 1929. *J. V.*

Kanonų lentelės trys lentelės, statomos po vieną abiejuose altoriaus galuose ir ties jo viduriu. Jose išrašytos tos mišių maldos, kurių kunigas, atlikdamas apeigas, negali iš mišiolo skaityti, nes mišiolas tuo metu yra antrame altoriaus gale.

Kanonų lentelė (Trier VIII a.)

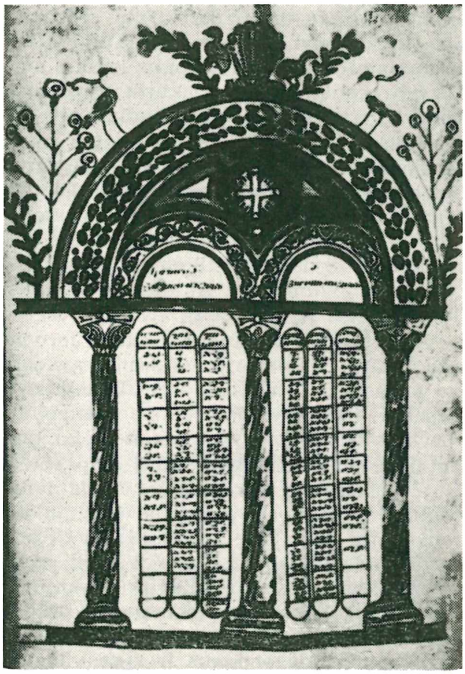

Kanonų lentelė (Armenija VII a.)

K. l. m e n e evangelijų knygos pradžioje surašyti skirsnių numeriai, kad būtų galima lengvai rasti keturiose evangelijose vienodai ar panašiai aprašytus įvykius. Numeriai aprėminami ir puošiami; skaičius skiriančios kolonėlės viršuje sujungiamos arkelėmis, kurias apima viena didesnė arka. Tokias k.l. turi daugumas Bizantijos ir V. Europos evangeliarų nuo VIII iki XIII a. Seniausieji k.l. pavyzdžiai išliko siriškuose ir armėniškuose rankraščiuose; jie siekia VII ir VI a. Pats k.l. rėmelis yra vėlyvosios antikos kilmės, kur panašiai aprėminamos ir tvarkomos taip pat astronominės, kulinarinės, kalendorinės ir kt. lentelės. Žinoma, kad į evangelijas k.l. įvedė Eusebijas (žr.) IV a. Bizantinės k.l. išlaikė įvairių antikės ornamentikos motyvų.

C. Nordenfalk, Die spätantiken Kanontafeln 1938 *P.Rkl.*

Kanopa smarkiai išsivystęs arklinių veislės gyvulių piršto nagas. Nuo greito susidėvėjimo apsaugomas kaustymu (žr.).

Kanopas žr. Canopus.

Kanopė žr. Canope.

Kanopiniai gyvuliai, ar kanopočiai (lot. Ungulata), yra tokie gyvuliai, kurių galūnės susideda iš vieno piršto, apdengto kanopa. Iš naminių gyvulių šiai grupei priklauso arklys, asilas, arklėnas.

Kanopka Juozas (g. 1904 Bajorų k., Širvintų vls., Ukmergės aps.) rašytojas, aktorius. Nuo 1917 apsigyvenęs Vilniuje, mokėsi liet. gimn. Baigęs 6 kl., įstojo į Vilniaus kun. seminariją. Išstojęs, 1929 baigė Vytauto D. gimn. ir paskui studijavo matematiką Vilniaus univ. 1937 III 24 lenkų ištremtas į Nepriklausomąją Lietuvą. Būdamas studentu, suorganizavo Vilniaus lietuvių stud. s-gos dramos sekciją (1930) ir jai vadovavo iki 1937. Tame laikotarpyje įvairiose Vilniaus krašto vietose surengė apie 150 lietuviškų vakarų. Daugiausia vaidinta jo paties parašyti scenos vaizdeliai. Grįžęs į Vilnių, nuo 1940 vadovavo Vaidilos teatrui, kurio buvo vienas iš steigėjų ir režisierius. Teatro branduolį sudarė per 10 teatro mėgėjų, daugiausia studentų. Parašė šiuos dramos veikalus: Judas Iskarijotas, Živilė (vaidinta pirmą kartą 1931 per Sekmines Vilniuje suruoštame Šv. Kazmiero d-jos vakare), Ponas Gudragalvis, Vykinto žygis, Stebuklingas ragas 1935, Mokytoja, Bekraštis, Dausų prieglobstyje, Kalakutai, Replėse (1940 gavo Vilniaus krašto lietuviams remti d-jos premiją) ir kt. Bendradarbiavo Vilniaus liet. spaudoje, pasirašydamas slapyvardžiais: K. Bajoraitis, Lydinys, J. Berželis, Vaidila ir kt. Vaidina valstybiniame akad. dramos teatro kolektyve. *V.Klb.*

J. Kanopka

Kanopų vėžys veterinarijoje chroniškas kanopos pado, ypač varliukės, uždegimas. Liga pasitaiko dažniausiai sunkaus tipo arkliams, laikomiems nešvariuose tvartuose. Nuo drėgmės pado ragas suminkštėja, ir ten pradeda veistis puvimą sukeliančios bakterijos. Pirmiausia kanopoje atsiranda savotiškas nemalonus kvapas, o ligai įsigalėjus arklys pradeda šlubuoti. Geriausias gydymo būdas—pašalinti ligos paliestą kanopos ragą ir uždėti tvarstį su stipriai dezinfekuojančiais vaistais. Ligai išvengti arklidės turi būti švariai užlaikomos. *J.Mot.*

Kanosa žr. Canossa.

Kanpuras (ag Cawnpore) mst. Indijoje, deš. Gango krante; 387.324 gyv. (1947). Didelis ryžių, cukraus, medvilnės prekybos centras. Tekstilės ir odos gaminių pramonė. 1857 indų sukilimo metu prie K. buvo iššudyti iš miesto bėgantieji anglai kariai ir civiliai tarnautojai.

Kansas (str. Kan.) JAV valstybė tarp Kolorado, Oklahomos, Missouri ir Nebraskos, geografiniame JAV centre; 212.780 km², 1.905.299 gyv. (1950). K. Vidurio Didžiųjų Lygumų srity; v. dalis retai gyvenamas plokščiakalnis, be miškų ir išraižytas neaukštų (ligi 1300 m) kalnų, r. dalis yra lygios prerijos, o vidurinėj daly paviršius kalvotas. Žemės paviršius nuotakus Kansaso ir Arakansaso upėmis į Mississipi. Dėl gero nuotakumo visai nėra ežerų ir pelkių. Klimatas sveikas, kontinentinis, karštų vasarų ir gana šaltų žiemų. Drėgmenų iškrinta 500–1000 mm. Vidutinė metų temperatūra apie 14°C. Aukščiausia vasaros temperatūra užregistruota 46°C, žemiausia −35°C.

K. yra žemės ūkio šalis, 92% viso ploto yra ūkiui naudojama žemė. Svarbiausias produktas yra kviečiai (25% viso JAV derliaus). Išplėstas ir gyvulių ūkis su apie 3,5 mil. galvijų. Mineraliniai turtai: nafta, akmens anglis, degamosios dujos, cinkas, švinas, druska, gipsas, kreida. Valstybės sostinė Topeka (80.000 gyv.) prie Kansaso upės; kiti svarbūs miestai: Wichita (220.000), Kansas City (130.000) ir Salina (28.000). Žymiausios aukštosios mokyklos yra K. univ. Lawrence, žemės ūkio kolegija Manhattane ir pedagoginė kolegija Emporijos mieste.

I s t o r i j a. Čiabuviai gyv. buvo indėnai omahai, osagai ir šoniai. 1541 ispanas Francisco de Coronado su būreliu savo karių, ieškodamas legendinio Quiviros miesto, įsibrovė iš p.v. pusės. Bet šis kraštas ilgą laiką netraukė kolonistų dėmesio, nes buvo paplitusi nuomonė, kad dabartinio K. teritorija yra dykuma. 1719 čia pradėjo

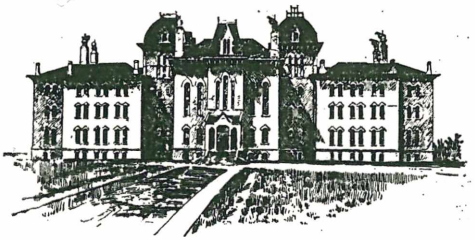

Kansaso universitetas

lankytis prancūzai, kurie netrukus šį kraštą prijungė prie savosios Luizianos kolonijos. 1803 JAV jį atpirko drauge su visa Luiziana. Nors jau 1844 daug kolonistų ir aukso ieškotojų traukė per K. į Kaliforniją, bet ligi XIX a. vidurio K. buvo gyvenamas tik indėnų; 1854 visame krašte tebuvo apie 700 kolonistų; tais metais K. įteisintas Luizianos teritorija, o 1861 priimtas į JAV sąjungą kaip 34-ji valstybė. Po vidaus karo per kelioliką metų į K. vyko daug kolonistų, ir dažnai kildavo vaidų su indėnais. Abilene, kur yra gimęs JAV prezidentas D. Eisenhoweris, 1954 pastatytas jo privačių rinkinių muziejus. *A.B.*

Kansas upė (ag. Kansas River) JAV Kansaso valstybėje, Missouri deš. intakas, 272 km, su aukštupiu 1191 km ilgio; ją sudaro dvi šakos: Smoky Hill ir Republican. Upė teka į rytus, įteka į Missouri ties Kansas City mst.; tą miestą ji nusiaubė 1951 VII potvyniu, padarius 1 milijardą dolerių žalos. Baseino plotas 158.800 km², vid. debitas 160 m³/sek.

Kansas City du JAV miestai prie Kansaso upės ir Missouri santakos. 1. Kansaso valstybėje, apie 130.000 gyv. (1955). Didumo antrosios JAV skerdyklos ir mėsos pramonės įmonės, malūnai, naftos valyklos, didžiuliai javų elevatoriai, kat. arkivyskupo rezidencija, negrų univ., Kansaso univ. medicinos fakultetas. K. gavo miesto teises 1886. Anksčiau čia gyveno indėnų ohajų grupė, kuri 1855 savo žemes pardavė federalinei vyriausybei su sąlyga, kad bus išsaugoti jų kapai.

2. Missouri valstybės antrasis didumu mst.; 456.622 gyv. (1950), drauge su kitapus Kansaso upės žiočių esančiu Kansas City, sudaro Greater Kansas City miestų kompleksą. Didelis žemės ūkio gaminių pramonės ir prekybos centras, uostas, geležinkelių mazgas. Lėktuvų motorų, muilo, amunicijos, chemikalų, aliuminio, plieno dalykų fabrikai. Kasmet čia rengiama gyvulių paroda. Universitetas ir kelios kolegijos, Liberty Memorial su muziejumi ir sale, miesto muziejus, meno institutas, Nelsono ir Atkinso dailės galerijos. *A.B.*

Kanstantinavà (lenk. Konstantynów) bžk. Svierių vls., Švenčionių aps., 30 km į p.r. nuo Švenčionių, 85 km į š.r. nuo Vilniaus, prie Polocko vieškelio, seniau vad. Vytauto traktu, prie istorinio Lietuvos–Maskvos kelio: Vilnius–Mikališkės–Kanstantinava–Kabilninkas–Glubokas–Polockas. Šiuo keliu žygiavo Vytauto, St. Batoro ir Napoleono I armijos.

K. bžk. įsteigtas 1793, kai Konstantas Chominskis, daugelio tos apylinkės dvarų savininkas, kaimyniniame Slobudkos kaime pastatė bažnyčią ir, apdovanojęs ją žemėmis, pavadino savo vardu. K. par. atskilo nuo Svierių parapijos. K. Chominskis rėmė šią par. natūra ir pinigais. Po jo K. par. globojo K. Chominskio palikuonys. Pagal dokumentus Chominskių archyve XVII a. vykstantiems pasiuntiniams iš Maskvos į Varšuvą, K. apylinkių gyventojai turėjo duoti pastotes. Pasakojama, kad prie didžiojo kelio išlikęs Stepono Batoro kareivių iškastas šulinys, iš kurio gerdavę pavargę kareiviai. 1812 grįždami iš Rusijos Napoleono armijos likučiai sudegino K. kaimą ir bažnyčią, kuri buvo vėliau atstatyta. K. bžk. ir apylinkių gyventojai sugudėję, laiko save ‚tuteišais'. *V.Klb.*

Kansu š.v. Kinijos provincija į r. nuo Sinkiano (žr.) ir į p. nuo Mongolijos; 275.000 km², 6,68 mil. gyv. (1950), iš kurių 30% kinai mahometonai. Žemės paviršius kalnuotas, yra uždarų žemumų su derlingomis oazėmis ir upėmis. Sostinė Lančou prie Huangho (Geltonosios) upės. Klimatas šiurkštus, sausas, kontinentinis. Žemės ūkiui naudojama tik 3,7% viso ploto. Iškasama akmens anglies, geležies rūdos, aptikta naftos. Išilgai K. eina senas prekybos kelias (žr. Šilko kelias) iš r. Kinijos į Rusiją ir Iraną.

Kant Immanuel (1724 IV 22 Karaliaučiuje—1804 II 12 t.p.) vienas iš pačių didžiųjų naujųjų amžių filosofų, baigęs vad. šviečiamąjį amžių ir savąja pažinimo kritika pradėjęs naują epochą. K. buvo ketvirtasis vaikas balniaus šeimoje. 1733–40 lankė Friedericianum kolegiją, kuriai tuo metu vadovavo Fr. A. Schultzas. Pietistinė šios mokyklos dvasia, ypačiai akcentavusi pareigą, paliko K. gilų įspūdį. 1740 jis stojo į Karaliaučiaus univ., kur studijavo teologiją, filosofiją ir gamtos mokslus. Žymiausi jo prof. buvo filosofas M. Knutzenas ir fizikas G. Teske. 1746–55 K. buvo namų mokytoju, tuo laiku atsidėjęs savo filosofiniam ir moksliniam susibrendimui. 1755 Karaliaučiaus univ. jis apgynė disertaciją De igni ir tų pat metų rudenį habilitavosi darbu Principiorum pri-

I. Kant

marum cognitionis metaphysicae nova dilucidatio. Privatdocentu K. išbuvo ištisus 15 metų, be filosofijos, skaitydamas matematikos, fizikos, fizinės geografijos, pedagogikos, prigimtinės teisės ir kt. kursus. Atmetęs poezijos prof. vietą, 1766 K. buvo kompensuotas paskiriant jį Karaliaučiaus karališkosios pilies jaunesniuoju bibliotekininku (iš šių pareigų pasitraukė 1772). Tik 1770 K. buvo pakeltas iš privatdocento į logikos ir metafizikos o. prof. 1786 ir 1788 jis buvo universiteto rektoriumi. Paskaitas skaitė ligi 1796 žiemos. Visą amžių K. praleido Karaliaučiuje, atmetęs kvietimus į kitus universitetus (1769 į Erlangeną, 1770 į Jeną, 1778 į Hallę). Liko nevedęs, gyveno pagal griežtai nusistatytą tvarką, bet mėgo savo namuose per pietus turėti svečių. Jo paskaitos buvo studentų mėgiamos, nes minties rimtį jis mokėjo susieti su sąmojumi. ‚Jis žadino ir savo klausytojus maloniai vertė pačius mąstyti' (Herderis).

K. filosofinė plėtotė ir veikalai. Iš pradžių K. dėmesys labiausiai buvo skirtas gamtos mokslams. 1755 pasirodžiusiame veikale Die allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels jis paskelbė visatos kilmės teoriją, vėliau gavusią Kanto-Laplace'o teorijos (žr.) vardą. Filosofijoje šiuo metu jis laikėsi racionalistinės krypties, visų pirma Leibnizo. Tai liudija pati 1756 išėjusio jo veikalo Physische Monadologie antraštė. Bet jau apie 1760 K. mąstyme ima vykti lūžis, pradėjus jam iš pagrindų susipažinti su empiristine anglų filosofija (Locke, Hume). Iš to meto minėtini veikalai Untersuchung über die Deutlichkeit der Grundsätze der natürlichen Theologie und der Moral 1764 ir prieš Swedenborgą nukreipta knyga Träume eines Geistersehers 1766. Veikalas De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis 1770 atspindi neseniai pasirodžiusio Leibnizo veikalo Nouveaux Essais įspūdį, bet drauge jau slepia K. kritinės filosofijos pradus. 1781, autoriui esant 57 m. amžiaus, pasirodo jo pagrindinis veikalas Kritik der reinen Vernunft. Populiariau šio veikalo mintis K. išdėstė kitu veikalu Prolegomena zu einer künftigen Metaphysik 1783. Į praktinės filosofijos problemas K. pasuko paskelbdamas Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht 1784 ir Grundlegung zur Metaphysik der Sitten 1785. 1787 išėjo antra pataisyta Kritik der reinen Vernunft laida. 1788 pasirodė antras pagrindinis K. veikalas Kritik der praktischen Vernunft, o po poros metų ‚trečioji kritika' — Kritik der Urteilskraft (1790). Religijos filosofiją lietė Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft 1794. Zum ewigen Frieden pasirodė 1795. Die Metaphysik der Sitten išėjo 1797. Filosofijos santykius su kitais mokslais ryškino Streit der Fakultäten 1798. Pastarojo veikalo įžangoje K. pasisakė dėl 1794 jam Prūsijos karaliaus Fridricho Vilhelmo II įspėjimo, kad savo filosofija jis nuvertinąs ‚Šv. Raštą ir krikščionybės principus'. Kaip ištikimas pavaldinys K. buvo sutikęs neliesti su teologija susijusių klausimų, kol karalius buvo gyvas. Paskutiniaisiais gyvenimo metais K. leidosi į fizikos ir biologijos mokslų specialų dėsningumą. Likusiuose užrašuose, Opus pasthumum vardu pilnai paskelbtuose tik 1936–38, sutinkama naujų sąvokų, nurodančių į naujus užsimojimus, kuriuos vėliau plėtojo vokiečių idealizmo sistemos. Visus K. veikalus raštus, veikalus ir korespondenciją, viso 22 tomus, išleido Prūsijos mokslų akademija 1900–42.

K. filosofija vadinama kriticizmu pagal tai, kad K. ėmėsi kritiškai pervertinti senąją pažinimo sampratą ir savo ruožtu pažinimo problemą iškėlė pagrindiniu filosofijos klausimu. Kritiškai pažinimo problemą kėlė jau Descartes, kaip tik dėl to laikomas naujųjų amžių filosofijos pradininku. Descartes pažinimo problemą sprendė racionalizmu, kurį toliau ypačiai išplėtojo Leibnizas: pažinimo šaltinis yra protas, savo įgimtosiomis idėjomis laiduojąs mūsų pažinimui aprioriškumą, visuotinį ir būtiną galiojimą. Prieš šią racionalistinę pažinimo sampratą anglų filosofai (Locke, Hume) išplėtojo empirizmą: nėra jokių įgimtųjų idėjų ir tuo pačiu nėra jokio a priori galiojančio pažinimo, nes vienintelė pažinimo versmė tėra juslinė patirtis. Šitų dviejų viena antrai tiesiog priešingų sistemų akivaizdoje savo veikalu Kritik der reinen Vernunft K. ėmėsi pažinimo klausimą nagrinėti naujų, vad. transcendentaliniu žvilgiu, kuris kreipiasi nebe į objektus, o į jų pažinimo galimybę (‚transcendentalinis yra pažinimas, kuris rūpinąsi ne objektais, o mūsuoju jų pažinimo būdu, kiek šis yra a priori galimas'). Racionalizmo–empirizmo dilemą K. sprendžia skirdamas pažinimo medžiagą ir pažinimo formą. Pažinimo medžiaga yra jutimai, išorinės tikrovės sukeliami. Pažinimo forma slypi pačiame pažįstančiajame subjekte. Visa, ką pažįs-

tame, pažįstame savosiomis pažinimo formomis. Jos slypi mumyse a priori, t.y. neprklausomai nuo patirties, ir kaip tik tuo įgalina visuotinai (visiems objektams) ir būtinai (visiems subjektams) galiojantį pažinimą. Išorinės juslės tokia apriorinė forma yra erdvė, išvidinės—laikas. Erdvė ir laikas nėra nei daiktai, nei daiktinės savybės, o mūsų žiūros formos, kuriomis apsprendžiame visa, ką patiriame. Proto dvylika apriorinių formų yra kategorijos (kiekio—vienis, visybė ir daugis; kokio—teigimas, neigimas ir apribojimas; santykio — substancija ir prietapas, priežastis ir veikimas, saviveika; modalumo—galimybė ir negalimybė, buvimas ir nebuvimas, būtinybė ir atsitiktinybė). Visos šios kategorijos taip pat nėra tai, kas būtų pačioje tikrovėje, o tai, kuo protas apsprendžia tikrovę. Ne gamtoje protas atskleidžia dėsnius, o pats juos gamtai teikia savo apriorinių kategorijų pagrindu. Čia yra filosofijoje vykdoma revoliucija, kurią jis pats lygino su Koperniko revoliucija astronomijoje. Tradicinė pažinimo samprata, reikalavusi pažinimą orientuotis į objektus, K. akimis, yra pasmerkta likti bergždžia, nes niekada negalima tikrai nustatyti, kiek mūsų mintis atitinka tikrovę. ‚Tebūnie kartą pabandyta, ar negeriau pasiseks metafizikos uždavinius spręsti prileidžiant, kad objektai turi orientuotis į mūsų pažinimą' (Kritik der reinen Vernunft antrosios laidos pratartis). Protas yra gamtos dėsnių šaltinis, nes visi jie išreiškia paties proto imanentinį dėsningumą. Kada tačiau K. vadina protą gamtai dėsnių teikėju, ‚gamta' jam nebereiškia tikrovės joje pačioje, o tik mūsųjų jos vaidinių sąryšį. Tai kantiškoji ‚daikto savyje' (Ding an sich) ir ‚apraiškų' (Erscheinung) praraja. Ji esmiškai susijusi su kantiniu proto ribų sutapdymu su juslių ribomis. Pagal jį, protas negali nieko savitai pasiekti, nes jo funkcija tėra savo kategorijomis vienyti tai, ką juslės yra jam pristačiusios. Taip supratus proto vaidmenį, pažinimas yra iš tiesų aprėžiamas tik apraiškų pažinimu, būtent tik juslėms prieinama tikrove. Kiek todėl K. savąja pažinimo kritika pagrindžia gamtos mokslus, tiek iš antros pusės jis teigia metafizikos negalimybę. Metafizika yra negalima, nes ‚daiktas savyje' principiškai lieka už mūsų pažinimo ribų. Siela, pasaulis kaip visuma ir Dievas, pagal K., tėra idėjos, būtent tokie reguliatyviniai principai, kurie skatina apraiškas svarstyti, lyg šių pagrinde būtų atitinkamas vienybės pagrindas, bet kurie patys savyje neslepia jokio pažinimo. Kada norime šias idėjas laikyti pažinimu, neišvengiamai randame jų keliamus klausimus protu neatsakomus, patenkančius į prieštaravimus bei antinomijas.

Nors K. savo ‚grynojo proto kritiką' baigia teigdamas metafizikos negalimybę, tačiau jis negalvoja apskritai paneigti metafizinių rūpesčių prasmę. Priešingai, užuot paneigęs šiuos rūpesčius, K. tik perkelia juos į iš žinojimo į tikėjimą. ‚Turėjau žinojimą atšaukti, kad tikėjimui padaryčiau vietos' (Kritik der reinen Vernunft antrosios laidos pratartis). Metafizinių rūpesčių išsprendimo K. ieško m o r a l ė j e, kuriai yra skirtas antrasis iš pagrindinių K. veikalų — Kritik der praktischen Vernunft. Kai ligtolinės etikos sistemos dorą grindė vienokiu ar kitokiu turiniu (vienaip ar antraip suprastu laimingumu, malonumu, asmenybės išplėtojimu ir t.t.), tai K. ryžosi rasti etikai autonominį pagrindą, kuris leistų dorą formaliai iš jos pačios aptarti. Iš vienos pusės, tokia valia tėra autonominė, kurią apsprendžia tik pats protas. Iš antros pusės, kad valią apsprendžiantysis įstatymas galėtų visuotinai ir besąlyginai galioti, jis turi valią apspręsti ne kokiu nors turiniu, o tik savo forma. Kas lieka, jei praktinius įstatymus atsiejame nuo bet kokio turinio? Kanto atsakymas: lieka pati įstatymų leidybos forma — elkis taip, kad tavo veiklos principas galėtų būti visiems įstatymu. Tai ir yra garsusis K. kategorinis (besąlyginis) imperatyvas (‚elkis taip, kad tavo noro maksima kiekvienu laiku galėtų galioti kaip bendrosios įstatymų leidybos principas'). Kiekviename žmoguje randamas šis kategorinis imperatyvas yra pagrindinis iš visų dorinių įstatymų, tolygus pačiam doros kaip tokios įstatymui. Jam paklusimas yra pareiga, kaip savo ruožtu pareiga yra pats dorinis veiklos kriterijus. Tik tai turi dorinės vertės, kas yra atlikta iš pareigos, o ne dėl pašalinių motyvų, kad ir kažkaip jie būtų teisėti (užuojauta, bičiulystė ir pn.). Formaliai imant, pagal K., ne gėris yra pagrindas dorai valiai, bet pati dorinė valia yra gėrio pagrindas. Visa yra gera, kas savo pagrindu turi dorinę valią, ir visa yra bloga, kas jos neatitinka. Savo dorine valia, apsprendžiama proto, žmogus pakyla į jam vienam pasaulyje priklausomą rangą. Joks daiktas pasaulyje neturi dorinės vertės. Priešingai, žmogus, kaip dorinė asmenybė, turi nepakeičiamą

kilnybę: jis yra pačiam sau tikslas, ir niekas neturi teisės jį traktuoti lyg daiktą.

Praktinio proto šviesoje savo moralinę tikrybę įgyja ir tai, kas teoriniam protui liko už jo ribų, būtent laisva valia, sielos nemirtingumas ir Dievo buvimas. Negalėtų būti pareigos, jei žmogus neturėtų laisvos valios (‚tu gali, jei privalai'). Dorinis žmogaus įpareigojimas tuo pačiu yra jo laisvos valios liudijimas. Dorinis paklusimas pareigai padaro mus laimės vertus. Bet šiame pasaulyje laimė ir dora neina drauge. Mūsų siela turi būti nemirtinga, kad būtų išlygintas santykis tarp dorumo ir laimės vertumo. Tuo pačiu nuosekliai dorinė sąmonė (‚praktinis protas') mums liudija ir Dievo buvimą. Kai spekuliatyviniai Dievo įrodymai negalėjo nieko įrodyti, įstrigę į antinomijas, tai moralinis Dievo įrodymas visiems aiškus iš dorinės žmogaus sąmonės. Išsamiau savąją r e l i g i j o s sampratą Kantas išdėstė veikale Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft. Tai esmiškai moralinė religijos samprata. Religija ir moralė savo turiniu yra tolygios. Einama nuo moralės į religiją, kada doriniai įstatymai imami Dievo įsakymais. Kiekvienas žmogus turi religiją, nes ji slypi pačiame prote. Nors istoriškai yra daug religijų, bet jei žmonija būtų visada klausiusi proto beplėtodama savo religinį polinkį, tebūtų viena, būtent proto religija. Apreikštoji religija, krikščionybė, taip pat aiškintina taip, kad ji sutaptų su proto religija (taip K. pvz. atmeta gimtosios nuodėmės dogmą, nes kaltė yra ne paveldima, o laisva valia įvykdoma; Kristų gi aiškina kaip visiems galiojantį žmoniškumo idealą tuo būdu, kad galima sakyti, jog kiekvienoje žmogiškoje sieloje Dievo sūnus tampa žmogumi).

Trečiasis iš pagrindinių K. veikalų — Kritik der Urteilskraft — skirtas tikslingumo problemai, kuri virsta e s t e t i k o s ir b i o l o g i j o s pagrindų analize pagal jo skiriamą dvejopą tikslingumą. Formalinis, arba subjektyvinis, tikslingumas yra tasai jausmiškai patiriamas daikto darnumas su mūsų pažinimo galiomis, kurį vadiname grožiu. Grožio vertinimo organas yra skonis, ir pagal tai K. estetika virsta skonio kritika. Gražu yra tai, kas visiems patinka savo forma, be sąvokos (t. y. be klausimo, koks tas daiktas turėtų būti) ir be intereso (t. y. be geismo, kad jis faktiškai egzistuotų). Ir būtent, savo forma mums patinka tai, kas lengvai sukuria darną tarp mūsų vaizduotės ir proto. Gamta mums atrodo graži, kai ji atrodo kaip menas. Priešingai, meno kūrinys yra gražus, kai jis atrodo kaip gamta, žinant tačiau, kad tai yra meno kūrinys. Kadangi grožis nėra pagrįstas sąvoka, nusakančia, koks daiktas turi būti, menas nėra išmokstamas. Mėno kūrybos paslaptis slypi genijuje, kuris pats turi sau kurti taisykles. — Realinis, arba objektyvinis, tikslingumas yra daikto formos atitikimas jo esmei bei paskirčiai, pvz. paukščio sparnų tinkamumas skraidyti. Negyvojoje gamtoje nėra klausimo apie tikslingumą, nes čia veikia tik priežasčių mechanizmas. Bet gyvosios būtybės nebėra tik joms svetimų priežasčių padariniai, jos pačios yra sau priežastys. Todėl, kai mechaninis aiškinimas pasirodo nebepajėgus joms išaiškinti, tenka imtis tikslinių priežasčių ieškojimo, nors tai ir nebeteikia tikro pažinimo. Tikslingumas yra vertinimo, o ne mokslinio išaiškinimo principas.

Eilėje veikalų K. yra pasisakęs ir t e i s ė s bei v a l s t y b ė s klausimais. Teisė jam yra visuma sąlygų, kuriomis gali būti suderinta atskirų individų savivalė, vadovaujantis bendruoju laisvės principu. Laisvė yra visos prigimtinės, arba proto teisės, pagrindas. Jai turi tarnauti ir valstybė. Valstybė yra teise pagrįsta organizacija. K. griežtai reikalauja, kad politika nusilenktų teisei. Šį savo reikalavimą jis taiko ir santykiams tarp valstybių. Jos taip pat yra įpareigotos teisiškai elgtis. Kai šis įpareigojimas bus įgyvendintas, bus parengtas kelias tautų sąjungai, kuriai skirtas amžinosios taikos idealas.

K. p o v e i k i s buvo lemiantis visai tolimesnei filosofijos plėtotei. Jis tebėra gyvas ir ligšiolinėse filosofijos srovėse. Paradoksiškai Kantu dažnai remiasi ir viena antrai tiesiog priešingos filosofinės kryptys. Tai dėl to, kad K. savo sistemoje buvo sutelkęs tokias pagrindines filosofijos tendencijas, kaip racionalizmą ir empirizmą. Kartą K. filosofijoje draugėn suvestos, jos netrukus vėl išsiskyrė naujais idealizmo ir pozityvizmo vardais, bet tuo būdu, kad kiekviena jų tam tikra prasme galėjo remtis K. mąstymu. Iš čia suprantama, kodėl K. filosofija yra susilaukusi ne tik įvairaus vertinimo, bet ir skirtingo intrepretavimo. Kai vieni randa K. galutinai palaidojus metafiziką, antri jo mąstyme randa pagrindą naujai metafizikos sampratai. Negalima būtų sakyti, kad K. būtų pasisekę nuveikti

empirizmą: sutapdindamas protinio pažinimo ribas su juslinės patirties ribomis, K. greičiau empirizmą kaip tik įkanonino. Bet, paliekant nuošaliai klausimą, kiek yra teisės empirizmą laikyti ne tik atskirų mokslų, bet ir pačios filosofijos pagrindu, tenka sutikti, kad savąja pažinimo kritika K. pateikė į ‚apraiškas' nukreiptų gamtos mokslų logiką, kuria šie mokslai iš tiesų remiasi. K. pareigos etika savuoju dorinių įstatymų besąlygiškumo pabrėžimu visada liks atspara prieš oportunistinio utilitarizmo pagundą, nors vėliau prieš K. etinį formalizmą ir išaugo vad. materialinių vertybių etika (M. Scheleris, N. Hartmannas). Gi K. estetinis formalizmas lieka vienu iš estetikos pagrindų visam laikui, nes iš tiesų grožio bei meno problema pagrinde yra formos problema.

Švenčiant K. gimimo 100 metų sukaktį, H. Vaihingeris 1904 Hallėje įkūrė Kanto d-ją (Kant-Gesellschaft), kuri perėmė ir Kantstudien žurnalo, ėjusio nuo 1897, leidimą. 1938 naciai šią d-ją uždarė, bet po II pas. karo ji vėl atsisteigė.

Logos 1924, 2 nr., skirtas Kantui (P. Kuraičio, W. Ehmerio, Iz. Tamošaičio, M. Reinio, P. Leono ir J. Ereto straipsniai); bendrosios monografijos: *K. Fischer* [6]1910–28, *O. Külpe* [5]1921, *E. Cassirer* 1921, *K. Vorländer* [2]1922, *B. Bauch* [3]1923, *F. Paulsen* [7]1924, *G. Simmel* 1924, *H. Knittermeyer* 1941, *W. O. Döring* 1947; specialios studijos: *M. Wundt*, K. als Metaphysiker 1924; *E. Adickes*, K. als Naturforscher 1924–25; *K. Borries*, K. als Politiker 1928; *H. Schmalenbach*, K.s Religion 1929; *H. J. de Vleeschauwer*, La déduction transcendantale dans l'oeuvre de K. 1934–37; *G. Lehman*, K.s Nachlasswerk und die Kritik der Urteilskraft 1939; *G. Denkmann*, K.s Philosophie des Ästhetischen 1946; *M. Heidegger*, K. und das Problem der Metaphysik [2]1951; komentarinės Kritik der reinen Vernunft studijos; *H. Vaihinger* ([2]1922), *H. Cohen* ([4]1925), *K. Nink* (1930), *H. Ratke* (žodynas 1929); *R. Eisler*, Kantlexikon 1930. *J. G.*

K. kilmės klausimas. Daugelyje K. biografijų ir enciklopedijose dažnai nurodoma, jok jo protėviai esą kilę iš Skotijos. Tokiam tvirtinimui pagrindą sudaro 1797 X 13 K. laiškas švedų vysk. Lindblomui, kur rašoma, kad jo senelis, gyvenęs prūsiškame - lietuviškame Tilžės mieste, esąs kilęs iš Skotijos, kad jis buvęs vienas iš daugelio tų, kurie praėjusio šimtmečio pabaigoje ar šiojo pradžioje, nežinia dėl kurių priežasčių dideliais būriais emigravę iš Skotijos ir kad jo senelis pasimiręs Tilžėje. Šis K. pareiškimas nėra paremtas kokiais nors jo giminės dokumentais, bet, greičiausiai, tėvo pasakojimu. Jau pačiame K. laiške yra netikslumų. K. senelis Hansas daugiausia gyveno Klaipėdoje, kur jis ir mirė 1715 (Altpreussische Monatschrift t. 37, 139-141 psl. ir t. 38, 321 psl.). K .senelis negalėjo atvykti iš Skotijos, kaip rašoma laiške vysk. Lindblomui, nes K. prosenolis Richardas K. 1667 buvo laikęs viešbutį ir smuklę Verdainėje, netoli Šilutės (Altpreussische Monatschrift t. 36, 469 tt.). Be to, K. protėviai yra buvę liuteronai, todėl taip pat negalėjo būti skotiškos kilmės. Daugiausia naujos šviesos K. kilmės klausimui aiškinti yra davę H. Mortenseno archyviniai tyrinėjimai. Karaliaučiaus archyve yra žinių, kad 1515 prie Agluonėnų yra buvusi Kantvainio (Kantwain) sodyba, iš kurios vėliau išaugo Kantvonų (žr.), arba Kantvainų kaimas. Čia gyveno Kantvainiai, Klaipėdos archyve minimi įvairiais vardais: Kantwain (1515), Kantwagen (1539–1647), Kant Wagger (1591), Kandt Waynen, Waynen Kandt ir t.t. Iš šios Kantvainių giminės kildinamas ir K. senelis Hansas, persikėlęs į Verdainę, vėliau į Klaipėdą. Hanso sūnus Jonas Jurgis (m. 1746), filosofo tėvas, apsigyveno Karaliaučiuje (kaip balnius), kur 1724 IV 22 ir gimė Imanuelis K. Kant- šaknis dažna lietuviškose pavardėse, pvz. Kantvainis, Kantvydas, Kantautas, Kantrimas, Gedkantas ir kt.

Kokie yra buvę K. ryšiai su lietuviais, nedaug teturime žinių. Įdomiausia jo prakalba 1800 Mielckės išleistame Vokiečių-lietuvių ir lietuvių-vokiečių žodyne. Tame ‚Vieno bičiulio prieraše' sakoma, kad lietuvių kalbos grožybės ir jos būdingi savitumai yra pakankama priežastis, dėl kurių ši kalba turi būti apsaugota ir naudojama tiek mokyklose, tiek bažnyčiose. Lietuviai yra labiau prisisunkę asmeninio kilnumo, negu jų artimieji kaimynai. Lietuviai yra pratę kalbėtis su vyresniaisiais kaip su sau lygiais, nuoširdžiai ir paprastai. Jų elgsena yra pilna savigarbos. Toliau K. iškelia lietuvių kalbos svarbą mokslui. Esą, lietuvių kalbos senumas ir švarumas turi didelės reikšmės lingvistikai, ypačiai senovės istorijai ir t.t.

W. Ehmer, K. santykiai su lietuvybe (Logos 2, 1924, 90–93); *P. Kuraitis*, Dėl K. santykių su lietuvybe (t. p., 94–100 psl.); *H. Mortensen*, Kants väterliche Ahnen und ihre Umwelt (Jahrbuch der Albertus Universität zu Königsberg Pr. III 1953). *M. Ans.*

Kantabrai (lot. Cantabri) kalnuotos Š. Ispanijos pakrantės gyventojai, sumišę su atkilusiais iberais ir keltais. Romėnams teko ilgai su jais kariauti, kol Augustui pavyko juos pavergti 19 pr. Kr.

A. Schulten, Los Cantabros y Astures y su guerra con Roma 1943.

Kantabrijos kalnai š.v. Ispanijos pakraščio aukštumos. Rytinė jų dalis yra susidariusi iš suraukšlėtų kalkakmenio padermių, o vakarinė—iš senų paleozoinių uo-

lienų. Aukščiausia viršūnė Picos de Europa 2640 m. Į jūrą nusileidžia stačiais šlaitais. Vakarinėje dalyje iškasama akmens anglies, geležies rūdos, mangano ir cinko.

Kantak Kamil (g. 1881) lenkų kunigas, istorikas, Dancigo mokslo ir meno bičiulių d-jos steigėjas, 1919–24 ‚Dziennik Gdański' redaktorius, Pinsko kun. seminarijos prof., II pas. karo metu lenkų kariuomenės Sov. Rusijoje kapelionas, Libane ir Sirijoje lenkų tremtinių sielovados dekanas. Žymesnieji veikalai: Dzieja Kościoła Polskiego I–II 1912–14, Bernardyni Polscy I–II 1933, Franciszkanie Polscy I–II 1937–38, Najważniejsze rękopisy franciszkańskie bibliotek Wileńskich (Ateneum Wileńskie 14, 1928) ir kt. Juose gausu Lietuvos pranciškonus liečiančios medžiagos. *V.Gdž.*

Kantakuzenai (gr. Kantakuzenos) graikų kunigaikščių šeima, iš kurios kilę du Bizantijos imperatoriai: Jonas VI (žr.) ir jo sūnus Matas (1354–58). Pastarojo brolis Manuelis buvo vietininku Peloponese. Turkams valdant Graikiją, K. priklausė kilmingų fanariotų šeimų grupei Konstantinopolyje ir nuo XVII a. vidurio užėmė aukštas vietas rūmuose ir administracijoje. K. buvo paplitę ir Rumunijoje bei Rusijoje, kur broliai Jurgis ir Aleksandras tarnavo rusų kariuomenėj ir, būdami slaptos graikų organizacijos heterijos nariai, 1821 išvyko pas graikų sukilėlių vadą Ipsilantį į Moldaviją. Jurgis buvo Ipsilančio štabo viršininku. Aleksandras parašė veikalą apie Graikijos sukilimą ‚Briefe eines Augenzeugen der griechischen Revolution' 1824. Rumunijos K. šaka davė Rumunijai nuo XVI a. daug aukštų valdininkų, mokslininkų ir rašytojų.

N. Jorga, Cantacuzino 1910. *A.Rkš.*

Kantala stiprus, baltas, švelnus pluoštas, gaunamas iš meksikinės agavos (Agave cantala) ir vartojamas virvėms vyti, raiščiams ir siūlams verpti.

Kantalupa (pagal Italijos vietovę Cantalupo, netoli Romos) briaunotų melonų (dynių) rūšis su stora žieve ir kvapiu minkštimu.

Kantaras (gr. kantharos ‚grambuolys', mėšlinis vabalas') 1. perkeltine prasme egiptiečių garbinto jaučio Apio vabalo pavidalo juodas ženklas po liežuviu; 2. sen. graikų taurė aukšta kojele ir dviem išlenktomis ir į aukštį iškilusiomis ąsomis. K. pasirodė III a. pr. Kr. Dioniso atributas. 3. (turk. kantar iš ar. kintar) seniau vartotas svorio matas Turkijoje, Balkanų valstybėse ir Italijoje. K. dydis įvairavo: Turkijoje 56,45 kg, Egipte 44,93 kg, Etiopijoje 45,36 kg.

Kantaridės (lot. Cantharis vesicatoria) vad. ispaniškos muselės. Iš oro vartojamos smarkiai erzina odą, kuri parausta, prisipildo kraujo, atsiranda pūslių. Paimtos į vidų mažais kiekiais varo šlapumą ir žadina dauginimosi organus. Didelės k. dozės labai nuodingos.

Kantata (it. cantata iš lot. cantare ‚dainuoti') stambus muzikos veikalas, skirtas dainuoti, instrumentui ar orkestrui pritariant, sudarytas iš solo, ansamblio ir choro dalių. K. yra daugiau lyrinio pobūdžio muzikinis kūrinys. K. dažnai atliekamos bažnytiniuose koncertuose įvairių švenčių metu. Yra ir pasaulietinės muzikos k. Lietuviškų šios rūšies k. yra parašę: J. Naujalis ‚Garbė didvyriui' (1909), Č. Sasnauskas ‚Broliai' (1910), T. Brazys ‚Nurimk, Tėvyne' (1917), J. Žilevičius ‚Vytauto Didžiojo kantata' (1933), J. Gruodis ir kt.

Kantaŭčiai bžk. Plungės vls., Telšių aps. 1923 buvo 40 ūkių ir 242 gyv. Kristupas Šiukšta 1619 pastatydino medinę bažnyčią. Tarp K. ir Žarėnų yra senojo geležies amžiaus pilkapių.

Kaŭtautas (šaltiniuose rašomas Kontowt, Kintowt) Žemaičių seniūnas 1435–38. Šias pareigas užėmė tada, kai D.L.K. Žygimantas Kęstutaitis buvo suėmęs Žemaičių seniūną Kęsgailą, jį kalinęs ir pašalinęs iš seniūno pareigų. J. Wolffas nurodo (Senatorowie i dignytarze W. Ks. Lit. 1885, 91), kad K. Žemaičių seniūnu buvo 1441–44, bet tai yra klaidinga, nes 1441 X 1 Žemaičiai, žadėdami prisiekti D.L.K. Kazimierui ištikimybę, pareiškė jam, kad jie kaip tik nenori turėti seniūnu keturių vyrų jau anksčiau ėjusių tas pareigas, būtent: Kantauto, jo brolio Birgailos, Biklio ir Daujoto. Kazimieras patenkino Žemaičių reikalavimą, ir 1442 Žemaičių seniūnu buvo vėl paskirtas Kęsgaila.

Wł. Semkowicz, O litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachtą polską w Horodle (Miesięcznik Heraldyczny VII 1914); Lietuvos Istorijos Šaltiniai I 1955. *R.Krs.*

Kantautas 1. Adomas (1871 VIII 11 Daškonių k., Dotnuvos vls., Kėdainių aps. —1943 IV 8 ten pat) visuomenės veikėjas. 1887 baigė Šiaulių gimn. 4 kl. Paskui visą laiką ūkininkavo Daškonyse. Palaikė liet. spaudą, 1917 dalyvavo Vilniaus konferencijoje, paskelbus Lietuvos nepriklausomybę organizavo savanorius, supirkinėjo iš vokiečių ginklus. Nuo pat 1919 priklausė Liet. šaulių s-gai, vėliau Pažangos parti-

jai ir Tautininkų s-gai. Už nuopelnus Lietuvai apdovanotas Gedimino ordino medaliu.

2. Adomas (g. 1910 I 19 Daškonių k., Dotnuvos vls., Kėdainių aps.) (1) sūnus. 1928 baigė Kėdainių gimn., 1928–30 studijavo LU elektrotechniką, 1930–34 Prekybos inst. Kopenhagoje, kurį baigė 1934. 1934–36 Šiaulių vst. vidurinės prekybos mlos dir., 1939 Maisto fabriko dir. Tauragėje. 1944 pasitraukė į Vokietiją, 1947 emigravo į Kanadą. Aktyviai reiškiasi Kanados lietuvių bendruomenėje. Bendradarbiauja spaudoje.

3. Juozas (1874 X 2 Norvaišų k. Būbelių vls., Šakių aps.—?) knygnešys. Pats prasimokęs rašto, 1894 perėmė iš tėvo seniūno pareigas. Būdamas seniūnu platino draudžiamąja spaudą. Rusų žandarų dažnai tardomas ir kratomas. 1918 kūrė Būbelių vls. savivaldybę.

Kantemir Antioch Dmitrijevič (1708—1744) rusų satyrikas, diplomatas. K. buvo Moldavijos kunigaikščio sūnus, puikiai išsilavinęs, dirbo diplomatinėje tarnyboje— buvo atstovas Londone ir Paryžiuje (čia ir mirė). Kaip Petro I reformų šalininkas, K. savo devyniose satyrose, kurių kiekviena paliečia socialinę problemą, kelia švietimą ir smerkia tamsumą. Jis paliko geriausių silabinio eiliavimo pavyzdžių ir vertimų; buvo rusų klasicizmo pradininkas.

Kanty Jan žr. Jonas Kantietis.

Kantibutas XIII a. Lietuvos kunigaikštis, 1219 dalyvavęs sudarant taikos sutartį su Volinija.

Kantičkos (iš lenk. kantyczki) — giesmynai, giesmių knygos. Pirmasis kat. lietuviškų giesmių rinkinys ‚Giesmes Tikieimuy Katholickam pridiaranczes' pasirodė 1646. Jo autorium įrašytas Saliamonas Mozera Slovačinskis (1624–1670), tačiau pačios giesmės greičiausiai parašytos ne jo. Patsai Slovačinskis giesmyno pasirodymo metu, atrodo, dar buvo perjaunas, kad galėtų savarankiškai lietuviškai reikštis. Jo vardas prie šio leidinio, Vc. Biržiškos manymu, buvo pridėtas vien dėl to, kad jėzuitai norėję iškelti jauno neofito (atsivertusio iš kalvinizmo) vardą. Tikruoju šio vysk. J. Tiškevičiui dedikuoto giesmyno autoriumi menamas J. Jaknavičius (1589–1668). Kadangi tuo metu ir kiti jėzuitai (Gruževskis, Paškevičius, Lavinskis) yra sukūrę lietuviškų giesmių, tai į šį rinkinį galėjo patekti ir jų darbai. Išsibaigus nedidelei pirmojo giesmyno laidai, 1679 pasirodė Pr. Šrubausko Balsas Szirdies (žr.), kurio iki 1818 išėjo apie 20 laidų. Kun. V. Valmikis (1778–1834) Balsą Širdies pertvarkė, papildė savo ir kitų (B. Gailevičiaus) parašytomis giesmėmis ir 1819 išleido ‚Giesmių nobažnų' vardu. 1823 šiam giesmynui buvo duotas naujas, pirmą kartą pavartotas, vardas ‚Kantyczkos Žemajtyszkos' (susilaukė 9 laidų). Kai rusų valdžia ėmė K. Žemaitiškas persekioti, tai 1852 dar kartą buvo atspausdintas Balsas Širdies. Giesmių knygas dažnai spausdinant įsibraudavo klaidų. Kartais ir leidėjai kai ką savo valia pataisydavo, ir dėl to nukentėdavo giesmių rimas; tokias giesmes sunku buvo giedoti. Iškilo reikalas k. taisyti. To darbo ėmėsi vysk. M. Valančius. Jis 1855 pirmą kartą k. perredagavo ir atspausdino Šventų Giesmių vardu (cenzorius ekskun. Petkevičius daug ką išmetė). Šio giesmyno iki 1861 išėjo 4 laidos. Bet ir vėl, Valančiaus žodžiais, ‚Kartkartėmis išspausdintos Žemaičių k. teip ilgainiui par nepriveizėjimą pasigadino, jogei daug giesmių ir pergiedoti negalima buvo. Ką datyrę žmonės pradėjo naujomis k. baidytis ir nebenorėjo nė pirkte bepirkti. O kiti skundės man pačiam ir sakės par knygininkus apgautais esantįs'. Ir vėl teko imtis taisymo darbo: ‚Visa tai regėdamas, paieškojau senovės gadynės k., su atyda perveizėjau ir iš naujo Vilniuje išspausdinau. Tikiu dabar visus tose k. atrasiant tas pačias giesmes, kurias ne vienas jau moka iš galvos; pridūriau dar keletą naujų giesmių, kurias viliuosi patiksiant giedotojams'. Tai atlikęs, 1859 išleido vardu Giesmių Knyga arba k. Iki spaudos uždraudimo šio valančinio giesmyno išėjo 6 laidos, spaudos draudimo metais — bent 20 laidų ir spaudą atgavus dar kelios laidos (paskutinė bene 1928 Tilžėj Schoenkės lėšomis). Kadangi k. kalba visuose leidimuose liko veik ta pati, senoviška, su barbarizmais, tai L. Sirietis 1907 Vilniuje išleido ‚Naujai paržiūrėtą, partaisytą ir papildytą Giesmių Knygą arba K.'. Autorius sakosi taisydamas kalbą ir rengdamas tą leidimą, giesmes sulyginęs su ‚ariginalais', keletą menkesnių išleidęs, o jų vieton įdėjęs naujų, kurios būsią ‚papuošalu ne tik jo giesmių knygos išleidimo, bet abelnai mūsų dvasiškos raštijos'. Tačiau autoriaus viltys neįvyko: jo leidimas liko nepastebėtas, nes žmonės vis dar buvo prisirišę prie senųjų k. Nepriklausomybės metais imta šauktis naujo, gražia lietuvių kalba giesmyno, kuris atstotų k. To darbo ėmėsi kun. J. Tilvytis

(A. Žalvarnis) ir 1930 išleido Giesmyną, į kurį pateko 7 giesmės vysk. A. Baranausko, 44 iš Jakšto Giesmynėlio, po 1 Maironio, Laukaičio, Andriuškos, 13 iš Betliejaus Balsų, 94 originaliai autoriaus parašytos ir 160 pertaisytų iš senųjų k. Kai kurias jų prof. Brazys harmonizavo ir jas mielai giedodavo parapijų chorai. Liaudyje tačiau iki karo dar nespėjo prigyti.

Vc. Biržiška, Senųjų lietuviškų knygų istorija I 1953; *Z. Ivinskis*, Kirchengesang in Litauen im XVI–XVII. Jahrhundert (Commentationes Balticae I 1953). *J. V.*

Kantigirdas (šaltiniuose Cantegarde, Kantigirde) jotvingių vadas. Kronikininkas Dusburgas mini, kad K. drauge su 1500 pakrikštytų jotvingių savanoriškai persikėlęs gyventi į Sembą ir 1285 su sūnumis ir broliu gavęs žemės (‚lauką') Pavandenėje (Powunden).

Kantilena lot. cantilena ‚dainelė') 1. muzikoje lengva, skambi melodija; 2. senovinė lyrinė-epinė prancūzų liaudies daina, paprastai išpildoma muz. instrumentui palydint.

Kantina (prc. cantine) valgykla, reikalingiausių prekių parduotuvė bei poilsio vieta fabrikuose, kareivinėse ir kt.

Kantizmas filosofijos kryptis, besiremianti I. Kanto (žr.) filosofiniu mąstymu. Specialiai šis vardas taikomas tiems Kanto pasekėjams, kurie jo mąstyme ypačiai pabrėžia kriticizmą ir jį interpretuoja kaip metafizikos principinį paneigimą. Ypačiai plati buvo neokantizmo (žr.) srovė.

Kanto-Laplace'o hipotezė yra viena iš pirmųjų pastangų išaiškinti saulės sistemos atsiradimą. Šios hipotezės principai buvo I. Kanto paskelbti 1755. P. S. Laplace nepriklausomai nuo Kanto paskelbė panašias idėjas stengdamasis pagrįsti jas matematiškai. Pagal šią hipotezę saulės sistema prasidėjo milžinišku karštos medžiagos ūku, kuris, dėl nevienodo atskirų dalių greičio, ėmęs lėtai suktis. Ūkui vėstant ir traukiantis, jo sukimosi greitis didėjo, ir dėl išcentrinės jėgos tolydžio skilo nuo ūko žiedai, panašūs į Saturno žiedą. Iš kiekvieno tokio žiedo susikondensavo atitinkama planeta, nuo kurios vėl panašiu būdu skilo žiedai, ir susidarė planetų palydovai-mėnuliai. Ši teorija dabar teturi istorinio intereso. Iš dabartinių planetų judesių lengvai apskaičiuojama, koks galėjo būti sukimosi momentas to primityvaus ūko. Skaičiavimai rodo, kad su šiuo sukimosi momentu ekscentrinė jėga sudarytų vos $^1/_{20}$ traukos jėgos dalį ir todėl joks medžiagos atsiskyrimas nebūtų galimas. Yra dar visa eilė kitų faktų, kurie nesiderina su šia hipoteze. Žr. Kosmogonija, Ūko hipotezė. *Č.M.*

Kantonas (prc. canton ‚apygarda') Šveicarijos teritorinis, savivaldybinis vienetas. Šveicarija susideda iš 25 kantonų. Prancūzijoje ir Belgijoje k. yra nedidelis administracinis vienetas, apygardos dalis, kuri padalyta komunomis.

Kantonas (ag. Canton, kin. Kuangčou) mst. p. Kinijoje, uostas ir pramonės centras prie Perlų upės (60 km nuo jos žiočių); apie 1.500.000 gyv. (1950). K. yra didžiausias prekybos ir kultūrinio gyvenimo centras p. Kinijoje su Sun-Jat-seno univ. ir daug kitų mokyklų, muziejų, meno institucijų. Šilko, popieriaus, rūkalų, porcelano, stiklo, dramblio kaulo ir odos dirbinių pramonė. Senamiestis apsuptas 9 km ilgio, 8 m aukščio ir 7 m storio mūru su 12 vartų. Daug pagodų, iš kurių viena VII a. Europiečių kvartalas yra Šamieno saloje. Upėje susitelkę per 40.000 dengtų laivelių, kuriuose nuolat gyvena apie 200.000 žmonių.

K. jau žinomas Kinijos istorijoj III a. pr. Kr. XV a. jame lankėsi portugalai, olandai ir ispanų jūreiviai ir pirkliai. Nuo 1694 ligi 1834 britų Rytų Indijos b-vė turėjo išsiderėjusi užsieninės prekybos monopolį. Suvaržius užsienio prekybą dėl opiumo importo, anglai 1841 pradėjo karą, kuris baigėsi 1842 Nankino taikos sutartimi, padariusia K. laisvos tarptautinės prekybos miestu. Nuo 1856 ligi 1861 K. buvo okupuotas anglų ir prancūzų. Kantoniečiai suvaidino žymų vaidmenį 1911 revoliucijoj. K. buvo japonų okupuotas nuo 1938 X 21 ligi II pas. karo pabaigos. *A.B.*

Kantonistai (vok. Kantonist ‚kariuomenės naujokas' iš Kanton ‚pulko apygarda') naujokai ir kareiviai imti į kariuomenę įvairiuose Europos kraštuose pagal kantonų santvarką, kuri buvo savotiška karo prievolės forma bei visuotinės karo prievolės pirmtakas. K. vardas kilo Prūsijoje, kur, pradėjus laikyti pastovią nuolatinę kariuomenę, XVIII a. kraštas buvo padalytas į specialias karo apygardas, vadinamas kantonais. Iš kiekvieno kantono jaunų vyrų buvo sudaromas atskiras to kantono pulkas. Asmenys, privalą atlikti karo tarnybą savo kantono pulke, ir buvo vadinami k. Nepatikimais k. iš pradžių buvo vadinami tie, kurie bandė išvengti kantonų sistemos uždėtos karo prievolės, vėliau bendrai nepatikimi žmonės. Kantonų santvarka veikė įvairiuose kraštuose.

Prūsijoj karalius Friedrichas Vilhelmas I (žr.) 1733 išleido potvarkį, pagal kurį Prūsija buvo padalyta į kantonus, ir kiekvienas kariuomenės pulkas turėjo imti prievolininkus iš jam paskirto kantono. 20 metų vyrai buvo tikrinami ir galėjo būti paimti visam gyvenimui, vėliau 20 metų karo tarnybon. Kiekvienas k. buvo įpareigotas stoti į tą pulką, kurio kantonui jis priklausė. Tuo būdu buvo įvesta visuotinė karo prievolė, bet taupumo sumetimais ir dėl ilgos tarnybos iš tikrųjų tik dalis kariuomenei tinkamų vyrų tebuvo paimami. Nuo k. prievolės buvo atleisti bajorų sūnūs, turtingų miestiečių sūnūs, galį įrodyti turį 6000–10.000 talerių vertės turtą, kunigų sūnūs, besirengią į kunigus, vienturčiai ūkininkaičiai ir imigravę kolonistai. Išimtis kartais buvo taikoma kai kuriems miestams ir net ištisoms krašto sritims, kurių gyventojai buvo visai atleisti nuo k. prievolės.

Austrijoj XVIII–XIX a. kariuomenės pulkų sudarymo tvarka buvo panaši į Prūsijos, taip pat paremta kantonų santvarka ir k. ėmimu.

Šveicarijoj kariuomenės daliniai buvo sudaromi iš kiekvieno kantono (žr.) atskirai šaukiant k. į to kantono pulką, kur kiekvienas kantonas kartu buvo ir politinis bei administracinis vienetas, nes pati Šveicarijos valstybė buvo tų kantonų sąjunga. Naujaisiais laikais, įvedus modernias ginklų rūšis, kariniais sumetimais pradėta naujokus imti ir į ne savo kantono kariuomenės dalinius, bet pagal ginklo ir specialybės rūšį.

Rusijoje k. buvo vadinami kareivių vaikai, privalą atlikti ilgametę karo tarnybą, nelyginant karo baudžiauninkai. Nors k. čia pirmą kartą minimi tik XIX a. pradžioj, bet jų pirmatakais gali būti laikomi garnizonų mokyklų, įkurtų Petro I 1712, auklėtiniai. Nuo 1798 tos mokyklos buvo vadinamos karo našlaičių namais bei daliniais. 1805 kareivių vaikai buvo priskirti prie jų ir jas imta vadinti k. mokyklomis. Mikalojaus I laikais k. buvo suorganizuoti kariškais pagrindais į atskirus dalinius ir k. mokyklose buvo mokomi rikiuotės, drausmės, kiek rašto ir amatų. Nuo 1836 rinktiniai k. buvo ruošiami specialiose mokyklose į kavalerijos, artilerijos ir pionierių puskarininkius. Visi kiti k. buvo skiriami 20 metų eiliniais kareiviais. Atitarnavę k. buvo paleidžiami į laisvę ir galėjo grįžti į savo šeimas. K. Rusijoje buvo ligi 1874. *K.Avž.*

Kantorius žr. Cantor.

Kantorowitz 1. Alfred (g. 1899) vokiečių literatas. 1929–33 literatūros kritikas periodinių leidinių: Vossische Zeitung ir Literarische Welt. Nuo 1933 Paryžiuje. Ten įst. Schutzverband deutscher Schriftsteller im Exil ir biblioteką, pavadintą Deutsche Freiheitsbibliothek. 1941 pabėgo į JAV. 1946 grįžęs Vokietijon, redaguoja mėnesinį žurnalą Ost und West. Parašė knygų politiniais ir kultūriniais klausimais.

2. Hermann (1877–1940) vokiečių teisininkas ir publicistas. Nuo 1913 baudžiamosios teisės ir teisės filosofijos prof. Freiburgo i. Br. univ., nuo 1920 Kielio univ. prof., 1933 emigravo ir apsigyveno JAV. Išsp. Der Kampf um Rechtswissenschaft 1906 (spv. Gnaeus Flavius), Albertus Gandinus und das Strafrecht der Scholastik I 1907 ir II 1926, Einführung in die Textkritik 1921, Aus der Vorgeschichte der Freirechtslehre 1925, Der Geist der englischen Politik und das Gespenst der Einkreisung Deutschlands 1929, Tat u. Schuld 1933, Studies in the Glossators of the Roman Law 1938 (kartu su W. W. Bucklandu) ir kt.

Kantrybė moralinė dorybė, nuteikianti valią priimti esamas blogybes, ypač iš kitų ateinančias, su dvasios pusiausvyra ir be netvarkingo nuliūdimo. K. jungiasi su kardinaline tvirtumo dorybe (žr. Kardinalinės dorybės), kaip jos dalis. Kentėjimuose ir apskritai gyvenimo sunkenybėse k. tramdo juslines galias, siekdama palaikyti žmogaus prigimtyje darnią pusiausvyrą.

K. yra jausminis pergyvenimas laiko atžvilgiu, kur pasireiškia individo sugebėjimas laukti. Žmogus, turėdamas ne tik fiziologinių, bet ir psichinių vyksmų, gali pergyventi ne tik dabartį, bet ir praeitį bei ateitį. Kaip prancūzų filosofas Paskalis (Pensées) sako, žmogus mažiausia gyvena dabartyje, o daugiausia sėdi tarp praeities ir ateities. Vis dėl to išgyvenimai žmogui atrodo realiausi, jeigu juos gali suvesti į dabartį. Dėl to žmogus stengiasi ne tik praeities įvykius savo atminties pagalba sudabartinti, bet taip pat nori ir ateitį pagreitinti, ją paversti dabartimi. Tačiau ateitis yra galimybių laukas ir, nors ir kaip besistengtume viską pramatyti, tikro ateities vaizdo dabartyje negalėsime susidaryti. Dėl to esame priversti laukti, kol ateities dalykai pavirs dabartimi. Šitame laukime ir pasireiškia k. Nekantrus žmogus turi labai

silpną sugebėjimą laukti: jis nori, kad visi jo geismai būtų tuojau patenkinami, o jei tai neįvyksta, jis pradeda nervintis, nerimti ir reikšti protestą. Nekantrus žmogus, kaip vokiečių poetas E. Wiechertas mėgino jį charakterizuoti, negali laukti ir stebėti natūralios įvykių eigos; jis, net ir pasėjęs sėklą, negali laukti, kol želmuo iš lėto užaugs, bet yra linkęs imti ir, su replėmis traukdamas želmenį, paskubinti augalo augimą. Ph. Lerschas nekantrų žmogų aprašo kaip tą, kuris nori pasukti laikrodžio rodyklę, manydamas, kad tuo pačiu metu jis priartins ateitį. Kaip ir daugelis kitų asmenybės bruožų, k. yra surišta su žmogaus vystymusi ir brendimu. Paprastai mažas vaikas yra labai nekantrus ir turi iš patirties mokytis, kad jo norai negali būti visuomet tuoj pat įvykdomi. K. pamokos prasideda jau lopšyje, kada kūdikis turi laukti, kol motina jam paduos maisto ar jam skirs daugiau dėmesio. Ši k. mokymosi pradžia vaikui nėra suprantama, ir jis yra priverstas ją priimti, neturėdamas kitos išeities, nors dažnai ir reikšdamas ‚garsų protestą'. Vėliau besivystąs protas pradeda įvesti laisvo apsisprendimo elementą, ir tuo būdu k. pradeda remtis laisvu žmogaus apsisprendimu ir pasiaukojimu. Visuomenė, savaime suprantama, iš suaugusio žmogaus laukia išugdytos k., bet ne visi suaugę žmonės yra taip pat ir dvasiškai atitinkamai subrendę; ne retai klaidingų pedagoginių modernizmų įtakoje tėvai ir auklėtojai net nemato reikalo pradėti k. mokymo anksti, ir taip ne retai šios savybės vystymąsi sulėtina arba padaro neįmanomą. Yra žmonių, kurių k. yra nedaug išsivysčiusi, ir jie, kaip vaikai, negali laukti. Kai kurie psichopatologai yra linkę spręsti apie žmogaus subrendimą iš jo kantrybės. Žinoma, ne vien tik sulėtintas brendimas gali sumažinti k.: įvairios ligos (fizinės ir psichinės), sužeidimai, ypatingai smegenis liečiančios traumos, dažnos stiprios emocijos, aplinka, kuri nuolatos ‚mėgina' k. ir panašūs veiksniai gali net išvystytą k. sumažinti arba sunaikinti. K. taip pat mažėja ir su pažengusiu amžiumi. K. yra labai svarbus tarpžmogiškų santykių palaikymui ir asmens disciplinos bei jausminės pusiausvyros išvystyme, ir dėl to nenuostabu, kad ji priklauso prie pagrindinių žmogaus charakterio bruožų.

Ph. Lersch, Der Aufbau des Charakters 1942; *R. White,* Abnormal Psychology 1956. *Vyt. B.*

Kantrimai k., Telšių vls. ir aps. Yra pagoniškas XVI a. kapinynas. Radiniai Vytauto D. kultūros muziejuje.

Kantrimas (rašėsi Kontrym) Kazimieras (1776 Bagdanavo palivarke, Vileikos aps. —1836 VI 11 Šiluvoje, Raseinių aps.) populiarus XIX a. pradžios Vilniaus visuomenininkas. 1794 eiliniu artilerijos kareiviu dalyvavo Kosciuškos sukilime. Vidurinį mokslą ėjo Vilniuje, kur 1795 pradėjo valdininko karjerą įvairiose įstaigose, o 1803 perėjo dirbti universitetan, iš pradžių paskirtas univ. buhalteriu, 1805 bibliotekininko (t.y. bibliotekos vedėjo) padėjėju su adjunkto titulu, 1808 univ. sekr. 1812 Napoleonui išvarius rusus iš Lietuvos, K. ėjo Valdomosios komisijos iždo komiteto sekr. pareigas, o paskiau įėjo dar ir į atsakingą Policijos komitetą. Vis dėlto, rusams grįžus, Vilniaus mokslo apygardos globėjo A. J. Čartoriskio užtariamas, K. išvengė represijų, likdamas univ. sekretorium. 1814 K. grįžo į seniau bibliotekoje turėtąsias pareigas. K. faktiškai buvo tikrasis univ. bibliotekos vedėjas, nes prof. G. Groddeckas (univ. bibliotekos vedėjais būdavo klasikinės filologijos profesoriai) buvo labai užimtas savo darbu fakultete. K. nemaža nusipelnė, pavyzdingai tvarkydamas išblaškytą pojėzuitinės akademijos biblioteką, surašydamas katalogus ir t.t. 1818 jam buvo pasiūlyta Varšuvos univ. bibliotekos direktoriaus vieta, bet K. jos atsisakė dėl savo tamprių ryšių su Vilniumi, kurio visuomeniniame gyvenime jis labai veikliai dalyvavo. Žymia dalimi K. rūpesčiu buvo įsteigtos Vilniuje kelios žinomos draugijos: visoje Lietuvoje savo šaižios visuomeninės satyros laikraščiu Gatvės Žiniomis (Wiadomości brukowe 1816–22) išgarsėjusi vad. Niekšų draugija (Towarzystwo szrubrawców), pigios knygos platinimu visuomenėje besirūpinanti Tipografinė draugija ir Nepasiturinčių mokinių šalpos draugija. K. buvo uolus Vilniaus masonų ložės narys, kėlęs sumanymą reformuoti masoniją, atsisakant nuo nereikalingo paslaptingumo ir mistikos. Bendradarbiaudamas Vilniaus spaudoje, K. buvo dar ir vienas iš Tygodnik Wileński ir Dzieje dobroczynności krajowej i zagranicznej redaktorių. Filomatų ir filaretų bylos metu K. rūpinosi organizuoti pagalbą kalinamiesiems studentams. Anot M. Brenšteino, K. priklausęs tam negausiam taurių Vilniaus veikėjų būreliui, kurie turėję tiesiog lemiamos įtakos visam ano meto akademinio jaunimo charakteriui ir jo kilniems idealams. Suprantama todėl, kad

po filomatų-filaretų bylos valdžiai pradėjus varžyti Vilniaus univ., K. turėjo 1825 pasitraukti iš univ., o netrukus netgi buvo visai išvarytas iš Vilniaus. Įvairiose vietose pabuvęs, K. apsigyveno pas savo giminaitį Leoną K. netoli Šiluvos. Iš ten 1829 nusikėlė Varšuvon, kur buvo pakviestas redaguoti Biblioteka handlowa, Lenkų banko leidžiamą. 1829 buvo pasiųstas ištirti ekonominiu atžvilgiu Paliesės krašto. Jo kelionės rezultatų aprašymas Podróż Kontryma, urzędnika Banku polskiego, odbyta w r. 1829 po Polesiu buvo litografuota 1830 ir išsp. 1839. 1831 sukilimui prasidėjus, K. grįžo į Žemaičius ir įėjo Raseinių aps. sukilėlių valdžion. Vėliau buvo sukilėlių valdžios iždo skyriaus tarėju Kėdainiuose. Po sukilimo išvengęs persekiojimo, pastoviai apsigyveno Žemaičiuose ir netrukus pasimirė Šiluvoje.

Mums K. dar minėtinas ypač tuo, kad 1822 buvo įteikęs Vilniaus mokslo apygardos globėjui platų raštą, kuriame įrodinėjo reikalą steigti Vilniaus univ. lietuvių kalbos katedrą, mokytą žemaičių bajorą Leoną Uvainį siūlydamas kandidatu į liet. kalbos lektorius. Deja, liet. kalbos katedra nebuvo įsteigta.

M. Brensztejn, Biblioteka uniwersytecka w Wilnie do r. 1833, ²1925; *Z. Skwarczyński*. O działalności Kazimierza Kontryma na tle ruchu umysłowego i społecznego w Wilnie w latach 1812–1822 (Przegląd nauk historycznych i społecznych. IV 1955, 99–150); *S. Pigoń*, Z dawnego Wilna 1929; *V. Maciūnas*, Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje 1939. *V.M.*

Kantvonaĩ (vok. Kantweinen) k. Agluonos krante, Klaipėdos aps., 5 km š.v. nuo Priekulės. 1939 turėjo 260 gyv.

K. vardas. Dabartinė vardo lytis Kantvonai per vž. Kantvone yra atsiradusi iš sen. trm. Kantvānā, kuri savo ruožtu išriedėjo iš Kantvainai (plg. vietos šnekta vāks=vaikas). Tai liudija ir vok. Kantwainen, Kantweinen, taip pat 1713 Priekulės bažnyčios įrašas ‚Kantwains ein alter Wirt aus Kantwainen'. Žemaičiuose ir dabar pažįstama pavardė Kañtvainis.

Istorija. Vietovė minima jau 1515 kaip Kantwain sodyba (Ordino Brief-Archiv, undatierte Stücke Nr. 89). Sodyba dar priklausė prie Agluonėnų. Vėliau išaugo kaimas, kuriems vardą davė Kantvainiai, čia ėję seniūno bei vertėjo (vok. Wagger) pareigas. Klaipėdos archyve jie minimi šiais vardais: Kantwain (1515), Kantwagen (1539–40), Cantwaggen arba Kantwagen (1554), Kantwagen arba Kantwaggen (1590), Kantwagger (1591), Kandtwagger (1609 ir 1620), Kant Wagger (1611, 1612 ir 1625), Kandt Wagger (1615 ir 1622), Kantwagen (1647), Kant Wagger (1650), Weynekandt, Kandtweynen, Kandt Waynen, Christoph Kandt Waynen, Waynen Kandt ir Kandwoynen (1785). Filosofo Imanuelio Kanto senelis, kurio pavardė čia užrašyta Hans Kant, 1698 iš K. persikėlė į Verdainę prie Šilutės ir ten pradėjo prekybą. Jo sūnus, filosofo Imanuelio Kanto tėvas, vėliau gyveno Klaipėdoje ir Karaliaučiuje.

W. Fenzlau, Die deutschen Formen der litauischen Orts- und Personennamen des Memelgebiets 1936; *H. Mortensen*. Kants väterliche Ahnen und ihre Umwelt (Jahrbuch der Albertus Universität zu Königsberg III 1953). *A.S. ir M.Nb.*

Kanulėjus žr. Canuleius.

Kanunas (ar. iš gr. kanon ‚taisyklė') islamo šalyse pasaulinės valdžios išleistas įstatymas, skiriąsis nuo religinių įstatymų. Berberuose k. vardu vadinami ypatingi įstatymai (Įstatymų knyga), išleisti Turkijoje Mahometo II ir vėlesniųjų valdovų.

Kanurai arba beriberai, birnai—Sudano negrų kiltis, gyvenanti š.r. Nigerijoje, Bornu provincijoje, į p.r. nuo Čado ež. Jų priskaitoma apie 930.000 gyv. (1936). XI a. jie buvo sukūrę Bornu imperiją. Verčiasi žemdirbyste. Apie 98% mahometonai.

Kanutas 1. K. I Didysis (apie 995–1035) Danijos, Anglijos, Norvegijos, Pabaltijo slavų ir net prūsų sembų valdovas (1017–35). Sūnus Danijos karaliaus Sveno Šakabarzdžio ir lenkų kng. Boleslovo Drąsiojo sesers. Jis jau savo prigimtimi tiko būti š. germanų ir slavų valdovu. Kilęs ir augęs karališkoje vikingų, atseit didelių ir nuotykingų žygių, aplinkoje, jis brendo būti valdovu kariautoju ir tęsti pirmatakų nuotykius. Dar tėvo vadovybėj dalyvavo žygy į Angliją, kuri jau nuo senų laikų buvo vikingų puolama, ir tėvui čia mirus (1014) pasišovė būti šio krašto valdovu. Tačiau praėjo dar pora metų, kol jis galutinai, mirus vietiniam karaliui, įsivieš patavo (1017). Gavęs po brolio mirties Daniją (1018) ir kiek vėliau (1028) Norvegiją, kurios dalį jau tėvas valdė, K. pasidarė trijų didžiausių šiaurės kraštų valdovu. Pasinaudojęs Vokietijos pakrikimu Saksų dinastijai pasibaigus, jis sutvirtino jau nuo seniau vikingų turėtas pozicijas Baltijos pajūry nuo Elbės iki Prūsų. Ypač reikšmingas šioj srity buvo vikingų punktas, Jomsburgo miestas Oderio žiotyse, iš kurio vikingai mezgė santykius su lenkais ir, gal būt, davė pradžią jų valstybei.

K. buvo didžiausias š. Europos valdovas, žymus įstatymų leidėjas ir krikščionybės

skleidėjas Skandinavijoj, kuri šiuo metu buvo daugiau pagonišku kraštu. Jo įstatymai, žinomi dabar Instituta Canuti ar Consiliatio Canuti vardu, turėjo pasaulinį ir bažnytinį pobūdį ir buvo skirti krikščioniškam gyvenimui kurti. Tam derėjo ir jo steigiamos vyskupystės, kviečiant iš dalies vyskupus iš Anglijos. Krikščioninimo bei kultūrinimo darbą jis varė santarvėj su Roma, kurią jis aplankė 1027 ir čia dalyvavo Saliečio Konrado II vainikavime imperatorium ir iš jo gavo šlezvigą. Reikšminga K. Norvegijos krikščioninimo išdava buvo paskelbimas buvusio karaliaus Olafo šventuoju (1031), nuo šiol laikytu krašto patronu.

L. M. Larson, Canute the Great 1912.

2. K. IV Danijos karalius, šventasis (šventė I 19) kankinys (apie 1040–1086). Mirus jo tėvui Svenui Estridsonui (1076), bandė gauti karaliaus vainiką, uzurpuotą brolio Haroldo, bet tik po šio mirties (1080) tapo Danijos karaliumi. Pasižymėjo energija ir ėmė plėsti savo valdomas žemes. Uoliai palaikė Bažnyčios veiklą ir besikuriančias Bažnyčios institucijas: statydino vienuolynus, dvasininkus aprūpino įvairiomis privilegijomis, 8 vyskupus įvedė į senatą, supratęs savo valdžią kaip Dievo teisybės kardą bausti netikėliams. Tačiau jo probažnytinė politika sukėlė krašte nepasitenkinimą. Grįžęs iš 1085 ekspedicijos į Angliją, rado krašte kilusią revoliuciją dėl dešimtinės rinkėjų žiaurumo ir grobuoniškumo. Šios revoliucijos auka krito patsai K., su broliu ir kitais drauge nužudytas 1086 VII 10 Odense šv. Albano bažnyčioje. Pop. Paskalis II K. kanonizavo ir 1101 leido perkelti jo kūną. Nuo tada K. kultas paplito skandinavų kraštuose, ir jis buvo laikomas Danijos patronu. Viduramžiais jo šventė buvo švenčiama mirties dieną, ir tik 1670 sutapdinus K. su kitu to pat vardo šventuoju kankiniu, paskirta I 19.

M. G. Gertz, Knud der Heilige efter Aelnods Fremstilling 1874.

3. K. Lavard (1096–1131) šventasis (šventė I 7) kankinys, danų karaliaus Eriko Ejagado sūnus, kovojo su vendais ir 1125 buvo paskirtas Šlezvigo kunigaikščiu. 1129 imp. jį paskyrė vendų protektorium. Mirus motinai Margaritai, K. neteko teisių į Danijos sostą. Karalius Nilsas, bijodamas, kad K. kada nors nepretenduotų į Danijos karalius, pasistengė jį 1131 I 7 žiauriu būdu nužudyti. Žmonės, jo kapą gerbdami ir patirdami prie jo stebuklų, išgarsino plačiai K. vardą. Kanonizuotas 1169. Jo nuopelnas yra tas, kad išauklėtas Saksonijos hercogo (vėliau imp.) Lotaro dvare, nuo 1115 tapęs š. Jutlandijos hercogu, plėtė Vakarų kultūrą š. Europoje.

H. Obrik, Knud Lavards liv of Gaerning 1888; *M. G. Gertz,* Vitae sanctorum danorum 1908–12.

J. V.

Kanva žr. Kanevas.

Kaodaizmas žr. Caodaizmas.

Kaolanas žr. Lančou.

Kaolinas (pagal Kinijos kalną Kau-ling) porceliano žemė, mineralas, baltos arba šviesios spalvos. Atsiradęs dūlėjant lauko špatui. Plačiai randamas vidurinėje ir rytinėje Vokietijoje, Čekoslovakijoje, Kinijoje ir kt. Vartojamas porceliano ir fajanso dirbiniams gaminti; naudojamas taip pat elektrotechnikoje (izoliatoriai), popieriaus, tekstilės ir gumos pramonėje.

Kaolinitas mineralas, $Si_2O_5Al_2(OH)_4$, kietumas 2–2,5, specifinis svoris 2,6. Kristalai monokliniai, prizminiai. K. yra pagrindinė kaolino ir molio sudedamoji dalis. Švarus vartojamas porcelianui ir geriems indams gaminti.

Kapa 1. sen. Lietuvos piniginis vienetas, sidabrinis lazdelės ar luoto pavidalo lydinys, dar kitaip vadinamas ilgaisiais (žr.), muštiniais.

2. Kiekio matas, skaičiuojamas po 60 vienetų. XIV a. paplitus Lietuvoje čekų grašiams, jie čia pradėta skaičiuoti kapomis, t.y. po 60. Jų fizinė vertė maždaug atitiko vieną ilgąją kapą. Vėliau ir lietuviškų 60 grašių buvo vadinama kapa. Toks skaičiavimo būdas išliko net iki XIX a. Kapomis Lietuvoje iki šiol skaičiuojami javų pėdai, kiaušiniai, agurkai ir kt.

J.K.K.

Kapa (vid. lot. cappa) 1. liturginis drabužis, pelerinos pavidalo, užsegamas po kaklu; 2. viršutinis lovos užtiesalas.

Kapacitetas (lot. capacitas ‚talpumas, erdvumas') pajėgumas apimti, talpinti; dvasinis pajėgumas. K. įmonių ūkio moksle yra įmonės gamybinis arba veiklos pajėgumas per apibrėžtą laiką, paprastai metus. Pajėgumas yra techninis ir ekonominis. Techninis pajėgumas nustatomas techniniais kriterijais: motorai arklio jėgomis (HP), kėlimo kranai kėlimo svorio vienetais, indų tūris kūbiniais vienetais. Žinant veiksmų greitį, galima apskaičiuoti pajėgumo rezultatus per nustatytą laiką. Techninis pajėgumas riboja ekonominį pajėgumą. Tačiau įmonių ūkio moksle tyrinėjamas beveik išimtinai ekonominis pajėgumas.

Ekonominis pajėgumas yra optimalinis, normalinis ir maksimalinis. Optimalinis įmonės pajėgumas arba įmonės dydis charakterizuojamas tokia gamybos veiksnių kombinacija, kuri duoda tą patį rezultatą mažiausiomis išlaidomis. Tokiose įmonėse gaminio savikaina yra pati mažiausia. Praktiškai tokias sąlygas surasti ir jas realizuoti—yra sunkiai sprendžiama ir brangiai kainuojanti problema. Normalinis įmonės pajėgumas yra, kai ji normaliai įvykdo iš anksto jai skirtus uždavinius, turint galvoje visus galimus nukrypimus: sezoninius svyravimus, remontus, gedimus. Maksimalinis pajėgumas yra tada, kai reikalo spiriama įmonė stengiasi išnaudoti pajėgumą iki kraštutinių ribų (karo metais). Patarnavimus teikiančiose įmonėse pajėgumas žymiai sunkiau nustatomas.

Reikia pastebėti, kad k. arba pajėgumas yra ne tik ekonominė, bet ir teorinė sąvoka. K. sąvoka suponuoja kraštutinį didžiausią pajėgumą, koks praktikoje retai pasiekiamas. Sezoninės įmonės ir mašinos (žemės ūkyje) tedirba tik sezono metu; konjunktūriniai svyravimai efektyviai riboja įmonių veikimą; tarifų, kainų bei mokesčių politika turi įtakos įmonių pajėgumui. Darbininko darbo veiksmų greitis ir įmonės darbo valandų skaičius per metus (įmonė gali dirbti 8 valandas, 16 valandų, 24 valandas per parą yra veiksniai, turį įtakos pajėgumui. Daugelyje įmonių pajėgumą riboja išlaidos: laivo greitis didėja aritmetine progresija, kai sunaudojamo kuro kiekis—geometrine. Pajėgumo momentas labiausiai išryškėja kalkuliacijoje, kai į savikainą neįskaičiuotos išlaidos nurašomos į nuostolius. Tačiau šitai žymu tik labai didelėmis konkurencijos sąlygomis, kai gaminių ar patarnavimų tarifai siekiama nustatyti galimai žemesni. Taigi, pajėgumo sąvoka dėl daugelio priežasčių tėra reliatyvi. *S.Stn.*

Kapadokija (pers. Kathpaduk, sen. pers. Katpatuka, gr. Kappadokia, lot. Cappadocia) didelė sen. M. Azijos sritis nuo Tatos ežero vakaruose iki Eufrato rytuose ir Tauro kalnyno pietuose iki Juodosios jūros šiaurėje, vėliau tik iki didžiojo Halio (Kizil Irmako) upės įlinkio. Ta sritis pavadinta pagal kapadokus, atsikėlusius čia apie 700 pr. Kr. Ši kalnuota šalis garsėjo vynu, kviečiais ir žirgais. Persų valdymo laikais K. buvo padalyta į dvi satrapijas: šiaurinę prie Ponto, arba Mažąją K., ir pietinę prie Tauro, arba Didžiąją (tikrąją) K. Diadochų valdymo laikais tos satrapijos tapo karalystėmis. Šiaurinės K. gyventojus, sumišusius su asirų ateiviais, graikai vadino sirais (syrioi), arba leukosirais (šviesieji sirai) dėl jų šviesesnės odos. Pietinės K. gyventojai buvo tikrieji kapadokai, davę šaliai vardą; tai buvo narsi, bet klastinga tauta.

Kad K. pirmyškčiai gyventojai buvo hetitų protėviai, rodo XVIII a. pr. Kr. K a p a d o k ų l e n t e l ė s, rašytos dantiraščiu, atkastos Kiultepės griuvėsiuose prie Kaysari (romėnų Caesarea). K. lentelių turinys—teisės ir prekybiniai dokumentai bei korespondencija, rašyta senoviniu akadiečių kalbos dialektu.

K. priklausė medų ir persų, po Aleksandro D. Seleukidų imperijai, nuo 302 pr. Kr. buvo savųjų karalių valdoma, 17 pr. Kr. tikrąją K. Tiberijus pavertė romėnų provincija. Mazaka buvo K. sostinė. 70 po Kr. sujungta su Armėnija, 395 Rytų imperijos, vėliau Bizantijos dalis, 1074 nukariauta turkų.

B. Landsberger, Assyrische Handelskolonien in Kleinasien 1925; *J. Lewy,* Kappadokien (Reallex. der Vorgeschichte 6, 1926); *A. Götze,* Kleinasien 1933. *A.Rkš.*

K. garsi savo gausiais VIII–XI a. vienuolynais, kurių bažnyčios yra išraustos kalnų urvuose; šių urvinių bažnyčių vidaus sienos tapytos freskomis Šventraščio temomis (žymiausios Toqale, Elmale Kilisse ir kt.). Nemaža šių freskų gerai išsilaikė net per turkų laikotarpį ir liko svarbiu šaltiniu vidurinio Bizantijos meno periodo ikonografijai.

G. de Jerphanion, Les églises rupestres de Cappadoce, une nouvelle province de l'art byzantin I–IV 1925. *P.Rkl.*

Kapai mirusiųjų laidojimo vieta. 1. P r o i s t o r ė j e. Pirmykštis žmogus ankstyvajame paleolite mirusiais nedaug tesirūpino: palikdavo urve ar pakasdavo. Su kultūros kilimu bei tikėjimo į pomirtinį gyvenimą išsivystymu k. forma kaskart darėsi sudėtingesnė. Viduriniame paleolite, musteriniame periode, maždaug prieš pusę mil. metų, k. jau buvo sąmoningai įrengiami. Mirusiesiems į k. buvo dedami įrankiai, gyvulių kaulai, virš galvos uždedamas akmuo, mirusysis padengiamas raudona spalva. Kartais laidojamos tik galvos.

K. architektūros pradmenys siekia civilizacijos pradžią. Naujajame akmens amžiuje, prasidėjus namų, kaimų bei miestų statybai, lygiagreta išaugo ir k. architektūra. Ypač nuo IV ir III tūkstantmečio pr. Kr. tiek Europoje, tiek Azijoje bei Afrikoje atkasta didelis skaičius k., statytų iš

akmenų, molio ar medžio. Tikėta, kad k. yra mirusiojo gyvenamoji vieta, ir dėl to jie buvo labai rūpestingai įrengiami. Beveik visos k. formos, pradedant paprastomis ir baigiant sudėtingomis, dažniausiai imituoja gyvenamąją vietą. Tačiau naujojo akmens bei žalvario amžiaus k. pavidalai šiek tiek skyrėsi kiekvienoje kultūrinėje grupėje. Vienur k. buvo įkasti į žemę, kitur iškalti uolose, dar kitur pastatomi virš žemės.

Didelio masto k. architektūra yra išlikusi iš III ir II tūkstantmečio pr. Kr. Viduržemio jūros srityje. Karališkieji Egipto k. buvo sukraunami iš didžiulių akmenų blokų (žr. Piramidė). Viduje buvo įrengiami kambariai — keturkampiai, stačiakampiai, apskriti ar apvalainiai, su šoninėmis navomis, atšakomis bei koridoriais. Egėjo jūros sričiai būdingi dideli kupoliniai k., iškalti uolose. Mikėnų laikotarpio graikų šachtiniai k. Toloje, priklausą II tūkstantmečio viduriui ir jo antrajai pusei, yra vieni gražiausių k. statybos šedevrų. Žymiausi Atrėjo k. Mikėnuose ir Orchomeno mst. (Arkadijoje).

Vakarinėje Viduržemio jūros srityje, Atlanto pakraščiuose bei š.v. Europoje III tūkstantmečio pabaigoje ir II tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje sutinkami megalitiniai k. Tai iš didelių, dažniausiai netašytų, akmenų sustatyti kapai (gr. mega ‚didelis', lithos ‚akmuo'). Jų formos labai įvairios. Mažesnieji, iš kelių akmenų ir uždengti vienu dideliu paplokščiu akmeniu, vadinami dolmenais (žr.). Megalitiniai k. dažnai yra tarytum urvo imitacija: iš akmenų sukraunamas ilgas koridorius, kuris gale baigiasi kamera. Pastaroji būna apskritimo, stačiakampio ar keturkampio pavidalo. Kartais keli koridoriai pastatomi lygiagreta ir pasibaigia atskiromis kameromis arba keliomis įvairaus pavidalo kameromis. Priešistoriniais laikais megalitiniai k. buvo užpilami žemėmis. Megalitiniai bei kiti iš žemės ir akmenų supilti k. siekė net per 100 m ilgio. Kujavijos srityje, š. Lenkijoje, rasta labai ilgų iš žemės supiltų ir iš kraštų akmenimis apdėtų k. Jų forma ilgo siauro trikampio arba trapecijos. Kad ir milžiniško dydžio, juose randama palaidota tik keletas žmonių. Vidurio ir p.v. Europoje mirusieji paprastai buvo laidojami suriesti normaliose duobėse. Palei Azovo jūrą, Ukrainoje, III tūkstantmetyje pr. Kr. mirusieji buvo laidojami į palaipsniui prailginamą griovį, ligi šimto ar daugiau viename. Egėjo jūros srityje III tūkstantmetyje bei Juodosios jūros šiauriniuose pakraščiuose apie 1800–1600 pr. Kr. buvo laidojama katakombos pavidalo k.

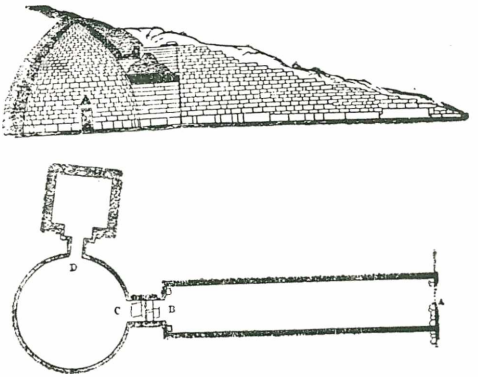

Atrėjo kapas Mikėnuose, Graikijoje

Apie 2000 pr. Kr. ryšium su kultūros pasikeitimu R., Vidurio ir Š. Europoje (greičiausiai sietina su indoeuropiečių atėjimu), įsivyrauja kita k. forma: mažo namelio, pastatyto iš plokščių akmenų arba iš medinių stulpų. Namelio patalpa viduje kartais perskiriama į dvi dalis, į didelį kambarį ir prieangį. Mirusysis padedamas didesniojo kambario viduryje ir aplink jį sudedamos įkapės. Šitoks mirusiojo namas

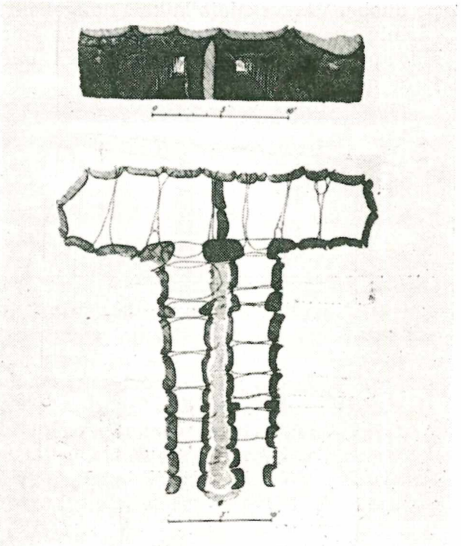

Dvigubas koridorinis megalitinis kapas iš Möen, Danijoje

buvo užpilamas žemėmis. Iš žemės ar žemės ir akmenų supilti k. vadinami pilkapiais. Viename pilkapyje randama vienas, keli ar net visos giminės k. Žalvario amžiuje pilkapiai buvo vyraujanti k. forma R., Vidurio ir Š. Europoje.

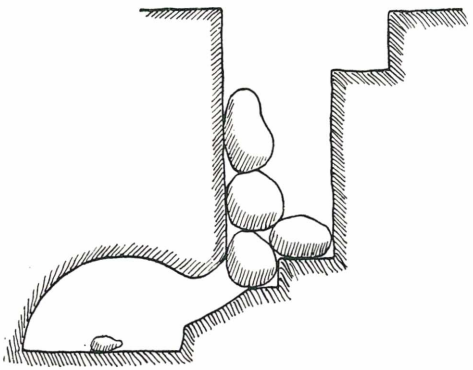

Katakombinis kapas, įkastas į žemę, iš Ukrainos (II tūkstantm. pr. Kr. pradžia)

Mirusiųjų deginimo paprotys Europoje pasirodo apie II tūkstantmečio pr. Kr. pradžią, tačiau įsigali tik apie to tūkstantmečio galą. Vidurio bei Š. Europoje kūnų deginimo paprotys visiškai pakeičia nedegintų mirusiųjų laidojimo paprotį. Pelenai buvo supilami į urnas ar tiesiai į kapo duobę. Vėlyvesniais laikais daugelis kultūrinių grupių nustojo deginę savo mirusiuosius. Geležies amžiuje mirusieji laidojami nedeginti ir sudeginti.

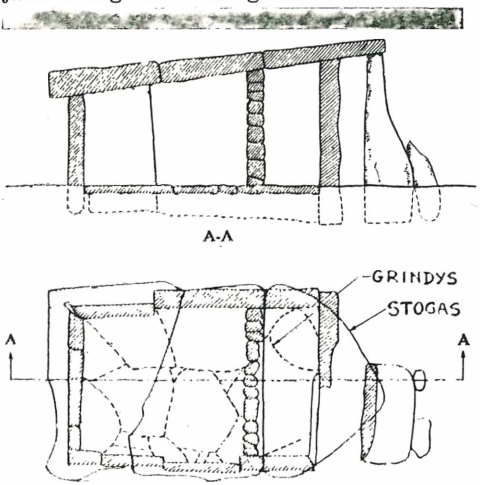

Namelio pavidalo kapas iš Volinijos (apie 2000 pr. Kr.)

K. buvo individualūs ir kolektyviniai. Pastaruosiuose aptinkama daugiau nei vienas žmogus viename k., pvz. vyras ir moteris, moteris ir vaikas, keli vaikai ar šeimos narių įvairus skaičius. Kolektyviniai k. dažniausiai yra susiję su mirusiųjų socialine padėtimi ir mirusiųjų kulto reikalavimais. Būta papročio žmonai gyvai laidotis su savo vyru, o mirusiai motinai ar tėvui dėti į k. gyvus kūdikius ar mažamečius vaikus. Karaliams ar kitiems didžiūnams pridėdavo vergų. Per ilgus amžius k. ryškiai rodo socialinę nelygybę. Įvairūs ypatingi, išsiskiriantieji kapai yra vienaip ar kitaip susiję su tam tikrais laidojimo papročiais (žr. Laidosena).

K. tipai Lietuvoje. Ankstyviausieji k. priklauso naujajam akmens amžiui. Jie randami giliose duobėse, mirusieji palaidoti suriesti, vyrų kapuose paprastai aptinkamas gražios formos akmeninis kovos kirvis. K. viršuje, tur būt, buvo supilamas pilkapis, kuris amžių būvyje susilygino su žeme. Tai pirmieji baltų protėvių indoeuropiečių k. iš II tūkstantmečio pr. Kr. pradžios. Žalvario amžiuje Lietuvoje žmonės laidota pilkapiuose. Vienas iš gražiausių ligi šiol tyrinėtų pilkapių yra Kurmaičiuose, Kretingos vls. (žr. Kurmaičiai). Apie 1000 pr. Kr. pereinama į kūnų deginimo paprotį. Tačiau apie Kr. gimimą vėl mirusieji nedeginami. Kiekviena kiltis turėjo šiek tiek skirtingus k. tipus. V. Lietuvoje, kur gyveno kuršių kiltis, buvo laidojama plokštiniuose (duobėse) k., virš kurių buvo sudedami akmenų vainikai, Vidurio Lietuvoje taip pat plokštinuose k., tik be akmenų vainikų, Š. ir R. Lietuvoje pilkapiuose, dažniausiai apdėtuose akmenų vainikais palei pagrindą. Užnemunėje, sūduvių krašte, mirusius laidojo iš akmenų sukrautuose pilkapiuose. Rytinėje Lietuvoje deginimo paprotys vėl įsigalėjo apie V a. po Kr. ir tęsėsi iki XIV–XV a. V. Lietuvoje mirusieji imta deginti apie X–XI a. Lietuvoje žinoma daugiau kaip 300 priešistorinių kapinynų. Daugumas jų priklauso laikotarpiui tarp II ir XIII a. po Kr.

Grab (Reallexikon der Vorgeschichte); *M. Alseikaitė Gimbutienė*, Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit 1946. *M.Gbt.*

2. XIX a. kapai Lietuvoje. Pavieniai k. XIX a. Lietuvoje buvo reti. Jų pasitaikydavo dvarų sodybose ar laukuose; tai atskirų šeimų k., bet ir tai dažniausiai jau šeimų rūsiai. Vienkiemių gyventojai laidojosi gretiminių kaimų arba parapinėse kapinėse. Išimtį sudarė savižudžių k., kurie nebūdavo prižiūrimi, užkišti kur

nors valdžios, dvaro ar kaimo miške, pelkėse ir šiaip nuošaliose vietose.

Kaimo kapinaitėse k. vieta buvo parenkama laisvai, paprastai visa šeima ar giminė buvo stengiamasi drauge palaidoti. Parapijos kapinėse k. vieta beveik iki 1944 dar daugelyje vietų buvo taip pat laisvai parenkama, maždaug apie tą pačią vietą, kur buvo palaidoti kiti šeimos nariai, žiemos metu gretiminiai k. labai dažnai suardomi. Palyginti tvarkingai buvo laidojama jau nuo XIX a. vidurio šventoriuose, kur duobkasiams k. vietą ir žiemos metu nužymėdavo pats kunigas ar bažnyčios tarnas, neleisdamas sunaikinti kitos giminės k.

Miestų (Vilniaus, Kauno) ir Klaipėdos bei M. Lietuvos kapinės turėjo savo nuostatus, ir k. vieta buvo nurodoma. Šia linkme suko ir Lietuvos evangelikų liuteronų kapinės jau iš antrosios XIX a. pusės.

Atskiras k. tiek kaimų, tiek kitose kapinėse buvo supilamas kauburiu ir nepažymimas tuojau atskiru k. ženklu (antkapiniu paminklu ar kryžiumi), išskyrus M. Lietuvą. Paprastai naujas k., tik jį supylus, duobkasių tepažymimas kryžiumi, įspaustu kastuvo kotu sampilo viršuje.

Žiemos k. pavasarį buvo papildomai užpilami, padaromas didesnis kauburys ir užsodinami medeliu (blinde, pušele, tuopa, sedule, kartais ir beržu) arba krūmais (diemedžiais, alyvomis, šeivamedžiais ir kt.) ir apsodinami žieminiais žolynais, o paskutiniu metu—jau ir gėlėmis. Vasaros ir kt. meto nauji k. buvo sutvarkomi jau po kokios savaitės. XIX a. atskirti k. kaimų ir parapijų kapinaitėse buvo mažai teprižiūrimi ir aptvarkomi. Ir tvarkant savo giminės k., pvz. Dzūkijoje, R. Aukštaičiuose, dar visai neseniai vengė nurautą žolę ar nukritusias šakutes už k. tvoros išmesti, nes ‚visa tai priklausė mirusiems, ir nevalia jų pajudinti' (Miroslavas, Merkinė, Kamajai). Todėl ir XIX a. mūsų kapinaitėse pasitaikąs atskirų kapų netvarkingumas nežymi lietuvio nerūpestingumo savo mirusiais, bet tėra ypatinga pagarba mirusių ramybei, turinti gilias šaknis sen. vėlių kulte.

R. Aukštaičiuose ir kai kur Dzūkijoje galime sutikti kaimų ir parapijų kapinaitėse atskirus k., apdėtus kumščio ar kiek didesniais akmenimis, kurie iš dalies saugo ir paties k. sampilą. Tose pat srityse k. sampile iš akmenukų buvo išdėdamas ir kryželis, kai kitur jis dažnai išsodinamas iš pušynuose praplitusių smėlynų ežiukų arba kt. žolynų. Plg. Kapinės. *A.Mž.*

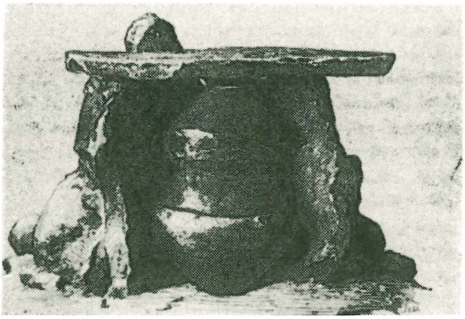

Degintinis kapas urnoje, apdėtoje plakščiais akmenimis

Kaparis dygliuotasis žr. Capparis.

Kaparnaumas (gr. Kapharnaum, hebr. ‚Nahumo kaimas') mst. Galilėjoje, Evangelijose paminėtas net 16 kartų, kartais dar vadinamas ‚pajūriniu miestu'. Atrodo, kad Kristus K. buvo pasirinkęs pastoviu savo mokymo centru. Ten jis yra padaręs daugelį stebuklų. Iš K. buvo pašauktas į apaštalus Matas muitininkas. Kristaus laikais K. buvo muitinė, kur turėjo užsimokėti tam tikrą mokestį visi peržengę per Jordaną ir įėję į tetrarcho Pilypo valdomą sritį. Čia ir Kristus liepė Petrui sumokėti už save muitą. K. sinagogoje, kurią žydams buvo pastatęs Romos kariuomenės šimtininkas, Kristus yra pasakęs savo garsų pamokslą apie Eucharistiją, netoli K. buvo pasakytas ir Kalno pamokslas. Nazareto gyventojai pavydėjo K., kad Kristus ne pas juos, o K., daro tiek daug stebuklų, tačiau Kristus pagrasino K. didelėmis bausmėmis už to miesto gyventojų netikėjimą. Senovės K. vietoje šiandien yra kaimas Tell Hum. XX a. pradžioje pranciškonai, kurie globoja Palestinos šventąsias vietas, Tell Humą su apylinke nupirko ir pradėjo kasinėjimus. Surasta didžiulės sinagogos griuvėsiai. Toji sinagoga 1920 atstatyta. Kai kas šią sinagogą laiko ta, kurią mini Evangelijos, kurioje Kristus mokęs ir pažadėjęs Eucharistiją. Tačiau iš sinagogos likučių matyti, kad ji buvo išpuošta kentaurų ir gyvulių paveikslais, kas žydų laikais buvo griežtai draudžiama. Tad ir K. sinagoga bus to pat laiko, kaip ir kitos, atrastos Galilėjoje: imp. Septimo Severo ir Karakalos laikų (193–217).

H. Kohl – C.Watzinger, Antike Synagogen in Galilaea 1916; *G. Dalman,* Orte und Wege Jesu ³1924. *J. V.*

Kapcionai žr. Dzūkai.

Kãpčiamiestis mstl. Seinų aps., prie Baltosios Ančios ir Gniedės upių santakos ir plento iš Alytaus (56 km), Seirijų, Leipalingio į Seinus. K. yra piečiausias Nepriklausomosios Lietuvos mstl. prie 54° š. pl. lygiagretės. Apie 850 gyv. (1940; 1923 buvo 168 sodybos ir 835 gyv.), valsčiaus (1923 955 ūkiai ir 5171 gyv.) centras. K. įkurtas kaip karališkasis dvaras XV a. didelėse giriose, kurių didelis masyvas išliko ligi mūsų laikų į vakarus nuo K. ir žinomas Kauknoro vardu. Tuos miškus ir juose buvusias gyvenvietes 1516 karalius Žygimantas II dovanojo savo raštininkui Kapočiui, kurio vardu ir pavadintas (Kapciowo) vienas dvaras, iš kurio išaugo dabartinis K. Vedybų keliu K., Justinavas ir kt. Kapočiaus dvarai atiteko Trakų pilininkui Mikalojui Oginskiui. Jis 1724 pastatydino medinę bažnyčią, kuri buvo Berzninko parapijos filija. Vėliau K. atiteko Vilniaus vysk. Jokūbui Masalskiui, kuris filijai suteikė parapijos teises. Bažnyčioj pamaldos buvo lenkų kalba, nors parapiečiai lietuviai, ir tik prieš I pas. karą įvesta lietuvių kalba. Dabartinė medinė bžn. statydinta Oginskių 1824. Jos šventoriuje palaidota 1831 sukilėlių vadė Emilija Plateraitė (žr.). Ant jos kuklaus akmeninio antkapio lenkų kalba įrašyta: ‚Sielą Dievui, o gyvenimą tėvynei atidavė'. Prie Baltosios Ančios užtvankos yra mūrinė, baroko stiliaus, vienintelė Lietuvoje hidraulinė kalvė žagrėms kalti. Greičiausiai ji statyta XVIII a. Krentančio vandens sukamas ratas kilnoja didžiulį kūjį, kuris krisdamas ant priekalo kala įkaitintą geležį. Tyliam orui esant, sakoma, kūjo dūžiai girdėti ‚trijuose miestuose' — Veisiejuose už 12 km, Leipalingyje (16 km) ir Sapackinėj (20 km). Jau XX a. pradžioje prasidėjo gyva liet. kultūrinė veikla, kuriai vadovavo klebonas kun. M. Guogas; 1914 įkurta Blaivybės d-jos skyrius, sudarytas geras choras, 1914 V 4 vaidinta Ant bedugnės krašto. Atidarius Seinuose 1918 pradžioje Žiburio gimnaziją, į ją įstojo iš K. parapijos keliolika mokinių, nors Seinai yra nuo daugumos jos kaimų už 30–35 km, o gyventojai, dėl labai nederlingų dirvų (smėlynai) neturtingi. 1924 įsteigtas kooperatyvas, 1926 pradėjo veikti smulkaus kredito d-ja, 1925 švietimo ministerija pastatė mūrinę 2 aukštų pradžios mokyklą, 1938 įsteigtas sveikatos punktas. Pirmoji jaunimo organizacija, jau stipriai pasireiškusi 1918, buvo Liet. kat. jaunimo s-gos Pavasario kuopa. Nuo 1920 didelę veiklą rodė Liet. šaulių s-gos būrys, kuris, Kapčiamiesčiui esant neutralioje zonoje ir jo apylinkių kaimus nuolat puldinėjant lenkų partizanams, turėjo atlaikyti lenkų užpuldinėjimus. Tokia nuolatinės grėsmės ir lenkų puldinėjimų padėtis truko ligi 1923 vasaros, kada buvo likviduotas jų centras Varviškėje (žr.).

K. gimė muzikas Č. Sasnauskas; iš jo parapijos yra kilę prel. Kelmelis ir pedagogas A. Šerkšnas. K. apylinkių gyventojai dzūkai pasižymi dideliu vaišingumu, nuoširdumu, nors daugumas gyvena vargingai. Plačiai auginami grikiai, seradėlė (pašarui), lubinai (trąšoms); kviečiams tinkamos žemės labai nežymūs plotai; gerai auga bulvės, daug mažažemių verčiasi augindami pardavimui svogūnus, dirbdami miškuose ir statydami pardavimui gyvenamas trobas. Dėl sauso dirvožemio, į kurį greitai susigeria vanduo, pušynų, ežerų, upių K. apylinkės gerai tinka vasaroti. K. yra K. girininkijos būstinė. Girininkija priklauso Veisiejų miškų urėdijai.

J. Totoraitis, Sūduvos Suvalkijos istorija I 1938, 517–518 psl. *A. B.*

Kapeadoras (isp. capeador) jaučių kovos dalyvis, kuris erzina arba ir maldo jautį apsiaustu, pamuštu ryškios spalvos (nuo raudonos iki melsvos) pamušalu.

Kapeika (rus. kopejka) varinė ar žalvarinė carinės Rusijos ir Sovietų s-gos moneta 0,01 rublio nom. vertės. Vardo kilmė siekia XVI a., kai caras Jonas Žiaurusis, po 1535 savo valiutos reformų, išleido sidabrinę ‚dengą' su raitininku, laikančiu rankoje ietį; nuo ieties (rus. kopjo) tasai raitininkas pramintas ‚kopejniku', o pati moneta ilgainiui išvirto į ‚kopejką'. Varinė k. Rusijoj imta mušdinti 1704. Daug jų cirkuliavo ir Lietuvoj iki I pas. karo. Vok. okupacijos laikais Darlehnskasse Ost 1916 buvo išmušdinusi Lietuvai geležinę kapeiką. *J. K. K.*

Kapela (iš vid. lot. capella ‚koplyčia') muzikoje pradžioje šiuo vardu vadintas bažnyčios giedotojų choras, vėliau choras apskritai, pagaliau mažesnis orkestras. K. vadinamas dvaro orkestras, išlaikomas kurio nors valdovo ar kunigaikščio, karinis orkestras ir mažas kaimo orkestrėlis, paprastai susidedąs iš smuiko, klarneto, basetlės ir kt. K. dirigentas anksčiau vadintas kapelmeisteriu. Kng. Oginskių orkestrai Plungėje ir Rietave buvo vadinami kapela.

Kapela (lot. capella ‚ožkelė') šiauriniame dangaus pusrutulyje antroji pagal šviesumą žvaigždė, 0.2 ryškumo (penktoji pa-

gal ryškumą visame danguje), priklausanti Vėžio žvaigždynui, geltonos spalvos to paties spektro tipo kaip ir saulė, tačiau daugiau negu 100 kartų šviesesnė už saulę. K. atstumas yra 47 šviesmečiai. K. Lietuvoje niekad nenusileidžia; sausio mėn. vakarais K. spindi Lietuvoje beveik tiesiai virš galvos. *Č. M.*

Kapelionas (lot. capellanus, iš capella ‚koplyčia') dvasininkas, kuriam pavesta priežiūra koplyčios, įpareigojant jį rūpintis dvasiniais reikalais tų asmenų, kurie turi teisę naudotis ja. Tai gali būti pavieniai asmens, jų grupės, bendruomenės. Todėl yra įvairių titulų kapelionai: karaliaus rūmų ar pilies k., kardinolų ar vyskupų k., vienuolynų, ligoninių, kalėjimų, kariuomenės, universitetų ar kolegijų k. ir t.t. Gausiausi k. yra: vienuolynų, ligoninių ir kariuomenės.

1. Vienuolynų k. vyskupo skyrimu aprūpina moterų vienuolynus, laikydami ten mišias, sakydami pamokslus, klausydami išpažinčių, mokydami religijos postuliantes ir novicijas; turi svarbų balsą ir vienuolyno drausmės bei vidaus tvarkos palaikyme. Įprastai tam skiriami suaugesnio amžiaus dvasininkai ir, jei galima, diecezi niai kunigai (ne vienuoliai).

2. Ligoninių k., be įprastinių pareigų, jų koplyčiose dar turi plačias teises ligonių dvasios reikalų tvarkyme skubos arba mirties pavojaus atvejais: išrišti iš kai kurių aukštesniems viršininkams rezervuotų dvasinių bausmių ar nuodėmių, dispensuoti nuo kai kurių bendrosios teisės įstatymų arba vyskupo įsakymų, teikti sutvirtinimo sakramentą ir kt.

3. Kariuomenės k. aprūpina karių bei jų šeimų dvasinius reikalus taikos ir karo laiku. Krašte, kur jų yra gausiau, jie turi savo atskirą viršininką-vyriausiąjį karo kapelioną (Š. Amerikoje jis vad. Chaplain-Major). Čia yra ir vad. karinis vikariatas (Military Vicariate) centrinė karo kapelionų ir kat. karių įstaiga, kurios viršininku yra vyskupas. Pagal bendrosios bžn. teisės nuostatus kariuomenės k. turi gauti teises bei įgaliojimus iš vyskupų, kurių diecezijose jie dirba, ypač išpažinčių klausymo ir santuokų laiminimo reikaluose.

Yra ir išimčių. Pvz. Ispanijoj generalinis kariuomenės vikaras karo k. jurisdikciją tvarko nepriklausomai nuo vietos vyskupų. Anglijos kariuomenės k. atžvilgiu vyriausią galią turi Westminsterio arkivyskupas. Bendra taisykle jūrininkų k. turi gauti įgaliojimus iš vyskupo, kuriam priklauso uostas, kuriame jie apsistoja arba iš kurio išplaukia.

Wernz-Vidal, Ius Canonicum II, 1943; *W. Drumm*, Hospital Chaplains 1943. *M. Č.*

Kariuomenės k. senovėje ir Lietuvoje. K.k. žinomi jau sen. Babilonijoje, Graikijoje, Romoje, Galijoje ir kt. Sen. žydai į karo žygį eidavo lydimi savo dvasininkų. Jie nešdavo Sandoros Skrynią, saugodavo ją specialioje kilnojamoje palapinėje, prie kurios rinkdavosi maldai. Dvasininkai prieš kautynes prabildavo į karius ir ragindavo juos būti drąsius ir ištvermingus. Krikščionių pasaulyje yra žinoma, kad Romos imp. Konstantinas Didysis buvo pirmas, kuris laikė dvasininkus savo kariuomenėje. Karui ištikus, dvasininkai lydėdavo imp. ir jo kariuomenę į karo žygį. Jo įsakymu iš anksto buvo padaroma kilnojamoji koplyčia lauko pamaldoms laikyti. Atskiri legionai turėdavo savo kilnojamas koplyčias su kunigais ir diakonais. Konstantino D. pavyzdžiu pasekė ir kiti krikščionių karaliai. Tuo būdu k.k. institucija tapo papročiu. Frankų karalių rūmuose gyveno vyr. kariuomenės kapelionas, kurio valdžioje buvo visi kiti k.k. Tuomet jie ir gavo ‚kapeliono' vardą. Vokiečiuose k.k. atsirado VIII a. Vokiečių sinodas įvykęs Austrijoje 742 vadovaujamas šv. Bonifaco, Vokietijos apaštalo, įpareigojo karalių, kad būtų paskirti vienas arba du vyskupai su atitinkamu skaičiumi kunigų-karių sielos reikalais rūpintis. Sinodas nustatė k.k. pareigas žygio metu ir griežtai uždraudė dvasininkams dalyvauti medžioklėse ir kt. pasilinksminimuose. Karolio D. kapitula 769 sinodo reikalavimus patvirtino ir dar didesniu griežtumu pabrėžė, kad: ‚kapelionai nei pagonių nei krikščionių kraujo nelietų'. Nuo šio laiko paprotys k.k. vykti į karą Vokietijoje virto Bažnyčios ir valstybės įstatymu. K.k. Vokietijoje viduramžiais buvo vadinami lauko kapelionais. Jie gaudavo sutartą atlyginimą ir atitinkamą kiekį lėšų liturginiams drabužiams ir reikmenims įsigyti. Jie aptarnaudavo ir karo lauko ligonines. Žygiui pasibaigus, k.k. buvo atleidžiami. Kai valstybės ėmė laikyti nuolatines kariuomenes, k.k. tapo nuolatine institucija kariuomenėse.

Sen. Lietuvoje k.k. atsirado greičiausiai Vytauto D. laikais, nes prieš Žalgirio kautynes ir po jų lietuvių ir lenkų kariuomenei buvo laikomos mišios ir sakomi pamokslai. Lietuvos kariuomenei vadovaujant etmonams, k.k. eidavo savo pa-

reigas tik karo metu. Jais dažniausiai buvo vienuoliai, kurie gaudavo įstatymu nustatytą atlyginimą ir lėšų liturginiams drabužiams ir reikmenims įsigyti. K.k. būklė priklausė nuo etmonų pažiūros į šį reikalą. Kai kurie etmonai patys rūpindavosi k.k. kariuomenėje, kiti pavesdavo jais pasirūpinti dalies vadui. K.k. skaičius nebuvo pastovus. 1564 lenkų ir lietuvių kariuomenėse buvo tik vienas k.k. 1579 kare su Maskva nebuvo nė vieno k.k. Tačiau kai kurie etmonai labai rūpinosi k.k. institucija savo kariuomenėje; toks buvo didysis etmonas Jonas Karolis Chodkevičius. Yra žinomi to meto k.k. jėzuitai: A. Gronskis, Z. Tiškevičius ir P. Kulvietis. Jie dalyvavo etmono J. K. Katkevičiaus karo žygiuose. Karo žygyje Livonijoje (1601) pasižymėjo drąsa ir sumanumu kun. jėzuitas P. Kulvietis. Apie jį tų laikų rašytojai sako kad: ‚jam buvo pavedami atlikti diplomatiniai ir kariniai uždaviniai. Jis su kryžiumi rankoje lydėjo savo karius į kautynes, kartu su savo kariais ilsėjosi lauke po atviru dangumi, savo arklio pavadį užsivyniojęs ant rankos'. XVIII a. paskutiniais Lietuvos-Lenkijos respublikos gyvavimo metais, atsiradus nuolatinei kariuomenei, k.k. pareigos nepasibaigdavo su karo pabaiga, bet virto pastovia institucija. Karalių ir etmonų įsakymais buvo nustatytos taisyklės apie religinę praktiką kariuomenėje. Šalia savo tiesioginių pareigų kariuomenėje, k.k. turėjo daug šalutinių. Karių tarpe jie buvo gerbiami, laikomi pirmi šalia etmono ar savo dalies vado. Žygyje k.k. jodavo šalia etmono ar savo dalies vado. Kariai jiems patikėdavo visas savo paslaptis, pareikšdavo savo paskutinę valią mirties atveju. Labai dažnai etmonai k.k. siųsdavo pas valdovą su svarbiais ir skubiais pranešimais, kuriuos dėl atsargumo dažniausiai perduodavo žodžiu. Jie sutaikydavo susipykusius karius, sudrausdavo keliančius maištą negavus algos ar dėl kitų priežasčių. K.k. buvo išsimokslinę, mokėjo svetimų kalbų, todėl dažnai jie būdavo parlamentarais ar pasiuntiniais į priešo stovyklą, vadams patarėjais darant paliaubas ar taiką. K.k. daugiausia buvo kunigai jėzuitai, bet po antrojo Lietuvos-Lenkijos padalijimo daugumas buvo tėvai kapucinai.

N e p r i k l a u s o m o j Lietuvoj k.k. atsirado vos pradėjus kurtis Lietuvos kariuomenei. Jų tarpe buvo pasižymėjusių uolia veikla ir apdovanotų Vyčio kryžiumi. Pirmaisiais k.k. buvo kunigai: P. Garmus, Ramanauskas, V. Balandis, J. Jaskevičius, J. Vyšniauskas, B. Bumšas, V. Abraitis, Valaitis, J. Meškauskas, J. Mališauskas, P. Kryžanauskas, A. Vaitiekūnas ir kt. Vyriausiais k.k. Lietuvos kariuomenėje buvo kunigai: A. Palubinskas, V. Mironas ir kan. A. Sabaliauskas (Žalia Rūta). Be katalikų k.k., Lietuvos kariuomenėje buvo dvasininkų ir kitų tikybų karių dvasiniams reikalams aprūpinti. K.k. reikalai buvo tvarkomi įsakymais kariuomenei. Šie įsakymai buvo labai bendro pobūdžio, tad k.k. ruošėsi išleisti statutą. Šiuo reikalu 1938 buvo sudaryta speciali komisija, tačiau statuto išleisti nesuspėjo.

Ks. E. Nowak, Rys dziejów duszpasterstwa wojskowego w Polsce 962–1831, 1932; *Kun. A. Vaitiekaitis*, Lietuvos karo kapelionų praeitis (Mūsų žinynas 8, 1939). *K.Alš.*

Kapeliuoti (vok.) atskirti auksą ir sidabrą nuo oksiduojamų metalų (vario, cinko), kaitinant juos su švinu.

Kapelkalnis (vok. Kapellenberg, pavadintas nuo koplyčios viršūnėje) kalnas Vilkyškių vls., Pagėgių aps., 73 m nuo j. l., 67 m nuo Nemuno lygmens. Kartu su gretimu Opšrūtų kalnu (76 m nuo j. l.) jie sudaro pietinį galą Vilkyškių kalvų grandinės, kuri ateina iš šiaurės ir Nemunas ją pragraužęs ties Eisuliais, vad. Lietuvos Šveicarijoje. Grandinės galas yra tarp Jūros žiočių, Ragainės mst. ir Bitėnų k. su Rambyno kalnu, 46 m nuo j. l. Kitos šios grandinės kalvos: Krokužkalnis, 68 m nuo j.l., Apsta (vok. Hohe Wart), 65 m nuo j.l., Dangaus kalnas (vok. Himmelsberg), 54 m nuo j. l. ir Valių kalnas, 57 m nuo j. l. Nuo Kapelkalnio teka Skriaudupis į Marguvos ež. *S. K.*

Kapelmeisteris (vok.) choro arba orkestro vedėjas ir dirigentas.

Kapeltonas žr. Kamertonas.

Kapėnai dv. Mažeikių aps., 8 km į p. nuo Viekšnių; 1924 paleistas į darbą kartono fabrikas. K. minimi 1540 vedant sieną tarp Kuršo ir Žemaičių, kuri buvo išvesta nuo Dabikinės ir Ventos santakos pro K. į Virvyčios upę.

Kapetas (Capet) Hugo (apie 940–996) frankų kunigaikštis 956–996, Kapetingų dinastijos pradininkas. Jis, Reimso arkivyskupo Adalberto remiamas, buvo išrinktas Prancūzijos karaliumi. K. numalšino paskutiniųjų Karolingų sukilimus. Kapetingų dinastija yra davusi 118 valdovų: 36 Prancūzijos karalius, 22 Portugalijos, 11 Neapolio ir Sicilijos, 5 Ispanijos, 3 Vengrijos, 3 Konstantinopolio imperatorius ir t.t.

Kapetingai prancūzų dinastija, gavusi vardą nuo pirmo jos žinomesnio nario Hugo Kapeto (Capet, 987–96), iškilusi nykstant anksčiau valdžiusiai Karolingų (žr.) giminei ir įsigalint feodalizmui. Tiesioginė linija šios dinastijos išsilaikė iki 1328 ir kelioms šalutinėms linijoms iki 1848. K. pradžioj buvo viena feodalinių didikų giminė, turėjusi žemes aplink Paryžių ir Orleaną. Gavus Hugo Kapetui karališką vainiką Reimso mieste (987), ta giminė sumaniai plėtė savus domėnus, sugebėjo, apeidama rinkimo paprotį, išsilaikyti karališkame poaukšty ir tuo būdu palaipsniui kūrė vieningą Prancūziją. Šio tikslo ypač siekė jau XIII–XIV a. valdovai, kaip Pilypas II Augustas (m. 1223), Liudvikas VIII (m. 1226), Liudvikas IX Šventasis (m. 1270) ir Pilypas IV Gražusis (m. 1314). Jie pirmiausia pasistengė palenkti bažnyčią ir, po kivirčų su popiežium, pasiekė vad. Avinjono nelaisvės, kada popiežiai atsidūrė prancūzų karalių įtakoje. Daugiau ar mažiau suvieniję senas prancūziškas žemes, K., pasinaudoję imperijos pairimu, pradėjo nuo XIII a. plėstis į rytus ir tuo būdu jungti prie Prancūzijos imperijos žemes tarp Ronos ir Reino. Šią K. plėtimosi politiką baigė Liudvikas XIV (m. 1715), kai prisijungė Elzasą ir kitus Pareinės kraštus. Tuo būdu K. sukūrė pavyzdinę monarchiją, tapusią kitų Europos monarchijų prototipu. *J. J.*

Kapica Piotr (g. 1894) rusų fizikas. Baigęs politechnikos inst. Petrapilyje, 1919–21 jame dėstė ir specializavosi atomo tyrinėjimo srityje bei reliatyvybės teorijoje. 1921–34 dirbo Anglijoje, Cambridge univ., Cavendisho laboratorijoje, kuri specialiai buvo įrengta tirti magnetiniam kūnų atsparumui žemoje temperatūroje. Rusai tuos įrengimus atpirko. 1935 grįžo į Rusiją ir buvo paskirtas mokslo akad. fizikos inst. direktorium. 1940 pagamino naują aparatą tirti kosminiams spinduliams iš aukšto kalno. Nuo 1955 pabaigos Teorinės ir eksperimentinės fizikos žurnalo vyr. redaktorius. Yra atlikęs daug atominės struktūros, kosminių spindulių, magnetizmo ir žemos temperatūros sričių tyrimų.

Kapiliaras (iš lot. capillaris ‚plaukinis') laibas, plonas vamzdelis. 1. F i z i k o j e. Skysčiuose nedideliame atstume jaučiama tarpmolekulinė traukos jėga, vadinama kohezija. Molekulę, esančią skysčio viduje, aplinkinės molekulės traukia į visas puses vienoda jėga, tad toji molekulė palieka pusiausvyroje. Skysčio paviršiuje esančias molekules traukia tik į vieną pusę, būtent, į skysčio vidų, nes tų dalelių oro trauka beveik nejaučiama, atseit, skysčio paviršiaus molekulės spaudžia skystį ir padaro skysčio paviršiuje tankesnę plėvelę. Todėl atsargiai ant vandens paviršiaus padėjus adatą, skutimosi peiliuką, jie neskęsta. Toji kohezija taip pat verčia skystį stengtis įgauti rutulio formą. Bet paprastai tam kliudo skysčio svorio jėga, ir išlaikyti artimą rutuliui formą pajėgia tik nedideli lašeliai ir tai, jei jie padėti ant paviršiaus tokio kūno, kurio molekulių traukos jėga, vad. adhezija (žr.), neatsveria kohezijos. Pvz. gyvsidabrio lašelis ant stiklo laikosi beveik rutuliuku, o vandens — plačiai išsiskleidžia. Vadinasi, pirmuoju atveju kohezija didesnė už adheziją, antruoju — atvirkščiai. Kieti kūnai taip pat turi paviršiaus plėvelę, kuri kartais yra patvarios medžiagos formos priežastis. Pvz. įbrėžkime kietu daiktu stiklo paviršiuje plonutėlį brūkšnį, ir stiklas lengvai luš kaip tik per tą brėžį. Kohezija ir adhezija gerai matoma laibuose vamzdeliuose, kurie vadinami k. Jei stiklo laibą vamzdelį įstatysime į vandenį, pastebėsime, kad vamzdely vandens paviršius bus aukščiau už indo vandens paviršių ir turės įdubusį paviršių. Taip yra dėl to, kad adhezija nusveria, pakraščiais vanduo lipa aukštyn, o vandens plėvelė kelia paskui save vandens stulpelį tol, kol vandens stulpelio svorio jėga atstoja adhezijos jėgą. Juo laibesnis k. juo aukščiau jame pakyla vanduo. Jei įstatysime tokį pat vamzdelį į gyvsidabrį, bus atvirkščias vaizdas: vamzdelio gyvsidabrio paviršius bus žemiau už indo gyvsidabrio paviršių ir jis bus iškilas. Čia kohezija nugali adheziją. Pirmame pavyzdyje sako, kad skystis (šiuo atveju vanduo) vilgo stiklą, antrame — gyvsidabris nevilgo. Kapiliariniai reiškiniai vaidina gamtoje labai svarbų vaidmenį: kapiliarumo dėka skuduras peršlampa, vanduo su mineralinėmis dalelytėmis augalo stiebais kyla aukštyn ir maitina augalą, žemės paviršiaus sluoksnis gauna vandens iš giliau ir t.t. *M. Kr.*

2. Ploni įvairios rūšies kanalėliai, pvz. medžio, dirvožemio poros. Dirvožemio kapiliarumas — jo sugebėjimas kelti vandenį siauromis poromis tarp dirvožemio dalelyčių; yra vienas iš veiksnių, sąlygojančių tą ar kitą dirvožemio drėgmės laipsnį.

3. Ploniausios kraujagyslės žmogaus ir gyvūnų kūne, teikią kraują visoms orga-

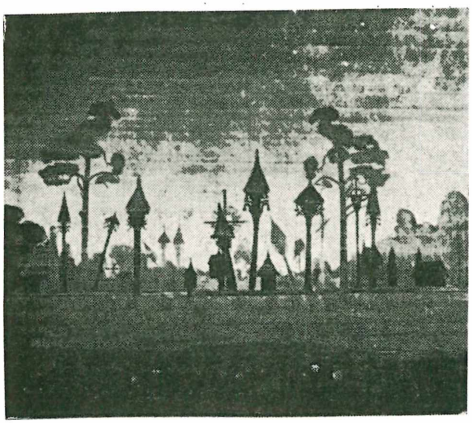

M. K. Čiurlionis Žemaičių kapinės (1909)

Aukštaičių kapinaitės

nizmo ląstelėms ir audiniams ir jungią arterijas su venomis.

Kapiliarinė chemija nagrinėja fiziniuscheminius reiškinius, kurie pastebimi tarp dviejų fazių (žr.), pvz. skysčio ir kito daikto. Čia turima reikalo su labai mažomis medžiagos dalelytėmis. Jų bendras paviršius, sudėjus krūvon, yra didelis. Svarbesnieji k. reiškiniai yra: paviršiaus įtampa, tarpfazinio paviršiaus įtampa, adsorbcija įelektrintų ir neutralių dalelyčių, elektrokinetiniai reiškiniai (žr.) ir kt. K. sudaro pagrindą koloidinės (žr. koloidai, koloidų chemija) medžiagos būklės savybėms. K. ch. tūris koloidinėse sistemose bei poringų kūnų kapiliarinėse tuštumose vaidina didelį vaidmenį. *P. Jc.*

Kapiliariniai elektros reiškiniai gyvsidabrio paviršiaus įtempimo pasikeitimas kapiliariniame inde, kuris susisiekia su elektrolitu. Pasikeitimų dydis priklauso nuo elektrodų potencialų skirtumo. Šiuo principu daromas kapiliarinis elektrometras (žr. Elektros matavimo aparatai), kuriame iš gyvsidabrio elektrodo paviršiaus menisko vietos ir formos sprendžia apie potencialo dydį arba potencialų skirtumą.

Kapinės vieta, paskirta mirusiems laidoti. Įvairios religinės bendruomenės ir net pasaulietinės organizacijos turi atskiras k. Ir krikščionys nuo pat pradžių stengėsi savo mirusiuosius laidoti atskirai nuo nekrikščionių. Persekiojimo laikais krikščionių kapinės buvo katakombos (žr.). Nuo III a. k. tampa krikščionių bendruomenės nuosavybe. Laidojimas katakombose baigėsi apie 410. Vėliau k. vieta buvo parenkama netoli bažnyčių, kartais pačiose k. buvo statoma bažnyčia. Vėliau, pradėjus augti miestams, k. vietos buvo skiriamos už miesto ir jos priklausydavo parapijai. Kat. Bažnyčios kanonai reikalauja, kad kiekviena par. turėtų k., kad jos būtų aptvertos, gražiai prižiūrimos ir kad jose būtų laidojami tikintieji žmonės.

Kun. J. Vaitkevičius, K. 1930 *P. Dmb.*

K. L i e t u v o j e. Lietuvą XIV a. oficialiai pakrikštijus, pradžioje kovota tik su ryškiausiomis pagonybės apraiškomis, senųjų laidojimo vietų neliečiant. XV–XVII a. bažnyčių rūsiuose ir šventoriuose laidota tik bažnyčių steigėjai, jų giminės ir kt. didikai, o kiti žmonės, senu įpratimu, laidojosi alkuose (miškuose) sen. kapinaitėse, nors XVII a. plintančios šv. Juozapo iš Aritmėjos brolijos skatino visus krikščioniškai laidotis prie bažnyčių šventoriuose ar kapinaitėse. Žemaičių vysk. J. M. Karpis (1737 Epistola pastoralis) ir vysk. A. Tiškevičius (Synodus dioc. Mednicensis 1752) nurodo, kad tebelaidojama senu įpratimu, ir skiria po 14 d. atlaidų tiems, kurie laidosis bažnytinėse k. Tačiau dar ir 1795 VII 15 Svėdasų klebonas metrikų knygose įrašo, kad žmonės neduoda nei ‚ant varpų', nei apie ‚mirusįjį praneša'. 1795 išleistas nuostatas, draudžiąs laidoti šventoriuose, privertė visas bažnyčias įsteigti atskiras p a r a p i j ų k., nors kilmingieji bei turtingieji ir toliau buvo laidojami šventoriuose net iki mūsų dienų. Anuomet parapijų k., jei tik leido vieta, buvo steigiamos greta šventorių arba šiaip visai arti bažnyčios. Miestuose k. vieta paprastai parenkama toliau, kapinės suplanuojamos, dažnai turi atskirus skyrius žuvusiems ka-

riams laidoti (žr. Karių kapai). Be parapinių k. yra buvę ir kaimų k., kuriose buvo laidojami to kaimo mirusieji ir giminės net iš kitų kaimų.

K. vietą lietuviai visur linkę parinkti sausą, nes daug kur sakoma, jog ‚šlapiose ir mirusiam gulėti sunku, šalta' (Kamajai). Todėl k., jei tik apylinkės vieta leidžia, yra kalneliuose, smėlynuose, o R. Lietuvoje dar mėgstama joms rinkti ežero, upės ar upelio aukštesnė atkrantė. Labai dažnai kaimų k. yra visai arti kaimo sodybų arba net sodybose (pvz. Mikniūnai, Pašvitinio vls.; Daveiniai, Kraštai, Dusetų vls.). Tai liudija, jog lietuvis savo mirusių nebijojo, išskiriant savižudžius ir nepaprasta mirtimi mirusius (maru), kurių jau iš baimės nelaidojo k., bet kur nors miške, pelkėje ir t.t., toli nuo gyv. sodybų bei kelių. Tai maro kapeliai. Tačiau k. miške, ypač arti sodybų, buvo iki XIX a. dažna apraiška. Alkines k. įsakmiai pažymi 1752 Žemaičių sinodas, kalbėdamas apie laidojimą (‚in campis silvisque'), o taip pat ir latviams bei prūsams leistieji (protestantiškieji) potvarkiai.

K. išvaizda gana įvairi. Sutinkame ne tik įprastinių keturkampių k., bet ir penkiakampių, puslankinių ir k. su trikampiu priekapiu (nekrikštams ir kt.). Jos iš aplinkos buvo išskiriamos grioviu, o akmeningose apylinkėse dar ir krautine akmenų tvora, vėliau daug kur pakeista mūru. Lietuvos k. paprastai apaugusios medžiais ir dažnai pavirtusios tikru mišku, nes seniau jų niekas neišdrįsdavo aptvarkyti. Kiekviena tvarka k., senųjų įsitikinimu, yra mirusiems ramybės trukdymas. Todėl k. negalima kirsti medžių, rinkti ir deginti jų šakų, rauti ir išmesti lauk žoles, rinkti žemuogių ir t.t., nes visa tai mirusiems priklauso, paskui jie (mirusieji) naktį ‚neduosią ramybės', reikalausią viską ‚sugrąžinti'. Dėl to įsitikinimo, XIX a. gale mūsų k. buvo lūžte užlūžusios, o vėliau kai kurių klebonų pastangos išgenėti k. krūmus, medžių šakas ar kt. jas aptvarkyti, buvo sukėlusios net susikirtimų su senaisiais žmonėmis (Miroslavas 1908, Merkinė ir kt.).

K. kapo kryptis nėra pastovi. Parapinėse k. paprastai laidojama kojomis bažnyčios link, o kunigas priešingai. Tačiau ir šiose yra išimčių. Pasitaiko k., kuriose laidojama kojomis kelio link, o kartais ir nežinia kodėl vakarų, šiaurės pusėn, nors tai kertasi ir su vartų, bažnyčios kryptimi (pvz. Višakio Rūda). Kaimo k. paprastai laidojama kojomis vartų link, nors Žemaičiuose pasitaiko ir šiaurės kryptis.

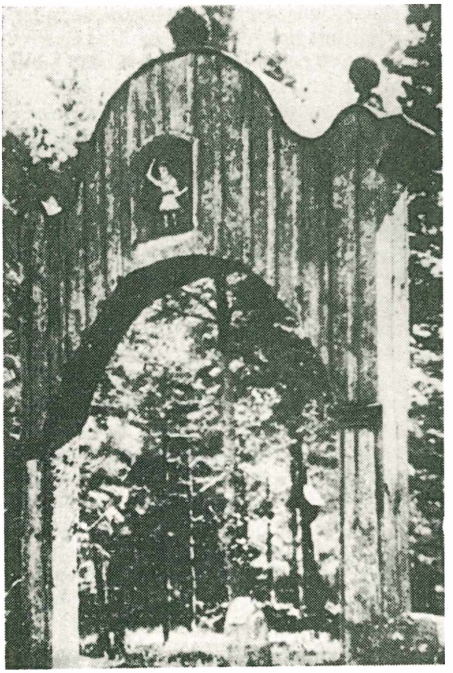

Seni kapų vartai Žemaičiuose

J. Basanavičius, Lietuvių kryžiai archaiologijos šviesoje (Lietuvių kryžiai 1912). *A. Mž.*

Kapiniškės k., Marcinkonių vls., Gardino aps. Kaimas didelis, grynai lietuviškas. Lenkų okupacijos metu nuo 1924 veikė lietuviška Ryto d-jos mokykla, kuri 1934 dėl tariamai netinkamo buto buvo uždaryta, tačiau tais pačiais metais ir tame pačiame bute įsteigta lenkų valdžios mokykla. Lietuviai neleido savo vaikų į lenkišką mokyklą, bet nukreipė juos į kaimyninę Margonių Ryto mokyklą. 1934 XI 13 net 27 tėvai už tat buvo nubausti po 10 zlotų pabaudos. Dėl mokinių trūkumo lenkų mokykla turėjo užsidaryti. Be to, čia veikė Šv. Kazimiero d-jos skyrius, įst. 1933. 1934 XI 13 K. gyventojai pastatė 17 m aukščio medinį lietuviška kryžių su dviem kryžmomis, nudažė jį liet. tautinėmis spalvomis. *V.Klb.*

Kapistranas Jonas, žr. Capistranus Giovani.

Kapitalas (iš lot. capitalis ‚pagrindinis') 1. ekonomikoj vienas gamybos veiksnių. Terminologijoje skiriamos dvi k. rūšys: daiktinis (realinis) k. ir pini-

Kapitalas

ginis k., kurie vienas priešpastatomi kitam. Piniginis k. kartais vad. k. dispozicija.

Daiktinis k. yra visuma gamybos procese disponuojamų ekonominių gėrybių. Jų dalis, perėjusi procesą, pati tampa daiktinio k. gėrybe. Daiktinio k. sudėtis nuolat kinta. Gamybos vyksme k. vertė susidėvi, tačiau pats vyksmas teikia naujų vartojimo ir gamybos (produkcijos) gėrybių, kurios pakeičia ir papildo k. sudėtį. K. kitėjimui pabrėžti jis vad. judomuoju ūkio proceso elementu, kintančiu tokia schema: pinigai—gamybos priemonės—gaminiai—pinigai.

Kaip socialinė kategorija k. reiškia darbo jėgos neapimančias gamybos priemones. Kalbant apie darbo ir k. santykius, k. dažnai suprantamas kaip kapitalistų klasės, k. savininkų kolektyvo sinonimas.

K. sudarymas susijęs su dviem fazėmis: kaupimu ir panaudojimu. Priemonės, reikalingos produkcijai, pradinėje stadijoje ‚sukuriamos' taupymu, vartojimo abstinencija, ir investavimu. Investicinio k. ‚kūrimą' sąlygoja sugebėjimas nustumti ateičiai kai kurių dabarties reikmių tenkinimą. Investicinis k., dažniausiai, nėra organizuojamas tų pačių asmenų, kurie investuoja, bet specialių taupymo ir investavimo institucijų. Moderni finansavimo praktika žino įvairių formų k. sudaryti. Plačiai paplitusios priemonės k. sudaryti: paprastosios ir privilegijuotosios akcijos, pastovaus dividendo ir keičiamieji bonai, įvairios obligacijos ir kt.

Bendrą tautos santaupų sumą kuriam periodui didžia dalimi sąlygoja tam periodui tenkančios tautos pajamos, o visų investicijų (žr.) sumą apsprendžia investuotojų laukiama to periodo ūkio raida. Todėl santaupų ir investicijų sumos nėra lygios. Gamybai skiriama santaupų dalis gali būti arba savoje įmonėje investuota, arba perleista kitoms. Pirmu atveju turime savęs finansavimą, antru—kitų finansavimą. Kitus finansuoti, paprastai, yra funkcija bankų, kurie bankinėmis priemonėmis organizuoja pinigus ir tuo būdu lengvina k. sudarymą. Kai santaupų suma prašoka likvidingų priemonių paklausą, prasideda defliacijos procesas. Kai santaupų suma yra mažesnė už likvidingų priemonių paklausą, ir padidėjusi paklausa tenkinama bankinėmis pinigų kūrimo priemonėmis, gali prasidėti infliacijos procesas.

K. būtinas kiekvienam ūkiui, o labiausiai darbo padalos ūkiui. Juo smulkiau gamybos procesas suskirstytas į gamybos fazes ir juo labiau procesas išplėstas nuo jo pradžios iki pabaigos, juo didesnis, apskritai imant, produktyvumas. Bet darbo padalos procesas prailgina laiką, kuriuo amortizuojasi daiktinis k. ir per kurį jis gali būti paverstas piniginiu k. Juo ilgesnis amortizacijos laikas, juo didesnis pavojus suklysti, numatant ateities reikmių tenkinimo intensyvumą ir būsimą gaminių paklausą. Netikslingai investuotas k. yra neproduktyvus ir nerentabilus. Gamybos planavimo ir k. investavimo klaidos nuostolingos visam tautos ūkiui.

2. Įmonės k. yra įmonėje investuotų priemonių visuma. Žiūrint tų priemonių naudojimo, skiriami pastovusis k. (pastatai, mašinos ir kt.) ir kintamasis k. (žaliavos, pagalbinės medžiagos ir kt.). Kilmės prasme investuotos priemonės rūšiuojamos į savą k. ir svetimą k. Už naudojimąsi svetimu k. mokamas atlyginimas vad. k. išlaidos (kaštai, žr.): palūkanos, komisijos, provizijos ir kt. Platesne prasme k. išlaidos apima ir k. amortizacijos nurašymus. K. išlaidų dydį diktuoja pinigų ir kredito rinkos situacija ir k. apyvartos greitis. K. išlaidų santykis su visomis gamybos išlaidomis rodo įmonės k. intensyvumą.

3. Bankų ir biržų prasme k. yra įmonės įsipareigojimų sumos ekvivalentas, atstovaujamas įmonės išleistų akcijų, paskolos lakštų ir kt. vertybės popierių.

4. Apyskaitine prasme k.: bendrai —fizinio ar juridinio asmens turtas, nuosavybės teisėmis turimas kurią specifinę dieną; specialiai—netto vertė, gaunama iš aktyvo atėmus pasyvą; pagrindinis k.—bendrovės piniginis k., gautas už išleistas akcijas; apyvartos k.—einamųjų vertybių suma, atėmus iš jos einamąsias skolas; atsargos k.—nepanaudotos įmonės santaupos, kaip taisyklė, sudarytos iš pelno akumuliavimo.

5. Mokestine prasme k. yra daiktinis turtas ir investacijos į akcijas, paskolos lakštus ir kt. vertybės popierius, o kartais ir abstrakčiosios vertybės.

Be to, kasdieninėje kalboje k. vadinama palūkanas duodanti pagrindinė pinigų suma, santaupos, nuosavybė, turtas. Politiniame leksikone k.—viskas, kas gali būti panaudota kieno galiai ar įtakai sustiprinti, įskiriant ir konkurento klaidas.

J. A. Schumpeter, Theorie der wirtschaftl. Entwicklung ²1931; *W. Eucken,* Kapitaltheoretische Untersuchungen 1934; *E. Schmalenbach,* Finanzierungen ⁶1935; *J. R. Hicks,* Value and Capital 1939; *H. S. Sloan & A. J. Zurcher,* A Dictionary of Economics ³1953. *J.Ppl.*

Kapitalinis (lot. capitalis ‚pagrindinis') 1. pagrindinis, svarbiausias, esminis, nuodugnus; 2. dalykas, reikalaująs daug darbo arba daug lėšų; 3. k. raštas—seniausias iš romėnų paveldėtas viduramžių raštas, aptinkamas įrašuose (akmenyje, žalvaryje, molio lentelėse ir kt.), papyruso ar pergamento kodeksuose. Skiriamas dviejų rūšių k. raštas: 1. kvadratinis, arba monumentalinis, kiek panašus į šių dienų didžiąsias raides ir 2. rustikinis, arba aktinis (aktų) raštas. Pirmasis pasižymi tobula geometrine, maždaug kvadratine, raidžių forma, antrasis, daugiau dokumentuose vartotas raštas, jau taip nepaiso geometriško taisyklingumo ir turi siauresnes raides.

K. raštas yra pirmapradis lot. raštas viduramžiais, iš kurio nuo vad. Karolingų renesanso (žr.) išriedėjo karolinginis minuskulas, gražiausias viduramžių raštas. Šį raštą pamėgo ir ėmė vartoti humanistai, ir iš jų jis perėjo į pirmuosius spaudinius. Spausdinimo technikai paplitus visoj V. Europoj, jis virto bendru dabar vartojamu lotynišku alfabetu. Tuo būdu k. raštas yra dabartinės lot. abėcėlės pradininkas.

B. Bretholz, Lateinische Palaeographie ²1912; *F. Steffens,* Lateinische Palaeographie ²1929. *J. J.*

Kapitalistas kiekvienas kapitalo savininkas, o ypatingai turįs arba kontroliuojąs didesnį turto kiekį, įjungtą į aktyvų ekonominį gyvenimą; dažnai k. vadinamas tas, kurio pagrindinės pajamos yra dividendai, palūkanos, rentos ir kt.; kartais k. neteisingai laikomas kiekvienas verslininkas. K. sąvoka atsirado XVII a. pabaigoje.

Kapitalizacija (iš lot. capitalis ‚pagrindinis') yra visuma kapitalo, esančio įmonės dispozicijoj. Kalbant apie k., paprastai turima galvoj didžiosios įmonės akcinių bendrovių formos. Kai statomas klausimas, iš ko susidaro įmonės kapitalo visuma, turima galvoj jos kapitalo, arba finansinė, struktūra. Akcinių įmonių kapitalo struktūrą rodo jų akcijų ir lakštų pavidalu išleistos vertybės. Tad visais įmonių finansavimo atvejais (pvz., jas steigiant, plečiant ar perorganizuojant) kyla tiek įmonės k., tiek kapitalo struktūros klausimai.

Įmonės k. turi būti pagrįsta jos pajėgumu uždirbti įdėtam kapitalui atitinkamą pelną. Vadinasi, k. nustatant pirmiausia bandoma numatyti būsimas įmonės pelningumas; antra, žiūrima, ar numatomas įdėto kapitalo pelno aukštis yra tokio lygio, kad galėtų patraukti mokamais dividendais ir palūkanomis investicijų ieškančią publiką. Tad įmonės k. surandama dalijant numatomą įmonės metinį pelningumą iš tuo pat laiku vyraujančio bei normalaus kapitalui uždarbio procento. Pvz., organizuojant pramoninę įmonę numatoma, jog reguliariai jos metinis pelnas sieks apie $ 100.000, o tuo pačiu laiku krašte vyraująs kapitalui uždarbio lygis sukasi apie 10%. Tokiomis sąlygomis ūkiškai pateisinama įmonės k. gali siekti apie 1 mil. dol. (100.000 : 0.10 = 1.000.000). Tuo pačiu pasakome, kad pati įmonės vertė nustatoma dalijant metinį jos pelną iš vyraujančio palūkanų procento lygio. Šiuo keliu pasiektas įmonės įkainojimas yra vadinamas jos kapitalizuota vertė.

Naujų įmonių pradinį kapitalą daugiausia sudaro dalininkų įnašai, o vėliau pritraukiamas ir skolintas kapitalas (žr. Įmonių finansavimas). *J.Pžm.*

Kapitalizmas ūkio (ekonominė) sistema, pagrįsta privačia nuosavybe, asmens sutarties laisve ir jo teise nevaržomai reikštis pasirinktoje ūkio srityje, pelno ir gerovės siekiant. Kartais k. apibūdinamas kaip ūkio sistema, kurioje dirbantieji nėra gamybos priemonių—kapitalo—savininkai. Kapitalistinio ūkio gamyboje ir socialinio produkto paskirstyme dominuoja privatus ūkis. Valstybės valdžia vaidina palyginamai mažą vaidmenį. Jos funkcijos ribojamos viešosios tvarkos palaikymu, kova su ūkinės laisvės panaudojimu piktam ir rūpinimusi tais ūkio reikalais, kuriems dėl jų nepelningumo trūksta privačios iniciatyvos.

K. terminą išpopuliarino ir jam politinį atspalvį suteikė diskusijos, sukeltos Karolio Markso k. samprata jo veikale Das Kapital.

Idėjinį pagrindą k. padėjo ekonominio liberalizmo (žr.) teorijos, skelbtos XVIII–XIX a. Ta prasme k. yra ekonominio liberalizmo mintijimo praktinis rezultatas. Liberalizmas sudarė idėjines ir teisines sąlygas veiklesniam ekonominiam elementui kaupti ir koncentruoti gamybos priemones. Tai atitiko egoistinį žmogaus polinkį—siekti ko didžiausio pelno sau.

K., priešingai feodaliniam ir amatų ūkiui, yra ekspansyvi ir dinamiška ūkio sistema. Savanoriško dinamizmo, išplaukiančio iš individo intereso, trūksta taip pat ir naujųjų laikų neliberalinėms sistemoms. Kai kapitalistinėje sistemoje iniciatyva ir ūkinis intensyvumas išplaukia iš suinteresuoto individo ar jų grupės, vairuojamajame ūkyje tai ateina iš viršaus. Valstybės aparato ūkinė iniciatyva ne visada atitinka gabiausio ekonominio elemento interesus. Jis arba išjungiamas iš ūkinės veiklos arba pats išsijungia ir lieka pasyvus. Dėl to nukenčia ekonominė pažanga.

Tradicinėj kapitalistinėj sistemoj vyksta nuolatinė įmonių atranka: konkurencija ir konjunktūriniai svyravimai išstumia iš gamybos silpnesnes įmones arba jas įjungia į finansiškai pajėgesnes ir techniškai racionalesnes. K. raida reikalauja galimai laisvesnio prekių, kapitalo ir darbo jėgos judėjimo tiek valstybės viduj, tiek ir tarptautiniu mastu.

Pirmiausia įsigalėjęs Anglijoje, istoriškai k. nuo XIX a. yra vyraujanti ūkio sistema, tačiau k. proistorė siekia daug ankstyvesnių laikų. K. išsivystyti techniškai padėjo susisiekimo ir transporto išsiplėtimas ir pagerėjimas, piniginio ūkio atsiradimas, mašinų išradimas (pramonės revoliucija) ir gyventojų daugėjimas. Pramonės revoliucijos išradimai pertvarkė visą ekonominį gyvenimą. Mašinos išstūmė senąsias gamybos institucijas ir sukūrė fabrikų sistemą, koncentruojančią į stambius vienetus du gamybos veiksnius—darbo jėgą ir kapitalą. K. gamybos technikai būdingi bruožai—didelių mašinų ir sudėtingų automatų pritaikymas gaminimo procesui ir masinė produkcija. Prieškapitalistiniame viduramžių ūkyje gaminius amatininkai dirbdavo įrankiais arba primityviomis mašinomis. Šalia šio techninio skirtumo, ryškus ir socialinis: prieškapitalistiniame ūkyje gamybos priemonių savininkas yra pats dirbantysis, o kapitalistiniame jos jam nepriklauso. Prieškapitalistiniame ūkyje gaminių kiekį sąlygojo vartotojo užsakymas, kuris rėmėsi iš anksto sutarta gaminio kaina. Tokia klijentinė gamyba dominavo ir ankstyvojo k. metu. Kapitalistinis ūkis gamina rinkai, anoniminiam vartotojui. Jis, dažniausiai, pirma pagamina prekę ir tik tada ją siūlo rinkai, kurioje pasiūlos ir paklausos santykis nustato pardavimo kainą, o drauge su ja ir gamybos pelną.

K. raidoje skirtini 3 laipsniai: ankstyvasis k., grynasis k. ir vėlyvasis k. Ankstyvajame k. paskiri monopolininkai siekia įsitvirtinti viduramžių feodaliniame ir amatų ūkyje jo sąskaiton. Tam procesui patarnauja po 30 m. karo prasidėjęs valstybinis merkantilizmas, dominavęs Anglijoje ir Prancūzijoje iki XVIII a. pabaigos, o Vokietijoje iki XIX a. vidurio. Grynasis k. yra tada, kai teoriniai k. pagrindų dėsniai pritaikomi praktikoje plačiu mastu. Jis prasideda moderniajai mašinų technikai išsiplėtus, tradiciniams teisiniams ūkinio gyvenimo varžtams išnykus ir verslo bei prekybos laisvei įsigalėjus. Tokiomis sąlygomis k. yra labai artimas klasiškajam ekonominiam liberalizmui. Teorijoje ir praktikoje jame viešpatauja laisvoji konkurencija. Gamina viena šalia kitos veikiančios ir viena kitos nepriklausančios konkurencinės įmonės. Europoje grynasis k. truko iki I pas. karo. Po jo prasidėjęs vėlyvasis k. prarado kai kuriuos grynojo k. požymius. Iš vienos pusės, kartelių, sindikatų ir kt. junginių forma ėmė reikštis įmonių koncentracija, siekianti monopolinių gamybos ir prekybos tikslų; iš kitos—atsirado teisinių normų, varžančių monopolines privačios iniciatyvos tendencijas. Taip pat pagausėjo teisinių normų darbo ir kapitalo santykiams reguliuoti. Vėlyvojo k. palydovas—intensyvėjanti valstybės valdžios intervencija, siekianti socialinės taikos ir ūkinės pusiausvyros. K. raidos laipsniai ne visur reiškėsi tuo pačiu metu. Savitas ankstyvojo k. tipas atsilikusiuose Azijos kraštuose pasireiškė tik po I pas. karo.

K. pagreitino civilizacijos pažangą, nepaprastai padidino tautos pajamas, paskatino gyventojų prieauglį ir įgalino jo absorbavimą ūkyje. Drauge su k. atsirado didesnių socialinių nelygumų, žymia dalimi kilusių dėl darbo ir kapitalo—darbininkų ir darbdavių—padėties nevienodumo. Kapitalistinės produkcijos būdas linkęs neproporcingai didelę pelno dalį palikti savininko rankose. Mechanizacija, išaugusi XIX a. ir XX a. pirmoje pusėje, ir automatizacija, pradėjusi reikštis šiais laikais, įgalina gamintoją didinti produkciją, mažinant samdomąją darbo jėgą. Nors ši XIX–XX a. raida pagerino darbininkų darbo sąlygas ir, pakėlusi darbo produktingumą, padidino jų realiąsias pajamas, tačiau ji lygiagrečiai išaugino nedarbo potenciją, kuri psichologiškai neigiamai vei-

kia darbininkiją. Kapitalistinės gamybos ultramoderninimas kelia organizuotos darbininkijos ir valdžios reakciją: kolektyvinės sutartys ir teisinės darbo apsaugos normos siekia apsaugoti darbininkus nuo eventualaus darbo netekimo arba pajamų sumažėjimo ryšium su automatizacija. Tačiau pagrindinis darbo apsaugos veiksnys ir naujame k. variante, gamybos procesą automatinant, lieka pagamintų gaminių vartojimas. Gyventojų masė, kurią pramonės krašte sudaro darbininkai, tik tada pajėgia pirkti gaminius, kai turi pajamų, kurias žymia dalimi sudaro d a r b o pajamos. Todėl ryškėja tendencija trumpinti darbo laiką, nemažinant pajamų.

Grynojo k. formos dabarties praktikoje nėra. Modernios valstybės aparatas šiandien daugiau ar mažiau kontroliuoja kapitalo ir darbo rinką, kainų politiką, statybos programas ir, mokesčių pagalba, pajamų paskirstymą. Vyriausybė taip pat turi priemonių veikti atskirų pramonės ir žemės ūkio gamybos šakų intensyvumą ir kryptį. Valstybės intervencija į ūkį siekia k. derinti su valstybės ir jos gyventojų daugumos interesais. Modernusis k. įgyja naują, socialinį atspalvį. JAV, būdingame k. krašte, žymus kapitalo ekvalizacijos procesas. Santykyje su tautos pajamomis, stambiųjų kapitalistų skaičius ir jų kapitalo dalis reliatyviai mažėja, o vad. smulkiųjų kapitalistų skaičius didėja. Ši evoliucija išlygina socialekonominių grupių priešiškumą. Prof. Massimo Salvadori JAV ūkio sistemai siūlo (1956) d e m o k r a t i n i o, arba l i a u d i e s, k. vardą.

Nepriklausomosios Lietuvos ūkio sistema (1918–40) artimiausia vėlyvajam k. Valstybė koordinavo iš esmės laisvą ir privačia nuosavybe pagristą ūkį, įstatymais normavo darbo ir kapitalo santykius ir pati ūkininkavo kai kuriose ūkio šakose. Geležinkeliai, paštas, telegrafas ir telefonas buvo valstybiniai. Be to, valstybė turėjo valstybinę draudimo įstaigą, taupomąsias kasas, radijo stotį ir kt. Lietuvos banke ir Žemės banke valstybė turėjo daugumą akcijų, be to, dalyvavo savo kapitalu ir kitose įmonėse—Maiste, Pienocentre, Lietūkyje, Lietuvos Cukruje, Lietuvos Viešbutyje, Spindulyje, Lietuvos Eksporte ir kt.

K. Marx, Das Kapital 1867; *W. Sombart*, Der moderne Kapitalismus [1.5]1928; *J. A. Schumpeter*, Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie 1946; *W. Eucken*, Die Grundlagen der Nationalökonomie [6]1950; *D. Cesevičius*, Das Finanzsystem Litauens 1934; *J. F. Bell*, A History of Economic Thought 1953; *F. R. Fairchild*, Principles of Economics 1954. *J.Ppl.*

Kapitalo bendrovė bendra sąvoka b-vių formoms, kurias įstatymai laiko juridiniais asmenimis. Į šią kategoriją įeina akcinės b-vės (korporacijos), akcinės komanditinės b-vės, b-vės su aprėžta atsakomybe ir kt.

Kapitalo gėrybės medžiaginės ekonominės gėrybės, skirtos kitoms gėrybėms gaminti. Iš šios sampratos daugelis ekonomistų išskiria žemę, motyvuodami tuo, kad k.g. gamina žmogus ir kad galimas jų kiekis yra neribotas, o žemė yra gamtos dovana ir jos kiekis ribotas. Kiti žemę laiko specifine k.g., vadindami ją n a t ū r a l i n i u kapitalu ir tuo būdu išskirdami ją iš kitų k.g., kurias jie laiko d i r b t i n i u kapitalu.

Kapitalo išlaidos išleisti pinigai arba įsiskolinimas daiktiniam kapitalui praplėsti arba pagerinti.

Kapitalo judėjimas—kapitalo perkėlimas įmonine arba geografine prasme. K.j. reiškiasi vienos rūšies kapitalo investicijų likvidavimu ir realizuotų fondų perinvestavimu į kitos rūšies investicijas arba investicijų likvidavimu vienoje vietoje ir perinvestavimu kitoje vietoje. Šis terminas dažniausiai vartojamas tarptautiniam k.j. pažymėti. Be to, kiekviena tiesioginė ar netiesioginė kapitalo investicija užsienyje vad. kapitalo i š v e ž i m u. Ryškios k.j. formos: ilgalaikis prekių kreditas, pastovių sąskaitų atidarymas užsienio bankuose, užsienio vertybinių popierių pirkimas, tiesioginis investavimas užsieninėse įmonių filialėse; ši forma išsiplėtė po II pas. karo. Kai tiesiog išvežamos pačios investicinės gėrybės, kalbama apie daiktinio kapitalo išvežimą.

Iki pasaulinės ūkio krizės (1929-33), aukso valiutos sistemai dominuojant, privataus k.j. tarptautinėje rinkoje reguliavo palūkanų procentų skirtumas tarp daugiau kapitalo turinčių valstybių, kaip JAV, Anglija, Šveicarija, ir valstybių su nepatenkinta kapitalo paklausa, kaip P. Amerikos ir kt. valstybės. Laisvą valiutos keitimą panaikinus, tarptautinį privataus k.j. suvaržė devizų kontrolė, kurią praktikoje k.j. sugeba apeiti. Viena būdingesnių kontrolės apėjimo priemonių—žemesnių prekių kainų žymėjimas faktūrose. Po II pas. karo pasireiškė v a l s t y b i n i s k a p i t a l o i š v e ž i m a s, kurio tikslas—politiškai ir ūkiškai paremti kai kurias valstybes kapitalu iš užsienio šaltinių (Anglijos 1946 paskola, Marshallio planas, Pasaulinis Bankas ir kt.). Ūkiškai pajėgesnėms Europos

valstybėms po II pas. karo atpalaidavus devizų kontrolės varžtus, tarptautinis k.j. ir vėl perima lemiamą mokamojo balanso išlyginimo funkciją, kurią suvaržymo metu vykdė centriniai bankai, normuodami kreditą ir devizus, ir kuri, dažnais atvejais rezultate sudarydama vienapusį ilgalaikį (išaldytą) sąskaitos likutį (saldo), praktiškai prilygo kapitalo išvežimui.

Kai kapitalas keliasi į užsienį dėl politinio netikrumo, valiutos nuvertinimo grėsmės arba sunkesnio kapitalo apmokestinimo krašto viduje, turime kapitalo b ė g i m ą. Bėgąs kapitalas ne tiek yra linkęs sekti krašto viduje arba užsienyje numatomo pelno perspektyvą, kiek pasirinkti saugesnę vietą, kad ir su menkesniu pelnu. Kapitalo bėgimo motyvai dažniausiai nusveria pelno motyvus. Intensyviam kapitalo bėgimui iš Vokietijos 1930–33 suvaržyti, šalia devizų kontrolės, buvo įvestas specialus mokestis. Įvairių kapitalo bėgimo varžymo priemonių prieš II pas. karą ir jo metu įsivedė daugumas valstybių, jų tarpe ir Lietuva. Kai kurios tų priemonių iš dalies tebeveikia ir dabar.

J.Ppl.

Kapitalo pelnas įmonės pelno dalis, tenkanti kapitalui, kaip vienam gamybos veiksniui, atsižvelgiant į jo svorį visų gamybos veiksnių eilėje.

Kapitalo renta kaina, mokama už naudojimąsi pastoviais žemės pagerinimais. Ši koncepcija yra hipotezinė, nes pagerinimais neįmanoma naudotis atskirai, t.y. be žemės, kurioje jie padaryti. Šis terminas vartojamas, kai rentą norima skirti į dvi dalis: žemės rentą ir k.r.

Kapitalo rinka ilgalaikio kredito ir kapitalo investicijų rinka. Skirtina nuo pinigų rinkos. K.r. apima kapitalo pasiūlos ir paklausos santykius ir sąlygas, kuriomis kapitalas kaip kreditas siūlomas ir klausiamas. Svarbiausios k.r. operacijos: ipotekos kreditas, statybos kreditas, investicinis pramonės kreditas ir ilgalaikis finansinis kreditas. Siauresne prasme k.r. yra akcijų, pastovių palūkanų popierių ir įvairių obligacijų rinka (žr. Birža). K. rinkai priskiriami ilgalaikiai kreditai, o pinigų rinkai trumpalaikiai—paprastai, ne ilgesni kaip vienerių metų—kreditai. K.r. ir pinigų rinka iš dalies viena priklauso kitos. Nustatyti griežtą ribą tarp tų dviejų rinkų gana sunku. K.r. tarpininkai—bankai, finansinės bendrovės ir draudimo įmonės. Jos akumuliuoja santaupas ir jas arba pačios investuoja arba tarpininkauja tarp kredito davėjų ir ėmėjų.

Kaip k.r. p o l i t i k a suprantamos valstybės ekonominės politikos priemonės, tiesiogiai ar netiesiogiai veikiančios kapitalo paklausą ir pasiūlą. Pagrindinė sąlyga kapitalo pasiūlai laisvai reikštis k. rinkoje yra privačios nuosavybės ir santaupų teisinė valstybės apsauga.

N. S. Buchanan, International Investment and Domestic Welfare 1945; *A. Weber,* Geld, Banken, Börsen ²1951. *J.Ppl.*

Kapitalo sąskaita vienasmenių įmonių savininkų ir daugasmenių bendrovių dalininkų nuosavybės kapitalo — jiems priklausomos dalies — sąskaita. K. s. pajamuojami savininko arba dalininkų įnašai ir jiems tenkąs pelnas, o nurašomos jų išimtos sumos ir nuostoliai. K.s. likutis rodomas balanse.

Kapitalo skiedimas papildomų, ‚jaunesnių', akcijų išleidimas senųjų akcijų vertė, nors tikroji jų vertė yra žemesnė. Toks papildomų akcijų leidimas proporcingai sumažina visų bendrovės akcijų vertę, arba praskiedžia kapitalą.

Kapitanai žr. Capitani.

Kapitelis (lot. capitellum ‚galvutė') 1. a r c h i t e k t ū r o j e kolonos arba piliastro viršutinė dalis, esanti tarp liemens ir antablemento. Kontrastui tarp naštos ir ramsčio sušvelninti į k. sutelkiami skulptūrinio pobūdžio ornamentai, kurie meno formų vystymosi eigoje labai keitėsi. Iš k. palyginti nesunkiai galima nustatyti jo stiliaus fazę ir amžių (vėlyvoje romanikoje net 20–30 metų tikslumu). Savotiškus k. turėjo beveik visų epochų stiliai. Išimtį sudaro vėlyvoji gotika, kurioje kolonos briaunos kartais nenutrūkstamai pereina į skliautų sistemą, o taip pat modernioji XX a. architektūra, atmetusi tradicinį ornamentą, paprastai stato ramsčius be k. K. formų yra labai daug. Būdingiausieji yra šie: 1. lotoso žiedo k. senovės Egipte; 2. doriečių (žr.), joniečių (žr.) ir korintiečių k.; tai pagrindinės klasikinės k. formos iš Graikijos paplitusios po visą antikinės kultūros pasaulį; 3. kompozicinis k., sudarytas iš korintiečių k. akanto lapų ir joniečių voliutos, susiformavęs romėnų mene; 4. pintiniai, raukšliniai ir trapeciniai k. su daugeliu variantų Bizantijos mene, kuris itin turtingas įvairių

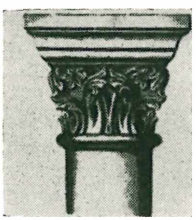

Romanikos kapitelis (XI–XII a.)

formų; čia tarp k. ir naštos dar įsiterpia plokštė, kuri taip pat įvairiai formuojama (žr. pav. LE III, 55 psl.); 5. grybinis k. (X–XI a.), kilęs iš medžio architektūros bei 6. kubinis k., kurio apatinė dalis apvalaina, o viršutinė iš paprasto kubo be ornamentų, sutinkami XI a. Vokietijoje ir kt.; 7. akanto k. su įvairiai komponuojamais akanto lapais visame romanikos XI–XIII a. mene; 8. figūrinis k. su figūromis ir scenomis reljefe sutinkamas XI–XII a. ypač Prancūzijos romanikos mene; 9. pumpurinis k., pasirodęs ankstyvoje gotikoje Prancūzijoje XII a.; 10. lapinis k. gotikoje XIII–XVI a. su iš pradžių labai natūralios formos lapais, vėliau daugiau stilizuojamas. Gotikoje k. turi didesnį formos pastovumą. Renesanse ir baroke plačiai naudoti klasikiniai joniečių, korintiečių ir kompoziciniai k., turtinant juos naujais figūriniais bei augalinio ornamento motyvais. Lietuvoje

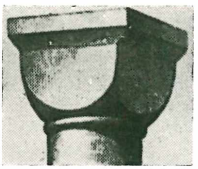

Kubinis kapitelis (XI a.)

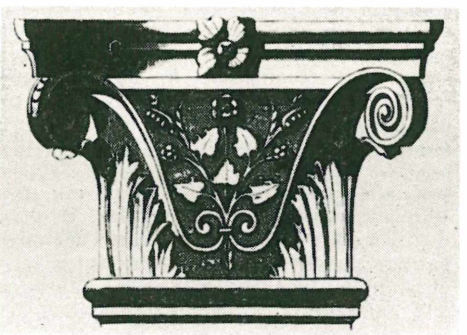

Renesanso kapitelis (Venecija XV a.)

gotikos kolonos k. neturi, bet skliautų ogivas nuo kolonos briaunos atskiria paprasta plokštė (pvz. šv. Mikalojaus bžn. Vilniuj). Mūsų amžiuje mėginta sukomponuoti k. panaudojant liaudies meno motyvus, pvz. arch. E. Friko 1925–29 Seimo rūmų Kaune portiko kolonų k.

2. Spaudos raidės, turinčios didžiųjų raidžių formą, bet mažųjų dydį.

E. Alp, Das K. im Entstehungsgebiet der Gotik 1928; *E. Ahlenstiehl-Engel*, Das romanische Kapitel 1912; *J. Baltrušaitis*, Les chapitaux de S. Cugat de Vallès 1931; *R. Kautzsch*, K.-Studien 1936; *H. Weigert*, Das Kapitel in der deutschen Baukunst des Mittelalters (Zeitschrift für Kunstgeschichte 5, 1936). *P.Rkl.*

Kapitolinė vilkė

Kapitolinė vilkė žalvarinė vilkės statula Konservatorių rūmuose Romos Kapitolyje, tikriausiai V a. pr. Kr. etruskų kūryba. XVI a. Guglielmo della Porta pridėjo žindančius dvynius Romulą ir Remą.

H. Stuart Jones, Sculptures in the Palazzo dei Conservatori 2 tt. 1927; *L. Goldscheider*, Etruscan Sculpture 1941.

Kapitolinės vestuvės iškilmingos dvylikos dievų eitynės, tariamai vaizduojančios Atėnės ir Herkulo vestuves, XVIII a. surastos vieno Kapitolio muziejaus šulinio marmuro aptvare.

Kapitolis arba Kapitolio kalnas (lot. Capitolium, mons Capitolinus) 1. kalva Romoje, ant kurios senovėje yra buvusi pilis ir šventovės. Kalva turi stačius šlaitus, tik pietryčiuose privažiuojama keliu (Clivus Capitolinus). Po galų antpuolio apie 390 pr. Kr. buvo tariamai karaliaus Servijaus Tulijaus apvestas mūrine siena, kurios liekanų rasta vakarinėje dalyje. K. tapo tautos šventove, kai buvo pastatyta Jupiterio šventykla. Pagal padavimą, šventykla buvusi pradėta statyti Tarkvinijaus Prisko ir 509 baigta. Šių dienų Caffarelli rūmų vietoje atkastos VI a. pr. Kr. pabaigos pamatų liekanos. Išilginės sienos ją skyrė į 3 dalis: Jupiteriui, Minervai ir Junonai, senai vyriausių Romos dievų trejybei. Kelis kartus sudegusi, paskutinį kartą ji buvo 80 po Kr. Tito ir Domicijono atstatyta. Viduramžiais plėšiama sunyko. Dar XIII a. tebebuvo matomų žymių. Mūru aptvertame šventoriuje (area Capitolina) buvo Jupiterio, Fidės ir kt. šventovės bei paminklai. Pietiniame kalvos kampe už šventoriaus buvo stati Tarpėjaus uola (lot. saxum Tarpeium), nuo kurios, pagal padavimą, buvęs nustumtas Romulo priešas Tarpėjus ir nuo kurios seniausiais

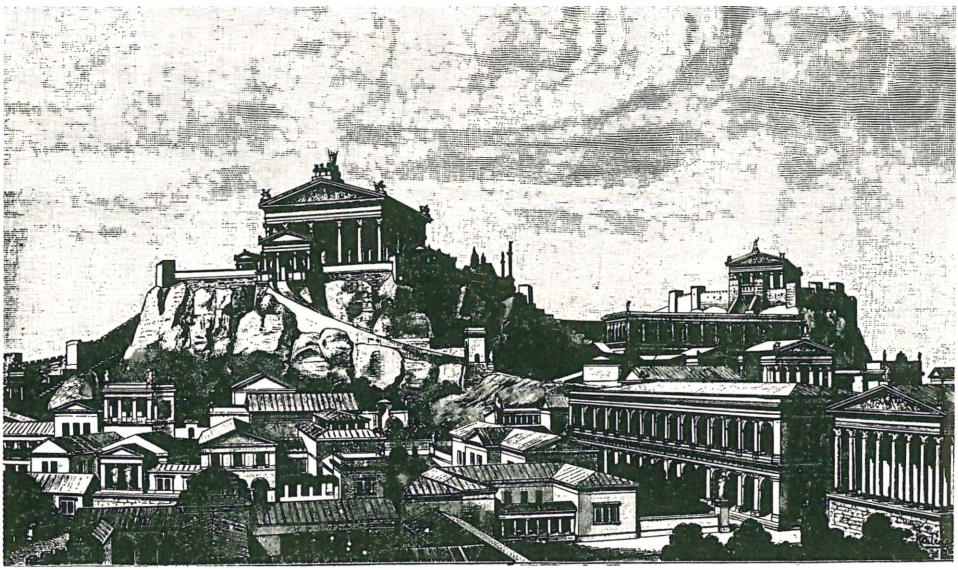

Romos kapitolio rekonstrukcija: kalvos viršuje Jupiterio šventykla, deš. Junonos Monetos šventykla, žemai deš. Kastoro ir Polukso šventykla

laikais mesdavo nusikaltusius prieš valstybę. Į forumo pusę prie rytinės įdubos atkalnės šliejosi Kvinto Lutacijaus Katulo 78 pr. Kr. statytas valstybinis archyvas, vad. tabularium, vienintelis palyginti gerai išlikęs K. pastatas.

Iki imperijos laikų K. vardu tebuvo vadinamas pietinis gūbrys. Šiauriniame buvo pilis ir 344 pr. Kr. statyta Junonos Monetos šventovė, nuo 269 pr. Kr. tapusi pinigų kalykla.

Šventovės kalne taip sunyko, jog viduramžiais K. virto ganykla ir gavo vardą Monte Caprino (‚Ožkakalnis'). Tik 1143, gerbdami senovę, romėnai kalne pastatė miesto valdybos (senatorių) rūmus. Junonos Monetos vietoje pastatė bažnyčią Santa Maria in Ara Coeli. Pop. Povilo XIII pavestas, Michelangelo vadovavo kitų modernių K. pastatų statybai. Įdubą jis pavertė K. aikšte su puošniais plačiais laiptais, su keletos Romos įkūrimą primenančių vilkų narvu, antikine raito Marko Aurelijaus statula, su kapitoliniu muziejumi (Museo Capitolino), Konservatorių rūmais, turinčiais puikius senienų rinkinius, ir kt. meno kūriniais (žr. Capitolium).

Rodocanachi, Le capitole romain antique et moderne 1904; *L. Curtius, u. A. Naurath,* Das antike Rom ²1944; *G. Lugli,* Roma antica 1 1946. *A.Rkš.*

2. JAV parlamento rūmai Vašingtone, žr. Capitol.

Kapitonas (iš vid. lot. capitaneus ‚vyriausias') 1. daugumos valstybių kariuomenių ir jūros laivyno karininkų laipsnis. Lietuvos kariuomenėje k. laipsnis buvo trečias iš eilės (ėjo po leitenanto). Lietuvos jūros laivyne yra buvęs kapitonas-leitenantas ir jūrų kapitonas. JAV kariuomenėje k. laipsnis taip pat yra trečias iš eilės ir eina po I leitenanto. *K.Alš.*

2. Prekybos laivyne k. užima ypatingą padėtį: čia jis yra absoliutus laivo viršininkas, už viską atsakingas laivo vadas. Jam priklauso vadovavimas navigacijai, teisingas pakrovimas, krovinio priežiūra ir saugumas, rūpinimasis keleiviais, civilinių aktų sudarymas (gimimo ir mirimo metrikai, palikto turto perėmimas ir saugojimas). Įgulos atžvilgiu jūrų teisė suteikia k. įsakomąją galią. K. gali įgulos narį bausti pagal savo krašto jūrinius papročius ir teisę. K. padeda I šturmanas ir vyr. inžinierius, paskui kiti šturmanai, inžinieriai ir kt. K. santykiai su laivo savininku, krovinio savininkais, dalininkais, priėmėjais, laivo nuomotojais ir t.t. yra gana sudėtingi ir tvarkomi jūros teisės. Seniau k. galėjo disponuoti laivu ir krovininiu savo nuožiūra, laivui išplaukus iš tėviškės uosto, todėl k. dažnai būdavo ir laivo dalininkas. Dabartiniu metu k. tėra atsakingas už navigaciją ir tvarką, daugeli

jų anksčiau turėtų pareigų perėmė laivininkystės b-vės, agentai ir kt. Linijiniuose laivuose k. nebesirūpina laivo pakrovimu ar įgulos samdymu. *P.Mžk.*

3. Sporte — vyriausias komandos žaidėjas, jos vadovas ir atstovas varžybų metu.

Kapitula (vid. lot. capitulum ‚dvasininkų susirinkimų vieta' iš lot. capitulum ‚galvelė, skyrelis') 1. plačia prasme yra dvasininkų kolegija, įsteigta bažnytinės valdžios kultui ugdyti ir kt. bažnytinėms pareigoms atlikti. Griežtąja šio žodžio prasme k. sudaro kanauninkų grupė prie katedrinės ar koleg· inės bažnyčios; jie padeda vyskupui diecezija valdyti ir praturtina bažnytines apeigas. Katedrinės k. paskirtį trumpai ir tiksliai išreiškia jai taikomas titulas: senatus episcopi. K. įsteigimas yra rezervuotas Šv. Sostui. Vyrų vienuolijos irgi turi savo k., kurios padeda viršininkui daryti svarbiuosius nutarimus, skelbti svarbesnius įsakymus.

Kauno kapitula įst. Vytauto D. laikais ir jo rūpesčiu. Ji buvo patvirtinta pop. Martyno V ir tada vadinosi Žemaičių k. (Capitulum Samogitiense). Iki atskiros Bažnytinės Provincijos įsteigimo (1926) Lietuvoje buvo trys k.: Vilniaus, Kauno ir Seinų. Padaugėjus vyskupijų skaičiui iki 6, toks pat skaičius buvo ir kapitulų.

G. Lewis, Chapters in Religious Institutes 1943; *K. Šaulys*. Hierarchijos laipsniai ir titulai (Lux Christi 1952). *M.Č.*

2. Merovingų ir Karolingų leistųjų įstatymų ir įsakymų (kapituliarijų) pavadinimas. Žr. Capitula.

Kapituliacija (iš vid. lot. capitulare ‚pasiduoti') kovos nutraukimas ir pasidavimas. K. valstybinėje teisėje yra viena iš sutarčių formų, taikomų karo metu, kada priešui pasiduoda apsupta tvirtovė ar atskira kariuomenės dalis. K. pasireiškia baltos vėliavos iškėlimu ir įgaliotų asmenų, vad. parlamentarų, nusiuntimų k. sąlygoms nustatyti ir pasirašyti. Pagal 1899 Hagos taikos konferencijos nuostatus k. sąlygos turi būti suderintos su kario garbe. Ligi k. pasirašymo dar galima sunaikinti vėliavas, ginklus ir kt., po pasirašymo nebeleidžiama tai daryti. Atskirų kariuomenės dalinių k. pasirašoma dalies vado, o visos kariuomenės—kariuomenės vado. Yra ir besąlyginė k., kada visa kariuomenė kapituliuoja be jokių sąlygų (pvz. Vokietijos k. 1945 V 7–8).

E. Meurer, Das Kriegsrecht der Haager Friedenskonferenz 1907. *Č.Btk.*

Kapituliuoti (lot.) 1. nutraukti pasipriešinimą ir pasiduoti priešui pagal jo padiktuotas sąlygas; 2. pasiduoti priešininkui ginče; 3. nusilenkti kliūtims ir sunkumams.

Kapitulos vikaras kapitulos išrinktas vyskupijos valdytojas ordinarui mirus, jam atsisakius ar jį pašalinus. Vyskupo sostui vakuojant, diecezijos valdymas pagal Kanono teisę (160–182) pereina į kapitulos rankas, kuri aštuonių dienų būvyje, slaptu balsavimu išrenka k. vikarą. Juo gali būti ir kapitulai visai nepriklausąs dvasininkas. Pačiu išrinkimo faktu jis netampa vyskupu, bet įgyja vyskupo jurisdikciją dvasiniuose ir medžiaginiuose diecezijos reikaluose. Kadangi jis valdo diecezijį vad. devoliutyvine teise, gauta iš kapitulos, todėl jo valdžia yra ribojama bendrosios bžn. teisės principo: Sede vacante nihil innovetur (Sostui vakuojant niekas nekeičiama). *M.Č.*

Kaplan Viktor (1876–1934) austrų inžinierius, vandens turbinos su kintamo žingsnio sparnais (K. turbina) išradėjas. 1900 baigė Vienos aukštąją technikos mokyklą, 1908 dr. inž., 1909–31 Brno (Čekoslovakijoje) profesorius. 1913 patentavo siurblį ir turbiną su propeleriu; turbina nuo 1920 labai plačiai vartota, net pačiose didžiausiose hidroelektrinėse. K. turbina pasižymi aukštu našumu (apie 90%) plačiose ribose, didesniu sukimosi greičiu ir tobulu reguliavimu. Išsp. Theorie und Bau von Turbinenschnelläufern (kartu su A. Lechneriu) 21931 ir kt.

H. F. Canaan und J. Lell. Dreissig Jahre Kaplanturbinen (Wasserkraft und Wasserwirtschaft No. 2 ir 3, 1944). *S.K.*

Kaplanas Jokūbas (g. apie 1900) mokytojas žydų tautybės. Baigės Simano Daukanto mokytojų seminariją Kaune. Parašė kartu su kitais visą eilę vadovėlių nelietuvių mokykloms: Šachar (hebrajų kalbos vadovėlis, kartu su Dumbliauskiu) 1938, Lietuvių kalbos gramatika, 4 dalys, pradinėms mokykloms (kartu su L. Dambrausku) 1937–38, Mūsų mokykla II dalis, skaitymai trečiajam pradžios mokyklos skyriui (kartu su J. Talmantu ir Ig. Malinausku) 1939, Amatininkas, jidiš - litviš lernbuch (liet. ir žydiškai kartu su J. Talmantu) 1939, Alfon ivri (hebrajų elementorius, kartu su L. Vetrinu) 1939, Tėvynės pažinimas (kartu su V. Ruzgu, red. P. Šinkūnas) 1939 ir kt.

Kaplandija pagrindinė P. Afrikos S-gos dalis. 717.313 km², 4.004.805 gyv. (1946).

Žemės paviršius yra kalnuotas plokščiakalnis, apie 1200 m nuo j.l., į š. nežymiai nuolaidus, o pakraščiuose trimis pakopomis nusileidžia į vandenyną. Rytų dalis turi drėgną klimatą ir vešlią augaliją. Pirmykščiai gyv. buvo hotentotai ir bušmenai, vėliau jų vietoje įsigalėjo anglai ir būrai. K. yra gyvulių ūkio kraštas; vidurio daly daugiausia auginamos avys, o pajūriuose galvijai. Kapštato apylinkėse vyrauja vynuogynai ir vaismedžių sodai. Prie Kimberlėjo yra didžiausios pasaulyje deimantų kasyklos, kitur iškasama aukso, akmens anglies, vario. Sostinė Kapštatas (Capetown).

K. buvo pasiekta 1291 genujiečio Vivaldžio, 1487 portugalo Bartolomėjo Diazo, 1601 kolonizuota olandų, 1806 užimta anglų, 1814 išimta iš Olandijos suvereniteto, 1882 gavo autonomiją, nuo 1910 P. Afrikos Sąjungos didžiausia provincija.

W. H. Dawson, South Africa Peonle. Places and Problems 1925; *A. Keppel-Jones*, Südafrika 1950.

A.B.

Kapliai 1. k., Šėtos vls., Kėdainių aps., prie vieškelio Kėdainiai–Šėta. Čia 1919 I 13 įvyko pirmas susirėmimas mūsų kariuomenės Panevėžio apsaugos būrio žvalgomojo dalinėlio su rusų bolševikais. Toje kovoje sužeistas pirmasis Lietuvos kariuomenės karys, savanoris Jurgis Kiaunė (žr.).

2. k. Viduklės vls., Raseinių aps., 7 km nuo Raseinių. Kaimas, esąs prie Plauginių dv., minimas 1588 Raseinių žemės teismo aktuose.

Kaplinis ūkis etnologinėj literatūroj E. Hahno įvestas terminas, kuriuo paskui buvo vadinama primityvioji žemdirbystė. Šios žemdirbystės svarbiausi požymiai yra nebuvimas pagrindinio sistemingo žemės apdirbimo, dirbtinio drėkinimo, gyvulių traukėjų bei arklo visiškas nežinojimas. Tačiau terminas k.ū. yra dažnai klaidinąs, nes kaplio, kaip žemės apdirbimo įrankio, daugelis žemesnės kultūros žemę dirbančių tautų visai nežino; kaplio vietoje jie naudoja bediklį. Kur žemė apdirbama paprasčiausiomis formomis, o tokios formos sutinkamos visur pasaulyje, ypač lietingose tropikų srityse, bediklis ten yra neatskiriamas moters palydovas, nes ir čia, kaip ir k.ū., moteris yra žemės apdirbėja.

K.ū. ryškiausios formos sutinkamas Afrikoje į p. nuo Saharos. Be Afrikos k.ū. praktikuojamas daug kur Azijoje ir žemdirbių indėnų rytinėse JAV ir Peru. Europoje k.ū. daugiausia paplitęs Alpių srityse bei Pirenėjuose. Ir čia jis yra būdingas moterų darbas. Sardinijoje, šalia arklo, tebevartojamas ir kaplys. K.ū. sutinkamas daug kur Europoje kaip antrinė apraiška, daugiausia kalnuotose ir kitais žemdirbystės įrankiais neprieinamose arba sunkiai prieinamose vietose.

Roth, H. Ling, On the Origin of Agriculture (Journ. Anthr. Inst. XVII 1887); *E. Hahn*, Die Entstehung der Pflugkultur 1909; (") Von der Hacke zum Pflug ²1919; *K. Bücher*, Die Entstehung der Volkswirtschaft I ¹²1922; *U. Berner*. Die wirtschaftlichen Grundlagen für Entstehung und Verbreitung von Hackbau, Gartenbau und Ackerbau (Zeitschr. f. Ethnol. LVII 1926).

J.Lnn.

Kaplys 1. neaštrus, atšipęs, bukas kirvis; 2. priekinis dantis; 3. kortų žemukas, kojinis; 4. įrankis žemei sukasti, purenti, kaupti. K. įtveriamas taip, kad jo ašmenys eitų skersai koto. Pačių ankstyviausių raginių k. aptinkama paleolite; jais greičiausiai būdavo iškasamos įvairios valgomosios šaknys. Mezolite be raginių k. vartoti ir titnaginiai. Daugumas jų randama žvejų sodybose. Ir Lietuvoje surasta šio laikotarpio k., pvz. Kamšuose (žr.), Kalvarijos vls., aptiktas gražus raginis k. Neolite, įsigalint žemės ūkiui, pradžioje maži žemės sklypai palei sodybą, būdavo apdirbami kapliais. Tuo metu vyravo kaplinis ūkis (žr.). Vėliau imta dirbti žemė arkliais. Lietuvoje surasta akmeninių neolitinio laikotarpio k. Jų formos nėra buvusios įvairios: čia mes susiduriame su gana simetriškais plačiais ir paplokščiais k. išgaubta nugarėle ir su asimetriniais kurpalio pavidalo k. Žalvario amžiuje baltų gyvenamame plote buvo išplitę gražaus darbo vad. gyvatgalviai kapliai, gavę savo vardą pagal gyvatės galvos pavidalo pentį. Jų išskiriamos dvi pagrindinės grupės. Pirmajai priskiriami tie k., kurie dar neturi gyvatės galvos pavidalo penties, jų skylė kotui išgręžta paprastai netoli penties, priešakinė pusė išgaubta, užpakalinė—daugiau ar mažiau lygi arba nežymiai išgaubta. Prie antrosios grupės priklauso tie k., kurių pentis iš šonų praplatinta ir žemiau skylės įsmaugta. Pastarosios grupės k. penties forma įvairi: viršutinio dalis apvali, žemiau skylės nežymiai įsmaugta, kitų pentis daugiau trikampiška, dar kitų pentys yra didelės ir nuo liemens griežtai atskirtos. Priešakinėje k. pusėje liemuo turi gana aukštą kuprelę, antroji pusė kiek išlenkta, ašmenys apvalūs. Labiausiai išsivystę k. yra ilgi, aukšti ir siauri. Gyvatgalviai k. greičiausiai yra išsivystę iš apskritinių kaplių, kurių pentyje išgręžus skylę kotui, susidarė pirminis gyvatgalvio k. tipas, tik dar

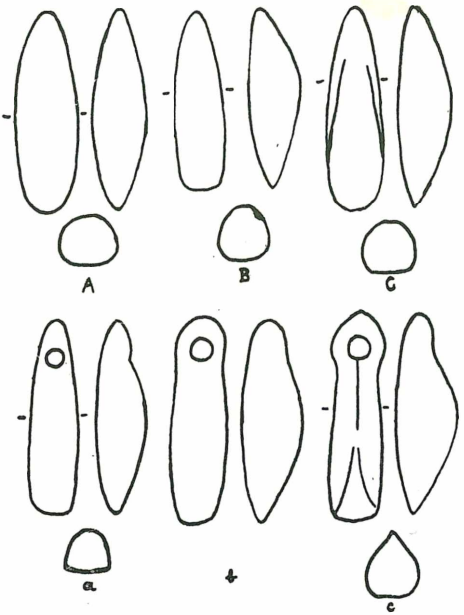

Gyvatgalvių kaplių raida (pagal W. Gaertę)

be gyvatės galvos pavidalo penties. Vėliau, kad pentis palei skylę ne taip greitai nutrūktų, ji buvo praplatinta ir žemiau skylės įsmaugta. Tuo būdu susidarė tikrasis gyvatgalvis k. Labai galimas dalykas, kad ir metaliniai dirbiniai turėjo įtakos gyvatgalvių k. penties formai susidaryti. Lietuvoje ligi šiol surasta gyvatgalvių k. šiose vietose: Butėnuose, Šimonių vls., Panevėžio aps., Genionyse, Onuškio vls., Trakų aps., Kaišiadorių apylinkėje, Trakų aps., Kalnujuose, Raseinių aps., Pocaičiuose, Eržvilko vls., Tauragės aps., Prienų apylinkėse, Marijampolės aps., Radikiuose, Lapių vls., Kauno aps., Rupeikiuose, Šimkaičių vls., Raseinių aps., Špokiškiuose, Pabaisko vls., Ukmergės aps., Telšių aps. ir trijų radinių vieta nenustatyta. Už dabartinės Lietuvos ribų dar 4 gyvatgalviai k. surasti: Kėkštuose, Brėslaujos aps., Zarvinose, Gardino aps., Gardine ir Slanyme. Gyvatgalviai k. yra paplitę dideliuose baltų gyventuose plotuose. Iš viso jų surasta apie 73: Lietuvoje 13, Latvijoje 10, Vilniaus krašte ir Gardino srityje 4, Rytprūsiuose apie 30, V. Prūsuose, V. Lenkijoje ir Pamaryje apie 16. Gyvatgalviai k. priskiriami žalvario amžiaus II–III periodui ir yra būdingi susiformavusios baltų kultūros liudininkai. Jie padeda nustatyti apytikres baltų gyvenamąsias ribas senajame žalvario amžiuje: šiaurėje riba siekė žemutinę Dauguvą ir iš dalies už jos Latgalą, apėmė visą Lietuvą; rytuose riba dėl medžiagos trūkumo neaiški, toliausiai išsikšę punktai yra Mieriniai (Latvijoje), Kėkštai, Zarvinos, Slanymas; pietinė riba ėjo už Gardino, Zielonen (Grünflur) Ortelsburgo aps. ir Gonsecko (Inovraclavo aps.); vakaruose riba siekė maždaug Persantę ir R. Pamarį. Geležies amžiuje tuo tarpu k. surasta nuo V a. tiek vyrų, tiek ir moterų kapuose. Tuo metu k. vartotas daržininkystėje, nes žemė jau arta arklu. Dar ir XIX a. pabaigoje geležinis k., naudotas daržų ūkyje, žinomas kapõnės vardu.

W. Gaerte, Die neolithische Ostpr.-Hacke mit Schlangenkopf, ihre Entwicklung und Verbreitung (Elbinger Jahrbuch 3, 1923, 140–243); ('') Die ostbaltische Erdhacke mit Schlangenkopf und ihre europäischen Beziehungen (Prussia 30 : 1, 1933); *J. Kostrzewski*, Motyki kamienne typu litewskiego z Pomorza i północnej Wielkopolski (Zapiski Tow. Nauk. w Toruniu VIII. 1932); *L. Kilian*, Das Siedlungsgebiet der Balten in der älteren Bronzezeit (Altpreussen 3 : 4, 1939). *J.P.*

Kaplūnas, kapūnas (per lenk. kapłun iš vva. kapūn ‚romytas gaidys') romytas gaidys. Romijami jauni gaidžiai, kad jų mėsa būtų skanesnė. Šis terminas dažnai minimas nuo XVII a. Lietuvos dvarų ir klebonijų inventoriuose.

Kapnion žr. Reuchlin, Johann.

Kapnys (anksčiau Kanapienis) Stasys (g. 1896 Veiverų k., Šašuolių vls., Ukmergės aps.) rašytojas, dramaturgas. Pradžios mokslą ėjo Šašuoliuose, aukštesnįjį Ukmergėje. Baigęs 6 klases, 1914 stojo savanoriu į rusų kariuomenę, kurioje tarnavo iki 1920. Grįžęs į Lietuvą, pradžioje dirbo paštų žinyboje, vėliau stenografu seime ir Lietuvos žiniose. Literatūrinį darbą pradėjo 1926. Pradžioje rašė eilėraščius, kiek vėliau apysakas ir dramas. Apysakų išleisti šie rinkiniai: Žmogus be veido 1930, Du (kartu su Kaziu Plačeniu) 1931 ir Laimei nevėlu 1948. Po 1931 K. yra parašęs du stambius scenos veikalus: Kai širdis traukia, 6 veiksmų komedija (pastatyta Valstybės teatre 1933) ir Traukinys ateina, 4 veiksmų komedija (pastatyta Valstybės teatre 1935 II 7). Abiejų veikalų rankraščiai dingo II pas. karo metu. Iš kitų scenos veikalėlių, skirtų dažniausiai vaikams, paminėtinos: Laikraščių pardavėjas, 1 veiksmo vaizdelis 1934, Kalėdos Afrikoje, 1 v. dramatinė pasaka 1934, Plutelė ir pelės, 2 v. komedija 1939, Brangus svečias 1952, Adas viską žada 1955, Draugystė 1955, Dvejukė 1956 ir kt. 1956 išėjo Rinktinė,

kur išsp. 27 apsakymai, 3 pjesės ir 9 eilėraščiai. Be to, bendradarbiavo Kultūroje, Iliustruotoje Lietuvoje, N. Žodyje, Lietuvos Žiniose, Laiko Žodyje, Jaunime, Akademike, nuo 1940 Tiesoje. Yra išvertęs iš prancūzų kalbos keletą apsakymų. Savo kūryboje K. laikosi realistinės krypties. Apsakymuose paprastai vaizduojamas (dažnai subjektyviai ir su ironija) miestiečių gyvenimas, kuris tačiau išreiškiamas situacijų ir charakterių kraštutinumais. Kai kurių apsakymų siužetas gana padrikas, reportažinio pobūdžio. Labiau pavykę jo scenos veikalai. Čia gana dažnai sudaromos pakankamai dramatiškos situacijos ir duodama tinkama aplinka personažui pasireikšti.

Kapnist Vasilij Vasiljevič (1757—1823) rusų rašytojas. Eiliuota komedija Jabieda skynė kelius Gogolio Revizoriui, atsispindėjo ir Gribojedovo bei Ostrovskio kūryboje. K. rašė odes, bet jo kalba pasižymėjo kasdieniškumu.

Kapočius (rašėsi Kopoč, gud. Kopot') iš gudų kilusi bajorų giminė, ėjusi D. L. K. įvairias pareigas. Vosylius K. 1447–52 yra buvęs Kazimiero raštininkas. Jam karalius buvo dovanojęs didelius girių plotus, esančius toje vietoje, kur dabar yra Kapčiamiestis. Jo sūnus pradžioje buvo Aleksandro, o paskui (1506–30) Žygimanto Senio raštininkas, drauge Žiežmarių, Medininkų, Pervalkos ir Darsūniškio laikytojas. 1516 Žygimantas jam davė Veisiejų dvarelį, žmonių ir pievų Perlamo aps., laukų, pievų ir žmonių tarp Gniedos ir Ančios upių ir žmonių Pervalkos paviete kitoje tų upių pusėje. 1522 karalius patvirtino amžinon nuosavybėn Sviatošino dvarelį su giria Perlamo paviete. K. vardu pavadintas vienas dvaras, iš kurio vėliau išaugo Kapčiamiesčio (žr.) miestelis.

J. Totoraitis, Sūduvos Suvalkijos istorija I 1938, 70.

Kapočius (rašosi Kapochy) 1. Antanas L. (g. 1895 VI 13 Shenandoah, Pa.) dantų gydytojas. Vidurinį mokslą išėjo Mahanoy City, Pa., 1917 baigė Tufts universiteto dantų gyd. mokyklą Medforde, Mass. Reiškėsi visuomeniniame Bostono liet. gyvenime: 25 metus buvo S. Bostono liet. piliečių d-jos valdybos narių, Dariaus ir Girėno aviacijos dienų Massachusetts valstybėje organizatorius ir iždininkas, pirmasis Balfo iždininkas, Lietuvai gelbėti s-gos iždininkas, Amerikos legiono Stepono Dariaus posto narys. Be to, yra visos eilės profesinių organizacijų narys, respublikonų partijos So. Bostono VI apylinkės komiteto pirm. ir kt.

A. Kapočius

2. Feliksas (g. 1895 V 31 Voltūnų k., Žemaitkiemio vls., Ukmergės aps.) kanauninkas. 1911 baigė Ukmergės vidurinę mokyklą, 1918 Kauno kunigų seminariją, 1918 VI 3 įšventintas kunigu, 1922–24 Studijavo LU filosofiją ir teologiją (specialiai apologetiką). 1918–20 Šėtos parapijos vikaras ir vidurinės mokyklos mokytojas, 1920–27 Kauno katedros vikaras ir kurį laiką Profesinės mokytojų sąjungos suaugusiųjų gimnazijos kapelionas, 1927–44 Kauno Prisikėlimo bažnyčios klebonas, nuo 1929 Kauno dekanas ir nuo 1944 Kauno arkivyskupijos kapitulos kanauninkas. 1944 VIII 1 pasitraukė iš Lietuvos. 1946–48 Tautinis popiežiaus misijos delegatas ir 1949–50 vyr. liet. sielovados tvarkytojas Vokietijoje ir Austrijoje. 1950 XII 22 atvyko į JAV ir nuo 1953 yra amerikiečių Apaštalų Karalienės bažnyčios asistentas Ivanhoe, Ill.

Kan. F. Kapočius

K. yra paminklinės Kauno Prisikėlimo bažnyčios statytojas. Bažnyčia pradėta statyti 1934, baigta 1940, bet dėl bolševikų okupacijos neįrengta. 1934 VII 1 I-jo tautinio eucharistinio kongreso metu ši bažnyčia pavadinta Tautos šventove. Bažnyčios statybos reikalais 1937–38 lankėsi JAV. Už nuopelnus Lietuvos vyriausybės apdovanotas Gedimino ordinu. Be to, K. aktyviai dalyvavo Pavasario organizacijoje (kurį laiką buvo s-gos pirm.), Katalikų veikimo centre (valdybos narys), Zitiečių d-joje (sekr.) ir kt. 1920–21 redagavo Pavasarį. Religinio turinio straipsniais bendradarbiavo Pavasaryje, Laisvėje, Lietuvoje, XX Amžiuje, Ateityje, Darbininke, Drauge, Aukoje, Lux Christi.

3. Juozas (g. 1907 X 19 Antatilčių k., Žemaitkiemio vls., Ukmergės aps.) spaustuvininkas, leidėjas. Mokėsi Ukmergės gimn., 1926 baigęs 4 klases, įstojo į Aukštesniąją techn. mokyklą Kaune. 1927 išvyko į

J. Kapočius

Uragvajų ir 1930 Montevideo mieste baigė spaustuvininkų mokyklą, įsigydamas spaustuvininko specialybę. 1933 grįžo į Lietuvą ir pakviestas dirbti į akcinę Ryto b-vę Klaipėdoje techniniu spaustuvės vedėju. Čia įvedė pirmąją Lietuvoje monotipo rinkimo mašiną. 1935 X persikėlė į Šiaulius, kur buvo Vilties spaustuvės vedėju. Netrukus spaustuvę perkėlus į Kauną, K. ėmė ją modernin-ti: nupirkta pirmoji Lietuvoje 4 spalvų rotacinė mašina (tuo buvo pagreitintas laikraščių spausdinimas, pakeltas jų tiražas), įvesta pirmą kartą Lietuvoje reljefinė spauda, nupirkta Ludlowo renkamoji mašina ir kt. Vilties spaustuvėje K. dirbo iki 1937 X. 1937 VIII Kaune įsteigė savo modernią cinkografiją ‚Vaizdas' ir 1939 XI 1 to paties vardo spaustuvę; netrukus ją perkėlė į Vilnių. Čia K. 1939–40 leido liet. dvasios laikraštį lenkų kalba ‚Nowo Słowo' ir savaitraštį ‚Nowo Słowo Rolnicze'. Užėjus bolševikams, 1940 VII spaustuvė ir cinkografija nusavinta. 1940 XI — 1941 VI Panevėžio valstybės teatro dir. pavaduotojas. 1941 VII — 1944 VII spaustuvių įgaliotinis Vilniuje ir 1941 X — 1944 VII nacionalizuotos Vaizdo spaustuvės direktorius (1943 XII spaustuvė buvo grąžinta). 1944 VIII 1 pasitraukė į Vokietiją. Detmolde K. tarpininkaujant leistas Skautų Aidas ir Saulutė. Išleido kun. St. Ylos maldaknygę Apsaugok Aukščiausias 1946. 1949 VI 24 atvyko į JAV. Pradžioje dirbo amerikiečių spaustuvėje Bostone, 1951–53 pranciškonų spaustuvės techninis vedėjas. 1953 įrengė savo spaustuvę ir leidžia Lietuvių Enciklopediją. Be to, išleido Vytės Nemunėlio Meškiuką Rudnosiuką 1951, J. Grišmanausko Tolimuosius kvadratus 1952, Lietuvos žemėlapį 1956, leidžia V. Krėvės raštus ir kt. Yra JAV LB tarybos narys.

Kapodistrias žr. Capo d'Istria.

Kapojai trumpai supiauti šiaudai ar kt. pašaras, kurio mišiniu šerdavo arklius ar galvijus. XIX a., kol nebuvo jiems piauti mašinų, k. supiaudavo paprastu dalgiu. Paprastai dalgio sprandą įrišdavo į lingynės virvę, kurios gale buvo įtaisyta pakoja, kartais tik paprasta kojai kilpa. Šiaudus ar kt. pašarą sudėdavo ant lentelės, gražiai suimdavo ranka, o kita suėmę dalgio viršūnę (ji apvyniota skuduru), pridėdavo prie lentos galo, ir koja spausdami nupiaudavo išsikišusius šiaudus. Bulvienojus ir kt. stambų pašarą (meldus, nendres, vantas) sukapodavo kirviu; tokius k. dvi tris dienas palaikydavo užpylę karštu vandeniu ir šerdavo gyvuliams. Toks stambiųjų k. pašaras buvo naudojamas tik neparastais bado metais. *A. Mž.*

Kapoklė lenktas peilis mėsai ar daržovėms kapoti, kitur — platus, namie kaltas peilis, kurio viršuje įtaisyta lenkta rankena, žolei, daržovių lapams piaustyti. Vietomis k. vadina ir geldoms bei loviams skobti kirvį, žinomą kaponės ar vedegos vardu.

Kapokmedis žr. Eriodendron.

Kaponierius (prc. caponnière) ginamasis įrengimas tvirtovės griovio dugne išilginiam griovio apšaudymui puolimo metu. K. anksčiau buvo daromi iš akmenų ar plytų, vėliau iš betono ar geležies betono. K. gali būti dengti ir atviri. Dabartiniu metu k. vadinamas įtvirtintame rajone kazematas su pabūklu ar kulkosvaidžiu flankuojančiai ugniai.

Kapotinė (Pracapolė) giraitė Žaliosios vls., Vilkaviškio aps., plotas 50 ha; giraitė yra nusekusio ežero dugne, šeimenos ir šešupės takoskyroje. Didesnė jos dalis apaugusi kiminais ir skurdžiomis pušaitėmis. Šiaurinėje dalyje ežero paviršius apžėlęs, su akivarais. Iškasama durpė menkos vertės — samaninė. Išteka Skriaudupis.

Kapp 1. Artur (1878–1952) estų kompozitorius. 1898 baigė Petrapilio konservatoriją, 1904–20 Astrachanės muz. mokyklos dir., 1920–40 dirbo Talino konservatorijoje (nuo 1925 prof.). K. pirmas pradėjo panaudoti muz. kūryboje liaudies motyvus. Pradžioje buvo Mendelsono ir vok. romantinės muz. įtakoje. Apie 1900 sukūrė uvertiūrą Don Karlos. Orkestrinės muz. kūriniuose buvo artimas Čaikovskio dvasiai. 1923 parašė antrą estų simfoniją (pirmosios autorius buvo Lemba, 1909), stambią oratoriją Hiiob (1930), styginį kvartetą, kantatą Päikesele (Į saulę), siuitą estų liaudies muz. temomis, kamerinės muz. kūrinių, dainų ir kt. Kūryboje plačiai naudoja kontrapunktines priemones. Vėlyvoje kūryboje jaučiama sovietinė dvasia. Už IV simfoniją yra gavęs Stalino premiją (1950). *J. Ž.*

2. Eugen (g. 1908) estų kompozitorius, (1) sūnus. 1931 baigė Talino konservatoriją, kur kompozicijos mokėsi pas savo

tėvą. Nuo 1935 dėstė toje pačioje konservatorijoje (nuo 1947 prof., nuo 1952 dir.). Jo kūryba išimtinai sovietinio pobūdžio (jis yra gavęs estų liaudies artisto vardą ir yra estų kompozitorių s-gos pirm.). K. kūriniai: pirmoji estų sovietinė opera Keršto ugnys (1945), opera Laisvės dainius (1950), baletas Kalevipoeg (1948); už visus šiuos kūrinius yra gavęs Stalino premijas. Be to, parašė 5 simfonijas, kantatą ir eilę smulkesnių kūrinių.

G. Polianovskij, E. K. 1951.

3. Julius (g. 1883) vokiečių muzikos biografas ir istorikas. Berlyno valstybinės (1923–45) ir miesto (1945–48) operų dramaturgas; nuo 1948 pastarosios operos meno vadovas ir režisierius. Berlyno Literarischer Anzeiger steigėjas (1904) ir red. (iki 1907); taip pat redagavo (1920–45) Blätter der Staatsoper. Išsp. gana populiaraus pobūdžio daug laidų susilaukusias ir išverstas į kitas kalbas biografijas: Liszto 1909, Wagnerio 1910, Paganinio 1913, Berliozo 1917, Meyerbeerio 1920, F. Schrekerio 1921, Weberio 1922 ir kt. Be to, daug dėmesio skirdamas operos (ypač Berlyno) istorijai, parašė Die Oper der Gegenwart 1922, Das Opernbuch 1923, Geschichte der Staatsoper Berlin 1937, 200 Jahre Staatsoper im Bild 1942, Aus dem Reiche der Oper 1949 ir kt. Suredagavo Liszto (1910) ir Wagnerio (1914) raštus ir laiškus. *K.O.*

4. Wolfgang (1858–1922) vokiečių politikas, aukštas Prūsijos biurokratas, turėjęs artimų ryšių su Prūsijos junkeriais. 1917 drauge su Tirpitzu įsteigė patriotų partiją, kuri pradėjo kovoti su Bethmann-Holwego vedama susitaikymo su Sąjungininkais politika. 1920 drauge su gen. Luttwitzu surengė Berlyne sukilimą, norėdami pašalinti demokratinę Vokietijos vyriausybę. Sukilimas-pučas truko tik 5 dienas. Sukilėliai buvo užėmę Berlyną. K. pasiskelbė vyriausybės galva, o gen. Luttwitzas krašto apsaugos ministru. Betgi vokiečių kariuomenė, vadovaujama v. Seeckto, nepritarė sukilėliams, o darbininkų paskelbtasis generalinis streikas visai suparaližavo sukilėlių veiklą. Po nepasisekusio sukilimo K. pabėgo į Švediją, tačiau 1922 grįžo į Vokietiją ir buvo teisiamas, bet bylos metu mirė.

F. Kern, Das Kapp Abenteuer 1920. *P.Č.*

Kappus Franz Xaver (g. 1883) vokiečių rašytojas. Rašė detektyvinius romanus, humoreskas iš karių gyvenimo ir satyras. Jaunystėje susirašinėjo su R. M. Rilke (pagarsėjusi R. M. Rilkės knyga: Briefe an einen jungen Dichter).

Kapralas (prc. caporal) kai kurių kariuomenių grandinio arba puskarininkio laipsnis.

Kapras žr. Caper, Flavius.

Kaprifikacija (lot. caprificus ‚laukiniai figmedžiai') kai kurių veisiamų figų apdulkinimas bei kokybės pagerinimas vabzdžių pagalba, pvz. širšės (Blastophaga grossorum).

Kaprifolė žr. Sausmedis.

Kapris žr. Capri.

Kaprizas (prc. caprice iš it. capriccio, lot. capra ‚ožka') įgeidis, užgaidas, įnoris.

Kaprolaktamas (ε-kaprolaktamas, 2-okso-heksametileniminas), $-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CO-NH-$, yra heterociklinis junginys, ε-aminokaproinės rūgšties vidinis amidas, kurio bespalviai kristalai lydosi 69–70°, o verda 134–145° temperatūroje 9 mm slėgime. ε-kaprolaktamas tirpus vandenyje ir organiniuose tirpikliuose. K. pramonėje gaunamas iš trijų pagrindinių žaliavų: fenolo, acetileno ir furfuralio. Fenolas hidrogeninamas iki cikloheksanolo, o pastarasis oksiduojamas iki cikloheksanono, kurio oksimas stiprių rūgščių įtakoje persigrupuoja į ε-kaprolaktamą (Beckmann'o persigrupavimas):

$$C_6H_5OH + 3H_2 \rightarrow C_6H_{11}OH;$$

$$C_6H_{11}OH - H_2 \rightarrow$$

$$CH_2CH_2CH_2CH_2CH_2CO-;$$

$$-CH_2CH_2CH_2CH_2CH_2CO-$$

$$+ NH_2OH(H_2SO_4) \rightarrow$$

$$-CH_2CH_2CH_2CH_2CH_2C=NOH;$$

$$-CH_2CH_2CH_2CH_2CH_2C=$$

$$NOH(H_2SO_4) \rightarrow$$

$$-CH_2CH_2CH_2CH_2CH_2-CO-NH-$$

Yra ir kitų būdų cikloheksanonui paversti ε-kaprolaktamu. Acetilenas lengvai jungiasi su formaldeidu į propinolį (propargilo alkoholį). Oksiduojančioje aplinkoje, vario dichlorido įtakoje, propinolis kondensuojasi į heksadiindiolį, kuris hidrogeninamas iki heksandiolio. Heksandiolis dehidrogeninamas iki laktono, kuriam reaguojant su amoniaku su sidaro ε-kaprolaktamas:

$$HC\equiv CH + HCHO \rightarrow HC\equiv C-CH_2OH;$$

$$2HC\equiv C-CH_2OH + \tfrac{1}{2}O_2(CuCl_2) \rightarrow H_2O$$

$$+ HOCH_2-C\equiv C-C\equiv C-CH_2OH;$$

$$HOCH_2-C\equiv C-C\equiv C-CH_2OH - 2H_2$$

$$\rightarrow -O-CH_2CH_2CH_2CH_2CH_2CO-;$$

$$-O-CH_2CH_2CH_2CH_2CH_2CO-$$

$$+ NH_3 \rightarrow H_2O +$$

$$-CH_2CH_2CH_2CH_2CH_2CO-NH-$$

Gaminant ϵ–kaprolaktamą iš furfuralio, pastarasis oksiduojamas (pvz. vario oksidu) į furoinę rūgštį, kurią hidrogeninant acto rūgšties tirpale gaunama δ–valerolaktona. Hidrochlorinant δ-valerolaktoną gaunama 5–chloro–valerinė rūgštis, kurią esterifikuojant ir veikiant natrio cianidu gaunamas δ–ciano-valerinės rūgšties esteris. Jį hidrogeninant gaunamas ϵ–amino-kaproinės rūgšties esteris, o pastarąjį apmuilinant gaunama palaida ϵ–amino–kaproinė rūgštis, kuri, lydoma, lengvai dehidruojasi į ϵ–kaprolaktamą:

$$C_4H_3O—CHO + 2CuO(Ag_2O;\ OH^-) \rightarrow C_4H_3O—COOH + Cu_2O;$$

$$C_4H_3O—COOH + 2\tfrac{1}{2}H_2 \rightarrow —O—CH_2CH_2CH_2CH_2CO—;$$

$$—O—CH_2CH_2CH_2CH_2CO— + HCl \rightarrow Cl—CH_2CH_2CH_2CH_2—COOH;$$

$$Cl—CH_2CH_2CH_2CH_2—COOH + NaCN + EtOH \rightarrow NaCl +$$

$$NC—CH_2CH_2CH_2CH_2COOEt$$

$$NC—CH_2CH_2CH_2CH_2COOEt + 2H_2 \rightarrow H_2N—CH_2CH_2CH_2CH_2CH_2—COOEt;$$

$$H_2N—CH_2CH_2CH_2CH_2CH_2—COOEt + H_2O \rightarrow EtOH + H_2N—CH_2CH_2CH_2CH_2CH_2—COOH$$

$$H_2N—CH_2CH_2CH_2CH_2CH_2—COOH - H_2O \rightarrow —CH_2CH_2CH_2CH_2CH_2CO—NH—$$

ϵ–kaprolaktamas tam tikromis aplinkybėmis susipolimerizuoja į nyloną ‚66' (žr. Nylonas): čia ir yra svarbiausia jo panaudojimo sritis.

Natl. Aniline Div., Allied Chem. & Dye Corp., ϵ–Caprolactam (Tech. Bul. I–14, 1956). *J. Vbr.*

Kaproninė rūgštis, $CH_3(CH_2)_4COOH$, ir kaprininė rūgštis, $CH_3(CH_2)_8COOH$ aptinkama, kad ir mažame kiekyje, riebaluose ir prakaite.

Kapsai D. Lietuvos vakariečių pietiečių dalis, gyvenanti tarp Virbalio-Vištyčio-Liubavo-Daukšių-Šilavoto-Garliavos-Kazlų Rūdos - Pilviškių - Kudirkos Naumiesčio. K. šnektos centras yra Vilkaviškis-Marijampolė-Kalvarija-Veiveriai. K. vardą gavo nuo k a p tarimo (taip jie taria žodį k a i p); galėtume juos vadinti ir tepsais (t a i p jie taria t e p). K. balsių ilgumai trumpesni už zanavykų. Tvirtagalių dvibalsių k. teilgina antrąjį dvibalsio sandą, pvz. l a b a ĩ, g e r a ĩ, m a t a ũ (zanavykai paspaudžia abu dvibalsio sandus: l a b a i, g e r a i). Mišriųjų dvibalsių u, i+l, m, n, r kirčiuotas pirmasis sandas virtęs pusilgiu: k ú l t(i e), p í l n a s (Veiveriai, Gižai); zanavykų čia jis yra visada trumpas: k ù l t(i e), p ìl n a s. Toliau į pietus dar labiau ilgėja, o į dzūkus virsta ilgu. K. ei- ir e- žodžio pradžioje dažnai verčia į a i-, a-, o kitur ei-, -e visai nėra (ypač vienskiemeniuose žodžiuose) pvz.: a i k — eik, a ž e r a s — ežeras. Žodžio pradžioje k. mėgsta prieš u o-, u-, o- pridėti v: v u o g a, v u o g a u t i, v u r v a s, v o š k a (Veiveriuose vorą maišo su oru). Prieš i-, y-, i e paprastai pridedamas j: j i l g a s, j i m t i. Bendraties galūnę -t i k. mėgsta versti -t i e, ypač kur šaknis vienskiemenė: a i t i e (eiti), b a i g t i e (baigti), o tokių lyčių, kaip d a r y t i, visai neturi. Daugiskaitos naudininko galūnę -m s k. paprastai taria -m: b e r n a m, v a i k a m. Greta zanavykų šnektos, k. šnektos įtaka bendrinei lietuvių kalbai yra labai didelė. Šios šnektos atstovai yra: J. Basanavičius, V. Kudirka, P. Arminas, V. Pietaris, V. Putinas-Mykolaitis, A. Vaičiulaitis, S. Neris, K. Bradūnas ir kt.

A. Salys, Kelios pastabos mūsų tarmių istorijai (Archivum Philologicum IV 1933); (') Lietuvių kalbos tarmės 1946. *Vl. Klb.*

K ū r i a v a. Pačių ankstyviausių duomenų apie žmonių gyvenimą dabartinių k. srityje turime iš vidurinio akmens amžiaus. Durpynuose (Balsupiai, žr.), Kirsnos upėje (Kamšai, žr.) ir kt. surasta kaulinių žeberklų ir kitokių dirbinių. Kraštas buvo gyvenamas ir naujajame akmens amžiuje. Iš žalvario amžiaus tuo tarpu teturime vieną radinį — baltiško tipo žalvarinį kovos kirvį, surastą degintiniame kape Pietariuose (žr.), Marijampolės vls. Pokristiniame geležies amžiuje k. sritis buvo retai gyvenama. Iš tyrinėtų kapinynų paminėtini du: Delnicos, Krosnos vls. (IV a.) ir Liepynų, Marijampolės vls. (V–VII a.). Vėlyvuosius priešistorinius ir ankstyvuosius istorinius laikus atstovauja visa eilė piliakalnių. Vėliau beveik visas k. kraštas virto dikra.

Apie kaimų kūrimąsi nemaža sužinome iš XVI a. Virbalio inventoriaus. Tačiau daugumas kaimų kūrėsi XVII–XVIII a., išsidirbus žemės lydiminiu ar kastiniu (išraunant kelmus) būdu. XIX a. kaimų skirstymas naująsias sodybas pavertė vienkiemynais. Pačios sodybos aptvertos, keturkampės, apsodintos medžiais(gluosniais, beržais), gausu sodų; priešais gyv. namą — kluonas, iš šono tvartai; visa tai sudaro keturkampį kiemą, o klėtys dažnai sodelyje. Patys trobesiai nėra sūgrūsti, tarp jų nemaži tarpai, dažnai atskirti dar medžių eilėmis. Statyboje vyrauja dvigalis gyvenamasis namas, kuris dar XIX a. gale buvo keturšlaitis, nulaužtais galais. o paskutiniu metu visur dvišlaitis, lentomis užkaltais galais. Kitų trobesių stogai taip pat dvi-

šlaičiai, nors kartais dar galima pamatyti ir keturšlaičių, laužtiniais galais. Nuo XIX a. galo turtingesniuose ūkiuose šiaudiniai stogai nyko, šiaudus keitė lentelės ir stiegės (molinės). Didesni kaimai turi pirtį, kurioje tik linus mina.

XIX a. viduryje dar vietomis naujakurių sodybose buvo žinomas vietoje klojimo grynas grendymas, būtent, kieme ar pievutėje nuskusdavo velėną, grendymą suplūkdavo arba šąlant supildavo vandeniu ir, jam suledėjus, kuldavo spragilais ar arklių traukiamu ritiniu. Tuomet kartais buvo dar ir javams džiovinti žardai. Pagrindinis ūkis buvo žemdirbystė, gyvulininkystė su stipriai išvystytu arklių auginimu. Daugelis žmonių vertėsi kirsdami ir veždami mišką, kurį dažnai skaitė sava nuosavybe, ir nepripažino valdžios teisės į juos, kovodami besąlyginiai su visokiais miško sargais.

Iš XIX a. kapsės išgarsėjusios kaišytiniais audiniais plačiose apylinkėse ir Varšuvos, Paryžiaus ir kt. parodose, paskutiniu metu namų audimą jau pradedančios užmesti. K. drabužiai labai spalvingi (žr. Tautiniai drabužiai). Taip pat buvo dažnos k. dažytos skrynios, kurių kitose (ne Užnemunės) apylinkėse XIX a. buvo retoka. Paskutiniu metu namų pramonė buvo apnykusi, ją perėmė nuolatiniai amatininkai.

K. šeima labai aiškiai patriarchalinė. Berniukui iš vaikystės ugdoma pasiryžimas ir nesiskundimas sunkia dalia; tat ypač būdinga girininkams (žr.). XIX a. sūnaus, atsisakiusio eiti į kun. ir tėvo susikirtimas k. buvo pasiekęs kitur nežinomo aštrumo — sūnaus išvijimo iš namų ir išskyrimo iš giminės. Panašių kirsmių pasitaikydavo ir vedant nelygaus ‚luomo' (garbės ir turto) žmonas ir pn. Iš seno įprasta ūkių neskaldyti, kitiems vaikams išmokant dalis, tėvams pasiskiriant išimtinę (žr.). Tarp stambesniųjų ūkininkų ir smulkesniųjų bei samdinių yra susidarę ryškūs skirtumai, išskirią jų atskirus klodus (luomus). Pati ūkininkų bendruomenė, kiek liečia jos reikalus, gana vieninga ir drąsiai ginanti savo reikalus (1905 sąmyšis, kovos už miškus ir pn.), o įvykdytus kerštо veiksmus kitai, svetimai, bendruomenei mokanti laikyti paslaptyje. Lygiai taip pat kitų luomų jaunimo bendruomenė, XIX a. gale sudariusi ‚jonvaikius', ‚giltiniečius' ar kt., vykdė besąlyginiai savo nutarimus.

K. krašte buvo daug dvarų, bet jie su kaimu neturėjo ryšio, paprastai visi svetimtaučių rankose.

Anksčiau kaip ir kitose Lietuvos vietose panaikinta baudžiava ir kaimai viensėdžiais išskirstyti sudarė palankias sąlygas ūkininkauti, todėl k. ekonomiškai anksčiau prasisiekė. Jie, arti turėdami Marijampolės gimnaziją, Veiverių mokytojų ir Seinų kunigų seminarijas, išleido gausų būrį šviesuolių, aušrininkų, varpininkų ir kt. Iš jų žinomesni: T. F. Žilinskas, P. Kriaučiūnas, J. Basanavičius, K. Grinius, Pr. Dovydaitis, kun. M. Krupavičius, Bulotos ir kt.

J. Puzinas, Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys 1933; *J. Totoraitis*, Sūduvos Suvalkijos istorija I 1938; *K. Grinius*, Atsiminimai I 1947; *M. Gudelis*, Lietuviai gynė savo miškus 1950. *A.Mž.*

Kapsas mėnesinis juokų laikraštis, ėjęs Filadelfijoje. Jis buvo iliustruotas, mažo formato, 8 psl. Pradėjo eiti 1907 sausio mėn., sustojo tų pačių metų lapkričio mėn. Iš viso išėjo 7 numeriai. Redagavo ir leido Tomas Astramskas (žr.).

Kapsas Vincas, Vinco Kudirkos (žr.) slapyvardis.

Kapselė (vok.) šamotinė ugniai atspari dėžutė, kurioje išdegami glazūruoti keramikos dirbiniai (porcelianas, fajansas).

Kapsinė kultūra žr. Capsien.

Kapstadt žr. Kapštatas.

Kapstatai k., Endriejavo vls., Kretingos aps., 2 km į r. nuo Endriejavo. K. seniūnija minima 1563–85 karališkųjų žemių patikrinamųjų matavimų protokole.

K. miškas yra 3 km nuo Endriejavo, plotas 300 ha. Eglynas su pušim, beržu ir juodalksniu.

Kāpstatas (Laigys) ežeras Endriejavo vls., Kretingos aps., 1 km į š. nuo Endriejavo mst., 1,3 km ilgio, ligi 450 m pločio, 38 ha ploto. Į ežerą įteka Dievupis, išteka Veiviržas (Minijos). Paviršius 103,1 m nuo j.l.; pietiniu ež. krantu eina Žemaičių plentas.

Kapsukas-Mickevičius žr. Mickevičius-Kapsukas, Vincas.

Kapsulė (lot. capsula ‚dėželė') 1. anatomijoje — gyvūno organizme jungiamojo audinio plėvelė arba maišelis, apgaubiąs įvairius organus arba jų dalis, taip pat patologinius darinius (į audinius įsibrovusius parazitus, apmirusias mases, svetimkūnius ir pn.). K. prilaiko savo vietoje pagrindinius organo elementus ir neleidžia organui iširti; taip pat ji apsaugo kai kuriuos organus nuo išorinio mechaninio ar cheminio veikimo. 2. Šaunamuose ginkluose—cilindrėlis arba gaubtukas su užsidegančia nuo smūgio sprogstamąja medžiaga šoviniui uždegti; naudojama koviniuose patronuose, distanciniuose vamzdeliuo-

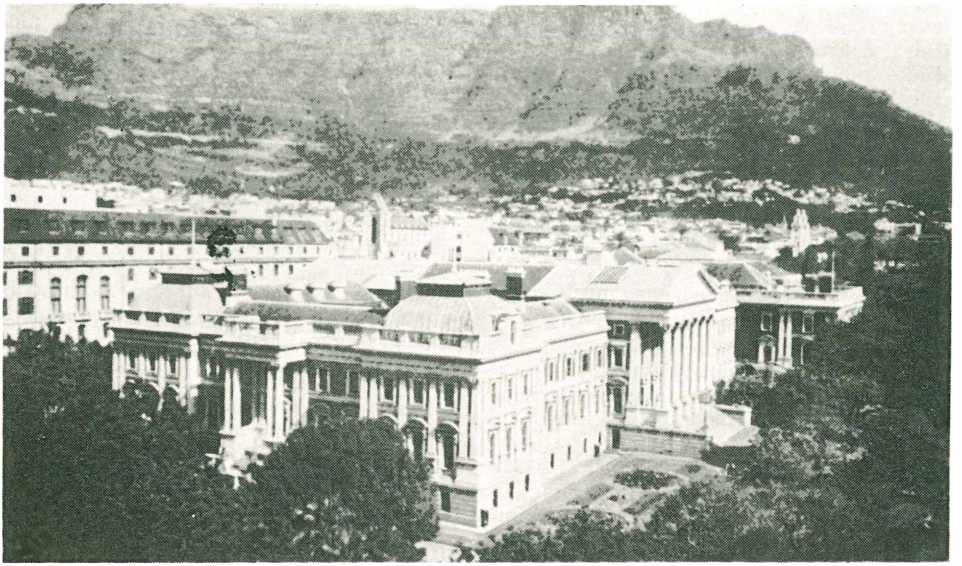

Parlamento rūmai Kapštate

se ir kt. 3. Alavo kepurėlė, užmaunama ant užkimšto vyno butelio ir kt. 4. Farmacijoje—maži, viduryje tušti cilindrai ar rutuliukai, kuriuose yra į vidų duodami vaistai. K. naudojamos nemalonaus skonio ar vėmimą galinčių sukelti vaistų administravimui. Jos gaminamos iš želatinos pridedant tam tikrą kiekį glicerino, kuris jų sieneles padaro elastiškesnes. K. turi ištirpti vandenyje 37°C temperatūroje. K. būna kietos (Capsulae gelatinosae durae) ir elastinės (C. g. elasticae). Kietosios k. susideda iš dviejų dalių: cilindrinės bazės, kurioje yra vaistai, ir dangtelio, kuriuo bazė, briaunas suvilgius, užvožiama. Jos naudojamos milteliams ir skysčiams administruoti. Elastinės k. būna apvalainos ir apvalios formos. Naudojamos aliejinėms medžiagoms. Norint, kad k. netirptų skrandžio sultyse ir dėl to pakliūtų į žarnyną, jos veikiamos vandeniniu formaldehido tirpalu (C. geloduratae). Nemalonaus skonio miltelių administravimui Europoje buvo populiarios krakmolo k., vadinamos ir oblatėmis (C. amylaceae, Nebulae). Jos susideda iš bazės ir dangtelio. *St.K.*

Kapsulinės bakterijos (Bacterium mucosus capsulatus) trumpi, nejudą ir negaminą sporų mikrobai, kurių protoplazma apsupta plėvelės (kapsulės), sudarytos iš polisacharidinės galaktozės. K.b. gamina daug gleivinių medžiagų, jos paprastai fermentuoja angliavandenilius, suskaldydamos juos į rūgštis ir dujas. K.b. yra nuolatinis gyventojas žmogaus ir kai kurių gyvulių viršutiniuose kvėpavimo organuose. K.b., kaip ir daugumas mikrobų, yra parazitai. Dažniausiai jos randamos aukštutiniuose kvėpavimo takuose, bet neretai atsiduria ir plaučiuose. Ji buvo rasta įvairiuose pūlinguose susirgimuose (pleuritas, apendicitas, pūslės ir inkstų geldelių uždegimas, žaizdotas endokarditas, smegenų abscesas). K.b. gali sukelti ir visuotinę septicemiją. Kadangi k.b. visuomet yra kvėpavimo takuose, todėl jų dažnai surandama išmatose.

K.b. žūsta drėgname 55° karštyje per pusę valandos. Normalioje temperatūroje išgyvena ištisus mėnesius. Jų augimui reikalingas laisvas deguonis. Geriausia temperatūra 37°. Temperatūrinis maksimumas yra 43°C, o minimumas +12°C.

K.b. grupei priklauso didelis skaičius mikroorganizmų. Labiausiai paplitę iš jų yra: V. Frisho 1882 atrasta kapsuliuota bacila, sukelianti rinoskleromą. Friedlenderis 1883 kultivavo panašų mikrobą, vad. Bact. friedlenderi, kai kurių plaučių įdegimų sukėlėją. Löwenbergas 1894 ir Abelis 1896 išskyrė tos pat grupės mikrobus iš žmonių, sergančių nosies ozoena. *D.Js.*

Kapštatas (Kaapstad, Capetown) mst., antras didumu P. Afrikos Sąjungoje, jos parlamento rezidencija, Kaplandijos sostinė; 571.638 gyv. (1951), iš kurių 242.500

europiečiai. K. yra v. Stalo įlankos (Table Bay) v. krante, Stalo kalno papėdėje ir jo šlaite, apie 40 km į š. nuo Gerosios Vilties iškyšulio. K. turi patogų natūralų uostą su dideliais dokais, skystojo kuro tankais ir javų elevatoriais. Didelė deimantų šlifavimo pramonė ir gyva jūrinė prekyba. K. yra žymiausias kultūrinis P. Afrikos Sąjungos centras. Čia yra 1916 įkurtas universitetas, teatrų, muzikos ir dailės akademijos, kat. ir anglikonų arkivyskupų rezidencijos, botanikos parkas, muziejus. K. įkūrė 1652 olandai. Tai buvo pirmoji europiečių kolonija P. Afrikoje.

K. įsikūrė didokas skaičius Lietuvos piliečių (daugiausia žydų). Lietuvos konsulu ligi 1933 buvo K. Račkauskas-Vairas.

A.B.

Kapteyn Jakobus Cornelius (1851–1922) olandų astronomas, nuo 1878 Groningeno univ. prof., įkūręs astronominę laboratoriją, vėliau pavadintą jo vardu. K. pasižymėjo Paukščių Tako struktūros ir judesių tyrinėjimo darbais. Dirbdamas univ., K. matavo Cape observatorijoj padarytas žvaigždžių nuotraukas, kurios apėmė dangaus skliauto dalį nuo −18° deklinacijos iki p. poliaus. Tuo būdu buvo nustatytos 455.000 žvaigždžių padėtys dangaus skliaute ir duomenys paskelbti The Cape Photographie Durchmusterung 1900. K. parodė, kad žvaigždžių paralaksą (žr.) galima nustatyti fotografiniu būdu, matuojant žvaigždžių vaizdų nuotolius fotografinėje plokštelėje. Fotografinis būdas leido susekti žymiai didesnio žvaigždžių skaičiaus paralaksus, taigi ir jų nuotolius.

J. C. Kapteyn

1904 K. paskelbė 2400 žvaigždžių nuosavo judesio (žr.) tyrimus, kurie nustatė svarbų Paukščių Tako judesio faktą—dviejų žvaigždžių srovių buvimą, kurių viena juda šienpiovių–Dvynių žvaigždynų kryptimi, o kita—Skydo žvaigždynan. Pirmajai srovei priklauso pusantro karto daugiau žvaigždžių, negu antrajai. Šių dviejų srovių reliatyvus greitis yra 40 km/sek.

1906 K. pasiūlė rasti žvaigždžių skaičių, jų ryškumus ir nuosavus judesius 206-se parinktuose dangaus skliauto plotuose, kad iš šių duomenų būtų galima nustatyti Paukščių Tako struktūrą ir judesius. Šių plotų stebėjimus apsiėmė eilė observatorijų. Žymiausi šių stebėjimų rezultatai sutraukti dviejuose žvaigždžių kataloguose: Bergedorfer Spektral Durchmusterung, apimąs žvaigždes iki 13 ryškumo, kartu su jų spektrų tipais, šalia aukščiau minėtų duomenų, ir Mount Wilson Catalog, apimąs žvaigždes iki 18 ryškumo plotuose, gulinčiuose nuo −15° deklinacijų apskritimo.

1922 K. paskelbė Paukščių Tako struktūros tyrimo rezultatus, paremtus kiekvienos ryškumo klasės žvaigždžių skaičiumi.

W. de Sitter, J. C. K. (Vierteljahresschrift der Astronomischen Geseilschaft 58, 1923). *Č.M.*

Kaptenarmas (prc. capitaine d'armes) kariuomenės ūkio dalies pareigūnas, paprastai puskarininkis, kuris rūpinasi gauti iš pulko sandėlio ginklus, drabužius bei kitus reikmenis, juos saugoti, dalyti kuopos kareiviams ir vesti išduodamųjų daiktų apyskaitą. Lietuvos kariuomenėje k. buvo vadinamas ūkvedžiu.

Kaptonas (turk. kaftan) ilgas, priešakyje susegamas švarkas, su rankovėmis, išplitęs Azijos tautose. Paprastai k. susegamas diržu, turkų—sagomis, kirgizų ir turkmenų—raišteliais ir t.t. Pasiekęs Lietuvos dvarus, XIX a. buvo pažįstamas ir kaime išeiginiu vyrų ir moterų švarku, paprastai kaulo ar medžio sagomis, kartais tik spruduklais susegamas. Moterys k. mėgo krūtinėje ir apie apikaklę įsiuvus ir įvairius apsiuvus.— Lietuvos žydų ilgas viršutinis drabužis, baigęs išnykti Nepriklausomoje Lietuvoje. *A.Mž.*

Kaptoniškės k. Rumšiškių vls., Kauno aps. Čia 1951–54 tyrinėti 46 naujojo geležies amžiaus pilkapiai, kurie prie pagrindo buvo apkasti grioviu ar keliomis pailgomis duobėmis. Griovių gylis 50–60 cm, plotis 1,5–2,5 m. Keliuose pilkapiuose aptikta ir arklių kapų. Arkliai laidota duobėse, po pilkapio sampilu, dažniausiai galva į vakarus. Surasti keli ir degintiniai arklių kapai. *J.P.*

Kaptūrai (lenk. kaptur ‚galvos apdangalas') sen. Lietuvoje ir Lenkijoje laikinė pavieto valdžia tarpuvaldžių metu XVII–XVIII a. Po D.L.K. ir Lenkijos karaliaus mirties prasidėdavo tarpuvaldis (interregnum), kuris trukdavo ligi kito naujai išrinkto karaliaus vainikavimo. Kadangi tarpuvaldžio metu bendri visos valstybės reikalai lyg apmirdavo, tvarkai palaikyti ir savo pavieto reikalams spręsti bei tvarkyti kiekvieno pavieto bajorai, suvažiavę į

kaptūrinį seimelį (žr.), sudarydavo kaptūrus, arba gedulinę valdžią, to tarpuvaldžio laikui ir išrinkdavo kaptūrinį teismą (žr.). K. metu vieša rimtimi ir tvarka turėjo rūpintis viso pavieto bajorija. Reikale k. galėjo pasamdyti ir ginkluotus būrius, nelyginant, sudaryti kaptūrinę pavieto kariuomenę (tuo laiku policijos dar nebuvo vidaus tvarkai palaikyti ir savivalei tramdyti). Tokiu būdu, palyginti, ir taip jau savarankiški pavietai, tarpuvaldžio metu valdomi k. įgydavo dar daugiau savarankiškumo. *K.Avž.*

Kaptūriniai seimeliai specialūs gedulinai bajorų seimeliai Lietuvoje ir Lenkijoje XVII–XVIII a., susirenką kiekviename paviete tarpuvaldžio metu. D.L.K. ir Lenkijos karaliui mirus, primas (Gniezno arkivyskupas) išsiuntinėdavo universalus visiems pavietams, kuriuose buvo pranešama apie karaliaus mirtį ir paskiriamas laikas k.s. susirinkti. Savo vardą k.s. gavo nuo to, kad bajorai, gedėdami mirusiojo karaliaus, užsidėdavo gedulo gaubtuvus-kaptūrus. Visi pavieto bajorai, ginkluoti, lyg karui ištikus, privalėjo susirinkti į k.s. ir svarstyti visus tarpuvaldžio metu kilusius, bėgamuosius pavieto reikalus. K.s. nutarimai, lot. vadinami lauda, turėjo įstatymų galios ir buvo privalomi visam pavietui. Tuose seimeliuose buvo sudaromi kaptūriniai teismai (žr.) ir išrenkami jiems teisėjai. K.s. teko rūpintis savo pavieto saugumu, jo valdymu ir tvarkymu tarpuvaldžio metu. K.s. nutarimai buvo labai griežti, ypačiai saugumo klausimais. 1632 VI 5 Vilniaus k.s., akivaizdoje galimo pavojaus iš Maskvos pusės, nutarė paskelbti apsiausties stovį Vilniuje ir visame paviete, sustiprinti miesto mūrus, stropiai juos saugoti, užmūryti dalį vartų į miestą, neleisti nė vienam svetimam nakvoti mieste. Sargybos buvo įpareigotos saugoti miesto vartus ir kontroliuoti visus atvykstančius, o visame paviete neprileisti bet kurių sumišimų. Taip pat buvo nustatyta griežta tvarka, kaip miestiečiai ir sargybos turėjo elgtis. Daugelis 1648 k.s. ėmėsi priemonių prieš galimą sukilusių kazokų pavojų, nutarė paviete skelbti visuotinį šaukimą (mobilizaciją), pasamdyti reikiamos kariuomenės, surinkti pinigų ir juos laikyti pavieto kasoje ir kt. K.s. tarpuvaldy įgydavo nepaprastos reikšmės. Tuo metu jie būdavo viso pavieto savarankiški aukščiausi organai, o visa valstybė suskildavo, nelyginant, į daugelį savarankiškų sričių, kurios per savo k.s. tesirūpino vien tik savimi. Bendraisiais visos valstybės reikalais tarpuvaldžio metu rūpinosi tik senatas.

I. I. Lappo, Velikoje Kniažestvo Litovskoje. Litovsko-Russkij poviet i ego seimik 1911; *F. I. Leontovič*, Veča, seimy i seimiki v Velikom Kniažestvie Litovskom (Žurn. Min. Narod. Prosv. 1910); *K. Avižonis*, Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais 1940 *K.Avž.*

Kaptūriniai teismai specialūs ‚gedulinai' bajorų teismai XVII–XVIII a. Lietuvoje ir Lenkijoje, sudaromi kiekviename paviete tarpuvaldžio metu. Visi reguliarūs teismai kaptūro (žr.) metu nustodavo veikti. Sudarius kaptūrinius seimelius (žr.), juose būdavo išrenkami specialūs kaptūrų teisėjai. Tuo būdu sudaryti pavietų k.t. dar turėjo būti patvirtinti konvokacinio seimo (žr.). Į k.t. kompetenciją įėjo visos bajorų bylos tarpuvaldžio metu. Kaptūro teisėjų sprendimai, kaip ir visi pavietų kaptūrų nutarimai, tarpuvaldžiui pasibaigus, būdavo patvirtinami naujai išrinkto valdovo ir seimo. Tarpuvaldžiui pasibaigus, k.t. būdavo išformuojami, ir vėl pradėdavo veikti reguliarūs teismai. *K.Avž.*

Kapucinai (vid. lot. cappuccinus iš caputium ‚galvos gaubtuvas') viena iš trijų pranciškonų ordino šakų (lot. Ordo Fratrum Minorum Sancti Francisci Capuccinorum, stp. O.F.M.Cap., seniau O.M.Cap.), gavusi vardą pagal nešiojamą gaubtuvą (kapišoną) smailu galu. K. ordinas įkurtas 1525 ir 1528 pop. Klemenso VII pripažintas atsiskyrėlių vienuolija. K. ordinas yra šv. Pranciškaus regulą laikančių pranciškonų-observantų reforma, kurio tikslas yra galimai artimiau sekti šv. Pranciškaus Asižiečio ir pirmųjų jo draugų gyvenimu: neturtu, apaštalavimu ir apdaru. Išore k. skiriasi nuo pranciškonų barzda ir ilgu smailėjančiu gaubtuvu.

K. įstatų pagrindą sudaro šv. Pranciškaus regula su atskira konstitucija (pirmoji 1529 parašyta, 1643 pop. patvirtinta, 1926 naujam bažnytinės teisės kodeksui pritaikyta). Savo vidine organizacija nedaug kuo skiriasi nuo pranciškonų ordino. Įvairiuose kat. Europos kraštuose ordinas reiškėsi apaštalavimu, ypatingai liaudžiai prieinamais pamokslais ir tikybinio turinio raštais. Dėl didelių pastangų padėti žmonėms jų varguose, ypač bado ir maro metais, k. greit tapo populiariu ordinu. Manzonio ‚Sužieduotinių' romano Kristoforas yra k. pasiaukojimo pavyzdys, parodytas maro metais (1630) Milane. K. daug dirbo reformacijos laikais (šv. Fidelis iš Simaringo kalvinų nužudytas Šveicarijoje) ir turkų antplūdžio metu Europoje (kry-

Kapucinai

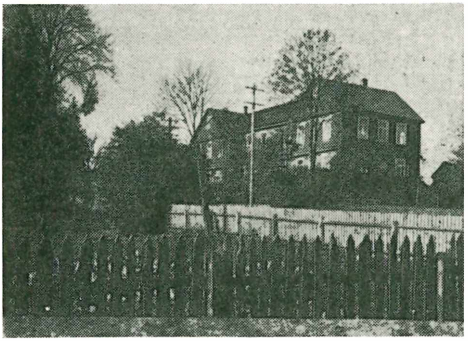

Kapucinų vienuolynas Plungėje

žiaus pamokslininkai). Be to, daug nuveikta misijose Indijoje, P. Amerikoje ir kitur.

Kūrimosi pradžioje k. turėjo daug sunkumų. Pirmasis gen. vikaras Matas iš Bassi 1537 išstojo iš k., antrasis ir vienas ordino steigėjų, Liudvikas iš Fossombronės, turėjo iš ordino pasitraukti, ketvirtasis, Ochino iš Sienos, tapo kalvinu (1542). K. eiles reformacijos metu papildė observantai pranciškonai. Padidėjus jų skaičiui, ordinas greitai paplito ir 1573 gavo iš Grigaliaus XIII leidimą steigti vienuolynus už Italijos ribų, ir, praėjus 100 metų nuo įsikūrimo, k. jau turėjo 1500 vienuolynų arba misijų stočių. 1619 pop. Povilas davė ordinui visišką nepriklausomybę su atskiru generolu (iki tol kapucinai buvo pranciškonų konventualų valdžioje). 1790 ordinas turėjo 68 provincijas su 1715 vienuolynų ir apie 33.000 narių. Prancūzų revoliucija ir Napoleono sekuliarizacija sudavė ordinui skaudų smūgį, bet antroje XIX a. pusėje išblaškyti nariai vėl susibūrė ir netrukus susilaukė naujo pakilimo; didžiausias nuopelnas priklauso šveicarui T. Bernardui iš Andermatto. Nors pagal konstitucijas naujas generolas renkamas kas 6 metai, T. Bernardas tas pareigas su popiežiaus leidimu ėjo 1884–1908.

Dabar k. ordinas turi 65 provincijas su 1103 vienuolynais, 149 m-lomis ir 14.605 nariais (8417 kunigų, 2062 klierikai, 583 naujokai, 252 kandidatai, 3091 brolis, 6663 auklėtiniai); be to, turi 1 patriarchą, 6 arkivyskupus, 35 vyskupus, 7 šventuosius, 11 palaimintųjų.

K. L i e t u v o j e. Istorinėje Lietuvoje (iki 1795) k. neturėjo atskiros provincijos. Prieš ir po I pas. karo savo pamokslais Lietuvoje ir JAV lietuvių tarpe garsėjo kapucinas tėvas Kazimieras (kun. Jonas Kudirka). Savo misijose jis smarkiai kovojo su girtavimu.

Nepriklausomoje Lietuvoje tėvui Kazimierui k. įkurti nepavyko. Tada Roma pavedė Reino-Vestfalijos provincijai (Bavarijos provincija gavo lygiagretų uždavinį Latvijoje ir Estijoje) įsteigti Lietuvoje k. vienuoliją. Tuo reikalu 1923 iš Pareinio buvo atvykęs į Ukmergę vienas k. vienuolis, bet po trumpo laiko grįžo į Vokietiją. Kitas vienuolis buvo atvykęs 1926, bet ir šiam nepavyko pasiekti tikslo. Pagaliau 1928 Reino-Vestfalijos provincija pasiuntė į Lietuvą tėvą Gerhardą. Telšių vysk. J. Staugaitis pavedė jam Macėnų k. (prie Plungės) altariją su Liurdo grota prie Babrungo ir koplytėlę. Altariją, koplytėlę ir Liurdo grotą dar caro laikais buvo pastačiusios kunigaikštienės Oginskienės iš Prancūzijos atkviestos seselės vienuolės. 1929 V atvyko dar vienas tėvas ir brolis, o VI įstojo du lietuvių kandidatai į brolius. Koplytėlė tapo šv. Pranciškaus bažnyčia. K. globojo vysk. J. Staugaitis ir pinigais rėmė Reino-Vestfalijos k. provincijolas. 1930 rudenį įsteigta privatinė k. vienuolyno ir misijų mokykla (vėliau misijų kolegija) su 3 mokytojais (2 pasauliečiai lietuviai) ir 10 mokinių. 1931 vasarą Šv. Sosto internuncijus pašventino žymiai praplėstą koplyčią. 1933 vasarą tėvo Povilo rūpesčiu už koplyčios kalne gimnazijai ir bendrabučiui pastatytos naujos mūrinės patalpos. Senoji mokykla paversta vienuolynu, o altarija arba senasis seselių vienuolynas — pasauliečių mokytojų gyvenamuoju namu.

1934 II 16 Vienuolių kongregacija Romoje leido k. Plungėje įsteigti naujokyną. Tais pačiais metais į naujokyną įstojo du lietuvių kunigai. 1935 Roma Lietuvoje esančius k. atskyrė nuo Reino-Vestfalijos provincijos. Dėl nepakankamo kunigų vienuolių skaičiaus (50), naujos provincijos nebuvo galima sudaryti, dėl to savarankiškas ordino vienetas gavo Lietuvos distrikto (Districtus Lithuaniae) vardą. 1936 Roma patvirtino naujo vienuolyno įsteigimą Petrašiūnuose prie Kauno, o 1938— Šiauliuose.

1939 k. Lietuvoje turėjo 1 konventą, 2 hospicijas, 1 kunigą, 11 klierikų. 9 brolius, 3 brolius kandidatus, 5 brolius tretininkus, 1 vienuolyno gimnaziją su 53 mokiniais ir 2 tretininkų kongregacijas su 180 narių. Svetimšaliai tėvai ir broliai neįėjo į šią statistiką.

Lietuvos k. distrikto virš. tėvas Jonas B. 1936 įsteigė populiarų religinės minties mėnraštį Liurdas, kuris 1940 turėjo per 100.000 prenumeratorių. Priedu išleista keletas religinių paveikslų ir 1940 maldaknygė ‚Prieš Tavo altorių' (445 psl.). Įsteigtas ligonių apaštalavimas ir nariams kas mėnesį siuntinėti spausdinti laiškai. Nuo 1937 Plungės Liurde kasmet buvo ruošiami ligonių kongresai. Tėvas Eimonas daugelyje Lietuvos parapijų pravedė misijas ir rekolekcijas.

1940 VI 15 Lietuvos k. darbas sutrukdytas. Lietuvoje likusių k. likimas nežinomas. Tremtyje dirba tėvas Konstantinas ir tėvas Alfonsas Bernatonis, kuris yra Apaštališkasis lietuvių sielovados delegatas Vokietijoje.

Liber Memorialis O.M.Cap. Roma 1928; Descriptio geographica et statistica Provinciarum et Missionum O.F.M.Cap. 1929; *Z. Obertynski*, Die polnischen Kapuziner in Litauen 1938; Historia Generalis O.F.M.Cap. (1525–1940) 1947–51. *K.Glb.*

Kapucinas (Cebus) Amerikos plačianosių beždžionių gentis. Gerai laipioja medžiais, gyvena šeimomis, lengvai prijaukinamos. Gyvena P. Brazilijoje, Gvijanoje.

Kapucinės yra šv. Klaros, arba antrojo pranciškonų ordino, seserys vienuolės. Bajoraitė Marija Laurencija Longo Neapoly įkūrė moterų vienuolyną, kuris 1538 kapucinų reformos įtakoje priėmė šv. Klaros regulą ir kapucinų dvasioje parašytas konstitucijas. K. yra griežtos klauzūros grynai konteplatyvus ordinas, kuris pasižymi neturtu, atgaila ir nusižeminimu. Jų vienuolynai įsikūrė Romoje (1576), Barcelonoje (1599), Paryžiuje (1606), Marselyje (1625), Lisabonoje (1665), Limoje, Peru valstybėje (1708). K. turi šv. Veroniką Giuliani, palaimintąją M. Magdaleną iš Martinengo ir kelias beatifikacijos kandidates. Pagal 1934 statistiką k. turi 34 vienuolynus Italijoje, 31 Ispanijoje, 15 Meksikoje, 3 Prancūzijoje, 2 Olandijoje, 1 Vokietijoje, 1 Čekoslovakijoje, 1 Lenkijoje, 1 Čilėje, 1 Argentinoje ir 1 Gvatemaloje. Keli jų vienuolynai priklauso kapucinų generolui, o daugumas vietos vyskupams.

F. da Mareto-M. da Cavallana, Alcune indicazioni bibliografiche sulle Cappucine (Bollettino francescano storico-bibliografico 4, 1933, 273–388).

V.Gdž.

Kapūnas žr. Kaplūnas.

Kapuva žr. Capua.

Kapverdo salos (port. Ilhas do Cabo Verde ‚žaliojo rago salos') Portugalijos salynas (9 gyvenamos ir 7 negyvenamos salos) priešais V. Afrikos krantą ties 15° š. platumos ir 25° v. ilgumos; iš viso 4003 km² ir 160.000 gyv., iš kurių tik apie 3500 europiečiai, kiti negrai. Auginama kavos medeliai, tabakas, cukrinės nendrės, bananai, daržovės. Adm. centras Praia, Santiago saloj. Salas aptiko genujiečiai 1441, o 1456 užėmė portugalai. Klimatas karštas, nesveikas, dažnai pasitaiko sausrų, kurios sunaikina derlių. Salos yra vulkaninės kilmės. Fogo saloje yra vienintelis veiklus vulkanas 2750 m aukščio. *A.B.*

Kara Amid žr. Diyarbakir.

Kara Balkan (tiurk. juodieji Balkanai) Balkanų pusiasalio kalnai, Rodopų kalnyno dalis Bulgarijoje, į p. nuo Plovdivo; aukščiausia viršūnė Perelik 2173 m.

Karabelė (pagal mst. Kerbela Irake) lengvas, kreivas, puošnus kardas, vartojamas tik paradų metu.

Karabinas (prc. carabine iš carabin ‚lengvai ginkluotas raitininkas') nedidelio svorio, sutrumpinto vamzdžio šautuvas. K. buvo ginkluojama kavalerija ir artilerija beveik visose Europos valstybių kariuomenėse, taip pat ir Lietuvoje. K. išradėju laikomas Vienos ginklininkas G. Colneris, kuris 1498 įtaisė šautuvo vamzdyje graižtvas. Graižtvuoti šautuvai pirmiausia įvesti Vokietijoje ir Šveicarijoje, paskui Prancūzijoje ir kt. Vidutinis k. svoris 3 kg, kalibras svyruoja tarp 6,5 ir 8 mm.

O.Urb.

Karabinas Juozas (1852 Šunkepių k., Šiluvos vls., Raseinių aps. — 1933 ten pat) knygnešys. Knygas gabeno iš Tilžės jau prieš 1885. Šunkepių k. 1895–1900 buvo laikomas draudžiamųjų knygų sandėlis. K. dirbo ir Šiluvoje. Jis bendradarbiavo su knygnešiu J. Bieliniu, P. Šembeliu ir kt. Nuo 1930 gavo knygnešio pensiją.

Karabinieriai (prc. carabinier) pradžioje karabinais ginkluoti raitininkai, o vėliau rinktiniai raitininkų pulkai įvairiose kariuomenėse. K. atsirado XV a. XVII a. Prancūzijoje visuose kavalerijos pulkuose buvo suformuotos specialios k. kuopos, kurios Liudviko XIV metu buvo sujungtos į karališkųjų k. korpusą. Austrijoje k. atsirado XVII a. pradžioje, kur jie kiekviename kavalerijos pulke sudarė komandą iš 60 žmonių. Prūsijoj k. vardas buvo duodamas pasižymėjusiems eskadrono kariams. Ilgainiui k. nustojo anksčiau turėtos reikšmės ir buvo sulyginti su kitais kavalerijos pulkais. Italijoje k. vadinami žandarai. *O.Urb.*

Karà-Bogáz-Gol Kaspijos jūros rytų įlanka Turkmenijoje, 18.000 km² ploto; sujungta siauru sąsiauriu, per kurį įteka kasmet 22,2 km³ vandens ir čia išgaruoja, dėl to vanduo yra nepaprastai sūrus, per 30% druskų, naudojamas pramonės reikalams; nuo 1924 eina glauberio druskos gamyba.

Karachan Lev Michailovič (1889–1937) rusų bolševikų diplomatas, teisininkas, dalyvavęs taikos derybose su vokiečiais Lietuvos Brastoje ir buvęs delegacijos sekr. 1918 užsienio komisariato komisijos narys. 1921–22 pasiuntinys Lenkijoje, 1923–26 pasiuntinys Kinijoje, kur suvaidino žymų vaidmenį kinų pilietiniame kare. 1925 pasirašė sutartį su Japonija ir atgavo Rusijai rusiškąją dalį Sachalino. Nuo 1927 užsienio reikalų komisaro pavaduotojas. 1934–37 pasiuntinys Turkijoje. 1937, kaip Trockio šalininkas, sušaudytas.

Karačajai tiurkams priskiriama kiltis, gyv. Karačai upės srityje į š. nuo Kaukazo. Jų priskaitoma apie 55.000 (1926). K. laikomi totorių, sumišusių su v. kaukaziečiais, palikuonimis, prisiėmusiais čerkesų našystą, ginklavimąsi ir kt. Verčiasi gyvulininkyste, nors sutinkama ir žemdirbių, medžiotojų, sielininkų, amatininkų. Nuo 1780 mahometonai (sunitai). II pas. karo metu talkino vokiečiams, todėl 1944–5 sovietų iškeldinti, jų autonominė sritis panaikinta.

Karačis (ag. Karachi) mst., Pakistano sostinė, prie Arabų jūros, 100 km į v. nuo Indo upės žiočių, 750 km į š. nuo Bombėjaus, apie 3.000.000 gyv. (1956; 1951 — 1.126.000, 1941 — 359.000). K. yra didžiausias Pakistano uostas su moderniais įrengimais, sandėliais, keltuvais, daug naujų pramonės įmonių, gyva prekyba. Aerodromas oriniam susisiekimui tarp Europos, Tolimųjų Rytų, Indijos, Australijos ir Indonezijos. Kat. arkivyskupo rezidencija, 1947 įkurtas univ. Pro K. uostą išvežama medvilnė, oda, vilna, druska, javai. K. yra jaunas, nepaprastai sparčiai augąs didmiestis. Jis įkurtas apie 1725, 1842 užimtas britų, ir nors jau prieš II pas. karą buvo išaugęs į žymų uostą, bet tik nuo 1948, kai patapo naujosios Pakistano valstybės sostine, pradėjo naują savo smarkaus augimo amžių. *A. B.*

Karačiūna upelis, Smalvų vls., Zarasų aps., Smalvykščio ež. p. intakas, 9,5 km ilgio; teka iš Bestinėlio ež. per Bestinį, Baltąjį ir Trylinį ež.; per Dulvo ir Smalvų ež., priklauso Drūkšelės (Dysnos, Dauguvos) baseinui.

Kara-Darja upė (juodoji upė) Turkestane, Sir-Darjos kair. aukštupys, 316 km ilgio, Ferganos slėnyje jungiasi su deš. aukštupiu Narinu. Baseino plotas 27.800 km². Ties Kuigan-Jaru pastatyta užtvanka, vanduo naudojamas Ferganos irigacijai.

Karadžić Vuk Stefanović (1787 — 1864) serbų kalbininkas ir tautosakininkas, serbų rašomosios kalbos kūrėjas. 1814–18 jis sudarė serbų kalbos reformos pagrindus, pasiremdamas pietine jekavų tarme. 1901–02 išleistas jo surinktų liaudies dainų rinkinys (9 tt.). Be to, 1821 yra išleidęs pasakų ir 1836 patarlių rinkinius. 1847 išsp. Naujojo Testamento vertimą.

Karafà (it. caraffa iš ar. garraf) ropinė, grafinas, dažniausiai gludinto stiklo su stikliniu kamščiu; vartojamas vandeniui, krupnikui ar kitiems gėrimams įpilti.

Karaffa-Korbutt Mateusz (1770 — prieš 1855) Vilniaus univ. prof., teisininkas. Mokėsi Balstogėje, vėliau Vilniaus univ., kur studijavo matematiką, fiziką, visuotinę literatūrą ir teisės istoriją. 1798-1803 dėstė Vilniaus univ. romėnų teisę, civilinę teisę ir logiką.

J. Bieliński, Uniwersytet Wileński III 1899–1900. 214–215.

Karafuto japoniškas Sachalino (žr.) salos pavadinimas.

Karaganda 1. Azijinės Sovietų Rusijos sritis į vakarus ir šiaurę nuo Balchašo ežero, Kazakstane; 402.400 km², apie 1 mil. gyv. (1951). Visa pietinė dalis yra dykuma (Bado dykumos dalis), o visur kitur yra pusdykumės ir stepės. Dykumoje yra oazių prie upių, kurios atsiranda po lietus ir pasibaigia uždaruose ežeruose. Klimatas kontinentinis: labai karštos vasaros ir labai šaltos žiemos. Vasaros karščių temperatūra kai kuriose vietose (pavėsyje) pakyla ligi 50°C, o žiemą nukrinta ligi 40°C. Š. srities dalis nuotaki į Irtišo aukštupį. Ganykloms tinkamų plotų yra apie 25.000.000 ha. Žemės ūkiui tinkamų plotų yra tik apie 500.000 ha, t. y. 12% viso ploto. K. gausu mineralinių turtų; ypačiai dideli ištekliai yra akmens anglies ir vario rūdos. Akmens anglies ištekliai (apie 50.000.000.000 t, t. y. 90 kartų daugiau už JAV akmens anglies metinę produkciją). Akmens anglies kasyklų rajonas apima apie 3000 km² aplink K. miestą ir duoda per metus apie 15–17.000.000 t. 1943 baigtas tiesti tarp K. miesto ir Akmolinsko glžk., kuriuo akmens anglis gabenama į Magnitogorsko (pietų

Urale) metalurginės pramonės centrą. K. yra didumo trečioji Sovietų Rusijos akmens anglies produkcijos bazė. Tik Donbaso ir Kuzbaso bazės duoda jo daugiau. Akmens anglies kasyklose, naujų kelių, miestų ir fabrikų statyboje daugiausia dirba tremtiniai: koncentracijos stovyklų kaliniai ir prievarta apgyvendintieji. Visa vergų darbo organizacija priklauso ‚Karlag' (Karagandos lagerių) valdybai, kuri yra įkurta ir valdoma saugumo policijos — MVD. K. koncentracijos stovyklose nuo 1941–49 kalinama tūkstančiai lietuvių. Daug jų, atlikusių skirtąją bausmę stovyklose, yra priverstinai apgyvendinti naujuose pramonės centruose arba kolchozuose. Į K. priverčiamojo darbo stovyklas 1939–40 buvo atgabenta daug lenkų belaisvių, kuriuos 1942 yra lankęs gen. Andersas ir matęs kaip net karo invalidai buvo verčiami dirbti sunkiuosius darbus. Nuo 1945 atgabenta daug ir vokiečių karo belaisvių. Darbo vergai tremtiniai pastatė sunkiausiomis sąlygomis eilę didelių miestų (Karaganda, Balchašas, Karkaralinskas) ir pramonės centrų, iš kurių didžiausias yra vario pramonės centras Balchašas, pradėtas statyti 1936.

2. K. srities administracinis centras ir akmens anglies kasyklų centras, pastatytas bolševikų atgabentų tremtinių. K. yra 350 km į š. nuo Balchašo ežero; apie 300.000 gyv. (1923 buvo tik 600). K. išstatytas namų grupėmis aplink kasyklų šachtas, kurių čia esama apie 50 ir apima iš viso 670 km² plotą. Be akmens anglies kasyklų, čia yra stambi metalo pramonė: 1941 iš Vorošilovgrado perkeltas kalnakasybos mašinoms gaminti fabrikas, kaučiuko, chemikalų, metalo dalykų gamyklos, 2 didelės jėgainės. *A. B.*

Karagenas (Chondrus crispus) raudonasis dumblis (Rhodophyta), randamas Š. Amerikos Atlanto pakraščių seklumose, taip pat ir Š. Europoje. Daugiausia jo esama Naujosios Anglijos, ypač Massachusetts bei Maine valstybių, Atlanto seklumose. Iš jo gaunama koloidinė medžiaga karageninas. 1946 pastarojo pagaminta per pusę milijono svarų. Vartojamas maisto gamyboje panašiai kaip agaras, alginas, alaus skaidrinimui, farmacijoje, taip pat odos ir dažų pramonėje. K. išdžiovintas ir išbaltintas vad. ‚airių pramonine samana'. *J. Rkt.*

Karai mongoloidinė ūkininkų tauta P. Burmoje (Birmoje) ir V. Tailande, susiskirsčiusi į tris pagrindines kiltis (sgau, puo ir bue), kurios dar skirstosi į pokiltes, ir kalba tibetiečių-burmiečių su austroaziatų skolinių šnektomis. Pirmykščiame tikėjime svarbus dvasių kultas, dabar per 1 mil. budistų. Nuo 1948 k. siekia atsiskirti nuo Burmos.

H. I. Marshall, The Karen. People of Burma 1922.

Karaibai arba karibai (indėniškai karib ‚žmogus, riteris') seniau gana gausios, dabar beveik išmirusios indėnų kiltys, gyvenusios šiaurinėje P. Amerikos dalyje. Iš Gvijanos k. išplito tarp Amazonės ir Kubos; jų žinomesnės kiltys: apalai ir arara (apiaka) prie Amazonės, visai atsiskyrusi pimenteira R. Brazilijoje, mokuši ir taulipang Roroima kalnuose, jekuana prie Orinoko, kumanagoto ir čeima š. Venecueloje ir kt. K. savo kultūra nesiskiria nuo kitų atogrąžų indėnų: medžiotojai, žvejai, laivininkai ir net žemdirbiai. Išmirusiems salų k. priklauso eilės vietovių atradimas ir indėniškos kultūros išplėtimas.

T. Koch-Grünberg, Vom Roroima zum Orinoco 5tt. 1916–1923; *K. Farabee,* The Central Caribs 1924; *J. H. Steward* (red.), Handbook of S. American Indians 6 tt. 1946–1950. *A. Mž.*

K. k a l b a. K. indėnų kalba sudaro vieną trijų didžiųjų P. Amerikos kalbų grupių. Ji yra paplitusi dideliuose plotuose, beveik išimtinai į š. nuo Amazonės upės, tarp aukštutinio Xingú ir Tapajós, o taip pat gausiose Antilų jūros salose ir tose vietose, kur ji vadinama Karaibų jūra, Kolumbijoje, Mažosiose Antilų salose ir visose trijose Gvijanose. Tų kalbų ar tarmių priskaitoma per 30, iš jų svarbiausios: tikrųjų k.k. kalbama prancūzų Gvijanoje; gvaribų ar periagotų — Venecueloje; tamanakų — Orinoko upės dešinioje pusėje; aravakų — Olandų Gvijanoje; bakairų — P. Amazonės srityje; palmelų — Guaporės upės dešinioje pusėje ir daug kitų. Nepaisant įvairių skirtybių, visos tos tarmės turi bendrų žymių. Daugiskaita sudaroma pridedant prie vienaskaitos žodžius d a u g ir v i s i. Asmenavimas labai turtingas laikais. Neigimas reiškiamas pridedant žodžio pradžioje m arba skiemenį p r a jo gale. Sakinyje periodai nepaprastai ilgi. Vartojama pagarbiosios kalbos formos, skirtos kalbėtis su moterimis. Ligi europiečių atvykimo k. neturėjo jokio rašto. Kaip peruviečiai ir kitos Amerikos tautos, jie vartojo savo sąskaitoms ir trumpai korespondencijai vadinamus q u i p p o s — odeles, kurios būdavo įvairiais būdais surišamos. Apie k.k. misininkai paskelbė daug tyrimų.

H. E. Ludewig, The Literature of American Aboriginal Languages; *L. Addam,* Materiaux pour servir a l'etablissment d'une grammaire comparée de dialects de la famille caribe 1893. *P. Gč.*

Karaibų jūra Atlanto vandenyno dalis į š. nuo P. Amerikos, tarp Vakarų Indijos salyno iš rytų pusės ir Centro Amerikos iš vakarų; apie 2 mil. km². Vidutinis gylis apie 2600 m, maksimalinis žinomas — 8900 m. Jos dugne yra išlikęs nugrimzdęs kalnynas, kuris ją dalija į 2 dalis: šiaurinę, arba Kaimanų jūrą, ir pietinę.

Karaibų kalnai š. Venecueloje, aukščiausioji viršūnė 2782 m. Dažni žemės drebėjimai.

Karaibų komisija (ag. Caribbean Commission) keturių vad. Karaibų valstybių — JAV, D. Britanijos, Prancūzijos ir Olandijos — atstovų organas, sudarytas 1942 prekybiniams ir socialiniams santykiams tarp tų valstybių valdomų teritorijų Karaibų jūros srityje plėsti.

Karaibų salos žr. Antilai.

Karaibų žuvis (Pygocentrus piraya) plėšri P. Amerikos žuvis, iki 30 cm ilgio. Užpuola besimaudančius žmones.

Karaimai (hebr. k a r a ī m ‚rašto išpažinėjas, pietistas'; pačių vardas: k a r a i, m. g. su slaviška priesaga k a r a i k a, o Ukrainos ir Lietuvos k. vadinami: l a h k a r a j i) sen. tiurkų kilmės tautelė VIII–X a. priklausiusi chazarų chanatui. K. yra žydų tikybinės sektos nariai. Sektos įkūrėju laikomas VIII a. Babilono žydas Ananas ben Dovydas, skelbęs, kad religijoje reikią laikytis tik rašyto įstatymo; tai prieštaravo talmudistų rabinų pažiūrai, pripažįstančiai ir žodinius Dievo įstatymus bei jų žodinį aiškinimą. Priešingai talmudistų rabiniškajai tradicijai, k. buvo griežti ST sekėjai. Ananas nepripažino tradicijos tikėjimo šaltiniu, taip pat religijos pagrindu nepripažino rabinų susitarimo aiškinant ginčytinus ST klausimus. Jis ėmė visą savo mokslą tiesiog paraidžiui iš ST, kaip vienintelio religijos šaltinio. Pradžioje k. buvo vadinami ananitais. Tuo pačiu metu Artimuosiuose Rytuose plito ir Mahometo tikyba, ir ananitų principai ir dogmos buvo kiek paveikti mahometonizmo. K. pamažu vis labiau tolo nuo tradicinio talmudistinio judaizmo ir visai nutraukė ryšius su žydų tikyba, pamažu pasidarydami pusiau žydiška sekta, priimanti ST vienintelių tikėjimo šaltiniu. VIII–IX a. k. sekta išplito Persijos, Sirijos, Palestinos ir Egipto žydų tarpe. Bet nuo IX a. pabaigos ir X a. pradžios prasidėjo griežta talmudistų rabinų reakcija prieš k. Dalis k. buvo priversti grįžti į tradicinę žydų tikybą, kiti priėmė mahometonizmą, dar kiti bandė išlaikyti savo sektos pažiūras, nuo XI a. pradžios emigruodami į Ispaniją ir Bizantiją. Ispanijoje žydų rabinai ir vietinė valdžia užgniaužė k. sektą, bet jie išliko Bizantijoje, ypač Konstantinopolyje ir Adrianopolyje. Iš čia k. paplito Kryme. XIII a. Krymą nukariavus totoriams, čia gyvenę k. pateko stiprion totorių įtakon ir pamažu susiliejo su jais, išsiskirdami tik savo religija. Krymo k. vertėsi žemės ūkiu, sodininkyste ir smulkiais amatais.

K. L i e t u v o j e apsigyveno XIV a. pabaigoje, kai D.L.K. Vytautas čia juos atgabeno kartu su Krymo totoriais kaip karo belaisvius ir kolonistus. Iš pradžių k. buvo apgyvendinti Trakuose, jiems pavedant dalį miesto, iš kur dalis jų vėliau išsikėlė į kitas Lietuvos vietoves — Vilnių, Panevėžį, o taip pat ir į Lucką Volinijoje ir Haličą. 1495 k., kaip ir žydai, D. L. K. Aleksandro buvo ištremti į Lenkiją, bet 1503 grąžinti. K. Lietuvoje gyveno atskiromis uždaromis bendruomenėmis, nelyginant kolonijomis, palaikančiomis ryšius su Bizantijos k. XV a. antroj pusėj keli jauni Lietuvos k. studijavo to meto garsioje k. akademijoje Konstantinopolyje. Literatūrinėj veikloj ypač pasižymėjo Trakų k. žymesni jų rašytojai: Izaak ben Abraham Troki (žr.), Joseph Malinovski Troki (XVI a.), Zarah ben Nathan (XVI a.), Solomon Troky (XVII a.). Iš Trakų kilo žymus XVIII a. Krymo k. rašytojas Abraham ben Josiah Jerusalem. K. Lietuvoje išliko ligi vėliausių laikų, kur gyvendami atskiromis bendruomenėmis, turėdami atskiras savo sinagogas, vedybomis nesimaišydami nei su lietuviais, nei su žydais, jie sugebėjo išlaikyti savo skirtingus papročius, tikybą ir kalbą. Jų skaičius dėl mažo gimimų procento tolydžio mažėjo. 1910 Rusijos valdomose žemėse buvo apie 13.000 k., kitose vietose (Kaire, Konstantinopolyje, Jeruzalėje) — apie 2000. Nepriklausomoje Lietuvoje 1931 Panevėžio k. bendruomenę sudarė 155 asmenys. Jie buvo susiorganizavę į Lietuvos k. d-ją. 1939 Vilniuje ir Trakuose buvo apie 600 k. Trakuose veikė ir k. muziejus. 1941–44 vokiečiai k. nelietė.

L e n k i j o j e k. atsirado, kai Haličas ir Volinija pateko Lenkijai. Čia jie irgi gyveno atskiromis savo uždaromis bendruomenėmis, vedybomis nesimaišydami nei su žydais nei su lenkai, nei su ukrainiečiais.

R u s i j o j e k. buvo nuo XVIII a. pabaigos po Krymo nukariavimo ir Lietuvos bei Lenkijos padalijimų, prie Rusijos prijungus Lietuvos ir Lenkijos žemių dalį. Iš pradžių rusų valdžios k. buvo traktuojami

kaip žydai, taikant jiems tuos pačius suvaržymus, bet pamažu jiems pavyko išgauti lengvatų, stengiantis įrodyti, kad jie nežydai. Tuo remiantis jau 1795 k. buvo atleisti nuo dvigubų mokesčių, uždėtų žydams. 1828 k. buvo atleisti nuo karo tarnybos. Turtingesniesiems k. pirkliams nuolat prašant, 1863 k. gavo pilną civilinę laisvę ir savo teisėmis buvo sulyginti su rusais. Dėl to jie išvengė žydams taikomos priespaudos ir antisemitinių persekiojimų. Net Rusijos vidaus reikalų ministras Mikalojus Igniatievas, pasižymėjęs panslavistas ir antisemitas, 1881 patvirtino k. laisves Rusijoj. XX a. pradžioje carinės Rusijos ribose tebebuvo dar didelės k. religinės bendruomenės (žymiausios iš jų viena Vilniaus gubernijoje, kita Kryme), turinčios gana plačią savivaldybę gubernatoriaus kontrolėje. Tuo metu k. buvo apie 14.000, bet jie greitai nyko. Po 1917 spalio mėn. revoliucijos, turtingesnieji k. emigravo. 1926 Sovietų Rusijoje dar buvo apie 9000 karaimų.

A m e r i k o j e k. atsirado po I pas. karo, atvykusių daugiausia iš Lietuvos. 1942 JAV buvo apie 100 k. šeimų, išblaškytų Naujorke, Čikagoje, St. Louis ir Kalifornijoje. Išsiblaškę mažomis grupelėmis, čia k. nebesudaro atskirų savo bendruomenių, neturi savo pačių sinagogų ir vedybomis maišosi su kitais.

T. Czacki, Rozprawa o żydach i karaimach 1807; *W. Radloff*, Bericht über eine Reise zu den Karaimen der westlichen Gouvernements (Bulletin de l'Académie des sciences de St. Pétersbourg 1888, XXXII, 2); *Z. Cahn*, The Rise of the Karaite Sect 1937. *K. Avž.*

K. k a l b a priklauso tiurkų kalbų (žr.) šeimos kipčakų-oguzų šakai. Seniau karaimiškai kalbėta Kryme (1932 : apie 10.000), Ukrainoje ir Lietuvoje (Trakuose, Vilniuje, Panevėžyje). Per paskutinį karą ir po jo k. visiškai išblaškius, karaimiškai kalbančių yra likę tik Lietuvoje — Trakuose ir Ukrainoje — Lucke bei Haliče. Tačiau apskritai k. iš seno yra daugiakalbiai. Savo kalba jie naudojasi tik namų reikalui, o šiaip — tos vietos kalba, kurioje gyvena. Pvz. Trakų k., be savo kalbos, visi kalbėjo lenkiškai ir rusiškai. 1939 atgavus Vilnių, k. tuojau ir labai noromis ėmė mokytis lietuviškai. Sovietų šaltinių teigimu Krymo k. esą galutinai perėję į rusų kalbą, ją vartoją jau ir namuose. Neskaitant Krymo, pagal dabartines k. gyvenamąsias vietas, skiriama ir dvi k. kalbos tarmės: š i a u r i n ė, arba Trakų ir p i e t i n ė, arba Lucko-Haličo. Tarminiai skirtumai žymūs ne tik fonetikoje ir morfologijoje, bet taip pat ir žodyne bei sintaksėje. Tai visų pirma aiškintina tuo, kad Lietuvos k. nuo Vytauto laikų nebeturi tiesioginių ryšių su likusiais savo tautiečiais. Raštą k. vartoja hebraišką, prisiimtą VIII ir IX a. sąvartoje kartu su mozaizmu. Hebrajų kalba jų vartojama ir religinėje literatūroje.

A. Zajączkowski, Krótki wykład gramatyki języka zachodnio-karaimskiego (narzecze lucko-halickie) 1931; ('') Sufiksy imienne i czasownikowe w języku zachodnio karaimskim 1932; *T. Kowalski*, Karaimische Texte im Dialekt von Troki 1929; *L. Nemoy*, Karaite Anthology 1952. *A. S.*

Karaitai žr. Karaimai.

Karaja žr. Dervos.

Karajan Herbert von (g. 1908) austrų dirigentas. Vadovavo Ulmo (1928–1933), Aacheno (1934–41) operoms ir Berlyno valstybinei operai (1938–45) bei jos simfoniniams koncertams (1940–44). Šiuo metu K. yra Vienos, Berlyno ir Londono filharmoninių orkestrų dirigentas ir dalyvauja įvairiuose muz. festivaliuose (jų tarpe Salzburgo ir Bayreutho). Kviečiamas diriguoti užsieniuose (1955 koncertavo su Berlyno filharmonija JAV), po II pas. karo K. iškilo kaip vienas ryškiųjų šio meto dirigentų. Jis atstovauja moderniajai dirigavimo krypčiai, daugiau pabrėždamas kūrinio formą, negu išraišką bei nuotaiką. Dažnai diriguodamas austrų jaunųjų kompozitorių kūrinius, K. turi nemažos reikšmės naujosios austrų muz. raidai. Šiaip yra daugiau linkęs į operinę muziką.

K. Blaukopf, Grosse Dirigenten 1953 (ag. 1955). *K. O.*

Karakala žr. Caracalla.

Karakalas (iš tiurkų qara ‚juodas' ir qulaq ‚ausis') laukinė aukštakojė Afrikos ir Indijos savanų ir stepių katė, ilgomis ir smailiomis ausimis. Indijoje kai kur prijaukinta medžioklei.

Karakalos termos žr. Caracallos termos.

Karakalpakija autonominė Uzbekistano sovietinė respublika; 159.200 km², apie 500.000 gyv. K. yra į pietus nuo Aralo ež., Amu-Darjos žemupio ir deltos baseine. Išskyrus paupius ir drėkinamus plotus, visur kitur yra dykuma. Yra drėkinama apie 250.000 ha, iš kurių 150.000 ha skirta medvilnės plantacijoms. Administracinis centras Nukus prie Amu-Darjos. K. gyventojai karakalpakai (turk. ‚juodkepuriai') artimi kazakams, sumišę su įvairiomis tiurkų tautelėmis; jų priskaitoma iki 186.000 (1939). K. gyvena prie Aralo ež. (Amu-Darjos ir Sir-Darjos baseine). Kilmės nomadai, bet rusai XVII a. juos pavergę susėslino, padarė ūkininkais, žvejais ir kt. K. siejami ir

su XII a. p. Rusijoje pasirodžiusiais ‚juodkepuriais', karinga nomadine tautele.

P. Kunnheim, Die Nomaden und Oasenbewohner Westturkestans 1926. *A. B.* ir *A. Mž.*

Karakas žr. Caracas.

Karakas (vid. lot. carraca iš carrus ‚vežimas') didokas viduramžių prekybos laivas, tinkamas ir karo veiksmams. Portugalų ir ispanų plačiai naudotas prekyboje su R. Indijos salomis. Spėjama, kad šio tipo laivas yra buvęs Kolumbo ‚Santa Maria'.

Karakirgizai žr. Kirgizai.

Karakorumas (tiurkiškai ‚juodas riedulys') 1. p. Azijos kalnynas, Himalajų v.š. tęsinys, 440 km ilgio, vakaruose atsiremia į Hindukušo ir Pamiro kalnynus. K. yra iš aukščiausių pasaulio kalnynų; 5 viršūnės per 8000 m aukščio, sudaro takoskyrą tarp Indo ir Jarkando upių. Kalnų ledynai yra didžiausi pasaulyje (pvz. Baltoro ledynas 66 km, Siacheno 70 km). Tarpkalnių slėniuose gyvena primityvios gentys, kurių vieną 1936 tyrinėjo lietuvis keliautojas A. Paškevičius.

2. mst. Mongolijoje, prie aukštinio Orchono, apie 1220 buvo Džengiskano sostinė.

Karakul (tiurkiškai ‚juodas ežeras') ežeras š. Pamire, Badachšane, Tadžikų sovietinėje respublikoje; plotas 364 km², ilgis 28,3 km, plotis ligi 23,3 km, paviršius 3910 nuo j. l., gylis ligi 238 m. K. yra uždaras ež., į jį įteka kalnų upelių, bet vanduo sūrus. Vandens temperatūra rudenį pakyla ligi 12°C, daugiau kaip pusę metų esti užšalęs.

Karakulis (pagal ežerą Karakul Pamire) karakulinių avių jaunų ėriukų kailis. Jis pasižymi gražiu vilnos blizgesiu ir pastoviu jos garbanuotumu. K. daugiausia yra juodi, bet būna ir pilkų. Šios veislės avys labiausiai yra paplitusios Rytuose (Chivoje, Bucharoje, Persijoje), nes jos sunkiai pakenčia drėgnesnį kitų kraštų klimatą. Karakulinės avys priklauso ilgauodegių, riebiauodegių avių grupei. Geri k. gaunami iš visiškai jaunų ėriukų (2–14 dienų), nes vėliau jų vilnos netenka būdingo jiems blizgesio ir pasileidžia garbanos. Užaugusių tos veislės avių vilna yra tamsiai pilkos spalvos ir gana žemos kokybės (stora ir šiurkšti). Anksčiau buvo manoma, kad karakulinės avys tegali augti sausame klimate, tačiau vėliau jos sėkmingai imta veisti ir kituose, skirtingo klimato kraštuose. K. kailių savybės nepriklauso nuo išorinių faktorių ir skirtingo pašaro. Ta savybė avyse yra atsiradusi mutacijos keliu ir yra stipriai paveldima ne tik veisiant karakulines avis grynas, bet ir maišant jas su kitų veislių avimis. *B. Vtk.*

Karakumo dykuma (tiurkiškai kara-kum ‚juodoji dykuma') v. Azijoje, Turkmenijoje, tarp Amu-Darjos upės ir Kopet-Dago kalnų. Šiaurinė dalis vadinama Poaralės K. yra į p. nuo Čelkaro ir Šubaro-Tengizo ežerų, paviršius 100–120 m žemiau j. l. Klimatas sausas, vidutinė vasaros temperatūra 25° C, o žiemos — 14° C, drėgmenų per metus iškrinta apie 100 mm. Drėgnesnės vietos apaugusios žole, o buvusių upių slėniuose, kur tamsus derlingas dirvožemis, įmanoma žemdirbystė. Tikroji, arba Turkmenijos K., apima apie 300.00 km². Ji atsirado plioceno amžiuje nusekus jūrai, kurios likutis yra dabartinis Aralo ež. Klimatas čia dar karštesnis vasarą (vidutinė liepos mėn. temperatūra 32°C), bet žiema esti kiek šiltesnė (vid. temperatūra nuo 5°C ligi 3°C). Vegetacinis periodas 200–270 dienų. Žemės paviršiaus temperatūra vasarą svyruoja tarp dienos ir nakties apie 80°C, oro temperatūra svyruoja apie 50°C. Žiemą pasitaiko trumpų šalčių ligi 20°C. Metinių drėgmenų 90–150 mm. Būdinga visiška vasaros naktų oro tyluma. Apie pusė drėgmenų iškrinta III–IV mėn. Vasarą santykinė oro drėgmė labai žema, apie 30%. Anksti pavasarį dykuma, išskyrus lekiančio smėlio kopas, sužaliuoja trumpam laikui žolėmis, kurios jau vasaros pradžioje nudžiūsta. *A. B.*

Karakumo perkasas pradėtas kasti 1953 p. Turkestane iš Amu-Darjos į Ašchabadą per dykumą; 950 km ilgio. Jo vanduo, 130 m³/sek., bus naudojamas laukams drėkinti. Perkaso kasimo darbus sunkiausiose gamtos sąlygose atlieka priverstiniams darbams bolševikų ištremtieji įvairių tautų žmonės, kurių tarpe žymus skaičius yra lietuvių, latvių ir estų.

Karalgirė pavadinimas bajoriškų kaimų bei dvarelių miškelių ir ganyklų, esančių Babtų apylinkėje, Kauno aps. Vardas greičiausiai sietinas su čia seniau buvusiomis karališkomis giriomis, nors 1558 G. B. Valavičius, aprašydamas gretimai esančią Vilkijos girią, šio vardo ir nemini. Gal būt, kad tais laikais ji buvo jau išdalyta bajorams ir dvarininkams. K. vardas neiškyla ir vėlyvesniais laikais. Po 1831 ir 1863 sukilimų daugelis tos apylinkės kaimų ir dvarų buvo konfiskuota, atiduota rusų kolonistams, o perimtieji miškai sudarė vad. Suvienytą Babtų miškų ūkį (Sbornaja Bobtovskaja dača). Nepriklausomoje Lie-

tuvoje K. girininkijos būstinė yra buvusi Babtuose; girininkija priklausė Raudondvario miškų urėdijai. *A. Rkž.*

Karaliaučiaus archyvas oficialiai Prūsijos Valstybinis Archyvas (Das Preussische Staatsarchiv in Königsberg), po II pas. karo perkeltas į Göttingeną (Žemutinėje Saksonijoje), yra svarbiausias vokiečių archyvas kryžiuočių ordino, Rytprūsių ir Lietuvos istorijai. Savo pobūdžiu K.a., sudaręs beveik organiškai uždarą vienetą, atsiradusį nuo seniausių Vokiečių Ordino laikų Prūsuose, skiriasi nuo daugelio kitų Vokietijos ir V. Europos archyvų. Rytprūsių plote visą laiką tebuvo vienas vyr. valdovas: nuo 1231 (1226)—Ordinas, nuo 1525—hercogas, nuo 1618—Brandenburgo (Hohenzollernų) kurfiurstas, nuo 1701 tapęs Prūsų karaliumi. Tad beveik ištisai visa Nemuno ir Vyslos plotą liečianti medžiaga buvo telkiama vienoje vietoje. Net archyvai krašto vyskupijų, išskyrus Varmę ir Kulmą, tapo K.a. dalimi. Ribos tos žemės, kuri apima K.a., per amžius nesiplėtė, ir link Lietuvos sienos nuo 1422, išskyrus Klaipėdos krašto atvejį (1923), iki 1939 pasiliko vis tos pačios. Savo valdose Vok. Ordinas kliudė kurtis kitiems vienuolynams. Tad K.a. trūksta vienuolynų archyvų, kurie V. Europos archyvuose paprastai sudaro žymius fondus. Didžiajam Ordino magistrui perkėlus savo sostinę iš Venecijos į Marienburgą (1309), ten kanceliarijoje ir telkėsi visa medžiaga. Nuo did. magistro Winricho v. Kniprodės (žr.) mirties (1382) staiga K.a. medžiaga pagausėja, aptinkami pirmieji pėdsakai siunčiamųjų laiškų nuorašų. Tur būt ne tik pigesnės rašomosios medžiagos atradimas (popierius), bet ir prasidėjęs Lietuvoje intensyvesnis politinis gyvenimas ir neramumai skatino daugiau dėmesio skirti kanceliarijai, kurioj Vytauto-Kazimiero laikams susirinko daug įdomios medžiagos. Po luomų revoliucijos (žr. Driežų Sąjunga) 1454, prasidėjus trylikos metų karui, Vok. Ordino sostinė ir jo archyvas buvo perkeltas į Karaliaučių. Senoji archyvo dalis buvo palikta pakeliui (1457) Tepliuvoje, ir tik 1722 tebuvo perkelta į Karaliaučių.

Po ordino sekuliarizacijos K.a. yra pastebima dar ryškesnė sistema, kai hercogo Albrechto (žr.) kanceliarijai ėmė vadovauti gabus humanistas Fridrichas Fischeris. Plačiu mastu buvo įvestos išleidžiamųjų laiškų ir dokumentų nuorašų knygos. Tokiu būdu susidarė žymiausias K.a. fondas, vad. Ostpreussische Folianten, užimąs 754 m lentynų ilgio. Iš viso K.a. Göttingene užima 1570 m lentynų. Svarbiausią jo dalį -branduolį sudaro 6 skyriai: 1. Pergamentiniai dokumentai (Pergament-Urkunden) —30 m lentynos; 2. Ordino laiškų archyvas (Ordensbriefarchiv=OBA)—39,5 m; 3. Ordino foliantai (=O.F.), Ordino siunčiamųjų laiškų ir dokumentų nuorašai, kurių lentynose yra 39,5 m tomų; 4. Hercogo laiškų archyvas (Herzogliches Briefarchiv=HBA) yra gana gausus ir nuostabiai įvairus. Jo dėžutės užima lentynų 98 m; 5. Vad. Etats-Ministerium (= E.M.) fondą sudaro apie 3000 paketų po maždaug 15 cm aukščio, išdėstytų 425 m ilgio lentynose; 6. Rytprūsių foliantai (Ostpreussische Folianten) apima įvairiausius politinius, finansinius, bažnytinius, teisinius ir kt. reikalus. Be to, įvairių įstaigų (XVIII–XX a.) aktai, depozitai ir rankraščiai sudaro apie 200 m lentynų. K.a. turi ir išsaugojo vertingą per 10.000 žemėlapių rinkinį. Tik vietoje kitados turėtos ir žuvusios 16.000 tomų bibliotekos iki šiol K.a. Göttingene surinko 1600 tomų biblioteką.

Į K.a. yra patekę daug mst., vls. ir bžn. depozitų. Tilžės depozitas buvo pats gausiausias. Labai svarbus depozitas yra Gumbinės (žr.) įstaigų apie zalcburgiečių emigravimą į Rytprūsius (1732). K.a. pateko žydų bendruomenės, kuri Karaliaučiuj atsirado XVIII a., archyvas. Apie 300 įvairių Rytprūsių miestų cecho ir amato draugijų čia buvo deponavusios savo archyvus. Tų depozitų tačiau tik maža dalis tėra išgelbėta. Anksčiau K.a. ėjo svarbios administracijos įstaigos pareigas. Prieš pat II pas. karą ir jo metu K.a. pasipildė naujais aktais iš Lenkijos ir Lietuvos. Įjungus Klaipėdos kraštą Vokietijon, į K.a. buvo atiduoti Klaipėdos seimelio aktai. Iš į Pažaislio vienuolyną perkelto Kauno valstybinio (centrinio) archyvo 1943 IX į K.a. pergabenti Klaipėdos gubernatoriaus (1923 -39) aktai. Geresnei apsaugai nuo orinių puolimų jie buvo paslėpti Willkühnen pilyje (Semboje), bet iš ten nebeišgabenti. Oro saugumo sumetimais Klaipėdos ir Plocko įstaigų aktai buvo paimti kaip depozitai. Dideli kiekiai Suvalkų aps. archivalijų pateko į K.a., kai vad. ‚Suvalkų trikampis' 1939 gale buvo įjungtas į Rytprūsius. Iš Varšuvos centrinių archyvų karo metu buvo pradėtos atrinkti išėmimui Suvalkų sritį ir Čenstakavą (Zichenau) lie-

čiančios archivalijos. Šitaip įvairiu keliu surinkti depozitai ir archivalijos K.a. stipriai pagausino, ir jis 1942 užėmė 2200 m² plotą.

K.a. ilgai tetarnavo tik tarnybiniams valdžios reikalams. 1804 VI 21 buvo panaikinta ‚Etats-Ministerium', apėmusi Vakarų Prūsus, Rytprūsius ir ‚Lietuvą', ir buvo įkurta atskira valdinė įstaiga ‚Slaptasis archyvas' (Das geheime Archiv). Mokslo reikalui pirmasis K.a. naudojo Lukas David (žr.), tik jo gausus rankraščių palikimas, jo kronikos reikalui panaudotas, yra K.a. per II pas. karą žuvęs (1945). K.a. naudojosi savo žinomai Prūsų istorijai (1808) ir knygai apie Švitrigailą (1820) Augustas von Kotzebue (žr.). Nuo pirmojo archyvo dir. E. Hennigo (žr.) laikų, kuris K.a. davė savo tvarką ir tradicijas, tapo taisyklė, jog K.a. vedėju tegali būti tik tas, kuris dėstė Karaliaučiaus univ. pagalbinius istorijos mokslus. Ilgus metus (1817–63) K.a. vadovavo Prūsų istorikas Johannes Voigtas (žr.). Daug pažangos K.a. padarė E. Joachimo (žr.) direktoriavimo laikas (1887–1921). 1901 buvo sukurtas atskiras Dancigo (žr.) valstybinis archyvas, kuris apėmė V. Prūsus (West-Preussen). V. Prūsai buvo nuėję savo keliu, kai jie 1454 (1466)–1772 buvo Lenkijos valdžioje. Kaip K.a. buvo centrine įstaiga Rytprūsiams, taip Dancigo archyvas sutelkė viską, kas lietė V. Prūsus. Po 6 m. (1921–27) direktoriavimo P. Kargės (žr.), ėmus K.a. tvarkyti Max Heinui (ligi 1945), prasidėjo daugeliu atžvilgių žymesnis darbas. Buvo sutvarkytas svarbus Etats-Ministerium fondas. 1930 gale K.a. perkeltas į specialiai pastatytus modernius rūmus iš plieno ir stiklo (Hansaring 31). Archyvas erdviose patalpose dėl daugybės depozitų ir naujų archivalijų taip išsiplėtė ir paaugo, kad atrodė, jog naujieji rūmai, galį sutalpinti 3000 m² plote archivalijas, yra pasidarę per maži.

Po I pas. karo, kada Rytprūsių klausimas ir jų praeities problemos darėsi aktualesnės, K.a. įgijo dar daugiau reikšmės. Imta labiau domėtis krašto kūriavos klausimais (G. Heinrich-Mortensen), buvo rašoma disertacijos ir mokslo darbai, daug panaudojant K.a. žymiuosius fondus. Buvo įkurta Rytprūsių ir V. Prūsų istorijos tyrinėjimų komisija.

K. a. likimas po II pas. karo. 1942–43 svarbiausi K.a. fondai saugumo dėlei buvo išskirstyti po įvairius Rytprūsių dvarus ir pilis: Heilsbergą, Laukštyčius (Lochstädt), Skaisgirius (Skaisgirren, Kreuzingen), Waldburgą, Brandenburgą ir kt. Rytų frontui artejant, K.a. buvo kilnojamas toliau. Pagaliau jis buvo pervežtas į Harco kalnų druskos kasyklas prie Braunšveigo, Grasiebene, ir ten 425 m gilumoje, drauge su evakuotais Berlyno, Dancigo, Štetino, Elbingo, Torunės ir kt. archyvais, sausuose požemiuose laimingai išsilaikė iki karo veiksmų galo. Britų zonos valdžia visas archivalijas perkėlė į Goslarą (imperatorių salėn) ir ten rūpestingai prižiūrėjo. Tik 1947 lenkams buvo atiduota gausus fondai Lenkijai tekusių sričių (Dancigas, Štetinas, Torunė, Elbingas ir kt.). Iš K.a. lenkams tebuvo atiduoti tiktai aktai tų žemių, kurios įeina naujosios Lenkijos sudėtin (Alenšteino ir Varmės sritys). Kadangi būta pavojaus, jog visas K.a. gali būti lenkams atiduotas, buvo labai susirūpinta Ordino archyvu. Prof. W. Hubatscho rūpesčiu buvo išleisti E. Joachimo (žr.) sudaryti Ordino archyvo registrai (dokumentų ir laiškų santraukos). 1947–49 tokių registrų buvo išleista 4 tomai. Žemutinės Saksonijos valdžios lėšomis Ordino ir hercogo archyvo svarbiausios dalys (laiškai, foliantai, dokumentai) buvo nufotografuoti į 32 mm mikrofilmus, sunaudojant 415 ritinėlių po 50 m, ir tuo būdu sudarant vertingą 1.300.000 mikrofilmuotų dokumentų fondą. 1952 IV 1 Goslaro depozitus, kurių svarbiausias buvo K.a., anglai perdavė Žemutinės Saksonijos (Hanoverio) valdžiai. Paskyrus 1952 XII 1 dir. dr. K. Forstreuterį (žr.) Göttingene (Merkelstr. 3) buvo 1953 mokslo reikalams atidarytas vad. Staatliches Archivlager, nes prie K.a. buvo dar prijungti ir kiti archyvai, ar jų likučiai (pvz. Talino miesto archyvo 150 stambių dėžių), kurie savo laiku buvo saugomi nuo bombų. 1953 V 1 galutinai K.a. į Göttingeną perkėlus ir sutvarkius, paaiškėjo, jog iš Rytprūsių beveik visos K.a. archivalijos iki 1800 buvo paimtos ir evakuotos. Apimties atžvilgiu į Göttingeną pateko apie 200 tonų, t.y. ne visas trečdalis K.a. fondų, tačiau vertės atžvilgiu tai sudaro devynius dešimtadalius, juo labiau, kad išsaugota beveik visas tas branduolys, iš kurio nuo 1804 išaugo K.a. kaip atskira įstaiga.

K. a. lituanistika. Pagrindiniai 6 fondai K.a., kuris sudaro ¾ Göttingene sutelktos medžiagos, yra labai svarbūs Lietuvos istorijai. Ordino laiškų archyve

(OBA) yra nuo XIV a. galo daug Lietuvos kunigaikščių laiškų ir sutarčių originalų. Vytauto dokumentai ir korespondencija beveik ištisai yra jau išleista dokumentų rinkiniuose (Cod. epist. Vit., Cod. saec. XV—3 tomai ir kt.). Iš Kazimiero Jogailaičio (žr.) ilgo valdymo K.a. yra daug Lietuvos istorijai visai nepanaudotos medžiagos, kurios gerą dalį 1927–29 buvo nusirašęs nebaigtai disertacijai apie Kazimierą švietimo m-jos stipendininkas, marijampolietis žydas Ch. Jakobsonas. Pradedant nuo hercogo Albrechto laikų (1525), kai jis į visas puses užmezgė ryšius, Lietuvos reformacijos ir apskritai jos istorijai yra svarbus gausus hercogo laiškų skyrius (HBA; Lietuvą labiausiai liečia HBA B 2). Iš Radvilų, Valavičių, Chodkevičių ir dešimtimis kitų ponų ir bajorų dažno susirašinėjimo su Albrechtų, jo įpėdiniais ar jo tarėjais surandama įdomių faktų iš protestantizmo augimo ir jo nykimo Lietuvoje, iš socialinių-ekonominių santykių ir t.t. Laiškai įgauna dar didesnės vertės, kai garsieji ‚Ostpreussische Folianten' išsaugojo ir adresatams siųstų laiškų nuorašus. Gaila, kad tuose svarbiuose fonduose yra spragų. Per skubų archyvo transportą iš Karaliaučiaus neapsiėjo be nelaimių. Ordino foliantų fonde yra dingę svarbaus Vytauto laikotarpio 1414–23 keturi tomai (Ordino kanceliarijos laiškų nuorašų), taip pat yra ir Ost. Fol. plyšelių: trūksta Liet.-Lenk. siunčiamųjų lotyniškų nuorašų vieno tomo (56), nėra Lietuvos sienų komisijos darbų 1583–84 (t. 1292a). XVI a. nepakanka sekti gražiai surašytus nuorašų foliantus, bet būtina pasižiūrėti į likusius juodraščius, kurie tvarkingai į dėžutes surinkti (Konzepte B) ir yra pilnesni. Ostpr. Fol. vertė Lietuvos istorijai yra didžiulė. Kas besugaudys pasauly pačius iš hercogo ir jo tarėjų raštinės išėjusius originalus, kai čia patogiai randami nuorašai. Šitame fonde yra ir Lietuvos ūkio istorijai svarbios medžiagos: 1549 Karaliaučiaus-Piliavos uostų muitų registrai (t. 12.875-12.986), nuo 1664 eina Klaipėdos uosto muitų sąrašai (t. 12.987-13.024), Labguvos užtvankos vartų muitų registrai (t. 13.025-26) ir t.t. Tie sąrašai įdomus kaimyninių prekybinių santykių rodiklis, ir pirmasis į juos akylai mokslinį dėmesį savo studijose atkreipė K. Forstreuteris. Ostpr. Fol. 911a/37 yra įdomus Jurbarko vls. (žr.) ir N. Valios (Virbalio) 1561 inventorius, kuriame minimi M. Mažvydas ir T. Gedkantas. Tą inv. yra išleidęs K. Jablonskis (Istorijos Archyvas I 1934).

Lietuvos istorijai vienas iš iki šiol mažiausiai panaudotų fondų yra Etats-Ministerium (=E.M.). Tiesiogiai D.L.K. liečia 9 dideli paketai (E.M. 91a–91r). Laiškai, sienų protokolai, įvairiausi pranešimai sudaro šito įdomaus fondo turinį. Lenkiją liečiančių paketų tarpe yra daug D.L.K. liečiančios medžiagos. Vertinga stora byla (E.M. 111k) pateikia 1655 bėglių iš Lietuvos pavardes. Kai rusai užėmė Vilnių, Kauną ir Gardiną, pora tūkstančių lietuvių bajorų ir miestiečių gelbėjosi nuo Maskvos žiaurumų, pabėgdami į Prūsus. Vilniaus vysk. Jurgis Tiškevičius greit ir mirė Karaliaučiuje. Yra atskira byla apie jo kūno perkėlimą XVIII a. į žem. Kalvariją (E. M. 18 e 2, Nr. 17). Daug labai svarbios medžiagos yra apie Lietuvos sienas (E. M. 91 g), apie M. Lietuvos miestelius ir vls. E. M. kaip tik apima visą M. Lietuvą. Čia yra dalis archyvo, kurį kalvinistas Boguslovas Radvila buvo perkėlęs į Karaliaučių. Boguslovui mirus (1669), per antras vedybas jo duktė Luiza Šarlotė ištekėjo už Neuburgo Pfalcgrafo. Ten pateko Boguslavo privatinio archyvo rinkiniai, bet jų dalis pasiliko Karaliaučiuje (E. M. 19 c IV). Paliko dokumentai ir aktai (E.M. 131) apie Tauragės ir Seirijų dvarus, kurie iš Radvilų palikimo buvo patekę į Brandenburgo-Prūsų rankas. Į K.a. patekdavo svarbių dokumentų Lietuvos kalvinistų, kurių gynėjai buvo Radvilai. Saugumo sumetimais Lietuvos protestantai deponuodavo Karaliaučiuj savo archivalijas (E.M. 19 c III).

Tarp K.a. fondų yra atskirai 3 dėžės su 43 dokumentais (1430–1836), pavadintos ‚Sammlung Zasztowt'—Zostauto rinkinys; per I pas karą K.a. dir. P. Karge jį iš Vilniaus atsivežė Karaliaučiun. Vertingi dokumentai originalai (pergamentai) liečia Vilniaus vysk. žemių donacijas, popiežių privilegijas. Apie to rinkinio buvimą nieko nežinojo net Vilniaus vysk. kodekso leidėjai (J. Fijalek ir Wl. Semkowicz), iki 1501 praleisdami tad tuziną svarbių dokumentų.

K.a. turi, žinoma, vertingos medžiagos apie senuosius lietuvių rašytojus. Čia yra J. Bretkūno Šv. Rašto liet. vertimo originalas ir yra brangios medžiagos apie Donelaitį, Rėzą ir kt. Lietuviai tačiau iki šiol nuostabiai mažai tesidomėjo K.a. Iki II pas. karo K.a. naudojosi 8 D. Lietuvos tyrinė-

tojai. Göttingene sudėtus fondus iki šiol tenaudojo tik du (Z. Ivinskis, R. Krasauskas). Šalia Vatikano archyvo K. a. yra svarbiausias Lietuvos praeičiai.

K. Forstreuter, Das Preussische Staatsarchiv in Königsberg. Ein geschichtlicher Rückblick mit einer Übersicht über seine Bestände 1955 (geriausias šaltinis apie K.a.); *Max Hein,* Das Staatsarchiv Königsberg und seine nationale Bedeutung 1933; *J. Voigt,* (Zeitschrift für die Archive Deutschlands II 1853, 185–194 psl.); *A. Brenneke – Wolfgang Lesch* (Archivkunde 1953, 375–376; Mitteilungen des Gen. Direktors der Staatsarchive 1937, 1939; Akten des Gen. Dir.-s der Staatsarchive IV 1942, VI (apie K.a. perkėlimą); *Z. Ivinskis,* Lietuvių tautos žygių šaltiniai. K.a. svarba Lietuvos praeičiai (Aidai 1954, 297–302).

Z. I.

Karaliaučius (vok. Königsberg, rus. nuo 1946 Kaliningrad) miestas, Rytų Prūsijos sostinė.

K. vardas. Bendrinės kalbos lytis Karaliáučius jau XVI a. plačiai vartojama M. Lietuvos raštuose (Mažvydas, Vilentas, Bretkūnas, Vaišnoras). Taip rašo, net sukirčiuodami (Karaláučius) ir Kleino gramatika (1653) bei Ruigio ir Milkės žodynai. Ir vėlesnieji M. Lietuvos spaudiniai, taip pat Kuršaitis (žr.) nuosekliai laikosi šio vardo, gerai pažįstamo ir žemaičiams bei suvalkiečiams. Bet Kuršių pamario žvejų (tarp Karklės ir Labguvos) sakoma K a r a l i á u č i a. Taip vartoja, nežiūrėdamas tradicijos, ir J. Rėza savo 1625 psalmyno antraštėje (Karalautzoie, Karaliautzoje = Karaliaučioje). Nesselmanno žodyne dar minimi ir daugiskaitiniai: K a r a l i a u č i a i, K a r a l i a u č i o s. Savo priesaga K a r a l i á u č i u s kalbančiajam daugiau primena žmogų, o ne vietą. Todėl M. Lietuvos tarmėse, skolinį bebandant suderinti su įprastine mūsų vietovardžių daryba, ir atsirado minėtos gretiminės vardo lytys. D. Lietuvoje, kur jis rečiau vartota, to nepastebėti. Pagaliau iš miesto vardo M. Lietuvos lietuvių pasidaryta su hibridine priesaga -onis, m. g. -onka ir naujas daiktavardis K. gyventojams žymėti: k a r a l i a u č i ọ̃ n i s, k a r a l i a u č i o n k à (pažįsta jau Kleinas). Liet. K a r a l i á u č i u s skolintas stačiai iš gud. Koroleveć, Korolevec (dabar: K a r a l é v i e c). Galūnė prisitaikyta lygiai kaip pvz. ir skoliniuose k r i a ū̃ č i u s, š į a ū̃ č i u s (plg. lenk. krawiec, szewc, gud. kraviéc, šaviéc), tik priegaidė išlyginta pagal vkž. k a r a l i á u t i. Lenk. K r ó l e w i e c greičiau būtų davęs liet. *Karaliaūčius ar net *Kruliaūčius. O perdirbinėti jo pagal k a r ā l i ų lietuviams nė nereikėjo, nes gudiškosios vardo lytys dažnai buvo vartojamos senosios valstybės raštinės (teismų aktai, dvarų inventoriai). O lenkiškieji K. vardai Królewiec, seniau Krolewiec ir Długošo (žr.) K r o l o w g r o d savo ruožtu vėl yra reikšminiai vok. K ö n i g s b e r g vertiniai.

Kryžiuočiai pastatę K. pilį, taip ją praminė žygyje prieš sembus dalyvavusio čekų karaliaus Otokaro garbei. Pats vokiškasis vardas XIII–XV a. tarmiškai buvo be galo įvairiai rašomas: Kunigsbergk (Dusburg), Kunisberc (Jeroschin), Kunisperg, Konninghesborch, Chuningesperg, Kunisberg, Konisberg, Cunsberg (kiti metraštininkai), Konigisberg, Konigsberg (įprastinės XIV a. Ordino raštinės lytys). Lotyniškai rašytuose šaltiniuose vokiškasis vardas vėl dažnai pažodžiui verčiamas Mons regis, regalis arba regius ‚karaliaus, karališkasis kalnas', o XVI a. humanistų įtakoje įsigali sudurtinis nauj. lot. R e g i o m o n t u m. Iš P. Dusburgiečio K. įsteigimo aprašymo sužinome, kad prūsai pilį vadindavę Tuwangste (var. Tuwangesteĭ, pagal mišką, kuriame ji buvusi pastatyta (originale: apud Prutenos dicitur T. a nomine silvae, quae fuit in dicto loco). Bet jo metraštį į vokiečių kalbą vertęs ir vardų atžvilgiu patikimesnis N. Jeroschinas rašo T w a n g s t e. Be to, ir 1413 B. iš Makros vadovautų Ordino ir Lietuvos-Lenkijos sienų ginčo derybose iš lietuvių pusės teigta, kad K. esąs vadinamas T w a n g s t (var. Twongst, Thwangst, Twoyngst). Tai rodo, kad prūsiškasis jo vardas buvo gerai žinomas ir Lietuvoje, nors šiaip Vytautas, susirašinėdamas su Ordinu, paprastai vartoja vok. Konigisberg. Iš šaltininių Twangste ir Twangst reikia spėti, kad patys Sembos prūsai tą vardą bus tarę *T v a n k s t ā arba *T v a n k s t a s, o kitose tarmėse ir *Tvankstō arba *Tvankstis. Priesagai ir galūnei plg. pr. lanxto iš *lank-stā ‚langas' ir liet. lañk-stas ‚vingis', kùp-stas : kupstà. Kalvaičio minima Tvankstė nėra gyvosios kalbos faktas, o tik jo paties lietuviškai perrašyta šaltininė Twangste. Etimologiškai prūsiškasis vardas jungtinas su liet. tvankùs, tvankà, tvañkas ‚troškumas' ir vkž. tveñkti ‚būti trošku'. Plg. dar tos pačios šaknies priesaginius darinius tvañktis ‚drobinė juosta blauzdoms vynioti, kad nepleišėtų' (Miroslavas) ir tvánk-štis ‚t.p.' (Kauno apl.) iš senesnio *tvank-stis, o priesagų ir kamieno kaitai grutę: lañkstas : lañk-stis ‚prietaisas siūlams vyti' : lañk-tis ‚t. p.' Taigi prūsai aną mišką taip bus praminę, matyti, nuo tvankumo, troškumo, o lietuviai šį, jau pačių prūsų pi-

liai perkeltą vardą XIV a. galėjo tarti *T v a n k s t à arba *T v a ñ k s t a s.

Scriptores Rerum Prussicarum I–III 1861 tt.; *E. Fraenkel*, Litauisches etymologisches Wörterbuch 1955 tt. *A. S.*

K. yra abejose Priegliaus pusėse, 8 km nuo jo žiočių; apie 250.000 gyv. (1954; 110.000 1870, 368.000 1939, 150.000 1950). Buvusieji senieji mst. gyventojai 1945–54 ištremti į Rusiją arba išsiųsti į Vokietiją, o į jų vietą atkelti rusai. Daug gyventojų žuvo 1945 pradžioje rusams imant apsuptąjį miestą, ir mirė badu 1945–47.

K. įkurtas sembų žemėje kolonizaciniais tikslais, bet didmiesčiu išaugo tik XX a. pradžioje, kai pasidarė pirmaeilis tranzito uostas, pro kurį buvo išvežama Lietuvos, Gudijos ir š. Ukrainos žemės ūkio gėrybės. Rusijos eksportui per K. nukreipti, 1897 buvo pasirašyta tarp Vokietijos ir Rusijos atitinkama sutartis. K. yra natūralus, ūkiniu-geografiniu požiūriu, Lietuvos uostas, be to, jo užnugario periferijų pagrindiniai keliai eina taip pat per Lietuvą. Po I pas. karo netekęs tranzito siuntų iš Lietuvos, Gudijos ir Ukrainos, K. uostas nebuvo kaip reikiant išnaudojamas; jį apyvarta toli pralenkė naujoji lenkų Gdynia ir jam beveik prilygo Klaipėda. Prieš II pas. karą metinė uosto apyvarta buvo apie 2 mil t. K. turi 4 glžk. stotis, iš kurių naujoji pagrindinė (baigta įrengti 1929) buvo viena didžiausiųjų visoje Vokietijoje. Pramonė: garvežių (firma Union buvo iš didžiausiųjų šios rūšies įmonių Vokietijoje); mašinų, kranų, popieriaus ir celiuliozės, chemikalų, degtukų, cigarų, pianinų, alaus, maisto produktų, medžio, baldų, cemento, drabužių, spaudos. Po I pas. karo miesto pakraščiuose išaugo dideli, puošnūs gyvenamųjų namų rajonai, prie naujos Šiaurės glžk. stoties pastatyta apie 300 m ilgio kasmetinėms rytų parodoms-mūgėms (Ost-Messe) halė. Įžymybės: Priegliaus dvejose salose ir aplink jas senamiestis (visiškai sunaikintas II pas. karo metu), XIII a. Ordino pilis su karalių rūmais, dailės muziejumi ir Ordino laikų archyvu (išgabentas į Göttingeną), XIV a. protestantų katedra su I. Kanto kapu, atviras tėviškės muziejus (Heimatmuseum) su lietuviška kaimiečio troba, vienintelis pasaulyje gintaro muziejus, miesto muziejus, Kanto gimtinis namas, XIV a. rotušė, opera, teatras, botanikos ir zoologijos sodai. Iš 14 protestantų bžn., vienoje ligi I pas. karo pamaldos būdavo tik liet. kalba. Mokslo institucijos: 1544 įk. univ., dailės ir agronomijos akademijos, muzikos konservatorija, aukštoji prekybos mokykla ir kelios specialinės mokyklos bei gimnazijos. Mieste buvo kelios didelės ligoninės ir medicinos fak. klinikos; jose anksčiau gydydavosi ir daug ligonių iš Lietuvos. Miestas buvo išlikęs sveikas ligi pirmojo didelio anglų karo aviacijos bombardavimo 1944 VIII. Jis buvo 1945 I pabaigoje apsuptas bolševikų ir, maždaug 75% sunaikinus, 1945 IV 10 kapituliavo.

A. B.

K. u o s t a s, supamas miesto, yra išsidriekęs Priegliaus upėje. Rytinė dalis, ties prekių stotim, vad. vidiniu uostu. Jo gylis 6 m. Vak. uosto dalis, į v. nuo prekių stoties, turi 8 m gylio. Bendras senojo uosto krantinių ilgis 3,3 km. Krantinės buvo aprūpintos kranais, sandėliais ir grūdų elevatoriais, kurių talpumas siekė apie 60.000 t. Dėl didelio tranzito iš carinės Rusijos, K.u. pasidarė per mažas, todėl prieš I pas. karą suplanuota jį išplėsti p. Priegliaus krante. Numatyti 5 erdvūs baseinai buvo statomi karo metu ir tuoj po karo, tačiau pastačius 3 baseinus, plano vykdymas sustabdytas, nes tranzitas buvo menkas. Tada vienas iš 3 naujųjų baseinų pritaikytas medienos transportui. Pramonės uostas sudarė IV baseiną, kurio bendras plotas (įskaitant upės zoną su 750 m krantine) yra 600.000 m². Šis baseinas buvo aprūpintas sandėliais grūdų ir gabalinių prekių apyvartai. Didesnę krantinių dalį užimdavo anglies laivai. Laisvasis uostas (III baseinas) buvo arčiausiai miesto, priešais glžk. stotį. Jo ilgis 600 m. Rytinė baseino krantinė (450 m ilgio) aprūpinta sandėliais ir kranais. Prie šio baseino yra pagrindiniai uosto administracijos pastatai. I ir II baseinai liko nepastatyti; jie turėjo būti į r. nuo laisvojo uosto.

K.u. XIX a. pabaigoje sujungtas su jūra pro Piliavą 40 km ilgio ir 6,5 m gylio perkasu, iškastu Priegliaus upėje ir Aismarėse; žiemą jis keletai mėnesių užšąla tačiau laivyba palaikoma ledlaužių pagalba. K.u. lengvai pasiekiamas vandens keliais ir geležinkeliais. Prieglius tinka laivybai 100 km iki Įsruties. Svarbiausias K.u. vandens kelias yra Nemunas, kuris jungiasi su K. Gilija, Fridricho perkasu ir Deimena. Nemunas ir Dniepras (sujungti Ščara ir Oginskio kanalu) yra pagrindinis K.u. kelias, kuriuo prieš I pas. karą atplaukdavo pusė uosto tranzito, apie ½ mil. tonų per metus. Iš kitos pusės, Aismarės yra sujungtos Nogatu su Vysla; tuo būdu K.u. turėjo ryšį su visa Vokietijos vidaus vandens kelių sistema.

Karaliaučiaus uostas

Geležinkeliai nukreipti į K.u. labai palankiai. Viena tiesi linija ateina iš R. Ukrainos per Minską, Vilnių, Kauną, Eitkūnus, o kita iš v. Ukrainos, per Lietuvos Brastą. Šios dvi linijos jungia K. su tolimuoju užnugariu, bet kartu gerai kerta ir tiesioginį artimąjį užnugarį; pastarojo svarbūs geležinkeliai yra: Suvalkų-Karaliaučiaus ir Šiaulių-Karaliaučiaus per Tilžę, taip pat ir visas gana tankus Rytprūsių glžk. tinklas.

K.u. apyvartą prieš I pas. karą sudarė grūdai, sėmenys, linai, kanapės, trąšos, mediena, anglis ir gabalinės prekės. Po karo, atkritus didelei daliai tranzito, apyvarta labai susilpnėjo. Vėliau dalis medienos, linų ir sėmenų tranzito sugrįžo į K.u. Vidaus vandenimis atplaukdavo tonomis: 1913 — 1.146.045, 1924 — 366.465, 1928 — 544.955, 1933 — 300.838 t. Vidaus vandenimis išplaukdavo tonomis: 1913 — 159.230, 1924 — 114.331, 1928 — 262.204, 1933 — 295.580 t. Jūrų laivų įplaukdavo į K.u.: 1913 — 2245 (706.271 n. r. t.), 1924 — 1276 (602.299 n.r.t.), 1928—1655 (704.182 n.r.t.), 1933—2076 (918.662 n.r.t.). Iškrauta iš jūrinių laivų tonomis: 1913—889.529, 1924—939.971, 1928—1.065.219, 1933—1.421.000 t. Pakrauta į jūrinius laivus tonomis: 1913—966.558, 1924—497.371, 1928—581.275, 1933—695.518 t.

Apskritai, K.u. natūralų užnugarį sudaro Lietuva, Gudai, Ukraina. Vokietijos jūrinėje laivyboje K.u. vaidino visai nežymų vaidmenį, nes per jį ėjo tik apie 2% visos laivybos apyvartos. *P.Mžk.*

S e n o j i K. i s t o r i j a. Nors K. įkūrimo pradžiai yra išlikę eilė dokumentų, tačiau XIII a. duomenys labai spragoti. Jau 1242, kai kryžiuočiai dar tebuvo užėmę v. Prūsų dalį, Liubeko pirkliai buvo susitarę su magistru, jog jiems bus leista, Rygos pavyzdžiu, tinkamoje Priegliaus vietoje įsikurti uostą. Ordinas tačiau nesilaikė susitarimų. Jis labiau susidomėjo Sembos pusiasaliu, kada Livonijos ordino ir Kuršo vysk. Henriko von Lützelburgo (žr.) pasidalytoje teritorijoje 1252–53 buvo įkurta

Klaipėdos pilis ir miestas Sembon ir buvo nukreiptas 1255 žiemą iš Čekijos atvykusio karaliaus Otokaro II (Pšemislo) žygis. Kryžiuočiams tada ypač rūpėjo užimti svarbų pajūrį gintaro, kuris paskui nuolat figūravo kaip svarbi Ordino eksporto prekė, nes visą gintaro prekybos teisę jis tik sau pasilaikė. Savo žygio laimėjimus kryžuočiai apsaugojo, pasistatydami dešiniojo Priegliaus kranto kalvoje pilį. Ji turėjo būti atramos punktu užimant Sembos ir Notangos sritis. Otokaras davė paramos ir patarė parenkant piliai vietą. Tad naujoji pilis ir buvo pavadinta jo garbei—‚Karaliaus kalnu'. Pats mst. tebuvo įkurtas vėliau (1258) Steindammo vietoje. K. įkūrimo istorijoje gana svarbios reikšmės turėjo Ordino pastangos paimti savo žinion arti esančius gintaro šaltinius (K. Forstreuter).

Kronikininkas Dusburgas (žr.) pažymi, jog tą kalvą, kurioje buvo pastatyta K. pilis, prūsų „buvo vadinama Tuwangste, nuo miško, kuris buvo minėtoje vietoje' (Scr. rer. Pruss. I 72). Ar sembai anksčiau deš. Priegliaus kranto aukštumoje turėjo kokią gyvenvietę, neaišku. Iš smulkaus Dusburgo didžiojo prūsų sukilimo aprašymo žinoma, kaip jie 1262 sunaikino prie K. pilies išaugusią ir silpnai sustiprintą vietovę, didelę gyventojų dalį iššudydami. Nors sukilėliai ilgai buvo apgulę K. pilį, bet neprivertė jos pasiduoti badu, nes nuo Priegliaus pusės pilis nebuvo aklinai atkirsta. 1262 K. mst. buvo visiškai sunaikintas. Bet 1263 vėl imta kurtis dabartinio K. senamiesčio vietoje. Tada Sembos vyskupas K. srityje užleido trečdalį savo žemių, gaudamas iš Ordino turto Kulmo srityje. Netrukus K. išaugo trys atskiri branduoliai (Altstadt, Löbenicht ir Priegliaus saloje — Kneiphof), su savo mūrais, rotušėmis, prekyvietėmis ir priemiesčiais (Sackheim, Rossgarten, Tragheim, Vorstadt ir Haberberg), formaliai gaudami mst. teises (Altstadt—1286, Löbenicht—1299, Kneiphof—1327). Keturis amžius tie trys mst. atskirai augo, kol Prūsijos karalius Fridrichas Vilhelmas I 1724 juos sujungė krūvon, suvesdamas drauge ir visų trijų mst. herbus.

K. kovose prieš Lietuvą. Ordino žygiuose prieš lietuvius K. buvo svarbus atramos punktas. Ten pastoviai sėdėjo ir kovas organizavo kryžiuočių vyr. maršalas (karo ministeris). XIV a. daug kartų K. rinkosi būriai Vokietijos ir kt. Europos žemių (anglų, prancūzų, olandų, vengrų, čekų, net italų) ‚svečių', norėjusių pagarsėti

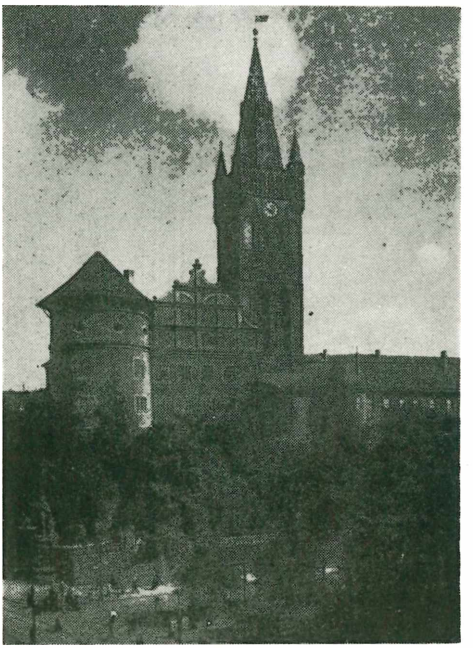

Ordino pilis Karaliaučiuje

pagonių žemėje, tapti riteriais, gauti nuodėmių atleidimą. K. buvo sutelkta daug svečių ir kryžininkų kariuomenės, kai 1370 į v. nuo K. įvyko didelės Rūdavos kautynės (Semboje) su Algirdu ir Kęstučiu. Savo žygiuose į Prūsus lietuviai dažnai pasiekdavo K. apylinkes. Iš K. 1377 Austrijos kng. Albrechtas II atliko didelį žygį į Žemaičių aukštumą; tą žygį smulkiai apdainavo poetas P. Suchenwirtas (Scr. rer. Pruss. II). Kaip rodo XIV a. kronikos ir kryžiuočių sudaryti kelių aprašai į Lietuvą, iš K. nuolat buvo daromi žygiai į deš. Nemuno plotus, kur keliai iš K. vedė per dikrą (žr.). Po Strėvos kautynių (prie Žiežmarių) su lietuviais vyr. magistras K. pastatė moterims bernardinėms namus (1348). 1365 krikštijosi K. kng. Butautas (žr.), pabėgęs iš Lietuvos į Prūsus kartu su 15 palydovų. Lietuvos santykiai su K. tolydžiai mezgėsi. Kai Vytautas D. antrą kartą buvo išbėgęs pas Ordiną, į K. 1390 V 26 buvo atvykę 31 Žemaičių bajoras, ir viso krašto vardu sudarė taiką ir prekybinę sutartį (Cod. epist. Vit. 24). Tai buvo jau antras žymesnis lietuvių pasirodymas K. Iš čia didysis magistras, ypač didysis maršalas, rašinėjo daug laiškų Vytautui. Taikos metais (1407) iš K. buvo atvykęs į

Maskvinės salės portalas Karaliaučiaus pilyje

Trakus ir meistras-architektas statyti Galvės ež. saloje pilies (t.p. 150). Po Žemaičių sukilimo prieš Ordino okupaciją (1409), Ragainės komtūro pranešimu, pats Vytautas ‚norėjo su kariuomene traukti į K.' (t. p. 182). 1412 Vytauto bajorai, vyr. magistro žiniomis, teigė, jog jų valdovas ‚turi atsiimti K., nes tai jo tėviškė' (t.p. 232). Dar vieną kartą Vytautas pabrėžė, jog prūsų žemė yra jo tėvų palikimas (t.p. 257), tačiau Melno taika (1422) ginčai buvo pabaigti. Po 13-kos metų karo (1453–66) Ordinas turėjo galutinai atsisakyti savo sostinės Marienburgo ir pasilikti K., kur jau 1457 buvo persikėlęs vyr. magistras. Nuo to laiko ir prasidėjo K. ekonominio gyvenimo pakilimo metas. Saugumo sumetimais mst. ir toliau palaikė savo ginamąsias sienas. 1626–34 K. sutvirtintas naujais mūrais ir gynimosi kanalais. Dar XIX a. galo K. mst. planai rodo, jog iš r. pusės, kuri nuo seno buvo vad. Lietuvių Pylimo gatve (‚Litthauer-Wall-Str.').

S v a r b i e j i į v y k i a i i r ž y m i e j i p a m i n k l a i. Nors K., ypač Kneiphofas, yra išaugęs XIV–XV a., tačiau iki II pas. karo bebuvo likę labai nedaug viduramžio bruožų, kurie 1944–45 kovų metų beveik galutinai yra išnykę. Iš viduramžio buvo išlikęs vienas Ordino pilies šonas, senamiesčio bokštas ir gotikinė katedra Kneiphofo saloje, kitados buvusi Sembos vyskupų bžn. su didžiųjų magistrų ir hercogų kapais. Katedra statyta apie 1300 (restauruota 1856). Už ją žymiai senesnės (iš XIII a.) buvo dvi bžn. (Juditten ir Steindamm). Visas K. bžn. pavertus protestantiškomis, K. katalikai 1614–16 pasistatė bžn., kuri 1777 buvo atnaujinta. Prieš II pas. karą K. katalikai turėjo dvi parapijas, o protestantai—22.

K. pilis yra viena iš svarbiausių įžymybių. Ji yra 104 m ilgio ir 66,8 m pločio. Pradėta statyti 1255, bet kada baigta, neturime tikslių žinių. Šiaurinė pilies dalis yra kryžiuočių laikų. Perkėlus į K. Ordino rezidenciją (1457–1525), pilis padidinta. Įvairioms iškilmėms čia buvo naudojama vad. Maskvinė salė (‚Moskowitersaal', 83 m ilgio, 17,9 m pločio ir 6 m aukščio), gavusi tą vardą greičiausiai 1516, kai pas didįjį magistrą buvo atvykę did. Maskvos kng. Vosyliaus pasiuntiniai karinės sąjungos prieš Lenkiją sudaryti. Pirmojo hercogo Albrechto (1525–68) laikais K. buvo įrengtas puošnus dv., su visa eile aukštų pareigūnų, plačiu raštinės štabu. Tuo metu K. ėmė smargiai augti, klestėjo menas (tapyba, muzika), amatai, gintaro apdirbimas. Seniausias 1572 mst. planas (Georg Braun) rodo K. išsiplėtusį abiem Priegliaus krantais su daugybe bokštų. K. pilis ir XVI a. gale (1584–94) buvo plečiama ir gražinama. 1592 pastatyta pilies bžn., kurioje Brandenburgo kurfiurstas Fridrichas III 1701 I 18 karūnavosi Prūsų karaliumi, tapdamas Fridrichu I. Jo laikais (1708–12) pilis vėl praplėsta ir gavo savo vėlyvesnę formą. Čia 1861 X 18 Prūsijos karaliaus vainiką gavo ir Vilhelmas I.

Be Prūsijos karalių vainikavimo iškilmių, pabrėžiančių 1618 Brandenburgo Hohenzollernų laimėtos buv. Ordino žemės ryšį su visomis kitomis žemėmis, kurioms ir bendras pavadinimas buvo paimtas iš prūsų žemės vardo, K. yra susijęs su visa eile reikšmingų politinių įvykių. 1656 I 16 čia Fridrichas Vilhelmas I sudarė sutartį su švedais, Rytprūsiuose, vietoje buv. Lenkijos leno, prisiimdamas priklausomybę nuo švedų. Per Septynerių metų karą, po nelaimingų Grossjägerndorfo kautynių 1757 VIII 30, Rytprūsius ir K. 1758–62 buvo užėmę rusai. Napoleono iškilimo metu po Ylavos (žr.) kautynių Fridrichas Vilhelmas III su žmona 1807 II per K. pabėgo į Klai-

pėdą. Kai prie Friedlando (žr.) buvo sumušti rusai (VI 14), prancūzai užėmė K., ir iš jo išreikalavo 1.748.350 talerių kontribucijos, kuri dar iki XIX a. galo slėgė miestą. Bet po Tauragės konvencijos (žr.) iš K. prasidėjo Prūsijos prisikėlimas.

Nuo 1814 K. buvo paverstas atviru mst., tačiau 1843 Fridrichas Vilhelmas IV, kuris K. pilyje 1840 priėmė iškilmingą Prūsijos luomų paklusnumo pareiškimą, K. pradėjo statyti tvirtovę, susidedančią iš miestą supančio pagrindinio pylimo, saugomo iš rytų gana toli užmiestyje išstatytų 12 stiprių fortų (6 deš. Priegliaus pusėje, 6— kair. krante). 1914–15 K. tvirtovė su savo stipria įgula buvo svarbus atsparos taškas karo operacijose prieš rusus. Versalio taikos sutartimi (1919) K. tvirtovė panaikinta.

XIX a., kaip ir daugumas Vokietijos mst., K. stipriai išaugo. Čia telkėsi ne tik visos Rytprūsių administracijos, teismo, ekonominės įstaigos, bet K. tapo svarbus aukštųjų mokyklų centras (universitetas, žemės ūkio ir veterinarijos akademijos, meno akademija). K. pristatyta reprezentacinių rūmų: naujasis univ., teatras, birža, klinikos ir kt. Š. Kneiphofo katedros pusėje, kur buvo palaidotas Kantas, jam pastatytas įspūdingas paminklas, vad.„Stoa Kantiana'.

Jau XIX a. K. susitelkė, šalia įprastinės smulkios mst. pramonės ir amato, stambių įmonių: 1865 įst. vagonų fabrikas, laivų statybos įmonė, du celiuliozės fabrikai. Čia buvo eilė stambių lentpiūvių, kartono, baldų, karoserijų fabrikai; žemės ūkio mašinų, geležinių spintų (seifų), laikrodžių, cigarečių, saldumynų ir kt. fabrikai. K. garsėjo savo statybinėmis firmomis (tiltai, geležinkeliai, įmonės). K. visada buvo gintaro apdirbimo įmonių centras.

K. mst. augimą parodo skaičiai: 1782 buvo 54.368 gyv., 1867—106.296, 1870—110.000, 1880—140.909, 1885—151.000, 1890—161.166 (iš jų tik 6897 kat. ir 4000 izraelitų), 1895—199.000, 1910—249.573, 1925—286.666, 1933—315.794 (91,7% protestantų, 4,8% kat., 0,5% izraelitų). Vokietijos miestų tarpe K. gyv. skaičiumi buvo užėmęs 22-rą vietą.

K. l i e t u v i a i. Išaugęs į didmiestį, K. jau XIX a. buvo perdėm vokiškas mst., kuriame senieji lietuvybės ženklai buvo apnykę. Dėl specialių tyrinėjimų stokos, apie K. lietuvių elementą neturime išsamių duomenų. Greičiausiai vysk. Polenzo įsakymo pasėkoje, tikybiniame gyvenime ėmus vartoti vietines kalbas, Karaliaučiaus D. Ligoninės (Gross-Hospital) bžn. 1531 jau buvo nuolat laikomos lietuviškos pamaldos. Pirmuoju kunigu minimas buv. Šilalės klebonas Jonas Tartylaitis (Tortilavičius) nuo Batakių, davęs pradžią garsiai Rytprūsių Batockių (žr.) giminei. 1550–87 liet. parapijos kunigu buvo Baltramiejus Vilentas. Yra teigiama, kad XVI a. gale K. buvę apie 20% liet. 1587–1602 K. liet. kunigu buvo Bretkūnas (žr.), 1604–21 šv. Elzbietos bažnyčioje sakė liet. pamokslus Lozorius Sengstockas, jam mirus — 1621–29 Jonas Rėza, nuo 1717 liet. kunigu buvo Jonas Jokūbas Kvandtas (Quandt), 1736 Brescovius, vėliau Povilas Šrederis (Schröder) ir kt.

Karaliaučiaus senamiestis

Šalia protestantų, lietuvių apaštalavimu rūpinosi ir katalikai. Brandenburgo kurfiurstui, kuris nuo 1618 valdė Rytprūsius, leidus (1620), Braunsbergo jėzuitai perdėm protestantiškame K. mst. įkūrė savo misijos punktą, laikydami čia keletą jėzuitų tėvų. Šalia poros vok. jėzuitų, vis būdavo atsiunčiami 1-2 lietuviai, ar lietuviškai moką kunigai. Nuo 1651 sąrašuose kaip ‚K. misininkas' yra įtrauktas Jonas Juknavičius, kuris per 14 m. pasižymėjo kaip ‚pamokslininkas lietuvių kalba' (Jėz. Arch. Rom. Lithuan. 56 f. 78–138). Jis čia turėjo daug pasisekimo su savo lietuviškais pamokslais. Jis sakydavęs, jog protestantai

vokiečiai pamokslininkai ‚nemoka jūsų gražios kalbos'. Juknavičius ragino klausytis jo pamokslų, ‚kur bus kalbama jūsų kalba'. Jis esąs palikęs kelis tūkstančius kat. Iš to galima spręsti, kad XVII a. viduryje K. dar turėjo būti didelis lietuvių skaičius. Kadangi lietuviškai mokančių protestantų kunigų trūko, todėl pamokslai žmonių gimtąja kalba turėjo didelį pasisekimą. Iki 1671 K. liet. pamokslus sakė žinomas jėzuitų rašytojas Pr. Šrubauskis. Ir po jo iki pat XVIII a. pirmojo ketvirčio žinomos pavardės jėzuitų, sakiusių lietuviškus pamokslus. Nuo pat XVII a. galo imta sakyti ir lenkiški pamokslai. Po Didžiojo maro, išmirus apie 100.000 M. Lietuvos gyventojų, sunyko jėzuitų misija. Ilgainiui lietuviškai kalbančių žmonių skaičius K. visai sumažėjo. 1890 oficiali statistika K. bedavė 469 lietuvius (Mitt. Lit. Litt. Ges. 1893, 504), nors dar po I pas. karo tebebuvo laikomos lietuviškos pamaldos.

P r e k y b a i r k i t i K. r y š i a i s u L i e t u v a. Jau parenkant K. įkurti vietą, prekyba gintaru vaidino svarbų vaidmenį. Vienas iš Ordino dviejų didžiųjų ūkvedžių (Grossschäffer) pastoviai sėdėjo K., kur be kitko tvarkė ir gintaro prekybą. Net XIV–XV a. karų protarpiuose, kai vandens kelias (Nemunas–Deimena–Priegliius) vis labiau įgijo reikšmės, didelė Lietuvos prekių dalis buvo nukreipiama į K. (Forstreuter, Remeika, Ivinskis). Nors K. išsivystė į žymų prekybos centrą, bet ilgai savo ryšiais su Lietuva negalėjo pavyti galingo Dancigo. Suirus Dancigo pirklių kontorai Kaune, K. pirkliai XVI a. gavo daugiau įtakos Lietuvoje. Pagaliau K. pirkliai įsistiprino XVI a. gale, kada po ilgų ginčų išsikovojo sankrovos teisę (Stapelrecht). Visos pro K. Nemunu vežamos prekės turėjo būti čia iškrautos.

Įvairių metų Labguvos. Jurbarko ir Kauno muitų registrai vaizduoja K. prekybinių santykių su Lietuva charakterį. Pvz. 1601 Kauno muitinės registras rodo (Akty Vil. Kom. XIV 645), kad plokščiais upių baidokais įprastu Nemuno - Priegliaus keliu į K. buvo gabenama grūdai, vaškas, linai, pelenai, potašas, kailiai, odos, apyniai, riešutai (statinėse), medžio dirbiniai (šaukštai, geldos, rogės, vežimai). Dideliais kiekiais buvo varomi jaučiai. O iš K. Lietuvon buvo gabenama daug druskos, geležies (plokštėmis), plieno ir kt. metalų (alavo, vario), silkių, įvairių prieskonių, vyno, ‚karaliaučinio' alaus ir kt. Druską buvo pastovi prekė iš K. Net 1850 Vilniaus mst. statistiniame aprašyme yra paminėta, jog iš K. yra pristatoma ‚Lisabonos druska'. Nuo XVI a. galo, šalia Dancigo, K. vis labiau virto tikruoju uostu Lietuvos javams, ir tokiu tarpininku su Vakarais jis pasiliko kelis šimtus metų. Jau T. Makovskio paruoštame ir M. K. Radvilos 1613 išleistame D. L. K-tės žemėlapyje yra įsakmiai pažymėta, jog ‚to (Lietuvos) derliaus gausingumą gali paliudyti garsiausi uostai K. ir Ryga, kurie laivais iš Lietuvos atvežtus javus eksportuoja į užjūrio šalis'. XVII–XVIII a. dar labiau išaugo grūdų išvežimas į K. Ne tik artimos Sūduvos derlius, bet ir deš. Nemuno kranto dvarų javai buvo siunčiami į K. Dvarų inventoriuose paprastai būdavo įrašoma, jog valstietis nuo valako turi ‚kartą per metus duoti pastotes išvežti javams į Vilnių, Rygą arba į K.' Baudžiauninkai, kurie gyveno arčiau Nemuno, po 3 kartus metuose veždavo K. skirtus dvarų javus į Kauno, Veliuonos, Jurbarko uostus. Paprūsės javai, kailiai ir odos iš Vilniaus paprastai į K. buvo gabenama sausumos keliais.

Ekonominiai Lietuvos ryšiai su K. dar labiau padidėjo, kai per Kauno gub. 1857–60 buvo pravesta vad. ‚K. linija', kuri nuo Liutavariškių pro Kauną ir per Sūduvą jungėsi Virbalyje su K. geležinkeliu (atidaryta 1861). K. šakos pravedimas nukreipė Lietuvos pietvakarių žemės ūkio ir miško giminių eksportą į K., kuris virto svarbiu prekių perkrovimo ir paskirstymo punktu. Iš XIX a. yra nemaža tikslios statistikos apie Lietuvos prekybą su K. 1893 į K. įvežta: linų, nuošukų ir kanapių 68.524 t už 38.529.730 Mk.; išvežta—67.924 t už 37.954.680 Mk. Javų, sėklinių grūdų ir miltų įvežta 368.790 t už 49.813.767 Mk.; išvežta—365.240 t už 50.901.165 Mk. Nuo viduramžių galo K. darėsi statybinės medžiagos (medžio) uostu. 1893 įvežta 361.996 ktm už 5.714.541 Mk.; išvežta—274.622 ktm už 6.660.604 Mk. K. daug prekiavo su Rusijos mst. arbata. 1893 įvežta 3390 t už 3.729.090 Mk., išvežta—3350 t už 5.360.000 Mk. Viso per vienerius metus įvežta prekių 986.447,6 t, 361.996 ktm, 104.092 galvijai ir arkliai už 191.943.863 Mk., išvežta prekių 1.039.353,5 t, 274.622 ktm, 40.214 galvijai ir arkliai už 151.894.359 Mk. Pačios K. laivininkystės įmonės turėjo 14 laivų. Per 1893 įplaukė 1320 jūros laivai (371.719 b.r.t.), išplaukė — 1545 (451.394 b.r.t.). Laivyba dar labiau pagyvėjo, kai buvo iškasti perkasai: K. jūros perkasas, Karaliaus Fridricho ir Mozūrų perkasas.

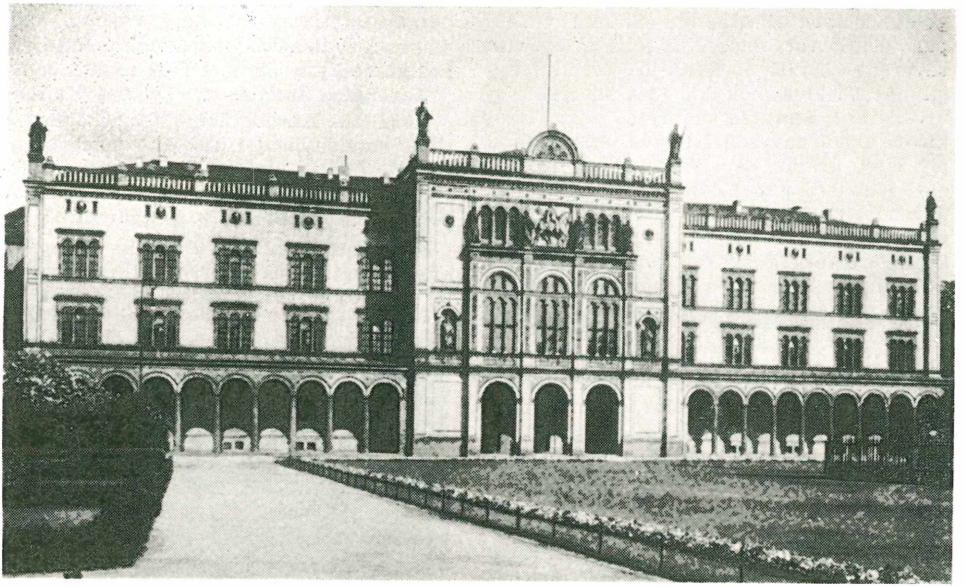

Naujasis Karaliaučiaus universitetas

K. ir lietuvių spauda. Seniausių liet. knygų leidimas K. yra susijęs su hercogo Albrechto vardu. 1523 dancigietis Hans Weinreichas įrengė K. savo spaustuvę, kuri veikė iki 1553. Joje 1545 išsp. du prūsiški katekizmai, 1547 Mažvydo katekizmas (seniausia liet. knyga). Bet jo ‚Forma Chrikstima' (1559) ir ‚Giesmės' (1570) jau buvo išsp. pas J. Daubmanną (žr.). 1547–53 čia veikė Hans Luffto spaustuvė, tačiau per eilę dešimtmečių visus liet. protestantų leidinius K. spausdino Daubmannas, kurio spaustuvę 1573 paveldėjo jo žentas Ostebergeris, išspausdinęs M. Stryjkovskio kroniką (1582) ir eilę liet. bžn. knygų, postilių, giesmynų ir kt. (Vilento, Bretkūno, Vaišnoro ir kt.). XVII a. pradžioje spaustuvė perėjo Jono Fabricijaus (žr.) nuosavybėn, kuris spausdino Vilento, Sengstocko knygas. Nuo XVII a. pusės liet. raštus (visus D. Kleino, Sapūno ir kt.) spausdino Jonas ir Fridrichas Reusneris. Nuo XVIII a. K. įvairiose spaustuvėse vis daugiau ėmė rodytis raštų ir vok. kalba apie M. Lietuvą, jos gyventojus ir lietuvių kalbą.

K. buvo taip pat senas laikraščių centras. Liberalinis ir įtakingas ‚Königsberger Hartungsche Zeitung' (jo pradžia siekia 1660) 1752 pateko spaustuvininko Hartungo nuosavybėn. Ten buvo spausdinamos ir liet. knygos. XIX a. K. išeidavo 11 laikraščių (jų tarpe konservatorių ‚Ostpreussische Zeitung', tautinių liberalų ‚Königsberger Allgemeine Zeitung'). K. buvo leidžiamas ir seniausias liet. laikraštis, Fridricho Kelkio red. ‚Nusidavimai apie Ewangelijos Prasiplatinimą...' Pirmieji nr. 1832 spausdinti Klaipėdoje ir Tilžėje, o nuo 1833 Karaliaučiuje. Ten pradėjo eiti ir Keleivis (nuo 1849). XIX a. gale atsiradus spaustuvėms Tilžėje, Gumbinėje, Klaipėdoje, Priekulėje ir kt., liet. raštų spausdinimas, ypač spaudos draudimo metu, labiau persimetė į D. Lietuvos pasienį.

R. Armstedt, Geschichte der Stadt Königsberg 1899; *C. Stein,* Das alte Königsberg 1911; Königsberg i. Pr. Werden und Wesen der östl. Grossstadt 1924; *Chr. Krollman,* Die Entstehung der Stadt Königsberg 1939; *F. Gause,* Die Gründung der Stadt Königsberg im Zusammenhang der Politik des Ordens mit der Stadt Lübeck (Zeitschr. für Ostforschung 3, 1954, 527–536); *E. Keyser,* Oppidum Kunigsberg (t.p. 4, 1955, 351–360); K. prekybos istorijai: *E. Renken,* Der Handel der Königsberger Grossschäfferei des Deutschen Ordens mit Flandern um 1400, 1937; *K. Forstreuter,* Die Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten 1931; ('') Preussen und Russland 1955; *J. Remeika,* Der Handel auf der Memel (Tauta ir Žodis V 1928); *Z. Ivinskis,* Lietuvos prekyba su Prūsais I 1934; *Peter Gerrit Thielen,* Die Kultur am Hofe Herzog Albrechts von Preussen. Kitą bibliografiją apie K. žr. *E. Wermke,* Bibliographie der Gesch. von Ost- und Westpreussen 1932 (jos papildymai iki 1939 Altpreuss. Forschungen 1953). *Z.I.*

K. univeritetas. Albrechtas, paskutinis Ordino magistras ir pirmasis Prūsijos hercógas, tapęs protestantu, 1541 įsteigė aukštesniąją akademinę mokyklą ‚Paeda-

gogium' arba ‚Particular', kurios vedėju pakviestas Abraomas Kulvietis. Albrechto suverenui D.L.K. ir Lenkijos karaliui Žygimantui leidus, mokykla 1544 paversta universitetu. Statutas sudarytas pagal Krokuvos akad. pavyzdį. Įsteigus universitetą, pirmuoju graikų kalbos prof. buvo Abraomas Kulvietis (žr.), o pirmuoju teologijos prof. — Stanislovas Rapolionis (žr.). Albrechtas rūpinosi paruošti kunigų lietuviškoms parapijoms. Tam reikalui studentams buvo duodamos stipendijos. Netrukus į K. univ. įsirašo visa eilė lietuvių. 1546 įsimatrikuliuoja Martynas Mažvydas (žr.), kuris 1548 IV 5 gavo filosofijos magistro laipsnį. 1550 II 12 įsimatrikuliavo Merkelis Giedraitis (žr.), 1555 VI 14 Jonas Bretkūnas (žr.), čia studijavo Baltramiejus Vilentas (žr.) ir kt. Vėliau čia studijavo daugelis ir kitų, nusipelnusių liet. raštijai, iš kurių paminėtini: Danielius Kleinas (žr.), 1636 gavęs filosofijos magistro laipsnį, Jonas Rikovius (1676 gavo magistro laipsnį). XVII a. pabaigoje čia mokėsi Fridrichas Zigmantas Šusteris, liet. tikybinių raštų rašytojas, 1692–1708 Pilypas Ruigys (taip pat jo sūnus Povilas), Kristijonas Štimeris, vienas iš 1735 Šv. Rašto vertėjų. 1718 įsteigtas liet. seminaras lietuvių kalbai mokytis; jį lankė, be kitų, K. Donelaitis, Ruigys, Milkė ir kiti. Nuo 1732 teologijos profesoriumi buvo Jonas Jokūbas Kvantas (Quandt), M. Lietuvos tikybinis rašytojas. Nuo 1732 čia mokėti ir Kristijonas Donelaitis. 1737–40 studijavo Gotfridas Ostermejeris, 1781 išleidęs liet. giesmių rinkinėlį ir kt. 1744 rudenį K. univ. mokėsi net 62 liet. studentai. Nuo 1794 filosofiją, teologiją ir orientalistiką studijavo Liudvikas Gediminas Rėza, kuris 1807 gavo teol. dr. laipsnį, nuo 1809 buvo liet. seminaro vedėjas ir ordinaras, nuo 1816 teol. prof. 1836–41 čia mokslus ėjo Fridrichas Kuršaitis (žr.) ir, Rėzai mirus, iki 1883 buvo liet. seminaro vedėju. Ir vėliau iki pat II pas. karo pradžios K. univ. yra mokęsi daugelis lietuvių, tiek iš Mažosios, tiek ir iš Didžiosios Lietuvos. Nuo 1934 čia dėstė Jurgis Gerulis (žr.), vėliau buvęs ir K. univ. rektorium.

A. Šapoka, Kur senovėje lietuviai mokslo ieškojo (Židinys 11, 1925, 421–424).

Karaliaus Edvardo II Žemė pusiasalis Antarktikoje tarp Marijos Byrd Žemės ir Rosso jūros, 77°44′ p. platumos ir 156° v. ilgumos; aptiktas 1902 Scotto.

Karaliaus Jurgio V Pajūris Antarktikos žemyno pakraštys tarp 142°20′ ir 153° r. ilgumos, aptiktas 1911–12 Mawsono ekspedicijos. Čia ties 68,2° p. platumos ir 145°30′ r. ilgumos yra pietinis magnetinis polius.

Karaliaus Kanalas žr. Didysis Kanalas.

Karaliaus Karolio Žemė salų grupė Arktikos vandenyne į rytus nuo Špicbergeno, 78°36′—79° š. platumos ir 26°20′—30°20′ r. ilgumos; iš viso 332 km², priklauso Norvegijai. Jas aptiko 1870 Heuglin ir Zeil.

Karaliaus Vilhelmo perkasas Klaipėdos krašte, rytiniame Kuršių Marių krante, tarp Minijos ir Klaipėdos uosto, 25,1 km

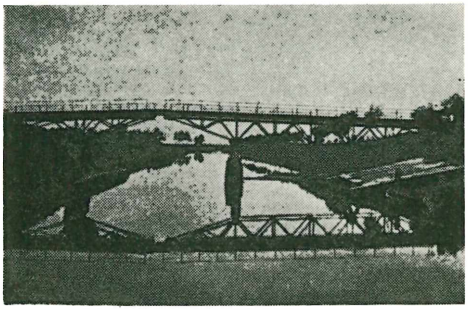

Karaliaus Vilhelmo perkasas

ilgio, 30 m pločio, vandens gylis nuo 2 ligi 2,5 m. Iškastas vokiečių 1863–73, oficialiai atidarytas 1873 IX 17. Kasimo darbuose dalyvavo prancūzų kariai, 1871 karo belaisviai. Perkasas turėjo tikslą apsaugoti laivus ir sielius, kurie plaukia iš Nemuno žiočių į Klaipėdą, nuo Kuršių Marių bangų ir pavojingų akmenų ties Ventės Ragu. Laivai naudojasi perkasu tik audringu metu, kadangi perkasu, saugant šlaitus nuo paplovimo, teleidžiama plaukti negreičiau kaip 5 km per valandą, ir dėl to kelionė trunka 8–9 val.; be to, reikia mokėti mokestį. Tuo tarpu per Kuršių Mares laivas pasiekia Klaipėdą per 4–5 val. Iš Atmatos laivai plaukia trumpu Tako perkasu, 3,2 km prieš Kuršių Mares, į Miniją 18,5 km prieš jos srovę: vietomis upės vingiai ištiesinti. Ties Lankupiais perkasas atsišakoja į kairę ir jo pradžioje įtaisytas Lankupių šliuzas, vienintelis laivybos šliuzas Lietuvoje. Šliuzas yra 157 m ilgio, nuožulniais šlaitais, galuose turi dvejus (po 11 m pločio) vartus, suveriamus iš abiejų pusių rankinės transmisijos pagalba. Vandens lygmens skirtumas tarp Minijos ir perkaso kinta ligi 3 m. Tas skirtumas susidaro dėl Minijos potvynių ar Marių patvankos audrų metu. Ramiu metu, kai vanduo Minijoje nuslūgęs, abieji

vartai laikomi atdari ir laivai plaukia be šliuzavimo. Perkasas nutiestas lyguma, netoli Marių kranto, vienoje vietoje naudotasi Drevernos upelio vaga. Kai vartai atdari, vanduo teka lėtai šiaurės kryptimi. Perkasas turi medinę apsaugos sienelę šlaitams palaikyti. Vietomis perkaso krantais nutiesti keliai, apsodinti beržais. Dešimtyje vietų perkasą kerta plentai ir vieškeliai: jiems pastatyti vienodo tipo geležiniai tiltai su spraga vidury baidokų stiebams praleisti; spraga uždaroma dangčiu. Tiltai paženklinti eiliniais numeriais (skaitant nuo Klaipėdos): nr. 10—Lankupių k., nr. 9 — Priekulės-Kintų vieškeliui, nr. 8 — Svencelės–Kiškių vieškeliui, nr. 7—Kalviškių k., nr. 6—Venskų k., nr. 5—Jakšių k., nr. 4—Priekulės–Klišių plentui, nr. 3—Lūžijos–Darceklių plentui, nr. 2—Kliošių–Stariškių vieškeliui, nr. 1 — Smeltės–Stariškių vieškeliui. Perkasas baigiasi ties Smelte, vad. Sielių uoste, 5,0 km nuo Danijos–Akmenos žiočių Klaipėdoje. Ties perkaso galu pastatytas obeliskas—paminklas mirusiems kasimo metu prancūzų kariams. Perkasą prižiūri srovės meistrai Smeltėje bei Drevernoje ir Lankupių šliuzo meistras. Vandens horizonto svyravimams sekti nuo 1871 veikia vandens matavimo stotys Smeltėje, Drevernoje, 2 Lankupiuose ir 2 Minijoje: Sakočiuose ir Minėje (nuo 1827).

Mohr, Der König-Wilhelm-Kanal bei Memel (Dt. Bauzeitung 6, 1872). *S.K.*

Karalienė (vok. Karalene, 1938 Luisenberg) bžk. Unguros ir Pisos upių santakoje, apie 7 km į r. nuo Įsruties, šalia Kumečių dv. Čia karalienė Luiza įkūrė mokytojų seminariją, kurioje pradžioje buvo dėstoma ir lietuvių kalba.

Karalienės liūnas vietovė deš. Šventosios krante, apie 4 km nuo Anykščių (Utenos aps.) ir apie 0,5 km nuo Puntuko akmens. Liūnas mažu upeliu jungiasi su Šventąja, krantai klampūs, apaugę krūmais. Pasakojama, kad kraštą užpuolus priešams, karalienė norėjusi pasislėpti šalia esančioje girioje, bet priešai ją paskandinę liūne. Nuo tada ir liūnas gavęs K.l. vardą.

Karalienės Marijos Žemė (ag. Queen Mary Coast) Antarktikos žemyno pakraštys tarp Filchnerio iškyšulio ir Denmano ledyno (91°52′—102° r. ilgumoje).

Karalienės Šarlotės Salos (ag. Queen Charlotte Islands) Britų Kolumbijos salynas, susidedąs iš apie 150 salų (iš viso apie 13.000 km²), nuo žemyno atskirtas Hecatės sąsiaurio; salose apie 16.000 gyv.

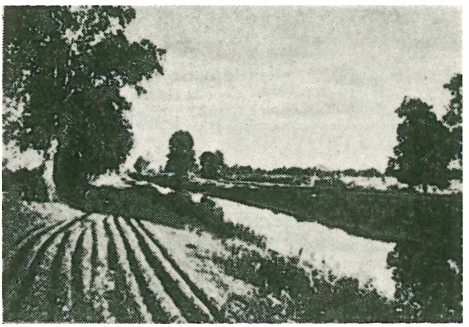

Karališkasis perkasas

Karalinavo ežeras Smalvų vls., Zarasų aps., 1 km į š. nuo Drūkšių ež., 14 ha ploto; priklauso Smalvos, tekančios į Drūkšių ež., baseinui; paviršius 142 m nuo j. l.

Karalystė valstybė, kurios valdovas yra karalius (žr.). K. yra Europoje, Azijoje ir Afrikoje. Visos Europos k. pagal santvarką yra konstitucinės monarchijos.

Karališkasis perkasas (lenk. Kanał Królewski) jungia Muchavecą, Bugo intaką, su Pina, Pripetės intaku, tuo būdu Vyslą su Dnieprų; ilgis 92,8 km. Pradėtas kasti 1775 karaliaus Stanislovo Augusto sumanymu. Dėl valstybės padalijimo darbas buvo sustojęs; tik 1837–41 rusai jį baigė ir pavadino Dniepro–Bugo perkasu. Perkasas maitinamas dviejų stambių vandens tiekimo kanalų—Orzechowo ir Balteżerio. Jis neturi šliuzų: vandens lygiui palaikyti tarnauja išardomos užtvankos-jazai. Perkasas neturėjo didelės ekonominės reikšmės, laivyba tarp Dniepro ir Bugo nebuvo gyva, ir vandens kelias gan primityviai įrengtas. Atstumas tarp Kobrino mst. prie Muchaveco ir Pinsko mst. prie Pinos upės (120 km) buvo nuplaukiamas per 2–3 d. *S.K.*

Karāliškiai (lenk. Gontowniki) k. Tverečiaus vls., Švenčionių aps., grynai lietuviškas. Nuo I pas. karo pabaigos iki 1927 veikė liet. Ryto d-jos mokykla, kurią lenkų valdžiai uždarius, buvo įsteigta lenkiška. Tėvai mokė savo vaikus namuose. 1927 įst. Šv. Kazimiero d-jos skyrius; be to, veikė Lietuvių ūkio d-jos ratelis, 1934 įst. kooperatyvas Bijūnas su 53 nariais.

I pas. karo metu kaimas buvo sudegintas ir gyventojai iškeldinti. Po karo K. atsistatė. Dirvožemis geras, dera javai ir linai.

Vilniaus univ. prof. J. Otrębskis, tyrinėdamas tverečėnų tarmę, buvo apsigyvenęs ir Karališkiuose. *V.Klb.*

Karališkių ežeras Balninkų vls., Ukmergės aps., žr. Plaštaka.

Karališkosios ekonomijos žr. Domenai, Ekonomijos.

Karaliukas giesmininkų šeimos paukštelis, žr. Nykštukas.

Karalius pradžioje slaviškų kraštų (pvz. rus. korol', lenk. król, ček. kral) valdovų titulas, kilęs iš frankų Karolio D. vardo. Liet. karalius paskolintas iš rytų slavų. K. vardas atitinka sen. germanų kuning, iš kurio kilę pvz. vok. König, ag. king; lot. rex, iš jo prc. roi, isp. rey, it. re. Ypatinga k. žymė, išskirianti juos iš kitų (žemesnių) valdovų, yra jų dėvima karūna (žr.), kurią jie gauna nuo viduramžių pradžios bažnytiniu karūnacijos aktu. Viduramžiais k. vainikavimo teisę savinosi popiežiai ir imperatoriai, nors dažnais atvejais jie būdavo karūnuojami ir šiaip aukštų bažnyčios hierarchų. Karūna paliko krikščioniškuose kraštuose išskirtinė k. žymė iki šių laikų. K. ypatingai pagarbai nuo XVI a. imtas vartoti jų titulatūroje majestoto kreipinys. *J.J.*

K. sen. Lietuvoje. Pirmas istoriškai žinomas Lietuvos karalius yra buvęs Mindaugas (žr.). Šiaip Lietuvą valdė didieji Lietuvos kunigaikščiai. Tik Gediminas (žr.) pats save vadino karaliumi. Jogailaičiams paėmus Lenkijos sostą, Lenkijos renkamasis k. kartu būdavo ir didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu.

K. rinkimų tvarka sen. Lietuvoje ir Lenkijoje po Žygimanto Augusto mirties nusistojo pirmųjų tarpuvaldžių metu. Lenkijos karaliui ir D.L.K. mirus, valdovo pareigas eidavo valstybės primas (pirmasis senatorius)—Gniezno arkivyskupas. Lietuvoje tarpuvaldžio metu vyriausiu valdžios pareigūnu buvo laikomas pirmasis Lietuvos senatorius—Vilniaus vyskupas, dėl to kartais vadinamas Lietuvos primu. Praneš damas apie k. mirtį, Lenkijos primas išsiuntinėdavo universalus, kartu paskirdamas prieškonvokacinių pavietų seimelių ir konvokacinio seimo (žr.) laiką ir pateikdamas svarstytinų valstybės reikalų sąrašą. Į konvokaciją susirinkdavo padidintas, bet tiksliai nenustatytas prieškonvokacinių pavietų seimelių išrinktų atstovų skaičius. Konvokaciniame seime buvo svarstomi patys svarbiausi to meto visos valstybės reikalai, tariamasi dėl naujo Lietuvos-Lenkijos valdovo rinkimo, nustatomas elekcijai (žr.) laikas, svarstomos naujam karaliui statysimos sąlygos ir kt. Konvokaciniam seimui pasibaigus, po kurio laiko šaukiamas elekcinis seimas (žr.) naujam valdovui išrinkti. Prieš jį vėl įvykdavo bajorų pavietų seimeliai. Į elekcinį seimą suvažiuodavo ne tik pavietų seimelių atstovai, bet ir šiaip visi bajorai, kurie norėjo dalyvauti elekcijoje. Čia būdavo baigiama svarstyti pacta conventa (žr.), tariamasi su kandidatų į sostą atstovais, sprendžiami to meto svarbiausi valstybės reikalai, priimami užsienio pasiuntiniai, išrenkamas naujas valdovas, skelbiamas jo išrinkimas ir nustatomas laikas karūnaciniam seimui sušaukti. Pagal įsigalėjusį paprotį, naujai išrinktą valdovą nominuodavo primas, o paskelbdavo abu Lietuvos ir Lenkijos maršalai. Lietuvos maršalas išrinktąjį paskelbdavo didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, o Lenkijos maršalas — Lenkijos karaliumi. Konvokaciniai ir karūnaciniai seimai įvykdavo prie Varšuvos, Volios kaimo laukuose.

Elekcijai pasibaigus, po kiek laiko bajorai vėl susirinkdavo į savo pavietų seimelius ir išrinkdavo savo atstovus į karūnacinį seimą. Šie seimai įvykdavo Krokuvoje. Čia išrinktas asmuo būdavo vainikuojamas Lenkijos karaliumi ir kartu pakeliamas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Jam iškilmingai patvirtinus Lietuvos ir Lenkijos teises ir prisiekus, tarpuvaldis pasibaigdavo, nes tik vainikavimas suteikdavo pilnas teises karaliui.

K. priesaika XVII–XVIII a. Lietuvoje ir Lenkijoje buvo duodama karūnaciniame seime. Čia jis turėjo patvirtinti visus Lietuvos ir Lenkijos įstatymus ir teises (confirmatio generalis iurium) ir prisiekti šventai laikysiąs ir saugosiąs bajorų teises ir laisves. Savo priesaiką k. dar turėjo patvirtinti specialiu raštu — litterae iuramenti praestiti.

K. majestoto įžeidimas sen. Lietuvoje ir Lenkijoje buvo laikomas vienu iš didžiųjų nusikaltimų, statomų lygiomis su krašto išdavimu. Reikšdami didelę išviršinę pagarbą karaliui, patys bajorai buvo išleidę griežtų įstatymų, reikalaujančių didelės bausmės k. majestoto įžeidėjams. K.m.į. buvo suprantama ne tik jo garbės įžeidimas, bet ir tokie nusikaltimai, kaip suokalbio ar sukilimo rengimas prieš jį, blogų pinigų kalimas, palaikymas ryšių su priešais, agitavimas prieš k. ir pilių atidavimas priešui. Pagal 1588 Lietuvos Statutą už k.m.į. turėjo būti taikoma kombinuota mirties, infamijos (garbės atėmimo) ir turto konfiskavimo bausmė. Bausmė lietė ir nusikaltusiojo šeimos narius, nusikaltėlio sūnus, žinojusius apie savo tėvo nusikaltimą. Ma-

žamečiai sūnūs, nedalyvavę tėvo nusikaltime, turėjo nustoti visų tėvo dvarų ir turtų paveldėjimo teisės. Tik žmonos, nedalyvavusios nusikaltime įžeidžiant k.m., nebuvo baudžiamos, o dukterys, nedalyvavusios tėvo nusikaltime, galėjo paveldėti savo motinų dvarus, bet ne nusikaltusio tėvo. *K. Avž.*

Liet. karãlius yra slaviškas skolinys, o slavų jis vėl pasiskolintas iš Karolio Didžiojo (žr.) vardo. Mat jis buvo toks žymus ir galingas, kad slavai, nežinodami kito galingesnio ir, be to, gerokai jiems įskaudinusio, jo vardą ėmė vartoti bendriniu daiktavardžiu apskritai valdovui vadinti. Plg. iš Cezario (Caesar sen. lotynų buvo tariamas Kaisar, kaip graikai ir rašydavo) vardo kilusius vok. Kaiser, sen. sl. cěsarĭ, rus. caŕ ‚imperatorius'. Iš sva. Karl dar VIII–IX a. paskolintas prasl. *korlĭ vėliau atskirose slavų kalbose išvirto : rus., ukr. koról', gud. karól, lenk. król, č. král, sbk. krâlj lygiai taip pat kaip prasl. *golva ‚galva' rus. golová, ukr. holová, gud. halavá, lenk. głowa, č. hláva, sbk. gláva. Jeigu lietuviai k. būtų gavę tiesiai iš vokiečių arba dar bent iki X a. pradžios iš slavų, tai šiandien tartume *karĩlius. Jau pati lytis karãlius rodo, kad jis tegali būti paskolintas iš rytų slavų ir būtent iš sen. gudų, tiesioginių lietuvių kaimynų. Bet skolinęsi yra tik vieni lietuviai ir neanksčiau kaip XII a. Mat latviai k. vadina kʼēniņš (iš vvž. könink), o karalis jų tik tautinio atgimimo laikais pasiimtas iš lietuvių kalbos. Prūsams vėl k. yra konagis (iš *konagas), kuris skolintas iš vok. König senesnės lyties konig, kur tik priesaga suprūsinta (plg. pr. -wanag = liet. vãnagas). Iš slavų ir būtent, kaip lytys rodo, iš pietinių k. yra nukilęs ir į kai kuriuos kitus jų kaimynus, bet dažniau išskirtine, o ne bendrąja reikšme. Tik vengrai, kaip ir lietuviai, kiekvieną k. vadina király. Bet Bizantijos graikams králės tebuvo tik bulgarų, serbų, vengrų, kunigaikštis, o savasis k. iš seno vadinta basileús. Albanai vėl kral' vadina svetimą k., o sultonų valdomiems turkams kirãl, kral reiškė krikščionių k. arba apskritai jų valdovą. Rumunai craiu vadina ne tik k. (dabar pakeistas romanišku rege), bet šnekamojoje kalboje ir lėbautoją, padaužą, ištvirkėlį.

Lietuvių kalboje šis skolinys yra pasidaręs visai savas žodis ir iš jo jau seniai turime pasidarę vedinius karaláitis ir karaliũnas (pasakos: karaliũnas Griežėlė), net karaliũnaitis ‚mažas karalaitis', karaláitė ir trm. karaliũtė, taip pat karalýčia (Daukša, Sirvydas). Mažybiniai karaliùkas, karalėlis, be to, vietomis reiškia ir šiaip nykštuku vadinamą paukštelį. Pagaliau per nesusipratimą k. vardas visoje eilėje kalbų yra pripainiotas ir triušiui (žr.).

Pravardinės kilmės, kaip ir kitose kalbose (plg. vok. König, lenk. Król, rus. Koroliov, Korol'kov, ag. King, vengrų Király), yra gana dažna, pvz. Užnemunėje ir M. Lietuvoje, pavardė Karãlius. XVI a. ji dar labai reta. Mat, turint tikrą k., netiko juo pravardžiuotis. Iš tėvavardinių pažįstama tik Karaliũnas, nes karaláitis pavardžių radimosi metu k. valdomoje Lietuvoje dažnai buvo vartojamas šiaip bendriniu daiktavardžiu. Plg. ir kantičkų giesmę apie šv. Kazimierą, ‚karalaitį Lietuvos ir Lenkų'. Lenkinimo laikais abi šios pavardės daug kur išvirto Karalẽvičiumi. Iš vietovardžių turime po porą Karãlių ir Karaliūnų, o M. Lietuvoje yra ir Karãlkiemis (Ragainės aps.). Įdomus taip pat Karãlkrėslis Pajavonio vls. dv.), kuris Kuršaičio pažįstamas ir bendriniu daiktavardžiu ‚karaliaus sostas'. Keliolika kaimų ir viensėdžių vadinama Karãliškiai arba Karalìškiai. Vieną kitą iš jų gali būti prakūręs koks Karãlius, bet dažniausiai tai laisvųjų, karališkųjų valstiečių (Lietuvos Metrikos : liudi korolevskii) kaimai. Pastarosios lyties net kirtis rodo į būdvardinį daiktavardį karalìškis, -ė ‚karalius, karaliui priklausąs, su karaliumi esąs'. M. Lietuvoje kadaise karališkiais išskirtinai pavadindavę lenkus ir apskritai katalikus, posakis ‚eiti į karališkius' reiškęs ‚lankyti katalikų bažnyčią' (Nesselmann).

A. Brückneris (žr.), konstatavęs, kad visi slavų valdovų vadinamieji terminai (plg. dar germanišką sen. sl. kŭnędzĭ, iš kurio yra išriedėjęs ir rus. kniaź ‚kunigaikštis') yra skolinti, pavadina juos net ‚anarchistais iš prigimties', kam savų pavadinimų nesusikūrę. Baltai ir valdovus vadina svetimais vardais. Plg. be minėtųjų dar : kunigáikštis ir kùnigas (žr.), rykys (žr.), lat. kungs ‚ponas', kņazs ir firsts ‚kunigaikštis'. Mūsų valdõnas ir valdõvas, kuriems atliepia lat. valdnieks ‚valdovas' ir pr. *waldnīks (taip aprašomai katekizme išverstas vok. König) yra jauni vkž. valdýti vediniai ir labai bendros reikšmės.

E. Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch I 1924; *E. Fraenkel*, Litauisches etymologisches Wörterbuch 1956. *A. S.*

Karalius 1. Antanas J. (1890 Briedžių k., Šakių vls. ir aps. — nusinuodijo 1932 VIII 23 Čikagoje) med. gydytojas, mokslo populiarizatorius. Mokėsi Šakiuose ir Suvalkų gimnazijose. 1909 atvyko į JAV. Mokėsi Čikagoje ir Valparaiso univ. Baigęs medicinos mokslus, vertėsi gydytojo praktika Čikagoje. Aktyviai veikė Lietuvių laisvamanių federacijoje, parašęs ir išvertęs jiems daug brošiūrų, buvo SLA sveikatos komisijos nariu ir kt. Spaudoje pradėjo bendradarbiauti dar būdamas studentu. Rašė įvairaus turinio straipsnių, bet dažniausiai medicinos ir higienos klausimais Naujienose, Tėvynėje, Gydytojuje, Keleivyje, N. Gadynėje (1916–17), Ateityje, Kultūroje ir kt. Pasirašydavo ir slapyvardžiais A. J. Uoga, A. J. Zėčius ir kt. Redagavo: 1911–13 Lietuvių žurnalą, 1913 Dievo Rykštę, 1923–24 Gyvenimą (1924 perleido d-jai ‚Mokslo draugai'), 1926–28 Šakę. Išvertė ar parašė daug knygų: P. Lafargue, Nuosavybės išsivystymas 1913, J. M. Work, Kas yra taip, o kas ne taip? 1913, A. M. Lewis, Draugijų ir organizmų evoliucija 1914, M. Kaufmann, Veislių atsiradimas 1913, E. Zola, Darbas 1915, L. Krzywicki, Moralybės išsivystymas 1913, Vagis (pasakojimas), Pasikalbėjimas amerikono ir grinoriaus, Pačiavimasis pas įvairias tautas (pagal H. D'Almerasą), Vyras, ką kiekvienas vyras turi žinoti apie savo gimties reikalus 1918, W. L. Clark, Barbora Ulbryka arba kliošorius ir jėzuitai 1919, H. D. Almero, Padavimas apie įvairias tautas 1921, Lyties mokslas arba ką kiekvienas turi žinoti apie savo lyties dalykus 1921, Bakterijos 1922, Namų daktaras 1930 ir kt.

A. J. Karalius

J. Staugaitis, A. a. d-ras A. J. K. (Medicina 1932, 709–710). *J.Vdl.*

2. Juozapas Antanas (g. 1889 II 4 Jeseniaukos k., Lazdijų vls., Seinų aps.) kun. 1901 atvyko į JAV, 1918 baigė Šv. Karolio Baromėjiečio kun. sem. Overbrooke, Pa., 1919–20 gilino teologijos studijas Kat. univ. Vašingtone, kur gavo J.C.B. laipsnį. Įšventintas kunigu 1919 XII 20. 1920–21 vikaras Šv. Kazimiero par. Filadelfijoje, 1921 XII 7 — 1922 XII 9 klebonas Šv. Jono par. Coaldale, Pa., 1922 XII 9 — 1923 II 21 vikaras ir administratorius Šv. Jurgio par. Shenandoah, Pa., 1923 II 21 — 1929 X 30 klebonas Šv. Pranciškaus par. Minersville, Pa., kur pastatė mokyklą ir vienuolyną, nuo 1930 X 30 klebonas Šv. Jurgio par. Shenandoah, Pa., kur 1934 įsteigė parapinę mokyklą. Jo pastangomis Pensilvanijos valstybės legislatūra 1935 pakeitė Kat. bažnyčiai nepalankų 1855 įstatymą, leidžianti patikėtiniams valdyti bažnyčios turtą.

Kun. J. A. Karalius

K. aktyviai dalyvavo visuomeninėje veikloje. Jis yra vienas iš Moksleivių susivienijimo organizatorių (1910), Tautos fondo ir Lietuvos laisvės paskolos vajų veikėjas, 1923–24 LRKS dvasios vadas ir vykdomosios tarybos narys (1946 už nuopelnus pakeltas garbės nariu), 1933–34 ALRK federacijos tarybos narys, vienas iš Balfo organizatorių. 1930, 1932, 1939–40 Kunigų vienybės sekr., 1943–45 pirm., 1945 pakeltas garbės pirm. 1945–46 Liet. kultūros inst. pirm., nuo 1946 Motinėlės d-jos pirm. ir kt. organizacijų veikėjas. Ginant Lietuvos reikalus, K. yra suredagavęs daugelį rezoliucijų, kurių nemaža atspausdinta JAV kongreso darbuose.

Bendradarbiavo spaudoje nuo 1914. Rašė tikybiniais, pedagoginiais ir socialiniais klausimais Moksleivy, Garse, Darbininke, Drauge, Saulėje ir kt. Lietuvos klausimais daug rašė amerikiečių spaudoje ir liet. anglų kalba leidžiamoje spaudoje: The Lithuanian Booster, A Plea for Lithuanians, The Marian. Premijomis skatino religinio turinio knygų vertimą į liet. kalbą. Be daugelio vertimų, 1952 išleido vysk. F. J. Sheen Sūnų palaidūną. Pats parašė Jaunuomenės auklėjimą 1954 ir kt.

3. Pijus (1887 XII 11 Lankupėnų k., Gražiškių vls., Vilkaviškio aps. — 1955 VII 31 Čikagoje) kunigas. Mokėsi Pajavonyje, Seinų vidurinėje mokykloje ir Seinų kunigų seminarijoje. 1914 VI 11 įšv. kun. Vikaravo Plokščiuose, Kudirkos Naumiestyje ir Pilviškiuose. 1920–22 studijavo filosofiją Gregorianumo univ. Romoje, kur gavo bakalauro laipsnį. 1922 VIII 15 — 1928

Kun. P. Karalius

VIII 15 Žiburio gimnazijos direktorius Kybartuose, 1929–31 Ateitininkų susišelpimo fondo įgaliotas lankėsi JAV ir rinko aukas ateitininkų namams statyti Kaune. 1932–40 Vilkaviškio kun. sem. prokuratorius, 1940–41 Sudargo par. klebonas, 1941–44 Lankeliškių klebonas. 1944 pasitraukė į Vokietiją. 1947–50 liet. tremtinių klebonas Schwäbisch Gmünde. 1950 atvyko į JAV ir vikaravo pas prel. I. Albavičių Ciceroje, Ill.

K. yra buvęs didelis visuomenininkas ir švietėjas. Būdamas vikaru Pilviškiuose, kartu su vaistininku Z. Kuzavu ir dr. J. Bliūdžium įkūrė Žiburio d-jos kursus mokytojams ruošti; jis vadovavo tiems kursams ir išleido keliolika mokytojų. Pilviškiuose įkūrė vidurinę mokyklą ir keletą mokyklų kaimuose. Suorganizavo Pilviškių vls. savivaldybę ir policiją, organizavo savanorius į Lietuvos kariuomenę, įkūrė Pavasario s-gos, Ūkininkų s-gos ir Darbo federacijos skyrius. Vėliau ypačiai daug nusipelnęs ateitininkų organizacijai, kuri 1932 jį pakėlė garbės nariu. Yra parašęs Čikagos Šv. Kazimiero kapinių istoriją.

F.B.

4. P r a n a s (g. 1909 VII 18 Vastapų k., Aluntos vls., Utenos aps.) mokytojas. 1925 baigė Jonavos vidurinę seminariją, 1928 Simano Daukanto mokytojų seminariją, 1939 išklausė VDU humanitarinių mokslų fak. visuotinę istoriją ir pedagogiką. Dirbo pradžios mokyklose Kaune ir kt. 1941 pasitraukė į Vokietiją. Tremtyje buvo Oldenburgo liet. pradžios mokyklos vedėjas ir gimn. inspektorius. Liet. bendruomenės Vokietijoje švietimo inspektorius, 1950 bendruomenės valdybos narys ir kt. Nuo 1925 priklauso Lietuvos skautų organizacijai, Oldenburge buvo liet. skautų Pilėnų tunto tuntininku, JAV Liet. skautų brolijos vyr. vadijos narys skautų vyčių reikalams. Yra atspausdinęs apie 400 straipsnių daugiausia jaunuomenės auklėjimo temomis. Bendradarbiavo Tautos Mokykloje, Lietuvos Mokykloje, Vaire, N. Romuvoje, Ateityje ir kt.

5. V i n c a s (1864 V 11 Asiūklių k., Balbieriškio vls., Marijampolės aps. — 1944 X 13 Cicero, Ill.) JAV lietuvių veikėjas. Mokėsi Gudelių pradžios m-loje ir Veiverių mkt. seminarijoje. 1889 atvyko į JAV. Apsigyvenęs Baltimorėje, Md., laikė drabužių siuvyklą, kurioje dirbo 15 darbininkų. Uždirbtus pinigus skyrė laikraščiams ir knygoms leisti. Netrukus įsigijo savo spaustuvėlę. 1896–98 leido (pradžioje ir redagavo) laikraštį Kardą, kurį redagavo J. Laukys. 1898 dar leido ir žurnalą Galybę. Sustojus Kardui ir Galybei, 1898–99 suorganizuotas kooperatyvas Naujai Draugijai leisti (red. A. Lalis) perėmė iš K. spaustuvę. Išleidus 19 nr., N. Draugija sustojo, ir spaustuvė vėl atiteko K., kuris ją nusiuntė į Čikagą J. Laukiui; šis 1900 pradėjo leisti Kūrėją. Iš J. Laukio spaustuvė atiteko Čikagos socialistų kuopai, vėliau ją atpirko J. O. Širvydas Filadelfijoje leidžiamai Kovai. 1904–07 K. leido Brukline Spindulį. 1933 buvo parvykęs į Lietuvą, bet kiek pabuvęs grįžo atgal. 1891–93 priklausė Liet. mokslo d-jos Baltimorės kuopai, be to, buvo veiklus SLA narys. Bevardžio slp. išsp. Krituliai šviesos 1896, išvertė pagal G. E. Macdonaldą Inrankiai szventos inkvizicijos 1897, surinkęs trumpų komedijėlių ir juokų, išleido Svaras juoku del praleidimo liuoso laiko 1898. Savo lėšomis išleido: J. Šliūpo Iszganymas Vargdienio 1897, Vinco Vizgirdo Gyvenimai Szventųjų Dievo 1897, Juozapo Giegžno Vaito pirszlystė 1897. Bendradarbiavo: Vienybėje Lietuvninkų (1891–1904), Lietuvoje (1893), Karde (1896–98), Galybėje (1898), N. Draugijoje (1899), Spindulyje (1904–07) ir kt.

Karalkrėslis k., Pajavonio vls., Vilkaviškio aps., prie Širvintos aukštupio, 6 km į r. nuo Pajavonio. Seniau čia buvęs dvaras, vėliau išskirstytas į kaimą (1923 31 ūkis, 152 gyv.). K. kaimas pirmą kartą minimas 1613 Lankeliškių bžn. metrikų knygoje. XVII a. jau minimas kaip karališkasis dv., turėjęs 250 valakų žemės, kuri buvo išdalyta 38 žemdirbiams nuomos teisėmis, po 1 auksiną ir 7 skatikus už valaką. K. 1649 karaliaus iždui davė 4407 kapas ir 52 gražius pajamų. Jame buvo valsčiaus centras, kuriam priklausė trys vaitijos: K., Naujininkų ir Pajavonio. Kadangi dv. neturėjo dirbamos žemės, tai valstiečiai jam nėjo baudžiavos, bet pylė javų duoklę; be to, nuo kiekvieno valako kartą per metus turėjo būti siunčiama pastotė į Kauną ar Karaliaučių. *A.B.*

Karambolina (iš prc. carambole ir malajų karambil ‚kokoso riešutas') 1. biliardo žaidimas penkiais rutulėliais; 2. biliardo geltonojo rutulėlio pavadinimas.

Karambolis (prc.) 1. biliardo žaidime savo rutulio smūgis į kelis svetimus; 2. biliardo žaidimas trimis rutulėliais; 3. biliardo žaidimo raudonasis rutulys.

Karamelė (isp. caramelo ‚degintas cukrus') stipraus kvapo ir kartaus skonio tamsiai ruda medžiaga, gaunama atsargiai ir laipsniškai kaitinant (deginant) cukrų ar kitas cukraus turinčias medžiagas, pvz. kavą, cikoriją ar salyklą. Ją sudaro mišinys daugelio skirtingų medžiagų, kurių svarbesnės yra: karamelanas, vandenyje tirpstanti ruda ir karti medžiaga, karamelenas, tamsiai rudos spalvos, stipriai dažąs, taip pat tirpstąs vandenyje, ir karamelinas, juodos spalvos ir stipriai dažąs, kuris esti vandenyje tirpstančios ir netirpstančios modifikacijos.

K. plačiai vartojama maisto ir gėrimų pramonėje spalvinti ir duoti skoniui mėsai, saldainiams, actui ir svaigiesiems gėralams. Tamsus alus (pvz. porteris) gaunamas iš salyklos karamelės. *E.Bnk.*

Kara Mustafa žr. Mustafa.

Karamzin Nikolai Michailovič (1766 — 1826) rusų rašytojas, publicistas ir istorikas. Išėjęs mokslus Maskvoje, 1789–90 keliavo Anglijoje, Prancūzijoje, Šveicarijoje ir Vokietijoje. Grįžęs 1790–92 redagavo ‚Moskovskij Žurnal' (Maskvos Žurnalas) ir 1802–04 leido ‚Vestnik Jevropy' (Europos Žinynas), per kuriuos skleidė Vakarų idėjas Rusijoje ir aprašinėjo savo įspūdžius iš V. Europos. Rašė literatūrinius ir istorinius straipsnius ir dėl savo romantiškai sentimentalių apysakų bei dėl elegantiško stiliaus ir kalbos užėmė žymią vietą rusų literatūroje. 1803 Rusijos švietimo ministro Muravjovo paskirtas istoriografu, pradėjo rašyti plačią Rusijos istoriją (Istorija Gosudarstva Rossijskago 1818, 12 tt.), kuri susilaukė didelio populiarumo Rusijoje ir greit buvo išversta į prancūzų ir vokiečių kalbas užsienyje. Be to, K. surado istorikams anksčiau nežinomų šaltinių—Volinijos ir Pskovo metraščius. K. palaipsniui atsigręžė nuo vakarietiškų idėjų ir pasidarė vienas aršiausių rusiškumo bei rusų gyvenimo gynėjų, slavofilų pirmtaku, liberalizmo priešu ir autokratinio carizmo gynėju. Būdamas karštas nacionalistas ir carizmo bei Rusijos nedalomumo rėmėjas, K. turėjo žymios įtakos carams Aleksandrui I ir Mikalojui I ir buvo griežtas Lenkijos savarankiškumo bei savivaldybės priešas. Iš jo romantiškų, istorinių, sentimentalių apysakų žinomiausia Biednaja Liza (1792), kur vaizdžiai piešiama kaimo mergaitės meilė aristokratui. Be to, parašė: Graf Gavrinos 1789, Frol Silin blagodietelnyj čelovek i Raisa 1791, Natalja 1792 ir kt.

N. M. Karamzin

Karantinas (prc. quarantaine ‚keturiasdešimt dienų') 1. sanitarinė priemonė užkrečiamųjų ligų plitimui išvengti, atskiriant tam tikram laikui ligonis ir asmenis gyvenančius su jais; k. metu sustabdomas žmonių, gyvulių ir prekių judėjimas iš ligos paliestų vietų. 2. Sanitarinis punktas, kur apžiūrimi žmonės, laivai ir prekės, atvykstą ar atgabenami iš tų vietų, kur siaučia kuri nors epidemija. Jau viduramžiais siaučiant marui ar kitoms epidemijoms buvo įsitikinta, kad liga pernešama iš vienos vietos į kitą. Tada kilo mintis atskirti įtariamus asmenis nuo sveikųjų arba neleisti žmonėms išvykti iš vietovių, kuriose siaučia maras. Veneciečiai pirmieji sugalvojo k. apkrėstiems miestams ir sritims. Jie 1485 vienoje salelėje prie Venecijos įsteigė ligonines, kur buvo laikomi laivais atvykę svetimšaliai iš apkrėstų sričių. Ta kovos priemonė pasirodė labai sėkminga, todėl greitai prigijo visoje Europoje. K. laikotarpis buvo ilgas, net 40 dienų.

Dabar k. reikalas sutvarkytas tarptautinėmis sutartimis. K. laikas dabar yra trumpesnis: marui — 6 d., cholerai — 5 d., geltonajam drugiui — 6 d., šiltinei — 12 d., raupams — 14 d. *D.Js.*

Karapapachai (turk. ‚juodgalviai, juodakepuriai') totoriškos kilmės tiurkų kiltis, labai artima azerbeidžaniečiams. Gyvena Karso provincijoje, Turkijoje. K. priskaitoma apie 39.000. Jie yra pusiau klajokliai.

Karara žr. Carrara.

Karas Markas Aurelijus, žr. Carus.

Karas ginkluotas susidūrimas tarp valstybių ar organizuotų visuomeninių grupių pačioje valstybėje. Pirmuoju atveju turime reikalo su tarptautiniu karu, kuris kyla dėl teritorinių ginčų, ekonominių interesų, dominavimo, karinio prestižo, rasinių, ideologinių ir kt. priežasčių. Imperializmas, nacionalizmas, militarizmas yra daugelio k. priežastimi. Karu siekiama priversti kitą valstybę priimti tam tikrą sprendimą ar pakeisti esamą padėtį panaudojant ginklo jėgą. Tarptautinis k. autorizuojamas aukščiausios valstybės valdžios: monarcho, prezidento, aukščiausios krašto atstovybės. Modernia prasme k. yra skirtinas nuo paprastesnių konfliktų tuo,

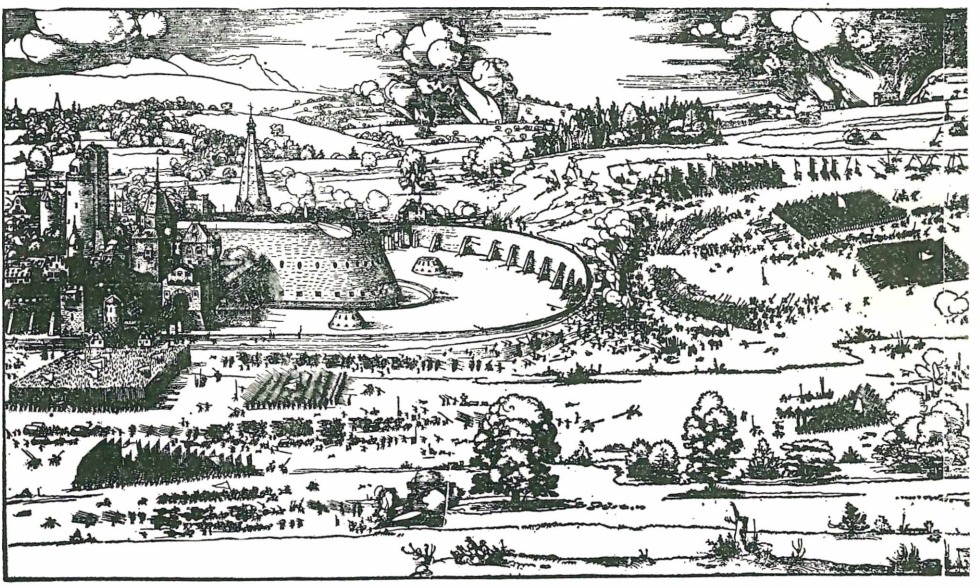

A.Dürer Tvirtovės apgulimas XV a.

kad į jį įsivėlusios šalys vykdo taktinius veiksmus, turi ryškiai apibrėžtą vyriausią karo vadovybę, naudoja griežtą discipliną karinėje ir civilinėje srityje, sugeba atlikti planingų žygių grandinę priešo pasipriešinimui palaužti. Tam reikalui sudaromos atskirų valstybių sąjungos, kurias sieja bendro įsitikinimo, ekonominiai, politiniai, kultūriniai ir kt. ryšiai. Sąjungininkų siekiama ne tiktai artimos kariuomenės dalinių sąveikos, jungtinės vadovybės, bet taip pat koordinacijos tarp kariuomenės ir diplomatinių atskirų kraštų atstovų. Vokiečių strategas Karl von Clausewitz yra pasakęs, kad k. yra tik paprastos politikos pratęsimas. Karai tarp tautų kaskart darosi vis baisesni ir žiauresni. Pvz. I pas. karo metu žuvo apie 10 mil. žmonių, o jau II pas. kare—per 15 mil. karo lauke ir didelis nenustatytas žuvusių skaičius orinių puolimų metu ir dėl ligų. Žr. Pasauliniai karai.

Kito pobūdžio konfliktas, kai kurioje nors valstybėje kyla ginkluotas susikirtimas tarp atskirų krašto dalių, religinių grupių, politinių partijų, ekonominių visuomenės klodų ar tarp vietinių gyventojų ir jų okupantų, vadinamas sukilimu (žr.). Jei toks konfliktas, ribodamasis tos pačios valstybės rėmais, yra stiprus ir ilgai užsitęsiąs, vyriausybei praradus autoritetą, jis vadinamas civiliniu, arba pilietiniu karu (žr.). Yra ir tokių konfliktų, kurie netelpa įprastinės klasifikacijos rėmuose. Pvz. amerikiečių invazija į Meksiką pirmųjų vadinama tvarkos palaikymo žygiu, o antrųjų—karu. Panašiai JAV pastarąjį Korėjos konfliktą vadino ‚policijos akcija'. Visais atvejais kariaujančios šalys stengiasi savo priešą alinti, naikinant sausumos kariuomenę, laivyną, aviaciją, užimant svarbius strateginius punktus, administracijos ir pramonės centrus, sugriaunant pramonę ir t.t K. gali būti defenzyvinis, kai ginamasi nuo užpuoliko, ir ofenzyvinis, kai priešas užpuola ir veda k. svetimoje teritorijoje. Yra ir preventyvinis k., kada norima sutrukdyti priešo pasiruošimą pulti. *K.Alš. ir A.Mst.*

K. t a r p t a u t i n ė s t e i s ė s p o ž i ū r i u. Stoka tarptautinės valdžios, kuriai pasiduotų visos valstybės ir vykdytų jos įsakymus, yra pagrindinė priežastis, kad k., kaip priemonė tarptautiniams ginčams spręsti, per daugelį amžių išliko iki mūsų laikų. Niekuomet nebuvo vienodos pažiūros į k.: vieni jį smerkė dėl religinių ar etinių motyvų, kiti jį teisino. Tačiau k. žiaurumams sumažinti sudaromi karo teisės dėsniai, o karui išvengti kuriamos tarptautinės institucijos. Taip po I pas. karo atsirado Tautų Sąjunga, Tarptautinis Tribunolas, Kellogo-Briando paktas, o po II pas. karo Jungtinės Tautos. Iki 1920,

t.y. iki Tautų Sąjungos sudarymo, k. buvo laikomas teisėta tarptautine priemone, kartais reikalaujant, kad jis būtų teisingas (bellum justum), paliekant pačiai valstybei apspręsti jo reikalingumą. Padėtis kiek pasikeitė sukūrus Tautų S-gą (žr.), kurios statutas garantavo narių politinę nepriklausomybę ir teritorinį integralumą. Ankstyvesnis neutralumo principas buvo pakeistas kolektyvine akcija. K. ar karo grėsmė tapo pripažinti interesuoją ne tik ginčo šalis, bet ir visą Tautų S-gą, kuri buvo įgalinta imtis visų priemonių taikai ir saugumui palaikyti. Dar toliau tuo atžvilgiu nuėjo Kelloggo paktas, kuriuo valstybės atsisakė k. kaip nacionalinės politikos priemonės. Taip pat Jungtinių Tautų sandaros nuostatais palaikymas taikos ir saugumo laikomas Jungtinių Tautų pagrindiniu tikslu. Vietoj k. vis daugiau ir daugiau iškeliamos taikios priemonės tarptautiniams ginčams spręsti: tarpininkavimas, arbitražas, teismas, garantijos ir t.t. Tačiau, nepaisant visų k. apribojimų, k. laikomas teisėta valstybės apsigynimo priemone. Jei XIX a. karą buvo bandoma suhumaninti, tai XX a. bandoma karinių priemonių panaudojimą kiek galima daugiau apriboti. Deja, nei vieno, nei kito tikslo nepasisekė pasiekti: k. tapo dar žiauresnis, negu anksčiau, k. priemonės ir toliau naudojamos nacionalinės politikos tikslams siekti. Nei Tautų S-gos ekonominės sankcijos prieš Italiją, nei Sov. Rusijos pašalinimas iš Tautų S-gos, Sov. Rusijai užpuolus Suomiją, nebuvo sėkmingi. Taip pat Jungtinių Tautų paskelbimas komunistinės Korėjos agresorium, nesustabdė Korėjos k. Kiek sėkmingesnis buvo Jungtinių Tautų įsikišimas į Sueso konfliktą. Iki šiol jokios priemonės pasirodė neveiklios prieš didžiąsias valstybes.

K. teisės šaltiniai. K. sukelia tam tikrų teisinių padarinių ne tik tarp kariaujančių šalių, bet taip pat ir tarp neutralių (žr. Neutralitetas). Pradedant XIX a. valstybės mėgino kodifikuoti k. teisės dėsnius, tačiau, nežiūrint šių pastangų, dabartinė k. teisė liko daugiau paprotinė negu konvencinė. Svarbiausieji k. teisės šaltiniai yra šie: 1856 Paryžiaus jūros deklaracija; 1864 ligonių ir sužeistųjų konvencija (pakeista 1929); 1899 ir 1907 Hagos sausumos ir jūrų karo konvencijos; 1909 Londono jūrų karo deklaracija; 1922 Vašingtono konvencija dėl povandeninių laivų naudojimo; 1925 Ženevos deklaracija, liečianti bakteriologinį ir dujų karą; 1936 Protokolas dėl povandeninių laivų karo; 1929 Ženevos konvencija dėl karo belaisvių traktavimo.

Daugelis šių konvencijų neteko savo reikšmės, ar dėl to, kad I ar II pas. karo metu daugelis valstybių jų atsisakė, ar dėl to, kad pasikeitus aplinkybėms, jos neteko savo pirminės reikšmės. Jos buvo daugiausia sudarytos esant kitokiai pažiūrai į k., būtent kaip į ginkluotų pajėgų dvikovą. Išeinant iš šio principo buvo stengiamasi kiek galima daugiau apsaugoti privatinių asmenų teises ir interesus. Įsivyravus totalinio k. koncepcijai, būtent, kad k. vedamas panaudojant visus nacionalinius resursus ir žmones, k. veiksmai tapo nukreipti į visą tautą, kad tuo būdu būtų sunaikintas priešo k. potencialas.

Teisę kariauti turi tik valstybės. Tačiau jeigu privatūs karai, žinomi viduramžiais, valstybės valdžiai sustiprėjus, išnyko, atsirado nauja karo rūšis — pilietinis karas (JAV 1861–65, Ispanijos 1937 ir kt.). Prasidėjus pilietiniam k., sukilėliams sudarius vyriausybę ir faktiškai užvaldžius tam tikrą teritoriją, pripažinus sukilėliams kariaujančios šalies teises, pilietinis k. tampa tarptautiniu ir kariaujančių šalių atžvilgiu turi būti taikomos k. teisės taisyklės.

Istorijos būvyje kiek skirtingai yra susiformavę sausumos ir jūrų k. nuostatai. Tačiau iki paskutinių dienų nėra atskirai nustatytų oro k. dėsnių.

Sausumos k. Per daugelį amžių buvo nusistovėjęs paprotys, kad k. turi būti paskelbtas, nes užpuolimas iš pasalų buvo laikomas paprastu plėšikavimu. Tačiau XX a. pamažu įsigalėjo ir kita praktika. K. paskelbimas nebelaikomas esminiu. K. veiksmų plotu laikoma kariaujančiųjų šalių teritorija, vidaus vandenys ir erdvė virš šios teritorijos. Pagal seną paprotį asmenys dalyvaują kare skirstomi į kombatantus (dalyvaujančius mūšiuose) ir nekombatantus (gydytojai, karo valdininkai, rangovai, laikraščių korespondentai ir t.t.). Prie kombatantų priskiriami ne tik aktyvios kariuomenės daliniai, bet taip pat savanoriai, jeigu jie turi vadovaujantį asmenį, nešioja išorinius ženklus, atvirai nešioja ginklus, vaduojasi k. įstatymais ir papročiais.

Svarbiausios pastangos pastaraisiais laikais buvo nukreiptos į tai, kad padarytų karą mažiau žiaurų. Šios pastangos žinomos jau nuo seniausių laikų. Taip pvz. Manų kodeksas, graikų ir romėnų įstatymai

draudė vartoti nuodus ar užnuodytus ginklus. Taip pat II Laterano susirinkimas (1139) draudė vartoti tam tikrus lankus, o Hagos konvencijose buvo nustatyta visa eilė apribojamų priemonių, pvz. žudyti pasiduodantį priešą, vartoti sprogstamąsias kulkas, nuodus ar apnuodytus ginklus, bombarduoti neginamus miestus ir t.t. 1925 buvo uždrausta vartoti dujas (žr. Cheminis karas) ir bakterijas. Po II pas. karo daroma daug pastangų apriboti ar net visiškai uždrausti atominių ir vandenilio bombų vartojimą. Įsigalėjus totalinio k. koncepcijai, vargu ar galima laukti kokių nors didesnių rezultatų šioje srityje.

Privatinė nuosavybė pagal Hagos konvencijas turi būti neliečiama, tačiau tiek I, tiek II pas. kare priešo piliečių nuosavybė buvo arba sekvestruojama, arba uždėti kiti apribojimai. Tuo būdu praktikoje privatinės nuosavybės gerbimo principas neteko savo pirminės prasmės.

Kad priverstų priešą laikytis k. įstatymų, tarptautinė teisė leidžia taikyti represalijas (žr.), t. y. neteisėtus priešiškus veiksmus.

K. baigiamas karo paliaubų sutartimi, arba kapituliacija. I pas. karas baigėsi paliaubomis, o II—visiška kapituliacija.

K a r i n ė o k u p a c i j a (occupatio bellica), arba priešo teritorijos užėmimas, yra viena iš k. veiksmų padarinių. Okupuojanti valstybė užimtoje teritorijoje principe vykdo visas valstybės funkcijas tarptautinės teisės nustatytose ribose. K.o. neužtraukia teritorijos suverenumo pakeitimo, o tuo būdu ir gyventojų priklausomybės pakeitimo, jie ir toliau lieka piliečiai valstybės, kuriai jie priklausė prieš k.o. Iš čia seka pagrindinis k. okupanto apribojimas. Jis negali reikalauti iš gyventojų ištikimybės priesaikos ir versti gyventojus dalyvauti k. veiksmuose. Principe, okupantas neturi keisti teisinės tvarkos, tačiau jis gali imtis visų priemonių savo saugumui patikrinti ir okupacinei kariuomenei išlaikyti. Pvz. jis gali imti mokesčius, duokles, reikalauti natūralinių prievolių atlikimo, asmens darbo. Tačiau II pas. karo praktika rodo, kad okupantas dažnai nesilaiko šių tarptautinių apribojimų. Pvz. Vokietija, nelaukdama k. galo, paskelbė Elzasą ir Lotaringiją sudėtine Vokietijos dalimi ir mobilizavo šių provincijų gyventojus į kariuomenę. Nürnbergo karinis tribunolas pasmerkė šiuos veiksmus.

J ū r o s k. teatru yra kariaujančių valstybių teritoriniai vandenys ir atviroji jūra. Kaip ir sausumos kare, čia istoriškai turėjo svarbos, kurie laivai turi būti laikomi k. laivais ir taikomi jiems jūros k. dėsniai. Iki 1856 buvo leidžiama privatiniams laivams savo rizika, gavus vyriausybės leidimą, grobti priešo nuosavybę. 1907 konvencija leidžia prekybos laivus perdirbti į k. laivus tam tikromis sąlygomis, būtent kad jie turėtų išorinius k. ženklus, laikytųsi k. įstatymų ir papročių ir turėtų atsakingą kapitoną. K. laivams buvo nustatyti tam tikri apribojimai, liečią k. priemones: draudžiama dėti plaukiamąsias savaime sprogstamas minas, dėti ir jungti prie inkaro minas, jeigu jos atitrūkusios nuo inkaro nevirsta nepavojingomis, vartoti torpedines minas, jeigu jos nevirsta nekenksmingomis nepataikius į taikinį, bombarduoti neginamas vietas ir t.t.

Svarbiausią vietą jūros k. teisėje užima priešo nuosavybės grobimas jūroje. Jeigu sausumos k. buvo laikomasi principo, kad privatinė nuosavybė turi būti gerbiama, tai, priešingai, jūros k. buvo laikomas neefektingu, jeigu priešo privatinės nuosavybės būtų paisoma. Pagal veikiančią tarptautinę teisę, priešo privatinė nuosavybė ir laivas gali būti grobiami. Tačiau didesnių sunkumų sukelia, jeigu priešo kroviniai yra vežami neutraliu laivu, ar priešo laivas pakeičia savo vėliavą. Pagal 1780 Ginkluoto Neutraliteto deklaraciją priešo kroviniai neutraliame laive neliečiami, o 1856 Paryžiaus deklaracija nustatė, kad neutrali nuosavybė priešo laive taip pat neliečiama. Laivas laikomas priešo laivu, jeigu jis plaukia su priešo vėliava, arba jeigu jis plaukia su neutralios valstybės vėliava, bet turėtų plaukti su priešo vėliava. Ginčijamas klausimas, kas nustato krovinių priešišką pobūdį: krovinio savininko pilietybė ar jo būstinė. Pagrobtas laivas ar krovinys paskelbiamas pagrobusios šalies tiktai prizų teismo sprendimu.

Naują problemą sukėlė povandeninių laivų naudojimas. Hagos konvencijose povandeniniai laivai neminimi. Nesant specialių dėsnių, 1922 Vašingtono konvencijoje buvo priimtas principas, kad jiems turi būti taikomi tie patys dėsniai kaip ir paviršiaus laivams, būtent, kad jie gali skandinti prekybos laivus tik įspėję ir išgelbėję įgulą. Jeigu tatai negali būti padaryta, prekybos laivai turi būti neliečiami. Tas principas buvo patvirtintas ir 1930 jūros konvencijoje. Tačiau praktikoje šių dėsnių nebuvo laikomasi nei I, nei II pas. kare.

A. Jaščenka, Tarptautinės teisės kursas 1931; *Q.*

Wright, A Study of War 2 tt. 1942; *E. W. Puttkammer*, War and the Law 1944; *L. L. Bernard*, War and Its Causes 1944; *H. Lauterpacht*, International Law 1952. *D.Kr.*

K. primityviose bendruomenėse, t.y. klanuose, kiltyse ir kt. socialiniuose junginiuose, yra buvęs ne retesnis kaip ir istorinėse civilizacijose. Daugelis etnologų yra linkę teigti, kad tose etninėse grupėse taika nėra natūralesnis dalykas už k. Tų grupių konflikto situacijose yra lengva įžiūrėti etnocentrinės pasaulėžiūros svarbą. Ji aštriai išskiria ‚mūsų' grupę nuo ‚nemūsų' grupės, o pagal tai įsigali ir dvejopa moralė: viena savųjų tarpe, antra santykiuose su svetimaisiais. Savybėje ugdomas pasitikėjimas, draugiškumas, solidarumas, taika, o svetimaisiais nepasitikima, jie laikomi realiais ar galimais priešais, jų vengiama arba ruošiamasi juos atremti ar nugalėti. Kai kurie tokios dvejopos moralės bruožai atsispindi skirtingoj modernių valstybių laikysenoj, susijusioj su atsižvelgimu į piliečius ir nepiliečius, o juo labiau neformalioje vienų grupių laikysenoj prieš kitus.

Karinių konfliktų priežastys paprasčiausiose primityviose bendruomenėse yra susijusios ne tiek su tariamos ‚užpuolimo aistros' asmenybių vyravimu tose grupėse, kiek apskritai su įtempta tarpgrupine nuotaika, stiprinama abipusio nepasitikėjimo, frustracijų, įsižeidimų, skriaudų ir garbės bei prestižo pažeidimų. Grupės totemo bei ženklų išniekinimas gali sukelti nesiliaujančią kerštо ir kraujo praliejimo seką. Ši elementarinė ‚smūgis už smūgį' konflikto praktika nuveda į priešiškų grupių sunaikinimą, pvz. vendetos papročiais konfliktas pasibaigia visišku abiejų priešiškų grupių sunaikinimu. Materialinė kompensacija kraujo kerštui baigti retai kada tepritaikoma, nes tam reikalingas tarpininkas, kuris turėtų autoritetą ir būtų pajėgus ji įvykdyti. ‚Pozityvių' k. kilmės priežasčių (siekiant ekonominės naudos, turtų, vergų ir žemių užgrobimo) galima daugiau sutikti sudėtingesnėse primityviose bendruomenėse, kur esti tam tikrų modernių institucijų atitikmenų. Nuo to laiko, kai vidurinės Azijos ir P. Sibiro piemenų kiltys buvo reikalingos plačių ganyklų, įsivyravo ekonominiai konfliktai ne tik tarp tų pačių kilčių, bet ir tarp nomadų bei žemdirbių, turinčių pretenzijų į tas pačias ganyklas. Chaco indėnų kiltys kovodavo tarpusavy, kai viena jų užtvenkdavo upės srovę ir sukliudydavo kaimynams žvejybą. Kadangi nekomplikuota primityviųjų ekonominė sistema (maisto rinkimas ar medžioklė bei žvejyba) neįstengė sudaryti didesnių išteklių ir kariai negalėjo tikėtis vykdyti tolesnius žygius ir nugalėti priešo tariamais ištekliais, k. neįveldavo didesnių žmonių grupių, būdavo lokalinio pobūdžio, dažnai apimdamas tiktai dvi besikiviršijančias gimines. Tačiau komplikuota ekonominė sistema, aptinkama Afrikos zulų, ašanti ar dahomėjų kiltyse arba N. Pasaulio Peru ir Meksikos civilizacijose, suorganizuodavo armijas tikrąja žodžio prasme ir vesdavo k.

Kariavimo priemonės, ginklai nevaidino pagrindinio vaidmens primityviose kiltyse. Psichologinis k. vedimas buvo laikomas svarbesniu. Todėl vartojamų ginklų magiškas bei apeiginis paruošimas buvo laikomas geresniu laimėjimo laidu, negu pačių ginklų tobulinimas. Apeigos, palaipsniui vedamos į kulminaciją, pakelia savosios grupės ryžtingumą bei moralę, tuo pat metu sugestyviomis aliuzijomis ‚padaro' priešą silpnesnį. Kariško narsumo laikyseną vyriškasis jaunimas įgyja dar taikos metu, kai neretais atvejais kai kurios kiltys karinį apmokymą suriša su psichologiniu parengimu, planingai įsąmonindamos neapykantą priešui ir kario vardo garbingumą. Kariai paprastai esti suaugę vyrai, o jaunesnieji, nors ir dažnai dalyvauja kovose, turi tikslą tiktai priprasti prie kraujo praliejimo vaizdų. Moterys tampa kariais tik ypatingais atvejais, dažniausiai jos yra maisto tiekėjos ir sužeistųjų gelbėtojos iš kovos lauko. Ryškią karių organizaciją sutinkame tik komplikuotesnėse bendruomenėse, pvz. rytinės Afrikos masai piemenų kiltyse, o nuolatinę kariuomenę randame aukštesnės politinės organizacijos bendruomenėse, pvz. senovės Rytų valstybėse ar Peru ir Meksikos kraštuose.

Paprasčiausiose bendruomenėse kariai yra vedami į kovą tų asmenų, kurie vadovauja ir taikos metu. Tačiau dažnai taikos meto valdovas gali nebūti fiziškai pajėgus karo uždaviniams atlikti, todėl parenkamas atskiras kariuomenės vadas, pvz. Omahos indėnų Ruvalos (Ruwalla) beduinų ir kt. bendruomenėse. Kaip ir civilizuotose bendruomenėse, primityvieji skirdavo į vadus ne tiek narsius bei nutrūktagalvius karius, vadinamus ‚pasiutusiais šunimis' (lygumų indėnuose) ar ‚beserkais' (vikinguose), kiek platesnio ir šaltesnio galvojimo žmones. Primityvieji naudojo dvejopą kariavimo taktiką: pasalas, prieš-

aušrio užpuolimus ir atviro lauko kovas. Pirmuoju atveju norima visus priešo sodybų gyventojus iššudyti, ypatingai kai priešas yra negiminiškos kilties. Antruoju atveju dažniausiai laikomasi tam tikrų taisyklių: k. paskelbiamas, vieta ir laikas iš anksto abiejų šalių sutariama. Taip kai kurios kiltys N. Kaledonijoj ar Tikopijoj kariaudavusios kas 5 metai, o lygumų indėnai—kasmet; karo pobūdis primindavęs viduramžių riterių turnyrus. Vėliau iš to išriedėjo daugiau taisyklių: pavojingų ginklų vartojimo uždraudimas, atsižvelgimas į moteris, vaikus, dvasininkus ar neutralius svečius, paskelbimas atviromis tam tikrų vietovių, karo pertraukos ir kt. Tai davė pradžią karo teisei. Tačiau formalios taisyklės daugiau galiojo moderniuose Europos karuose, o tuo tarpu tie patys europiečiai pietinėj Afrikoj neimdavo į nelaisvę bušmėnų ar Australijoj tasmaniečių, bet juos žudydavo karo metu.

Kariavimo priemonės yra susijusios su technikos raida. Primityvios australų kiltys meta ietis į priešo grupės narius, kartais bumerangus ar kuokas; artimame sąlyty kerta kuokomis bei ietimis. Amerikos indėnai ir melaneziečiai vartoja tik lanką su strėlėmis ir kuokas. Tačiau romėnų armija jau buvo plačiai specializuota, susidedanti iš pėstininkų, artilerijos, kavalerijos, ir naudojo įvairias kariavimo mašinas.

Kariaujančios šalys sudarydavo sąjungas, į kurias pradžioje įeidavę priešų kaimynai. Sąjunginių bendruomenių nariai vengdavo tarpusavio konfliktų bent karo metu, ir ryšiai buvo tvirtinami religinėmis apeigomis (graikuose ir izraelituose) arba politinėmis priesaikomis (irokėzų federacijoj).

Modernus k. daugeliu atžvilgių yra panašus į primityvų k., nors didžiųjų valstybių istorikai jame norėtų įžiūrėti naujo tipo konfliktą. Kaip ir primityviose kiltyse, modernus k. kyla iš etnocentriškumo bei tautinio šovinizmo, išpūsto prestižo pajautimo, troškimo atkeršyti, bet dažniausiai jo priežastis—ekonominės jėgos siekimai bei plėtra: pramonės žaliavų ir rinkų užkariavimai. Nežiūrint įvairių tarptautinių susitarimų, modernios kariaujančios šalys, ypač totalistinės, bando pateisinti bet kokias priemones k. laimėti. Psichologinis bei propagandinis ‚šaltojo', arba ‚nervų' k. vedimas, turįs tikslą palaužti priešo pasipriešinimą, yra palygintinas su primityviųjų magiškos galios įtaigojimu. Beatodairinis nugalėto priešo naikinimas primityviuosiuose dabar randa atitikmenį totalistinių kariaujančių valstybių pastangose visai išnaikinti pavergtas tautas (žr. Genocidas).

K. v. Clausewitz, Vom Kriege [16]1952; *S. R. Steinmetz,* Sociologie des Krieges 1929; *J. F. C. Fuller,* The Natural History of War 1930; *W. E. Mühlman,* Primitive Waffentechnik und soziale Organisation. Die Entwicklung der Kriegswaffe und ihr Zusammenhang mit der Sozialordnung, red. L. v. Wiese 1953; *H. H. Turney-High,* Primitive War 1949. *A.Mst.*

Karaša Motiejus (g. 1895 IX 10 Paberžių k., Biržų vls. ir aps.) pulkininkas. 1914 baigė vidurinę mokyklą Biržuose ir 1916 I 1 Vilniaus karo mokyklą Poltavoje. Dalyvavo I pas. kare, 2 kartus sužeistas. 1918–19 Sibire kovojo Kolčako armijoje su bolševikais, 1920 bolševikų suimtas ir kalintas Omsko kalėjime. 1921 VI 1 grįžo į Lietuvą, stojo į Lietuvos kariuomenę ir tarnavo 1 pėstininkų D.L.K. Gedimino pulke, eidamas kuopos ir bataliono vado pareigas. 1924 baigė Aukštuosius karininkų kursus. Nuo 1926 tarnavo Lietuvos šaulių sąjungoje, kur ėjo apygardos ir rinktinės vado, karinio parengimo bei šaulių ugniagesių inspektoriaus pareigas. 1939 XII 1 paskirtas Kėdainių aps. karo komendantu, 1940 XII 28 bolševikų atleistas iš kariuomenės. 1942–44 Raseinių aps. savitarpinės pagalbos reikalų vedėjas, vietinėje rinktinėje ėjo Raseinių aps. komendanto pareigas. 1944 pasitraukė į Vokietiją, kur 1945–49 buvo Gross Hesepės ir Diepholzo liet. stovyklų komitetų narys, sekr., reikalų ved., 1946–49 Gross Hesepės YMCA–YWCA skyrių pirm. 1951 atvyko į JAV. Apsigyvenęs Baltimorėje, Md. aktyviai reiškiasi visuomeninėje veikloje.

Lietuvoje K. yra daug dirbęs ugniagesybos srityje. Nuo 1932 buvo Lietuvos ugniagesių organizacijų s-gos v.pirm., 1942–43 pirm., 1936 Pabaltijo ugniagesių s-gų gen. sekr. ir iki 1939 biuro narys. Reiškėsi ir šaudymo sporte. 1937 kaip Lietuvos šaudymo s-gos vadovas dalyvavo pasaulinėse šaudymo pirmenybėse Helsinky, kur Lietuvos ekipa mažojo kalibro pistoletų varžybose gavo trečią vietą. Ugniagesybos, sporto ir kt. klausimais bendradarbiavo Karyje, Trimite, Ugniagesyje, Geležinkelietyje ir kt. Šauliams paruošė sporto vadovėlį ‚Šaulių ritmiški judesiai'.

Karašauskas Petras J. (g. 1897 VIII 7 Mahanoy City, Pa.) vargonininkas. Baigęs aukštesniąją m-lą Mahanoy, lankė Niagaros univ. Muz. studijavo Virgil konservatorijoje Naujorke. Nuo 1921 vargonininkas Šv. Kazimiero par. Plymouthe, Pa. 1930

minint Vytauto D. sukaktį, K. daug prisidėjo tvarkant Wyomingo Slėnio liet. programą, 1938 minint Lietuvos 20 sukaktį, K. vadovavo jungtiniam chorui, 1939 pasaulinės parodos liet. dienos programoje. 1938 LRKSA seime Pitsburge, Pa., išrinktas susivienijimo viceprezidentu, 1942 seime Hartforde, Conn., iždo globėju, 1948—iždininku.

Karãšilis k., Pakruojaus vls., Šiaulių aps., 2 km nuo Pakruojaus. Čia surastas akmens kirvukas ir nemaža II–III a. radinių: 3 žalvariniai auskarai, sudaryti iš įvijų ir karoliukų bei kabučių gale, antkaklė trimitiniais galais, antkaklė buoželiniais galais, ratelinis smeigtukas su 4 stipinėliais, juostinė šešiakampio piūvio apyrankė ir kt. Radiniai Kuršo muziejuje Mintaujoje.

Karatas (iš ar. kirat ‚keturių grūdų svoris') 1. svorio vienetas, naudojamas juvelyrinėse įmonėse sveriant brangiuosius akmenis (briliantus). Pradžioje auksas Afrikoje ir deimantai R. Indijoje buvo sveriami džiovintomis Jono duonmedžio (žr.) sėklomis. Metrinėje sistemoje 1. k. lygus 0,2 g, arba 200 mg. Seniau anglosaksų kraštuose brangakmeniams sverti buvo vartojama sava sistema, kur 1 k. buvo lygus 205 mg. Tačiau nuo 1913 brangakmenių svoriui ir anglosaksų kraštai vartoja metrinę svorių sistemą.

2. Techniškas pavadinimas aukso grynumui nusakyti ir reiškia $^1/_{24}$ grynumo. Taigi, grynas auksas turi 24 karatus. Papuošalams (žiedams, laikrodžiams, apyrankėms ir t.t.) dažniausiai vartojamas 14 k. auksas; tai reiškia, kad lydinyje yra 14 dalių (iš 24) gryno aukso ir 10 dalių kitų metalų, dažniausiai sidabro ar vario ar abiejų tam tikra proporcija. Kai primaišoma vario, auksas atrodo rausvas, jei sidabro—gelsvas.

Aukso grynumui pažymėti dar yra vartojama praba. Metrinė praba reiškiama dešimtaine trupmena, rodančia kelinta dalis yra gryno aukso. Dažniausiai sutinkama aukso praba yra 0,585 arba kartais rašoma tiesiog 585; tai reiškia, kad yra 585 dalys gryno aukso 1000-je dalių (415 dalių priemaišų). Norint iš prabos apskaičiuoti karatus, reikia praba padauginti iš 24, pvz. praba $0{,}585 \times 24 = 14$ karatų. Apskaičiuojant prabas iš karatų, tenka karatus dalyti iš 24. Pvz. 14 k. : $24 = 0{,}585$.

Be karatų ir metrinės prabos, Lietuvoje buvo dažnai sutinkama auksinių daiktų rusiškos prabos. Rusiška praba reiškia $^1/_{96}$ grynumo. Paprastai auksiniai daiktai esti 56 rusiškos prabos (56 dalys gryno aukso iš 96 dalių, taigi 40 dalių yra priemaišos). Norint apskaičiuoti iš rusiškos prabos metrinę prabą, reikia rusišką prabą dalyti iš 96. Taigi, 56 rusiška praba apytikriai yra lygi 0,585 metrinei prabai arba 14 karatų. *B.Sld.*

3. b o t a n i k o j e Bromeliaceae šeimos gentis, auganti Amerikoje. K. p l u m i e r i duoda pluoštą, vad. šilkine žole.

Kara-tau (tiurkiškai ‚juodi kalnai') vidurinės Azijos kalnynas, š.v. Tiančano tęsinys, ligi 2400 m aukščio.

Karautė upelis, Daujėnų vls., Biržų aps., deš. Pyvesos intakas, apie 13 km ilgio. Išteka iš Čekiškio Avylių liekno. 1936–40 sukanalizuotas.

Karavanas (prs. karvan ‚kupranugarių vilkstinė') vilkstinė, vora nešulinių gyvulių (kupranugarių, mulų, asilų, retai arklių) su kroviniais, prekėmis, keliaujančių

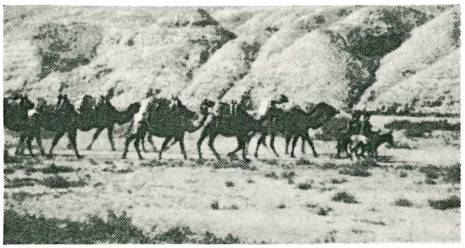

Karavanas Azijoje

stepėmis ir dykumomis. K. sudaro pirkliai ar piligrimai, kad būtų saugiau vykti. Anksčiau k. sudarydavo net keli šimtai gyvulių. Nakvojama oazėse ar prie šulinių. Arabų kultūros srityje sustojama vadinamuose karavansarajuose, kur yra įrengti viešbučiai ir sandėliai. Žinomi k. keliai Afrikoje, pietų vakarinėje ir vidurinėje Azijoje. Paskutiniuoju metu Š. Afrikoje ir Arabijoje k. jau sudaro sunkvežimiai.

Karavankai (vok. Karawanken) p. Alpių dalis tarp Dravos ir Savos upių Slovėnijoj; aukščiausia viršūnė Stou 2236 m.

Karavelė (prc. caravelle iš isp. carabela ir gr. karabos ‚laivas') mažas, gana bukas ir pilvotas, bet greitas ir lengvas XV–XVI a. burinis laivas. K. yra buvusios tristiebės ar keturstiebės su trikampinėmis lotynų burėmis. K. naudotos tolimoms jūros kelionėms. Kolumbo ekspedicijos laiveliai ‚Nina' ir ‚Pinta' yra buvę šio tipo. *L.Bls.*

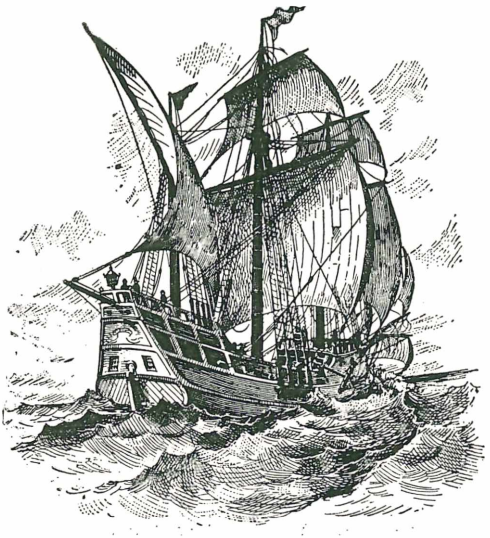

Karavelė Santa Maria

Karazija 1. Balys (g. 1897 XII 25 Girdenių k., Ylakių vls., Mažeikių aps.) agronomas. Gimnazijos mokslą ėjo Taganrogoje (Rusijoje), grįžęs į Lietuvą mokėsi Žemės ūkio akad. Dotnuvoje. Nuo 1926 vertėsi vaisių vyno gamyba. 1944 pasitraukė į Vokietiją, 1949 emigravo į JAV. 1926 Anykščiuose įsteigta vyno gamykla iki II pas. karo išaugo į didelę įmonę (1939 sandėliuose buvo per 1,5 mil. litrų vyno), kurioje per metus buvo sunaudojama 35.000–45.000 centnerių vaisių. Ryšium su vyno gamyba, Anykščių apylinkėje ypačiai buvo išplėsta braškių ir kitų vaisių kultūra.

2. Feliksas (g. 1897 XI 20 Mazgeliškių vsd., Kupiškio vls., Panevėžio aps.) mokytojas. Pradžios mokslą ėjo Kupiškyje. I pas. karo metu mokėsi Petrapilio gimnazijoje. 1918 grįžo į Lietuvą ir 1922 baigė Panevėžio gimn. 1927 baigė LU humanitarinių mokslų fak., kur studijavo lietuvių k. ir literatūrą. 1923–27 dirbo švietimo ministerijoje, kur ėjo Knygų leidimo komisijos sekr. pareigas ir buvo Knygų bei mokslo priemonių tikrinimo komisijos sekretorius. 1927–40 mokytojavo Kauno vokiečių gimnazijoje. Studentaudamas dalyvavo Kultūros būrelio veikloje, keliais atvejais buvo valdybos narys. Išsp. nemaža surinktų liaudies dainų (Tauta ir Žodis I 1923).

3. Justinas (g. 1892 IX 5 Mazgeliškių vsd., Kupiškio vls., Panevėžio aps.) visuomenės veikėjas, (2) brolis. 1910 atvyko į JAV ir įsijungė į visuomeninę veiklą. 1911–30 priklausė Worchesterio Petro Armino teatrališkai d-jai. SLA, Lietuvių socialistų s-gai, Tėvynės mylėtojų d-jai, Lietuvos sūnų d-jai ir kt. Bendradarbiavo Lietuvos Ūkininko Jaunimo priede (1911), Kovoje, Tėvynėje, Keleivyje ir kt. Turi surinkęs vertingą lietuviškų knygų ir periodikos rinkinį.

4. Povilas (1887 IV 29 Mazgeliškių vsd., Kupiškio vls., Panevėžio aps. — 1955 XI 28 Kaune) numizmatikas, bibliofilas, visuomenės veikėjas, (2) ir (3) brolis. Pradžios mokslą ėjo Kupiškyje, paskui Mintaujoje ir Šiauliuose, kur 1907 baigė 4 kl. 1908 Petrapilyje įsigijo mokytojo cenzą ir buhalterio specialybę. Grįžęs į Lietuvą, mokytojavo Šančiuose, Vidiškiuose, Kurkliuose. Prieš I pas. karą mobilizuotas į rusų kariuomenę. Voroneže dirbo Lietuvių karo pabėgėlių komitete. 1918 grįžo į Vilnių ir mokytojavo I Vilniaus liet. gimn. (vėliau Vytauto Didžiojo gimn.) ir mokytojų seminarijoje. Aktyviai reiškėsi Vilniaus lietuvių visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime, dalyvavo teatrinėje ir muzikinėje veikloje, nuo 1918 X 4 Lietuvių mokslo d-jos narys (1926–34 knyginikas), ilgametis ‚Kultūros' švietimo d-jos pirm. ir revizijos komisijos narys, 1935–36 Tautinio Vilniaus liet. komiteto prezidiumo narys (1936 v.pirm.), Vilniaus mokytojų s-gos pirm., Lietuvių sanitarinės pagalbos d-jos narys, Vilniaus Aido ir Vilniaus Žodžio redaktorius. Lenkams uždarius lietuvių gimnaziją, K. kurį laiką dirbo Liet. kredito kooperatyve (įst. 1929), buvo jo valdybos nariu. 1936 Vilniaus vaivados Bocianskio įsakymu ištremtas iš Vilniaus, apsigyveno Varšuvoje. 1937 I 28 areštuotas ir I 29 pergabentas į Nepriklausomą Lietuvą. Nuo 1938 IV 5 dirbo Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje, kur buvo istorinio skyriaus vedėju. K. turėjo vertingą numizmatikos ir masonikos rinkinį bei didelę lituanistinę biblioteką, kuri jam mirus perduota Lietuvos mokslų akademijai. Iš stambesnių numizmatikos darbų pažymėtini: 1930 m. Vilniaus lobis (Lietuvių Tauta IV : 3, 1932, 434–458, lent. I–VIII ir atspaudas), Aluonos šklėrių ir Krūminių monetų lobiai (Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Metraštis I 1941, 65–134, lent. I–VIII, pav. 1–10; ir atspaudas). Redagavo Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Metraštį I 1941. Paliko nebaigti ruošti darbai apie senovės Lietuvos pinigus ir Kupiškį. *J.P.*

Karbacholis, $C_6H_{15}O_2N_2Cl$, karbamoilcholino chloridas, gaunamas veikiant 2–chloroetilo karbamatą trimetilaminu. Bespalviai, labai higroskopiški kristalai ar balti kristaliniai milteliai, gerai tirpstą vandenyje. K. turi acetilcholino muskarininį ir nikotininį veikimą, bet yra daug pastovesnis už acetilcholiną, kuris, nervų galūnių išskirtas, labai greitai skyla enzimo cholinesterazos poveikyje. Dėl to k. veikimas yra daugiau prailgintas. K. yra atsparus virškinamiesiems enzimams ir dėl to gali būti duodamas į vidų. K. naudojamas terapijoje ten, kur yra reikalinga parasimpatinių nervų stimuliacijos, pvz. pooperatyvinės žarnų atonijos ar šlapimo sulaikymo atvejais. K. kraujo indus išplečiančiu veikimu lengvina Raynaud'o ligos ir angina cruris simptomus. Administruojamas tablečių pavidalu į vidų (1–4 mlg) ar poodinėmis injekcijomis (0.25–0.5 mlg). *St.K.*

Karbala mst. Irake, 90 km į p. nuo Bagdado, prie kanalo į Eufrato upę; apie 70.000 gyv. (1955). K. yra vienas iš švenčiausių mahometonų miestų ir svarbiausia šiitų sekto švento vė. Jame leidžiama gyventi tik mahometonams. Miesto centre yra jų kankinio Husaino mauzoliejus.

Karbamidas, H_2NCONH_2, karbamino rūgšties (H_2NCOOH) amidas. Ši druska yra pagrindinis azoto metabolizmo (medžiagų apykaitos) produktas žmonių ir gyvulių kūnuose. Kai baltymai kūno yra galutinai sunaudojami, jų liekanos iš organizmo pašalinamos k. forma. Normalus suaugęs žmogus per dieną su šlapimu pašalina apie 28–30 g karbamido. K. randamas ir augaluose, tik mažais kiekiais. K. buvo išskirtas Rovelle'o 1773 ir sintetizuotas Wöhlerio 1828. Wöhleris k. pagamino iš kalio cianato ir tuo įrodė, kad nėra jokio esminio skirtumo tarp organinių ir neorganinių junginių, t.y. kad organiniai junginiai nebūtinai turi būti pagaminami organizmo. K. taip pat pagaminamas kaitinant amonio karbamatą ir anglies dvideginį. K. yra kristalinė druska ir tirpsta vandenyje bei alkoholyje. Kaitinant su rūgštimi arba šarmais k. suskyla į amoniaką ir anglies dvideginį. Labai dideli k. kiekiai sunaudojami trąšoms (azoto kiekiui dirvose padidinti), kai kurių hipnotinių (migdomųjų arba raminamųjų) vaistų gamyboje ir įvairioms cheminėms sintezėms. *V.Grk.*

Karbanilidas arba difenilkarbamidas ($C_6H_5NHCONHC_6H_5$) yra organinis junginys, gaunamas veikiant fosgeną anilinu arba jungiant pastarąjį su fenilizocianatu. K. yra kristalinė balta druska, kuri tirpsta 235°C temperatūroje ir verda 260°C. K. derivatai vartojami saldinimo tikslams; kai kurie jų yra kelis šimtus kartų saldesni už cukrų. *V.Grk.*

Karbarzonas, $C_7H_9O_4N_2As$, p–ureidofenilarsoninė rūgštis, gaunama šildant urėją su p–aminofenilarsonine rūgštimi, balti milteliai, silpnai rūgštaus skonio, tirpsta vandenyje, alkoholyje ir šarmuose. K. administruojamas nuo Entamoeba histolytica infekcijos (amoebiasis) į vidų tablečių forma (0.25 g) arba rektalinių injekcijų pavidalu (2 g ištirpinus 200 cc 2% natrio bikarbonato šiltame tirpale). *St.K.*

Karbauskas Jonas (1866 Pakruojaus vls. —1929 VIII 23 Panevėžyje) kunigas, visuomenės veikėjas. Baigė Žemaičių kunigų sem. Kaune. Bebūdamas klieriku, 1888 buvo vienas iš steigėjų ir pirmininkas slaptos patriotinės Tėvynės mylėtojų draugijos. Platino Apžvalgą ir kitus draudžiamojo laikotarpio raštus. Būdamas Panevėžio klebonu, aktyviai veikė Lietuvos šaulių sgoje, drauge su G. Petkevičaite-Bite įkūrė Kalinių globos d-ją, 1922 buvo vienas iš steigėjų Plytos b-vės ir kt. Slapyvardžiais Maišinys, Maišymas, Maišiniškis ir kriptonimais bendradarbiavo Apžvalgoje, Nedėldienio Skaitymuose, Tėvynės Sarge, Lietuvių Laikraštyje, Šaltinyje, Viltyje, Vienybėje, Vilniaus Žiniose ir kt. Drauge su kun. Pr. Urbonavičium išsp. Evangelijos ant nedėldienių ir visų švenčių ištisų metų 1890, [2]1900, [3]1909.

Karbazolis (vok. Karbazol iš lot. carbo ‚anglis' ir oleum ‚aliejus') yra difenilo imidas, $(C_6H_4)_2NH$. Izoliuojamas iš anglies dervų arba randamas nevalytame antracene. K. pagaminamas leidžiant difenilamino garus per įkaitintus vamzdžius. K. yra baltas kristalinis kūnas, tirpstąs 245°C temperatūroje ir verdąs 355°C. Jis netirpsta vandenyje, bet gali būti lengvai ištirpinamas alkoholyje bei eteryje. Naudojamas kai kurių dažų gamyboje. *V.Grk.*

Karbidai (lot. carbo ‚anglis' ir gr. eidos ‚pavidalas') anglies junginiai su metalais, pvz. kalcio karbidas (žr. Kalcis, kalcio junginiai), silicio karbidas (žr. Karborundas). Geležies ir kitų metalų k. lydiniai su plienu suteikia pastarajam didelį kietumą.

Karbinoliai organiniai junginiai, alkoholiai (žr.), turį savo struktūroje hidroksilo grupę OH. Alkoholiai galima vadinti paprastais vardais arba karbinoliais. Pvz.

normalus butilo alkoholis $CH_3CH_2CH_2CH_2OH$ gali būti vadinamas ir normaliuoju propilo karbinoliu. Paprasčiausias k. yra metilo alkoholis CH_3OH. Pavaduojant vieną ar ir visus jo vandenilius įvairiais radikalais (žr.), galima iš jo išvesti visus alkoholius, vadinant juos pavaduotaisiais karbinoliais. Nubraukus jame vieną vandenilio atomą ir jį pakeitus metilo grupe CH_3, gausime $CH_3 . CH_2OH$, arba metilkarbinolį, paprastai kalbant, etilo alkoholį (žr.). K. nomenklatūra turi kai kurių patogumų, nes iš pavadinimo iš karto galima spręsti apie alkoholio struktūrą. *P.Jc.*

Karbiuracija (prc. carburation) degiojo mišinio sudarymas iš skystojo kuro (benzino, gazolino ir kt.) ir oro. Primaišymo tikslas—padidinti šiluminę vertę ar liepsnos šviesumą. Dabartiniu metu šis procesas ekonomiškai nebeapsimoka.

Karbiuratorius (prc.) vidaus degimo variklių prietaisas, kuriame skystasis kuras (benzinas, benzolas, spiritas ir kt.) paverčiamas dujiniu (degiuoju) oro ir kuro garų mišiniu. Šis mišinys iš k. patenka į variklio cilindrą. K. susideda iš šių pagrindinių dalių (žr. brėž. 2): 4—plūdės kamera, 5—plūdė, 6—plūdės adatėlė, 7—laisvo ėjimo purkštukas, 8—pagrindinis purkštukas, 9—susiaurinta anga, 10—droselinis vožtuvas ir įsiurbamasis vožtuvas, kuris yra oro padavimo vamzdyje (šiame brėžinyje neparodytas). Benziną į plūdės patalpą paduoda benzino siurblys per angą 3. Kai plūdės patalpa prisipildo benzino iki nustatyto aukščio, tada plūdė pakyla ir nuspaudžia adatėlę, kuri savo smaigaliu uždaro benzino padavimo angą. Iš plūdės kameros, benzinas kanalais patenka į laisvo ėjimo ir pagrindinį purkštuką.

K. veikia pulverizatoriaus principu, kaip parodyta brėž. 1. Droselinis vožtuvas reguliuoja oro ir benzino mišinio padavimo kiekį į cilindrą ir tuo pačiu motoro apsisukimo skaičių. Susiaurinta anga padidina įsiurbiamo oro greitį ties purkštuko viršūne ir tuo būdu padidina benzino pulverizaciją (išpurškimą). Įsiurbiamuoju vožtuvu galima reguliuoti oro ir benzino mišinio proporciją. Brėž. 2 parodytas k. veikimas, kai motoras yra neapkrautas ir veikia su mažu apsisukimų skaičiumi. Apsisukimų skaičius nustatomas toks, kad motoras nesustotų. Droselinis vožtuvas beveik uždarytas. Šalia droselinio vožtuvo yra skylutė, kuri sujungta su

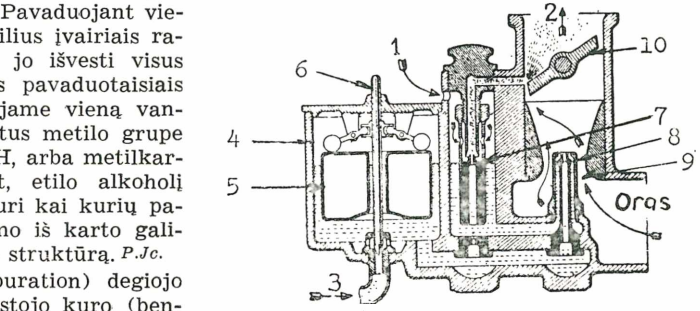

Brėž. 2. Karbiuratoriaus veikimas, kai motoras sukasi lėtai

laisvo ėjimo purkštuku. Stūmoklio čiulpiamas oras eina pro skylutę 1 ir pro droselinio vožtuvo kraštą. Oras, eidamas pro laisvo ėjimo purkštuką, čiulpia benziną,

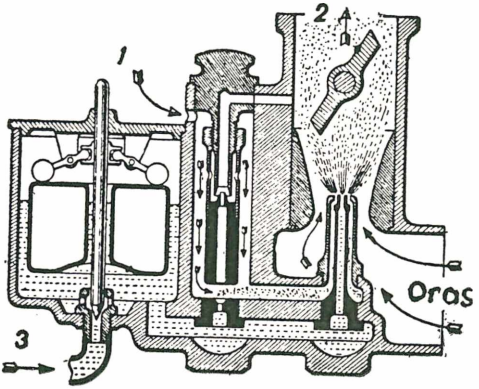

Brėž. 3. Karbiuratoriaus veikimas, kai motoras sukasi greitai

pulverizuoja ir susimaišęs eina į cilindrą pro angą 2. Laisvo ėjimo purkštuko skylutė yra maža, todėl nedaug benzino-oro mišinio gali patekti į motorą. Tada motoras sukasi lėtai. Kai norima padidinti motoro apsisukimų skaičių ir galingumą, tada atidaromas droselinis vožtuvas (brėž. 3), kuris automobilyje valdomas vairuotojo su koja, o stacionariniame motore—su ranka. Oro srovė, eidama pro susiaurintą angą, įgauna didelį greitį ir čiulpia benziną iš pagrindinio purkštuko, kuris gali paduoti daugiau benzino negu laisvo ėjimo purkštukas. Tik atidarius droselinį vožtuvą, benzinas pradžioje čiulpiamas ir iš laisvo ėjimo purkštuko. Benzinas patenka į laisvo ėjimo purkštuką pro labai mažą skylutę,

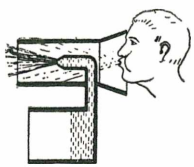

Brėž. 1. Karbiuratoriaus veikimo principas

kuri, padidėjus čiulpimui, negali pakankamai praleisti benzino, ir šulinėlis aplink jį ištuštėja. Tada oras pro skylutę 1 eina į pagrindinį purkštuką, ir gaunamas liesesnis benzino-oro mišinys.

K. gamina įvairios firmos ir jų yra įvairių rūšių. Čia nurodyta tik pagrindinis veikimo principas. Pagrindinių purkštukų gali būti keli. Oras pro purkštuką gali būti siurbiamas horizontaliai, aukštyn arba žemyn. Pagal tai yra skirstomi ir k. tipai.

J.Mkl.

Karbiurizatorius (prc.) medžiaga, kuria cementuojamas (įanglinamas) plienas. Labiausiai paplitęs k.—medžio anglies ir sodos mišinys, kuriuo apibarstomas cementuojamasis dirbinys.

Karbo-, karbon- (iš lot. carbo, carbonis ‚anglis') sudurtiniuose žodžiuose nurodo tų žodžių susijimą su anglies junginiais, su anglimi.

Karbocikliniai junginiai žr. Cikliniai junginiai.

Karbohidratai, arba angliavandeniai, — bendrinis vardas cukrinių medžiagų, kurių sudėtis daugume atvejų gali būti išreikšta formule $C_n(H_2O)_m$. K. sutinkami visuose gyvuose organizmuose, ypač augaluose, celiuliozės, krakmolų ir įvairių cukrų pavidalu. Žr. Cukrai.

M.A.Js.

Karbohidrazės enzimai (žr.), skaldą karbohidratus.

Karboksilas, arba karboksilinė grupė (iš lot. carbo ‚anglis' ir gr. oxys ‚rūgštus'), COOH, vienvalentė atomų grupė, įeinanti į organinių rūgščių sudėtį, pvz. acto rūgštį CH_3—COOH.

Karboksilinės rūgštys organiniai junginiai, turį savo struktūroje vieną ar daugiau vad. karboksilo grupių—COOH. Jų pavyzdžiu gali būti acto rūgštis CH_3COOH. Pagal karboksilo grupių skaičių jos gali būti vienkarboksilinės (acto rūgštis), jeigu turi tik vieną karboksilą, dvikarboksilinės, kurios turi du karboksilus molekulėje, ir t.t. Atviros grandies k.r. vadinamos alifatinėmis, arba riebiosiomis rūgštimis, pvz. minėtoji acto rūgštis, propiono, sviesto, stearino rūgštis, kuri įeina riebalų sudėtin. Uždaros grandinės, arba ciklinių k.r. pavyzdžiu gali būti benzoinė rūgštis C_6H_5COOH, vartojama maisto produktų apsaugai nuo gedimo, ir daug kitų.

K. r. tai ‚normaliausias' rūgštumo šaltinis organinėje chemijoje. K.r. vandenyje jonizuojasi į k.r. anioną $R.COO^-$, ir vandenilio joną H^+, ir todėl jų tirpiniai vandeny reaguoja rūgščiai. K.r., neutralizuojant jas šarmais, duoda druskas, pvz. acto rūgštis su natrio šarmais duoda natrio acetatą:

$$CH_3COOH + NaOH = H_2O + CH_3COONa.$$

P.Jc.

Karboleinas (lot. carbo ‚anglis' ir oleum ‚aliejus') dirbtinis kuras iš medžio arba anglies dulkių ir deguto mišinio.

Karbolinė rūgštis žr. Fenolas.

Karbolineumas (lot.) juodai rudas skystis, gaunamas iš akmens anglies deguto. Naudojamas kaip antiseptinė priemonė dezinfekcijai ir medžiui įmirkyti, norint apsaugoti jį nuo puvimo.

Karbolis, arba karbolinė rūgštis, žr. Fenolas.

Karbolitas plastinių masių grupės medžiaga, gaunama iš formalino ir karbolinės rūgšties (fenolo). K. vartojamas gaminti sagoms, sagtims ir kt. galanterijos gaminiams, elektros izoliatoriams, tekstilės mašinų dalims ir kt.

Karbonadas (isp. carbonado ‚juodasis briliantas' iš lot. carbo ‚anglis') 1. juoda arba pilkai juoda, nepermatoma, kristalinė ar masyvinė, kartais granuliarinė ar kompaktinė, deimanto variacija. K. kietas ar kietesnis už kristalus ir mažiau trapus. K. specifinis svoris mažesnis negu deimanto. Daugiausia k. randama R. Brazilijoje. Naudojamas gręžimo mašinose, kuriomis gręžiama kietos uolos. K. milteliai vartojami paprastiesiems deimantams (žr.) šlifuoti.

B.Sld.

2. (prc. carbonade iš it. carbonata ‚ant anglių kepta mėsa') kiaulienos, veršienos ir kt. mėsos kepsnys; šoninės mėsa, piaustyta skersai.

Karbonarai (it. carbonari ‚angliakasiai') slaptas politinis revoliucinis sąjūdis, apėmęs daugelį V. Europos kraštų, bet kiekviename krašte turėjęs skirtingų tikslų. K. Italijoje įsikūrė Napoleono valdymo metu ir siekė Italijos nepriklausomybės bei pasaulietiško krašto valdymo būdo. Turėjo daug narių ir dėl griežtos jų tarpe drausmės vaidino svarbų politinį vaidmenį. Napoleono metu Italijos k. palaikė anglai. Visų k. bendras šūkis: ‚Kova su despotizmu, su tironais ir įsteigimas demokratiškos santvarkos'. Jie net turėjo sutartinę savo frazeologiją, pvz. išnaikinti vilkus miške—išlaisvinti tėvynę. Kiekvienas narys turėjo prisiekti, o sulaužę priesaiką buvo baudžiami mirtimi. Prancūzijos k. nebuvo tokia slapta organizacija kaip Italijos ir nebuvo tokia gausi. Italijoje k. buvo apie 700.000. Lietuvoje taip pat gan plačiai bu-

vo paplitusios tokių pat tikslų slaptos organizacijos, kurios atliko savo vaidmenį 1830–31 sukilimo metu. Lietuvos emigrantai išskyrė iš kitų slaptų organizacijų k., nes šie labiau patiko ne tik dėl slaptumo, bet ir aktingumo, ir veikė juose.

De la Hodde, Histoire des sociétés secrètes; *B. Limanowski,* Historya demokracyi polskiej 1901; *E. L. Voynich,* Gylys 1929. *P.Č.*

Karbonas (iš lot. carbo ‚anglis') arba karbono formacija — geologijoje akmens anglies periodas, ketvirtas paleozoinės eros periodas, pavadintas pagal tuo metu susidariusius didžiulius akmens anglies klodus. K. sluoksniai yra devono viršuje, o permės padermės juos dengia. K. sluoksniai sudaryti iš smiltainių, konglomeratų, molio skalūnų, klinčių ir akmens anglies. K. skirstomas į apatinį ir viršutinį karboną. K. periode vyravo labai turtinga žemyno miškų ir pelkių augmenija: paparčių medžiai, pataisiečiai, asiūkliečiai, kalamarijos, cikadėjos, spygiuočiai. Fauna buvo taip pat labai įvairi. Pirmą kartą pasirodo didžiosios foraminiferos, kurios sudarė net uolienas; koralai ir išsivysčiusios jūrų lelijos; brachiopodai, geldelės ir sraigės, nautiliai, amonitai, skorpijonai, vorai; vabzdžiai prasideda viršutiniame k. su primityviais sparneliais; iš žuvų vyrauja elasmobranchai; amfibijos (stegocefalai); pasirodo pirmieji ropliai ir teromorfai. K. metu vyko varistinio kalnų susidarymo svarbiausios fazės ir granito intruzijos.

K. padermės randamos visose pasaulio dalyse. Lietuvoje aptiktos tik apatinio k. transgresijos žymių: apatinio k. dolomitai, mergelis ir molis su dolomitiniais įtarpais. Jų atodangų yra Žagarės ir Klykolių apylinkėse. Akmens anglys randamos dažniausiai viršutiniame k. Šitų padermių Lietuvoje neaptikta, todėl yra maža vilties rasti geruųjų akmens anglių.

Iš k. periodo žemės turtų pažymėtini labai dideli akmens anglių ištekliai, taip pat geležis, švinas, cinkas, asfaltas, skalūnai.

H. Potonié, Die Steinkohle 1921; *E. Kayser und R. Brinkmann,* Abriss der Geologie 2, ⁶1948. *B.Sld.*

Karbonatai (iš lot. carbo ‚anglis') 1. anglies rūgšties druskos, H_2CO_3. Žinomiausi k. yra potašas K_2CO_3 arba kalio karbonatas, soda Na_2CO_3 arba natrio karbonatas. Geriamoji soda, Na_2HCO_3, yra natrio bikarbonatas; vartojama skilvio rūgštims neutralizuoti, kepamiesiems milteliams gaminti. Kalcio k. ($CaCO_3$) įeina į kreidos ir marmuro sudėtį. *P.Jc.*

2. Mineralai, į kurių cheminį sąstatą įeina angliarūgštės grupė CO_3. Jie sudaro atskirą labai gausią mineralų—karbonatų klasę. Svarbiausios yra kalcito ir aragonito grupės, kurioms priklauso apie 70 mineralų. Kalcito grupės svarbesnieji mineralai: kalcitas (Ca karbonatas), magnezitas (Mg karbonatas), sideritas (Fe karbonatas), smitsonitas (Zn karbonatas), rodochrozitas (Mn karbonatas) ir kt. Aragonito grupės svarbesnieji mineralai: aragonitas (Ca karbonatas), viteritas (Ba karbonatas), stroncianitas (Sr karbonatas), ceruzitas (Pb karbonatas) ir kt. Dolomito grupei priklauso CaMg karbonatai.

Lietuvoje k. atstovauja klintys, dolomitai ir sideritas. Ryškesnės klinčių grupės yra šios: baltoji minkšta kreida ir mergelinga kreida, cechšteino kalkiniai akmenys, kvarteriniai kalkių tufai, ežerų kreida. Dolomitų aptinkama devono sluoksniuose. Maži siderito kiekiai randami jūros laikotarpio padermėse.

A. Damušis ir B. Saldukienė, Lietuvos žemės turtai (Lietuva 4, 1953, 107 tt.). *B.Sld.*

Karbonilinė grupė (vok. Karbonyl iš lot. carbo ‚anglis' ir gr. hylē ‚medžiaga') dvivalentė grupė >C=O, kurios buvimas molekulėje būdingas ketonams.

Karbonilo junginiai organinės medžiagos, kuriose vienas iš anglies atomų yra sujungtas dvilinka jungtimi su deguonies atomu. Bendrinė tokių medžiagų formulė yra $R\,R^1\,C = O$, kur R ir R^1 yra bet kokie organiniai radikalai ar vandenilio atomai. K.j. taip pat vadinami sunkiųjų metalų junginiai su anglies monoksidu, pvz. nikelio tetrakarbonilas $Ni(CO)_4$ ar geležies pentakarbonilas $Fe(CO)_5$ ir kt. šio tipo junginiai. *A. M. Js.*

Karbonitai (lot.) sprogstamosios medžiagos, silpni (mišrūs) dinamitai, sudaryti iš 25–30% nitroglicerino, ruginių miltų ir salietros. Vartojamas anglies kasyklose.

Karbonizacija (vok. Karbonisation iš lot. carbo ‚anglis') 1. pavirtimas anglimi, suanglėjimas; medžio arba akmens anglies sausasis varymas. Organinių medžiagų anglinimas vykdomas destruktyviai destiliuojant deguonies neturinčioje aplinkoje. Karbonizuojamos yra akmens ir rudosios anglys, durpės bei mediena.

Akmens anglies (šiam reikalui vartojama akmens anglis, turinti daugiau lakių medžiagų) k. vykdoma dviem tikslais: kokso arba dervų gamybai. Pirmuoju atveju akmens anglies k. vykdoma aukštose temperatūrose (900 – 1100°C). Gaunamas

koksas nebeturi lakių medžiagų ir tinka metalurgijos (žr.) reikalams. Antruoju atveju akmens anglies destruktyvi distiliacija vyksta žemesnėse (450–650°C) ar vidutinėse (600–850°C) temperatūrose. Kokse pasilieka apie 12% lakių medžiagų, bet už tai gaunama dvigubai daugiau dervų ir jos būna kitokios chemiškos sudėties.

Aukštose temperatūrose akmens anglies k. vykdoma koksavimo krosnyse nuo 12–16 t talpos. Kiekviena krosnis pakraunama ir iškraunama automatiškai, bet atskirai. Kadangi krosnys būna sustatytos grupėmis po 30–90 vienetų, tai koksavimas tampa tolydinio veikimo operacija. Kaitinama anglis iš lengvo pasiekia 1100°C temperatūrą. Išsiskyrę lakiosios medžiagos siurbiamos į valymo bei skirstymo skyrių, o įkaitęs koksas išstumiamas specialiu įtaisu per labai trumpą laiką (vieną minutę) į vagonėlius. Čia jis aušinamas vandeniu (šlapias būdas) arba azotu bei angliarūgštimi. Pastaruoju būdu aušinant atgaunama apie 75% kokso šilumos.

Lakiosios medžiagos geležinėmis rankovėmis pamažu siurbiamos per aušikliuploviklių sistemą, kur išplaunama amoniakas, kondensuojamos dervos bei absorbuojamos lengvosios alyvos (benzenas, toluenas, ksilenai ir iš dalies naftalinas). Dalis dujų nesusikondensuoja. Jos yra valomos (pašalinami sieros junginiai, kaip sieros vandenilis, rodanidai) ir surenkamos į dujomačius. Anksčiau šios dujos buvo naudojamos apšvietimui, todėl kai kas ir dabar jas tebevadina šviečiamosiomis dujomis. Jų cheminė sudėtis: vandenilis, metanas ir jo homologai, anglies viendeginis ir kiek mažiau angliarūgštės bei azoto. Jos yra nuodingos (anglies viendeginis). Dabar šios dujos sunaudojamos kokso krosnių ar šiaip pramoniniam šildymui. Iš vienos tonos akmens anglies gaunama apie 600–750 kg kokso, 30–40 litrų sunkesnių dervų, 8–14 litrų lengvesnių alyvų, 8–12 kg amonio sulfato bei 300–400 m^3 dujų. Dervos ir lengvosios alyvos valomos skirstoma distiliacija. Pagal kylančią temperatūrą gaunama: 1. lengvosios alyvos (benzenas, toluenas, ksilenai); 2. kreozotinės bei rūgščios alyvos (fenolas, krezolai ir iš dalies naftalinas); 3. šarminės alyvos (piridinas ir homologai); 4. antraceninės alyvos (antracenas, fenantrenas ir kt.) ir 5. akmens anglies pikis. Visos šios medžiagos dar valomos ir plačiai pritaikomos cheminėje (lakų, darylų, plastikų, sprogalų) pramonėje. Pasaulinė kokso gamyba 1955 siekė 248 mil. tonų.

Akmens anglies k. žemesnėse bei vidutinėse temperatūrose vykdoma įvairaus tipo įrengimuose, tačiau gauti produktai yra panašūs savo chemine sudėtimi. Šiai k. vartojama anglis, turinti daugiau lakių medžiagų (28–35%). Gautų dervų cheminė sudėtis skirtinga. Nerandame čia nė benzeno ar naftalino bei antraceno, o parafinus, naftenus, metil-naftalinus bei olefinus. Šios alyvos po valymo naudojamos vidaus degimo variklių kurui. Gaunama šiek tiek rūgščių (fenolas, krezolai) bei šarminių alyvų. Likutis—akmens anglies pikis.

Daromi plataus masto bandymai pritaikyti akmens anglies k. požemyje. Tikimasi išnaudoti prastesnės rūšies bei plonesnius, kasimui neekonomiškus, anglies klodus.

Rudosios anglies k. vykdant gaunamos dervos turi daugiau parafininių medžiagų bei vaškų (montano vaško, žr. Vaškai). Iš šių dervų gaunamos alyvos tinka vidaus degimo varikliams (dizeliams).

Durpių k. neturėjo pasisekimo. Durpių koksas dėl savo savybių neranda platesnio pritaikymo. Durpių dujinimas praktikuojamas. Gautos dujos naudojamos varikliams. Dervos valomos skirstoma distiliacija. Durpių neutralios alyvos turi daugiau olefinų. Rūgščios alyvos savo chemine sudėtimi panašios medienos k. gaunamoms alyvoms.

Medienos k. vykdama retortose bei tolydinio veikimo įrengimuose. Kai kur (Švedijoje) dar sutinkama medienos k. kapčiuose. Gaunama medžio anglis naudojama aktyviosios anglies gamybai, taip pat kalvių darbams ir pramonės reikalams. Iš vienos tonos kieto medžio (ąžuolo, uosio) gaunama 150–200 kg medžio anglies ir 250 litrų kondensato (80% vandens, 7% acto rūgšties, 4% metanolo ir 9% dervų), ir be to apie 100–150 m^3 dujų. Dervos nuo vandeninio sluoksnio atskiriamos dekantacija. Vandeninį sluoksnį skirstomai destiliuojant išskiriama acto rūgštis ir metanolas. Kietųjų medžių dervos (ketonai, alkoholiai bei kreozotinės alyvos), išvalytos skirstomąja destiliacija, naudojamos dezinfekcijai bei vaistų gamybai. Jos skiriasi nuo terpeninių dervų gaunamų spygliuočių medienos k. procese. Žr. Dervos (terpeninės).

P. Damm, Verhältniss zwischen den Bedingungen der Koksbildung, Teerausbeuten und Qualität des Teeres (Erdöl und Koble 4, 1951; *F. Denig*, In-

dustrial Coal Carbonization, Chemistry of Coal Utilization II, 1945; *H. J. V. Winkler*, Der Steinkohlenteer und seine Aufbereitung 1951; *J. Beek*, Le Goudron de Houille 1950; Low Temperature Carbonization of Utah Coals. Utah Conservation and Research Foundation 1939. *A. Vtk.*

2. Tekstilėje — vilnos arba pusvilnės apdirbimas mineralinių rūgščių tirpalais, siekiant pašalinti augalines priemaišas. Tam tikslui dažniausiai naudojamos praskiestos sieros (H_2SO_4) arba druskos (HCl) rūgštys, kurios 100°C temperatūroje suardo celiuliozę ir apskritai augalinį pluoštą, bet vilnos, kaip keratino, jos dar nespėja per daug susilpninti. *P. Jc.*

Karborundas (iš lot. carbo ‚anglis' ir corundum ‚rubinas') silicio ir anglies junginys; žalsvos arba juodos spalvos kristalinė medžiaga, labai kieta, gaunama lydant silicio dioksidą (titnagžemį) su anglimi elektrinėse krosnyse. Naudojamas miltelių arba skridinių pavidalu plieno dirbiniams šlifuoti, ugniai atsparioms medžiagoms, galąstuvams ir kt. gaminti. Plg. dar Carborundum.

Karbunkulas (lot. carbunculus ‚maža anglis') 1. piktybinė odos votis, ūminis užkrečiamas visų odos sluoksnių ir poodinės ląstelienos įdegimas, turįs palinkimą plėstis. Ligos sukėlėjas — streptokokas, vienas arba kartu su stafilokoku, vyraujant streptokokui. Ypačiai seni žmonės su neatsparia oda yra palinkę susirgti šia liga. Votis dažniausiai atsiranda ant sprando arba ant nugaros, kur stora oda silpniau maitinama krauju, nejautri ir mažiau atspari infekcijai. Susirgimo vaizdas: kietas odos sutinimas raudonas iš kraštų ir melsvai rausvas centre, kur dažnai atsiranda melsvo skysčio pripildytos pūslelės. Vėliau centras išpūva, iškrinta ir atsiveria granuliuojanti, lėtai gyjanti žaizda. Būdingi ligos simptomai: aukšta temperatūra ir sunki ligonio būklė. Susirgimas sunkus, seniems ir diabetikams pavojingas. Odos susirgimas antraksas (anthrax, lot. pustula maligna) žmonių taip pat vadinama karbunkulu. Šios rūšies k. apsikrečiama nuo juodlige sergančių gyvulių. Jis turi panašumo su tikruoju k., bet atsiranda dažniausiai ant rankų žmonėms, turintiems sąlytį su gyvuliais, jų odomis ir vilnomis. *V. Kn.*

2. Veterinarijos medicinoje — emfizematinė gangrena, sukeliama Clostridium Chauvaei bakterijos. Šia liga dažniausiai apsikrečia skeltanagiai gyvuliai per virškinamąjį aparatą arba per odos žaizdas. Įvairiose kūno dalyse atsiranda patinimų, kurie turi savyje tamsios spalvos kraujo, sumaišyto su dujomis. *J. Mot.*

3. Raudonos spalvos brangakmenis (gema), sen. graikų vadintas antraksu (anthrax). Manoma, kad senovėje k. vadintas granatas.

Karceris (lot. carcer ‚kalėjimas') 1. anksčiau vieta, kur būdavo laikomi studentai ir mokiniai už disciplinarines bausmes. Tokių k. būdavo pačios mokyklos patalpose. Žinomiausi studentų k. yra buvę Heidelbergo, Jenos ir kt. universitetuose. Sienos juose yra išrašytos įvairiais šūkiais, posakiais, poezija, studentų siluetais, korporacijų ženklais ir kt. K. buvo laikomi studentai, nuteisti univ. disciplinarinio teismo. 2. Vėliau k. vadinta mažos patalpos kalėjimuose ar policijoje, kur buvo laikomi suimtieji ir nubaustieji. 3. Sen. Romoje užtvaras arenoje, iš kur prasidėdavo lenktynės. *St. Vk.*

Karceriškių vandens matavimo stotis kair. Rusnės krante, 37,6 km nuo Atmatos žiočių, 24 km nuo Rusnės mst., ties D. Karceriškių k. (Rytprūsiuose). Įsteigta 1880, turi 12 matuoklių; nulio altitudė 0,235 m nuo j. l. Aukščiausias horizontas 6,77 m (1888), dėl ledų susigrūdimo 7,04 m (1924), žemiausias 0,43 m (1900), vid. 2,29 m. *S. K.*

Karchedonas (gr. Karchedon) graikiškasis Kartaginos (žr.) pavadinimas.

Karchemišas žr. Karkemišas.

Karchi (Al Karchi) Abu Bekr Mohammed Ibn Al Hasan (m. tarp 1019–1029) arabų matematikas, gyvenęs Bagdade, save vadinęs skaičiuotoju. Be kitų darbų K. yra parašęs vadovėlį apie lygtis, kur nagrinėjamos taip pat ir neapibrėžtos lygtys.
O. Becker und *J. E. Hofmann*, Geschichte der Mathematik 1951.

Karcinogenai (gr. karkinos ‚vėžys' ir genos ‚giminė, kilmė') vėžį sukeliančios medžiagos ar agentai. Paminėtini yra iš anglies dervos išskirtas 1,2–benzopirenas, $C_{20}H_{12}$, aromatinis angliavandenilis, toliau tam tikri sintetiniai dažai ir jų sintezei naudojamos tarpinės medžiagos, ultravioletinė, rentgeno ir gama radiacijos. Taip pat, galimas dalykas, nežinomos sudėties medžiagos tabako dūmuose ir dervoje. *St. K.*

Karcinoma žr. Vėžys.

Karczewski žr. Karčevskis.

Karčevskis (rašėsi Karczewski) 1. Julijonas (1806 Ašmenoje – 1833 Romoje) tapytojas, Vilniaus advokato sūnus. Mokėsi Vilniaus gimn., paskui studijavo Vil-

niaus univ. teisę ir tapybą pas Rustemą. Vilniuje begyvendamas tapė gamtovaizdžius ir scenas ypačiai iš žydų gyvenimo. Toliau gilino studijas Paryžiuje ir Romoje. 1826 Paryžiuje nutapė ‚Sobieskis priešais Vieną'. Nuo 1829 gyveno Romoje, kur turėjo pasisekimo savo olandų meistrų įtakoje sukurtais žanro paveikslais. Iš žymesnių jo paveikslų paminėtini: gamtovaizdis ‚Kapitolyje', Žydų laidotuvės, Žydų smuklė.

J. Bieliński, Uniwersytet Wileński III 1899–1900, 748. *P. Rkl.*

2. Juozapas (1780–1853) agronomas, generalinis Radvilų dvarų prievaizdas. Kurį laiką buvo Vilniaus Nenaudėlių d-jos sekretorius. Rašė ‚Wiadomości Brukowe'. Išsp. Tėvų patarimai vaikams.

Vincentas (1789 Gardino krašte — 1832 Vilniuje) astronomas. Mokėsi Vilniaus univ., 1811 gavo filosofijos magistro laipsnį. 1814–18 dėstė astronomiją Vilniaus univ. 1818–21 gilino studijas Paryžiuje. Grįžęs kurį laiką dėstė matematiką Kielcų gimn. ir buvo astronomijos observatorijoje adjunktu Krokuvoje. 1828–31 dirbo Vilniuje kaip astronomijos observatoriaus adjunktas. Iš jo darbų pažymėtini: O pożytkach wynikających dla społeczności ludzkiej z nauki astronomii 1816, Gnomonika rysunkowa 1818, ²1825, Początki arytmetyki 1822, Początki geometryi w ośmiu księgach I–II 1823, Nauka o niebie 1824, Historya astronomii 1825 ir kt. *P. Č.*

Karčiama žr. Smuklė.

Karčiarūgštis žr. Rūgštis.

Kařčiupis upelis Rumšiškių vls., Kauno aps., deš. Nemuno intakas, 7 km ilgio; turi deš. intaką Kertupį.

Kardamonas sausos, nunokusios sėklos augalo Elettaria cardamomum (žr.). Sėklos turi 3–8% eterinių aliejų, taip pat riebalinių aliejų, krakmolo ir gleivinių medžiagų. Skonis ir kvapas aromatiškas. Tinktūrų pavidalu k. vartojama kaip aromatinė medžiaga, taip pat su katartiniais vaistais, nes eterinių aliejų dėka skatina skrandžio ir žarnyno celių sekreciją.

Kardanas prietaisas kam nors pakabinti, pavadintas jo išradėjo italų matematiko H. Cardano (žr.) vardu. Tame prietaise ir atramoms supantis pakabintasis kūnas išlieka nejudamas. Naudojamas laivuose kompasams, chronometrams, barometrams, lempoms ir kt. pakabinti. Padarytas iš dviejų, retkarčiais trijų, metalinių žiedų ir stovo. Išorinis žiedas lauko pusėje turi ašis, kurios remiasi į stovo guolius. Vidurinėje pusėje nutolę 90° kampu pritvirtinti guoliai, į kuriuos remiasi kito mažesnio diametro žiedo ašys. Šis žiedas standžiai apjuosia pakabinamą objektą arba turi viduje taip pat 90° nutolusius nuo ašies guolius, į kuriuos remiasi pakabinamo objekto ašys.

M. Sl.

Kardas (iš persų kārd ‚peilis') lenktas vienašmenis kertamasis ginklas. Nuo kalavijo skiriasi tuo, kad jo geležtė yra lenkta. Perėjimas iš dviašmenio kalavijo į vienašmenį kardą lenkta geležte buvo didelis laimėjimas ginklų technikos srityje. Tiesi geležtė kietą daiktą skaldo, bet jos veikimas minkštose vietose yra žymiai silpnesnis. Lenkta geležtė ne tiktai skaldo, bet ir piauna; ji lyg sujungia savyje kirvio ir peilio veikimą. K. yra rytų tautų išradimas. Jį pažino jau sen. persai. I–II a. po Kr. šis ginklas per dakus pateko ir pas romėnus. K. buvo žinomas ir IV a. germanams Ankstyvajame viduramžyje k. tebuvo vartojamas Azijos ir R. Europos tautose. Kryžiaus karų pradžioje k. vienur kitur buvo vartojamas, bet riteriai, nors k. turėjo daug pirmenybių, juo nepasinaudojo. XIII–XIV a. Prancūzijoje buvo daromi kertamieji ginklai lenkta geležte (badelaire), bet jie daugiau priminė platų lenktą peilį (pieš. 1). Panašios formos ginklas buvo vartojamas Italijoje ir nuo XV a. pradžios Vokietijoje. XVI a. k. išplinta Europoje ir nedaug tepasikeitusios formos išlieka raitininkų apsiginklavime iki šių dienų. K. geležtės ir rankenos konstrukcija amžių būvyje yra buvusi įvairi. Geležtės įvairavo savo lenktumu, ilgiu, svoriu, iškaltų ‚takų' kiekiu, smaigalio konstrukcija ir kt. Rankenos galas paprastai būna lenktas. Rytuose rankos apsauga buvo labai paprasta: tiesus kryžius, kuris kiekvienoje pusėje dar turėjo skersinius iškyšulius (pieš. 2). Maurų ir lenkų k. tiek kryžiaus, tiek ir iškyšulių galai nulenkti smaigalio link, kad tarp jų įstrigtų priešo k. (pieš. 3). Nuo XVIII a. ranka apsaugoma lankeliais, skydeliais ir kt. Nepriklausomoje Lietuvoje k. nešiojo ir pėstininkų karininkai. *O. Urb.*

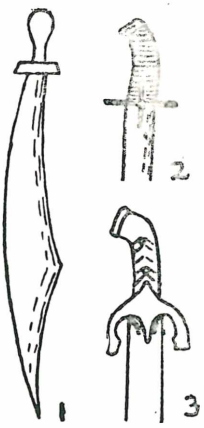

Kardų tipai

Kardas tuo vardu leisti laikraščiai:

1. Savaitinis laikraštis, ėjęs 1896 IV 1 —

1898 X 5 Baltimorėje, Md. Iš viso išėjo 131 numeris (1896 — 40, 1897 — 52 ir 1898 — 39). 1898 savarankišku K. priedu ėjo Galybė (žr.). K. leido ir kurį laiką redagavo Vincas Karalius (žr.), vėliau Juozas Laukys-Keliauninkas. Laikraštis buvo socialistinės-laisvamaniškos krypties. Spausdinta įvairių žinių, literatūrinių rašinių ir laisvamaniškų straipsnių. Daugiausia triukšmo buvo sukėlęs straipsnis ‚Atvira gromata į Jėzų Kristų'. Bendradarbiavo: V. Karalius, J. Laukys, J. Šliūpas, M. Jankus, F. Gelgauda-Masionis, S. Maliauskis-Homolickis, kun. V. Dembskis, V. Kalvaitis ir kt. *A. Mž.*

2. Iliustruotas satyros, juokų ir kritikos žurnalas, ėjęs kas mėnesį 1916–26. Jis buvo tęsinys Worcesteryje, Mass., ėjusio juokų ir satyros iliustruoto laikraščio ‚Šakė' (žr.). Nr. 1 išėjo 1916 IV Waterburyje, Conn. 1917 K. leido Kardo b-vės komitetas, susidaręs iš pirm. A. F. Miliausko, sekr. J. Repšio, iždininko N. J. Kudarausko ir administratoriaus J. Naviacko. Pakrikus komitetui, 1917 IV laikraštis perkeltas į Bostoną, ir jo leidimą perėmė ‚Laisvės Draugai' (F. Bagočius ir kt.). Jie išleido 16 numerių ir 1918 (nuo nr. 8) K. perkeltas į Čikagą ir perduotas Lietuvių laisvamanių federacijai. Čia K. ėjo iki 1926. Tai buvo didelio formato, 28 psl. laikraštis, socialistinės krypties. K. redagavo: Kl. Jurgelionis, K. Augustas, A. Baronas, St. Strazdas, T. Kučinskas, F. Bagočius, J. Repšys ir kt. *J. P.*

3. Lietuvos karininkų laikraštis, ėjęs 1925 I 15 — 1940 VI 15 Kaune. Pradžioje K. leido Karo mokslo d-ja, laikraštis ėjo du kartus per mėnesį. 1926–28 K. ėjo 3 kartus per mėnesį, bet 1928 VII dėl lėšų stokos sustojo. 1929 IV laikraštis atgaivintas Mūsų Žinyno priedu, prieš tai sustabdžius Karo mokslo d-jos leidžiamas Karo Mokslo Draugijos Žinias. Atgaivintasis K. leistas kas mėnesį, bet 1933 IV vėl sustabdytas. Netrukus, nuo 1933 V 15, nuo nr. 1 (152), K. paverstas žurnalu, kurį pradėjo leisti du kartus per mėnesį Lietuvos karininkų ramovė. Bolševikams okupavus Lietuvą, 1940 VI 15 K. sustabdytas. 1925–28 tiražas 1000–1500 egz., po 1938 — 2000 egz. Rašyta aktualiais krašto gynimo, kariuomenės, atsargos karininkų, savanorių kūrėjų, šaulių reikalais. Dėta karo, užsienio ir vidaus politikos apžvalgų. Plačiai informuota apie Lietuvos ir kitų valstybių kariuomenių gyvenimą bei įvykius. K. redaktoriais yra buvę: pirmuoju red. K. Skučas, vėliau iki 1925 XII 15 Vincas Jonuška, paskui iki 1927 II 10 red. pareigas ėjo P. Biržys, po jo iki 1928 VII J. Acukas. Atgaivintą K. 1929 IV — 1933 IV red. V. Steponaitis, 1933 V 15 — 1935 V 15 J. Balčiūnas, 1935 V 16 — 1936 XII 31 A. Šimkus, 1937 I 1 — 1938 XI 1 Sližys ir 1938 XI 2 — 1940 VI 15 L. Zibavičius.

P. Jakštas, Mūsų karinė spauda 1918–38 (Mūsų Žinynas 11–12, 1938, 840–842 psl.).

Kardažolė (Onopordon Acanthium), graižiažiedžių (Compositae) šeimos dygi žolė. Auga nedirbamoje žemėje, pakelėse. Vartojama diegliui (šonuose, nugaroje) gydyti.

Kardelienė - Raciborskaitė Elzbieta (g. 1901 XI 17 Piatigorske, Kaukaze) operos sclistė, lyriškai koloratūrinis sopranas, duktė Jono Raciborsko ir Marijonos Dubinskaitės iš Bileišių k., Dusetų vls., Zarasų aps. Mokėsi Piatigorsko vidurinėje mokykloje, 1914–17 Candero inst. Petrapilyje, kur, baigusi masažo, kosmetikos, pedagoginės gimnastikos ir gailestingųjų seserų specialybes, palikta institute masažo lektore. 1918 grįžusi Lietuvon, Dusetų vls. ruošė kaimo spektaklius ir vedė chorus. 1920–23 bedirbdama Zarasų aps. ligoninėje, dalyvavo Akstino d-jos ruošiamuose spektakliuose (M. Petrausko Consi-

E. Kardelienė

E. Kardelienė su K. Petrausku Lakmės operoje

lium facultatis ir kt.). 1921 Zarasuose susituokė su J. Kardeliu (žr.). 1923 I 1 persikėlė į Kauną, kur mokėsi Liet. mokytojų profesinės s-gos gimn. ir 1923–30 Lietuvos valstybinėje konservatorijoje, kur baigė dainavimo (V. Grigaitienės klasė) ir mokytojavimo specialybes. Be to, išėjo kursus: fortepijono (V. Žadeika), harmonijos (J. Bendorius), kompozicijos ir instrumentacijos (J. Gruodis), dirigavimo (N. Martinonis) ir operos klasę. 1932–34 specializavosi dainavime Romoje pas Šv. Cecilijos konservatorijos prof. E. Ghibaudo.

Po debiuto Traviatoje (Violeta), 1930 priimta Lietuvos valstybinėn operon, kur ligi 1944 vasaros dainavo visose operose (Kaune ir Vilniuje) pirmaeiles koloratūrines partijas: Violetą (Traviata), Juliją (Romeo ir Julija), Eudokiją (Žydė), Roziną (Sevilijos Kirpėjas), Džildą (Rigoletto), Lakmę (Lakme), Filiną (Mignon), Lėlę (Hofmano pasakos), Noriną (Don Pasquale), Manoną (Manon), Cerliną (Fra Diavolo), Martą (Marta), Gulbę (Car Saltan), Miuzetą (Bohema), Suzaną (Figaro Vestuvės) ir kt. Iš viso dainavo 22 operose (apie 600 spektaklių). Su Traviata ir Sevilijos Kirpėju gastroliavo visuose didesniuose Lietuvos miestuose. Dalyvavo soliste Rossinio oratorijoje Stabat Mater ir simfoniniuose koncertuose. Be to, yra koncertavusi Pabaltijo sostinėse, Romoje, Piatigorske ir daugelyje Vokietijos miestų. Buvo viena iš Detmoldo Lietuvių tremtinių operos organizatorių, dainavusi Roziną (Sevilijos Kirpėjas) įvairiuose Vokietijos miestuose.

Atvykusi Kanadon, nuo 1948 yra koncertavusi Kanadoje (Montrealyje, Toronte, Hamiltone, Vinnipege, Sudbury, Norandoje ir kt.) ir JAV (Čikagoje, Clevelande, Bostone, Worcesteryje, Ročesteryje, Waterbury, Naujorke). Nuo 1949 Montrealyje turi muzikos studiją (dainavimas, fortepijonas, teorija).

Kardeliniai (Iridaceae), daugiamečių žolių, pasižyminčių ilgais kardiškais lapais, šeima su gentim kardelis (Gladiolus), vilkdalgis (Iris).

Kardelis (Gladiolus), kardelinių (Iridaceae) šeimos žolinė gentis. K. paprastasis (G. imbricatus), Lietuvoje retas, auga pelkėtose pievose, krūmuose. K. darželinis (G. communis), auginamas darželiuose, kilęs iš P. Europos. Mėgiamas puošiamoms vietoms apsodinti ir kaip puokštinė gėlė.

Kardelis Jonas (g. 1893 V 26 Girdžiūnų k., Rimšės vls., Zarasų aps.) žurnalistas, visuomenės veikėjas. Pradžios mokslą ėjo Rimšėje, 1908–11 mokėsi Zarasų vidurinėje mokykloje ir 1911–15 vidurinėje medicinos mokykloje Vilniuje, kur gavo gydytojo padėjėjo laipsnį. Privačiai mokėsi ir muzikos. 1915 mobilizuotas į rusų kariuomenę, kur iki 1917 rudens dirbo Daugpily, Maskvoj, Brianske ir Izmaile karo lauko atsargos ligoninėse ir iki 1918 rudens Izmailo bei Kilijos (Rumunijoje) savivaldybės ligoninėse. 1918 XI grįžo į Lietuvą ir išrinktas Rimšės vls. komiteto pirm. Suorganizavo valsčių ir liet. mokyklą. Nuo 1919 pradžios Zarasų aps. medicinos skyr. vedėjas, 1919 X 15 — 1923 I 1 Zarasų aps. gydytojo ir aps. ligoninės ved. padėjėjas, 1921 ėjo aps. gyd. ir aps. ligoninės ved. pareigas. Įsigijęs brandos atestatą suaugusių kursuose Kaune, 1923–28 lankė LU matematikos-gamtos fak., studijavo biologiją, botaniką ir geografiją. Mokytojavo gimnazijose: 1919–23 Zarasų, 1940 IX 1 — 1940 XI 1 Kauno X gimn., 1947 I 15 — 1948 X 31 Augustdorfo (Vokietijoje) ir nuo 1953 Montrealyje. 1923 V 1 — 1940 VII 10 Lietuvos Žinių red. 1940 XI 1 — 1941 XI 1 Lietuvos valstybinės filharmonijos organizatorius ir dir. Vilniuje. 1941–44 dirbo socialinio draudimo įstaigoje, vėliau Vilniaus mst. savivaldybės metrikacijos biuro vedėjas. 1944 VII 10 pasitraukė iš Lietuvos, kurį laiką gyveno Vienoje, Freiburge ir Detmolde. 1948 XI 13 emigravo į Kanadą.

J. Kardelis

Visuomeninė veikla. Dar būdamas moksleiviu, Rimšės vls. organizavo pirmuosius liet. vakarus. 1911–14 Vilniuje dalyvavo mokinių aušrininkų ir ateitininkų organizacijose, buvo abstinentų pirm., skaitė savišvietos savybėje paskaitas, dalyvavo teatro rateliuose, choruose, orkestruose. 1917 išrinktas į Briansko karo apygardos ir miesto komitetus. Aktyviai dalyvavo Briansko liet. pabėgėlių veikloje. Čia priešinosi lenkų pastangoms susirinkimuose pravesti rezoliuciją už Lietuvos-Lenkijos uniją. Izmaile suorganizavo liet. komitetą ir toliau tęsė priešunijinę kovą. Grįžęs į Lietuvą, 1919 pradžioje priešinosi sovietų

sumanymui prijungti Rimšės vls. prie Gudijos. 1919 vienas iš iniciatorių steigti Zarasų liet. gimnaziją, kurioje buvo mokytoju; vienas iš steigėjų kultūros-švietimo d-jos ir klubo Akstino, turėjusio biblioteką ir grupę vaidintojų. Gyvendamas Zarasuose aktyviai veikė atlietuvinant miestą; rūpinosi lietuviškomis pamaldomis: išmokė parapiečius giedoti lietuviškai, vedė 3 chorus (gimnazijos, bažnytinį ir bendrą). 1922 išrinktas į I Liet. Seimą Valstiečių s-gos atstovu. Jai persiorganizavus į Lietuvos valstiečių liaudininkų s-gą (1923), K. buvo centro komiteto nariu (su pertraukomis iki šiol). 1940–44 okupacijų metu K. dirbo pogrindiniame sąjūdyje: buvo vienas iš organizatorių pogrindinės spaustuvės ir pradžioje Nepriklausomos Lietuvos (jo duotas ir tas vardas) redaktorium. Dalyvavo Lietuvos išlaisvinimo komiteto, 1943 gale tapusio Vyr. Liet. išlaisvinimo komitetu (VLIK), organizavime ir buvo jo padalinio nariu Vilniuje. 1945 aktyviai veikė Freiburgo liet. ir menininkų komitetuose. 1945 gale buvo Detmoldo menininkų kolektyvo valdyboje, prisidėjo organizuojant dramos teatrą Aitvarą ir Liet. tremtinių operą. Nuo 1949 yra Kanados liet. centro tarybos ir Kanados liet. bendruomenės krašto tarybos nariu, jos politinio komiteto sekretoriumi, SLA Montrealio kuopos pirm. ir Montrealio liet. seimelio nariu.

Spaudoje pradėjo rašyti 1908 (Lietuvos Ūkininke). Vėliau bendradarbiavo Rygos Garse, Viltyje, Aušrinėje, Ateityje, Santaroje, Sandaroje, Naujienose, Dirvoje, Keleivyje, estų ir latvių spaudoje. Rašė visuomeniniais, politiniais, kultūriniais ir kt. klausimais. 1920 Zarasuose su J. Norkum redagavo šapirografuotą laikraštėlį Akstiną (žr.). Būdamas ilgamečiu Lietuvos Žinių redaktoriumi (nuo 1928 vyriausiuoju ir nuo 1936 atsakomuoju), K. išgelbėjo dienraštį nuo uždarymo (buvo 60.000 litų deficito) ir išugdė į didelį dienraštį, turėjusį vieną iš didžiausių tiražų. Jo pastangomis Lietuvos Žinios pirmosios pradėjo naudotis užsienio korespondentais, kurių žinios būdavo priimamos diktofonu. Be to, K. kurį laiką redagavo Savivaldybių Balsą, Lietuvių Žodį (Detmolde 1946–48). Nuo 1949 I 5 redaguoja Nepriklausomą Lietuvą Montrealyje. 1950 suredagavo pirmąjį Kanados liet. kalendorių ir 1955 Trečiosios Kanados liet. dienos metraštį. Nuo pat įsikūrimo dienos K. priklausė Liet. žurnalistų s-gai ir buvo ilgametis valdybos narys. Jo iniciatyva 1946 tremtyje ta s-ga atgaivinta. Be to, K., susidarius Pabaltijo santarvei, buvo Pabaltijo valstybių rašytojų ir žurnalistų antantės narys. Išvertė K. Tetmajerio Karalių Andriejų ir Vinogradovo romaną Paganinio gyvenimas 1940. K. yra Lietuvių Enciklopedijos bendradarbis.

Kardiazolis žr. Cardiazolis.

Kardinalinis, kardinalus (lot. cardinalis ‚pagrindinis') pagrindinis, svarbiausias, reikšmingiausias.

Kardinalinės dorybės yra tos, kurios yra pagrindinės visoms kitoms dorybėms. Graikuose Platonas buvo sukūręs keturių k. d. sistemą: išmintis, drąsa (arba narsa), santūra ir teisingumas. K. d. paliečia ir patobulina lengvam moraliniam veikimui visas žmogiškosios prigimties dvasines ir juslines galias. Išminties dorybe protas įgalinamas pažinti ir pasirinkti, kas tikrai yra gera ir kas veda žmogų į galutinį tikslą — Dievą. Ši dorybė nustato doriniam veikimui ribas. Teisingumo dorybė (žr. Teisingumas) tobulina valią, lenkdama ją atiduoti kiekvienam tai, kas jam iš tikro priklauso. Santūros dorybė įgalina žmogų tvarkingai naudotis šio pasaulio gėrybėmis, o drąsos dorybė padeda nugalėti kliūtis, veikiant dėl galutinio tikslo. Nors k.d. yra laikomos įdiegtos su pašvenčiamosios malonės gavimu, tačiau jų augimas priklauso nuo asmens pastangų gyventi dorovingą gyvenimą. Taigi jos ir yra įgyjamosios dorybės.

Prel. F. Bartkus ir *kan. P. Aleksa,* Dievas ir žmogus 1953; *Kun. K. Matulaitis,* Dorybės 1932; *B. H. Merkelbach, O. P.,* Summa Theologiae Moralis I 1938; *D. M. Prumer, O. P.,* Manuale Theologiae Moralis I 1953. *V. Rmš.*

K. laipsniai — patys pagrindiniai, svarbiausi taškai ar elementai, kuriais remiantis padaromas vienoks ar kitoks sprendimas, pvz. nustatant diagnozę, sudarant hipotezes, teorijas ir kt.

K. teisės — Rusijos 1768 primestas konstitucijos pobūdžio įstatymas, suglaustai išreiškęs vad. bajoriškosios laisvės santvarką jungtinėje Lietuvos-Lenkijos valstybėje, vėliau dar du kartus keistas. Jo vykdymas buvo pavestas Rusijos ir kt. kaimynių valstybių priežiūrai vad. Garantijos aktais (žr.).

Bajoriškoji valstybė savo laisvių anksčiau nebuvo surašiusi į rašytinę konstituciją. Tik kai kurie tos laisvės principai tebuvo įtraukti į vad. Henriko artikulus (žr.), bet visa aukso laisvė iškerojo remiantis tradicijomis bei bajoriškosios laisvės ideologų formulavimais. Tik kai Čar-

toriskiai (žr.) pabandė kai kuriuos bajoriškosios laisvės pagrindus pakeisti, tai Rusija visas jų reformas sugriovė per Radomo konfederaciją (žr.), po kurios sekęs seimas, komanduojamas Repnino, patvirtino sutartį su Rusija, kuria Kotryna II sutiko garantuoti sujungtųjų valstybių valdymosi formą bei k.t., t.y. visas pagrindines bajoriškąsias laisves, kurios abi valstybes buvo privedusios prie anarchijos ir kurias čartoriskiai buvo norėję apkarpyti.

Į atskirą aktą surašytos k.t. skelbė, kad kai kurie principai niekada negali būti pakeisti, net ir visai bajorijai sutinkant, jei carienė ar jos įpėdiniai nesutiks, o kiti dalykai gali būti keičiami tik visuotiniu sutarimu, t.y. veikiant liberum veto teisei. Nepakeistini nuostatai: įstatymų leidimas priklauso, pagal ano meto terminologiją, trims luomams — karaliui, senatui ir bajorijai; valstybinė tikyba yra katalikų; valdovo rinkimas vykdomas vienbalsiai, ir niekada negali būti pereita prie sosto paveldėjimo; veikia neminem captivabimus (žr.) teisė; nepaliečiamos visų provincijų ir asmenų teisės bei privilegijos; bajoriškojo luomo lygybė; disidentų teisių bei laisvių lygybė; visos bajorų teisės į dvarus bei jų valstiečius, betgi be teisės valstiečius bausti mirtimi (bajorui, sąmoningai užmušusiam valstietį, jei sugaunamas nusikaltimo vietoje, skiriama mirties bausmė). Šis pastarasis nuostatas buvo paimtas iš Lietuvos Statuto ir 1726 konstitucijos, Lenkijai visiškai naujas. Toliau prie nepakeičiamų dėsnių skiriama: pacta conventa (žr.), liberum veto (žr.) ir bajorijos teisė atsisakyti klusnumo, jei valdovas nevykdo pacta conventa punktų, vad. de non praestanda obedientia. Toliau atskirai išvardinami vad. valstybiniai reikalai—materie status, kurie gali būti keičiami tik visuotiniu sutarimu. Tai padidinimas ar pakeitimas mokesčių, padidinimas kariuomenės skaičiaus, sąjungų ir prekybinių sutarčių sudarymas, karo paskelbimas bei taikos sudarymas, piniginiai reikalai, seimų ir seimelių tvarkos nustatytos tame seime pakeitimas, naujų urėdų įkūrimas ir bajorijos pašaukimas į karą. Tai buvo pirmas atvejis visoje abiejų valstybių istorijoje, kad bajoriškosios laisvės buvo sukodifikuotos ir dar apdraustos Rusijos garantija.

Baro konfederacijos (žr.) pastangoms pasibaigus abiejų bajoriškųjų valstybių apkarpymu, vėl buvo imtasi valdžios aparato pertvarkymų, bet vėl tokių, kad išliktų valstybę silpninančios bajoriškosios aukso laisvės. Vėl buvo panaujintos k.t., kurių garantija 1773–75 seimo pripažinta visoms trims grobikėms valstybėms. K.t. iš esmės buvo pakeistos tik nuostatas, pripažinęs disidentų teisių lygybę. Jiems buvo palikta teisė į seimą pasiųsti tik tris atstovus, po vieną nuo Didžiosios bei Mažosios Lenkijos ir Lietuvos, o senatoriais skirti disidentus visiškai uždrausta. Tai buvo nuolaida sujaudintos bajorijos nuotaikoms apraminti, kad masės turėtų nors kuo pasidžiaugti valstybės nelaimių akivaizdoje.

K.t. garantijos aktus Didysis Varšuvos Reformų Seimas atmetė ir pradėjo kurti naują santvarką, atremtą į Gegužės 3 d. konstituciją (žr.). To vaisiai buvo naujas abiejų valstybių apkarpymas, o po to 1793 Gardino Seimas ėmėsi kurti naują valdžios sistemą, atremtą į 1775 santvarką su šiokiais tokiais pakeitimais, bet su k.t., Rusijos Garantijos aktu ir Nuolatine Taryba. Naujoji k.t. redakcija mažai kuo skyrėsi nuo 1775, tik ryškiau akcentavo ypač tuos dėsnius, kurie reformų seimo buvo garsiau paneigti, jų tarpe akcentavo ir Lietuvos valstybinės organizacijos atskirumą, nors tai buvo jau ir 1786 k. t.

Yra buvusios trys k.t. redakcijos, visos surašytos Rusijos ambasadorių rūpesčiu, bet gyvenime neilgai teveikusios. Jos iš tikrųjų nieko nauja nedavė. Jų principai buvo paimti iš ‚aukso laisvės' praktikos. Jų paskirtis buvo užkirsti kelią bet kokioms reformoms, galinčioms sustiprinti valstybę. *A.Š.*

Kardininkas 1. kardų kalėjas, dirbėjas; 2. kai kada šiuo vardu vadinami Livonijos Ordino nariai (žr. Kalavijuočiai); 3. sen. Lietuvoje specialus dignitorius (lot. ensifer, lenk. miecznik), kurio garbės pareiga buvo laikyti D.L.K. kardą įvairių iškilmių metu didžiojo kunigaikščio rūmuose. Be to, kiekvienoje apskrityje (paviete) dar buvo pavieto k., kuris neturėjo jokių pareigų ir praktinės reikšmės.

Kardinolas (iš lot. cardinalis ‚pagrindinis') Kat. Bažnyčios dignitorius, įprastai vyskupas, šv. Tėvo patarėjas ir padėjėjas Bažnyčios valdymo darbe. Popiežiui mirus, kardinolai rūpinasi Bažnyčios gerove ir renka naują šv. Tėvą. K. Kolegiją sudaro 70 kardinolų. Jų yra trys laipsniai: k. vyskupai, k. kunigai ir k. diakonai. Pirmųjų yra 6. Jiems yra pavestos 6 Romos priemiesčių diecezijos. Antrųjų yra 50 ir trečiųjų 14. K. Kolegijai vadovauja k. dekanas, kaip primus inter pares, t.y. be spe-

cialios jurisdikcijos kitų kardinolų atžvilgiu, tik turįs garbės pirmenybę. K. skiriami paties šv. Tėvo parenkant juos iš vyskupų tarpo ir jų vardus paskelbiant k. susirinkime. K. būdami svarbiausi ir artimiausi šv. Tėvo padėjėjai Bažnyčios valdyme, turi pareigą gyventi Romoje, išskyrus tuos, kurie valdo paskiras diecezijas kaip reziduoją vyskupai. Dėl tos priežasties jie yra atleidžiami nuo rezidavimo Romoje. Bet kuris iš k., atvykęs į Romą, aplanko šv. Tėvą ir neišvyksta negavęs jo leidimo, išskyrus k., kurie valdo Romos priemiesčių vyskupijas.

Šventoji konsistorija arba k. susirinkimas, pirmininkaujamas šv. Tėvo, sprendžia didžiausios svarbos klausimus, tik nedaro teisminių sprendimų. Konsistorijų yra dvi rūšys: 1. Ordinarinės arba slaptosios, kuriose dalyvauja tik k. ir kurios vyksta reguliariai; jose renkami nauji k., skiriami vyskupai, steigiamos diecezijos ir sprendžiami kiti svarbūs Bažnyčios reikalai. 2. Extraordinarinės, kurios yra iškilmingesnės ir kuriose be k. dar dalyvauja kiti bžn. dignitoriai, pasauliniai valdovai, nuncijai ir pn.; jos šaukiamos visuotinesnio bei iškilmingesnio pobūdžio pasitarimams.

Ypatingai svarbus vaidmuo tenka K. Kolegijai šv. Tėvui mirus; jie tvarko visus skubiuosius bžn. gyvenimo reikalus ir renka naująjį popiežių.

H. Hynes, The Privilege of Cardinals 1945. *M.Č.*

K. l i e t u v i a i. Praeityje yra buvę ir lietuvių k., kurių du, Fridrikas Jogailaitis (žr.) ir Jurgis Radvila (žr.), buvo neabejojamai lietuvių kilmės. Pirmasis, tapęs k., į Lietuvą tebuvo atvykęs apsilankyti, o antrasis, pakeltas k., Lietuvoje gyveno dar keletą metų.

1. F r i d r i k a s J o g a i l a i t i s (1468–1505), D.L.K. Kazimiero ir Elzbietos Habsburgaitės sūnus. Dar tebegyvenant tėvui Kazimierui buvo rūpintasi, kad karalaitis būtų pakeltas k. Tas pastangas rėmė ir buvęs karalaičių auklėtojas Kalimachas. Dar intensyviau prašė popiežiaus kardinolystės savo broliui Lenkijos karalius Jonas Albrechtas ir čekų bei vengrų karalius Vladislovas. Pop. Aleksandras VI patenkino jų prašymą ir 1493 IX 20 pakėlė Fridrichą kardinolu. Kai žinia apie paskyrimą pasiekė Krokuvą, ten X 24 buvo suruoštos padėkos pamaldos su iškilmingu Te Deum. 1493 X 2 kardinolas Fridrichas paskirtas Gniezno arkiv., pakonsekruotas XII 21. Per Kalėdas jis Krokuvos katedroj atlaikė pirmas pontifikalines mišias. 1494 vasarą Fridrichas iš Krokuvos išvyko į Gniezną atlikti iškilmingo ingreso į arkivyskupo sostą. Atvažiavusį arti Gniezno į arkivyskupui priklausantį kaimą naująjį k. aplankė kapitulos delegatai, kuriuos jis painformavo apie ingreso tvarką. Iš ten, apsuptas senatorių, ponų ir dvariškių, atvyko prie miesto vartų, kur buvo sutiktas kapitulos, dvasininkų bei minios tikinčiųjų ir nulydėtas į katedrą. VIII 28 pop. deleguotas Poznanės vyskupas uždėjo Fridrichui palijų ir buvo perskaityta pop. brevė. Po iškilmių Fridrichas, padedamas savo kanclerio, notaro ir kapitulos narių, ėmė tvarkyti arkivyskupijos reikalus. VIII 30 atliko pirmąjį diecezinį sinodą. Dėl kažkokių priežasčių Apaštališkasis Sostas uždelsė prisiųsti jam k. insignijas; jos įteiktos tik 1495 IV per pop. pasiuntinį ne Krokuvoj, bet Radome, kur tuo metu buvo atvykęs Fridrichas su savo motina Elzbieta ir seserimis. J. Kraševskis mini, kad Fridrichas 1495 po Velykų buvo iškeliavęs į Vilnių aplankyti savo brolio D.L.K. Aleksandro ir jo žmonos Elenos bei pasirodyti kardinoliškoj didybėje savo protėvių sostinėje (kiti autoriai, pvz. J. Korytkowskis, tai paneigia, tvirtindami, kad jis tuo metu važinėjęs tik Lenkijoj). Kardinolo

Kardinolas Fridrichas Jogailaitis

apsilankymą Vilniuje pažymi ir M. Balinskis (Hist. miasta Wilna II, 30 psl.), rašydamas apie D.L.K. Aleksandro vestuves su Maskvos kng. Elena. Jis sako, kad vestuvių iškilmės Vilniuje prasitęsusios ir padidėjusios, kai 1495 tuoj po Velykų atvykusi Aleksandro motina Elzbieta su dukterimis ir kardinolas Fridrichas. Matyt, Fridrichas iš Radomo, kur tą pavasarį gavo insignijas, buvo pasukęs į Lietuvą.

Kardinolas Fridrichas, būdamas Jogailos univ. Krokuvoje kancleriu ir globėju, uoliai rūpinosi jo klestėjimu. Buvo padėjėju ir patarėju broliui Jonui Albrechtui krašto valdymo reikaluose. Po šio mirties sušaukė į Petrikovą elekcinį seimą ir sumaniai bei energingai jam vadovavo. Jis karūnavo Krokuvos katedroje Aleksandrą Lenkijos karaliumi. Po karūnacijos Aleksandras, išvykdamas kuriam laikui į Lietuvą, karalystės valdymą buvo pavedęs Fridrichui, kuris tai atliko be priekaištų. Iškilus pavojui rytuose, jis pats žygiavo su 500 raitininkų ir pėstininkų daliniais prieš totorius. Per savo 15 metų vyskupavimą sušaukė 12 diecezinių bei provincinių bžn. sinodų, kuriuose buvo svarstoma ir daromi nutarimai, liečią tikėjimo pagyvinimo, blogybių pašalinimo bei drausmės dvasininkų tarpe sustiprinimo reikalus. Jis rūpinosi išleisti savo vyskupijų dvasininkams reikalingų liturginių knygų: jo patvarkymu 1502 išleistas brevijorius, pritaikytas Gniezno bžn. provincijos kunigams, 1503 išsp. Krokuvoj ritualas, išleistas pirmas Lenkijoj spausdintas mišiolas. Pamaldų tvarkai ir vienodumui išlaikyti išleido rubricelę ir švenčių kalendorių, savo vyskupijų bžn. išrūpino iš pop. įvairių atlaidų, steigė brolijas ir tvirtino įsteigtąsias, gerino klero materialinę padėtį. Buvo palankus mokytiems, nuosaikus savo pavaldiniams, gailestingas vargšams. Pats daug keliavo, mėgo plačias draugystes, tačiau visada išsilaikė savo dvasinio pašaukimo aukštumoje. Ankstesniųjų rašytojų (Kromerio, Sarnickio, Buzinskio, Lętowskio, Bartaševičiaus) primetami jo asmeniniam gyvenimui priekaištai, vėlesniųjų autorių (J. Korytkowskio), nuodugniau tyrinėjusių karalaičio gyvenimą, paneigiami. Fridrichas mirė Krokuvoj ir ten palaidotas.

J. Korytkowski, Arcybiskupi Gnieźnieńscy II, 1899; *K. Eubel,* Hierarchia Catholica II, 1914; *H. Rybus,* Królewicz kard. Fryderyk Jagiellonczyk 1935; Polski słownik biograficzny VII 1948; Sacrum Poloniae Millennium I 1954.

2. Jurgis Radvila (1556 V 31—1600 I 21), sūnus Mikalojaus Juodojo R. ir Elzbietos Šidlovieckaitės, Vilniaus vyskupas. Pop. Grigalius XIII, įvertindamas jo nuopelnus Bažnyčiai ir atsižvelgdamas į Stepono Batoro bei jėzuitų prašymą ir būsimą iš to naudą katalikybei Lietuvoje, 1583 XII 12 paskyrė jį kardinolu. Steponas Batoras 1584 Vilniaus katedroje įteikė jam ir nuncijui A. Bolognetti pop. atsiųstas kardinolines insignijas. Tai buvo pirmos tos rūšies iškilmės Vilniuje. 1586 VI 26 kardinolas nuvyko Romon ir iš pop. Siksto V priėmė kardinolo beretę. Pop. Klemensas VIII buvo paskyręs jį savo legatu tarpininkauti taikos deryboms tarp imp. Rudolfo II ir Lenkijos karaliaus Zigmanto III. 1592 II 14 J. Radvila paskirtas kaip pop. legatus de latere palaiminti Zigmanto III ir Onos Habsburgaitės moterystę. Pop. ta proga, pagerbdamas J. Radvilą, suteikė (1592 II 16) jam kryžių. Kardinolas du kartus dalyvavo pop. rinkimuose: Inocento IX—1591 X 29 ir Klemenso VIII—1592 I 30. Antros konklavės metu žymi kardinolų dalis buvo palanki J. Radvilos kandidatūrai į popiežius, tačiau jaunas jo amžius ir nepakankama parama iš pasaulinių valdovų pusės buvo kliūtys, sutrukdžiusios jam pasipuošti tiara.

Kardinolas Jurgis Radvila

Vilniuje J. Radvila išbuvo apie 8 metus. 1591 VIII 19 paskirtas Krokuvos vyskupu. Zigmantas III norėjo turėti prie savęs žymios giminės ir įtakingą vyrą, o patį J. Radvilą viliojo į ten garsesnė ir turtingesnė Krokuvos vyskupija, aukštesnė kėdė seime bei geresnės perspektyvos Radvilų šeimai laimėti didesnį svorį esant arti karaliaus. Persikėlęs į Lenkiją, jis ilgėjosi Lietuvos ir norėjo pasilikti iki gyvos galvos Vilniaus vyskupijos administratorium.

1599 jis iš Krokuvos išvyko Romon Šventųjų Metų iškilmių, asistavo pop. Klemensui VIII atidarant Šventąsias Duris (Porta Santa), persišaldęs susirgo ir mirė. Dieną prieš mirtį aplankė jį popiežius, suteikė visuotinius atlaidus ir palaimino. Palaidotas Romoje Jėzaus bžn. Jo antkapiai yra Romoje, Krokuvoje ir Vilniuje.

Kaip konvertitas, jis buvo tvirto tikėjimo, vadinamas ‚Bažnyčios kolona', neeili-

nis to laikotarpio vysk., priešas visokio blogio, buvo kilnios sielos, gailestingas ir labai duosnus vargšams, mėgo mokslą, mokėjo daug kalbų.

W. Przyałgowski, Żywoty biskupów wileńskich 1860; *J. Kurczewski,* Biskupstwo Wileńskie 1912; (") Kościół Zamkowy I 1908, II 1910, III 1916; *K. Eubel,* Hierarchia Catholica III 1923; Sacrum Poloniae Millennium I 1954.

3. Jonas Kazimieras (1609 XII 25 —1672 XII 16), sūnus D.L.K. Zigmanto III Vazos ir Konstancijos Habsburgaitės, savo kilme tik iš dalies lietuvis. Nuo mažens stipriai pamaldus, troško tapti vienuoliu. 1643 išvyko Italijon, sustojo Lorete ir ten prašėsi būti priimamas į jėzuitus, IX 24 apsivilko vienuolio drabužiu ir po 4 dienų iškeliavo Romon atlikti noviciato; norėjo kuo greičiau priimti vienuolio įžadus ir kun. šventimus. Tačiau brolis Vladislovas IV buvo priešingas jo pasiryžimui tapti vienuoliu ir rūpinosi jį susigrąžinti į karališką dvarą. Dėl to Jonas Kazimieras paliko jėzuitų vienuolyną. Pop. Inocentas X pakėlė jį 1646 III 26 kardinolu. Kurį laiką gyveno Frascati, netoli Romos. Stengėsi gauti iš pop. privilegiją, kad prie kardinališko titulo Eminentia jam būtų leista pridėti karališkąjį—Maiestas. Kadangi tos privilegijos negavo, tai nedalyvavo ir viešuose kardinolų pasirodymuose. Gavęs iš Vladislovo IV patarimą tuo tarpu titulų klausime prisitaikyti šv. Tėvo valiai, J.K. 1646 rugpiūčio pradžioje atvyko į Romą ir priėmė iš pop. Inocento X privačiu būdu kardinolo beretę. Paskui dar bandė prašyti pop. Eminenza Reale titulo, bet ir tos jo pastangos liko be vaisių. Taip pat nepavyko jam gauti privačiu būdu, be jokių iškilmių, kardinolo skrybėlės, nes tai buvo priešinga įsisenėjusiai Romos kurijos praktikai. Pamatęs visų savo bandymų nesėkmingumą, J.K. paprašė pop. leidimo grįžti į Lenkiją. 1646 IX 17 paliko Romą; kurį laiką dar taisė sveikatą San Casciano maudyklėse, paskui svečiavosi pas Florencijos hercogą, keletą savaičių dar gyveno Lorete pas jėzuitus. Lapkričio mėn. išvyko į Lenkiją, sustodamas Venecijoj, Vienoj. 1647 I grįžęs Varšuvon, pasinėrė karališko dvaro gyveniman su šventėmis, pokyliais, vaidinimais ir medžioklėmis Lietuvos giriose. 1647 XII, vardan didžiųjų Lenkijos sosto reikalų, atsisakė kardinolystės ir, mirus 1648 V 22 broliui Vladislovui IV, XI 20 išrinktas Lenkijos karaliumi ir did. Lietuvos kunigaikščiu.

Kardinolas Jonas Kazimieras

L. Pastor, Geschichte der Päpste XIV 1, 1929; *G. Castellani,* Giovanni Casimiro di Polonia tra la porpura e la corona (Civilta Cattolica III–IV 1951).

4. XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje bandyta iškelti į kardinolus bajorą vysk. St. Sesčencevičių. Globojamas Vilniaus vyskupo Ign. Masalskio, jis tapo Vilniaus ir Žemaičių kan., 1773 IX 1 pakonsekruotas vysk. Carienė Kotryna II, paskyrusi jį naujai įkurtos (1782) Mogiliavo arkivyskupijos valdytoju, politiniais sumetimais, labai stengėsi, kad jis būtų paskirtas kardinolu. Diplomatinę akciją laimėti jam kardinolystę tęsė caras Povilas I. Šiam pavyko tiek, kad pop. Pijus VI 1798 suteikė S. privilegiją nešioti kardinolo drabužį. Tačiau toji privilegija buvo duota ne S. pačiam, bet kaip Mogiliavo arkiv. Ja galėjo naudotis ir S. įpėdiniai. Motyvas ją suteikti buvo ne S. nuopelnai, bet tai, kad Mogiliavo arkivyskupija buvo pirmoji ir vienintelė Rusijos karalystėje, kad apėmė labai plačią teritoriją ir didelį kat. skaičių ir kad tuo tikėtasi padaryti Rusijos valdovui malonumą ir laimėti jo palankumą Kat. Bažnyčiai. Gale bules ‚Inter gravissimas' pop. primena S. ir jo įpėdiniams, kad purpuros privilegija esanti jiems tik išimtinai garbės pobūdžio, užtai neteikianti jiems jokių ypatingų teisių nei jurisdikcijos.

Stanislovas Sosčencevičius-Bohušas

Taip pat caras Aleksandras I darė žygių išrūpinti S. kardinolystę, bet ir jo pastangos liko be vaisių. Svarbiausia kliūtimi buvo paties S. priešiška laikysena Apaštališkajam Sostui. Jo galikanizmo ir jozefinizmo prisisunkusios pažiūros, priklausymas biblinei draugijai ir jos rėmimas bei kiti su bažnytine disciplina nesuderinami veiksmai kėlė pop. daug rūpesčių ir darė jį labiau peiktiną, negu aukštintiną į kardinolus.

Monumenta Ecclesiastica Petropolitana I; *M.Godlewski,* De cardinalatu Stanislai Siestrzencewicz-Bohusz 1909; *L. Pastor,* Geschichte der Päpste XVI 3, 1933; Nunciatures de Russie II 1943.

R.Krs.

Kardiografas (gr. kardia ‚širdis' ir graphō ‚rašau') instrumentas, užrašąs širdies

darbą, jos judesius, funkcijas ir atvaizduoja širdies raumens būklę. Instrumentas, sugaunąs vykstančius elektrinius pasikeitimus širdyje ir juos užrašąs filmoje arba popieriuj, vadinamas elektrokardiografu. Elektrokardiografas dabar labai plačiai panaudojamas širdies ligų diagnostikoj. Elektrokardiografų yra įvairių. Šiuo laiku moderniausi ir patogiausi yra vad. tiesiai rašą elektrokardiografai, t.y. elektrokardiogramą rašą ne filmoje, kaip kad anksčiau buvo, bet popieriaus juostoje.

Kardiografija (gr.) žmogaus arba gyvulio širdies judesių ir funkcijų užrašymas popieriaus juostoje. Jei užrašomi elektriniai pasikeitimai širdyje, tas vyksmas vadinamas elektrokardiografija. Elektrokardiografiją pirmasis pradėjo naudoti Einthovenas.

Kardiograma (gr. kardia ‚širdis' ir gramma ‚užrašas') grafiškas širdies darbo, susitraukimų ir judesių atvaizdavimas. Yra įvairių k. rūšių. Širdies formą išreiškianti yra ortokardiograma, širdies garsą užrašanti — fonokardiograma ir kt. Elektros sroves vaizduojanti kreivė vad. elektrokardiograma.

Kardiosklerozė (gr. kardia ‚širdis', skleros ‚sausas, kietas') širdies raumenų ir indų sklerozė (žr.).

Kardiospazma (gr.) spazminiai susitraukimai tos skrandžio dalies, kuri susijungia su stemple. K. dažniausiai būna nervinės kilmės, bet taip pat gali būti dėl stemplės ar skrandžio susirgimų (žaizdų), dėl gretimų organų susirgimų ir kt.

Kardiovaskuliariniai vaistai yra medžiagos, veikiančios kardiovaskuliarinę sistemą, t.y. širdį ir kraujo indus. Vieni jų veikia širdį, kiti kraujo indus. Širdies kontrakcijų greičio ir ritmo reguliavimui yra naudojami digitalio grupės gliukozidai, prokainas, magnio sulfatas, adrenalinas (epinefrinas) arba kt. simpatomimetiniai vaistai, alkaloido chinidino druskos.

Širdies kontrakcijų jėgai padidinti naudojami preparatai gaminami iš augalų Digitalis purpurea ir D. lanata, Strophantus kombé ir S. gratus, Urginea maritima, Convallaria majalis ir Thevetia nerifolia. Šios augalų grupės preparatų veikimas priklauso nuo juose esančių gliukozidų. Kiekvienas gliukozidas yra vienos ar kelių specifinių cukraus molekulių junginys su aglikonu (geninu). Gliukozidas lengvai skyla į savo sudedamąsias dalis rūgšties ir enzimų poveikiu. Aglikonas, nuo kurio priklauso specifinis farmakologinis veikimas, turi ciklopektenofenantreno branduolį ir prie jo prijungtą laktono žiedą. Digitalio grupės aglikonų empirinė formulė yra $C_{23}H_{34}O_{4-8}$. Cukraus molekulės gliukozidas nulemia farmakologinio veikimo ir jo pašalinimo iš organizmo greitį. Grynas aglikonas veikia greičiau, bet drauge greičiau ir pašalinamas iš organizmo.

Digitalio grupės vaistai naudojami įvairių formų: į vidų—sausų lapų milteliai ar tinktūros (alkoholinės ištraukos), injekcijoms—nuo augalo palydovinių medžiagų atpalaiduoti kristaliniai preparatai. Kadangi gliukozidų kiekis augaluose svyruoja, nekristalinių preparatų veikimo stiprumas yra išreiškiamas biologiniais vienetais naudojant varles, kates, karvelius ir pn. pagal vietos krašto farmakopėjos nuostatus.

Kraujo indus veikią vaistai veikia juos sutraukiamai ar išplečiamai. Sutraukiamai veikia adrenalinas ir kt. simpatomimetiniai vaistai, taip pat pituitarinės liaukos užpakalinės dalies medžiagos. Išplečiamai veikia neorganiniai ir organiniai nitritai, administruojami angina pectoris atvejais.

Glaudų ryšį su k.v. turi diuretiniai, šlapimo išskyrimą skatiną vaistai. Jie tiesiog neveikia širdies, bet, veikdami inkstus, pagreitina skysčių išsiskyrimą iš organizmo ir tuo būdu palengvina širdies darbą edemos atvejais, kai skystis pradeda rinktis tarp ląstelių ir kraujo kapiliarų. Čia priklauso purino dariniai teobrominas, teofilinas ir aminolinas (teofilino ir etilendiamino dviguba druska). Panašaus diuretinio veikimo yra ir organiniai gyvsidabrio junginiai (mersalilas, $C_{13}H_{16}O_6NNaHg$).

St.K.

Kardišauskas Andrius (g. 1893 IV 15 Kelminės k., Sasnavos vls., Marijampolės aps.) Steigiamojo Seimo narys. Mokėsi privačiai. Anksti įsijungė į visuomeninę veiklą. Nuo 1914 priklausė ‚Žiburiečių' jaunimo sąjungai, vėliau organizavo pavasarininkų kuopeles. I pas. karo pabaigoje organizavo savivaldybes ir piliečių apsaugą. 1925 buvo vienas iš Lietuvos mažažemių ir naujakurių s-gos steigėjų, taip pat vienas iš pirmųjų Lietuvos darbo federacijos veikėjų ir steigėjų. Buvo išrinktas Steigiamojo Seimo, I ir II Seimo atstovu.

Trumpos Steigiamojo Seimo narių biografijos 1924, 28.

Kardomasis kalinimas baudžiamojoj teisėj yra kalinimas asmens, kuris dar nėra pripažintas kaltu ir nubaustas už nusikal-

timą, bet laikomas kalėjime, kad jis negalėtų pasislėpti nuo teismo ir bausmės.

Kardomoji priemonė numatyta baudžiamajame procese priemonė, kuria įtariamajam norima užkirsti kelią pasislėpti nuo tardymo, teismo ir bausmės. K.p. būna įvairių rūšių, pagal nusikaltimo svarbą ir pavojų, kad įtariamasis nepasislėptų. Lietuvos baudžiamasis procesas numatė šias k.p.: pasižadėjimą neišvykti iš gyvenamosios vietos, laidavimą, piniginį užstatą, kuris, įtariamajam neatvykus į teismą, konfiskuojamas valstybės iždo naudai, o įtariamasis paieškomas ir surastas atvaromas į teismą ir laikomas kalėjime iki teismo sprendimo. Paskutinioji priemonė vadinama kardomuoju kalinimu. *Č.Btk.*

Kardorff Wilhelm v. (1828–1907) vokiečių pramonininkas ir politikas. 1866–76 ir nuo 1888 Prūsų parlamento atstovas, 1868–1906 Reichstago narys. Jis buvo vienas iš laisvųjų konservatorių partijos vadų, Bismarcko patikėtinis, pramonės ir muitų srities žinovas bei patarėjas.

S. von Kardorff, W. von K. 1936.

Karega Ignotas (1764-1795) Vilniaus raižytojas, dvasininkas. Dar jauną raižybos išmokė jo giminaitis pranciškonas Antanas K. Raižė pagal savo paties piešinius ir pagal F. Pelikano, J. Müntzo ir kt. tapybos darbus. Daugiausia religinės temos: Aušros Vartų Dievo Motina, Antakalnio Dievo Motina, šv. Antanas Paduvietis ir kt. Be to, raižė du vysk. Masalskio (1778 ir 1779) ir A. Naruševičiaus portretus, iliustracijas Don Kichotui, kompoziciją ‚Maras Vilniuje' pagal Pelikaną bei iliustracijas zoologijos atlasui pagal Müntzo piešinius (šių iliustracijų nebaigė).

Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler 19 t. 556 psl. *P.Rkl.*

Kareiva 1. Aloizas (1806 IX 21—apie 1880) literatas, palikęs nedidelį rinkinį nespausdintų lietuviškų eilėraščių, kurių dalį paskelbė kun. J. Tumas (Vaižganto raštai XI 1929).

2. (Skirmantas) Kletas (m. 1863 III 21 Kaune) vienas iš 1863 sukilimo organizatorių Lietuvoje. Baigęs miškų inst. Petrapilyje, kurį laiką dirbo Rusijoje, bet, sužinojęs apie ruošiamą sukilimą, persikėlė į Trakų aps. Čia sukilėlių vyriausybės paskirtas kariniu Trakų aps. viršininku. Veikė Skirmanto pavarde. Su savo suorganizuotais sukilėlių daliniais užėmė Užusalius. Rusų suimtas ir 1863 III 21 sušaudytas Kaune.

3. Mečys (1900 Panevėžyje—1944 Sedoje) chemijos inž., plk. Mokėsi Panevėžio gimn. 1919 I stojo savanoriu į Panevėžio apsaugos būrį. Baigęs Karo m-los I laidą, išvyko į frontą (su 2 pėst. pulku), dalyvavo kovose su bolševikais, bermontininkais ir lenkais. Giedraičių kautynėse pasižymėjo prie Krivelaidžių k. 1926–30 studijavo chemiją Clermont-Ferrand'o institute (Prancūzijoje), kur gavo chem. inž. laipsnį. Grįžęs į Lietuvą, tarnavo ginklavimo valdyboje ir dirbo pirotechnikos bei priešdujinės apsaugos srity. 1940 paskirtas VDU chemijos lektoriumi. 1944 trumpą laiką tarnavo Žemaičių divizijoje (2 pėst. pulke). Yra daug rašęs prieštheminės apsaugos klausimais spaudoje. Išsp. Degazacija. Vadovėlis degazuotojams 1937. *K.Alš.*

M. Kareiva

Kareivis žr. Kariškių Žodis.

Kareivis Socialistas lietuvių karių laikraštis, ėjęs Petrapilyje 1918. Išėjo tik 4 numeriai. Lietuvių komunistai, 1918 sausio gale įvykusiame II liet. karių suvažiavime išrinkę revoliucinį komitetą, paėmė į savo rankas Liet. karininkų s-gą ir sustabdė Laisvą Žodį, jo vietoje pradėjo leisti K.S. Laisvas Žodis rūpinosi liet. karių ir liet. batalionų likimu, o K.S. tetarnavo bolševikų partijai. Panaikinus lietuvių batalionus, laikraštis sustojo. Žymiausi K.S. bendradarbiai buvo kareiviai Rasikas ir Šepetys. Be to, rašė Serbenta ir kt.

P. Jakštas, Lietuvos karinė spauda (Mūsų Žinynas 11-12, 1938). *J.M.L.*

Kareivių Prietelių Draugija įst. 1919 pradžioje. Ją suorganizavo Kauno įgulos kapelionas kun. Br. Bumšas, Jonas Makauskis ir kt. Draugijos tikslas buvo šviesti ir auklėti kareivius bei jiems medžiagiškai padėti, organizuojant krašte visokiausią šalpą mūsų kariuomenei. 1919 pavasarį d-ja rūpinosi išleisti Kareivio laikraštį, tačiau trūkstant Kaune spaustuvių, sumanymas atidėtas. Vėliau jau pati krašto apsaugos ministerija pradėjo leisti Kariškių Žodį (žr.). D-ja intensyviai veikė 1919–20 Kauno įgulos karių tarpe. Ji turėjo atskiras patalpas, kur buvo ruošiami kariams spektakliai ir kt. Vėliau šias pareigas perėmė švietimo komisijos, kurios buvo kiekvienoje kariuomenės dalyje.

Kareivių Tiesa laikraščiai, ėję tuo vardu: 1. Rygoje, pradėtas leisti 1914, išėjo 3 numeriai; leido Lietuvių pažangiųjų d-ja. 2.Vilniuje, pradėjo eiti 1919 VI 16, sustojo 1919 XII 5. Iš viso išėjo 10 numerių. Leido Lietuvos komunistų partija. Savaitraštis yra buvęs iliustruotas, 4 psl. Turinyje: straipsniai, įsakymai, grožinė literatūra.

3. Kaune, pradėtas leisti 1919 pradžioje. Pirmasis nr. rotatorinis, kiti — spausdinti spaustuvėje. Ėjo nereguliariai iki 1940. Jį leido Lietuvos komunistų partijos centro komitetas. Laikraštėlis stengtasi slapta platinti kareivių tarpe.

Karejev Nikolai Ivanovič (1850—1931) rusų istorikas, istorijos filosofas ir publicistas. Kadetų (konstitucinių demokratų) partijos narys, 1906 II Rusijos dūmos atstovas. 1929 buvo išrinktas mokslo akad. nariu. Mokslininko karjerą pradėjo Varšuvos univ., kur dėstė 1879–84. Čia bedėstydamas susidomėjo Lenkijos istorijos klausimais ir išspausdino eilę veikalų, kurie liečia dalimi ir Lietuvos istoriją, pvz.: Padenije Polši v istoričeskoj literature 1889, Očerk reformacionnago dviženija i katoličeskoj reakcii v Polše 1886, Istoričeskij očerk polskago seima 1888, Polskija reformy XVIII v. 1890, Causes de la chute de la Pologne 1893, straipsnių rinkinys Polonica. 1885–99 dėstė istoriją Petrapilio univ., bet dėl liberalinio nusistatymo iš pareigų buvo atleistas ir tik nuo 1907 vėl pradėjo dėstyti. Žymiausias jo naujųjų amžių istorijos veikalas—Istorija Evropy 6 tt. (1892–1910). Išspausdino atskirais klausimais monografijų ir gerai parengtų istorijos vadovėlių gimnazijoms. K. istorijos vyksme didelę reikšmę skyrė asmenybei; jis atstovavo vad. subjektyvinei sociologinei mokyklai, buvo griežtas istorinio materializmo priešas, akcentavo individo vaidmenį istorijoje. Filosofinėmis pažiūromis buvo artimas G. Simmeliui ir W. Dilthey. Filosofiniais klausimais išsp. Osnovnyje voprosy filosofii 31887, Sučnost' istoričeskogo procesa i rol ličnosti v istorii 1890, Istoriko-filosofskije sociologičeskije etiudy 1895, Staryje i novyje etiudy ob ekonomičeskom materializme. Sociologiniai veikalai sukėlė smarkią polemiką, ir jis išspausdino savo kritikams atsakymą—Mojim kritikam. Savo veikla ir veikalais buvo labai populiarus jaunuomenėje. Jo Laiškai jaunuomenei — Pisma k učaščeisia molodeži o samoobrazovanii, sulaukė daug leidimų. Bolševikų valdymo metu dar išsp. Istoriki Francuzskoj revoliucii 1924 – 25. Redagavo Istoričeskoje obozrenije. *P.Č.*

Karel Rudolf (1880–1945) čekų kompozitorius ir pedagogas, paskutinis Dvořáko mokinys. Jo kūryboje jaučiama Dvořáko, Brahmso ir Regerio įtaka. Ilgainiui pasiekė didelio individualumo. Ypač stiprios variacijos.

O. Šourek, R. K. 1947.

Kareličiai (gud. Kareliči) vietovė Naugarduko aps., prie Rutos upės. K. dvaras pradzioje priklausė didiesiems Lietuvos kunigaikščiams, vėliau jį valdė Čartoriskiai. 1395 K. buvo užpulti kryžiuočių, 1505 totorių, 1655 švedų, 1705 rusų. K. garsėjo gobelenų gamyba ir cukraus gamykla.

Karelija, Karelų-Suomių Socialistinė Sovietinė Respublika, sudaryta 1940 prijungus prie anksčiau buvusios autonominės karelų respublikos iš Suomijos atkariautą teritoriją; 196.000 km², apie 600.000 gyv. (1950). Administracinis centras Petrozavodskas. Rusams užimant atitekusias jiems sritis, beveik visi gyventojai (apie 480.000) išsikėlė į Suomiją.

K. yra Suomijos morėnų zonoje; čia yra daugybė ežerų. pelkių, o didžioji dalis sausumos ploto apaugusi miškais, kurių esama apie 8,6 mil. ha. Suomiai čia buvo įtaisę kelias galingas hidroelektrines jėgaines ir didelius popieriaus bei celiuliozės fabrikus. Iškasama vario, titano, magnetito ir kt. metalų rūdų; iš čia gaunamas gražus rausvasis ‚suomių granitas'. Didžiausias mst. Viipuri (žr.). Per Kareliją 1931–34 iškasta šiaurinė Baltijos–Baltosios jūrų perkaso dalis. *A. B.*

Karelai yra suomiams giminiška tauta, gyvenanti Karelijoje ir gretiminėse srityse. Karelija (suom. Karjala) 1323 taikos sutartimi buvo padalyta į rusiškąją ir švediškąją (vėliau suomiškąją) dalį. Visoje Sovietų Rusijoje 1939 gyveno 252.559 k., daugiausia buv. Tverės gub. Tik 100.781 k. (1926) gyveno Sovietų Respublikoj, įsteigtoj 1920, sudarydami vos 37,4% jos gyventojų. Po 1940 ir 1944 taikos sutarčių, žymi dalis Karelijos, priklausiusios Suomijai, atiteko rusams. Daugelis k. išsikėlė iš rusams atitekusių sričių ir buvo apgyvendinti Suomijoje. Padidinta Sovietų Karelijos Respublika 1950 apėmė 196.000 km² ir turėjo apie 600.000 gyv., kurių 43% buvo k. ir 57% rusai. Tad k. skaičius ir nuošimtis padidėjo, prijungus suomiškas Karelijos sritis, bet rusai vistiek persveria, ir krašto sostinėje Petrozavodske (75.000 gyv., 1950) bei kituose didesniuose miestuose k. sudaro

tik nežymią mažumą. Be to, deportacijos ir dirbtinai sukeltas badas gerokai sumažino k. skaičių. Apžalotas ir jų etninis pobūdis. K. vartojo lotynišką alfabetą, tačiau rusai 1937 buvo primetę savo kirilicą; tik 1940 žiemos karo metu, kaip politinė viliojimo priemonė, k. vėl buvo leista grįžti prie savo lotyniško alfabeto. Rusų įtaka veikia k. jau nuo XIV a., daugelis jų yra stačiatikiai, tad rusiška-bizantiška įtaka yra žymi visose srityse. Antra vertus, toliau kultūroje ir ekonomikoje pažengusius suomius, kalbančius tik kiek skirtinga tarme, k. laiko savo artimiausiais broliais ir jais seka, tuo pačiu noriai pasiduodami vakarietiškai švediškai-suomiško atspalvio kultūrai. Senoji k. kultūra, žydėjusi 500–800 laikotarpy, jau išblėso, liko tik kai kurie medžiaginės kultūros, ūkio formų ir įrankių pasireiškimai, kaip valtys, tinklai ir kt. žvejybos įrankiai, kurie yra panašūs su kitų suomių-ugrų tautų atitinkamais etnografiniais reiškiniais. Pastatai ir drabužiai yra rusiško tipo. K. dar išlaikė turtingą liaudies kūrybą, kuri pasižymi epinių dainų, arba runų, gausumu, iš kurių buvo sudaryta Kalevala (žr.).

Istorinis likimas atsispindi ir fiziniuose k. tipuose, kurių galima skirti du: suomiškai kareliškąjį ir rusiškai kareliškąjį. Vyrauja šviesi R. Pabaltijo rasė (10.9% grynų tos rasės asmenų pagal Zolotarevą), su nedidele grynos šiaurinės rasės priedala (2,3%). Tamsios kompleksijos asmenų vyrų tarpe yra 3,6%, moterų — 5,8%. Ši tamsios rasės įtaka priskiriama lapiams, kurių sodybos buvo randamos Karelijoje dar XVII-XVIII a. Svarbiausias verslas yra gyvulių auginimas, žvejyba ir medžioklė, pirmykštės formos žemdirbystė, kuri dėl atšiauraus klimato negali būti išvystyta. Pusbadis ir tikras badas yra dažnas reiškinys. Į duoną maišoma jauni pušų metūgiai ir žievės baltoji dalis, kurie nėra maistingi, bet iš dalies apsaugo nuo skorbuto. Kai kuriose vietose sovietai išvystė pramonę, bet žmonių gyvenimo lygis nuo to proporcingai nepakilo.

Karel'skij sbornik 1929; *D. E. Zolotarev,* Karely SSSR 1930; *R. A. Rud Em,* Wissenschaftliche Beobachtungen einer Karelienreise im Herbst 1937; Ungarische Jahrbücher 19:51–76, 1939; *V. I. Evseev,* Karel'skije epičeskije pesni 1950; *F. Oinas,* The Karelians 1955. *J.B.*

K. k a l b a. Kartu su vepsių (žr.) kalba sudaro Baltijos, arba vakarinių suomių kalbų šiaurės rytų šaką. Skiriamos trys tarmės: šiaurės bei vidurio, pietų vakarų ir pietų rytų. Pastaroji artimesnė vepsių kalbai. Kareliškomis vadinamos ir kaimyninės pietų rytų suomių tarmės. K. kalba yra liaudinė nerašytinė kalba su gausia tautosaka. Ir Kalevala (žr.) yra kareliškos kilmės. Po 1923 vad. Karelijos autonominėje respublikoje bandyta kurti k. bendrinė kalba, bet 1940 sovietai politiniais sumetimais įvedė suomių kalbą. Ir panaikinus (1956) sąjunginę respubliką, ji šalia rusų k. tebelaikoma antrąja oficialine kalba.

A. Genetz, Versuch einer karelischen Lautlehre 1877; *H. Ojansuu-J. Kujola,* Karjalan kielen opas 1922; *V. I. Junus,* Isolan keelen grammatikka 1936 (sovietinė). *A.S.*

Karelijos sąsmauka pelkėtas, uolėtas žemės ruožas tarp Suomių įlankos ir Ladogos ež. Jis tęsiasi nuo Petrapilio ligi Viipurio. Siauriausioje vietoje (arti Petrapilio) 35 km, ties Viipuriu 75 km pločio. II pas. karo pradžioje, iškilus Sovietų Rusijos invazijos į Suomiją grėsmei, skersai jį paskubomis buvo įrengta eilė sutvirtinimų (Mannerheimo linija). Čia 1939–40 ir 1944 vyko labai smarkios suomių-rusų kautynės.

Karevičius 1. P r a n c i š k u s (1825 Giršinų vnk., Mosėdžio vls. — 1907 ten pat). Mokėsi Mosėdyje ir 4 m. Žemaičių kun. seminarijoje (Varniuose), bet nesijausdamas pašauktas į kunigus, neįsišventino ir grįžo ūkininkauti. Seminarijoje padėjo rinkti kun. M. Valančiui šaltinius jo rašomai Žemaičių Vyskupystei. Spaudos draudimo laikais K. pagelbėdavo knygnešiams.

2. P r a n c i š k u s (1861 IX 30 Giršinų vsd., Mosėdžio vls. — 1945 V 30 Marijampolėje) arkivyskupas, marijonas, (1) sūnus. Pradžios mokslą išėjo Mosėdyje. Pasimokęs Paurupės vidurinėje mokykloje, vienerius metus buvo Mosėdžio vls. raštininku, bet, kaip vienturtis sūnus, grįžo į didelį tėvo ūkį. Norėdamas tapti misininku, 1879 atsižadėjo ūkio sesers naudai ir išvyko tęsti mokslo į Paurupę ir Liepojos gimnaziją. 1881 II 14 įstojo į Petrapilio kun. sem., 1882 perkeltas ten pat į Dvasinę akademiją, kurią 1886 baigė teol. magistro laipsniu ir V 17 įšventintas kunigu, buvo paskirtas moralinės teol. ir liturgijos prof. Petrapilio kun. seminarijoje. Nuo 1888 aptarnavo Samaros penkių apskričių katalikus, įsteigė Samaroj parapiją, vokiečiams 2 koplyčias su mokyklomis ir koplyčią lietuviams. Nuo 1892 Petrapilio

Arkivyskupas P. Karevičius

šv. Kotrynos prokatedros viceklebonas ir berniukų gimn. kapelionas. Nuo 1893 kun. seminarijos prof. ir inspektorius 6 metus; atsisakęs inspektoriaus pareigų 8 metus dvasios tėvas ir prof. 1908 paskirtas prokatedros klebonu, drauge seminarijoje dėstė sielovadą, civilinę teisę ir 4 m. buvo asesorium vietinėje konsistorijoje. Pakeltas pirma garbės kanauninku, nuo 1910 Mogiliavo kapitulos kanauninku. Petrapilyje šalia mokymo ir sielovados gynė lietuvių ir latvių gimtosios kalbos teises bažnyčiose, reiškėsi lietuvių visuomeniniame gyvenime, ypač savišalpos ir labdarių d-jose. Nuo 1911 VII 28 Lietuvių mokslo d-jos narys Vilniuje.

Mirus Žemaičių vysk. Gasparui Cirtautui (1913 IX 4), jo įpėdiniu pop. Pijus X 1914 II 27 paskyrė K. Konsekravo V 17 Petrapilio šv. Kotrynos bžn. arkiv. V. Kliučinskis, asistuojant vyskupams A. Karosui ir J. Ciepliakui, dalyvaujant Lietuvos ir vietiniams lietuviams, latviams, lenkų bei rusų atstovams. Grįždamas į Kauną V 30 susipažino su Vilniaus liet. kultūriniais židiniais ir veikėjais. Nuo pat ingreso į Kauno katedrą (V 31) vyskupijos viršūnėje įvyko persilaužimas į aiškią lietuvišką orientaciją. Lietuvių kalba įsipilietino katedroje, vyskupo rūmuose, viešuose kunigų susirinkimuose ir tvirtėjo parapijose. Nepaisydamas sunkių kliūčių, K. sutapo su tauta. Vietinių lenkų skundžiamas, turėjo pats teisintis pop. Pijui X. Grįždamas iš Romos sustojo pasigydyti Vokietijoje. Čia jį užklupo karas. Tik per Šveicariją, Romą, Konstantinopolį ir Odesą sugrįžo į Kauną, bet rusai neleido čia jam gyventi. Persikėlęs į Panevėžį, lankė parapijas. Dėl įtempto darbo nusilpus sveikatai, gydytojai pasiuntė jį į Kaukazą sustiprėti. Tuo tarpu vokiečiams užėmus Lietuvą, skubiai per Švediją ir Vokietiją sugrįžo į Kauną. Vokiečių spaudžiamas paklusti jų norams, vyskupas atsakė: ‚Galite mane ištremti, galite sušaudyti, bet negalite manęs priversti elgtis prieš sąžinę'. Gynė prieš vokiečius lietuvių teises, energingai palaikė Tautos Tarybos žygius Lietuvos nepriklausomybės reikalu. Jo 1918 kelionė į Vokietiją ir diplomatiniai pokalbiai su žymiausiais vok. politikais—Erzbergeriu, Hertlingu, vyr. štabo vadais Hindenburgu, Ludendorfu—vokiečių valdžią palankiau nuteikė už Lietuvos nepriklausomybę. Siekdino pirmuosius kariuomenės pulkus, šventino Karo mokyklą, dalyvavo Steigiamojo Seimo atidaryme. Savanoriai kūrėjai ji pakėlė į garbės narius, o visuomenė jo asmenyje pripažino ir valstybės vyrą.

Milijoninę Žemaičių vyskupiją valdė 12 metų. Per metus aplankydavo apie 90 parapijų. Pašventino 39 naujas bžn., suteikė apie pusei milijono tikinčiųjų Sutvirtinimo sakramentą. Šalia grynai religinio gyvenimo ypatingai rūpinosi švietimu, spauda, draugijomis, blaivybe; vienodino giedojimą, įvedė bendrą katekizmą. Jau 1914, iš Apaštalų Sosto gavęs pilną pritarimą, rūpinosi, kad gudiškoje Brėslaujos srityje sielovada vyktų gudų kalba. Už tai dar 1922 II lenkiškas Vilniaus ‚seimas' vysk. K. tatai paskaitė dėme ir priešlenkišku nusistatymu.

Savo pinigines pajamas K. išdalydavo labdarybei. 1918 rėmė kun. dr. J. Matulaičio-Matulevičiaus kandidatūrą į Vilniaus vyskupus, 1919 išsirūpino vysk. pagelbininką J. Skvirecką. Kunigus vertino pagal stropumą sielovadoje. Padarė pirmus žygius Lietuvos bažnytinei provincijai įkurti. Sudarant naują bažnytinę vadovybę, savo vietą 1926 II 22 užleido jaunesniam įpėdiniui. 1926 III 23 pakeltas tituliniu Skitopolio arkivyskupu, IV 24 atsisveikinęs su vyskupija, įstojo į marijonų vienuoliją ir apsigyveno Marijampolėje. Čia VII 9 padarė pirmuosius įžadus, o 1929 VII 9 amžinuosius. Arkivyskupas-vienuolis dirbo parapijos sielovados darbą, dvasiškai patarnavo broliams marijonams, vienuolėms seserims. Rašė Draugijoje, Vadove, Sargyboje, Šaltinyje, Lietuvoje, Tiesos Kelyje. Rankraštyje paliko plačius atsiminimus. K. buvo vienas iš stipriausių liet. teologų, neeilinio įžvalgumo ir stropumo teologinių raštų kritikas, nors išsamias kritiškas pastabas įteikdavo tik paties autoriams. Pagarba ir meilė artimui jame reiškėsi evangeliškai; gyvu tikėjimu ir uolumu buvo tikras Dievo žmogus (homo Dei); giliu mokslu ir pažiūrų platumu — humanistas geriausia žodžio prasme; pagaliau veiklia vargdienių ir nelaimingųjų parama—nuoseklus krikščionis. Palaidotas Kauno arkikatedroje, kaip 39-tas ir paskutinis Žemaičių vyskupijos ganytojas.

A. Dambrauskas, Jo Malonybė naujas Žemaičių Vyskupas P. K. 1914; *A. Jakštas*, Arkivyskupui P. K. 70 metų sulaukus (Tiesos Kelias 12, 1931, 689–693); *A. Jakštas ir J. Stakauskas*, Arkivyskupas P. K. 1936; *K. Zajančkauskas*, Arkiv. P. K., M.I.C. 1936; *L. Gižinskas*, Lietuvos atgimimo atbaigėjas bažnyčioje a. a. arkivyskupas P. K. (Tėvų Kelias 6 ir 7 nr. 1950). *S.Mtl.*

Kargaudai k., Rodūnios vls., Lydos aps. Kaimas gyvenamas lietuvių, kurie lenkų okupacijos laikais parodė didelį atsparu-

mą prieš nutautinimą. Nuo 1924 veikė lietuviška Ryto mokykla, kuriai kiekvienais metais reikėjo gauti iš lenkų švietimo įstaigų leidimą ir mokytojo patvirtinimą. 1930, nepatvirtinus mokytojo, mokykla uždaryta ir jos vietoje įkurta valdinė lenkiška mokykla, į kurią daugumas tėvų neleido savo vaikų. Uždarius mokyklą, įsteigtas Ryto d-jos skyrius, kuris laikė skaityklą. Taip pat veikė ir Šv. Kazimiero d-jos skyrius. 1928 IV 10 lenkų valdžia suėmė d-jos narius ir uždarė lietuviškąsias organizacijas. 1930 į K. ateidavo 12 egz. Vilniaus Rytojaus, 15 egz. Jaunimo Draugo ir kt. *V.Klb.*

Karge Paul (1862–1928) vokiečių istorikas. 1882–86 studijavo istoriją ir slavų kalbas Göttingeno ir Berlyno univ. 1886 už disertaciją ‚Die russisch-österreichische Allianz von 1746' gavo dr. laipsnį. Nuo 1887 dirbo Breslavo archyve, nuo 1888 Koblenze ir nuo 1891 Karaliaučiuje. 1921–27 Karaliaučiaus archyvo direktorius. Domėjosi Vokietijos santykiais su Rytais, ypač Prūsų su Livonija. Po Versalio sutarties aktyviai gynė vokiečių teises Klaipėdos krašte. Tuo klausimu išsp. Die Litauerfrage in Altpreussen in geschichtlicher Beleuchtung 1925, Die Litauer nicht Urbewohner im Memelland (Das Memelland II : 7, 1925) ir kt. Jis įrodė, kad T. Narbuto grafo Kyburgo kelionė Lietuvon yra suklastota (Der Gesandschaftsbericht des Ordenssplitters Grafen von Kyburg vom Jahre 1397 — eine Fälschung. Das Litauen Buch 1918, 86–89).

Altpreussische Biographie 11. 1941. 325.

Karg-Elert Sigfried (1877–1933) vokiečių kompozitorius. Baigęs muzikos studijas Leipcigo konservatorijoje, kurį laiką mokytojavo Magdeburgo, o nuo 1919 Leipcigo konservatorijose.

Kūrybos kelyje K.-E. pradžioje reiškėsi daugiau kaip pianistas, tačiau po susitikimo su E. Griegu pakrypo daugiau į kompoziciją. K.-E. parašė sonatų fortepijonui, smuikui su fortepijonu, kvartetą, simfoniją, apie 100 dainų, per 200 veikalų vargonams. Pasižymėjo ypatingu pomėgiu vad. ‚Kunstharmonium' (naujo varianto fisharmonija). Šiam instrumentui jis specialiai daug rašė ir pats davė ištisą eilę koncertų. Vargonų srityje plačiai išpopuliarėjo jo ‚66 choralinės improvizacijos' 1908–10, ‚22 choraliniai preliudai ir postliudai' 1912, ‚10 poetinių muzikos paveikslų', ‚Trys impresijos' 1922 ir ‚Trys pastelės' 1912. K.-E. kūryboje iškeliama dideli harmoniniai sugebėjimai, nemažas kontrapunktinių priemonių meistriškumas, stiprus pajautimas muzikinio spalvingumo, kurio dėka jis liko reikšmingas vargonų registro srityje.

P. Schenk, S. K.-E. 1927; *G. Sceats*, The Organ Works of K.-E. 1940, ²1950. *Iz.V.*

Kargo (isp. cargo ‚apkrovimas, pakrovimas') 1. laivo kroviniai; 2. transportuojamų krovinių draudimas.

Kariama žr. Cariama.

Kariatidės (gr. Karyatides ‚Karijos mergaitės') antikinėje architektūroje ilgais drabužiais mergaičių figūros, vietoje kolonos rėmusios kapitelį su prieangio ar priešakinio priestato sijomis. Atėniečiai šias statulas paprastai vadindavo koromis (gr. korai ‚mergaitės'). Pagal Vitruvijų, k. vaizdavusios Karyai kaimo (Peloponese) graikes, kurios už priešų rėmimą per karą su persais buvusios paimtos nelaisvėn ir turėjusios sunkiai dirbti. Lessingas kildina jas iš mergaičių, šokusių per Dianos šventę Karyai kaime. Dar kiti sieja jas su kaneforomis (žr.). *A.Rkš.*

Architektūroje k. žinomos Egipte, Indijoje, Kinijoje, o Graikijoje jau archainiame periode (VII a. pr. Kr.). Klasinės formos k. turi Erechtėjo šventykla Atėnuose (žr. pav. LE VII, 441 psl.), taip pat Vatikano muzieius Romoje. Vyriška statula tuo pačiu būdu remianti antablementą, vad. atlantu. Viduramžiais k. labai retos. K. ir atlantai vėl pasirodo renesanso architektūroje (pvz. Villa Giulia Romoje, Heidelbergo pilyje ir t.t.) ir plačiai naudojama iki XIX a. Renesanso k. paprastai susideda iš prizminio pastolo ir k. biusto (hermės k.). *P.Rkl.*

Kariba Gorge užtvanka Š. Rodezijoje (P. Afrikoje), prie Zambezio upės (žr.), aukščiau Kafuės intako, pradėta statyti 1955. Užtvankos pylimas 500 m ilgio, 24 m storio ir 120 m aukščio. Tvenkinys 4000 km², 380 km ilgio. Elektrinės jėgainės pajėgumas apie 1 mil. kW. Iš vandeniu apsemtų vietų iškraustyta 29.000 žmonių. Jos statyba, kurią vykdo Vidurinės Afrikos Federacija (abi Rodezijos ir Niasalandija), atsieis 238 mil. dol. Numatoma baigti 1960.

Karibai žr. Karaibai.

Kaributas (m. po 1404), Algirdo ir jo antrosios žmonos Julijonos Tveriškės sūnus, Naugardo-Seversko kunigaikštis. 1368 Černigovo kunigaikštystė buvo Algirdo prijungta prie Lietuvos. Jos dalis, Brianskas ir Naugardas-Severskas, buvo atiduota K. valdyti; jis kurį laiką valdė ir patį Černigovą. K. apie 1380 apsikrikštijo Rytų Baž-

nyčios apeigomis ir gavo krikščionišką Dimitro vardą, todėl šaltiniuose kartais vadinamas Dimitru arba Kaributu Dimitru. Mirus Algirdui ir prasidėjus Jogailos ir Kęstučio vaidams, K. suvaidino svarbų vaidmenį. 1380 Jogaila patvirtino K. Naugardo-Seversko kng. 1381 Kęstučiui užėmus Vilnių, K., veikdamas bendrai su savo broliais Jogaila ir Skirgaila, sukilo prieš Kęstutį, kuriam išvykus toli į Rytus malšinti sukilusio K., Jogaila, vokiečių miestiečių padedamas, užėmė Vilnių. K. ir Skirgailos pagalba Jogailai įsigalėti buvo svarbi, ir jų vardai paprastai minimi Jogailos sudarytose sutartyse ir dokumentuose. K. kartu su Jogaila ir kitais kunigaikščiais Lietuvos vardu sudarė ir savo antspaudu patvirtino taip pat ir 1385 Kriavo aktą. Vytautui pasidarius D.L.K. ir pradėjus naikinti sritines kunigaikštystes, K. teko nukentėti, nes 1393 iš jo buvo atimtos Černigovo ir Naugardo-Seversko sritys.

Kaributas Juozas (g. 1909 XII 16 Kinderių k., Šimonių vls., Panevėžio aps.) aktorius, žurnalistas. 1926–27 mokėsi Anykščių vidurinėje m-loje, baigė suaugusių gimn. Kaune, 1942–43 studijavo žurnalistiką VDU teologijos-filosofijos fakultete. 1937 įstojo į J. Miltinio vadovaujamą dramos studiją, vėliau perėjo į valstybinę dramos studiją, vadovaujamą B. Dauguviečio. 1940 priimtas į Kauno valstybinį teatrą aktorium-bendradarbiu. 1944 VII 7 pasitraukė į Vokietiją, kur buvo Fischbecko liet. stovyklos dramos grupės režisierium. 1949 II 16 atvyko į JAV. Ročesteryje (N.Y.) ir Los Angeles (Kalifornijoje) surežisavo per 15 veikalų, iš kurių svarbesni: Baisusis Birželis 1950, Mokyklos Draugai 1951 ir Šv. Kazimieras 1954. Nuo 1936 bendradarbiavo Lietuvos periodinėje spaudoje, vėliau Drauge, Tėviškės Žiburiuose, Margutyje, Laisvojoje Lietuvoje, Lietuvių Dienose ir Naujienose. Nuo 1954 dirba Hollywoodo filmų pramonėje kaip korespondentas ir recenzentas.

J. Kaributas

Kaributas Višnioveckis žr. Mykolas Kaributas Višnioveckis.

Karifai (karif, karib, carib) kiltis, gyvenanti Britų Hondure ir Gvatemaloje. 1795 dalis karaibų buvo deportuoti į Roatano salą, ir šiandien jie sumišę su negrais sudaro k., kalbančius savo tarme. Jų priskaitoma apie 15.000.

Karigaila (m. 1390 Vilniuje), Algirdo ir jo antrosios žmonos Julijonos Tveriškės sūnus. Kurį laiką buvo D. Naugardo vietininku, vėliau valdė Mstislavą. 1382 X 31 kartu su Kaributu ir kitais broliais dalyvavo Jogailai sudarant sutartį su Vokiečių Ordinu Dubysos saloje. 1390 vadovavo Vilniaus Kreivosios pilies gynybai; čia ir žuvo kovoje su kryžiuočiais.

Karigers Johann (1664–1729), kilęs iš Varmės jėzuitas, darbavęsis Latvijoj. 1679 įstojęs į jėzuitus ir baigęs mokslus dirbo Pinske, Drohičine, Lomžoje, Braunsberge, Nesvyžiuje, Daugpilyje, Gardine, Polocke, Kaune, Skaistkalnėje ir Preiloje. Paskutinėje vietoje ir mirė. ‚Livonijos misininko' titulu apkeliavo visą Latgalą. Jis yra autorius, rankraštyje likusio, šiandien dingusio, latgaliečių tarmės žodyno Lexicon lothavicum.

Dzimtenes Balss 10. 1940, 18–21 psl. *S. Škt.*

Karija (lot. Caria) sen. pietvakarinė M. Azijos pajūrio sritis tarp Didžiojo Meandro ir Dalamano upės. Jos gyventojai k a r a i buvo karinga, pagarsėjusi jūrų plėšikavimu tauta, turėjusi savo karalius, savanoriškai pasidavusius persams ir tapusius jų satrapais. Žymiausias jų buvo Mausolas (377–352). Jo kapas-mauzoliejus rodo, kad karai buvo priėmę ne persų, bet graikų kultūrą ir jų buvo asimiliuoti. Jų kilmė ir kalba neišaiškinta, nes įrašai tebėra neišskaityti. Tiek tikra, kad kalba neindoeuropiečių.

J. Friedrich, Kleinasiat. Sprachdenkmäler 1932; *L. Robert* (Hellenica 8, 1950).

Karikalas buvusi Prancūzijos kolonija p. Indijos r. pajūryje, 160 km nuo Ceilono; 135 km², apie 60.000 gyv. Svarbiausioji vietovė K. mst. (apie 23.000 gyv.) prie Kaverio upės žiočių. Prancūzija K. atsisakė, ją perleisdama Indijai 1954 VIII 3.

Karikatūra (it. caricatura iš caricare ‚perdėti, perkrauti') asmens ar įvykio atvaizdavimas, kur sąmoningai iškraipomi, tyčia pabrėžiant ir perdedant būdingiausius bruožus pajuokimo tikslu. K., pajuokdama atskirų asmenų neigiamus bruožus ar neigiamus visuomeninius bei politinius reiškinius, turi nemažos reikšmės plačiosioms masėms. Todėl kultūros istorijai k. yra praeities sąjūdžių dokumentas. Kadangi k. yra glaudžiai susijusi su spauda, todėl daugumas k. yra atlikta spaudos reprodukavimui palankia grafiška technika, rečiau tapyba ar skulptūra. K. istorija, suprantant ją plačiau (kaip komišką dailę

apskritai), siekia senovės Rytų ir antikės kultūras. Egipte (20–22 dinastija) aptikta papirusų su satyriškais ciklais, Pompėjoje yra komedijų freskų, Romoje statulėlių, artimų k. Viduramžiais gausu puošybinio pobūdžio komiškų keistenybių ir groteskiškų motyvų rankraščių iliustracijų ornamentuose, nuo XII a. katedrų kapiteliuose ir stogų skulptūrose. Moderniosios k. pradmenų reikia ieškoti Italijos renesanso meistrų (Leonardo da Vinci ir kt.) fizionominių studijų piešiniuose bei reformacijos laikotarpio poleminių raštų iliustracijose, kur pašiepiama Bažnyčia ir kt. Grynoji k. gimė Italijoje XVI–XVII a.; čia ji suprantama kaip juokingas portretas, kur perdedami charakteringi veido bruožai. Bolonijos tapytojas Carracci, mėgęs piešti k., turėjo įtakos eilei k. piešėjų. Romoje Pietro Leone Ghezzi (1674–1755) padirbo šimtus savo laiko garsenybių k. Italijoje k. piešė taip pat G. L. Bernini, Stefanino della Bella, G. B. Tiepolo ir kt., o Prancūzijoje — Callot. Nuo XVIII a. k. ima labiau domėtis sceniniu bei situaciniu komizmu ir plačiau taikoma visuomenės kritikai; čia ypač pasižymėjo anglai Hogarth, Gillray, Rowlandson, Cruikshank. Skulptūrinių k. XVIII a. kūrė F. X. Messerschmidt. Didžiosios Prancūzijos revoliucijos ir Imperijos laikotarpyje k. virsta politinės kovos įrankiu. Gausios buvo Napoleono ir vėlesnių diktatorių k. XIX a. vykstant socialiniams perversmams, k. reikšmė labai padidėjo; čia klasiškų k. sukūrė Daumier ir kiti prancūzai, pvz. Grandville, Doré bei k. dvasiai tolimesnis Gavarni (žr.), vėliau

H. Daumier Homeopatai

A. Varnas St. Šilingas

Toulouse de Lautrec. Mūsų amžiuje karikatūromis pasižymėjo vokiečiai Th. Th. Heine, K. Arnold, G. Grosz, norvegas O. Gulbransson, anglas D. Low, amerikiečiai S. Steinberg, D. R. Fitzpatrick ir daug kitų. Jau nuo XV a. spausdinamieji pamokomo ar fantastinio pobūdžio pasakojimai liaudžiai su daug iliustracijų ir trumpu tekstu išsivystė į humoristiškų, artimų k., juokingų paveikslų serijas, be griežtos smerkiančios tendencijos. Jų meistras XIX a. buvo vokietis W. Busch. Šio pavyzdžiu vėliau pradėta gaminti ir komikai (ag. Comic pictures). XIX–XX a. karai ir didmiesčio gyvenimas davė begalę visokios rūšies k. Nuo XIX a. eilė specialių žurnalų skiriami humoristikai ir k.: pats žymiausias anglų Punch eina nuo 1841, Prancūzijoje ėjo La Caricature 1831, Le Charivari 1832, Vokietijoj Die Fliegende Blätter 1844, Kladeradatsch 1848, Simplizissimus 1896, Italijoje Pasquino 1859, prieš I pas. karą Lenkijoje Djabel ir Mucha, Rusijoje Strekoza ir Palimet; JAV toks buvo pirmykštis Life.

Portretinė k. be aštresnės tendencijos vad. taip pat šaržu (žr.).

J. F. F. Champfleury, Histoire générale de la caricature 5 tomai 1865–80; *E. Fuchs*, Die Karikatur der europäischen Völker vom Altertum bis zur Neuzeit 2 tomai 1901, 1921; *L. Rasi*, La caricatura e i comici italiani 1907; *C. Veth*, Comic Art in England 1930; *F. Schultze*, Die deutsche Napoleon-Karikatur 1916; *A. M. Broadley*, N. in caricature 1-2 tt. 1911. *P.Rkl.*

K. Lietuvoje, kuriama profesionalų dailininkų ir pajėgaus meninio lygio, pasirodo plačiau viešumoje, išleidus pirmuosius satyrinius ir humoristinius žurnalus: Garnys (nuo 1909), Liežuvis (1924), Spaktyva (1925–35; abiejų pastarųjų leidinių redaktorium buvo Pranas Vytautas Būdvytis). Nepriklausomybės laikotarpy k. aptinkama visoje eilėje vienkartinių satyrinių leidinių, o taip pat daugelyje žurnalų ir informacinių savaitraščių bei dienraščių. Iš specialių satyrinių leidinių, pasirodžiusių periodiškai trumpesnį arba ilgesnį laiką ir spausdinusių k., dar minėtini: Kuntaplis, Vapsva, Kultuvė, Botagas, Yla, etc. Nuo 1944 tremtyje, Vokietijoje, k. spausdino Dievo Paukštelis, redaguotas Pulgio Andriušio. Šiuo metu k. pasirodo humoro ir satyros leidiniuose, leidžiamuose JAV (Pelėda) ir Kanadoje (Pelėda, Vėpla). Pažymėtina, jog jau anksčiau senosios emigracijos laikraštininkų buvo leidžiama humoristinių laikraščių JAV, Brazilijoje, Argentinoje ir kt., kur k. taip pat netrūkdavo. Lietuvos dailės gyvenime, tačiau dailininkų, piešusių karikatūras, buvo nemažas būrys. Svarbiausieji jų: Petras Kalpokas, Adomas Varnas, Adomas Smetona, T. Kulakauskas, J. Gaučas, Rimtas Kalpokas, V. K. Jonynas, J. J. Burba, Juozas Penčyla, Jonas Martinaitis, Stepas Žukas, L. Kaganas, Arbit Blatas ir kt. K. pionieriumi reikėtų laikyti Petrą Kalpoką—jo kūriniai pasižymėjo puikiu piešiniu ir subtiliu, gyvenimišku humoru. Adomas Varnas, tolygiai puikus piešėjas, rado savitą braižą karikatūrose ir ypatingai meistriškuose šaržuose (serija: ‚Ant politikos laktų'). Minkšta, kiek nervinga linija charakterizuoja Ad. Smetonos karikatūrinius darbus, pasirinkusius tema Lietuvos ir Paryžiaus boheminę ir miestelėnišką buitį. Grubesnio braižo, bet sąmojingos ir taiklios M. Ginsburgo karikatūros, vieno gausiausių šio žanro atstovų; jo darbų paroda buvo surengta Kaune 1933 III (išstatyta 150 karikatūrų). Elegantiškos ir saikingai stilizuotos J. Penčylos, T. Kulakausko ir J. J. Burbos k. Kiek silpnesnio piešinio, tačiau išpopuliarėjusios Lietuvoje, buvo J. Martinaičio k. serijos, kurioms dailininkas pats sueiliuodavo sklandžius paaiškinamuosius žodžius. Tremtyje vienas kitas jaunųjų dailininkų kartos atstovas ėmėsi k. meno: P. Osmolskis, R. Viesulas, V. Raulinaitis ir kt. 1933 II 25 tarptautinėje karikatūrų ir humoristinių bei satyrinių šaržų parodoje Stockholme dalyvavo A. Varnas, L. Kaganas, T. Kulakauskas ir J. Martinaitis. *H.N.*

KLAIDŲ ATITAISYMAS

II TOMO:

psl.	skiltis	eilutė	išspausdinta	turi būti
495	I	3 iš ap.	Jonas	Leonas

IX TOMO:

5	II	1 iš virš.	Antanas	Alfredas
108	II	28–29 iš virš.	Gurrero	Guerrero
161	II	23 iš virš.	socialistinė	socialinė
208	I	4 iš ap.	atomų skaičius	atomų eilės numeris
208	II	4 iš virš.	CH_3–O–CH7	CH_3–O–CH_3
211	I	24 iš ap.	atominį	molekulinį
439	II	5 iš virš.	lig 36 metų amžiaus	ligi 36 metų
508	I	10 iš virš.	Petrapilio	Vilniaus (pagal tai toliau išbrauktina ‚tais pat metais grįžęs į Lietuvą')

X TOMO:

63 I 3 iš ap. eilutė (kai kuriuose egzemplioriuose) turi būti šiaip pakeista: dol. iš federalinės JAV valdžios. Likusioji

144 I ir II skiltys sukeistos, todėl pirma skaityti II, o vėliau I skiltį

IX t. 294 psl., remiantis Lietuvių Bibliografija (IV : 1, 1935, 2230 psl.), kan. Pr. Janulaičiui priskirtasis Baltraus Jurgio slapyvardis, Petro Janulaičio pareiškimu, priklauso pastarajam.